

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1988

1

SZEGED
1989

JAHRBUCH DES MÓRA FERENC MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Szerkesztő bizottság

Barna László, Dömötör János, Juhász Antal
Lengyel András, Zombori István

A szerkesztő bizottság elnöke

TROGMAYER OTTÓ



Szerkesztő

JUHÁSZ ANTAL

1999

A tanulmányok lektorai

Anderle Ádám	Krupa András
Barta László	Lengyel András
Bozóki András	Lovag Zsuzsa
Czene László	Makk Ferenc
Dömötör János	Siklósi Gyula
Gaál Endre	Sipos József
Gaskó Béla	Szuromi Pál
Juhász Antal	Tóth Ferenc
Kilián István	Trogmayer Ottó
Kőhegyi Mihály	Varga Lajos
Zombori István	

Technikai szerkesztő

VARGA JÓZSEF

A borítólap Mayer Gyula tervei alapján készült.

HU ISSN 0563—0525

Felelős kiadó: dr. Trogmayer Ottó
88-4417 — Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató
Példányszám: 625 — Terjedelem: 45,25 A/5 ív
Kiadási eng. sz.: 55 462
Készült monószedéssel, íves magasnyomással,
az MSZ 5601—59 és MTA 5602—55 szabvány szerint

TARTALOM

Régészet

<i>Horváth Ferenc</i> : A Tisza-vidék újkőkori településrendszerének és háztípusainak áttekintése	15
<i>Vörös Gabriella</i> : Fegyveres sírok az Alföldön a IV. század második fele és az V. század közepe között	41
<i>Béres Mária</i> : Beszámoló a Nagymágocs, Szendrei major—Hűtőtó területén végzett leletmentésről	59
<i>Szemán Attila</i> : X—XI. századi filigrános mellkeresztek	75
<i>Boldizsár Péter</i> : Gótikus kályhacsempék az újabb budavári ásatás leletanyagából	95

Néprajz

<i>Juhász Antal</i> : Vázás szerkezetű sárfalak Szeged vidékén	113
<i>Szűcs Judit</i> : Egy csongrádi tanya története és tárgyleltára	141
<i>Nagy Vera</i> : A szentesi takácsmesterség	167

Történettudomány

<i>Orbán Imre</i> : Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez	203
<i>Barta László</i> : Spanyol követjelentés Szeged visszavívásáról	221
<i>Zombori István</i> : Szeged visszafoglalásának visszhangja Spanyolországban (1683—1688)	231
<i>Lotz Antal</i> : Adalékok Kövegy művelődéstörténetéhez	243
<i>Erdélyi Péter—Sebőkné Gombos Zsuzsanna</i> : Országgyűlési képviselőválasztás 1901-ben Csongrádon	259
<i>Labádi Lajos</i> : Szentes az 1861. évi alkotmányosság idején	277
<i>Marjanucz László</i> : Adalékok Kiskundorozsma művelődési és társadalmi viszonyaihoz	287
<i>Varga László</i> : Anarchista deklaráció Magyarországon	301
<i>Sipos József</i> : Az Országos Kisgazda- és Földművespárt megalakítása	307
<i>Romsics Ignác</i> : Bethlen István konzervatívizmusa	321
<i>Tóth István</i> : A Békés és Csanád megyei szlovákság néhány népességi, politikai és vallási vonása (1914—1944)	329
<i>Marosvári Attila</i> : Szakmunkásképzés Makón 1956 és 1975 között	347

Éremtan

<i>Nagy Ádám</i> : Egy pénzlelet sorsa Szőregen 1837-ben	387
----------------------------------------------------------------	-----

Irodalomtörténet

<i>Lengyel András</i> : Féja Géza és a Szegedi Fiatalok	397
<i>Demeter Júlia</i> : Dugonics András „A fazék” című iskoladrámája	429

Művészettörténet

<i>Szuromi Pál</i> : Ősök és rokonok. Tóth Menyhért portréiról	471
<i>Nagy Imre</i> : Egy Patay László-festmény elemzése	483

Természettudomány

<i>Horváth Ágnes</i> : Hidrobiológiai vizsgálatok a kelebiai halastavakon	497
---------------------------------------------------------------------------------	-----

CONTENTS

Archeology

<i>Horváth, Ferenc</i> : A Survey on Neolithic Settlement Pattern and House Types in the Tisza-Region	15
<i>Vörös, Gabriella</i> : Weaponed Graves in the Great Hungarian Plain between the Second Half of the 4th and the Middle of the 5th Centuries	41
<i>Béres, Mária</i> : Report on the Rescue Performed in Szendrei major — Hűtőtó, Nagymágocs	59
<i>Szemán, Attila</i> : Filigreed Chest-Crosses in the 10—11th Centuries	75
<i>Boldizsár, Péter</i> : Gothic Stove Tiles from the Artefacts of Recent Excavations in Buda Castle	95

Ethnography

<i>Juhász, Antal</i> : Framed Mud Walls in the Environs of Szeged	113
<i>Szűcs, Judit</i> : The History and Inventory of a Farm House in Csongrád	141
<i>Nagy, Vera</i> : The Weaving Trade in Szentes	167

History

<i>Orbán, Imre</i> : Data to Reverence of Saint Margit from Árpád-Dynasty	203
<i>Barta, László</i> : Report by a Spanish Ambassador on the Reoccupation of Szeged	221
<i>Zombori, István</i> : Reactions to the Reoccupation of Szeged in Spain (1683—1688)	231
<i>Lotz, Antal</i> : Contributions to the History of Culture in Kövegy	243
<i>Erdélyi, Péter—Sebőkné Gombos, Zsuzsanna</i> : Parliamentary Elections in Csongrád in 1901	259
<i>Labádi, Lajos</i> : Szentes in the Period of Constitutionalism in 1861	277
<i>Marjanucz, László</i> : Contributions to Cultural and Social Relations in Kiskundorozsma	287
<i>Varga, László</i> : An Anarchist Declaration in Hungary	301
<i>Sipos, József</i> : Formation of the National Small-Holders' and Agriculturists' Party	307
<i>Romsics, Ignác</i> : István Bethlen's Conservatism	321
<i>Tóth, István</i> : Some Demographic, Political and Religious Features of the Slovaks in Békés and Csongrád Counties	329
<i>Marosvári, Attila</i> : Vocational Training in Makó between 1956 and 1975	347

Numizmatology

<i>Nagy, Ádám</i> : History of a Coin-finding in Szőreg in 1837	387
-----------------------------------------------------------------------	-----

History of Literature

<i>Lengyel, András</i> : Géza Féja and Szeged Youth Arts College	397
<i>Demeter, Júlia</i> : András Dugonics's schooldrama titled „The Pot”	429

Art History

<i>Szuromi, Pál</i> : Ancestors and Relatives. (About Menyhért Tóth's Portraits)	471
<i>Nagy, Imre</i> : The Analysis of a Painting by László Patay Scien	483

Sciences

<i>Horváth, Ágnes</i> : Hydrobiological Researches on Fish Ponds in Kelebia	497
-----------------------------------------------------------------------------------	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Archäologie

<i>Horváth, Ferenc</i> : Übersicht über das Siedlungssystem und die Haustypen der Theissgegend im Neolithikum	15
<i>Vörös, Gabriella</i> : Begräbnisstätten mit Waffen auf der ungarischen Tiefebene von der zweiten Hälfte des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts	41
<i>Béres, Mária</i> : Bericht über die Ausgrabung auf dem Gebiet von Nagymágocs, Szendrei—Meierhof und Hútótó	59
<i>Szemán, Attila</i> : Brustkreuze von Filigranarbeit aus dem 10.—11. Jahrhundert ..	75
<i>Boldizsár, Péter</i> : Gotische Ofenkacheln aus dem Fundmaterial der neueren Ausgrabung auf der Burg von Buda (Ofen)	95

Ethnographie

<i>Juhász, Antal</i> : Lehmwand mit Holzgefüge in der Gegend von Szeged	113
<i>Szűcs, Judit</i> : Geschichte und Sachinventar eines Bauernhofes in Csongrád.....	141
<i>Nagy, Vera</i> : Weberei in Szentes.....	167

Geschichte

<i>Orbán, Imre</i> : Beiträge zu der Verehrung der Heiligen Margarete von dem Arpadenhaus	203
<i>Barta, László</i> : Ein spanischer Gesandterbericht über die Zurückeroberung von Szeged	221
<i>Zombori, István</i> : Das Echo der Zurückeroberung von Szeged in Spanien (1683—1688)	231
<i>Lotz, Antal</i> : Beiträge zu der Bildungsgeschichte von Kövegy	243
<i>Erdélyi, Péter—Sebők-Gombos Zsuzsanna</i> : Abgeordnetenwahl in Csongrád im Jahre 1901	259
<i>Labádi, Lajos</i> : Die Stadt Szentes zur Zeit der Verfassung 1861	277
<i>Marjanucz, László</i> : Beiträge zu den Bildungs- und Gesellschaftsverhältnissen von Kiskundorozsma	287
<i>Varga, László</i> : Anarchistische Deklarations in Ungarn	301

<i>Sipos, József</i> : Die Entstehung der Landespartei der Kleinlandwirte und Bauern	307
<i>Romsics, Ignác</i> : Der Konservatismus von István Bethlen	321
<i>Tóth, István</i> : Die bedeutenden Züge der Poulation, Politik und Religion der slowakischen Bevölkerung in dem Komitat Békés und Csanád (1919—1944)	329
<i>Marosvári, Attila</i> : Facharbeiterausbildung in Makó zwischen 1956—1975	347

Münzkunde

<i>Nagy, Ádám</i> : Schicksal eines Münzfundes in Szőreg aus dem Jahre 1837	387
-----------------------------------------------------------------------------	-----

Literaturgeschichte

<i>Lengyel, András</i> : Géza Féja und die „Jungen von Szeged“	397
<i>Demeter, Júlia</i> : Das Schuldrama „Der Topf“ von András Dugonics	429

Kunstgeschichte

<i>Szuromi, Pál</i> : Vorgänger und Verwandten. Über die Portraits von Menyhért Tóth	471
<i>Nagy, Imre</i> : Interpretation eines Gemäldes von László Patay	483

Naturwissenschaft

<i>Horváth, Ágnes</i> : Hydrobiologische Untersuchungen in den Fischteichen von Kelebia	497
-----------------------------------------------------------------------------------------	-----

TABLE DES MATIÈRES

Archeologie

<i>Horváth, Ferenc</i> : Études sur le système de l'habitat et sur les types de bâtiment de néolithé de la région de Tisza	15
<i>Vörös, Gabriella</i> : Les tombeaux avec des armes à la Grande Plaine entre la 2 ^e moitié du 4 ^e siècle et le centre du 5 ^e siècle	41
<i>Béres, Mária</i> : Exposé sur les travaux de mise à jour des trouvailles du territoire Nagymágocs—Szendrei major, Hűtőtó	59
<i>Szemán, Attila</i> : Des croix pectorales ornées de filigrane du 10 ^e —11 ^e siècles	75
<i>Boldizsár, Péter</i> : Des carreaux céramiques gothiques des trouvailles des fouilles nouvelles de Budavár	95

Ethnographie

<i>Juhász, Antal</i> : Les murs en boue à construction de charpente dans la région de Szeged	113
<i>Szűcs, Judit</i> : L'inventaire des objets et l'histoire d'un hameau de Csongrád	141
<i>Nagy, Vera</i> : Le métier tisserand de Szentes	167

Science historique

<i>Orbán, Imre</i> : Données sur l'admiration de Sainte Marguerite de la dynastie Árpád	203
<i>Barta, László</i> : La notification par le délégué espagnol de la réoccupation de Szeged	221
<i>Zombori, István</i> : Le retentissement de la réoccupation de Szeged en Espagne (1683—1688)	231
<i>Lotz, Antal</i> : Données sur l'histoire de la civilisation de Kövegy	243
<i>Erdélyi, Péter—Sebőkné Gombos, Zsuzsanna</i> : L'élection d'un député à Csongrád en 1901	259
<i>Labádi, Lajos</i> : Szentes au temps de la constitution de 1861	277
<i>Marjanucz, László</i> : Données sur les conditions culturelles et sociales de Kiskun-dorozsma	287

<i>Varga, László</i> : Déclaration anarchiste en Hongrie	301
<i>Sipos, József</i> : L'établissement du Parti National des Petits Propriétaires et Agriculteurs	307
<i>Romsics, Ignác</i> : Le conservatisme d'István Bethlen	321
<i>Tóth, István</i> : Quelques traits de population, de politique et de religion des slovaques des Comitats Békés et Csanád (1919—1944)	329
<i>Marosvári, Attila</i> : L'instruction des ouvriers spécialisés de 1956 au 1975	347

Numismatique

<i>Nagy, Ádám</i> : L'histoire d'une trouvaille de monnaie à Szőreg en 1837	387
-----------------------------------------------------------------------------------	-----

Histoire de la littérature

<i>Lengyel, András</i> : Géza Féja et les Jeunes Szegediens	397
<i>Demeter, Júlia</i> : Le drame scolaire d'András Dugonics « La marmite »	429

Histoire des Beaux-Arts

<i>Szuromi, Pál</i> : Les ancêtres et les parents. Des portraits de Menyhért Tóth	471
<i>Nagy, Imre</i> : L'analyse d'une peinture de László Patay	483

Sciences exactes

<i>Horváth, Ágnes</i> : Les analyses hydrobiologiques des étangs poissonneux de Kelebia	497
-----------------------------------------------------------------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Археология

<i>Хорватх, Фэрэнц</i> : Пересмотр системы поселений и типов жилищ в неолите окрестности Тиссы	15
<i>Верез, Габриэлла</i> : Погребения оружием из второй половины IV-ого века — середины V-ого века н. э. Венгерской Равнине	41
<i>Береш, Мария</i> : Отчет о спасительных раскопках около Надьмагоч — Сенд-реи майор, Хютето	59
<i>Семан, Аттила</i> : Наперсные кресты филиграном из X—XI вв.	75
<i>Болдижар, Петер</i> : Готические изразцы в материале новых раскопок в крепости Буды	95

Этнография

<i>Юхас, Антал</i> : Столбовые стены из гряда в окрестности Сегеда	113
<i>Сюч, Юдит</i> : История и инвентарь одного хутора около Чонграда	141
<i>Надь, Вера</i> : Ткачество в Сентеше	167

История

<i>Орбан, Имре</i> : Данные к благоговению Святой Маргита из династии Арпада	203
<i>Барта Ласло</i> : Сведение посленника из Испании о повторном отвоевании Сегеда	221
<i>Зомбори, Иштван</i> : Отклик повторного отвоевания Сегеда в Испании (1683—1688)	231
<i>Лотз, Антал</i> : Данные к истории культуры в Кеведь	243
<i>Эрдели, Петер—Шебекне Гомбош, Жужанна</i> : Избрание депутатов государственного собрания в 1901-ом году в Чонграде	259
<i>Лабади, Лайош</i> : Сентеш — во время конституции 1861-ого годй	277
<i>Марянуц, Ласло</i> : Данные к культурным и общественным условиям в Кишкундорожде	287
<i>Варга, Ласло</i> : Анархическая декларация в Венгрии	301
<i>Шипош, Йозеф</i> : Учреждение Государственной Партии «Мелких Землевладельцев и Земледельцев»	307

<i>Ромшич, Игнац</i> : Консерватизм Иштвана Бетхлена	321
<i>Тотх, Иштван</i> : Некоторые демографические, политические и религиозные черты словаков в комитатах Бекеш и Чанад (1919—1944)	329
<i>Марошвари, Аттила</i> : Подготовка квалифицированных рабочих в Мако- ди 1956—1975 гг.	347

Нумизматика

<i>Надь, Адам</i> : История монетного клада в Сереге в 1837-ом году	387
---------------------------------------------------------------------------	-----

Литературоведение

<i>Лендел, Андраш</i> : Геза Фея и Сегедские Юноши	397
<i>Деметер, Юлия</i> : «Чугин» — школьная драма Андраша Дугонича	429

Искусствоведение

<i>Суроми, Пал</i> : Предки и родственники. О портретах Меньхерта Тотх	471
<i>Надь, Имре</i> : Анализ одного полотна от Ласло Патаи	483

Естествознание

<i>Хорватх, Агнеш</i> : Гидробиологические исследования на рыбных прудах около Келебии	497
----------------------------------------------------------------------------------------------	-----

RÉGÉSZET

A Tisza-vidék újkőkori településrendszerének és háztípusainak áttekintése

HORVÁTH FERENC

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Tanulmányomban nem törekedhetek a Tisza-vidéki újkőkori településrendszerének rekonstrukciójára, mindössze az utóbbi évtizedek ez irányú kutatásai, valamint ásatási megfigyeléseim kronológiai keretbe illesztett áttekintésére szorítkozom, különös tekintettel a háztípusok és azok építési technikájának fejlődésére. A régészeti topográfiai munkák előrehaladása, a nagy felületen, korszerű módszerekkel folytatott feltárások számának gyarapodása a jövőben minden bizonnyal jelentősen módosítják jelenlegi ismereteinket, bizonyos részterületek eredményeinek áttekintése azonban már ma is befolyással lehet a további kutatás irányaira.

A magyarországi újkőkori lakóházkutatás vizsgálata során első ízben Banner J., legutóbb pedig Patay P. a Kárpát-medence neolit és rézkori építményeinek elemzése kapcsán foglalkozott a Tisza-vidék újkőkori háztípusainak kérdésével.¹ A kérdéskör újra felvetését egyrészt az azóta jelentősen megnövekedett forrásanyag, másrészt egy szűkebb régió fejlődése részletesebb vizsgálatának igénye indokolja.

A Tisza-vidék első újkőkori népessége, a Körös-Starčevo kultúra a Közép-Tisza-vidék (*Kunhegyes—Berettyóújfalu* vonal) magasságáig a folyó mindkét partján megtelepült. A Déli-Tisza-vidéken a Bánát területén, a Galacka és Zlatica folyók mentén gyanítja a jugoszláv kutatás a Körös és Starčevo típusú kerámia elterjedésének határát, ami a Duna—Tisza közti területen a Bácska és Szerémség közötti Duna-vonalnak felelne meg.² A Felső-Tisza-vidéken a Körös kultúra erdélyi-partiumi változata települt meg.³ Vizsgálódásunk szempontjából a két csoport településrendszere közötti szembeötlő különbség lényeges. Míg a Déli- és Középső-Tisza-vidéken a települések száma rendkívül nagy, a Felső-Tisza-vidéken ezzel szemben meglehetősen gyér, ami a két népesség alapvető gazdálkodásában jelentkező eltérésnek tulajdonítható.⁴ Északon különösen jelentős és specifikus az obszidián összegyűjtése és cseréje. Ma még nem mutatható ki pontosan, hogy a gazdálkodásban a földművelés és az állattartás — ezen belül a nagyállattartás — milyen arányban szerepeltek, annyi azonban az állatcsont vizsgálatokból leszűrhető, hogy a nagyállattartásra talán nagyobb súly esett, mint a déli területeken.⁵ Ezt a feltételezést látszik alátámasztani az is, hogy az

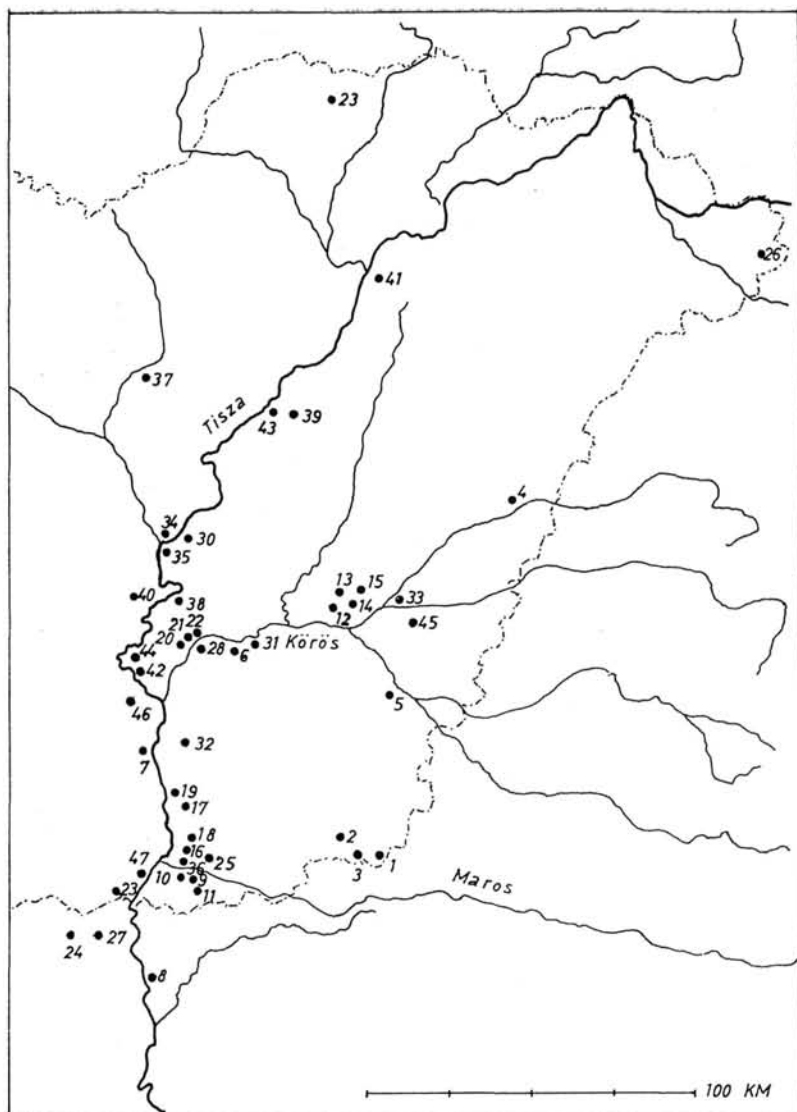
¹ Banner, J. 1943, Patay, P. 1985.

² Kalicz N. 1965, 28. Trogmayer O. 1968. 11—12. Makkay J. 1982. 18—20. Brukner, B. 1974. 428—429.

³ Kalicz N.—Makkay J. 1974., 1974/a., 1976.

⁴ Raczky P. 1979—80. 14., 1986. 28—29.

⁵ Kalicz N.—Makkay J. 1974. 9, 12., 1976. 23.



1. ábra. A szövegben említett fontosabb lelőhelyek áttekintő térképe. 1. Battonya—Gödrösök. 2. Battonya—Parázs tanya 3. Battonya—Vid part 4. Berettyóújfalu—Herpály 5. Békés—Povád 6. Békésszentandrás—Furugy 7. Csanytelek—Újhalastó 8. Csóka (Čoka) 9. Deszk—Olajkút 10. 10. Deszk—Vénő 11. Deszk—Ordos 12. Dévaványa Sártó 13. Dévaványa—Katalaszeg 14. Dévaványa—Katonaföldek 15. Dévaványa—Simasziget 16. Hódmezővásárhely—Gorzsza 17. Hódmezővásárhely—Kotacpart Vátya tanya 18. Hódmezővásárhely—Kökénydomb 19. Hódmezővásárhely—Szakálhát 20. Kunszentmárton—Bohonya 21. Kunszentmárton—Érpart 22. Kunszentmárton—Kékes 23. Krasznokvajda 24. Ludas—Budzsák 25. Maroslele—Pana. 26. Méhtelek 27. Nosza—Gyöngy-part (Biserna Obala) 28. Ócsöd—Kovácsfalom 29. Rőszke—Lúdvár 30. Szajol 31. Szarvas—Botanikus kert 32. Szegvár—Tűzköves 33. Szeghalom—Kovácsfalom 34. Szolnok—Tűzköves 35. Szolnok—Szanda 36. Tápe—Lebő 37. Tarnabod—Templomföld 38. Tiszaföldvár—Téglagyár 39. Tiszaigar—Csikóstanya 40. Tiszajenő 41. Tiszapolgár (Polgár)—Csőszhalom 42. Tiszasas—Rév 43. Tiszaszőlős—Csákányszeg 44. Tiszaug—Vasútállomás 45. Vésztő—Mágó 46. Csongrád—Bokros 47. Gyálarét

erdélyi Körös csoport gazdálkodásában a szarvasmarhatartás a juh-kecske részarányánál nagyobb súllyal szerepelt.⁶

A két terület településsűrűsége közötti nagy eltérésben emellett a két csoport életének időtartama közötti jelentős különbség is szerepet játszhatott, hiszen a jelenleg ismert C¹⁴-adatok szerint a déli csoport élete jóval hosszabb ideig tartott.⁷ Kalicz N. és Makkay J., akik a Felső-Tisza-vidéki Körös népesség létét kimutatták és tisztázták annak anyagi kultúráját és időrendi helyét, a két csoport közötti eltérésekben a közvetlen erdélyi, illetve balkáni kapcsolatokon túl a korábbi, helyi őslakosság szerepére is utaltak.⁸

A középső és déli Tisza-vidéket benépesítő Körös csoport településrendszeréről jóval több adattal rendelkezünk. A telepek 70%-a a folyók árterében, illetve ártéri szigetekben helyezkedik el, kiterjedésük 150—400×20—30; illetve 300—400×30—40 méter között váltakozik. Két esetben (*Déványa-Katonaföldek* és *Szolnok-Szanda*) a telep kiterjedése jóval nagyobb, 800×50—100; ill. 600×100 méter.⁹ Az eddig megismert lelőhelyek kivétel nélkül hosszban elnyúló, horizontális szerkezetűek. A település helyének kiválasztásában szerepet játszó ökológiai tényezők szerepét, ezek összefüggését a gazdálkodási rendszerrel több részletes kutatás elemezte.¹⁰ Nagyobb összefüggő területen végzett ásások hiányában meglehetősen keveset tudunk az egyes telepek belső szerkezetéről. Hiteles megfigyelések szerint a házak a folyópartokon hosszban elnyúlva egy vagy két sorban álltak.¹¹ A nagy kiterjedésű telepnyomok természetesen nem egyazon időben használt házak nyomait jelentik. A településeken belül az egy időben állott házak számáról azonban pontos adataink nincsenek. Makkay J. megfigyelései szerint az egyetlen házból álló települések száma minimális, a kisebb Körös-telepeken 5—10, a nagyobb kiterjedésűek esetében 50, vagy ennél több házzal lehet számolni. Az építmények 30—50 méterre állhattak egymástól, s nagy kiterjedésű, néha 1 km hosszúságot is meghaladó lineáris települések két vagy három települési fázis alatt jöttek létre.¹²

A Felső-Tisza-vidék háztípusairól ez ideig nincs biztos adatunk, a középső és déli területekről azonban több értékelhető példát is ismerünk. Banner J. Hódmezővásárhely környéki ásatai alapján a Körös-csoport jellemző házának az agyaggal tapasztott padlójú, föld felszínére támaszkodó nyeregvetés szerkezetű kunyhót tartotta. (*Kotacpart—Vata tanya*).¹³ 1957—58-ban a *Szabadka (Subotica)* melletti *Nosza-Gyöngyparton (Biserna Obala)* először figyeltek meg felmenő falú, oszlopszerkezetes lakóházakat a Körös-csoport területén.¹⁴ Ugyancsak hasonló épületet tárt fel Szekeres L. 1965-ben az előbbi lelőhely közelében, *Ludas Budzsákon*.¹⁵ Trogmayer O. 1966-ban a rőszke—lúdvári házmodell-töredék rekonstrukciójával, valamint az akkor fellelhető valamennyi adat egybevetésével bizonyította, hogy a Körös-csoport

⁶ Tringham, R. 1971. 95.

⁷ Gyálarét—Szilágyi major: Bln. 75: 5332±100, Katalszeg: Bln. 86: 4611±100 bc (Trogmayer 1968. 16). Deszk—Olajkút. Bln. 583: 4460±100 bc (Quitta—Hohl 1969. 240—241). Méhtelek: Bln. 1331: 4885±60, GrN. 6897: 4675±60 bc (Kalicz, N.—Makkay, J. 1976. 23).

⁸ Kalicz N.—Makkay J. 1974. 21—24., 1974/a. 82. Makkay J. 1982. 77—79.

⁹ Kalicz N. 1957. 84., 1965. 30., Trogmayer, O. 1968. 12., Ecsedy I. 1972. 59., Raczky P. 1982. 10.

¹⁰ Nandris, J. 1970., Kosse (Krúdy) K. 1977., Jarman, M. R.—Bailey, G. N.—Jarman, H. N. 1982. 168—184., Sherratt, A. G. 1985.

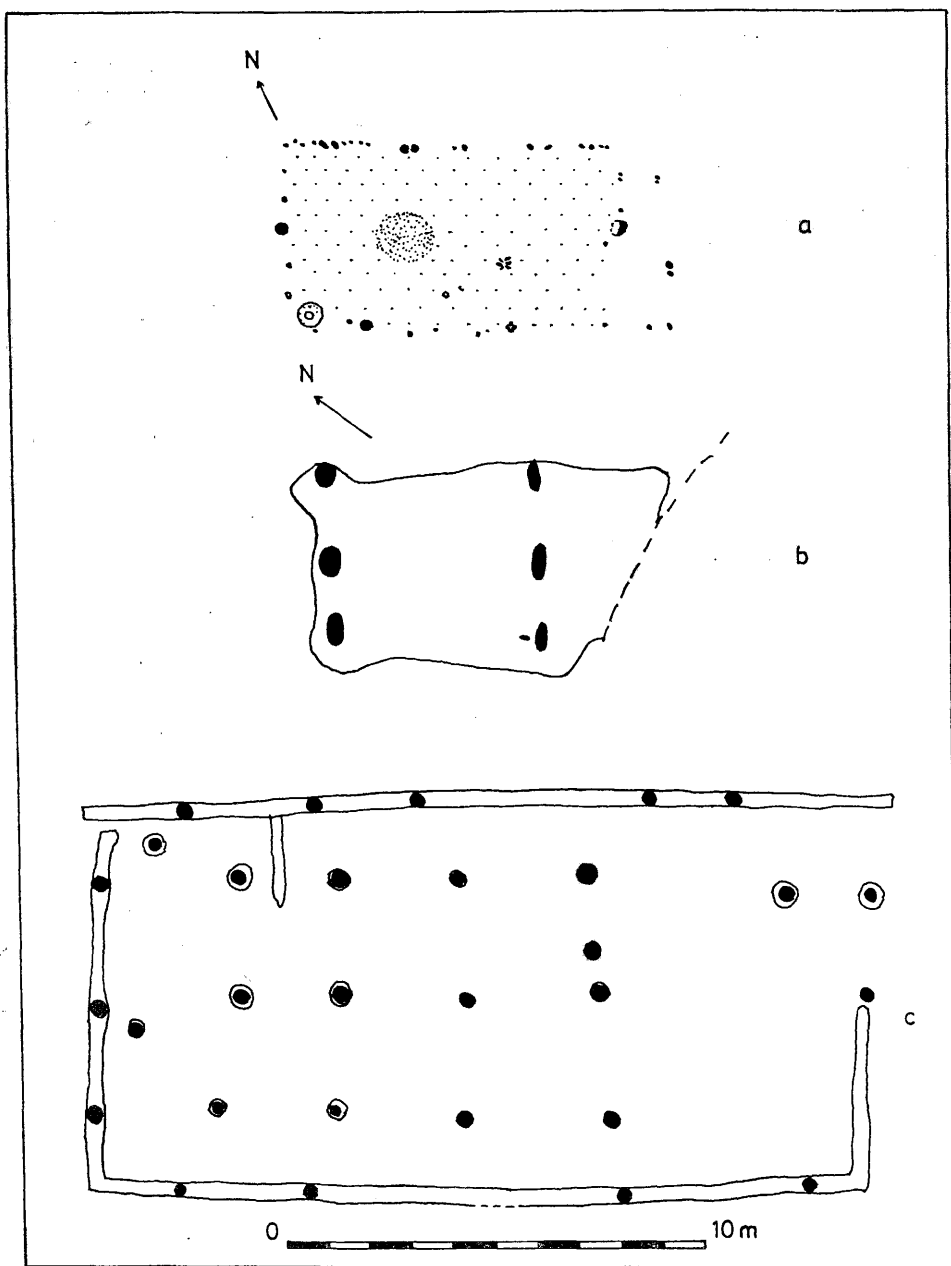
¹¹ Kalicz, N. 1965. 32., Ecsedy, I. 1972. 59., Kalicz, N.—Raczky, P. 1980—81. 14.

¹² Makkay J. 1982/a. 159.

¹³ Banner, J. 1943. 11.

¹⁴ Garasanin, D. 1959. 10., 1961. 305. Taf. 16,3—4,7—8., Brukner, B. 1974. 432., Fig. 25.

¹⁵ Szekeres, L. 1967. 11—12., 1986. 17—18.



2. ábra. a) Tiszajenő—Szárázérpart. Selmeczi L. (MFMÉ. 1969—2, 18.) után. b) Krasznokvajda. Losits F. (Fol. Arch. XXXI. Abb 10) nyomán. c) Csanytelek—Újhalastó. Hegedűs K. (MFMÉ. 1982/83—1. Fig. 3) nyomán.

már ismerte az oszlopszerkezetes, felmenő falú, nyeregvetős háztípust.¹⁶ Nem sokkal ezután, 1967-ben Selmeczi L. tiszajenői ásatásán elő is került a magyarországi Tisza-vidék első korai neolitikus felmenő falú háza.¹⁷ (2. ábra a) Azóta több hasonló szerkezetű építmény került elő *Szajolban* és *Szolnok-Szandán* Raczy P. és Kalicz N. ásatásain.¹⁸ Mindezek alapján már úgy véljük, meglehetősen pontossággal vázolható fel a Tisza vidéki kora-neolit lakóház jellemző típusa, a téglalap alaprajzú, oszlopvázazás, paticsvagy nádfalú, egyhelyiséges, nyeregvetős szerkezet. Épített tűzhelyről a házban belül csak *Tiszajenő*, *Szolnok-Szanda* 5. sz. ház, Hódmezővásárhely-Kotacpart esetében van adatunk, ami talán a Körös településeken a házban kívüli tűzhely gyakoriságával magyarázható. Ugyancsak általánosnak tartható a házban vagy azon kívül földbe mélyített hombáredény, vagy tapasztott tárolóverem. Az egységes alaprajzi elrendeződésen belül két esetben a házhoz oszlopos előtér csatlakozik (*Tiszajenő*, *Szajol*). *Szolnok-Szandán*, a feltárt 6 ház, illetve házrészlet közül három egy U alakú házcsoporthoz tartozott úgy, hogy az egyik ház rövidebb oldalaihoz a másik kettő hosszanti oldalaihoz csatlakozott mintegy belső udvart képezve, aminek nyitott része az egykori ártérre nézett.¹⁹ A megfigyelések szerint számolnunk kell tapasztott padló nélküli építményekkel is, ahol csak az oszlopok sora jelölte ki az alaprajzot (*Szolnok-Szanda*, *Dévaványa-Katonaföldek*). Nagyon fontos a távolabbi Körös-terület háztípusainak megítélésében, hogy az al-dunai csoportban is hasonló alaprajzú, de hosszabb méretű házak léteztek (*Ostrovu Golu*: $16 \times 2,5$ — 4 m-es házak).²⁰ Sajnos, nem mindegyik esetben ismert a közölt házak mérete. Biztos adataink *Tiszajenő* ($7,80 \times 4,30$ m),²¹ *Szajol* ($7,50 \times 4,50$ m), *Dévaványa-Katonaföldek* (6×5 m), valamint *Nosza* (H.: $6,80$ m) esetében vannak.

Ha a Tisza-vidéki és erdélyi kora-neolitikus építményeket összehasonlítjuk a bulgáriai-dél-balkáni hasonló korú építményekkel, az alapvető szerkezeti egyezéseken túl jelentős eltéréseket figyelhetünk meg. Alapterületük nagyjából azonos a Tisza vidékiekével, alaprajzuk azonban a négyzethez áll közelebb, szerkezetük és építési technikájuk is eltérő. A vastag, tapasztott anyagból készült falakat sűrű oszlopváz erősítette. Ezekben a házakban belső oszlopsor csak ritkán fordul elő.²²

A szóban forgó két régió közötti különbség a településforma tekintetében még inkább kirívó. Míg a dél-balkáni-bulgáriai korai neolitikumban a tell-településforma a jellemző, addig a Körös-Starčevo kultúra nagyon hosszú ideje alatt egyetlen egy tell sem jött létre.²³ Ennek okát a kutatás abban látja, hogy a természeti környezeti tényezők a dél-balkáni területeken élő közösségeket hosszú ideig tartó egy helyben lakásra kényszerítették, mivel kevesebb volt a jó életfeltételeket nyújtó terület. Ezért ott a földművelés intenzívebb formája jött létre, ami a hosszabb életű, állandó települések kialakulását lehetővé tette.²⁴ A tartósabb, súlyos agyagfalakból épült házak „tellképző” szerepére is többen utaltak.²⁵ Makkay J. részletes elemzéssel meggyőzően bizonyította, hogy a geográfiai tényezők, védelmi szempontok, a település

¹⁶ Trogmayer, O. 1966. 235—240., 1966/a. 11—26.

¹⁷ Selmeczi, L. 1969. 17—22. Tringham, R. 1971. 14/c. fig., Raczy P. 1976. 1—2. ábra.

¹⁸ Kalicz, N.—Raczy, P. 1980—81. 14—15., Raczy P. 1982. 14—15.

¹⁹ Uo. 15.

²⁰ Roman, P.—Boroneant, V. 1974. 118.

²¹ Selmeczi, L. 1969. 18—19. A méreteket Patay P. korrigálta: Patay, P. 1985. 548.

²² Childe, V. G. 1949. 82., Rodden, R. J. 1962. 267—288., 1964. Fig. 1., Georgiev, G. 1961. 62., 1981. 63—81., Piggott, S. 1965. 44—45., Grbic, M. et al. 1960. fig. IV., Stalio, B. 1968. 83., Galovic, R. 1968. 4., Nikolov, B. 1974. 5., Gimbutas, M. 1974. 41. (vályogtégla is!).

²³ Makkay J. 1982. 112., 1982/a. 159.

²⁴ Raczy P. 1982. 12.

²⁵ Tringham, R. 1971. 72, 89.

folyamatossága, a hulladék és pusztulási rétegek stb. önmagukban még nem elegendők a tell-településforma létrejöttéhez, hanem a többlettermelésre képes gazdasági forma és társadalmi szerkezet a feltétele, melyben a (kezdetben rokonsági) közösségek kis lakóterületen hosszabb időn át koncentráltan élnek, intenzív földművelést és építési tevékenységet folytatnak.²⁶ Ezt bizonyítja a késői neolitikum és a középső bronzkor idején a Kárpát-medencében létrejött tellek sokasága is, hiszen a geográfiai tényezők ugyanazok voltak, mint a korai neolitikumban. Így kétségtelen, hogy a Tisza vidéki és erdélyi korai neolitikus településterület gazdálkodási módja és társadalmi szerkezete legalább olyan mértékben kellett, hogy különbözzön a dél-bulgáriai dél-balkáni településektől, mint amennyire eltérő volt a településforma és a háztípus. A gazdálkodási rendszer részletes körülírásához azonban a Kárpát-medencéből még nincsenek elegendő adataink, így a földművelés és állattartás, valamint ezek és a vadászat-gyűjtögetés arányait nem tudjuk meghatározni. Annyi azonban valószínű, hogy a déli típusú, juh-kecskére alapozott állattartás, valamint a vadászat-halászat-gyűjtögetés mellett a földművelés (különösen a korai időszakban) csak másodlagos szerepet játszott.²⁷ A szóban forgó két régió kora-neolitikus fejlődése közötti eltérések gyökereire Trogmayer O. világított rá, amikor a Körös-csoport kialakulását, a helyi neolitizációt egy sajátos adaptációs úton vezette le.²⁸

A gazdálkodásban, a településszerkezetben és településformában további, még inkább kirívó eltérések tapasztalhatók a kisázsiai területekkel való összehasonlításban. Itt ugyanis nemcsak a tell-telep „ideális” változatai, hanem a településszerkezet és a háztípusok is döntő különbséget mutatnak. A thesszáliai, bulgáriai, dél-balkáni tell-telepeken ugyanis soha nem találunk szorosan egymáshoz épített házcsoportokat, vagy házsorokat, melyek gyakran udvart zárnak be, s többnyire napon szárított téglából épültek.²⁹ Míg az eltérő építési technika a klimatikus és környezeti adottságok különbségeiből, a településszerkezetbeli eltérések már valószínűleg mélyebb, gazdasági-társadalmi gyökerekből erednek, amik a neolitizáció más-más irányait jelölik. A kisázsiai centrum egykorú és megelőző fejlődéséhez viszonyítva a görög szárazföld, Bulgária és Dél-Balkán a neolitizáció másodlagos, Észak-Balkán és a Tisza-vidék Erdéllyel együtt egy harmadlagos fejlődési fokozatot képvisel, ahol a fejlődés a későbbiekben az előző centrumokhoz képest sajátos, helyi irányban haladt, mindinkább elvesztve a gazdálkodás mediterrán-balkáni jellegzetességeit. Ennek következtében a Körös-csoport viszonylag hosszú élete alatt nem is jöhettek létre a tell-telepeknek még kezdeményei sem. Ez egyben arra is figyelmeztet, hogy a csipettdíszes kerámia kultúrája, de ezen belül még a Körös-Starčevo-Criș tömb sem jelentett olyan homogén egységet, mint amilyent a kerámia közeli hasonlósága mutat.³⁰

Bár a Tisza-vidéki középső neolitikum kialakulása korántsem zajlott egységesen, a fő tendencia ebben a korszakban a Vonaldíszes kultúra nagyarányú térnyerése volt.³¹ Ez a folyamat egyúttal — a neolitikum során ritkán bizonyítható, legalábbis részleges — etnikai változásokkal is párosult.³² A kultúra É—D-i irányú fokozatos terjeszkedését a Tisza-menti és tiszántúli területeken a kutatás egyöntetűen bizonyította. A véleménykülönbségek csak azon a ponton jelentkeznek, amikor a Körösök me-

²⁶ Makkay J. 1982. 104—108.

²⁷ Trogmayer, O. 1968. 12—13., Bökönyi, S. 1974. 26.

²⁸ Trogmayer, O. 1968. 18—19.

²⁹ Mellaart, J. 1970. I. 52. II. 60—61. 71—74, 79., Piggott, S. 1965. 44—46., Theodoridis, D. R. 1973. 40—41., Masson, V. M. 1978. 1, 62—64. ábrák. Milisauskas, S. 1978. 45.

³⁰ Tringham, R. 1971. 78.

³¹ Kalicz, N.—Makkay, J. 1966. 35—47., 1977. 114., Makkay J. 1982. 29—30., Raczky P. 1983. 187—192., 1986. 32—39.

³² Makkay J. 1982. 68—95.

dencéjétől délre eső területeken a Szakálhíti csoport kialakulása előtt felbukkanó vonaldíszes elemek megítélésére kerül a sor. Az egyik felfogás szerint az alföldi Vonaldíszes kultúra — legalábbis annak 2. fejlődési szakasza — még a Vinča-A időszakban elfoglalta a Körös kultúra déli területeit, egészen a Marosig.³³ Az ezzel ellentétes vélemények tagadják az AVK önálló megjelenését a Körösök völgyétől délre eső területeken.³⁴ Az ellentétes véleményeket és a Körösöktől délre eső terület leletanyagát G. Szénászy J. elemezte, és saját Békés megyei megfigyeléseivel alátámasztva a második vélemény mellett foglalt állást.³⁵

A középső neolitikum kulturális változásai jól érzekelhetők a Tisza-vidéken, első sorban a településszerkezet és a háztípusok tekintetében. A Tiszazug és Békés megye területén folytatott részletes topográfiai munkák megbízható adatokat nyújtanak az AVK településrendszerének bizonyos vonásaira. Kalicz N. megfigyelései szerint a Tiszazugban éles különbségek vannak a Körös és AVK településeinek fő jellemzői között. Az AVK telepek ugyanis nagyobb számban fordulnak elő, kiterjedésük csaknem mindig kisebb mint a Körös telepeké. A kis telepek csoportosan, a vízparttól távolabb eső, alacsonyabb területeken helyezkednek el.³⁶ Makkay J. részletes számításai szerint az AVK lelőhelyek száma a kalkuláció minden zavaró körülményét is figyelembe véve (időfaktor, kutatottság foka és lehetőségei, életforma stb.) lényegesen meghaladja a megelőző Körös települések számát. Feltételezései szerint a nagyobb AVK településeken 10—15 ház állhatott egy időben.³⁷

Bár nagyobb területen AVK település még nem került a Tisza-vidéken feltárássra, mégis elgondolkodtató, hogy az eddigiek során a kultúrából kizárólag félig földbe mélyített házak, vagy gödörlakások kerültek elő.³⁸ Tény, hogy ezek az újkőkorból sem legfejlettebb hajléktípusok a legutóbbi időkig végigkísérték az emberiség történetét, a létük tagadhatatlan, de alig valószínű, hogy a neolitikum típusos építményeinek tarthatnánk őket. Elsősorban mozgó életmódot folytató közösségek körében gyakoriak ezek a formák, s amikor letelepült földművelők körében jelennek meg, mindig a gazdálkodással kapcsolatos átmeneti, ideiglenes vagy időszakos hajlékot jelentenek, s a későbbi — történeti — időkben is az adott közösség fejletlensége, vagy háborús, zűrzavaros, átmeneti idők hívják életre.³⁹ Figyelemre méltó, hogy DK-Európában több rétegzett település legalsó szintjén kizárólag ilyen építmények kerülnek elő.⁴⁰ B. Brukner *gomolavai* tapasztalatai alapján ezt azzal magyarázza, hogy az első megtelepülők a nagyobb, tartósabb házak felépüléséig ezekben a földbe mélyített építményekben laktak, tehát a megtelepedés rövid időszakát jelölik.⁴¹ Feltehető, hogy az AVK eddig előkerült Tisza-vidéki félig földbe mélyített házainak egyrésze valóban éppen a megtelepedés átmeneti idejében készülhetett. Makkay J. lehetségesnek tartja, hogy a félig földbe mélyített házak hagyománya a Körös-Starčevo kul-

³³ Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 3. melléklet., Makkay J. 1982. 54., Raczky P. 1983. 190.

³⁴ Banner, J. 1961. 211., *Gazdapusztai*, Gy. 1962. 8., Trogmayer O. 1964. 83.

³⁵ G. Szénászy J. 1983. 243—246.

³⁶ Kalicz N. 1957. 86—88.

³⁷ Makkay J. 1982. 111—124. I—III. táblázat, 1982/a. 160.

³⁸ Korek J. 1951. 70—71., Korek J.—Patay P. 1958. 35—36., Csallány—Gombás 1966. 18., Kalicz, N.—Makkay, J. 1977., 64—74., Makay, J. 1982/a. 165. Korek J. 1958. 59., Raczky P. 1975. 13., 1982. 16.

³⁹ Hermann, O. 1905. 24—25., Roska M. 1927. 206., Bátty Zs. 1941. 141., Györffy I. 1943. 161—165., Dankó I. 1956. 529., Schlette, F. 1958—59. 44, 75., Makkay, J. 1982/a. 165., Balassa, M. I. 1985. 19.

⁴⁰ Tringham, R. 1971. 84—86. és 24. jegyzet.

⁴¹ Brukner, B. 1982. 144.

túráról északra levő ősi vonaldíszes területekről eredhet.⁴² Mindemellett nagyon valószínű, hogy a jövőben nagyobb felületen, pontos megfigyelésekkel végzett ásatásokon a Tisza-vidéken is előkerülnek a közép-európai Vonaldíszes kultúrára jellemző hosszú, oszlopszerkezetű felszíni építmények.⁴³ Ez annál is inkább várható, mivel a szomszédos szlovákiai területeken ez a típus jelenti a jellemző házformát, s a Felső-Tisza-vidéken *Krasznokvajdáról* is van — igaz kis méretű — (5×4 m) föld feletti oszlopszerkezetű építményről adatunk.⁴⁴ (2. ábra b)

A Vonaldíszes kultúra fejlődését a Körös és Maros közötti területen — északi irányban a Bükk kultúra nyugati határa mentén, délen mélyen a Bánátban is megjelenő, Szakálhádi csoport zárja le, melyet a kutatás az AVK végső fejlődési fázisába sorolt.⁴⁵ A legújabb kutatások két különböző módon és területen jelölik meg a Szakálhádi csoport kialakulását. Makkay J. szerint az AVK szerves folytatása, fokozatos átféjlődéssel az átmeneti furugyi típuson keresztül jött létre a Tisza—Maros folyók, valamint az Esztári-csoport és a korábbi Körös-csoport északi határvonalán belüli területen. A Vinča-kerámia hatásait sem a furugyi típusban, sem a rákövetkező korai szakálhádi korszakban nem tartja erőteljesen érezhetőnek.⁴⁶ G. Szénászy J. és Goldman Gy. Battonya környéki ásatásaikra és G. Lazarovici bánáti megfigyeléseire támaszkodva a csoport kialakulását a Bánát északi részén és a Maros-völgyében feltételezik, elsősorban déli összetevőkből (G. Lazarovicitól eltérően még az AVK virágkorával párhuzamosan közvetlen a Körös-csoportot követően), s az AVK-tól különálló kultúrának tekintik.⁴⁷ A vélemények mérlegelésénél fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a kutatás korábban is — más-más összefüggésekből kiindulva — jelentős szerepet tulajdonított és tulajdonít a Szakálhádi csoport létrejöttében a balkáni elemeknek.⁴⁸ Ha az eddigiekből a genezis pontos részletei nem is, annyi minden esetre leszűrhető, hogy a Szakálhádi csoport létrejötté az AVK és a Vinča kultúra egymásra hatásának eredménye. Ennek időbeli és térbeli folyamata még nem megnyugtatóan tisztázott, s a kérdés nem is tekinthető lezártnak addig, amíg a Körös—Maros között, a Körösök völgyétől délre eső területen nem kerül sor új, Vinča—Akorú lelőhelyek hiteles feltárására, amivel a késő-Körös—Vonaldíszes, illetve korai Szakálhád—Vinča-A viszonyt egyértelműen lehet eldönteni.⁴⁹

A tisztánlátást nehezíti, hogy a Szakálhádi csoport belső kronológiája még ma sincs részleteiben kidolgozva. Az utóbbi évek jelentős eredménye azonban, hogy a kutatás — ha terminológiájában nem is, a fejlődés folyamatának lényegét illetően — túlnyomórészt egységes álláspontra jutott a Tiszai kultúra legtöbb tell-jellegű településének (*Battonya—Gödrösök, Battonya—Parázs tanya, Tápé—Lebő—Felsőhalom, Hódmezővásárhely—Kökénydomb, Szegvár—Tüzköves, Szarvas—Botanikus kert, Öcsöd—Kováshalom, Békés—Povád, Szeghalom—Kovácsalom, Vésztő—Mágor,*

⁴² Makkay, J. 1982/a. 165.

⁴³ Buttler, W. 1931. 244—52., Buttler, W.—Habarey, W. 1936. 67., Sangmeister, E. 1943—50. 89., Stieren, A. 1943—50. 80., Paret, O. 1946. 54., Schlette, F. 1958—59. 83., Waterbolk, H. T.—Moddermann, P. J. R. 1958—59. 167—168., Soudsky, B. 1969. 62—93., Startin, W. 1978. 143—159., Pavlu, I.—Zápotocká, M. 1983. A—1. 215—237. figs., A—2. 1—69. Figs., Lüning, J. 1982. 14—144.

⁴⁴ Losits F. 1980. 7—34. Az ásató ugyan „tetőkunyhónak” határozta meg az objektumot, a hat oszlopos alaprajz alapján azonban ennél fejlettebb, felfelé falú konstrukció is elképzelhető.

⁴⁵ Kalicz, N.—Makkay, J. 1966. 45., 1977. 83.

⁴⁶ Makkay J. 1982. 57—59.

⁴⁷ G. Szénászy J. 1979. 76., 1983. 246., Goldman Gy. 1984. 115—118.

⁴⁸ Trogmayer O. 1957. 60., *Gazdapusztai Gy.* 1962. 8., *Bognár-Kutzián, I.* 1966. 263., Kalicz, N.—Makkay, J. 1972. 13, 1977. 83., *Raczky P.* 1982/a. 226., *Horváth, L.* 1983. 90—91., *Korek J.* 1984. 133.

⁴⁹ Vö.: 34—35. jegyzetek és Bognár-Kutzián, I. 1966. 258,

Déaványa—Sártó)⁵⁰ alsó településfázisa, illetve fázisai kulturális-időrendi meghatározásában, és ezeket a kialakuló (korai) Tiszai kultúra körébe sorolta (korábban késő Szakálhát, szakálhát—tiszai átmenetnek nevezett időszak emlékanyaga).⁵¹ Ennek a periódusnak (Tisza I.) relatív kronológiai helyzetét legutóbb Kalicz N.—Raczky P. a Bükk—Eszár—Szilme—Zseliz összefüggésekkel határozta meg a Körösök völgyétől délre eső területeken. Az ettől északra eső területen pedig még a Szakálhát—Bükk—Szilmegi csoportok éltek.⁵² Ebből következően a korai tiszai időszakot megelőző Szakálhát csoportba tartozó lelőhelyek száma jelentősen lecsökken, ugyanúgy, mint a csoport életének időtartama, hiszen a Tisza—Maros—Körös közén a tell-telepek alsó településfázisaival azonos korú és többnyire azonos leletanyagú, rövidebb életű, sík települések is a korai Tiszai kultúrába kellene, hogy tartozzanak (pl. *Szentes—Ilonapart*).⁵³ Mivel a korai Tiszai kultúra kialakulása, mai ismereteink szerint, egy időben és térben fokozatosan délről északi irányban haladó folyamat, érthető, hogy ez a Körös-völgyi, s az ezzel kapcsolatos, a Tisza—Maros—Körös köz északi sávjában húzódó területet később érte el. Így a Körös-völgytől délre (*Szentes—Ilonapart*), a Tisza jobb partján (*Csanytelek—Újhalastó, Csongrád—Bokros*)⁵⁴ és a Körös-völgy déli szegélyén is (*Kunszentmárton—Bohonya III, Kunszentmárton—Kékes, Kunszentmárton—Érpart*)⁵⁵ még szakálhát, de a korai tiszai periódussal egykorú településeket találunk. Ezeket a leletegyütteseket azonban a kutatás korában nagyrészt éppúgy a Szakálhát csoport középső, a keletkezési fázist közvetlen követő (klasszikus) fejlődési szakaszába sorolta, mint az ugyancsak részben késő bükki és szilmegi import kerámiával jelzett, azonos korú és leletanyagú, de a Körös vonalától északra levő leletegyütteseket (*Tiszaigar—Csikós tanya, Tisza-szőlős—Csákányszeg*).⁵⁶ Ezt az időszakot a Köröstől északra Kalicz N.—Raczky P. véleménye szerint már a Tisza I—II átmeneti időszak követi,⁴⁷ tehát a fenti leletegyüttesek semmiképp sem tekinthetők középső Szakálhát csoportba tartozóknak, hiszen mindenütt a csoport végső fázisát jelentik. Makkay J. a klasszikus Szakálhát csoportra jellemzőnek azokat a leletegyütteseket tartja, amelyekben „az AVK hagyományai már eltűntek, a tiszai alakulóban levő elemei még nem találhatók”.⁵⁸ Nagyobb, közölt ásatásból származó ilyen jellegű leletanyag azonban alig van, ezért részletes elemzéssel kellene meghatározni a klasszikus és késő szakálhát jellegű leletegyüttesek kritériumait, hogy eltérő fogalmakkal (klasszikus és késői-szakálhát) ne jelöljünk azonos, vagy közel megegyező leletegyütteseket. A viszonylag sok lelőhellyel képviselt késő-szakálhát perióduson kívül a kutatás még biztosan elkülönít egy korai szakaszt, melynek csaknem általánosan elfogadott reprezentánsa a hódmezővásárhely—sza-

⁵⁰ Goldman, Gy. 1984. 87, 88., Szénászy J. 1977. 216., Trogmayer O. 1957. 19—58., 1969. 468—475., Banner J. 1931., 21—22. 31, 35. t. 7—8, 13., Csalog, J. 1959/a. 27—38., 1958. 12—13., Korek J. 1971. 15., 1973. 105—122., Selenau M. 1981. 47—48., Hegedűs K. 1979. 26—27., Makkay J. 1982. 60—61. és 120. jegyzet., Raczky et al. 1985. 251—278., Raczky, P. 1985. 103—125., Trogmayer O. 1962. 9—38., Bakay, K. 1971. 135—136., 1971/a. 140—144., Ecsedy et al. 1982. 149—150., Hegedűs K. 1982. 183—185., Korek J. 1961. 9—26.

⁵¹ Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 116—117., Makkay J. 1982. 60., Goldman Gy. 1984. 97—115., Raczky, P. 1985. 107., Kalicz, N.—Raczky, P. 1987. 25., Horváth, F. 1985. 91.

⁵² Kalicz, N.—Raczky, P. 1987. 25.

⁵³ Horváth, L. 1983.

⁵⁴ Hegedűs, K. 1985.

⁵⁵ Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 149. t. 1—13., 150. t. 1—4, 151. t. 1—6.

⁵⁶ Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 107., Hegedűs, K. 1985. 42.

⁵⁷ Kalicz, N.—Raczky, P. 1987. 25.

⁵⁸ Makkay J. 1982. 60.

kálhái névadó lelőhely.⁵⁹ Ezen túl eltérőek a vélemények, mivel az egyik vélemény-csoport szerint a korai időszakba tartozik *Békésszentandrás—Furugy, Békés—Délő, Tápé—Lebő Felsőhalom, Tarnabod—Templomföld, Battonya—Parázs tanya* alsó rétegei és *Tiszaug—Vasútállomás*.⁶⁰ A másik vélemény számol egy AVK szakálhái átmenettel⁶¹ és ebbe tartozónak (Furugyi típus) tekinti magának a névadó lelőhelynek anyagát is.⁶² Ha az átmeneti típus kritériumait alkalmazzuk,⁶³ ezek jól illenek a csoport monografikus feldolgozása alkalmával korai szakálhái periódusba sorolt leletegyüttesek többségére (*Hódmezővásárhely—Szakálhát, Tiszasas—Rév*), valamint az imént említett korai lelőhelyek leletanyagára; amelyekre nem, (*Tápé—Lebő Felsőhalom*), azt a szerzők 1977-ben is a középső fejlődési időszakba sorolták.⁶⁴ Az eltérő vélemények gyökere elsősorban a Szakálhái csoport kialakulásának már említett eltérő genetikai-időrendi-területi származtatásában rejlik.⁶⁵

Bár a fenti időrendi és tipológiai összefüggések nem tartoznak szorosan témakörünkhöz, áttekintésük mégis elkerülhetetlen volt, hiszen nélkül — a belső periodizáció bizonytalanságai miatt — a településrendszer és a háztípusok értékelése sem lehetséges. A Szakálhái csoport és a Tiszai kultúra településrendszerének kialakulását és fejlődését számos tanulmány részletesen vizsgálta,⁶⁶ ezeknek még vázlatos áttekintése is meghaladja jelenlegi lehetőségeink kereteit, ezért csak néhány megoldatlan probléma tisztázásához próbálunk észrevételeinkkel hozzájárulni. A Szakálhái csoport településére (mivel a tellek alsó településfázisait a korai Tiszai kultúrába soroltuk) a horizontális kiterjedésű, sík településforma jellemző. Az eddigi megfigyelések szerint a kis települések egymáshoz közel, csoportosan helyezkedtek el.⁶⁷ Ez alól csupán két kivételt ismerünk: Battonya—Parázs tanya és Lebő—Felsőhalom telljeit, ahol a Szakálhái csoport korai szakasza is megtalálható. A két lelőhelyről ez ideig napvilágot látott közleményekből azonban az is kiderül, hogy a két-három méter vastag rétegsorból csak bizonyos szintek tartoznak a szakálhái csoporthoz, hiszen ezeken a telteken a kialakuló tiszai kultúra is jelen van.⁶⁸ Miután még egyik lelőhely anyaga sem került települési szintenként elkülönítve közlésre, nem dönthető el, hogy a Szakálhái csoport szintjei ezekben az esetekben már valóban „tellképző életmód” következményei-e, vagy csak a tellek alsó településfázisát jelentik, amire a korai Tiszai kultúra már valóban tellképző-jellegű, szilmei—bükki—zselizi importokkal jól kortározható településszintjei ráretegződtek.⁶⁹ A Lebő—Felsőhalmon 1987-ben végzett régészeti hitelesítő ásatásunk — bár a leletanyag feldolgozása még nem történt meg — az utóbbi feltételezést látszik alátámasztani. A legalsó, szűzföldre települt szinthez ugyanis egy alapárkos, oszlopszerkezetű, tapasztott padló nélküli hosszú ház részlete tartozott. (3. ábra) Ezt a településindító objektumot (vagy objektumokat) kerítette az a sáncárok, melynek részletét Trogmayer O. 1957-ben feltárta.⁷⁰ Ugyancsak tele-

⁵⁹ Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 107. G. Szénászkay J. 1979. 75.

⁶⁰ G. Szénászkay J. 1979. 68. 75., 1983. 246., Goldman Gy. 1983. 33.

⁶¹ Makkay, J. 1978. (időrendi táblázat), 1982. 57—79., Raczky P. 1982/a. 226.

⁶² Makkay J. 1982. 59.

⁶³ Uo. 58.

⁶⁴ Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 107.

⁶⁵ Lásd a 46—48. jegyzeteket.

⁶⁶ Kalicz, N. 1965. 35—39., 1985. 127—138., Korek J. 1973. 122—166., Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 84—86., Makkay J. 1982. 104—164. Hegedűs, K. 1985. 18—21., Korek J. 1986. 45—56., Kalicz, N.—Raczky, P. 1987. 14—19.

⁶⁷ Kalicz, N. 1957. 86, Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. 85.

⁶⁸ Trogmayer O. 1957. 57., 1968/a. 17., Szénászkay J. 1976. 5., 1977. 216., 1978. 5.

⁶⁹ Erre már Makkay J. is felhívta a figyelmet! (Makkay J. 1982. 93.)

⁷⁰ Trogmayer O. 1957. 57.



3. ábra. Tápé—Lebő. 1987. 17. szint.

pülést övező árkot figyeltek meg Csanytelek—Újhalastó szakálhádi településén is.⁷¹ Ezek alapján a Tisza-vidéken a települést övező árkok a legkorábban a Szakálhádi csoport idején tűnnek föl.⁷² Ugyancsak egyértelműen Szakálhádi Tisza jobb parti és a Köröstől É-ra fekvő településeken jelennek meg a közép-európai Vonaldíszes kultúra hosszú házaival szoros rokonságot mutató építmények is, mindig tapasztott padló nélküli, alapárkos vagy beásott oszlopsoros belső osztás nyomait mutató szerkezettel. *Csanytelek—Újhalastó*n négy, *Csongrád—Bokros*on egyetlen esetben fordult elő ilyen építmény alapárkokkal és hármas belső oszlopsorral (a csanyteleki ház mérete: $19,4 \times 9,2$ m).⁷³ (2. ábra c) *Tisza*füred—*Téglagyár* lelőhelyen Vaday A. tárt fel egy $38 \times 6,7$ m hosszú épületet jelző oszloprendszert, amelynek csak egyik végén voltak belső oszlopok.⁷⁴

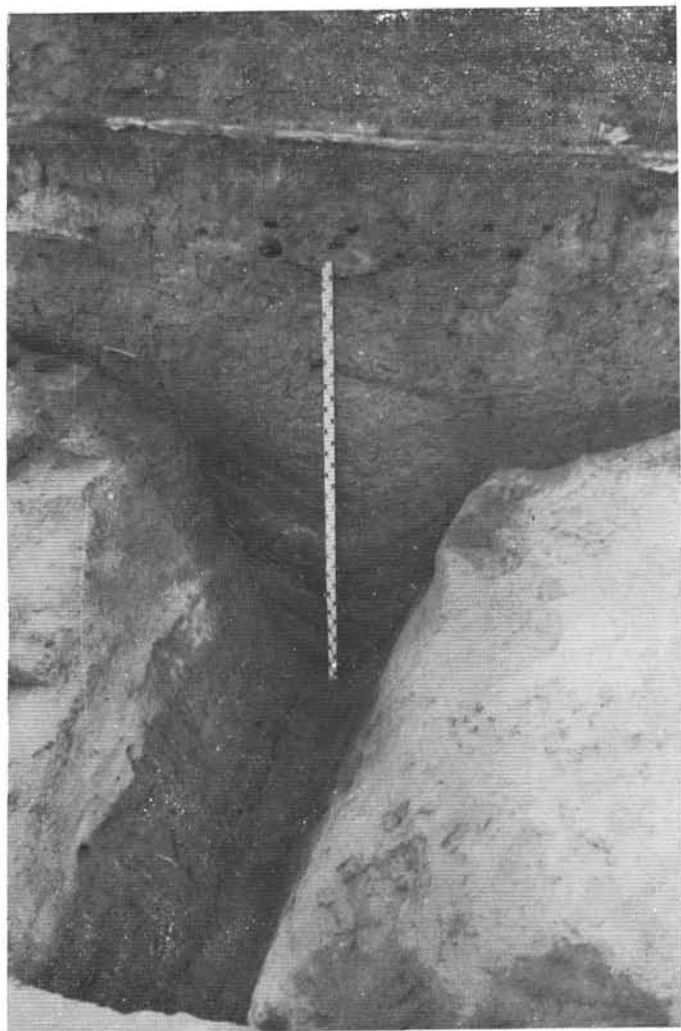
Kielégítő közlemények hiányában nehéz megítélni a többi szakálhádi településen előkerült házak, illetve háznyomok jellemzőit, ugyanis legtöbb esetben vagy a közölt dokumentáció elégtelen a házszerkezet egyértelmű eldöntéséhez, vagy a szűkszavú közleményekből nem derül ki, hogy a feltárt ház a csoport melyik fejlődési fázisához, a lelőhely melyik települési szintjéhez köthető, s milyen leletanyagot tartalmazott. Annyi azonban bizonyos, hogy *Battonya—Parázs tanya*, *Battonya—Vidpart*, *Vésztő—Mágor*, *Dévaványa—Simasziget és Szentés—Ilonapart* esetében tapaszt-

⁷¹ Galántha M. 1985. 8., 1986. 9.

⁷² Nosza-Gyöngypartról ugyan ismerünk korábbi, a Körös-csoportba tartozó településvédő árkot, ez azonban egészen más jellegű, egy félsziget elkeskenyedő részén futott keresztbe (Szekres é. n. 29).

⁷³ Hegedűs, K. 1985. 7—8. Fig. 3.

⁷⁴ Vaday Andrea szíves szóbeli közlése.

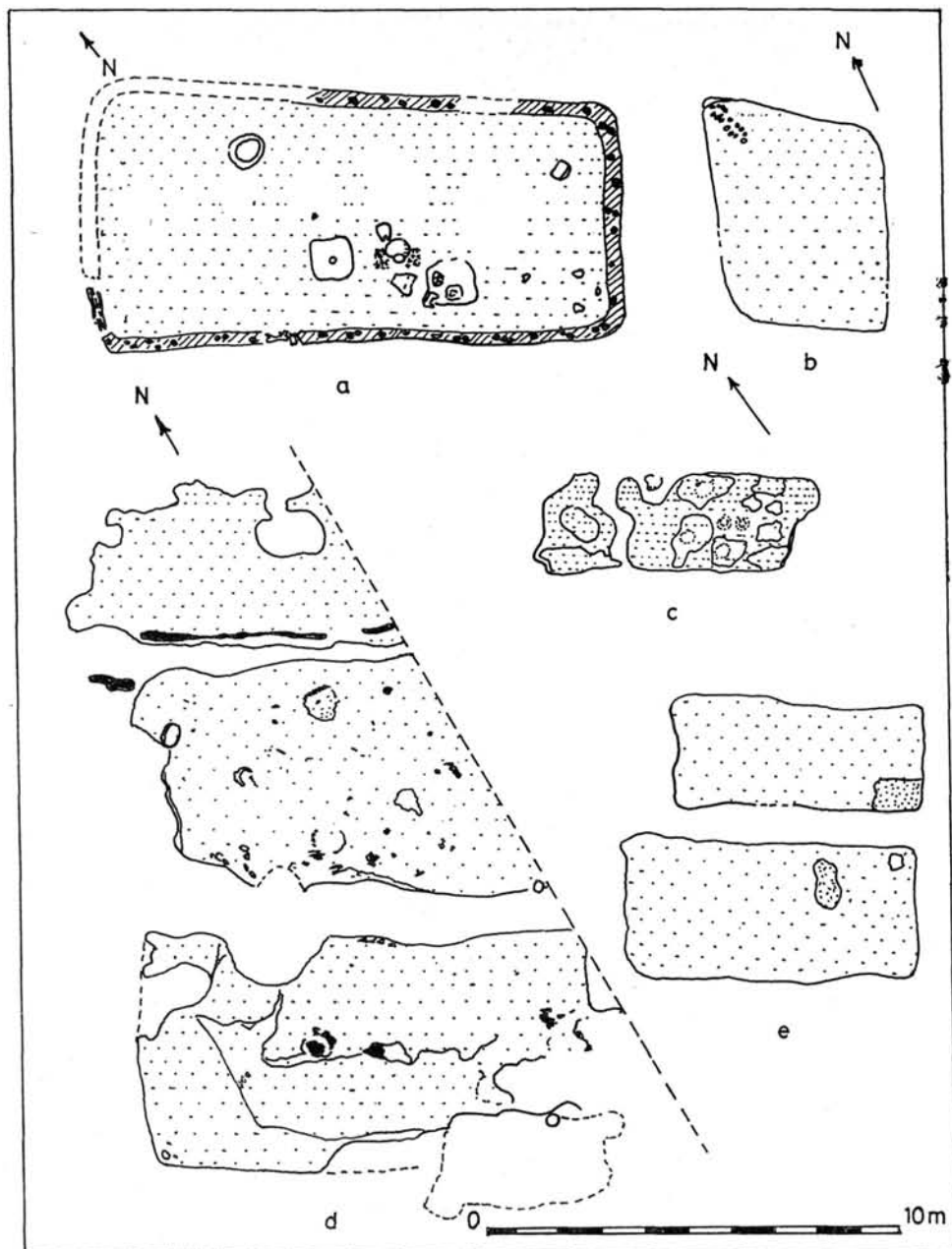


4. ábra. Hódmezővásárhely—Gorzsa. 1987. IX. szelvény 1. árok.

tott agyagpadlójú, patics szerkezetű, kisebb méretű felmenő falú házakkal kell számolnunk (Vésztő $2,2 \times 6$, ill. $? \times 11-12$ m; Dévaványa—Simasziget 4×5 m; Szentes—Ilonapart $7 \times 3,5$ m).⁷⁵ (5. ábra a—c, e.)

Bár a Szakálhádi csoport belső kronológiájának nehézségei miatt nem dönthető el biztosan, hogy a két, építési technikában és méretekben jól elkülönülő háztípus kronológiai eltérést jelent-e (ti., hogy az egyik a Szakálhádi, a másik a korai tiszai kultúrára lenne jellemző), az azonban bizonyosnak látszik, hogy a Vonaldiszes kultúra házaival rokon forma a sík telepekhez (Csanytelek, Csongrád—Bokros), illetve

⁷⁵ Hegedűs, K.—Makkay, J. 1987. 89., Kalicz, N.—Makkay, J. 1977. Kat. 83. Fig. 34., Horváth, L. 1983. 42—43., Abb. 9—10.



5. ábra. a) Vésztő—Mágor (Hegedűs—Makkay 1987. fig. 3. után), b) Dévaványa—Simasziget (Kalicz—Makkay 1977 abb. 34. után), c) Szentés—Ilonapart (Horváth, L. 1983 abb. 9. után), d) Hódmezővásárhely—Kökénydomb (Banner 1931 5. kép után).

Lebő esetében a településkezdő szinthez, míg a kisebb, tapasztott padlós balkáni háztípus elsősorban a tellekhez, vagy a késői szakálhái településekhez kötődik (*Dévaványa—Simasziget, Szentés—Ilonapart*). *Battonya—Vidpart* esetében a házomladék rajzából és leírásából nem dönthető el biztosan, hogy melyik típusról van szó.⁷⁶ A vésztői tell legalsó, klasszikus szakálhái periódusba tartozó 1—2. szintjében feltárt házat a tiszai szintekben csaknem teljesen megegyező alaprajzzal újították meg.⁷⁷ Ez is arra mutat — mint ezt Raczy P. Őcsődön részleteiben megfigyelte —, hogy a telteken jelentkező tapasztott padlós, paticsfalú háztípus már a korai tiszai fejlődés kezdetét jelenti.⁷⁸

A településrendszernek a korábbi AVK időszakhoz viszonyított lényeges változását a települések számának drasztikus csökkenése mutatja, ami tovább folytatódik a korai tiszai időszakban is. Makay J. ezt a településkonzentráció folyamatával magyarázta, amivel párhuzamosan erőteljesen megnőtt az egyes telepek mérete és intenzitása.⁷⁹ Ezt elsősorban kívülről kapott megújító ösztönzésekre (innovációs stimulusokra) adott adaptáló válasz által kiváltott folyamatnak tekinti. Ez a korai Tiszai kultúra kialakulásával párhuzamos folyamat a tell-jellegű települések kiterjedésének északi határát a Körösök völgyéig tolja ki, a korai Tiszai időszak végére. Az új települési rendszer és forma, a letelepedett életmód, ami az anyagi kultúrában és a társadalmi szerkezetben is változások sorozatát indította el, gyökeresen különbözik a Tisza-vidék kora és középső neolitikus előzményeitől.⁸⁰ Éppen ezért a kutatás egyrésze újonnan érkező, különböző déli bevándorló népcsoportoknak tulajdonítja a változások okait.⁸¹

A Tiszai kultúra településrendszerében a tell-telepek mellett olyan nagyobb kiterjedésű településeket is megfigyeltek, ahol több, lazán kapcsolódó (természetes árkokkal elválasztott) településmag tartozott össze, s a horizontális kiterjedésű sík településrészek és a település magvát képező tellkezdemények részben egy időben, egymást kiegészítették. (*Őcsöd, Kőkénydomb, Szegvár—Tűzköves*).⁸² Mindkét településtípust néhány kilométeres körzetben kis telepek, majorságok rendszere vett körül.⁷³ Makkay J. a tiszai kultúra településrendszerének részletes analízise alkalmával feltételezte, hogy a tellek — mint településcentrumok és a körülöttük levő, egy-két objektumból álló majorságok hierarchikus kapcsolatban álltak egymással, de még nem érték el a többlépcsős településszervezet fokát. Megindult a vérségi szervezet felbomlása, a vérrokonsági szervezet a kialakuló területi szervezetbe épült be, s ezek a folyamatok a település-konzentrációval és egyéb kísérő jelenségekkel együtt összességükben a gazdasági-társadalmi fejlődés olyan irányát eredményezték, melyek „lényegüket tekintve hasonlóak voltak az előázsiái komplex társadalmakhoz elvezető gazdasági és társadalmi folyamatok kezdetéhez.”⁸⁴ Ezt a fejlődési folyamatot bíráló nézetek azonban óvatosságra intenek a Tisza-vidéki késői neolitikum és a közeli keleti fejlődés közvetlen párhuzamba állításával kapcsolatban. Nem tartják valószínűnek, hogy a Tisza-vidéki tellek a mezopotámiai fejlődésmenethez hasonlóan urbánus fejlődés csiráit sejtetnék. A Tisza-vidéki késő-neolit fejlődést elsősorban a

⁷⁶ Szénászy J. 1979. fig. 3.

⁷⁷ Hegedűs, K.—Makkay, J. 1987. 92—93.

⁷⁸ Raczy, P. 1985. 105., 1987. 66—67.

⁷⁹ Makkay J. 1982. 124., és I—III. táblázat.

⁸⁰ Kalicz, N. 1985. 128., Makkay J. 1982. 126., Raczy, P. 1985. 104—105.

⁸¹ Korek J. 1973. 389—390., Raczy, P. 1985. 106.

⁸² Raczy et al. 1985. 267., Raczy, P. 1987. 63., Siklódy, Cs. 1986. 2., Korek, J. 1987. 49.

⁸³ Makkay J. 1982. 128., 129., Siklódy, Cs. 1986. 2—3.

⁸⁴ Makkay J. 1982. 111., 124, 141, 154—155, 161.

helyi kulturális hagyományok által meghatározott tendenciának tekintik, melyben a geográfiai, klimatikus és környezeti tényezők játszottak meghatározó szerepet.⁸⁵ Az eltérő véleményekkel kapcsolatban lényegesnek tartjuk megjegyezni, hogy egy adott régió gazdasági-társadalmi fejlettségének elért foka csakis az azonos gazdasági-társadalmi rendszer típusos példájával való összehasonlításban ragadható meg. Ezért módszertanilag nemcsak helyesnek, hanem elengedhetetlennek kell tartani a Makkay J. által alkalmazott módszert. Ami elméletében kifogásolható, az az ellenvélemények háttérére is vonatkozik: kutatásunk az utóbbi évtizedek minden elméleti és gyakorlati erőfeszítése ellenére sem érte el azt a szintet (teljes település- és temetőfeltárások sokoldalú, részletes analíziseire gondolunk), amellyel a Tisza-vidék későneolitikus fejlődésének valóban elért szintje konkrét bizonyítékokkal, pontosan meghatározható lenne.

A korai tiszai időszakban általánossá válik az alapárkos, vagy beásott oszlop-szerkezetű, felmenő paticsfalú, belső osztás nélküli, vagy két helyiséges háztípus, melynek padlóját vastag agyagtapasztás borította, csaknem mindegyikhez tapasztott kemence is tartozott. Méreteik 3,4—4—6×8—18,5 méteres átlagon belül fordulnak elő. (Szegevár—Tüzköves, Hódmezővásárhely—Kökénydomb, Lebő—Felsőhalom, Öcsöd, Szolnok—Tüzköves, Szeghalom—Kovácsfalom stb.).⁸⁶ A lakóházaknak e jellemző típusa szinte változatlan formában él tovább azokon a településeken is, ahol a korai Tiszai kultúra szintjeit a belőle kifejlődött klasszikus stílusú kerámiával jelzett szintek követik. Úgy tűnik, ekkorra a házak egyrészében kultikus hely-kultikus sarok különül el, ahol az idoloikat és a kultuszt szolgáló egyéb kellékeket helyezték el. Ezzel azonban talán már korábban is számolnunk kell. Erre utalnak a lebői házakban az 1987-es hitelesítő ásatásunk alkalmával megfigyelt, minden oldalon tapasztott, agyagból épített emelt platformok, amiknek rendeltetése egyelőre tisztázatlan. További megerősítő adatok szükségesek annak eldöntéséhez, hogy ezek kapcsolatba hozhatók-e a házmodellekről ismert (Sabatinovka-típusú) emelt oltárokkal,⁸⁷ vagy egyszerűen egyéb, profán rendeltetésűek lehetnek.⁸⁸ A Tisza kultúra településein — bár az adatok nem egyértelműek⁸⁹ — ugyancsak számolni kell önálló kultikus építmények, közösségi épületek létevel is, erre utal a szintjei 4. szintben feltárt épület, valamint számos délkelet-európai késői neolitikus példa is.⁹⁰

A házak építési technikájában jelentős eltérések figyelhetők meg. Az alapozás-árkokkal készült házfalaknak is többféle változata fordult elő. Több helyről ismert a sekély (25—30 cm), 30—35 cm széles alapárok, melyben sűrűn állított karók erősítik a valószínűen terre pisé technikával készült vert falat (Vésztőn az agyagfalak két oldalán deszkasorok nyomait figyelték meg), Kökénydombon ugyanez a technika — ha a megfigyelésekben bízhatunk — alapárok nélkül fordul elő.⁹¹ Az alapárkos

⁸⁵ Kalicz, N. 1985. 129—130., Siklódy, Cs. 1986. 2—3., Kalicz N.—Raczky, P. 1987. 24—25.

⁸⁶ Csalog J. 1958. 12—13., 1965. 20., Korek, J. 1987. 52—54., Csalog, J. 1958/a. 95—114., Banner J. 1931. Abb. 5., 1949. figs. 1—8., Trogmayer, O. 1967. A Móra Ferenc Múzeum Régészeti Adattára. 222—76., Horváth F. régészeti hitelesítő ásatása 1987. Közöletlen., Raczky et al. 1985. 266., Raczky, P. 1985. 105 (az első közlemény szerint a házaknak nem volt belső osztása, a második szerint két helyiségesek voltak), Stancsik I. 1969. 22., Bakay K. 1971/a. Fig. 8., 1971. 135.

⁸⁷ Gimbutas, M. 1974. 72., Fig. 25., Petrasch, J. 1986. Abb. 25—27.

⁸⁸ Platia Magula Zarkou-ból ismerünk hasonló házmodellből, melyen talán az emelt tér fekvőhelye lehetett (Gallis, K. 1985., Pl. XV.).

⁸⁹ Szegevár—Tüzköves és Hódmezővásárhely—Kökénydomb esetében, ahol a kultikus tárgyak nagy számban kerültek elő, a dokumentálás hiányosságai miatt az épületek jellegét már nem lehet eldönteni.

⁹⁰ Hegedűs K. 1974. 21—24., 1976. 21—22., Hegedűs, K.—Makkay, J. 1987. 92—103., Gimbutas, M. 1974. 67—85., Lazarovici, G. 1986. 12—22.

⁹¹ Banner J. 1943. 13., Korek J. 1973. 138—139., Hegedűs K. 1982. 184.

ház másik típusa viszonylag mélyebb alapárokba állított, majd földdel visszadöngölt, függőleges tartóoszlopokra épült szerkezet. Az oszlopok itt valószínűen távolabb álltak egymástól, és a belső térben három oszlopsor tartotta a nyeregteret (Öcsöd).⁹² Ez a típus a szakálhádi időszakban jelenik meg először a Tisza-vidéken és valószínűen a Vonaldiszes kultúrából származtatható.⁹³ Az alapozási árokkal készült fal azonban önmagában nem tekinthető közép-európai jellegzetességnek, hiszen Macedonia korai és a Balkán középső neolitikumától kezdve, ismert, és Gomolaván is a Tiszai kultúrával párhuzamos I a-b fázisban lép föl.⁹⁴ A falépítés másik technikája is gyakori a telepeken, amikor a függőleges oszlopoknak szögletes vagy kerek gödröt ásnak s a földdel visszadöngölt oszlopokat sövényfonattal kötik össze (Kökénydomb, Gorzsa stb.).⁹⁵ Ez Gomolaván is együtt fordul elő az alapárkos szerkezettel a Vinča-C-időszakban, bár úgy látszik, itt az alapárkos házak valamivel későbbiek (II. építési fázis).⁹⁶

Nem sok adatot ismerünk a házak elhelyezkedésére a településeken belül. A feltárt részletek arra utalnak, hogy a házak szorosan egymás mellett, sorban álltak.⁹⁷ Lehetséges, hogy az Öcsödön megfigyelt elrendezés a többi korai tiszai településre is jellemző volt.⁹⁸

Teljesen eltérő a településforma az északi Tisza-vidéken, ahol sem a tell-település, sem a déli területeken általános háztípusok nem találhatók meg. A kultúra közép és felső Tisza-vidéki jellemzőit összefoglalva Korek J. a fenntartásokkal kezelendő lakógödrökön kívül csupán néhány beásott oszlopszerkezetes házat ismertet. Az eltérések okát az alaplakosság eltérő gazdálkodási rendszerében látja.⁹⁹

A tell-telepek egyrészén a tiszai kultúra fejlődése a korai időszaktól töretlenül folytatódik a klasszikus időszak végéig (Hódmezővásárhely—Kökénydomb, Szegvár—Tűzköves, Öcsöd, Vésztő). A többi tell településen azonban ettől eltérő a fejlődés menete. A tiszai településterület Dk-i peremén ezzel egyidejűleg tűnik fel a Gorzsa-csoport (Gorzsa D-fázis, Lebő, Csóka), a Békés megyei tellek pedig Vésztő kivételével nem is érik meg ezt az időszakot (Battonya-Parázs tanya, Battonya Gödrösök s talán Békés—Povád és Szeghalom—Kovácsshalom is ide tartozik). A Tiszántúl keleti részén, a Körösök és a Berettyó völgyében ekkor jelenik meg a Herpályi kultúra, a Felső-Tisza-vidéken a Csőszhalmi csoport, a Duna—Tisza közti gödöllői dombvidéken pedig a Lengyeli kultúra. Az a néhány tell-település tehát, amelyen a „klasszikus” időszakban még folytatódik az élet, a Körös és a Maros—Körös közötti Tisza-szakasz mentén szinte szigetszerűen körbezártan maradt fenn, döntően új — a Lengyeli kultúra, vagy azzal rokon népcsoportok befolyása alatt létrejött — környezetben. A szóban forgó néhány tell-település végső, klasszikus településfázisának időszaka nem is párhuzamosítható teljességgel sem a Csőszhalom, sem a Herpályi, sem a Gorzsa-csoport időszakával, csakhamar kivétel nélkül vastag égett rétegek jelzik pusztulásukat, s egyben a Tiszai kultúra végét is a Tisza-vidék nagyrészén. A kultúra mindössze néhány településen él tovább, a késő tiszai Gorzsa-csoportban (Gorzsa—C, Lebő—Alsóhalom, Deszk—Ordos).¹⁰⁰

⁹² Raczy, P. 1985. 105., 1987. 72.

⁹³ Lásd a 43, 73—74. jegyzeteket és Raczy, P. 1987. 72.

⁹⁴ Rhomiopoulou, K.—Ridley, K. 1974. 351—360., Gimbutas, M. 1974/a. 41—43., Bruckner, B. 1980. 5—55., 1982. 145., Abb. 7—8.

⁹⁵ A szerző ásatásai. Közöletlen., Horváth, F. 1987. 38—39.

⁹⁶ Bruckner, B. 1982. 144., Abb. 6—7.

⁹⁷ Banner J. 1931. Fig. 5., Hegedűs K. 1977. 15., Raczy et al. 1985. Pl. 10.

⁹⁸ Lásd a 82. jegyzetet.

⁹⁹ Korek J. 1986. 45—59.

¹⁰⁰ Horváth, F. 1982. 220., 1985. 93.

A Tisza-vidék késő neolitikus fejlődése során a tellek feltűnése és a Tiszai kultúra kialakulása óta a legjelentősebb változást a Gorzsa—Herpály—Csőszhalom csoportok létrejötte jelenti a Lengyeli kultúra aszódi feltűnésével és a tellek némelyikén a klasszikus tiszai periódussal párhuzamosan. E csoportok élettartama is nagyrészt párhuzamos. A településrendszerben, az alapvető élelemtermelés jellegében, a háztípusokban, sőt az anyagi kultúrában is a részbeni eltérések (karcolt-festett díszítés) ellenére konvergens fejlődés játszódik le, amit a proto-tiszapolgári időszakra a lengyeli elemek teljes uralomra jutását eredményezi az egész Tisza-vidéken.

A gorzsa—herpály—csőszhalmi területeken — bár részletes felmérések csak Békés megye területén készültek —¹⁰¹ a települések számának további csökkenése figyelhető meg. Ez a jelenség a Herpályi kultúra területén egy ideig még talán a településkoncentráció további erősödésének tudható be, hisz települései többnyire tellek. A Csőszhalmi és Gorzsa csoport esetében inkább ellentétes folyamat vehette kezdetét. Délen *Lebő Alsóhalom* és *Gorzsa*, északon *Tiszapolgár—Csőszhalom* telljei szinte magányosan helyezkednek el a velük egyidős kevés sík település között. Aligha valószínű, hogy ennek magyarázata a településkoncentrációban, vagy a lakosság számának drasztikus csökkenésében rejlene. Sokkal inkább valószínű, hogy a magányos tellek körül — mint ezt Ecsedy I. feltételezte — ekkor már olyan csoportok éltek, melyeknek gazdálkodása eltérő volt a nagy központokban élőkéhez képest.¹⁰² Ezeknek a csoportoknak anyagi kultúrája már a proto-tiszapolgári időszak kialakulását jelzi, s a déli területeken a *Gorzsa B—Deszk—Ordos—Lebő—Felsőhalom* temetkezései — *Ószentiván III—Sándorfalva—Eperjes* (a Gorzsa csoport deszki fázisa) lelőhelyeken tűnik fel először.¹⁰³

A Gorzsa-csoport és a Herpályi kultúra tell településeit valószínűen egyöntetűen erődített (árokkaal körülvett) településeknek tarthatjuk.¹⁰⁴ (3. ábra) Az elmúlt évtized nagyszabású feltárásai következtében (*Herpály, Gorzsa*), bár az ásatások, illetve a feldolgozások még nem fejeződtek be, nagyon sok részletes megfigyelés született a településszerkezettel és a háztípusokkal kapcsolatban.¹⁰⁵ A házak leásott tartóoszlopokkal, alapárcok nélkül, rendkívül fejlett ácsolattal készülnek. (6. ábra a—c) Általános a hármass, vagy a többszörös belső osztás, több esetben bizonyított a vastagon tapasztott deszkamennyezet (*Gorzsa C, Lebő*), Herpályról pedig emeletes konstrukciót ismertettek.¹⁰⁶ Bár részletes adatokat nem ismerünk, hasonló szerkezetű építmények lehettek a tiszapolgár—csőszhalmi tellen is.¹⁰⁷ E fejlett építmények, melyek párhuzamai széles körben ismertek a Cucuteni—Tripolje kultúra, a bulgáriai és közép-balkáni későneolit-aeneolit kultúrák területeiről,¹⁰⁸ a Tisza-vidéki újkőkori építészeti csúcspontját jelentik. A gorzsai 2. sz. ház a településen belüli valószínűen centrális helyzete és szokatlanul bonyolult, U alakú alaprajza miatt felmerülhet a gyanú,

¹⁰¹ Makkay J. 1982. I. táblázat.

¹⁰² Ecsedy, I. 1981. 76, 89.

¹⁰³ Horváth F. 1983. 62, 64., 1983/a. 5., 1985. 93—94., 1987. 46.

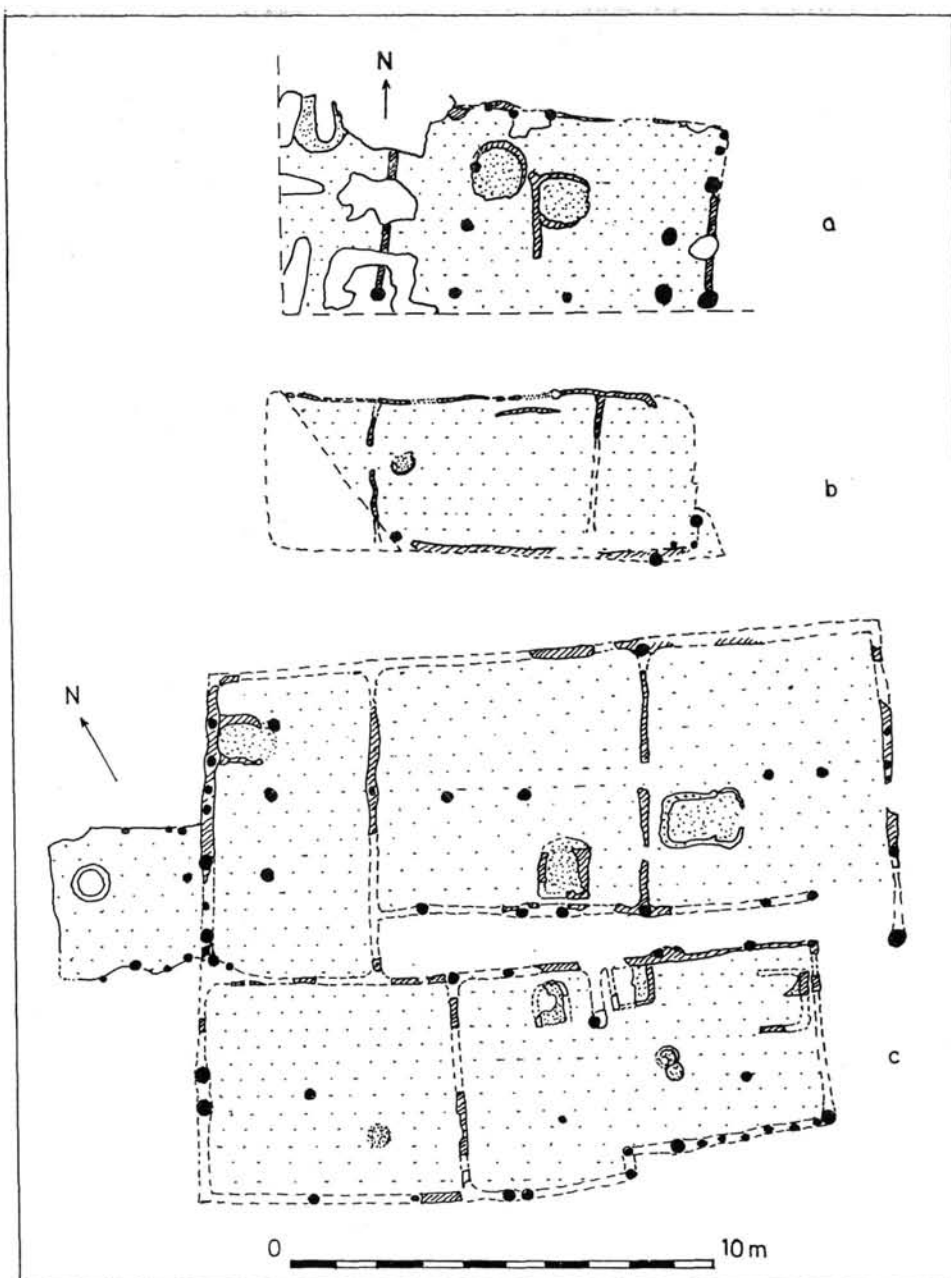
¹⁰⁴ Horváth, F. 1986. 145—149.

¹⁰⁵ Kalicz, N.—Raczky, P. 1984. 99—109. Horváth, F. 1987. 32—40.

¹⁰⁶ Kalicz, N.—Raczky, P. 1984. 100.

¹⁰⁷ Kutzián, I. 1958. 16.

¹⁰⁸ Ellis, L. 1984. 20., Marinescu-Bîlcu, S. 1981. 73—81., Chapman, J. 1981. I. 60—68., Todorova, H. 1978. 50—53., Bruckner, B. 1982. 148—149.



6. ábra. a) Berettyóújfalu—Herpály (Kalicz—Raczky 1983 fig. 11/b után) b) Berettyóújfalu—Herpály (Kalicz—Raczky 1984 fig. 19/b után).

hogy közösségi épület volt.¹⁰⁹ (6. ábra c) Ezt támogatná az önálló kultikus helyiség megléte és számos további — itt nem részletezendő megfigyelés is. Erre a kérdésre azonban helyesnek látjuk, ha csak az ásatás teljes befejezése és a leletanyag részletes elemzése után adunk választ. Óvatosságra int bennünket egyrészt az is, hogy a Cucuteni—Tripolje kultúra hasonló méretű épületei, melyek ott is a legnagyobbak közé tartoztak (16—23×6—8 m), valószínűen nagycsaládi lakóházak voltak,¹¹⁰ másrészt az a tény, hogy a gorzsai épületkomplexum előkerülése több évi, rendkívül aprólékos feltárásnak köszönhető. Valószínűnek tartjuk, hogy hasonló építmények más településen is lehettek.

A Tisza-vidéken ma vizsgálható adatokat szem előtt tartva megállapítható a helyi településszerkezet és a háztípusok hosszú időn át tartó kontinuitása, amit csak részben szakít meg a Tiszai kultúra fejlődése. Az ezt követő rézkori integrációval a terület újra visszatér a helyi hagyományokhoz, melyek végső soron Körös—Starčevo és vonaldíszes alapokban gyökereznek. A lengyeli tradíciók fokozatos túlsúlyra kerülése ellenére (ami már a késő tiszai időszakokkal kezdődő, s Tiszapolgári kultúra kialakulásához vezető folyamat) a település- és házépítés hagyományai túlnyomórészt továbbélnek, jellegükben helyi, az Égei-mediterrán-balkáni és a közép-európai kultúrák között átmeneti zónát képviselve.

IRODALOM

Az irodalomjegyzékben a folyóiratok, periodikák, könyvsorozatok címének rövidítésénél az alábbi publikációt követtük: M. Tulok Magda: Abbreviations of Periodicals and Series of Archaeology and Auxiliary Sciences. *Acta Archaeologica Hungarica* XXXVI. 1984. 333—384.

Bakay Kornél

1971 Szeghalom, Kovácsshalom (Békés m.). *MittArchInst* (1971) 135—136.

1971/a A régészeti topográfia munkálatai Békés megyében 1969-ben. *BMMK* 1 (1971) 135—152.

Balassa M. Iván

1985 A parasztház évszázadai. Békéscsaba

Banner János

1930 A kökénydombi neolithkori telep (Die neolithische Ansiedlung von Kökénydomb). *Dolg.* 6 (1930) 49—106, 107—158.

1931 A kökénydombi neolithkori telep (Die neolithische Ansiedlung von Kökénydomb). *SzABK* 9 (1931).

1943 Az újabbnéolithikus lakóházak kutatás mai állása Magyarországon (L'État actuel de la recherche de habitations néolithiques en Hongrie). *ArchÉrt* 4 (1943) 1—14 (14—28).

1961 Einige Probleme der Ungarischen Neolithforschungen. In: *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes de Néolithique européen*, Prague—Liblice—Brno, 5—12 Octobre 1959, Praha, 1961.

Banner János—Foltiny István

1951 A harmadik ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon (The third excavation on the Kökénydomb at Hódmezővásárhely). *ArchÉrt* 78 (1951) 27—34 (34).

Banner János—Körök József

1949 Negyedik és ötödik ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon (Les Campagnes IV et V fouilles pratiquées au Kökénydomb de Hódmezővásárhely). *ArchÉrt* 76 (1949) 9—24 (24—25).

¹⁰⁹ Horváth, F. 1987. 40, 44. A ház szokatlan alaprajzi elrendezésére a Tisza-vidéken nincs példa, hacsak nem számítjuk ide a Szolnok—Szandán megfigyelt, U-alakban épített három, Köröscsoportba tartozó házat (lásd: 19. jegyzet), amely egy udvart zár be. Ezen túl csak térben és időben nagyon távoli analógiák adódnak (Mellaert, J. 1975. 86. fig.: Tell-es-Sawan, Müller-Karpe, H. 1968. II. taf. 74: Tepe Gaura, Taf. 238: Aichbühl). Miután a Tisza-vidéki települések belső szerkezete, a házak egymáshoz való viszonya csak egy-két település részletéről ismert, biztos párhuzamként a bulgáriai telkekről ismert hasonló alaprajzi elrendezésű építménycsoportokat is csak feltételesen hozhatjuk a gorzsai alaprajzzal párhuzamba (Poljanica, Ovčarovo stb.: Todorova, H. 1982).

¹¹⁰ Ellis, L. 1984. 189.

- Bátky Zsigmond**
1941 Kezdetleges hajlékok. In: Bátky Zs.—Györffy I.—Visky K.: A magyarság néprajza I. Építkezés. Budapest.
- Bognár—Kutzián Ida** — lásd: Kutzián Ida
- Bökönyi Sándor**
1974 History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest
- Brukner, Bogdan**
1974 Rani neolit (The Early Neolithic Period) in: Brukner, B.—Jovanovic, B.—Tasic, N.: Praistorija Vojvodine. Novi Sad, 1974, 29—68 (425—433). Pozni neolit (The Late Neolithic Period) 69—112 (434—440).
1980 Settlement of the Vinča Group at Gomolava (Neolithic and Early Eneolithic Stratum). Excavation report 1967—1976. RVM 26 (1980) 5—55.
1982 Ein Beitrag zur Formierung der neolithischen und aeneolithischen Siedlungen im jugoslawischen Donaugebiet. In: Papenfuss, D.—Strocka, V. M. eds.: Palast und Hütte. Mainz am Rhein, 1982. 141—151.
- Buttler, W.**
1931 Das Bandkeramische Dorf bei Köln—Lindenthal. Germania 15 (1931) 244—252.
- Buttler, W.—Haberey, W.**
1936 Die Bandkeramische Ansiedlung bei Köln—Lindenthal. Berlin und Leipzig, 1936.
- Chapman, John**
1981 The Vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society. BAR—IS 117.
- Childe, V. Gordon**
1949 Neolithic House Types in Temperate Europe. PPS XV (1949) 77—86.
- Csallány Dezső—Gombás A.**
1966 Tiszadada—Kálvinháza. Rég. Füz. 19 (1966) 18.
- Csalog József**
1958 Szegvár—Tüzköves. Rég. Füz. 10 (1958) 12—13.
1958/a Das Wohnhaus "E" von Szegvár—Tüzköves und seine Funde. Acta Arch. Hung. 9 (1958) 95—114.
1959 Die Antropomorphen Gefässe und Idolplastiken von Szegvár—Tüzköves. Acta Arch. Hung. 11 (1959) 7—38.
- Dankó Imre**
1956 A hajúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. Ethnographia 1956. 1—2.
- Dobosi Viola**
1975 Demjén—Hegyekőbérc. Rég. Füz. 28 (1975) 8.
- Ecsedy István**
1972 Neolithische Siedlung in Dévaványa—Katonaföldek. Mitt. Arch. Inst. 3 (1972) 59—63.
1981 A kelet-magyarországi rézkor fejlődésének fontosabb tényezői (On the Copper Age development in Eastern Hungary). JPMÉ 26. (1981/1982) 73—95.
- Ecsedy István—Kovács László—Maráz Borbála—Torma István**
1982 Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. MRT 6 (1982) Budapest
- Ellis, Linda**
1984 The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society. BAR—IS 217 (1984).
- Gálántha Márta**
1985 Csanytelek—Újhalastó. Rég. Füz. 38 (1985) 8.
- Gallis, Kostas J.**
1985 A late neolithic foundation offering from Thessaly. Antiquity LIX (1985) 20—24.
- Galovic, R.**
1968. Die Starčevokultur in Jugoslawien. Fundamenta—A, 3 (1968). Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa, Teil II. Köln—Graz, 1968.
- Garašanin, Draga**
1959 Nosa, Biserna Obala. AP 1 (1959).
1961 Die Siedlung der Starčevokultur in Nosa bei Subotica und das Problem der neolithischen Lehmscheunen. In: Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte Hamburg von 24. bis 30. August 1958. Berlin 1961. 303—307.
- Gazdapusztai Gyula**
1962 A magyar őskorkutatás néhány kérdéséről. Arch. Ért. 89 (1962) 3—14.
- Georgiev, Georgi**
1961 Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien. L'Europe à la fin de l'Age de Pierre, Prague, 45—95.

- 1981 Die Neolithische Siedlung bei Cavdar, Bezirk Sofia. In: Culture préhistoriques en Bulgarie. IBAI 36 (1981) 63—109.
- Gimbutas, Marija*
1974 The Gods and Goddesses of Old Europe 7000—3500 BC. Myth, Legends and Cult Images. London, 1974.
1974/a Anza, ca. 6500—5000 BC.: A Cultural Yardstick for the Study of Neolithic South-east Europe. JFA I (1974) 26—66.
- Goldman György*
1983 Az alföldi vonaldíszes kerámia fiatal szakaszának leletei Békés megyében (Funde der Jungen Phasen der Linienbandkeramik des Alföld im Komitat Békés). Arch. Ért. 109 (1983) 24—33 (34).
1984 Battonya—Gödrösök. Eine neolithische Siedlung in Südost—Ungarn. Békéscsaba, 1984.
- Grbić, M.—Mackic, P.—Nad, S.—Stalio, B.—Simoska, D.*
1960 Porodin kod Bitolja, Kasno neolitsko naselje na tumbi kod Bitolja. Bitolj, 1960.
- G. Szénánszky: lásd Szénánszky J.*
Györffy István
é. n. Pásztorépítmények a pásztor és az állat számára. In: A magyarság tárgyi néprajza. Budapest, é. n.
- Hegedűs Katalin*
1974 Vésztő—Mágori halom. Rég. Füz. 27 (1974) 21—24.
1976 Vésztő—Mágori halom. Rég. Füz. 29 (1976) 21—22.
1977 Vésztő—Mágori halom. Rég. Füz. 30 (1977) 15.
1979 Szegvár—Tüzköves. Rég. Füz. 32 (1979) 26—27.
1981 Újkőkori lakótelep Csanytelek határában (Excavations at the Neolithic Settlement of Csanytelek—Újhalastó). Arch. Ért. 108 (1981) 3—11 (11—12).
1982 Vésztő—Mágori-domb. In: Ecsedy et al. 1982. 184—185.
1985 The Settlement of the Neolithic Szakálhát- Group at Csanytelek Újhalastó. MFMÉ 1982/83—1. 7—54.
- Hegedűs Katalin—Makkay János*
1987 Vésztő—Mágor. A settlement of the Tisza culture. In: The Late Neolithic... 85—103.
- Herman Ottó*
1905 A nyék. MNy. 1905 I. 24—28.
- Horváth Ferenc*
1982 A gorzsa halom későneolitik rétege (The Late Neolithic Stratum of the Gorzsa tell). Arch. Ért. 109 (1982) 201—220. (221—222).
1983 A fejlődés megtorpanása. In: Szeged története I. Kristó Gy. (szerk.) Szeged, 1983. 62—66.
1983/a A rézkor és a bronzkor-kutatás helyzete és feladatai Csongrád megyében. MKCSM 1983. 5—15.
1985 Aspects of Late Neolithic Changes in the Tisza—Maros Region. BAME 13 (1985) 89—102.
1987 Hódmezővásárhely—Gorzsa. A settlement of the Tisza culture. In: The Late Neolithic... 31—46.
1988 Late Neolithic Ditches, Fortifications and Tells in the Hungarian Tisza-Region. Gomolava—Cronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Band 1, Ruma. NOVI SAD 145—149.
- Horváth László*
1983 Die Neolithische Siedlung von Szentes—Ilona-part. Diss. Arch. Ser. II. No. 12. 1983.
- Jarman, M. R.—Bailey, G. N.—Jarman, H. N.*
1982 Early European Agriculture. Its foundation and development. Cambridge, 1982.
- Kalicz Nándor*
1957 Tiszazug őskori települései. Rég. Füz. 8 (1957) 1—97.
1965 Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös- und der Theiss-Kultur. AASzeg VIII (1965) 27—40.
1985 Über das spätneolithische Siedlungswesen in Ungarn. BAME 13 (1985) 127—138.
- Kalicz Nándor—Makkay János*
1966 Die Probleme der Linienbandkeramik im Alföld. AASzeg 10 (1966) 35—47.
1972 Gefässe mit Gesichtsdarstellungen der Linienbandkeramik in Ungarn. Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn. Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum, N. F. 7 (1972) 9—15.
1974 A méhteleti agyagistenek (Agyagistenek II). A nyíregyházi Jósza András Múzeum időszaki régészeti kiállításának vezetője. Nyíregyháza, 1974.
1974/a Ásatások Méhtelegen. SzSzSz 9 (1974) 78—84.
1976 Frühneolithische Siedlung in Méhteleg—Nádas (Vorbericht). Mitt. Arch. Inst. 6 (1976) 13—24.

- 1977 Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Stud. Arch. 7 (1977) Budapest.
- Kalicz Nándor—Raczky Pál*
- 1980—81 Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok—Szanda. Mitt. Arch. Inst. 10—11 (1980—81) 13—24.
- 1984 Preliminary report on the 1977—1982 excavations at the Neolithic and Bronze Age tell settlement of Berettyóújfalu—Herpály. Part I. Neolithic. Acta Arch. Hung. 36 (1984) 84—136.
- 1987 A survey of recent archaeological research. In: The Late Neolithic... 11—30.
- 1987/a Berettyóújfalu—Herpály. A settlement of the Herpály culture. In: The Late Neolithic... 105—125.
- Kohl, G.—Quitta, H.*
- 1970 Berlin Radiocarbon Measurements IV. Radiocarbon 12 (1970) 400—420.
- Korek József*
- 1951 A bükki kultúra telepe Oroson (A Settlement Belonging to the Bükk Culture in Oros (County Szabolcs). Arch. Ért. 78 (1951) 68—72.
- 1961 Neolitikus telep és sírok Dévaványán (Eine neolithische Siedlung und neolithische Gräber in Dévaványa) Fol. Arch. 13 (1961) 25—26.
- 1971 Szegvár—Tüzköves. Rég. Füz. 24 (1971) 15.
- 1973 A tiszai kultúra. Kandidátusi disszertáció. (Kézirat az MTA kézirattárában.) Bp.
- 1980 Adatok a Tiszazug újkőkori településéhez (Data concerning the Neolithic settlement of the Tiszazug.) SzMMÉ 1979—80 (1980) 35—40 (41).
- 1984 Az újkőkortól az időszámításunk kezdetéig. Hódmezővásárhely története I, Hmv.-hely, 1984. 112—188.
- 1986 A tiszai kultúra néhány kérdése Észak-Magyarországon. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Szerk.: Farkas J.—Németh P. Debrecen, 1986. 45—59.
- 1987 Szegvár—Tüzköves. A settlement of the Tisza culture. In: The Late Neolithic... 47—60.
- Korek József—Patay Pál*
- 1958 A bükki kultúra elterjedése Magyarországon (Die Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn). Rég. Füz. 2 (1958) 1—50 (51—53).
- Krudy, Krisztina Maria*
- 1977 Settlement Ecology of the Körös and Linear Pottery Cultures in Hungary. Ph. D. Disszertáció a MTA Rég. Int. könyvtárában. Megjelent: BA—RIS 64 (1979) Kosse, K.
- B. Kutzián Ida*
- 1958 Polgár—Csőszhalom. Rég. Füz. 10 (1958) 16.
- 1966 Das Neolithikum in Ungarn. Arch. A. 40 (1966) 249—280.
- Lazarovici, Gheorghe*
- 1986 Sanctuarul Neolitic de la Parta. Documente recent Despcoperite si Informatii Archaeologice. Bucuresti, 1986. 12—22.
- Losits Ferenc*
- 1980 Neolithische Siedlung in Krasznokvajda. Fol. Arch 31 (1980) 7—34.
- Lüning, J.*
- 1982 Forschungen zur bandkeramischen Besiedlung der Aldenhovener Platte im Rheinland. In: Chropovsky, B. (Ed.): Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Nitra, 1982. 125—156.
- Makkay János*
- 1978 Excavations at Bicske, I. The Early Neolithic. — The earliest Linear Band Ceram. Alba Regia 16 (1978) 9—16.
- 1982 A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményeit. Az időrend és a népi azonosítás kérdései. Budapest, 1982.
- 1982/a Some Comments on the Settlement Patterns of the Alföld Linear Pottery. In: Chropovsky, B. (Ed): Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Nitra, 1982. 157—166.
- Marinescu-Bîlcu, Silvia*
- 1981 Tirpești. From Prehistory to History in Eastern Rominia. BAR—IS 107 (1981)
- Masszon, V. M.*
- 1978 Egy kőkori település Közép-Ázsiában: Dzsejtun. A termelő gazdálkodás kezdetei. Budapest, 1978.
- Mellaart, James*
- 1970 Excavations at Hacilar. I—II. Edinburgh, 1970.
- 1975 The Neolithic of the Near East. London, 1975.

- Millisauskas, Sarunas*
1978 *European Prehistory*. New York, 1978.
- Müller-Karpe, Hermann*
1968 *Handbuch der Vorgeschichte*. Band II. München 1968.
- Nandris, John*
1970 Ground water as factor in the first temperate Neolithic settlement of the Körös region. *ZNM* 6 (1970) 59—71.
- Nikolov, Bogdan*
1974 *Gradechnitza*. Sofia, 1974.
- Paret, O.*
1946 *Das neue Bild der Vorgeschichte*. Stuttgart, 1946.
- Patay Pál*
1985 Über die Bauten des Neolithikums und der Kupferzeit im Karpatenbecken. In: *Studi di Paleontologia in onore di Salvatore M. Puglisi*. Università di Roma „La Spaienza”. 547—553.
- Pavlu, Ivan—Zápotocká, Marie*
1983 *Bylany*. Praha (Kat A-díl 1—2), 1985.
- Petrasch, Jörg*
1986 Typology und Funktion neolithischer Öfen in Mittel -und Südosteuropa. *APA* 18 (1986) 33—83.
- Piggott, S.*
1965 *Ancient Europe from the Beginnings of Agriculture to Classical Antiquity*. Edinburgh, 1965.
- Raczky Pál*
1975 *Kőtelek*. Rég. Füz. 28 (1975) 13.
1976 A Körös kultúra leletei Tiszajenőn (Funde der Körös Kultur in Tiszajenő) *Arch. Ért.* 103. (1976) 171—189.
1979 Új szerzeményi kiállítás a szolnoki Damjanich Múzeumban. *Régészet '78*. Művészet XX. évf. 3. 1979. 46.
1980 A Körös kultúra újabb figurális ábrázolásai a Közép-Tisza-vidékről és történeti összefüggéseik. (New figural representations of the Körös Culture from the Middle Tisza Region and their historical connections. *SzMMÉ* 1979—80. 5—26 (27—33).
1982 Újkőkor—Neolithic Period. In: Raczky (ed): *Szolnok megye a népek országútján*. Szolnok, 1982. 8—23, 92—99.
1982/a Előzetes jelentés a Tisza III. vízlépcsőhöz kapcsolódó régészeti munkálatokról Szolnok megyében (Vorbericht über die sich der dritten Theiss-Staufe anschließenden Archäologischen Arbeiten im Komitat Szolnok). *Arch. Ért.* 109. (1982) 223—229 (230).
1983 A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tisza-vidéken (Questions of Transition between the Early and Middle Neolithic in the Middle and Upper Tisza Region). *Arch. Ért.* 110 (1983) 161—194 (192—194).
1985 The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and Late Neolithic as reflected by the excavations at Öcsöd—Kovácsshalom. *BÁMÉ* 13 (1985) 103—125.
- et al. 1985 Raczky, P.—Seleanu, M.—Rózsa, G.: Öcsöd—Kovácsshalom. The Intensive Topographical and Archaeological Investigation of the Late Neolithic Site. *Mitt. Arch. Inst.* 14 (1985) 251—278.
1986 Megjegyzések az „alföldi vonaldíszes kerámia” kialakulásának kérdéséhez. In.: Farkas, J.—Németh P. (szerk.) *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról*. Folklor és etnográfia 24 (1986) Debrecen, 25—43.
1987 Öcsöd—Kovácsshalom. A settlement of the Tisza culture. In: *The Late Neolithic...* 61—83.
- Raczky Pál—Tálas László* (szerk.)
1987 *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Budapest—Szolnok, 1987.
- Rhomiopoulou, K.—Ridley, C.*
1974 Prehistoric Settlement of Servia (West Macedonia). *Excavations* 1973. *AAA* 7 (1974) 351—360.
- Rodden, R. J.*
1962 Excavations at the Early Neolithic site at Nea Nikomedeia, Greek Macedonia (1961 season) *PPS* 28 (1962) 267—288.
1964 Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia. *BSt* 5 (1964) 109—124.
- Roman, P.—Boroneant, V.*
1974 Locuirea neolitică de la Ostrovu Banului (Golu s. n.) *Drobeta* 1 (1974) 117—118.
- Roska Márton*
1927 *Az ősrégészet kézikönyve II. Az újabb kőkor*. Kolozsvár, 1927.

- Quitta, Hans—Kohl, G.*
1969 Neue Radiocarbonaten zum Neolithikum und zur Frühen Bronzezeit Südosteuropas und der Sowjetunion. ZfA 3 (1969) 223—255.
- Sangmeister, E.*
1943—50 Zum character der bandkeramischen Siedlungen. BRGK 33 (1943—50) 89—109.
- Schelette, F.*
1958—59 Die ältesten Haus- und Siedlungsformen des Menschen. EAF 5 (1958)
- Seleanu Magdaléna*
1981 A szegvár—tűzkövesi telepen 1978-ban végzett ásatás leletei és tanulságai. Egyetemi szakdolgozat, kézirat. Budapest, 1981.
- Selmeczi László*
1969 Das Wohnhaus der Körös—Gruppe von Tiszajenő. Neuere Haustypen des Frühneolithikums. MFMÉ 1969—2, 17—22.
- Sherratt, Andrew G.*
1983 Early Agrarian Settlement in the Körös Region of the Great Hungarian Plain. Acta Arch. Hung. 34 (1983) 155—169.
- Siklody Csilla*
1986 The enclosure — a sign of territorial organization in the Hungarian Late Neolithic — the nonurban way of development. In: Fleming, A. (Ed): The Neolithic of Europe. The World Archaeological Congress. Southampton and London 1986.
- Soudsky, Bohumil*
1969 Étude de la Maison Néolithique. SIA 17—1 (1969) 5—96.
- Soudsky, Bohumil—Pavlů, Ivan*
1972 The Linear Pottery Culture settlement patterns of central Europe. In: Ucko, P. J.—Tringham, R.—Dimbleby, G. W. (Eds): Man, Settlement and urbanism. London, 1972.
- Stalio, B.*
1968 Naseleje i stan neolitskog perioda, Neolit centralnog Balkana. Beograd, 1968.
- Stanczik Ilona*
1969 Szolnok—Tűzköves. Rég. Füz. 22 (1969) 22.
- Startin, W.*
1978 Linear Pottery Culture Houses: Reconstruction and Manpower. PPS 44 (1978) 143—159.
- Stieren, A.*
1943—50 Bandkeramische Grossbauten bei Bochum und Ihre Parallele in Mitteleuropa. BRGK 33 (1943—50) 61—88.
- Szekeres László*
1967 Ludas-Budzak, ranoneolitsko nasele. AP 9 (1967) 9—12.
é. n. Amit az idő eltemetett (Kis vajdasági régészet). É. n.
1986 Kanizsa múltja a régészeti leletek fényében. Kanizsa monográfiája — Monografija Kanize. Kanizsa, 1986.
- G. Szénászký Júlia*
1976 Battonya—Parázs tanya. Rég. Füz. 29 (1976). 5.
1977 A szakálhái csoport idoltöredéke Battonyáról (Das Idolfragment der Szakálhát-Gruppe aus Battonya.) Arch. Ért. 104 (1977) 216—220.
1978 Battonya—Parázs tanya. Rég. Füz. 31 (1978) 5.
1979 A korai szakálhái csoport települése Battonyán (The settlement of the Early Szakálhát group at Battonya). Arch. Ért. 106 (1969) 67—76 (77).
1983 A Délkelet-Alföld neolitikumának néhány időrendi kérdéséről. (Über einige chronologische Fragen des Neolithikums im Südöstlichen Alföld). Arch. Ért. 110 (1983) 243—246.
- Theocharis, D. R.*
1973 The Beginnings of the Food-Producing Stage. Protoneolithic (or Preceramic) and Early Neolithic. In: Neolithic Greece, Athens, 1973.
- Todorova, H.*
1978 The Eneolithic Period in Bulgaria in the Fifth Millenium B.C. BAR—IS (Suppl) 49 (1978).
1982 Kupferzeitlichen Siedlungen in Nordost—Bulgarien. Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. 13 (1982) München.
- Tringham, Ruth*
1971 Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000—3000 BC. London, 1971.
- Trogmayer Ottó*
1957 Ausgrabung auf Tápé—Lebő. MFMÉ 1957, 19—58.
1962 X—XII. századi magyar temető Békésen (Ein ungarischer Friedhof in Békés). MFMÉ 1960—62. 9—37/38.

- 1964 Megjegyzések a Körös-csoport relatív időrendjéhez (Remarks to the Chronology of the Körös group). Arch. Ért. 91 (1964) 67—86.
- 1966 A Körös-csoport lakóházáról. Újkőkori házmodelltöredék Röszkéről (On the Dwelling of the Körös Group). Arch. Ért. 93 (1966) 235—240.
- 1966/a Ein neolithisches Hausmodellfragment von Röszke. AASzeg 10 (1966) 11—26.
- 1968 Die Hauptfragen des Neolithikums der Ungarischen Südtiefebene. MFMÉ 1968. 11—19.
- 1968/a Tápé—Lebő. Rég. Füz. 21 (1968) 17.
- 1969 Beiträge zur Chronologie des Neolithikums auf dem Mitteltheissgebiet. StZ 17 (1969) 467—480.
- 1980 Újabb adatok a vonaldiszes kerámia relatív időrendjéhez (Neure beiträge zur relativen Chronologie der Linearkeramik). MFMÉ 1978/79—1. 297—301. (301—302).
- Watelbolk, H. T.—Modderman, P. J. R.
1958—59 Die Grossbauten der Bandkeramik. Palöohistoria 6—7 (1958—59) 163—171.

Übersicht über das Siedlungssystem und die Haustypen der Theissgegend im Neolithikum

Horváth, Ferenc

Im Aufsatz wird eine Synthese der Forschungsergebnisse der letzten Jahrzehnte und der Erfahrungen der Ausgrabungen des Verfassers ohne die völlige Rekonstruktion der Siedlungsgeschichte veröffentlicht. Aus Mangel an modernen Forschungsergebnissen ist die Übersicht und Auslegung dieser Untersuchungen von grosser Bedeutung.

Das Siedlungssystem der Theissgegend im Frühneolithikum kann auf dem Gebiet der Körös-Kultur des Süd- und Mitteltieflands bzw. auf dem Gebiet ihrer Wechselform der oberen Theissgegend und der Partium untersucht werden. Zwischen den beiden Erscheinungsformen sind wesentliche Unterschiede in der Siedlungsdichte und in der Strategie des Lebensunterhalts wahrzunehmen. Im Süden ist der Bodenbau und die Produktion der Nahrung gestützt auf Schaf- und Ziegezzucht charakteristisch, in der oberen Theissgegend dienen aber der Lebenserhaltung die Viehhaltung, das Obsidian-Sammeln und ihren Tausch. Die Hindernisse der modernen Untersuchung bestehen darin, dass die Gemeinden im Süden vielmehr erforscht sind. Daneben kann es aber festgestellt werden, dass die Zahl und Umfang der Gemeinden grösser als die in der oberen Theissgegend sind. Die anrechenbaren Beispiele der Haustypen sind auch in der südlichen und mittleren Theissgegend zu finden: Biseria—Obala (Nosza—Gyöngypart), Luda—Budzak, Rösze—Lúdvár, Tiszajenő, Szolnok—Szanda, Dévaványa. Diese Haustypen mit ihren aufgehenden Wänden und mit der rechteckigen, verkitteten, geflochtenen und mit Satteldach ausgestatteten Säulenkonstruktion differenzieren sich wesentlich von den Haustypen von dem Nahen Osten und dem Süd-Balkan. Gleichermaßen ist ein wesentlicher Unterschied zwischen der Siedlungsform der Theissgegend im Frühneolithikum und der erwähnten Gebiete wahrzunehmen. Für die letztere Gegend ist die sog. Tell-Siedlungsform charakteristisch, an der Theissgegend ist sie aber völlig unbekannt. Es ist zu vermuten, dass die Gründe dieser Verschiedenheit nicht allein geographisch-ökologisch waren, die eigenartige Entwicklung des Gebietes sollte dabei auch eine wesentliche Rolle spielen. Obwohl wir den genauen Angaben zur Zeit noch entbehren, es kann vermutet werden, dass die Grossviehzucht in der Theissgegend wichtiger Bedeutung hatte als der Bodenbau.

Der Grund der Lebenserhaltung, Siedlungssystem und Haustypen der Körös-Kultur im Frühneolithikum vertraten eine Übergangsperiode zwischen dem Frühneolithikum des Süd- und Ostbalkans und der mitteleuropäischen Linearbandkeramik Kultur. Am Anfang des mittleren Neolithikums kamen durch die Verbreitung der Linearbandkeramik Kultur die Hauptzüge der mitteleuropäischen Entwicklung zur Geltung, später, mit dem Auftreten der Szakálhát Kultur gewann bis zum Ausgang des Spätneolithikums die mit der obigen gemischten Entwicklung-Typs des Balkans eine determinierende Rolle. Der Einfluss der mitteleuropäischen Linearbandkeramik Kultur ist vor allem an den Haustypen zu registrieren (Krasznokvajda, Csanytelek, Csongrád—Bokros), die balkanische Entwicklung hatte aber Einfluss auf die Siedlungsform und damit im Zusammenhang auf den Grund der Lebenserhaltung. Deshalb erscheint die Tell-Siedlungsform parallel mit der Periode der Szakálhát Kultur auf den Gebieten der Südtiefebene (Battonya, Tápé—Lebő). Im Aufsatz wird festgestellt, dass innerhalb der Szakálhát Periode der für die Theisskultur charakteristische Bau von Grundgraben bzw. abgegrabener und verzimmerter Säulenkonstruktion und vom Lehmstrich schon erscheint, und hatte seine Blüte zur Zeit der Theisskultur bzw. der Gorza—Herpály—Csőszhalom Gruppe. Das in Gorza aufgedeckte Gebäude von sechs Räumen war im Spätneolithikum der Theissgegend vermutlich nicht selten, der Fund ist Ergebnis der modernen und eingehenden Ausgrabungsmethoden. Mit Vorschein ähnlicher Häuser in der Zukunft müssen wir rechnen. Zur gleichen Zeit wurde die Tell-Siedlung in ganzen Theissgegend allgemein anerkannt und die damit verbundene

Siedlungskonzentration wurde auch charakteristisch. Die Grabenanlage um die Siedlung oder um einen Teil der Gemeinde erscheint erst zur Zeit der Szakálhát Periode (Csanytelek, Tápé—Lebő) und wird in der Gorzsa—Herpály—Csőszhalom Periode allgemein verbreitet (Gorzsa, Herpály).

Zur Zeit dieser späteren Gruppen kann aber auch der Wechsel der Materiellkultur bemerkt werden. Das Fundmaterial wird "lengyelisiert" und am Ende der Periode hatte es den gründlichen Wechsel des Siedlungssystem und der Siedlungsform zur Folge. Diese Veränderungen führten in die frühe Kupferzeit. Die Tell-Siedlungen verschwinden völlig, das grundlegende System der Ackerbau wird verändert, die Grossviehzucht gewinnt das Übergewicht, die beträchtlichen Gebäude von mehreren Räumen wurden wieder durch einfachere Häuser von einfacherer Säulenkonstruktion verwehelt.

Betreffs der uns heute zur Verfügung stehenden Angaben kann festgestellt werden, dass das örtliche Siedlungssystem und die Haustypen lange Zeit kontinuierlich waren. Diese Kontinuität wurde nur für eine Zeit von der Entwicklung der Theisskultur unterbrochen. Durch die darauf folgende Integration in der Kupferzeit kehrte das Gebiet zu den örtlichen Traditionen zurück. Diese Traditionen wurzeln ursprünglich in den Grundlegungen der Körös—Starčevo Kultur und der Linearbandkeramik Kultur. Trotz dem graduell entstehende Übergewicht der Lengyel Traditionen, die eine Entwicklung von der späten Theissperiode zu der Entfaltung der Tiszapolgár Kultur zeigen, blieben die Überlieferungen des Siedlungssystems und der Haustypen überwiegend weiter lebendig, die in ihrem Charakter örtliche, zwischen den ägäischen-mediterranischen-balkanischen und mitteleuropäischen Kulturen stehende Übergangszone vertraten.

Fegyveres sírok az Alföldön a 4. század második fele és az 5. század közepe között

VÖRÖS GABRIELLA

(Szentcsanak, Koszta József Múzeum)

Az Alföld késő római és korai népvándorlás kori történetének eseményeit sokszor csak áttételesen, az írott források gyér adataiból és a régészeti leletek vallomásaiból ismerhetjük meg. A két forráscsoport szerencsés esetben erősíti, vagy kiegészíti egymást, de előfordul az is, hogy ellentmondanak egymásnak. A hunok alföldi megjelenése a 420—430-as években nagy horderejű esemény a térség életében. A régészeti kutatások szerint viszont ez az időszak „fehér folt”, mert a barbár temetők és telepük éppen a hun foglalás következtében szűnnek meg,¹ a gepidák tényleges ittéléte pedig csak a 450-es évektől bizonyítható.² A régészeti leletanyagban a 4. század második felétől — utolsó harmadától — szembetűnő változások tapasztalhatók, melyeknek történeti okai még nem teljesen tisztázottak.³ A tényleges hunkort közvetlenül megelőző későszarmata időszakból azokkal a lelőhelyekkel foglalkozunk, ahol fegyverrel, illetve fegyver sírba helyezésével találkozunk. A korábbi időszakhoz képest ugyanis ez az egyik leglényegesebb és legszembetűnőbb új vonás a temetkezési szokásokban.

Adatgyűjtésünk elsődleges szempontja a fegyverek adatainak rögzítése, a sírban elfoglalt helyzetük leírása. Az összefüggések feltárásának érdekében szükségesnek tartottuk a temetkezési rítus alábbi, legfontosabb adatait is feljegyezni: tájolás, a csontváz helyzete, állapota, bolygatásra, rablásra utaló nyomok, koporsó megléte, az elhantolt neme. Felsoroljuk a fegyverek mellett az összes többi leletet is. Foglalkozunk a fegyveres sírok temetőn belüli helyzetével. Az adatsorok összevetésével azt vizsgáljuk, hogy a fegyveres síroknak vannak-e további közös vonásaik, és ha igen, milyen következtetésre juthatunk ezek segítségével? Az összevetés megkönnyítésére a lelőhelyeket térképre vittük, az adatokat pedig táblázatba foglaltuk. (1—2. kép)

1. *Alattyán, 13. sír*: kétélű kard fatokban, borostyán gombbal. A sírban a derék-nak megfelelő helyen találták.⁴ h: 87,5 cm, sz: 5,4 cm, markolat h: 12,5 cm. A sír sarkában, a fej vonalában rövid köpűjű, széles pengéjű vaslándzsa feküdt.⁵ h: 27,7

¹ Bóna István 1984. 287.

² Nagy Margit 1983. 154.

³ A hunok átkelése a Volgán a 370-es évek közepén a balkáni és közép-európai provinciák történetében komoly következményekkel járt: alán vándorlás, a gótok pusztítása Illiricumban, betelepülésük Pannóniába. Az események — legalább közvetetten — az Alföld életében is változásokat hoztak, de ezeket csak a régészeti leletek változásában tudjuk lemérni, a területre vonatkozó írásos források híján. Mócsy András 1974. 177—200.

⁴ Kovrig Ilona 1963. 10—11., 193—197., XLV. t. 15., 3. kép.

⁵ Kovrig Ilona 1965. XLV. t. 13.

cm. További leletek: vaskés, 2 db római pénz, fibula, az öv tartozékai (2 db csat, szíjvég), koporsóhoz tartozó vasalások. Tájolás: DK—ÉNy.

2. *Ásotthalom (Szeged—Bilisits)*: 4. sír: a csontváz bal keze mellett és a jobb könyöke táján egy-egy nyílhegy feküdt.⁶ h: 9 cm, sz: 3,2 cm.

További leletek: 2 db gyűrű, kés, edény.

3. *Oroszlámos (Banatsko Arandelovo)* — *Podlukány dűlő* 2. sír: az öv körül, a csontváz jobb oldalán lándzsa (?) került elő.⁷

További leletek: 2 db vastárgy, edény.

Tájolása: ÉK—DNy

4. *Bordány*: szórvány lándzsa a későszarmata temető területéről.⁸

5. *Csengele—Bogárhát*, 2. gödör: lándzsa töredéke került elő a gödörből, kísérő leletei: jellegtelen szarmata kerámia, valamint egy orsógomb voltak.⁹

6. *Csongrád Berzsényi utca (Dohánybeváltó)* 3. sír: keskeny pengéjű töredékes lándzsa nem eredeti helyzetben.¹⁰ h: 28,5 cm, penge h: 14,5 cm, köpű Ø: 2,3 cm. További leletek: vascsat, vasfibula, kovakő, szegecs.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

4. sír: fűzlalevél alakú, hosszú köpűjű vaslándzsa, farostok lenyomataival. A fanyélre eredetileg bronz szeggel erősítették fel.¹¹ h: 35,5 cm, penge h: 18,0 cm, köpű Ø: 2,5 cm.

Kúpalakú pajzsdudor bikonikus alsó résszel.¹² m: 12,2 cm, Ø: 16,0 cm, perem sz.: 2,8 cm.

További leletek: vasfibula, kés, vascsipesz töredékei, vascsat, vastöredék.

Tájolása: DDK—ÉÉNy

7. *Csongrád, Gyökér utca*: bolygatott sír egyetlen melléklete egy lándzsa volt.¹³ Tájolása: D—É.

8. *Csongrád—Határút, Babót Henrik földje*: a temető területéről két fegyver ismeretes, egy lándzsa töredéke,¹⁴ valamint egy kétélű kard, amelynek hossza az 1 métert is meghaladja. Nem tudni, hogy a karddal együtt ábrázolt félköríves vasdarabnak milyen funkciója volt eredetileg, talán a felerősítést szolgálta.¹⁵

9. *Csongrád—Kenderföldek (Laktanya)*:¹⁶

4. sír: részben bolygatott férfi csontváz bal vállánál és a jobb medencéjénél 2-2 háromélű nyílhegy került elő.¹⁷ További leletek: vascsat, kés, pénz, sílex-töredék, grafitdarab, vascsat.

Tájolása: D—É.

5. sír: a munkások által feldúlt sírből erősen oxidálódott lándzsa származik.¹⁸ h: 24,5 cm, köpű h: 8,5 cm.

⁶ Tömörkény István 1902. 373—374.

⁷ Tömörkény István 1904. 269—270., Párducz Mihály 1931. 86. Párducz Mihály 1959. 396.

⁸ MFM Rég. Ad.: 244—76., 55—158. 19. ltsz.

⁹ Horváth Ferenc 1978. I. t. 6. Köszönöm Horváth Ferencnek, hogy a lelőhely szarmatakorai leletanyagát tanulmányozhattam.

¹⁰ Párducz Mihály 1963. 18. III. t. 11. Párducz Mihály 1959. 329.

¹¹ Párducz Mihály 1963. 19. III. t. 10.

¹² Párducz Mihály 1963. 20. IV. t. 8., 5. kép 1.

¹³ MFM Rég. Ad.: 379—76.

¹⁴ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 298. LXVII. t. 6. Párducz Mihály 1959. 395.

¹⁵ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. XLIV. t. 7. A fénykép alapján keresztvasa van.

¹⁶ Sokszor zavaró, hogy ugyanannak a lelőhelynek két elnevezése is szerepel (Párducz Mihály 1959., Uő. 1963.). Mi a továbbiakban egységesen a Kenderföldek elnevezést használjuk.

¹⁷ Párducz Mihály 1959. 311. IV. t. 2—6.

¹⁸ Párducz Mihály 1959. 311. I. t. 4.

További leletek: üveg pohár, vaskés.

Tájolása: D—É.

13. *sír*: bolygatott férfi csontváz jobb combcsontja mellett, hegygel a koponya felé lándzsa feküdt.¹⁹ Teljesen ép, pengéje a köpűnél ívelten kiszélesedő.²⁰

További lelet: edény.

16. *sír*: férfi csontváz mellkasán keresztben, hegyével a koponya felé vaslándzsát találtak.²¹ h: 39,0 cm, köpű h: 15,0 cm.

További leletek: kés, pénz, tál, fibula töredékei.

Tájolása: D—É.

40. *sír*: férfi csontvázának jobb csuklója mellett kettéhajtott rövid vaskardot bontottak ki.²² h: 44,5 cm, sz: 4,5 cm, markolat h: 6,0 cm.

További leletek: tál, Antoninus Pius denár, kovakövek, kés.

Tájolása: D—É.

48. *sír*: bolygatott férfi csontváza. A csontok alatt erősen oxidálódott vaslándzsa feküdt.²³ h: 25 cm, köpű h: kb. 9 cm.

További lelet: pohár.

60. *sír*: bolygatott férfi (?) nagyon rossz megtartású vázának egyedül melléklete egy erősen oxidált vaslándzsa volt.²⁴ h: 36,7 cm, köpű h: 12 cm.

61. *sír*: felnőtt egyén nagyon rossz megtartású, bolygatott csontváza. A sírből erősen oxidált vaslándzsa került elő.²⁵ h: kb. 33 cm, köpű h: 27 cm.

További leletek: vaskorong, vasveret, ezüst csat, pasztagyöngy töredékei, vaskés (?) töredékei.

70. *sír*: felnőtt egyén bolygatott csontváza, egyedüli melléklete egy vaslándzsa volt.²⁶ h: 32,5 cm, köpű h: 16 cm.

74. *sír*: felnőtt egyén bolygatott csontváza. A csontok alatt egy erősen oxidálódott vaslándzsát leltek.²⁷ h: kb. 25 cm, köpű h: 9 cm.

További leletek: edénytöredék.

75. *sír*: felnőtt egyén nagyon rossz megtartású, bolygatott csontváza. A csontok alatt egy kisméretű lándzsát találtak.²⁸

További leletei: 3 db edénytöredék, két végén visszahajlított koporsókapocs, vas-töredék.

108. *sír*: felnőtt férfi háton fekvő csontváza. A jobb combcsont mellett vaslándzsa feküdt.²⁹ h: 28 cm, köpű h: 14 cm.

114. *sír*: felnőtt férfi (?) háton fekvő, rossz megtartású csontváza. A jobb csomb-

¹⁹ A sír leírásában „ülő” férfi csontváz szerepel. Ma már tudjuk, hogy az ülő, guggoló és álló csontvázak különböző mértékben bolygatott temetkezéseket jelentenek. Ilyen esetekben a sír állapotát bolygatottnak írtuk le. Természetesen az ilyen értelemben bolygatottnak talált sírokban sem vehettük a fegyvereket in situ helyzetben levőknek.

²⁰ Párducz Mihály 1959. 311. XVII. t. 2.

²¹ Párducz Mihály 1959. 311. XIX. t. 1.

²² Párducz Mihály 1959. 313. I. t. 1.

²³ Párducz Mihály 1959. 314. XIX. t. 4. A leírásban „ülő” férfi csontváz szerepel.

²⁴ Párducz Mihály 1959. 315. XIX. t. 5. A leírásban „ülő” vagy „guggoló” férfi csontváz szerepel.

²⁵ Párducz Mihály 1959. 315. XIX. t. 2. A leírásban „talán guggoló” férfi csontváz szerepel.

²⁶ Párducz Mihály 1959. 315. XIX. t. 3. A leírásban „ülő” csontváz található.

²⁷ Párducz Mihály 1959. 315. I. t. 5. A leírásban „talán ülő” szerepel.

²⁸ Párducz Mihály 1959. 315. XIII. t. 10. A leírásban „ülő” csontváz-leírás szerepel.

²⁹ Párducz Mihály 1959. 316. I. t. 7.

csont mellett, hegyével a lábak felé lándzsahegyet bontottak ki.³⁰ h: 32 cm, köpű h: 16 cm.

Tájolása: D—É.

123. *sír*: csatornával átvágott felnőtt férfi (?) csontváza. Nagyjából a mellkas közepén egy rombusz alakú vas nyílhegy (?) feküdt.³¹ h: 2,6 cm.

A koponya alatt nagyon rossz megtartású vas lándzsát leltek. h: 35,5 cm, penge h: 18,5 cm.

Egyéb leletek: vastöredék.

Tájolása: D—É (5 fokkal K-re).

128. *sír*: rossz megtartású férficsontváz, fej körüli része bolygatott volt. A lábak tájékáról összesen 4 db háromélű vas nyílhegy került elő.³²

Egyéb leletek: ezüst karika, koporsókapcsok.

Tájolása: D—É (15 fokkal K-nek)

135. *sír*: a bolygatott férficsontváz bal vállánál egy vaslándzsa töredékét bontották ki.³³

További leletek: koporsókapcsok, ezüst denár, edénytöredék.

Tájolása: D—É (5 fokkal Ny-nak).

136. *sír*: bolygatott férficsontváz bal combjánál eredeti helyzetben töredékes rövid vaskard feküdt.³⁴ h: 43,5 cm, sz: 5,3 cm, markolat h: 5,2 cm.

Egyéb leletek: borostyángyöngy, vaskorong, vasár töredéke, vascsat, ezüst denár, koporsókapocs töredéke, vastöredék, csigaház.

Tájolása: D—É (7 fokkal Ny felé)

137. *sír*: bolygatott férficsontváz jobb lábsontjai előtt jó megtartású lándzsa feküdt.³⁵

Egyéb leletek: ezüst csat.

Szórványok: a temető területéről 4 db lándzsa került elő.

Méreteik: 1. h: 33 cm, köpű h: 14,5 cm

2. h: 26 cm, köpű h: 16,5 cm

3. h: 34 cm, köpű h: 10 cm

4. h: 22,5 cm, köpű h: 10 cm.³⁶

10. *Csongrád—Vendelhalom*, 21. *sír*: a feldúlt sír leletei között lándzsa is szerepel.³⁷ h: 40 cm, köpű h: 21 cm, sz: 4,7 sz, köpű Ø: 3,8 cm.

További leletek: római denár, töredékes kések, bronz lemez, két végén behajlított koporsókapocs.

11. *Csongrád, Werbőczy utca (Piroskaváros)*: 6. *sír*: a bolygatott férficsontváz két ágyéki csigolyája közé szorulva háromélű nyílhegyet leltek., (h: 6,5 cm.)

a lábak végénél erősen oxidált, haránt állásban lelt vaslándzsa hegye.³⁸ h: 33 cm, köpű h: 11 cm, sz: 5,0 cm.

Egyéb leletek: ezüst denár, vasszög, bronz karika, vasfibula (?) töredéke, vastör, (Megjegyezzük, hogy méretei alapján inkább hosszú késnek tartható.), kés. 2 db vascsat, edény.

Tájolása: DK—ÉNy.

³⁰ Párducz Mihály 1959. 317. XVII. t. 5.

³¹ Párducz Mihály 1963. 48. VII. t. 7.

³² Párducz Mihály 1963. 50. IX. t. 2.—5.

³³ Párducz Mihály 1963. 51. XI. t. 2.

³⁴ Párducz Mihály 1963. 52. XI. t. 1.

³⁵ Párducz Mihály 1963. 52. XI. t. 4.

³⁶ Párducz Mihály 1959. 317. XVII. t. 1., 3—4., II. t. 6.

³⁷ Párducz Mihály 1950. 26. LXXX. t. 9. (21. lh.)

³⁸ Párducz Mihály 1936. 54. XLI. t. 1., Párducz Mihály 1959. 395.

9. *sír*: a munkások által feljesen feldúlt *sír*. Állítólag innen került elő egy erősen oxidált lándzsahegy, h: 31 cm, éle h: 20 cm.

Ugyaninnen való egy nagyon töredékes pajzsdudor is.³⁹

12. *Dunaharaszti, 1. sír*: bolygatott sírban erősen oxidált vasszekerce került elő,⁴⁰ éle h: 12 cm.

Egyéb lelet: oldalt lehajlított lábú fibula.

Tájolása: DK—ÉNy.

Szórvány: a temető területéről töredékes vas lándzsa, h: 12,5 cm, köpű h: 6,5 cm.

13. *Endrőd—Kocsorhegy*:

20. *sír*: egyetlen lelete egy kétélű kard volt. A csontok teljesen elporladtak, a sírt még gép is bolygatta.⁴¹ h: kb. 75 cm (a kard hegye hiányzott).

Tájolása: D—É

39. *sír*: bolygatott férfisír, a jobb váll magasságában vaslándzsa feküdt.⁴² h: kb. 30 cm, nyél h: 15 cm.

Tájolása: D—É.

14. *Jászberény—Szőlődűlő, 4. sír*: egyetlen lelete egy rövid kard volt.⁴³ h: 49,2 cm, penge h: 38,3 cm.

15. *Kecskemét—Méntelek, 1. sír*: bolygatatlan férficsontváz, a bal karcsontjára fektetve kétélű vaskard volt.⁴⁴ h: 80 cm, sz: 5,0 cm.

További leletek: aláhajlított lábú fibula, 2 db kiszélesedő végű karperec.

Tájolása: D—É

16. *Kisterenye*: a szórványként előkerült hunkori leletek között szerepel egy lándzsa is.⁴⁵ h: 25 cm, sz: 2,7 cm.

17. *Lökösháza*: nem hiteles módon feltárt sírból kétélű vaskard ismeretes. A markolat hiányzik.⁴⁶ h: 62,5 cm, sz: 4,5 cm.

További leletei: bronz fibula, edény (?)

18. *Kunszentmárton—Habrányi telep, 8. sír*: közelebbről meghatározatlan helyszínről törkés került elő.⁴⁷ H: 23 cm.

19. *Madaras—Halmok, 262. sír*: a hátonfekvő férficsontváz bal válla mellett nehéz kétélű kard volt elhelyezve. A férfi koporsóban nyugodott, lábánál edény volt. A temetőben feltártak még egy másik kardos sírt is.⁴⁸

Tájolása: DNY—ÉK.

20. *Maroslele (Püspöklele)—Soós Sándor 95. sz. telke*: sírokból származó kétélű rövid vaskardok, sajnos nem hiteles körülmények közül.⁴⁹

1. h: 49,0 cm, sz: 5,5 cm, nyíl h: 7,0 cm.

2. h: 62,0 cm, sz: 6 cm, markolat h: 8,5 cm.

³⁹ Párducz Mihály 1936. 53—54. XLI. t. 7.

⁴⁰ Párducz Mihály 1950. 28. LXXXVI. t. 1., Párducz Mihály 1959. 322—323.

⁴¹ Juhász Irén 1978. 92—93. 7. kép

⁴² Juhász Irén 1978. 12. kép

⁴³ Párducz Mihály 1959. 318. XXII. t. 1.

⁴⁴ Szabó Kálmán 1939. 100. I. t. 1.

⁴⁵ Dornay Béla 1936. 6. kép, Párducz Mihály 1959. 396.

⁴⁶ Párducz Mihály 1941. 115. XXVIII. t. 4., Párducz Mihály 1950. 48.

⁴⁷ Párducz Mihály 1959. 369.

⁴⁸ Kőhegyi Mihály 1971. 215. 3. kép

⁴⁹ Párducz Mihály 1941. 115., első közlése: Tömörkény István 1908. 268—270. Párducz Mihály 1959. 320.

21. *Mátételek*: 1904-ből származó nem hiteles körülmények között előkerült sírlelet. A kisméretű lándzsa a váz vállcsontján került elő.⁵⁰ h: 20 cm, penge h: 12 cm, sz: 2,4 cm.

További leletek: nyakperec, edény, Párducz Mihály a sír anyagával együtt közül még egy kolompot is. Ez a tárgy azonban az eredeti sírleírásban nem szerepel.⁵¹

22. *Móráhalom, 12. sír*: a csontváz mellett az ásató 80 cm hosszú rozsdafoltot észlelt.⁵²

Egyéb leletek: vastag edénytöredékek.

Tájolása: K—Ny.

23. *Törökkanizsa (Novi Knezevac), 6. sír*: erősen bolygatott, kétélű vaskard töredékei.⁵³ sz: 3,5 cm.

További leletek: 2 db bronz csat, szíjvég, edénytöredék.

24. *Sándorfalva—Eperjes*:

1. *sír*: erősen bolygatott férfi sírból mindkét végén törött hosszú kés került elő.⁵⁴ h: 16 cm; sz: 2,5—7,7 cm.

Az összedobált csontok között kétélű hosszú kard került elő, eredetileg a halott bal vállához helyezték.⁵⁵ h: kb. 70 cm.

További leletek: vaskések, fibulák, csatok, övveretek, üveg pohár, pénz.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 150—330°.

Koporsós, körülárkolt-halmos temetkezés.

3. *sír*: részlegesen bolygatott férfi sírjából, a bal vállhoz helyezett lándzsa vas hegye, eredeti helyzetben. Köpűje nyújtott kúp alakú, a penge alsó harmadában szélesedő, hegye hiányzik.⁵⁶ h: 26,8 cm, köpű h: 8,2 cm, Ø: 2,0 cm, penge sz: 4,0 cm. További leletek: fibula, kő, csatok, sasszeg, vastárgy, pénz.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 154—384°.

Koporsós, körülárkolt-halmos temetkezés.

5. *sír*: részlegesen bolygatott férfisírban bal vállhoz helyezett kétélű hosszú kard került elő, vas koptatóval erősített fa tokban.⁵⁷ h: 87, cm, sz: 2,5 cm.

További leletek: övveretek, csatok, vaskés, üveg pohár.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 157—387°.

7. *sír*: bolygatott férfisírban a bal vállhoz helyezett vaslándzsát találtak — eredeti helyzetben. Alsó harmadában kiszélesedő pengéjű, két oldalán erős borda, köpűs.⁵⁸ h: 29,3 cm, köpű h: 8,3 cm, Ø: 2,0 cm. Sz: 3,9 cm.

A jobb combcsont külső oldalánál hosszú, keskeny pengéjű vaskés feküdt.⁵⁹ h: 28,4 cm, sz: 1,8 cm.

További leletek: csatok, kés, koporsókapcsok.

Tájolása: DDK—ÉÉNy 155—355°.

Koporsós temetkezés.

25. *Szarvas—Hurkás tanya, 2. sír*: a csontváz bal könyökének belső oldalánál kétélű vaskard töredékeit találták. A kard hegye lekerekített, a nyél nyújtvány erős

⁵⁰ Frey Imre 1905. 259—260. 7. ábra

⁵¹ Párducz Mihály 1950. CIV t. 5.

⁵² Párducz Mihály 1950. 22.

⁵³ Párducz Mihály 1957. XXI. t. 5—6.

⁵⁴ Vörös Gabriella 1984. 133. II. t. 9.

⁵⁵ Vörös Gabriella 1984. 133.

⁵⁶ Vörös Gabriella 1984. 138. III. t. 9.

⁵⁷ Vörös Gabriella 1984. 142. VI. t. 3—3/a

⁵⁸ Vörös Gabriella 1984. 146. IX. t. 1.

⁵⁹ Vörös Gabriella 1984. 146. IX. t. 2.

vállasodással megy át a pengébe.⁶⁰ Egyéb leletek: füles gomb (bronz), bronz érem. Tájolása: D—É.

26. *Szeged-Algyő—Gonda Antal földje, 2. sír*: teljesen elporladt csontváz bal keze tövénél lándzsa feküdt.⁶¹

További leletek: vascsat, kés, edény.

Tájolása: D—É.

27. *Szeged-Kiskundorozsma—Kenyérváró halom*: szórványos leletegyüttesben szereplő korong alakú, egyik oldalán kúpos, a másikon enyhén domború, kard markolathoz tartozó borostyán gomb.⁶² Ø: 3,6 cm, m: 2,3 cm.

28. *Szeged-Óthalom, 24. sír*: rozsdás vas lándzsacsúcs két darabba törve.⁶³ További lelet: edény.

29. *Szeged-Szőreg, homokbánya, 39. sír*: bolygatott sírból származó bronz kardhüvelyvég veret.⁶⁴ h: 7,7 cm, sz: 5,8 cm.

További leletek: csatok, szíjvégek, koporsókapcsok, edény töredéke.

Tájolása: DNy—210°

Koporsós temetkezés.

30. *Szeged-Szőreg—Téglagyár*: 1899-ben, kútásás közben sírt találtak. A leletek — köztük kétélű vaskard fatok maradványaival — ajándékként kerültek be a múzeumba.⁶⁵ h: 70—80 cm, sz: 4 cm.

További leletek: tál, karika, kagyló bronz karikával, hordó alakú mészkögyöngy.

Tájolása: a találók elmondása szerint Ny—K.

31. *Szeged-Tápé—Malajdok A*:

8. sír: férfi csontváza, a bal vállánál rövid kard, vagy tör.⁶⁶ h: 30,5 cm.

További leletek: bronz karika, bronz csat, vasfibula, kés, denár, vastöredék.

Tájolása: DK—ÉNy.

18. sír: a jobb combcsont külső oldalánál hosszú egyenes kés feküdt.⁶⁷ h: 25,2 cm.

További leletek: vascsat, denár.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

21. sír: a feldúlt sírban két vaslándzsát találtak. Az egyik a bal oldalon, a másik a jobb láb külső oldalán helyezkedett el.⁶⁸ h: 14, cm, 26 cm. köpű Ø: 2 cm.

További leletek: állatcsontok, borostyángyöngy.

Tájolása: D—É.

22. sír: férfi csontvázának gerincoszlopa végénél keresztben hosszú kést találtak. Nyélnyújtványán szeg volt átütve.⁶⁹ h: 23 cm.

További leletek: tál, bronz csat, lyukasztóvas, vascsat.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

⁶⁰ Párducz Mihály 1931. 111.

⁶¹ Párducz Mihály 1931. 90.

⁶² Vörös Gabriella 1986. 12. I. t. 1. 2. kép 1.

⁶³ Varázséji Gusztáv 1881. 323—336., Tömörkény István 1905. 254., Párducz Mihály 1931. 100., Párducz Mihály 1950. 173., Párducz Mihály 1959. 323.

⁶⁴ Vörös Gabriella 1986/a. 18—19. I. t. 1.

⁶⁵ Reizner János 1903. 46., Párducz 1959. 323.

⁶⁶ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 292. LII. t. 48.

⁶⁷ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 292. LXII. t. 1.

⁶⁸ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 294. LXI. t. 1.

⁶⁹ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 294. LXII. t. 18.

23. *sír*: férfi csontvázának bal válla felett köpűjével É-nak egy lándzsahegyet leltek.⁷⁰ h: 34 cm, sz: 4,5 cm, köpű Ø: 2,5 cm.

További leletek: pénz, bronz csat, kés, vasár, koporsókapcsok, edénytöredék.
Tájolása: DDK—ÉÉNy.

32. *sír*: férficsontváz bal medencéje végén keresztben hosszú vaskést találtak.⁷¹ h: 19,5 cm.

További leletek: tál, 2 db bronz csat, denár, kovakövek, fibula.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

33. *sír*: férficsontváz bal combcsontja belső oldalánál vaskés, a lábszárcsont mellett köpűjével D-nek fordított vaslándzsa feküdt.⁷² Kés h: 19,5 cm., lándzsa h: 34 cm, sz: 4 cm, h: 11 cm, Ø: 2,5 cm.

További leletek: vascsat, kovakövek, csiholó, fibula, kés.

Tájolása: DDK—ÉÉNy.

40. *sír*: férficsontváz mellett vaslándzsát találtak.⁷³ További leletek: vasfibula, 2 db vascsat, ezüst csat, kovakő, edény, két vaskés töredékei.

Tájolása: D—É.

43. *sír*: a jobb kéznél vaslándzsa töredékei, és egy 34 cm-es hosszú vaskés.⁷⁴ További leletek: csontfésű, bronzcsat, vascsat, fibula, ezüst denár, koporsókapcsok.
Tájolása: D—É.

Szórványok: kétélű kardok:

1. h 100 cm, sz: 6,3 cm.

2. h: 85, cm, sz: 5,0 cm, markolat h: 11,5 cm. lándzsák:

1. h: 37 cm,

2. h: 25,7 cm,

3. h: 29 cm.⁷⁵

32. *Szeged-Tápé—Malajdok B, 5. sír*: bolygatott férficsontváz bal oldalán kétélű vaskard feküdt.⁷⁶ h: 94,5 cm, sz: 6,2 cm.

További leletek: kés, denár, bronz lemez, koporsókapcsok.

Tájolása: D—É.

33. *Szentes-Berekhat (Pataki Szilveszter földje), 4. sír*: ismeretlen helyzetű vaslándzsa.⁷⁷ h: 36 cm, köpű h: 12 cm.

További lelet: ezüst denár.

34. *Szentes—Kaján, 7. sír*: a fej közelében töredékes vaslándzsa került elő.⁷⁸ További leletek: vaskés, kovadarab.

Tájolása: D—É.

35. *Szentes, Rákóczi utca, 2. sír*: férficsontváz bal oldalán a koponya mellett köpűjével felfelé vaslándzsa feküdt.⁷⁹

További leletek: kés, vasfibula, vascsat, tál, 5 db későrómai pénz, másik vascsat.
Tájolása: D—É.

⁷⁰ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 294. LXI. t. 3—4.

⁷¹ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 295. LVI. t. 1.

⁷² Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 295. LXII. t. 17., LXI. t. 5—6.

⁷³ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 296. LXI. t. 8—11., LXII. t. 19—20. A leírásból hiányzik a méret.

⁷⁴ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 295. LXI. t. 7. A lándzsa mérete hiányzik.

⁷⁵ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. LXVI. t. 1—2., 4—6.

⁷⁶ Párducz Mihály—Korek József 1946—1948. 297. LXIV. t. 8.

⁷⁷ Párducz Mihály 1931. 104., Párducz Mihály 1959. 396.

⁷⁸ Párducz Mihály 1950. 21. LXVI. t. 18.

⁷⁹ Párducz Mihály 1950. 24. LVXXXIII. t. 11.

LELŐHELY	SÍRSZÁM	TEMETKEZÉSI RITUS				FEGYVEREK						AZ ÖV ÉS TATOZÉKAI										ÉKSZEREK						
		TÁJOLÁS	KOPORSÓ	A SÍR ÁLLAPOTA			LÁNDZSA	KARD		HOSSZÚ KÉS	PAJZS	NYIL	KERÁMIA	ÜVEG	CSAT	KARIKA	SZÍJVÉG	VERET	PÉNZ	KÉS	AR	TÚZKÉSZSÉG	FIBULA	GYÖNGY	KARPEREC	TORQUS	EGYÉB	
				BOLYGATATLAN	BOLYGATOTT	NEM JELZETT		HOSSZÚ	RÖVID																			
1.	13.	DK	●	●			●	●						●		●			●	●			●					●
2.	4.										●	●		●						●								●
3.	2.	ÉK <input type="checkbox"/>					●					●																●
4.	SZÖRV.						●																					●
5.	2G						●																					●
6.	3.	DDK			●		●							●								●	●					●
"	4.	DDK			●		●			●				●						●		●						●
7.	SÍR	D			●		●																					●
8.	SZÖRV.						●																					●
9.	4.	D			●		●							●					●	●		●						●
"	5.	D			●		●						●						●	●								●
"	13.				●		●						●							●	●							●
"	16.	D					●						●						●	●		●						●
"	40.	D							●				●						●	●		●						●
"	48.				●		●						●															●
"	60.				●		●																					●
"	61.				●		●							●						●					●			●
"	70.				●		●																					●
"	74.				●		●						●															●
"	75.		●		●		●						●															●
"	108.			●			●																					●
"	114.	D		●			●																					●
"	123.	DK			●		●					●																●
"	128.	DK	●		●										●													●
"	135.	DNY	●		●		●					●							●						●			●
"	136.	DNY	●		●				●						●						●				●			●
"	137.				●		●								●													●
"	SZÖRV.						●													●	●							●
10.	21.		●		●		●							●		●			●	●			●					●
11.	6.	DK		●			●			●				●	●				●	●			●					●
"	9.				●		●				●												●					●
12.	1.	DK			●																							●
"	SZÖRV.						●																					●
13.	20.	D			●			●																				●
"	39.	D			●		●																					●
14.	4.				●				●														●		●			●
15.	1.	D		●			●			●															●			●
16.	SZÖRV.						●																●					●
17.	SÍR							●					●															●
18.	8.									●																		●
19.	269	DNY	●	●				●					●															●
"	SÍR							●																				●
20.	SÍR								●																			●
21.	SÍR						●						●													●		●
22.	12.							●					●															●
23.	6.							●					●		●				●									●
24.	1.	DDK			●			●			●			●	●	●		●	●	●		●						●
"	3.	DDK			●		●							●	●	●			●	●		●						●
"	5.	DDK			●			●						●	●	●		●	●	●		●						●
"	7.	DDK	●		●		●			●				●	●	●			●	●		●						●
25.	2.	D						●											●									●
26.	2.	D					●						●		●					●								●
27.	SZÖRV.							●																				●
28.	24.						●						●															●
29.	39.		●		●			●					●		●		●											●
30.	SÍR	NY <input type="checkbox"/>						●					●			●								●				●
31.	8.	DK							●						●	●			●	●			●					●
"	18.	DDK								●					●				●									●
"	21.	D			●		●								●				●					●				●
"	22.	DDK								●			●		●													●
"	23.	DDK	●	●			●						●		●	●			●	●	●		●					●
"	32.	DDK		●						●			●		●	●			●	●		●	●					●
"	33.	DDK		●			●			●			●		●	●			●	●		●	●					●
"	40.	D		●			●			●			●		●	●				●		●	●					●
"	43.	D	●	●			●			●				●	●				●	●		●	●					●
"	SZÖRV.						●	●							●				●			●						●
32.	5.	D	●		●			●											●	●								●
33.	4.						●												●									●
34.	7.	D					●												●				●					●
35.	2.	D					●						●		●		</											

1. kép. A fegyveres lelőhelyek adatainak táblázata

36. *Szirmabesenyő*: bolygatatlan férficsontváz bal medencéjéhez helyezve két-élű, keresztvassal ellátott kard került elő. A kardon 50 cm hosszú másik rövid kard feküdt.⁸⁰

Nagy kard h: 98 cm.

További leletek: edény, 3 db csat, állatcsont, a kardhoz borostyángomb és koptató is tartozott.

Tájolása: É—D.

37. *Tiszalök—Rázompusztá-Rázom major*: egy sírból rövid vaslándzsa és pajzsudor töredéke került elő.⁸¹ További leletek: kiöntőcsöves korsó, egyoldalas csontfésű sárkány-motívummal.

Tájolása: arccal kelettel szemben. (?)

38. *Vajszka (Vajska) 1. halom*: erősen bolygatott sírból nagyon rossz állapotú vaslándzsa került elő.⁸²

39. *Vöröstemplomtanya*: egy sírban a csontváz mellett 20 cm-es vaslándzsa került elő.⁸³

További leletek: korsócska, a fejnél kb. 250 db gyöngy.

Tájolása: D—É.

40. *Újverbász (Vrbas), 2. sír*: nagyon rossz állapotú vaslándzsa került elő a sírból.⁸⁴

További lelet: edény.

Tájolása: D—É.

41. *Újszentiván—Huhn Miklós telke*: kétélű vaskard, hegye és markolata hiányzik. Biztosan sírból került elő, de a leletkörülményeiről semmit sem tudunk.⁸⁵ H: 53 cm.

További leletek: bögre, bronz csengő, kalcedongyöngy, bronz fibula.

A felgyűjtött adatok jellege és összevetésük (1. kép)

A 41 lelőhelyről 78 adatot gyűjtöttünk össze, ami valamivel több fegyvert jelent, mert néhány esetben egy síron belül többet is találtak. A fegyverek döntő többsége temetőből került elő, sírból, vagy szórványként. Egyetlen biztosan telepről származó lándzsahegy töredékünk Csengele—Bogárhátról (5. lh.) ismeretes. A legtöbb esetben az adatok némelyike hiányzik, vagy hiányos. A fegyvereket nem vettük kézbe, nem eredetiben, hanem publikációk alapján vizsgáltuk. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a tárgyak kivétel nélkül vashoz készültek, többnyire évtizedekkel korábbi ásatásokból származnak, s így állapotuk a publikációk megjelenése óta is nagyon sokat romolhatott.

⁸⁰ J. Werner 1956. 42. tábla 1—8., Megay Géza 1952. 132—134., Párducz Mihály 1959. 396.

⁸¹ Párducz Mihály 1959. 330. XXIII. t. 1., 2a—b.

⁸² Cziráky Gyula 1905. 63.

⁸³ Párducz Mihály 1931. 81.

⁸⁴ Párducz Mihály 1950. 39. CIX. t. 8.

⁸⁵ Párducz Mihály 1941. 115. XXX. t. 17., Párducz Mihály 1950. 35.

1. A sírok tájolása

A vizsgálható 69 sírból mindössze 43 esetben közöltek tájolási adatot, de többnyire csak a fő égtájakat jelölték meg. A fejjel délnek, lábbal északnak való irányítás teljesen általános, bár valószínűnek tartjuk, hogy nem pontosan a D—É volt a csontvázak irányítása, hanem valamilyen pontossággal ahhoz álltak legközelebb. Pár foknyi eltérés majd minden esetben valószínűsíthető.⁸⁶ Pontosabb adatnak számít, ha a főirányon belül azt is megadták, melyik égtájhoz esik közelebb a sír tájolása. A leggyakoribb (13 esetben) DDK—ÉÉNy-i, a fejrész Ny-i, kismértékű (5—7°) eltérést a Csongrád-Kenderföldek temető két sírjában figyeltek meg. (9. lh.) Fokokban kifejezhető érték az előbbieken kívül csak a csongrádi temető további kettő, valamint a sándorfalvi 11 sírjáról ismeretes, és ezeknél is általános a DDK-i irányítás, amikor a fejrész néhány foknyira K-nek tér el az É-i iránytól. Az előzőektől teljesen eltérő irányítással csak négy esetben találkozhatunk. Közülük kettő nagyon régi feltárásból származik, egyikük nem is tekinthető hitelesnek (30. lh.), a másik leletanyaga pedig nem teszi lehetővé, hogy egyértelműen etnikumhoz kössük. (3. lh.).⁸⁷ A harmadiknak ugyan van egzakt égtáj hivatkozása, de nem tudtuk mégsem egyértelműen értelmezni (37. lh.). A szirmabesenyői férfisír pedig az általánoshoz képest éppen ellentett, É—D irányítású volt (36. lh.).⁸⁸

2. A csontvázak helyzete, állapota

A szűkszavú leírások alapján sokszor nehéz volt eldöntenünk, hogy a sírok bolygatatlanok voltak-e. A legtöbb leírás a leletek tételszerű felsorolására szorítkozott. Elgondolkodtató, hogy a sírok között mindössze 12 olyat találtunk, ami biztosan bolygatatlan volt, és a különböző szempontú összehasonlításoknál hiteles adatsort jelenthetett. A bolygatottnak meghatározott sírok esetében (30 adat) sokszor hiányzik a rablás helyének és mértékének leírása. Csupán egy esetben talákoztunk „elporlott” vázzal, többször a szerző utalt arra, hogy rossz volt a csontok megtartása. Mai tudásunk szerint egyértelmű, hogy az „ülő”, a „guggoló”, és „álló” csontvázak nem egy különleges rítusra, hanem sírrablásra utalnak.⁸⁹ A csontok ugyanis azért kerültek elő a sírból különböző magasságokból, mert a rablás után a lassan visszatemetődő föld rétegesen takarta vissza. Párducz Mihálynak a hunkori leleteinket összegyűjtő, ma is alapvető nagy munkájában éppen ez a „rítus” képezte az anyaggyűjtés egyik fő szempontját.⁹⁰ Szemléletváltozása e kérdésben is jól követhető a korszak kulcstemetőjéről írott (Csongrád-Kenderföldek) feldolgozásait követve. Míg az 1959. évi munkájában alig találkoztunk bolygatott sírokkal, addig a temető

⁸⁶ Erre a legjobb bizonyíték, ha összehasonlítjuk a Csongrád—Kenderföldek temető két publikációjában a tájolási adatokat. (Párducz Mihály 1959., 1963.)

⁸⁷ Párducz Mihály a szarmata lelőhelyek közé sorolta, ezért szerepel anyaggyűjtésünkben (1931. 86).

⁸⁸ Ellentett irányítású szarmata sírral a Csanytelek—újhalastói temetőben is találkoztunk. (Galántha Márta ásatása)

⁸⁹ Az avar fülkés sírokkal kapcsolatban mi magunk is találkoztunk — a leletbejelentők elmondásában — ezzel a kifejezéssel. Néha valóban megfigyelhető, hogy a koporsós temetkezésnél az avar sírokban a csontvázak lábai guggoló vagy ülő helyzetben vannak. Párducz Mihály anyaggyűjtésében az adatok nagyobb része igen régi feltárásokból származik, illetve a leletbejelentők elmondása alapján szerepel a leírásokban.

⁹⁰ Párducz Mihály 1959.

további, modern módszerekkel feltárt, jól dokumentált temetkezéseinek 1963-ban megjelent leírásaiban annál többször fordulnak elő ilyenek.⁹¹

A koporsóban való temetkezés szokása a kapcsok száma alapján nem tekinthető gyakorinak: 4 lelőhelyen „S” alakú, 8 sírban pedig két végén visszahajtott típusú fordult elő. A sándorfalvi ásatás alapján azonban valószínűnek tartjuk, hogy a koporsós temetkezések kapocs nélküli változatai más lelőhelyeken is előfordulhattak, csupán a régi feltárások során vagy nem figyelték meg, vagy nem írták le ezeket a jelenségeket. Valószínű, hogy a fatörzsből kivájt féltelnőket faékekkel vagy faszegecsekkel rögzítették egymáshoz.

3. Fegyvertípusok

A szarmaták fegyverzetéről, hadművészetéről három forráscsoport vall számunkra: a római történetírók, a korabeli ábrázolások,⁹² és természetesen a régészeti leletek. Itt és most csak a legutóbbival foglalkozunk, bár nagyon fontosnak tartanánk a három csoport összevetését is.

Az alföldi szarmaták megjelenésüktől eltűnésükig lovas népként szerepelnek a különböző római forrásokban. A régész viszont a lovaikat szinte kizárólagosan csak a telepeiken találja meg. Az eddig feldolgozott kevés és többségében csak kis kiterjedésű teleprészletből is kiderült, hogy más-más lófajtákat tenyésztettek. A gödrök anyagában megtalálhatók a forrásokból ismerős kis méretű, a harcban kitartó, igénytelen fajták is. Csontanyaguk azt bizonyítja, hogy elsősorban hátasoknak használták őket, de természetesen el is fogyaszthatták a lovakat.⁹³

A szarmata férfisírokban egészen a 4. század végéig csak elvétve találunk fegyvereket. Ekkor jelennek meg jelentősebb számban a korábbi időszakra vonatkozó forrásokból ismerős fegyvertípusok: gyakorta a lándzsa, a különféle típusú kardok, ritkábban a nyilak és a pajzsok. Társadalomtörténeti szempontból nagyon fontos lenne a fegyveres férfisírok temetőn belüli helyzetét és előfordulásuk gyakoriságának arányát elemezni, de erre csak nagyon kevés lehetőségünk van, egy megalapozott statisztika készítéséhez nem elegendő. A korszaknak két teljesen feltárt temetője ismeretes, az egyik a csupán 11 síros sándorfalvi (24. lh.), a másik a jelenleg feldolgozás alatt álló madarasi (19. lh.). Az eddig közölt legnagyobb temető a Csongrád-Kenderfődek, ahol a feltárt sírok száma 138 (9. lh.). Itt 18 temetkezésben találtak fegyvert: ebből 14 lándzsa, 2 rövid kard és 3 nyílhegy volt. A kis méretarányú temetőterképen nehezen tudtuk a fegyveres sírok helyét azonosítani, elhelyezkedésükben semmilyen rendszert, vagy szabályosságot nem fedeztünk fel.⁹⁴ A Szeged-Tápé-malajdoki (A, B) temetők hatvannégy sírja közül ötben volt lándzsa, egyikben pedig kard (31—32. lh.). A temetőterképen sajnos nem szerepel minden sír, a leegyszerűsített sémán viszont mind az öt lándzsás temetkezés fellelhető, de helyzetükből semmilyen törvény-

⁹¹ A teljességhez tartozik, hogy Párducz Mihály még az 1963. évi munkájában is feltételez, pl. ülő csontváz, holott a közölt sírrajz alapján teljesen egyértelmű, hogy a sírt erősen kirabolták. Az 1968-ban megjelent munkájában is korhatározónak vallja az ülő, guggoló és álló rítus előfordulását. (1968. 29.)

⁹² A szarmatákra vonatkozó római forrásokról Alföldi András írt legrészletesebben. (1942. 172—179.) Gyakorlatilag a különböző források kritikai összevetése a mai napig nem történt meg, azok híradásait a régészeti leletek értékelésénél mindig igyekeznek felhasználni a kutatók.

⁹³ A szarmaták lovairól a csontleletek alapján: Bökönyi Sándor 1976. 72., Vaday Andrea — Vörös István 1980. 124—125. A szarmata sírokban előforduló lószerszámokra legutóbb H. Vaday Andrea (1986) hívta fel a figyelmet.

⁹⁴ Párducz Mihály 1959. 353.

szerűséget nem tudtunk levonni.⁹⁵ A sándorfalvi temető a fegyveres temetkezések magas részarányával tűnik ki, ugyanis itt minden felnőtt férfi sírjában találtunk fegyvert: kettőben kardot, kettőben lándzsát. (24. lh.). A temető szerkezetét vizsgálva nagyszerűen kimutatható, hogy az egyik szárnyába csak a férfiakat, a másikba csak a nőket temették. Ez elsősorban a körárkos sírokra érvényes, de ha a melléklet nélküli 9. gyermeksírról feltételezzük, hogy leány volt, a körárkosokban felfedezett törvényszerűséget a körárkon kívüliekre is kiterjeszthetjük. Vélemünket igazolja, hogy a két fiúgyermeket a férfiak oldalára, az egyik körárkos-halmozott lándzsás férfi sírja mellé temették. A fiúgyermek sírjaiban nem találtunk fegyvereket — más temetőkben sem —, ami azt látszik bizonyítani, hogy a származék társadalmában a fegyver viselése az életkorhoz volt kötve. A többi lelőhelyen a fegyveres sírok vagy egyedül, vagy csak kisebb temetőrészek tagjaként kerültek elő, legtöbbjük bolygatott volt, vagy nem volt hitelesen feltárva.

A fegyvertípusok mindegyike a korszak általánosan ismert darabja. A lándzsákból összesen 53 példányt vizsgáltunk. Sírbeli helyzetük csak ritkán ismeretes, főként a gyakori bolygatások miatt. Megfigyeléseink szerint az értékelhető síroknál leginkább a váll vonalában helyezkedtek el (8 sírban), kevesebbszer a lábaknál (6 sír), és csak elvétve a kezeknél (2 sírban). Átlós helyzetű lándzsát két sírban feltételeztünk. Az egyikben a mellkason került elő a lándzsacsúcs (9. lh., 16. sír), az alattján pedig a sír egyik fej felőli sarkában (1. lh.). Valószínű, hogy az utóbbi esetben a lándzsát nem a halottra helyezték, hanem a koporsóra. Feltételezésünk szerint ennek oka az lehetett, hogy a hosszúnyelű fegyver nem fért bele a koporsóba, a sírgödörbe is csak átlós helyzetben tudták elhelyezni.⁹⁶ Azokban az esetekben, amikor a medence, illetve a kézfejek környékén kerültek elő a lándzsahégyek, vagy bolygatottak voltak a sírok, vagy pedig sírba helyezésük előtt el kellett hogy törjék a lándzsák hosszú nyelét. Erre az utóbbi lehetőségre — csak feltételezen — a kardok eltörésének és összehajlításának előfordulásai miatt gondoltunk.⁹⁷ A lándzsahégyek mérete és formája igen különböző, és változó a köpű pengéje hosszának aránya is, ami arra utalhat, hogy a különböző típusoknak más és más volt a szerepük a harcban, illetve használatuk során.⁹⁸

Lelőhelyeinken összesen 25 db kard került elő. Méretük szerint két nagy csoportba sorolhatók: hosszú (kb. 75–100 cm) és rövid kardok (40–60 cm). A hosszú kardok többsége fából készült tokban került a sírba, a farostlenyomatok jól látszanak a kardok pengéjén (1., 17., 24/1., 5., 29., 30., 32. és 36. lh.).

Nagyon kevés olyan példányt ismerünk, melynek tokját valamilyen fémkoptatóval látták el: a szirmabesenyői (36. lh.), a sándorfalvi 5. sír kardjának tokját (24. lh.) és kiemelkedően fontos a szeged-szöregi homokbánya 39. sírjában lelt bronzból készült példány (29. lh.).⁹⁹ Néha az is előfordul, hogy a markolatot külön-

⁹⁵ Párducz Mihály—Kerek József 1946—1948. 293.

⁹⁶ A lándzsák nyelének hosszához: Várady László 1961. 291.

⁹⁷ A Csongrád-Kenderföldek 40. férfi sírjában találtak kettéhajtott kardot. (Párducz Mihály 1959. I. t. 8.) Tataháza-Határdűlőben feltárt hunkori származta sírok közül az egyik férfisírban hosszú vaskard került elő, melyről megállapítható volt, hogy erőszakkal törték el temetéskor. (Kőhegyi Mihály 1962. 44.)

⁹⁸ A legkisebb 16,8 cm (37. lh.), a legnagyobb 40 cm volt (10. lh.). A köpű és penge aránya vonatkozásában két nagy csoportot különíthetünk el: — ahol a teljes hosszának kb. fele a köpű hossza (6. lh.: 3—4. sír, 9. lh.: 61., 70., 108. és 123. sír, 10—11. lh.). — ahol a köpű jóval rövidebb a pengénél (1. lh., 9. lh.: 5. és 60. sír, 24. lh.: 3. és 7. sír.) A fegyverek részletes tipológiáját H. Vaday Andrea dolgozta ki legutóbb, ezért ezzel itt nem foglalkoztunk (1985, 1987.).

⁹⁹ Vörös Gabriella 1986/a. 24.

bőző anyagból készült gombokkal díszítik, mint például a dorozsmai leletegyüttesünkben (27. lh.).¹⁰⁰ A szirmabesenyői (36. lh.) és a Csongrád-határúti példányok (8. lh.) keresztvasukkal válnak ki a többi hosszú kard közül. Az utóbbi markolata fölött a publikációban még egy félköríves vas zárótag is szerepel, ami véleményünk szerint nem volt a markolatnak része, hanem eredetileg egy zárt karika lehetett, ami a kardnak az övre való függesztését szolgálta. A kardokat a csontvázak bal oldalán, többnyire a vállnál, lecsatolva találták meg (15., 19., 24., 25., és 32. lh.). Két sírban a medence vonalában kerültek elő (1. és 36. lh.), és egyik esetben sem lehetett eldönteni, hogy az övre voltak-e erősítve, vagy lecsatolva helyezték el hordozási helyükre.

A rövid kardok száma a hosszúakéhoz képest elenyészően kevés, mindössze 6 példányt sikerült találnunk. Közülük csak három került elő hiteles körülmények között: a Csongrád-Kenderfőldék temető 136. sírjában a jobb csuklónál (9. lh.). Tipológiailag ide tartoznak a szirmabesenyői, a kétélű karddal együtt előkerült példány, és a maroslelei szórvány rövid kardok is (20. lh.). A Jászberény-Szőlődűlő 4. sírjának egyetlen lelete egy keresztalakú markolatú kard volt (14. lh.). Ez a típus hazai leleteink között rendkívül ritka, szűkebb területünkről csak a Csongrád-Kenderfőldék temető 40. sírjából — a csontváz bal combcsontja mellett kettéhajtva — ismeretes.¹⁰¹

Megfigyeltük, hogy a sírokból gyakran két kés került elő egyszerre. Az egyik egy átlagos méretű, gyakran előforduló, mindennapos használati eszköz, míg a másik jóval hosszabb és szélesebb (19–30 cm). Az utóbbiakat a leírások is különböző elnevezésekkel illetik. A leírások és fényképek alapján mi a hosszú kés elnevezést tartjuk helyesnek, ugyanis a rövid kardnak és törnek két éle van, ezzel szemben az általunk körülhatárolt csoportban mindig csak egy.¹⁰² A rendeltetésüket nehéz meghatározni, de méretük miatt feltétlenül szerepük lehetett a közelharcban is.¹⁰³ Emellett szól, hogy többnyire fegyveres sírokból kerülnek elő.

Íjra utaló nyomokat csak elvétve találunk a sírokból. Nyílhegyek 5 lelőhelyről ismeretesek, egy kivételével háromélűek, tuskések. A Csongrád-Kenderfőldék temető 125. sírjában (9. lh.) egy rombikus nyílhegyet találtak a mellkason, bár hozzá kell tennünk a forma meghatározásához, hogy töredékes darab volt. A nyílhegyek előkerülése, helye és darabszáma a sírokból változó: a bal kéz és jobb könyök mellett 1-1 db, (2. lh.); a bal vállnál és jobb medencénél 2-2 db (9. lh. 3. sír); a lábak tájékáról 4 db (9. lh. 128. sír); a csigolyák közé szorulva 1 db (11. lh.); a mellkas közepén 1 db (9. lh. 123. sír). A nyílhegyek helyzetének vizsgálatakor is feltétlenül tekintetbe kell venni, hogy többnyire bolygatott sírokból valók, tehát az esetek többségében nem az eredeti helyükön tárták fel őket.

A pajzs az egyetlen, mely a fegyverek közül a védekező felszereléshez sorolható. Mindössze három olyan darabot ismerünk, melyet középen pajzsdudor erősített. Feltételezzük viszont, hogy többnyire olyan pajzsokat használtak, melyeknek nem volt fémből készült középső része. A rómaiaknál is csak az arcvonalbeli katonák pajzsait erősítette vaslemez, és egy középre helyezett vasdudor.¹⁰³ A Duna—Tisza vidéki szarmatáknál a pajzs használatának maradandó nyomai a korábbi időszakból teljesen ismeretlenek voltak.¹⁰⁴ A források és ábrázolások alapján a védőfegyverzet

¹⁰⁰ Vörös Gabriella 1986. 16. I. t. 1.

¹⁰¹ A keresztmarkolatú rövid kardok eredetével Kulcsár Valéria foglalkozott részletesebben a legújabb szovjet szakirodalomra támaszkodván. (1982. 115–117.)

¹⁰² Vörös Gabriella 1984. 159., Párducz Mihály—Körök József 1946–1948. 303.

¹⁰³ Várady László 1961. 291.

¹⁰⁴ Bóna István az ilyen típusú pajzsdudorok formáját és eredetét széles körű anyaggyűjtésére támaszkodva elemezte. (1961. 198–204.)

fontos része volt a pikkelyes szerkezetű páncél is.¹⁰⁵ A sírok leletei között mindeddig nem sikerült páncélra utaló nyomot találnunk. Valószínű, hogy nem tartozott az általános felszerelési tárgyak közé, és elsősorban csak a vezéreket illette meg.

Táblázatunkra pillantva feltűnő, hogy a fegyveres sírok leletanyaga mennyire egységes. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a nagyarányú sírrablás miatt következtéseink nem minden esetben zavarmentesek.

A leletek legnagyobb csoportja valamilyen módon az övhöz kötődik: vagy azért, mert annak alkotó része volt (csatok, veretek, szíjvégek, karikák), vagy azért, mert az övre voltak felfüggesztve (kések, tűzkésztségek, árák, pénzek — az utóbbiak persze tarsolyban). A fibulák a ruházat nélkülözhetetlen tartozékai voltak, hiszen a római kereskedelem gyűrűlésével a szarmaták maguk is gyártani kényszerültek. A korszakra jellemző az edényeknek a sírok láb felőli végébe helyezése. A 4. század végétől a kerámiaedények mellett (23 sírban) megjelennek az üvegpoharak is (4 sírban). E népes csoportok mellett néhány egyedinek számító tárgytípus is előfordul. Az ékszerek közül a karperecek (15. lh.), a torques (21. lh.) és valamivel gyakrabban gyöngyök. Belőlük a férfisírokban csak egy-egy darab kerül, (9. lh., 61. sír, 136. sír 30. lh., 31. lh., 21. sír, 41. lh.), egyetlen egyben fordult elő, hogy a koponya körül kb. 250 darabot leltek (39. lh.). A ritkább mellékletek közé tartoznak a fésűk (31. lh., 43. sír, 37. lh.), a csipesz (6. lh., 4. sír) és az állatcsontok (31. lh., 36. lh.).

A fegyveres lelőhelyek földrajzi szempontból három, jól elkülönülő csoportot alkotnak. (2. kép). A déli Szeged környékén, a középső Csongrád térségében sűrűsödik, évszázadok óta fontos kereskedelmi- és hadiutak tiszai átkelőhelyeinek közvetlen körzetében. Nagyon lényeges, hogy a Tiszántúl Körös vonalától északra levő területére egyetlen lelőhelyünk sem esik. A harmadik csoportba tartozó 5 lelőhely egymástól nagy távolságra, széles sávban helyezkedik el. Ez a terület a 4. századtól kezdve a gepidák szállásterülete.¹⁰⁶ A gepidák korai időszakának gazdagságát elsősorban nemesasszonyaik ékszerei, viseleti tárgyai reprezentálják. Véleményünk szerint az erre a területre eső lelőhelyeink a gepida közösségek köznépi (férfi) rétegéhez tartoznak.¹⁰⁷ A Tisza—Körös—Maros által határolt terület gepida emléké anyaga az 5. század közepe utáni időszakra korhatározható.¹⁰⁸ Valószínű, hogy itteni megjelenésükhöz köthető a legkésőbbi szarmata települések egy részének megszűnte, temetőik felhagyása.

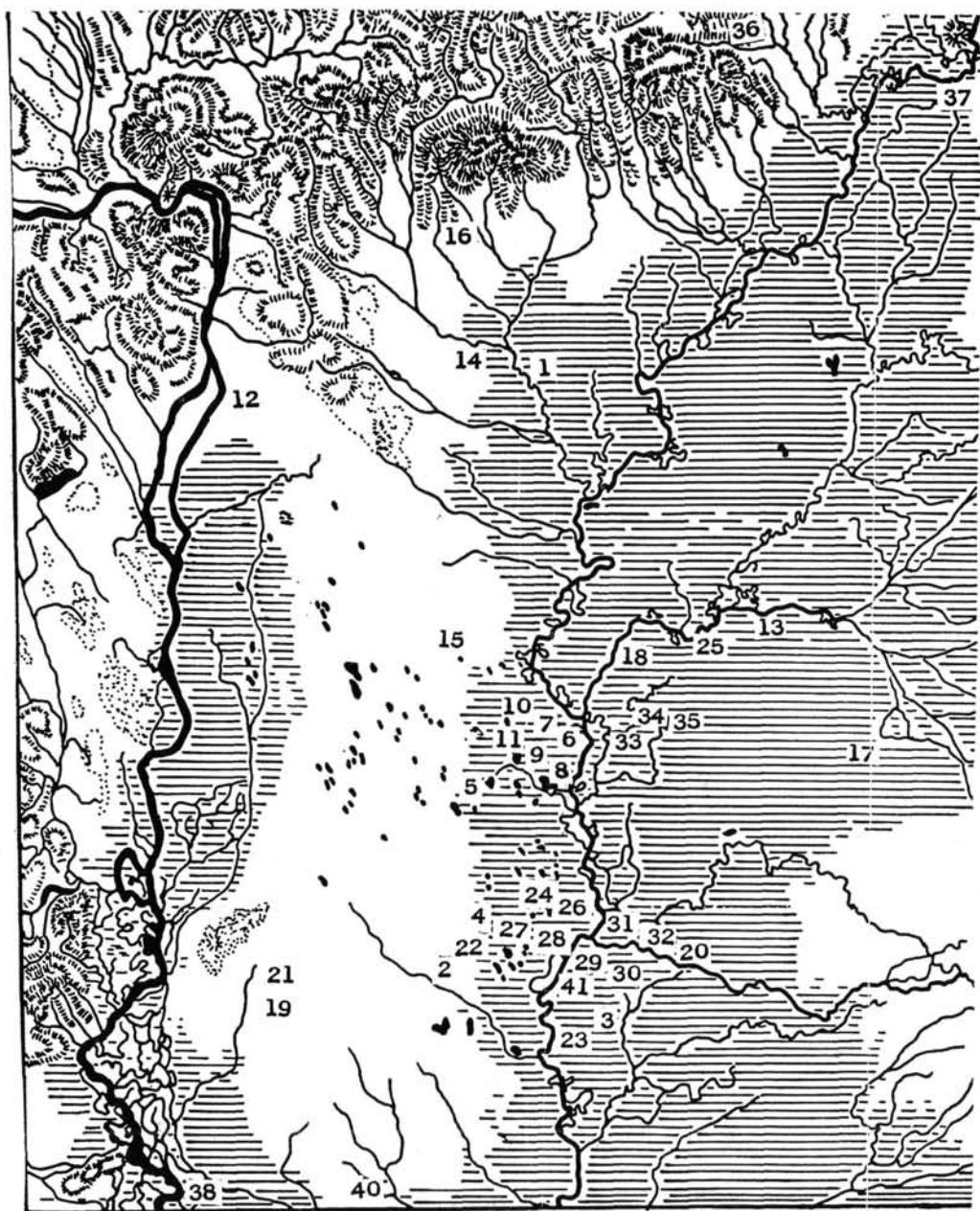
A korai gepida és a Csongrád, illetve Szeged környéki 5. századi lelőhelyek régészeti anyagaiban a hasonló tárgytípusok megjelenése nem egyedi, csak az Alföld területére szűkíthető jelenség. Kapcsolatba hozható a 370-es években meginduló, újabb és újabb hullámokat vető népmozgásokkal, és újabb népcsoportok alföldi betelepülésével. A hasonlóság ugyanakkor sokszínűséget is takar, hiszen a helyi, a korábbi szarmata lelőhelyekről jól ismert tárgytípusok mellett későrómai emlékek éppúgy fellelhetők, mint frissen keletről hozott darabok, vagy az 5. századra általában jellemző, elsősorban a viselethez tartozó, divatos, egész Európában elterjedt ékszerek, a ruházathoz tartozó tárgyak, fegyverek. Az elmondottak miatt érthető, hogy az alföldi, 4. század vége és 5. század közepe közé keltezhető emléktárgyak etnikai meghatározásában, pontos korhatározásában csak nagyon óvatosan szabad ál-

¹⁰⁵ Traianus oszlop ábrázolásain még a lovak is páncélosan szerepelnek.

¹⁰⁶ Bóna István 1974. 25.

¹⁰⁷ Bóna István 1986. 66—69. Bóna István legutóbb a Szabolcs-Szatmár megyei korai gepida lelőhelyeket vette számba. Közöttük említi a Tiszalök—rázompusztai temető emlékeit is, I. m. 70.

¹⁰⁸ Lsd. a 2. jegyzetet!



2. kép. A fegyveres lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése

lást foglalni.¹⁰⁹ A korábban ezen a területen ismeretlen temetkezési szokások feltűnése, — melynek legszembetűnőbb komponense a fegyverek sírba helyezése —, új etnikai csoport megjelenését feltételezi. A sándorfalva—eperjesi, a madarasi, a vajszaikai, a mátételki és a csongrád—felgyői lelőhelyek esetében teljesen egyértelmű, hogy e fegyveresen temetkező közösség tagjai a szarmata etnikumhoz tartoztak, ugyanis a körülárkolt-halmos temetkezési szokás mai tudásunk szerint ebben az időszakban, ezen a területen csak a szarmatákhoz köthető.¹¹⁰ Elképzelhető azonban, hogy a tápéi és a csongrádi temetőekben is volt (voltak vagy lennének) körülárkolt-halmos sírok, csak a régi ásatási módszerek miatt nem figyeltek fel a keskeny, sokszor lelet nélküli árokra. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy a körárkos-halmos temetőrészletek zöme az utóbbi 10 évben került elő! Az első közlemény erről a rítusról nálunk 1953-ban jelent meg, amikor a legfontosabb temetők — a tápéi és a csongrádiak — feltárása is megtörtént.¹¹¹

Anyaggyűjtésünk és vizsgálódásaink eredményeképpen felvetjük, hogy az egyseges leletanyagú, hasonló rítussal eltemetett fegyveres temetkezések a legkésőbbi alföldi szarmata népcsoportok emlékei. Hozzá kell tennünk, hogy nem zárható ki más etnikai összetevő megléte, és a két csoport (Szeged, illetve Csongrád környéki) közötti kevés időrendi különbség sem.¹¹² Végül feltétlenül szólni kell arról, hogy alföldi múzeumainkban nagyon sok olyan anyag található, amelyek jelenlegi témakörünkbe illenének, de egyelőre közöletlenek. Munkánk elsődleges célja éppen az volt, hogy a további kutatások alapjául szolgálhasson, így természetesen az újabb eredmények kiegészíthetik és módosíthatják is következtetéseinket.

IRODALOM

Alföldi András

1942 A pesti oldal új urai. A szarmata jagizok. Budapest története I. Bp.

Bóna István

1961 Az újhartyáni germán lovassír. AE 88. 192—209.

1974 A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. Bp.

1984 A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. Magyarország története I. Főszerk.: Székely György Bp. 265—370.

1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. I. 15—92. Bp.

Bökönyi Sándor

1976 Szarmata lelőhelyek állatcsontleletei Bács-Kiskun megyéből. Cumania IV. 41—72.

¹⁰⁹ A 41 lelőhely közül 13 szerepel Párducz Mihály felosztásában a Tápé-malajdoki csoportban (1950. 113. 5. ábra.), 19 a hunkori lelőhelyek között (1959. 395—397. 12. ábra), két lelőhelyet a Bajmok—mórahalmi (1950. 80. 2. ábra; 8. és 114. lh.), egyet a Kiszombor—ernőházai csoportban találunk meg (1950. 108. 3. ábra; 93. lh.). A maradék 9 lelőhely viszonylag új, ezért nem szerepelnek egyik idézett összefoglalásban sem. Párducz Mihály a Tápé-malajdoki csoportot a gepida kultúrához érezte legközelebb (1972. 129.), a csongrádi csoportot etnikailag rendkívül összetettnek határozta meg (1963. 533). Az anyaggyűjtésünkben szereplő fegyveres temetkezések korhatározása az előkerülési körülmények tisztázatlansága, a dokumentálás hiánya, a nagy arányú sírablások miatt nem mindig egyértelmű. A fegyver előfordulása a sírban önmagában nem minden esetben korhatározható, hiszen fegyverek — igaz, jóval kisebb számban — a korábbi időszakban is előfordulnak, bár inkább csak a szarmata „végeken” (pl. Hortobágy—Poroshát).

¹¹⁰ *Vörös Gabriella* 1984. 154—157. A Csongrád—Felgyőn előkerült szarmata temető egyelőre feldolgozatlan. László Gyula a Régészeti Füzetekben említi, hogy: „Az tapasztaltuk, hogy az egyes sírcsoportokat sekély árkok vették körül, ezeken belül pedig a vezetőemberek sírjait még külön kör alakú árkok és sáncok fogták közre. Az egyik kör közepén levő sírban lándzsás férfi feküdt.” (1967. 62—63) Frey Imre cikkének címeben Mátételke helyett tévesen Mátészalka szerepel! (1905. 257—260.)

¹¹¹ *Zalotay Elemér* 1953. 63.

¹¹² *Vörös Gabriella* 1987. 136—137.

- Czirák Gyula*
1905 Régiségleletekről Bács-Bodrog megyében. *AE* 25. 62—66.
- Dornyay Béla*
1936 Kisterenyi leletek a hunkorszakból. *Dolg.* XII. 90—96.
- Frey Imre*
1905 Kisköszegi és mátészalkai leletekről. *AE* XXV. 257—260.
- Horváth Ferenc*
1978 Csengele középkori temploma. *MFMÉ* 1976/77—1. 91—125.
- Juhász Irén*
1978 Szarmata temető Endrődön. *BMMK* 5. 82—112.
- Kovrig Ilona*
1963 Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Arch. Hung.* XL.
- Kőhegyi Mihály*
1962 Tataháza—Határdűlő. *Rég. Füz.* 1/15 44.
1971 Előzetes jelentés a Madaras—Halmok későszarmata—hunkori temetőjének ásatásáról. *AE* 98. 210—216.
- Kulcsár Valéria*
1982 Szakdolgozat ELTE
- László Gyula*
1967 Csongrád—Felgyő. *Rég. Füz.* 1/20. 62—63.
- Mócsy András*
1974 Pannonia a késői császárkorban. Bp.
- Nagy Margit*
1983 A gepidák kora (454—567/568.). Tárgyi hagyatékuk. Szeged története 1. Szeged, 154—161.
1984 Az i. e. I—I. sz. VI. század. Hódmezővásárhely története I. Hódmezővásárhely, 189—228.
- Párducz Mihály*
1931 A nagy magyar Alföld római kori leletei. *Dolg.* VII. 74.—186.
1936 Római kori leletek Csongrádon. *Dolg.* XII. 52—70.
1941 Szarmata kori kardok Szeged környékén. *AE* 3. 111—118.
1950 A szarmata kori emlékei Magyarországon. III. *Arch. Hung.* XXX.
1957 Der spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa. *MFMÉ* 93—107.
1959 Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta Arch.* XI. 309—398.
1963 Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *Stud. Arch.* I. Bp.
1972 Sarmatisches Gräberfeld aus der Hunnenzeit Bugac—Pusztaháza. *Cumania* I. 115—129.
- Párducz Mihály—Kerek József*
1946—1948 Germán befolyás a Maros—Tisza—Körös szög későszarmata emléktárgyában. *AE* 7—9. 291—312.
- Reizner János*
1903 Sasüllési és szőregi leletekről. *AE* XXIII. 43—50.
- Szabó Kálmán*
1939 Jazyg-szarmata sírok Kecskemét környékén. *Fol. Arch.* I—II. 100—108.
- Tömörkény István*
1902 Szegedi múzeum. Leletek a szegedi határban. *AE* XXII. 372—376.
1904 Oroszlámosi leletekről és ásatások a köröséri iskolánál. *AE* 24. 263—271.
1905 Bilicsi és egyéb újabb leletekről. *AE* 25. 251—257.
1908 Leletek és ásatás Lelén. *AE* 28. 268—270.
- H. Vaday Andrea*
1985 Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós—Surján *AH* 37. 345—390.
1986 Beitrag zum Fund von Vizesd-pusztá. *FA* XXXVII. 197—223.
1987 A Közép-Tisza-vidék a római korban. *Kand. ért. Bp. kézirat.*
- Vaday Andrea—Vörös István*
1980 Szarmata település Kunszentmártonban. *SZMMÉ* 117—139.
- Varázséji Gusztáv*
1881 A szeged-öthalmi őstelep és temető. *AE* 14. 323—336.
- Várady László*
1961 Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. Bp.
- Vörös Gabriella*
1984 Hunkori szarmata temető Sándorfalva—Eperjesen. *MFMÉ*. 1982/83—1. 129—172.
1986 V. századi leletek a kiskondorozsmai Kenyérváró dombról *MFMÉ*. 1984/85—1. 11—28.
1986/a Hunkori leletek a szeged-szőregi homokbányából. *MFMÉ* 1986—1. 15—30.

1987 Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfelder in der Tiefebene Südostungarns. Germanen Hunnen und Awaren. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums 133—149.

Werner, Joachim

1956 Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München

Zalotay Elemér

1953 A prochorovkai temetkezési szokás nyomai az alföldi szarmatáknál. AÉ. 80. 63.

Begräbnisstätten mit Waffen auf der ungarischen Tiefebene von der zweiten Hälfte des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts

Vörös, Gabriella

Im Aufsatz wird über diejenigen Fundorte aus der Sarmatenzeit berichtet, die auch Waffen enthalten, bzw. wo Waffen zu Gräbe mitgetragen wurden. Das wichtigste Ziel der Untersuchung war die Bestimmung der Waffentypen, Datenaufnahme und die Beschreibung ihrer Stellen in den Gräbern. Die folgenden Merkmale der Beerdigung wurden noch aufgenommen: Peilen und Ortung sowie Zustand der Skelette, die Zeichen irgendeiner Störung oder des Raubs, die Überreste der Särge und das Geschlecht der Beerdigten. Ausser den Waffen wurden also alle Züge der Funde genau analysiert.

Die 41 Fundorte lieferten uns 78 Angaben. (s. Bild 1.) Am häufigsten waren die Lanzen freigelegt: ohne Ausnahme Hohllanzen von verschiedenen Grössen und Formen. Die Schwerte sind vorwiegend lang und zweischneidig, wir haben Angaben über nicht mehr als 6 kurze Schwerte. Es kann für charakteristisch gehalten werden, dass in den Gräbern mit Waffen oft zwei Messer zu finden sind. Das eine ist gewöhnlich lang (19—30 cm) und breiter als die übrigen. Dies wurde wahrscheinlich auch als Waffe verwendet. Auf einen Bogen weisen in fünf Gräbern bloss die Pfeilspitzen hin. Die Schilde wurden aus Holz gemacht, wir kennen drei Stücke, die in der Mitte mit Eisen ausgestattet sind.

Das Fundamaterial der Gräber mit Waffen ist einheitlich und unter den Begräbnisgewohnheiten sind auch gewisse Ähnlichkeiten aufzuweisen: auf einer Übersichtskarte der Fundorte werden drei Gruppen sichtbar. Die südliche hat den Mittelpunkt bei Szeged, die mittlere bei Csongrád. Die dritte Gruppe besteht nur aus fünf Gräbern und ist in der oberen Theissgegend zu finden. Alle drei sind annähernd auf dem Quartiergebiet der Frühgepiden. (s. Bild 2.)

Die Ähnlichkeit der Funde der Frühgepiden mit der der Gräber auf der ungarischen Tiefebene aus dem 5. Jh. ist nicht nur für dieses Gebiet charakteristisch, es steht mit den in den 370-er Jahren beginnenden Völkerwanderungen und mit der Ansiedlung weiterer Völkergruppen im Zusammenhang. Neben dieser Ähnlichkeit muss aber auch die Verschiedenheit betont werden: ausser den Fundsachen, die von den Sarmaten schon wohlbekannt sind, können hier auch spätromische Gegenstände und gleichfalls jüngere Fundsachen aus dem Osten wie modische, für das 5. Jh. typische Schmücke gefunden werden. Wegen dieser Verschiedenheit des Fundmaterials ist es manchmal sehr schwierig sogar unmöglich, die ethnische Herkunft festzustellen.

Manche Begräbnisstätten mit Waffen stammen aber ohne Zweifel von den Sarmaten: die Begräbnisgewohnheit in dem Friedhof Sándorfalva—Eperjes, d. h. die Bezeichnung der Gräber mit Gräben und Hügeln ist auf diesem Gebiet allein für die Sarmaten charakteristisch. Vermutlich waren solche Gräber auch in den von Jahrzehnten untersuchten Friedhöfen, bloss die flachen und schmalen Gräben wurden nicht dem Sinne nach bemerkt.

Die aus den Fundmaterial der ungarischen Tiefebene aus dem 4. und 5. Jahrhundert hervorgehobenen Gegenstände stammen unserer Meinung nach von den letzten Gruppen der Sarmaten. Andere ethnische Komponente oder zeitlicher Unterschied zwischen den beiden Gruppen sind aber nicht auszuschliessen.

Beszámoló a Nagymágocs — Szendrei-major — Hűtőtó területén végzett leletmentésről

BÉRES MÁRIA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

1986 májusában leletmentő ásatás keretében Árpád-kori település nyomait tártuk fel Nagymágocs északi határrészében.¹

A lelőhely Szendrei major közelében, az Árpádhalomra vezető műút bal oldalán, a Mágocs ér déli partján található. (1. ábra) A feltárt falurész egy nagyjából délnyugat-északkeleti irányú, közel hét km hosszú, kb. két km széles, a Mágocs ér magaspartja felé fokozatosan emelkedő, hosszában többszörösen tagolt földhát északkeleti lejtőjén fekszik, amely kiemelkedés végül bekapcsolódik a Mágocs ér által kialakított partvonulatba. A már leírt gerinc legmagasabb része az érparton volt, ahol 1981-ben középkori templom nyugati zárófalának alapozása és a templom körüli temető 15—20 megbolygatott, melléklet nélküli sírja került elő.² A lelőhely és tágabb környéke már régebben is ismert volt a régészeti kutatás számára. Honfoglalás kori sírról,³ Árpád-kori kemencéről,⁴ középkori temetkezésekről,⁵ edényekről⁶ tudósítanak innen az adattári jelentések és a szentesi múzeumban őrzött leletek.

A leletmentés azért vált szükségessé, mert a feltáras területén a nagymágocsi Egyesült Tsz hűtőtavat alakított ki, s a 80 cm mély tó fenekének elegyengetésekor a földgyalu régészeti objektumokat pusztított el.

Az ásatás környékén közel négy hektárnyi földterületet jártunk be. Terepbejárásaink során régészeti leletanyagra nem akadunk, ami azt a szerencsés helyzetet sejteti, hogy a felszín alatt, az Árpád-kori humuszba és a bolygatatlan altalajba mélyedő objektumokat a mélyszántás még nem tette tönkre.

¹ *Vörös Gabriella—Béres Mária: Nagmágocs—Szendrei-major—Hűtőtó; a leletmentés dokumentációja: MFM (Szeged) Rég. Ad.: 1122—86. Ezúton mondok köszönetet dr. Vörös Gabriellának, a szentesi KJM igazgatójának az anyag közlésre való átadásáért.*

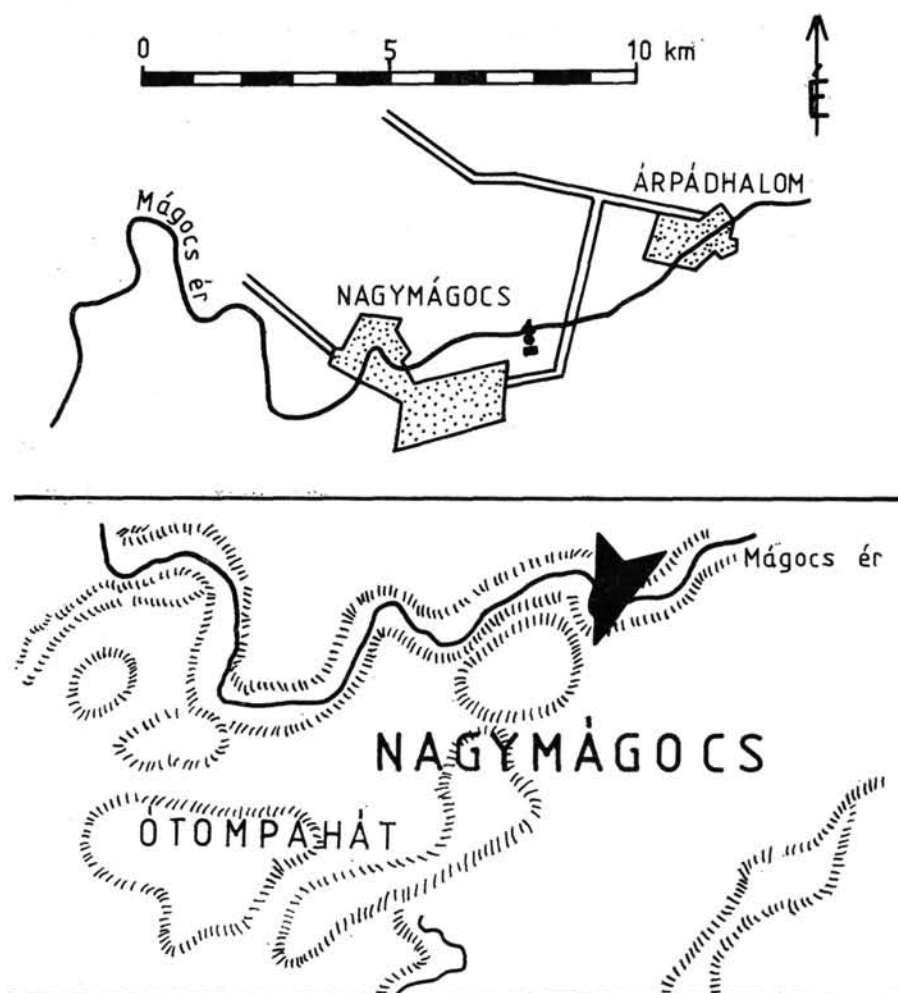
² *Horváth Ferenc—Saliga László: Nagymágocs, Mágocs ér. Jelentés helyszíni szemléről. MFM (Szeged) Rég. Ad.: 774—81/1. Hegedűs Katalin: Jelentés helyszíni szemléről, 1972. KJM (Szentes) Rég. Ad.: 105—84. Mérey Kádár Ervin: 1951. KJM Rég. Ad.: 107—84.*

³ *KJM Régészeti Gyűjtemény: 55. 12. 1—21.*

⁴ *KJM Rég. Ad.: 115—84. Neubauer József feljegyzése. KJM (Szentes) Gyarapodási Napló: 21. Zalotay Elemér.*

⁵ *Ua.: KJM Rég. Ad.: 115—84.*

⁶ *Mérey Kádár Ervin: MNM (Budapest) Rég. Ad.: 37. N. II. 1955.*

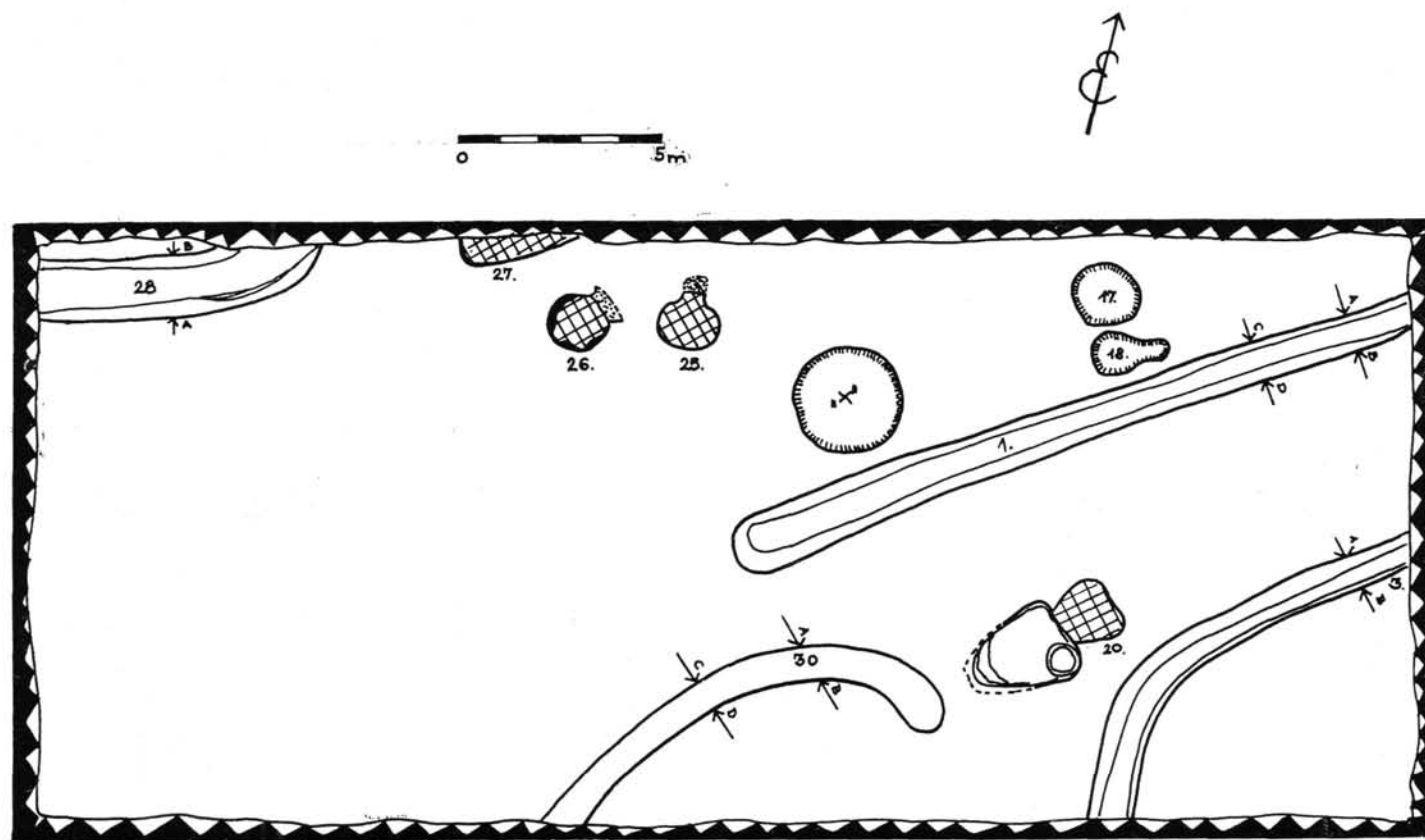


1. ábra. Az ásatás helyszínrajza

Az objektumok leírása és értelmezése

A feltárt 525 m² nagyságú területen számos egymást metsző, különböző korú és irányú árokreszletet, négy szabadban lévő kemencét és három vermet bontottunk ki. (2. ábra)

Az árokok közül biztosan Árpád-kori csak 1., 3., 28. és a 30. számú volt. Az 1. árok folytja a mai felszín alatt 80 cm mélyen került elő, 17,5 m hosszan figyeltük meg. Egyenes, északkelet-délnyugati irányú, betöltése erősen hamus, szürke, paticsos, téglatörmelékben gazdag. Számos cseréptöredéket is találtunk benne. Az árok fenekét a nyesett felszín alatt 50 cm-re értük el, kiképzése hármas tagolású, felfelé ívelő oldalai erősen rézsűsek. Az árok szélén húzódó sánc a meredekebb északi oldalon



2. ábra. Az Árpád-kori objektumok a feltárt területen

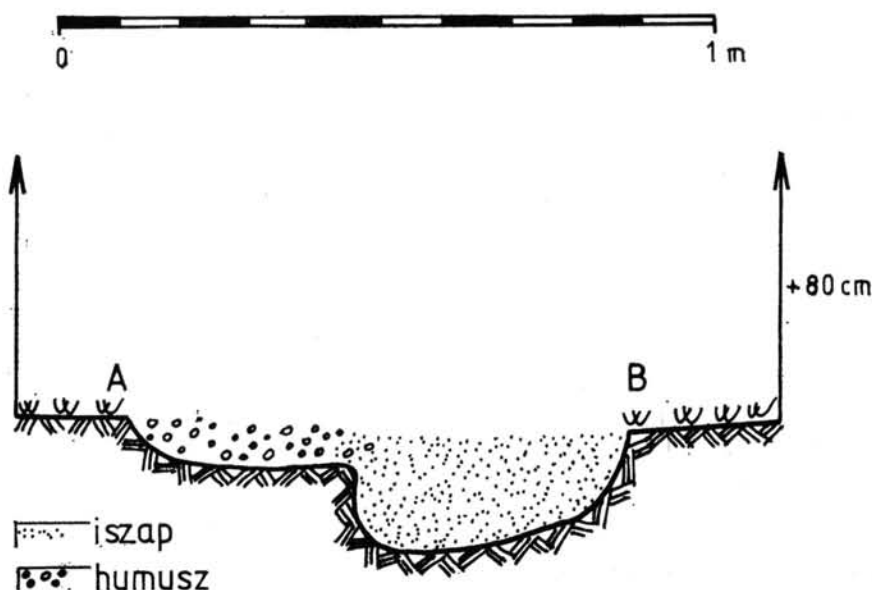
állhatott. Az objektum hűtő területére eső vége lekerekített, elsekélyedő és itt már tagolatlan fenekű.

A 3. számú egy nagyjából kör alakú területet közrefogó, íves árokszakas. 75 cm széles feltja 80 cm-rel a mai felszín alatt került elő, fenéke a szelvény nyesett szintjénél 18 cm-rel volt lejjebb. Alja kettős tagolású, teknős kiképzésű, az árok szélén húzódó sánc a mélyebb és meredekebb déli oldal mentén, azaz a közrezárt terület felőli részén lehetett. Betöltése változó. A mélyebb déli felén erősen szürke, iszapos, itt egykor víz állt benne, míg az északi részen laza, barnásfekete humusz volt. Ez utóbbi arra mutat, hogy az árok esetleg egykori karámot kerített. (3. ábra)

A 28. árok kelet-nyugati irányból ívelten derékszögben észak felé fordul. 8 m hosszú szakaszát tártuk fel. Foltja a jelenlegi felszín alatt 80 cm mélyen került elő, fenekét a szelvény nyesett szintje alatt 50 cm mélyen értük el. Alja inkább egyenes, falai rézsűsek, homogén, kékesfekete iszapos betöltéséből kis számú kerámiatöredék került elő.

A 30. árok DK-ről DNY felé tartó, lekerekített, elsekélyedő végű, ívelt árokszakas. 120 cm széles feltját a felszín alatt 80 cm mélyen találtuk meg, innen a fenekét még 70 cm-rel lejjebb értük el. Alja változó, zömében teknős, de a vége felé kettős kiképzésű. Betöltése barnásfekete, laza humusz volt. Talán ez is állatok összetartására szolgáló karám árka lehetett.

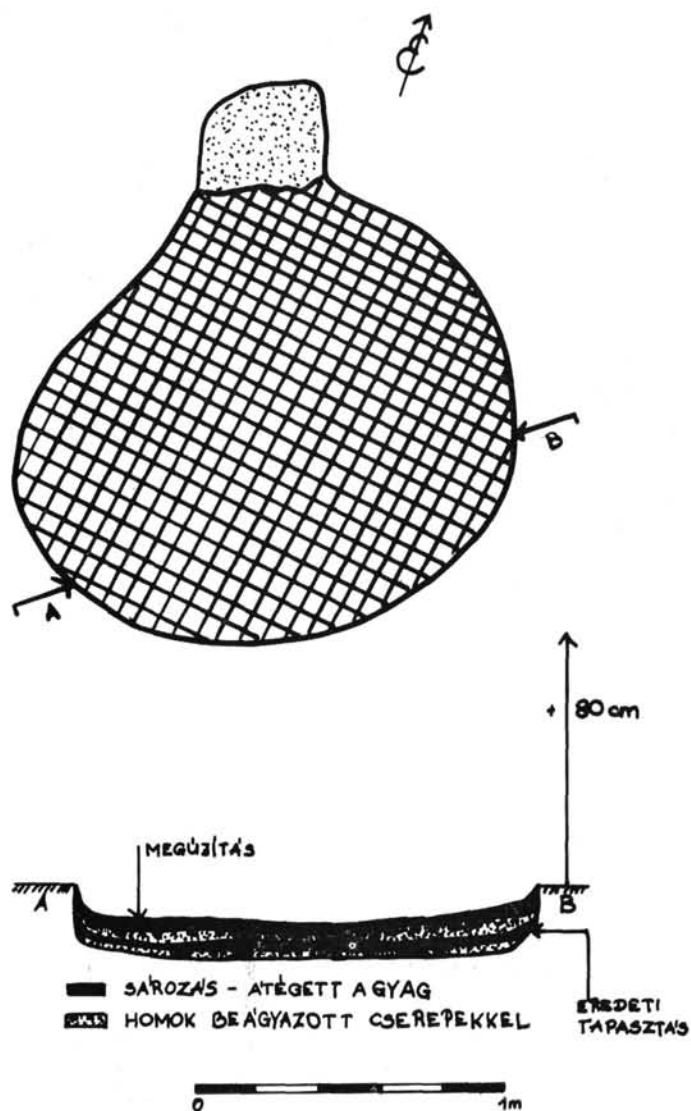
A feltárt *vermeket* (17., 18., „X”) egyszerű „veremvágással” képezték ki; mindhárom hengeres oldalú, egyenes aljú.⁷ Elsősorban másodlagos betöltésük miatt figyelemre méltók. Valamennyi erősen hamus, pernyével, faszénnel, paticsrögökkel, tégl- és cseréptöredékekkel kevert földdel volt teli. Foltjaikat a felszín alatt 80 cm



3. ábra. A 3. árok AB keresztmetszete

⁷ 17. verem: szá — fá: 170 cm, m: 30 cm, feltja kör alakú. 18. verem: szá — fá: 150 cm, m: 20 cm, tojásdad alakú. „X” verem: szá — fá: 150 cm, m: 30 cm, feltja szabályos kör alakú. szá = = szájméter, fá = fenékátmérő, m = mélység

25.



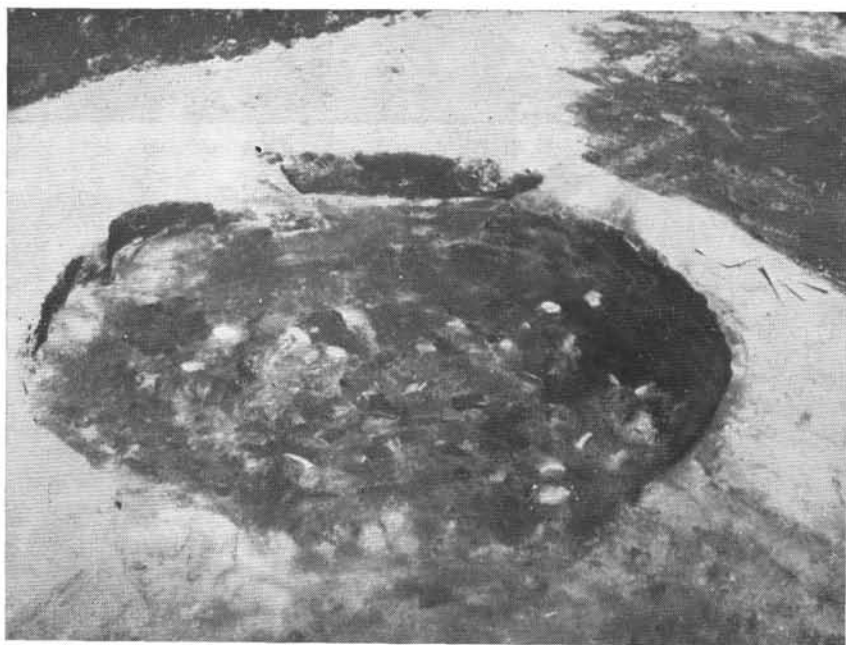
4. ábra. A 25. kemence felszín- és AB metszetrajza

mélyen érzékeltük, s innen 20—30 cm-re elértük a feneküket. A 17—18. vermek ugyan a szelvény nyesett szintjén nem érintkeztek (2. ábra), de olyan közel ásták őket egymáshoz, hogy semmiképpen sem működhettek egyszerre.

A 20. számú kemence az Árpád-kori faluásatásainkon megszokott földbe vájt szabadban lévő kemencék sorába tartozik. (2. ábra) ÉK—DNY-i tájolású, 160×110 cm-es, kissé trapéz alaprajzú, teknős sütőfelületét és boltozatát vastagon kitapasztották. Sütőfelülete az előtere felé jelentős mértékben lejt. A kemencéhez kapcsolódó meneteles lejárati, szív alakú előtér 190×198 cm-es, alja 40 cm-rel feküdt a kemence sütőfelületénél lejjebb. Széles szája alatt az ívelt oldalú munkagödör fala egy kissé átégett. A kemence szájától D-re egy szabályos kör alaprajzú, 90 cm átmérőjű, 40 cm mély, gondosan kiképzett, ívelt aljú hamusgödör (?) volt. Az előtér szürkés, hamus, zöldesbarna betöltéséből gyér leletanyag, elsősorban cserépüstök töredékei kerültek elő.

A 25—27. kemencék DK-ről ÉNY felé ívelő félkör mentén helyezkedtek el egymástól 1,5 m távolságra. (2. ábra) Közös vagy egymásba vágott előterük lehetett, azonban ennek semmi nyomát sem találtuk.⁸ Az említett objektumok — méretük és kiképzésük alapján — földbe vájt szabadban lévő kemencék voltak.

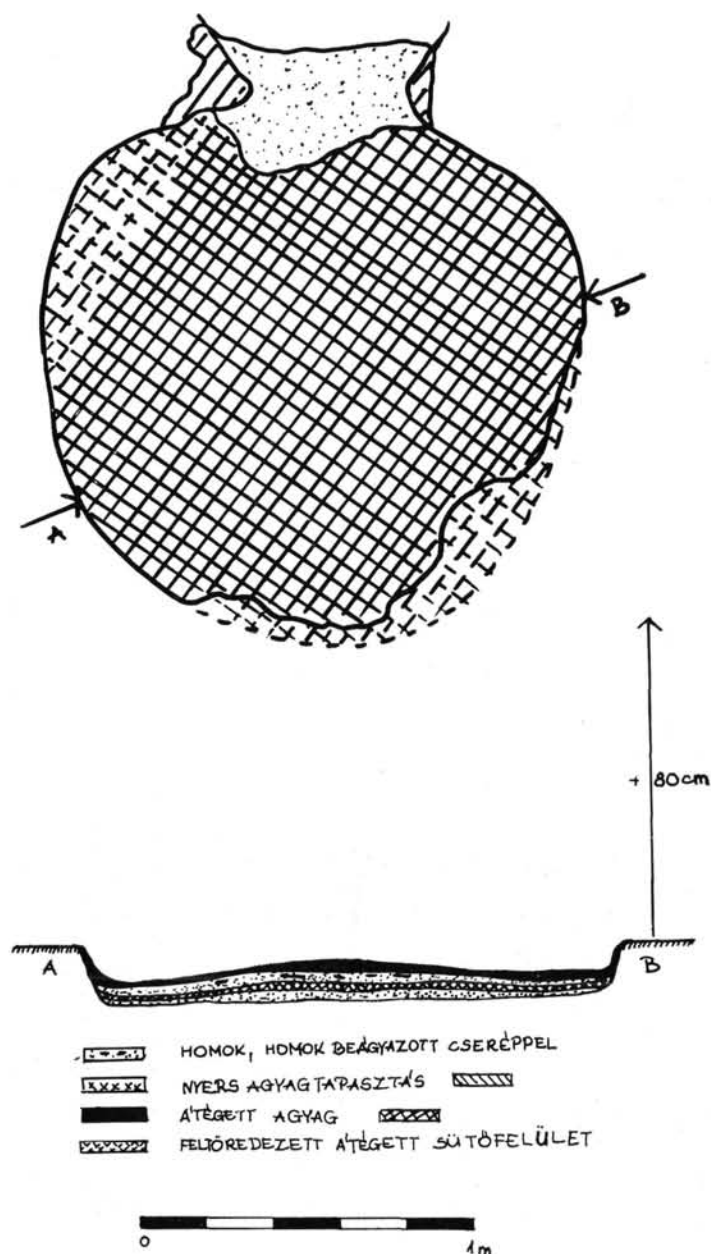
A 25. kemence erősen szűkülő, hosszú szája É felé nézett. 150×160 cm-es, szabálytalan kör alaprajzú, teknős sütőfelülete Ny felé 4—5 cm-t lejtett. Fenekét rendkívül gondosan alakították ki, majd egyszer megújították. A kemence alját 1,5—2 cm vastagon homokkal felszórták, ebbe — főként középtájon — cserepeket ágyaztak,



1. kép. A 25. kemence megújított tapasztása alatti cserepek

⁸ A hűtő fenekének kialakításakor e kemencék környékén hatoltak a legmélyebbre a földgyaluvál, s a 25. kemence sütőfelületét meg is bolygatták. Nem zárható ki, hogy a 25—27. kemencéket egy elhagyott ház falába vájták, s a ház gödrének egy része funkcionált előtér, azaz munkagödörként.

26.



5. ábra. A 26. kemence felszín- és AB keresztmetszetrajza



2. kép. A 26. kemence tapasztása alatti cserepek

majd 2—4 cm vastagon agyaggal letapasztották és elsímították a sütőfelületet, falait és boltozatát is kitapasztva. A kemencében igen nagy hő keletkezett, mivel nemcsak a fenék tapasztása égett át, hanem alatta a homok is elszíneződött. Amikor megújították a sütőfelületet — nyilván hőtartását tovább javítandó —, az előzőre 2—3 cm vastagon homokot szórtak, ebbe nagyon sok cserepet terítettek el, majd ismét vastagon letapasztották. A megújított kemencét szintén magas hőfokon, s talán sokáig használhatták, mert az új sütőfelület is vastagon és rendkívül keményre, feketésvörös színűre égett át. (4. ábra és 1. kép)

A 26. kemence ÉK—DNY-i tájolású; erősen szűkülő, majd hirtelen szétnyíló száját — az omladékok tanúsága szerint — megépítették. 160×160 cm-es kör alaprajzú sütőfelülete a közepe felé kissé kipúposodott. A kemence alját úgy képezték ki, hogy 1,5—2 cm vastagon felszórták homokkal, ezt letapasztották, majd ismét homokréteg következett, melybe ritkásan cserepeket ágyaztak, s ezt 2—3 cm vastagon agyaggal a kemence kisározásával együtt elsímították. (5. ábra és a 2. kép) Ebben a kemencében is erős tűz éghetett, mert ez a sütőfelület is keményre átégett; alatta pedig a cserepeken és a homokon barnás elszíneződés látszódott.

A 27. kemencének csak kis részlete esett a feltárt területre. A maradványok alapján úgy véljük, hogy 120×140 cm-es, kissé trapéz alakú, a szája felé lejtő sütőfelülete lehetett. Földbe vájt, kitapasztott fala csaknem 10 cm magasan, erősen átégve maradt meg. Fenekét egyszerű agyagsározással alakították ki; a felső elsímított réteg alá cserepeket terítettek.

Mind a négy feltárt kemence a szabadban lévő földbe vájt kemencék sorába tartozik, nagyjából az ásatási terület egyik délkelet-északnyugati tengelye mentén helyezkednek el, egymás közelében. A 25—27. kemencék semmiképpen nem működhettek egyszerre, a 20—25—27. kemencék egymáshoz való időbeli viszonyáról pedig semmit sem tudunk.

Bár valamennyi kemence sütőfelületét más-más módon alakították ki, jól megfigyelhető közös vonás kiképzésükben a minél jobb hőtartásra való törekvés. Ezenkívül a feltárt négy kemencében erős tűz égett, s a tüzelés következtében főként a sütőfelületek égtek át. Ezek a megfigyelések azt sugallják, hogy kemencéinket sütésre, főzésre használhatták.⁹

A tárgyi leletanyag értékelése

A feltárt településrész korhatározásához — a betöltésekből kikerült leletanyag mellett — a 25. és a 26. kemencék sütőfelülete alá terített, a töredékekből csaknem teljesen összeállítható vagy hitelesen kiegészíthető edények szolgálnak a leginkább alapul.

A talált töredékek szerint úgy véljük, az itteni edénykészletek főként fazekakból (I. tábla: 1. 3—4a—b, II. 1., IV. 1—4.) és sokkal kevesebb cserépüstből (I. 2., II. 2., III. 1—2.) álltak.¹⁰ Valamennyi edény csillámmal soványított agyagból kézikoron-gon készült. Érdes felületűek, sárgásbarna, vörösesbarna, szürkésfekete színűek. Csaknem mindegyiken megfigyelhető volt — az edények peremén és külső oldalán — az összefüggő vörös festés nyoma.

Számos kaolinos, lágy tapintású, fehér kerámiából készült fazék töredéke (IV. 2—4.) is előkerült. Az edények díszítése, peremkiképzése, valamint a fehér kerámia megjelenése alapján a településrész korát viszonylag pontosan meghatározhatjuk.

A 25. kemence megújított tapasztása alól nagy méretű, ívelten kihajló, lekerekített peremű fazék számos darabja került elő. A vállon körömbevagdalás, az edény oldalán egyenletes, széles közű csigavonalas díszítés fut. (I. 1.) Ugyaninnen került elő egy másik fazék aljtöredéke, melyen — a nyers agyagba nyomódó gyékénylenyomat miatt — gyengén kivehető, kis méretű, a fenék közepén négyzetbe foglalt egyenlő szárú kereszt alakú fenékbélyeg volt. (I. 4b) Az alsó időhatár megállapításában nyújt még segítséget az 1. árokból és a 17. veremből előkerült, a fedő számára tagoltan kialakított két peremtöredék. A településrész felső időhatára megvonásához jó lehetőséget ad az „X” veremből előkerült, ívelten kihajló, ferde sikkal levágott peremű, a vállon két sor fogaskerek dísszel ékített, fehér kerámiából készült fazék töredéke. (IV. 3.)

Az elmondottak alapján úgy véljük, a feltárt falurészben az élet legkorábban a 12. század végén kezdődhetett, és nem tarthatott tovább a 13. század első felénél.

Mivel leletanyagunkat viszonylag pontos és szűk időhatárok közé keltezhetjük, érdemes kiemelni, hogy a mágocsi edények (fazekak, cserépüstök) csaknem mindegyikén, a külső oldalon, összefüggő vörös bevonat nyomait figyeltük meg. Így bizonyosra vehetjük, hogy a 12—13. századi üstökön és fazekakon is gyakori volt a vörös festés — ez a díszítésmód tehát nemcsak a korai edényeken fordulhatott elő.¹¹ Sőt valószínűbbnek tartjuk, hogy a 12—13. század fordulóján elterjedő, díszítő jellegű mintás vörös festés mellett az edény egész külső oldalát borító vörös bevonat lehetett a falusi háztartások készletein az általánosabb.¹²

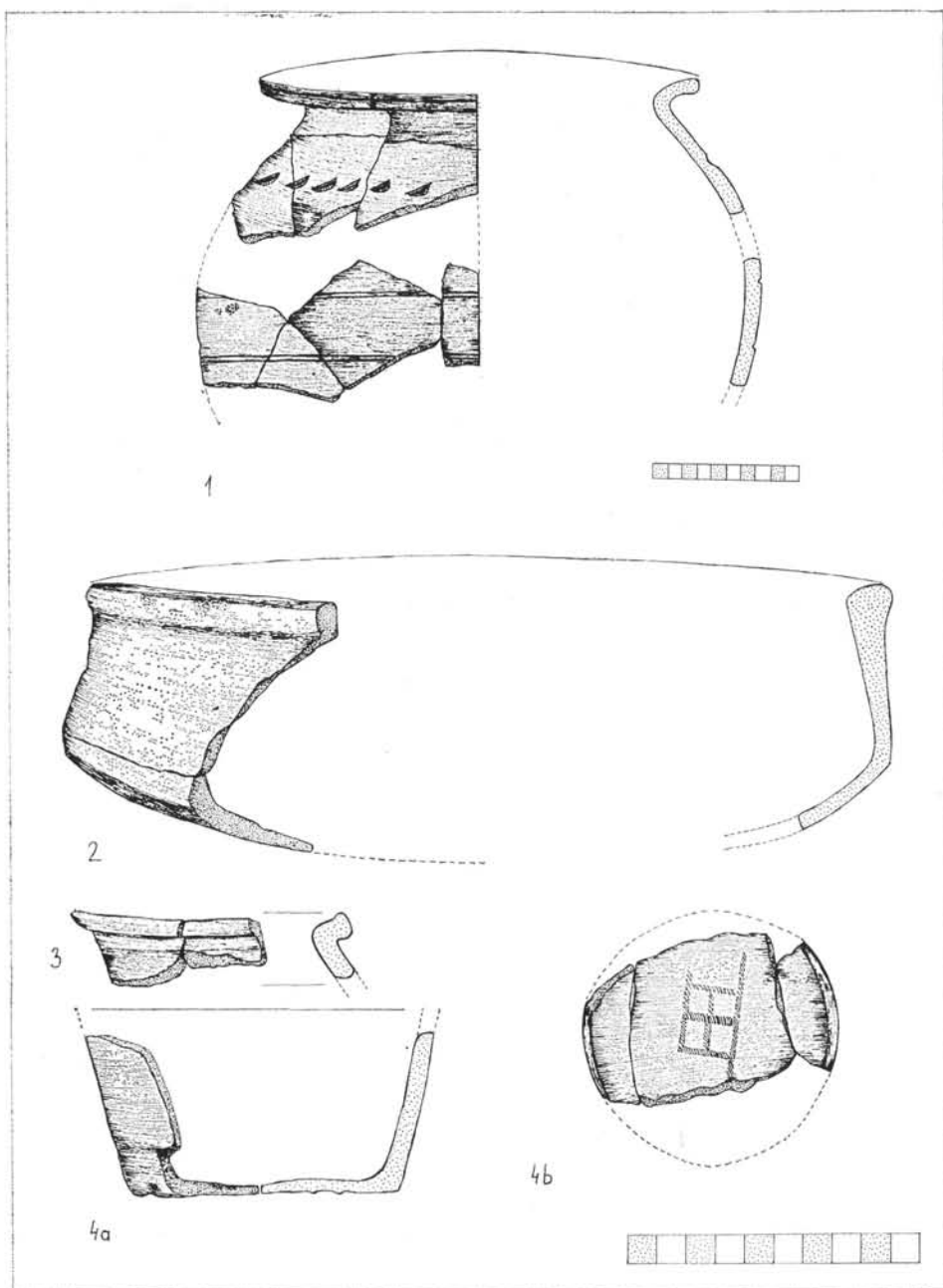
⁹ Bálint Csandá, 1985. 28—29. és Méri István, 1963. 273—280.

¹⁰ Fodor István, 1976. 379.

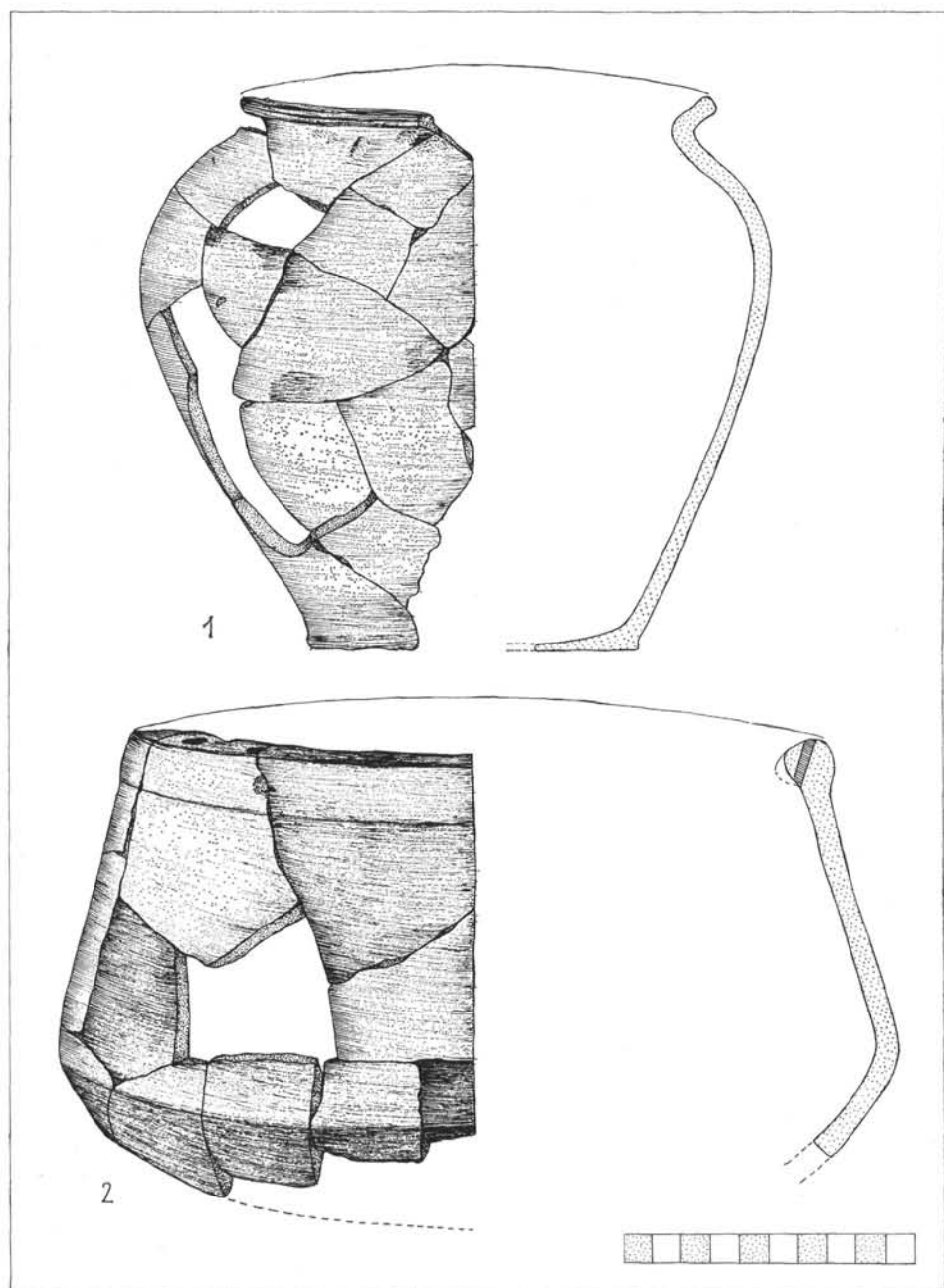
¹¹ Méri István, 1964. 74. és a 146. lábjegyzet.

¹² A Csongrád megyei múzeumokban őrzött 12—13. századi kerámianyagból a következőkön figyelhetjük meg az edények (feltehetően) egész külső oldalát borító vörös festést: Cserépüstök: MFM (Szeged): 75. 32. 7., 53.334.6., 58.1.20., 58.1.21., 53.389.2—6., 53.385. 1. KJM (Szentés): 75.69.1—3., 72.141.1.1—2., 72.141.2., Városi Múzeum, Csongrád: 9.14.1—3., 57.18.1., 57.12.1., 57.7.13/a., 57.1.35.

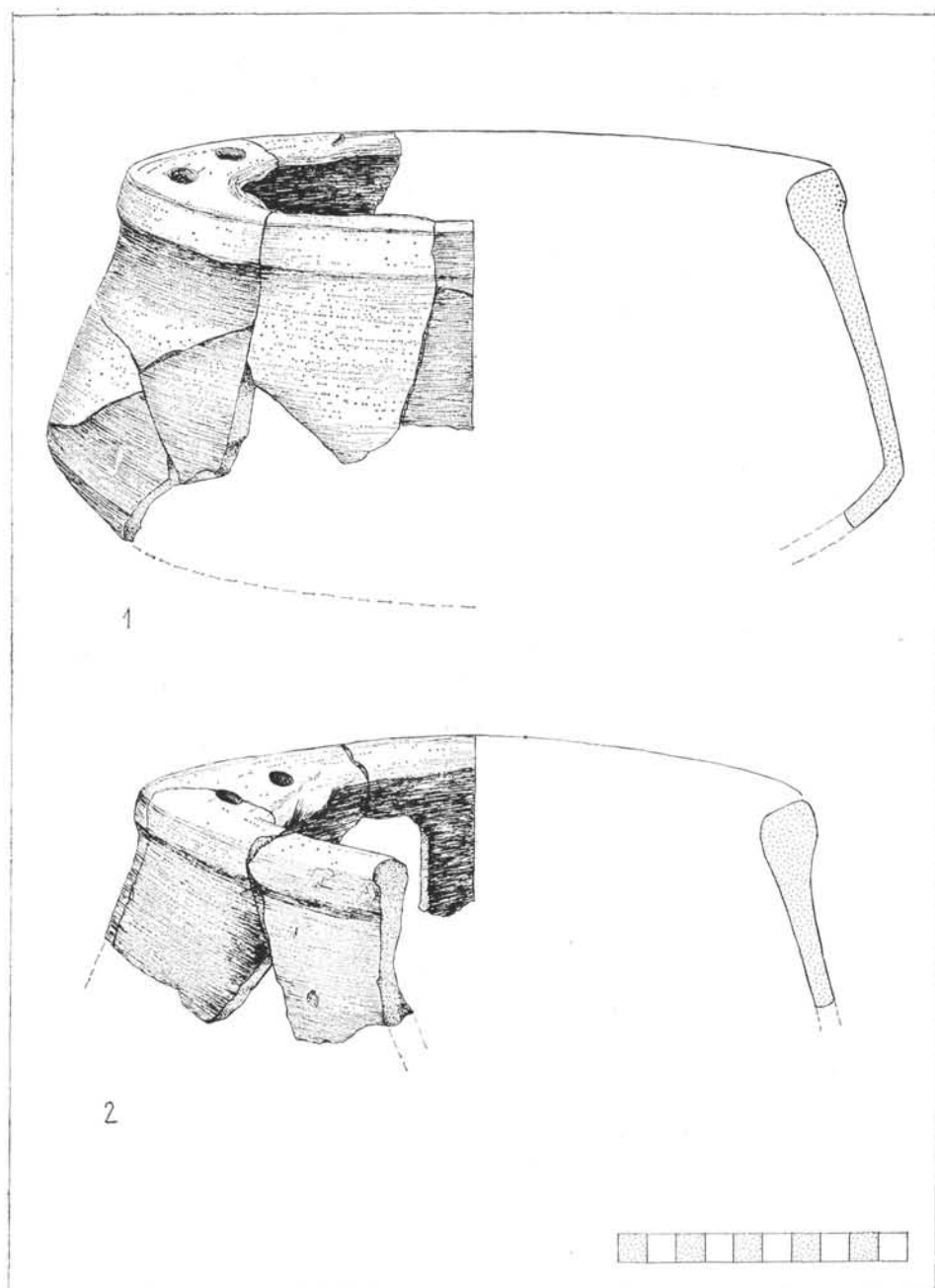
Fazekak, korsók: MFM: 58.1.18., 53.378.1., 7/1899/g. Városi Múzeum Csongrád: 57.7.14.



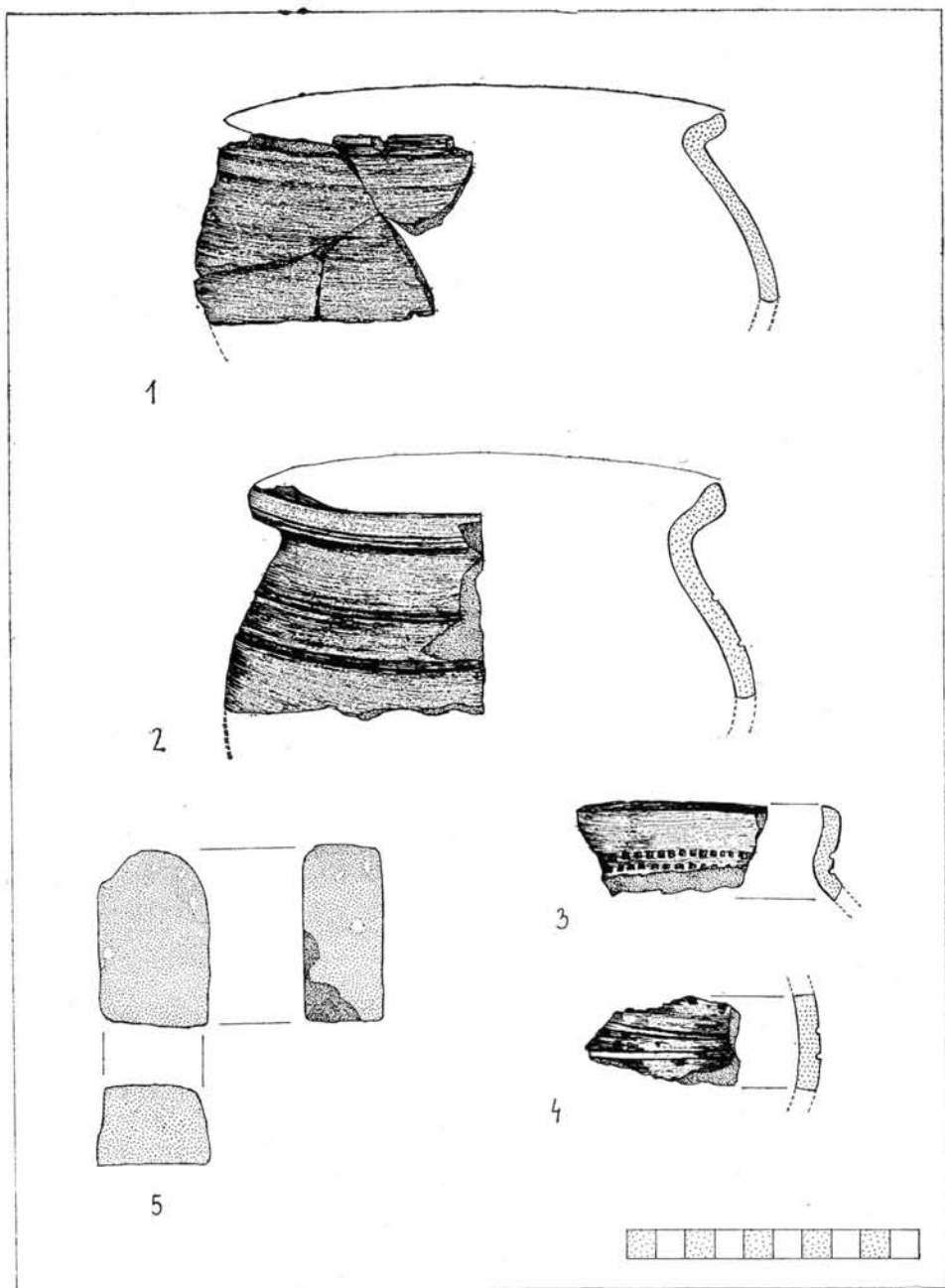
I. Tábla: 1—4. A 25. kemence megújított sütőfelülete alatti töredékekből összeállítható edények és töredékek.



II. Tábla: 1—2. A 25. kemence eredeti sütőfelülete alól kikerült cserepekből összeállítható edények.



III. Tábla: 1—2. A 26. kemence sütőfelülete alá ágyazott cserepekből összeállítható edények.



IV. Tábla: 1—2. A 26. kemence tapasztása alól kikerült töredékek. 3. Cserép az „X” veremből. 4. Töredék az 1. árokból. 5. Szórvány, ép, feltehetően Árpád-kori fenőkő.

A feltárt objektumok betöltése erősen eltért egymástól. Míg a vermek (17., 18., „X”), az 1. árok és a 20. kemence előterében sok hamu, patics, téglá- és cseréptörmelék volt számos faszénmaradvánnyal, addig a 3., 28. és 30. számú árkok természetes úton töltődtek fel.

Mivel az egyes objektumokból kikerült leletek nem teszik lehetővé az ezek közötti kronológiai sorrend felállítását, pusztán a betöltés különbsége alapján feltételezzük, hogy a hamus, omladékos, hulladékkal teli objektumok és a természetes feltöltődésű árkok nem egy időben működtek, tehát az itt megtalált település a viszonylag hosszabb ideig élő, belső településrendjében változó, ide-oda mozgó, földműves, állattenyésztő falvak sorába tartozik.¹³

Még egy — leletkörülményei miatt fontos — tárgyra, s ebből következően településszerkezeti, kronológiai szempontból lényeges tényre szeretnénk felhívni a figyelmet. A 17. verem legalján egy pelyvával soványított, barnásvörösre égett, itt-ott kormosra feketedett $30,2 \times 13,8 \times 5,1$ cm-es téglára lertünk amellet, hogy a szelvények szórványanyagából és az omladékos betöltésű objektumokból sok normál- és idomtégla apró töredéke került elő.

A környéken végzett terepbejárásaink során a feltárt településrésztől északra alig 200 m-re lévő, korábban már azonosított templom¹⁴ maradványai közt egy hasonló anyagú, égetésű és nagyságú téglára bukkantunk. A település egyes objektumainak omladékkal való feltöltése, azaz a templom pusztulása alapján valószínű, hogy a templom már a 12. század végén állt, s így eredetileg nem középkori, hanem a feltárt Árpád-kori településünkhöz tartozó volt.

A falu jelentősége a Mágocs ér menti településhálózatban

Nagymágocs északi határ részében, a Mágocs ér déli partján, az utóbbi évek leletmentései során néhány Árpád- és középkori faluhelyet sikerült megfigyelni, egyes részleteiben pedig feltárni.¹⁵ Így magunk is amellet vagyunk — a korábbi nézetekkel ellentétben —, hogy az Árpád-, illetve középkori Mágocs falut az ér déli partján kell keresni.

¹³ Méri István, 1952. 58.

¹⁴ Mint a 2. lábjegyzet.

¹⁵ Szatmári Imre, 1985. 55., Hegedűs Katalin, 1972. 96., Szerelmei Sámuel, 1901. 392., Győrffy György, 1963. 882—883. Nem fogadja el a Sente—Mágocs nemzetség honfoglaló nemzetségeinkből való származtatását., Kovalovszki Júlia, 1957. 75.

Bálint Csanád

1985 Az Árpád-kori falvak régészeti kutatása. Budapest. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből II. 23—42.

Fodor István

1976 Vorbericht über die Ausgrabungen am Szabolcs—Vontatópart und Szabolcs—Kisfalud. AAH XXVIII. 371—382.

Györffy Görgy

1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest. I. 881—907.

Hegedűs Katalin

1972 Nagymágocs. Ásatási jelentés. RFüz. Ser. I. No. 25. 96.

Kovalovszki Júlia

1957 Régészeti adatok Szentés környékének településtörténetéhez. RFüz. ser. I. No. 5. 80.

Méri István

1952 Beszámoló a Tiszalök—rázompusztai és túrkeve—mórici ásatások eredményéről I. AÉ 79. 49—67.

1963 Árpád-kori szabadban lévő kemencék. AÉ 90. 1963. 273—280.

1964 Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. RFüz. Ser. II. No. 12. 82.

Szatmári Imre

1985 Későközépkori kályhacsempék Nagymágocsról. Acta Ant. et Arch. 55—79.

Szeremlei Sámuel

1901 Hódmezővásárhely története II. Budapest

**Bericht über die Ausgrabung auf dem Gebiet
von Nagymágocs, Szendrei—Meierhof—Hütötó**

Béres, Mária

Im Mai 1986 wurde eine Fundsachenrettung auf dem nördlichen Teil von Nagymágocs, auf der südlichen Seite des Geflusses Mágocs durchgeführt. Auf dem untersuchten Gebiet (525 m²) waren die meisten Objekte aus der Arpadenzeit. Vier Grabenteile wurden freigemacht, Nr. 3. und Nr. 30. waren vermutlich die Zäune der Tierstelle. Die Gruben Nr. 17. Nr. 18 und „X“ sind einfach, sie waren von Schutt und Asche gefüllt. Die vier entdeckten Öfen gehören dem Typ der freistehenden, in den Feldboden gestellte Koch- und Bracköfen an. Unter der Verschmierung der Brackplatte von den Öfen Nr. 25. und Nr. 26. wurden auch zahlreiche Scherben gefunden, aus denen mehrere, authentisch ergänzbare Gefäße rekonstruiert wurden. (Tafel I—IV.)

Aufgrund des Fundamaterials (I. 1., I. 4a, IV. 3.) kann festgestellt werden, dass der entdeckte Dorfteil vom Ende des 12. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts bewohnt war. Nach der Analyse der Fundsachen und der Lage sowie der Chronologie der Objekte stellte es sich heraus, dass eine Siedlung mit Kirche der hin- und herziehenden Bauern- und Viehzüchtlergemeinde entdeckt wurde.

Nördlich von Nagymágocs auf der südlichen Seite des Geflusses Mágocs wurden schon mehrere Überreste von Siedlungen aus der Arpadenzeit und dem Mittelalter gefunden. Allem Anschein nach sind also die Überreste der mittelalterlichen Siedlung Mágocs an dieser Stelle zu suchen.

X—XI. századi filigrános mellkeresztek

SZEMÁN ATTILA

(Sopron, Központi Bányászati Múzeum)

A szentesi Koszta József Múzeum gyűjteményében szerepel egy filigrános mellkereszt.¹ A tárgy a Nagytőke—Jámborhalom lelőhelyen 1929-ben folytatott temetőásatás anyagából származik. Az ásatást Csallány Gábor szentesi múzeumigazgató vezette özv. Kiss Balázs Györgyné földjén.²

A temető huszonhárom sírből állt,³ ebből hat melléklet nélküli. Két érem került elő: a 17. sz. sírből II. (Kopasz) Károly (975—977) denára,⁴ a 22. sz. sírből I. (Szent) István (1000—1038) denára.⁵ Kést a 3. sz., 9. sz., 15. sz., 17. sz., 21. sz. sírban, csíholót a 14. sz. sírban találtak. Fegyveres lovassír az 5. sz. és 7. sz., lovassír a 17. sz. sír volt.⁶ A temetőben előkerült két edény a 7. sz. és a 17. sz. sírhoz tartozott.⁷ S-vé-

¹ A tárgyat Lovag Zsuzsa ajánlotta figyelmembe, és ő lektorálta munkámat. Sok segítségét ezúton is hálásan köszönöm. A kereszt irodalma: *Bálint Lajos* 1932. 260.; *Bárany-Oberschall, Magda von* 1953. 232. fig. 74.; *Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán* 1967. 728. sz. tétel. Bárany-Oberschall még Szentes—Nagytőke lelőhelyről ír. Cikkének megjelenésekor ugyanis Nagytőke még Szentes határához tartozott. *Fehér—Éry—Kralovánszky* munkája idején azonban Nagytőke már önálló tanácsú község. Mivel Nagytőke ma is ötk. (vö. A Magyar Népköztársaság helynévtára 1985. 314.), az utóbbi lelőhely elnevezést használjuk.

² Az első 6 sírt 1929-ben, a többi 1931-ben tártá fel Csallány. *Bálint Alajos* 1932. 260.; *Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán* 1967. 728. sz. tétel.

³ A temető anyagát — közöttük a mellkeresztet is — a Koszta József Múzeum tanulmányozására kölcsönadta a MNM-nak. Az anyagot ott tanulmányoztam. Mivel eddig a temető anyagáról csak egy nagyon szűkszavú és hiányos felsorolás látott napvilágot, szükségesnek látszik a Koszta József Múzeum leltárkönyvének vonatkozó részeit közölni. Vörös Gabriella múzeumigazgatónak köszönöm, hogy a leltárkönyv tanulmányozását lehetővé tette számomra. A leltárkönyvi felsorolást a függelékben közöljük.

⁴ A szentesi múzeum leltárkönyve és *Bálint Alajos* 1932. 260. lapján az érmét II. Henrik-denárnak tartja. *Csallány Gábor* 1940. 24. azonban II. (Kopasz) Károly — valószínűleg milánói uralkodóként veretett — pénzének határozta meg. Kovács László szíves közlése alapján még a következő adatokat sikerült megtudnom az érméről: Az időközben elveszett éremről az első közlemény hitelesnek tűnő adatai alapján *Huszár Lajos* 1955. 97. CCVII. elfogadta Csallány meghatározását. Az 57.33.26. leltári számon szereplő pénz viszont egy Stephanus rex érme, amint azt Gedai István megállapította.

Ezúton is köszönöm Kovács László szíves segítségét. Ma a temető anyagában két Stephanus rex (CHN 1.) érme található. Az 57.33.26. számon levő törött. Valószínűleg az újraleltározáskor keveredhetett egy másik temető anyagából a régi érme helyére. Ugyanis a temető egész anyaga restaurált, köztük az 57.33.38. leltári számú (22. sír) pénz is. Ezzel szemben a tárgyat (57.33.26.) érme restaurálatlan. Emellett — miként az eredeti II. (Kopasz) Károly-érme — törött is.

⁵ *Csallány Gábor* 1940. 24.

⁶ *Bálint Alajos* 1932. 260.

⁷ *Bálint Alajos* 1932. 260.

gű hajkarikát a 6. sz., 11. sz., 17. sz., és 22. sz. sírokból találtak. Valamennyi S-végű hajkarika vékony huzalú volt. Köztük egynek a végét egyáltalán nem kalapálták el,⁸ a többi vége enyhén lapított.

A temető felső időhatárát az I. István-denár alapján a XI. század első felére tehetjük. A fegyveres lovassírok, a használati tárgyak sírjátétele, valamint a viszonylag kevés S-végű hajkarikás sír a X. század második felében határozza meg a temető alsó időhatárát. A II. (Kopasz) Károly-denár valószínűleg a kalandozások során került hazánkba. Hiányos voltából következtethetünk arra, hogy felfüggesztve viselhették. Megléte szint a XI. századnál korábbi időszakra utal.

A nagytőkei Jámorhalmon azonban már korábban is kerültek elő sírok. Ezt a temetőt is Csallány Gábor tárta fel 1902-ben, Halász Szabó Zsigmond földjén.⁹ A sírok közül harmincnyet a munkások feldúltak, az időközben helyszínre érkező Csallány pedig további hatot feltárt.

A feldúlt sírok később begyűjtött leletei közül az állítólag lovassírhoz tartozó aranyozott ezüst csüngős veretek és a gömbsorcsüngős fülbevaló még a X. századhoz tartoznak. A vastag huzalú S-végű hajkarikák, I. István vagy I. Endre denára, valamint a feltárt 4. sz. sírban talált I. Béla (1060—1063) — denár¹⁰ és az 1. sz. sírből előkerült két vastag huzalú S-végű hajkarika pedig a XI. század középső harmadára datálható sírokról tanúskodik.

Mivel a temetők közvetlen egymást követő időszakból származnak, egyazon dombon található, feltehető, hogy egyetlen nagyobb köznépi temető részletei. Ezt támasztja alá az az adat is, miszerint az 1929—31-ben feltárt temető tovább folytatódik a szomszédos földeken.¹¹ Ennek ellentmondani látszik, hogy Csallány szerint a két temető között 350—400 m távolság van.¹² Figyelembe kell azonban venni, hogy az adat nyilvánvalóan becsült, továbbá a két ásatás közt idestova harminc esztendő telt el. A Fehér—Éry—Kralovánszky szerzőhármas még két lelőhelyet közöl a nagytőkei Jámorhalomról. A 729. sz. alatti lelőhely öt sírja szintén ehhez a temetőhöz tartozhatott. Évszámot nem közölnek, de a leltári száma alapján 1930—31-ben tárhatták fel.¹³ A 730. sz. alatt feltüntetett rozettás lószerszámveretes lovassír viszont egyértelműen különálló, magányos sír volt.¹⁴

⁸ A 22. sz. sír egyik hajkarikájáról van szó (57.33.39.).

⁹ Csallány Gábor 1905. 33—34.; Bálint Alajos 1932. 260.; Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán 1967. 727. sz. tétel — innen a leletek leírása: „... 1902-ben 34 sírt forgattak ki. Mindössze 3—4 sír anyagát mentették meg. Kétfagú ezüst csüngők; ezüst fülbevaló karika; kerek veretek, közepükön bemélyedés; gömbsorcsüngős fülbevaló töredéke; üreges fülesgomb; 2 db S-végű hajkarika; sodrott-hurkos-kampós, bronz karperec; I. Endre vagy I. István denárának töredéke; szórvány, 2 db kerek átmetszetű nyitott karperec.

Ásatással feltárt leletei:

1 sír: 2 db vastag ezüst S-végű hajkarika; 2. sír: nyitott, sima, bronz karika; 3. sír: ezüst lemez töredékei; nyilcsúcs; 4. sír: I. Béla denára; 5. sír: egymásra hajló végű, nyitott, sima bronz karika, 11 db szürkessárga, hengeres gyöngy, színes berakással; kerek átmetszetű nyitott, bronz gyűrű; négyszögű ezüst lemez, közepén ugyanilyen áttöréssel, hátul négy szeggel; 6. sír: 2 db kerek átmetszetű, nyitott bronz karperec; szentesi múzeum ltsz.: 472—529/1902”

¹⁰ Csallány Gábor 1940. 23.

¹¹ Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán 1967. 728. sz. tétel.

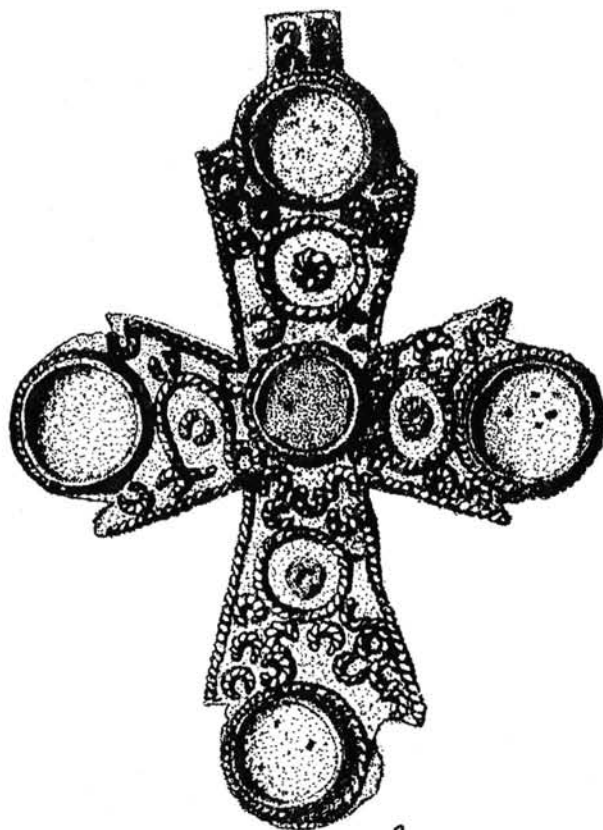
¹² Bálint Alajos 1932. 260.

¹³ Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán 1967. 729. sz. tétel: „Nagytőke—Jámorhalom Szabó Ignác földjén 5 sírt tártak fel. 1. sír: pödrött végű karika; agyag göngy; Bronz nyakperek; 2. sír: S-végű hajkarika; 3. sír: 2 db kengyel vagy csat; 4. sír kés; szentesi múzeum 2036—2042/1931 — H/9”

¹⁴ Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán 1967. 730. sz. tétel. A hitelesítő ásatás újabb sírokat nem eredményezett.

A temetőt tehát nem teljesen tárták fel, a sírok jelentős része el is pusztult. A feltárt részletek alapján az egész temetőt a X. század derekától a XI. század középső harmadáig datálhatjuk. A kereszt szűkebb környezetét jelentő, 1929—31-ben feltárt sírokat a X. század második fele és a XI. század első fele közé tehetjük.

A keresztet a 6. sz. gyereksírban találták.¹⁵ A sír további mellékletei közül a különböző típusú gyöngyök egy részét még a honfoglalók hozták magukkal, más részét a X—XI. századra keltezhetjük. Az ezüst S-végű hajkarika¹⁶ pedig éppúgy meglehet az ezredfordulón, mint a XI. század elején. Az utóbbi leletek tehát pontos időbeli meghatározást nem tesznek lehetővé, de valószínűsítik a XI. század első évtizedeit.



A.

1/A ábra. A nagytőke—jámborhalmi kereszt előlapja,
a találáskor feltételezhető állapot

¹⁵ *Bálint Alajos* 1932. 260.

¹⁶ A szentesi leltárkönyvben ezüstnek leírt hajkarikát *Bálint Alajos* 1932. 260. bronznak írja le, *Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán* 1967. 728. sz. tétele is bronz hajkarikáról tud, a 6. sz. sír anyagában ma ezüst hajkarika van.



B.

1/B ábra. A nagytőke-jámborhalmi kereszt hátlapja,
a találáskor feltételezhető állapot

A kereszt leírása

Vörösréz elemezekből összeállított, üreges testű, kifelé szélesedő szárú mellkereszt (1/A, 1/B ábra; I/A, I/B. kép).¹⁷ A kereszt testét egy előlapból, egy hátlapból és a körvonalakat pontosan követő, szalagszerű oldallemezből állították össze, vörösréz

¹⁷ A fényképek a tárgy mai, töredékes állapotát mutatják. Ebben az állapotban méretei: h.: 6,75 cm; sz.: 4,5 cm; v.: 1 cm; Az 1/A, B ábra rajzai a találáskor feltételezhető állapotot mutatják. A tárgyat valószínűleg még a két világháború között lefényképezték. A kisebb homályos, de hiteles archív fotó, az eredeti tárgy valamint a *Bárany-Oberschall, Magda* 1953. fig. 74. által közölt fényképek alapján rajzoltam az ábrákat. A leírásban az eredeti állapotot vettem alapul. Így a száruk keresztveződésében levő üvegpasztártól — noha az a mai állapotban már hiányzik — mint meglevőről írok, hiszen az archív fotón még megvan, és Bárany-Oberschall leírásában is szerepel. A kereszt egykori méretei — a tárgy és az archív fotó méreteiből aránypárral kiszámítva — a következők: m.: (függesztő karikával együtt) 7,6 cm; sz.: 5,6 cm; v.: 1 cm; A fényképeket Dobosi András (MNM) készítette. Bizonyosan tévesnek tekinthető az az adat, miszerint a kereszt sodronyzománcos lenne (vö. Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán 1967. 728. sz. tétel).



A

I/A kép. A nagytőke—jámborhalmi kereszt előlnézete, jelenlegi állapot.



B

I/B kép. A nagytőke—jámborhalmi kereszt hátulnézete, jelenlegi állapot:

forrasz segítségével (I/C, I/D, I/E. kép).¹⁸ Noha a készítéskor alkalmazott technika miatt üreges, bizonyos, hogy nem lehetett kinyitni — mint a bronz ereklyetartó mellke-resztekét —, hiszen a szokásos csuklóknak nyoma sincs. A kereszt testén belül egyéb, ereklye tartására szolgáló kisebb rekeszt sem találunk. A felső száron függesztő ka-rika van. Ez egy hosszúkás, téglalap alakú lemezből áll, melynek egyik vége kör alakban van behajlítva. A másik vége elég hosszú ahhoz, hogy az oldallemmez áttörésén bedugva, belülről a hátlaphoz forrasztthassák.¹⁹

A kereszt formája „latin kereszt”. A szárvégeken — melynek sarkai hegyes-szögűek —, azok szélességénél kisebb átmérőjű, kör alakú, ma már üres szekrényes foglalatok helyezkednek el. Ezeket úgy készítették, hogy kör alakúra hajlított, keskeny lemezcsíkokat forrasztottak élükkel az alaplemezre.²⁰ A száruk keresztveződésében levő, a szárvégeken elhelyezkedő foglalatoknál kisebb, de azokkal megegyező formájú ötödik foglalatban viszont megmaradt az üvegpaszta. A tárgy körvonalait, valamint a foglalatokat ún. szalagfiligránnal keretelték.²¹ A központi és szárvégi foglalatok között ugyanilyen szalagfiligránból — valamennyi száron — egy-egy nagyobb filigránkört helyeztek el. Ezekben koncentrikusan egy kisebb kör található. A fennmaradó felületeket — láthatóan minden további rendszer nélkül — a koncentrikus körök kisebb körének megfelelő méretű, apró filigránkörökkel töltötték ki. Jutott belőlük a függesztő karikára is. A kis körök nagy részének két vége szétnyílt. A filigránok rögzítéséhez olyan sok forraszanyagot használtak fel, hogy itt-ott szinte eltakarja a dí-szeket.

A kereszt hátoldalát (1/B ábra, I/B. kép) csak filigránnal díszítették. A filigránke-retelés megegyezik az előlapéval. Az előlap szekrényes foglataival átellenben levő medaillonokban filigránból kialakított hármasközpontú koncentrikus körök láthatók. A kettős koncentrikus filigránkörök csak a függőleges száron vannak meg — az előlapon levőknek megfelelő helyzetben. A koncentrikus filigránkörök kisebb, illetve legkisebb köreit — ellentétben az előlappal — sodratlan szalagból készítették. A maradék he-lyet ismét — az előlagnál is leírt — apró filigránkörök töltik ki. Megtaláljuk ezt a díszítést a függesztő karika hátoldalán is.

A tárgy töredékes megtartású, különösen a szárvégződés kiugró sarkai töre-redeztek le, és a filigrán díszítményekből hullott le sok az idők folyamán.²²

A kereszt viselésével kapcsolatban megjegyezzük, hogy azt valószínűleg a 6. sz. sírban talált gyöngysorra fűzték fel.

A kereszt készítése idejének meghatározásánál a 6. sz. sír fentebbi keltezéséből indulunk ki. Figyelembe kell venni, hogy a kereszt szárvégi foglatai alighanem már a földbe kerüléskor üresek voltak, mint ahogy a filigrán díszek egy része is lehullott ekkorra. Számolni kell azzal a régebbi keleti elképzeléssel is, hogy a felnőttek által már nem viselt ékszereket a gyermekek kapták meg, s így azok velük kerültek a földbe.

A keresztet tehát feltehetően hosszabb ideig használták. Készítésének hozzáve-tőleges időpontját a X. század utolsó évtizedeiben jelölhetjük meg.

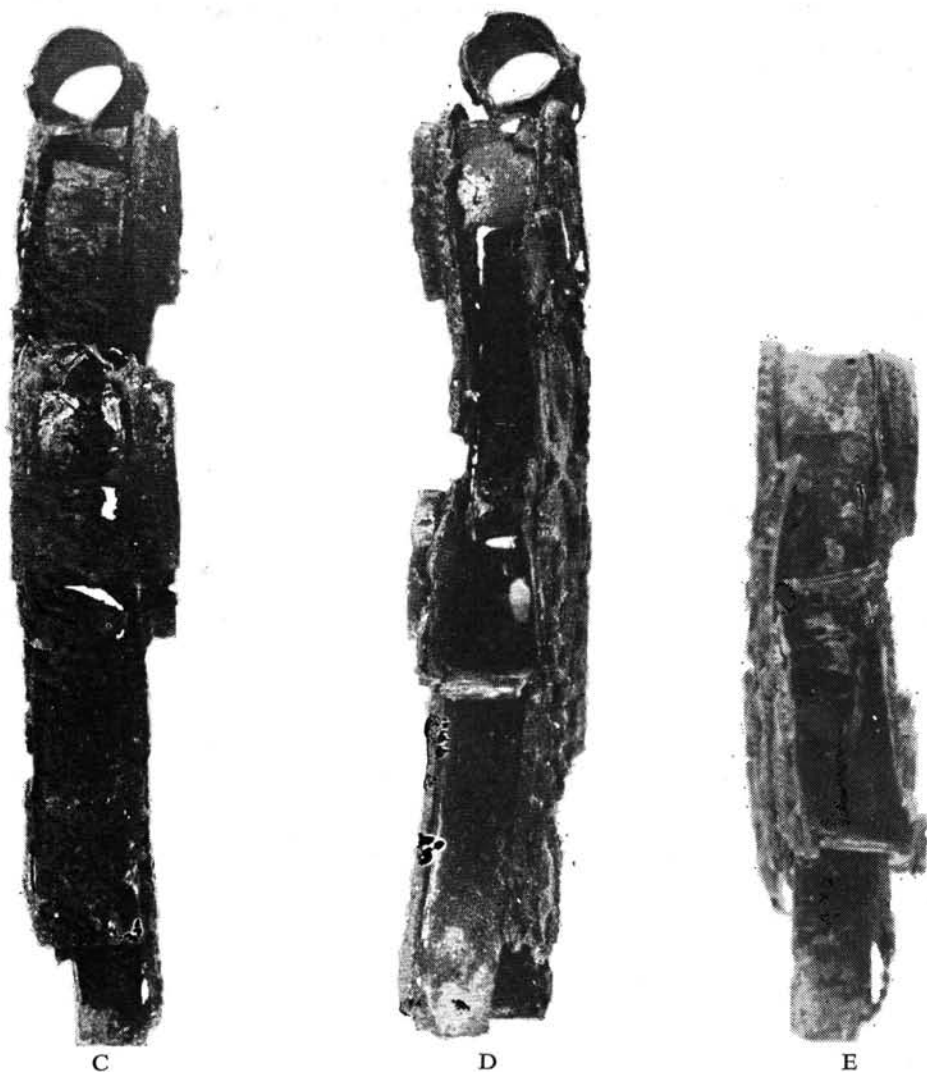
¹⁸ Mivel a lemezek széleit egyszerűen csak összeillesztették, a forrasztásnak aránylag vastag-nak kellett lennie. A rézlemez vastagsága: 0,49–0,6 mm.

¹⁹ A függesztőkarika szélessége: 6,7 mm; a karika átm.: 5 mm.

²⁰ A szárvégi foglalatok átm.: kb. 12 mm; a központié átm.: 10 mm. A lemezcsíkok szélessége, vagyis a foglalatok mélysége: 2 mm.

²¹ A szalagfiligránt 1 mm széles vörösrézlemez csíkokból sodorták.

²² A vörösréz forrasz — vastagsága mellett is — a tárgy leggyorsabban pusztuló alkotórésze volt.



I/C kép. A nagytőke—jámborhalmi kereszt ép vízszintes szára felőli oldalnézete, jelenlegi állapot:
 I/D kép. A nagytőke—jámborhalmi kereszt sérült vízszintes szára felőli oldalnézete, jelenlegi állapot
 I/E kép. A nagytőke—jámborhalmi kereszt alsó függőleges szára felőli oldalnézete, jelenlegi állapot

Analógiái

A szóban forgó kereszt formája egyértelműen bizánci eredetre vall. Bizánci területeken az V. századtól már léteznek hasonló formájú mellkeresztek. A száruk keresztteződésében megvan az ékkőfoglalás,²³ sőt néha filigránszerű díszítés is megfigyel-

²³ Vö. *Vaklinova, Margarita* 1981. 4. kép. kereszt Várnából; *Ross, C. Marvin* 1965. XVII. 10. C. a. b.

hető rajtuk.²⁴ A VII. századból való a Dumbarton Oaks Collection két konstantinápolyi arany mellkeresztje, melyeken megjelennek a szárvégi medaillonok. A keresztetek közepén ugyancsak kereszt alakú kő vagy üvegpaszta lehetett.²⁵ Szintén a VII. századból származik az egyiptomi mellkeresztek egy csoportja. Aranyból készültek, szélesedő szárvégükön medaillonokkal. A medaillonokban szentek ábrázolásai, a középpontban domborművű colubiumos Krisztus-ábrázolás látható.²⁶ A pusztatóti, avar kori sírból előkerült arany mellkereszt is VII. századi. Itt nemcsak a szárvégeken, hanem azok keresztződésében is megtalálható a medaillon. Díszítése bemélyítések-ből áll.²⁷ A medaillonos formát láthatjuk viszont egy IX. századi bulgáriai öntött, bronz mellkeresztben is.²⁸ A X—XI. században nagyobb ötvösműveken is gyakorivá válik a medaillonos kereszt ábrázolása. Ilyenek: a 960. körüli időre datált aranyozott ezüst Limburgi Staurotheka, az Ermitázs egy XI. századi aranyozott ezüst ereklyetartója,²⁹ és a Grúz SZSZK Művészeti Múzeumának X—XI. századi aranyozott ezüst ikonja.³⁰ Ezek az ábrázolások trébeltek, a medaillonokban stilizált levelekből álló rozettákkal. A leveles rozetták tűnnek fel a X. századi elefántcsont triptichonok medaillonos keresztjein is. Így a Louvre gyűjteményében levő Harbarville-triptichonon,³¹ valamint a Palazzo Venezia³² és a British Múzeum darabján.³³ Az Ermitázs XI. századi Deészisz triptichonjának előlapján pedig drágakőből rakták ki — bár ma már csak az üres foglalatokat figyelhetjük meg — a medaillonos keresztet.³⁴ Az ábrázolások mellé állíthatunk egy 960—963-ból való, konstantinápolyi, niellós, ezüst mellkeresztet,³⁵ valamint egy XI. századi zománcos, drágakövekkel és gyöngyökkel díszített arany mellkeresztet.³⁶ Ez utóbbi négy szárvégi medaillonjában a négy evangélista zománcos mellképe látható, míg az üres középsőben Krisztus mellképe lehetett.

E korántsem teljes felsorolás rámutat, hogy bár a Bizánci Birodalom területén a medaillonos kereszt típusa már a VII. században megjelenik és folyamatosan él, legnagyobb fokú elterjedése a X—XI. században következik be. Használata széles körben elterjedt anyagra és tárgy típusra való tekintet nélkül. A XII. században már jóval ritkább, bár mint hagyományos forma a XIII., sőt még a XIV. század elején is létezik.³⁷

A típuson belül már a VII. századtól — azaz nagyjából kialakulásától — két, kissé különböző forma jelentkezik. Míg az egyiknél a szélesedő szárvégekre helyezett medaillon egyik fele nyúlik csak túl a száraz lezárásán, addig a másik esetben a szárvégek kitüremkednek és két kis korong formáját veszik fel. Valószínű, hogy az

²⁴ Vö. Vaklinova, Margarita 1981. 6. kép, kereszt Sadovecból. A publikáció a díszítést „pseudofiligran”-nak nevezi, további technikai leírást pedig nem közöl.

²⁵ Ross, C. Marvin 1965. X. B.; XII. B. 6

²⁶ Ross, C. Marvin 1965. XXIII. 15.; Bárány-Obrschall, Magda von 1953. fig. 74. d. Frankfurt, magyángyűjtemény.

²⁷ Bárány-Obrschall, Magda von 1953. fig. 74. b.; lásd még Bóna István 1971.

²⁸ Mijátev, Kr. 1922. 67. obr. 48. Миямев, Кр. 1922. 67. obr. 48.

²⁹ Bank, Alissa 1978. 203—204. kép.

³⁰ Bank, Alissa 1978. 184—185. kép.

³¹ Talbot Rice, David 1959. fig. 102.

³² Talbot Rice, David 1959. fig. 98.

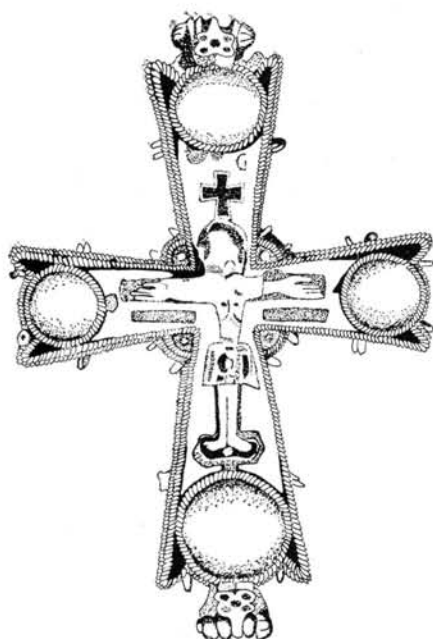
³³ Talbot Rice, David 1959. fig. 104.

³⁴ Bank, Alissa 1978. 206. kép.

³⁵ Beckwith, John 1968. fig. 119.

³⁶ Bank, Alissa 1978. 176. kép.

³⁷ Pl. Bank, Alissa 1978. 259—260. kép, ikon, XIII. sz.; a Magyar Anjou Legendarium közismert ördögűzési jelenetén, László király kezében levő talpas kereszt, 1330. körül Dercsényi Dezső 1964. 8. kép (Vatikáni Képes Legendarium, Róma, Bibl. Vaticana Cod. Lat. 8541:f. 82.).



2. ábra. Kereszt a régi Androniosz-gyűjteményből

eredetileg a szárvégek sarkait díszítő fémgyöngyök, apró ékkövek, ill. üvegpaszta, kerültek ezekre a korongokra.³⁸ A két formavariáns térben és időben sokáig párhuzamosan él egymás mellett, a XII. században azonban már jobbára csak a korongos forma található meg. A nagytörke—jámborhalmi kereszt és közelebbi párhuzamai — melyeket a következőkben tárgyalunk — a kitüremkedő korongok nélküli formavariánshoz tartoznak.

Így az utóbbi forma jellemez egy corpusos, zománcos, aranyozott ezüst, XI. századi mellkeresztet³⁹ (2. ábra). A szárvégződés ék alakban ki vannak vágva. A kerek medaillonok kissé beljebb helyezkednek el a szárakon, és nem nyúlnak túl a szárvégződéseken. A szárvégződés sarkai hegyesszögűek. A kereszt körvonalait és a medaillonokat filigránhuzallal keretelték. A medaillonokban egykor ékkövek lehettek.

Romániában, Dinogetia—Garvanban került elő a következő darabunk, egy arany, lemezes, filigránnal és ékkövel díszített, corpusos ereklyetartó mellkereszt⁴⁰ (3. ábra). A kereszt szintén szélesedő és medaillonban végződő szárú. A szárvégi

³⁸ A szárvégek sarkait díszítő fémgyöngyök jól látszanak a később tárgyalandó dinogetia-garvani arany kereszten (3. ábra.)

³⁹ The Walters Art Gallery *Early Christian and Byzantine Art* 1947. LXXIX. 524. kép. A kereszt a régi Androniosz-gyűjteményből származik. m.: 12,5 cm. A rajzot a közölt fénykép alapján rajzoltam.

⁴⁰ Barnea, Ion 1967. 362. fig. 194. Méretei: m.: 7,85 cm; sz.: 6,2 cm; A szerző a szárvégeken levő köveket kérdőjelesen opál(?) -nak, a kisebb köveket ugyanígy zafir(?) -nak nevezi meg. A rajzot Barnea, Ion ábrája (fig. 194) és Lassus, Jean 1974. könyvének védőborítóján levő, a természetes nagyságnak kb. háromszorosára nagyított, jó minőségű fénykép alapján készítettem. Ez utóbbi könyv szövegében a tárgy nem szerepel, a védőborító képéről csak annyit jegyez meg, hogy bizánci kereszt. Barnea rajzával összevetve mégis egyértelmű, hogy ugyanarról az egyedi tárgyról készült a felvétel.



3. ábra. A dinogetia-garvani arany kereszt

cabochonok a kövek alakjához igazodó szekrényes foglalatokban ülnek, melyek fogazott szélét ráhajtották a kövekre. A szárvégek hegyesszögű sarkaiban fémgyöngyök vannak, filigránkeretbe helyezve. A szárak szélein, filigránból hajlított kúpok tetején az előbbiekhöz hasonló fémgyöngyöket találunk. A kúpok között, filigránkeretes szekrényes foglalatokban kisebb méretű kövek foglalnak helyet. A kisebb méretű kövek és a filigrán kúpokon levő gyöngyök egymással szabályosan váltakoznak. A kereszt közepén — valószínűleg öntött művű — corpus helyezkedik el. A szabadon maradó felületeket apró, szőlőkacs formájú, gyöngyözött filigránszálakból felépített mustra tölti ki. Bizánci pénz keltezi a XI. századra.⁴¹ A kereszt jelenlegi állapota azonban feltételezhetően nem egyezik meg az eredetivel.⁴² A corpus nyugati formájú a bizánci keresztén! A nyugati jelleg még jobban kitűnik, ha összevetjük az Újszászon talált öntött, arany corpusszal. Ezt Kovács Éva a XI. század második harmadára datálja, és egyértelműen nyugati munkának tartja.⁴³ Mindkét corpus zömök testű, kissé felfelé hajlított karú, hosszú kézfejű. Deréktól lefelé eső részük hasonlósága

⁴¹ Barnea, Ion 1967. 262. ennyit ír, a bizánci pénzt nem közli.

⁴² Mivel a keresztet kézbe venni nem volt módom, itt következő feltevéseimet Lassus, Jean 1974. könyvének védőborítóján levő, a kereszt természetes nagyságának kb. háromszorosára nagyított, jó minőségű fényképére alapoztam (vö. 40. jegyzet).

⁴³ Kovács Éva 1974. 11. 5. kép.

szembeötlő. A kifejezetten rövid, dúsan ráncolt perizoneum, valamint a párhuzamos — de nem összezárt — lábak megformálása és suppedaneumra helyezése összekapcsolja a két corpust. Kovács Éva az újszászi corpus nyugati eredetének egyik bizonyítékaként a koronát nevezi meg. A korona azonban csak 1054-től lesz gyakori eleme a nyugati Krisztus-ábrázolásoknak.⁴⁴

Corpusunk egybevethető a német császári korona keresztjének hátoldalán levő vésett Krisztussal is.⁴⁵ Az újszászi corpusszal való összehasonlításakor leírt egyezések ugyanúgy megtalálhatók, de a kissé jobbra hajlított — korona nélküli — glóriával körülvett fej, és a középen elválasztott haj megformálása is hasonlít. További érdekes egyezése keresztünknek a császári koronával a filigrán kúpok alkalmazása.

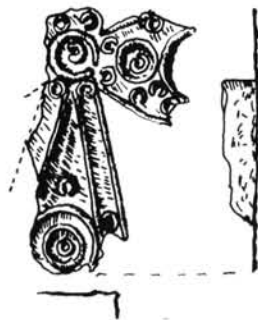
A corpus későbbi felerősítését bizonyítja, hogy a szabályos filigránmustrát megbontották a kereszten. A feltehetően eredeti elrendezés a felső száron figyelhető meg, ahol a corpus felerősítéséhez nem volt szükség az átrendezésre. A kereszt két vízszintes szárán a medaillont keretező vastagabb filigránszál belső íve miatt a corpus nem fért volna el. Ezért azt lefejtették és a külső ív mellé forrasztották. Mivel ez nem volt elég, a két követ is kijebb helyezték a szekrényes foglalatokkal együtt. A függőleges száron nem volt erre szükség, így ott megmaradt eredeti formájában a kőfoglatokat körülvevő filigrándíszes kör. Szintén később kerülhettek a keresztre a kisebb kővek és a filigránhuzalból hajlított kúpok. Ezt bizonyítja, hogy az eredeti filigránmustrát részben takarják, ellentétben a medaillonok nagyobb köveivel és a szárvégek sarkai-ban elhelyezkedő fémgyöngyökkel. A kereszt középpontjában — a szárak találkozásánál — eredetileg a szárvégeken levőkhöz hasonló kőfoglalat feltételezhető. Talán az ötödik nagyobb kő volt itt, mely a kereszt láncának kapcsolódásánál található. Keretéhez tartozhatott az a vastag filigránszál, ami — szabálytalan formára hajlítva — a corpus glóriáját képezi.

Feltételezésünk szerint a kereszt eredetileg bizánci készítmény, melyet később a nyugati kultúrkörhöz tartozó mester látott el corpusszal. Figyelembe véve az eredeti datálást, valamint a fentebbi elemzésünkben leírtakat, az átalakítás a XI. század első felében történhetett. Mivel a kereszt — természetsszerűleg — korábbi ennél, készítését a X. század vége és a XI. század eleje közé keltezhetjük.

A nagytőke—jámborhalmi kereszttel szinte megegyező két kereszt töredéke került elő ugyancsak Dinogetia—Garvanban. Mindkét töredék rézből készült, lemezes,



4/A ábra. A dinogetia-garvani nagyobb töredék



4/B ábra. A dinogetia-garvani kisebb töredék

⁴⁴ Lovag Zsuzsa 1985. 190.

⁴⁵ Fillitz, H. 1985. Nr. 1.

szélesedő szárú, medaillonos szárvégződésű, filigrános mellkeresztből származik. A két töredék közül a nagyobbik (4/A ábra)⁴⁶ egy kereszt központi részét, valamint annak alsó és egyik oldalsó szárát foglalja magában. Láthatjuk rajta a filigránkeretelést, a koncentrikus körökből álló és apró körös filigrándíszítést. Ezenkívül — a nagytőke—jámborhalmi keresztől eltérően — a függőleges száron látható két egyenes filigránhuzal, melyek párhuzamosak a kereteléssel. A keretelés és a vele párhuzamos szál közt egy sor apró filigránkör fér el. A darab ezek alapján a nagytőke—jámborhalmi kereszt hátlapjával tart közeli rokonságot. A kisebb töredék (4/B ábra)⁴⁷ egy szélesedő, medaillonos végződésű szár. Megtaláljuk ezen is az apró körös filigrándíszítést, a filigránkeretelést, valamint — az előbbi töredéknél is leírt — a kereteléssel párhuzamos filigrándíszet. A szárvégi medaillonban azonban nem a koncentrikus filigránkört, hanem egy üres közfoglalatot figyelhetünk meg. Így a nagytőke—jámborhalmi kereszt előlapjával hozható kapcsolatba. Noha két különböző kereszt darabjainak írja le a két töredékét, az ábrák alapján egy kereszthez is tartozhattak.⁴⁸ Közlőjük a XII. századra keltezi őket.

Ugyancsak Romániában, Pacuiul Lui Soare lelőhelyen is előkerült egy lemezes, réz kereszt apró töredéke (5. ábra).⁴⁹ Filigránkeretelés, hármaskoncentrikus körök filigránból és apró körös filigrándíszítés található felületén. A szerző a dinogetiagarvani töredékekkel veti össze, és azok datálását fogadja el.



5. ábra. A Pacuiul Lui Soare lelőhelyen talált töredék

Épebb egy bulgáriai, ezüst mellkereszt (II/A, II/B. kép).⁵⁰ A tárgy ásatás során került elő a várnai római fürdő környékéről, egy mészégető kemence padlója alól. Megtartása elég rossz, de felismerhető a nagytőke—jámborhalmival szinte megegyező formája. Előlapján (II/A kép) ma már üres üvegpasztá foglalatokat látunk a négy szárvégi medaillonban. A négy egyforma, kerek szárvégi foglathoz hasonló, de annál kisebb átmérőjű a szárok találkozásánál levő — ugyancsak üres — foglalat. A filigránkeretelés és a vízszintes szárok közepén levő koncentrikus filigránkörök megegyeznek a nagytőke—jámborhalmi keresztben levőkkel. A függőleges száron a kereteléssel párhuzamos filigránszálakat találunk. Ezek mindkét száron hegyesszögben találkoznak egymással. A felső száron ennek a hegyesszögnek a hegye érintkezik a köz-

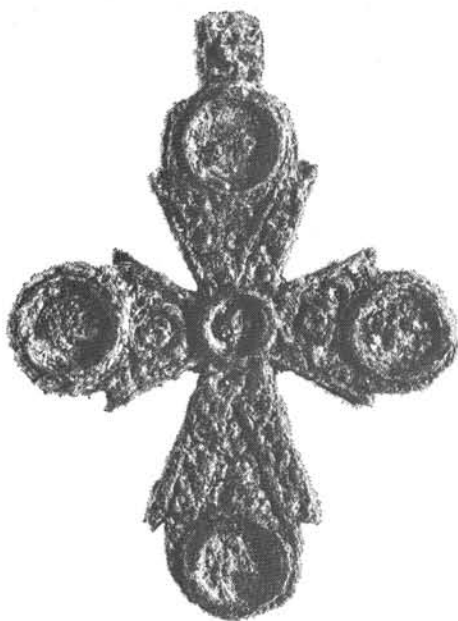
⁴⁶ Barnea, Ion 1967. fig. 192/13. 362. A 4/A ábra a hivatkozott rajz hasonmása.

⁴⁷ Barnea, Ion 1967. fig. 192/12. 362. A 4/B ábra a hivatkozott rajz hasonmása.

⁴⁸ Barnea, Ion 1967. nem közli a méreteket, de a valóságnak megfelelő (M:1:1) méretben ábrázolja a tárgyakat. A töredékek egymást kiegészíthetnek.

⁴⁹ Diaconu, Petre—Baraschi Silvia 1966. fig. 99/16. 94. Mérete: 0,037×0,022 m. Az 5. ábra a hivatkozott rajz hasonmása.

⁵⁰ Donceva-Petkova, Ludmila 1983. tabl. I. 2—3. 114. várnai múzeum ltz.: No. IV. 1610. A II/A, B fényképek a várnai kereszt elő-, ill. hátlapját mutatják. A fényképet Donceva-Petkovának köszönöm. Дончева-Петкова, Людмила 1983. табл. I. 2—3. 114.



II/A kép. A várnai kereszt előlapja



II/B kép. A várnai kereszt hátlapja

ponti foglalattal, míg az alsó, hosszabb száron nem éri el azt. A filigránkeretelés és az avval párhuzamos filigrán filigránszálak között egy-egy sor apró filigránkör van. A szárak felületének belső részét apró filigránkörökkel töltötték ki. A hátlap (II/B kép) díszítése egyezik a nagytőke—jámborhalmival, de itt mind a négy szár közepén megtaláljuk a kettős koncentrikus filigránkört. Viszont a szárak kereszteződésében is csak kettős koncentrikus filigránkör van, míg a nagytőke—jámborhalmi kereszten ugyanúgy hármass koncentrikus ez a filigránkör, mint a szárvégek. A függesztő karikát ebben az esetben is apró filigránkörökkel díszítették. A kis filigránkörök itt-ott ugyancsak szétnyíltak. A tárgy díszítményei alapján a nagytőke—jámborhalmi és a dinogetia-garvani töredékek közt foglal helyet. A várnai kereszt méretei hasonlóak a nagytőke—jámborhalmi kereszt méreteihez.⁵¹ A szerző megemlíti még két további párhuzamát Bulgáriában (Дядово) Djádovó, bizánci hódításkori település ásatásából, és (Пловдив) Plovdiv városi múzeumából, ismeretlen lelőhellyel), ezek azonban közöletlenek és sajnos nem mutatja be őket. A típust a nagytőke—jámborhalmi és a dinogetia-garvani töredékek alapján a X—XIII. századra keltezi.

A nagytőke—jámborhalmi mellkereszt és a vele rokon darabok — készítemi technikájukat tekintve — egyedi ötvöstárgyak. Mint már azt a medaillonos kereszt típusának tárgyalásakor leírtuk, formájuk megegyező. Jellegzetességük, hogy a szélesedő szárvégek sarkai hegyesszögűek. Emellett valamennyien lemezeseek, filigránnal és ékkövel (üvegpasztával) díszítettek.⁵² A kő- vagy üvegpaszta-foglalatok az

⁵¹ Méretei: m. (teljes): 7,5 cm.; (függesztő karika nélkül): 6,8 cm; sz.: 5,1 cm.

⁵² A 2. ábrán közölt, régi Androniosz-gyűjteményből való keresztet itt nem vehettük figyelembe, mivel technikai leírása nagyon szűkszavú, a közölt fénykép pedig nem ad lehetőséget további elemzésre.

előlap szárvégi és központi medaillonjaiban találhatók. Felforrasztott filigránnal keretelték a tárgyak körvonalait és a medaillonokat, a fennmaradó felületeket pedig azonos formájú, apró filigránelemekkel töltötték ki. A kétféle díszítés szervesen összekapcsolódik. Az egyszerűbb daraboknál a filigrán díszítés további, egészen részletekig menő hasonlósága, hogy koncentrikus körökből, a kereteléssel párhuzamos egyenes filigránszálakból és a jellegzetes, apró filigránkörökből építették fel. A kereszttek átlagos magassága 7–8 cm. Üreges testűk — a dinogetia-garvani arany kereszt kivételével — valószínűleg nem szolgált ereklve tartására.

Használati idejüket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy közöttük legpontosabban a nagytőke—jámborhalmi kereszt datálható. Biztosnak tekinthető a dinogetia-garvani arany kereszt lelőköörülményeinek XI. századi keltezése. Ennek készítési idejét — feltevésünk szerint — a X. század vége és a XI. század eleje közötti időszakra tehetjük.

A Dinogetia-Garvanban előkerült kereszttrödékek XII. századi meghatározását semmiképp sem fogadhatjuk el. A trödékek ugyanis alighanem már trödékként kerültek a földbe, így használati idejüket csak post quam határozhatja meg helyzetük. Ebből következően természetesen nem fogadhatjuk el azokat a datálásokat sem, amelyek az előbbi trödékek meghatározására épülnek.

Bárány-Oberschall a nagytőke—jámborhalmi kereszt tágabb időhatárait — formája alapján — a IX–X. század fordulójára teszi. A „drágaköves kereszt” típusa és a medaillonos forma valóban már korábban kialakult, és bizonyos értelemben talán régies a XI. században. Mégis, mint fentebb megállapítottuk a párhuzamok felsorolásakor, e forma hosszú időszakon keresztül élt, és pedig más típusokkal párhuzamosan.

Egyéb tárgytípusokat vizsgálva, technikai azonosság alapján, elkülöníthető a félhold alakú fülbevalók egy fajtája. A kivétel nélkül ezüstből készült fülbevalókat úgy készítették, hogy a lemezből kivágott alapformát filigránnal keretelték, a szabad felületeket pedig apró filigrándíszek felforrasztásával töltötték ki. Ezek között megtaláljuk az aprókoros díszítést is, de többnyire szimmetrikus mustrába rendezett szőlőkacs alakú filigránszálakból állnak. Itt is gyakran előfordul az — a keresztelnél is gyakori — a technikából adódó „hiba”, hogy a díszítmények egy része lehullott az idők során.

E fülbevalók felgyűjtését Bulgáriában Vazsarova végezte el. Nála a fülbevalók ötödik típusának első csoportját alkotják ezek a darabok.⁵³ E fülbevalókat az egyik lelőhelyen, Ablanicában előkerült példányokkal szemléltetjük (6/A, B, C ábra). Ugyancsak a Balkánról, Romániából került elő egy ilyen ezüst fülbevaló, Cornesti lelőhellyel. A X. századra keltezik (6/D ábra).⁵⁴ Magyarországon, a Dél-Alföldön találtak egy hasonló fülbevalót, Gyula—Téglagyár lelőhelyen. A X–XI. századra datálják (6/E) ábra.⁵⁵

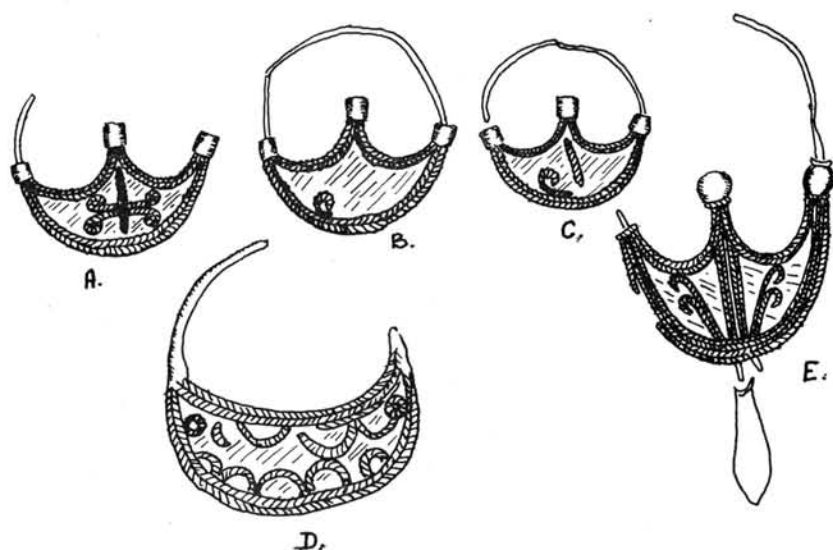
Ha e fülbevalókat összevetjük a kereszttekkel, úgy tűnik, hogy a filigrános díszítésnek ez a típusa a X–XI. századra jellemző.⁵⁶

⁵³ Vazsarova, Zs. N. 1976. 282. obr. 175. és összefoglaló táblázat. A lelőhelyek a következők: Mezek (Мезек), Altimír (Алтимир), Troján (Троян), Ablanica (Абланица) I. és II., Szlaseny, (Слашень). Tuhovise, (Туховище), A 6/A, B, C. ábrák rajzait az ablanicai leletek hivatkozott fényképéről készítettem.

⁵⁴ Dan, Gh. Theodoer 1981. 111. fig. 19. Cornestiből való lelet A 6/D ábra a hivatkozott rajz hasonmása.

⁵⁵ Bakay Kornél 1978. LXVI. tábla 34–35. 174. Gyula—Téglagyár, 94. sír, Erkel Ferenc Múzeum ltsz.: 66.32.185. és 66.32.245.; A 6/E ábra rajzát a hivatkozott fénykép alapján rajzoltam. Az épebb állapotban levő darabot ábrázolja.

⁵⁶ Valamennyi lelet ebből a korból származik.



6/A, B, C. ábra. Az ablanicai fülbevalók
D. A cornesti fülbevaló, E. A gyula—téglagyári fülbevaló

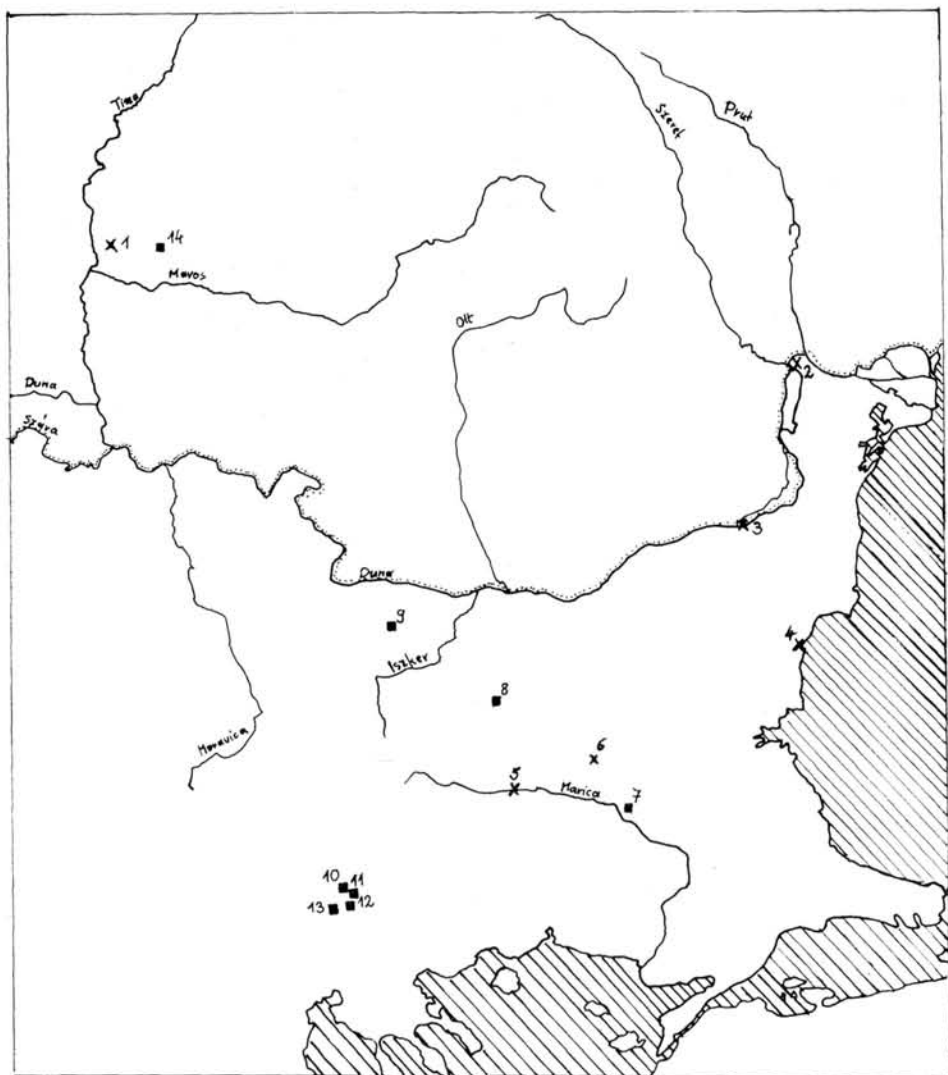
Doncseva—Petkova párhuzamok alapján a X—XII. századot jelöli meg a várnai kereszt típusának koraként. Az előbbieken leírt szempontokat figyelembe véve ez indokolatlanul hosszú időszakot jelentene. Alighanem közelebb járunk a valósághoz, ha a tárgyalt kereszt típus készítését a X. század utolsó harmadától a XI. század derekáig terjedő időszakra keltezzük.

A filigrános mellkeresztek tehát jól elkülöníthető, aránylag rövid ideig készített típust alkotnak. Többféle anyagból: rézből, ezüstből, aranyból készültek. Kis számukat az aránylag szűk időhatárok és egyedi mivoltuk mellett azzal is magyarázhatjuk, hogy forrasztott, lemezes megoldásuk a földben könnyen pusztulónak bizonyult.⁵⁷ Így tömeges előfordulásukkal a jövőben sem számolhatunk.

A lelőhelyeket térképre vetítve (7. ábra) kitűnik, hogy a kereszték és fülbevalók elterjedési területének — a két magyarországi lelőhely kivételével — északi határa a Duna vonala. Ez megegyezik az északi irányú bizánci terjeszkedés határával, mely 971-től 1182-ig tartott. Mivel a filigrános mellkeresztek típusának megjelenése nagyjából egybeesik az időszak kezdetével, eltűnése pedig még annak vége előtt bekövetkezett, összekapcsolható a bizánci hódítás korszakával. Érdekes rámutatni arra a tényre is, hogy a kereszték egy része bizonyosan bizánci határerődítményekből került elő (Dinogetia-Garvan, Pacuiul Lui Soare), más része pedig kapcsolatban állhatott

⁵⁷ Ez a megállapítás a fülbevalókra is vonatkozik.

⁵⁸ A 7. ábra elterjedési térképet mutat. A x-ek a kereszték lelőhelyeit jelölik a következő számozással: 1. Nagytőke—Jámborhalom 2. Dinogetia—Garvan 3. Pacuiul Lui Soare 4. Várna 5. Plovdiv 6. Djádovó (Дядово). A □-ek a fülbevalókat jelölik, szintén számozva: 7. Mezek (Мезек) 8. Altimir (Алтимир) 9. Troján (Троян), 10. Ablanica I. (Абланица) 11. Ablanica II. 12. Szlaseny (Слащень) 13. Tuhovise (Туховище) 14. Gyula—Téglagyár.



7. ábra. Elterjedési térkép: A kereszték lelőhelyének jelölése (x): 1. Nagytőke—Jámborhalom 2. Dinogetia—Garvan 3. Pacuiul Lui Soare. 4. Várna 5. Djádovo (Дядово) A fülbevalók lelőhelyének jelölése (□): 7. Mezek (Мезек), 8. Altimir (Алтимир), 9. Traján (Траян), 10. Ablanica I. (Абланица), 11. Ablanica II. 12. Szlaseny (Слашень), 13. Tuhovise (Туховице), 14. Gyula—Téglagyár

vele (pl. Várna). Hasonló megfontolások alapján, bár a datálás pontosításának lehetősége nélkül, valószínűleg a fülbevalók leírt típusa is a bizánci hódítás korszakához kapcsolódik. A nagytőke—jámborhalmi kereszt és a gyula—téglavári fülbevalók pedig valószínűleg kereskedelmi úton kerültek hazánkba.

FÜGGELÉK

A Nagytőke—Jámborhalom lelőhelyen 1929—31-ben folytatott temetőásatás anyagának leírása a szentesi Koszta József Múzeum leltárkönyve alapján.)

1. sír: tükör; kerek, öntött, csiszolt bronzlap, díszített hátlapján kis füllel átm.: 5,9 cm
Itsz.: 57.32.1.
2. sír: melléklet nélküli
3. sír: nyélnyúlványos, hegyes, széles vas késpenge sz.: 2,5 cm; h.: 15,6 cm; Itsz.: 57.32.2.
vastöredék; vastag huzalból formált, ismeretlen rendeltetésű, vastárgy töredéke
h.: 3,4 cm
Itsz.: 57.32.3
4. sír: melléklet nélküli
5. sír: zabla; karikás vaszabla töredéke
h.: 5,6 cm
Itsz.: 57.32.4.
nyílhegyek; lapos, keskeny, tüskés, vas nyílhegyek a vesszők farostjaival — 4 db
h.: 10—7,5 cm; sz.: 1—1,5 cm; Itsz.: 57.32.5—8.
kengyel pár; lapos testű, kiszélesedő talpú, tojásdad alakú vaskengyelek lapos füllel
m.: 16 cm; sz.: 13,3 cm. Itsz.: 57.32.9—10.
6. sír: Bronzlemezekből összeállított, üreges testű, görög formájú kereszt, szárai kifelé szélesedők, kerek lezárásúak. Felső végén függesztő karika. Előlapján középen és a száruk végén kerek foglalatok, ezeknek közeit valamint a hátlapot csavart sodronyrátét díszíti.
h.: 6 cm; sz.: 4,6 cm; v.: 1 cm; Itsz.: 57.32.11.
Megjegyzés: Erősen rongált, hiányos, négy kisebb részlet különvált, a kövek hiányoznak.
hengeres testű, ezüst karika pödrött véggel; vége hiányos átm.: 1,4 cm; Itsz.: 57.32.12.
gyöngyök; áttetsző és fehér, aranyozott, kettes, hármass, négyes gömbölyded összetett (0,5—1,8 cm) üveggyöngyök; három zöld, ill. aranyozott, hosszú, hengeres és három lapított gömbölyded, pirossal festett fekete szem. Itsz.: 57.32.13—99.
7. sír: nyílhegytöredékek; lapos, tüskés, vas nyílhegyek töredékei — 8 db
h.: 6,1—3,3 cm
Itsz.: 57.33.1—8.
vasszalagok töredékei; egy kiszélesedő végű darab szeggel és egy T-alakú részlet
h.: 5 cm és 3,2 cm
Itsz.: 57.33.9—10.
kengyel pár; tojásdad alakú, széles talpú, lapos fülű vaskengyel
m.: 14 cm.; sz.: 12,7 cm; Itsz.: 57.33.11—12.
8. sír: melléklet nélküli
9. sír: kés; nyélnyúlványos, vas késpenge
h.: 11 cm; sz.: 1,1 cm; Itsz.: 57.33.13.
gyűrű; lapos testű, ezüst karikagyűrű
átm.: 2,1 cm; sz.: 0,5 cm; Itsz.: 57.33.14.
10. sír: fülbevalók (?); egymásra hajtott, ezüst karikák átm.: 1,4 cm
Itsz.: 57.33.15—16.
fülbevaló(?); egymásra hajtott végű bronz karika átm.: 2,4 cm
Itsz.: 57.33.17.
11. sír: torques; bronz sodronyból formált karika, egyik végén egyszerű horog, a másikon a hajkarikákon szokásos S-alakú csavarás
átm.: 13—12 cm; Itsz.: 57.33.18.
hajkarika; hengeres testű, ezüst karika, S-alakú csavart véggel
átm.: 2,1 cm
Itsz.: 57.33.19.
12. sír: melléklet nélkül
13. sír: vastöredék; talán szegletes vascsat darabja
h.: 2,7 cm; Itsz.: 57.33.20.
szilex; fehér kőből pattintott, lapos szilex
h.: 2,7 cm; Itsz.: 57.33.21.
14. sír: csiholóvas; lapos vasszálból hajlított csiholó h.: 7 cm; Itsz.: 57.33.32.
15. sír: kés; nyélnyúlványos, vas késpenge
h.: 10 cm; sz.: 1 cm; Itsz.: 57.33.23.
vastárgy; nagy, szegletes testű, vasszálból formált, ismeretlen rendeltetésű eszköz töredékei
Itsz.: 57.33.24.
szilex; barnásszürke obszidiánból pattintott, levél alakú penge
h.: 3,4 cm; sz.: 2,7 cm; Itsz.: 57.33.25.
16. sír: melléklet nélküli
17. sír: denár; II. Henrik ezüst denárja, hiányos
átm.: 1,9 cm; Itsz.: 57.33.26.
gyöngyszem; korong alakú csontgyöngy
átm.: 0,7 cm; Itsz.: 57.33.27.
csat; nagy, ovális vascsat

- h.: 7,2 cm; sz.: 5,8 cm; Itsz.: 57.33.28.
kések; nyélnyúlványos, vas késpengék töredékei — 6 db
h.: 6—2,2 cm; sz.: 1,7—1,3 cm; Itsz.: 57.33.29—30.
18. sír: melléklet nélküli
19. sír: karperec; hengeres testű, bronz karperec
átm.: 6,3 cm; Itsz.: 57.33.31.
fülbevalópár; lapos testű, nyitott végű, ezüst karikák átm.: 2,6 cm; 2,5 cm; Itsz.: 57.33.32—33.
gyűrű; sokszögletes testű, nyitott végű, bronz karika átm.: 2,6 cm; Itsz.: 57.33.34.
20. sír: fülbevaló; hengeres testű, nyitott végű, ezüst karika átm.: 3,2 cm; Itsz.: 57.33.35.
gyűrű; lapított testű, profitált, nyitott végű bronz gyűrű átm.: 2 cm; Itsz.: 57.33.27.
21. sír: kés; nyélnyúlványos, vas késpenge Itsz.: 57.33.37.
22. sír: dénár; Szt. István ezüst dénárja
átm.: 1,7 cm; Itsz.: 57,33.38.
hajkarikák; hengeres testű, ezüst karikák, S-alakban pödört véggel, egy vastagabb és egy vékonyabb
átm.: 1,8 cm és 1,5 cm; Itsz.: 57.33.39—40.
fülbevaló; négyszögletes testű, ovális, bronz karika, oldalt bütyökkel
átm.: 1,3 cm; Itsz.: 57.33.41
23. sír: gyűrű; lapított testű, széles, sima felületű, bronz karikagyűrű
átm. 2,1 cm; sz.: 0,6 cm; Itsz.: 57.33.42.

IRODALOM

- Bakay Kornél*
1978 Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. St. Com. 6. 1978.
- Bank Alissa*
1978 Bizánci művészet szovjet múzeumokban. Budapest
- Bálint Alajos*
1932 Honfoglaláskori sírok Őszentivánon és Bánkúton. Dolg. VIII. 1932. 256—264.
- Bárany-Oberschall, Magda von*
1953 Byzantinische Pektoralkreuze aus Ungarischen Funden. Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie. Baden-Baden 1953. 207—264.
- Barnea, Ion* (Stefan, Gh.; Barnea, I.; Comsa, M.: Comsa, E.)
1967 Dinogetia I. Obiecte de culte. Bucuresti
- Beckwith, John*
1968 The Art of Constantinople. London/New York
- Bóna István*
1971 A népvándorlás kora Fejér megyében. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Székesfehérvár
- Csallány Gábor*
1905 Régi magyar emlékek a Szentesi múzeumban. Arch. Ért 1905.
1940 Honfoglalás- és árpádkori sírokban talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrád vármegyei Múzeum éremgyűjteményében. NK 38—39 (1939—40) 23—25.
- Dan Gh. Theodor*
1981 Romanitatea Carpato-Dunarea si Bizantul in Veacurile Iasi
- Dercsényi Dezső*
1964 A Képes krónika és kora. Képes krónika. Budapest, 7—44.
- Diakon, Petre—Baraschi, Silvia*
1977 Pacuiul Lui Soare II. Obiecte de Podoaba si de cult. Bucuresti
- Doncseva—Petkova, Ludmila*
1983 Krisztove-enkolpioni viv Varnenszkija Muzej. Izvestija na Narodnie Muzej Varna. Varna Tome: 19 (34) 1983. 113—124.
- Дончева-Петкова, Людмила*
1983 Крустове енколпиони вув Варненския Музей Известия на Народние Музей Варна Tome: 19(34) 1983. 113—124.
- Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán*
1967 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Rég. Tan. II.
- Fillitz, H.*
1985 Die Schatzkammer in Wien Symbole Abendländischen Kaistums. Residenz Verlag Wien
- Huszár Lajos*
1955 Das Münzmaterial des Fundes der Völkerwanderungszeit im Mitteren Donaubecken. AAH 5 (1955)

- Kovács Éva*
1974 Árpád-kori ötvösség. Budapest
- Lassus, Jean*
1974 Frühchristliche und Byzantinische Welt. Schätze der Weltkunst. Gütersloh (München)
Wien
- Lovag Zsuzsa*
1985 Egy 11. századi bronz korpusz. FA XXXVI. 1985. 183—191.
- Mijatev, Kr.*
1922 Palesztinszki krisztove Bulgarija. Godisnik na Narodnaja Muzej za 1921 god. Szófia
- Миятев, Кр.*
1922 Палестински Крустове България Годишник на Народния Музей за 1921 год. София
- Ross, C. Marvin*
1965 Catalogue of the Byzantine and early medieval antiquities in the Dunbarton Oaks Collection. Vol. 1.2. 1965. Washington
- Talbot, Rice David*
1959 Kunst aus Byzanz. München
- Vaklinova, Margarita*
1981 Mittelalterliche Schmuckstücke aus Bulgarien. Sofia
- Vaszarova, Zs. N.*
1976 Szlavjani i prabulgari. Szófia
- Вужарова, Ж. Н.*
1976 Славяни и прабулгари, София
- The Walters Art Gallery Christian and Byzantine Art
1947 Trustees of the Walters Gallery. Baltimore 1947.

Brustkreuze von Filigranarbeit aus dem 10.—11. Jahrhundert

Szemán, Attila

Im Besitz des Museums József Koszta in Szentes ist ein Kupferbrustkreuz von Filigranarbeit aufbewahrt. Das Kreuz ist ein sg. „lateinisches Kreuz“ mit ausbreiteten Stielen, und mit Medaillen. Es ist mit Filigranfaden und Glaspaste verziert. (s. Abb. 1/A, 1/B und Bild I/A, I/B) Das Kreuz wurde 1929 bei einer Friedhofsausgrabung entdeckt. Die Ausgrabung wurde von Gábor Csallány, dem Direktoren des Museums in Szentes geleitet. Im Fundmaterial sind zwei Münzen zu finden: ein Denar von Stephanus rex (CNH 1.) und ein anderer von Károly II. In manchen Gräbern waren auch die Pferde mitbeerdigt. Nach der komplexen Analyse der Fundsachen im Friedhof kann die Herstellung des Kreuzes in dem letzten Jahrzehnt des 10. Jahrhunderts angegeben werden.

Die formale Analyse des Kreuzes von Nagytóke—Jámborhalom weist auf die byzantinische Kunst hin. Dieser Typ des Kreuzes mit Medaillen war längere Zeit auf dem Gebiet des byzantinischen Reichs vorzufinden: von dem 7. bis zum 12. Jahrhundert war es verbreitet, aber spärlich taucht noch auch später auf. Das Kreuz kommt am häufigsten in dem 10. und 11. Jahrhundert vor. Wegen der verschiedenen Fundverhältnissen können seine Parallelstücke nur ungenauer datiert werden. Ein äusserst schönes und wertvolles Beispiel des Typs der Brustkreuze von Filigranarbeit ist das Goldbrustkreuz mit Corpus von Dinogetia-Garvan. (s. Abb. 3.) Es konnten wir nach einem guten Photo untersuchen. Mit Hilfe dieses Photos kann festgestellt werden, dass das Corpus von dem Abendland stammt und erst später an das byzantinische Brustkreuz gesetzt wurde. Die Originalform des Kreuzes stimmt mit dem Typ des Kreuzes von Nagytóke—Jámborhalom überein. Mit diesem letzteren sind das Silberkreuz aus Warna (s. Bild II/A, B) und die Kupferreste von Dinogetia-Garvani fast identisch. (s. Abb. 4/A, B)

Der Type des Kreuzes von Filigranarbeit enthält nur Einzelstücke. Sie haben die Form eines „lateinischen Kreuzes“, an dem ausbreiteten Stiel mit Medaillen. Die Verzierung besteht aus Filigranrahmung und aus Glaspaste bzw. Edelstein am Stielrand sowie in der Mitte der Kreuzung. In Betracht der Datierung der Parallelstücke kann dieser Kreuztyp von dem letzten Drittel des 10. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts datiert werden. Die Behauptung wird von den ähnlich gestalteten, halbmondförmigen, mit Filigran verzierten Silbergehängen aus dem 10. und 11. Jahrhundert verstärkt.

Auf der Übersichtskarte der Fundorte stellt es sich heraus, dass die Verbreitung der Kreuze und Ohrgehänge (ausgenommen der zwei Fundorte in Ungarn) nördlich von der Donau begrenzt wurde. Unserer Meinung nach steht deshalb das Erscheinen und die Verbreitung dieser Gegenstände mit der Expansion des byzantinischen Reichs 971—1182 im engsten Zusammenhang. Das Kreuz von Nagytóke—Jámborhalom und das Ohrgehänge von Gyula—Ziegelei gelangten vermutlich von diesen Gebieten zu uns.

Gótikus kályhacsempék az újabb budavári ásatás leletanyagából

BOLDIZSÁR PÉTER

(Székesfehérvár, István király Múzeum)

A királyi palota északi előudvarán és a Szent György tér déli részén 1972-től 1985-ig a Zolnay László által vezetett ásatáson középkori kályhacsempék tömege került elő. Különös figyelmet érdemelnek azok a darabok, amelyek a korábbi budavári leletek sorát újabb típusokkal gazdagítják.

Három eddig ismeretlen csempetípust tudtunk összeállítani az 1973-ban feltárt IV. számú pince betöltésében lelt töredékekből. Anyaguk finoman iszapolt, rózsaszínűre égett cserép. Aranysárga, sárgászöld és olajzöld mázas töredékek egyaránt előfordulnak. A csempék félhengeres fülkáját áttört mérműves előtétlapok díszítik, amelyeket lapos faragású dúcba préseltek, és az áttöréseket utólag késsel vágták ki.

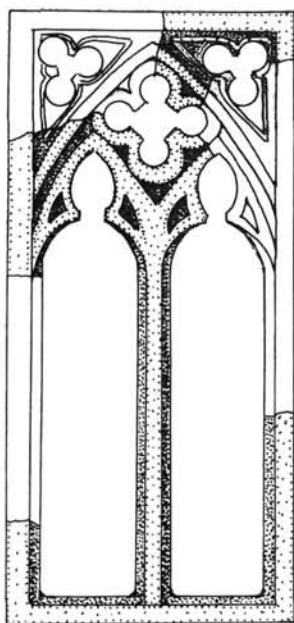
1. A csempe előtétlapján csúcsíves ikerablak felső részében négykaréjos rozettával. A csempe felső sarkaiban háromkaréjos mérművek. (1. ábra) Szélessége 16 centiméter, a több töredék alapján rekonstruálható magasság 35 centiméter.

2. A csempe előtétlapját hasonló dúccal mintázták, mint az előző típusét, de itt az ablak középső osztását és a rozetta alsó részét kivágták. A csempe felső sarkait háromkaréjos csúcsban végződő vakmérmű díszíti. (2. ábra) Szélessége 15,5; magassága 32,5 centiméter.

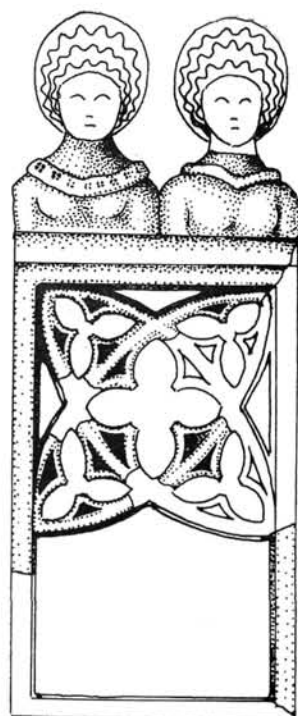
3. A csempe fülkéjének felső felét négyszögbe szerkesztett mérmű tölti ki. Két mandula alakú, átlósan fektetett idom adja az alapmotívumot. Középen ívnégyszögbe zárt négykaréjos rozetta, a sarkokban ívháromszögbe zárt háromkaréjos terek metsződnek ki. Szélessége 15 centiméter. A fülke magassága 28 centiméter. A fülke fölött lépcsőzetesen előreugró párkányon két nő büsztje helyezkedik el. Ruhájuk nyakkivágásának szegélyét díszsor és vasoxid máz díszíti. (3. ábra) A nőalakok feje nem került elő, de analógiaként szolgálhat az északi előudvar más lelőhelyéről származó női fejlet formázó két leletünk (6. és 7. ábra). Egyikük pontos párhuzamát egész alakos oromdísz részeként Frenkendorf Alt-Schauenburg svájci lelőhely 14. századi rétegében lelték¹ (8. ábra).

Csempéink egy gótikus kályha felső, sokszögű építményének három sorában helyezkedhettek el. A fülkék mindegyik típusnál 2–3 centiméterrel alacsonyabbak az előtétlapnál. Ebből, és a csempék típusonként csökkenő szélességi méreteiből arra következtetünk, hogy a csempéket az alsóbb sor fülkéjének a tetejére állítva helyezték el, így az előtétlapok felső pereme minden sor fölött keskeny párkányt alkotott (5. ábra). A fülkék felső lapjának két oldalán furatok vannak: valószínűleg a csempéket soronként fémkapcsokkal rögzítették egymáshoz.

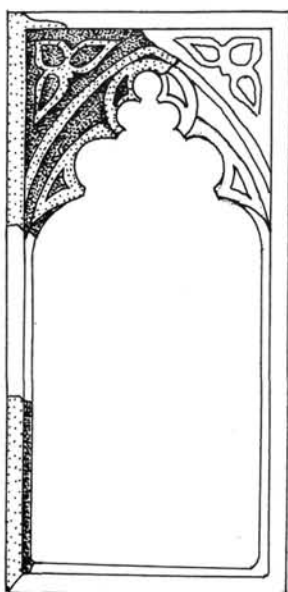
¹ Tauber, J. 1980. 75.



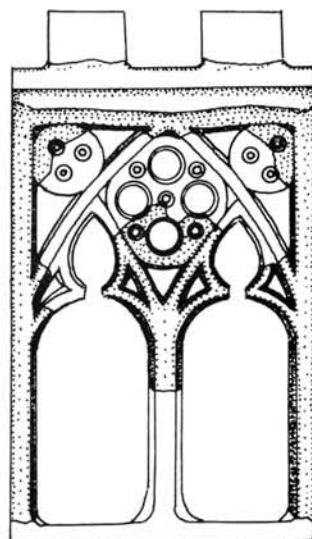
1



3



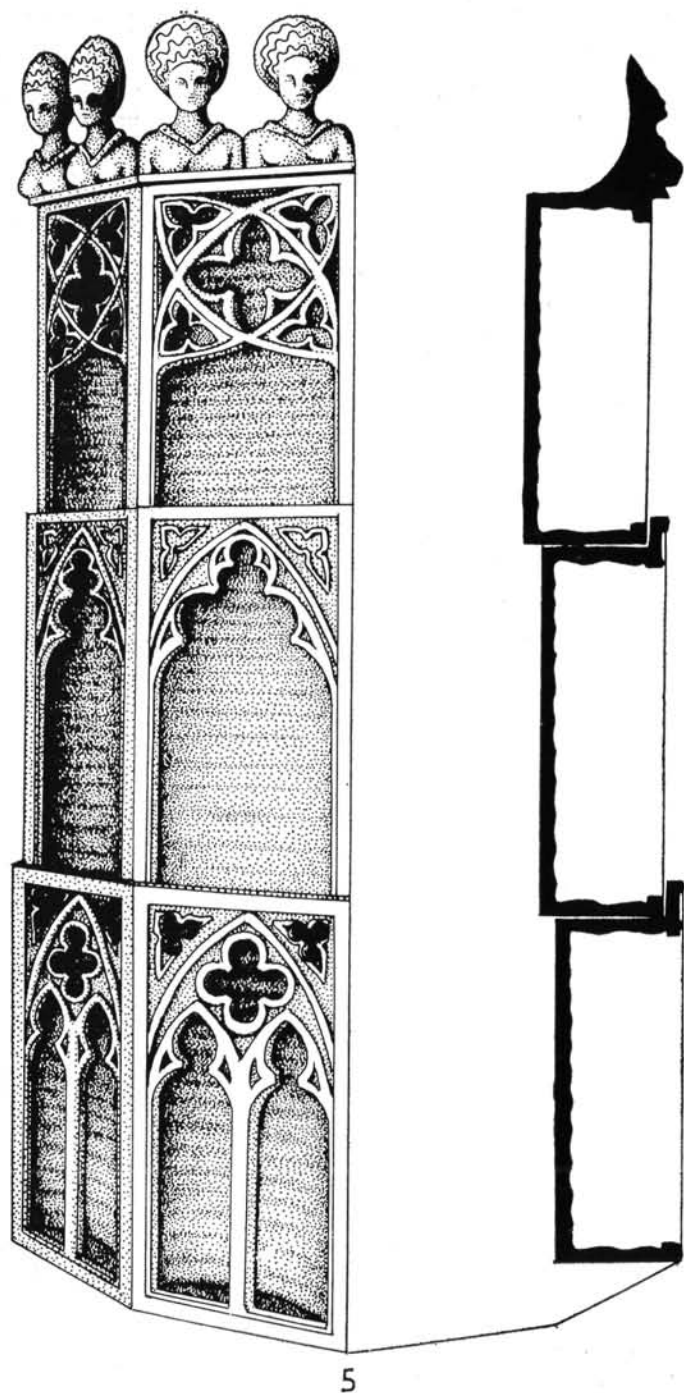
2



4



1—3. A IV. számú pincében lelt fülkés kályhacsempék
4. A 74/2. számú ciszternában lelt oromcsempe



5

5. Gótikus kályha felső része. Rekonstrukció a IV. számú pince csempéi alapján.

Technikai és formai jegyek alapján ezt a kályhát a Holl Imre által rendszerezett korábbi anyag Anjou-kori I. csoport műhelye² termékének tartjuk. A 15. század első felében került szemétként a IV. pince betöltésébe, amelyet Zsigmond (CNH. II. 125. A., MÉ 451.) 4 db parvusa (CNH. II. 129., MÉ 456.) 9 db qvartingja (CNH. II. 221., MÉ 449.) 1 db dénárja keltezett.

Az 1974/2. számú ciszterna Mária (CNH II. 125. A., MÉ 451.) parvusával és (CNH. II. 129., MÉ 456) qvartingjával keltezett betöltéséből került elő egy zöldmázás oromcsempe, amely rokonságot mutat a fent leírt csempékkel. Mérműve: csúcsíves ikerablak, felső részén apró körökkel áttört négykaréjos, a csempe felső sarkaiban pedig háromkaréjos rozettákkal. A csempe tetejét lépcsőzetesen előreugró párkányon ülő pártázat díszíti (4. ábra). A fülke felső lapjának két oldalán szintén furatok vannak. Szélessége 17, a fülke magassága 24 centiméter.

Eddig ismeretlen típusú mázatlan szürke sarokcsempe került elő a 84/2. számú pince betöltéséből. Magassága 24,5 centiméter. Lapja mindkét irányba felezett méretű. Mindkét oldalon szájában levelet tartó baziliszkusz alakja kígyózik, S alakú farka levélben végződik. Az oldalak keretelése kettős, lépcsőzetesen befelé mélyülő (9. ábra). A csempe hátfalát két félhengerből dolgozták össze, és középen kör alakban kivágták. Ugyanilyen típusú csempe zöldmázás változatának töredéke került elő a már említett IV. számú pincéből (10. ábra).

Ez a két csempe az Anjou-kori II. csoport műhelyének terméke lehet. Ez a műhely az I. csoport csempéit másolta szürke, mázatlan és zöldmázás kivitelben.³ Ezért számolhatunk ennek a csempének I. csoportbeli meglétével is.

Az Anjou-kori III. csoport 2. típus⁴ a négyszögletes csempén döntött pajzsú, osztott mezejű, Anjou címert ábrázoló csempe néhány töredéke mellett, olyan döntött pajzsú töredékeket is leltünk, amelyeknek kiterjesztett szárnyú sas a címerképe (11. ábra). Sárga és zöld mázas töredékeink 15. századi rétegekben kerültek elő. Hasonló 15. századi csempét ismerünk Brno Kapucinus tér 5. lelőhelyéről⁵ (12. ábra), de a budai töredékek mintázása, különösen a sas farkának az Anjou liliomokkal rokon kiképzése 14. századi készítésre utal.

Nagy Lajos király Esztergomban őrzött ereklyetartó keresztjén két osztott pajzsú címer mellett két lengyel sasos pajzs is szerepel. Lehetséges, hogy ezek a címerek egy kályhán is együtt fordultak elő.

Az északi cortina kaputornyának pincéjében 16. századi feltöltésben került elő egy zöldmázás csempetöredék, amely liliomos koronában álló, kiszélesedő végű, kettős kereszt részletét mutatja. Ez a Vértesszentkeresztről ismert kettőskeresztes, döntött pajzs fölött kettőskeresztes díszű koronás sisakot ábrázoló csempe⁶ budai meglétét igazolja (13. ábra).

A Budapesti Történeti Múzeum anyagában 51 639. leltári számon található zöldmázás töredék alapján feltételezzük, hogy volt egy sisakdísz nélküli kettőskeresztes döntött pajzsú csempetípus is. Ezen a pajzs két oldalán közvetlenül jelentkező keretelés kizárja azt, hogy ez a Vértesszentkeresztről ismert típus töredéke legyen. Valószínűleg az itt mérhető 19 centiméter szélességi mérettel megegyező magasságú négyszögletes csempe volt (14. ábra).

Az Anjou-kori III. csoport típusainak sorát még egy szürke, mázatlan, ikerablakkal és kör primerbe foglalt kereszt alakban elhelyezkedő négykaréjos rozettával dí-

² Holl I. 1985. 215.

³ Uo. 218.

⁴ Uo. 219.

⁵ Nekuda, V.—Reichstova, K. 1968. 278.

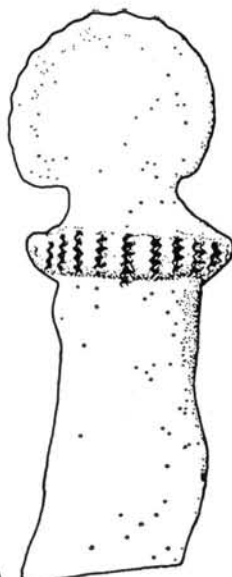
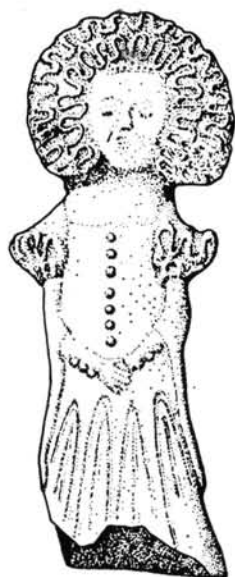
⁶ Mezősiné, Kozák É. 1981. 180—181.



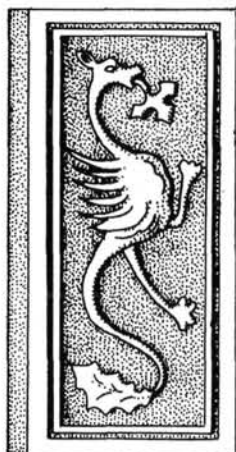
6



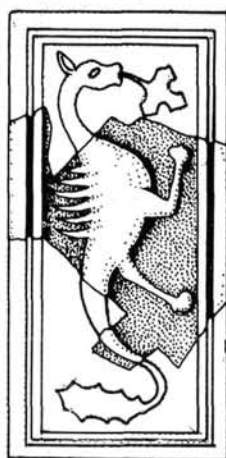
7



8



9



10

6—7. Az északi előudvaron lelt női fejet formázó kályhaorom töredékek.

8. Női alakos kályhaoromdísz Svájc — Frenkendorf Alt Schauenburg

9. A 84/2. számú pincében lelt baziliszkuszos sarokcsempe.

10. A IV. számú pincében lelt baziliszkuszos csempetöredék.

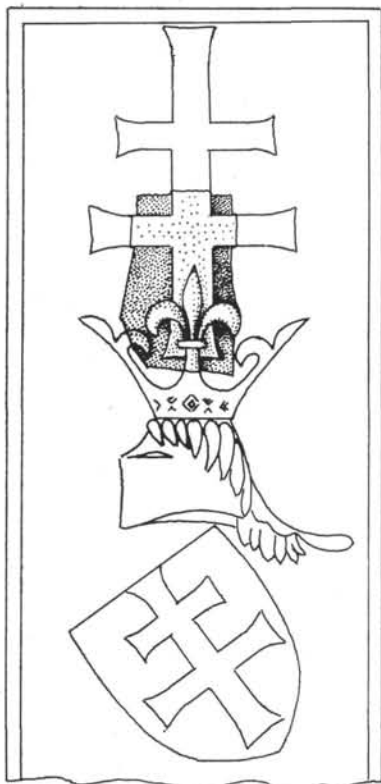


11

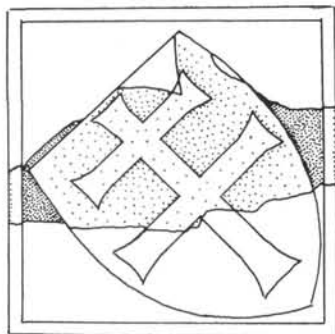
11. Döntött pajzson sast ábrázoló csempe rekonstrukciója a 76/2. és a 80/2. számú lelőhelyeken lelt töredékek alapján



12. Döntött pajzson sast ábrázoló csempe Brno Kapucinus tér 5. lelőhelyről.



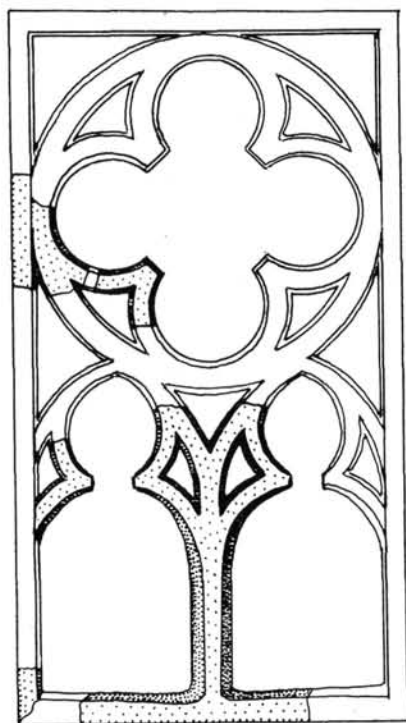
13



14

14. Döntött pajzson kettős keresztet ábrázoló négyszögletes csempe rekonstrukciója a BTM 81. 639. leltári számú töredéke alapján.

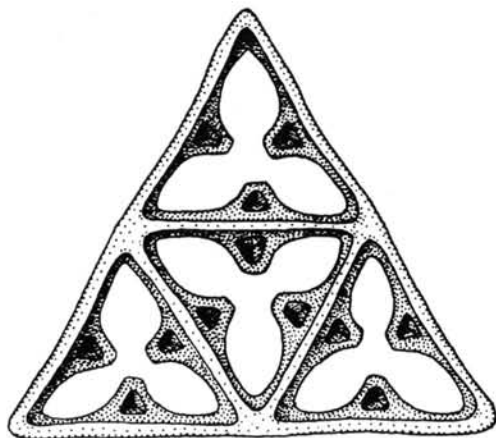
13. A döntött pajzson és a sisakdiszen is kettős keresztel díszített csempe töredéke az északi kaputorony pincéjéből.



15



16



17

15. Szürke, mázatlan, mérműves csempe a IV. számú pince anyagából.

16. Az északi előudvaron lelt szürke, mázatlan női-fejecske.

17. Mérőműves oromcsempe a 74/6. számú helyiségben lelt kályháról, mázatlan vörösre égett cserépről.

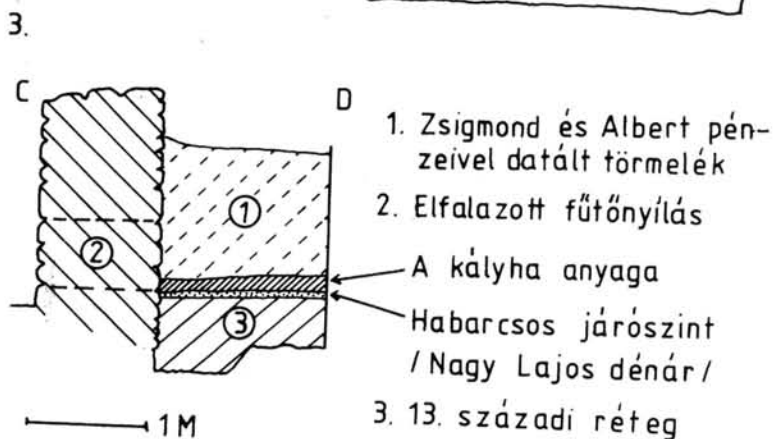
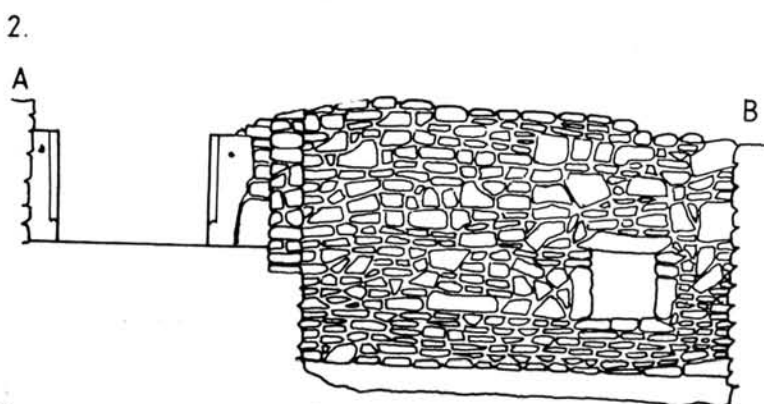
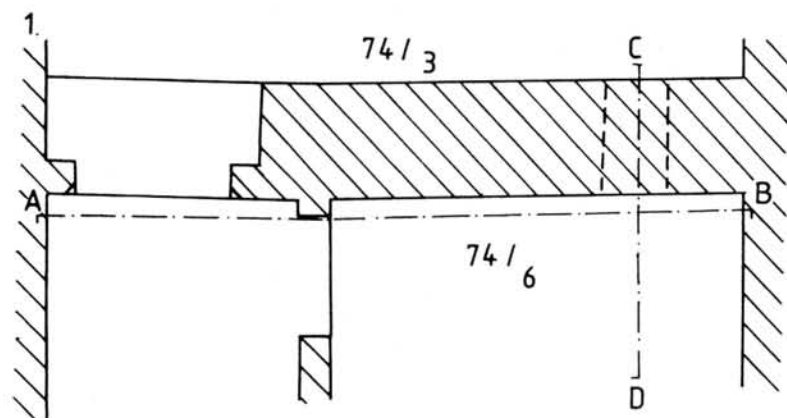
szített csempe gazdagítja (15. ábra). Leleghelye a már említett IV. számú pince. A szélességi mérete (20 centiméter) alapján az Anjou liliom mustrás csempékkel hozható kapcsolatba. Rekonstruálható magassága 40 centiméter. Említést érdemel még egy szürke cserépből készült női fejecske, amely kályhapártázat díszé lehetett (16. ábra).

Az eddig felsorolt csempék a 14. századi királyi palota kályháit díszíthették és a 15. század első felében történt építkezések során kerülhettek az északi előudvar területére. A 14. században még a városnak egy utcája húzódik itt, ennek elbontása után a pincéit és udvarait töltik fel fokozatosan a palotából kikerülő szeméttel, törmelékekkel.⁷

A házak saját használati korára utaló leletei azt mutatják, hogy egy egyszerűbb megrendelői ízléshez igazodó, de technikailag a palota számára dolgozó műhelyekkel egyenrangú kályhásipar dolgozott a város részére a 14. század második és a 15. század első felében.

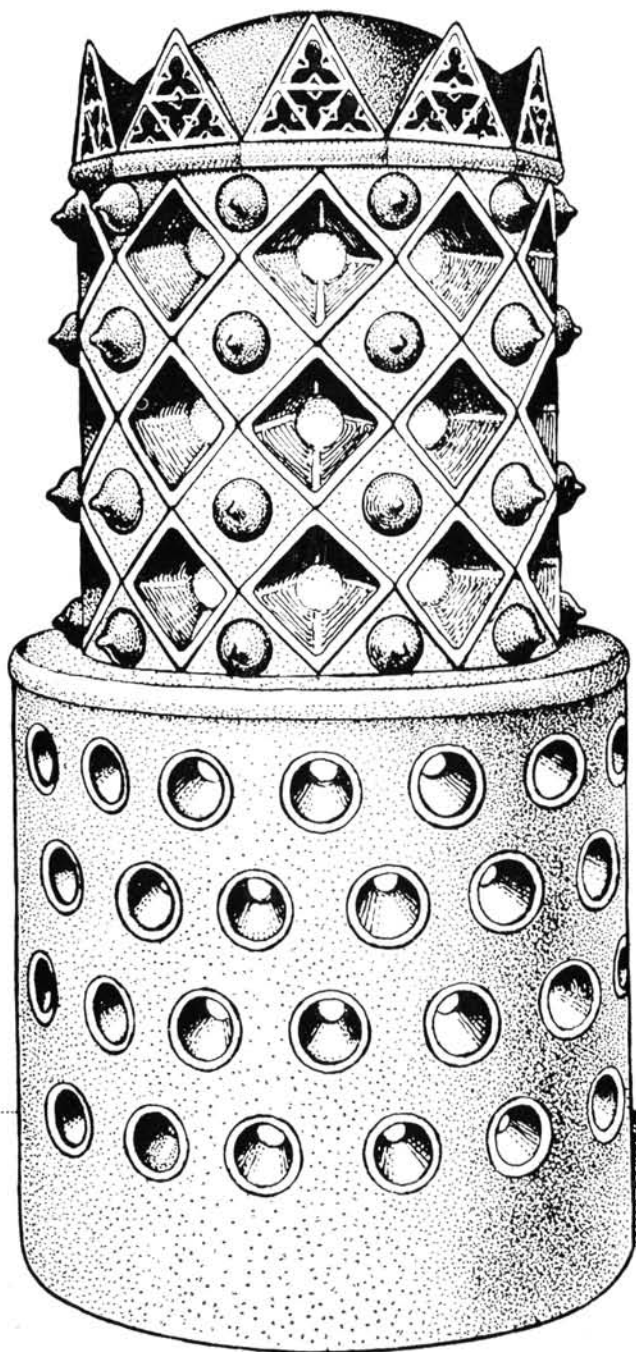
1974-ben, a palotába vezető mai út alatt, másfél méterrel a sziklafelszín alá mélyedő 74/3. és 74/6. számú helyiségek közötti kőfalban egy 64 cm magas és 54 cm

⁷ Zolnay L. 1977. 37.



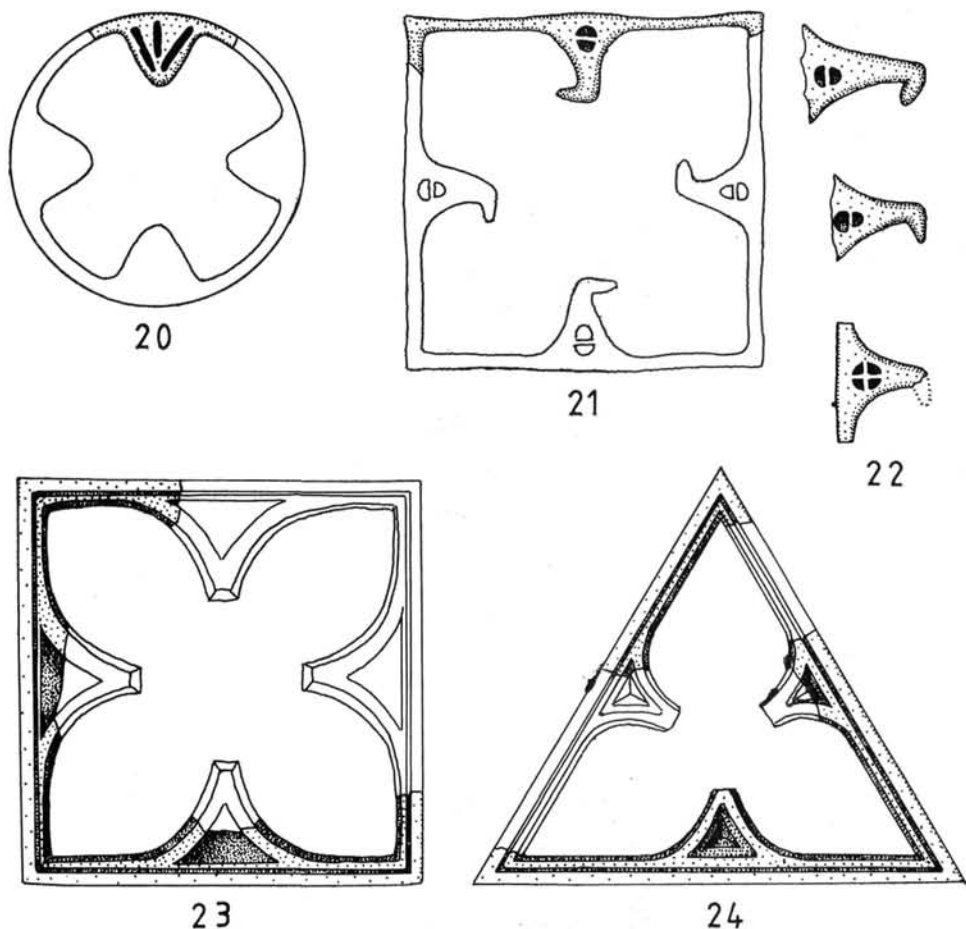
18

18. 1: A 74/6. számú helyiség alaprajza.
 2: A 74/6. számú helyiség K-i fala a fűtőnyílással.
 3: A 74/6. számú helyiség betöltésének K—Ny-i metszete.



19

19. A 74/6. számú helyiség kályhájának rekonstrukciója.



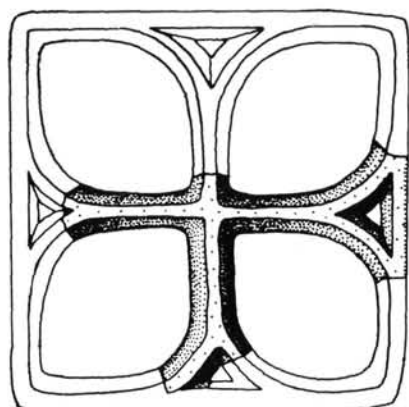
20—24. Szürke kályhaszemek egyszerűbb díszekkel, orrtagokkal.

széles elfalazott fűtőnyílást tártunk fel.⁸ A 74/6. számú helyiségben a falkoronák alatti törmelékes betöltést Zsigmond (CNH. II. 129., MÉ. 456.) qvartingja és Albert (CNH. II. 135., MÉ. 461., 461/a) két dénárja keltezte. A törmelék alatt egy letaposott járószint futott, amely már részben takarta az elfalazott fűtőnyílást. A járószint elbontásakor egy kályha törmelékét találtuk, ami a fűtőnyílás aljához igazodó habarcspadlón volt elterítve (18. ábra). A padlón Nagy Lajos (CNH. II. 89/a, MÉ. 432.) 1378-82 között vert dénárját leltük. A fűtőnyílás előtt a kályha aljának kör alakú tapasztása rajzolódott ki.

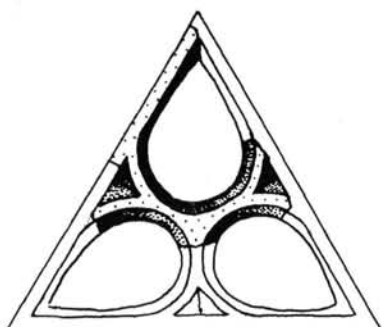
A fűtőnyílás elfalazása, a kályha anyagának elterítése és a fölötte húzódó lejárt szint világosan mutatja, hogy a kályha nem élte meg a ház végleges, a 15. század közepén bekövetkezett bontását, egy korábbi átépítésnek esett áldozatul.

A kályha törmelékéből kör alakú, négyszögletes és hagyma alakú kályhaszemek

⁸ Zolnay L. 1977/a. 13—14.



25



26



27



28

25—26. Szürke kályhaszemek a középpontban összefutó bordákkal.
27—28. Szürke kályhaszemek a középpontban összefutó bordákkal, orrtagokkal tagolt sarokterekkel.

és egy háromszögletű oromcsempe típus darabjai kerültek elő. Az oromcsempéken az oldalfelezőket érintő ellentétes állású háromszöggel négy háromszögre osztják a teret, a háromszögeket orrtagokkal háromkaréjos csúcsban végződő mérművekké alakítják (17. ábra).

A Szebenyi Judit restaurátor által készített rekonstrukció a kör alaprajzából, a kályhaszemek számából és méreteiből és a megmaradt tapasztástöredékekből indul ki (19. ábra).

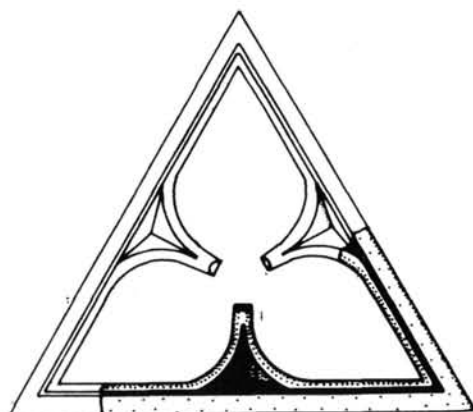
A 74/6. számú helyiség leletéhez hasonló szerkezetű kályhák díszei lehettek azok a szürke, redukált égetésű és grafitos anyagú, mérműdíszes kályhaszemek is, amelyeknek számos töredékét leltük az északi előudvar ásatásán a 15. század első felére datálható feltöltési rétegekben. Ezeken a darabokon a kályhaszem alapformák — a kör, a négyszög, a háromszög belsejének egyszerű díszítésétől kezdve nyomon követhető a gótikus mérmű elemek fejlődése. Az oldalfelezőkön megjelenő díszek, orrtagok (20—24. ábrák) bordákkal folytatva a középpontban találkoznak (25—26. ábrák),

a kimetszett saroktereket további orrtagokkal tagolják (27—28. ábrák). Egy vakműves változaton a középső orrtagok liliomos díszet kapnak (29. ábra). Egy-egy vörös cserépen zöld (30. ábra) és sárga (31. ábra) mázzal készült töredék mutatja, hogy hasonló szerkesztésű csempék mázas változatban is készültek.

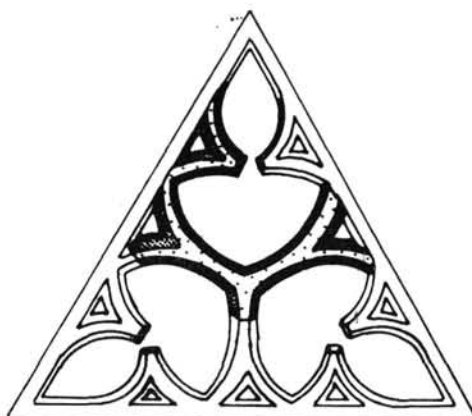
A 74/22. számú ciszterna Mária (CNH. II. 114., MÉ. 442.) dénárjaival, Zsigmond (CNH. II. 125/a, MÉ. 442.) parvusával és (CNH. II. 129., MÉ. 456.) quaringjával datált feltöltéséből és a 82/2. számú pince hasonló korú betöltéséből került elő egy-egy mázas oromcsempe töredéke, az utóbbi helyen azonos mélységű három és négyszög alakú kályhaszemek társaságában. A vörös cserépen olajzöld mázzal készült oromcsempéken a háromszög oldalfelezőit érintő körben ívekkel kimetszett hatágú csillag, abban négykaréjos rozetta, a sarkokban háromkaréjos áttört mérművek vannak (32. ábra).



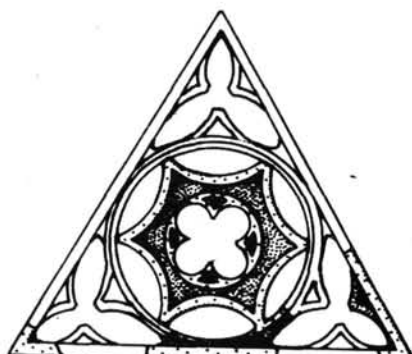
29



30



31



32

29. Szürke vakműves kályhacsempe.

30. Zöld mázas kályhaszem orrtagokkal díszítve.

31. Sárga mázas kályhaszem a középpontban összefutó bordákkal.

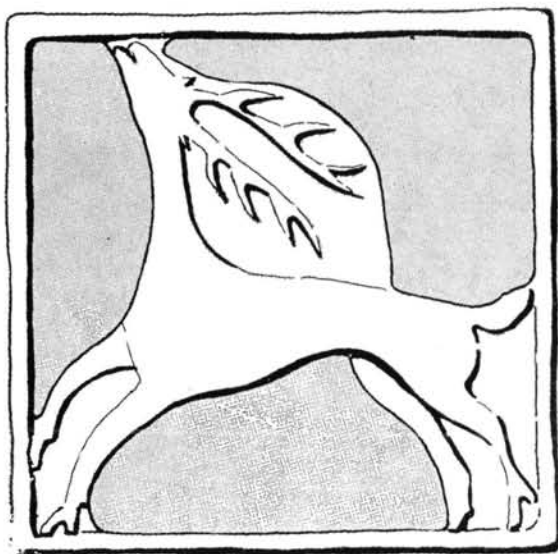
32. A 84/2. számú lelőhelyen lelt zöld mázas oromcsempe.

A redukált égetés, a grafit használata és az előforduló mesterjegyek alapján úgy gondoljuk, hogy a budai polgár város számára dolgozó kályhakészítők ausztriai műhelyekkel álltak kapcsolatban. Egy toulnei bélyegzővel jelölt 14. századi kályhaszem ismert a budai domonkos kolostor ásatásának anyagából is.⁹



33

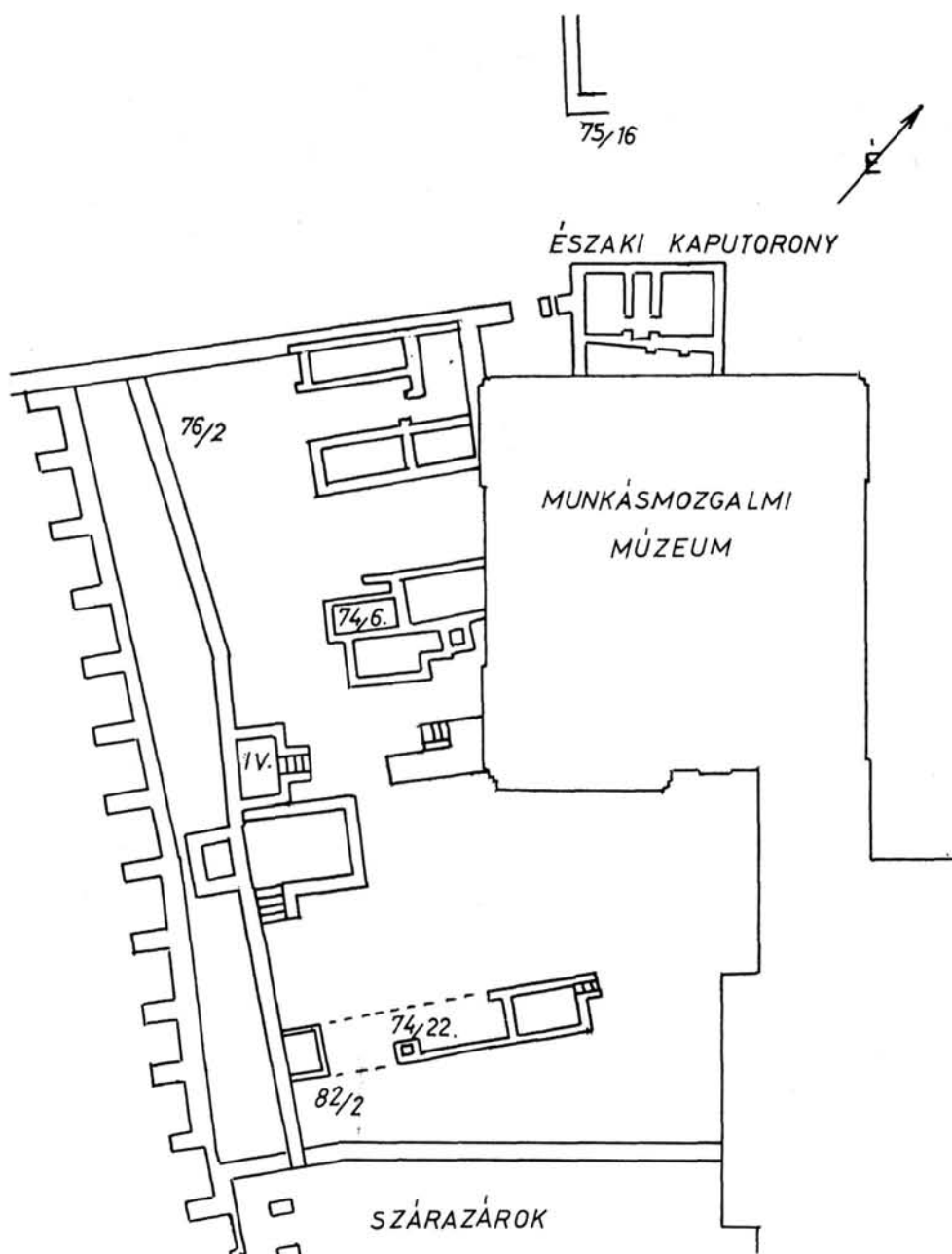
33. A 75/16. számú lelőhelyen lelt sárga mázas csempé.



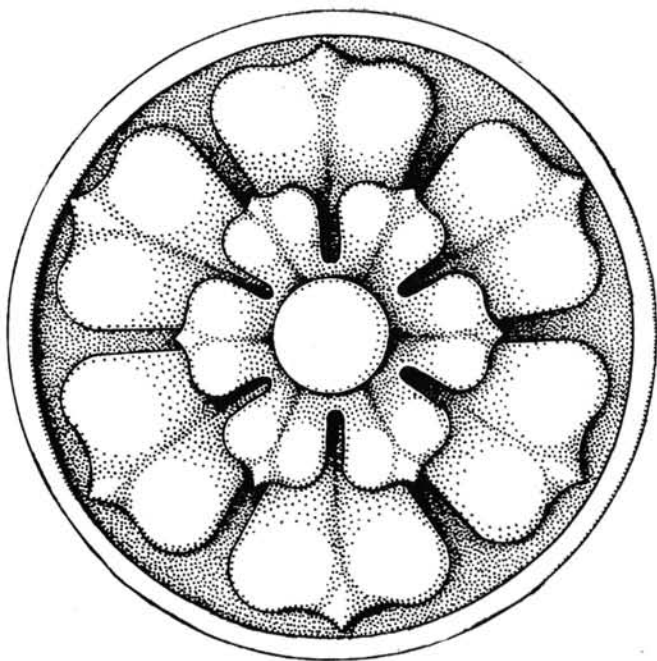
34

34. Zöld mázas csempé Svájc- Sissach Bischofstein lelőhelyről.

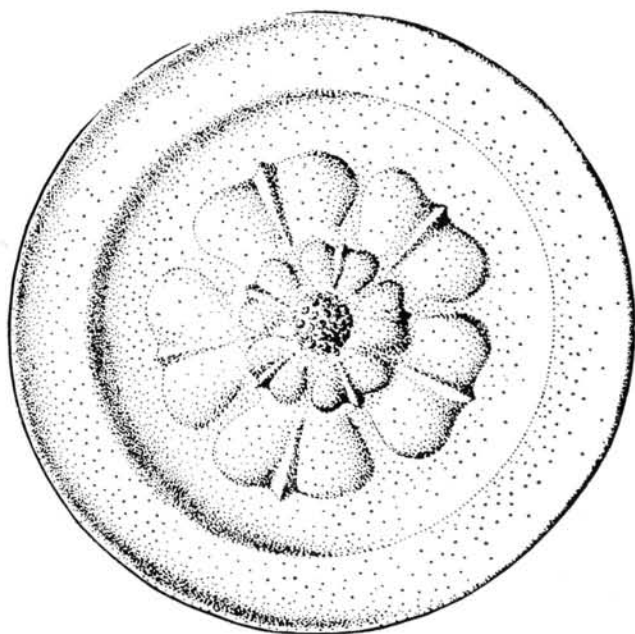
⁹ Gyürky, H. K. 1976. 33.



35. A budavári palota északi előudvarán feltárt középkori épületek alaprajza a 14. századi kályhacsempék főbb lelőhelyeinek feltüntetésével.



36. Zöld mázas csempe a 76/4. számú lelőhelyről.



37. Kályhacsempe Svájc- MuttENZ Mittlerer Wartenberg lelőhelyről.

Néhány csempe formai párhuzamát a Svájc északi részén feltárt lelőhelyek leletei közt véljük felfedezni. Így a Szent György téren a 75/16. számú 14. századi szemétdödörben lelt 12×12 centiméteres, sárga mázas csempe, amelyet áttört szarvas, vagy sörényes állatalak képe díszített (33. ábra), Sissach Bischofstein lelőhely 1320—1340 közé keltezett, zöld mázas darabjával mutat rokonságot (34. ábra).¹⁰ A 76/4. számú kutatóárokban lelt vörös cserépen zöld mázas, kör alakú, rozetta díszes csempe (35. ábra) 15. század első felére keltezhető párhuzama Muttentz Mittlerer Wartenberg lelőhelyen került elő (36. ábra).¹¹

IRODALOM

Gyürky H. Katalin

1976 Az egykori budai domonkos kolostor. Bp.

Holl Imre

1958 Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bp. R. XVIII.

Mezősiné Kozák Éva

1981 A vértesszentkeresztii bencés apátság gótikus kályhacsempéi. Com. Arch. Hung.

Nekuda, V.—Reichstova, K.

1968 Stredoveká keramika u Cechach a na Morave. Brno.

Tauber, J.

1980 Herd un Ofen im Mittelalter. Olten.

Zolnay László

1977 A gótikus szoborgaléria feltárása. Bp. R. XXIV. 3.

1977/a A gótikus szoborgaléria feltárása. Bp. R. XXIV. 4.

Gothische Ofenkacheln aus dem Fundmaterial der neueren Ausgrabung auf dem Gebiet der Burg von Buda

Boldizsár, Péter

Aus dem Fundmaterial der auf dem Budaer Schlossberg im Jahre 1972—1985 durch László Zolnay geführte Ausgrabungen stelle ich Ofenkacheln von unbekannten Typ aus der zweiten Hälfte der 14. und aus der ersten Hälfte der 16. Jahrhundert dar. Es ist gelungen, der eine Teil der Kacheln in die Gruppen der Werkstätten aus der Anjou-Zeit einzurorden, die bei der Bearbeitung der Funde früher durchgeführten Ausgrabungen in der königlichen Palast ausgestalten wurden. Manche Stücke deuten Beziehungen österreichischer Werkstätten an, den Vergleich anderer Kacheln können wir aber im Material nordschweizer Fundstellen finden.

¹⁰ *Tauber, J.* 1980. 117.

¹¹ *Uo.* 97.

NÉPRAJZ

Vázás szerkezetű sárfalak Szeged vidékén

JUHÁSZ ANTAL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A magyar népi építészeti vizsgálatoknak egyik erőssége a falazatok, építő technikák gondos leírása és dokumentálása. Ez tette lehetővé, hogy az utóbbi időkben készült táji összefoglalások¹ és népi építészetünk közelmúltban megjelent szintézise² eléggé alapos, rendszerezett bemutatást adhasson az építőanyagokról és a különféle építési technikákról. Úgy véljük, érdemes a táji feldolgozásokat gyarapítani, éppen Szeged és vidéke paraszti építő technikáinak és gyakorlatának leírásával. Két okból is: részint mivel erről a tájról eddig csak helyi adatföltárások jelentek meg,³ másrészt a szegedi táj építő technikáinak jellemzése újabb adalékokkal egészíti ki a népi építészeti szintézist.

Ezúttal a Szeged vidékén épített falazatok közül a vázas szerkezetű sárfalak változatait mutatjuk be. Célunk a falépítés technikájának és terminológiájának vizsgálata, az építkezés más részleteivel, az épületek funkciójával nem, vagy csupán utalásszerűen foglalkozunk. A kutatott terület Csongrád megye Tisza jobb parti része, északon Csanytelek és Tömörkény község határáig.⁴

Szeged környékére — mint az egész Alföldre — az jellemző, hogy a föld- és a sárfalazatok igen elterjedtek. 1910-ben a vizsgált területen 23 511 lakóház állott, és ezek közül 19 999 háznak — lakóházak 85%-ának — a fala vályogból vagy sárból épült.⁵ Sajnos nincs támpontunk arra, hogy a népszámlálási statisztika „vályogból- vagy sárból” épült lakóházak rovatában feltüntetett épületek közül a vályog-, a vert- és a sárfalú házakat különválasszuk. Bizonyos, hogy a 20. század elején vidékünkön a vályog már elterjedtebb építőanyag, mint a föld — amiből az ún. vert- vagy *verett-falat* döngölték — vagy a sár, de a szalmás, törekes sarat még széles körben használták építőanyagul, főleg a tanyákon. Még jellemzőbb képet kapunk, ha csak a falusi és a tanyai házak építőanyagát vesszük figyelembe. Az 1930. évi népszámlálás statisztikája az első, amely külön feltünteti a városok külterületén épült házak (és az ott élők) adatait. 1930-ban kutatóterületünkön — a szegedi városi házakat nem számítva!

¹ Bakó Ferenc 1978., Dám László 1975., 1982., Sztrinkó István 1987.

² Barabás Jenő—Gilyén Nándor 1987.

³ Juhász Antal 1970., 1971., 1976.

⁴ A dolgozat a „Szeged környékének településnéprajza és népi építésze” című kandidátusi disszertáció egyik fejezete. Több részletet és nagytáji összefüggést itt a disszertációnál részletezőbben tárgyalok.

⁵ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. M. Stat. Közl. Új sor. 42. Bp. 1912. 182—183.

— a lakóépületek 97,8%-a épült vályogból vagy sárból, és ezek nagyobb hányada kő- vagy téglalap nélkül készült.⁶

A népszámlálások kimutatásaiból vázas szerkezetekre is következtethetünk. A hivatkozott rovatokat vizsgálva először Györffy István figyelt föl arra, hogy a Tisza vidékén sokkal több „fából vagy más anyagból” épült házat jelöltek, mint az Alföld más részein. Ebből arra következtet, hogy ebben a rovatban sövényfalú házakat tüntettek föl.⁷ Bakó Ferenc pedig arra a megállapításra jutott, hogy az 1910. évi népszámlálás lakóház-statisztikája a „fából vagy más anyagból” jelölésű rovatban részint sövényfalú, részint boronafalas és zsilipelt faházakat vett számba.⁸ Mit mutatnak a hivatkozott népszámlálások tájunk településeiről?

Fából vagy más anyagból épült lakóházak⁹

A település neve	1900	1910	1920	1930
Algyő	—	2	3	1
Kiskundorozsma	1	10	2	19
Kistelek	—	1	1	5
Öttömös	+	4	7	6
Pusztamérges	+	1	13	1
Sándorfalva	1	1	12	2
Sövényháza	5	5	5	4
Tápé	9	53	102	95
Szeged	208	145	103	133
Összesen	224	222	238	268

+ Öttömös és Pusztamérges község az 1900. évi népszámlálás idején még nem létezett.

Az 1930. évi népszámlálás Szeged külterületén három kapitányságban mutat ki fából vagy más anyagból épült házakat: Átokházán 11, Gajgonyán 14, Királyhalmon 55 lakóépületet.

Fagerendákból rótt házzal tájunkon semmiképp sem számolhatunk. Algyő, Tápé és Szeged a Tisza mentén fekszik, a Sövényháza néven jelölt Pallavicini uradalom terjedelmes, Sándorfalva pedig jóval kisebb folyóparti területet foglalt magába. Az öt Tisza-parti településen a kérdéses házak száma nagy szóródást mutat. Algyőn alig volt néhány, Tápén viszont kiugróan magas a számuk. Tudjuk, hogy Tápén a múlt század utolsó évtizedeiben és a századfordulón is gyakori volt az oszlopos vázú *csömpölyegház*, amiből joggal föltehető, hogy ezeket jelölték fából épültnek. Az azonos földrajzi helyzetű uradalmi községben, Algyőn a cölöpös vázú építkezésnek az emléke sem maradt fenn, ott ugyanabban az időben vert- és vályogfalú házakat építettek.

Fából vagy más anyagból épült házakat jelölnek a statisztikák a Tiszától távol- eső Kiskundorozsmán, Öttömösön, Kisteleken és Szeged határában is. Ezek sem sövényfalú, sem a tápaihoz hasonló *oszloposházak* nem lehettek, mert részint a sövényfalhoz alkalmas fűzvesző ott nem termett, másfelől ilyen szerkezetű falakra a folyó-

⁶ Az 1930. évi népszámlálás. I. M. Stat. Közl. Új sor. 83. Bp. 1932. 159.

⁷ Györffy István 1908. 161.

⁸ Bakó Ferenc 1967.

⁹ A hivatkozott népszámlálásoknak a lakóházakra vonatkozó községsoros adatai a M. Stat. Közl. köteteiben.

tól távol szükség sem volt. Néprajzi terepmunka során épp ezeken a településeken megtaláltam egy másfajta vázszerkezetes építő technika, szegedi tájszóval a *tutajfal* építményeit és emlékanyagát. A népszámlálások adatsorait és a terepgyűjtés tapasztalatait egybevetve tehát úgy vélem, hogy Szeged környékére nézve a „fából vagy más anyagból” épült lakóházak többféle, vázas szerkezetű épületet jelentenek. Hogy melyik településen milyen fa- vagy egyéb vázszerkezetű házakat vehettek számba ezen a néven, azt a még fennálló építmények tanulmányozása és a visszaemlékezések alapján igyekszem meghatározni.

A népszámlálások adatsorai területünk házainak kb. 1%-át rögzítik fából vagy más anyagból épültnak, ami az 1900–1930 közötti házállománynak igen elenyésző hányada. Tudjuk viszont, hogy a kezdetleges építő technikák századunkra a tanyákra, ott is a gazdasági épületek — istállók, ólak, terménytárolók stb. — építésébe szorultak vissza. A táj tanyáinak paraszti építő gyakorlatában — mint látni fogjuk — a vázas szerkezetű falazatok szerepe sokkal jelentősebb volt, mint amilyent a népszámlálások lakóház-statisztikái rögzítettek.

A sövényfal

A szakirodalomban *patics*-, *sövény*- vagy *fonott fal* néven ismert vesszővázás sárfal a neolitikum óta ismert. Szeged környékén Tápé—Lebő és Gorzsa lelőhelyen kerültek elő újkőkori *patics*-maradványok.¹⁰

A kora középkori Sövényháza falu megnevezése véleményünk szerint a sövény-vázás építéstechnikából származtatható. A Szeged-monográfia szerzői vitatják ezt az eredeztetést és a falu nevét a rekeszes halászati móddal kapcsolják össze.¹¹ Am figyelem kívül hagyták, hogy rekesztő halászatunk nádból vagy vesszőből font eszközének mind finnugor eredetű elnevezése — a *vejsz* vagy *vész* —, mind szláv eredetű *lésza* neve és *kürtő*, *pelőce* résznevezése alakjában igen eltér a helynév középkori *Sewenház* (1455), *Sewenháza* (1515) megnevezésétől.¹² Helynév-magyarázatunkat két párhuzam valószínűsíti: 1. a Saliga László régészeti terepbejárásaival hitelesített középkori Sövényháza Szegedtől északra, a Tisza egykori árterületéből kiemelkedő hátságon épült — olyan víz menti területen, amilyenről a sövényfal az utóbbi évszázadból gyakran adatolható, 2. a környéken, éppen a középkori Sövényháza szomszédságában ismert egy másik -ház, -háza utótagú helynév, *Hantház(a)*, amelynek hant előtagja 18. századi írott forrással és a népi emlékezettel igazolhatóan szintén építési technikából: a gyephant (gyeptégla) építkezésre történt alkalmazásából eredt. A 18. században fölbukkanó *Hantház* helynév és annak eredete alátámasztani látszik azt a véleményyt, hogy hasonló gyökerű névadással a középkorban is valóban számolhatunk.

Bél Mátyás a Szeged mellett letelepült, katonáskodó rácokról írja: „Vesszőből font, tehéntrágyával, valamint sárral tapasztott kunyhóban laknak...”¹³ 1720-ban Szegeden 193 szerb határőr háztartást írtak össze, s tudjuk, hogy később a városból

¹⁰ *Trogmayer Ottó*: Ásatás Tápé—Lebőn. MFMÉ 1957. Szeged, 1957. 56. A Gorzsa—Czukur majori leletekről Horváth Ferenc régész tájékoztatót.

¹¹ *Szegfű László—Kürti Béla—Nagy Zoltán—Horváth Ferenc*: A táj falvai. Ith.: *Kristó Gyula* 1983. 308.

¹² A falu okleveles említéseit l.: *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1897. 683.

¹³ *Bél Mátyás* 1984. 19. Az 1720. évi összeírás adatait l.: Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio korában. M. Stat. Közl. Új folyam XII. Bp. 1896.

kiszorult granicsárok *Reszken* (később Röszeke) telepedtek meg és közülük sokan azután is ottmaradtak, hogy a település végérvényesen Szeged birtokába került (1731). Bizonyosnak látszik, hogy Bél megjegyzése a *reszke*-i szerbek hajlékaira vonatkozik. A 18. századi Reszke a Tisza közelében, áradmányos rét peremén húzódó hátságon települt.

A sövényfalat vidékünkéről először Tömörkény István írta le Tápéról: „Az erős töltések építése előtt csodálatos falu volt ez. Cölöpökre font vessző volt a házak fala, amit sárral kívül és belül kitapasztottak. Ha jött ki medréből a víz tavasszal, a tápéi ember fölrajta a bugyrot a padlásra a gyerekekkel, s csónak lévén minden háznál, míg a víz le nem ment, a padlásajtóból halászott, s élt a víz fölött. A ház cölöpre vert cserényfalából csak a sarat mosta ki a víz. Mikor az apadás beállt, (...) a tápéi ember újból kitapasztotta sárral, és lement a padlásról lakni a földre...”¹⁴ Tömörkény nem



1. kép. Vesszőből font falú góré, Tápé, 1970.

¹⁴ *Tömörkény István: A gyékényfal. In.: Munkák és napok a Tisza partján. Bp. 1963. 133.* Tömörkény ezt a faltechnikát másutt is leírta: „Leverik a karókat a földbe, azután körülfontják sövényvel. A sövényt meg kívül-belül beragasztják sárral. Kész a fal. Ha a víz megárad s kilegel a part-ra, lemossa róla a sarat, de a sövény megmarad a földbe vert karókon...” (A vadállat. In.: Barlanglakók. Bp. 1959. 463.)

csupán a falszerkezetet rögzíti, hanem azokat a körülményeket is, amelyek azt életre hívták és célszerűvé tették. Az oszlopok közé font vesszővázra tapasztott sárfal a Tisza ismétlődő áradásainak kitett faluban lehetővé tette a helyben maradást, azt a sajátos életmódot, amit Tömörkény az öregek emlékezete nyomán megörökített. 1896-ban ugyanis, amikor a leírás készült, a töltések már védelmet nyújtottak a tápaiaknak a tiszai áradásoktól. Szinte ugyanilyen jellemzést írt K. Nagy Sándor a komádi-i sövényházzról és lakóiról.¹⁵

Az 1879. évi árvízkor elpusztult Tápe a régi helyén épült újjá és lakói az újjáépítés során gyakran alkalmazták a korábban kisebb áradásokat átvészelő falszerkezetet. Föltűnő viszont hogy az 1879-es nagy árvíz után épült cölöpvázás házakban vesszőfonadéknak nem találtuk nyomát, s erre a legidősebbek közül is csak ketten emlékeztek. Ennek okaira még visszatérünk.

Sövényház építését 1906—07-ben már Györffy Istvánnak sem volt alkalma megfigyelni a Nagykunságon és környékén, Bakó Ferenc pedig 1954—1972 közötti Heves megyei terepbejárásai során mindössze tizenegy sövényfalú lakóházat talált, s azok sem épültek teljes egészében vesszővázra.¹⁶ Magam a sövényháznak már csak az emlékanyagát tudtam föltárni.

Az algyői Süli Zakar Rudolf (szül. 1880) 1964-ben így emlékezett: „*Karók voltak leerve, sövényrel befonva, letapasztva. Csömpőjefálnak mondták.*” Szerinte *Suttyánban*, a Tisza töltés mellett volt ilyen ház. Algyőn sövénykerítésről is tudunk.



2. kép. Vesszővázás, tapasztott „életősház”, Baks—Alsó-Ányás 52.

¹⁵ K. Nagy Sándor: Biharország II. k. 1888. 75. Idézi Györffy István 1908. 161.

¹⁶ Györffy István 1908. 161., Bakó Ferenc 1978. 46.

Baks községben (1950 előtt Sövényháza Baksi szőlők nevű külterületi lakott helye) 1962-ben öt adatközlő beszélt sövény falú építményről. Czibolya Ferenc (sz. 1878) fiatalkorában látta, ahogyan „karókat fűzfavesszővel befontak, sárcsömpöjjel beverték a fonyást, aztán besímitották”. Ez úgy értendő, hogy a csömpölygnek nevezett szalmás sárgombócokat odacsapkodták a vesszőfonadékhoz, hogy át-türemkedjenek a vesszők között és kitöltsék a készülő falat. Apró Lajos (sz. 1894) szerint a Pallavicini uradalom ányási bérgazdaságában volt sövényfalú istálló és *sopa* (birkahodály).

Tábit János (sz. 1880) 1912-ben, Pálinkó Imre (sz. 1900) és Csépe István (sz. 1909) ács és kőműves az 1930-as években elbontott sövényfalú házakra emlékezett. Utóbbi szerint a házat nagyapja építette.

Úgy vélem, a tiszai töltések megépítése után — az 1870-80-as évektől — a sövényfal funkcióját veszítette, és már kevés ilyen falazatú házat, istállót, ólat építhettek. Korunkat azok sem éltek meg. A sövényfalú építmények az emlékezők szerint csak karóvázra, talpgerendák nélkül készültek.

Egy tápéi kukoricagóré (1. kép) és baksi gabonátároló, ún. „életős ház” (2. kép) a vesszővázás építkezésnek föltehetően utolsó hírmondói a szegedi tájon. Az *életős ház* 1906 táján kiosztott uradalmi haszonbéres földön épült (Alsó-Ányás 52. sz. tanya), fala „fonyott rőzse”, amit kívül-belül 2–3 cm vastagon tapasztottak. Az építményt az asszonyok cséplés előtt minden évben kimeszelték.

A vesszővázás *életőskas* vagy *életősház* elterjedt volt Makón és a hódmezővásárhelyi tanyákon a 18. században és a 19. század első felében.¹⁷ A *kas*, *búzaskas* mindig vesszőből font és tapasztott, de az *életősház* fala vályogból, fából, hasítványból is készült. A Maros melletti Apátfalván (Makó szomszédságában) a közelmúltig fennmaradt néhány, szántalpra épített, vesszővázás *gabonáskas*.

Sövényházra vonatkozó emlékek és sövényfalú építmények Tisza menti településeken (Algyő, Baks, Rösze, Sövényháza, Tápé) bukkantak elő, amiből arra következtetünk, hogy ez a nagy múltú faltechnika tájunkon az áradással fenyegetett folyómelléki lakosság építő eljárása volt. Hasonló megállapításra jutott tiszántúli kutatásai során Györffy István és Tábori György.¹⁸ A fal vázának fonására a jól hajlítható fűzfavessző a legalkalmasabb, de a fonadék más vesszőből (akácgallyból, kőkeny vesszőből stb.) is készült. A fűzfa élettere a folyók ártere, vagy ahhoz hasonló, vízben gazdag terület, s ez is közrejátszhat abban, hogy a vesszővázás sárfalak jelentős részben ilyen adottságú területen épültek. Újabban Sztrinkó István bizonyítja, hogy a Duna—Tisza közén a sövény falazat nemcsak víz menti településeken volt gyakori, hanem folyótól távoli területeken is.¹⁹ Páll István adatföltárásai egyes nyírségi faluk 19. századi sövényépítkezéséről ugyanilyen tanulságot hoztak.²⁰ A kutatott tájról eddig nem kerültek elő olyan források, amelyek fenti következtetésünk módosítására készítenének. Ez valószínűleg azzal a körülménnyel magyarázható, hogy Szeged környéke Tiszától távoleső területein más növényi vázszerkezetek alkalmazása vált elterjedté.

¹⁷ Tóth Ferenc 1986. 100—102., Szenti Tibor 1983. 226—227.

¹⁸ Györffy István 1908. 160—162. Tábori György szerint „a Körösök mentén is a tapasztott sövényfal volt az általánosan használt falazat.” (1967. 16.)

¹⁹ Sztrinkó István 1987. 44—45.

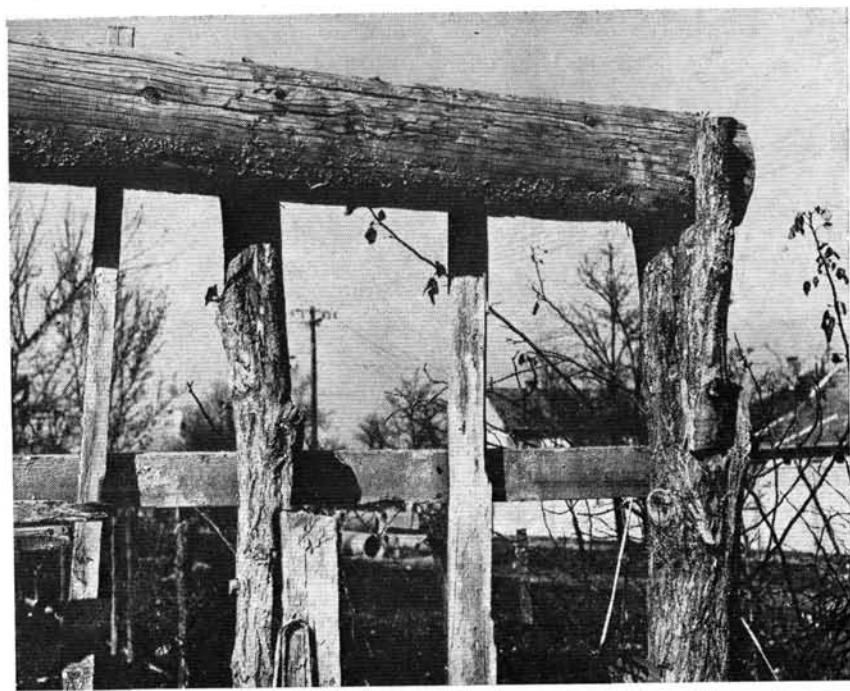
²⁰ Páll István 1987. 14—15.

Az oszloposház

Az *oszlopos-*, más néven *ágasos-* vagy *csömpölyegház* építéstechnikáját a megkívánt alapossgal Tápén tudtuk föltárni, aminek az a magyarázata, hogy itt századunk első felében is alkalmazták ezt az építő eljárást, míg másutt korábban kiszorult a paraszti építkezésből. Maguk a tápaiak *ágasos-* vagy *csömpölyegházat*, ritkán *oszloposházat* mondanak. Szakterminusnak azért választottuk a ritkábban használt *oszloposház* megnevezést, mert leginkább ez alkalmas más faltechnikáktól való megkülönböztetésére. A *csömpölyegsár* készítése és felhasználása ugyanis a faltechnikánál jóval szélesebb körű, ezért félreértésre adhat lehetőséget, — az *ágasos* kifejezést pedig a népi építészeti szakirodalom az *ágasfák* tartotta tetőszerkezetre használja.

Miután a házhelyet kijelölték, az *oszloposház* úgy készült, hogy az épület négy sarkán és a ház hosszában 2—2,5 méterre ún. *anyaoszlopokat* ástak le, amelyek 15—20 cm átmérőjű akác- vagy tölgyfatörzsek. A földbeásott akác a tapasztalat szerint a tölgyfánál tartósabb, mert a tölgy hamarabb korhadásnak indul. A legvastagabb fatörzseket, melyeknek gyakran a tövét is meghagyták, a készülő ház sarkaira állították, egy-másfél méter mélyre. Házbontáson figyeltem meg, hogy az épület sarkaira felső végükön villás szétágazású oszlopokat helyeztek, illetőleg az *ágas* végét, fadarab odaszögelésével villásra alakították. (3. kép). Ebbe helyezték azután a sárgerendát.

A *nagygerenda* tartására a ház két végén és a szoba-konyha közötti falba hasonló vastagságú, de 30 cm-rel rövidebb három oszlopot ástak le. Ezután az *anyaoszlopok* közé még egy-egy vékonyabb akácoszlopot, *segédoszlopot* állítottak, így a fal vázát

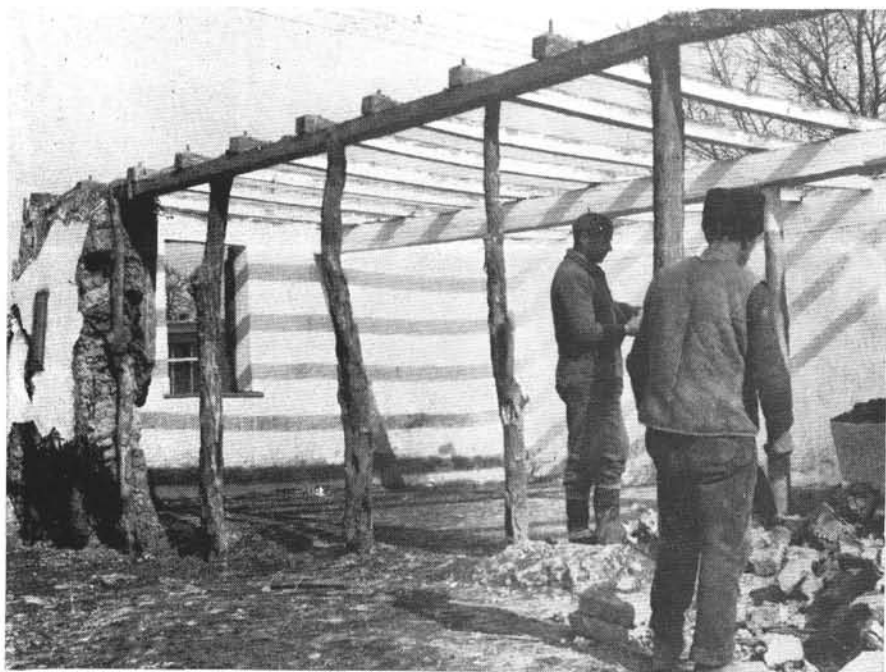


3. kép. *Oszloposház* sarokoszlopa az *ágasába* fektetett *sárgerendával* és az oszlopok közé szögelt lécekkel, Tápé

képező ágasok általában egy méterre, néhol sűrűbben voltak. A házbontások tapasztalata szerint az akácoszlopok kérget nem vagy ritkán hántották le, állítólag azért, hogy jobban tapadjon rajtuk a sár. Az akáctörzsek földbe kerülő végét gyakran megpörkölték, hogy ne korhadjanak. Ezután az oszlopok végébe becsapolták a négy sárgerendát, föltették a födémgerendákat, gyakran a tetőszerkezetet és a tetőt is, utána fogtak a falrakáshoz. (4. kép) Az oszlopok közé gyakorta még vízszintesen elhelyezett léceket is szögelték, melyek a csömpölyegek kötését, ezáltal a fal szilárdságát szolgálták.

Az agyagot a faluszéli nyomáson: Ásványhátan vagy Sárgagödörből termelték ki. A kocsin hazahordott sárgaföldet kapával átvágták, jól leáztatták, szalmát, gyékényhulladékot — a szövés előkészületeinél félredobott gyékényrészeket — szórtak bele és megtaposták. Hallottam, hogy a szalmás sarat régen lóval is tapodtatták. Az így elkészített szalmás sárból kb. gyermekfej nagyságú gömlyét, úgynevezett csömpölyeget markoltak össze, azt hosszúkasra elnyújtották, szalmában megheggették és erősen odacsapták az oszlopok közé. A csömpölyeg szalmában való megforgatása a sárgömölyék jobb kötődését szolgálta. Ügyeltek arra, hogy a csömpölyegeket erősen odatömködjék, odagyömöszöljék az oszlopokhoz és egymáshoz, s ezáltal a sárfal szilárd tömböt alkosson. A házbontások megfigyeléseiből arra következtetünk, hogy a lécek egy részét csömpölyegezés közben szögelték fel, ahogyan fal magasodott. Munka közben a falrakó a kezét sűrűn vízbe mártotta, hogy jobban csússzon róla a csömpölyegsár.

Az erősen megnyomkodott sárcsömpölyegek a falban 2—3—4 ujjnyi vastag réteget képeztek. A csömpölyegezéssel a fal hosszában haladtak. Miután egy sort körülraktak és az eleje megszikkadt, új sort kezdett a falrakó. Előtte a már szikkadó



4. kép. Oszloposház váza és födém szerkezete, bontás közben. Tápé, 1970.

csömpölyegekre aprószalmát, töreket szórt. A csömpölyegeket úgy rakták egymásra, hogy kötésük legyen. Az ajtófélfát és az ablakkeretet falrakás közben tették a helyére. Vékonyabb oszlopokra, csömpölyegből közfalak is készültek, de a 19. század végén már előfordult, hogy a közfalat vályogból rakták. Száradás után a falat polyvás sárral kívül-belül, két-három rétegben tapasztották. Házbontások közben láttam, hogy a csömpölyegfalra kívül három rétegben 5 cm vastag tapasztás is került, míg belül csak egy tapasztást „húztak rá”. Lemállott tapasztás alatt figyeltem meg, hogy az oszloposház sarkaiba kívülről, függőlegesen néhány ujjnyi vastag nádkötegeket helyeztek, valószínűleg azért, hogy a tapasztás jobban tapadjon. A tapasztással együtt a fal szélessége 40–50 cm között volt.²¹

Tápén több oszloposház átvészelte az 1879. évi árvízkatasztrófát és közülük négy 1970-ben is megvolt (!). Mind a négy lakóház magas fekvésű helyen épült. A nagy árvíz után sok család építette oszlopokra új lakóházát. Ilia Antal tápéi lakos 1890-ben beltelkén, lakóháza folytatásaként 4 öl hosszú, 3 öl széles istállót szándékozott építeni „czölöpökre, sárfalra, gyékénytetőre”. A dorozsmai főszolgabíró az építési engedélyt azzal a kikötéssel adta meg, hogy a gyékénytető helyett zsindely-vagy cseréptető készüljön.²⁷

A századforduló óta új oszloposház már nem épült, de a határban istállót, a falusi ház mellé fészert, kiskamrát, ólat az 1920–40-es években is építettek ezzel a faltechnikával.

Az oszlopos vázú sárfal építése természetesen nem kizárólag tápéi specialitás. Tombác János szegedi lakos 30 holdas baktói bérletén 1897-ben 20 m hosszú, szobakonyha-kamra-istálló beosztású házat épített, „oszlopokra gömöjesárral”.²³ Baktó a várostól északra Tápéval határos, jó termőtalajú határrész, melyet a város a 19. század közepétől bérbeadással hasznosított. Mivel mély fekvésű terület, valószínű, hogy a szegedi bérló a Tisza áradásától vagy a belvizektől tartva választotta a folyó menti táj bevált építési technikáját.

A hódmezővásárhelyi parasztházakról a város monográfusa századunk elején így írt: „.... a lakóházak általában szűk és alacsony szabásúak voltak, véggel az utcára, csömpölyegből vagy vert földből rakva, sarkain és a szelemengerenda irányában földbe ástott tölgyfa oszlopokkal.”²⁴ Ez a jellemzés lényegében a leírt oszloposház sajátosságait rögzíti, azzal az eltéréssel, hogy a fal vagy csömpölyegből, vagy döngölt földből készült.

Föltűnt, hogy az elbontott tápéi oszloposházakban vesszőfonásnak nem találunk nyomát és csak két idős helyi adatközlőnk emlékezett a falat erősítő fonadékra. Széll Ferenc (sz. 1892. Tápai-rét) ezt mondta: „Az ágasokat befonják rőzsével vagy náddal” — amivel nem csupán a vessző, hanem a nád alkalmazására is utalt. Másik adatszolgáltatónk (Nagy Pál, sz. 1890) úgy emlékezett, hogy kisebb melléképületek falvázának készítettek az oszlopok közé vesszőfonást, de házfalba nem. A visszaemlékezéseknek és a házbontásoknak ez a tanulsága különösen azért érdemel figyelmet, mivel Tömörkény a századvégén Tápéről cölöpökre font vesszővázaz építőtechnikát írt le.

A Szeged környéki oszloposház és sövényfalú ház szerkezetének megkülönböztetéséhez két fontos támpontunk van:

²¹ Vö.: Juhász Antal 1971. 444–446. Az ott közölt leírást több házbontás megfigyelésével egészítettem ki.

²² A hivatkozott építési engedély Tápén, magántulajdonban van.

²³ Csongrád Megyei Levéltár (CsML), Szeged v. tan. ir. Külterületi tervek 1894–1899. 4. doboz.

²⁴ Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története. 4. Hódmezővásárhely, 1911. 153.

1. Két tápéi építő specialista (Dávid Péter, sz. 1890 és Kószó Imre, sz. 1902), akik az 1920—30-as években több tucat *oszloposházat* bontottak, a falakban vesszőfonadékot nem találtak.

2. Az idézett tápéi és szeged-baktói építési engedélyben vessző vázszerkezet nem szerepel, csak a cölöpök, illetve oszlopok említése.

Mindezek alapján úgy látjuk, hogy a vessző-, rőzse- vagy nádfonadék nem volt általánosan elterjedt és szükséges eleme a tápéi *oszloposháznak*. A fal vázát a vastag, földbe ázott oszlopok alkották, amelyek a rájuk helyezett és becsapolt *sárgerendák*on nyugvó tetőszerkezet és a földél terhét is megtartották. Megállapításunk nem szándékozik megkérdőjelezni Tömörkény István idézett leírásának hitelét. A lényeges az, hogy Tápén — és a déli Tisza-vidéken — indokolt külön számontartani a cölöpök közé font vesszővázas és az ugyancsak cölöp vázú, de sövény nélküli faltechnikát. Lehetséges, hogy e két építőtechnika alkalmazása között időbeli eltérés volt — oly módon, hogy a cölöpök közé font vesszővázas építőtechnikát (amelynek az újkőkortól számos bizonyítéka van) a 19. század második feléig, nagyjából a folyószabályozásig alkalmazták, a vesszőváz nélküli *oszloposház* pedig a szabályozás utáni, az 1860—70-es évektől kezdődő időszak faltechnikája, amikor a sövényfonás már viszszaeszoport, — mert szükségtelenné vált (!) —, de a megszokás és az előrelátás még az árnak és a belvíznek ellenálló cölöpváz építését követelte meg. Ennek az eldöntéséhez az élőszavas emlékezet már nem, csak az írott források további föltárása vihet közelebb.

Kutatóterületünk közelében Tóth Ferenc kutatta fel Makón az *oszloposház* emlékanyagát.²⁴ Csak egyetlen ilyen házát sikerült földerítenie, de erről is jól megállá-



5. kép. *Oszloposház váza és csömpölyegfala bontás közben, Tápé, 1973.*

²⁴ Tóth Ferenc 1978. 189.

píthatta, hogy építéstechnikája lényegileg egyező a tápéi oszloposházával. Az eltérés annyi, hogy míg Tápén az oszlopokra ritkásan léceket is szögelttek, addig Makón vízszintesen és függőlegesen nádcsomókat kötöttek, melyekhez jobban kötött a csömpölyegsár. Miután Makó is folyóparti település, bizonyosra vehető, hogy a folyószabályozás előtt ott is számos oszloposház épült, ám a mezőváros lakói hamarabb elbontották régi hajlékaikat, mint a tápéi parasztok.

A *csömpölyeg* szót Czuczor—Fogarasi szótára így értelmezi: „csomóba tekeregett, gömbölyödött valami, p. sár, ganaj, szőr, haj”, s említi a képzett *csömpölyödik* igét „csomósan összegömbölyödik, tekeredik” értelmezéssel.²⁶ Ez csak közelíti a Szeged vidéki csömpölyeg szó jelentéstartalmát, de nem adja annak pontos megfeleljét. A népi építkezési gyakorlat *csömpölyeg* szavát tudunkra először Samu József értelmezte 1884-ben a következő életszerű leírással: „Ide emberek; lássunk a dologhoz. Te Jancsi jól összevágod azt a sarat, szalmával jól összetaposod; Te Pista csinálod a csömpölyegeket, de jól megforgasd a szalmában, hogy elég kemény legyen; te pedig Gyurka, ott a villa, felhányod a padlásra; én meg majd csömpölyegezem a belső padlást.”²⁷ A leírás elég pontosan visszaadja a csömpölyeg készítésének folyamatát. A példában ugyan a padlás csömpölyegezése szerepel, de a falrakáshoz is ugyanúgy készítettek csömpölyegsarat, tehát a sár- és a gömbölyegkészítést illetően a példa jellemző.

A vázszerkezet nélküli csömpölyegfal nem tartozik tárgyunkhoz, csak utalunk rá, hogy említi Kiss Lajos Hódmezővásárhelyről, Barabás Jenő Orosházáról és legkorábban Györffy István az alföldi parasztházról írt tanulmányában.²⁸ Gilyén Nándor a gömbölyeges sárfal szakterminussal tárgyalja és több táji megnevezését sorolja fel aszerint, hogy a szalmás sárcomót hogyan nevezik (pl. *göngyöleg*, *gomolya* stb.)²⁹ A *csömpölyegesnek* nevezett rakott sárfal alföldi elterjedésének felvázolásához még kevés feltárással rendelkezünk.

A cölöpváz kitöltése pallódeszkák közé döngölt földből, ún. vertfalból is készült. Ezt az építőtechnikát Szentí Tibor írta le Hódmezővásárhely—Kopáncsról. Kopáncs a Tisza-szabályozás előtt a nyári áradás során szinte minden évben víz alá került, csak a magasabb dombhátaakat tudták művelni. A tanyaépítés az ármentesítés kezdete után, a *Nagyrét* 1863. évi kiosztását követően indult meg nagyobb ütemben. A megtelepedő parasztok tanyáikat azért építették cölöpvázra, hogy az árnak, belvíznek ellenálló legyen. Szentí Tibor több olyan, cölöpvázás vertfalú tanyát földerített, melyek átvészelték az 1887. évi kis-tiszai zsilipszakadást követő árvizet.³⁰

Vertfalú, oszlopvázás házat magam is találtam a szegedi Fehér-tó közelében. A Szeged, Fehértó kapitányság 23. sz. tanya (1950 óta Szatymaz I. ker. 118) lakóházának a fala „verőtfal, mind oszlopokon van. Voltak ezek a nagy vízeségek, mind elpusztult volna, ha nincsenek benne oszlopok”. 1942-ben, amikor századunkban legmagasabb volt a talajvíz, a tanyát töltéssel vették körül, ladikon jártak ki a környékre, de a ház nem dőlt össze, mert megtartották a falába épített oszlopok. (Kormány András, sz. 1895.)

Valószínű, hogy a cölöpvázás építkezésnek ezt a változatát a Tisza áradásokkal veszélyeztetett mellékén másutt is alkalmazták, ahol különben is elterjedt volt a vertfalú építéstechnika.

²⁶ Czuczor Gergely—Fogarasi János 1862. 1069.

²⁷ Samu József: Tájszók (Alföld). Magyar Nyelvőr, 1884. 236. alapján közli Szinnyei József 1893—1896. 355.

²⁸ Kiss Lajos 1981. 235., Barabás Jenő 1965. 92., Györffy István 1943. 121.

²⁹ Barabás Jenő—Gilyén Nándor 1987. 61.

³⁰ Szentí Tibor 1977. 73—90.

A tutajfal

A vázas szerkezetű sárfalak egyik változatát Szeged környékén *tutajfal*nak nevezik. Építésének technikáját és magát a tájszót nem említi a Magyar Néprajzi Lexikon és Barabás Jenő—Gilyén Nándor közelmúltban megjelent népi építészeti szintézise. Pontosabban fogalmazva, Gilyén Nándor tárgyalja ezt a falépítő technikát, de nem tud Szeged vidéki meglétéről és az építő gyakorlatot kifejező tájszóról.³¹ Ez különösen azért feltűnő, mivel a táji terminus és az építő gyakorlat szükséztől, de lényegi leírása szerepel múlt századi szótárainkban és legutóbb Bálint Sándor Szegedi szótárában is.

Lássuk előbb a legrégebbi írott forrásokat! Az első említés tudtommal Nátly József múlt századi szegedi tollforgatótól származik, aki a tutaj szót így értelmezte: „nád, vagy gyékény kötet. *Tutalyos ház: vizenyős helyeken oszlopokra és nád tutalyokra építetik. Gyékény tutalyn tanulnak a Tisza melléki gyerekek úszni*”.³² Megfogalmazását Bálint Sándor szó szerint idézi, de biztos állítható, hogy „A magyar nyelv szótára” tutaj címszavának értelmezése is Nátly leírásán alapszik: „Szeged tájékán így nevezik az összefűzött nád-, vagy gyékény-káka-szárazakat. Vizenyős helyeken oszlopokra és nádtutajokra építik a házikókat. A Tisza melléki gyerekek gyékénytutajon tanulnak úszni.”³³ Szinnyi József tájszótárában szerepelteti a „tutalyos-ház” címszót, „vizenyős helyen oszlopokra és nádkötegekre épített ház” meghatározással.³⁴ Nem kétséges, hogy mindkét szómagyarázat forrása Nátly József 1825-ben publikált munkája.

Ennek az építőtechnikának a legkorábbi leírását is Bél Mátyás közölte tájunkról: „Kevesen építik házaikat rakott falból, a legtöbbben sövényfalként földbe tűzött nádat használnak. Előbb erősen, sűrű sorokban megkötözik, majd sárral tapasztják be és kimeszelik. Hosszú évekig lakják e náddal fedett helyet. Azt tapasztaltuk, hogy elsősorban a szegényebb magyarok és rácok tesznek így.”³⁵ A leírás egyik lényeges eleme, hogy „földbe tűzött nádat” említ, amit erősen összekötözték. A sövényfalhoz való hasonlítás kérdéses számunkra, hiszen a sövény vesszőből fonadékot alkot, a nád vázszerkezetet viszont sem az egykorú leírások, sem a recens bizonyítékok szerint nem fonták, hanem valamivel a vízszintesen rögzített karókhöz, lécekhez kötözték. A nád falváz tehát szerkezetileg nem, csupán jellegében hasonló a vesszőből font sövényvázhoz. Fontos tanulsága még Bél leírásának, hogy az ilyen házakat szegényebb magyarok és szerbek hosszú évekig lakták.

Az építőtechnika említésére szegedi hagyatéki leltárban is sikerült rábukkannunk. Az 1811-ben elhunyt Berta Simon szegedi lakos inventáriumában szerepel „Egy Szállás az alsó városi részen az Matyon túl, Szétsi Joseff Szállása szomszédságában, melyen vagyon egy Ház Tutajra és sár Tapasztra, ez áll 1 szobából, egy konyhából, 1 szín és kiss kamarából.”³⁶ Berta Simonnak Alsóvároson is volt lakóháza, de hagyatéki leltára szerint szállásán, vagyis szállásföldjén épült három osztatú, színnel toldott házában lakott. Vagyona nem ismert, ám abból, hogy 30 anyajuhot és juhtej-feldolgozásra használt tárgyakat hagyott maga után, arra következtetünk: családjával

³¹ Barabás Jenő—Gilyén Nándor 1987. 68.

³² Nátly József: Némely vélekedés a magyar nyelv ügyében. Szeged, 1825. Az idézett meghatározást közli Bálint Sándor 1957. II. 603.

³³ Czuczor Gergely—Fogarasi János 1874. 506—507.

³⁴ Szinnyi József 1897—1901. 2. kötet. 824.

³⁵ Bél Mátyás 1984. 42.

³⁶ CsML, Szeged v. tan. ir. Számozott ir. 111. doboz, 891/1811

kisparaszt szinten élt. A „tutajra és sár tapasztra” épült tanya építéstechnikája minden bizonnyal ugyanolyan volt, amilyent Nátly József 1825-ben „tutalyos ház”-ként leírt.

A tutajfalas építkezés írott emlékei megtalálhatók a múlt század végi szegedi külterületi építkezési tervekben is. Az 1894—99 közötti évekből 326 tanyai lakóház és 133 melléképület engedélyezéséhez benyújtott tervet, kérelmet tártunk föl és ezek között 3 *tutajfalú* lakóház, 6 istálló, 2 szin és 1 szerszámkamra építési kérelme került elő.³⁷

„Tutajból” készült falazatú házat az alábbiak építettek:

neve	Az építtető lakó-helye	földingatlana	Az épület fala, tetőzete, beosztása
Makra János (1895)	Röszke	710 n-öl tulajdonföld	„fala tutajból”, tető: zsindey, szoba-konyha
Gárgyán József és Pál (1896)	Szentmihály-telek	5+5 hold bérlet	„oszlopokon tutajból” tető: nád, szoba-konyha-kamra
Szél Gergely (1898)	Röszke	5 hold 100 n-öl tulajdonföld	oszlopokra tutajfal tető: zsindey, meglevő épület bővítése: szoba-kamra

Az építkezők törpebirtokos, illetve bérlő kisparasztok.

1895-ben Kertész Sándor 50 holdas csengelei bérletén, a meglévő tanya mellé 16 m hosszú, 6 m széles istállót „tutajra szándékozik építeni”. 1898-ban Tombácz János szegedi lakos 25 holdas baktói bérletén épít „tutajból”, zsindey tetejű istállót. Az építetők között tehát módosnak látszó városi bérlők is voltak. A melléképületek közül 3 Röszkén, 2-2 Baktóban és a Felsővárosi feketeföldeken, 1-1 Csengelén és Szentmihályteleken épült. Két engedélyen pontos méret is szerepel: Szalma György 1896-ban Röszke 213 számú tanyája mellé istálló építésére kér engedélyt „oszlopokra tutajból” és az engedélyező hivatalnok megjegyzése: „tutajfal 15 cm vastag oszlopokra”. Egy 1899-ben Baktóban épülő szerszámkamra falazata „oszlopokra 16 cm vastag tutajfal”. A fal anyagát — az oszlopvázon kívül — az iratok nem jelölik meg.

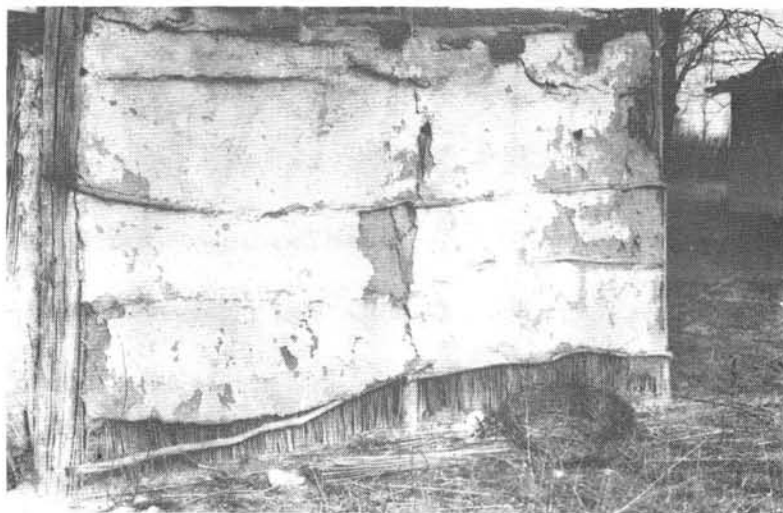
A föltárt építési tervekből az derül ki, hogy az engedélyezett külterületi házaknak alig 1%-a, a melléképületeknek 7%-a épült *tutajfalra*. Föltehető azonban, hogy ha ennyien kérték és kapták meg a hivatalos engedélyt tutajfalas építkezésre, akkor ténylegesen többen alkalmazták ezt az építőtechnikát, főleg a kisbérlők és a kisparasztok közül. Hozzá kell tennünk, hogy az 1890-es évek második felében már a vályogépítkezés volt az uralkodó Szeged külterületén is: a 12 *tutajfalas* házon és melléképületen kívül vertfalból 32 lakóház és 12 istálló épült, és 403 épület fala vályogból készült. Egy korábbi időmetszet a falépítési technikák között valószínűleg más arányokat mutatna.

Az írott források tanulságait a jelenhez közeledve gazdagítják a paraszti visszaemlékezések. Dobó Sándor mórachalmi, *Tüsöksoron* lakó gazda (sz. 1899) úgy emlékezett, hogy a környékükön két parasztembernek volt *tutajháza*, Börcsök Istvánnak és Varga Illésnek. Készítése: „*Oszlopokat ástak le. Keresztben karókat erősítettek hozzá,*

³⁷ CsML, Szeged v. tan. ir. Külterületi tervek 1894—1899. 9 doboz

mint a korlát. Közéjük tányéricszárát raktak sűrűn, úgy, hogy a ricaszárak közt maradt egy ujjnyi távolság. Azután vastagon betapasztották.” Az Ásotthalom határába eső Kissoron élő Dobó József (sz. 1891) emlékezete szerint a szomszédos szabadkai földön egész tanyasor volt, ahol a házak „tutajfalra épültek”. Nagygazda család ivadéka, őnáluk tutajház és istálló nem volt, de ólat maga is készített „tutajfalra”.

A rúzsai Balla Mihály (sz. 1900) a tutajfal építését így mondta el: „Toposokat (=oszlopokat) ástak le, egy- másfél méterre egyik a másiktól. Hevedert szögeztek



6. kép. Karó karcelokhoz erősített nádra tapasztott tutajfal, Röszeke



7. kép. Nádköteghez karcelozott tapasztott nád fal polyvászínben, Röszeke

hozzá, aztán tányéricszárakat hozzádrótoztak a hevederhöz és több hujjában kitapasztották.”

Németh Jánosné (sz. 1904) 1926-ban fiatalasszonyként került az átokházi baromjárdásra (ma Ásotthalom), ahol 5 kat. hold járásföldet béreltek. „Vertünk vályogot, csináltunk tutajfalat — mondja — Ágácfaoszlopokat ástunk le... (Milyen távol?) Olyan másfél-két méterre, toposokat. A toposokra koszorúfát raktak. A sarkára vastagabb toposokat ástak az embörök. Aztán hasított akácfaéből karfát odaszögeztek a toposokhoz és ricaszárát fűztek hozzá dróttal. Csináltunk szalmás sarat és vastagon betapasztottuk. Mi az urammal csináltunk ilyen tutajfalat.” Németh Jánosék az állatok számára készítettek tutajfalú építményt, de az asszony emlékezik, hogy többen házat is építettek így. Ők a városi bérföldön előbb gunyhót, vagyis kb. egy méter mélyen földbeásott, elején és végén gyephantból és vályogból rakott falú, nyeregretős gödörlakást, néhány évvel később hantházat építettek.

Veszelkáné Gémes Eszter (sz. 1901) az 1920-as években Szeged város felparcellázott csengelei közlegelőjén látott ilyen építő gyakorlatot: „A gunyhó négy sarkára erős oszlopokat ástak. Aztán leástak sorban tányéricszárát, mögkarcelazták az oldalát (=karcélhoz fűzték a napraforgószárát). Kívül-belül betapasztották. Möghányták a tetejét gazzal, szalmával... Ideiglenös lakásnak használták.”

A szegedi városi bérföldeken, ahol sok kisbérő a földárverésen a félévi kauciót alig tudta kifizetni, egymás mellett élt a földbeásott gödörlakás, a hantház és a tutajfal építésének a gyakorlata. Mindegyik részint a gazdasági, társadalmi körülményekkel, részint parasztságunknak az építkezésben megmutatkozó önellátásával magyarázható. Ez az építészeti önellátás természetesen az építkezők mindenkori anyagi, szociális helyzetének függvénye. Az 1902-ben parcellázott Mérges pusztán (ma Pusztamérges) is ilyen épületekben élt évekig sok szegényparaszt, akinek csak 4—5 hold homokföld vásárlására jutott pénze. A tutajfal általában egy *sukk* (30—31 cm) vagy valamivel vastagabb volt, tehát kevésbé széles mint a vert- vagy a vályogfalak, ezért télen hamarabb kihűlt, mint amazok. A volt kisbérők és leszármazottaik szerint a földgunyhó és a gyepetglákból a föld színére épült hantház is melegebb volt a tutajháznál.

Nád falváz készítését csak néhány visszaemlékező és pár fennálló épület bizonyítja. Tornyai Sándorné (sz. 1887. Sándorfalva) szerint szüleinek sándorfalvi háza 1880-ban úgy épült, hogy oszlopokat ástak le két- két és fél méterenként, ezek közét náddal befönték(?) és vastagon betapasztották. Emlékezését alátámasztja, hogy egy falubeli ács és kőműves több ilyen szerkezetű ház bontásában vett részt. Ő a falszerkezetről ezt mondta: „Oszlopok voltak leásva, nádtutaj karcéllal hozzáfogva, azt vastagon tapasztották.”³⁸

Paragi Péterné Kovács Katalintól (sz. 1907) tudjuk, hogy a Szatymaz III. ker. 122. sz. tanya régebbi lakóházának a fala nagyobb részt „nádtutaj” — talán gyephantokkal kiegészítve —, amit a belvizes esztendőkből több helyen vályoggal aláfalaztak és oszlopokkal erősítettek meg. Építése az 1840-es évekre tehető.

Tápén még többen emlékeztek nád vázú tutajfalra. A legidősebbek életében már csak polyvás, fészter, néhol a ház végfala készült tutajból.

Nem tudjuk, mikor — de bizonyosan a 19. század utolsó évtizedeitől a nádtutajt visszaszorítja a napraforgószárból fűzött vázszerkezet alkalmazása. A tanyai épületállomány vizsgálata és adatgyűjtésünk szerint az emlékezettel elérhető időben a tutajfal váza már gyakrabban napraforgószár vagy hasított akácléc. Kevés olyan

³⁸ A Néprajzi Atlasz adatgyűjtése Sándorfalva kutatóponton, saját gyűjtés 1962—63-ban. Adatközlő Horváth István ács és kőműves.

tanyai melléképület maradt fenn, amelynek falvázát a 18. századi és 19. század eleji források leírása szerinti nádvasz alkotja (6. kép). Egy ilyen polyvásszín falában az a sajátos, hogy maroknyi vastag nádkötegből kötöttek *karcélt* és azokhoz fűzték a függőlegesen állított nádvázat (7. kép). Ez ahhoz a gyakorlathoz hasonló, amit Györffy írt le a sárréti nádházról.³⁹

A nád visszaszorulása két körülménnyel függ össze: részint azzal, hogy a 19. század végén tájunkon a belvizeket levezető csatornák építése folytán szűkült a nádtermő rétségek területe. Ugyanakkor a napraforgót (*Helianthus annuus*), amely a homoktalajt kedvelő, igénytelen növény, minden tanyai gazdaságban termesztették, főleg olajos magva miatt. Három-négy cm vastag, erős szára a keményszárú nádnál is alkalmasabb falváznak bizonyult.

Igazolhatóan *tutajfalú* ház adatgyűjtésem idején (1965–1974 között) Szeged környékén már elvéte akadt — bizonyosan ilyen az említett szatymazi tanya régi lakóháza —, istálló is kevés, de még számos *tutajfalú* színt, polyvást és külső gabonátárolót találtunk. Az emlékezet szerint tutajfalú istállót nem csupán városi kisbérlok és szegényparasztok, hanem kisparasztok is építettek a mai Ásotthalom, Rúzs, Kistelek, Csengele határában. A kisteleki Volford István 1895-ben, amikor kétosztatú tanyáját vertfalból megépítette, a nagyjóságnak vázas sárfalú istállót épített. Kéthárom lépés távolságra vastag karókat ástak le, ezek közé sűrűn napraforgószárat fűzték a karókhoz szögelt *korchoz*, vagyis akáchasítványhoz. „*Volt azon sukos vastag*



8. kép. Napraforgószárra tapasztott *tutajfalú* polyvásszín, Mórahalom

³⁹ Györffy István 1908. 159: „...a nádat arasznyi vastagon szárnyékkal módjára felállították és egy jó félmarok nádból készült *korczpár* közé fűzfa gúzzsal erősen összeszorították.”



9. Napraforgószárra tapasztott falú birgeól, Kistelek, Tanya 288. (1976)

tapaszt” — emlékezik Volford István (sz. 1899). A lepadlásolatban istállóban 4 szarvasmarhát és 3 lovat tartottak.⁴⁰

A szegedi tanyákon a 20. század első felében leginkább a polyvás készült *tutaj*-ból. Tandari Vince röszei kisparaszt tanyatelkén a harmincas években készített polyvást. Az építmény hossza 4,4 m, szélessége 2 m. „*Kimértem azt, ilyen formában köll neki állni. Leástam az oszlopokat: négyet az egyik, négyet a másik oldalára. Az oszlopok leásása után föltöttük a koszorúfákat, a végén két oszlopra a szelement, aztán arra a horogfákat. A tetejére nádat, azt levarrtuk dróttal. Azután csináltuk a falát. Az oszlopok közé léchevederőket csináltunk botfából, ahhoz dróttal fűztük a tányéricszárát. Székföldből, polyvával sarat csináltunk és batapasztottuk. A régi öregök úgy nevezték: tutajfal.*” Tandari Vince emlékezik a közelben egy nádtetős házra, amelynek a fala *tutaj* volt, úgymondja, „*tutajra volt építve*”.

Nagyobb tanyai gazdaságban az igények szerint nagyobb méretű polyvást készítettek, szintén házilag. A gazdának a napraforgószár lécekhez erősítésében, a sárkészítésben felesége és gyermekei segítettek. Az építményben a csépléskor visszamaradó polyvát, a kétébe kötött lucernát, a zsúpszalmát és a ritkábban használt eszközöket (borona, ekekapa, szán stb.) tartják.

A szegedi határ külső részein kb. a századforduló óta építenek külső gabonátárolót, ún. *lábashambárt*. Elnevezése onnan származik, hogy lábakra vagyis oszlopokra épül, a föld színétől 1—1,5 *sukk* magasan, ami lehetővé teszi a hambár alatti légjárást, így a gabona nem dohosodhat meg.

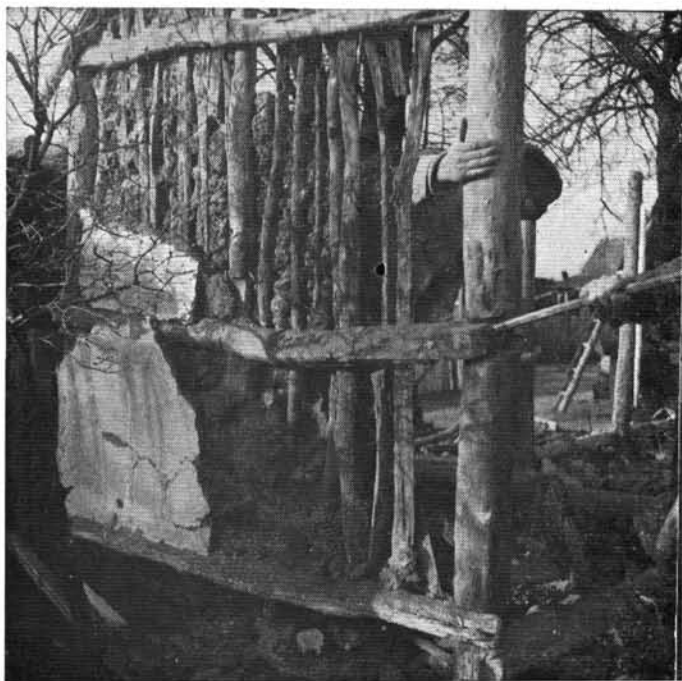
⁴⁰ Juhász Antal 1976. 357.



10. kép. Tutajfalú lábashambár, Ásotthalom 997. sz. tanya

Az Ásotthalom 997 számú tanyán (1950 előtt Szeged—Átokháza) Temesvári János (sz. 1893) 1926-ban készített az udvaron gabonáhombárt. (10. kép) A hozzá való akácfát a tanya körül vágta ki. Kiválasztott tíz darab, 13—15 cm vastag, egyenletes vastagságú akáctörzset oszlopnak, melyeket kb. 3 m hosszúra fűrészelt és a kérgüket lehántotta. Kijelölte a hambár helyét, h: 6,53 m, sz: 1,82 m). A hambár hosszában 5-5 db oszlopot ástott le 65—70 cm mélyen, nem egyenlő távol egymástól. A közöket az határozta meg, milyen hosszú akáctörzseket talált alkalmasnak talpgerendának. Mivel a 140—184 cm közötti oszlopközöket nagynak látta, minden közbe támasztékul egy-egy kis oszlopot illesztett *láb*nak. A hosszanti talpgerendák a tíz földbeásott oszlop kivésett részébe illeszkedtek és fölfeküdtek a 4-4 beszalot lábra. Az így elkészült oszlop- és talpvázra 10 db vékonyabb (8—10 cm vastag), lehántott kérgű akácrudat fektetett, közéjük ritkásan akácléceket rakott, arra szalmát, majd szalmával összetaposott székföldes sarat hordott, amit nagyjából elsimított. Ezek képezték a hambár 13 cm vastag padozatát. Az oszlopok végére négyszögletesre bárdolt, 8 cm vastag akácrudakat fektetett és szögezett. Megjelölte és fejszével, baltával kivágta az oszlopokból a *heveder* vájátát, a négyszögletes *hevedereket* a helyükre illesztette és az oszlopokhoz szögelte (11., 13. kép) Ezután fejszével hasított akáckarókat a hevederfák belső oldalához szögelt úgy, hogy a hasítványok között 1—2 ujjnyi széles közök maradtak. A közelben ástott *székföldből* (=szikes, szürke agyagból) polyvával kevert sarat készített és azzal a hambár vázát kívül-belül megtapasztotta. A sár az akáckarók között áttüremkedett és így összeálló, tömör falat képezett (12. kép). Vastagsága a tapasztással együtt 12—13 cm lett. A hambarra nyeregtető és nád-födél került.

Temesvári János a *lábashambárt* egyedül készítette: „*Mikor ráértem, mindig csi-*

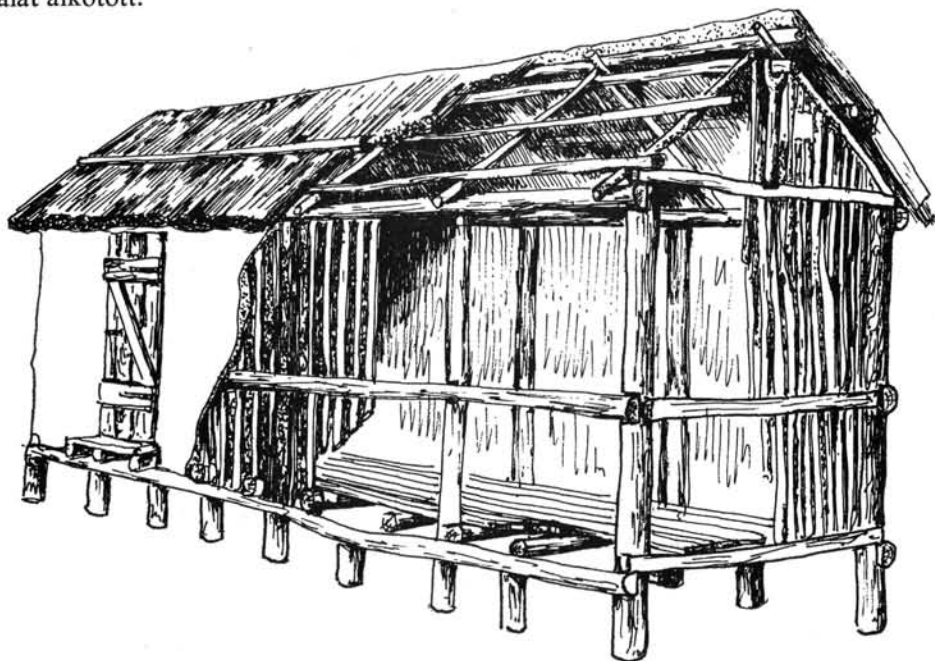


11—12. kép. Karóvázas szerkezetű tapasztott hambárfal részletei, Ásotthalom 997

nálam rajta valamit." Falát *tutaj*nak nevezte. Amíg maga gazdálkodott, rozstot tárolt benne. Elfért benne 100 mázsa is.⁴¹

Ilyen falszerkezetű külső gabonátárolók Szeged város átokházi, csorvai, balástyai, csengelei kapitányságában épültek, olyan gazdaságokban, ahol az új osztású bérföldeken az átlagosnál több gabona termett. Minden gazda maga építette, rendszerint családja vagy hozzáértő specialista, *kocamestör* segítségével.

Foglaljuk össze a *tutajfal*, *tapasztott fal* építéstechnikájának elemeit. Az épület sarkain 10–15 cm vastag, a fal vonalában másfél-két méterre vékonyabb akácoszlopokat ástak a földbe. Az oszlopokra vízszintesen, két-három sorban *hevedernek*, *karcélnak* mondott tartóvázat erősítettek. Ezek a környezet adta lehetőség szerint erdőben hasított botfák, erős akáchasítványok vagy lécek. Az oszlopok között egy ásónyom mély, keskeny árkot készítettek, ebbe nádat, napraforgószárat vagy karókat állítottak, és ezeket az éppen kéznél lévő vagy könnyen készíthető kötözőanyaggal — gyékénykötéllal, a gyékény selyméből sodort *ijannal*, kendermadzaggal vagy dróttal — sűrűn a hevederekhez rögzítették. Ezt a műveletet *karcelozásnak*, *korcolásnak* mondják. Előfordult, hogy a vázat kívül is, belül is *karcel*, vagy *korcpár* közé állították, ami az építmény falvázat szilárdabbá tette. Az így készült, Szeged környékén *tutaj*nak mondott falvázat polyvás sárral kívül-belül becsapkodták, tapasztották. A sár a vázszerkezet rései között áttüremkedett, így összeragadva egy réteget alkotott. A falat annyi rétegben tapasztották, amíg a kívánt vastagságot el nem érte. A szinte mindenütt ásható *székföld*ből csinált polyvás sár igen szilárd, tartós falat alkotott.

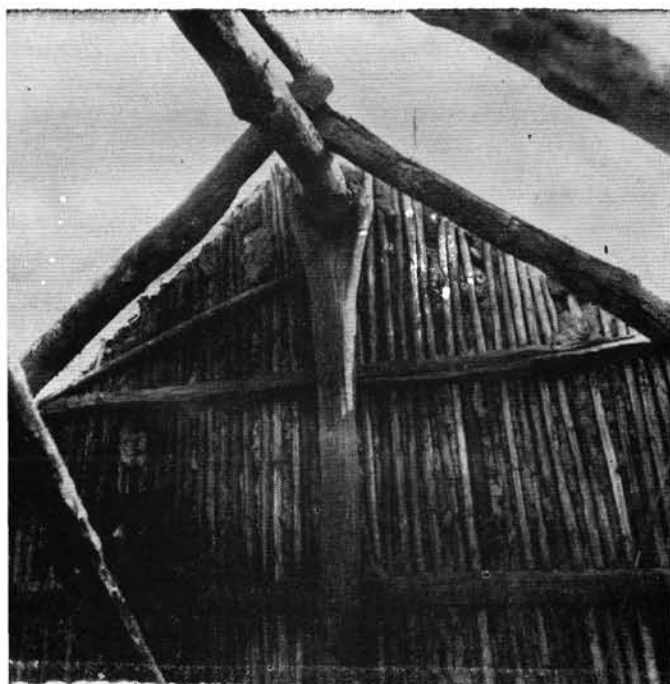


13. kép. *Tutajfalú* hambár fal- és tetőszervezete. Rekonstrukciós rajz. Barna István és Juhász Antal felmérése nyomán készítette Pál László.

⁴¹ A hambárt 1979. december 19-én bontottuk és 1980 tavaszán az ópusztaszeri Árpád vezér Termelőszövetkezet építőbrigádja újraépítette a Nemzeti Történeti Emlékpark szabadtéri néprajzi gyűjteményében telepített szegedi tanya telkén. A részletfotókat a hambár bontásakor készítettem.



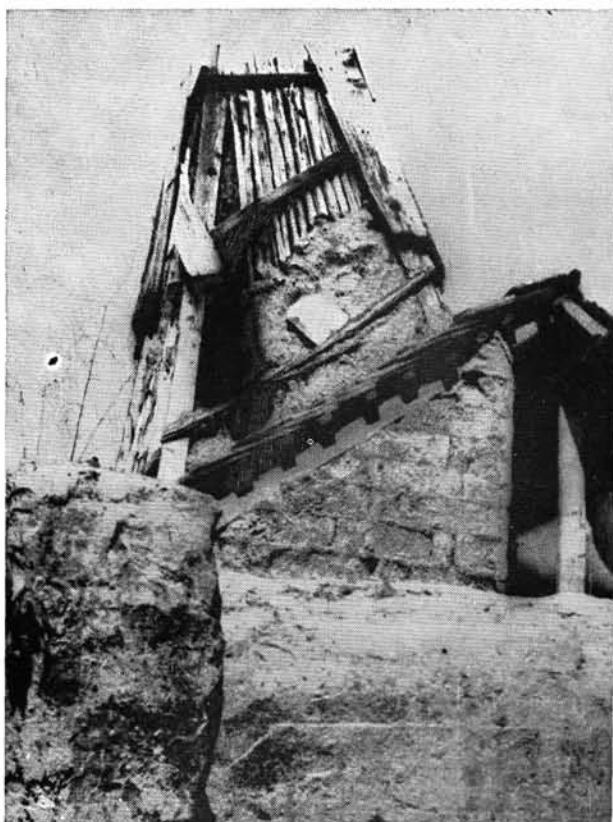
14. kép. *Tutajfal*



15. kép. Istálló napraforgószárra tapasztott oromfala, szelementartó ágassal,
Ásotthalom VIII. ker. 1230. (1978)

Szegényebb tanyai, falusi parasztek *heveder*hez fűzött napraforgószárból készítették a ház és az istálló oromzatát, a padlás elrekesztését is. Az istálló oromzatát gyakran csak kívül tapasztották. (14., 15. kép)

A 18. században és korábban a nyitott tűzhelyes konyhák füstelvezetését biztosító *szabadkémény* váza is lécekhez erősített nád vagy vesszőfonat volt, amit sárral vastagon letapasztottak. Szegeden ezt *tutajkémény*nek nevezték, aminek több írott emléke is maradt.⁴² 1819-ben a város tanácsa elrendelte: „Hogy minden Háznak téglából készült Kéményei légyenek, a réti tututajos fa Kémények ellenben előbb elrontassanak.”⁴³ 1885-ben a külterületi építési szabályrendelet is kötelezővé tette a kémények téglából építését, ezért a városi hatóság a *tutajkéményt* nem engedélyezte. A külterületi építési tervekben az építetők leggyakrabban téglá-, ritkábban vályogkéményt tüntettek föl, de akadt így is három építkező, aki *tutajkéményt* szándékozott építeni. 1898-ban Kispál János 10 holdas átokházi bérlő és Krisztin Németh Pál 16 hold örökföldön építkező királyhalmi parasztek jelölte meg, hogy vályogfalú, nádtetős házában *tutajkéményt* épít. 1896-ban Kovács *Kurkó* Antal gajgonyai gazda a tanyája mellett épülő háromosztatú, vályogfalú cselédházban kívánt *tutajkéményt* építeni.⁴⁴



16. kép. Léc- és napraforgószár-vázás, tapasztott kémény

⁴² Bálint Sándor 1957. 604.

⁴³ Tűzi Rend Szabások. Szeged, 1819.

⁴⁴ CsML, Szeged v. tan. ír. Külterületi tervek 1896., 1898.

A kérelmek azt mutatják, hogy a nád vagy inkább napraforgószár szerkezetű kémények építése a tanyákon a városi hatóság tilalmai ellenére sem szűnt meg. (16. kép)

Bálint Sándor említi a *tutajkemencét*: „olyan kemence, amelynek váza egymás mellé kis távolságban függőlegesen állított, gyékényből kötött kis csomókból, régi néven tutajokból állott.”⁴⁵ A szót bizonyára Tápén jegyezte le, mivel a szegedi tájon a tápéiak dolgoztak gyékénnyel és annak kisebb csomóját nevezték a legutóbbi időig *tutajnak*. *Tutajkemencét* készítettek a szegedi tanyákon is, csak hogy a napraforgószárból fűzött vázat mondták *tutajnak*, ami a kemence tapasztása és simítása után kiégett a kemence belsejéből.

A szegedi *tutajfallal* azonos szerkezetű sárfalakról kutatóterületünk környékéről is van tudomásunk. Szankon (Bács-Kiskun m.) a fal készítését így mondták el: „*Oszlopotak ástak le. Hasítványokat raktak közé, dróttal hozzákorcoltak akáchasítványt és betapasztották.*” Ház is készült ilyen technikával, *kerített falnak* nevezték. „*Mikor vizes esztendőben kidőlt a ház hátulja, pallagi (=parlagi) mestörök mögjavították.*”⁴⁶ A Szeged-Felsőtanyával és Dorozsmával határos Csólyospáloson is tudunk erről a falszerkezetéről, melyet ott „*tapasztott fal*”-nak neveznek.⁴⁷ Természetesnek tartjuk, hogy a vizsgált területünkhöz hasonló körülmények között élő Duna—Tisza közti tanyai népesség — főleg a szegény- és a kisparaszt réteg — ismerte és alkalmazta ugyanazt az építőtechnikát. Az a sajátos, hogy Szegedtől távolodva az ugyanolyan szerkezetű sárfalat másként nevezik meg. Nem ismerik a *tutajfal* kifejezést a kisteleki tanyákon sem: ott is *tapasztott falnak* mondják, vagy úgy említik, „*ricaszárból épült istálló*”.

Tizsakúrt faluban (Szolnok megye) Solymos Ede a folyó partján elhagyott halászkunyhóra talált, amelynek falvázát az ártéren vágott botfákhoz erősített nád, az építmény végén pedig karók alkották. A kb. ember magasságú falat a kunyhó hosszában három, a végén hét sor botfához „korcolták” és szalmás sárral tapasztották (17—18. kép). Készítéséről és a faltechnika megnevezéséről nem volt mód adatot gyűjteni.⁴⁸

A nádtutaj terminus a tágabb környék népi építészeti gyakorlatában is fölbukkan. Kiss Lajos a hódmezővásárhelyi *szuszimalomról*, más szóval taposómalomról írta: „Fala nádtutajból épült, vagyis fundamentuma nem volt, hanem oszlopotak ástak le a földre, és az oszlopok között náddal megrakták, amit kendermadzaggal fűztek össze, mint a nádtetejet. Azután jó vastagon sárral becsömpölyegezték és megtapasztották, úgyhogy 1 1/2 sukk (kb. 50 cm) vastag lett.”⁴⁹ Ugyanilyen vázszerkezetet írt le Bartucz Lajos Szegvárról, ahol a régibb házak „fűrfala” (oromzata) az 1900-as években vályog vagy nád volt, mely utóbbit „tutaj”-nak kötöttek. Ez úgy készült, hogy „nádból karvastagságú kévákat kötöttek, ezeket szorosan egymás mellé felállították, (...) gyékénykötéssel átfűzték, azután vastagon *becsömpölyegezték.*”⁵⁰ Bartucz leírása a *tutaj* szónak nádköteg jelentését rögzíti, amely egyezik Nátly József értelmezésével: „tutaj=nád vagy gyékény kötet.” Ez arra utal, hogy nádból legalább két módon készítettek falvázat: 1. különböző vastagságú nádkötegeket, csomókat kötöttek össze és ezeket karókhoz rögzítették és 2. a nádszálakat úgy *korcolták* össze mint a *vejszét* vagy a *szárnyéket* volt szokás, vagyis a nád szorosan összefűzött, de vékony falat alkotott.

⁴⁵ Bálint Sándor 1957. 603.

⁴⁶ 1955. évi gyűjtés, adatközlő Kakas Ferenc juhász, Szank, Vona dűlő.

⁴⁷ Fodor Ferenc 1986. 83.

⁴⁸ Solymos Ede tájékoztatását és fényképeit ezúton köszönöm.

⁴⁹ Kiss Lajos 1958. 121.

⁵⁰ Bartucz Lajos 1910. 39.



17—18. kép. Karó- és nádváz, tapasztott sárfalú halászkunyhó, Tiszaújtó, 1979.
Solymos Ede felvételei

A nádutakra épített hódmezővásárhelyi fal és a szegvári házoromzatok említése szegedi föltárásunkhoz képest egyelőre szórványadat, de arra int, hogy a nád vázú falazat az Alföldön nagyobb térségben volt ismert, mint eddig gondoltuk. A szegedi és környékbeli *tutajház* a Györffy István, Szűcs Sándor, Dám László által leírt nád-ház rokona.⁵¹ A szabályozás előtt a szegedi táj Tisza melléki része ugyanolyan volt, mint azok a tiszántúli területek, ahonnan a szakirodalom a nádépítkezés emlékeit föltárta. Vidékünkön nád falazatú házat valószínűleg azért nem sikerült föllelni, mert a folyó menti nyerstáj itt hamarabb átalakult, mint pl. a Sárréten, és a népi építkezés módszeres kutatása később kezdődött, mint a Nagykunságon és a Sárréten.

Tanulságos, hogy a más növényi anyagból: napraforgó szárából vagy fa hasítványból készített vázszerkezetet Szegeden és közvetlen környékén ugyanúgy *tutaj*-nak nevezték meg, mint az eredeti, nagy múltú nádvázat. Az azonos megnevezés — úgy véljük — a szerkezet, az építőtechnika azonosságából származhat. A 19. századi írott források a *tutaj* alapanyagát éppenséggel ritkán jelölték, ezért a vázszerkezet e két építőelemének elterjedési idejét és körzetét igen nehéz meghatározni.

Az eddigiekből kiviláglik, hogy az oszlopok közé erősített nád-, napraforgó- vagy karóvázás építéstechnika a paraszti önellátás keretei között, némely esetben képesítetlen építő specialisták közreműködésével valósult meg. Az építőtechnika — az emlékezzettel elérhető időben — a házépítésben a falusi, tanyai szegényparasztréteghez és a homokpusztákban megtelepedő kisbérelőkhöz kötődött, ugyanakkor termény- és takarmánytárolók építésében kisparasztok, gazdák között is konzerválódott.

Összegezés

Jóllehet egy táj népi építészeti vizsgálatából a faltechnikáknak csak egy részét: a vázas szerkezetű sárfalakat tárgyaltuk, néhány tanulság így is megállapítható.

Kézenfekvő a természetföldrajzi adottságok: a folyó melletti fekvés, a környezet talajának és építőanyagainak meghatározó szerepe az építőtechnika megválasztásában. Ám úgy látszik, hogy hasonló természeti körülmények között, pl. a Tisza mentén egy időben két-három vázas építéstechnika: a sövényfal, a sövény nélküli cölöpváz (ún. *oszloposház*) és a cölöpváz aszaltfal is megtalálható. Másfelől azt is tapasztaltuk, hogy a Tisza melletti fekvés, vagyis az áradások fenyegetése két szomszédos településen — Tápén és Algyőn — nem föltétlenül konzervált azonos falépítési gyakorlatot.

A természeti feltételeken kívül szembetűnő a *tutajfalas* építéstechnika társadalmi és települési meghatározottsága. Olyan paraszti réteg építő gyakorlatában élt a közelemlig, amely városi, falusi építőmesterektől távol, rossz építőanyag-beszerzési lehetőségek és szűkös anyagi feltételek között a maga erejére és elődeitől örökölt tapasztalatára volt utalva. A nádváz *tutajfal* emlékének azt is példázza, hogy a nád nem csupán a vízjárta folyó menti vidékek falanyaga volt — mint szakirodalmunk gyakran hangsúlyozta —, hanem falazatba szélesebb körben alkalmazták, ahol a környék vízállásaiban, régi folyómedrekben stb. megtermett.

Vizsgálatunk azt is mutatja, hogy a sok évszázados építőtechnikák az „építészeti önellátás” körülményei között és a melléképületek építésében maradtak fenn legtovább.⁵²

⁵¹ Györffy István 1908., Szűcs Sándor 1943., Dám László 1975.

⁵² Építészeti önellátáson azt értem, hogy a paraszt népesség képesített építőmesterek nélkül, maga építi a szükségleteire szolgáló házakat, istállókat, ólakat stb. — legfeljebb képesítés nélküli paraszt specialisták munkáját veszi igénybe.

- Bakó Ferenc*
1957 A faépítkezés emlékei Heves megyében. Az Egri Múzeum Évkönyve V. Eger, 161—240.
1978 Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Bp.
- Bálint Sándor*
1957 Szegedi szótár I—II. Bp.
- Banner János*
1911 A békési magyarság népi építkezése. NÉ 129—143.
- Barabás Jenő*
1965 Tanyai település és építkezés. In: Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 80—108.
- Barabás Jenő—Gilyén Nándor*
1979 Vezérfonal népi építészetünk kutatásához. Műszaki Könyvkiadó, Bp.
1987 Magyar népi építészet. Műszaki Könyvkiadó, Bp.
- Bartucz Lajos*
1910 Adatok a nagy magyar Alföld népies építkezéséhez. NÉ 32—65.
- Bátky Zsigmond*
1941 Építkezés. In.: A magyarság néprajza. I. (Második kiadás) 108—216.
- Bél Mátyás*
1984 Csongrád és Csanád megye leírása. Sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta Zombori István. MFMÉ 1980/81—2. Szeged
- Benkő Lóránd*
1976 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. Bp.
- Czuczor Gergely—Fogarasi János*
1862—1874 A magyar nyelv szótára. 1—6. kötet. Bp.
- Dám László*
1975 A Nagy-Sárrét népi építésze. Műveltség és Hagyomány XVII. Debrecen
1982 Lakóházak a Nyírségben. Studia Folkloristica et Ethnographica 6. Debrecen
- Fodor Ferenc*
1986 A napraforgó termelése, felhasználása és az olajsutulás Csólyospáloson. MFMÉ 1986—1. Szeged, 71—85.
- Györffy István*
1908 A Nagykunság és környékének népies építkezése I. NÉ 1—18., 153—166.
1943 Az alföldi parasztház. In.: Magyar falu — magyar ház. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp. 119—126.
- Juhász Antal*
1970 Megtelepülés, építkezés. In.: Átokházától Ásotthalomig. Szerk.: Juhász Antal és Szécsy György. Ásotthalom, 45—56.
1971 Építkezés, házberendezés. In.: Tápe története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápe, 443—501.
1976 A kisteleki tanyák települése és élete. In.: Tanulmányok Kistelek történetéből és népi életéből. Szerk.: Juhász Antal. Kistelek, 325—382.
- Kiss Lajos*
1958 A szuszimalom. In.: Vásárhelyi hétköznapiak. Magvető Könyvkiadó, Bp. 120—128.
1981 A falrakó. In.: A szegény emberek élete. I. Gondolat Kiadó, Bp. 233—235.
- Kristó Gyula (szerk.)*
1983 Szeged története. 1. A kezdetektől 1686-ig. Szeged
- Páll István*
1987 Szabolcs megye népi építkezése a XIX. század közepén. A Magyar Népi Építészeti Archivum Kiadványai 2. Szentendre,
- Szabó László*
1968 Mereglyés építkezés Szabolcs megye keleti részén. Ethn. 526—547.
- Szenti Tibor*
1977 Küzdelem a vizekkel a vásárhelyi tanyán. In: Vásárhelyi tanulmányok VIII. Hódmezővásárhely, 72—90.
1983 Adatok a hódmezővásárhelyi tanyavilág népi építészetéhez. In.: Kiss Lajos emlékkönyv. Szerk.: Dömötör János és Tárkány Szűcs Ernő. Hódmezővásárhely, 213—243.
- Szinnyei József*
1893—1901 Magyar Tájszótár. 1—2. Bp.
- Sztrinkó István*
1978 Primitív faltechnikák az illanci tanyák népi építkezésében. Cumania V. Kecskemét, 143—157.

1987 Népi építészet a Duna—Tisza közén. Studia Folkoristica et Ethnographica 22. Debrecen
Szűcs Sándor

1943 A sárréti nádház és élete. NÉ 133—149.

Tábori György

1967 Békéscsaba népi építésze. Békési Élet, 1. 16—21.

Tóth Ferenc

1978 Anyag és technika Makó népi építészetében. MFMÉ 1976/77—1. Szeged, 171—232.

1986 Melléképületek Makón a 18. század végén. MFMÉ 1984/85—1. Szeged, 99—108.

Lehmwand mit Holzgefüge in der Gegend von Szeged

Juhász, Antal

Im Aufsatz werden die Technik und Häufigkeit derjenigen Lehmwände untersucht, die an ein Gersüt aus Holz oder aus anderen Stoffen (Gerte oder Rohr) aufgebaut wurden. Die Untersuchung ist örtlich begrenzt: diesmal werden die Gemeinden bei Szeged in die Untersuchung einbezogen.

Die Gegend bei Szeged ist in der Zone des Erden- und Lehmbaus. Uns stehen Angaben der Volkszählungen zwischen 1900 und 1930 zur Verfügung, die die Lehmwände mit Holzgefüge aufzeigen. Mehrere Ethnographen wiesen auch darauf hin, dass in der Rubrik der Wohnhäuser aus „Holz oder anderen Stoffen“ Gebäude aus Holz- oder Heckengefüge zu verstehen sind.

Aus der Bau technik der Heckengefüge kann der Name des frühmittelalterlichen Dorfes *Sövényháza* geleitet werden. Den Dorfnamen können wir aus dem Jahre 1455 und dann 1515 angeben. Im Aufsatz werden die Erscheinungsformen der Lehmwände mit Holzgefüge in den Siedlungen am Fluss untersucht.

Das Gerüst des sg. Säulengebäudes bildeten die Pfähle in Boden gegraben (Pfahlgründung). Die Decke und das Dach wurden darauf gebaut. Aus dem eingewässerten und mit Stroh zusammen- gemischten Lehm wurden Bälle von Grösse eines Kinderkopfes geformt (sg. *csömpölyeg*) und dann mit diesem Material die Wand aufgebaut. Das Haus mit Pfahlgründung war zweckmässig, weil im Falle eines Hochwassers das Gerüst die Konstruktion bewahren konnte. Die Familie hatte Zuflucht im Dachraum und nach dem Sinken des Wasserstandes reparierte die beschädigte Lehmwand. Solche Häuser und Stallungen wurden im Dorf Tápé am Theissufer noch Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts gebaut.

Die dritte örtliche Variante der Lehmwände mit Holzgefüge ist die zwischen den Pfählen gefestigte und auf Rohrgerüst verkittete Lehmwand, die man in Szeged *tutajfal* (Flosswand) hiess. Der Verfasser interpretierte die Bedeutung mit Hilfe Wörterbücher aus dem 19. Jahrhundert, dann untersuchte die Erwähnungen der Flosswand (*tutajfal*) aufgrund Nachlassinventare und Baupläne aus dem 19. Jahrhundert.

Das Haus mit *tutajfal* (Flosswand) kann mit bestimmten sozialen Schichten in Beziehung gebracht werden: in solchen Häusern lebten vorwiegend die Besitzlosen und die Kleinbauern. Die Gerüst- konstruktion wurde von den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts stadt Rohr aus Sonnenblu- menstengeln (*Helianthus annuus*) oder aus Holzpfehlen bzw. Stangen gefertigt. Wirtschaftsgebäude wurden noch im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts auf dieser Art in den Bauernhöfen bei Szeged gebaut.

Die Lehmwände geschriebener Art wurden von den Bauern selbst verfertigt, manche beans- pruchten aber die Hilfe eines Bauernspezialisten, der der Fachbildung auch entbehrte.

Zum Schluss wird darauf hingewiesen, dass die Bautechnik des Volkes von den naturgeograp- hischen Gegebenheiten, von der Lage am Fluss, von dem Boden der Umwelt und von dem Baumateri- al wesentlich abhängt.

Egy csongrádi tanya története és tárgyleltára

SZÚCS JUDIT

(Csongrád, Múzeum)

Használati tárgyaink életünk részei. Mindennapi szükségleteink kielégítésének feltételei, munkánk, terveink megvalósításának eszközei. Ugyanakkor gazdasági-társadalmi helyzetünk tükrözői is. A néprajz a paraszti munkát végzők életét, tárgyait vizsgálja. A paraszti gazdálkodás, lakás és háztartás tárgyainak cserélődése tükrözi az egész gazdálkodásban és társadalomban végbemenő változásokat, egyben a tárgy tulajdonosának helyét a társadalomban.

Bátky Zsigmond múzeumi kiállítások rendezését tárgyaló Útmutatójában¹ már 1906-ban ajánlja a teljes leltárak készítését. Tárgyleírások és- leltárak évtizedekkel később készültek az ország több részében. Település- és tájmonográfiákban találhatunk tárgybemutatókat, ilyenek például az Őrség népi táplálkozása, Szentgál monográfiája.² Az utóbbi munka módszeresebben mutat be tárgyakat és eszközöket. Kiss Lajos múzeumi tárgyak feldolgozása során gyűjtött tapasztalatait és gondolatait fogalmazta meg két cikkében.³

Fél Edit Kocson, Fél Edit—Hofer Tamás Átányon, Juhász Antalnak a szegedi tanyákon, Szentí Tibornak a hódmezővásárhelyi tanyákon, Kósa Lászlónak egy gyulai tanyán végzett, Tóth Ferenc makói és Szarvas Zsuzsa szeremlei vizsgálatát,⁴ végül Hofer Tamás összegzését⁵ vettük figyelembe jelen munka megírásánál.

Csongrád a megye névadó települése, egyben legkisebb városa. A megye északi határán, a Tisza jobb partján, a folyónak keletre vetett kanyarulatában fekszik. A két világháború között — abban az időszakban, amelyhez vizsgálati témánkkal kötődünk — a település Jászberényhez és Kalocsához hasonlóan megyei város és járási székhely lett. Erdei Ferenc ezt az igazgatási szerep egyfajta minimumaként határozta meg.⁶

A város népessége 1930. évi adat szerint 97 százalékban katolikus,⁷ Csongrád az Alföld tanyás vidékéhez tartozik. De „már nemcsak tájában és termelésében, hanem tanyaformáiban is eltér a tiszántúli vidékektől. Aránylag sok a farmtanyája minden határrészen, amit két ok idézett elő. Egyik a birtokok erős aprózottsága, a

¹ *Bátky Zsigmond* 1906.

² *Kardos László* 1943., *Vajkai Aurél* 1959.

³ *Kiss Lajos* 1938. 1—3., 818—24., 1940. 446—453.

⁴ *Fél Edit* 1941., *Fél Edit—Hofer Tamás* 1961., *Juhász Antal* 1975., *Szentí Tibor* 1979., *Kósa László* 1980., *Tóth Ferenc* 1982., *Szarvas Zsuzsa* 1987.

⁵ *Hofer Tamás* 1983. 39—64.

⁶ *Erdei Ferenc* 1974. 129.

⁷ *Kiss István* 1935. 12.

másik a kerti termelés lehetősége.”⁸ A farmtanya „birtokosa teljesen és örökös kinnlakási szándékkal települt”.⁹

1910-ben az összes kereső lakosból 725 10—100 holdas, 1881 10 holdon alóli,¹⁰ 1930-ban 723 10—100 holdas, 2071 1—10 holdas volt,¹¹ tehát a statisztikák szerint a jelzett rétegekben a földtulajdon aránya az adatközlők születése és házasodása időszakában lényegesen nem változott. Családjaik többségében még 5—8—13 gyermek született, akiből 3—8 leszármazott megélte a felnőttkort.¹²

A város földműves és iparos társadalma kereskedelmi kapcsolatot tartott a környező településekkel. Csanytelek, Csépa, Kiskunfélegyháza, Kunszentmárton, Szentes és Tömörkény piacaira és vásáraiba jártak. Ezekből baráti és családi kapcsolatok alakultak.

1930-ban —, amikor a Faragó tanyában a vizsgálatra kiválasztott családból nyolcan laktak — a város 26 046 lakosából 9540 élt külterületen.¹³ A család az Erdei által a tájra jellemző farmtanyában lakott, a fiú a feleségével most is ott lakik.

Csongrádon egy idős házaspár tanyáját vizsgáltuk meg. Választásunkat az alábbiak indokolják. A tanyák egy részébe, főként aszfaltút mentén állókba fiatalok és középkorúak költöztek. A gazdasági és lakóépületeket felújították. Háztáji gazdálkodást folytatnak. Ahol ugyanazon tanyában a generációk követték is egymást, ott a középkorú házaspár csak gazdálkodni jár ki. A bútorok és edények nagyobb részét



1. A Faragó tanya lakóépülete az udvar felől

⁸ Erdei Ferenc 1976. 173.

⁹ Uo. 148.

¹⁰ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1. 1913. 362—363.

¹¹ Kiss István 1935. 12.

¹² Szűcs Judit (é. n.) és az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában Hofer Tamás vezetésével végzett családtörténeti kutatás tapasztalata.

¹³ Kiss István 1935. 12.

állandó lakhelyükre vitték. A felsorolt tanyák néprajzi tárgyleltár készítésére nem megfelelőek.

Faragó Mátyásék a Csongrád Külterület 8/245. címen a város peremétől egymásfél kilométerre, a szegedi út mentén laknak. Az adott határrészen ők a legidősebbek. Amennyire a körülmények engedték, életmódjukat és tárgyaikat megőrizték. A hasonló korú házaspárok többsége a 60-as, 70-es években beköltözött a városba vagy valamelyik közeli faluba. Akik még élnek közülük, azok többsége is régen fel számolta gazdaságát és háztartását.

A tanyát és környékét gazdája mutatja be: „*Ez valamikor a Tisza ártere vót. Mikor fêlosztották (ti. a szabályozás után) mindên ezêrhatszáz kvadráthoz adtak egy házhelyet. Ez vót az első tanya. Ez parton van, csak még köll nézni.*” A tanya építésének idejét és a vétel előtti gazdájának a nevét is meg tudja mondani: „*Olyan tizenkilenc éves lèhêrtt édésapám (ti. mikor építették, tehát 1885-ben volt). Pikó Panni-féle tanya vót, valami kofaasszony vót. Sokan árëndáskottak itt. Kilencszánegybe vëtte még édesapám, Faragó Rókus. Akkor nagyon hitvány nádtetejes vót. Az ólak még az istálló nem vót itt. Azóta lëttek építve.*” A lakóépület udvari, hosszanti fala „*verëtt fal*”. Keménységét, tartósságát a tulajdonos úgy jellemezte, hogy „*csákánnyal elég vóna szétverni*”.

A mai tulajdonos apjának „*fôggye vót Tömörkény (az egyik közeli falu) szélin. De azt eladták, abbú vëtték eszt. Ott is rëndös tanya vót, de ez közel vót a városhon. Akkor a fôdek (ti. a város alatt) nem értek többet, mint ott*”. Tehát anyagi veszteség nélkül vásárolhatott a városhoz közelebb tanyát és földet, amelyet felújítás és alakítás után farmtanyaként használt. (Bár adatközlőnk gyerekkorában úgy hallotta, hogy nagyapjának még volt városi háza.) A tanyán ekkor a következő változások történtek; a tetőt zsindelesre, majd cserepesre csináltatták, a kamrárt „egy szintre hozták” a kétosztatú épülettel. Akkor lett a deszka gang. A gépszint elbontották és istállót építettek belőle.

16 öreghold (1 öreghold = 1600 négyszögöl) tartozott a tanyához. Földje barna homok. A szülők, a férj szülei búzát, árpat és kukoricát termeltek. Két felszerszámozott ló állandóan volt, 4—5 tehén, „*disznófële hatvan darab is, kisebb-nagyobb, néha birka is vót. Nyôlc-tíz darab, mikor hogý*”. Aprójószágából 50—60 tyúk, 15—20 pulyka, 20—25 kacsa. Emellett 80—85 pár galambot és 20 kúpkas méhet is tartottak.

A 16 öregholdhoz 12 kisholdat „örökölt” az apa a legidősebb fiútestvérétől. (Ez a testvér halálakor nevelt lányai és a legkisebb fiútestvére között osztotta szét vagyonát.) Az így 25 öregholdban számítható földhöz a 2 ló mellett a következő gazdasági eszközök és szerszámok voltak: eke, ekekapa, fogasoló, verető. (Ez vaspánttal szegett deszka volt, amire férfi állt, ló húzta; a földet simították vele, borona helyett használták.) Mindezek mellett kapát, ásót, karasolót, kaszát, szárvágót és favillát használtak. Egy igáskocsi és egy kisebb „*körülkásos*” sárga kocsijuk is volt. A szerszámok nagyobb részét közösen gazdálkodva a fiú vette. Így került a gazdaságba vasszeke is. Ezzel az apa már nem dolgozott. Idős emberként már idegenkedett tőle.

Faragó Rókus az 1904-es ideköltözés után szép gyümölcsöst telepített, ebben volt 20 szilvafa, 20 cigánymeggy, 8 pongrádi cseresznye, 3 kajsziparack, többfajta alma, 10 eperfa. Nem bíztatták őket kezdetben, ahogy Faragó Mátyás idézte a szomszédokat: „*Ebbe a fôdbe ültethet, nem fogja még. Idáig érô (magán mutatja, hogy derékig) gödrôt ásott nekik (ti. a fáknak), De édesapámnak vótak a családok. Ô húszta a vizet. — Gyerték, locsoljátok! Az első évekbe kellëtt locsolni. Nagyon szerette a fákát! De nincs most annak hírmondója sê!*” Ma a tanyát mindkét oldalról a termelőszövetkezet telepítette gyümölcsös veszi körül.

Az apa végrendeletileg elosztotta a földet, de haláláig együtt gazdálkodott a fiá-



2. A göré, mögötte az ólak és a takarmányos ól, szín, nyárikonyha épülete

val. A harmincas években a tanyával szomszédos birtokból árendába kifogtak 100 holdat, ebből szántóként műveltek 35 holdat, a távolabb lévő 12 holdat kiadták művelésre. A saját 16 és a bérelt 36 holdra harmadost, részest és kettőzöt fogadtak. A városban a hivatalos ügyeket a fiú, majd a meny intézte. A pénzt az apa, halála után a feleség kezelte.

Az apa halála után elosztott földből a fiúnak jutott a tanya körüli 4 és fél hold, a tanya és a gazdasági szerszámok és 1 ló. „Amit kaptam, az majdnem az egész erdő vót. (Az édesapja telepítette, feltehetően azért, hogy a barna homokot megfogja.) Már én írtottam ki, mert nem lőtt vóna szántóm.” Napjainkban újból akácfás, — cserjés kiserdő veszi körül a tanyát.

Az önellátás jegyében a fiú is termelt búzát és kukoricát, szerződés szerint 600 négyszögöl paprikát, kisholdon napraforgót. Az 1 ló mellett 2 tehenet, 1-1 borjút, 1 fias disznót 10—12 kismalaccal, 4—5 birkát. 40—42 pár galambot és legtöbb 10 család méhet tartott. Míg apa és fia együtt gazdálkodott, a tanyában kétszer annyi állatot neveltek. (Disznóból még többet is.)

Gyuricska Eszter uradalmi iparos lányából lett Faragó Mátyás földműves felesége. A parasztember általában parasztlányt vett feleségül. De az 5 gyermekes uradalmi iparos és 8 családdal 16—24 holdas gazda hasonló gazdasági-társadalmi helyzetűnek számíthatott.¹⁴ A kívülállók csak azért kérdőjelezték meg a földműves

¹⁴ A férjjel és a feleséggel külön-külön és együtt is folytatott beszélgetésekben a családjukra vonatkozóan anyagi természetű különbségek nem kerültek szóba. De a férj szerint az uradalmi gépész és az önálló gazdasággal bíró kisparaszt, „gazdálkodó” nem egyenrangú. „Csongrádon a gazdaember számított többnek. Mi előnyösebb helyzetben voltunk. Gazdasági szerszámunk vót.” — „Jó megélhetésük vót (ti. a feleség szüleinek), de a gazdaság nem az övék vót.” Tehát a férj a termelőeszközök tulajdona alapján a saját kisparaszt családját „többre tartja” az uradalmi gépésznél. A Dél-Alföld kutatója szerint „A 16—24 holdas gazda ... optimális esetben jobban élt, mint az uradalmi iparos családja, de rossz esztendőben rosszabbul is. Így helyzetüket nehéz összemérni.” (Juhász Antal szíves közlése.) — Faragó Mátyás szavait Erdei Ferenc is segít értelmezni. Erdei szerint a parasztnak a földje a szabadsága. (Erdei Ferenc 1973. 150.) — F. M.-nek a gazdasági szerszámokat a föld biztosította (és fordítva), tehát az uradalmi gépésznek — esetleg nagyobb biztonsága mellett is kevesebb szabadsága volt termelőeszköz és föld hiányában.



3. Az istálló

Faragó Mátyás választását, mert felesége nem ismerte úgy a paraszti munkát, mint aki tanyán nőtt fel. Azt mondták: „*Ezék sē élnek mēg két húsvétot együtt, hogy majd nem ízlik a tapasztás. Oszt belegyűtt.*” (Máig is megtapasztja még az udvari kemence belsejét is.) Faragó Mátyásné évekig ápolta anyósát, majd a Faragó szülők halála után saját szüleit hozta ide. Az idősek ápolása felmentette, felmenthette a tőle idegen, nehéz paraszti munkák alól. (A szülők ápolásával kompenzálhatta azt is, hogy gyermektelenül maradt.) Amellett a tisztartatóéknak is varrt.

A feleség a következő stafíringot vagy „kiházásítást” kapta: szobabútort, amely 2 ágyból, 1 ruhásszekrényből, 1 asztalból, 4 székből, 1 tükörből és 1 kredencből (pohárszékből) állt. Ehhez tartozott még 2 dunna, 1 paplan, 4 párna, 2 kispárna, 3 damaszt ágynemű, 1 „asztalabrosz” meg 2 ágyterítő, 6 törülköző, ezek közt takács szőtte és damaszt is, és még 6 ing. (Ezek a textiliák nem szerepelnek a leltárban.)

Ahogy a feleség elmondta, a bútorok „*bēnn* (ti. a városban, Csongrádon) vót váltott lakásban, *ēgy idős házaspárnál, ēgy padolt szobában. Vasárnap bēmēntünk a városba, ott ötösztiünk át* (ti. a mise előtt). *Nekēm is mēg a férjemnek is ott vót az ünneplő ruhája. Ezért fizettünk. Igencsak pénzbe.*” A fentiekben leírt megoldás általános volt a kis- és középparaszti társadalomban. Csépainé Atkári Annát idézzük: „*Ha a menyecske a tanyán lakott, akkor a bútora váltott lakásban vót. Háború előtt* (ti. 1945 előtt) *nem vitték a tanyára a menyecskének a bútorait.*”

Az após halála után vitték ki a bútort a tanyára, evvel polgárosultabb berendezést kapott a szoba. Ekkor szűnt meg a „váltott lakás”. Ettől kezdve a tanyában öltöztek át ünneplőbe, úgy mentek be a városba vasárnap. (Sohasem laktak benn Csongrádon, de ha bementek, ma is ha bemennek, azt mondják, „*otthon voltunk*”). A szobabútort még 1944-ben kiegészítették egy újonnan vásárolt szekrénnel, 20 évvel később pedig 1 padreakamiával és 2 fotellal.



4. A konyha főzősarok része. Az asztalnál Faragó Mátyás ül.

A feleség megjegyezte, hogy már vehettek volna új szobabútort, de „nem volt szíve kitenni” az esküvőjekor kapott berendezést. Ők csak kiegészítették a bútort. Ugyanakkor módosabb, középparaszt és nagygazda családokban már a két világ-háború között előfordult, hogy városi polároktól: orvostól, ügyvédtől használt szobabútort vettek. (Ennek legjellemzőbb darabja a kanapé maradt, a leszármazottak ezt több családból a múzeumba akarják adni.) Faragó Mátyásék generációjának városba költözött tagjai közül, akik tehették, a 60-as és a 70-es években új kombinált szekrényes vagy szekrényorosz bútort vettek.

A textíliákat egy kisebb tüzeset tette tönkre: „*Ez a fal (ti. a szoba fala) nagyon rossz vót, kipakoltunk. Kihosztuk ide az asztalra az összes stafírungot ágyterítővel lētakarva. Egy tizenkét éves gyerek vót az állatokkal (ti. a háziak elmentek vasárnap a városba misére). Az útonjárók vették észre, hogy tódul ki a füst az ablakon. Ahogy össze vótak rakva, a hajtás széle megpörkölődött.*” Arra gondolnak, hogy a házörző fiú játszott a gyufával. A láng által megkapott stafírungról részleteit szétvágva, darabokban tudták csak használni.

Az apa 16, majd 25 hold birtokosaként 8 leszármazottal, a fiú pedig 4 és fél holddal gyermektelenül szintén kisparasztnek számított. Az apa egyetlen fiával és annak feleségével a még szétosztatlan földön a nagycsaládi élet nyomait őrző formában gazdálkodott. Az előző generációk még teljesebben éltek ezt a formát. Az anyós emlékeit idézi a feleség: „*Három mēnyecske vót együtt. Egymás gyerekeit szoptatták. Nagyon mēgértették egymást, Vincze ángyó, Borcsa ángyó mēg nagymama.*” — A középparaszt ökonomikus gazdálkodása a nagycsaládi élet- és munkaszervezeten alapult. Az idézett pár mondat a férjük családjában élő feleségek összetartását jelzi.

A férj, a hét lány mellett egyetlen fiú, 1902-ben született, tehát 1987-ben, a gyűjtés idején 85 éves volt. Ekkor már csak ketten éltek egy lánytestvérével. A feleség négy testvére közül kettő él. A házaspárnak nincs gyereke. 1945-től 1960-ig 4 és fél holdon gazdálkodtak. 15 évi önálló munka után lépett be a férj a termelőszövetkezetbe.

Belépéskor az egyetlen lovat vitte be. A méheket ezután már nem tudta gondozni, de aprójószágot és disznót máig is tartanak. Jelenleg 3 csirkéjük, 3 tyúkjuk, 14 pár galambjuk és 3 disznójuk van. Egy sertésre szerződésük van, egyet a keresztlányuknak, egyet maguknak hizlalnak. A tehéntartást 1983-ban szüntették meg.

A Faragó-tanyát a rokonság és az ismerősök látogatták, névnapra és búcsúra is mentek vendégségbe. Az apának haláláig, 1944-ig, a fiúnak 1950-ig vacsorával ünnepelték a névnapját. Ezután a roknok „*csak úgy délután jöttek el. Most már elhaltak, akik gyöttek.*” Ők is eljártak vendégségbe meg a szomszédba esténként (pénteket, a böjti napot kivéve) kártyázni. Gyakran érkeztek a környékből a Faragó-tanyába is játszani. Az ötvenes évek elején a házigazda a gyakori vendéglátás miatt gyanúba keveredett, és a „számonkérésre” a következőket válaszolta. „*Mikor megjöttek. — Dicsértessék a Jézus Krisztust! Aggyon Isten! Hun a kártya? Nem politizáltunk mi.*” Napjainkra, mivel a régi társaság tagjai elhaltak vagy elköltöztek, az idős házaspár televíziózással tölti estét.

Az útmenti tanya 1945 előtt a csendőr-, majd utána, a termelészövetkezetek megalkulásáig a rendőr-járőrök kijelölt pihenőhelye volt. Ez is eseményt jelentett az itt élőknek.

Napjainkban boltba a közeli faluba, Újfelgyőre, vasárnaponként pedig Csongrádra a templomba a férj jár, ilyenkor a rokonokat, testvérét is meglátogatja. A városi piacra 1-1 tyúkot eladni a felség visz be. „*Eszteendő ünnepükön*” ő is bemegy a templomba. 1945 után mindketten kerékpárral jártak, az utóbbi években már autóbusszon közlekednek.

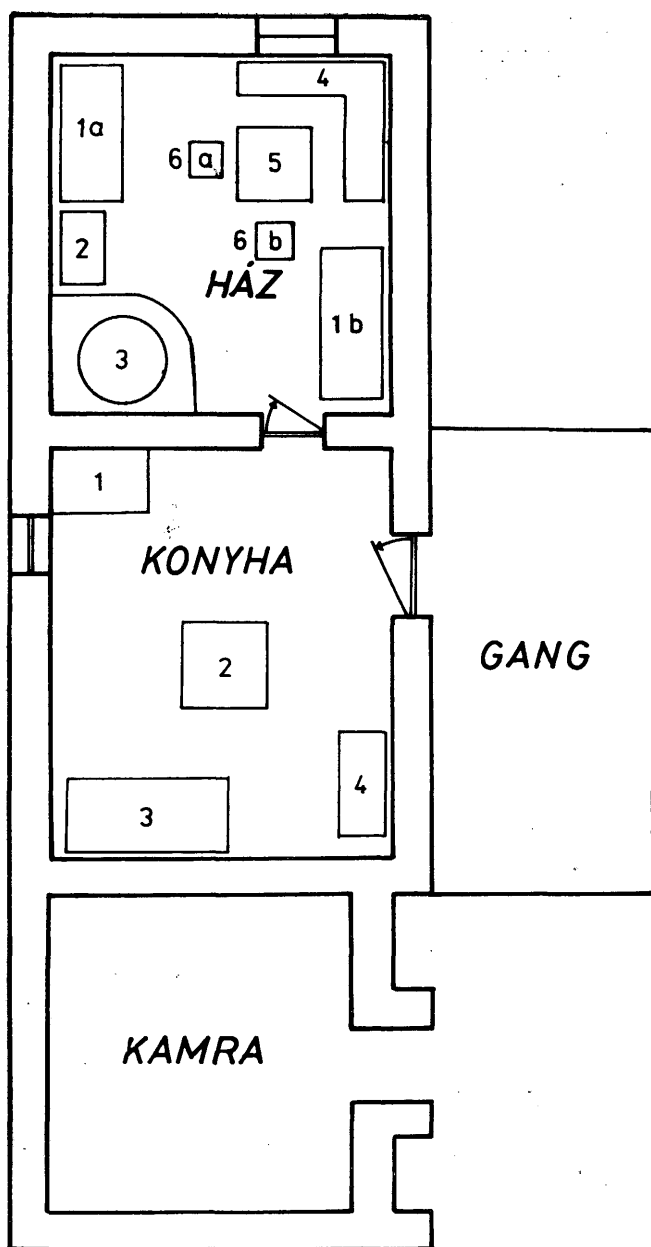
A tanya lakóépületét a következő épületek veszik körül: balról jobbra haladva az istálló, tyúkól, szemben a méhes, majd jobbról összefüggő épületsorban a kiskonyha, a szin, az ólak és a végében a göré áll. Először a század elején az istálló épült, majd szükség és lehetőség szerint a negyvenes évekig fokozatosan a többi.

Az udvari kemencét a gang ajtajától 8—10 méterre a hatvanas évek elején készítette egy kovácsmester. Évenként újratapasztva és meszelve napjainkig működik. Elődje a lakóépülettől 50—60 méterre álló, katlannak nevezett sütőalkalmatosság volt. (Az alacsony sütő alját téglával rakták ki, oldalálul kétfelől tapasztott deszka szolgált.) Napjainkban a tanyák udvarán gyakran látható kemence.

Nyári vagy kiskonyhát tanyán és városon egyaránt használtak és használnak ma is. A vizsgált tanyában 1945 előtt a kiskonyha a lakóépület bejáratától 25—30 méterre állt. Az 1982-ig használt, azonos nevű és funkciójú helyiség már csak 6—7 méterre van. A rokonságtól öt évvel ezelőtt kapott gázrezsóval megoldották a gangon történő, fűtés nélküli nyári főzést. Így a kiskonyhát csak alkalmanként használják: nagymosáskor és a hosszabb fővést igénylő étel készítésekor.

A beépített gang nyári főzőhely és a férj alvóhelye is, a szokást és az ágyat is apjától örökölte. (Az ágyhoz tartozó kanapé a férj egyik testvéréé lett. Tavaly „pusztították el.”) E külső helyiség legrégibb bútordarabja a le- és felhajtható asztal és pad. Ezek a tanyai és a városi házak előtt egyaránt gyakoriak voltak. E helyiségben a rezsóhoz egy kis asztal is csatlakozik, mögötte a hűtőszekrény áll. A kis helyiség két, eltérő funkciójú részét az egymással szemben nyíló ajtók választják el. Nyáron itt tartózkodnak legtöbbször. Ilyenkor a varrógépet is kihozzák a konyhából.

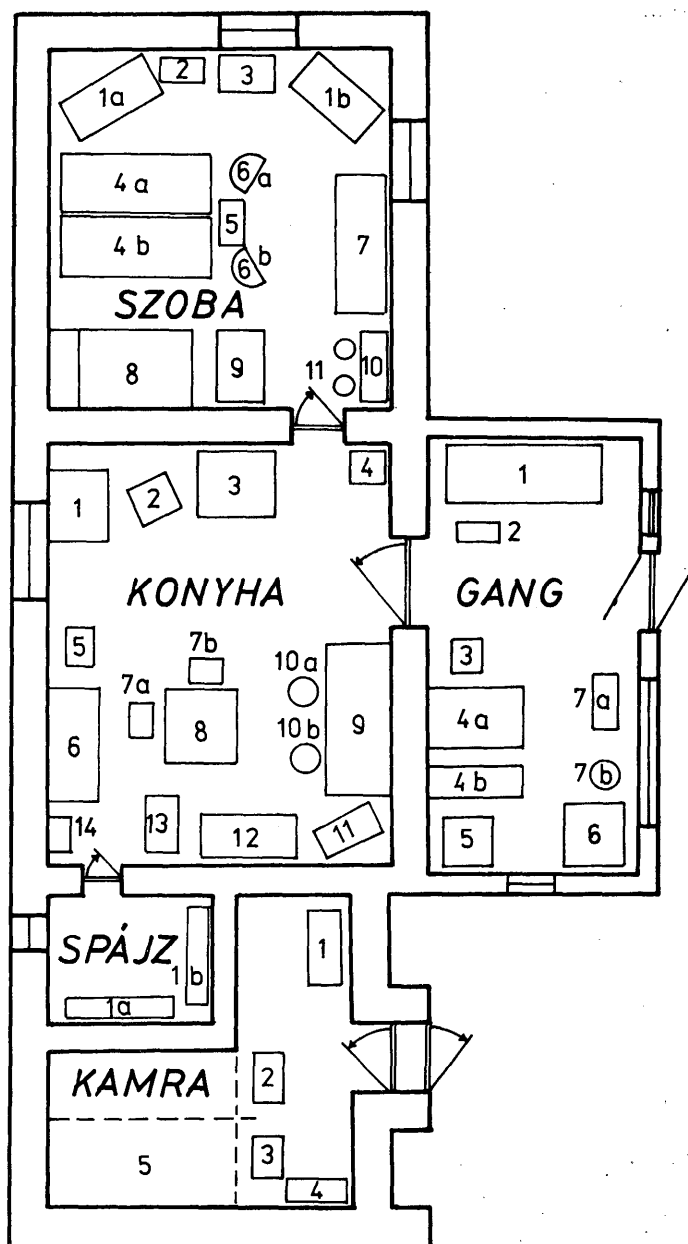
A szabadkémény deszkával elrekesztett változatban az 1960-as átalakításig megmaradt. (Ez helyenként a városban is előfordult.) A 30-as évektől a konyhában berakott sparhelton főztek, az edényeket „*télázsín*” (polcon), tárolták, az ekkor még itt alvó adatközlőink használatában volt 1 ágy és 1 ruhásszekrény is, ezeken kívül egy asztal és székek is voltak a konyhában. — A helyiség berendezése így maradt 1960-ig. 1944 után a feleség szülei aludtak itt.



1. ábra. A Faragó tanya lakóépülete 1944-ig
- A „ház”:
1. a., b. ágyak
 2. szék
 3. kemence
 4. sarokpad
 5. asztal
 6. a., b. székek
- A konyha:
1. „berakott sparhelt”
 2. asztal
 3. ágy
 4. ruhásszekrény

2. ábra. A Faragó tanya lakóépületének alaprajza; 1961-ben és 1973-ban kialakult állapot.

A szoba: 1. a., b. szekrények, 2. tükör, 3. asztal, 4. a., b. ágy, 5. dohányzóasztal, 6. a), b. fotelok, 7. padrekamié, 8. szekrény-kemence, 9. hordozható cserépkályha, 10. kredenc, 11. székek. *A konyha:* 1. asztalsparhelt, 2. fotel, 3. asztal, 4. padláda, 5. doboz, 6. konyhaszekrény, 7. a), b) hokedlik, 8. asztal, 9. heverő, 10. a., b. székek, 11. televízió vasállványon, 12. konyhaszekrény, 13. varrógép, 14. kisláda, *A kamra:* 1. „telázi”, 2. mázsa, 3. morzsoló, 4. polc, 5. elrekesztett terménytároló. *A spájz:* 1. a., b. kis „telázi”. *A gang:* 1. ágy, 2. kisház, 3. szék, 4. a., b. lehajtható asztal és szék, 5. hűtőszekrény, 6. asztal, 7. a., b. gázrezsó állványon és gázpalack.



Az említett átalakításkor megszüntették a szabadkmény kürtőjét, „*lëplafonozták*” a konyhát, kivették a nagygerendát, a kis ablak helyére nagyobb került, a berakott „*sparhelt*” helyére „*asztalsparheltot*” vettek. Balról egy asztal, jobbról régi konyhaszekrény egészíti ki a konyhában átlósan elkülöníthető főzősarkot. A helyiség másik felében középpontban áll a televízió, mellette a heverő, előtte két szék, egy másik asztal, mellette másik oldalról egy konyhaszekrény szoba jellegű teret alkot. A főzősarok bútorai régebbiek, már 1945 előtt is használtak voltak, a lakó- és vendéglátó tér tárgyait 25—14—8 évvel ezelőtt újonnan vásárolták. (Csak a jelentősebb bútorokat említettük.)

A konyhában folyik az ősztől tavaszig tartó mindennapos főzés, a feleség télen itt alszik, a vendéget is itt szeretik fogadni, és egész évben itt nézik a televíziót. A fentiek alapján mondhatjuk, hogy a házaspár fő élettere a gang és a konyha.

A bemutatott három, főzésre is használt helyiség (esetünkben a kiskonyha, a fedett, zárt gang és a konyha) léte városon és tanyán még napjainkban is gyakori.

A konyha leírása után az önálló paraszti háztartás emlékeiből idézünk. Magyarázatul annyit, hogy a gazdálkodó ember, de még cselédje és részese is házilag süttött kenyeret evett. Nem illett a városban járva pékségben, boltban vagy piacon kenyeret venni. A Faragó-házaspár abból az időből egyetlen alkalomra emlékszik, amikor „*péki kenyeret*” evett, ezt is viszonzásul kapták a városban egy ajándékba vitt kismacskáért. Ezt a pék-süttötte-kenyeret máig is „*újságként*” emlegetik. A földre terítés szokása a csongrádi parasztleletben a csépléshez kötődve maradt meg. Faragóéknál ilyenkor tyúkból leves és paprikás főtt, utána „*kellett*” pitét vagy pogácsát tálaltak.

A feleség szerint a szoba berendezésében a férj gyermekkorában sem volt festett bútor, mert az idősebb lánytestvérek „*modernizáltak*”. (A témára vonatkozó kutatásaink szerint a század elején, a század első felében a festett bútor egy-egy darabja —, ha nem is a teljes bútorzat — még a szobában található.) De utána a tanyában haláláig maradó apa nem engedett változtatni a bútorokon, sem azok elrendezésén. Így a szoba 1944-ig sarkos elrendezésű volt, a kemencével szemben sarokkanapé állt, előtte asztal néhány karszékkal. A másik két sarokban egy-egy ágy volt a fallal párhuzamosan. A „*sublat*”-ot, a szokásostól eltérően, a kemence és az ágy közé tették. A fiú nősülése után is az anya és a legfiatalabb, akkor még hajadon hűg aludt itt. (Lásd a 1 sz. mellékletet!)

Az így berendezett szobát „*ház*”-nak hívták. Faragóné, Gyuricska Eszter az öregszülők idejéből idézi a következő mondatokat: „*Bëmëgyünk a házba. De hideg ez a ház!*”.

A feleség polgári ízlésű szobabútorát az após halála után vitték ki a tanyára. A már említett felújításkor a szobát is „*lëplafonozták*”, eltüntek a gerendák, és a kerek-kemence helyére „*szekrény-kemence*” került. (Ez a kerek-kemencét követő szögletes forma.) Ez a fűtőtest sohasem működött jól. Téli hálóvendégnek a mellé állított hordozható cserépkályhába fűtenek. A házaspár a hűg férjezmenetele után, házasságuk negyedik évében, 1938-ban költözött be a szobába aludni. A feleség nyáron napjainkig itt alszik. Az anya, illetve anyós is ott aludt, ezután még öt évig élt betegen.

A „*ház*” sohasem vált „*tiszta házzá*” (ahogy az irodalom nevezi, tiszta szobává), mindig lakott volt. Ennek oka a család nagyságában és a gazdaság viszonylagos kicsiségében keresendő.¹⁵

Az 1960-as felújításkor a kamrából leválasztott spájzra a konyha felől ajtót vág-tak. Ablakot is tettek rá az északi falon. A gyakran fogyasztott élelmiszerek több-

¹⁵ Szűcs Judit 1988. 105—115. A cikk részletesen bemutatja a sarkos elrendezésű szoba csongrádi változatát.



5. Szobarészlet

ségét itt tárolják. (A hűtőt nem használják rendszeresen.) A konyhából nyíló spájz használatával a főzés és a tárolás kényelmesebbé vált az idős embereknek. A fogyasztás és vendéglátás mértékének csökkenését a több éves befőttek jelzik. Bár a fazékban tárolt, tavaly lesütött hússal a váratlanul betoppanó rokont várják.

A kamra a lakóépület harmadik helyisége. Ajtaja az udvarról nyílik, ez gyakori a soros alaprajzú házaknál. A spájz megépítése előtt itt tartották az élelmet, most csak füstölt húsok vannak felaggatva. Az itt található edények többségét évente egyszer, disznóöléskor használják, egyébként használaton kívül vannak. Az itt található tárgyak napjainkban már egy önellátásra is berendezkedett paraszti háztartás és gazdaság funkció nélküli kellékei. Az állatok takarmányának egy részét is ebben a helyiségben tárolják. Az ólak mellett még egy takarmányos ólnak nevezett tároló helyiség is van. (Hasonló megoldást más tanyákban is láthatunk.)

Az 1904-es beköltözés után a család második generációjának életében két különböző jellegű változtatás történt a tanyában. Az egyik volt az első 40 évben a gazdaságot kiszolgáló melléképületek: istálló, ólak, góré, méhes és szín építése. A század elején az apa az adott történelmi és gazdasági körülmények között igyekezett a gazdaságot fejleszteni. Fia az 1945 utáni időszakban, amikor már a gazdaság növelését nem tartották célnak, a lakást tette kényelmesebbé. (Mások ezt városi ház építésével és a tanyáról történő beköltözéssel oldották meg.)

A tárgyak sorravételét a gazdaság néhány fontosabb darabjával kezdjük. A kocsit az udvaron indult el az enyészet útján, az ekét vasat gyűjtő gyerekek vitték el, az eketaligából csak a talicskába átrakott kerék maradt meg. A gazdálkodáshoz: termeléshez és eladáshoz (piacozáshoz és szállításhoz) az 1987-es leltárba vett tárgyaknál több lehetett a harmincas években, egészen az ötvenes évek végéig. A háztartás edényeinek száma lényegesen nem növekedhetett (kivéve a törtek pótlása), inkább cserélődött.



6. Szobarészlet a szögletes kemencével

A textilfélék kivételével a beeltározott tárgyak száma 584 darab. A háztartás eredeti funkciójában használt tárgyai között hasonló arányban vannak a férj szüleitől maradtak, az 1945 után vásároltak és az utóbbi 10—15 évben ajándékban kaptak. A rokonságtól kaptak között is vannak használaton kívüliek, például a bútorok az istállóban, és használatosak, például a gázrezsó, -palack és -állvány. Ez utóbbiak, a városi életben divatjamúlt tárgyak egy tanyán élő idős házaspárnak még használtan is kényelmét szolgálhatják, a lakás komfortosságát növelik. Ebben az esetben a tárgyak városból tanyára kerülését adatolhatjuk.

Legértékesebb az általuk vásárolt hűtőszekrény, mosógép és televízió, melyeket 1973-ban, a villany bevezetésekor, a férj nyugdíjba menetele után szerezték be. Ez volt az utolsó nagyobb beruházásuk. A háztartási tárgyak megközelítőleg egyharmadának az eredetét nem tudtuk megnyugtatóan tisztázni. (Erőltetni sem akartuk.)

Az eredet szerint tisztázható tárgyak között egy a paraszt specialista készítette. Ez a fűzfából font kantakosár. (Pár éve.) Kérdés, hogy azok a tárgyak, amelyeket más tanyai gazdaságban és háztartásban paraszt specialista készítette,¹⁶ a vizsgált tanyában milyen eredetűek. Faragó Mátyás nem végzett ilyen munkákat, de felesége testvére asztalos volt: új vagy használt tárgyakat kaptak tőlük. Néhány faszerszámot bognárral készítettek.

Egy család által 83 év óta folyamatosan lakott tanyában az „öregszülők”-től több edénynek kellett volna maradnia, de sajnos, 45—50 évvel ezelőtt egy cséplés-kor az edényekkel teli padot a tanyaúdvárba beforduló kocsi fellökte, és akkor sok edény összetört. (Ezeket azután fokozatosan pótolták.)

A háború idején is tűntek el tárgyak.

¹⁶ Juhász Antal 1975. 162—163.

A tárgyak egy része épen, de funkció nélkül áll régi helyén a kamrában. Ilyenek a lisztszita, a lekvárkavaró és a bekötetlenül maradt, demizsonnak való üvegek. Harmadik része más funkcióban használatos, mint például a csirkeitatóként szolgáló öntöttvas lábas.

A bútorok között is utolérhetjük ezt a funkcióváltozást. Az „öregszülőktől maradt hokedli” rakodó hely lett a spájzban, a szülők szekrényéből ól- és istállóajtót csináltak. A „sublat” helyváltozásai szerepváltozást is jeleznek. 1944-ben a szobából a konyhába, majd a kamrába került, napjainkra pedig nyomtalanul eltűnt. A sokat használt, funkcióváltozáson átment, illetve funkció nélkülivé vált tárgyak nagyobb része a melléképületekben és az udvaron található.

Cserépedények közül nagyobb mennyiségben és legtovább a köcsögöket használták. „Szélké”-ből, mázas, nem tűzálló edényből maradt néhány napjainkra. A még ép mázas köcsögöt keresztlányuk kérte el dísz tárgynak.

A kádárkészítette tárgyakat a paraszti háztartásban és gazdaságban is használták. A vizsgált családban volt káposztáshordó, famozsár, sózó- és dagasztóteknő, véka, boroshordók és köpülő. Ezekből a vizsgálat idején néhány hordó van még. Az apa idejében rövid ideig szőlejük volt. A famozsárt a pesti rokonok vitték el



7. A spájz polcai



8. A kamra egy része. A fényképet Vincze László készítette.

dísz tárgynak. A többi elpusztult. Egyedül a szóteknőt pótolták, disznóöléskor máig is használják.

Két tárgy, egy köcsög és egy köpülő jelzi a hetvenes évek óta tartó folyamatot, amellyel a használati tárgyakat a tanyáról dísz tárgynak viszik a városba.

A fémedények közül az előző nemzedéktől máig változatlan funkcióban a tepszik maradtak meg. Az öntöttvas lábasok többségét használaton kívül a galambpadlason gyűjtötték össze.

A Faragó Mátyás következtetése szerint 102 éves tanya az idős korú házaspár életében elindult az enyészet útján. A tanya gazdája tudja és ki is mondja, hogy „*a rokonságban mindenkinek van olyan lakása, háza, hogy nem gyünne ide*”. Tehát a tanyát végső pusztulása közben mutattuk be.

(Adatközlők: Faragó Mátyás sz. 1902., Faragó Mátyásné Gyuricska Eszter sz. 1909. „Házi” lektor: Csépai Jánosné Atkári Anna sz. 1924. A tárgyleltár 1987 augusztus—szeptember hónapban és 1988 április—júniusban, a fényképek 1988 áprilisában készültek.)

*

Kollát Mária szintén 1987 nyarán készített tárgyleltárt egy csongrádi tanyán, Dósa Istvánéknál.¹⁷ Ők ugyan távolabb élnek a várostól, mint Faragó Mátyásék, de mivel Dósaéknak 6—7 kat. hold tulajdonuk volt, a két házaspár azonos gazdasági-társadalmi rétegbe sorolható, egy korosztály tagjai. A tárgyak hasonló száma F. M. 875 és DJ 802. is ezt igazolja.

A Juhász Antal¹⁸ tárgyleltáraival végzett összevetés (4—5. táblázat) alapján

¹⁷ Kollát Mária (é. n.) 1—22.

¹⁸ Juhász Antal 1975. 157.

látható, hogy a csongrádi és a Szeged környéki házaspárok száma kis eltéréssel hasonló. Az egyik eltérés abból adódik, hogy míg a két szatymazi házaspár rendszeresen járt a piacra, és ehhez a tevékenységükhöz 39, illetve 63 tárgy tartozott, addig a csongrádi, már idős házaspár ritkán és kevés portékával tud bemenni a városi piacra. Az adatfelvételt a hasonló korú, 1900—1910 között született házaspároknál Juhász Antal 1974—75-ben végezte, míg én 1987-ben, tehát 12 év időkülönbséggel gyűjtöttem.

Másik különbség a gazdálkodás, piacozás, szállítás és a ház körüli munka tárgyainak állapotában lehet. Faragó Mátyáséknál ezeknek az eszközöknek egy része már elpusztult, másik része rossz állapotban, használaton kívül áll, harmadik, kis részét használják.

A publikálás időrendjében következő alföldi eszköztár-bemutató Kósa Lászlóé. Ő egy Gyula környéki tanya lakóinak életútját, a tanya épületeit, eszköztárát és berendezését mutatja be. Nem készít tárgyleltárt, de a tárgyak jelentős részét, legalább 80 százalékát felsorolja, jelezve eredetüket és funkciójukat. A szerző által huszonöt éve ismert, újra fogékony, idős házaspár életét változásában ismerhetjük meg.¹⁹

Tóth Ferenc A makói ház című kötete Lakásmód és lakáskultúra című fejezetében három, különböző szinten, a vizsgálat idején városban élő, egykori hagymás család tárgyi ellátottságát vizsgálta.

F. M., csongrádi kisparaszt — az agrárproletár és bérlő, makói kisparaszt lét határán lévő Molnár Józsefnél megközelítőleg kétszer annyi tárggyal — a törzsökös makói hagymakertész, Diós Sándor mellett helyezhető el. A tárgyak száma — MJ. 466, DS. 713. és FM. 875. — is ezt látszik igazolni.

Fél Edit a 2971 lakosú Kocs (egy dunántúli falu) társadalmából hat családot; 2 gazdát, 1 kigazdát, 2 zsellért és 1 kommencióst választott ki, ezek háztartásában készített tárgyleltárt.²⁰ Közülük a kigazda és a „módosabb” zsellér tárgyleltárát emeljük ki. Ők látszanak Faragó Mátyáséhoz hasonló társadalmi helyzetűeknek. A textíliák, könyvek és újságok nélküli tárgyak összege a kigazdánál 241, a zsellérnél 294. (A zsellérnél a kevésbé értékesebb tárgyakból, például képekből, üvegekből és evőeszközökből volt több.)

A két gazdaság és háztartás tárgyainak további összehasonlítását több tényező akadályozza. Az alföldi mezővároshoz tartozó tanya és a dunántúli falu eszközellátottságának különbsége mellett a két leltár felvételének viszonylag nagy időkülönbsége (51 év) és a két vizsgálat különböző szempontjai is megnehezítik.

Az előbbi próbálkozásokból látszik, hogy az azonos időben és azonos szempontok szerint felvett leltárak összehasonlításából lehetne határozottabb és mélyebb következtetéseket levonni.

A jelenkutatás lehetőségeit keresve megfogalmazhatjuk, hogy egy idős korú és egy fiatalabb, tanyán élő és ott gazdálkodó, egy idősebb és egy fiatalabb városban (vagy falun) élő és tanyán gazdálkodó házaspárral, tehát legalább négy család tanya- és családtörténet háttérű tárgyleltárával, annak értelmezésével tudnánk jellemezni a napjainkig tanyához kötődő csongrádi családok típusait.

¹⁹ Kósa László 1980. 399—424.

²⁰ Fél Edit. 1941. 215—222.

Faragó Mátyásék tanyájában végzett tárgyleltár összegzése

A tárgyak eredet szerinti összegzése:

A férj szüleitől maradt	78
A feleség szüleitől maradt	8
Hozomány és nászajándék	63
1945 előtti ajándék	14
1945 utáni ajándék	84
Használtan kapott (főként rokonoktól)	143
1945 előtti vásárlás	35
1945 utáni vásárlás	413
Maguk készítették	37
Összesen	875

A tárgyak funkció szerinti összegzése:

Bútorok	43
Lakberendezési tárgyak	82
Háztartás, főzés, étkezés és tisztálkodás	320
Textil- (és bőr-) tárgyak	291
A gazdálkodás és házkörüli munka tárgyai	105
A piacozás és szállítás eszközei	34
Összesen	875

A tárgyak helyük szerinti összegzése:

A lakóépületben	702
Az udvarban és a melléképületekben	173
Összesen	875

Összevetés a Juhász Antal készítette tárgyleltárral:

Csányi Antal, Szatymaz, szegényparaszt	630 tárgy
Paragi Péter, Szatymaz, kisparaszt	740 tárgy
Faragó Mátyás, Csongrád, kisparaszt	875 tárgy
Nagy Antal, Röske, gazda	996 tárgy ²⁰

Részletesebb összevetés a Faragó tanyában, a Dósa tanyában és a Juhász Antal készítette tárgyleltárakkal:

	FM	PJ	NA	PP	CsA
A bútorok	43	22	47	41	27
A háztartás tárgyai	402	384	505	395	288
A textil- (és bőr-) tárgyak	291	340	263	160	113
A gazdálkodás és házkörüli munka tárgyai	105	44	130	88	129
A piacozás és szállítás tárgyai	34	9	45	39	63
Egyéb tárgyak	—	3	6	17	10
Összesen:	875	802	996	740	630

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
<i>A gang</i>										
fazék								+		1
virágcserepek						+				15
gázrezsó, -palack, állvány						+				3
műanyag vödör					+					1
petróleumlámpa								+		1
viráglocsoló						+				1
kávéfőző					+					1
kantakosár								+		1
vájling								+		1
hűtőgép								+		1
kisasztal						+				1
lehajtható asztal	+									1
műanyag kosár (kenyeres)					+					1
befőttesüvegek								+		4
kistál					+					1
kompótos tál					+					1
lábastartó								+		1
kávéscsésze 2, tányér 1					+					3
kiskanál							+			1
borospohár					+					1
üvegnyitó						+				1
ébresztőóra										1
lehajtható szék	+							+		1
támlásszék						+				1
borotválkozó szekrény					+					5
sámli		+								1
pirosmázás kanta	+									1
műanyag szemétlapát						+				1
alumínium tál	+									1
vas virágállvány						+				1
balta	+									1
fokos						+				1
ágy	+									1
trózsák	+									1
lepedő								+		1
párna			+							1
párnahuzat								+		1
dunna			+							1
dunnahuzat								+		1
pízsama								+		1
<i>A konyha</i>										
fa virágtartók (fali)					+					2
kisterítők (v. tartón)									+	2
falilámpa					+					1
műanyag „lavór”					+					1
vesszőfotel						+				1
asztal (középen)								+		1
hokedlik								+		2
kisláda								+		1
televízió								+		1
tv asztal						+				1
konyhaszekrény(ben)								+		1
kávékészlet			+							1
teáskészletből					+					2
kávékészlet					+					1
alumínium kávégyűjtő					+					1

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
tejesbögre			+							1
tejesbögrék					+					5
tányérok								+		21
poharak			+							19
poharak					+					7
műanyagtálca						+				1
pecsenyéstál				+						1
üveg			+							1
csonttányér			+							1
műanyag tésztástál stb.					+					1
nyitókészlet (dugóhúzó)					+					1
bögre								+		1
kancsó								+		1
nagykések						+				5
nagykés (szekrény tetején)								+		1
hétköznapi ingek								+		7
kötények								+		6
férfi fehérnemű								+		5
téli szoknyák								+		2
szövetnadrág								+		2
női fehérnemű								+		6
szennyesládá(ban)								+		1
portörölő									+	1
szvetter (rossz)								+		3
padlótörölő								+		3
használt nadrág								+		2
törülközők								+		2
„kredenc”(ben)						+				1
fűszeres doboz	+									3
műanyag fűszertartó								+		1
félliteres mérő	+									1
porcelán bögre					+					3
félliteres pohár	+									1
kancsó (1 literes)	+									1
kakaós doboz	+									1
„szélke” (félliteres)	+									1
zománcos bádögbögre						+				1
rézmozsár		+								1
reszelő								+		1
gránit tányérok és tál					+					3
műanyag tányér					+					1
kártya (csomag. 3)						+				3
cserép tálka	+									1
féregirtó spray								+		1
kés, villa, kanál	+									3
kés, villa, kanál								+		12
fakanalak				+						2
gránit tál			+							1
porcelán és jénai tál					+					2
aluminium csíkszedő								+		1
műanyag levestűrő								+		1
zománcos lábasok								+		5
húsdaráló	+									1
krumplitörő	+									1
diódaráló	+									1
tésztaszaggató								+		1
mákdaráló								+		1
kissöprű					+					1
pirosfazék (zománcos)								+		1

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
szita	+									1
bádogtál	+									1
konyhaasztal (a falnál)	+									1
bádogtálca					+					1
füles pohár					+					1
pohár			+							1
fatálca				+						1
fakulacs				+						1
porcelán kancsó					+					1
fali tányér					+					3
óra								+		1
„asztalsparhelt”								+		1
varrógép							+			1
heverő								+		1
falvédő (gyári, festett)								+		1
feszület				+						1
képek						+				2
vasmacska alakú hőmérő					+					1
heverőben										
paplan huzattal								+		2
párna huzattal								+		2
lepedő								+		1
elemlámpa								+		1
szivacs								+		1
hálóing								+		1
ágyterítő								+		1
csizmahúzó (a heverő alatt)								+		1
abroszok (viaszosvászon, nylon										
csipke, karton								+		3
drapéria vászon									+	3
falínaptár							+			1
neon armatúra								+		1
falvédők (1 fém, 2 textil)								+		3
magasszárú cipő								+		1
szatyor					+					2
székek(en)						+				2
fejkendő						+				1
fejkendők								+		2
blúz ¹								+		1
szoknya								+		1
A feleség hűgának tapasztásnál										
használt ruhái: (2 darab)										
pongyola								+		1
„mackófölső”								+		1
zoknik								+		2
bakancsok								+		2
cipő (hazajáró)								+		1
cipő (tanyában használt)								+		1
szandál								+		1
papucs								+		1
gumicsizma								+		1
ünneplő csizma								+		1
A feleség hordta ruhák:										
kardigán								+		1
ruha								+		1
kötő								+		1
papucs								+		1
fehérműk								+		2

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
A férj-hordta ruhák:										
nadrág								+		1
ing								+		1
pulóver								+		1
svájccsapka								+		1
cipő								+		1
zokni								+		1
fehérenemű								+		1
fogas(on) (az ajtón)	+									1
köpeny (vászon)								+		1
kabát (vászon)								+		1
dzseki								+		1
fogas(on) (a láda fölött)	+									1
sötétítő függöny									+	1
kabát (hazajáró)								+		5
„safrok”									+	1
otthonka						+				1
műbőr kabát								+		1
<i>A szoba</i>										
asztal			+							1
székek			+							2
tükörasztal			+							1
„kredenc”(ben)			+							1
talpas pohár (készlet)					+					1
boros pohár (készlet)					+					1
gránit tálca					+					1
pálinkás készlet					+					1
talpas pohár (készlet)					+					1
porcelán baba					+					1
borosüveg		+								1
konyakos üvegek					+					2
rózsaszín üvegpohár		+								1
borospohár			+							1
poharak								+		4
kompótos készlet							+			1
üvegtál				+						1
fa hordócska					+					1
műanyag tál							+			1
váza				+						1
műanyag tálca							+			1
villany kávéfőző					+					1
pálinkás készlet					+					1
süteményestál			+							1
porcelán levestál						+				1
dohányzóasztal						+				1
fotelek							+			2
virágállványok						+				3
„Szűzanya” szobor						+				1
családi képek				+						4
családi képek						+				10
szalma intarzia						+				1
szenképek	+									2
falvédők (horgolt suba)						+				2
vázák (asztalokon, (állványo- kon.)					+					8
nippek (a tükörasztalon)					+					2
középszőnyeg						+				1
rongypokrócok								+		4

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
szatyor							+			1
retikül								+		1
terítő (a tükörsztalon)									+	1
ágyak(ban)			+							2
paplanok			+							2
paplanhuzat								+		2
dunna			+							1
dunnahuzat								+		1
trózsák			+							2
párnák			+							2
párnahuzat								+		2
kispárnák			+							3
kispárnahuzatok								+		3
lepedők								+		2
ágyterítők								+		2
plédek								+		2
padrekamié								+		1
takarók (a rekamién)								+		2
kabát (a rekamiében)				+						1
párnák (a rekamién)								+		3
asztalterítők (kicsik)							+			4
párnák a fotelokon és a székeken							+			6
függönyök (nylon)								+		2
sötétítő függönyök								+		2
terítők a kredencen							+			6
terítők a dohányzóasztalon							+			1
ruhásszekrény(ben)			+							1
stelázsicsik									+	1
ingek								+		3
hálóingek								+		4
női fehérnemű								+		9
kesztyű								+		1
kispárna								+		1
ruha szekrényen kívülre										
akasztva									+	1
ruha								+		1
törülközők			+							4
törülközők								+		7
nagypárna-haj								+		1
konyharuhák			+							3
szalvéta			+							1
blúzok							+			2
kabátok							+			3
ruhák								+		3
ruhák									+	2
fekete öltöny								+		1
komplé								+		1
blúzok								+		3
blúzok									+	2
kiskabát								+		1
kiskosztüm								+		1
nadrág (férfi)								+		1
fekete öltöny								+		1
szürke öltöny (nyári)								+		1
szoknyák								+		4
pongyola								+		1
nyári kosztüm								+		1
női cipők								+		4
csizma (fekete)								+		1

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
papucs								+		1
kendők			+							1
kendő							+			1
kendő								+		5
nyakkendő								+		3
övek (női)								+		3
ruhásszekrény(ben)								+		1
kalapok								+		4
vőlegényi kabát				+						1
átmeneti kabát								+		1
szövet félkabát								+		1
bőrkabát								+		1
női félkabát							+			1
fekete kiskabát (ffi)								+		1
kabát, legénykori								+		2
csizmanadrág szövet és posztó								+		2
télkabát						+				1
szekrénycsik									+	1
kötött blúz					+					1
sapka					+					1
hálókabát		+								1
hálókabát								+		1
damaszt törülköző							+			1
zsebkendő								+		3
dunnahuzat			+							2
damaszt abrosz			+							1
damaszt abrosz								+		1
párnahaj			+							1
ágynemű garnitúra								+		3
asztalterítő								+		1
szalvéta			+							1
ágynemű garnitúra								+		2
lepedő			+							1
<i>A spájz</i>										
beépített „telázi”									+	1
bekötött üvegek	+									3
befőttes üvegek								+		21
műanyag üvegek						+				3
szódás szifon						+				1
alumínium tejeskanna								+		1
vizeskanta								+		2
nagyfazék zománcos						+				1
kisfazekak								+		2
fedő						+				1
tálca (préselt papírból)						+				1
üvegek literes, boros					+					2
„telázi”						+				1
alumínium tejeskanna								+		1
zománcos tejeskanna								+		2
fazék								+		1
cserépedény					+					1
köcsög	+									1
műanyag vödör					+					1
fazekak	+									2
villansütő								+		1
lisztszita	+									1
műanyag flakon						+				3
„döbön” (a földön)	+									1

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
hokedlik	+									2
szakajtókosár	+									1
szakajtókosár						+				1
„zsajtár” a falon								+		1
nyújtódeszka a falon	+									1
„vájling” a falon						+				1
„vájling” a falon			+							1
paradicsom paszirozó						+				1
<i>A kamra</i>										
„telázzsin”	+									1
fazekak 5—10 literesek	+									3
fazék						+				1
lábás	+									1
„döbön”	+									3
bekötetlen palack	+									1
petróleumlámpa							+			1
műanyag kanna (flakon)						+				2
sózóteknő						+				1
rosta	+									1
rosta		+								1
morzsoló	+									1
vödör								+		2
mázsa						+				1
„döbön”	+									1
„vájling”	+									1
söprű								+		1
zsírkavaró kanalak	+									2
<i>A padlás</i>										
nagyfazék								+		1
rézüst		+								1
bogrács						+				1
zománcos üst						+				1
zománcos üst								+		1
réz permetező (rossz)							+			1
befőttesüveg (5 literes)						+				10
asztal						+				1
lőszerszám (rossz)						+				1
kocsikötél	+									2
kocsikötél		+								1
<i>Az udvaron</i>										
hólapát						+				1
disznóvályú, fém						+				1
söprű rossz								+		1
létra rossz								+		1
talicska								+		1
vödör								+		1
üstház fém						+				1
kutyatányér (pléh)						+				1
macskatányér műanyag						+				1
lapát								+		1
lapátfej								+		1
láda									+	1
fém cipőtisztító						+				1
meszelő								+		1
partfísnél								+		1
daráló	+							+		1
söprű								+		1
lapát								+		1

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
cserép csirkeitató								+		1
zománcos lavór (malteros)								+		1
súrolókefe								+		1
fazék								+		1
vasvilla								+		1
szítakeret								+		1
disznóvályú fém								+		1
műanyag víztároló						+				2
fém edény rossz						+				1
fazék pernyetároló						+				1
mosóteknő, alumínium								+		1
„asztalsparhelt”								+		1
<i>A szín</i>										
„asztalsparhelt”						+				1
karszék (zöld)	+									1
„vájling”	+									1
mosdóállvány, fém						+				1
ládák									+	10
kantakosár, rossz								+		1
olajos kanna	+									1
kukorica-pattogtató								+		1
szenesvödör								+		1
<i>A kiskonyha</i>										
söprű								+		1
demizson	+									1
demizson						+				1
üvegek: befőttes, boros								+		18
súrolókefék								+		3
csikszedő								+		1
kanáltartó								+		1
üvegmosó								+		1
edénysúroló (műanyag)								+		1
súrolókefe								+		1
hamutartó								+		1
kistükör						+				1
„zsajtár”								+		1
virágcserep								+		1
mosógép								+		1
cserép csirkeitató								+		1
asztal	+									1
tepszik	+									7
mérleg						+				1
műanyag „üveg”						+				1
fedőtartó						+				1
konyhaszekrény						+				1
palacsintasütő								+		1
befőttesüvegek								+		6
kocsilámpa						+				1
fa mosdóállvány						+				1
„vájling”								+		1
nagykanál								+		1
cserép csirkeitató								+		1
kosár								+		1
befőttesüveg								+		8
lámpaernyő						+				1
<i>Az istálló</i>										
bútorok (használt)						+				4

A tárgy neve	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
sütőteknő						+				1
<i>A tűzrevalósól</i>										
négykerekű kocsi						+				1
ládák									+	5
sütőlapát	+									1
lapát						+				1
katonaláda	+									1
<i>A góréban</i>										
alumínium fürdőkád						+				1
zománcos bögre						+				1
balta								+		1
függönytartó						+				1
ládák									+	1
létra						+				3
<i>A takarmányosól</i>										
alumínium fürdőkád	+					+				1
mozsártörők						+				3
famozsár	+									1
ásó								+		1
kiskas								+		1
patkányfogó					+					1
alumínium vödör								+		1
láda									+	1
műanyag zsákok								+		4
ásó							+			1
ásó								+		1
csákány								+		1
feszítővas						+				1
kalapács								+		1
tokmány kaszakővel	+									1
szárvágó sarlóforma	+									1
szárvágó						+				1
gereblye						+				1
ülő (kaszához)								+		1
ékek fémből						+				2
balta						+				1
fejsze						+				1
kasza								+		1
ácskapcsok						+				3
tokmány	+									1

A tárgyleltárban a tárgyak eredetét mutatjuk be. A rovatok jelmagyarázata a következő:

- 1 a férj szüleitől maradt
- 2 a feleség szüleitől maradt
- 3 hozomány és nászajándék
- 4 1945 előtti ajándék
- 5 1945 utáni ajándék
- 6 használtan kapott
- 7 1945 előtti vásárlás
- 8 1945 utáni vásárlás
- 9 saját készítés
- 10 a tárgyak darabszáma

Bátly Zsigmond

1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp.

Erdei Ferenc

1973 Parasztok. Akadémiai Kiadó, Bp.

1974 Magyar város. Akadémiai Kiadó, Bp.

1976 Magyar tanyák. Akadémiai Kiadó, Bp.

Fél Edit

1941 Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Budapest.

Fél Edit—Hofer Tamás

1961 A parasztember szerszámai. Beszámoló az átányi monografikus eszközvizsgálatról. Ethnographia, 487—535.

Hofer Tamás

1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgye gyűjtesek néprajzi elemzése. In. Népi kultúra — Népi társadalom. Akadémiai Kiadó, Bp. 39—64.

Juhász Antal

1975 A parasztság tárgyi ellátottsága. MFMÉ 1974/75—1. Szeged, 105—167.

Kardos László

1943 Az Őrség népi táplálkozása. Budapest.

Kiss István

1935 Csongrád megyei város közigazgatása. Pécs.

Kiss Lajos

1938 Néprajzi tárgyak a hódmezővásárhelyi múzeumban. Népünk és Nyelvünk, 1—3., 18—24.

1940 A tárgyak élete. Ethnographia, 446—453.

Kollát Mária

Nemzedékek nyomában. Megjelenőben a Mozaikok Csongrád város történetéből 1988. című kiadványban.

Kósa László

1980 Egy tanyai gazdaság 1974-ben. (Eszközleltár és életmód) In: Pölöskei Ferenc—Szabad György: A magyar tanyarendszer múltja. Akadémiai Kiadó, Bp. 399—424.

Szarvas Zsuzsa

1987 Háztartások eszközkészletének átalakulása és az életmódváltozás összefüggései Szeremlén. Cumania 9. 293—337.

Szenti Tibor

1979 A tanya. Gondolat, Budapest.

Szűcs Judit

1988 A Gyökér utca 1. számú ház berendezésének néhány kérdése. Mozaikok Csongrád város történetéből 1987. 105—115.

É. n. A paraszti társadalom rétegződése és a paraszt-iparos kapcsolatok. Csongrád város monográfiája néprajzi kötetében megjelenőben.

Tóth Ferenc

1982 A makói ház. A Makói Múzeum Füzetei 30. Makó

Geschichte und Sachinventar eines Bauernhofes in Csongrád

Szűcs, Judit

Der im Aufsatz untersuchte Bauernhof wurde nach der Flussregulierung gebaut und 1904 von dem Vater des heutigen Besitzers Mátyás Faragó gekauft. Mit einem Grundbesitz von 16 Joch (später von 24 Joch nebst 8 Nachkommen) zählte der Vater zu den Kleinbauern, ebenso sein Sohn mit 4 1/2 Joch und ohne Familie. Sie hatten kein Haus in der Stadt und wohnten in dem ganzen Jahr im Bauernhof.

Die Gegenstände wurden laut Untersuchungen von Antal Juhász nach Herkunft, Stelle und Funktion systematisiert. In dem Haushalt der ehemaligen Kleinbauern bei Szeged und Csongrád kann man mit der annähernd gleichen Zahl der Gegenstände, ohne die Textilien mit 5—600 rechnen.

Die Familiengeschichte spiegelt sich in den Veränderungen des Hofes und der Gegenstände wider. Im Besitz eines Ehepaares vom höheren Alter wurden die landwirtschaftlichen und von den Vorfahren geerbten Werkzeuge immer geringer. In den letzten 20 Jahren nahm aber die Zahl derjenigen Gegenstände zu, die die Allen von den Verwandten schon abgenutzt und ohne irgendeine Funktion bekamen.

Das Ziel der weiteren Forschung ist die Charakterisierung von mindestens vier Familien aus einheitlichen Gesichtspunkten und mit hof- und familiengeschichtlichen Sachinventar. Auszuwählen sind: ein älteres und ein jüngeres Ehepaar im Bauernhof zur gleichen Zeit sowie ein älteres und jüngeres Ehepaar in einer Gemeinde, die aber im Bauernhof Wirtschaft treiben.

A szentesi takácsmesterség

NAGY VERA

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

A takácsok céhe Szentesen a legnépesebb és a legkorábban alakult céhek közé tartozott, ahogyan ez a környék más helységeiben is jellemző volt. Nem sokkal a csizmadiák után, 1767-ben nyerték el 22 artikulusból álló céglevelüket. Legényeik ugyanebben az évben kaptak 30 pontos szabályzatot.¹

A mesterség céhes időszakáról viszonylag nagy számú írott forrás áll rendelkezésünkre. Ezek közül legtöbbet a céh jegyzőkönyvei árulnak el tevékenységükről, a 18. század végétől. Ebből az időből két jegyzőkönyvüket ismerjük. A szentesi levéltár őrzi „Az Betsületes Céhnek Törvényes és Ujabb Protokuluma” című könyvet, amely egy 1793-as céhhatározattal indul, „Pálovits József Céh Mesterségében”. A másik a hódmezővásárhelyi Németh László Könyvtárban található, s az 1796-os évszámot viseli kettes szám alatti bejegyzése. (Az egyes számú hiányzik.) 1836-tól írtak „A Szentesi Betsületes Takács Céh Protocollumá”-ba, mely szintén a szentesi levéltárban van. Ezek a jegyzőkönyvek nem szerepelnek „A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere” című munkában. A levéltári források között van egy 1820-as privilégium és több limitáció,² a szentesi Koszta József Múzeum anyagában pedig bizonyágsevelek, két darab mintakönyv és egy céhbehívótábla.

A mesterség alakulásáról századunkban másféle források vallanak. Részben még élő takácsok és a közelmúltban meghalt takácsok hozzátartozói, részben olyan idős asszonyok, akik még használtak szötteket, stafirungba kaptak ilyeneket és ezekről hasznos információval tudtak szolgálni.

A mesterség céhes korszaka

Pozsár István szerint 1767-ben tartotta első céggyűlését a tizenkét mester.³ Az 1836-os jegyzőkönyv két évvel későbbre teszi az eseményt: „Ezen Betsületes Czéh Kezdette a maga Üllését a mint a régi Protocolomból láttzó 1769 ik esztendőbe, és kik voltak a Czéh Kezdői, és attól fogva kik állottak ezen Betsületes Czéhbe valamint az is, kik voltak ezen Betsületes Czéh Elöljárói 1836 ik Eszetendeig ugyan ott láttzó, most pedig ezen újabb Protocolluma készült a Betsületes Czéhnek Felsőges V k FERDINÁND

¹ Pozsár István 1912. 109—110. Sima László 1914. 291.

² Csongrád Megyei Levéltár szentesi fiókja. A szentesi levéltárban a takácscéhre vonatkozó iratok IX. 15. szám alatt. A továbbiakban az egyes jegyzőkönyveket a következőkkel jelöltem: jk. 1793, jk. 1796, jk. 1836, és a privilégiumot: priv. 1820.

³ Pozsár István 1912. 110.

Kegyelmes Királyunk Országlása alatt 1836 ik Eszetendőbe, a mikor éppen a Városunk meg váltása történt...

Pozsár a céh filiális helyeiként említi Mindszentet, Szegvárt, Orosházát, Siró-hegyet és Ányást.⁴ Siróhegy mesterei azonban valószínűleg a mindszeinti társasághoz tartoztak.

A jegyzőkönyvek jelentős részét teszik ki azok a bejegyzések, melyek a mesterekre, legényekre, inasokra általánosan vonatkozó, legtöbbször felülről jövő rendeletek, és a céh határozatai. Egy részük egy-egy céhtagot, legényt érintő kérdésekben hozott döntéseket tartalmaz.

Az 1820-as kiváltságlevél első kilenc cikkelye szól az inasokról, melyek általános érvényű szabályok az ország minden pontján, bármely mesterségben dolgozók számára. Leírja az inasfelvétel módját, az inas kötelességeit és jogait, utasítja a mestert, hogyan bánjon az inásával. A három éves inaskodás a mesteremberek fiai számára is kötelező, annyi előnyük van, hogy felfogadáskor és felszabadításkor csak fél taksát fizettek.⁵

Ugyancsak általános érvényű az az 1795. évi szeptember 25-i helytartótanácsi rendelet, mely a rajziskolák kötelezővé tételét írja elő az inasok számára. Ennek másolata az 1796-os jegyzőkönyvben is szerepel.

A rajziskolák kötelező látogatását először Mária Terézia rendelte el, majd II. József megerősítette azzal, hogy bizonyos mesterséget tanuló inasok addig nem lehetnek legények, amíg egy évig nem jártak rajziskolába vasárnap és ünnepnapokon, s erről bizonyítványt nem mutattak be. Ez vonatkozik azokra a legényekre is, akik még nem végeztek rajziskolát. A mesterek körében nem volt nagyon népszerű ez a törvény, ezért kellett újra megfogalmazni és négy forint büntetést kilátásba helyezni, ha valamelyik mester akadályozná inasát az iskolába járásban. A büntetésből begyűlt összeget rajzeszközök vásárlására kellett fordítani, szegény tanulók részére. A rajziskola kötelező a kőműves, kőfaragó, padlóképző, asztalos, kerékgyártó, ács, lakatos, kovács, aranyverő, gombkötő, rézöntő, harangöntő, bádogos, kolompár, aranyműves, paszománkkészítő, takács, nyerges, szíjgyártó, műszerszámkészítő és fazekas szakmákban. Egyben előírják az írni, olvasni nem tudó inasok iskoláztatását.

Az 1796. évi jegyzőkönyv következő részei is az inasokról szólnak, de mellettük nem szerepel sem évszám, sem a céhmester vagy mások aláírása, sem pedig hivatkozás más forrásokra. Feltehetően a korábban is érvényben levő ide vonatkozó szokásokat akarták rögzíteni, de vannak benne a privilégiumból származó részletek is.

„Az Inasok bé szegődtetésének módja” című rész elsősorban azok kötelességeit tartalmazza. Az inasnak álló gyerekeknek előbb öt kérdésre kell válaszolnia, amelyek a mesterség választásának okaira és a választott mesterre vonatkoznak. Az inassal szembeni legfőbb elvárások: a vallásosság, becsületesség, engedelmesség és az igyekezet, szorgalom a mesterség elsajátításában. Első kötelességként „az Isteni félelem” van megjelölve. „Reggel mihelyt fel kél, Parantsolás nélkül adjon hálát Istennek vagy Imádkozzon. Innep és Vasárnapokon a Templombéli Isteni Tiszteleten meg jelenjen.” Zárójelben azért hozzátesszik: „...ha tsak gazdájjának szüksége attól el nem vonja.” A templomban pedig „...ha tisztességesen nem viseli magát, meg fog páltzáztatni.”

A mesterség jó megtanulása mellett az alapanyaggal való gazdaságos és becsületes bánásmódra hívják fel figyelmét. „A Keze alá bízott fonállal híven bánjon, abból leg kisebbet is el ne vessen, se kűszálva, sem pedig más tsalárdással.” A tolvajokra a legsúlyosabb büntetés vár: „...ha pedig lopásban tapasztaltatik, keményen meg fog érte páltzáztatni a céh háznál a kűszöbön, s azon túl soha többet bé nem vétetődik.”

⁴ Pozsár István 1912. 110.

⁵ Priv. 1820.

Sok más céhhez hasonlóan itt is büntették a döghöz nyúlást, „*minthogy a Mesterség tisztát kíván*”, ezért az inas büntetése az addigi szolgálati idő elvesztése volt, újra kezdhetette az inaskodást. (Idővel valószínűleg hatályon kívül helyezték ezt a büntetést, mert a szöveget áthúzták.)

Az inasnak nemcsak a mesterséggel kapcsolatos feladatokat kellett ellátni, hanem voltak úgynevezett „*Házi Kötelességei*” is. mint például a „... *Kurtzdra, Kútra való járás kötelessége. Ha vagyon tanító Mesterének Tehene, Sertésse, azt kihajtani, étetni, itatni gondja Légyen, A Műhelyt kiséperje tisztán tartsa... Ha Tanító Mesterének Szüksége hozza magával akár Rétre, Szőlőbe, Szállásra el menni tartozik ott hiven dolgozzon mintha mindég véle volna Tanító Mester Ura.*” Még egy — a mesterségtől távol álló — feladata volt, amely szolgáltatásról feltehetően utóbb lemondtak a mesterek, mert a mondatot áthúzták. „*A Gazdájja Lábát valahányszor kívánja meg mossa.*” Törődtek az inas ápoltságával is: „*A maga tisztán való tartására, feje fésülésére is gondja Légyen.*”

A kötelességek felsorolásából kiderül, hogy a még gyermekkorban lévő inasok szigorú felügyelet alatt éltek, s napjaik kemény, sokszor nem a mesterségbe illő munkával teltek. Ez a mesterek részéről visszaélésekre adott lehetőséget. Ennek elkerülésére az inas három kezest választott, akik közül az egyik a céhmester, a másik kettőt tetszés szerint választhatta. Ha a mester rosszul bánt az inassal — nem adott neki enni, télen mezítláb járatta, stb. — hozzájuk fordulhatott panaszra. A kezesek az ügyet kivizsgálták, s ha a mester valóban hibás volt, megbüntették, de ha az inas vádja volt alaptalan, az bűnhődött. Az inas azonban mindenképpen kiszolgáltatott helyzetben volt, akkor sem szökhetett el, ha rosszul bántak vele. Ilyen esetben a kezesek keresték meg és hozták vissza. Ahogyan a privilégiumban is szerepel, minden elmulasztott napért plusz egy hetet kellett szolgálnia. Hogy a legények ne használják ki túlságosan az inast, úgy rendelkeztek, hogy a mester tudta nélkül nem lehet küldözgetni.

A határozat végül az inasra háruló anyagi terheket és juttatásait rögzíti: „*Az Inas maga tartozik mind szegődtetéséért mind szabadíttatásáért fizetni. Az Inasnak nints egyéb bére, hanem minden esztendőre egy pár fehér ruha. Téltre Lábbeli a mi a Gazdájjától ki telik tizma, bakants vagy botskor nyáron pedig mezítláb, felszabadulásakor egy ujjas mándli helyett fog adni a Maiszter 4 ftot és 30 krt.*” Korábbi szokás szerint kaphatott az inas mándlit, amit ekkor már pénz helyettesített. Mindezt az elszegődő inas előtt olvashatták föl, mert az utolsó mondat így szólt: „*Ehhez tartsa magát az inas s elmehet.*” A jegyzőkönyvnek ez a része az előtte és utána következő bejegyzések alapján 1796-ra tehető.⁶

Az inas életkorát csak 1839-ben határozták meg: 14 évesnél fiatalabbat nem lehet fölvenni inasnak.⁷

A jegyzőkönyv későbbi rendelkezései között is előfordul olyan, amely az inasokra vonatkozik. Míg korábban az inasok felvételének leírásában szerepel bizonyos bér — pontosabban ruhával, cipővel való ellátás — addig a céh 1814. január 9-én úgy rendelkezett, hogy tápláláson és tanításon kívül egy mester se ígérjen semmiféle jutalmat, „*Fehér ruhát, dolmányt*” a beálló inasnak, a többi mester kárára. A rendeletre azért volt szükség, mert sok szülő csak addig adta takácsinasnak gyerekét, amíg az meg nem erősödött, s azután más mesterséget keresett számára, s „... *a mostani szük időbe még nagyobb kár az egész Czehnek illy haszontalanul tartani tselédek*”, akik ráadásul semmi igyekezetet nem mutattak a mesterség elsajátításában, s ez természetesen színvonalbeli romláshoz is vezetett.

⁶ Jk. 1796.

⁷ Jk. 1836.

1802. február 1-én hozott céhhatározat megszabta, hogy az inasnak szabadulása-kor mennyit és milyen címen kell fizetnie. Jó példa erre Balog István szabaduló levele 1782-ből.⁸ Ő lehet az, akinek kézírásos mintakönyve forrásaink között szerepel. Az 1802-es határozat kimondja, hogy a pénzbeli fizetésen kívül „*egy pint bor a Keresztelő*”, ami korábban feltehetően valamilyen ceremóniával járt együtt, mert megjegy-zik, hogy „... többé senkit sem fog megönteni a Kis Társaság ... mivel a czéh az Ön-tőzést el törölte végképp.”

A jegyzőkönyv elején az inasok beszegődtetésének leírását követi „*Az Inasok felszabadításának módja*” című rész, amely egyben már a legények főbb kötelességeit is rögzíti. A legények helyzete szabadabb, de ugyanakkor több felelősséggel jár. Az inas és a legény állapota közötti különbséget így fogalmazták meg: ha „... köte-lességben restül s szívségtelenül jártál el, meg vertek, s Huntzfutnak s mindennek mondtak még is tsak Inas maradtál, a Mesterségből ki nem tsaptak, de már ezután másképpen lesz állapotod, Mert ha a Mester Legényi Régulákat meg nem tartod, s ha valaki betstelen magad viseléséért le huntzfutol, mindjárt nem vagy Mester Legény mig betsületet pénzzel vissza nem váltod...”

Kötelességei között változatlanul elsőként szerepel az „Isteni Félelem”. „*Va-sárnap és Innep napokon kétszer a Templomi Isteni Tiszteleten meg jelenjen annyival inkább mivel a Legényt sem gazdaságbéli gondja, sem Majisztere parantsolatja attól el nem vonhatja.*” A mester iránt a legény tisztelettel tartozik, annak szavát meg kell fogadnia mesterségbeli dolgokban és viselkedésben egyaránt. A legény tartsa szavát, különösen akkor, ha bizonyos időre eligérkezett egy mesterhez, ha pedig el akar jön-ni, időben jelentse be és számoljon el mesterével, valamint a kis társaság dékánjával, hogy tartozása ne legyen, „... tarisznájába úgy rakcdjon el hogy a Házbéliek Közül Lássa valaki né hogy a mondasson, hogy a gazdájját is tarisznájába tette.”

Voltak bizonyos szolgáltatások, amelyekkel a szokás alapján a mester tartozott a legénynek, de mivel ezeket semmiféle írott rendelet nem szabályozta, nem volt köte-lessége, csupán a legény jó magaviseletén múltott, hogy megkapja: „... a mi Czéhünk-ben szokás és az Országok némelly részében hogy a Legénynek fehér vagyis alsó ru-háit ki mossa az Asszonya, Húsához tzukmist⁹ vét, s ágyat adnak alá.”

Nem részletezik a legény minden köteletségét, mondván, hogy ezeket a többiek-től fogja eltanulni, „... A mire pedig a Kereszt Attyai tanítják azt senkinek sem lesz szabad ki beszélni.” A legények közé való bevételkor 10 garast és egy pint bor árát tartozik fizetni a belépő. Az ilyenkor fizetett pénz összege természetesen az idők fo-lyamán változott.

A legényi állapot már bizonyos rangot jelent, amit ki is fejez az utolsó mondat: „...s eddig ha volt István, Pista, ezután légyen István Mester s mondattasson szabad Legénynek.”¹⁰

A legényekre vonatkozó legfontosabb általános tudnivalókat is a privilégium tartalmazza, mely szabályozza a vándorlást és az elszegődés módját.¹¹ Ezt helyben kisebb módosításokkal egészítették ki. 1803-ban hoztak a szentesi takácsok olyan rendeletet, amely szerint „... augustus első napjáig egy Legénynek is elmenő Kunsaftja ki nem adódik ... mig tsak a Céh a Városonn munkát tudna néki adni.” Ez alól azok a feleséges legények kivételek, akik nyáron mezőgazdasági munkát akarnak vállalni. A rendelet azért született, mert a legények szeptember, október, november táján fog-

⁸ Pozsár István 1912. 218.

⁹ cukmisz=főzelékféle. (L. Bálint Sándor 1957. I. 223.)

¹⁰ Jk. 1796.

¹¹ Priv. 1820.



1. A szentesi takácscéh behívótáblája 1801-ből. Koszta József Múzeum, Szentes. Ltsz.: 72.7.1.

laltak „telelő méhelyt”, így olyan időszakban kellett eltartani őket, amikor hónapokig — általában áprilisig — kevés volt a munka, nem sok hasznát vette a mester. A bizonyáglevél kiadásának megtagadásával akadályozták meg, hogy a nagy munkák idejére, amikor szükség lett volna rájuk, elmenjenek.

1804-ben 45 forintban határozták meg azt az összeget, amelyért legényt lehet fogadni. A mester ebédet tartozik neki adni, „fölstökre” és vacsorára pedig kenyeret. Amelyik mester olcsóbbért tartja, azt 4 forintra büntetik.

Az 1817. szeptember 7-én tartott céhgyűlés arról hozott határozatot, hogy alapítványt tesznek a jövevény és beteg legények megsegítésére, oly módon, hogy minden legény minden bejárásakor 5 krajcárt fizet a társaság ládájába.¹²

A legények ünnepe a lakozás volt, melyet a céh anyagilag is támogatott. Az 1836-os kiadások között szerepel: „Legények Lakozásakor segedelem és költség.”¹³

¹² Jk. 1796.

¹³ Jk. 1836.

A jegyzőkönyvek személyre vonatkozó határozatai között is többször szerepelnek a legények. Kéréseik többnyire céhbe való bevételre vonatkoznak. Néhány ilyen kérést a rajziskolai bizonyítvány híján utasítottak el. Ennek elvégzése, valamint a remek elkészítése volt a feltétele a vásárhelyi születésű Bán János belépésének 1803-ban, aki emellett kérte, hogy „*Néhai B. Takáts Mester Kultsár István Özvegyét Pethő Sárát jövődöbéli feleségül magannak el venném a B. Takáts Céhnek való helles egyet értéséből.*” A kántorpénzt fizetők névsorából kiderül, hogy a feltételeknek eleget téve később bevették a céhbe.

Részben a „Rajz Oskola” hiánya miatt nem fogadták el 1796-ban Farkas Péter és János vándorlását, de azért sem, mert céh nélküli helyen dolgoztak, így bizonyáglevelet sem kaphattak. A határozatból nemcsak az derül ki, hogy ha a legény céhbe akar állni, akkor három évet kell céhes helyeken töltenie, s erről bizonyáglevelet hozni, hanem az is, hogy az inas sem lehet legény, ha három évet le is szolgált céh nélküli helyen, amíg céhes helyen nem szolgál még egy évet inasként.¹⁴

A céhbe való bejutás feltételei: a vándorlás befejezése és a remek elkészítése. A szentesi takácsok 1803. március 20-án ezeket megtoldották azzal, hogy a céhbe lépni akaró legény mesterségbeli tudásáról meggyőződjenek, a vándorlásból hazatért legény köteles egy évig, mielőtt a céhbe állana, helybeli mesternél dolgozni.¹⁵

A privilégium szerint a legény keresztelőlevele, szabaduló levele és vándorlása során kapott tanulóleveleinek felmutatásával jelentheti óhaját, hogy a céhbe kíván lépni. Ha földesúri hatalom alatt áll, földesurának engedélye is szükséges. Ha a legény nem rendelkezik saját felszereléssel, akkor a céh biztosítja neki a remeklés idejére, s a költségeket a remek eladásával szerzi vissza. „*A Céh fogja elrendelni, hol, mikor és kinek vigyázása alatt kellessék a Remeket megtenni.*” A privilégium 25. cikkelye kimondja, hogy „*Azon Legény a ki Remekét hiba nélkül elkészíti, Mesternek bé vétessék.*”¹⁶

A privilégiumon kívül számos céhhatározat utal a remeklés módjára és körülményeire. 1803-ban például a szentesi takácsok meghatározták a remeklés idejét is, november, december, január, február hónapban, mivel a nagy munkák ideje februártól novemberig tart, s ilyenkor „... a Kenyér Keresés idején Kéntelen volnának a Czéhbéli Mesterek ... a Céhbe bé állani akarókkal, s Remeklőkkel bajlakodni, hasznosabb dolgokra fordítható idejeket haszontalanul el vesztegetnék...”¹⁷

Egy 1793-as határozat szerint remek készítésekor minden legény más feladatot kap, s a remekes reggel 6 órától este 6 óráig dolgozhat.¹⁸

A remek elkészítéséhez rajzra volt szükség, amelyet feltehetően mintakönyvekből vettek ki. Erre utalhat a kiadások között szereplő feljegyzés „remek forma festésért” kifizetett pénzről.

A jegyzőkönyv pontosan rögzíti, hogy kinek mit kellett remekbe elkészíteni. Szomodi József — aki 1872-ben az utolsó céhmester volt — 1836-ban kérte „Remekre való bocsájtatását”. A céh határozata szerint: „*Levelei megvizsgálódott Rajzból való bizonyítványát is elő mutata azonnal remekre bocsájtatódott vörös formát Nro 2ik szám alatt valot szőjön, fehér formát 4 Táblást szőjön Két végű tűrőlközöt 2 és fél rőf hosszút.*” Egy keveset a szöttesek mintájáról, díszítéséről is megtudunk 1851-ből, amikor Rátz Mátyás és Kiss Pál kéri remekre bocsájtását, „*Melynek következtében az érdemes Deputáció Leveleiket megvizsgálván, és minthogy Törvényünk szerint az*

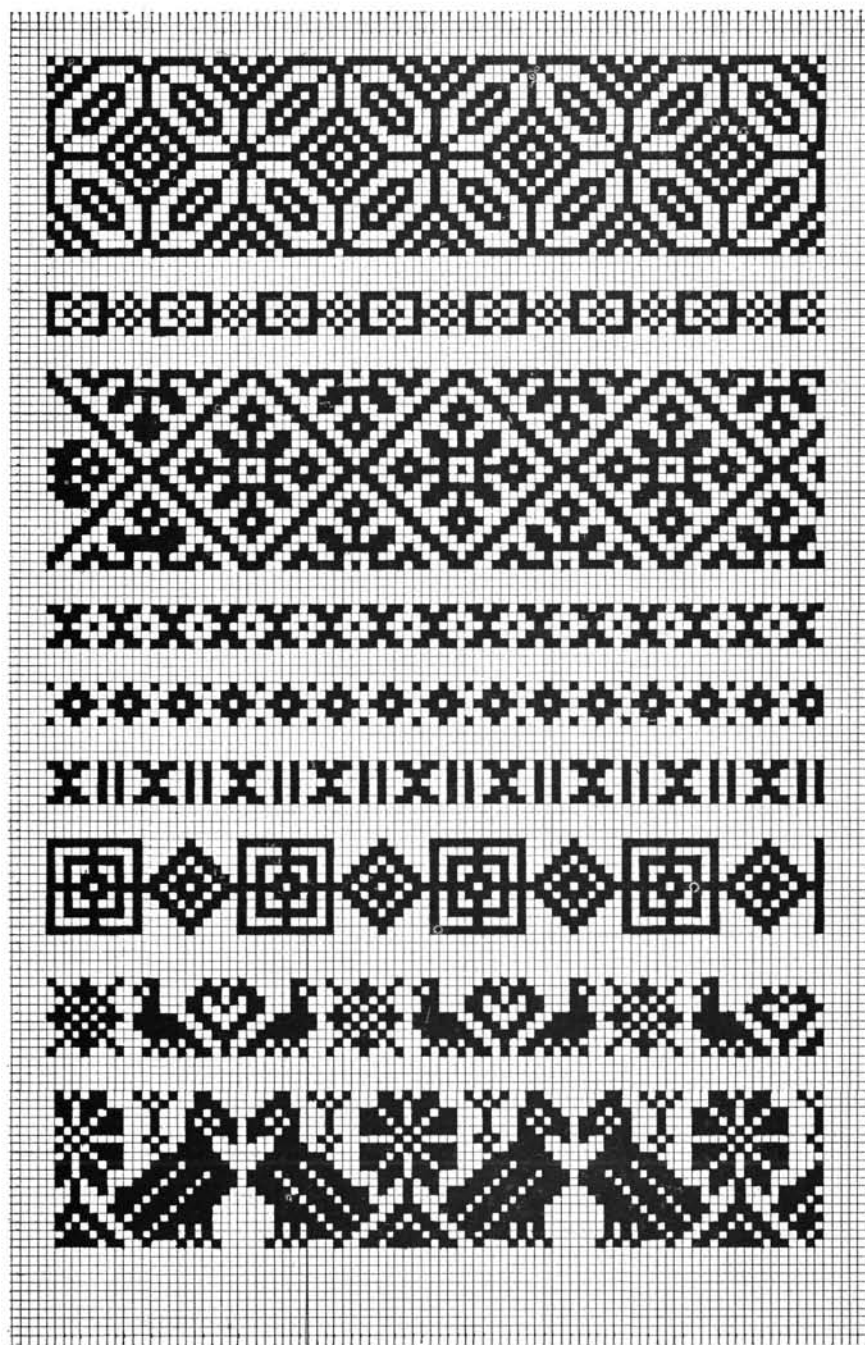
¹⁴ Jk. 1796.

¹⁵ Jkv. 1796.

¹⁶ Priv. 1820.

¹⁷ Jk. 1796.

¹⁸ Jk. 1793.



2. Szedettes szőttesek mintarajzai egy 19. századi szentesi takácsminta-könyvből.
(Kosztá József Múzeum, Szentes, Ltsz.: B 535.) Rajz: Koncz Margit

idejüket kitöltötték, rajzaikat bevégezvén Remekre bocsájtódtak és Rác Mátásnak ujabbi készítésű Nro 3 alatt lévő forma, Kiss Pálnak pedig a régiebb virág cserepes Koronás forma elkészíteni rendeltetett.”

Az 1830-as évek elején a remeklőknek még vörös formát és fehér formát egyaránt kellett szőni. 1837-ben „*A remekelni akarók a fehér forma megváltását kérték. Meg engedődött 4 pengő forintért oly formán, hogy 2 1/2 rőf hosszú két végű kendőt szőjjenek csak hogy a köze sima vászony legyen.*” Így szerepelhet az 1842-es bevételek között az, hogy Kádár Sámuel nem csak „Remek Tacsát” és „Táblajárást” fizet, hanem „fehér Forma Váltáságot” is.

A remekeshez deputációt rendelt a céh, de tilos volt segíteni, büntetés terhe alatt. A remek vizsgálatkor viszont már az egész céh együtt volt. A csekély hibával elkészített remeket elfogadták, de a remek hibáért büntetést kellett fizetni a céh kasszájába.

Noha a remeklés szigorú feltételek között zajlott le, indokolt esetben azért a céh tett engedményeket. 1851-ben Cseke Istvánt, mint kiszolgált katonát felmentették a remek készítése alól, a testileg gyengéknek pedig a legegyszerűbb remeket rendelték, ez a „tizenötátlás veres forma” volt.

Sikeres remeklés után a legényt kézfogással a mesterek sorába bevették. Az új mesternek esküt is kellett tenni, ami egy 1854-es határozatból derül ki. „*A múlt Években megtörtént, hogy a megremekelt ifjak Czéhbe állások alkalmával fel nem eskettettek, hanem a mostani iparutasítás rendelése szerint bé fizetés után csak kéz fogás által lettek a Társaság tagjaivá.*” A céh úgy döntött, hogy az eskütétel szokását viszszaállítja.¹⁹

Az 1820—30-as években a mesterek száma oly mértékben kezdett emelkedni, hogy korlátozni kellett a céhbe való belépést. A létszám további növekedését a vidéki legények letelepedésének megakadályozásával próbálták elérni. 1820-ban a makói Tshe László takácslegény fordult a céhhez azzal a kéréssel, hogy „... *Túl a kis éri Lakos Varga Márton Leányát el akarná venni feleségül. Mellyre a Czéh azt válaszolta, hogy abba leg kisebbé sem ellenkezik, hanem Ő az Atyától engedelmet kérjen s egy-szersmind innen feleségestől együtt el takarodjon s el vigye Makóra és hogy soha a Czéhnél nem alkalmatlankodik s még csak nem is gondolkodik arról, hogy valaha Szent-esi Lakos Legyen.*”

1834-ben a földéaki Krébetz János kérését, hogy a céhben kíván dolgozni, csak úgy teljesítették, hogy legényként dolgozhat, de itt ne akarjon mester lenni.

Kevésbé voltak szigorúak a várostól, sőt a falutól is távol, a tanyavilágban dolgozó társaikkal szemben, akik a távolság miatt nem jelentettek konkurenciát. 1811-ben a „*Mindszenti Határbeli úgy nevezett Siró hegyen kíván Takáts Mesterré lenni a Mindszenti érdemes Társaink Társaságában Zubek József*”, akit be is vettek a mesterek közé, azzal a feltétellel, hogy „... *ha Siró hegyről bé akar menni Mindszentre lakni tehát remekelni köteles leszen, az Anya céhtől rendelendő remeket úgy és ott, a hol az Anya céh fogja parantsolni.*”²⁰

Hogy milyen lehetősége volt egy legénynek a mesterséget önállóan elkezdni, ha az nem öröklődött a családban, arra jó példa a következő szerződés:

Én alol irt Boldizsár Mátás bizonságot teszek arrol, miszerént Sipos Gáspárral egyességre léptünk: 1 ször Hogy én fentebb is említett Fiát Ményhártot mint ki vándorlot Takáts Legényt Czéhbe álitom az magam költségén, oly le kötelezés melyet, hogy Remeklésétől fogva számítván három egy más után kevetkező Esztendő, mint saját fiam nállam tartozik szolgálni, én az alatt az idő alat tartozom

¹⁹ Jk. 1836.

²⁰ Jk. 1796.

meg házasítani, és ha további időre egymásnak nem tetzvéen akaron elbocsátom, oly feltételek alatt, hogy házasságán kívül tartozok adni egy szívő Széket és ahhoz való Szerszámot.

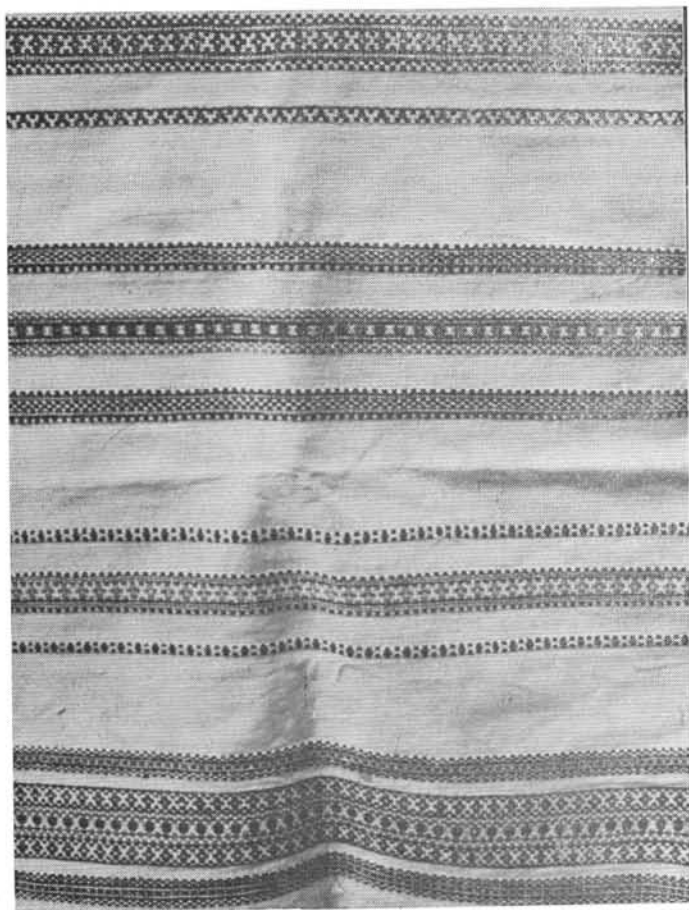
2 szor Mivel az Remelési költséget már meg is tettem, és a többi fenteb meg írottakra is kötelezem magamat.

Szentesen 1853 Január 22 kén

Boldizsár Mátyás

Sipos Gáspár²¹

A mesterek fő kötelességeit is a privilégium tartalmazza. A vallási előírások betartása mellett elrendeli a rászorulóknak segítségét, tiltja egymás legényeinek elcsalását, egymás munkájának ócsárlását, rögzíti a céh szervezeti szabályait.²²



3. Sütőabrosz két szélből összevarrva, gazdag piros-kék díszítéssel. 19. század. 130×160 cm.
TJM Hmvh. Ltsz.: 87.19.8.

²⁰ Jk. 1796.

²¹ CsmL. Szf. IX. 15.

²² Priv. 1820.

Noha a privilégium csak általános rendelkezéseket tartalmaz, amelyek minden céh esetében ugyanazok voltak, mégis indokolt — ha röviden is — utalni rá, mert a jegyzőkönyvek határozataival összehasonlítva válik világossá, hogy a felülről jövő szabályok hogyan valósultak meg helyben, hogyan módosultak, bővültek.

A vallási kötelezettségekről szóló részt 1804-ben a szentesi mesterek kiegészítik a miséken való viselkedés szabályozásával, mivel „...*az Ifjú Mester emberek magokat félre vonnyák ... a gyertya tartás elől*”, ezért a mesterek a miséken időben megjelenjenek és egy helyre üljenek.²³ A templom beli rendetlenkedést szigorúan büntetik. 1837-ben például „*Marsi József többszöri templom beli hibájáért betyáros maga viselete (miatt) fel jelentődött.*” A mesterek döntése szerint „*Meg ítéldött most először 2 ft v. ha még ez után is meg nem regulázza magát Kemény fenyíték alá fog vétetődni.*”²⁴

1797-ben 2 forint büntetés terhe alatt megtiltja a céh, hogy a mesterek egymást becsmételjék, azaz „*Le Huntzfutolják*” ha nézeteltérésük van.

A céh köteletségének tartotta az özvegyek, árvák, betegek és károsultak támogatását. 1798-ban Szabó János takácsmester felesége kérte, hogy fiát fogadják el mesternek, mert férje 11 éve megnyomorodott. A céh helyt adott kérésének azzal a feltétellel, hogy ifjú Szabó János apjának gondját viseli, mesterségbeli ismereteiről pedig a céh előtt bizonytságot tesz.²⁵ Anyagi támogatásra a bajba jutott mesterek is számíthattak. 1829-ben a céh kasszájából 12 forintot vettek ki „... *a Mindszenti megégett Hat Filialis Mester Társaink segedelmére.*”²⁶

1810-ben a mesterek előnyt akarván szerezni saját gyermekeik számára, csak egy év kötelező vándorlást írtak elő nekik. Pontosan nem tudni mi okból — valószínűleg felsőbb szervek tiltakozására — a határozat nem lépett életbe.²⁷

A kontárok tevékenységét nemcsak a privilégium tiltotta, de a mesterek is erősen küzdöttek ellenük. 1838-ban a bevételek között szerepel 5 forint, azzal a megjegyzéssel, hogy „*Kuldus Nagy Sámuel kontárkodván büntetést fizetett.*” A kiadások között pedig 7 forint 39 krajcár, amely „*A tanyai kontárok vizsgálása és székek el hordásakor kotsi bér és költség.*”²⁹

A mesteremberek által elkövetett kisebb vétségekben maga a céh ítélt, a nagyobb bűncselekményt elkövetőket vagy visszaesőket a törvényszéknek adták át. Ilyen visszaeső volt Pethő János takács, akit 1801-ben nagyobb pénzbüntetésre ítélt a céh csalásért, lopásért, valamint „*Kutzori Nevű Kortsmába Paksi István aluván annak a 'sebjét' síván s tolvaj modra vájkálta ... özvegy Szilágyiné Láttá, 's többen is a kik akkor Fű osztáson ott mulattak.*” A szőlőhegyen cseresznyefa ágakat tördelt, a céhgyűlésen gúnyolódott. A céh által kiszabott büntetés azonban nem bizonyult hatásosnak, még ez évben pálcázásra ítélte a fiskális s ekkor a céhhez fordult segítségért: „*Kérte a B. Czéhet hogy azon Gyalázatos büntetéstől mentse meg a B. Czéh Maga megaláztatását tekintvén kegyelembe fogadta 2 forint(ra) büntette.*” Emellett még 2 forintra büntették a kecskeméti vásárba menvén „*Hemző István Leginnek tett azon bestelen szavaiért, hogy miért dolgozik Pápistánál s több ilyen Mester társait Kissebítő szavaiért.*”

A céh nemcsak a mesterek, de azok családtagjai felett is ítéltkezhettek. 1802-ben Török János feleségére „... *reá bizonyosodott hogy Ns. Dobosy Ilona Asszonynak más-*

²³ Jk. 1796.

²⁴ Jk. 1836.

²⁵ Jk. 1796.

²⁶ CsmL. Szf. IX. 15.

²⁷ Jk. 1796.

²⁸ Jk. 1836.

tól titokban el Lopott ... fonalat adott el." Az asszonyt a törvényszéknek való átadásra ítélték, de férje kérésére megmenekült ettől.

Más vétkekért behajtott pénzbeli büntetésekkel a kassza bevételei között találkoztunk. Főként a legények fizettek mise mulasztásért, „többrendbeli Korhelységért.”²⁹

A céh szigorúan ellenőrizte a munkavégzést is. Erre szolgált a rendszeres „műhelyvizsgálás” vagy „Deputatio”. Részletes körülményeit nem ismerjük, feltehetően a céhmester és néhány kiválasztott mester járta végig a műhelyeket, megvizsgálva, hogy mindenütt az előírásoknak megfelelően dolgoznak-e. Ilyenkor ellenőrizték azt is, hogy a limitáció ki van-e függesztve a műhelyben. Ide vonatkozó egyetlen megjegyzés 1839-ből való. „Minthogy pedig a műhely vizsgálatkor egy fő tikkely a rőfök igaz nagysága vizsgálatja és hogy ez is igazságosan történjen az határoztatott, hogy a czéh tsináltasson vas rőföt törvényes nagyságút...”³⁰

Az 1800-as évek elején a céh szentesi mestereit „Belső Mester emberek”-ként emlegetik a jegyzőkönyvekben, megkülönböztetésül a filiális helyek mestereitől, a szegvári, orosházi, mindszei, azaz külső mesterektől. A filiális helyek mestereit — ahol többen voltak — az ottani vicecéhmester fogta össze, akinek feladatai közé tartozott a kántorpénz beszedése és beszállítása Szentesre. A filiális helyek mestereinek számáról nem sokat tudunk. 1802-ben 22 orosházi mester fizetett kántorpénzt, egy 1821-es bejegyzés szerint pedig 17 mindszei mester. A mindszeiek felsorolásában előbukkannak olyan családnevek, mely családok tagjai a következő század elején is ismert takácsok voltak Mindszenten: Kallai, Kurucz, Csorba. A mesterség tehát egyes családokban több mint egy évszázadon keresztül öröklődött.

Ányás mint filiális hely nem lehetett számottevő, valószínűleg csak egy-két mester dolgozhatott ott. Egy 1825-ös bejegyzés szerint „Ányási Lakos Szakálás Ferentz mint Külső mestertársunk Hatt esztendőre való Kántorát meg fizette.” Így hosszú ideig nem kellett Szentesre mennie.³¹

1804-ben a szegvári takácsok számára adtak ki rendtartást, mely szerint a céhmesternek szót fogadjanak, tudta nélkül legényt ne alkalmazzanak, a kántorpénzt pontosan fizessék, a Szegváron dolgozó legények bizonyáglevelét pedig Szentesen állítják ki.³²

A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy az orosházi és a mindszei takácsok mikor szakadtak el az anyacéhtől. Más forrásból tudjuk, hogy legkorábban az orosházi takácsok váltak el, szabadalomlevelük 1820-ból való. 1886-ban itt tíz mester dolgozott, de egy-egy mesternél 2—3, sőt 6 szövőszék is működött.³³ A mindszeiek 1838-ban adták be kérvényüket, s 1840. november 30-án kapták meg V. Ferdinándtól 49 pontba foglalt privilégiumukat.³⁴ 1867. május 26-án a szegváriakról jegyezték fel, hogy „az Szegvári filjális mester társaink nyilatkoztak, hogy ők kíváncznának az Öreg Cétől meg válni.”³⁵

A céh tisztségviselőiről 1798-ban olvashatunk először részletesebben, amikor meghatározták fizetésüket: „... mint hogy a Céh Mesternek, Atya Mesternek, Czéh Notariussanak a Czéh terheit a többek felett kell viselni hogy ezen túl fizetések légyen A

²⁹ Jk. 1796.

³⁰ Jk. 183.6

³¹ Jk. 1793.

³² Jk. 1796.

³³ Juhász Antal 1965. 308.

³⁴ Keller Lajos 1900. 110.

³⁵ Jk. 1836.

*Czéh Mesternek 4 f. 30 kr. Az Atya Mesternek 2 — A Notariusnak 1 azon kívül minden Kunsaftba való írás 1 kr. és az ide oda való Levelek írásáért 7 kr.*³⁶

A szentesi takácsmesterek között katolikusok és reformátusok egyaránt voltak. A céhen belül gondosan ügyeltek arra, hogy a katolikusok és a reformátusok kiadásai arányban legyenek. A katolikus mesterek általában többet költöttek „szentségekre”, így a reformátusoknak többnyire tartozott a kassza. A reformátusok pénzükből jutattak a „Debreceni refrom. Oskola számára” valamint a „Szegedi Református Templom és Iskola építésére”.

A katolikusok egyházi kiadásai között főként a kántormisék szerepeltek. Mivel a kántor évnegyedet jelent, kántormiséit is évente négy alkalommal szolgáltattak, nyilván a negyedévenként tartott kántorgyűlés idején. Ezek azonban nem estek minden évben ugyanarra a napra. Tavasszal tartották húsvét előtt a „Böjti Kántor”-t, ez eshetett Mátyás napjára is, akkor „Mátyás Kántor”-ként emlegették. Említenek „Püskösti Kántor”-t, „Sarlós Kántor”-t (Sarlós Boldogasszony napján, június 2-án), szeptemberben Máté vagy Mihály napjára esett kántormise és végül a „Karácsonyi Kántor” zárta az évet.

A kántormiséken kívül még egy jelentős napot emelnek ki a számadások, a céh védőszentjének ünnepét, s az ekkor tartott misét. A szakirodalom védőszentjüként Sarlós Boldogasszonyt említi.³⁷ Az 1790-es években és még a következő század elején is gyakran szerepel „Sarlós Sz. Mise” a kiadások között, sőt 1799-ben úgy jegyezték föl egy kiadást, hogy „Czé Patronája Sarlósi Misére”. A céh korábbi időszakában tehát valóban Sarlós Boldogasszony lehetett a takácsok patrónája. 1821-ben először azonban patrónaként egy másik név bukkan föl. Ekkor 2 forint 30 krajcárt fizettek ki „Szent Anna Asszon Napra Czéh Patrónus Szent Misére”. 1825. július 26-án a Szent Anna napi misét mint a céh patrónájának nagy miséjét említik, s így marad a következő évtizedekben is.³⁸ Meglepő, de úgy látszik, hogy a szentesi takácsok 1820 körül megváltoztatták védőszentjüket.

Szent Annát gyakran választották védőszentjüknek azok a férfiak, akiknek foglalkozása valamilyen asszonyi munkával állt kapcsolatban, főként a takácsok, szabók. (Pl. a szegedi szabók.)³⁹ Míg Sarlós Boldogasszony napja a paraszti munkarendben az aratás kezdőnapja, addig Szent Anna napja az asszonyi kendermunka, a kendernyűvés kezdete.⁴⁰ Így szorosan kapcsolódik a takácsok munkájához. Szentesen ma is van Szent Anna utca, ahol a szájhagyomány szerint valamikor több takács élt.

A céh történetében kiemelkedő esemény volt a céh megalakulásának évfordulója. 1767-ben született ugyan a céh, de a százéves évforduló megünneplésére nem vártak 1867-ig, már 1860-ban megtartották. Ez év június 10-én kelt jegyzőkönyvükben név szerint felsorolták a tizenkét alapítótagot: Pálovits József, Szabó Gergely, Szabits András, Gombás János, Eger József, Balogh Mihály, Pető János, Sipos Péter, Rósa István, Sipos Ferentz, Csiszár István, Traj András és az akkori céhbiztos Kamotsay Imre. Az évforduló megünneplését lakomával kötötték össze, melyen a céh 85 tagjából 39-en vettek részt. Az ünnepség érdekes epizódja volt, hogy bemutatták a céh keretein belül készült első takácsremeket: „*Ugyan ez alkalommal azon száz éves remek is mely először készült minthogy mind ekkorig tisztába megtartatott felmutattatott.*”

³⁶ Jk. 1796.

³⁷ Pozsár István 1912. 110. Céhkataszter. 1976. II. 306, 307.

³⁸ Jk. 1796, Jk. 1793.

³⁹ Bálint Sándor 1977. I. 99.

⁴⁰ Kiss Lajos (1943.) 193.

Az új ipartörvény bevezetésével 1872-ben eltörölték a céheket. A szentesi takácsok utolsó céhmestere Szomódi József, aki a céh megszűnte után a testület elnöke lett. A céhre jellemző szervezeti formák azonban tovább éltek, a mesterek ugyanúgy jártak a gyűlésekre, fizették a tagdíjat és táblajárás útján értesítették egymást.

A mesterség a múlt század végén

A mesterség virágzását az 1880-as évektől rohamos hanyatlás követte. 1886-ban a városi tanács mint elsőfokú iparhatóság felszólította a takácsokat, nyilatkozzanak, hogy az újonnan alakult ipartestületbe be akarnak-e olvadni. Válaszukat érdemes teljes terjedelmében közölni, mert nagyon jól rávilágít a hanyatlás tényére és okaira.

„Minthogy a takács ipar a magos minisztérium által is házi iparnak tekintet, mert az országos ipartörvénykönyvben előszámlált és megnevezett iparágak rovatában fel nem vétetett, azt ezen testület is mint házi ipart tekinti és nyilatkoztatja a következő okoknál fogva.

- 1 ször. Mert ezen iparág Magyarország több vidékén tsaknem minden háznál otthonos, úgyhogy az nők és gyerekek által gyakoroltatnak a házi szükséges szövetek elő állítása szempontjából.*
- 2 or. Ösmerve a vidékünkön a szövészethez szükséges kender és len termesztés hiányát, mely nélkül a takács ipar fent nem álhat.*
- 3 or. Országszerte tudva van azon szomorú körülmény mely szerint a külföldi gyárak különösen a szövészet terén annyira leszorították magyar ország iparosait hogy ezen ipar semmi féle élet képességet nem tanúsíthat a vele foglalkozóknak, mert a magyarországi iparos a készületlen nyers anyagot is sokkal magasabb árért kaphatja mint a külföldi gyári készmunkák a kereskedők által itt elárusíttatnak.*
- 4 or. Szentesen sőt a mi környékünkön minden iparos ezen ipart csak saját személyében, még így is a munka hiánya miatt évenként egy legfeljebb két hónapnál tovább nem folytathatja. Segéd vagy tanoncz évek óta nem létezik melyek az iparhatóság intézkedését vehetné igénybe. A régibb időkből származott tagok legnagyobb része pedig más vagy koránál vagy szegénységénél fogva munka képtelenné vált. Az ifjabbak pedig a szokatlan napszám és nehéz kúbik munkával kéntelenek a napi kenyereket megkeresni.*

Az itt elősorolt okoknál fogva teljes tisztelettel vagyunk kéntelenek nyilatkoztunkat akként kifejezni a Tekintetes iparhatóság kegyes színe előtt, miszerént az általános ipartestület tömörüléséhez hozzá nem járulhatunk, s csatlakozást nem teljesíthetjük.”

Ehhez a képhez hozzátartozik az az 1887-es határozat, mely szerint „a Szentesi Takács iparos segédek létszáma tejjessen elfogyván”, ingóságait leltározzák fel és tegyék el megőrzésre.⁴¹

Ahogy az idézett szöveg is utal rá, a takácstermékek iránti kereslet csökkenését az olcsó külföldi — főként ausztriai és csehországi — textíliák beáramlása okozta. Ezek olcsósága miatt nem volt érdemes tovább a munkaigényes kendertermesztéssel és feldolgozással foglalkozni, ennek következménye pedig, ahogy a 4. pont írja, a takácsok csupán egy-két hónapot tudtak dolgozni évente, mert bér munkát egyre kevesebbet kaptak.

Míg ebben az időszakban Szentes városában a takácsmesterség sorvadásnak indult, addig a volt filiális helyeken — különösen Orosházán és Mindszenten — jelen-

⁴¹ Jk. 1836.

tős a felvevőpiac. A takácsok számára az orosházi hetipiac a 30-as években is a legjobb elárúsító hely volt a környékben. Itt a hagyományoshoz jobban ragaszkodó paraszti vásárlók igényei miatt a takácstermékek tovább állták a versenyt a gyári árukkal szemben.⁴²

A takácsok számának alakulása

A jegyzőkönyvek mindegyikében találunk adatokat a takácsok létszámáról. Ezek alapján 1769-től 1885-ig tudjuk nyomon követni, hogy hány mester dolgozott a városban. Ezt elsősorban a kántorpénzt fizetők névsora teszi lehetővé, amely — a nevek vizsgálata alapján — csak a városban dolgozó, úgynevezett belső mesterekre vonatkozik. Ritka az olyan bejegyzés, amelyből kiderül, hogy abban az évben hány mestere volt a céhnek. Ilyet találunk 1860-ban, a százéves évforduló kapcsán, 1846-ban pedig, amikor új jegyzőkönyvet nyitnak, felsorolják az összes akkori mestert név szerint, de folyamatosan hozzáírják az új belépőket is, így 186 nevet találunk. Ebben az évben — későbbi feljegyzésekből derül ki — az első új belépő Szabó Sándor, aki 77. a névsorban, a jegyzőkönyv megkezdésekor tehát 76 tagja volt a céhnek. Ez az adat megegyezik a másik jegyzőkönyvben szereplő számmal, mely a kántorpénzt fizetőket rögzíti. A kántorpénzt fizetők listája alapján viszont nem valószínű, hogy minden évben pontos adatot kapunk, előfordult, hogy valaki késett a kántorpénz fizetéssel, rövid időre abbahagyta a mesterséget, esetleg beteg volt stb. Ez is oka lehet, ha egymás utáni években nagyobb különbség mutatkozik a mesterek számában. 1860-ban, az évforduló kapcsán 85 mestert említenek, de a kántorpénzt fizetők száma csak 70. Előfordul, hogy hosszabb időszakban nincs évekre lebontott adatunk, ilyenek például az 1840-es évek. Erről az időszakról csak annyit tudunk, hogy 1846 és 1859 között 133 mestert tartottak nyilván. Ez idő alatt közülük többen meghaltak, néhány új belépő is akadt, évekre lebontva tehát számuk valamivel kevesebb lehetett, mégis úgy látszik, ekkor voltak legtöbben, feltehetően 100 körül mozgott a számuk. Palugyay Imre 1855-ben megjelent munkájában 96 takácsot említ.⁴³

Nagyobb ingadozást mutatnak a számok olyan években, amikor járvány pusztított a városban. Fényes Elek ezt írta Szentendrőről: „1831-ben a choleraiban 1100 lakos halt meg augusztus hónapján.”⁴⁴ Ebben a hónapban nyolc takácsmester neve mellett szerepel a jegyzőkönyvben, hogy meghalt kolerában. Ujabb járványról 1873-ban tájékoztatnak az iratok. Lehet, hogy több mester is meghalt, de tisztségükönél fogva csak kettőről emlékeznek meg: „... a kólera járvány által a testületnek jegyzője és az ifjúság részéről a bejáró mestere el hala...”

Az esetleges pontatlanságok ellenére is határozott kép rajzolódik ki a mesterek számának alakulásáról. 1767-től, a céh megalakításától kezdve lassú, de határozott, egyenletes növekedést tapasztalhatunk, egészen a 19. század közepéig, amikor számuk a legmagasabb volt. Az 1860-as évek végétől alig húsz év alatt — 1885-ig, ameddig a jegyzőkönyvek adatai terjednek — egyharmadára csökkent a takácsok létszáma. (1867/68: 69 fő, 1885: 23 fő.)

⁴² Juhász Antal 1965. 310.

⁴³ Palugyay Imre 1855. 493.

⁴⁴ Fényes Elek 1851. III. 1222.

A szentesi takácsok számának alakulása

1767:	12	1828/1829:	64
1795:	16	1829/1830:	59
1798/1799:	27	1830/1831:	71
1799/1800:	27	1831/1832:	61
1800/1801:	25	1832/1833:	62
1801/1802:	26	1833/1834:	63
1802/1803:	28	1834/1835:	62
1803/1804:	29	1835/1836:	59
1804/1805:	31	1836:	76
1805/1806:	38	1839:	75
1806/1807:	42	1852:	87
1807/1808:	43	1858:	69
1808/1809:	45	1859/1860:	70
1809/1810:	45	1860:	85
1810/1811:	45	1867/1868:	69
1811/1812:	47	1870/1871:	54
1812/1813:	50	1874:	48
1813/1814:	48	1875:	38
1814/1815:	51	1876:	37
1815/1816:	49	1877:	34
1816/1817:	49	1878:	30
1817/1818:	50	1879:	30
1818/1819:	47	1880:	34
1819/1820:	42	1881:	34
1820/1821:	40	1883:	33
—		1885:	23
1826/1827:	60		
1827/1828:	55		

Technikák és termékek a 18. század végén és a 19. században

A jegyzőkönyvek a korai takácsmunkákról nagyon kevés információval szolgálnak. Erről többet tudunk meg Balogh István takács 1794-ből való kéziratosa könyvéből, amely sok más ismeret mellett a mesterség korabeli legfontosabb tudnivalóit tartalmazza. A technikai rész alapját a következőkben fogalmazza meg: „Az olyan motollán, mellynek négy oldalán esik a fonál egy igébe van 3 szál egy pászmába 100 ige. A Bordába egy pászmába van 30 borda fog, minden fog között Két szál, van tehát egy pászmába 60 szál. A ki tehát a hány gradusú vásznat szövét, vagy sző, minden grádusba 60 szálnak kell lenni. p. o. 10-zes vászonnak a hosszába el nyúlva fekvő szálait a vászon edgyik szélétől fogva a másikig, van 10 szer 60 szál az az 600 szál fonál.” Könyvének első részében azt ismerteti, hogy a motollára felvetett fonál mennyisége hogyan aránylik a szövött vászon mennyiségéhez. A számításnak többféle módját adja meg leírásban és táblázatban egyaránt.

Az alapvető tudnivalók, a fonalmennyiség kiszámítása után a kötésmódok leírása következik: „A Búza Szemes hímnek a nyomásáról”, „A baratzk magos húzásáról”, „A veszszős abrosz veszszéjének szövéséről”. Leírja a színes, szedetttes minta készítését „Valami Kevés Veres vagy pamutos formával való bánásról” cím alatt. Ez a következő-

képpen készítendő: „Dufla nyomásra vess egymásra Két szál fonalat által a fonálon, de ne huzd egészen a vászon vagy szövés tövibe hanem edgy kis únnyi hélyya Légyen, Vedd elő a formát melyet ki akarsz Szőnni, Visgáld meg ha nem hibás é? és hogy pontba Közép fordulón kezd el Szedni, edgy a fél végéről valamennyire Lapossan hegyzett Seftel, Vigyázz hogy edgyik Lineából a másikba által ugorván el ne téveszd, azomba minden Lineába minden üresen hagyott Kotzkára edgy pár szálát ersz alól a Szedő boton vagy Seften, és a hány üres Kotzka van, annyi pár szálát eresz a szedő páltza alá. Ellenben minden sor Lineába a hol hány Koczkát mutat bé festve a forma minden bé festett Koczkára 1 pár Szálát végy fellyül a szedő páltzára 's mikor a formából edgy fordulót fel szedtél, arról amit fel szedtél, újra elől 's meg elől Kezdvén a formát szedd mindaddig, míg a fonalat által nem szeded, ha edgy sorát a formának fel szedted, minden edgymás mellett a Szedő páltzán fellyül levő párt v. párokat végy fel a nyüstbe, 's e szerént bánj vele mindaddig míg az egész formát fel nem szedted, Ha fel van szedve és a forma meg kívánja, a melyik sor a szedésbe utolsó volt, azt el hagyván, vissza, arra felé a melyik első tábla volt a szedésbe, újra táblánként forgasd ki 's eszerént lész a forma ki szöve, akár kevés akár sok táblás Légyen is.

Szedettes mintákból néhány egyszerűbb formát találunk egy másik mintakönyvben, melyet Balogh Istvánéval együtt a Koszta József Múzeum őriz Szentesen. Ezen a mintakönyvön évszám nincs, de feltehetően a múlt század elejéről való.

„A Fehér formával való bánásról” című rész azt mutatja, hogy nemcsak az egyszerű „parasztvászon” szövésének módját alkalmazták, hanem más bonyolultabb kötésmódokat is, melyeket színes, szedettes csíkokkal díszítettek. („A Fehér formának Veressel elegyest való Szövéséről”). A kötésmódok között gyakori a sávolykötés, az ún. „sávolos”, melynek több változatát használták. Az egyes formák „húzását” oldalakon keresztül szemlélteti, némelyiket — főként eredetükre vonatkozó — megjegyzésekkel ellátva: „Bétsi forma”, „Sz Miklósiné formájja”, „Kiss újj Szállási”, „Benkőné”, „Ezek a Sarkadi János Úrtól küldetett húzások”, „F. Kis Andrásné abrosza formájja” vagy „Ezt a húzást szötte Ns Vintze János Úr mikor nálla voltam Szegeden”. Egyetlen példa a minta elnevezésére, a „kigyós forma”.

A könyv megadja a kötésrajzokat, melyek egy része 16, 18 sámjás damasztok szövésére szolgál. Az egyik 12 sámjás kötés megjegyzése: „fáin damask”.

A legfontosabb alapanyag a kender volt, amely megfelelő előkészítés után finomabb textilek szövésére is alkalmas, ahogy ez Balogh István könyvében, a „Kender Készítés módja” című leírásból kitűnik: „A tilólt kenderet Markonként Szapuló dézsába v. Kádba rakni s bé teríteni egy úgy nevezett hamvas lepődővel v. abrosszal s felül reá egy jó tenyérryi vastagon friss ló ganéjt, s annyi vizet kell reá tölteni a mennyi a Ló ganéjt fel éri (ha lehet fojó vizet) 24 óra múlva vizet le szűrvén a gané rajta marad, azon zöld sárgás vízzel paroljuk vagy is szapuljuk a kendert, és azután folyó vízbe jól ki mossuk ezáltal igen fehérre és puhává leszsz a kender úgy hogy Damasznak is meg lehet fonni.”⁴⁵

A 18. század végi, 19. század eleji takácstermékekről a korabeli limitációk szolgálnak pontosabb adatokkal. A legkorábbi, takácsokra vonatkozó limitáció 1787-ből való, amely még nem túl gazdag termékválasztékot mutat:

„Kilenczes és Tizes vászonynak egy röftül szövése	3 1/2 kr.
Tizen egygyes és Tizen Kettőstül röftül szövése	5
Tizen hármas, és Tizen négyestül röftül szövése	5 1/2

⁴⁵ Balogh István takács kéziratos könyve 1794-től. Szentes, Koszta József Múzeum. Ltsz.: C. 326. Kéziratos takácsmintakönyv. Szentes, Koszta József Múzeum, Ltsz.: B. 535.

<i>Tizen ötös és Tizen hatos röftül szövése</i>	6
<i>Tizen hetes, és Tizen nyolczas röftül szövése</i>	7
<i>Tizen Kilenczes és húszas röftül szövése</i>	8
<i>Rácz buja vászon, akibe pamuk vagon</i>	6

A ki fellyebb akarja szövetni, minden két gradustól a szövésnek jutalma Limitáltatik fél pénzzel fellyebb. Ezen kívül semmi kenyeret, sem más egyebet, mint az előtt szoktak adni, nem légyen szabad a gazdától kivánni, tartozni fog egyszer s mind a fonalat felvetni. Ezen Limitatiót minden mester ember maga házában kívül, vagy pedig az műhelyibe világos helyen Köteles légyen fel függesztve tartani, úgy hogy ha ezen Limitatio nem találtatnék fel függesztve mindenkor 2 forint büntetése légyen, nem különben ha ezen Limitatiót által hágná, és fellyebb dolgozná mesterségit annyiszor a mennyiszor tapasztaltatik, mindenkor 12 forint büntetés. Ha pedig Nemes ember volna, az NS Vármegye Fiscusa által citáltatni fog és annak módgya szerint Convincaltatni.”

Az 1809-es vármegyei limitáció az előbb említett tételeket kiegészíti zsáknak-való vászonnal. „Nagyobb virágokra készült, vastagabb Asztal Kendő”-vel, „Hasonló Vékonyabb Asztal Kendő”-vel és „A leg vékonyabb, s valamivel szélesebb Asztal Kendő”-vel.

Úgy látszik, bevett szokás volt a takácsmunkák terményekért való elcserélése, mert ezt a limitáció is tiltja, s az értékesítést csak megszabott árak mellett engedi.

27 féle takácsmunkát sorol fel az 1813-as, Szegváron hozott vármegyei árszabás. A vászon szövés árát hatostól harmincasig határozták meg. Ezen kívül szerepel benne „Párna vagy Derékaj héjának való nyöstös vászon”, „Ugyan ily nemű közönséges vászon”, „Zsáknak való nyöstös vászon”, „Leg vékonyabb Asztali ruhák közönséges kotzkás”, „Középszerű Asztali ruhák”, „Közönséges Asztali ruhák”. „Asztali Keszkenyők”, „középszerű”, „közönséges” és „legvékonyabb” minőségben, ugyanígy „asztali Kendők”. Végül szolgáltatásképpen gombolyítás vastagabb és vékonyabb fonálból. Az árak után itt is megjegyzik: „... azon felül Kenyér, zsiradék vagy akármi egyéb jutalom többé nem követelhetik...”

1835-ben még két, korábban nem szereplő termék árát határozták meg, a valószínűleg gyapjából szőtt „Tarka pokrócz” és a „szűnyog Háló” árát.⁴⁶

A szentesi takácsmesterség századunkban

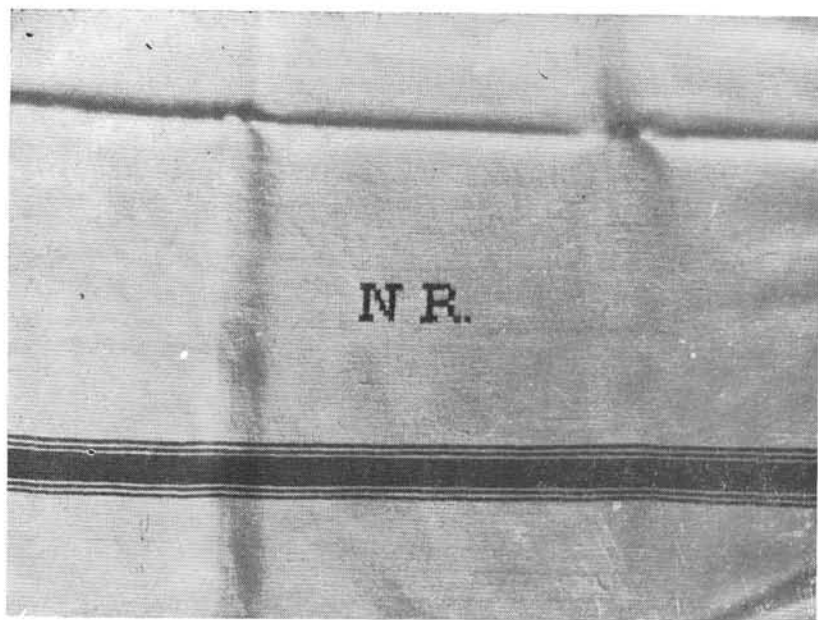
A múlt század közepén dolgozó közel száz mesterhez képest századunkra alig néhány takács maradt a városban. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Szentesen a fonó és szövőiparban dolgozók száma a segédszemélyzetet is beleértve 33 fő, 1910-ben pedig 34 fő.⁴⁷ Tevékenységükről adatközlők elbeszélései alapján rajzolhatunk képet.⁴⁸ A kihalóban lévő mesterségről gyűjtött adatokból rendkívül differenciált kép rajzolódik ki, amely a város nagyságával magyarázható, hiszen sokféle társadalmi réteg sokféle igényeit kellett kielégíteni, még a század elején is. Ez a differenciáltság

⁴⁶ CsmL Szf. IX. 15.

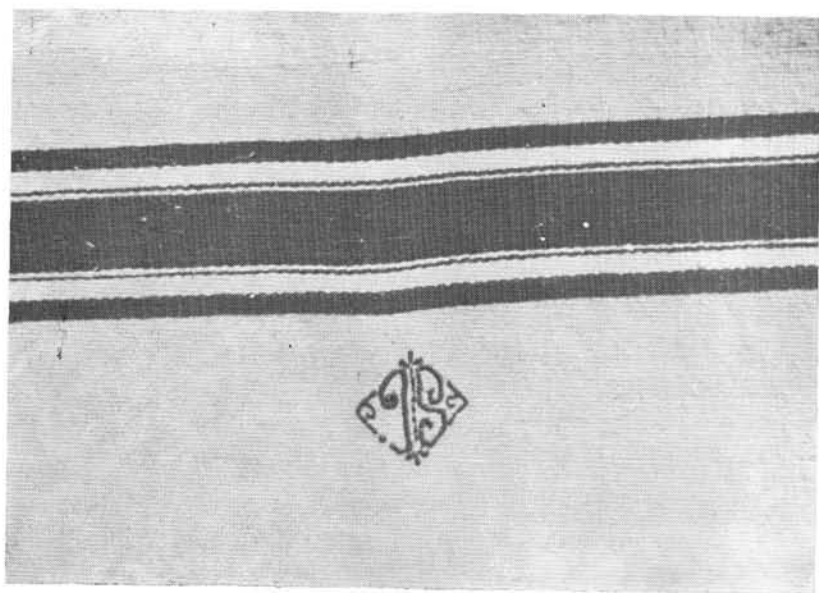
⁴⁷ Mo. Stat. 1900. 1904. 373.

Mo. Stat. 1910. 1913. 465.

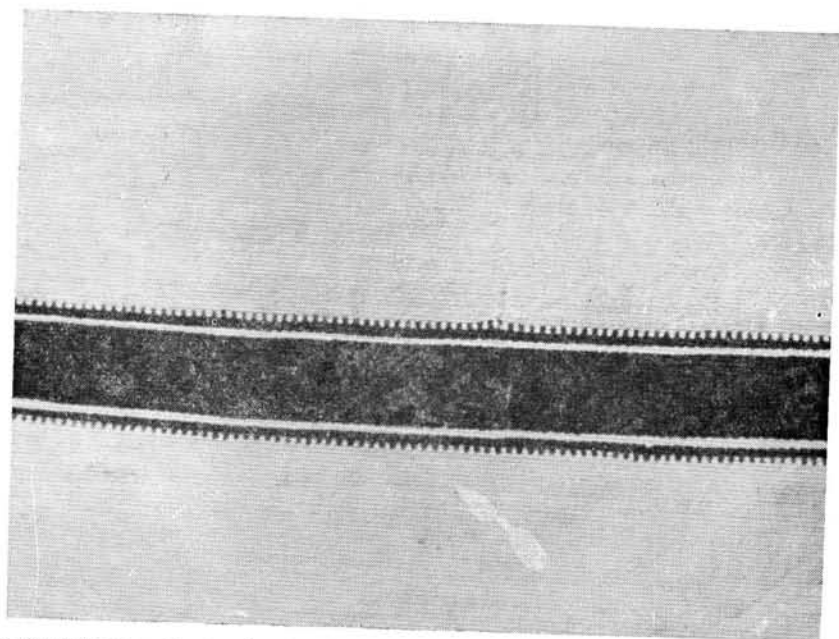
⁴⁸ Adatközlők: Babós Józsefné Sárándi Lidia (sz.: 1915), ifj. Busa László, Deák Imréné Huszka Anna (sz. 1922), Katona Lajosné Nagy Rózsa (sz.: 1908), Kovács Szilveszterné Józsa Franciska, Dr. Kovács Tiborné Aradi Katalin, Péteri János (sz.: 1921), Sipos Béláné Kiss Terézia (sz.: 1922), Tihanyi Imréné Füstí Molnár Eszter (sz.: 1909), Ugrai Imre (sz.: 1907), Dolgozatom elkészítéséhez nyújtott segítségüket ezúton is köszönöm.



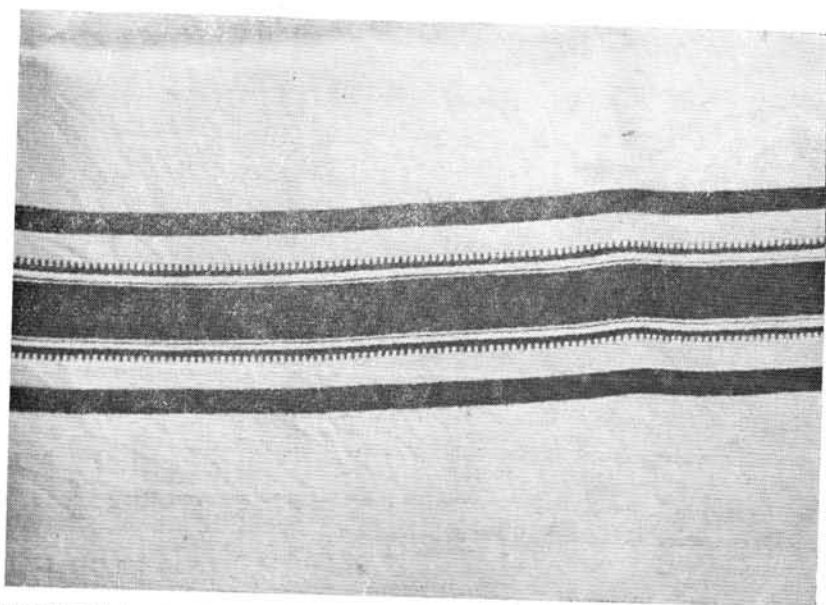
4. Edénytörölő. Készítette Katona Lajos 1952-ben. Anyaga pamut, len, díszítése kék csíkos. 42×96 cm (NR monogram: Nagy Rózsa.)



5. Törülköző. Anyaga kender, díszítése piros ötös csík. Készült a század elején. 50×98 cm. (SL monogram: Sárándi Lidia.)



6. Szakajtóruha. Anyaga kender, díszítése piros hármassfogas. Készült a század elején.
71×78 cm.



7. Törülköző. Anyaga len, díszítése piros fogasötös. Készült a század elején. 58×100 cm.

a mindszerinti takácsmesterséggel való összehasonlításban válik különösen szembeötlővé. Ott a község takácsainak csak egyfajta paraszti igények alapján kellett dolgozni, s így munkáik is egységes képet mutatnak.⁴⁹ Szentesen századunkban megfigyelhető, hogy elkülönültek a különféle termékeket előállító mesterek: a vászonneműeket szövő takácsok, a damasztkészítő műszövők, sőt az adatközlők megemlítik a század elején már idős Sáfrán Lajost, aki rongypokrócos és zsákos takács volt. A specializálódás a mesterek anyagi lehetőségétől is függött. Az egy-két szövőszéssel dolgozó kisműhelyben csak vászonneműt lehetett szőni, a damaszt szövés nagy helyet, nagyobb és drágább felszerelést igényelt. Az írott források sajnos nem nyújtanak elegendő támpontot arra vonatkozóan, hogy ez a specializálódás mikor következett be.

A kép sokszínűségéhez hozzátartozik az is, hogy nemcsak takácsok szőttek, hanem kisebb mértékben ugyan, de dolgoztak asszonyok is, otthon felállított szövőszéken. Mivel környezetünkön alig van emléke a háziszövésnek — noha valamikor gyakorlat lehetett —, az erre vonatkozó adatok külön figyelmet érdemelnek.

Az 1915-ben született Babós Józsefné Sárándi Lídia elmondása szerint édesanyja stafirungját nagyanyja szőtte otthon. Magyartési tanyájuk szobájában felállított szövőszék még a dédnagymamáé volt. A kender maguk természetették, a család nőtagjai áztatták, tiltották, gerebenezték, fonták meg guzsalyon és maguk szőtték fel. Édesanyja, Sárándi Jánosné Rácz Lídia 1879-ben született és 1905-ben ment férjhez. Stafirungját a századforduló körül készítették el. Ennek néhány darabját ma is őrzi a család. Technikájuk, díszítésük megegyezik a takácsmunkákéval, az asszonyok számára azok szolgáltak például.

Hogy a takácsok tevékenysége mellett szőttek otthon az asszonyok Szentesen, azt a város történetírója, Sima László is megerősíti: „Az asszonyok foglalkozásai voltak: a főzés, sütés, mosás, takarítás, fonás, szövés és a szőtt vászonnak megfehérítése, ruhavarrás...”⁵⁰

Századunkban a következő takácsokról tesznek említést az adatközlők: a 40-es évekig szövő Béládi, Busa László (fia ma is folytatja a mesterséget), Csorba Jenő (aki Mindszentről költözött Szentésre és 1970-ig dolgozott), Huszka Ferenc (felesége özvegyi jogon vitte tovább műhelyét 1926-tól 1968-ig), Katona Lajos (1974-ig működött), Montalion Sándor (1956-halt meg), Péteri János (az egyetlen ma élő takács a század első felében induló nemzedékből, aki végig a mesterségben maradt), Tajnai János (kb. 1970-ig szőtt), és Vrana Lajos, illetve felesége (aki szintén özvegyi jogon dolgozott a felszabadulásig). Külön kell megemlíteni Ugrai Imrét, aki Péteri János mellett legfontosabb adatközlő. Ő mint műszövő szerzett mesterlevelet a 40-es évek elején, de önálló műhelyt nem nyitott.

A mesterség század eleji helyzetének felvázolását célszerű a Vrana-műhellyel kezdeni, mert az említett takácsok jelentős része ott ismerkedett meg a szövéssel. Ugrai Imre, Péteri János, Tajnai János inasként, Busa László segédként került ide. Ez volt a legnagyobb takácsműhely a városban a század első felében. Ugrai Imre 1921-ben került ide mint inas, ekkor már Vrana Lajosné vezette. Ebben az évben még Ugrai Imre volt az egyetlen inas, rajta kívül egy öreg segéd dolgozott ott. Az inasok száma hamarosan hétére nőtt, a segédeké háromra. A létszám a húszas évek végére emelkedett nagyt. Amikor Péteri János 1935-ben odakerült, már húsz kéziszövőszéken szőttek. Ekkor a létszám a következőképpen alakult: 2 inast, 6 segédet, 15 betanított dolgozót, 6—8 előmunkát (csévélest, orsózást) végző lányt alkalmaztak. A létszám e körül mozgott a harmincas évek közepétől a negyvenes évek elejéig. Ekkor a takács-

⁴⁹ Nagy Vera 1986. 109—124.

⁵⁰ Sima László 1914. 405.

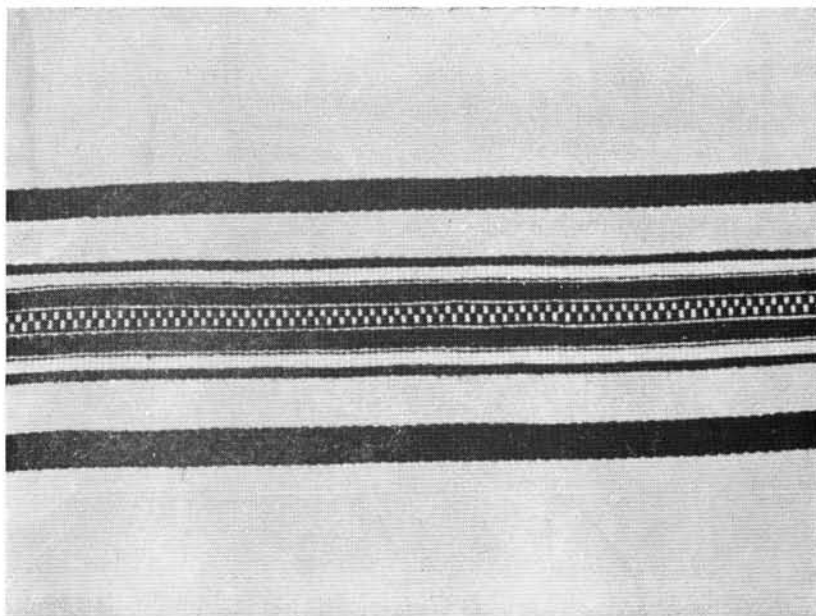
termékek iránti kereslet csökkenésével csökkent a létszám is, majd 1945 után felszámolták a műhelyt. Noha az évek folyamán sok inas megfordult itt, viszonylag kevesen maradtak meg ebben a mesterségben. Ennek oka részben az, hogy a nagy létszám ellenére sem volt szakértő mester a műhelyben, aki foglalkozott volna az inasokkal. A legfontosabbakat a segédek megmutatták, de nem szívesen vergődtek az inassal, így csak az jutott előbbre a mesterségben, akit igazán érdekelt, aki megszerette. A másik ok az említett keresletcsökkenés volt. A városban ekkor már 3—4 takács ki tudta elégíteni az igényeket, több nem tudott megélni. A jobb megélhetés érdekében a Vrana-műhelyben is sokfélével próbálkoztak. Elsősorban hagyományos vászonneműek készültek itt, a több szövőszékkel működő műhelyekre jellemző munkamegosztásban. Az ún. *keskenyárut* asszonyok szőtték, a betanított dolgozók közül körülbelül tízen. Ezek a törülközők, szakajtóruhák, edénytörölők, rongyszőnyegek keskeny szövőszéken készültek. Férfiak, segédek a szőtték lepedőket, sütőabroszokat, derékaljakat. A legügyesebbek, akik kitanulták a jacquard-gépen való szövést, készítették a damasztárut: abroszokat, szalvétákat, törülközőket. Ezek maradtak mindig a műhely legfontosabb termékei, de próbálkoztak mechanikai gépekkel, seelyemszövással, perzsa utánzatú szőnyegszövással is.

Vrana Lajosné maga hordta áruit a helybeli piacra, vidéki vásárookra, kb. 100 km-es körzetben, de fölvitte Budapestre az ipari vásárookra is. Jó eladó volt, tudta dicsérni a portékáját, de szépek is voltak. A 30-as években az üzlet úgy fellendült, hogy boltot tudott nyitni a Kossuth utcában. Ettől kezdve a piacozás elmaradt. Értékesítés szempontjából maga a műhely is igen jó fekvésű: *Felsőpárt* városrészben, Dózsa György utca 83. szám alatt állott. Ebben a városrészben éltek a szentesi gazdák, akik általában tanyával rendelkeztek. Ők még igényelték a hagyományos vászonneműeket, de lányuk stafirungjába már a drágább damasztolmit is meg tudták venni.

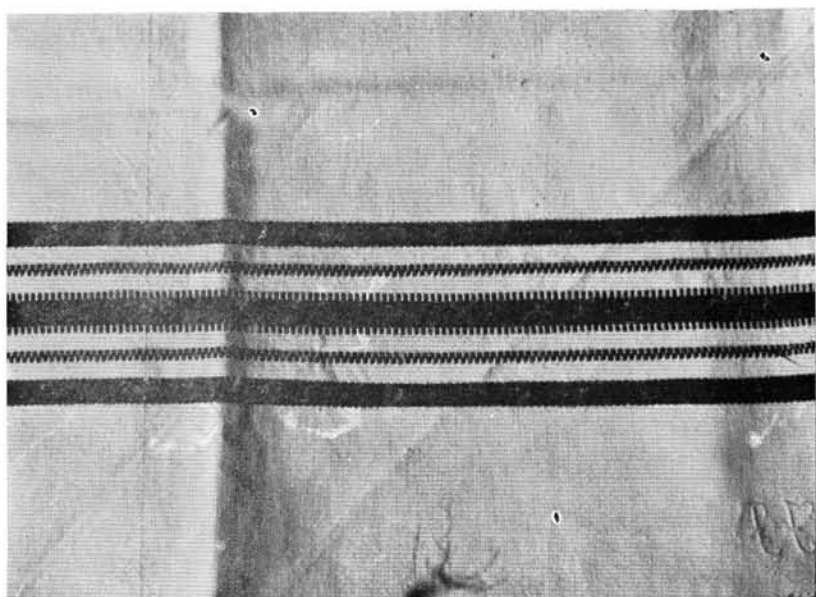
Méreteiben a Vrana-műhely után következett Montalion Sándor műhelye, amelyről igen keveset tudunk. Montalion Sándor 1873-ban született és 1956-ban halt meg, Olaszországból jött Magyarországra. Először vendéglőt nyitott, majd kitanulta a műszövő mesterséget. Főként finom damasztárut készített a város tehetősebb polgárai számára.

A kisműhellyel rendelkező mesterek közül Péteri János volt az, aki termékeinek sokféleségével leghívebben őrizte a Vrana-műhely hagyományait. 1921-ben született, 1935-től 1939-ig volt inas Vranáéknál, ahol a damasztszövést is kitanulta. Segédként megfordult egy budapesti iparművészeti szövőüzemben és dolgozott egy kendergyár kézi damasztszövő részlegénél. 1950-ben lett önálló. Ekkor még jórészt hagyományos vászonneműeket készített, de ritkábban damasztot is. 1962-ben a csongrádi Háziipari Szövetkezet szövőrészlegének vezetését vette át az alapító Csorba Jenőtől. Itt egyéni elképzelései szerint tervezett népi motívumok felhasználásával mintákat, feladata volt a tervezet kivitelezése, anyagbeszerzés, az itt dolgozó asszonyok irányítása. Az általa tervezett termékeket a NIT zsűrizte. 1964-ben népi iparművész címet kapott. 1983-ban ment nyugdíjba.

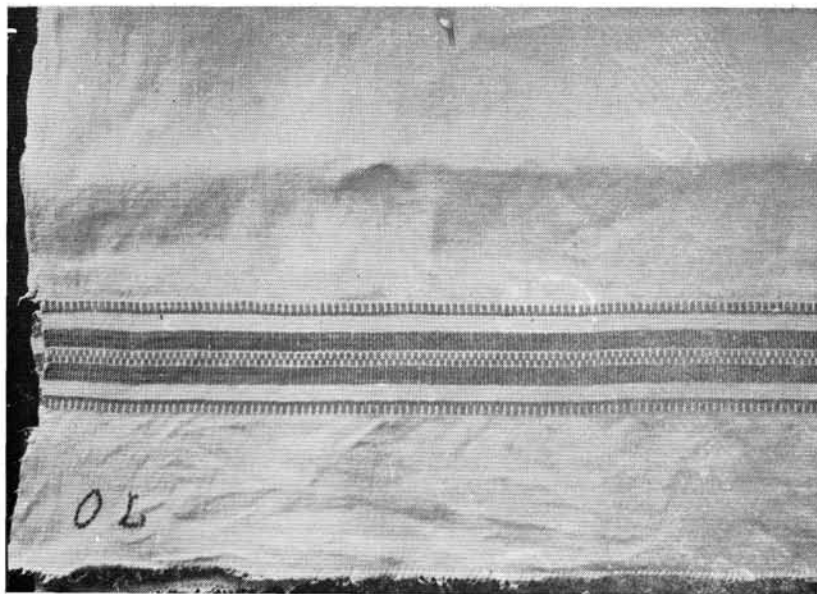
A kisműhelyek takácsai csak vászonneműeket készítettek. Ilyen volt Busa László és Katona Lajos műhelye. Busa László 1915-ben született. Tanulóidejében megfordult a mindszei Csorbáéknál, majd Vranáékhoz mint segéd került. Saját műhelyében az ötvenes évek elejéig szőtt kéziszövőszéken sütőabroszokat, törülközőket, szakajtóruhákat, derékaljakat, lepedőket. Elsősorban pamutból dolgozott. Az ötvenes évektől betegsége miatt már csak kisegítő munkát végzett. Beszerzett mechanikus szövőgépet is, amelyen hímzéshez való pamutanyagot szőtték. Halála (1984) óta fia egyedül dolgozik. Pamutvászon kívül rongypokróc készül a műhelyben.



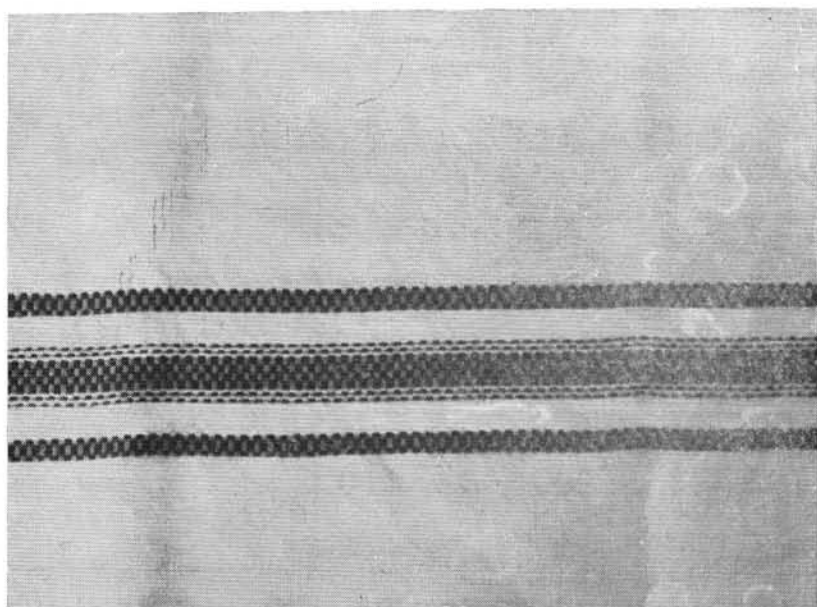
8. Sütőabrosz. Készítette Péteri János az 1950-es években.
Anyaga pamut, len, díszítése kék csíkok és fogazás. 118×174 cm.



9. Törülköző. Anyaga pamut, díszítése piros csík és fogazás.
Készült a század elején. (JF monogram: Józsa Franciska) 54×86 cm.



10. Szakajtóruha. Anyaga len, díszítése piros csik és fogazás.
Készült a századforduló környékén. (OL monogram: Orosz Lídia.) 64×67 cm



11. Törülköző. Készítette Katona Lajos 1956-ban. Anyaga pamut, díszítése piros fogazás.
51×108 cm.

Katona Lajos 1904-ben született Budapesten. Szentesre itt élő nagybátyja révén került, miután elvégezte a gimnáziumot. A mesterséget 1920 körül kezdte el tanulni Vrana Lajosnál, majd 3 évig volt segéd Vásárhelyen Nacsa Istvánnál. 1941-ben sikeres mestervizsgát tett, amelynek alapján „takács és gépiszövő” mesterré nyilvánították. Szentesre visszatérve iparendélyt kért s 1974-ig mint önálló iparos dolgozott. 1976-ban halt meg. Segítséget egyedül felesége Nagy Rózsa jelentett neki, aki csévélt, gombolyított, cérnázott, árult a piacon, vásárokon.

Vranáné mellett Huszka Ferencné Bagaméri Erzsébet gyakorolta özvegyi jogon a mesterséget, Férje fiatalon, 1926-ban halt meg. Huszka Ferencné tudott szőni, de egy segédet is alkalmazott, amikor pedig gyermekei megnőttek, fia, lánya segített neki. Műhelyükben három különböző szélességű szövőszék volt, mindhármát felvetették és amelyik fajta termék elkészítése sürgősebb volt, azon dolgoztak. 1968-ig szőtte, termékeiket a helyi piacon értékesítették.

Noha önálló műhelyt nem nyitott, mégis tanulságos Ugrai Imre életútja, amely a felszabadulásig szorosan kötődött a Vrana-műhelyhez. Szeretett volna tanulni, a gimnáziumot el is végezte, de anyagi helyzetük nem engedte a továbbtanulást. A mesterséget nem maga választotta. Szomszédjukban volt a Vrana-műhely. Vranánának megtetszett a gyerek, s az apjával egyezkedett, kosztot, ruhát, szállást ígérve. Így került Ugrai Imre 1921-ben a műhelybe. A mesternétől egy pár cipőt, nadrágot, zubbonyt kapott, amiért kezet kellett csókolni. Amíg kitartott a ruha, addig hordták, ha már tönkrement, elszakadt, akkor kaptak újat. Felszabaduláskor nem kapott semmit. A koszt addig volt jó, amíg maga volt inas, ahogy nőtt a létszám, úgy romlott a minősége. Ekkoriban már nem volt szokás az inast más munkára használni, a szövással kapcsolatos munkák mellett a műhelytakarítás és az áru piacra hordása tartozott a feladatai közé. Ilyen nagy műhelyben az inas hasznosabb volt, ha a mesterséget gyakorolta, a házimunkára szolgálót fogadtak. Mesterségen kívüli munkákra inkább csak kisebb műhelyekben, ott is ritkán fogták az inast. Ugrai Imre három évig volt inas, s hogy a mesterséget megszerette közben, az bizonyítja, hogy nemcsak a hagyományos vászonneműek készítését tanulta ki, hanem a bonyolultabb damaszt-szővést is. Inaszvizgájára három öreg mester jött ki a műhelybe megnézni, hogy dolgozik. 1924-ben lett segéd. Hosszúra nyúló segédévei alatt megfordult a kecskeméti Hirsch Adolf műhelyében, egy budapesti kéziszővődében, majd visszatért a Vrana-műhelybe. 1942-ben mestervizsgát tett Szegeden, s ettől kezdve már „mesterúr” lett a megszólítása. Önállóan nem dolgozott soha, de a műhelyben szükség volt valakire, aki irányítja a munkát, s őt kérték föl művezetőnek. A felszabadulás után a műhely nem jutott alapanyaghoz, így hamarosan be kellett zárni. Ugrai Imre ezután zöldség- és gyümölcstermesztéssel foglalkozott, többet nem szőtt, amit a mai napig nagyon sajnál.

Alapanyagok

Századunkban a kender hagyományos házi feldolgozása és megszövetése takáccsal már nagymértékben háttérbe szorult. Ennek gyakorlatával már csak elvétve, tanyán találkozunk. A magyartési tanyavilágban a század elején még jártak fonókba, ahol a kendert guzsalyon fonták. A takácsok egyre inkább gyári anyagokból dolgoztak. A Vrana-műhely számára a fonalat gyáraktól, nagykereskedőktől rendelték, házilag font kendert ide nem vittek, kivéve a zsáknak valót, amit férfiak kallantyutak kócból. Katona Lajos műhelyébe még a negyvenes években vittek kendert a megrendelők, de már csak vetüleknek használták, a láncfonál pamut volt. A pamutot, lent Pesten vásárolták. A kender az 1940-es években kezd teljesen kiszorulni a hasz-

nalatból. Ifjabb Busa László szerint ők kenderből nem dolgoztak, csak pamutból, ritkábban lenből. Huszka Ferencné műhelyében is első helyen állt a pamut az alapanyagok között, azt követte a len. Kenderből csak az 1920–30-as években szőttek zsákokat.

A damasztok alapanyaga a pamut és len volt, vagy pedig fényezett pamut és műselyem.

Péteri János elmondása szerint a takácsok maguk fehérítették a kender, len és pamutfonalat is. Erre kétféle eljárást ismertek. A régebbi módszer szerint a kender és lenfonalat zsírszódás vízbe áztatták, majd üstben kifőzték. Amikor kész volt, az egész üstöt levették, kicsavarták a fonalat a vízből. A fölmelegedett üstházba vizes zsákvásznat terítettek, a nedves fonalat abba tették egy éjszakára, ahol saját gőzében kifehéredett. A következő nap tiszta vízben kimosták. Az újabb módszer szerint klórlúggal fehérítették. Ez kevésbé volt munkás, gyorsabban ment, pamuthoz is használhatták. A közönség azonban jobban szerette a régi módszert, mert a klór sokat rongált a növényi rostokon. Vásárlás előtt sokan megszagolták az árut, hogy mivel fehérítették. Vranáné a régi módon fehérített mindvégig.

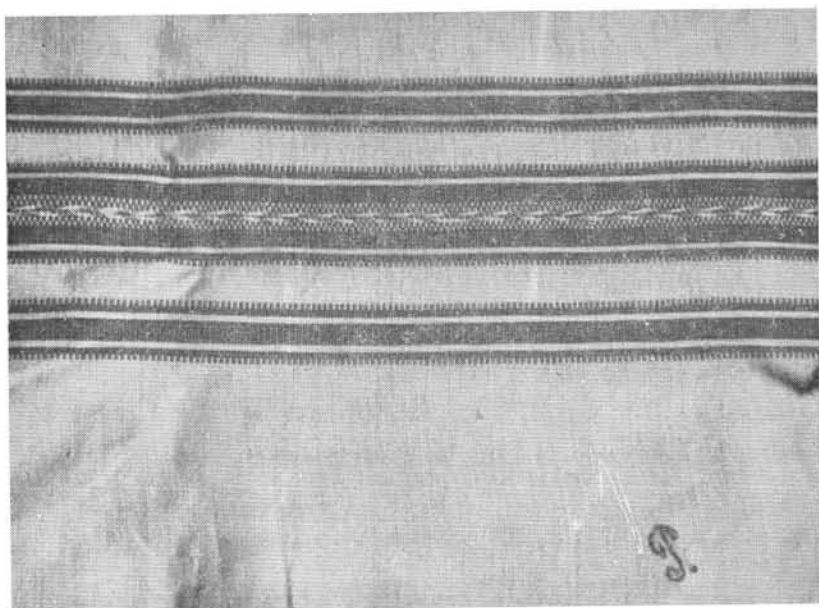
Az elkészült vászonnemű utókezelése mángorlással történt. A kender, de különösen a lennel átszőtt árut mángorolták szövés után, a pamutot nem. „A lenáru, ahogy megmángorlódott, szép fényt, habos moaré felületet kapott” — mondta Péteri János. A mángorlás nem helyben történt, hanem végekben vitték el az árut Kiskunfélegyházára, Velicsek Jenő kékfestőhöz, aki bérben végezte el a mángorlást. A nagyméretű ládamángorló ugyanis nagy helyet foglalt egy-egy műhelyben, nem lett volna gazdaságos beszerezni.

Felszerelés

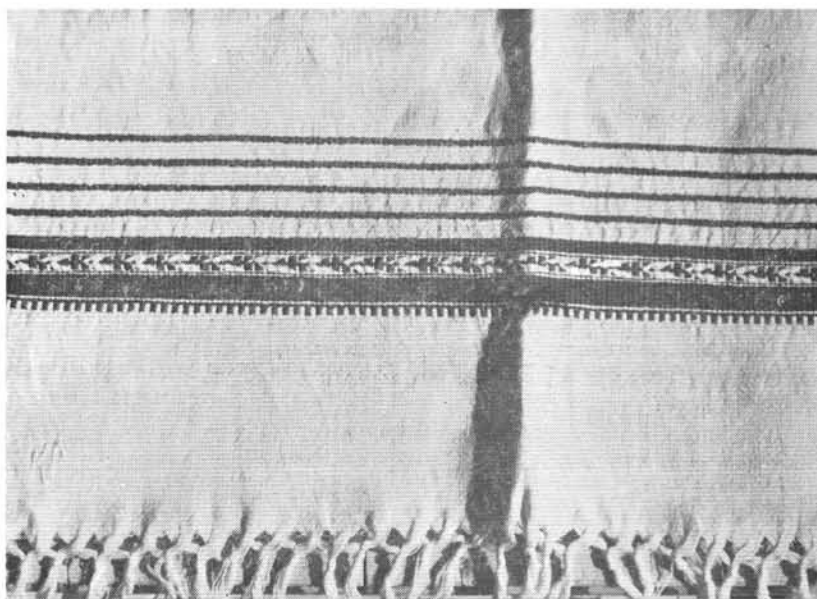
A takácsműhelyek legfontosabb eszközei a különböző szélességű kéziszővőszékek voltak. Kis műhelyekben csak ezeken dolgoztak. A Vrana-műhelyben ezek mellett négy damasztzővőszék is állott: 70, 80, 110, 140 cm szélességű damaszt szövésre alkalmas. Míg itt már a felszabadulás előtt volt mechanikai műhely is, addig a kis-műhelyekbe csak az 1950-es, 60-as években tudtak gépeket beszerezni. Katona Lajos 1958-ban vett mechanikai szövőgépet, amelyen egy napi munkával 25–30 métert lehetett szőni, míg a kéziszővőszéken 10–12 métert. Busa László műhelyébe a 60-as évek végén kerültek mechanikus gépek.

Az egyszerű takácszővőszékek 2, 4 vagy 6 lábítóval illetve nyüsttel működtek. Az egyszerű vászon szövéséhez két nyüst elegendő, a csíkozáshoz már négy nyüst szükséges, mintázáshoz pedig hat, ahol két nyüst hosszított szemű, amely a csoportosan befűzött szálak segítségével tette lehetővé a mintázást. A vetülék beszövése *kézivétel*l történt, ebbe helyezték a *csévé*t a rátekerített fonállal. A csévé nádból, esztergált fából vagy papírból készült.

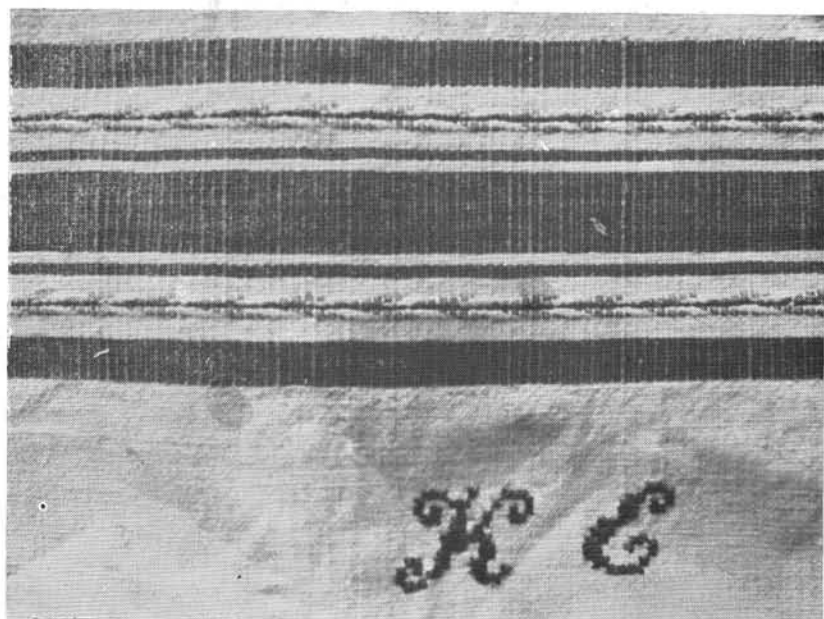
A század elején szerelték fel a takácszővőszékek egy részét *gyorsvetél*lővel vagy *kerekvetél*lővel. Ez a kereken gördülő vetélő a *bordaládán* elhelyezett fiókokba szaladt be, mozgatására pedig az ún. *snell madzag* szolgált. A fonál csévére tekerésére a hagyományos, kerek, négy lábon álló *csévélő*t használták, a *matringos fonál* legombolyításához pedig az állványos gombolyítót. Erről a fonál a *tárcaorsók*ra került vagy felcsévéltek vetüléknek. A tárcaorsókat *orsótartó állványra* vagy régebbi nevén *spulnitartó állványra* tették, s fölvetéskor a fonalat erről vezették le és fűzték be a *felvetőlapockába*, ami megadta a fonalak sorrendjét. Innen hozták a fonalat a nagyméretű *felvetőállványra*. A fonalat ahányszor körbeforgatták az állványon, az adta a hosszát, ahányszor le- és fölhaladtak vele, az adta a szélességét a készülő vá-



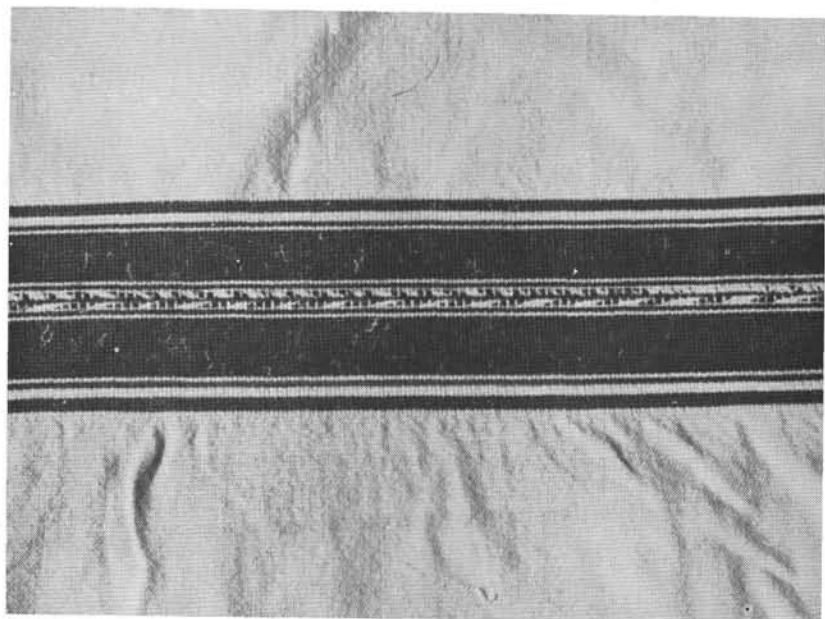
12. Sütőabrosz két szélből. Anyaga kender, díszítése piros rozsmaringos.
Készült a múlt század végén. 107×164 cm. (P monogram: Panyik Tóth Franciska.



14. Törülköző. Anyaga pamut, kender, díszítése „félrozsmaringos”
Készült a század elején. 48×92 cm.



13. Törülköző. Anyaga kender, díszítése piros csík, két rozmaringgal. 60×86 cm.



15. Sütőabrosz. Anyaga pamut, díszítése piros rozmaringos. 114×168 cm.

szonnak. Az alsó és felső kereszteződéseknél zsinórral bekötötték, majd *láncba szedve* levették. A láncfonal fölhengerezését három személy végezte. A *láncenger* nűtos részébe illeszkedett egy négyszögletes keresztmetszetű pálca, az ún. *komposztor*, erre húzták föl a láncfonal alsó részét, és így erősítették a láncengerre. A fonalak kereszteződéséhez két lécet, *cséppalcát* helyeztek. A fonalat ezután az elosztólécbe, a *fogasba* szedték. Egy személy feszesen fogta a láncfonalat és engedte tovább, egy a fogast tartotta, egy pedig hajtotta föl a láncengerre. A fonalak elülső végét elvágva fűzték be sorba a nyüstbe és a bordába.

Századunkban a láncfonálhoz cernázott, azaz több szálból összesodrott pamutfonalat használtak. A háború alatt és közvetlen utána nem kaptak a kisiparosok cernázott fonalat, ezért kénytelenek voltak cernázógépeket csináltatni. Katona Lajos 1948-ban, Vásárhelyen csináltatta egy lakatossal, de volt Busa László műhelyben is.

Technika, díszítés

A hagyományos vászonneműeket négy nyüstös szövőszéken szőtték, noha az alapvető kötésmód, a vászonkötés két nyüsstel is megoldható. Négy nyüst használatát a díszítés tette szükségessé. A díszítmények elnevezéseiről a mai takácsok már nagyon kevés adattal tudnak szolgálni. Ezt azzal magyarázzák, hogy amikor ők a Vrana-műhelybe kerültek, ott már nem volt igazi mester, aki oktatta volna őket. Amit megtanultak, a segédektől lesték el.

Az egyszerű, de erősebben bevert színes csíkra itt is használták a *vertcsík*, a fogazásra az *istámos*, az apróbbra az *egérfogú* elnevezést. A díszítő csíkegyüttesek nevei: *hármascsik*, *fogasötös* és a parasztasszonyok által nagyon kedvelt *rozmaringos*.⁵¹ A derélajcsíkok nevei: *hármás*, *ötös*, *hetes*, *kilences*, *jóska*, *kokovai*.

A díszítés anyaga piros pamutfonál, kisebb mértékben kék. A hagyományostól eltérő színezésű csíkok csak az 1940-es, 50-es években terjedtek el.

A bonyolultabb damasztszövés lyukkártyás rendszerű jacquard-gépeken történt. A minta lyukkártyára való átvitelét is maguk készítették a takácsok. Egy nagy abroszhoz 300–400 lyukkártya kellett, amely a minta felét tartalmazta, az abrosz másik felén ugyanez jött fordítva.

Termékek

Hagyományos takácstermékeknek azok a textiltípusok tekinthetők, amelyek még a század elején a lányok stafirungját alkották, s amelyekből a vagyoni helyzetnek megfelelően, határozott számú darabot állítottak ki. Ilyen, meghatározott számú vászonneműből álló kelengyét már idősebb adatközlőim sem kaptak, viszont édesanyjuk még kapott. Legpontosabban Babós Józsefné emlékezett édesanyja 1905-ben összeállított stafirungjára. Ennek a darabjai: 6 törülköző, 6 szakajtóruha, 2 sütő-abrosz (egyik kenyérsütéshez, a másik tarhonyaszárításhoz), 4 lepedő, 2 derékalj, 6 nagypárna, 2 dunna, kispárnák, ingvállak, alsószoknyák. Módosabb gazdacsaládok lányai törülközőkből 12, lepedőkből, ingvállakból, alsószoknyákból 6–6 darabot kaptak. Babós Józsefné 1935-ben ment férjhez. Ő már nem kapott vászonneműt stafirungba, hanem damaszt törülközőket, abroszokat, szalvétákat. Az anyjától örökölt vászon törülközőket, szakajtóruhákat nem használta, eltette emlékébe.

⁵¹ A díszítés technikája és elnevezései megegyeznek a mindszei takácsszöttek díszítésével. Ezek részletesebb leírását lásd: Nagy Vera 1986. 112–112.

Tihanyi Imréné stafirungjában már csak 2 sütőabrosz és 6 szakajtóruha szerepelt. Ezeket a 20-as években piacon vették. Sipos Bélánét sem stafirozták ki vászonneműekből, 1941-ben nászajándékba kapott egy sütőabroszt. Az anyjától örökölt szakajtóruhákat tésztaszáritásra használja. Szintén ebben az évben ment férjhez Kovács Szilveszterné, aki édesanyjától örökölt szőtteseket. Maga is szövetett derékaljakat, zsákokat Tajnai János takácsal, a nagyapja által termesztett és feldolgozott kenderből.

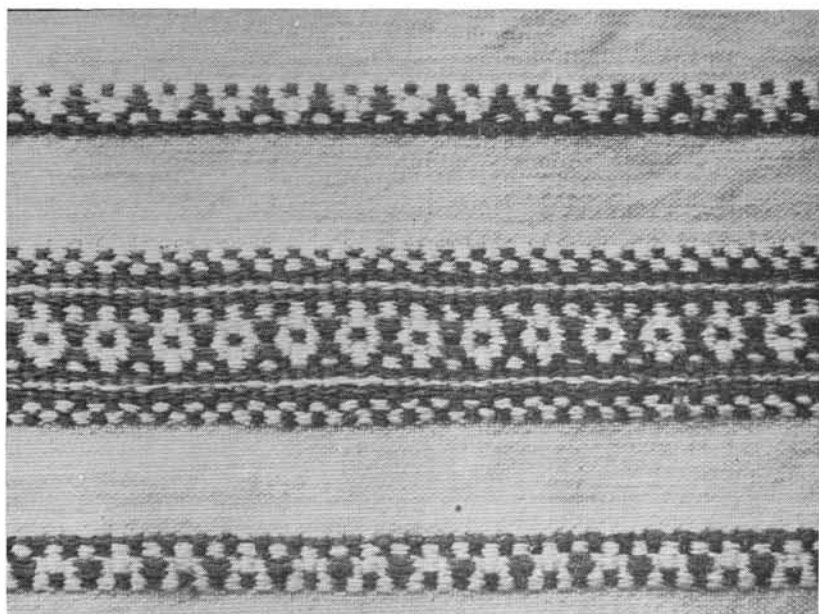
Ezek az adatok megvilágítják a hagyományos vászonnemű kiszorulását a használatból, de azért is fontosak, mert segítséget nyújtanak a gyűjtött, fotózott textilek datálásában. Évszámos szőttesekkel a legritkább esetben lehet találkozni. A vászonneműek általában anyáról leányra öröklődtek, így ha a családban maradtak, körülbelül meg lehet határozni a készítés idejét. Mivel a lányok kapták férjhezmenetelük idején, így ennek évszáma némi támpontot ad koruk meghatározásához. Ez nem minden esetben tekinthető pontos adatnak. A kelengye készítését már évekkel előbb elkezdték: megszövétték a vásznat, a szükséges homikat megvarrták, monogramot varrtak bele. Ahol az asszonyok rendszeresen termesztettek kendert és fel is dolgozták, ott természetesen a házasságkötésük után is szövettek, máshol piaci, vásári beszerzés során pótolták a tönkrement textileket. A megkímélt darabokat a lányok örökölték, noha valamikor az anyjuknak készült, sokszor belevarrták saját monogramjukat. Még nehezebb a dolgunk, ha olyan darabokkal találkozunk, amelyekre vonatkozóan semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre. Ez esetben csak az alapanyag és a díszítés nyújt csekély támpontot a készítés idejének meghatározásához.

Hagyományos vászonneműek utoljára az ötvenes években készültek. Közvetlenül a felszabadulás után nem volt alapanyag, később kiutalásra lehetett kapni pamut- és lenfonalat. Az említett termékeken kívül abból készültek még abroszok, konyharuhák (edénytörölők, pohárruhák), 140 és 160 cm széles lepedők pamut és len keverékből. Négy nyüsttel, sávolykötéssel szőtték durvább kenderfonalból a zsákszövetet. Huszka Ferencné termékei között szerepelt a sajtruha, melyet pamutból, ritkára szőtt. Főképp juhászok vásárolták sajtkészítéshez. Ugyancsak az 50-es évekig készültek derékaljak, tiszta pamutból, sávolykötéssel. Szövése nehéz munka volt, mert nagyon össze kellett verni az anyagot, hogy szorosan álljanak a szálak, a toll ne bújjon át rajta.

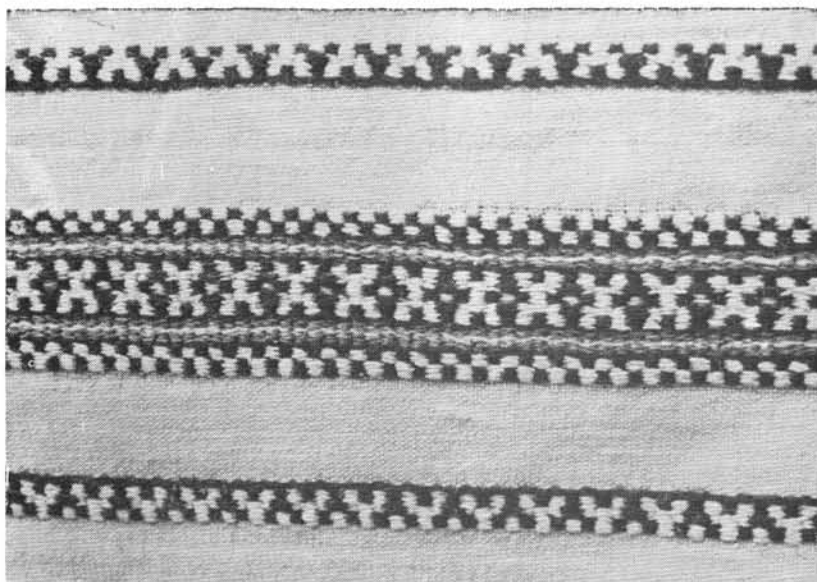
A hagyományos takácstermékek közül mai napig a rongypokróc maradt meg, de míg manapság padlóra terítve szőnyegként használják, addig a földes parasztszobákban ezek padkatarók, ágytakarók voltak. Ezen kívül a szentesi takácsok kézimunkaanyagot szőttek, ami már újabb igény. Ma Busa László gépi szövőszéken készíti.

Külön említtem azokat az anyagokat, amelyeket viseletre szántak. Házi- vagy takácsszőttes lehetett a múlt századi szentesi viselet több alsóruhája, melyeket Sima László említ: a férfiak inge, gatyája, az „előkelőbb asszonyok” hosszú inge, és a „közönséges asszonyok” ingváll, pendele.⁵² Századunkra ennek emléke is alig maradt. Népszerű volt viszont még századunk közepén is a tiszta pamut *takácszefir*. Amelyik takácsnak volt gépi szövőszéke, azon készítette, mint például Katona Lajos. Szőtték fehérben és színesben egyaránt. 30–40 méterével rendelték ágyneműk, férfingek varrásához. Erősebben sodrott pamutból szőtték a munkásruhának való *cajg* anyagot. Láncfona fehér, a *beverő* fekete, vagy pedig össze volt cernázva a fehér és a fekete, így adott szürkés hatású mákos mintát.

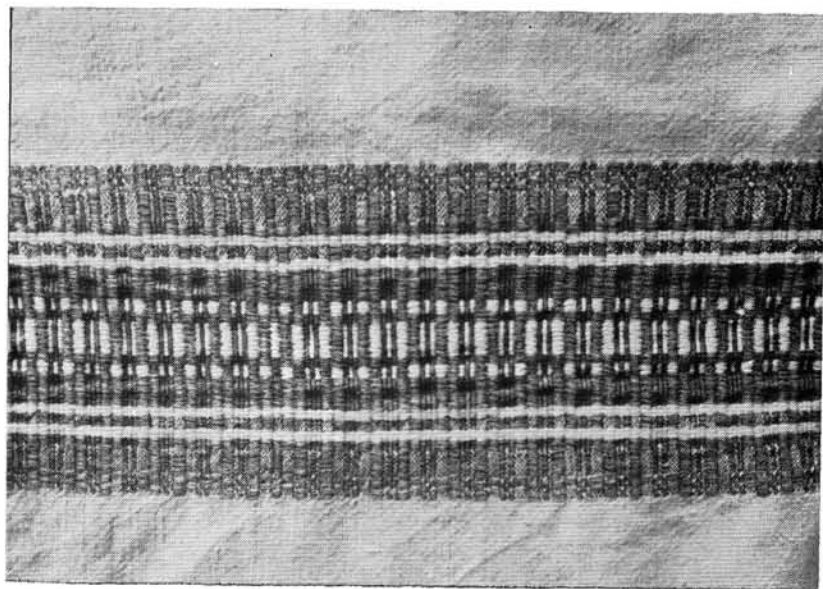
⁵² Sima László 1914. 390–391.



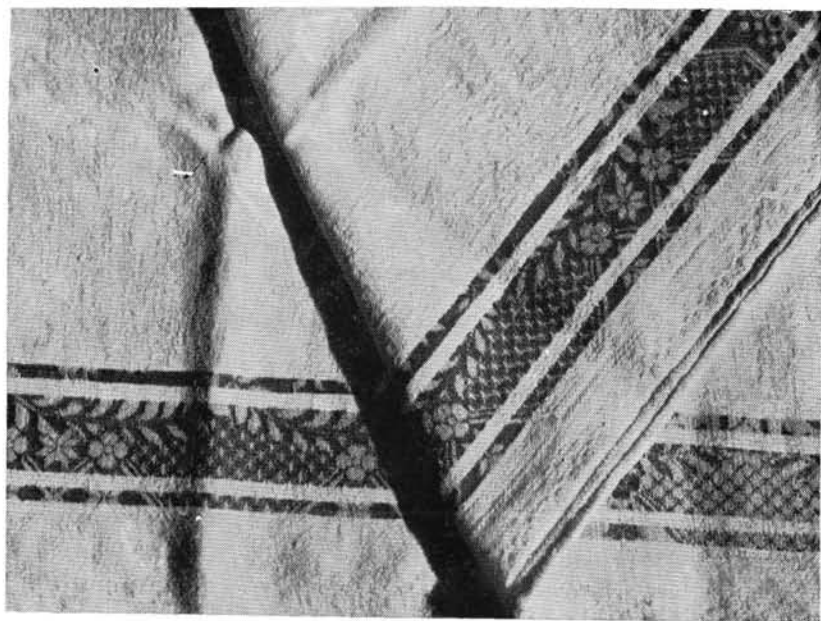
16. Sütőabrosz. Részlet a 2. képen látható abroszról. Középső sorának díszítése szerepel a közölt mintakönyv képei között is. (TJM Ltsz.: 87.19.8)



17. Sütőabrosz. Részlet a 2. képen látható abroszról. Középső sorának díszítése szerepel a közölt mintakönyv képei között is. (TJM Ltsz.: 87.19.8.)



18. Sütőabrosz két szélből. Anyaga kender, díszítése piros csíkok és fogazás.
(TJM Ltsz.: 87.19.9.)



19. Szakajtóruha. Mintás damaszt, készült a Vrana-műhelyben az 1910-es években.
71 × 75 cm.⁵³

⁵³ A fotókon látható szőttek többsége magántulajdonban van, ezeket adatközlőim fotózásra rendelkezésemre bocsátották. Néhány szentesi takácsszőttest a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum őríz Kis Ernőné Hideg Erzsébet gyűjtéséből. Ezeket a képek szövegénél TJM rövidítéssel jelöltem.

A háború után, amikor nem lehetett ruhaanyagot kapni, az asszonyok rokkán font gyapjút vittek a takácsokhoz szövetni. (Gyapjú felhasználására más adatot nem találtam.)

A damaszt szövése Szentesen a Vrana-műhely bezárásával megszűnt. Munkaigényes voltánál fogva drágább a vászonműveknél. A pamut és len keverékéből készült tartósabb és drágább mint a műselyem, de ez utóbbit tartották mutatósabbnak. Vásárlói a város módosabb rétegei voltak.

Népi szöttesek motívumait felhasználó falvédők, szádafüggönyök, konyhagar-nitúrák már a háziipari szövetkezetek megalakulása előtt is készültek. Ezek azonban nem kötődtek a helyi takács hagyományokhoz. Más vidékeken vagy újságokban látott motívumokat használtak fel. A háziipari szövetkezet számára tervezett darabokon sem a régi, környékbeli díszítést alkalmazták.

Értékesítés

A Vrana-műhellyel kapcsolatban az értékesítés néhány módját már megemlítettem. Kb. 100 km-es körzetben vásároztak nemcsak Vranáék, hanem a kisebb műhelyek mesterei is. Katona Lajos a következő helységek vásárain fordult meg: Szeged, Makó, Tömörkény, Battonya, Csanytelek, Csépa, Tiszakürt, Kistelek, Öcsöd, Csongrád, Tiszaföldvár. Távolabbra nem mentek. Vásárokra az iparosok összefogtak és többen rendelték szállítóeszközt, régebben lovaskocsit, később teherautót.

A hétfői és csütörtöki helybeli piacokon a takácsok feleségei árultak. A szentesi piacokon vásárhelyi takácsok is megfordultak.

Kovács Szilveszterné gyermekkorából emlékszik rá, hogy más vidékről jött házalók, valószínűleg tótok járták a várost és cserépedényekkel együtt szötteket árultak. Portékáikat terményekért cserélték.

*

Dolgozatomban megpróbáltam összegyűjteni mindazokat az adatokat, melyek segítségével a szentesi takácsmesterség felvázolható a 18. század végétől napjainkig. Az a tény, hogy a mesterség hagyományos formájában már kihaltnak tekinthető, magyarázatot ad a tanulmány hiányosságaira. A levéltári források a jövőben is a kutatók rendelkezésére állnak, de az adatközlőktől való gyűjtés számára e témakörben ez volt az utolsó pillanat.

IRODALOM

Bálint Sándor

1957 Szegedi szótár. I—II. Budapest

1977 Ünnepi kalendárium. I—II. Budapest

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára I—II. Pest

Juhász Antal

1965 Kismesterségek. In.: Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 308—310.

Keller Lajos

1900 Mindszent története 1700—1900. Mindszent

Kiss Lajos

1943 A szegény asszony élete. Budapest

A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere

1976 I—II. Budapest

Magyar Statisztikai Közlemények

1904 Új sorozat. 2. kötet. Budapest

1913 Új sorozat. 48. kötet. Budapest

Nagy Vera

1986 A mindszei takácsmesterség. MFMÉ 1986—1. Szeged, 109—124.

Palugyay Imre

1855 Békés—Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest.

Pozsár István

1912 A Csongrád megyei céhek története. Csongrád

Sima László

1914 Szentes város története. Szentes

Weberei in Szentes

Nagy, Vera

Die Weberzunft in Szentes gehörte zu den frühesten und grössten Zünften der Stadt. Sie wurde 1767 von 12 Webermeistern gegründet. Die Zunftperiode kann mit Hilfe archivalischer Quellen untersucht werden. Wir verfügen jetzt über drei Protokolle, das früheste beginnt mit Aufzeichnungen aus dem Jahre 1793.

Die Zunft in Szentes hatte mehrere Filialen (in Mindszent, Szegvár und Orosháza), sie wurden aber mit dem Zuwachs der Meister allmählich selbständig.

Die Protokolle und die Privilegienurkunde aus 1820 zeigen die Rechte und Pflichten der Lehrlinge, Gesellen und Meister sowie gewisse Züge des Zunftlebens auf. Die Bedingung der Aufnahme war das Meisterwerk, die Umstände dazu waren stark reguliert. Die Meisterwerke sollten in den Wintermonaten hergestellt werden, im Winter hatten die Meister nämlich mehr Zeit für die Arbeit der Kandidaten. Diejenigen, die ausser der Zunft arbeiteten d. h. die Pfuscher wurden streng bestraft: sie verloren den Weberstuhl und waren verpflichtet, Strafgeld zu bezahlen.

Die Aufgabe der Zunft war mehrseitig: Hilfe und Unterstützung der Witwen und Waisen sowie der verarmten Meister, dann die Urteilsfindung im Falle kleinerer Vergehen, die nicht bloss die Meister, sondern auch ihre Familienangehörigen betrafen.

Der Zunft gehörten katholische und reformierte Meister gleichfalls an. Die Patronin der Zunft war die Heilige Anna seit den 1820-er Jahren, sie wurde oft Patronin derjenigen Handwerker, deren Arbeit mit einer weiblichen Tätigkeit, zB. mit Weberei und Schneiderei im Zusammenhang stand. Das Gesetz von 1872 gestattete die weitere Tätigkeit der Zünfte nicht, aber die Organisationsformen lebten noch weiter.

Der Zuwachs der Meister dauerte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts fort, zu dieser Zeit zählten sie schon ungefähr 100. Ab Ende der 1860-er Jahre bis 1865 nahm ihre Zahl wesentlich ab. (1867:69, 1885:23) Diese Tatsache weist auf den Niedergang der Weberei im vergangenen Jahrhundert hin.

In den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts waren bloss einige Meister noch tätig. Sie wählten Spezialgebiete: einige webten Säcke, andere Fleckmatten, einige Leinen und wieder andere Damast. Zur Zeit der Jahrhundertswende webten auch die Frauen zu Hause. Das war aber trotzdem eine Seltenheit.

Die grösste Werkstatt in der Stadt gehörte der Frau von Lajos Vrana an, sie arbeitete in den 1930-er Jahren mit etwa 30 Angestellten. Sie war in der Lage, ein Geschäft zu eröffnen. Die Meister der kleineren Werkstätte waren aber darauf gezwungen, ihre Waren selbst zum Markt zu bringen.

In den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts wurde der hausverarbeitete Hanf durch den Flachs und vorwiegend durch die Baumwolle ersetzt.

Anfang des Jahrhunderts bestand die Staffierung der Mädchen aus vorgeschriebener Zahl der Leinen: 6 Handtücher, 6 Backkorbtücher, 2 Tischtücher, 4 Betttücher, 2 Unterbette, 6 Grosskissen, 2 Überzüge, Kleinkissen, Mieder, Unterrücke. Solche Staffierung wurde von den 20-er und 30-er Jahren nicht mehr zusammengestellt, die wichtigsten Stücke wurden auf dem Markt gekauft. Die billigen Fabrikprodukte wurden bevorzugt. Traditionelle Leinen wurden zum letzten Mal in den 50-er Jahren hergestellt.

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez

ORBÁN IMRE

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Árpád-házi Szent Margit kultuszával kapcsolatban eddig több kiváló munka született, azonban a rendelkezésre álló adatok alapján lehetséges a kialakult kép pontosítása, kiegészítése. E dolgozatban nem kívánjuk áttekinteni a tisztelet egészét, az említett pontosítás, kiegészítés a célunk.

*

IV. Béla király és felesége, Mária királyné a nem sokkal korábban elhalt leányuk után, a tatárjárás viszontagságai között, 1242-ben született és az ország megszabadulásáért följajánlott gyermeküket, nyilvánvaló szakrális okból, újólág Antiochiai Szent Margit oltalmába ajánlották. Ennek megfelelő háttérrel biztosított az antiochiai szűz és vértanú körül a XIII. századra kibontakozott, ezután is egyre csak erősödő és egészen a reformáció térhódításáig s a török háborúkig meglévő tisztelet.

A kis Margitot korán, három és fél éves korában, a veszprémi domonkos apácák nevelésére bízta. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen Béla már trónralépése előtt különös szeretettel fordult a prédikátor rend felé. Feleségével együtt domonkos gyónatatókat választott, támogatta a rend keleti akcióit, adományokat tett számukra. A rend viszont a tatár pusztítás idején mutatta meg Béla iránti hűségét. A pápa utasítása alapján a királyt támogatta a menekülésben a domonkos rend perjele és alperjele, valamint a Zágráb melletti csázmái kolostor, mely a tanúsított szolgálatokért még 1241-ben adományban részesült.¹ De ugyancsak domonkosok vitték az uralkodó immár harmadik, az említett kolostor mellett 1242. január 19-én írt segélykérő levelét a pápához.² IV. Ince viszont 1243-ban fölhatalmazta a Béla kíséretében lévő „Albensis” domonkos perjelt, hogy a királyt három évig olyan gyónási esetekben is föloldozza, melyek egyébként püspöki vagy pápai joghatóság alá tartoztak volna.³ Az uralkodó pár később is szíven viselte a domonkosok sorsát, s ezt az adományokon, a szigeti kolostor fölépítésén kívül az is jelzi, hogy kérésükre tartotta a rend 1254-ben generális congregatióját Budán, a Szent Miklós templomban.⁴ Ugyancsak a jó viszonyra utal egy 1256. március 14-én kelt oklevél, amelyben IV. Béla közölte a rend nagymesterével és a strassburgi általános káptalan vizsgálóbíróival Jánosnak, volt boszniai püspöknek, a rend néhai nagymesterének csodatételeit. A király többek kö-

¹ Pfeiffer Miklós 1917. 70.

² Szentpétery Imre 1943. 214.

³ Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. (a továbbiakban MEV I.) 117.

⁴ Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum I. 1898. 166.

között a következőket írta: „számotokra és mások számára is legyen ismeretes, hogy holtat támasztott föl, a sántáknak járásukat, a vakoknak látásukat visszaadta. Mi — akik az ő szent szavaiban, az általa ígért könyörgésekben reménnyel bizakodtunk, és mindkettőnknek (ti. a királynak és a királynénak) egy bizonyos súlyos betegségben való szenvedésben gyógyírt reméltünk, mellyel gyakran igen sokan sújtanak, s mi is néha ettől a betegségtől sújtva az ő segítségét kértük, hogy vessen fájdalmainkra a kereszt jelét; ő viszont buzdított minket, hogy könyörögjünk ezen heves fájdalomnak és e testi állapot nyomorúságának elvételéért — az előbbiekhöz hasonló módon éreztük a megszólított kegyét, midőn a fájdalom a nyugalom, a betegség az egészség előtt meghátrált. Tehát így, kedves atyák, ügyeljetek, hogy élete és csodái nyilvánosságra kerülhessenek, és az Anyaszentegyház az ő oly nagy fiának dicsősége által növekedjék, s a keresztény nép az ő önföláldozása révén egy újabb patrónust és üdvöt nyerjen.”⁵ Ebben az ügyben írt Mária királyné is a levél végén hozzátéve: „Jónak látom tehát levelemmel ezen igen szent férfinak érdemeit föltárni, újólág kérvén szentségeket, hogy viszonzásul más csodákról, melyekről megtudjátok, hogy ő eszközölte ki, engemet is értesítsetek.”⁶

A viszony későbbi megromlása (1260 táján) a király dinasztikus házassági terveivel van kapcsolatban. IV. Béla ugyanis az ország politikai érdekeit szem előtt tartva igyekezett Margitot a cseh királyhoz férjhez adni. Abban, hogy ez a terv meghiúsult, Margit ellenállása mellett, az udvar akaratával szembekerülve, a rend és személyesen a királylány gyóntatója, Marcellus mester játszhatta a döntő szerepet.

De miért is ellenezte a rend, és nyugodtan mondhatjuk az egész magyar egyház Margit házasságát?

A domonkosok esetében egy friss rendről van szó, melynek, mint minden új szerzetesrendnek, igen nagy szüksége volt nagyhatású, a nép körében népszerűsége szert tevő szentekre. Ugyan ebben az időben Domonkoson kívül is tiszteltek már domonkos szenteket, illetve boldogokat — Magyarországon Pált, Ilonát s a tatárjárás vértanúit —, de olyan előkelő és annyira népszerű szentjük, mint amilyen Margit kanonizációjától várhattak, még nem volt. Éppen ezért Margit esetében a rend törekvései tovább mutatnak az egyszerű tökéletes szerzetesi életre való serkentésen, és az adatok fényében fölvethető a „tudatos” szentté nevelés gondolata.

A veszprémi kolostor hangulatán kívül erre indították a szenteknek, lelki vezetője által közvetített példái is. Így Becket Szent Tamás canterbury-i érsek vezeklőövének csodás híre „...ezeket haluan igen meg erevsehtetyk vala es vigan zenuedy az ciliciomnak gevtrelmet.”⁷, és Szent Jakabnak, a numidiai mártírnak története, kit a hitért kegyetlenül megkínoztak és megölték. A legenda tanúsága szerint soror Alinka, Ajkai Péter úrnak lánya csodálkozva kérdezte Margitot: „zeretev atyamfya kellemetevssevke ezek te nekevd kyket hallaz”? Margit így felelt: „kellemetevssevk azzonyom. de myt haznal ennekem. Ha en jllyen nagy kenokat nem zenvedhetevk. mykeppen ez zent martir znnuedevt.” és kifejtette, hogy ő is szívesen vállalná a hitért a szenvedést, testének ízenként, foltonként való metélését és a vértanúhalált.⁸

Más esetek is bizonyítják föltevésünk igazságát.

Történt egyszer, hogy a provinciális sokat töprengve, mi is a szerzetesi élet igazi titka, álmot látott. Egy angyal könyvet hozott neki, melyben ez a következőképpen volt összefoglalva: „Ez az regy zent atyának tevkelletevssegevk. istent zeretnye.

⁵ *Fejér, Georgius* 1829. IV/3. 22. Szentpéteri Imre szerint 1256-ban kelt az oklevél, amelyet alátámasztani látszanak e dolgozat adatai is.

⁶ *Fejér, Georgius* 1829. IV/3. 68.

⁷ *Volf György* 1879. VIII. 15.

⁸ *Volf György* 1879. VIII. 7.

evnen magát meg vtalny. Senkyt meg nem vtalny. Senkyt meg nem jtylny.”⁹ Később mindezt gyakran elmesélte Margitnak lelke erősítése végett, és ez olyannyira hatott rá, hogy még lángolóbban szerette Istent.

Másszor egy fráter betegedett meg, akit Marcellus, a rend perjele küldött Margithoz mondván, kérje az ő imádságát, és bizton meg fog gyógyulni. Később ugyan csak Marcellus parancsolta Margitnak, imádkozzék négy hideglelésben gyötrődő rendtársáért, akik természetesen hamarosan fölgyógyultak. S hogy gyóntatójának döntő hatása volt Margit lelki alakulására, azt maga a legenda is bizonyítja: „Ez pro vincialisnak frater marcialisnak tanalchyval tanehtasyval jgekevzyk myelkevdyk vala. zent margit azzon jeles ben kezdettevl fogua mynden ev napyban.”¹⁰

1276-ban, a második szentté avatási eljárással kapcsolatos vizsgálaton a szigeti apácákon kívül vallomást tettek a rend magasrangú képviselői is. Mindannyian több csodáról számoltak be. Megjelent Mihály volt provinciális, (ő hozta Veszprémből Margitot a szigetre) Jordan szerzetes, a királyné gyóntatója, aki gyakran találkozott Margittal, de vallott Felicián, a szigeti monostor perjele, Péter volt magyarországi rendfőnök és Marcellus, Margit egykori gyóntatója.

Ezen adatok talán megengedik a föltevést, miszerint a rend vezetése különösen is szíven viselte Margit sorsát, határozottan törekedett Margit „szentté nevelésére”, és lényegében ezért ellenezte a király házassági terveit. A domonkosok ebben a törekvésükben élvezték a magyar egyház támogatását, hisz Margit fölszentelési szertartásán, amelyről a király és a királyné tüntetőleg távol maradt, a váci és a nyitrai püspökön kívül az esztergomi érsek is megjelent. Ez haragította meg IV. Bélát, aki ezután elfordul a lányától és az egész rendtől. Talán magára Bélára, de ha őrá nem is, akkor udvartartására utal a legenda azon megjegyzése, miszerint Margit a belső harcok idején elfordult mindazoktól, akiktől annyi rossz eredt, még ha nagyméltóságú urak voltak is. Az ellentéteket csak fokozta, hogy IV. Béla és V. István viszályában a királyi családból egyedül Margit állt az ifjabb király pártjára. A domonkosokkal való szakítás után nő meg IV. Béla környezetében a ferencesek száma, és V. Istvánnal való kibékülésekor már ferencesek veszik körül. Ennek egyenes következményeként a király és a királyné szeretett fiuk mellé, az esztergomi Szűz Mária ferences templomba temetkezett, míg István, nővére, Margit nyulak szigeti sírja mellett jelölte ki saját nyughelyét.

*

A sír, melyben Margit teste nyugodott, az idők folyamán valóságos zarándokhellyé alakult. A környékről és az ország távoli vidékeiről érkezők itt kerestek gyógyulást, itt remélték terheik könnyítését.

A fennmaradt csodaleírások alapján fölvázolhatjuk a tisztelet kezdeti formáit és bizonyos, a csodákkal kapcsolatos népi s egyházi szokásokat.

Margit már életében nagy hírre tett szert, s ezt a szigetre látogatókon, a domonkosokon és más szerzetesrendieken (ferencesek, premontreiek) kívül terjesztették különböző adományai, melyekkel a szegényebb egyházakat (pl. a pesti Szent Antal-templomot, kolostorokat, így a fehérvári döméseket stb.) támogatta kelyhek és öltözékek vásárlása végett. Az ő kérésére ajándékozta meg apja a kolostor szolgálatában álló Károly vitézt is. Gyakran járt közben Margit halálra vagy súlyos büntetésre ítélték érdekében. Szíven viselte a betegek, az özvegyek, az árvák és a szegények sorsát, és egy idősebb frátert kért föl, hogy képében betegeket látogasson és támogasson.

⁹ Volf György 1879. VIII. 16.

¹⁰ Volf György 1879. VIII. 20.

Margit ismertségét a halálával kapcsolatban följegyzett csodák is alátámasztják. A második szentté avatási eljárás alkalmával fölvelt jegyzőkönyv, de legendája szerint is ekkor több, egymástól távol lakó embernek jelent meg, hogy közölje halálhírét. A csodák szaporodása után híre még fokozottabban terjedt, s az említett jegyzőkönyv tanúinak lakóhelyéből is úgy tűnik, valóban országos méretű volt. Több egyházi ember tett vallomást ügyében: papok, szerzetesek, távolabb élő apácák. Sokan jöttek Budáról, Pestről, a szigetről és közeli településekről: Budaváraljáról, Felhévízről, Szentersébetfalváról. Ők helyzetüknél fogva könnyen szerezhettek tudomást Margit csodálatra méltó életéről, így nem meglepő magas számuk. Sok tanú volt a veszprémi egyházmegyéből, ahol a csodák megszorodását Margit neveltetésével kapcsolatos helyi hagyományok is segíthették. De a váci, az esztergomi, a kalocsai és a váradi egyházmegyéek területéről is számosan megjelentek.

Az emberek a szentek segítségéhez többnyire csak igen súlyos esetekben fordultak. Saját bevallásuk szerint kezdetben különböző gyógyszerekkel és nem egyszer orvosokkal próbálkoztak, s ha mindez nem vezetett eredményre, csak akkor kérték a szentek segítségét, a mi esetünkben Margitét. Általában elzarándokoltak vagy elvitették magukat a sírhoz, ahol azonnal, máskor hosszabb idő után meggyógyultak. Egyes esetekben, mikor a bajt különösen nagynak ítélték, fogadalmat is tettek a segítségért cserében. Legtöbbször háláadó zárandoklatot, hírének terjesztését, emléknapijának böjtöléssel való ünneplését ígérték, de olykor a kolostor szolgálatát, esetleg apácaságot és a szüzesség vállalását is kilátásba helyezték a csoda megtörténtének esetére. Az eseményekben különösen fontos szerep jutott Margit sírjának, ahová a meggyógyultak sokszor plébánosuk vezetésével, nagy sokadalommal együtt újól elzarándokoltak, és processzióban egyházi énekeket énekelve vonultak a koporsóhoz, illő ajándékot hozva a kolostornak is. A körmenetben gyakran maga a meggyógyult vitte a keresztet, vezetve az egész menetet. Különös erőt tulajdonítottak tehát a helynek, hiszen ha a beteg nem tudott eljönni, akkor helyette valaki, többnyire rokona, pl. édesapja futott a sírhoz imádkozni.

A sírnak, mint helyszínnek a fontosságát húzzák alá Margitnak azon csodái, melyekben a szent a benne bízóknak a sír meglátogatását parancsolja.

A sírt a betegek megérintették, olykor rákönyökölve könyörögtek, letelepedve mellé feküdtek, sőt volt, akit fölfektettek rá, és úgy nyerte vissza egészségét. A zárandoklatok alkalmával gyertyát gyújtottak, és természetesen imádkoztak. Az imákat nagy siralmak közepette, a földre borulva hangosan mondták. A jegyzőkönyv szerint szívesen imádkozták háromszor az „Ave-Maria”-t és szintén háromszor a „Pater Noster”-t. Mások vallomásukban csak ennyit közöltek: „...et rogavimus istam sanctam Margaretham (...és kértük ezt a Szent Margitot) vagy „Rogavi Deum quod in nomine sancte Margarethe me sanaret, sicut multos alios infirmos sanaret.”¹¹ („Kértem Istent, hogy Szent Margit nevében gyógyítson meg engem, ahogy sok más beteget meggyógyított.) Ismét más csak ennyit mond: „Ad invocationem dicte beate Margarethe” (a mondott Szent Margit segítségéhez) folyamodott. De maradtak bővebb, közvetlenül Margithoz forduló imádságok is: „O sancta Margarethe, tu es misericordia omnibus, sis et misericordiosa mihi et isti puero, qui est filius”¹² (Ó Szent Margit, te mindenkihez irgalmas vagy, légy hozzám és ehhez a gyermekhez is az, aki az én fiam). Egy másik így szól: „O sancta beata Margaretha, si placet sit, ut filia mea sit spiritualis, sicut tibi promisit, reddas sibi visum, et si debet stare in seculo, non

¹¹ MEV I. 351.

¹² MEV I. 342.

redda sibi”¹³ (Ó Szent Boldog Margit, ha neked úgy tetszik, hogy lányomból apáca legyen, ahogy neked megígérte, add vissza a látását, és ha a világi életben kell maradnia, ne add vissza neki.) A csodákért hálát adtak, ismét csak a földre borulva hangos szóval dicsőítették Istent és Margitot. Gyakran háromszor megkerülték a sírt, és különböző tárgyakat hagytak ott gyógyulásuk jeleként. A gyógyultak sokszor a sírnál maradtak, és napokig hirdették a rendkívüli eseményt, így terjesztették és növelték Margit népszerűségét. Később újabb zarándoklatokkal tértek vissza, és ismét előadták a csodás eseteket. Egyszer midőn a csoda csak nagy sokára, két hetes várakozás után Margit hajának mosadékvize és skapuláréjának használatával következett be, az apácák az eseményt ünnepelve meghúzták a harangokat, a „Te Deum laudamus”-t énekelve dicsőítették az Istent, így adva hálát Margit közbenjárásáért.

A gyógyulásokban, mint az előbb láttuk, fontos szerep jutott a különböző, Margit-hoz kapcsolódó tárgyaknak: fátylának, övének, melyeket ereklyeként kezdtek tisztelni. E tárgyakat a betegek a sírnál megkaphatták, tagjaikkal érinthették, sőt, igaz csak kísérettel, kölcsön is adták. Gyógyultak meg emberek Margit hajának mosadékvizétől is, ami később alapját képezhette a pozsonyi Szent Margit-víz készítésének.

A kialakuló népi hiedelmek érdekes példájával találkozhatunk a Veszprém egyházmegyei Fajszi-ról jött tanúk vallomásaiban. A csoda 1275-ben Leopárd és Venis fiával, Leóval történt, aki súlyos betegségbe esett. Édesanyja először imádkozott fiáért, majd a nála lakó szegény özvegyasszonytól kapott száraz, fekete kenyérből etetett vele, melyet az özvegy állítólag Boldog Margit egy csodatételének helyén talált, és ettől lázas betegségben szenvedő fia meggyógyult. Az anya határozottan hirdette a kenyér csodatévő erejét.¹⁴ A legenda szerzője, Marcellus talán megbízhatatlannak vagy a hittel össze nem egyeztethetőnek tartotta az eseményt, s kihagyta az általa írt „Vitá”-ból.

*

Az évszázadok során Árpád-házi Szent Margit-kultusza számos helyen érintkezett más szentek tiszteletével.

A középkor igen népszerű szentje, Assisi Ferenc s Margit életrajza közötti kapcsolatot már korán észrevették, és talán ez az oka a föllelhető szinkretizmusoknak. Frater Laurentius Pignon, a domonkos rend XV. században élt történetírójánál a következőket olvashatjuk: „S. Margarita Ungarica, filia regis Ungarie, quae in monasterio virgo... permanens, cum stigmatibus pingitur [sic] beatus Franciscus”¹⁵ (ki szűz maradt, és megkapta a szent sebeket, mint Szent Ferenc). Egy 1435-ben festett, a firenzei dómban lévő „Föltámadt Krisztus” című képen is stigmákkal ábrázolták. Mivel legendájában stigmák nem szerepelnek, a hagyomány keletkezhetett Szent Ferenc analógiájára, de Magyarországi Boldog Ilonával való összekeverése is eredményezhette a szent sebek föltüntetését.

Boldog Ilona XIII. század első felében élt, talán egyetlen igazi misztikus szentünk, igaz „Vitá”-ját csak később egészítették ki a benne szereplő rendkívüli csodákkal. Érdekességként megjegyezhetjük, az első seb Szent Ferenc ünnepének éjszakáján keletkezett a jobb kezén.

Ilona és Margit között kapcsolatot tételeztek föl, hiszen mindketten egy ideig a veszprémi domonkos kolostorban éltek, s talán emiatt állítja Ranzanus — tévesen —, hogy Ilona volt Margit magistraja.¹⁶

¹³ MEV I. 297.

¹⁴ MEV I. 297.

¹⁵ Pignon, Laurentius 1936. 5.

¹⁶ Acta Sanctorum Januarii III. Parisiis 522.

Érdekes adatokra bukkantunk Antiochiai Szent Margittal kapcsolatban is. Antiochiai Szent Margit szűz és vértanú tisztelete Magyarországon a XI. századtól kimutatható. Népszerűsége fokozatosan növekedett, s a XIII–XIV. századra érte el csúcspontját. A középkorban a tizenhárom szent egyikeként, mint a szülő nők védőszentjét tisztelték. A kultusz a XVI. századig egyenletesnek és erősnek mondható, azonban e század zavarai (reformáció, török háborúk) alakját a feledés homályába temették. Tisztelete XVIII. századra teljesen megszűnt, de az előző időszakban olyannyira mély és erős kultuszának nyomai kultuszkeveredés és népi imádságok útján tovább éltek, s egyes vonásai a mai napig kimutathatók.

A kultuszkeveredés a mi Árpád-házi Margitunk alakjával kapcsolatos, akit erre az időre minden pápai intézkedés nélkül, csak a hagyomány alapján boldognak, illetve szentnek tartottak. Tiszteletének központja a török előrenyomulásig a nyulak szigeti domonkos zárda volt, ahová temették. Innen a mohácsi csatavesztés után az apácáknak menekülniük kellett, és hosszú bolyongás után 1618-ban a Pozsonyban élő klarissza szűzeknél kaptak menedéket. Egy a XVIII. század elejéről fennmaradt Szent Margit-litánia erről így emlékezik meg: „Kinek egész szent tetemi azután a Posonyi Klárisza Szűzeknél helyheztek, és ott mind e napig nagy bötsülettel tiszteltetnek.” A domonkos apácák által hozott Margit-ereklyék közül a legbecsesebbet, a szűz fejét, a kóruson helyezték el, és 1643. január 18-án tették ki először tiszteletre.¹⁷ Ettől fogva a kultusz fokozatosan terjedt, és teljesen Antiochiai Szent Margit helyébe lépett. Ez utóbbi szent korábbi pozsonyi tisztelete bizonyítható. Tudunk egy elenyészett, Pozsony melletti Szent Margit-templomról, melynek július 13-i búcsújára a környék népe szívesen járt. Van adat arra, hogy 1526-ban maga a pozsonyi bíró is részt vett az ünnepen.¹⁸ Miséjét a városban is megtartották. Fennmaradt egy falkepe is, mégpedig éppen a klarisszák templomából, ahol a templom egyik fő helyére, a belső porta fölé festették.¹⁹

Valószínű az emberek tudatában Antiochiai Szent Margit csak egyszerűen Szent Margitként élt és az újabb (Árpád-házi) Margit jelentkezésekor minden probléma nélkül azonosították a kettőt. Erre a legmeggyőzőbb bizonyíték egy 1689-es levélváltás. 1689. november 21-én Eszterházy Mária Magdolna pozsonyi klarissza nővér visszakérte a gróf feleségének szüléséhez kölcsönadott vezeklő övet (Árpád-házi Margitét), mivel azt szintén szülés megkönnyítése végett „Ezen idő alatt — ti. míg az öv távol volt — hány rendbeli úri asszonynak is kérték immár...” s „..., kezünknel nem lévén, oda nem adhattuk.”²⁰ Világos tehát, hogy Antiochiai Szent Margit fő föladatát, a szülő nők patronálását ezután, legalábbis az ereklye hatáskörzetében Árpád-házi Margit vette át. És hogy ez Antiochiai Szent Margit tiszteletének analógiájára történt, azt valószínűvé teszi az a tény is, hogy nincs sem Árpád-házi Margit legendáiban, sem szentté avatási jegyzőkönyvében olyan csoda, mely szüléssel lenne kapcsolatban. Mindössze egy halott csecsemő föltámasztásánál vélték közbenjárónak. Ez a szerep azonban, ha helyileg is, de határozottan hozzá kapcsolódott Margit alakjához. Ezt bizonyítja egy különböző szertartások alkalmával használt segédkönyv, mely minden kétséget kizáróan 1748 előtt, valószínűleg Pozsonyban készült. Tartalmából ítélve ferences szerzők műve, hiszen az általánosan elterjedtek mellett döntően ferences szentekhez és a ferences rendhez kapcsolódó imádságokat, litániákat tartalmaz. Ezek sorában találjuk az előbb már említett „Szűz Szent Margit életéből való litániá”-t is, melyben a következő könyörgés olvasható: „Ki nehezen szülő asszonyo-

¹⁷ *Szylaba Emil* 1944. 44.

¹⁸ *Pásztor Lajos* 1940. 134.

¹⁹ *Radocsay Dénes* 1954. 198.

²⁰ *Király Ilona* 1979. 167.

kot segítettél. Könyörögj érettünk.” A litánia részletesen föleleveníti Margit életét, és megkapó szépséggel foglalja össze a halála utáni csodákat, melyek egyszersmind az akkori tisztelet alapját is jelentették:

„Ki holtod után koporsódban minden
balsamomnál jobban illatoztál.

Ki dütsőséges koporsóddhoz járulókat
megvigasztaltál.

Ki sok vakokat, némákat, sántákat
meggyógyítottál.

Ki két halottat holtod után feltámasztottál.”

} Könyörögj érettünk

A két szent kultuszának keveredését csak erősítette az a szokás, miszerint Árpád-házi Margit koponyáját nemcsak emléknapiján, január 18-án tették ki közszemlére, hanem július 13-án, az antiochiai szent ünnepén is. Sőt a XVII. század első felében élt domonkos rendi Ferrárius Zsigmond a szentek általános katalógusát összeállító munkájában megjegyzi, noha Veszprémben január 18-án, de „Posonii in Pannonia B. Margaritae Virginis, filiae belae Regis Hungariae, Ord. Praedicatorum” július 13-án ülték meg az általa olyannyira tisztelt Árpád-házi Margit emléknapiját.²¹ Az ekkor kitett relikviát virágfüzérékkel ékesítették, a város előkelői megcsókolták, a papság és a hívők rózsafüzérükkel érintették.²² Megindultak a zarándoklatok, tiszteletére körmeneteket is rendeztek. Ez 1713 után vált tömegessé, amikor a városban tomboló pestis megszűnését Margit közbenjárásának tulajdonították. Itt készítették az apácák az ugyancsak lázas betegségek gyógyítására használt, az előbb már többször is említett Margit-vizüket. Margit ereklyéit vízbe mártották, három Miatyánkot három Üdvözlégyet és egy Hiszekegyet mondtak, mely imádságokat a betegnek is meg kellett ismételni a víz ivásakor.²³

A két szent teljes összekeverésének talán legmeggyőzőbb bizonyítékát kapjuk egy 1847-ben Pozsonyban megjelent „Szentek élete” című műben, „mellyet a zsenge ifjúság számára írt Bedeő Pál”, az esztergomi főegyházmegye papja. A szerző 52 szent és a Három Királyok történetét foglalja össze. A bemutatott szentek között szerepel a mi Árpád-házi Szent Margitunk (80–81. l.) is, akinek legendáját egy imádkozó, lábával sarkányon taposó Antiochiai Szent Margit-kép illusztrálja.

Antiochiai Szent Margitot valóban a Gonosz megtestesítő, gyakran tüzet okozó sarkánnyal ábrázolták. Ez legendájának — amely egyébként nem szerepel a fent említett műben, hiszen tisztelete ezidőre teljesen megszűnt — arra a mozzanatra utal, miszerint a diocletianusi keresztényüldözések idején Olibrius, a pisidiai Antiochia helytartója pribékjeivel nem tudván Margitot hitétől eltéríteni, börtönbe vettette, hogy másnap megégettesse. Itt a „gonoszság feje az ártás ezer mesterkedésével, sokféle cselfogással és szemfényvesztéssel kezdte őt ijesztgetni. Sarkány alakjában jelent meg néki, majd különböző alakokba átváltozva, szájából és orrlikaiból rút tüzet okádva, Isten szolgáló leányát el akarta nyelni. A szent szűz az imádság fegyveréhez menekült, és a szent kereszt jelét vetette az ellenség ellen... és az ősi kígyó — látván vereségét — megszégyenülve leoldalgott.

A kereszténység ellensége, az ördög keservesen fájlalta, hogy egy nőtől győzetett le, és nem átalított más rémisztgetéseket alkalmazni. Egészen a sarkáig szőrös, rémítő arcú emberként jelent meg, de a szent szűz megismerte: Ismerem sátán a te ravasz-ságod hurkát. Isten nevében parancsolom gonosz szellem, távozz innen! Többé ne merj hozzám jönni! Az isteni erővel kényszerített gonosz szellem így szólt: Meg-

²¹ Acta Sanctorum Januarii III. Parisiis 614.

²² Szyllaba Emil 1944. 43–44.

²³ Szyllaba Emil 1944. 45.



SZÜZ SZENT MARGIT.

1. Árpád-házi Szent Margit legendáját illusztráló Antiochiai Szent Margit kép
Bedeő S. Szentek élete c. munkájából

teszem, amit parancsoltál, mert bizonyítottad, hogy az égi király szolgálóleánya vagy.” (Acta Sanctorum Julii V. Parisiis et Romae, 1868. 33–39.)

Ez alapján világos, a sárkány teljesen jogosan jelenik meg, mint Antiochiai Szent Margit attribútuma, míg Árpád-házi Margit legendájában egyetlen mozzanat sem lelhető föl, mely ilyenén való ábrázolását indokolná. Ezt az előbb említett mű szerzője is érezte, hiszen az Árpád-házi szentről közölt életrajza végén, mintegy indokolva a fölhasznált ábrázolást, magyarázatképpen hozzáteszi: erényes, imádságos életet élt, „s ekép törekedett legyőzni a pokolbeli sátánt, mely bennünket gonoszra szokott csábítani”.

Így a Margit-kultusz valóságos központjává alakult a város, ahol több ábrázolása, szobra és ereklyetartója volt. Ezek közül a leghíresebb a klarisszák faliképe, mely későbbi szentképek mintájává vált.

Felvidéki gyűjtőutunk során rábukkantunk egy gyengén élő népi hagyományra, mely egészen odáig megy, hogy Pozsonyt jelöli meg Szent Margit szülőhelyéül. Valószínű, ilyen korai néphagyományból merítve állítja a már említett Ferrarius, hogy Margit teste Pozsonyban van, ott, ahol élt és meghalt. („Corpus Posonii, ubi obiit anno aetatis 28, in coenobio S. Mariae Magdalенаe, in quo vixit, condito”).

Bálint Sándor megállapítása szerint az 1944 januárjában szentté avatott Margittal kapcsolatban a „... hívek már nem találtak életének olyan mozzanatára, amelyen át Margit alakja beleépült volna barokkal színeződött hagyományvilágunkba. Jelen ismereteink szerint nem tudunk idézni Margit személyéhez, ünnepéhez fűződő laikus hagyományt, népi hiedelmet.” Az utóbbi időben azonban az előbb említetten kívül is sikerült lejegyeznünk egy néphagyományt, mely állítja, hogy Margit Vágsellyén született. Ezzel kapcsolatban csak egy adatot találtunk, mégpedig 1252-ből. Ebben az évben említetik a helység Antiochiai Szent Margit patrocíniuma, mely a mai napig megőrződött. A hagyomány kialakulását segíthette a király itt tartózkodása, hisz IV. Béla a muhi csatából menekülven erre vette útját. Erről maga a király is megemlékszik egy 1253-ban kelt oklevelében, miszerint a Vág menti Újhely polgárait a tatárjárás alatt tanúsított hűségükért különböző kiváltságokban részesíti.²⁵

Érdekes adatok vonatkoznak a Zniónak nevezett Turóc várára is. A vár építéséhez fűződő népmonda szerint a „jó Béla király” a tatár elől menekülven Turóc jelentéktelen kis favárához érkezett, s néhány napig ott rejtőzködött. „Csak ez a kis kunyhóm van itt a Fátra ölén — mondta András vitéz — ..., de amim van szívesen osztom meg veled, királyom, amíg tovább nem indulsz. — Ha megsegít a magyarok Istene, s újból szabad király leszek, építek itt nagy kővárat neked — felelte a király — templomot is, szépet, lenn majd a faluban, kolostort és rangot, gazdag prépostságot. Be is váltotta később a király a szavát, hű maradt fogadalmához”.²⁶ Az ígért monostor 1252-ben már állt, mikor is a király birtokot, a vágsellyei révet és hídvámat, a Vág vámjainak kétötödét adományozta a kolostornak.²⁷ Hogy Turócban megfordult, azt bizonyítja 1243. január 29-én itt kiállított oklevele, mely Mária királyné aranyművesét a tatárjárás alatt tett szolgálataiért a nemesek közé emeli.²⁸ Többen azon a véleményen vannak, hogy Margit itt született.

Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a várban nem volt ismeretlen Antiochiai Szent Margit tisztelete, amely szintén támogatja a szentek összekeverése révén az Árpád-házi királylányra vonatkozó hagyományok kialakulását. Itt ugyanis két

²⁴ Acta Sanctorum Januarii III. Parisiis 514.

²⁵ Fejér, Georgius 1829. IV/2. 174.

²⁶ Szombathy Viktor 1979. 332.

²⁷ Fejér, Georgius 1829. IV/2. 135. VII/5 1841. 294.

²⁸ Wenzel Gusztáv 1869. VII. 131.



2. Egy még a szentté avatás előtt, az Esztergomban őrzött, XV. századból való fametszet alapján készült Margit-szentkép.

szentélyt emeltek Margit szűznek és vértanúnak. Az egyik, a régebbi, a várban állt, míg a másik, az újabb, (Margit állítólagos keresztelési helye) a vár alján volt. Ez utóbbihoz „... posterius populi etiam processio solenio XIII. fieri solet”.²⁹, azaz július 13-án a nép körmenetben szokott vonulni. A XIX. században a vár alján Árpád-házi Margit tiszteletére kápolnát emeltek, s a XX. század elején elkészült oltárképe is, amely az évszázadok folyamán kialakult környezetben ábrázolja.

²⁹ *Bollandus, Joannes* 1754. 23.

Az emlékek alapján Margitnak a következő ikonográfiája állítható össze.

Képein igen változatos formában láthatjuk. Kezdetben domonkos kolostorokban, templomokban, s főleg a Szent Domonkos-családfákon ábrázolták. Ha társsakkal jelenik meg, magyar vagy domonkos szentekkel szerepeltetik.

Mindig egyszerű rendi ruhában van, vállán fekete köpeny, fején szintén fekete fátyol, melyeket sokszor csillagok díszítenek. Ez nem egyedi sajátosság, hiszen a rend címerére és a Domonkos-legendára utalva más domonkos szentek képein is megfigyelhető. Feje fölött gyakran láthatunk glóriát, de ez olykor, talán a kanonizáció hiánya és a tiszteletnek kizárólag hagyományon való alapulása miatt elmarad. Ha koronát visel, ez királyi származására és mennyei dicsőségére utal.

Több apáca vallotta a szentté avatási eljárás alkalmával, hogy látták szentek, sőt Mária alászállását az égből, amint koronát hoztak a súlyosan beteg, ágyban fekvő Margitnak. Kezében életének legfontosabb mozzanataira utaló attribútumokat tart, így szüzessége jelképét, a liliomot, valamint keresztet és könyvet. A Szent Kereszt különös tisztelete legendáiból kitűnik, a könyv pedig arra a mozzanatra utal, miszerint mindig kezében látták a zsoltáros könyvét, kivéve az étkezéseket és a karimákat. A rózsafüzér a későbbi időkben jelenik meg, hogy ezután a Margit-képek és -szobrok elmaradhatatlan kellékévé váljon. A külföldi ábrázolásokon, magyar származására utalva, föltűnik koronás, kettős keresztes címerünk is. Lábai előtt gyakran királyi és hercegi kérők visszautasítását jelképező koronák hevernek.

Kedvelt téma imádkozás közben való megjelenítése. Ekkor angyal tartja előtte a keresztet, míg egy másik angyal vagy angyalok önmegtagadó életének kellékeit: az ostort, a vezeklőövet tartják. Képein, és ez a kései ábrázolásaira jellemző, föltűnik a Szentlelket megtestesítő galamb, de többször szerepel feje fölött lángcsóva is.

Legendájának jeleneteit alig festették meg. Kifejezetten ritkaságszámba megy a peruggiai kolostor faliképe, melyen Margit halálos ágyán fekszik, körülötte imádkozó rendtársai és fölötte Krisztus látható. Ugyancsak kivételes a nyulak-szigeti kolostor 1282-ből fennmaradt pecsétje, melyen a térdelő királyi párt láthatjuk, amint fölajánlják gyermeküket az ország megszabadulásáért. Ezekon kívül csak Krakóból és Wesenből vannak emlékeink. A legendaábrázolások elszaporodása Magyarországon figyelhető meg a szentté avatási törekvésekkel párhuzamosan, illetve ünnepének bevezetése után. Ilyeneket találunk Budapesten a Rózsafüzérek Királynője templomban (Kontuly Béla: Szent Margit élete, 1942.), a pécsi székesegyházban (Székely Bertalan: Szent Margit megérkezése), a szegedi dómban (legendájának jelenetei) és a történelmi Magyarország számtalan más templomában.

*

Külföldön a Margit-tisztelet terjesztését — érthető módon — a domonkosok és a magyar király udvar egyes tagjai végezték. Alakja a rend legjelentősebb tartományai-ban volt ismertebb, így az itáliai és német területeken, de számon tartották Angliában, Franciaországban és Spanyolországban is. Külön érdemes lesz kiemelni a lengyel-országi adatokat.

Európában legendájának számos latin változata volt forgalomban, s a rendi tartományok saját nemzeti nyelvükre is lefordították ezeket. Olykor összekeverték családi kapcsolatait, „filia Andreae Regis Hungariae”-nak nevezik, de legtöbbször egyszerűen a magyar király lányának hívták. Az előbbi tévedésben a nyugati egyházban olyannyira népszerű Szent Erzsébet-kultusz hatásáról van szó, ki Margit nagynénje és valóban II. András király leánya volt.

Kultuszának sajátos vonásaként szerepel számos martirológiumban, így a XVI. századi „Martirologium Germanicum”-ban: „In Hungaria (ti. festum) illustris et



3. Domonkos-családfa (1608. Krakkó) [Marek Torzewski OP fölvétele]

sanctae Virginis Margaretae Ordinis Praedicatorum: quae Regina Hungariae nata orationi, humilitati, et religiosae vitae totam se dedidit.”³⁰ (Magyarországon a domonkos rendbeli kiváló és szent Margit szűz ünnepe, aki magát, mint Magyarország királynéjának leánya teljesen az ájtatos, alázatos és jámbor életnek szentelte.) Így emlékeznek meg róla a kölni karthauziak is.

³⁰ Acta Sanctorum Januarii III. Parisiis 514,

Vajon mi lehet az oka mártírként való emlegetésének?

Már korábban láthattuk, milyen különös módon magával ragadta a vértanúk példája. Azonban a szenvedéseket nem csak vágyaiban, cilicium viselésben, rendszeres „disciplina” vételben, hanem a mindennapokban is átélhette, mikor is a házassági kérdésben feszültség támadt közte és a királyi udvar között. A nyulak szigeti Szűz Mária kolostor lakói ugyanis előkelő származású apácák voltak, akik a kolostor adta lehetőségek között folytatták világias életüket; szolgákat tartottak, megszegették a szilenciumot, bőségesen étkeztek, édességeket fogyasztottak és alantas munkát egyáltalán nem végeztek. A klauzúra sem lehetett szigorú a rokonok és ismerősök gyakori látogatása miatt. Ellenszenvet kelthetett bennük Margit személye, aki nagyon is komolyan vette az apácaélet előírásait. A szerzetesnők között ez természetesen visszatetszést keltett, hiszen a domonkos fráterek, akik a kolostort fölügyelték, a Margit által vállalt szigorúságot az ő példája nyomán tőlük is megkövetelték, és igyekeztek őket a rendi élet fegyelmeire szorítani. Ellenszenvüket jól mutatja az a tény, miszerint ha a regulát megsértették, élelődvé mondogatták: „Ez nynchen az my azzonyonknak zent margyt azzonyonknak regulay kezzevl”,³¹ és nem egyszer, kezdetben persze óvatosan, kezdtek Margit ellen beszélni. Kegyesztése után pedig a társak igyekeztek tőle megszabadulni. A ciszterekhez, vagy az életfölfogásához nagyon is közelálló beginákhoz akarták üldözni néhány őt követni hajlandó sororral együtt. Ő azonban a neki alapított monostort nem volt hajlandó elhagyni. Ekkor társai más eszközökhöz folyamodtak: kedvezményeitől (!) megfosztották, sértegették, hangos kiáltásokkal zaklatták, fenyegették, minden módon kínozták, s legendájának tanúsága szerint Margit már-már a vértanúkhöz hasonlatos gyötrelmeket állt ki. Úgy tűnik, ezek a durvaságok is szerepet játszottak Margit megbetegedésében és halálában. Ilyetén való mártíromságának emléke Magyarországon is megőrződött. Litániájában a következőket olvashatjuk: „Ki Jézusért lelki kívánságban (!) mártíromságot szenvedtél.”

Számos ábrázolás maradt fenn német területről, de most csak egy kultusz történeti szempontból kiemelkedő, a wesseni kolostor könyvtárából való XVII. századi, pergamenre festett képével foglalkozunk. A kép központi alakja Margit, amint egy angyal által tartott kereszt előtt térdel. Lábánál a királyi kérők visszautasítását jelképező koronák hevernek, míg egy másik angyal „kincseit”: ostorát, sünbőrből készült vezeklővét nyújtja felé. Ruhája a szokásos domonkos öltözék csillaggal díszítve. Fölötte a szentként tisztelt Árpádok égi csoportját láthatjuk; ikonográfiája által világosan fölismerhető Imre herceget, Szent István királyt és az éppen adományt osztó Szent Erzsébetet.

Fontosak a központi alakot körülvevő képek, számszerint öt, melyek Margit életének egy-egy jelenetét ábrázolják. Jelentőségüket csak aláhúzza, hogy ebből az időből másik ilyen jellegű ábrázolást nem ismerünk. A jelenetek csak egyszerűen Margit szentségét vannak hivatva bizonyítani, és az összeállításban sajátosabb program nem fedezhető föl. Ezeknél sokkal érdekesebb a kép alatt szereplő szöveg. „B. MARGARITA Virgo, Hungariae Regis Belae IV. Filia, Vitae sanctitate, et Miraculis Conspicua, specialis Febricitantium Patrona”, tehát úgy említik, mint a lázas betegek „speciális” védőszentjét. Legendájában és az 1276-os szentté avatási eljárás jegyzőkönyvében több ilyen jellegű csodás gyógyulás fordul elő. Ezek közül a legnevezetesebb IV. (Kun) László király 1276 előtti egyik Szent Mihály ünnep körüli napon, az esti órákban történt esete. Erről Gellért, a király orvosa a következőket vallotta: „... nyáron kétszer volt hideglelése, s azután forró lázba esett, olyannyira gyenge volt és bágyadt, hogy a négy orvos, akik őt gyógyították, kétségbe estek élete miatt...

³¹ Volf György 1879. VIII. 21.

Szent Margit vélumát (apácafátyol) hozták a királynak... Ekkor a király azonnal izzadni kezdett, s hitték, akik akkor ott voltak, s ma is hiszik, hogy a király úr megszabadulása a vélum alkalmazása miatt és Szent Margit érdemeiért volt”.³² Úgy tűnik, erre a sajátságra külföldön is fölfigyeltek.

Az előzőekben már láttuk, hogy e gyógyító szerep a későbbi időkben Magyarországon sem idegen szentünktől, és a XVII. századból, igaz, csak Pozsonyból vannak erre adataink (pestisjárvány megszüntetése, Margit-víz készítése). Ugyancsak pozsonyi egy ide kapcsolódó, 1769-ben Pozsonyban kinyomtatott imádság, mely az itteni klarissza kolostorban lévő Margit-ábrázolása alapján készült szentkép alatt olvasható:

„Oh Dűcsősseges szűz Szent Margit
 Afzonő Magyar Orfzágnak Gyönyörű-
 séges Dragalátos Gyöngye Magyar or-
 fázghi Negyedik Béla Királynak
 Szerelmes Leánya, hideg lelés-
 ben lévőknék Kiváltképpen való
 Patrónáia, és á kik téged igaz
 Hittel Aitatossan Segétségül hinak.
 Akár minémű Betegségekben és Ha-
 lalos szorongatásokban is szoktad
 Segéteni. Könyörőghi érettünk
 Bűnösökért Orfzágunkért és az Egész
 Kereszténységért. Amen.”³³

De megőrizte emlékét a már többször említett litániánk is: „Ki halálos hideglelésben lévőköti életre térítettél. Könyörögj érettünk.”

Érdekes és fontos adatok vonatkoznak Lengyelországra, ahol szintén a domonkos rend révén kezdték megismerni Margitot. Tisztelete már a korai időktől biztosnak látszik a rend e jelentős keleti tartományában. Azon túl, hogy az itteni kolostoroknak is értesülniük kellett a szentté avatási eljárásokról, terjesztette hírét az is, hogy Lengyelországban élt IV. Béla király két másik lánya, Jolán és Kinga. Boldog Kinga itt keletkezett legendája meg is emlékezik Margitról: „Margareta seculum et omnes pompas ejus perosa, Ordinem praedicatorum in monasterio sanctimonialium Budae professa, dum annum decimum (sic) octavum ageret, morte immatura sed salutari assumpta est”. Margit életének példáját annyira fontosnak tartotta a rend, hogy legendáját 1610-ben Vilnóban lengyelre is lefordították.

Ebből az időből (1608) maradt fenn egy, ez ideig Magyarországon ismeretlen Margit-ábrázolás. A krakkói domonkos kolostor folyosóján látható Szent Domonkos-családfáról van szó, melyen a mi Margitunk is szerepel. A geneológiai fák általában a rendhez tartozó, boldog emlékezetű rendtagokat ábrázolják. Ez a kép azonban eltér ettől a szokástól. Maga a fa nem is Domonkosból fakad, hanem nagyapjából (DON RODRICUS NVGES GVSMAN AVVS B(eati) D(omi)NICI), s rögtön két ágra szakad. Don Rodricus fölött láthatjuk a rend címerét, egy alul lekerékített, haránt osztásos dobor pajzsot, mely két, enyhén ívelt ékformában összefutó vonal három részre oszt. Az így keletkezett három mesteralak közül a középső csúcán láthatjuk a Domonkoshoz kapcsolódó csillagot, alatta ugyanabban a mezőben szájában égő fáklyát tartó kutya (dominicanus, Domini canis, canes Domini) címerképet. Ez a

³² MEV I. 299—300.

³³ Imádság Szent Margithoz Pozsony, 1769. Az Országos Széchenyi Könyvtár tulajdona.



4. Szent Margit képe a krakkói Domonkos-családfáról [Marek Torzewski OP fölvétele]

domonkosok térítő, világosságot vivő szerepére utal, s éppen ezért a középső mesteralak, a fényt jelképező ezüst színű, míg a másik kettő mintegy szétnyílván s utat adva a világosságnak, fekete. A címeren a rend rangját jelző bíborosi kalapot, pápai tiarát és püspöki süveget helyeztek el.

A fa bal oldalán világi előkelőségek: katonák, hercegek, királynők, királyok és császárok sorakoznak. A fa külön kiemeli D. Leonora Gusman és XI. Alfonz kasztíliai király házasságát, mely megnyitja a Szent Domonkos rokonságába tartozó uralkodók sorát. A katonák természetesen páncélban vannak és kezükben kardot tartanak, míg a hercegek, királyok és császárok különbözőségeikre utaló uralkodói jelvényeket viselnek. A hercegek rangját egy sapkaszerű, míg a királyokét nyitott korona és jogar jelzi. A császárok fejükön zárt koronát hordanak, kezükben kardot és országmát tartanak. Az alakok öltözködésükben a XVII. század elejének divatját követik. A képet valószínűleg nem egyetlen mester készítette, mivel az utolsó két alakot, III. Ferdinándot és Izabellát kísérő szöveg nem az eddig jellemző reneszánsz betűkkel, hanem neogót írással került a képre.

Jobb oldalt foglalnak helyet a rend kiválóságai, életük legfontosabb mozzanataira utaló jelképeikkel. A szentek, valószínűleg a hivatalos kanonizációra utalva, glóriát viselnek, míg a többiek feje fölül ez a dicsfény elmaradt. A felső három sorban a rend legnevesebb és legmagasabb egyházi tisztséget elért tagjai: püspökök, pápák, bíborosok láthatók, s rögtön utánuk következik a sorban a mi Margitunk is (B. MARGARETA HUNGARICA 1270), egyszerű domonkos ruhában. Két fő attribútumával szerepel, a rangjára utaló koronával és egy könyvvel, melyből éppen olvas. Ez a megjelenítés beleillik a Szent Domonkos-fákon megfigyelhető ábrázolások sorába. Hasonló módon jelenik meg más képeken. Így például a XV. századi berni festményen vagy az 1472-ből való londoni metszeten stb., azzal a többlettel, hogy

ezekon mellette látható a kettős kereszt magyar címer is. Margiton kívül még két, nála népszerűbb női domonkos szent foglal helyet a bemutatott képen, Montepualcianoi Boldog Ágnes és a XIV. század nagy misztikusa, Sienai Szent Katalin. Viszont más magyar vonatkozású és ugyancsak boldog emlékeztető domonkossal: Magyarországi Pállal, Magyarországi Boldog Ilonával vagy Árpád-házi Boldog Erzsébettel nem találkozunk e képen.

A kép felső részén Mária látható a kis Jézussal. Jézus a világiaknak koronát, jogart és kardot nyújt, míg Mária a rendnek, mely igen sokat tett népszerűsítéséért, rózsafüzért ad. A Mária feje fölött lebegő angyalok mennyei dicsőségét jelző koronát tartanak.

Ugyancsak itt maradt fenn Árpád-házi Margitnak egy másik, ez ideig nálunk szintén ismeretlen ábrázolása. Egy nagy alakú festményről van szó, mely ma is a kolostor első emeleti folyosóján látható. A XVII–XVIII. század fordulóján készítette valószínűleg Kazimierz Gisawski szerzetes, barokk stílusban. A kép azért is jelentős, mert a már említett wesseni szentképen kívül itt találkozunk Margit életéből vett jelenetekkel, számszerint kettővel: 1. A szigeten Margit egy kútból kimentett lányt az édesanya imádságára föltámaszt. Háttérben a Duna és budai épületek láthatók. Ilyen csodáról a magyar lengedában nem olvashatunk, de a kolostorban Ágnes



5. Szent Margit csodája (XVIII. század, Krakkó) [Marek Torzewski OP fölvétele]

szolgálóval történt hasonló eset. 2. Fényesen föltűnő kereszt előtt elragadtatásában imádkozik.

A XIX. század közepén leégett a kolostori templom belseje. Az újjáépítés folyamán neogótikus oltárral, gyóntató székekkel, kórossal és padokkal rendezték be. Ezeken részben az 1870-es években készült tárgyakon az apostolok mellett domonkos szenteket és néhány vértanút (pl. Alexandriai Szent Katalint) faragtak meg. Közöttük attribútumai alapján több helyen fölismerhető a már említett Boldog Ágnes és Sienai Katalin, de előfordulnak olyan alakok is, melyek az ismertető jegyek alapján (korona, könyv) Margittal azonosíthatók, s a Domonkos-fán szereplő képhez hasonló programot követnek.

A fölsorolt emlékek (1608., 1610., XVII—XVIII. század, 1870-es évek) tehát bizonyítják Margit folyamatos tiszteletét, ha nem is egész Lengyelországban, de Krakkóban föltétlenül.

*

A rend próbálkozott a magyar rendtartomány visszaállításával és a szentté avatással. 1642-ben intézkednek „Pro provincia hungarica S. Martini novita iterum restituta”, de a probléma a következő generális kongregáción, 1644-ben már nem is szerepel. Nem feledkeztek meg teljesen a szentté avatás problémájáról sem. Próbálkoztak 1717-ben, 1725-ben, amikor is a rendi gyűlés célul tűzte ki Margit testének visszaszerzését a pozsonyi Szent Klára szüzektől,³⁴ és 1777-ben római gyűlésükön. Ekkor határozottan sürgették a szentté avatás ügyének előmozdítását és kérték, hogy a magyar rendtartomány küldjön az ügygel kapcsolatos dokumentumokat.³⁵ Margit kialakuló rendi tiszteletét 1804-ben VII. Pius rendezi, megengedve, hogy Margit ünnepét a magyar egyházmegyében megüljék, és emléknapiját a rend fő ünnepként megtarthassa.³⁶ Ezután bekerült a domonkos breviáriumba, amelyben „In Festo B. Margaritae ab Hungaria, Virg. Ord. Praed.” külön könyörgéssel fordulnak hozzá.³⁷ Ünnepe kiemelt volt, hiszen semiduplexként tartották meg a breviárium és a domonkos kalendárium szerint január 26-án.³⁸ Ebben változást csak az 1944-es szentté avatási határozat hozott, amikor tiszteletét XII. Pius pápa az egész világra kiterjesztette és ünnepét a magyarországi szokásoknak megfelelően január 18-ra, halálának napjára tette.

IRODALOM

- — —
1898 Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum I. Romae
1904 Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum IX. Romae
Bollandus, Joannes
— Acta Sanctorum Januarii III. Parisiis
Bollandus, Joannes
1744 Acta Sanctorum Ungariae I. Tyrnaviae
1850 Breviarium Sacri Ordinis Praedicatorum I. Mechliniae
Fejér, Georgius
1829—1844 Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis I—XI. Budae
Király Ilona
1979 Árpádházi Szent Margit, és a sziget. Budapest
— — —
1896 Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. Budapestini

³⁴ Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum IX. 1904. 74.

³⁵ Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum IX. 1904. 356.

³⁶ MEV I. CXV—CXVII.

³⁷ Breviarium Sacri Ordinis Praedicatorum I. 1850.

³⁸ Breviarium Sacri Ordinis Praedicatorum I. 1850.

- Pásztor Lajos*
1940 A magyarság vallásos élete a Jagelló-korban. Budapest
- Pfeiffer Miklós*
1917 A Domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa
- Pigon, Laurencius*
1936 Catalogi et Chronica. Romae
- Radocsay Dénes*
1954 A középkori Magyarország falképei. Budapest
- Szentpéteri Imre*
1943 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Budapest
- Szombathy Viktor*
1979 Száll a rege várról várra. Pozsony
- Szyllaba Emil*
1944 A pozsonyi klarissza-templom története. Pozsony
- Volf György*
1879 Nyelvemléktár. Régi magyar kódexek és nyomtatványok VIII. Budapest
- Wenzel Gusztáv*
1869 Árpád-házi Új Okmánytár XII. Pest

Beiträge zu der Verehrung der Heiligen Margarete von dem Arpadenhaus

Orbán, Imre

Betreffs der Verehrung der Heiligen Margareta von dem Arpadenhaus sind schon zahlreiche Werke erschienen, aber anhand weiterer Angaben sind wir in der Lage, die bisherigen Forschungsergebnisse präzisieren zu können.

Die Tochter von dem ungarischen König Béla IV. und der Königin Maria ist 1241 zur Zeit des schrecklichen Tatarensturmes geboren und wurde von ihren Eltern für die Befreiung des Landes aus sakralen Grund der Heiligen Margareta aus Antiochia befohlen. Mit ihrer Erziehung wurden die Nonnen des Dominikanerordens in Veszprém beauftragt. Der Orden übernahm die Aufgabe eifrig, er hatte nämlich die Absicht, sie zu einer neuen Heiligen der Dominikaner zu erziehen. Das Ziel zu erreichen geriet der Orden in Konflikt mit den dynastischen Interessen des Königs und verhinderte die Heirat von Margarete mit dem böhmischen König durch die Nonnenweihe.

Margarete erhielt schon zu ihrer Lebzeit einen guten Ruf und nach ihrem Absterben ist ihr Grab ein Wallfahrtsort geworden. Das Protokoll ihrer Heiligsprechung aus dem Jahre 1276 bezeugt schon die weit verbreitete Verehrung und gibt Zeugnis von den kirchlichen und volkstümlichen Gebräuchen betreffs des Wunders am Grab.

Die Heiligsprechung ist erst ab 1944 gültig, aber im Laufe der Jahrhunderte blieb die Verehrung der Heiligen Margarete in Ungarn immer lebendig, sogar durch charakteristische Züge noch stärker. Pozsony (Pressburg), die damalige Hauptstadt von Ungarn, ist das eigentliche Zentrum der Verehrung geworden. Vor der Türkengefahr wurden ihre Überreste nach Pozsony (Pressburg) transportiert. Die Reliquien wurden mit besonderer Ehre behandelt, der Heiligen Margarete wurde auch die Vermeidung der Pestepidemie des Jahres 1713 zugesprochen. Wie im Ausland war sie auch in Pozsony (Pressburg) die Patronin der Fieberkranken. Hier wurde das Medikament der Erkrankungen dieser Art das s.g. Margarete-Wasser hergestellt. Die Verehrung der Heiligen Margarete aus Antiochia führte dazu, dass die Königstochter Margarete auf diesem Gebiet als die Patronin der Gebärenden verehrt wurde.

Ihre Achtung im Ausland war den Dominikanern zu danken. Sie war am meisten auf den bedeutenderen Ordensgebieten bekannt, also in Italien und in Deutschland, aber wurde auch in England, Frankreich und Spanien verehrt. Die Angaben aus Polen sind von grosser Bedeutung: sie bezeugen die ständige Verehrung der Heiligen Margarete.

Nach den Türkenkriegen gewinnt sie immer mehr an Wichtigkeit, in dem 19. und 20. wurde ihre Heiligsprechung immer stärker gefordert. Entsprechend der Bittschrift der ungarischen Kirche wurde die Heiligsprechung vom Papst Pius XII. 1943 angekündigt und ihre Verehrung auf die ganze Welt verbreitet. Der Ehrentag ist 18 Januar.

Spanyol követjelentés Szeged visszavívásáról

BARTA LÁSZLÓ

(Szentese, Csongrád Megyei Levéltár)

Szeged visszavívása 1686. október 22-én győzelmesen befejeződött. Október 31-én Burgomayne márki spanyol követ részletes beszámolót küldött Bécsből Madridba királyának, II. Károlynak. E követi jelentés kapcsán a szerző megragadja az alkalmat, hogy röviden ismertesse Spanyolország részvételét a felszabadító háborúban, a cím-ben szereplő irat lelőhelyét, a Simancasi Országos Levéltárt, valamint az ottani hun-garika-kutatás történetét és eredményeit.

1

1684-ben XI. Ince pápa kezdeményezésére létrejött a Szent Liga, és megkezdődött Magyarország felszabadítása a török hódoltság alól. Az európai keresztény hatalmak egy része hadviselő félként, más részük önkéntesekkel és pénzsegéllyel vette ki részét a közös küzdelemből. Spanyolországot dinasztikus és hatalmi érdekei megakadályozták abban, hogy reguláris hadsereget küldjön a magyarországi hadszíntérre. Iszlám-ellenes hagyományai, földközi-tengeri érdekeltségei és családi kapcsolatai azonban arra késztették, hogy Habsburg II. Károly spanyol király hatalmas összegekkel és önkéntesekkel támogassa unokafivérét, I. Lipót német-római császárt és magyar királyt.

Mind a pénzbeli hozzájárulás, mind az önkéntesek száma tekintetében a legkülönbözőbb vélemények vannak forgalomban a történeti irodalomban. Vannak, akik mindössze néhány százezerre becsülik a spanyol segélyt (a pénzegység meghatározásában sem lehet tudni semmi biztosat: tallér, forint, real, escudo stb.), a szerző által feltárt egyik dokumentum szerint a törökellenes felszabadító háborúban részt vevő uralkodók 1688. október 2-ig összesen 25 milliót kaptak — a pénznemet azonban ez az irat sem közli. Önkéntesek is szép számban érkeztek: a bizonytalan források és az ezeken alapuló feldolgozások kb. 400-ra becsülik a hispán hősök számát, kontingensük alighanem a legnagyobb volt a nem hadviselő országokéi közül.

Spanyol zsoldosok már a 16. században is harcoltak Magyarországon. A pogány török elleni küzdelem a mélyen vallásos spanyol katona számára szinte megszentelte a magyar földet. 1686-ban a kései unokák, Don Felix de Astorga, az önkéntesek parancsnoka, Béjar herceg, Escalona hercege, Castel Monjaco márki, Avilafuente márki, Almeida, Don Rodrigo de los Herreros lovassági kapitány, Losana, Moreno, Don Juan Francisco Manrique, Antonio Mendoza, Llaneres márki, Olocau grófja, Villena márki, Leganes márki, Don Mateo Morón, Piccolomini herceg, Ursello grófja,

Valero márki, Don Gaspar de Zúñiga — hogy itt csak az előkelőbb családok sarjait említsük — Magyarországon akartak nevüknek dicsőséget, lelküknek üdvösséget szerezni. A Buda elleni első roham alkalmával, 1686. július 13-án az első sorokban törtek előre, befészkeltek magukat a várfalon tört résbe, a halált megvető, sőt kihívó hősiességgel tartották magukat már teljesen reménytelen helyzetükben is, és iszonyú veszteségeket szenvedtek. Lotharingiai Károly főparancsnok a csodálat hangján szólt páratlan heroizmusukról a spanyol királynak írt levelében. Buda visszavívásában és a felszabadító háború további csatáiban a spanyol hősök mindig kitüntették magukat. Közülük sokan hazánkban telepedtek meg, néhányan magas tisztséghez jutottak. Mások itteni érdemeik alapján csináltak katonatiszti karriert a spanyol vagy a császári hadseregben.

2

A spanyol részvétel fő forrásai a Simancasi Országos Levéltárban (Archivo Genereal de Simancas) vannak, amely egyike az öt spanyol országos, központi, történelmi levéltárnak. Ebben az archívumban őrzik az egységes Spanyolország kormányserveinek iratait a 15. század végétől a 18. század végéig. Simancas kisváros Ó-Kasztília északi részén, Valladolidtól nyugatra. A 15. század végén épült várkastély ma a spanyol korona levéltárának otthona. Katolikus Ferdinánd 1509-ben megparancsolta, hogy a királyi hatalmat érintő iratokat gyűjtsék össze Valladolidban, a királyi kancellária épületében. V. Károly 1540-ben elrendelte, hogy a levéltárt költöztessék át a simancasi várkastélyba. II. Fülöp még a magánlevéltárakból is ideszállíttatta a koronát, azaz a királyi hatalmat érdeklő iratokat.

A simancasi levéltár 1844-ig kizárólagosan adminisztratív, ügyviteli levéltár volt. Abban az esztendőben királyi rendelet engedélyezte a történetírói célú kutatásokat. Ma már zárt levéltárnak tekinthető, anyaga csak vásárlásból vagy adományból gyarapszik.

Anyaga 75 972 raktári egységből, azaz kötetből és csomóból áll. Ez a hatalmas irategyüttes 8 csoportban (grupo) 28 szekcióra (sección, fondo) tagolódik, a központi kormányservek tagolódása és változásai szerint. Kutatásukat egy az egész levéltárra kiterjedő kalauz (*Angel de la Plaza Bores: „Archivo General de Simancas. Guía del Investigador.”* Revisada y actualizada por *Asunción de la Plaza Santiago*. Madrid, 1980²) és számos, egyes fondokat és fondrészeket ismertető katalógus segíti.

A simancasi levéltár 28 fondjából a magyarországi felszabadító háborúk szempontjából egy számít elsőrendűen fontosnak: a II. Secrataría de Estado 1285–1833, vagyis a Államtitkárság, valójában az Államtanács (Consejo de Estado) iratai. 8769 iratcsomója 49 sorozatra oszlik. A legrégebbi iratok Katolikus Ferdinánd rendeletére kerültek ide. Az Államtanácsot valószínűleg V. Károly hívta életre, azzal a céllal, hogy a külügyekkel foglalkozzék. Az Államtanács intézménye II. Fülöp uralkodása alatt, 1568-tól szilárdult meg. Tagjai a legelőkelőbb egyházi és világi méltóságok közül kerültek ki. Feladata a háború és béke, a szövetségek, egyezmények, szerződések, a külföldi kapcsolatok, a külkereskedelem megtárgyalása, a követek és ügynökök kinevezésének, utasításaik és meghatalmazásaik előkészítése volt. Amikor II. Fülöp uralma alatt az Államtanácsból az egyes külföldi államokkal és a birodalom távolabb fekvő tartományainak ügyeivel foglalkozó kisebb tanácsok váltak ki, felügyeleti jogot kapott fölöttük. A fond iratait országonként (tanácsonként) a már említett 49 sorozatban helyezték el. Az egyes sorozatokban az Államtanács működési mechanizmusa szerint a következő alsorozatok vannak:

Levelezés (Correspondencia)

Tanácsülési jegyzőkönyvek és levelek (Consultas y cartas)

Tanácsülési jegyzőkönyvek, rendeletek, feljegyzések (Consultas, decretos, notas)

Tanácsülési jegyzőkönyvek fogalmazványai (Minutas de consultas)

Hivatali fogalmazványok (Minutas de despachos)

Fontosabb ügyek (Negocios notables)

Az Államtitkárság fondjából a következők tartalmazzák a felszabadító háborúkkal kapcsolatos iratokat:

Flandriai ügyek (Negociación de Flandes)

Németországi ügyek (Negociación de Alemania)

Franciaországi ügyek (Negociación de Francia)

Angliai ügyek (Negociación de Inglaterra)

Római ügyek (Negociación de Roma)

Milánói ügyek (Negociación de Milán)

Velencei és jón-tengeri ügyek (Venecia e Islas Jónicas)

Genovai ügyek (Negociación de Génova)

A magyarországi törökellenes háborúk kutatójának szempontjából leginkább a Negociación de Alemania iratai jöhetnek számításba. Ezek a Német-Római Birodalom ügyeivel foglalkozó államtanácsi iratok, azonban fontos információkat tartalmaznak Magyarország, Erdély, a román fejedelemségek, Lengyelország, Flandria, az itáliai fejedelemségek, Oroszország, Svédország és Törökország vonatkozásában is.

A felszabadító háborúra vonatkozó iratok elsősorban követi jelentések. A bécsi spanyol követ rendszeresen, általában kéthetenként — egy-egy nagy győzelem után azonnal — tájékoztatta királyát a hozzá érkezett levelek vagy szóbeli hírek alapján. Értesüléseit elsősorban a bécsi udvarban szerezte, olykor azonban a császár és a hadvezérek személyes levélben szolgáltatott információkat. Ezek a követ postájával érkeztek Madridba. Az államtitkár gondoskodott a levelek fordításáról és kivonatok készítéséről, hogy az Államtanács gyorsan és hatékonyan intézkedhessen. Máskor a Madridban akkreditált követ juttatta el uralkodója levelét a spanyol királyhoz.

Az 1683 és 1699 közötti levelekből és államtanácsi jegyzőkönyvekből pontosan rekonstruálható a hadjáratok eseménytörténete. Ennél fontosabb azonban, hogy a követ, az Államtanács és az uralkodó személyes véleményét is megismerjük az iratokból.

Az Államtanács működési mechanizmusa szerint egy magyarországi ügy a következőképpen futott át a külügyi kormányzat hivatalain:

1. A bécsi spanyol követ egy ügynökétől, kémétől jelentést, vagy magától a császártól, esetleg egy hadvezértől, ill. külföldi uralkodótól, pl. Erdély fejedelmétől levelet kapott.

2. Ezt a levelet mellékelte saját, kb. kéthetenként küldött jelentéséhez, amely a rendes postaúton 10—14 nap alatt érkezett meg Madridba.

3. A királyhoz címzett levelet az államtitkár vette át, lefordította, ha nem spanyol nyelvű volt, minden levélről kivonatot készített, és ezeket terjesztette az Államtanács rendes havi ülése elé.

4. Az Államtanács megtárgyalta az ülésre kitűzött ügyeket, tagjai kifejtették véleményüket, majd hozzátették: „Mindazonáltal Felsőged tetszése szerint határoz.”

5. Az uralkodó határozatát előbb fogalmazványban, majd tisztázott dekrétumban rögzítették, és közölték az illetékes kormánysszervvel.

A magyarországi ügyekre nézve II. Károly minden esetben elfogadta I. Lipót véleményét, amelyet Burgomayne márki közvetített vagy a madridi birodalmi követ.

Lipót viszont magyarországi politikájának jóváhagyását igényelte spanyol unokatestvérétől. II. Károly a legnagyobb győzelmek után elrendelte a hálaadó mise celebrálását és a nagyvárosok esti kivilágítását. 1690-ben Lipót kérdésére, hogy Erdély önálló fejedelemség maradjon-e, vagy örökös császári tartomány legyen-e, az utóbbit javasolta. Úgy is lett. Az Államtanács nem mindig fogadta el a követ véleményét, olykor a tagok állásfoglalása is megoszlott. Alkalmanként az uralkodó határozata csak ennyi volt: „Hagasse assy”, azaz úgy legyen, néha saját véleményét emelte határozati erőre, még az Államtanácsé ellenében is.

3

A magyar történetírás 1868-ban fedezte föl Simancast: *Frankl (Fraknoi) Vilmos* nyaralás közben Pázmány Péter spanyolországi nyomait kutatva bukkant rá erre a hihetetlenül bővizű forrásra. Eredményeiről „Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában” címmel a Századok 1869/3. számában írt. 1871-ben a Magyar Tudományos Akadémia ismét őt küldte ki, de az ottani forradalmi események miatt küldtése megghiúsult. Ekkor az MTA kérésére a simancasi levéltárosok vállalkoztak hungarika-gyűjtésre. A feltárt iratok az 1514-től az 1618-ig tartó időszakra vonatkoznak, így pontos lelőhelyük a témánk szempontjából érdektelen. Valamikor az első világháború előtt Ballagi Aladár és Thallóczy Lajos is járt Simancasban, kutatásaik eredményéről azonban szinte semmit sem tudunk.

1921-ben *Szittyay Dénes* hét hónapot töltött Spanyolországban, s ideje javát levéltárakban, elsősorban Simancasban töltötte. Ótőle származik a simancasi levéltár első magyar nyelvű ismertetése, amely a Levéltári Közlemények 1924. évi számában jelent meg „A Simancasi Spanyol Állami Levéltár” címmel. Bemutatja a várkastély-levéltárt, összefoglalja négy évszázados történetét, közli az iratanyag fondjait, és főként részletesen leírja az Államtanács létrejöttét, összetételét, változásait, feladatkörét és működését, valamint ezek tükröződését az iratanyagban. Szinte teljes képet ad erről a magyar kutatókat leginkább érdeklő fondról, sorozatairól és alsorozatairól. 176 csomóban kb. 36 000 iratot nézett át, ezek között 773 hungarikát talált és fényképezett le az 1529 és 1738 közötti időszakból. A másolatok a Magyar Országos Levéltárban vannak elhelyezve U 125. jelzettel. Közöttük 24 olyan dokumentumé is, amelyek a Buda visszafoglalása körüli időkből keletkeztek. Kutatásairól a Magyar Történelmi Társulat 1922. február 16-i ülésén számolt be „A simancasi spanyol állami levéltár magyar vonatkozású anyaga” címmel. Előadása megjelent a Történelmi Szemle 1922. évi számában.

Fél évszázadnyi szünet után *Bekény István*, a MOL osztályvezetője két hónapot töltött Spanyolországban tájékozódás, kapcsolatteremtés és kutatás céljából. Simancasból egy 1970-ben, ottani levéltárosok által készített hungarika-jegyzékkel tért haza, amely „Documentos relativos a la historia de Hungría” címmel 281 hungarika regesztáját tartalmazza, közülük 24 a felszabadító háborúra vonatkozik. Ő hozta haza és helyezte el a MOL Központi Könyvtárában 8/21 727. számon a már említett levéltári kalauz, a „Guía” első kiadású példányát.

1979-ben *Muzsnai Lászlóné*, a MOL főlevéltárosa tájékozódott Simancasban, de rendszeres kutatást nem végzett.

1979. november 29-én Madridban a spanyol és a magyar kormány szerződést kötött a kulturális és tudományos együttműködésről. Az ennek szellemében fogant 13/1981. V. 6. MT. sz. rendelet VIII. cikkelye előírja a levéltárosok együttműködését és cseréjét is. Az egyezmény szerint évenként egy magyar levéltárost fogad a spanyol fél. Azóta a spanyolországi hungarika-gyűjtés tervszerűen folyik.

1981-ben *Barta László* szentesi levéltár-igazgató utazott. Két hetet töltött Simancasban, és ott 111 hungarikát gyűjtött az államtitkársági fond 1528 és 1597 közötti irataiból. Felhívta a figyelmet a Király Történelmi Akadémia Könyvtárának (Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid) 9-3-5-G-50 jelzetű kéziratára. Ez a 217 lapos, francia nyelvű manuskriptum „A keresztény seregek harcai Magyarországon a törökök ellen 1683—1684—1685-ben” (Les Campagnes des Armées Chretiennes contre les Turcs en Hongrie 1683, 1684 et 1685) címet viseli. Naplószerű tudósítás a jelzett évek hadműveleteiről. A kézirat teljes másolatát *Zombori István*, a szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársa 1982-ben hazahozta. Simancasban is kutatott, és az államtitkársági fondból igen sok hungarika másolatát hozta haza.

1983 tavaszán *Pap Gáborné*, a MOL osztályvezetője — aki 1975-ben már dolgozott spanyol levéltárakban, de Simancasban nem — folytatta az államtitkársági fond kutatását, és az 1598—1611 közötti évekből 149 hungarikát tárt fel. Próbaképpen belelapozott az 1684. és az 1686. évek irataiba is, és a felszabadító háborúra vonatkozóan 36 dokumentumot talált.

1983 őszén ismét *Barta László* folytatta az államtitkársági fond föltárását. Az 1613—1617. évi követi levelezést, az 1600—1631. és az 1659—1660. évi államtanácsi jegyzőkönyveket lapozta végig a Németországi ügyek sorozatában, és 73 hungarikát jelölt ki mikrofilmezésre.

Időközben kezdett kibontakozni a Buda és Magyarország felszabadításának tricentenáriumára készítendő nagy levéltári vállalkozások terve. Budapest Főváros Levéltára megbízást kapott, hogy gyűjtse össze és adja ki a hazai és az európai levéltáraknak a 300 évvel ezelőtti eseményekre vonatkozó iratait.

Pálmány Béla, az Új Magyar Központi Levéltár tudományos főmunkatársa 1984-ben már ezzel a határozott céllal utazott Spanyolországba. Simancasban az államtitkársági fond németországi ügyeinek államtanácsi jegyzőkönyveiből az 1682., 1683., 1687. és 1688. éveket kutatta át, fel is tárt bennük 138 hungarikát.

A tricentenáriumra készülő nagy művek kiadója, a BFL 1984-ben *Barta Lászlót* bízta meg a spanyolországi levéltárak, különösen a Simancasi Országos Levéltár bemutatásával és a felszabadító háború levéltári forrásainak összegyűjtésével, mint-hogy a spanyol levéltárosok — ellentétben más országokéival — nem vállalták ezt a munkát. Ezért 1985-ben csak Simancasban dolgozott, és sikerült teljessé tennie a II Secretaría de Estado, Negociación de Alemania, Consultas, decretos, notas 1863—1699 közötti magyarországi tárgyú iratainak föltárását, s az addig hiányzó évek irataiból 114 hungarikát választott ki mikrofilmezésre, regesztázott, néhányat közülük másolatban haza is hozott.

4

Budavár visszavívásának 300. évfordulójára megjelent a hatalmas munka: „Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683—1718. A török kiűzésének levéltéri forrásai I—II.” Budapest, 1986. Szerkesztették: *Bariska István*, *Haraszi György*, *Varga J. János*. 1287 pag., I—XXXVI és I—L képmell., 2 térképmell. Benne 18 ország levéltárai mutatják be intézményüket és a magyarországi felszabadító hadjáratra vonatkozó irataikat. A „Spanyol Királyság” című fejezet (919—953.) történeti bevezetőjét *Kalmár János*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára írta, a Simancasi Országos Levéltárnak és iratanyagának általános ismertetője *Barta László*, a hungarikák regesztáinak közlése *Barta László* és *Pap Gáborné* munkája.

A II. kötet 934. lapján egy rövid regesztázta:

„Bécs, 1686. okt. 31. Burgomayne márki, bécsi spanyol követ levele II. Károly-

hoz. A követ részletes jelentést küld a szegedi csatáról, méltatja a győzelem jelentőségét, különösen azt, hogy Szeged bevétele megnyitja az utat dél és kelet felé. Spanyol nyelvű, eredeti.”

A 300 évvel ezelőtt megvívott csata történetét jól ismerheti az olvasóközönség. Számos történeti munka közül *Dudás Gyula* „A zentai ütközet és Szeged visszavétele 1686-ban” című, Zentán, a 200. évfordulón megjelent könyve részletesen elmeséli a két várost érintő esemény történetét. Újabban *Szakály Ferenc* foglalta össze az ostrom történetét „Szeged visszavétele” címmel a várostörténeti monográfiában („Szeged története 2. 1686—1848”. Sorozatszerkesztő: *dr. Kristó Gyula*. Szerkesztette: *Farkas József*. Szeged, 1985. 15—25.) Legújabbban pedig a Csongrád Megyei Hírlap október 12-i számában olvashattunk róla két cikket *Giday Kálmán*, ill. *dr. Csonkaréti Károly* tollából.

A követi jelentés jobb megértése céljából emlékezzünk rá, hogy Buda visszavétele után Lotharingiai Károly főparancsnok a dunántúli török várak ellen küldte Badeni Lajos seregét, Szeged ellen pedig De la Vergne altábornagy hadtestét. Október első napjaiban megkezdődött Szeged ostroma, 5-én a császári parancsnok halálos sebet kapott. A helyébe lépő Wallis tábornok a hónap közepén arról értesült, hogy egy török—tatár felmentő sereg Zentára érkezett, sőt Szulejmán nagyvezír is útban van. A skót származású parancsnok Veterani tábornokot küldte ellene. Ez a bátor katona október 20-án Zentánál szétverte az ellenséget, és hatalmas zsákmányt ejtett. Ez a győzelem reménytelenné tette a török számára Szeged védelmét, s az őrség 22-én kapitulált.

5

A hosszúra nyúlt előzmények után következze végre a címben ígért spanyol követjelentés spanyol nyelvű, betűhív szövege. A követ íródeákja a kor helyesírási szokásait alkalmazta. Az irat levéltári jelzete: Archivo General de Simancas, II Secretaría de Estado, legajo 3928, sin foliar; rövidebben: Simancas, Estado, leg. 3928, sin fol. Az eredeti szöveg végén a szerző megkísérli feloldani a rövidítéseket, majd közli a levél magyar nyelvű szövegét saját fordításában.

+ Señor

Hauiendo auisado aV.M. enmi antecedente lo q. se estaua obrando en Vngria, por los dos Ex'tos quehauian sido à atacar à Seguedin, y finfequirquen aora dire aV. M. que auiendo quedado mandando el Genl. Walis, despues delamuerte del Genl. La verne, el Ex'to q. estaua sobre Seguedin, que aun porsu enfermedad no auia podido llegar el Genl. Carrafa; Continuo el sitio de aquella plaza, quebiendola los Turcos apretada, pensaron socorrerla, paralo qual auriendose adelantado vnos seis mil Tartaros, seguidos de Catorce mil Turcos, conVeynte piezas deArtilleria, y la persona del granVisir segun dicen mando el Walis al Conde Veterany, q. es unbrauo Genl. que con quatro mil Cau.os fuese contoda Velocidad sourelos Tartaros, lo que auiendo el executado y no auiendo podido sorprenderlos, por q. unTrompeta q. toco intempestivamente, los hizo poner endefenssa, los embistio formados, pero contanto Vigor q. aunqueseresistieron, mucho los Barua.os al fin huieron de huir dexando mas demil muertos, soure el Campo y quatro mil Cau.os debotin alos nuestros; subcedido esto supo Veterany q. el GranVisir sele acercaua, contodas sus fuersas, qasi sin perder T.po se encamino à el, y auiendo encontrado los Genizaros conla Artilleria, degollo vnos seiscientos dellos, y apoderandose delas piezas fue acargar lo

restante, que temiendo deprouar la fortuna de los primos paso vendiendo huyendo, y Veterany, auiendo muerto mas de mil hombres, tomado Veynte piezas de Artilleria, y todo el Vagage, no queriendo auentar tanta Victoria, siguiendo vnenemigo tan fuerte, Consolos quatro mil Cauos bolvio á Seguidin quehauiendo visto las Vanderas q. auian tomado a los suyos, y la salua q. consu Artilleria se hacia, capitulo luego, y auisa el Walis q. auian ya entrado quatrocientos Alemanos en ella; esta victoria s'. es grandisima porq. ademas de hauey acauado esto de consternar y desacreditar a los Turcos, es demuchisima Consequen.a la plaza, pues dexa enteramente cortada a Agria, y quita la Comunicazion de la Transilvania, á Belgrado por agua, pues entrando el Rio Maratz q. atravesatoda la aquella Prouincia, en el Tiuisco á Seguidin aparta todo Comercio de la Transilvania con las del Turco de la otra parte del Tiuisco, no teniendo aquel Pays otro Rio nauegado q. el Maratz, y pasando al otro Ex'to q. sitiaba á finquirquen dire a V.M. quehallandose el Principe Luis de Badem sobre un arondela de la plaza, serindieron los Baruos a discrezion, Conq. han quedado mas de dos mil Esclauos, y auiendose hallado en ella Viures, que faltaban a n'r'o Ex'to, con ellos se encaminara el P'pe Luis á Siclos, que se juzga ya ala orade aora en su poder, despues de que no se saue si atacara ó no á Darda, q. es la Caueza del puente de Oseque, Conque Señor, nose ha podido acauar la Campaña, ni más utilmente, ni mas gloriosamente.

Dem. g. Dios La S. C. R. P. de V.M. como la x'ptiandad tamb.

Viena 31 de Octt. re 1686

Marqués de Burgomayne

A rövidítések feloldása:

V. M. = Vuestra Majestad

Ex'to, Ex'tos = hadsereg, hadseregek

Genl. = general

q. = que

Cauos = caballos, caballeros

Baruos = Barbaros

T.po = tiempo

prim.os = primeros

Alem.os = alemanos

s' = ?

porq. = porque

Consequen.a = consecuencia

Comunicaz.on = comunicación

Conq. = conque

n'r'o = nombrado

P'pe = principe

Dem. = demando [que]

g. = guarde

S. C. R. P. = Sagradísima Real Persona

x. ptiandad = cristiandad

tabm. = también

Octt.re = octubre

A szerző kénytelen megjegyezni, hogy a követ jókívánságának olvasatában, az abban foglalt rövidítések feloldásában és emiatt a fordításában is erős kételyei maradtak.

Előző [levelemben] hírül adtam Felségednek, milyen hadműveletekbe fogott Magyarország az a két hadsereg, amely arra készült, hogy megrohamozza Szegedet és Pécsét. Most elmondom Felségednek, hogy Wallis tábornok maradt továbbra is — De la Vergne tábornok halála után — a Szeged fölött álló hadsereg parancsnoka, mint-hogy Caraffa tábornok még nem érkezett meg betegsége miatt.

Folytatódott a vár ostroma. A törökök, látva, hogy a vár szorult helyzetben van, elhatározták, hogy megsegtik. Ezért előresietett mintegy 6000 tatár, utánuk 14 000 török 20 ágyúval és személyesen a nagyvezír. Amint mondják, Wallis megparancsolta Veterani grófnak, aki vitéz tábornok, hogy 4000 lovassal menjen a tatárok elé. Ezt végre is hajtotta, de nem sikerült meglepnie őket, mert egy trombita, amely a legal-kalmatlanabb időben szólalt meg, védelembe állította [az ellenséget]. Megrohanta a fősorakozott [tatárokat], de olyan erővel, hogy — bár nagyon ellenálltak — a barbároknak végül is menekülniük kellett, több mint 1000 halottat és 4000 lovat hagyva zsákmányul a mieinknek a csatatéren.

Ez megtörténvén, Veterani tudta, hogy a nagyvezír közeledik, szinte minden idő-vesztés nélkül minden haderejével útra kelt, és találkozott a janicsárokkal és a tü-zérséggel. Levágott közülük mintegy 600-at, és elfoglalván az ágyúk egy részét, meg-rohamozni indult a maradékot, amely — félvén megpróbálni a szerencsét — tönkre-verve elmenekült. És Veterani, minthogy megölt több mint 2000 embert, zsákmá-nyolt 20 ágyút, és elfoglalta az egész tábori főszerelést, nem akarván kockára tenni a győzelmet a még mindig erős ellenség ellen, 4000 lovasával visszatért Szegedre. A tö-rök, látván a zászlókat, amelyeket övéitől zsákmányoltak, és a sortüzet, amelyet az ő ágyúikból adtak le, megadta magát.

Ez igen nagy győzelem, mert azon kívül, hogy megdöbbsentette és megalázta a tö-rököt, igen jelentős következményekkel jár, mivel a vár teljesen elzárja az Egerbe vezető utat, és megszakítja Erdély és Belgrád között a vízi összeköttetést, mert a Maros Szegednél torkollik a Tiszába, átszeli azt az egész tartományt, elszigeteli Erdély egész kereskedelmét a Tisza másik részén lévő török várakkal, nem lévén annak az ország-nak más hajózható folyója, mint a Maros.

Áttérvén a másik hadseregére, amely Pécsét ostromolta, elmondom Felségednek, hogy amikor Badeni Lajos herceg feljutott a vár egyik körbástyájára, a barbárok ke-gyelemre megadták magukat. Így több mint 2000-en rabul estek. És mivel [a várban] volt élelmiszer, ami hiányzott az említett hadseregnek, Lajos herceg már azzal fog útra kelni Siklósra. Ez eldőlt már erre az órára az ő hatáskörében. Nem lehet tudni, vajon megrohamozza-e vagy sem Dárdát, amely az eszéki híd hídfője. Ámbár Uram, ez a hadjárat nem fejeződhetett volna be sem hasznosabban, sem dicsőségesebben.

Kívánom, hogy óvja Isten Felséged legszentebb királyi személyét, amint a keresz-ténységet is.

Bécs, 1686. október 31.

Burgomayne márkí

Ein spanischer Gesandterbericht über die Zurückeroberung von Szeged

Barta, László

Die Geschichte der Zurückeroberung von Szeged 1686 und der ersten Schlacht bei Zenta ist in der Geschichtsschreibung allgemein bekannt. Die hier unterschute Quelle, der Bericht des spanischen Gesandten in Wien Marquis Burgomayne entbehrt unbekannter Angaben. Der Wert der Schrift besteht in sich selbst: der Herrscher und Staatsrat wurden durch diesen Brief über ein Ereignis, das eine ganze Region beeinflusst, berichtet.

Der Verfasser dieses Aufsatzes war an der planmässigen Forschungsarbeit beteiligt, die die Erforschung des Quellenmaterials des Befreiungskampfes gegen die Türken in Ungarn vor 300 Jahren in den spanischen Archiven zum Ziele hatte. Zur 300. Wiederkehr der Befreiung von Buda wurde von dem Archiv der Haputstadt Budapest eine zweibändige Sammlung der Archivquellen der Befreiungskämpfe gegen die Türken veröffentlicht (*Buda expuganta 1686. Europa et Hungaria 1683—1718*, Budapest 1986). In diesem Band wurden einerseits die grösseren Archiven in Europa, andererseits ihre Quellen betreffs des ungarischen Befreiungskampfes vorgestellt. Die spanischen Archivare wollten die Ungarn betreffende Forschung nicht annehmen, so war die Erforschung der Quellen und die Verfassung des Kapitels „*Das spanische Königreich*“ die Aufgabe des Verfassers und seiner Mitarbeiter.

Im Aufsatz wird über die Mitwirkung des nicht kriegsbeteiligten Spaniens behandelt und die Rolle der spanischen Freiwilligentruppe in der Zurückeroberung von Buda hervorgehoben. Das Archiv der spanischen Krone wird im Vordergrund gestellt, die Materielen des Archivs Simancas (*Archivo General de Simancas*) und die deutschen Angelegenheiten (*Negociaciones de Alemania*) aus dem Fond Staatssekretariat (*Secretaria de Estado*) werden auch mit Rücksicht behandelt. Diese letztere Sammlung enthält die Sitzungsprotokolle des Staatsrates (*Consejo de Estado*), d.h. die Sitzungsprotokolle und Gesandterberichte der Regierung des Äusseren betreffs des Deutsch-römischen Reichs (inbegriffen auch Ungarn und Siebenbürgen).

Zuletzt werden die Ergebnisse der Hungarica-Forschungen in Simancas aus 120 Jahren zusammengefasst. Der Bericht von Marquis Burgomayne wird wortgetreu, die Abkürzungen angegeben und auch in ungarischer Übersetzung veröffentlicht.

Szeged visszafoglalásának visszhangja Spanyolországban (1683—1688)

ZOMBORI ISTVÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Egy ország, egy nép önismeretének és nemzettudatának egyik legfontosabb tényezője, hogy mit tudnak az emberek saját múltjukról, mennyire alaposan és tárgyilagosan nézik a közel- s távoli múlt eseményeit. A nemzeti történelemnek pedig lényeges alkotóeleme az a véleményegyüttes, amely az idők során az adott népről a környező országokban kialakult. Ezért fontos, hogy figyelembe vegyük, mit tudott Európa Magyarországról, mikor, milyen események tették indokolttá, hogy az átlagos érdeklődés szintjét meghaladva, a figyelem középpontjába kerültünk. Bátran mondhatjuk, hogy a Kárpát-medencébe érkező, és Nyugat-Európában kalandozó magyarjaink gyorsan ismertté lettek, de az is kétségtelen, hogy nem a legnagyobb népszerűségnek örvendtek, amit számos középkori krónika és az egyházi könyörgésből ismert „a magyarok nyilaitól ments meg uram minket” kitétel egyaránt bizonyít. Az ezt követő évszázadok viszonylagos nyugalma után a török megjelenése és az ellene vívott mintegy három és fél évszázados harc volt az a külső tényező, amely hazánkat és a magyar népet újra és újra az európai figyelem kereszttüzébe helyezte. A hírközlés fejlődése, a közigazgatás szervezettsége és az összeurópai szövetség révén azonban az 1683—86-os periódus messze felülmúlta az addig eltelt időszakot.

Magyarország a 16. század elején ha nem is számított az európai nagyhatalmak közé, de mindenképpen a jelentősebb országok között tartották számon. A kor viszonyaiból következett az is, hogy földrajzilag minél távolabb megyünk, annál kevésbé volt tudomásuk más népeknek hazánkról. Sajátos módon éppen a török előretörése és a magyarok törökellenes harcai járultak hozzá az ország hírének terjedéséhez, amit a nyomtatott rölapok, újságok egyre népszerűbbé válása is segített. Az sem meglepő tehát, hogy a török és Magyarország együttes (a 16—17. században alig elváló) említése nem véletlen, hanem szükségszerű. A távoli, kevésbé ismert kelet-európai ország a török elleni harcok révén méginkább egzotikus, gyakran mesés színezetet kapott, és ez az oka, hogy a híradások valóságtartalma Magyarországról szólva sokszor elég csekély, de ez a korabeli embereket nem nagyon zavarta.

Nem kivétel az elmondottak alól Spanyolország sem. Igaz, a két nép között a 12. század óta jelentős kapcsolatok voltak, elsősorban uralkodók házassága révén, időnként megfordultak magyar zarándokok Compostellában és tudunk néhány spanyol utazóról is hazánkban, de valójában a magyar nép a török elleni harc révén került be igazán a spanyol köztudatba. Bár az információ mennyisége nőttön-nőtt, azt nem lehet mondani, hogy a spanyol közvélemény egyértelmű pozitív állásfoglalással bírt a magyar ügyben. A reconquista évszázadai alatt az ibériai félszigeten természetessé vált a hitetlen mohamedánok elleni harc fontossága. De éppen 1492-ben Granada

visszafoglalásával ez harci szellem és török veszélytől való félelem lecsökkent. A hosszú harc után visszaszerzett föld lakossága fellélegzett, megszabadult a saját országa felszabadítása miatt érzett elkötelezettség terhétől és úgy vélték, hogy a török ellen Kelet-Európában folytatott háborúk nem az ő ügyük. Túl távolinak érezték ezt a harcot, amihez a spanyoloknak semmi közük. Való igaz, hogy a spanyol partvidéket csak az 1520-as évek végén kezdték a törökök közvetlenül támadni. Az első hírek, amelyek Magyarországról az 1520-as évek elején megérkeztek, II. Lajos és Habsburg Mária esküvője kapcsán terjedtek el és igazi aktualitásukat az jelentette, hogy az ifjú magyar király így a spanyol király és nagyhatalmú császár, V. Károly sógorává lett. Az is bizonyítható, hogy sem Belgrád 1521-es, de még Rhodosz 1522-es elfoglalása sem váltott ki különösebb emóciót spanyol földön, hasonlóképpen siklottak el a mohácsi tragédia fölött is, jóllehet Károly császár elrendelte, hogy országsszerű imádkozzanak, tartsanak engesztelő és gyász szertartásokat. Még az európai feltűnést keltő 1529-es Bécs elleni török ostrom ténye is szinte nyomtalanul elenyészett a spanyoloknál.

Az alapvető fordulatot a törökök nagy, 1532-es támadása hozta. Ennek részletei — éppen azért, mivel Károly császár ebben személyesen vett részt, és vele a spanyol katonák ezrei — szinte azonnal ismertté lettek. Nyugodtan leszögezhetjük: a 16—17. századi spanyol közvélemény Magyarország-kepe ekkor alapozódott meg és a további részletek erre épültek rá. A Habsburg propaganda gondoskodott róla, hogy terjedjen a hír, miszerint Magyarországon Károly császár testvére, Don Fernandó a király, az ott harcoló spanyol katonák egyszerre védik a kereszténységet és öregbítik a császár és a spanyol fegyverek hírért. Ily módon a spanyol—magyar—török ügy egybefonódva került az átlagember elé és ez az összekapcsolódás 1683—1688 között érte el a tetőpontját, azután a magyar téma lassan feledésbe merült.

A 16—17. században Magyarországon harcoló német és itáliai katonák szellemi és műveltségbeli színvonala a magyar átlagkatonáénál talán valamivel magasabb volt, de zömmel paraszti vagy polgári származásuknál fogva nem mondhatók nagy mesternek az írástudásban. A sajátos tradíciók révén viszont a spanyol katonák zöme nemes, akik közül jónéhányan komoly iskolázottsággal rendelkeztek. Ez a magyarázata, hogy a spanyolok hazaküldött levelezésanyaga sokkal bővebb mint más nációk katonáié, és ezek a levelek jelentették az egyik fő információs bázisát a röplapirodalom példányainak. Úgyszintén fontos adatokat szolgáltatnak a még itt készült, vagy csak otthon befejezett naplók, följegyzések, és természetesen napvilágra kerültek a hivatalos beszámolók, követjelentések, haditudósítások is. Végül kimutatható, hogy a spanyol kiadók gátlás nélkül vettek át korabeli német és itáliai művekből, röplapokból, alkalmi kiadványokból, változtatás nélkül közölve az ott található híreket. Emellett a tanultabb szerzők igényes műveikhez felhasználták az ismert ókori szerzők Pannoniáról szóló tudósításait, rokonítva a szkítákat és hunokat a magyarokkal, illetve gyakran idézték Thuróczy, Oláh Miklós, Paolo Giovio, Bonfini munkáinak Magyarországra vonatkozó részeit. V. Károly udvartartása és egész életmódja új lendületet adott a lovagi életmódnak, hihetetlenül népszerűvé téve a lovagregényeket is. A válóságtól elrugaszkodott, kalandos, gyakran mesészerű művek cselekményében — a magyar téma népszerűsége révén — fel-feltűnik egy-egy magyar királyi, a helyszínek kapcsán pedig Dalmácia, Pannonia, Transsylvania stb. neve is. A források vizsgálatánál külön gondot jelent egy-egy magyar név megfejtése, mert ezek gyakran eltorzulnak az átvétel kapcsán, nem is szólva arról, hogy a magyar szokás szerint a vezetéknevű állt elől, mögötte a keresztnév, ami más népek nyelvében éppen fordítva van.

Buda visszavételének hírére Európában örömmámor tört ki. Hónapokig tartó ünneplésre került sor, hálaadó misékkal, harangzúgással, díszkivilágítással, utcabá-

lakkal, emlékérmekkel. Mindenki a magyarországi eseményekről akart tudni, minél többet. Európa valójában önmagát ünnepelte, hiszen egy többszáz éves óhaj, százszor eltervezett esemény vált valóra: a török kiűzése. A nyomdaipar már elég fejlett volt ahhoz, hogy rendkívül gyorsan tudja követni az eseményeket. De nemcsak közvetlenül a hadieseményeket írták meg, hanem sorra születtek a Magyarország földrajzi leírását, rövidebb-hosszabb történetét bemutató művek is. Időrendi sorrendben követték és bővítették a már kész munkákat az akkor fölszabadult várak, városok történetével (1686, 1687, 1688). A különböző társadalmi rétegek más-más forrásból jutottak információhoz. A királyi udvarok arisztokratái ismert költők alkalmi verseit, a háborúhoz segítséget nyújtó uralkodót magasztaló ódáit olvasták, hallgatták, valamint alkalmi színdarabokat, szintén hasonló jelleggel. Nem szabad valami magas irodalmi, esztétikai értéket keresni bennük, fő feladatuk a dicsőítés, az aktualitás volt. A tömegek körében szintén népszerűek voltak a színdarabok, nagy, látványos élőképek, amelyek pl. Buda visszavételét mutatták be. De legelterjedtebbek a röplapok és alkalmi újságok voltak. Ezek az 1 lapos terjedelemtől a több oldalas brossúráig váltakoztak, sokszor egy-egy metszettel fűszerezve az amúgy is izgalmas mondanivalót. Ezeket rövid időn belül követték a már említett összegzések, könyv alakban.

Világosan kimutatható, hogy a hírek forrását elsősorban a hivatalos jelentések adták: Buda 1686. szeptember 2-i visszavételét I. Lipót császár hivatalos jelentésben tudatta az európai udvarokkal. De szinte minden követ megírta egyénileg beszerzett információt, amelyek azután hamarosan az udvari köröknél szélesebb rétegekben is ismertté lettek. Az egyesült keresztény seregben számos nemzet katonái harcoltak. Közülük sokan írtak fejedelmeiknek, családtagjaiknak levelet. Majd Buda bevételét után a sereg egy része feloszlott, így már 1686 őszén hazatérve, számos közvetlen beszámoló állt rendelkezésre.

Magyarország iránt az érdeklődés — érthető módon — a hozzánk közel eső országokban a legnagyobb. Így elsősorban a német birodalomban és Itáliában. Ebből következik, hogy a német és olasz nyelvű művek száma a leggazdagabb. Adódott ez abból is, hogy a keresztény seregben az Itáliából és német területről érkezett katonák voltak a legnagyobb számban. Nem is lehet fölmérni a német röplapok és újságok számát, amelyek e téma jegyében születtek, hasonlóképpen nem az itáliaiakét. Ezeket gyakran fordították le más nyelvekre, spanyolra, franciára, angolra stb. De a német közvélemény megoszlott a magyarokat illetően. Más volt az érdeklődés Észak-Németországban és más délen. Ráadásul a protestáns fejedelemségek aggodva figyelték a felszabadított magyar területek protestánsainak sorsát, és az ünnepélyes szölamok között ezen aggályuknak is hangot adtak. Az olasz művek éppen fordítva, a magyarokat eléggé gyanakodva szemlélték. Lévéen az ország jó része protesztáns vallású és szerintük ez a bajok fő forrása. Hasonlóképpen elég rossz véleményük volt a magyarok katonai szerepéről is: szerintük a magyarok csak segéderőnek jók, saját országuk fölszabadításában így alig volt szerepük — mondták. Végül elítélték a Thököly-féle mozgalmat, amely a császár, az uralkodó ellen irányul. A német művek az említettek mellett a szövetséges erők kötelékében harcolt saját csapataik és hadvezéreik dicsőségét emelték ki.¹

¹ Az itt említett témának óriási irodalma van. Magyarország visszafoglalásának áttekintését adja *Károlyi—Wellmann*, 1936. Új alapos összefoglalás a Buda expugnata 1686. c. kötet. A magyar—török—spanyol kapcsolatra fontos mű *Köpeczi*, 1976., újabban pedig *Kovács S. I.* (szerk.) 1987. A török kérdés magyar vonatkozásait és az európai közvéleményt vizsgálta *Waczulik*, 1937. *Horváth*, 1937. *Benda*, 1942. *Hubay*, 1943. *Ruzsás*, 1970. *Bóka É.*, 1983. A téma külföldi megközelítését ld. *Baumer*, 1944., *Coles*, 1967. *Sánchez Montes*, 1951. *Vaughan* 1954.

Ha a Szegeddel kapcsolatos híreket nézzük, akkor itt is főleg az újságok, röplapok említhetők elsőként. A város nevét általában Pécs, Eszék, Siklós nevével említik együtt. Szegedről kiemelik, hogy fontos erőd és kereskedelmi központ a Tisza—Maros találkozásánál, sólerakóhely és komoly átkelőpont a folyón. Sok forrás azonnal rámutat az 1552-es szegedi veszedelem egykori eseményeire, és arra is, hogy ennek kudarcát a fegyelmetlenség és a fékevesztett rablás okozta. Az ostrom kapcsán említik az 1686 januári és áprilisi támadásokat, majd beszámolnak a szeptember—októberi eseményekről. Igen tájékozottak a beszámolók, említik Heissler, Mercy tábornokok nevét, kitérnek de la Vergne halálára és Wallis szerepére. Méltatják a zentai ütközet jelentőségét, és hogy ennek következménye volt a város további harc nélküli feladása. A források némelyike rámutat, hogy Temesvár, Belgrád elfoglalása szempontjából Szeged bevétele rendkívül fontos volt. Általában elismerően szólnak a szegedi várról, amelyet erős falú, vízesárokkal jól megerősített erődnek mondanak.

Az írott források gyakran mellékeltek metszeteket, így többször ábrázolták Szegedet is. Sajnos ezek java része nem, vagy alig tartalmazott tényleges információt, mert készítőik fiktív elemekkel dolgoztak. A képek háttérébe pompás hegyeket festettek, a Palánk rőzsevédműi hatalmas, kőből készült csillagbástyás erődde alakultak, ráadásul rendszerint a Palánk mint külső vár jelent meg és benne a vár holmi felgyárként.

E tanulmánynak nem feladata, hogy a tucatjával ismert német, olasz kiadványokat külön-külön ismertesse. Helyette spanyolországi példákkal szeretné bizonyítani a hír elterjedésének gyorsaságát, illetve a Szegedről szóló adatok pontosságát. Az irodalmi jellegű művekkel (versek, drámák stb.) e helyen nem kívánunk foglalkozni.

Már az első pillanatban megállapítható, hogy a hírek Spanyolországba érkezésének két nagy centruma alakult ki: az egyik a királyi udvar és az azzal közvetlen összeköttetésben álló szellemi központok. Ide sorolhatjuk Madridot és érdekes módon Sevillet. Ezeken a helyeken a vizsgált időszakban számos kiadvány, önálló kötet jelent meg, amelyekre később részletesen kitérünk. A hírek beérkeztek és a spanyol közvélemény tájékoztatásának másik jelentős központja az Ibériai félszigeten Barcelona és egyáltalán Katalónia volt. E terület vizsgálatánál szerencsés helyzetben vagyunk, mert az idevonatkozó kutatásokat az elmúlt időszakban elvégezte Molas Ribalta professzor és e tekintetben az ő megállapításaira támaszkodunk.² Barcelona, ez a nagy kereskedőváros már 1683 óta egyre növekvő érdeklődést mutatott a magyar ügyek iránt, ami egészen 1688-ig megfigyelhető a korabeli sajtóban és a helyi kiadványokban. Elmondhatjuk, hogy semmiféle más európai esemény nem váltott ki ekkora érdeklődést, még az angol forradalom sem. Legföljebb a Katalóniát közvetlenül érintő francia támadások híre és visszhangja hasonlított hozzá. A meleg érdeklődésben annak is vitathatatlan szerepe volt, hogy kis létszámú katalán önkéntes csapat is részt vett a magyarországi háborúban.

A jelzett öt év alatt mintegy 50 kiadvány jelent meg Magyarországról. E téren jelentős hatást fejtett ki az az alapvetően közös érzés, amelyről már korábban említés történt: az évszázados keresztény—mór háború, amely rokonszenvezővé tette őket minden hasonló konfliktus iránt, még akkor is, ha ez egy olyan távoli országban történt, mint Magyarország. Ehhez a rokonszenvhez kétségtelenül hozzájárult, hogy a spanyol trónon lévő Habsburg uralkodó ugyanazon családnak tagja — és így rokona —, mint aki Bécsben és Magyarországon is uralkodott.

² *Molas Ribalta, Pere: La guerre d'Hongrie... Gépelt kézirat, amelynek elküldéséért ezúton mondok köszönetet a szerzőnek. Ez a kézirat a Buda visszafoglalásának 300. évfordulója alkalmából Budapesten (1986. szept. 1—2-án) rendezett nemzetközi konferencián elhangzott előadás anyagát tartalmazza. Remélhetőleg ez is meg fog jelenni a konferencia tervezett kötetében.*

A győzelmek híre fölött érzett öröm és az ezt követő ünneplés egyszerre volt hagyományos vallási ceremónia és hivatalosan szervezett állami ünnepség, továbbá tagadhatatlan, hogy nagymértékben társult ehhez a spanyolokra amúgy is jellemző készség a spontán népünnepségre. Harangszó, örömtüzek, körmenetek akadtak bőségesen, akárcsak 1683-ban Bécs fölmentése alkalmából. Természetesen az ünneplések kitértek az elesettekre is, miséket mondatnak a csatában meghalt katalán hősökért, gyászszertartást rendeztek részben a rokonok, részben a város előjáróinak közreműködésével. A hivatalos szertartások teli voltak vallásos buzdítással, lelkesítő szövegekkel, amelyeknek végső mondandója a kereszténység ellensége felett aratott közös győzelem dicsőítése volt. Együttal biztatást is tartalmaztak a Szent Háború további folytatására, végső célként a török birodalom és az egész iszlám világ elpusztítását jelölve meg. A barcelonai ünnepségek az ország egyéb részein is hasonlóképpen folytak. Buda visszafoglalásának híre 1686 szeptember végén érkezett meg az előbb említett központokba. A távolságtól függően azonban az ünnepségekre a belső területeken gyakran csak 1686 végén vagy 1687 elején kerülhetett sor. Barcelonában nemcsak 1686 végén, hanem 1687 során is mindvégig a magyar hadszíntér eseményei jelentették a legfőbb híreket. Oly nagy volt az érdeklődés, hogy a városban csaknem hetente megjelent egy kiadvány, amely „Általános európai hírek” címen a történeteket, ismertetette, de az „Európa” szó itt megtévesztő, mert gyakorlatilag kizárólag a magyar eseményekről van szó.³ Az említett rendszeres kiadvány mellett azonban több önálló kis füzet jelent meg, amely a keresztény seregek győzelmeit és harcait mutatta be.⁴ Ezek kitértek az egyes helységek elfoglalására, Erdély visszavételére és a nagyharsányi csatára is. 1687-ben már Buda visszafoglalásától bizonyos távolságra lévén megjelentek az első összefoglaló nagyobb művek és kötetek is, amelyek nemcsak a Buda körüli harcokat, hanem egész Magyarországot bemutatják.

A Magyarország iránti érdeklődés 1688-tól kezdett csökkenni, nem utolsósorban a helyi nehézségek fokozódása miatt, amit a spanyol–francia konfliktus kiújulása okozott. Ezzel együtt 1688-ban még számos olyan művet regisztrálhatunk, amelyek Barcelonában jelentek meg és amelyek még mindig a keresztény sereg magyarországi harci sikereiről számoltak be. Ezek hangját vizsgálva elmondhatjuk — és ez általános érvényű megállapítás —, hogy a „kötelező” öröm és elismerés mellett ezek az írásművek mindig az uralkodó Habsburg-házat dicsérik és általában a magyar ügyek megítélésében a bécsi udvar hivatalos véleményét tükrözik. A keresztény seregek nagy győzelmei, Belgrád visszafoglalása, illetve a sereg mind merészebb előrenyomulása déli irányban, hozzájárult ahhoz, hogy az 1680-as évek végére a spanyol kiadványokban föllevenedik a középkori szent háború, a „Guerra Sagrada” ideája, azaz már Jeruzsálem és a Szentföld visszavívását emlegetik, amely közös feladat az egész kereszténység számára.

A kiadványok egyik fő vonása, hogy szerzőik — akár név szerint jelölik magukat, akár névtelenségben maradnak — állandóan azt hangoztatják, hogy az események igaz, valóságghű ábrázolására törekсенek. Valójában igen elfogultak a keresztények javára és a törökök ellen. Fő törekvésük — mondhatnánk fő rokonszenkveltő módszerük, — hogy a törököt igyekeznek nevetségessé tenni, hasonlóképpen szövetségeseit is, pl. Thökölyt, ugyanakkor a keresztény seregek hősiességét, vitézségét az egekig magasztalni. A kiadványokból látható, hogy Magyarország jövőjét, de már jelenlegi helyzetét is igen rózsásnak látják, mindezt a Habsburg sas szárnyainak védelme alatt. Meg kell még jegyezni, hogy a törökkel szövetséges Franciaország

³ Nuevas generales de Europa

⁴ Progresos maravillosos de las armas imperiales

megítélése — éppen az előbbi politikai kapcsolat miatt — a spanyol kiadványokban igen negatív: a franciák mint a béke és Európa nyugalmanak fő megrontói jelennek meg.

Természetes, hogy a hírek csúcspontját Buda elestének ténye jelentette, ez tükröződik a forrásokban is. A barcelonai anyagban 1686 végén találjuk meg Szeged visszafoglalásának hírét, amely — mint a többi külföldi forrásban — szinte mindenütt egyedül szerepel az ugyanazon a napon visszafoglalt Pécs említésével. Szeged bevételének első híre ugyanabból a forrásból származik Barcelonában is, nevezetesen a bécsi spanyol követ hivatalos jelentéséből.⁵

A Magyarországról jövő hírek másik központja maga a királyi udvar, s az ezzel kapcsolatban álló városok és kiadók sokasága. Sajátos a helyzet, mert Spanyolország hivatalosan nem vett részt a török elleni háborúban, sőt ellenezte azt, hisz Franciaország támadásától tartva a Habsburg erőket nem a török, hanem inkább a nyugati hadszíntérre kívánta koncentrálni. Spanyolországból, elsősorban Kasztíliából kb. 400 spanyol önkéntes vett részt Bejar herceg vezetésével, Katalóniából kb. 300. Spanyolország katonai erejéhez és európai nagyhatalom jellegéhez képest ez jelentéktelen erő, azonban a török felett aratott győzelmének hírére az érdeklődés a fővárosban és az ország belső részeiben is egyre nagyobb lett. A Madridban megjelent számos kiadvány, a Napló, Beszámoló, Folytatólagos történetek, Igaz beszámolók stb. címet viselte.⁶ Ezek a kiadványok szintén a hivatalos, elsősorban Bécsből érkező jelentésekre épültek, de mire ezek a népszerűsítő változatba kerültek, az eredeti hírek sokat torzulnak. Vagy úgy, hogy bizonyos adatok elmaradtak, vagy oly módon, hogy más forrásból származó hírekkel kiegészültek. E téren elsősorban azt kell hangsúlyozni, hogy Spanyolországban rendkívül nagy hatást gyakoroltak az Itáliából érkező hírek és kiadványok, ezért a magyarországi hadszíntér eseményeit is nem egyszer itáliai művek nyomán módosították. A kiadványok sokszor már a címben megjelölik forrásukat, rendszerint a legfrissebb postahíreket.⁷

A Madridban megjelent alkalmi és időszaki kiadványok közül a legtöbb Sebastian Armendariz nevéhez fűződik.⁸ Szeged visszafoglalása kapcsán mi most 1687-ben megjelent alkalmi kiadványát szeretnénk ismertetni.⁹ A kiadvány tulajdonképpen két füzetet foglal magába: az első füzet a császári seregek által visszahódított Magyarországot, illetve Horvátországot írja le — részben földrajzi szemszögből, részben a katonai események szempontjából, — a második rész azon területeket és helységeket ismerteti, amelyek Magyarországon, illetve Szlavóniában a török kezén voltak. Nem kell csodálkoznunk az eddig elmondottak után, hogy a szerző túlságosan pontos ismeretekkel nem rendelkezik Magyarország földrajzi, politikai, közigazgatási berendezkedéséről. Az általa használt földrajzi beosztás két részt ismer Magyarországról: Alsó- és Felső-Magyarországot. Alsó-Magyarország helységei nála a következők: Esztergom, Tata, Pápa, Veszprém, Buda, Pest, Simontornya, Pécs, Siklós, Dárda, Kaposvár, Palota, míg Felső-Magyarországon Hatvan, Kalocsa, Szeged, Csanád, Tokaj, Patak, Regéc, Fülek, Ungvár, Szolnok, Szarvas, Arad, Szécsény nevét említi,

⁵ *Molas Ribalta*, i. m. 36. jegyzet.

⁶ *Continuata Historica, Diario, Relación* stb. vö. Buda Expugnata II. 921—931.

⁷ Uo. 945. („...que trajo el ultimo Correo de Flandes;”, „...por el Correo de Francia”) Az itáliai hatásra ld. uo. 924., ahol külön is említik *Fajardo y Azevedo*, Antonio: *Varios romances escritos a los successos de la liga sagrada és Lardito*, Juan: *Historia del estado presente del Imperio Ottomano* c. művét.

⁸ A Buda Expugnata kötet a „Nuevas Singulares del Norte y otras partes de Europa” és a „Noticias ordinarias y extraordinarias 1683—1689.” kiadványokat említi. II. 948.

⁹ *Armendariz*, S. 1687. Ezt említi *Köpeczi Béla* is: 1976. 259.

de idesorolja Érsekújvár, Eperjes, Kassa, Tokaj helységeket is, amiből arra következtethetünk, hogy az országon belüli választóvonalat a Duna jelentette.

A füzet 15. oldalán tér rá Szeged részletes leírására. Megtudjuk belőle, hogy nagyváros és erőd a Tisza mentén, amely egyúttal igen fontos a Tiszán való átkelés és a Duna irányába vezető közlekedés szempontjából. Jelentős sólerakodó hely, mely árucikket a Maroson hozzák Erdélyből. Megjegyzi azt is, hogy a török 1543-ban foglalta el. Kitér az 1552-es szegedi veszedelemre, megjegyezve, hogy ott mennyi igaz keresztény harcos halt meg. Jellemző a fogalmazás hangneme: már az 1552-es események kapcsán az elesettekről úgy beszél mint „a mieinkről”. Ismeretei elég pontosak, ugyanis a történetek kapcsán megjegyzi, hogy előbb a keresztények a várost vették be és aztán kezdtek csak a várat ostromolni, de Ali basa vezetésével a törökök megtámadták őket és összesen 6000 keresztényt öltek meg. Ezután rátér a nagy föl-szabadító hadjáratra és ennek kapcsán elmondja, hogy Szegedet 1685-ben ismét megtámadták a keresztény seregek, de csak a várost foglalták el, a várat nem, ezért fölhagytak az ostrommal. Majd rátér az 1686-os események ismertetésére. Ismét többes szám első személyben beszél arról, hogy Wallis tábornok vezetésével szeptember 6-án kezdődött a vár ostroma (itt egy hónappal téved a szerző, de ezt nem róhatjuk föl neki túlzottan, és azt sem, hogy az 1685-ös sikertelen ostrom kapcsán szintén téved, bizonyára az 1686 januári vagy áprilisi, valóban a szegedi Palánk ellen indított támadással keveri össze). Kitér a zentai ütközetre is, annak név szerinti említése nélkül, külön kiemelve a török sereg nagyságát és velük szemben a keresztény sereg csekély voltát. Megjegyzi, hogy a győzelem következtében végül 22-én a várat a törökök földadták és a keresztények bevonultak oda. (A 22-e a forrásban az előbbi tévedésből következően szintén szeptemberre vonatkozott, valójában a vár föladásának dátuma október 22.) Szeged után közvetlenül — még ugyanezen az oldalon — Csanád helység elfoglalásáról számol be a forrás. Jellegzetes fordulata a korabeli kiadványoknak és ennek a füzetnek is, hogy az utolsó sorokban a kiadó utal arra, az érdeklődők hamarosan újabb információra számíthatnak. Sajnos, nem tudjuk, hogy ez a füzet valóban elkészült-e, további példányt ugyanis nem ismerünk.¹⁰

1687 az az esztendő, amikor megjelennek a Magyarország fölszabadításáról szóló önálló művek, amelyeknek részben később több kiadásuk van, rendszerint bővítésekkel, illetve ezek némelyikének már van előzménye az 1686 előtti időkből. E művek egy része spanyol szerző által összeállított — nevezzük így — eredeti mű, más részük olaszból, németből vagy franciából készült fordítás. Jónéhány esetben a szerzők nem tüntetik föl, milyen művet fordítottak le. Ezek közül a spanyol nyelvű művek közül kiemelkedik a „Floro Historico” című összefoglalás, amelynek jelen pillanatban öt különböző évből származó variánsát ismerjük.¹¹ 1687-ben Madridban jelent meg Bernardo de Quirós munkája a magyarországi harcokról, amely szintén egy franciából készült adaptáció.¹² 1686-ban Itáliában adták ki olsz nyelven S. D. Bizozeri munkáját Magyarország visszafoglalásáról. A művet 1687-ben lefordították spanyolra és 1688-ban újabb kiadása jelent meg Barcelonában, ami nagy sikerét bizonyítja. Vizsgálódásaink során ezt az 1688-as kiadást használtuk.

Megtudhatjuk a bevezetőből, hogy a spanyol fordítást a barcelonai püspök megbízásából végezte el egy magát röviden csak „kíváncsi” (un curioso) névvel illető

¹⁰ I. m. 15—16.

¹¹ Floro historico de la guerra movida por el sultan de los turcos ... contra el augustissimo Leopoldo ... el año 1683. Madrid, 1684. Szerzője *Bremundan*, Fabro. E műnek az újabb eseményekkel bővített kiadásai 1686, 1687, 1688 és 1690-ből ismertek, Madridból. Vö. *Molas Ribalta és Köpeczi* 1976. 238.

¹² *Quiros*, Bernardo de.: *Historia de las Revoluciones de Hungria* v. ö. *Molas Ribalta*, 11. és 53. ld. még *Köpeczi* i. m. 245—248.

egyén. Tartalmánál fogva a mű jó és tanulságos adatokat közöl a múltról és jelenről, arról, hogy került ez a föld a török gonosz zsarnoksága alá és miként szenvedte el a hitetlenek megalázásait. Elmondja egyúttal azt is, hogy az ország felszabadítása most jó példáját adja a Szent Hit erejének. A prologusban a mű spanyol fordítója mentegetőzik, hogy nem ad igazi földrajzi leírást Magyarországról, sem valódi krónikát, hanem csak a császári csapatok győzelmeit, továbbá a jelesebb helyek visszafoglalását és a kiemelkedő vezérek tetteit örökíti meg. Mégis — jegyzi meg — a legfőbb tudnivalókat meg lehet itt találni, olyanokat, amelyeket eddig a spanyolok még nem olvashattak. Az ország visszafoglalását földrajzi rendszerben, megyénként tárgyalva veszi sorra. Említi Csanád megye visszafoglalását, amelyről megtudhatja az olvasó, hogy a Maros mentén található a hasonló nevű várossal együtt. Szegedet érdekes módon Bodrog vármegye leírása kapcsán tárgyalja. Elmondja röviden a földrajzi tényezőket és megemlíti, hogy igen gazdag város, sok lakossal, virágzó kereskedelemmel. Kitér az 1552-es szegedi veszedelemre és bizonyos sikernek tünteti föl az akkor történeteket, de megjegyzi, hogy hamarosan ismét a török kezére jutott az egész város. Érdekes módon Szeged 1686-os visszavételét meg sem említi.¹³

Magyarországgal foglalkozó művek spanyol nyelven az előbb említett két nagy központ mellett még egy harmadik helyen is keletkeztek. Ez a terület Németalföld, pontosabban a mai Belgium területe, amely ekkor Spanyolországhoz tartozott. Spanyol Németalföldnek a spanyol birodalom számára politikai szempontból igen nagy jelentősége volt. Bátran mondhatjuk, hogy a Bécsből és a Német-Római Birodalomból érkező politikai hírek az esetek nagy többségében szárazföldi úton gyorsan eljutottak Németalföldre, ott ezeket a leveleket, híradásokat, a diplomáciai postát hajóra tették és így vitték Spanyolországba. Ezen az úton viszonylag gyorsan érkeztek meg a hírek. Az itt található spanyol tisztviselők, nemesek és írástudók azonban a helyszínen, Brüsszelben vagy egyéb helyen is számos kiadványt jelentettek meg és ezek fontos hozzájárulást jelentettek a Magyarországról szóló hírek spanyol nyelvű megörökítésében. Az itt közreműködő személyek közül kiemelkedik N. Oliver y Fullana, aki 1687-ben, Kölnben jelentetett meg terjedelmes spanyol nyelvű összefoglaló művet Magyarország történetéről, a kezdetektől egészen a felszabadító hadjáratig. A szerző szinte a kötet megjelenése előtti néhány hétig követi az eseményeket.¹⁴

Az egész könyv ismertetésére itt nincs mód, csupán a szegedi vonatkozásokra térünk ki. Előbb a földrajzi körülmények kapcsán említi Csongrádot és Szegedet, kiemelve a két folyó, a Tisza és Maros fontosságát.¹⁵ A történelmi események ismertetését a szerző az 1552-es szegedi veszedelemmel kezdi. Fráter György halála és Eger megvédelése között beszél a Szeged elleni támadásról, elismervé, hogy a keresztény sereg fegyelmetlensége és az itt folytatott rablás adott időt a töröknek arra, hogy segítséget hozzon, amely végül is a hitetlenek győzelmét eredményezte.¹⁶ Az 1686-os eseményekről igen jól tájékozott. Elmondja, hogy Mercy és Heissler tábornok Szolnokról vonult Szeged ellen, amely nagy és fontos város a Tisza, Maros mentén. Nemcsak a vár, de a város is igen erős, falakkal és árkokkal körülvéve. Tudomása van az 1686. január 2-án Szeged ellen végrehajtott keresztény rajtaütésről, amely a Palánk ellen irányult — igaz, ő ezt január 1-ére teszi.¹⁷ Hasonlóképpen tudósít a Szeged visszaszerzéséért, 1686 áprilisában folytatott csatáról, amelyet nagy győzelemként könyvel el, megemlítve Heissler és Mercy tábornokok nevét, továbbá a dátumot,

¹³ Bizozeri, D. S. 1688. Csanád megye 50. Szeged, 137—138.

¹⁴ Olivier y Fullana, 1687.

¹⁵ I. m. 11—12.

¹⁶ I. m. 78.

¹⁷ I. m. 232.

április 23—24-ét (valóban, ismereteink szerint is ekkor történt a támadás.)¹⁸ Az októberi eseményeket Pécs elfoglalásával vezeti be, megjegyezve, hogy ezen a napon Szeged is a keresztények kezére került. Leírja, hogy az ostrom során megsebesült és meghalt de la Vergne tábornok és azt is, hogy az ostromló seregeket Mercy, Veterani és Wallis tábornok vezényelte. Leírja a zentai ütközetet és azt, hogy ezután a szegedi török őr-ség további ellenállás nélkül megadta magát.¹⁹

A szerző alapos tájékozottságán — ideértve a dátumok pontosságát is — azért nem kell csodálkoznunk, mert a kutatás kiderítette, hogy ugyanez a személy, Oliver y Fullana Brüsszelben 1686-tól egészen 1694-ig kiadott egy két hetente megjelenő újságot, amely az európai eseményekről tudósított, azonban a hírek jelentős része a magyarországi eseményekkel foglalkozott.²⁰ Ez az általunk használt, vastag kötetbe kötött, eredetileg azonban négy oldalas kis füzetkékből álló kiadvány rendkívül jól értesült az eseményekről. Figyelembe véve a Brüsszel és Bécs közti távolságot, azt mondhatjuk, hogy alig egy hét múltán már ismerték Brüsszelben az eseményeket és olvashatták ezekben a kiadványokban. A Magyarországról szóló hírek az „Alemania” címszó alatt jelentek meg.

Szeged nevét az 1686. szeptember 17.—október 1. közötti események kapcsán említi először az újság, kitérve arra, hogy Buda eleste után a török megerősíti a még kezén lévő várakat, Nagyváradot, Szegedet, Egert stb. A következő számban, (október 1—október 15) elmondja: a felső-magyarországi hadak vezére, Caraffa gróf, parancsot kapott, hogy vegye ostrom alá Szegedet. Az utolsó oldalon, a lap alján olyan apróbetűs részeket találunk, amelyben rövid híreket közöl a szerkesztő. Úgy tűnik, hogy ezek „a lapzártá előtt érkezett” rovatnak felelnek meg a mai modern sajtóban. Ebben az október első két hetét bemutató számban a rövid hírek között említi a szerkesztő, hogy Badeni Lajos Szlavónia felé indult, vélhetőleg Pécsét is ostrom alá veszi. Lotharingiai Károly viszont a hírek szerint Tolnánál átkelt a Dunán és az az elterjedt vélemény, hogy Szeged ostromára indul. Az 1686. október 15—29 közti eseményeket rögzítő füzet beszámol a dunántúli sikerekről, Pécs elfoglalásáról (ami ekkor „megelőlegezett” hír volt), majd elmondja, hogy október 16-án indult el Caraffa Budáról 20 000 fős sereggel, hogy Szegedet ostrom alá vegye és őt követte Heissler tábornok. A Szeged alatti táborból az a hír érkezett, hogy ágyúlövés következtében meghalt de la Vergne tábornok, aki még nem töltötte be az 50. évét. Megjegyzi, hogy a 43 éves Mercy tábornokot, — aki már annyi dicsőséget szerzett Magyarországon, — nevezték ki a hadjárat vezetésére. Azt írja a „lapzártá” részben, hogy az október 16-i bécsi levél Szeged ostromának megkezdéséről tudósít. Ebből világosan látszik, hogy fő forrása a bécsi udvarból származó bécsi spanyol követtől és nyilván más tisztviselőktől származó hírózón volt. Ez egyúttal a tudósítás megbízhatóságát és pontosságát is minősíti számunkra.

Az 1686. október 29.—november 12. közti részt ismertető füzet a végén, a legfrissebb rövid hírek között említi, hogy az október 31-i bécsi levélből értesültek Szeged és Pécs felszabadulásáról. Részleteket azonban csak az 1686. november 12—november 26. közti időszak eseményei kapcsán ismertet. Itt számol be Szeged elfoglalásáról. Említi, hogy az ostromló sereg egyik vezetője Wallis tábornok. Azonban hírt kaptak,

¹⁸ I. m. 235.

¹⁹ I. m. 249—250.

²⁰ *Oliver y Fullana, N.*: Noticias principales y verdaderas. Ennek első füzeté — nyilván még alkalmi kiadványnak szánták — „Memorial historico ... de Buda” címmel jelent meg a szerzőtől, de föltehetőleg a nagy érdeklődés miatt ezt követően kéthetenként kiadott füzetben folytatták a sorozatot. Ez lett az említett „Noticias ...”. Az általunk látott kötet első tagja ez a Budáról szóló füzet, ezt követi a többi, egészen 1694-ig.

hogy mintegy 8 000 fős tatár sereg érkezett a felmentésre, amely már Zentán volt, 5 magyar mérföldre Szegedtől. Veterani tábornok elrendelte, hogy támadják meg a tatárokat. Rajtuk csaptak október 20-án és a török sereg, amely meggondolatlanul előrenyomult, a keresztények támadása következtében megfutamodott. Előbb a gyalogosokat, majd a lovasokat győzték le, vagy 2000 közülük elesett, sokan pedig elmenekültek. Egy újabb seregrészt is fölfedeztek a keresztények, azokat szintén legyőzték. Itt mintegy 3000 embert pusztítottak el, akik között 300 janicsár is volt. Még ugyanazon a napon újabb nagy vérengzésre került sor és további 1000 hitetlen haláláról számol be. Nagyon sok zsákmány, fegyver, élelmiszer, tábori felszerelés jutott a keresztények kezére, ezenkívül még 50 teve. Nemsokára azonban nagy porfelhő tűnt föl Pétervárad felől, és mintegy 15 000 fős török lovas sereg tűnt elő, amelyet a török fővezér és 4 basa vezetett. Őket követte a nagyvezér nagy sereggel. A törökök támadtak, de a keresztények olyan bátran helytálltak, hogy a török kénytelen volt visszavonulni. A csata nagy nehézséget okozott, mert a törökök többen voltak és a keresztények már igen elfáradtak. A harc több mint két óráig tartott, és végül a keresztények győzelmét hozta. Óriási zsákmány jutott a kezükre, és igen sok török halott maradt a csatatéren. A beszámoló élvezettel sorolja föl a zsákmány között a nagyvezér dobjait, a zászlókat, tevéket, tábori felszerelést, mezei és mozsárágyúkat, foglyokat stb. Megemlíti, hogy a magyarok közül elesett a bátor Károlyi gróf ezredes és még jó néhány tiszt. Miután a győztesek a rengeteg zsákmánnyal Szegedre visszatértek, örömmünneplést tartottak és ennek láttán a török megadta magát. Október 22-én el is vonultak. Itt szintén nagy zsákmány került a keresztények kezére. Ezután Wallis generális még elfoglalta Csanádot. A győzelmekkel elvágták az utat Eger felé és Szeged révén már a Tiszát is ellenőrizték. Igen fontos állomása volt ez a nagy háborúnak. A továbbiakban Pécs, Siklós, Eszék sorsáról ír, szinte szó szerint átvéve a bécsi spanyol követ október 31-i levelét.²¹ Meg kell jegyeznünk, hogy Burgomayne követ levelében nincsen szó Csanád elfoglalásáról, így azt kell gondolni, hogy az említett jelentés mellett további információkat is kapott a kiadó.

Az elmondottakból látható, hogy Szeged visszavételének híre, ha el is maradt — teljesen nyilvánvalóan — Buda elfoglalásának visszhangja mögött, előkelő helyet kapott a spanyol kiadványokban. Mindezt főként annak az értékelésnek tudhatjuk be, amely Szegedet a Balkán felszabadítására indított hadjáratok egyik fő központjának tekintette, és ez így is maradt egészen Temesvár visszavételéig.

IRODALOM

Armendariz, Sebastien

1687 Descripción de las Plazas de ambas Ungrias y Croacia, conquistadas por las armas cesareas desde año de 1683 hasta todo el de 86. Madrid

1687 Descripción de las plazas que posee el turco, assi en la Ungria, como en la Esclavonia, en el principio deste año de 1687. Madrid

Barta László

1989 Spanyol követjelentés Szeged visszavívásáról. MFMÉ 1988—1. Szeged.

Baumer, F. L.

1944 England, the Turk and the Common Corps of Christendom. In: American Historical Review,

Benda Kálmán

1942 A törökkor német újságirodalma, Bp.

Bizozzeri, D. Simpliciano

1688 Hungria restaurada compendiosa noticia de dos tiempos del passado, y presente. Bajo el jugo de la tirania Othomana, del presente. Barcelona, 1688. Traducido en español por un Curioso

²¹ Ezt a levelet közli spanyolul és magyar fordításban *Barta László*.

Bóka Éva

1983 *Európa és a török. Világtörténet*, 1983. 2. 83—104.

Buda expugnata 1686.

1986 *Europa et Hungaria 1683—1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. Szerk.: Bariska I.—Haraszti Gy.—Varga J.* Bp. 1—2.

Coles, P.

1967 *The Ottoman Impact on Europe*, London,

Horváth Magda

1937 *A török veszedelem a német közvéleményben*, Bp.

Hubay Ilona

1948 *Röplapok, újságlapok, röpiratok 1480—1718.* Bp.

Károlyi Árpád—Wellmann Imre

1936 *Buda és Pest visszavívása 1686-ban.* Bp.

Kovács Sándor Iván (szerk.)

1987 *Angol életrajz Zrínyi Miklósról.* Bp.

Köpeczi Béla

1976 „Magyarország a kereszténység ellensége.” *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben.* Bp.

Molas Ribalta, Pere

é. n. *La guerre d'Hongrie et la prise de Buda vues des la Catalogne. Kézirat.*

Oliver y Fullana, Nicolas

1686 *Memorial historico del famoso sitio, y victoriosa recuperacion de Buda, con succinto Diario de los Successos, y breve Narracion de las circunstancias. Por el Sargento Mayor Don Nicolas de Oliver y Fullana, Cosmographo de Su Magestad.* Brüsszel.

1686 *Noticias principales y verdaderas. 1686. szeptember 17-től kezdve kéthetente jelent meg Brüsszelben. (A tanulmányhoz használt, kötetbe foglalt anyag utolsó száma 1694. január 14-ig szóló hírnagyot közölt. Z. I.)*

1687 *Recopilacion historica de los reyes, guerras y tumultos y rebelliones de Ungria Desde su poblacion por los Hunnos, hasta el año presente 1687. espacio de mas de mil y ducientos. Resumida en estilo breve, claro, y comprehensivo, de Autores graves, antiguos, y modernos, Relaciones antiguas, y verdaderas. Ilustrada con la Descripcion de Ungria, Reynos, y Provincias dependientes, adjacentes, y annexas; y con digressiones sucintas, concernientes al assunto, contemporaneas a los successos, o convenientes para la inteligencia.* Köln,

Ruzsás Lajos

1970 *A nyugati közvélemény és Magyarország harca a török ellen.* Bp.

Sánchez Montes, J.

1951 *Franceses, protestantes, turcos. Los españoles ante la politica internacional de Carlos V.,* Madrid

Vaughan, D. M.

1954 *Europe and the Turk; a Pattern of alliances 1350—1700.* Liverpool

Waczulik Margit

1937 *A törökkorszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században.* Bp.

Das Echo der Zurückerobering von Szeged in Spanien (1683—1688)

Zombori, István

Die Art der Beurteilung, die im Laufe der Jahrhunderte ein Volk von den benachbarten betrifft, bildet einen wichtigen Bestandteil der Selbsterkenntnis und des nationalen Bewusstseins der gegebenen Gesellschaft. Deshalb ist es äusserst wichtig, die europäischen Äusserungen über Ungarn aufzuzeigen und die Frage zu beantworten: zu welcher Zeit bzw. aus welchen Gründen gelang Ungarn in Mittelpunkt der Aufmerksamkeit. Die äussere Komponente, die Ungarn ins Blickfeld Europas rückte, war ohne Zweifel die Türkengefahr und der mehr als 300-jährige Türkenkrieg. Die Zeit 1683—86 übertraf aber die früheren Epochen durch die Entwicklung der Nachrichtenübermittlung, die Organisation der Verwaltung und zuletzt durch die gesamteuropäische Verbindung. Es ist mit den historischen Gründen zu erklären, dass je grösser die geographische Entfernung ist, um so geringer ist die Kenntnis über Ungarn. Spanien bildet keine Ausnahme.

Die Zurückerobering von Buda wurde in Europa heftig gefeiert. Betreffs der Nachrichten von Szeged können vor allem die Zeitungen und die Flugblätter hervorgehoben werden. Die Stadt wurde im allgemeinen gemeinsam mit den Städten Pécs (Fünfkirchen), Eszék (Esseg) und Siklós erwähnt. Im Falle von Szeged wird betont, dass die Stadt eine wichtige Festung und einen Flussübergang hat, und Handelszentrum bzw. Salzlager an der Mündung von Maros ist. Im Aufsatz werden durch Beis-

piele die Verbreitung und Exaktheit der Nachrichten von Szeged bewiesen. Die Werke literarischer Art (Gedichte, Dramen usw.) werden diesmal in die Untersuchung nicht einbezogen. Für den Empfang der Nachrichten bildeten sich zwei Zentren in Spanien aus: einerseits in dem Königshof und in seinem Umkreis. In Madrid wurden zB. zahlreiche Schriftwerke aus dieser Zeit veröffentlicht. Als zweites kann Barcelona, d.h. Katalonien erwähnt werden. Bei der Untersuchung dieses Gebietes helfen uns die Feststellungen von dem Professor Molas Ribalta. Den ungarischen Angelegenheiten wurde in Barcelona ab 1683 besondere Aufmerksamkeit gewidmet, wie es die Zeitungen bis 1688 dokumentieren. Weder die Revolution in England noch andere Ereignisse in Europa fanden ähnlichen Widerhall in Spanien, die Nachricht von den französischen Angriffen gegen Katalonien kann allein damit verglichen werden. Während dieser 5 Jahre wurden 50 Veröffentlichungen über Ungarn publiziert. Diese Zuneigung ist auch damit zu erklären, dass der spanische Herrscher aus dem Haus Habsburg mit dem Kaiser und König in Wien in engster Verwandtschaft stand.

Die meisten Gelegenheitsschritte und Periodika stehen mit dem Namen von Sebastian Armendariz im Zusammenhang. Er gab eine genaue Beschreibung über Szeged: die Stadt wurde 1543 von den Türken erobert, schrieb über ihre Belagerung 1552 und erwähnte die grosse Menge der wahren christlichen Gefallenen. Sie wurden als die „unsrigen“ genannt. Hiernach folgt der Bericht über die Ereignisse des Jahres 1686. 1686 wurde das Werk von S. D. Bizozeri von der Zurückerobering Ungarns in italienischer Sprache veröffentlicht. Es wurde dann 1687 ins Spanische übersetzt und 1688 in Barcelona neu veröffentlicht. Die Vorrede gibt Bescheid darüber, dass das Werk im Auftrag des Bischofs von Barcelona ins Spanische übersetzt wurde. Szeged wird interessanterweise bei der Beschreibung des Komitats Bodrog behandelt. Nach den kurzen geographischen Angaben wird erwähnt, dass Szeged eine vorzüglich reiche Stadt mit grosser Population und Handel sei. Die Belagerung der Stadt im Jahre 1552 wird noch angeführt, aber der Verfasser schrieb kein Wort über die Zurückerobering von 1686.

Ungarn betreffende Werke erschienen aber auch an einem dritten Ort nämlich in den Niederlanden, d.h. auf dem Gebiet des heutigen Belgiens. Die spanische Niederlande hatte aus politischen Interessen grossen Wert für das spanische Reich. Die politischen Nachrichten aus Wien und aus dem Deutsch—Römischen Reich gelangen auf Kontinentalweg in die Niederlande und weiter mit Schiff nach Spanien. In Spanien ist N. Oliver y Fullana besonders hervorzuheben: 1687 veröffentlichte er in Köln ein umfangreiches Werk über die Geschichte von Ungarn in spanischer Sprache. Nach der geographischen Lage wird hier über den Angriff gegen Szeged berichtet. In diesem Belagerungskrieg wurde der General de la Vergne tödlich verwundet. Die Belagerungstruppen wurden von Mercy, Veterani und von dem General Wallis geführt. Im Werk wird auch die Schlacht bei Zenta angeführt. Nach dieser Schlacht gab die türkische Besatzung die Festung Szeged ohne weiteren Widerstand auf (22. Oktober). Oliver y Fullana gab eine Zeitung von 1686 bis 1694 in zwei Wochen in Brüssel aus. In dieser Zeitung wurden nebst den europäischen Ereignissen auch ungarische Angelegenheiten dargelegt. Die Berichte über Ungarn wurden unter dem Titel „Alemania“ publiziert. Die Quellen stammten ohne Zweifel aus dem Wiener Hof, von dem spanischen Gesandten in Wien.

Im Aufsatz wird festgestellt, dass die Berichte über die Zurückerobering der Stadt Szeged — obwohl hinter denjenigen über Buda — in den spanischen Veröffentlichungen für wichtig gehalten wurden. Es ist damit zu erklären, dass der Stadt wichtige Rolle in den Kriegszügen der Befreiung des Balkans zugesprochen wurde.

Adalékok Kövegynyűvelődestörténetéhez

LOTZ ANTAL

(Szeged, Hittudományi Főiskola)

Az alább ismertetendő levéltári anyag gyarapíthatja Kövegynyű történetéről eléggé hiányos ismereteinket. Miután Kálmány Lajost előjárói Csanádpalotáról fegyelmi eljárással nyugdíjazták, Szegeden lakott kegydíjasként. Halála után hagyatéká rendezői az egyházi jellegű írásokat az időközben Temesvárról Szegedre átkerült Csanádi Püspökség Levéltárának szolgáltatták be. 1974 augusztusában nagyobb ömlesztett anyag gyűlt ott össze, melynek rendezését (30 kötetbe tagolva) jelen sorok szerzője végezte. Illetékesség miatt azonban a Csanádpalotára és Kövegynyűre való iratokat visszaszolgáltattuk az érintett plébániai levéltáraknak.

Nagyobb községek, főleg amelyek már eddig beépültek valamely város kerületébe, könnyebben és gazdagabb anyaggal ki tudják adni a múltjukról szóló okleveles anyagot, vagy annak tudományos feldolgozását. Nehezebb a dolga a Magyarországon csak töredékeiben megmaradt vagy kicsiségük miatt a modern közigazgatás során más, nagyobb megyékbe beolvasztott vármegyerészeknek. Egy ilyen faluról közlünk most forrásanyagot. Kövegynyű eredetileg a trianoni béke után Romániához csatolt Nagylak járásába tartozott. Sok gondot okozott, hogy a vonatkozó telekkönyvi adatok ottmaradtak. Mivel kincstári uradalom volt a helyén, ezért a pécskai tisztartóság volt a török kor után a felügyelőszerve. Pécska szintén túlesik a mai határon. Egyházi iratai pedig az akkori csanádi püspöki székhely, Temesvár levéltárában vannak. Épp ezért örülhetünk a szerencsés véletlennek, hogy Kálmány Lajos, aki 1894-től 1906 augusztusáig volt a Kövegynyűt ellátó csanádpalotai plébáni vezetője,¹ az itt közlendő iratokat megőrizte.

Borovszky Samu a magyar vármegyéről írt sorozat Csanád vármegyei kötetében 29 sort szentel Kövegynyűnek.² Megemlíti, hogy a talaj kavicsos volta miatt nevezték el a birkalegeltető gazdákat KÖVEK-nek. Az első levéltári adatok szerint ennek átírása KEÖVEK, KÖVEK, KÜVEGH, végül Kövegynyű lett. Az utóbbi, lágyított elnevezés a nagylaki határőrségben szerbül beszélő előjáróktól származott volna. Arra nincs semmi nyom, hogy a XVIII. század előtt már létezett volna település itt. Sőt, még mint önálló nevű pusztát sem említi eddig ismert oklevél. 1751-ben a határvidéket egyszerűsítették, akkor az aradi uradalomhoz került, annak részeként említi az 1757-es és 1762-es úrbéri összeírás. 1764-ből való az első térképen is közölt nyoma, egy karnai mappán. 1769-ben az uradalom bérbeadta: előbb Nagylaknak, majd 1764-ben átvette az előző évben újra betelepített Csanád-Palota.

¹ Péter László 1952. 36—38.

² Borovszky Samu 1897. 315.

1843-ban báró Mednyánszky Alajos kamarai elnök kezdeményezésére alakult a mai helyén a község. Első telepesei makói, palotai, bekai, szentpáli, magyarcsanádi lakosok voltak. Bár néhány család — mint a Sipos és Sütő — a mai napig is hangsúlyozza, hogy Maros-Tordából települtek az őseik. Sőt, még a templom 70 évvel később történt felépítésénél is hívtak erdélyi rokonaik közül. — Ha szemügyre vesszük a kórus mellvédjét, egészen olyan, mint egy lefelé fordított székely kert-kerítés. — A Magyar Néprajzi Lexikon fényképpel ellátott szócikket közül a 14 nemzedéken át festő-asztalos Sütő-családról.³ Nem kizárt, hogy közülük valaki faragta és festette ezt is. Az okmányokon pár évig kettős elnevezés volt: Mednyánszkyháza-Köveg. A Makón székelő vármegyei hatóság ezt nem fogadta el, és így lett a hivatalos neve Köveg.

Köveg lakossága az alapításkor kb. 400 fő lehetett. Ugyanis 4 soron 26-26 portát mértek fel, amelyet be is kellett építeni. Akkor $4 \times 26 = 104$ ház, ha ezt besorozzuk családonként 4 fővel, akkor 416-ot kapunk. Az első (kisdéd)-temetés 1846-ban történt.

Az itt közölt levéltári adatokból, és azok magyarázataiból képet nyerhetünk a falu művelődésének és közigazgatásának fejlődéséről. Az 1900. évi népszámláláskor 872 lakosa volt, 1950-ben meghaladta az 1200-at (ekkor az iskola 4 tanerővel, majdnem 100 gyermekkel működött!), az 1980-as összeíráskor 610 lakosa volt.

A templom 1901-ben épült a kincstár pénzén, azon föltétellel, hogy a belső berendezést a lakosságnak kell előteremtenie. Ezekről minden adat megmaradt, az A/II-es plébánia levéltári csomóban. A berendezést Schmidt János esztergomi műbútorasztalos készítette a királyhegyesi templomával együtt, szecessziós-stílusban. Búcsúnap: szeptember 12, Mária-nevenapja. Az orgonát a temesvári Wegestein-cég szállította.⁴

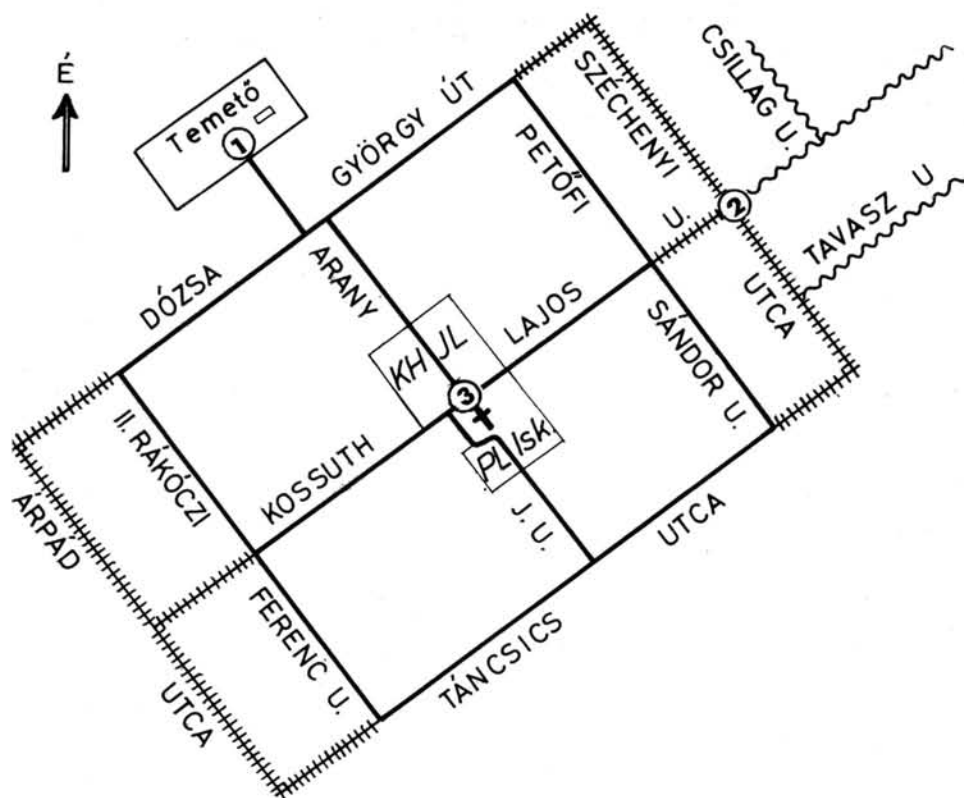
A lakosság egészen az 1930-as évekig római katolikus vallású volt, akkor telepedett meg, — főleg a tanyákon — néhány protestáns. A római katolikus plébánia 1935-ben alakult. A Historia Domust Vörösvári Nándor kezdte vezetni 1939-ben. A kövegyi temető a község északi oldalán van, 1400 férőhelyes, most harmadszor vonul rajta végig a temetés. Ravatalozót 1970-ben kapott.

A községben műemlék, vagy műemlékjellegű épület nincs. A templomot, mint a csanádi püspökség minden objektumát, végigvizsgálta 1973-ban Bálint Sándor és Brestyánszky Ilona. Akkor fölvtették a védett iparművészeti tárgyak közé a főoltárt, a középre helyezett hajdani mellékoltárt, a szószéket és a bevezetésben említett kórusmellvédet. Ezenfelül egy faszobrocskát („Kövegyi Madonna”), melyet a tradíció szerint Erdélyből későbarokk műként az alapítók hoztak, 21 olaj-vászonképet, melyek közül 14 stációs kép. Ezeket Raskó Sándor palotai plébános hozta 1911-ben előző helyéről, az Arad megyei Gyorokról, s mindegyiket az akkor legnagyobb kövegyi család, a Luczók valamely tagja kereteztette be. Érdekes még egy Rozália-kép. Ezt az 1874. évi kolerajárványkor fogadalmi képként rendelték Aradon. 1973. évi összeírásunkkor a legöregebb lakosok (Sisákné Horváth Mária, Pintérné) bemondása szerint az utolsó beteg meggyógyult, amikor az ökrösszekér Kövegyre megérkezett vele. Szeptember 4-e, Szent Rozál napja mindenestre sokáig fogadott ünnepe volt a falunak.

Végül följegyezték négy zászlót. Erről szintén találtatott okmány 1904-ből: Klimó Emília nagyszentmiklósi varrónővel csináltatta a templomépítő-bizottság. A varrónő csak keresztjelet írt, de népi hímzéshez értett.

³ K. Csilléry Klára 1981. 510—511.

⁴ Szigeti Kilián 1982. 189. és 426. jegyzet.



KÖVEGY

vázlatos térképe

M 1 : 10 000

Jelmagyarázat:

— Az 1843-as betelepítés utcái

|-|-|-| Község bővülése (kb. 1880)

~~~~~ Az ún. Palkófalva-toldás, Csillag bírósága idején. 1902.

① A temetői kereszt

② A Luczó-kereszt, 1. A/I/2. okl.

③ Csillag-kereszt.

† Az 1901—2-ben épült templom. Mellette Isk-jelzéssel a már 1840-es évektől iskola.

Az okleveleink ideje óta épült, és már a falu újkorából származó objektumokból bejelöltük PL-lel az 1935-ben épült plébániát, KH-val az az 1942-ben készült községházát, és JL-el a szintén akkori jegyzőlakot, amely ma óvoda. Az utcanevek a ma használatos elnevezések.

E műtárgyakról e sorok írója 1978-ban színes fotókat készíttetett és részletes magyarázatokkal benyújtotta három azonos példányban a Csanádi Püspökségnek (albumban együtt az 1970-ben készített színes ablakok fotójával), a makói és a szegedi múzeumnak.

Kövegyet a jelenlegi szomszédos Magyar (Új) Nagylak, amely 1920-ban csak 180 lakosú volt, gyártelepe és vasútvonala miatt már létszámban lehagyta. Igaz, hogy a falu nem fejlődik, iskolája megszűnt, önálló tanácsa sincs már. De van vízmű, jó járdasorok az utcákban, épül sok modern ház. A lakosság cserélődik, főleg városokból nyugdíjasok települnek ide.

## II.

Az iratanyag nagyobb része XIX. századi, és csak a szerencsés véletlennek tulajdonítható, hogy Kálmány Lajos eltávozásakor magával vitte az elődei idejéből származó iratokat is.

Jelenlegi levéltári besorolása és jelzete:

Kövegyi Plébániai Levéltár A/I-es állag. — (Az állag *minden* aktáját felsoroljuk. Más, későbbi állagokat csak futólag.)

1/sz. 1845. jan. 3. (fogalmazvány) Major János csanádpalotai plébános Lonovics József csanádi püspökhöz latin nyelvű fogalmazványt ír, melyben értesítést ad: Ambrózy báró felszólította, hogy a nemrég alakult új telep, Mednyánszkyháza lelki ügyeit vállalja. A temesvári püspöki hatóságot kéri, hogy lépjenek érintkezésbe a bárral, és tisztázzák, hogy ezért mit kap a csanádpalotai plébános vagy segédje.<sup>5</sup>

2-a/sz. 1845. jún. 28 (latin kérelem, indoklás) Major közli a püspöki hatósággal, hogy Mednyánszkyháza lakói két gerendakeresztet szándékoznak felállítani: egyet a temetőjükben, egyet a falu szélén az országút mellett. Ezek megáldására engedélyt kér.<sup>6</sup>

2-b/sz.: Fábry Ignác püspöki helynök Temesvárról 1845. július 2-án (fent sz.) latin nyelvű engedélyiratot állít ki. Kiköti, hogy ünnepélyes beszéd keretében történjen a szertartáskönyvben előírt áldás. Egyben előírja, hogy a kereszt felállítói utódaik nevében is kötelezzék magukat azoknak további karbantartására.

(L. részletesen alább, 19 sz.)

3/sz. (Szó szerint:)

<sup>5</sup> Major Evangélista János mint plébános, és egy ideig helyettes esperes majdnem fél évszázadig működött Csanádpalotán, 1833—1881 között. A hagyomány szerint onnan rokonságához ment nyugalomba Lugosra, így csak a Csanádpalotán és Kövegyen található hivatalos iratanyagból lehet következtetni egyéniségére és terveire.

<sup>6</sup> A két gerendakereszt — a felsőbb részek (keresztgerendák, bádogtető) kicserélésével — máig is megvan. A temetőben lévő alatt egy ideig temetkeztek is, ott volt a kisgyermek parcellája. A másik kereszt eredetileg az iskola előtt állott, 44 évvel később átkerült a falu Csanádpalota felé eső végére, a Luczó-család akkori háza elé. Ezért is írja alá a második bizonyítványt Luczó Mihály is, akiről „Luczó-kereszt”-nek nevezték el. Az áthelyezés oka az volt, hogy akkor már készültek vas-keresztet állítani arra térségre, ahol 14 évvel később a templom elkészült. A templom előtt most is ott áll a vaskereszt, vas korpusszal, a nép „Csillag-kereszt”-nek hívja a templomépítő bizottság Csillag nevű lelkes elnökéről. Így fölöslegessé vált egymástól alig 25 méterre két külön kereszt, és az iskolait azért éppen a községnek arra a végére helyezték, mivel ott gyülekeztek piaci napokon a csanádpalotai piacra menők, a csordát is onnan hajtották minden reggel legelni. Amíg el nem készült Kövegy temploma, ott vártak egymásra azok, akik istentiszleltre átgyalogoltak vasárnapon, nagyböjti pénteken Palotára. Egészen az első világháború végéig, a Makó felé menő makadámút megnyitásáig, tízszer akkora volt a forgalom Kövegytől kelet felé, mint nyugatnak.

Mindhárom kereszt 1973-ban, címfestő szakembertől restaurálva kapta most látható formáját és színét.



Alulírott alázatosan jelentem, hogy a mednyánszkyházi szülék nem csak hogy iskolába járható gyermekeiket a fensőbbi rendeletek következtében feladnák iskolában, hanem onnan azokat is kifogják, kik már jártak; mely miatt tanítással egészen felakadva vagyok; — bátor vagyok tehát Főtisztelendő igazgató urat eziránt alázatosan megkérni; méltóztatna a fensőbbi rendeletek következtében eleve lépéseket tenni, ne hogy későbbben a' felelet terhe engem illessen. — Ki is egyéb eránt alázatos kérésemet újítva minden tisztelettel maradván. Mednyánszkyházán május 23-án 1846. Főtisztelendő igazgató úrnak legalázatosabb szolgálja:

Szabados József  
tanító.”

Major a külzetre V. 24-én ezt írta: A járásbeli szolgabíró ezen jelentés folytában minden igazgatósági tanodákban nézve megkerestetett, mikép a szülőket szülőtteik iskoláztatója végett felhívni sziveskedne.

4/sz. (Szó szerint) NB: Csanádpalotán minden évből található hasonló „táblás jegyzék”, Kövegyen csak ez az egyetlen.)

Külzet: Táblás jegyzék, Melly a tanodás gyermekeknek 6-tól 12 évekig bezárólag szaporulatát és fogyatkozátát, a tanodába való járásra alkalmasakat és tetleg Kövegy-Mednyánszkyházán 1845/6 és 1847/7 években a 'tanodába járóknak számát tünteti ki.

Belül: Táblás jegyzék Melly a tanodás gyermekeknek (... stb., ugyanaz a cím mint a külzeten.)

| 1845/6 évben                                      |         |                               |         | 1846/7 évben                                      |               |                               |               | Észre-<br>vételek |
|---------------------------------------------------|---------|-------------------------------|---------|---------------------------------------------------|---------------|-------------------------------|---------------|-------------------|
| A 6 dik évtől<br>12 dikig bezá-<br>rólag léteztek |         | Ezekből<br>tanodába<br>jártak |         | A 6 dik évtől<br>12 dikig bezá-<br>rólag léteztek |               | Ezekből<br>tanodába<br>jártak |               |                   |
| gyerme-<br>kek                                    | leányok | gyerme-<br>kek                | leányok | gyerme-<br>kek<br>59                              | leányok<br>37 | gyerme-<br>kek<br>43          | leányok<br>17 |                   |

Kelt Palotán júli 12. 847.  
Látta Major Ev. János  
? igazgató

Kováts János  
tanító  
(NB: Több kocka üres)

5. sz.

Mednyánszkyházi tanító szerződése.

Alább írottak a Kövegyi pusztára szállított Mednyánszkyházai Kir. Kincstári Jeles Dohánykertészek a „Nagyméltóságú Magyar Kir. Helytartó Tanácsnak 1845ik évi Sz. Jakab hó 10ről 2723o szám alatt kelt Kegyes Intévénye következtében az elemi tanodai ügyben kiküldött teljes című Vegyes Bizottság előtt következendőkben kötelezzük magunkat:

A' kebelünkben létesített Elemi Tanodában mindkét nemű növendék gyermekeink oktatásával foglalkozó tanítónak, ki egyszersmind községünkben Kántori és Jegyzői hivatalt köteles viselni e hármass Hivatala után járó rendszeres fizetése fejében évenként adunk, 's magunk lekötöztetésével biztosítunk

1<sup>ör</sup> Kész pénzben negyven forintot ezüstben.

2<sup>or</sup> Ötven posonyi mérő búzát.

3<sup>or</sup> Ötven posonyi mérő árpát.

4<sup>er</sup> Ötven font kő-sót.

5<sup>ör</sup> Tíz font öntött faggyu gyertyát.

6<sup>or</sup> Két száz kéve Dohánykórót.

7<sup>er</sup> Egy darab marhára közlegelőnkön szabad legeltetést.

8<sup>or</sup> Községünknek teendő kántori szolgálatja után járó, 's az egyházi Megye Rendeletei által kiszabott stólat.

9<sup>er</sup> Egyes lakosok részire szerkesztendő Szerződések, Folyamodások, bizonyítványok, s utilevelekért a' T. Vármegye által megalapított díjakat az illetőktől különösen is követelheti.

10<sup>er</sup> Valahányszor közügyünkben Pécskára, Nagylakra, Apátfalvára vagy Makóra utazik, a' szabad fuvaron kívül napi díjul tizenkét krajcárt ezüstben.

11<sup>er</sup> Ebbeli kötelezésünk tart a' Nagyméltóságú Magy. Kir. Kincstárral kötött és netalán kötendő szerződésünk ideje alatt.

Az ekkép általunk mindkét nemű növendék gyermekeink Tanítója, Községünk kántora 's Jegyzője részére megajánlott negyven ezüst forintnyi készpénznek évnegyedenként minden fogyatkozás nélkül teljesítendő fizetésére, valamint a' fenn elsorolt Tanítói, Kántori s Jegyzői járandóság egyéb czikkeinek időnkénti pontos kiszolgáltatására is magunkat szorosan kötelezzük.

Mellybeli szerződésünk állandóbb voltára négy egyenlően hangzó példányban kiadtuk ezen nevünk aláírásával 's községünk pecsétjével megerősített körlevelünket.

Kelt Mednyánszkyházáán 1846<sup>ik</sup> évi Boldogasszony hava 25<sup>én</sup>.

Előttünk:

Makra Imre alesperes, ker

Elemi Tanodai Felügyelő

Major Ev János Plébános

e Tanodai Igazgató

Kováts József

kk ügyvéd

Pulner (?)

Szánka Zsigmond

szolgabíró

Vertán Károly

esküdt

P. H.

Tóth György bíró

Horváth Istvány esküdt

Török Miklós

Sulok János

Toth János

Mészáros János

Ketskeméti Feretz

Dániel Mátyás

Igaz István

M Tóth András

Méreg József

Sojnó János

Szekeres András

Pintér Ferentz

Nyári József

Spisák György

Budai György

ör Horváth István

Szabados József

R Tanító.

(NB: Ez alkalommal szerepel először Kövegy első, piros spanyolviaszba nyomott pecsétje. Háromkaréjos cimerben dohányfüzőnyillal a szárán átszúrt dohánylevél. Fő-

lötte kis korona. Körülötte nagybetűkkel: Mednyánszkyháza KK Feles Doh kert Pecs.)<sup>7</sup>

6. (Szó szerint)

Fő Tisztelendő Al Esperes Úr, nekünk Kegyes Urunk!

Alol írottak alázatos folyamodásunkat tesszük a Fő Tisztelendő al Esperes Úrhoz a végett: hogy mi után Kováts János K. Mednyánszkyházi tanító és Jegyző Úr Gyöngyösre szülői látogatásra töllünk két heti szabadsággal elment, a két hetek lefolyta után már ismét két hetek múltak el, hogy Tanító és Jegyző nélkül vagyunk; az iskola tanítás ideje is már beérkezett, de jegyzőre is elkerülhetetlen nagy szükségünk vagyon: minthogy pedig fentebb nevezett Kováts János tanító és Jegyző Urat, ha visszajött és többé a község hivatalában el nem vállalja azért, mert mind a tanítói úgy a jegyzői hivatalát igen resten vitte úgy annyira hogy némelyek közülünk gyermekeinket Makó városában vittük taníttatni az ő restsége miatt ugyan ezért:

Esedezünk alázatossággal Fő Tisztelendő Al Esperes és Oskolai Igazgató Úrnak, hogy többször nevezett Kováts János Tanító és Jegyző helyett egy más alkalmas Tanított, a ki egyszersmind Jegyzőnk is lenne kegyes közbenjárása által ki eszközölni és kinevezni méltóztatna, kik is egyéb eránt mély tisztelettel vagyunk Kövegy Mednyánszkyházán Sept 22én 1848 év.

Fő Tisztelendő Al Esperes Úrnak alázatos szolgálai

Horváth István bíró

Pintér Ferentz, Szűts Antal esküdtek

Med. Tóth András adó szedő

és lakosok közösségében.<sup>8</sup>

7. sz. Kísérőlevél Radics János halotti leveléről. Maga a halotti levél hiányzik, csak egy külzet külön maradt meg, Keresztúri Károly dohányfelügyelő értesítette a parókiát, hogy Nagykikindán 1833-ban elhalt Pető Rozália férje, Radics János elhalt Kövegyen.

8. sz. Okirat és benne fogalmazvány-válasz (szó szerint)

8/a Makói ker. Alesperes urnak. -Kövegy és Kiskirályhegyes községek kertész lakosainak a vallásügyi miniszteriumhoz felterjesztett onnan pedig f. hó 17ről 708 sz. a. kelt leirat kíséretében hozzám leküldött folyamodványát, melyben imaház és iskola épület felállítását kérik, a végre közlöm Önnel, miszerint meghallgatván az illető lelkészt a kérelemnek mikénti teljesíthetése iránt, és különösen a folyamodók vagyonbeli állapotáról, úgy szinte arról, hány katolikus és nemkatolikus lélek van az érintett községekben? Ki az általuk hasznbérélt föld tulajdonosa, 's hajlandó-e az érintett célhoz valamely segéllyel járulni? Minő távolságra esik a két község

<sup>7</sup> A felsorolt tételek elég magas fizetést mutatnak. Igaz, hogy ezért háromféle állást kellett betölteni. Innen van, hogy a kis községbe az ország egész más részéről is bőven pályáztak tanítók. A 10. pont is igazolja, hogy Kövegynek Makótól volt a legkevesebb függése; Pécskán volt a kincstári uradalom központi irodája, Nagylakon a járási székhely, Apátfalván át pedig a legközelebbi nagyváros, Temesvár felé vezetett az út. — Érdekesnek tartható még az is, hogy mind a község pecsétje, mind a „Dohány-kertész-Község”, vagy csak „KK” „Kertész-Község”, elnevezés milyen fontos az első évtizedekben. Ahogy kikerült a község a kincstár érdekszférájából, úgy felhagytak az itteni talajnak egyáltalában nem kedvező dohánykertészettel is. Az „e” rövidítés pap, kántor aláírása előtt „elemi”-t jelent.

<sup>8</sup> A panaszirat fogalmazásakor már kitörték a szabadságharc első küzdelmei. Úgy látszik, erről a falu vezetői nem hallottak; akkori közlekedés mellett nem csoda, hogy Gyöngyösről a tanító nem ért vissza a tanítás megkezdésére. A 10. sz. iratot egy év múlva Kováts írta alá, tehát ha késéssel is, de elfoglalta hivatalát.

egymástól, s az anyaszentegyháztól, s ennek látogatása milly nehézségekkel jár? Van-e az imaház és iskola épületre alkalmas hely kijelölve? Imaházat a végre kívánnak-e a folyamodók hogy egyszerre mind helybeli lelkésszel elláttassanak, vagy abban a mostani lelkész mellé rendelendő segéd végezze az isteni szolgálatokat? mit ajánlanak a lelkész, segéd és tanító tartásához, 's az említett épületek felállításához kész pénzben, vagy természetben, földben s illetőleg munkában? Nékem felterjesztés végett minél előbb kimerítő és véleményével ellátott jelentést tegyen.

Kelt Makón, 1849 évi május 21.

Csanádi püspöki helynök Róka József.

8/b. (Major válaszában piszkozata.)

Tisztelt Esperes és tanodai Felügyelő Úr!

Köveggy fiokegyházi hiveink a vallásügyi magas Miniszteriumhoz felterjesztett azon folyamodványát, mellyben imaház és iskolai épület felállításáért esedeznek, cz. Uraságodnak f. év máj 29-iki felhívására nevezettek másolatban közölt leirat tartalmáról értesülvén felszólítottam, nyilatkoznának. -B Valaczkai (?) ma adott nyilatkozatát ide borítva, következő megjegyzésekkel teszem át cz. Uraságodnak.

1sü Hogy a 4-ik érvü pontból a folyamodó Köveggy és Királyhegyes két községek közti távolság maradván, azt egy kis órára lehet tenni.

2-o. Az 5-ikre. Mikép az iskolának telepítés alkalmával kihagyott helyre már a község csakugyan egy olly épületet tett, mellyben tanterem, törvényterem és jegyzői lak létezik.

3-o. A 6-ik ponti válaszra pedig: hogy ezen községtől, melly gyalog félórányi távolságra létezik az anyaegyháztól, melly lelkész eránti köteleességeinek teljesítéseiben elég közönyös, helybeli lelkészt igényelni nem kevés dőreség. Ez eránt csak ugy lehetne a két község kérelmét pártolni, ha hogy mindketten egy (segéd) lelkész által láttassanak el lelkiekben.<sup>9</sup>

9. sz. 1849. XII. 11. Nyomatott szabvány-úrlap Lonovics püspöki címeivel, ezen Igaz József köveggyi és Fekete Erzsébet palotai jegyeseknek a három hirdetésről felmentést ad. — Aláírta: Oltványi István ált. helynök, és Oltványi Pál titkár. Latin okirat.<sup>10</sup>

<sup>9</sup> (A—I—8-hoz: A kérdőpontokat Róka József szerkesztette, aki Makóról püspöki helynökként joghatóságot gyakorolt az egyházmegye északi részén. Mivel 1848/49-ben szóval és szervezéssel erősen kiállt Kossuth eszméiért, 1849-ben hadbírótság elé állították Temesvárott. Előbb halálra ítélték, majd kegyelmet kapván ezt 20 évi fogságra változtatták. 1852-ben ugyan, egyéni elbírálással a börtönből szabadult, de minden egyházi tisztségtől megfosztva, Máriaradnán kolostorrabságban kellett élnie 1858. május 17-én bekövetkezett haláláig.

Major és utódai érthetőleg elleneztek Köveggy önálló lelkésszel való ellátását, mert anyagilag érintette volna őket. Így késett az önálló plébánia szervezése 1935-ig. Gyakorlatilag Kis-Királyhegyesen, azaz a mai Királyhegyesen is ugyanez volt a helyzet, ott is hamarabb épült templom, mint plébánia. A templom a köveggyivel egy időben sok vonatkozásban ugyanazon mesterek munkájával 1902-ben készült el. A királyhegyesi plébánia Apátfalva anyaegyháztól 1924-ben szakadt el és kezdte önálló működését.

Nem tudni, a temesvári püspöki levéltár ismerete híján, hogy mi volt a hivatalos válasz, amihez Major a fenti kommentárt fűzte.

<sup>10</sup> Lonovics, teljes nevén kriviniai Lonovics József 1834-től 1848-ig kormányozta a Csanádi Egyházmegyét. Előzőleg egri kanonok, váradí kerület tanfelügyelő volt. Akadémiai levelező tag, jelentős archeológiai összefoglalást írt, és házasságjogi tárgyalásai Rómával mintegy 70 évig megnyugtatóan irányt adtak minden felekezetnek a vegyes házasságok eseteiben. (1841) A szabadságharc idején mint a pozsonyi hétszemélyes táblának is tagja, közjogi érvekkel küzdött a Batthyány-kormány mellett. E kormány kinevezte egri érsekké. 1849-ben a melki (Ausztria) apátságba száműzték 1860-ig. A kiegyezés után újból érseki rangot kapott, Kalocsára, de odamenet a hajóúton meghalt.

Az Oltványi családból hárman is papok lettek; István Garabos (Grabács) plébánosából lett nagyprépost és helynök 1835—1869 között.

10.

Házassági szabadállapotúságot igazoló irat (Szó szerint)  
Tanuvallás

1<sup>ső</sup> Tisza Veronika 27 éves Rom kath Greifel Ferencz kövegyi lakos hitvese előttünk bizonyítja, szükség kívántával hitlevéllel erősíteni merészli, hogy Kovács Julianna, kit jelenleg Asztalos András kívánna hitvesül elvenni, valóságosan hajadon leány legyen.

2<sup>ik</sup> Tanu Tisza Anna 25 éves Rom Kath-Magyar János hitesse, szinte aszerint, mint első tanu bizonyítja a fent érintett leány hajadonsága iránt.

Kelt Kövegyen Octobr 13<sup>án</sup> 849.

Előttünk: Horváth István Biró  
Kovács János jegyző.

Tisza Veron keze X vonása  
Tisza Anna keze X vonása

11/a. Utazó-sor- elnevezésű okirat. Torontálmegyei Tóba helység bírja és jegyzője igazolják, hogy Trajla Opra nevű lakos „megszűnt élni”, és özvegye Sztraty Rozália vissza akar térni szülőhelyére, Makóra. Katonai és polgári hatóságok ne akadályozzák ebben. (1852. III. 10)

Ezen okmány külzetére Major latinul rávezette a kánoni okokat, amiért Lázár Imre kövegyi rkat. hívével megeskethette. U. ahhoz

11/b. (Cím, megszólítás nélkül. (Szó szerint)

Alantírottak adjuk emlékül és bizonyítjuk hitünk letétele alatt hogy néhai Trajla Opra nejét, Sztraty Rozáliát jól ismerjük és tudjuk, mikép az ő említett férje Toban elhunyt, és neje így valóban özvegy legyen. Ki is Apátfalván lakó öreg tehetetlen szüleinek látogatására jöven, mint egy öt hetek óta itt és Makón tartózkodván, Kövegy-Mednyánszkyházi lakos Lázár Imréhez férjhez ment, és bár származásra nézve Makói GKatholika legyen, de tudomásunkra mindég a RKatholikus templomban járt, és a szentségekben itt mint RKath. részesülvén, magát tetteg RKatholikusnak vallotta be. Miről, valamint az ő özvegyi voltáról azon megjegyzéssel adja ezen bizonyító levelet, hogy nevezett Lázár Imre előttünk, valamint alantírottak előtt is az említett Nőnek Száz váltóforintnyi móríngot kötött legyen le.

Kelt Palotán, Május 2 852.

Előttünk: Varga István Apátfalvi  
X keze vonása  
Szántó Pál kövegyi lakosok X keze vonása.

Nagy Katalin saját keze X vonása  
Gobis Rozália saját keze X vonása  
apátfalvi lakosnők.

Hitelül: Major Ev János palotai lelkész<sup>11</sup>

12. sz. Két fogalmazvány Majortól, latin nyelven, melyben a 13. sz. a. következő kérelmet támogatja és Csajághy püspökhöz továbbítja.

12/a. — Hibás külzeten — (Más beadványnak szánt elrontott okiraton) 18 sorban, félbehagyott mondatokkal indokolja a kövegyiek kérelmének pasztorális értékét. Keltezetlen.

12/b 1853. szept. 9-i keltezéssel újból, azon toldással, hogy a máterből is sokan zászlók alatt vonulnak ki, és kéri hogy betegsége esetén ugyanezen engedély a káplánnak is adassék meg.

<sup>11</sup> A község alapításakor 35—40 féle családi név volt. Ezek közül a századfordulóig kihalt a Pető, Greifel, Méreg, Lázár, Radics, Garay, Budai, Dániel család. Csak leányágon folytatódott a Tisza és az Igaz, míg az 1874-es kolerajárványban tragikusan halt ki a bírói tisztet is viselő Horváth család. (L. Kövegyi Plébánia Historia Domus-a, Csanádpalotai Halottí Anyakönyvek.)

### 13. (Szó szerint)

Méltóságos Püspök, Legkegyesb Atyánk!

Alázattal alól irt, Palotai kath Anyaegyházhoz tartozó fiók hivek községük telepítése alkalmával védszentül választván a' Boldogságos Szüzet, Annak dicsőséges névnapját évenként minél nagyobb buzgósággal óhajtván tisztelni, alázatos kérelmére a M. Püspökség Mindenköráig kegyeskedett azt megengedni, hogy a közösség szabad ég alatt a dicső ünnepélyt szent Mise áldozattal diszithesse. Mit csakugyan legközelébb egy éve Méltóságod is jelenleg folyamodó közönségnek megengedni kegyeskedett.

Ugyan é tekintetből buzdittatva most újra bátrak vagyunk Méltóságod előtt legmélyebb alázattal azért esedezni, hogy az említett napon szabad ég alatt (Mint hogy erre különösen felszentelt kápolnánk nincs) az illető lelkész által szent Mise áldozat véghezvitelét kegyesen megengedni méltóztassék.

Kik is magukat Méltóságodnak Atyai kezébe ajánlva, tisztelettel maradnak Méltóságos Püspök Legkegyesb Atyánknak Kövegy Mednyánszkyháza Sept 6<sup>án</sup> 853.

(Viaszpecsét)

aláíratos esedező szolgálí  
Kövegy Mednyánszkyházai község Elöljárói  
Sojnoczki János Biró  
Somodi János Esküdt  
Halász János adószedő  
Pintér István község Gazdája  
's a' község lakósai.

NB: Az irat külzetén röviden megismétlik a kérelem pontjait. Az engedélyt is odavezették rá e szavakkal:

Jelen folyamodványa a Kövegy-Mednyánszkyházi község előljáróinak az illető h. alesperes és plébánoshoz áttétetik.

Kelt Makón, Sept. 9. 1850.

Csajághy Sándor  
Csanádi Püspök.

### 14. (Szó szerint)

#### Feljegyzése

azon költségeknek, melyek Kövegy község részéről az Egyházi Személyzet részére 1857/8 évre szükségesek.

| Folyó szám | Nevezés                       | Pénz összeg pengőben | Jegyzés |
|------------|-------------------------------|----------------------|---------|
| 1          | Az oskola tanító évi fizetése | 40                   |         |
| 2          | Harangozó évi fizetése        | 8                    |         |
| Összesen   |                               | 48                   |         |

Kelt Kövegyen Július 12<sup>n</sup>  
Sojnotzky János biró  
Somodi János esküdt

Szücs György adószedő  
Ménesi István, Fodor Mihály bizalmi férfiak

15. sz. Három aktás csomó kántortanítói pályázatról, 1858.

Részei: A—I—10/a. Major cspalotai pléb. vázlatos pizskozati följegyzése a kántortanító anyagi járandóságairól, teljesen azonos az 5. sz. aktában lévővel.

15/b sz. (Az ideiglenes előd feljegyzése (szó sezerint)

### Feljegyzése

Azon évi jövedelemnek, melyet alulirott Kövegyi éneklő, és egyszersmind tanító az 1857ik évben fizetésébe kapott.

| Folyó<br>szám | Nevezés                                          | Bezsára<br>pengőbe |    | Jegyzés |
|---------------|--------------------------------------------------|--------------------|----|---------|
|               |                                                  | F                  | Kr |         |
| 1             | Készpénzbe                                       | 40                 |    |         |
| 2             | 50 pozsonyi mérő kétszeres búza, p 1 F 30        | 75                 |    |         |
| 3             | 50 pozsonyi mérő árpa per 1 F vál.               | 50                 |    |         |
| 4             | 50 Ft só                                         | 3                  |    |         |
| 5             | 10 font faggyú gyertya                           | 4                  |    |         |
| 6             | 200 kéve dohány, kóró p. 1 kr                    | 3                  | 20 |         |
| 7             | Megyei rendelet által kiszabott stólából mintegy | 15                 |    |         |
| Összesen:     |                                                  | 190                | 20 |         |

Kelt Kövegyen Sept 16<sup>án</sup> 1858.

Látta:

Major lelkész.

Csillag János tanító.

15/c sz. (Szó szerint)

### Kijelelés

a' palotai Anyaegyházhoz tartozó Kövegy Mednyánszkyházban megüresedett alsó elemi tanítói Állomásra.

Ezen kijelentés aláírás végett a Pécskai Tisztartósághoz felterjesztetik.

Csillag kövegyi h. tanító,

Knecs János makói éneklősegéd,

Révfy István tápéi tanító-éneklősegéd,

Veszeloyszky István kép. Éneklő

Zelik Endre T Kovácsné tanító.<sup>12</sup>

<sup>12</sup> Csillag Jánost, aki tanítóhelyettesként kezdte kövegyi pályafutását, akkor véglegesítették. 18 év után, 1877-ben lett jegyzővé. Ekkor ugyanis el kellett választani az addig egybekötött tanítói és jegyzői tisztet és ő az utóbbit választotta, míg a kántortanítóságot átengedte Guginak. Elévülhetetlen érdemeket szerzett Kövegy kulturális, egészségügyi és egyházi előrehaladásában. Mivel a kincstár csak a templom építését finanszírozta, ő már majdnem tíz évvel az építés előtt alapított egy „építőbizottmány”-t és igen ügyesen gazdálkodott a befolyó adókkal, illetékekkel és kölcsön-kamatokkal. Így már a 70-es évektől sok tárgy megvolt, ami a későbbi és a ma is álló iskolába átkerült. A templom belső berendezéséhez is megvette jóelőre a legszükségesebbeket. Bővebben lásd a Kövegyi Historia Domusban, illetve a Kövegyi Plébánia Levéltára A/II-es állagokmányaiban.

1904-ben megszervezte az első kövegyi nyári óvodát Nagy Irén szerződött óvónő vezetésével, „nyári menedékház” címen. Ez évből valók utolsó „bizottmányi elnök” aláírású aktái. Meghalt 1910-ben, 76 éves korában. 1976-ban márvány emléktáblát állítottak tiszteletére, a templom falába építve.

| Folyó<br>szám | A pályázók vezeté-<br>k és keresztnéve                                                                                                                             | Származás                                               | Lakhelye | Kora    | El van é látva és minős sorozatú tan-<br>képezdei okmánnyal                                                                                                          | Mely nyelveket beszél Nincs é szemé-<br>lyes erénye vagy politikai magaviselete<br>eránt valami kifogás vagy észrevétel?                                                                                                    |
|---------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|----------|---------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1.            | Csillag János                                                                                                                                                      | Szeged,<br>Csongrád<br>megyei.                          | Kövegy   | 22 éves | Tanképezdei okleveleit Szegeden az<br>ottani CSK képezdei int től nyerte<br>melyben kielégítő képzettsége mellett<br>alsó c tanítóságra alkalmasnak<br>nyilvánított. | Beszél magyarul, ért, olvas és ír németül.<br>Szelíd, józan s erényes magaviselete<br>eránt észrevétel semmi szín alatt nem<br>tétetik. Létező okmányait hiteles alak-<br>ban folyamodásához csatolva itt fel-<br>mutatnak. |
| 2.            | Révfi István                                                                                                                                                       | Félegyház<br>Kiskunság<br><br>Csongrád<br>megyében      | Tápé     | 25 éves | Képezdei pályáját Szegeden végezte hol<br>is az ottani CsK tan képezdei intézet-<br>től ok mányos levelit kiérdemlette.                                              | Beszél magyarul, keveset latinul németül<br>ír és olvas Nincs ellen mit észrevéte-<br>lezni csak igen gyenge testtartású.<br>Okmányait vissza követelven, azok<br>fel nem mutathatók.                                       |
|               | * Mint éneklő és Tanítósegéd Tápén<br>2 évig szolgált                                                                                                              |                                                         |          |         |                                                                                                                                                                      |                                                                                                                                                                                                                             |
|               | Zelik Endre                                                                                                                                                        | Árva megyei<br>Tsesztisza,<br>Lak.: Tót-<br>kovácsháza. |          | 36 éves | Rendes tanképezdei okmánya ugyan<br>nincsen, hanem néhai Tan Felügyelő<br>Peccata János egy pár soraiban falusi<br>tanítóságra alkalmasnak állítatik.                | Beszél tótul, magyarul gyengén és hi-<br>básan, így is ír, azért magyarajkú ál-<br>lomásra nem véleményeztetik alkal-<br>masnak. Folyamodása ide borítottak,<br>de okmányait visszakövetelte.                               |
|               | * Tót-Kovács házán egy kis kiességű<br>helységben, mely most Nagy Ko-<br>vácsházával összezsatoltatik, mint<br>tanító és egy ideig jegyző is 8 évekig<br>szolgált. |                                                         |          |         |                                                                                                                                                                      |                                                                                                                                                                                                                             |

Kelt Palotán, sept. 3 1857.

\*-jel rovatcíme: Hol, s minő alkalmazásban és meddig szolgált? A levél küzlete több pályázóról is szól, ezért azt is szó szerint közöltük.

Major.



Keresztesi Katalin Rozália, hogy a Köveg-Mednyánszkyházi Vasárnapi tanításokon a mennyiben körülményei engedték megjelent. És a kellő oktatásokat gyengeségeihez aránylag tulajdonává tette, bizonyítom.

Kelt Köveg, január 25-én 858.

Csillag János tanító.

17. sz. A Csanádpalotán 1859. június 9-én tartott Visitatio Canonica egyik másolati példánya. (Az eredeti Csanádpalotán a IV-es állagban van.) 3 oldalas latin okirat, Geml Ignác püspöki titkár tollából. — Kövegre nézve csak az utolsó, hatodik pontja vonatkozik. Szó szerinti fordításban:

6. Jelenlévő Felsőbbségek előtt Köveg-Mednyánszkyháza községről, mint leányegyházról a következő jogok állapítottak meg:

a) A tanítás illetékessége, és amint most találtatott, jóváhagyása.

b) A Nagyméltóságú Püspök Úr a község bőkezűségére bízván, a palotai káplán járandóságát most folyó év leforgásában 20 Ftra növelte,

s egyben kinyilvánította elismerését és neki a minden jókat adományozó Istentől bőséges áldást kért.

Az okmányt aláírták: Sándor püspök (=Csajághy Sándor), a kincstári uradalom részéről Réty Rudolf provizor, a Csanádi Káptalanból Martinszky József oldalkanonok, mint kerületi esperes Makra Imre makói plébános, a nemesség rendes bírása, Polner Lajos.<sup>13</sup>

18. Csillag János 1859. augusztus 6-án kiállít Garay János kövegyi ifjúról az I—16-hoz hasonló szövegű bizonyítványt, azon különbséggel, hogy nemcsak vasárnapi iskolába járt, hanem házasság előtti oktatásban is részesült.

19. sz. Keresztállító okmány, amelyet 1845-ben írtak, de 1889-ben folytattak. (Mindkét rész szó szerint)

Mi Mednyánszkyháza K.K.Kertész Község Elöljárói az egész község nevében most és jövődre nézve kinyilatkoztatjuk, hogy mi a Temetőnkben lévő egy és az oskolánál másik, és így két keresztet még jelen folyó évben nemcsak állítandunk. Községünk saját költségén; hanem azokat úgy mi, mint maradékink, kiket erre ezennel köteleztünk, jó karban mindenkor és örökre tartandjuk sőt pusztulás esetén meg is ujitandjuk: mit ha önként nem tellyesitenénk vagy tellyesíteni nem akarnánk arra Fő Tisztelendő Palotai Plébános Urnak megkerestetésére, a'kinek Parochiájához tartozandók vagyunk a' Járásbeli szolgabíró Ur által az 1832/6 20. és 1839/40 11. t. cz. értelmében szoritandók leszünk. Minek biztosítására kiadtuk az egész községünk nevében ezen egyik, a' másikért kötelezéssel értendő kötelezvényünket neveink aláírásával 's községünk pecsétjével erősítve.

Kelt Mednyánszkyházán, június 14<sup>én</sup> 1845.

<sup>13</sup> A kiállító személyek közül Geml Ignác mint székesegyházi főesperes halt meg 1880-ban. — Martinszky József lippai plébános volt, majd kanonok, temesvári nagyprépostként halt meg 1878-ban. — Makra Imre 1850-től makói plébános, 1859-től, amikor a Csanádi Egyházmegyét a középkori határok figyelembevételével újból hat főesperességre osztották fel, ő lett az első „Marosontúli” főesperes (+ 1867). Személye, éppúgy, mint elődjéé, Róka Józsefé, hálás téma lenne Makó kultúrtörténete szempontjából. A reformkorban, illetve a Bach-korszak idején jelentős közéleti és társadalmi tekintélyük volt.

Viaszpecsét.  
Szabados József  
hites jegyző  
által.  
Látta Fábry Ignác apát<sup>14</sup>  
Csanádi olvasókanonok  
s. Püsp. helyett.

Tóth György Biró X  
Horváth István adószedő  
Buda György esküdt X  
Szüts Imre  
Tott János  
Nyári Josef  
Sojno János  
Tott András  
Pintér Ferentz keze X vonása  
Ketskeméti Ferentz keze X vonása  
Szekeres András keze X vonása  
Bartok György keze X vonása  
M Tóth János keze X vonása  
az egész község nevében.

(Utólag hozzáírva alul): Vertatur.

(Belső, második old):

Az iskola előtt 1845 évben felállított sz. kereszt a község nagy utcájának Cs. Palota felé eső végére helyezettván át, a tulajdoni kötelezettség ezennel arra terjesztetik ki.  
Kelt Kövegyen, 1889 márczius h 10én.

Előttünk:

Rácz József  
c. kanonok plébános

Gugi János  
tanító

Bajusz János biró  
Kinyó Mátyás község gazdája  
Mészáros Tamás adószedő  
Oláh Mihály esküdt  
Ketskeméti András  
Mackai Mihály  
Sipos János  
Tóth Imre  
Setényi Gábor  
Molnár Gergely  
Keresztesi Péter  
Trényi Ferentz  
Luczó Mihály.

20. Iskolai évi jelentés magyar és német kérdőív-nyomtatványon kitöltve az 1895/6 tanévről.

(Csakis a kitöltött rovatok szó szerinti másolatával.)

2 old-on: Hit-elemző neve: Kristofcsák Ferenc. — Rendes tanító neve: Gugi János, 50 éves, képesített. — Tankötelesek: 6—12 éves fiú 47, lány 51 13—15 éves f 29, 1: 21. Ténylegesen jártak: 47, —51, —20, —15, — Össz: 98, 50.

<sup>14</sup> Fábry Ignác, sok csanádpalotai és kövegyi okmány aláírója. Monokon, Kossuth falujában volt plébános. 1835-ben kapott a Csanádi Káptalanban stallumot, és volt előbb püspöki titkár, majd helynök, sőt Lonovics távoztával sokáig az egyházmegye kormányzója. Boszniai, majd kassai püspök. Meghalt 1867-ben.

- 3 old-on: 3-o Iskola-alap nincs. Faiskola van, közép-karban.<sup>15</sup> 5-o Iskola-fenn-tartó a község.
- 6—7-o Az épület, s tanítólak jó karban van. Tanszer ellátottsága csak a leg-szükségesebbekre terjed ki.
- 8-o Húsvétra gyóntak a tanulók, s Jézus Szent Neve ünnepre. Miután betegség következtében az iskolabajárás szünetelt, máskor nem lehetett.
- 9-o Nyilvános vizsga május 27-én volt Kálmán Lajos elnökletével, jelen voltak előljárók, iskolaszéki tagok.
- 10—12-o Gugi tanító kinevezése 1880, erkölcsi magaviselete is; tanításának sike-re is jó; mellékhivatala a kántorság.

71. Kálmány Lajos 29/900 jan 27-én jelenti Mezőkovácsházára, az akkori esp-helyettes Rózsa Józsefnek, hogy aznap délelőtt 10-kor Gugi tanító meghalt, és te-metése 28-án lesz 3 órakor.<sup>16</sup>

22 sz. Püspöki leirat a közben esperessé lett Rózsa Józsefnek 3804/1901 szám alatt (Szó szerint)

Nagyontisztelendő Esperesplébános Ur!

E hó 19-én 344. sz. alatt kelt felterjesztésére Nagyontisztelendőségedet megaka-dályoztatása esetén a csanádpalotai plébánost felhatalmazom, hogy a Kövegyen építendő templom alapkövét és toronykeresztjét az előirt szertartás szerint megáld-hassa. Ez értelemben egyidejűleg tudosítottam a csanádpalotai plébánost is. — Többikre buzgó imába ajánlottan maradok

Temesvárott 1901 október 21-én Xrban szerető Atyja

Sándor pk.

Témánk keretét és célkitűzését meghaladná a plébánia-szervezés időszaka, 1928-tól 1935-ig. Ez ugyanis már nem lappangó, Kálmánytól megmentett iratanyag. Bő-ven található róla adat a Csanádi Püspöki Levéltárban is, valószínűleg az egykori VKM I. ügyosztály iratanyagában is.

Az egyáltalán nem aktív természetű Raskó Sándor mint csanádpalotai plébános kezdte meg, majd amikor Ő Szegedre bekerült, az utód, Ruszti-Hrusztek András vé-gezte be 1932—35 között. — Raskó jelentős jogászai és társadalmi összeköttetésekkel bírt, s ezeket ügyesen használta ki, hogy amikor Kövegy leválik a palotai anyaegy-házból, legyen a papnak megélhetése. Akkoriban minimum 30 hold föld volt az, amit a Püspökség elvárt egy új lelkésznel anyagi ellátmányként. Erre szerzett „OFB” és egyéb parcellákat Raskó.

Érdekes volt Raskó gondolatmenete: míg elődei mindig tiltakoztak, ha Kövegy hívei önálló lelkészt akartak, ő felismerte, hogy a parókia számára kihagyott, köz-ponti fekvésű telket más fogja elvenni, ha nem épít plébániát, paplakot. Ez be is következett, amikor csupa buzgalommal Magyarcsanádon templomot szervezendő Irlanda Dezső református lekipásztor kezdett kijárni Kövegyre. Ő Köveget kál-vinista gócpontnak képzelte el, amelyhez leányegyházként csatlakozott volna észak-

<sup>15</sup> A hagyomány úgy tudja, hogy a millenáris századforduló kulturális és nevelési programjá-ban még a legkisebb falusi iskolától is megkövetelt „faiskola” (ami nem azonos fogalom a mai fa-iskola vállalatok elnevezésével) nem az iskola melletti tanítói házikertben volt, hanem túl a temetőn, észak felé, az ún. „Bogárzóerdő”-nél.

<sup>16</sup> Kálmány Lajos (1852—1919) néprajzi jelentőségére először a 30-as években Főja Géza hívta fel a figyelmet (Viharsarok. Bp. 1937., 251—252.) 1940-ben Ortutay Gyula méltatta folklorisztikai tevékenységét (Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés. Szellem és Élet, 1940. IV. 192—202). Az 50-es években a kutatók közzé tették Kálmány kéziratok hagyatékának egy részét: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. Szerk. Ortutay Gyula. I. Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952. II. Al-földi népballadák. Bp. 1954.

ről Királyhegyes, keletről Csanádpalota református híveivel, délről pedig Nagylak. Ez utóbbi lakosság ugyan ág. evangélikus volt, de ő azokat is sajátjainak tekintette. Ehhez jó lett volna az említett üres porta.

Raskó e tervet a plébánia felépítésével áthúzta. Jóval később, inkább átmeneti, kísérleti jelleggel létesült ref. parókia, de nem Kövegyen, hanem Csanádpalotán.<sup>17</sup>

## IRODALOM

*Borovszky Samu*

1897 Csanád vármegye története. II. Magyarország vármegyéi és városai. Bp.

*K. Csilléry Klára*

1981 Sütő család. In.: Magyar Néprajzi Lexikon. 4. Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp.

*Péter László*

1952 Kálmány Lajos. In.: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. I. Szerk.: Ortutay Gyula.

Történeti énekek és katonadalok. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Dégh Linda. Bp.

*Szigeti Kilián*

1982 Régi magyar orgonák. Bp. Zeneműkiadó.

## Beiträge zu der Bildungsgeschichte von Kövegy

*Lotz, Antal*

Im Aufsatz wird die Geschichte von Kövegy (einst im Bezirk Makó) dargelegt. Die ältesten Urkunden des Archivs der örtlichen römisch-katholischen Kirche werden auch bekanntgemacht. Die Gemeinde wurde erst 1843 gegründet, früher war das Gebiet ein Wideland. Für eine kurze Zeit hiess das Dorf Mednyánszkyháza. Die archivalischen Quellen enthalten interessante Berichte über das Leben und Tätigkeit der ersten Lehrer und Notäre, sowie über die Bestrebungen der Dorfgemeinde. Diese zielten darauf, eine organisierte Schule, dann einen Friedhof und zuletzt eine eigene Kirche zu gründen. Die Fauna und Flora sowie das Klima und die Eigenart der Gemeinde wurden bis jetzt allein in einer Diplomarbeit gründlich untersucht. Aus historischer Sicht wurde aber die Gemeinde noch nicht behandelt. Zur Anregung der weiteren Forschung will der Aufsatz mit den hier angeführten 22 Dokumenten beitragen.

<sup>17</sup> A kövegyi plébánia létesítéséhez e sorok írója az iratok áttanulmányozásán kívül személyes adatgyűjtést is végzett. Kövegyről az utóbbi évtizedekben két kézíratos szakdolgozat készült: Sisák Imre: Kövegy. 1959 (a Szegedi Tanárképző Főiskolára benyújtva), Bielek Gábor: Csanádpalota és környéke vallás-statisztika tükrében. 1962. (a budapesti R. K. Hittudományi Akadémiára beadva).

# Országgyűlési képviselő-választás 1901-ben Csongrádon

ERDÉLYI PÉTER—SEBŐKNÉ GOMBOS ZSUZSANNA

(Csongrád, Múzeum)

Csongrád város dualizmus kori történetének fehér foltjait nem a helytörténetészek érdektelensége magyarázza. Egy-egy esemény, egyéniség, család történetének feldolgozása, a település gazdasági-társadalmi szerkezetének feltérképezése komoly múzeumi, levéltári kutatást igényel, és az események logikai láncolatának nyomon követhetősége nem mindig megnyugtató.

Jól példázza ezt az 1901. évi országgyűlési követválasztás is, amelynek előzményeit, a választást, az azt követő kúriai vizsgálatot, a parlamenti pótvizsgálatot, végül a csongrádi választókerület képviselőküldési jogának felfüggesztését csak több forrás-típus segítségével tudjuk megvilágítani. A felhasznált dokumentumok — levelek, pártprogramok, védőirat, parlamenti jegyzőkönyv, újságcikkek — különböző oldalról világítanak rá a vidéki politikai viszonyokra: tükröznek különös, egyedi és az országos ügyekhez híven illeszkedő általános vonásokat.

Az 1901-es országgyűlési választások forrásainak többségét a Csongrádi Múzeum őrzi. (1., 4., 5., 6. dok.) Ezeket a múzeumban őrzött dokumentumokat jól egészítik ki a Csongrád vármegyei alispáni iratok, amelyek az eseményeket a hatalom oldaláról mutatják be, illetve tartalmazzák a kúria és a parlament ítéletét a felfüggesztés ügyében. Más műfajt képviselnek a Tiszavidék cikkei, amelyeket ellenpontoznak a Csongrádi Lap — mint ellenlábas helyi szabadelvű szócső — vonatkozó írásai. (2., 3., 6. dok.)

Hegy Antal tollából származik a Legyen világosság című Budapesten, 1896-ban kinyomtatott ún. böjti prédikáció helyett készült védekező irat, amely ugyan korábbi a vizsgált időszaknál, de nagyon sok segítséget nyújt a korabeli pártviszonyok és főként a személyi ellentétek bonyodalmáiban való eligazodáshoz. Sajátos fényt vetnek az 1901-es és a későbbi választásokra Kossuth Ferenc levelei, amelyeket Ludrovai Tóth Istvánnak címzett. (7. dok.)

Megint más típusú forrást jelentett az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai című kiadvány VII. kötete és ugyanezen országgyűlés naplójának VIII. kötete. (8., 9. dok.) Ezekből a forrásokból bontakozik ki az 1901. évi országgyűlési képviselőválasztás folyamata: a pártharcok, a személyi ellentétek, összefonódások és a korteshadjárat képe. Az induló jelöltek programja híven tükrözte az országos követeléseket, viszonylag kevés önállóságot mutatva mindkét részről, tipikus abban is, hogy a megalakuló népkörök léte lényegében a választási kampányt segítette, készítette elő.

A választás következményének egyéni vonását példa nélkülsége jelenti: a vá-

lasztásokkal kapcsolatos manipulációk kivizsgálása után a kúria javaslatára, az országgyűlés különbizottságának ajánlása ellenére, a választási bírászkodásra vonatkozó 1899. XV. tc. alapján az országgyűlés a csongrádi választókerület követválasztási jogát felfüggesztette. (8. dok.)

### Az előzmények

A dualizmus kori pártokat a közjogi kérdésre adott válasz és a társadalmi alapok különítették el egymástól: nézeteikben, állásfoglalásaikban keveredett a liberalizmus és a konzervativizmus. A századvég egyházpolitikájában például nehezen találunk pártalapokon álló rendező elvet: mindegyik csoportban voltak radikális és mérsékelt hívei, ellenfelei is a polgári anyakönyvezésnek.<sup>1</sup>

Az elvek, nézetek keveredése még inkább jellemző volt a vidék politikai életében. A Csongrádi Lap főszerkesztője, Éder János polgári iskolai tanár a lap 1900. március 25-i számában Hegyi Antal plébánost ötszörös köpönyegforgatónak nevezi. Hegyi katolikus néppártiként indult, szembekerült az ellenzék számos áramlatával, végül kialakított egy egyéninek tűnő ellenzéki politikai platformot. Rajta kívül találunk még olyan személyiségeket, akik hol ellenzéki, hol szabadelvű színekben tűnnek fel.<sup>2</sup> 1867 után sok olyan szervezet alakult, amelyik valamilyen formában kapcsolódott az országos politikához, bár ez a kapcsolat közte és az anyapárt között szervezeti szinten nem mutatható ki. Csongrádon is a különböző országos pártokat támogató helyi egyletek voltak a politizálás legjellemzőbb színterei.

Ha a csongrádi választókerület korabeli politikai erőviszonyait vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a 48-as ellenzékiesség eszméje jó talajra lelt itt, még akkor is, ha a választási eredmények nem mindig ezt tükrözték. Bázisa a kis- és középbirtokos parasztság volt. Annak megállapítása már nehezebb, hogy melyik ellenzéki frakció mikor és miért került az érdeklődés homlokterébe. Ez a bázis politikailag viszonylag jelentős erőt képviselt. Élére Hegyi Antal plébános állt. Hegyi már a korábbi választási küzdelmekben is vezető szerepet vállalt, sőt jelöltként is fellépett, de képviselői mandátumot egy alkalommal sem tudott szerezni.<sup>3</sup>

Az 1901-es választások előkészületi szakaszában bukkantunk rá Hegyi és Ugron Gábor között kiépülő kapcsolatra.<sup>4</sup> Feltételezhető, hogy a Hegyi érdekében még a parlamentben is interpelláló Ugron megbízható, sikert hozó politikai partneréül kínálkozott a csongrádi ellenzéknek.<sup>5</sup> Hasonlóképpen Ugronéknak is jól jött volna a csongrádi kerület mandátuma.

A választások előkészítésének időszakában az ellenzék nevében Hegyi és Ludrovai Tóth István volt bíró szervezett előbb ellenzéki népkört, majd szövegezett kiáltványt 1901 tavaszán a követválasztó polgárokhoz. (1. dok.) Ebben utalt az elmúlt

<sup>1</sup> Hanák Péter 1978. Vidéken is hasonló a helyzet: Csongrádon az ellenzék támadást indít Szivák Imre szabadelvű képviselő ellen, mert az egyházi anyakönyvvezetés egyedurialma ellen voksolt, míg az ellenzék jelöltje az egyházi házasság kizárólagossága mellett szavazott.

<sup>2</sup> Ilyen volt például Eszes Mátyás is, akivel 1895-ben mint a 48-as Népkör tisztújító közgyűlési elnökével találkozunk a Csongrádi Közlöny 1895. február 10-i számának tudósításában; 1901-ben viszont már a polgári kör kormánypárti vezetői közé tartozik.

<sup>3</sup> Hegyi Antal nekrológja. Csongrádi Újság, 1923. júl. 15.

<sup>4</sup> A kapcsolat régebbi keletű: Hegyi Antal szoros barátságban állt a tápéi, majd szentesi képviselővel, Sima Ferencel, aki híve volt Ugron Gábornak. Hegyi barátjaként Sima a 90-es években átjárt Csongrádra korteskedni Hoch János megválasztása érdekében, mint ahogyan Hoch és Hegyi is Szentesre Sima ügyében.

<sup>5</sup> Tiszavidék, 1901. febr. 3.

30 év sérelmeire: a sokszor idegen országgyűlési képviselőkre, azok közömbösségére a csongrádiak bajai iránt. Javaslat: alakuljon új párt Független Magyarország-párt néven, amely kezébe veheti a választások ügyét.

Az új párt programját 1901. május 12-én a községi plébánia épületében összegyűlt meghívottakból alakult végrehajtó bizottság megszövegezte, majd a résztvevők egyhangúlag elfogadták. A kiáltvány és a közrebocsátott program mellett — Ludrovai Tóth István tollából — Függelék címen rövid elemzés jelent meg, amely az új párt megalakulását volt hivatott érvekkel alátámasztani. A Függelék Deák Ferenc politikájának bírálatával indul. Ludrovai Tóth István kiemeli a fő sérelmet, a „*virilis intézmény behozatalát, amely művelet által a legnépszerűlenebb és legönzőbb emberek, kik az osztrák uralom alatt szereztek galád úton vagyomukat, jutottak a megyék, városok és községek önkormányzati jogainak vezetésébe...*” Csongrád lakosságösszetételének ismeretében megalapozottnak látszik véleménye, amely szerint az új körülmények között a hagyományos kisbirtokosi réteg háttérbe szorult. A meglévő pártok között a választóvonalat a közös ügyekhez való viszonyban húzza meg. Ennyiben az országos pártok vonalát követi.<sup>6</sup> A választásoktól az egészséges politikai felkarolását várja és ismételten csongrádi illetőségű képviselő választását követeli.

A párt 1901. május 12-én adta közre programnyilatkozatát. A programban keveredik a Függetlenségi és 48-as párt s az Ugron-féle frakció hatása, és kimutatható benne bizonyos mérsékelt agrárius befolyás is.<sup>7</sup>

A program az országos ügyekben híven követi a 48-as közjogi ellenzék álláspontját: követeli a teljes állami önállóságot az uralkodó személyének megtartása mellett, az önálló magyar hadsereget — ezen belül a magyar vezényleti nyelvet, a magyar tisztképző akadémia és tisztiiskolák felállítását tüzéséggel és műszaki csoportokkal —, követeli, hogy a magyar hadsereg a magyar alkotmányra esküdjön. Az önálló magyar pénzügyek, magyar bank, bankjegyek követelése, az önálló magyar vámterület és közgazdasági berendezkedés igénye is jól illeszkedik az országos programhoz, mint ahogyan a magyar királyi udvartartás legalább féléves pesti tartózkodásának óhaját is fellelhetjük az említett programokban.

Az államigazgatással kapcsolatos teendőkből kettőt érdemes kiemelni. Az első előre mutat, s így szól: „a követválasztás titkos szavazással történjék”. Az általános választójog régi ellenzéki követelés: Kossuth 1851-es alkotmánytervében állást foglalt az általános választójog mellett. A 70-es évek elejétől e jog követelése az Országos 48-as Párt, illetve a Függetlenségi Párt programjának is fontos eleme, megtartja az 1893-as egyesített pártprogram is, kiegészítve azt a titkosságra törekvéssel. Az 1896. évi osztrák választójogi reform bevezeti a részleges titkos szavazást. A munkásmozgalom állandó követelése, illetve az ausztriai események következtében a magyar kormány sem zárkozhatott el a kérdés megvitatása elől.

A másik eleme a programnak a modern centralizált polgári állammal szembeni állásfoglalás, amely a megyei önkormányzati jogok érvényesítését, kiszélesítését követeli.

Sarkalatos pontja az iratnak az adókérdés. Az adóterhek általános növekedését mint a kisbirtokos réteg létalapját veszélyeztető tényezőt tekinti, ezért követeli a

<sup>6</sup> Mérei Gyula 1971. 87—110. — A csongrádi kis- és törpebirtokosok és napszámosok létszáma megközelítette az összlakosság 70%-át.

<sup>7</sup> A gondolathú egyezéseken túl még: Ugron Gábor 1890-ben kecskeméti képviselő volt, pártja a Duna—Tisza-közén, így Csongrádon is nagy befolyással rendelkezett a 48-as közjogi alapokon állókra. Az Ugron iránti szimpátiát növelte a parlamenti interpelláció is, amelynek előzményeiről a Tiszavidék 1901. febr. 3-i száma tudósít: jan. 28-án a járási bíróság utasítására Hegyi Antal misz és közben előállították nyomtatvány által történt izgatás vádjával. Ezt az esetet kommentálta — a cikk szerint — Ugron felháborodottan a parlamentben.

birtokminimum megállapítását, s annak elidegeníthetetlenségét.<sup>8</sup> Az adóterhek súlyosbodásának jelentősége a már említett 1874. XXXIII. tc. következtében megnőtt: akinek adóhátraléka volt, nem szavazhatott a képviselő-választáson. Így vált különösen népszerűvé az agrárius berkekben abszolutizált földbirtok-felfogás, amely a földbirtok, a haza, a nemzet bonthatatlan egységét hirdette meg. E felfogás következményeként érhető tetten a földbirtok hazafiságának és a mobil tőke kozmopolitizmusának szembehelyezése, amely végsősoron a századvég antiszemitizmusához vezetett. Az ellenzéki és a katolikus néppárti körtől ez tartja távol a fejlődő városi élet zsidó származású vállalkozóit, értelmiségi rétegét. A polgári házasság, a polgári anyakönyvezés választja el a csongrádi pártprogramot Justh Gyuláékétól és fűzi Ugron Gáborékhoz. Ezt bizonyítja a következő részlet is: „*A polgári házasság és polgári anyakönyvezés, melyek nemzeti hagyományainkkal merőben ellenkeznek, revízió alá vétessenek.*” A program fellép a korrupció ellen is, a választások tisztasága érdekében.

A helyi ügyek az országos feladatokkal összevetve a program töredékét adják. Az alkotmányos érzelmű tisztviselők megbecsülése, Csongrád rendezett tanácsú várossá válásának igénye adja a program e részének gerincét. A képviselő állandó csongrádi lakásának követelése is erőteljes, amely azonban megszokott jelensége a dualizmus kor politikai életének. A programot 63 aláírás zárja, köztük Hegyi Antal pártvezéré.

Hegyi Antal politikai pályafutása fordulatokban bővelkedő, ezért érdemes néhány mondattal bemutatni. Nyughatatlan szelleme, nem utolsósorban gyakorlati tevékenysége szembeállítja előbb a város, majd a vármegye vezetőivel. A Legyen világosság c. munkájában fejtegeti, hogy Sohlya Gyula főjegyző és Réti Ferenc főszolgabíró az ellene folyó „hadjárat” két fő zászlóvivője.<sup>9</sup> 1892 után szembekerül saját megyés főpásztorával is, Schusztér Konstantin váci püspökkel, aki többször Vácra rendeli, és eltiltja a választási mozgalmakban való részvételtől. Hegyi mentalitását jól jellemzi, hogy amikor 1896 januárjában megalakul a Magyar Gazdaszövetség, majd ennek irányításával a fogyasztási szövetkezet, a csongrádi plébános megteremtí a kapcsolatot a Gazdaszövetség és a helyi — általa alapított — katolikus népkör között. Hamarosan Csongrádon is megalakul a keresztény fogyasztási szövetkezet helyi szervezete, természetesen Hegyi Antal irányításával. A „*nép természetes vezéréként*” — mint plébános — veszi kezébe az ellenzéki zászlót is. A Tiszavidék tudósít a korteskedés mozzanatairól, arról a kiválóan rendezett jelenetről is, amelyben Hegyi ezüstitálcán veszi át a díszes kötésű programot,<sup>10</sup> mint később kiderült, nem egyetlen jelöltként Csongrádon.

A kormánypárt képviselőinek előzetes tevékenységéről a Csongrádi Lap tudósított. Hírei, tudósításai hű képet festettek a párt helyi politizálásáról, amelynek szervezeti keretét a Polgári Kör jelentette, természetesen az államhatalom illusztris képviselőinek felvonulásával.<sup>11</sup> Szeptember végére már elkészült a szabadelvű program is, amelyet a Csongrádi Lapban jelentettek meg. (6. dok.) Az „örökzöld” csongrádi témák (a Duna—Tisza csatorna csongrádi torkolata, a nagyréti és szentesi híd, a csanyteleki út megépítésének óhaja stb.) mellett megfogalmazták a törvényhozás teendőit is az elkövetkezendő időszakra, többek között például a választási törvények „komoly” megvalósítását. Kicseng a programból a korra oly jellemző nemzetiség-

<sup>8</sup> Mint a kor emberének általában, Ludrovai Tóth Istvánnak is sok gondja volt az adóhatóságokkal. Éppen a programkészítés időszakában több esetben is felszólítást kapott adóhátraléka rendezésére. Az iratok elvesztek, de a levéltári mutatók tanúsítják a tény gyakoriságát.

<sup>9</sup> Hegyi Antal 1896. 2—4.

<sup>10</sup> Tiszavidék, 1901. szept. 22.

<sup>11</sup> Tiszavidék, 1901. márc. 10.



ellenesség is: követelik, hogy a magyar föld csak a magyaroké legyen; és célul tűzték ki a kötött birtokok „farmbérletekké” alakítását is. A program közigazgatási vonatkozásokat is érint, ezek között van a csongrádi rendezett tanácsú városi státusz visszaállítása és a néppel emberségesen bánó közigazgatás említése is.

Mindkét program követelményként említi a választások tisztaságának megőrzését. A választási korrupció elleni fellépés jogi garanciáját az 1899. XV. tc. megalakítása jelentette, amely törvény a választási bíráskodást szabályozta. Megalkotásában részt vett Csongrád város korábbi képviselője: Szivák Imre, aki ügyvédként, jogi íróként kezdte politikai pályafutását. A történelem fintora, hogy a csongrádi képviselő részvételével készült törvény az 1901-es választások után éppen Csongrád ellen fordult, és okozta a már említett állapotot.

Ezek után vizsgáljuk meg, milyen társadalmi bázisra építhettek Hegyiék, illetve a szabadelvű párt. A Hegyi által vezetett ellenzék már jóval a választások előtt, 1901 tavaszán, nyarán megkezdte politikai szervezkedését és propagandáját. Ennek sikeres lépései voltak a „Független Magyarország-párt” és Népkör megalakításával összefüggő akciók, amelyekről részletesen beszámol Hegyi lapja, a Tiszavidék.<sup>12</sup>

Hogy az ellenzék új párt- és egyetelalakítási törekvéseit miért támogatták ilyen lelkesen — amelyről a dokumentumok is tanúskodnak —, annak az oka egyértelmű: a helyi hatóságok 1900 októberében — nem alapszabály szerinti működésre hivatkozva — felfüggesztették a 48-as kör működését, s így az ellenzék Hegyi és Ludrovai Tóth, mint a 48-as függetlenségi politika folytatói köré csoportosult.<sup>13</sup>

Hegyiék elsősorban a középparaszttság széles rétegére támaszkodhattak, amelyet a Független Magyarország-párti Népkör alakuló ülésén résztvevő közel hetven csongrádi személye is bizonyít. Ezek túlnyomó többsége ugyanis középparaszt és módosabb parasztgazda volt, akik több szállal is kapcsolódtak a Hegyi által irányított keresztény takarékpénztárhoz és malomhoz. Tehát gazdasági érdekük is a politizáló plébánoshoz kötötte őket. Hiteles adataink híján csak következtethetünk arra, hogy Hegyi a választójogból kirekesztett többeszes kubikos réteget maga mögött tudhatta, hiszen a helyi, újjászervezett szocialista mozgalom vezetője, Huszka Mihály Kunszentmártonban lépett fel jelöltként,<sup>14</sup> ezért az államhatalommal szembeni ellenzékiiségnek egyetlen politikai lehetősége a Hegyivel való szimpatizálás maradt. Egyébként Hegyi népszerűségét izgató-bátor hangú prédikációin túl még erősítette az is, hogy nap mint nap ki volt téve a hatóságok zaklatásainak, amelyekkel őt a politikai küzdőtérrel akarták eltávolítani.<sup>15</sup>

Az ellenpárt táborát az államhatalom képviselőin kívül, éppen a liberális eszmék erőteljes hangoztatása miatt, az egyre izmosodó kispolgári- értelmiségi zsidó réteg is erősítette. Ehhez az erős kötődéshez számottevően hozzájárult Hegyi szinte mértéktelen antiszemitizmusa is. Az államhatalomtól függő kisszámú értelmiségi és hivatalnok csoport Csongrádon is a kormányzó párthoz csatlakozott.

A Polgári Kör vezetőit is ott találjuk a Szabadelvű Párt helyi soraiban. Köztük a Keresztény Gőzmalom ellenlábását, a gazdag malomtulajdonost, Eszes Mátyást,

<sup>12</sup> Tiszavidék, 1901. aug. 4.

<sup>13</sup> Tiszavidék, 1901. máj. 19., jún. 9. A 48-as kört ért atrocitásokról a Tiszavidék — Hegyi Antal lapja — 1901-es évfolyama folyamatosan tudósít. 1901. jan. 27.: a kör helyiségét lepecsételték, átadták a fogyasztási szövetkezetnek, amelynek árudája leégett. A kör iratait, könyveit széthordták. 1901. szept. 1.: még az előző év okt. 26-án felfüggesztették a kört, mert nem az alapszabálynak megfelelően működött. 1901. aug. 24.: a belügyminiszter — Széll Kálmán — felülvizsgálta az ügyet és engedélyezte a kör működését.

<sup>14</sup> Bodrogközi Zoltán 1929. 76—77.

<sup>15</sup> Hegyi Antal 1896. 6.

de a csongrádi értelmiség két alkotó-publicista-tanár egyéniségét: Sághy Mihályt és Éder Jánost is. Éder egyúttal a Csongrádi Lap Hegyi által állandóan támadott főszerkesztője volt.<sup>16</sup>

Az így kirajzolódó politikai erőterben a tulajdonképpeni választási küzdelem 1901 augusztusában kezdődött. „*Legyen már egyszer vége az áldatlan pártharcnak!*” — hívta fel olvasóinak figyelmét a Csongrádi Lap augusztus 4-i száma, s egyúttal Szivák Imrében találta meg azt a jelöltet, aki a helyi pártharcokon felülkerekedve Csongrád képviselője lehetne, a kormánypártot erősítve.<sup>17</sup> Szivák annak ellenére, hogy Hegyi akciója buktatta ki 1892-ben a csongrádi mandátumból, nem is egészen alaptalan váddal,<sup>18</sup> eléggé népszerű volt Csongrádon, ha másért nem, a Kiskunfélegyháza-ide vezető vasúti szárnyvonal kiharcolásáért.<sup>19</sup>

Azonban Szivák Imre jelölésének ábrándja igen gyorsan szertefoszlott, mivel maga a jelölt utasította vissza azzal, hogy neki a fehértemplomi választásokon kell helytállnia, mert az ő személye ott a garancia: nehogy nemzetiségi képviselőt válasszanak meg. De hogy a csongrádiak ne maradjanak szabadelvű párti jelölt nélkül, maga helyett ajánlja vejét, Baross Jánost. Az új jelöltet, aki tehetséges és képzett belügyminisztériumi fogalmazó és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tisztségviselője volt, Széll Kálmán miniszterelnök is támogatta.<sup>20</sup>

Mivel Hegyi ellenzékiisége eltért a 48-as függetlenségi politikától, a pártvezetés Gaál Jenő budapesti ügyvédet küldte le Csongrádra jelöltnek, akinek politikai fellépését a plébános lehetetlenné tette, hasonlóképpen a helyi földbirtokos, Faragó Antal függetlenségi párti indulása sem látszott sikeresnek.<sup>21</sup> Ezek a személyi ügyek is hozzájárultak tehát ahhoz, hogy a választási küzdelem finisében csak két jelölt: Baross János és Hegyi Antal maradt talpon.

Hegyi szeptember 15-én jelölték képviselőnek választói, a fentebb elemzett Független Magyarország-párti programmal, aminek tényét az Ugron-párt egyik markáns egyénisége — Bartha Miklós — örömmel vette tudomásul.<sup>22</sup> Bizonyítéka ez is a helyi ellenzékiek Ugron orientációjának.

### A választási küzdelem eseményei

Sajnos, a választási küzdelem, az úgynevezett korteshadjárat eseményeiről alig maradt fenn dokumentum, így például a korban annyira divatos kortesversek is lapanganak valahol, noha a korábbi választások időszakából számtalan megőrződött. A tipikus kortesfogásokról, az etetésről-itatásról, lefizetésről is csak a későbbi kúriai, majd parlamenti vizsgálat tájékoztat.

A választásokat közvetlenül megelőző kormánypárti visszaélésekről is mindössze Hegyi Antalnak a belügyminisztériumba címzett távirata tanúskodik: eszerint egyeteket, ha nem a szabadelvű jelöltet támogatják, kölcsönök felmondásával fenyegetett meg az alispán. A vármegye választávirata tagadta Hegyi vádját.<sup>23</sup>

<sup>16</sup> Kárász József 1974. 31.

<sup>17</sup> Csongrádi Lap, 1901. aug. 4.

<sup>18</sup> Hegyi Antal 1896. 8.

<sup>19</sup> Váry Gellért 1974. 148.

<sup>20</sup> Csongrádi Lap, 1901. szept. 22. Fehértemplom ma Jugoszláviában Bela Crkon. Jelentős német és szerb nemzetiségi központ volt.

<sup>21</sup> Szentés és Vidéke, 1901. szept. 19.

<sup>22</sup> Tiszavidék, 1901. okt. 6.

<sup>23</sup> Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiókleveletára (továbbiakban: CSML (SzF) Alispáni általános iratok 930/1901.

Vizsgáljuk meg ezek után a választói névjegyzéket.<sup>24</sup> Az 1874-es választójogi törvény értelmében Csongrádon 1901-ben 848 személy felelt meg a törvényben meghatározott vagyoni és műveltségi cenzusnak, illetve nem volt adótartozása.<sup>25</sup>

A csongrádi választók a nagyközség összlakosságának alig 3%-át tették ki. Az országos átlagnak ez jóval alatta volt; magyarázata a vidék gazdasági-társadalmi szerkezetében kereshető: hiszen a nagy létszámú szegényparaszti és kubikos réteg kívül rekedt a választójoggal rendelkezők körén. Nem növelte a jogosultak számát jelentős mértékben a vékonyka polgárosult középréteg sem. A névjegyzék elemzése során kiderült, hogy a választók 64,5%-a földbirtoka alapján jogosult, de így is csak minden negyedik földtulajdonos voksolhatott. A kereskedő-iparos réteg létszáma alig másfélszáz, míg a választásra jogosultaknak csupán 7,5%-a volt értelmiségi: első-sorban tanító, ügyvéd, orvos.

A választásokat a szokásos védőintézkedések előzték meg: 38 csendőrt vezényeltek Csongrádra,<sup>26</sup> a választási bizottság elnöke és helyettese pedig garantáltan kormánypárti volt.<sup>27</sup>

1901. október 10-ére tűzték ki a csongrádi választások időpontját. A nyílt választások gyakorlata szerint először sorshúzással meg kellett határozni, melyik jelölt választói kezdik a szavazást. Már ekkor lehetőség nyílt a visszaélésre: a két jelölt nevét tartalmazó papírtekercs különböző vastagságúra „sikerült”, így a kormánypárti elnök már a sorshúzás előtt tudta, hogy a Baross-párti választók szavaznak először. Ez kedvezett Barosséknak, mert a délelőtti eredmények ismeretében a kora esti órákban zajló vegyes választásokon még tudtak „igazítani” újabb szavazók mozgósításával.<sup>28</sup> Erre szükség is volt, mert a választások időarányos eredményei fej-fej melletti küzdelmet hoztak.

#### A választások időarányos eredményei<sup>29</sup>

| Idő              | Jelölt: Baross Imre | Idő              | Jelölt: Hegyi Antal |
|------------------|---------------------|------------------|---------------------|
| 9 <sup>00</sup>  | 40 szavazat         | 14 <sup>00</sup> | 85 szavazat         |
| 10 <sup>15</sup> | 95 szavazat         | 15 <sup>00</sup> | 150 szavazat        |
| 11 <sup>00</sup> | 135 szavazat        | 16 <sup>00</sup> | 202 szavazat        |
| 11 <sup>30</sup> | 170 szavazat        | 17 <sup>00</sup> | 230 szavazat        |
| 13 <sup>00</sup> | 242 szavazat        | 18 <sup>00</sup> | 250 szavazat        |

Hegyiék az esti vegyes választások előtt 8 szavazattal előzték meg Baross, annak ellenére, hogy 18 Hegyi-párti választót kora délután „visszavetettek”.<sup>30</sup>

A választásokon a jogosultak közel 80%-a nyilvánított véleményt, ami a korabeli viszonyok között aktív részvételnek számított. Az este háromnegyed nyolckor befejezett választásokon Baross János győzött 337 szavazattal a 317 szavazatot gyűjtött Hegyi Antal előtt. Hegyiék a vereség okait keresve alighanem helyesen lát-

<sup>24</sup> Csongrádi Múzeum (továbbiakban: CSM) Ludrovai-hagyaték Ltsz. 88.2.1.

<sup>25</sup> Kovács Endre 1979. 1212–14.

<sup>26</sup> CSML (SzF) Alispáni általános iratok 930/1901.

<sup>27</sup> Tiszavidék, 1901. okt. 13.

<sup>28</sup> Tiszavidék, 1901. okt. 20.

<sup>29</sup> CSML (SzF) Alispáni általános iratok 930/1901.

<sup>30</sup> Tiszavidék, 1901. okt. 27.

ták, hogy ehhez hozzájárultak a kormánypártot támogató hatósági akciók, ugyanakkor okkal hibáztathatták az Ugron-párt vezetését is, amiért segítségnyújtása csupán „egy-két táviratra szorítkozott”.<sup>31</sup>

A választások mérlegét megvonva megállapíthatjuk:

- a helyi előzetes várakozásnak megfelelt a kialakult kép, amint azt a Tiszavidékben nyilvánosságra hozott, név szerint leadott voksok mutatják,
- a szabadelvűek táborában a birtokos parasztság mellett ott találtuk a zsidó kispolgárokat, az értelmiségieket és az állami tisztviselőket, akiket a Szabadelvű Párt liberalizmusa vonzott,
- Hegyire szavazott a birtokos parasztság többsége,<sup>32</sup> a plébános antiszemitizmusa azonban távoltartotta és eleve az ellentáborhoz sodorta a város zsidó vállalkozó és értelmiségi rétegét.

Összességében megállapíthatjuk, hogy ezen az ellenzékiiségről híres vidéken a kormánypárt nem várt mandátumhoz jutott, az Ugron-párt pedig egy majdnem biztos parlamenti helytől esett el.

### A választás után

A képviselőválasztás vihára még alig vonult el, amikor a Csongrád Megyei Ellenzék 1901. október 30-i száma közölte Nagy Pál Imrének a királyi kúriához intézett beadványát Baross János ellen. A vád: Baross János visszaélssel jutott szavazatokhoz.

Az ezt követő kúriai vizsgálatból azonban a vesztes fél, Hegyi Antal és köre sem maradt ki: a Csongrádi Lap 1902. február 8-án már a vizsgálat megindulásáról tudósított. Az etetés, itatás — ahogyan a kor nevezte — tehát parlamenti ügyé terebélyesedett. Az Országgyűlés képviselőházának irományai VII. kötete őrzi az ügy kivizsgálására alakult „külön bíráló bizottság véleményes jelentését”, a bizottság üléseiről felvett jegyzőkönyvet, amelyet a Tisztelt Ház elé terjesztettek.

A vizsgálat 1902. febr. 27-én kezdődött és majd egy évig tartott, jogi keretét a már említett választási bíráskodás kúriai törvénye adta.<sup>33</sup>

Lapozzuk a jegyzőkönyvet! A Nagy Pál Imre és társai csongrádi lakosok által, az 1901. évi október hó 10-ik napján Csongrádon megtartott képviselőválasztás érvénytelenítése iránt beadott kérelmet a kúria megtárgyalta, majd ítélete alapján a képviselőház vizsgálatot rendelt el. Az érvénytelenítés indoka, „hogy az érvénytelenített választás alkalmából a csongrádi választókerületben oly jelenségek merültek fel, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az etetés és itatás nagyobb mérvben űzött”.<sup>34</sup>

Az országgyűlés vizsgálóbizottságot nevezett ki az ügy további felderítésére, amelynek tagjai: dr. Szeless József, Justh Gyula és Nyegre József voltak.<sup>35</sup> A kúria vizsgálati adatai szerint az 1901-ben érvényes képviselőválasztás névjegyzékében 848 választó szerepelt, akik közül a Baross-párti vacsorákon 63-an, a Hegyi-párti etetés-ítatáson 220-an vettek részt. 273 szavazót nem hallgattak ki.<sup>36</sup>

<sup>31</sup> Tiszavidék, 1901. okt. 23.

<sup>32</sup> Tiszavidék, 1901. okt. 27., nov. 3.

<sup>33</sup> *Ruszoly József* 1980. 315—316.

<sup>34</sup> OKI VII. 337.

<sup>35</sup> Uo. 338.

<sup>36</sup> Uo. 338.

A parlamenti bizottság két tagja, Justh Gyula és Szeless József 1902. szeptember 21-én érkezett meg Csongrádra, és további 80 embert hallgattak ki, de újabb tényeket nem tártak fel.<sup>37</sup>

A nyomozás alaposágát mutatja a részletes jegyzőkönyv, amelyből kiderül: melyik választó, melyik kocsmában — esetleg a plébánián — mit fogyasztott (pl. a plébánia udvarán az „56., 58. sz. a. kihallgatott tanúk 1-1 pohár sört kaptak, 1 szellet kenyeret, 1 pohár pálinkát, 5. kis disznóhúst, 17. ehhez egy pohár sört stb.” Az ellenpárt ellátása is hasonló: „a választás napján a Schönfeld-féle vendéglőben 1 pohár sör és kifli, kevés pálinkából stb. álló ellátásban részesült 30”...)”<sup>38</sup> Az ügyben szereplő vendéglők a következők voltak: Schönfeld Adolf, Kaszaniczky Dénes, Fekete Lajos, Szilávik János és Dávai Béla vendéglője. Érdemes kiemelni a jegyzőkönyvből néhány, a vendégül látásra alkalmat szolgáltató ürügyet: például Fekete Lajos okt. 30-án ünnepelte 50. születésnapját, amely alkalmából vacsorát rendezett. A kúria megállapította, hogy 1852. ápr. 10-én született! Kaszaniczky Dénes október 6-án névnapját és háza befejezését ünnepelte. A valóság: a ház már 1900-ban állt, névnapjának előestéje október 9-ére esett.

De idézhetnénk a többi hasonló esetet is. A bizottság két oldalról közelítette meg a kérdést: egyrészt megvizsgálta Baross János személyes felelősségét és magatartását, ugyanakkor vizsgálta azokat a tényeket, amelyek a „választók megvesztegethetőségét és erkölcsi süllyedését tanúsítják, amelyből a csongrádi választókerületben a választásnak hasznalhajtó üzletté való elfajulására lehet következtetni”.<sup>40</sup> A bizottság alátámasztotta a kúria ítéletét az első számú kérdésben: egyetértett Baross János megválasztásának érvénytelenítésével. A második esetben azonban nem javasolta a képviselőháznak a választókerület képviselőküldési jogának felfüggesztését. Az indoklás részletes. Lényege: nem bizonyítható, hogy a választók etetéshez-itatáshoz kötötték volna szavazatukat, „a Curia megállapítása szerint is, kapacitálások nem történtek, tehát a választók nem befolyásoltattak, de azok pártállása már megelőzőleg ki volt jegecedve, ... az összes adatok és jelenségek mérlegelése alapján a csongrádi választókerület választó polgárai megvesztegethetőségére, meglazult erkölcsi érzékére stb. következtetni egyáltalában nem lehet”.<sup>41</sup>

A végső szót az országgyűlés 1902. november 14-i, pénteki ülésén mondták ki. A jelenlévő képviselők többsége — 221 fő — nem fogadta el a bizottság javaslatát, és az 1899. XV. tc. 140. §-a alapján a csongrádi kerület képviselőküldési jogát az 1901—1905-ös törvényhozási ciklusra felfüggesztette.<sup>42</sup> Az ítélet célja az volt, hogy a további esetekről elrettentsen: „... minthogy a Cúria ítélete megtorolta már annak a megválasztott képviselőnek eljárását, aki a törvény ellenére etetett és itatott, most itt az idő, hogy a t. képviselő ház torolja meg a választókerülettel szemben”.<sup>43</sup>

A felfüggesztés mellett szavaztak többek között Csernoch János, Justh Gyula, Mikszáth Kálmán, Bartha Miklós, gr. Bethlen István. A másik oldalon találjuk viszont Széll Kálmánt, Szivák Imrét, gr. Tisza Istvánt. Nem voltak jelen a szavazáson Kossuth Ferenc és Ugron Gábor. A felfüggesztő határozat megjelent a Budapest Közlönyben. A hírre az Alföldi Ellenzék 1902. november 16-án reagált „Az ország szé-

<sup>37</sup> Alföldi Ellenzék, 1902. szept. 24.

<sup>38</sup> OKI VII. 339—340.

<sup>39</sup> Uo. 342—343.

<sup>40</sup> Ruszoly József 1980. 315—316.

<sup>41</sup> OKI VII. 346.

<sup>42</sup> OKN VIII. 404.

<sup>43</sup> Uo. 402.

gyene” című cikkében. Egy későbbi számában — november 19-én — példátlanul minősítette az esetet, amely 800 embert fosztott meg politikai jogaitól.

A határozatot megkapta Csongrád központi választmánya is, kifüggesztették, és a lakosság 60 napig olvashatta. (8. dok.) Az alispáni iratok között található az a másolat is, amely a nov. 14-i parlamenti ülés jegyzőkönyvéről készült, s tartalmazza a szavazás menetét, a leadott szavazatok számát, arányát.

Még tartott a bizottság vizsgálata — miközben Baross a kúriai ítélet már függesztette —, amikor a háttérben megindult az újabb szervezkedés a mandátumért,<sup>44</sup> amely a későbbi határozat értelmében nem járhatott sikerrel.

## Összegzés

A századfordulóra egyre nehezebbé vált a dualizmus mélyülő válságának leplezése. A megbuktatott Bánffy Dezsőt követő Széll Kálmán — akit az ellenzék Magyarország vezérigazgatójának gúnyolt — a „jog, törvény, igazság” hármas jelszavával ígért tiszta kezű kormányzást az ellenzéknek.

Az 1901. évi választásoknak a Széll Kálmán-i politika eredményeként kialakuló erőviszony-változásokat kellett volna demonstrálniuk. Az események azonban nem a várt eredményeket hozták.

A csongrádi kerületben a szabadelvű liberális töltetű program sikert hozott ugyan, és mandátumhoz juttatta Baross Jánost, hiszen a Hegyi Antal iránti ellenszenv még azokat is táborába sodorta, akik addig az ellenzék valamelyik csoportja tagjának vallotta magát, de a kúriai vizsgálat és annak következménye nemcsak az új képviselőt fosztotta meg székétől és Csongrádot képviselőválasztó jogától, hanem a tiszta kezű kormányzást ígérő szabadelvű kormányzatra sem vetett jó fényt. Tehát a helyi választási harcban részt vevő felek közül egyik sem tudott markánsan körvonalazott utat mutatni, amely a vidék gondjainak megoldásához vezethetett volna.

## DOKUMENTUMOK

### 1

#### A CSONGRÁDI KÖVETVÁLASZTÓK FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG-PÁRTI PROGRAMJA (részletek)

Alulírottak Csongrád városi követválasztó polgárok becsületszavunkra ígérjük és fogadjuk, hogy a folyó 1901. évben megtartandó országgyűlési képviselőválasztáson szavazatainkat csak azon képviselő jelöltre adjuk, ki becsületszavára ígéri és fogadja, hogy magáévá teszi és országgyűlési képviselői működésében mindenkor híven követi a következő programpontjainkat és megállapodásainkat [...]

<sup>44</sup> Kossuth Ferenc 1902 júniusában levelet írt Ludrovai Tóth Istvánnak, amelyben kéri, hogy az általa pártfogolt Polónyi Gézát támogassa csongrádi képviselővé választásában. De próbálkoztak hasonló céllal a szabadelvűek is: pl. Kumlányi Ferenc esztergomi prelátus kanonok. (CSML (SzF) Főispáni bizalmas iratok 14/1901.)

## II-ik rész

A megyei és helyi ügyekben kívánjuk és követeljük:

1-ször: Hogy a jelenlegi gonosz és erőszakos közigazgatási rendszer képviselői a vármegye és községek éléről kíméletlenül eltávolíttassanak, s helyükbe alkotmányos érzelmű és törvényt tisztelő tisztviselők alkalmaztassanak.<sup>1</sup>

2-szor: Csongrád községe minél előbb méltóságának megfelelő rendezett tanácsú várossá fejlesztessek.

3-szor: A megválaszolando képviselőnek a választó közönséggel való érintkezés végett Csongrádon állandó lakással kell bírnia,<sup>2</sup> és kötelessége a megyei és városi közgyűléseken részt venni, és ott a nép szabadsága és érdekei felett őrködni.<sup>3</sup>

A római katolikus főünnepségeken Csongrádon tartózkodni, és azokon működéséről választóinak számot adni, s őket minden közérdekű dologról kellőleg tájékoztatni, és ebbeli kötelességének teljesítésére becsület szavát írásban kell lekötni.<sup>4</sup>

Kelt Csongrádon 1901. évi május hó 12-én

Hegy Antal

Ludrovai Tóth István

(63 aláírás)

*A Csongrádi Múzeum. Ludrovai Tóth István hagyatéka. (A továbbiakban: Ludrovai-hagy.)* Ltsz. 88.2.2. — Kézzel írott fogalmazvány.

1. A programot megfogalmazó Ludrovai Tóth Istvánnak mély ellentétei voltak a vármegye főispánjával, dr. Vadnay Andorral — így érthető a erőteljes fogalmazás. Vö. Tiszavidék, 1901. máj. 12.
2. A századvég csongrádi képviselői mind vidékiek voltak: Szivák Imre (1886—1892), Hock János (1892—1896), Gajári Ödön (1896—1900), Dienes Márton (1900—1901).
3. Áttekintve a közgyűlési naplókat, nem találkoztunk az országgyűlési képviselők nevével a jelenlévők között. Legfeljebb csak úgy, hogy a képviselőtestület feladattal bízta meg a képviselőt. CsML (SzF) Közgyűlési jegyzőkönyv 1903. márc. 17.
4. Valószínű, hogy a program nyomtatásban is megjelent, erre a „Függetlenség kinyomandó” Ludrovai bejegyzés utal. Sajnos eddig a nyomtatott példány nyomára nem bukkantunk. Ludrovai hagy. Ltsz. 88.2.2. (4. lap).

## 2

### SAJTÓTUDÓSÍTÁS A FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG-PÁRT CSONGRÁDI ALAKULÓ ÉRTEKEZLETÉRŐL

A Független Magyarország-párt múlt vasárnap (máj. 12.) tartott szervezkedő értekezletéről tudósításunk a következő:

Az értekezleten dacára, hogy csak tántoríthatatlan párthívek voltak meghíva, oly nagy számban jelentek meg a választó polgárok, hogy a plébánia nagy termébe tervezett tanácskozást a parókia udvarán kellett megtartani. Hol mintegy 1500-an jelentek meg. Ludrovai Tóth István végrehajtó bizottsági elnök megnyitva az értekezletet, szép beszédben fejtette ki azokat az állapotokat, melyeken segíteni „itt az idő, most vagy soha”. Ő mint mondá, a segítséget egyedül a Független Magyarország-párt alakításában látja, s éppen ezért kérte a jelenlevőket, hogy figyelemmel hallgassák végig a végrehajtó bizottság által kidolgozott programot<sup>1</sup>.

S azután határozzanak, hogy elfogadják-e azt vagy nem!

Kívánnak-e még valamit hozzá toldani, vagy kihagyni belőle? Rásonyi Pap Gedeon a végrehajtó bizottság jegyzője rövid szavakban előadva az új párt létesítésének történetét, felolvassa a megválasztandó országgyűlési képviselő elé terjesztendő programot, mely nyíltan kimondja, hogy az azokban foglaltak betartásáról a képviselő jelölt reverzálást adni köteles.

Ezután Ludrovai Tóth István előterjesztésére pártvezérnek egyhangú lelkesedéssel Hegyi Antal választotta meg. Hegyi Antal meghatóan tárta fel azt a töméntelen meghurcoltatást és üldöztetést, aminek minden oldalról ki van téve, s éppen ezért kérte az értekezletet, hogy kíméljék meg őt ezen tisztségtől. Nagy lelkesedés követte a kijelentést; senki mást nem fogadva el az értekezlet pártvezérül, egyedül csak Hegyi Antalt, ki látva, hogy a visszahúzódas ki van zárva, elfogadta a pártvezérséget, s terjedelmesen, pontonként megmagyarázta a programot. Nem volt ahhoz senkinek hozzátenni valója, sem kihagyni való belőle. Egyhangúlag lett az mindenben elfogadva, mert belátták, hogy ha még ezzel a képviselő választással sem orvosolhatják bajaikat, akkor soha.

A végrehajtó bizottság az értekezleten 80 tagúvá egészítettet ki, kik mindannyian aláírták az értekezlet által elfogadott programot, elhatározva egyúttal, hogy azt ki nyomtatva, kivétel nélkül az összes választó polgárnak meg fogják küldeni.

Az értekezlet mintegy két órán keresztül tartott [...]

*Tiszavidék, 1901. máj. 19.*

1. A pártprogramot l. l. dok.

### 3

## A TISZAVIDÉK CIKKE A A FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG-PÁRT NÉPGYÜLÉSÉRŐL

Tisztelgés. A Független Magyarország-párt folyó hó 6-án, Úrnapján díszjelvények átadása végett Hegyi Antalnál tisztelgett, melyről a tudósításunk a következő:

A gyülekezés reggel fél kilenc órakor volt az Úri utca 3. sz. alatti háztelken. Pont 9 órakor indult meg a menet nemzeti színű zászlók alatt zenekísérettel a plébánia felé.

A menetet 12 fehérruhás leány nyitotta meg. A Kossuth teret már megszámlálhatatlan emberáradat borította el. A parókiára érve egy 12 tagú küldöttség járult a pártvezér elé, s miután Rásonyi Pap Gedeon a küldöttség, illetve a párt nevében felkérte, hogy az egész párt az udvaron várja vezérét, jelenjék tehát ott meg. Hegyi Antal megjelent a több ezer főre menő tisztelgők előtt. Lelkes éljennel fogadták. Ludrovai Tóth István mint a végrehajtó bizottság elnöke meleg szavú, szabad eszméktől áthatott beszédében üdvözölte a pártvezért, felkérte őt, hogy a díszjelvényeket fogadja el. Ezután Vári Etelka egy alkalmi verset mondott, s díszes ezüst tálcán adta át a jelvényeket, a vállszalagot és a párt díszkötésű programját. A nemzeti színű selyem vállszalag három méter hosszú s harminc centiméter széles, két végén gazdag arany rojtokkal, melyen arany betűkkel e szavak olvashatók: „Független Magyarország-párt.” Az átadott program nemzeti színű selyem kötésű, első lapján arany betűkkel ezen felhívással: „A csongrádi országos képviselő választók Független Magyarország-párti programja.”

Hátlapján ugyancsak arany betűkkel ez olvasható:

„Nagyságos és főtisztelendő Hegyi Antal római katolikus plébános úrnak mint lelkes vezérének — tisztelet jeléül: a Független Magyarország-párt.”



Szívreható beszéd kíséretében fogadta el Hegyi a díszjelvényeket s felolvasta az átvett programot, azt az egész gyülekezet egyhangú lelkesedéssel fogadta el. Ezután meleg hangon köszönte meg a sokaságnak az iránta tanúsított kitüntetést és ragaszkodást. Végül a végrehajtó bizottság határozatához híven kihirdetettvén, hogy ezt a programot minden választó megkapja, kerületenként 3—3 nem választó polgárnak egy-egy példány adatott, hogy annak tartalmát a nem követválasztók is ismerjék meg. *Tiszavidék, 1901. jún. 9. Tisztelgés.*

#### 4

### A FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG-PÁRTI NÉPKÖR ALAPSZABÁLYA (részletek)

#### I. Fejezet Általános rész 1. §

A társaskör címe: „Független Magyarország-párti Népkör.” Ennek megfelelőleg pecsétje is ugyanezen körirattal és az alakulási évszámmal „1901” van ellátva.  
Székhelye: Csongrád.

#### 2. §

A „Független Magyarország-párti Népkör” célja:  
Csongrád nagyközség polgárainak lelkében Magyarország állami önállóságának eszméjét fönntartani és fejleszteni, az alkotmányos jogok gyakorlása iránt való érdeklődést előmozdítani és őket azokra a törvény korlátai között kitanítani, a közművelődést és összetartást elősegíteni, a társadalmi békét fönntartani, a polgárok anyagi jólétét a közgazdasági és okszerű földművelési kérdések felkarolása által fokozni és a hazaellenes törekvéseknek útját állani.

#### 3. §

A népkör, mint politikai és társadalmi intézmény, az állami törvények által megengedett alkotmányos és társadalmi eszközökkel törekszik hazafias és emberbaráti céljait elérni. Ezen az alapon hat a magyar fajszeretet ébresztésére s az erkölcsi és társadalmi erők fejlesztésére. Társas összejövetelek által az együvé tartozás; felolvasások, szabad előadások és barátságos értekezletek által az összművelődés és vagyonosodás ápolására törekszik; anyagilag pedig feladatának ismeri a segélyre szoruló egyének, különösen a vagyontalanok, árvák, özvegyek és munkások érdekeinek felkarolását, valamint a hozzáforduló ügyes-bajos polgároknak tanáccsal és útmutatással való támogatását.

## II. Fejezet

### A tagok jogai, kötelességei, kilépése és kizárása

#### 6.

A „Független Magyarország-párti Népkör”-nek vallás és társadalmi különbség nélkül tagja lehet minden feddhetetlen jellemű, 20-ik életévét betöltött, magyarhonos, helybeli vagy vidéki illetőségű egyén.

A tagok feloszlának:

- a) rendes;
- b) pártoló;
- c) alapító;
- d) tiszteletbeli tagokra.

Rendes tagok csak férfiak lehetnek, kik alább a 10. §-ban meghatározott tagdíjat és illetéket lefizetik.

Pártoló tagok férfiak és nők is lehetnek, kik tetszés szerinti, de legalább 1 korona évi összeggel járulnak a népkör céljainak előmozdításához.

Alapító tagok hasonlóképp férfiak és nők is lehetnek, kik a meghatározott évi illetékek, illetve tagsági díjak helyett a 10. §-ban előírt tőkét lefizetik.

Tiszteletbeli tagok végre azon férfiak és nők lehetnek, kiket a magyar haza, a város vagy a népkör érdekeinek előmozdítása körül szerzett érdemeiként a közgyűlés dísztagoknak megválaszt.

#### 10. §.

Minden rendes tag felvételi díjul egy koronát köteles fizetni. A rendes tagsági díj pedig egy évre két korona, mely előleges félévi részletekben fizetendő.

Az alapító tagok egyszer mindenkorra legalább negyven korona összeget tartoznak a népkör pénztárába tőkeképpen letenni, de különben tagdíjmentesek.

A népkör a testvériség ápolása végett a rokoncélú helybeli és vidéki egyletekkel barátságos érintkezést tart fenn s ünnepélyeire úgy azokat, mint a hatóságokat meghívja [...]

Kelt Csongrádon 1901. évi július hó 28-án

Rásonyi Papp Gedeon  
jegyző

Ludrovai Tóth István  
elnök

*Ludrovai-hagy. Ltsz. 88.2.3.1—2. — Tintával írott tiszttárazatok; összefűzött és a plébánia pecsétjével ellátott ívek.*

1. A kör működését ugyan a belügyminiszter nem engedélyezte, de ennek ellenére a tisztségválasztó ülés hatásában felért egy függetlenségi politikai demonstrációval. CsML (SzF) Alispáni általános iratok 930/1902.

## JEGYZŐKÖNYV A FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG-PÁRTI NÉPKÖR ALAKULÓ GYŰLÉSÉRŐL (részletek)

Jegyzőkönyv,

mely felvételre Csongrádon az 1901 évi július hó 28-án délelőtt 11 órakor a római katolikus paplakban tartott alakuló gyűlésről.

2. ... elnök a gyűlés vezetését átvevén, Hegyi Antal előadó indítványozza, hogy miután a szabad polgárok által fenntartott 48-as népkör a hatalom által minden elfogadható ok nélkül elnyomatott, s meg vannak fosztva a független érzelmű polgárok attól, hogy egyesületi úton egymással érintkezzenek, eszmecserét folytassanak és a közügyeket mindnyájunk jól felfogott érdeke szempontjából megbeszélhessék, mondja ki a gyűlés, hogy „Független Magyarország-párti Népkör” elnevezéssel új egyletet alakít, annak elkészített alapszabályait megvitatja, s a változott viszonyokhoz képest elfogadja és jóváhagyás végett a magyar királyi belügyminisztérium elé terjeszti. Ezen indítvány egyhangúlag elfogadtatván az elnök határozatilag kimondja [...] új politikai és társadalmi egyletet alakítanak.

4. Hegyi Antal előadó ezek után indítványozza, hogy az elfogadott alapszabályok [...] értelmében alakítsa meg a közgyűlés az igazgatói választmányt. Mire közfelkiáltással megválasztattak: a) elnökké: Ludrovai Tóth István b) alelnökké: Kuklics György és Sinkó Ferenc c) választmányi rendes tagokká: 1. Nagypál Imre, 2. Huszka János, 3. Dragon Károly, 4. Túri István, 5. Percze Péter, 6. Bacsa Pál, 7. Szilber János, 8. Lajos István, 9. Magyar János, 10. Kelemen Mátyás. d) választmányi tagokká: 1. Keller János, 2. Túri János, 3. Deák Gy. Rókus, 4. Nagy Mihály, e) jegyzővé: Rásonyi Papp Gedeon f) pénztárnokká: Náfrádi Balázs g) könyvtárnokká: Szabados László h) rendezővé: Szőke Mihály i) számvizsgálókká: Ludrovai Tóth József, Bertus János és Szabados József.

*Ludrovai-hagy. Ltsz. 88.2.4. — Tintával írt kézirat, egybefűzött ívek.*

## A CSONGRÁDI SZABADELVÚ PÁRT VÁLASZTÁSI KÖVETELÉSEI (részletek)

[...] Tisztelt képviselőjelölt úr! Az előbbieken polgártársainkhoz szólottunk — a következőkben önhöz emeljük szavunkat, hadd tudja meg a nép egyszerű fiaitól, hol és mi fáj minékünk [...]

Nem jól van ez így s hogy ne így legyen: elmondjuk egyszerűen, őszintén, hogy mit kell tenni a törvényhozásnak [...]

Kérjük m.t. képviselőjelölt urat, méltóztatassék működésével az imitt következő teljeseését elősegíteni:

Szakítani teljesen azzal a régi, erkölcstelen politikával, a mely a hangzatos ígérek be nem váltásában nyilatkozott meg úgyannyira, hogy törvényeink is csak írott malszavok maradtak a papíron, az életben önkény és hazuság uralkodott.

[...] egyetértőleg óhajtjuk, hogy a városi közigazgatás minél előbb foglalja vissza a régi alakját és rendezett tanácsa visszaállíttassék.

A községi terhek leszállítását azonban ennek dacára is kivihetőnek tartjuk, — mert a nagy uradalmak, puszták belevonása által a szegény Csongrád megyei községek oly hatalmas erőt nyernének háztartásuk fedezésére —, hogy a póttadók aránytalan nagysága rohamosan lepadna. Ez a sérelem, az óriási uradalmak kivonása a községi terhek viselése alól, Csongrád vármegye összes községének nagy sérelme.

Az őstermelésben, a földművelésben tudjuk a magyar nemzet alapjait. Azt tartjuk, akié a föld, azé a haza; azt tartjuk, hogy a magyar föld a magyaroké legyen. [...] A nemzet politikai önállóságának, a hazfias erények fejlődésének általános művelődésünk gerincét a közép-birtokosban tudjuk.

Fájdalommal látjuk a magyar közép-birtokos osztály pusztulását.

Azért követelünk intézkedéseket, amelyek a közép-földbirtokost osztály a hol még áll, támogatják, a hol már elpusztult, újra teremtik.

Kívánjuk a minimum feloszthatlanságát, és az otthont mentesítő intézkedéseket.

Kívánjuk a kötött birtokok helyes kezelését, farm bérletekké való átalakítását, s mindezen viszonyok pénzügyi rendezésénél az állami szavatosság közbelépését.

Kívánjuk a földbirtok művelési eszközeinek lefoglalhatatlanságát.

A telepítések, parcellázások és a birtok viszonyok egyéb szabályozását csak a járadékadó törvénybe iktatásával és oly szervezetek létrehozatalával véljük keresztül vihetőnek, amelyeknél az állam jótálló ereje a mainál nagyobb mértékben teszi lehetővé az olcsó pénzbeszerzést. [...]

[...] kijelentjük nyíltan, hogy az ön küzdelme a mi küzdelmünk is, az ön programja a mi programmunk is, az ön sikere a mi sikerünk is lévén: s ezért az országgyűlés 5 évi időtartama alatt szakadatlan érdeklődéssel és tevékenységgel mindig oldala mellett leszünk, s nem szűnünk együtt küzdeni hazánk és városunk üdve, békéje érdekében, amíg közös óhajtásaink a nép javára és boldogulására meg nem valósulnak.

Isten minket úgy áldjon, úgy segítjen!

Csongrád város közbékéjének

visszaállítására alakult

SZIVÁK—BAROSS-PÁRT.

*Csongrádi Lap, 1901. szept. 22. Tisztelt polgártársaink!*

7

KOSSUTH FERENC LEVELE  
LUDROVAI TÓTH ISTVÁNHOZ

1902. június 2-án

Igen tisztelt Ludrovai Tóth Úr!

Arra kérem önt, hogy hasson oda abban a táborban, amelyhez ön tartozik, hogy Polónyi Gézá t kiáltsák ki Csongrádon jelöltnek. Ő a függetlenségi eszmék tán-  
toríthatatlan híve, és azokban a válságos időkben, melyekhez közeledik az ország, Polónyi Géza hatalmas erejére szüksége van a hazának. Holnap küldeni fogok egy felhívást a csongrádi választókhöz Polónyi érdekébe, kérem terjessze ezt, és hasson oda, hogy minden függetlenségi ember egyhangúlag Polónyit jelölje.

Szívélyes üdvözlettel  
Kossuth Ferenc

*Ludrovai-hagy. Ltsz. 88.2.6. — Tintával írt kézirat.*

## A BELÜGYMINISZTERIUM LEVELE CSONGRÁD VÁROS KÖZPONTI VÁLASZTMÁNYÁHOZ

Csongrád város központi választmányának.

Csongrád város választó kerületében a múlt évben országgyűlési képviselővé megválasztott Baross János választása kérvénnyel támadtatván meg, ezt a választást a m. kir. Kúria az 1899. évi XV. t. cz. alapján érvénytelennek nyilvánította. E kúriai ítélet folytán a képviselőház az idézett törvény 137. §-a értelmében az említett választókerületben vizsgálatot rendelt el s az ügyre nézve a folyó hó 14-én tartott ülésében elhatározta, hogy Csongrád város választókerületének képviselőküldési jogát a most folyó országgyűlés tartamára felfüggeszti. Az erre vonatkozó képviselőházi ülés jegyzőkönyvi kivonatának hiteles másolatát.) alatt idezáva azzal a felhívással küldöm meg a Címnek, hogy a képviselőház előlídezett határozatának a választókerületben hirdetmény útján leendő közzététele és ott 60 napon át való kifüggesztése iránt sürgősen intézkedjék, s az ily irányban tett intézkedés eredményét hozzáj lentse be. Önként értetik, hogy Csongrád város választókerülete képviselőküldési joga felfüggesztésének tartama alatt is a központi választmány kötelessége leendő a névjegyzék évenkénti kiigazítása céljából az 1874. évi XXXIII. és az 1899. évi XV. t. cikkekben előírt teendőket pontosan teljesíteni. Végül értesítem a Címet, hogy a képviselőház idézett határozatának a Budapesti Közlöny hivatalos lapban való közzététele iránt egyidejűleg intézkedtem. Budapesten, 1902. november 24-én ...

*CSML(SZF) Alispáni általános iratok 930/1901. — Géppel írt másolat.*

## 9

### KIVONAT A KÉPVISELŐHÁZ 1902. ÉVI NOVEMBER 14-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉNEK JEGYZŐKÖNYVÉBŐL

A képviselőház napirend szerint tárgyalás alá veszi a bíráló bizottságok kebeléből a házszabályok 119. §-a értelmében kisorsolt külön bíráló bizottság javaslatát a csongrádi választókerület képviselő küldési jogának felfüggesztése kérdésében.

A bizottsági előadónak és a kisebbségi vélemény előadójának meghallgatása után elnök felteszi a kérdést: elfogadja-e a Ház a külön bíráló bizottságnak a csongrádi választókerület választási jogának kérdésében benyújtott azon javaslatát, hogy a kerület képviselőküldési joga ne függesztessék fel, igen vagy ne? — Eközben több tag névszerinti szavazást kérván, elnök a névszerinti szavazást elrendeli s az ülést 5 percre felfüggeszti. — Szünet után a névszerinti szavazás a képviselők névszerinti felhívásával lefolyván, elnök a szavazás eredményét a következőkben jelenti be: Az igazolt képviselők száma 410, elnök nem szavazott. Igennel szavazott 46, nemmel szavazott: 221, távol volt 142 képviselő. Ezek folytán elnök a képviselőház határozatát a következőkben mondja ki: A képviselőház a bíráló bizottságok kebeléből kisorsolt külön bíráló bizottságnak a csongrádi képviselő választó kerület képviselő küldési joga kérdésében benyújtott azon javaslatát, hogy a kerület képviselő küldési joga ne függesztessék fel, el nem fogadja s Csongrádon választó kerület képviselő küldési jogát az 1899. XV. t. cz. 140. §-a rendelkezéseihez képest a jelen országgyűlés tartamára felfüggeszti. Ezen határozat a házszabályok 122. §-ának rendelkezéséhez képest a hivatalos lapban közzé teendő s a választókerületet képező Csongrád nagy községben 60 napon át hir-

detmény útján közhírré teendő. E határozat végrehajtása iránt a belügyminiszter a Ház elnöke útján megkerestetik. Nyegre László s. k. a képviselőház jegyzője. —  
A másolat hitelül:

olvashatatlan aláírás

CSML(SZF) Alispáni általános iratok 930/1901. — Géppel írt másolat.

## IRODALOM

- Az 1901. évi október hó 24-én hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. VII. Bp. 1902. (röv.: OKI)  
Az 1901. október 24-ére összehívott országgyűlés naplója. VII. Bp. 1902. (röv.: OKN)  
*Bodrogközi Zoltán*  
1929 A magyar agrármozgalmak története. Bp.  
*Handák Péter* (főszerk.)  
1978 Magyarország története 7/1. 1890—1918. Bp.  
*Hegyi Antal*  
1896 Legyen világosság. Bp.  
*Kárász József*  
1974 A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1843—1970. Szeged  
*Kovács Endre* (főszerk.)  
1979 Magyarország története 6/2. 1848—1890. Bp.  
*Mérei Gyula*  
1971 A magyar polgári pártok programja. 1867—1918. Bp.  
*Ruszoly József*  
1980 A választási bíráskodás Magyarországon (1848—1948). Bp.  
*Váry Gellért*  
1974 Emléklapok Csongrád múltjából. (1904). Hasonmás kiadás. Az utószót és a jegyzeteket írta Tari László. Szerk.: Péter László. Szeged, Somogyi-könyvtár

### Abgeordnetenwahl in Csongrád im Jahre 1901

*Erdélyi, Péter—Sebők-Gombos, Zsuzsanna*

Im Aufsatz wird die Abgeordnetenwahl in Csongrád 1901 anhand Quellen des Museums der Stadt Csongrád rekonstruiert. Der Aufsatz besteht aus zwei Abschnitten: die Darlegung der Geschichte der Abgeordnetenwahl im Jahre 1901 und die wortgetreue Veröffentlichung der wichtigsten Dokumente. Im ersten Abschnitt werden die Interpretation der Quellen, die Vorgeschichte der Wahl, die Wahl selbst und die Probleme der Enthebung der Abgeordneten und des Bezirks dargestellt. In dem zweiten Abschnitt werden diese Ereignisse mit acht Dokumenten bestätigt.

Die Geschichte der Abgeordnetenwahl in Csongrád kann für typisch der Parteiwerbungen und der Missbräuche des Dualismus gehalten werden. Charakteristisch ist aber, dass laut XV. Gesetzartikel vom Jahre 1899 allein im Bezirk Csongrád das Abgeordnetenrecht enthoben wurde.

Die zwei Kandidaten der örtlichen Wahl: der Pfarrer Antal Hegyi aus Csongrád in Vertretung von der Ugron-Partei, und János Baross mit einem liberalen und regierungsfreundlichen Programm in Vertretung von dem Ungarischen Landwirtschaftlichen Verein. In der Wahl gewann der liberale Kandidat die Mehrzahl der Stimmen, aber die Gegenpartei von Hegyi wollte es nicht annehmen. Von der Kurie und der Sonderkommission des Landtags wurde deshalb eine Untersuchung verordnet und folglich war der Bezirk mit seinem Abgeordneten enthoben.

Im Aufsatz werden neue Dokumente betreffs des Hintergrundes der Parteikämpfe zur Zeit des Dualismus dargelegt.

# Szentes az 1861. évi alkotmányosság idején

LABÁDI LAJOS

(*Szentes, Csongrád Megyei Levéltár*)

Az 1850-es évek végén a Habsburg-birodalom területén mind erőteljesebbé váló demokratikus és nemzeti mozgalmak nyilvánvalóvá tették a nyílt abszolutisztikus kormányzati rendszer válságát. Az olaszországi háborúban elszenvedett súlyos vereség következtében az uralkodó kormányzati változtatásokra kényszerült, amelyek Magyarországot is érintették. 1860. március 30-án felmentette Albrecht főherceget főkormányzói állásából, s helyébe a magyar származású Benedek Lajos tábornagyot nevezte ki. Ferenc József ezzel a személycserével a Magyarországgal szemben eddig alkalmazott politika megváltoztatása, vagyis a Bach-rendszer lebontása mellett döntött. A kinevezést tartalmazó legfelső kézirat megszüntette az ország közigazgatási egységét megbontó helytartósági osztályokat, intézkedett az Összpontosított Helytartóság Budán történő felállításáról, továbbá kilátásba helyezte a korábbi megyei és községi önkormányzati testületek helyreállítását, valamint az országgyűlés összehívását.

Mindezek megerősítést nyertek az 1860. október 20-án kibocsátott ún. Októberi Diplomában, amelyben az uralkodó újrászabályozta a birodalom közjogi viszonyait. Ígéretet tett, hogy a törvényhozás jogát ezentúl az országgyűlések és a birodalmi tanács közreműködésével gyakorolja. Elrendelte az országgyűlések összehívását, a Magyar Udvari Kancellária és a Magyar Helytartótanács visszaállítását. Fölmentette hivatalából Benedek Lajos tábornagyot, és kinevezte báró Vay Miklóst magyar kancellárrá. Az országgyűlés összehívása mellett engedélyezte a hagyományos megyei és községi szervek helyreállítását. A megyék élére alkotmányos főispánokat nevezett ki.<sup>1</sup>

## 1. Az önkormányzati testületek megalakítása

Az Októberi Diploma kibocsátása után megkezdődött a megyei önkormányzati szervek helyreállítása. Az ezzel kapcsolatos Csongrád megyei előértekezleteken — melyeken már az új főispán, Tomcsányi József elnökölt — a meghívottak kinyilatkoztatták, hogy csakis az 1848: 16. és 17. tc.-ek szolgálhatnak kiindulópontul. Ennek megfelelően az 1848. évi megye tisztikar és Bizottmány részvételével tartották meg az

<sup>1</sup> A korszak áttekintéséhez lásd: Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. október 20-tól 1861. április 2-ig. Pest, 1861.; *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1848—1865. Bp. 1922.; *Sashegyi Oszkár*: Az abszolutizmus kori levéltár. Bp. 1965.; *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választóján (1860—61). Bp. 1967.; Magyarország története VI/1. Az abszolutizmusra vonatkozó rész *Szabad György* munkája. Bp. 1979.

alakuló közgyűlést Hódmezővásárhelyen, 1860. december 18-án. Elsőként intézkedtek az időközben elhalt bizottmányi tagok pótlásáról, s tisztújítás napjának kitűzéséről, valamint a megyei hagyományos járási beosztásának helyreállításáról. A Bizottmány kiegészítése nyomban megtörtént a megye városainak és községeinek delegáltjaiból. (A 433 fős megyei Bizottmányban Szentés városa 91 taggal képviseltette magát.) A tisztújításra december 20-án került sor. Az első és másodalispáni posztra az 1848. évi első és másodalispán, Rónay Mihály és Török Bálint került. A járási tisztviselők megválasztásánál már a megye hagyományos közigazgatási beosztását vették alapul. Ez a három történelmi járás (tiszáninnyi, tiszántúli, központi) helyreállítását jelentette. A tiszántúli járás élére — amelyhez Szentés városa is tartozott — Boros Sámuel 1849-es szentesi polgármestert választották meg. A tisztújítás befejeztével a megválasztott tisztviselők letették a hivatali esküt. A főispán utasította az első alispánt, hogy mielőbb gondoskodjék a megszűnt cs. kir. hatóságok iratainak átvételéről.<sup>2</sup>

A megyei Bizottmány és tisztikar megalakulását követően megkezdődhetett a rendezett tanácsú városok újjászervezése. Ezzel kapcsolatban ifj. Majláth György tárnokmester — 1860. december 27-én kelt körlevelében — utasításokkal látta el a főispánokat. Felhívta figyelmüket, hogy a szervezés egyelőre csak a városok beligazgatására terjedjen ki, a bírói állásokat az országbírói értekezlet javaslatainak elkészüléséig ne töltsék be. A tárnokmesteri körlevellet 1861. január 8-án tárgyalta Csongrád Megye Bizottmánya. A rendezett tanácsok újjászervezésének kivitelezési módja körül megoszlottak a vélemények. A megyei előljárásság részéről indítványozták, hogy az 1848/49-ben rendezett tanáccsal ellátott városok lakosságát népgyűlésen kérdezzék meg arról, akarják-e magukat az 1848: 23. tc. értelmében szervezni, vagyis kívánják-e a rendezett tanács visszaállítását. A városok által delegált bizottmányi tagok egy része nem értett egyet az indítvánnyal. Hivatkoztak a tárnokmesteri rendelet azon kitételére, amely szerint a városok és községek minden előleges felszólítás, megkérdezés nélkül, azonnali szervezkedésre utasítandók. Érvként hozták fel, hogy a városok jelenlegi törvénytelen helyzete éppúgy a bukott rendszerből ered, mint a megyéé. Tehát ha a megyének volt joga önmagát szervezni, akkor nem lehet kétségbe vonni a városok ehhez való jogát sem. Az indítványt ellenzők érvelését azzal szerelték le, hogy az önkormányzat elve éppen akkor és azáltal lenne megsértve, ha a megye a rendezett tanácsok felállítását a népnek mint erkölcsi testületnek — a „semmit rólunk nélkülünk” elv mellőzésével — előleges megkérdezése nélkül végzésileg kimondaná. A vita lezárásaként határozatban mondták ki, hogy a városok lakossága megyei küldöttségek által kérdeztessék ki: rendezett tanáccsal akarják-e magukat kormányozni.

A szentesi népszavazás megszervezésére Boros Sámuel főszolgabíró, Mikecz Ferenc alszolgabíró és Bartha János esküdtet nevezték ki. A szavazásra jogosult lakosok névjegyzékének összeállítása után írásban értesítettek minden érdekeltet a tervezett szavazás határnapjáról. (Az 1848: 5. tc. választójogi cenzusa alapján a névjegyzékben 2431 lakos neve szerepelt.) A szavazás tizedenként három turnusban történt január 15—17. között. A küldöttek minden alkalommal szó szerint felolvasták az 1848: 23. tc.-t, majd közérthetően elmagyarázták a rendezett és a rendezetlen tanács

<sup>2</sup> Csongrád Megyei Levéltár Szentési Fióklevéltára (a továbbiakban CSML (SzF) 1—3., 10., 13—50/1860. Csongrád Vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei és iratai (a továbbiakban Bizottmányi jgk. és ir.). *Zsilinszky Mihály*: Csongrád vármegye története. Bp. 1900. 3. köt. 267—287.; *Molnár László*: Csongrád vármegye közigazgatási szervezetének átalakulása 1848—1871. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század. Szeged, 1978. 147—150.; Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv. Szeged, 1987. 2. köt. 20—24.



közötti különbséget. Ezek után szólították fel nyilatkozattételre az egybegyűlteket. A szavazás eredményéről a küldöttségi elnök az alábbiakat jelentette a megyei Bizottmánynak: „Többször ismételt kérdésünkre általános felkiáltással elannyira kivétel nélkül, hogy avagy csak egy ellenkező szó sem keletkezett, mindnyájan a rendezett tanács felállítására eránt akaratjukat nyilvánították.” Az egyhangú óhajnak megfelelően a küldöttség elrendelte a városi közigazgatás azonnali átszervezését.<sup>3</sup>

A tisztújítás és a képviselő-testületi választások előkészítésére január 19-én tanácskozára hívták egybe az 1849. évi tisztikart és képviselőket. Az értekezlet kezdetén az elnök, Boros Sámuel — mint 1849-es polgármester — bejelentette, hogy polgármesteri működését befejezettnek tekinti, mivel időközben magasabb hivatalra választották meg. A volt 1849. évi tisztikar szintén benyújtotta lemondását. A szervezési munkálatok időszakára Farkas Gedeon ügyvédet tisztújítási elnökké választották, majd a választójoggal rendelkező lakosok összeírására tizedenként négy-négy tagú küldöttségeket neveztek ki. A tisztújítás napját január 24-re tűzték ki. A kijelölt napon ismét összeült az 1849. évi képviselő-testület, azzal a céllal, hogy titkos szavazással megválassza a 10 fős kijelölő bizottmány tagjait, valamint a szavazatszedő küldöttségeket. A szavazás megkezdése előtt némi zavar keletkezett. Szűrszabó Nagy István képviselő ugyanis felvetette, hogy a tisztújítási előmunkálatok folytatása előtt nem ártana meggyőződni arról, hogy a 11 évvel ezelőtt megválasztott képviselő-testület jelenleg is élvezi-e még a nép bizalmát. Véleménye szerint csak ennek kipuhatolása után működhetnek tovább megnyugtató eredménnyel. Indítványozta továbbá, hogy a közgyűlés álljon el a törvény által biztosított jogától, s a méltányosságra tekintettel a kijelölő bizottmány tagjainak megválasztását ruházza át közvetlenül a népre. Az indítványokat a közgyűlés rövid vita után elvetette. Fő érvként azt hozták fel, hogy a jogátruházás következtében a tisztújítással kapcsolatos minden eddigi intézkedés érvényét vesztené, s ezáltal a halaszthatatlanul fontos tisztújítás bizonytalan időre elnapolódna. Tehát a képviselőtestület az eredeti tervnek megfelelően megválasztotta a kijelölő bizottmány tagjait és a szavazatszedő bizottságot. A tisztújítási választások megkezdése előtt a kijelölő bizottmány zárt ülésre vonult vissza. A szavazati joggal rendelkező lakosok (számuk az új összeírás eredményeként 2288 fő) eközben a városháza udvarán várakoztak. A kijelölő bizottmány elsőként a polgármesteri hivatalra jelölt személyek neveit hozta nyilvánosságra. A jelöltek között szerepelt Jurenák Eduárd, a város egyik legmódosabb birtokosa, valamint Horváth Ferenc volt országgyűlési népképviselő. Népszerűségnek egyikük sem örvendett, ezzel magyarázható, hogy a nép választása a harmadik jelőltre, Bálint Lászlóra esett, aki az összeszámolt 715 szavazatból 537-et nyert el. Mivel az idő későre járt, a tisztújítást a következő nap reggeléig elnapolták. Ez a nap hetivásárra esett, így csupán három tisztség betöltésére került sor. Öt-öt jelölt közül főbíróvá Vecsery Zsigmondot, főkapitánnyá Balogh Lajost, alkapitánnyá Koncz Sándort választották meg. A tisztújítás folytatását január 29-re tűzték ki. Ekkor történt a tanácsnokok megválasztása. Az eredeti elv szerint a 8 tanácsnok megválasztásának 8 turnusban kellett volna történnie, úgy, hogy minden turnus 4—5 jelöltje közül a legtöbb szavazatot kapott személy számított megválasztottnak. Mivel ezt túl hosszadalmasnak tartották, kimondták, hogy az egy turnuson belül a második legtöbb szavazatot kapott jelöltet is megválasztottnak tekintik. Tehát négy szavazással történt meg a tanácsnokok megválasztása. Tanácsnokok lettek: Molnár István, Dózsa Lajos, Oroszi Miklós, Győri József, Kamocsay János, Horváth Ferenc, Nagy Sámuel, Borsos Károly. Az ismét megszakított tisztújítást január 30-án folytatták. Ez alkalommal betöltötték a még üresen álló tisztségeket: főjegy-

<sup>3</sup> CSML (SzF) 64, 229/1861. Bizottmányi ir.

zövő Szathmáry Edét, aljegyző-levéltárnokká Lakos Lajost, főügyésszé Farkas Lajost, számvevővé Cicatricis Pált választották meg. A mérnöki állást Török János, a város-gazdait Feuerer József, az orvosit Csikányi Károly, a sebészt pedig Ringvald József nyerte el.

A tisztújítás befejezése után került sor a 120 tagból álló új városi képviselő-testület megalakítására. A lakosokat január 31-én tájékoztatták a képviselő-választás menetéről. Eszerint a kiosztott szavazási ívekre minden szavazásra jogosult egyén tetszése szerint felírhat 120 nevet a város polgárai közül. Az ívek összeszámolása után a 120 legtöbb szavazatot nyert személy alkotja majd Szentes város képviselő-testületét. A szavazási ívek leadási határidejét február 3-ra tűzték ki. A szavazatok összeszámolása február 7-én befejeződött. Még ugyanezen a napon nyilvánosságra hozták az újonnan megválasztott képviselők névsorát.<sup>4</sup>

Az új képviselő-testület február 9-én tartotta alakuló közgyűlését a református népiskola nagytermében. Bálint László polgármester megnyitó beszédében méltatta azt a tényt, hogy az oly terhes 11 év után ismét alkalom nyílt az önkormányzati tér elfoglalására. Az ünnepélyes megnyitó után nyomban hozzáláttak a legsürgősebb tárgyak megvitatásához. Állást foglaltak számos szervezési kérdésben. Kimondták, hogy az újonnan megválasztott tisztviselők megbízatása csupán az országgyűlés újabb községe-szervezési határozatainak megszületéséig tart. Intézkedtek az adónyilvántartói és ellenőri hivatalok megszüntetéséről, mivel ilyenek 1848-ban nem léteztek, így működésük alkotmányellenes. A lakosság birtokváltozásainak nyilvántartását az egyik tanácsnokra és a mérnöki hivatalra bízták. Elrendelték a városi pénztárak megvizsgálását. Küldöttséget alakítottak a tisztviselői fizetések megállapítására.<sup>5</sup>

A következő közgyűlésen felolvasták több megye Szentes városához intézett átiratát. A legnagyobb érdeklődést Esztergom megye átirata váltotta ki, mely határozottan állást foglalt az alkotmányosság teljes visszaállítása mellett. Egyértelműen kinyilatkozták, hogy csakis az 1848. évi törvényeket fogadják el alapul, területükön alkotmányellenes hatóságokat nem ismernek el. A megyei tisztviselőket a letűnt rendszer hivatalnokaival való mindenféle érintkezéstől eltiltják. A községeket és magánfeleket értesítették, hogy ügyeik elintézése végett csakis az alkotmányos tisztikarhoz fordulhatnak. Kijelentették, hogy kezükbe veszik a bírói hatalmat, a törvényszéket választott bírakkal megalakítják, a bírói személyzetet pedig a hazai törvények szerinti eljárásra utasítják. Szentes város közgyűlése teljes mértékben magáévá tette a fenti pontokat. Esztergom megyéhez intézett válaszukban elmondták, hogy az átirat „újra átértéztette velünk a hosszú szenvedés alatt nemzetünkön elkövetett méltatlanságok keserű érzetét, fölszaggatta az elkövetett sérelmek és kiállott szenvedések fájó sebeit, felébresztette a letűnt rendszer útálatát, mely 800 éves törvénybe gyökerezett és jogainkat a kínos emlékü 11 év alatt szentségtelenül tiporta, mely édes nemzetünket e hosszas dermedtségben bevándorolt sáskáival szabályszerűleg pusztítja, s az elszegényedés örvényébe taszítja”. A továbbiakban hosszasan taglalták a Bach-rendszer igazságtalanságait, majd befejezésül kijelentették: „Mi is feltétlenül fektetjük magunkat az 1848. törvények alapjára, mert az alkotmányosság lényege abban áll, hogy az összes nép valódi akarata uralkodjék.” A válasz felolvasását és elfogadását kísérő lelkes hangulatot váratlan incidens zavarta meg. Stammer Sándor, a hivatalából alig egy hónapja távozott cs. kir. főszolgabíró, most városi képviselő, helvéről felpattant, s minősíthetetlen hangnemben ágált a választban megfogalmazott megállapítások ellen.

<sup>4</sup> CSML (SzF) 1—23/1861. Szentes Város Tisztújítási jegyzőkönyve.

<sup>5</sup> CSML (SzF) 1, 10—11, 13—14, 23, 27/1861. Szentes Város Közgyűlésének jegyzőkönyvei (a továbbiakban Közgy. jgyk.)

Mint közvetlenül érintett, sérelmesnek és igazságtalannak találta a bukott rendszer tisztviselőire tett megjegyzéseket. A válaszátirotot ismertető főbíró népszerűség vadászásával és izgatással vádolta. A képviselők körében általános felháborodást váltott ki Stammer fellépése. Közakaratra jegyzőkönyvi megrovásban részesítették a bukott főszolgabíró, s figyelmeztették, hogy a jövőben óvakodjék minden hasonló megnyilatkozástól.<sup>6</sup>

Az Esztergom megyei átirot hatására megfogalmazott elvi nyilatkozatot hamarosan gyakorlati tettek követték. A rendezett tanács teljes helyreállítása érdekében elengedhetetlennek tartották az első folyamodású bíraskodás azonnali megkezdését. Ezért nem várták be az országbírói értekezlet eredményét, hanem nyomban intézkedéseket tettek a városi törvénykezés megszervezésére. Február közepétől mind a szöbéli bíróság, mind a városi törvényszék — a főbíró elnökle alatt — megkezdte működését. (A megyei törvényszék felállítására majd csak május—június folyamán került sor.)

Ezekben a napokban már folyt az országgyűlési képviselőválasztások előkészítése. A február 9-i közgyűlésen megalakították a választásokat lebonyolító Központi Választmányt, amely másnap megkezdte működését. A követválasztás napját március 4-re tűzte ki. A választójogosultak összeírása február 25-én befejeződött. Ugyanezen a napon a képviselő-testület megvitatta a megválasztandó követtel szembeni elvárásokat. Alapvető követelményként kimondták, hogy a megválasztott országgyűlési követ „ismerje erkölcsi és hazafiúi kötelességének a becsületszó szent esküje mellett nyilvánítani a választóközönség előtt, miként politikai hitvallásul egyedül s kizárólag csak az 1848-ai törvényeket veendi iránytűül a nemzet jövőendő boldogsága megalakítása s megszilárdítására”.

A választást az óvárosháza udvarán tartották. Seres László választási elnök felvázolta Magyarország jelenlegi helyzetét, hangsúlyozva az összeülő országgyűlésre váró fontos teendőket. Az elnöki megnyitó után megkezdődött a követjelöltek ajánlása. A választók egyik része Boros Sámuel volt polgármester, a másik része Vecsery Zsigmond jelenlegi főbíró megválasztása mellett ívelt. Az elnök szavazást rendelt el. Boros Sámuel 662, Vecsery Zsigmond 153 szavazatot kapott. Ennek alapján Boros Sámuel kiáltották ki Szentes város országgyűlési követének. (Az 1555 szavazásra jogosult lakos közül 815 élt jogával.)<sup>7</sup>

Az 1861. január végén megválasztott városi tisztikar személyi összetétele nem bizonyult tartósnak. A tavasz folyamán több jelentős poszton személycserékre került sor. Március elején lemondott Lakos Lajos aljegyző, aki a levéltárnoki teendőket is ellátta. Helyére Rákos Antalt választották meg. A megszűnt hivatalok iratainak átvétele jelentősen megnövelte a levéltárnoki teendőket, ezért április végén a képviselő-testület határozatot hozott az önálló levéltári hivatal felállítására. Levéltárnokká (egyben harmadik jegyzővé) Huszka Károlyt választották. Ugyanezekben a napokban megürült egy törvénytudó tanácsnoki állás. Ez az országgyűlési választás eredményével volt összefüggésben. A követte megválasztott Boros Sámuel ugyanis Horváth Ferenc tanácsnokot jelölte maga helyett a tiszántúli járás főszolgabírói posztjára. A megürült tanácsnoki állást Pokomándy Károly nyerte el. Május folyamán újabb három poszton történt változás. A hónap elején lemondott Farkas Lajos főügyész. Döntését azzal indokolta, hogy tisztségét kihasználatlannak, s ezáltal fölöslegesnek érzi.

<sup>6</sup> CSML (SzF) 22., 24/1861. Közgy. jgyk.

<sup>7</sup> CSML (SzF) 15—16, 34/1861. Közgy. jgyk.; 1—7/1861. Szentes Város Központi Választmányának jegyzőkönyve; 177/1861. Szentes Város Tanácsának jegyzőkönyvei és iratai (a továbbiakban Tanácsi jgyk. és ir.)

Az ügyészi teendők ideiglenes ellátását Kókay István ügyvédre bízta. Ugyancsak május elején távozott hivatalából Horváth László adószedő. Az ő eltávolítását a tanács szorgalmazta, mivel a nevezett tisztviselő a február elején kimondott elv és a tanács határozott utasítása ellenére érintkezésbe lépett a cs. kir. adóhivatallal. Az adószedő távozását követő napokban — gyengélkedő egészségi állapota miatt — Bálint László polgármester is benyújtotta lemondását. A közgyűlés ezt nem fogadta el, így Bálint továbbra is hivatalba maradt. Betegsége azonban komolynak bizonyult, május utolsó napjaiban meghalt.<sup>8</sup>

A városi képviselők május 31-én értesültek a polgármester haláláról. Ugyanekkor jutott tudomásukra az is, hogy a szomszédos Csongrádon kezdetét vette az adók katonai erőszakkal történő behajtása. Mivel várható volt, hogy a császári katonaság hamarosan Szentesen is megjelenik, sürgősen dönteniük kellett arról, hogy a városi vezetőség és a lakosság milyen magatartást tanúsítson. Rövid megemlékezés után intézkedtek Bálint László temetéséről, majd nyomban hozzáálltak az adóbehajtással kapcsolatos teendők megvitatásához. Mindenekelőtt leszögezték, hogy a magyar nemzet csak a saját törvényei által megállapított adók lerovására kötelezhető, az „önként szülte” császári adók fizetésére nem, ennél fogva — hangoztatták a képviselők — „a szolgaság járma alatt is maradt elég erőnk, s jogérzetünk kimondani, miként a most erőszakolt adó Isten és ember előtt törvénytelen, s mint ilyent mi, kik életünkön is kedvesebb alkotmányunkhoz, törvényeinkhez tántoríthatlan hűséggel ragaszkodunk, önkéntesül fizetni soha nem fogjuk”. Határozatilag kimondták, hogy a törvénytelen adónemek behajtása végett megjelenő, bármi néven nevezendő császári hivatalnokok beszállásolását a tanács, illetőleg a polgármester határozottan tagadja meg. A város tizedeibe bizottmányokat neveztek ki egy-egy tanácsnok elnökletével, azzal a feladattal, hogy az erőszakos adóbehajtás megkezdése esetén foglalják jegyzékbe a megszálló katonák által az egyes lakosoknak okozott károkat. A közgyűlés ugyanis elhatározta, hogy a lakosság minden megszállásból eredő költségeit és kárait közös tehernek tekinti, s utólag a városi pénztárból megtéríti. Végezetül — a megyei Bizottmányhoz hasonlóan — kimondták, hogy a közgyűlés „mindazokat, kik a törvénytelen adó behajtására akármi kis részben is segédkezet nyújtani elég vakmerők lennének, az 1504. évi 1-ső tcz. s más fönnálló hason tartalmú alkotmányos törvényeink értelmében, törvényszegőnek, becstelennek s hazaárulónak tekinti és nyilvánítja”.<sup>9</sup>

A városatyák aggodalma nem volt alaptalan. Még a fenti határozat meghozatalának napján megjelentek Szentesen a Szegedi cs. kir. Pénzügyigazgatóság megbízottai — Bosissovich cs. pénzügyi comissárius és Wobesz helybeli cs. adópénztárnok — nyolc fős katonai fedezettel. Minősíthetetlen hangnemben követelték a városi hatóságtól, hogy az adóhátralékosokat szólítsák fel tartozásaik azonnali kifizetésére. Nagy Sámuel helyettes polgármester kijelentette, hogy az általuk követelt császári adót mint törvénytelen behajtani nem fogja soha, sem annak behajtásához segédkezet nem nyújt. Közölte azt is, hogy ismerte a lakosság hangulatát, az adót senki sem fogja befizetni, tehát jobb lesz, ha elhagyják a várost. Ennek természetesen nem tettek eleget. Csupán arra voltak hajlandók, hogy követeléseik érvényre juttatását másnapra halasszák, bevárva Bálint László polgármester temetését. A temetés után nyomban megjelentek a városházán. Ezúttal taktikát változtattak. A császári hivatalnoki egyenruhát magyaros öltözetrel váltották fel, s udvariaskodva azt hangoztatták, hogy szeretik ők a magyarokat, szívben ők maguk is azok, most csak fájdalmas kötelességüket tel-

<sup>8</sup> CSML (SzF) 47., 67—68., 93., 96—97., 107/1861. Közgy. jgyk.

<sup>9</sup> CSML (SzF) 95., 113/1861. Közgy. jgyk.

jesítik. Mézes-mázás szavakkal igyekeztek elérni, hogy a tanács kiadja a város adófőkönyveit (az ún. B tabellákat), amelyekből kideríthették volna az adósok neveit. Próbálkozásuk sikertelen maradt. A jelenlévő előjárók kijelentették, hogy semmit sem tudnak a B tabellák hollétéről. Mint várható volt, ismét durva, parancsolgató hangnemre váltottak. Katonáikkal átkutatták a városháza valamennyi szobáját, de a B tabellákat nem találták meg. Egy hét elteltével üres kézzel távoztak Szentestről. Csongrád városát ekkor már 300 császári katona megszállás alatt tartotta.<sup>10</sup>

A várható megpróbáltatások sürgősen szükségessé tették az üresen levő polgármesteri állás betöltését. A körülményekre való tekintettel nem írtak ki új választást, hanem a képviselő-testület hatáskörébe utalták a polgármester személyének kiválasztását. A képviselők azonban feladatuk kapták, hogy puhatolják ki, a nép kit látna legszívesebben a polgármesteri székben. A június 10-i közgyűlésen került sor a polgármester megválasztására. A titkos szavazás eredményeként Oroszi Miklós tanácsnok, a tisztikar egyik legtevékenyebb és legtehetségesebb tagja került ki győztesen. A leadott 104 szavazatból 73-at ő nyert el. (A következő legtöbb szavazatot — 26-ot — Jurenák Eduárd kapta.) Oroszi köszönetet mondott a közbizalomért, de gyöngye egészségi állapotára hivatkozva nem fogadta el a polgármesterséget. A képviselők többsége nem nyugodott bele lemondásába. Oroszi Miklós végül engedett az újbóli felkéréseknek, s elvállalta a terhesnek ígérkező tisztséget. Székfoglalójában kérte a tanács és a képviselő-testület egyetértő támogatását. Ez csak úgy lehetséges — jelentette ki — ha az „egymás közötti meg hasonlítás, vizsály most elfojtva, jövőre pedig kiirtva leend.”<sup>11</sup>

A városi vezetés egységére valóban nagy szükség volt. A halmozódó gondok között változatlanul kiemelt helyet kapott az erőszakos adóbehajtás, amely bármelyik percben Szentesen is kezdetét vehette. A veszélyt növelte, hogy a szomszédos Csongrád városának — ahol az azóta 500 főre növelt császári katonaság már több mint egy hónapja szorongatta a lakosságot — tartalékai kifogyóban voltak. A további kitarthatáshoz nem nélkülözhetette a szomszédos települések támogatását. Június közepétől Szentes folyamatos pénzsegéllyel, termény- és élelmiszer-küldeményekkel segítette a csongrádiakat. E kritikus napokban a városi képviselő-testület szép példáját adta a szolidaritás nemes érzésének. A segélykiutalások minden alkalommal egyhangú szavazással történtek. A támogatás indokait a közgyűlés a következőképp foglalta össze: „Ismerjük Csongrád város azon nemes kitartását, mely ily nemben sanyargatott városaink közt még példátlan, s ezért fölhíva érezzük magunkat lelkünk érzetétől teljesíteni mindazt, mi szenvedő embertársaink iárnyában hazafias szent kötelességünk. — Bár alig van község anyagilag nyomasztóbb helyzetben, mint mi, s bár nem tudjuk, mely percz lesz az az átkos, melyben az embertelen kínoztatásnak ez újabb nemét mi is túrni kénytelenítettünk, kiürült pénztárunkból az utolsó filléreket is összeszedve a legőszintebb készséggel nyújtjuk át szenvedő testvéreinknek, hisz egy anyának vagyunk gyermekei, egyek óhajaink, egyek fájdalmaink, szenvedéseink.”

A szomszédos helységek sokoldalú támogatásával a csongrádiak még kitartottak egy ideig, július végén azonban már nem bírták tovább. Felhagytak a kilátástalan ellenállással, s július 24-től megkezdték az adófizetést. Meghátrálásukhoz döntően hozzájárult az a körülmény, hogy az uralkodó határozottan elutasította az 1848-as törvények teljes elismerését kérő országgyűlési feliratot.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> CSML (SzF) 717/1861. Bizottmányi ir.

<sup>11</sup> CSML (SzF) 115., 119/1861. Közgy. jgyk.

<sup>12</sup> CSML (SzF) 132—133., 154/1861. Közgy. jgyk. *Labádi Lajos*: Adalékok az 1861. évi katonai egzekúció csongrádi történetéhez. Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1984. 179—190.

## 2. Katonai egzekúció

Az elutasító császári leirat és Csongrád város kényszerű meghátrálásának szomorú híre futótűzként bejárta a megye városait és községeit. Szentes városa közvetlen veszélybe került. Szinte biztos volt, hogy Csongrád után Szentes lesz a császári katonaság következő állomása. A veszélyhelyzetre való tekintettel Oroszi polgármester július 27-én rendkívüli közgyűlést hívott össze. Megnyitójában felvázolta a kialakult helyzetet. Megállapította, hogy az ismertté vált császári leirat a „jövők fölötti reményünket” rendkívüli mértékben megnehezítette. Egyértelművé vált ugyanis, hogy a város menthetetlenül ki van téve az „adó harácsoló katonaság erkölcsiséget ölő pusztításainak”. Lehangelő példaként utalt a csongrádiak sorsára, kik 8 heti ellenállás után kénytelenek voltak az erőszak előtt meghajolni, s a törvénytelen adó fizetését megkezdeni. A szomorú tények ismertetése után feltette a kérdést: a képviselő-testület megmarad-e továbbra is a május 31-én hozott határozata mellett, s ezzel összefüggésben hazaárulási bűnnek tekinti-e a császári hatósággal történő esetleges érintkezést a város megszállástól való megmentése érdekében? Vagyis el kellett dönteni, hogy a csongrádiak példáján okulva kitehetik-e a város lakóit a császári katonaság megszállásának, tudva azt, hogy a megszállással járó megaláztatások, szenvedések és költségek vállalása után, szinte biztos, hogy a csongrádiakhoz hasonlóan ők is rákényszerülnek az adófizetésre. Röviden: ésszerű dolog-e vállalni az eleve bukásra ítélt küzdelmet? A polgármesteri kérdésfeltevés heves vitát robbantott ki. A több mint két órán át tartó szóváltás után a közgyűlés határozat nélkül oszlott fel. A vita során elhangzott nézeteket, állásfoglalásokat a korabeli jegyzőkönyv nem rögzítette. Ennek ellenére szinte biztosra vehető, hogy számos képviselő áruulásnak minősítette a május 31-i határozat esetleges megtagadását. Valószínűleg hasonló jelzőkkel illették a kérdést felvető polgármestert is. Ezzel magyarázható, hogy a következő napi közgyűlésen Oroszi Miklós benyújtotta lemondását. Okként a személyével szemben megnyilvánult bizalmatlanságot hozta fel. A közgyűlés nem fogadta el a lemondást. Az előző napi vitával kapcsolatban határozatilag kimondta, hogy bevárják a törvénytelen adó erőszakos úton történő behajtásának megkezdését, s csak e „szomorú perc bekövetkeztével” bízzák meg a tanácsot, hogy a város lakosságának érdekében a legcélravezetőbb intézkedéseket tegye.<sup>13</sup>

A határozatban emlegetett „szomorú perc” igen hamar elérkezett. Augusztus 4-én 500–600 fős császári katonaság szállta meg Szentest. A városi tanács augusztus 6-án ült össze a teendők megbeszélésére. Határozatilag kimondta, hogy egy küldöttség által el kell érni az illetékes főhatóságoknál a katonai egzekúció megszüntetését. Küldöttekül Oroszi Miklós polgármestert és Szathmáry Ede főjegyzőt nevezték ki, akik nyomban felutaztak Pestre. Elsőként Tomcsányi József főispánt keresték fel, s kérték a támogatását. Tomcsányi tehetetlennek bizonyult. Következő útjuk az Országos Pénzügyigazgatósághoz vezetett. Itt azt a határozott választ kapták, hogy Szentesről a megszálló katonaság nem vonható el, mégpedig azért nem, mivel elsősorban Szentes segítette Csongrád városát abban, hogy az adóbehajtó katonasággal olyan hosszú ideig dacolhasson. A küldöttek ezzel a válasszal nem térhettek haza. Felkerestek több tekintélyes országgyűlési képviselőt, s megvitatták velük a további lehetséges lépéseket. Többek tanácsára még az éjszaka folyamán Bécsbe utaztak, és kihallgatást kértek gróf Forgách Antal főkancellártól. A kancellár fogadta őket, s megígérte, hogy támogatni fogja a város ügyét a pénzügyminiszternél. Közbenjárására a pénzügyminiszter augusztus 9-én fogadta a szentesi küldötteket. Oroszi Miklós részletesen beszá-

<sup>13</sup> CSML (SzF) 162., 164–165/1861. Közgy. jgyk.

molt a város helyzetéről. Külön kiemelte, hogy Szentes földművelésből élő lakossága nem tudja az évi termést betakarítani, mert a házat kénytelen őrizni a beszállásolt katonáktól. Ez a kincstárra nézve is káros — érvelt a polgármester —, a megtermelt gabonából tudnák előteremteni az adófizetéshez szükséges összeget. Végezetül kérte a katonaság Szentesről való elvonását, s az egzekúciónak legalább hat hétre történő felfüggesztését. A kérést annál inkább méltányolhatónak tartotta, mivel Szentesen az adófizetés már augusztus 4-e óta szakadatlanul folyik. A pénzügyminiszter válaszában kijelentette, hogy a kérés teljesíthető, de előbb ellenőriztetni fogja, hogy az elmondottak mindenben megfelelnek-e a valóságnak. A kihallgatás végén megígértette a küldöttekkel, hogy a szentesiek a katonaság elvonulása után sem függesztik fel az adók befizetését. Ellenőrzésképp nyomban telegrafáltatott a szegedi pénzügyigazgatóságához. A küldöttek által elmondottak igaznak bizonyultak, így határozott ígéretet tett a katonaság elvonására.

Orosziék augusztus 12-én tértek haza Szentesre. Beszámolójukban hangsúlyozták, hogy csak átmeneti sikerről van szó, hisz az egzekúció felfüggesztése csak szeptember 15-ig tart, és az adófizetés elakadása esetén folytatódni fog.

A felsőbb utasítások értelmében a katonaság augusztus 15-én kivonult Szentesről. Ezt követően a városi előljáróság kimutatást készített a közköltségen történt élelmezés főbb kiadásairól. Eszerint a katonák augusztus 4—15. között elfogyasztottak 42 mázsa húst, 57 akó bort és 7 akó pálinkát (1 akó = 54,30 liter). Ezek összkiadása megközelítőleg 1340 forintra rúgott. Ezen felül a várost „végrehajtási költség” címén további 284 forint befizetésére kötelezték. Ezekhez járultak az egyes lakosokat sújtó kiadások és károk. E nem csekély teherétel elenyészővé válik, ha összehasonlítjuk Csongrád város egzekúciós kiadásával, amelyek több mint 40 ezer forintra rúgtak. A szentesi előljáróság lakosságot tehermentesítő politikáját tehát siker koronázta.<sup>14</sup>

### 3. Az alkotmányos testületek visszalépése

Néhány nappal a katonaság távozása után megérkezett az országgyűlés feloszlásának híre. E lehangoló esemény értékelése volt az 1861. szeptember 5-i városi közgyűlés legfőbb napirendje. Az országgyűlés működésével kapcsolatban valamennyi képviselő egyetértett abban, hogy: „Nemesen és híven védte elvülhetlen jogait e nemzetnek, igazán képviselte és tolmácsolta annak érzületét, meggyőződését; őseink nyomdokain indulva bölcs óvakodással, egyedül a törvényre s alkotmányra fektette törvényhozói működése alapját”. Ezek után kijelentették, hogy a városi képviselő-testület teljes mértékben osztja az országgyűlés által felállított elveket, annak eljárását elejétől végig helyesli és magáévá teszi, minden feliratát a nemzet „hiszekegyének” tartja. Határozatilag kinyilatkozták, hogy hatósági működésükben a jövőben is egyedül a szentesített törvényeket fogják követni.<sup>15</sup>

A magasztos állásfoglalást beárnyékolta a városi előljáróságon belül fel-felvillanó viszálykodás. Oroszi polgármester ugyanis az ügyintézés zavartalanságának biztosítása érdekében igen határozottan fellépett a munkájukat hanyagul végző tisztviselők ellen, számos ellenséget szerezve ezzel magának. A tiszti vizsgálatok személyeskedésekbe torkollottak, pártoskodáshoz vezettek, megbontva a tisztikar egységét, egyben lejárátva tekintélyét. Hangulatrontó elemként jelentkezett az is, hogy a város több évtizedes örökváltsági ügye továbbra is megoldatlan maradt. Az országgyűlés össze-

<sup>14</sup> CSML (SzF) 1471., 1548/1861. Bizottmányi ir.; 690/1861. Tanácsi ir.; 4/1862. Tanácsi jgyk.

<sup>15</sup> CSML (SzF) 175/1861. Közgy. jgyk.

hívása reményeket ébresztett a lakosokban, de a kedvező megoldás ezúttal is elmaradt.<sup>16</sup>

Október folyamán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az önkormányzati testületek napjai meg vannak számlálva. Egymást érték az abszolutista kormányzati rendszerre emlékeztető utasítások, parancsok. Ezek zöme elsősorban a megyék és városok által eddig szabotált különböző adónemek behajtására irányult. Elrendelték például a bélyegilleték utólagos behajtását, a mulasztáson ért városi előljárókat szigorú bírságolással fenyegették meg. Ezt az utasítást hamarosan újabbak követték. Előbb a helybeli cs. kir. adóhivatal szólította fel a városi tanácsot az 1862. évi közvetlen adók és rendkívüli pótlékainak összeszedésében való tevékeny részvételre, majd a Szegedi Cs. Kir. Pénzügyigazgatóság értesítése érkezett meg arról, hogy a bor, must és hús fogyasztási adóját — 15 000 forint értékben — Szentes városára kirótták, s várják a törlesztés megkezdését.

Ez utóbbi felszólítások azokban a napokban érkeztek, amikor nyilvánosságra került a megyegyűléseket betiltó kancellári rendelet. A városi közgyűlés november 5-ére tűzte napirendre megvitatásukat. Ekkor már köztudott volt, hogy az előző nap katonai erővel feloszlatták Csongrád Megye Bizottmányát, amelynek következtében a megyei tisztikar bejelentette lemondását. A rendeletek ismertetése után nyomban felolvasták Szentes város tisztikarának a hivatalos működéséről lemondó nyilatkozatát. Ebben hangsúlyozták, hogy lemondásuk erkölcsi kényszer következménye, mivel a tényleges hatalomtól jövő törvénytelen rendeleteknek esküszegés és a törvény elárulásának bűne nélkül nem tehetnének eleget. A képviselő-testület elismerte a lemondás indokoltságát. A felolvasott kormányszéki rendeleteket a helyhatóságok jogait sértő abszolutisztikus intézkedéseknek minősítette, amelyek végrehajtásához az alkotmányos tisztikar segédkezet nem nyújthat. A lemondás elfogadásával egyidejűleg kinyilatkozta, hogy a körülményektől függetlenül a város tisztikarának 3 évig a most visszavonuló tisztviselőket tekinti, s mint ilyeneknek hazafiúi kötelességévé teszi, hogy mihelyt a törvényesség terén felmerült akadályok elhárulnak, helyeiket ismét foglalják vissza. Ezek után a képviselőtestület is bejelentette visszavonulását.

A közgyűlés feloszlása előtt intézkedéseket tettek a város ideiglenes kormányzására. A személy- és vagyonbiztonság fenntartása, valamint a város belgazdasági ügyeinek vitele szempontjából szükségesnek tartották, hogy a főkapitányi, pénztári, mérnöki, városgazdai és leváltárnoki hivatalok tovább működjenek. Elhatározták egy háromtagú bizottság kinevezését, azzal a feladattal, hogy a fent nevezett hivatalokkal egyetértve, az alkotmányosság szellemében kezelje a város összes közbiztonsági és belgazdasági ügyeit. Azzal a megkorlátozással, hogy működése csak a folyamatban levők ügyek befejezésére terjedhet ki. A bizottság feladatává tették továbbá, hogy a visszavonuló tisztikartól vegye át a hivatalos iratokat, pénzeket és pecsétet, s gondoskodjék azok levéltárba helyezéséről. Utasították, hogy az ideiglenes időszak alatt érkező leveleket felbontatlanul gyűjtse össze, és helyezze letétbe. Végezetül felhívták a bizottság figyelmét arra, hogy a város vezetésének az abszolút hatalom által kinevezett tisztviselők kezébe kerülésekor igyekezzen elérni, hogy a város gazdasági ügyeit egy lakosság által választott állandó gazdasági bizottmányra bízzák. A bizottság tagjaivá id. Nagy Ferencet, Szépe Pált és Szabó Károlyt nevezték ki. A jegyzői teendőket Huszka Károlyra ruházták. A képviselőtestület és a tisztikar lemondásáról feliratban tájékoztatták a Helytartóságot. Oroszi Miklós polgármester zárszava után — az „Isten, áldd meg a magyart” zengése közben — a közgyűlés eloszlott. Szentes lakói másnap falragaszokról értesültek az eseményekről.<sup>17</sup>

<sup>16</sup> CSML (SzF) 208., 213., 215., 228/1861. Közgy. jgyk.

<sup>17</sup> CSML (SzF) 259—260/1861. Közgy. jgyk.



# Adalékok Kiskundorozsma művelődési és társadalmi viszonyaihoz

MARJANUCZ LÁSZLÓ

(Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola)

Dolgozatunkban főként a XIX. század vége és a XX. század első fele műveltség- és társadalmi állapotát tükröző újabb adatokat kívánunk közzé tenni.

Kiskundorozsma lakosságának művelődési törekvéseit, a műveltséghez jutás lehetőségét alapvetően meghatározta sajátos földrajzi fekvése és a történetileg kialakult megélhetési módok változatlan továbbélése. Előbbin a népet még 1936-ban is „belterületi” és „kületerületi” csoportra bontó földrajzi elhelyezkedést, utóbbin a mezőgazdasághoz kapcsolódó kereseti források túlsúlyát, s az újabb gazdasági ágazatok (kubikosság, agrárkereskedelem, fuvaros távolsági kereskedelem stb.) szerényebb jelenlétét értjük.<sup>1</sup>

Hatással volt Dorozsma kulturális fejlődésére a község sajátos közigazgatási helyzete. A redempció által teremtett különleges jogállapotokon az 1848-as törvények sem változtattak. Ez a művelődési ügyekre is kiterjedő községi autonómia lényeges változtatások nélkül működött 1872-ig. Ekkor egy törvénnyel módosítottak a község közigazgatási státuszán, de a gazdasági és kulturális élet kialakításában továbbra is jelentősek maradtak a helyi kezdeményezések. Jóllehet a művelődés polgári kereteinek meghonosítása annak bizonyos mértékű centralizációjával járt, a nagy hagyományokkal bíró jászkun függetlenség a kerületeknek 1876-ban történt eltörlése után is tovább élt a szokásjogban, motiválta az emberek magatartását, gondolkodását sokszor máig tartó hatállyal.<sup>2</sup>

A független önkormányzati élet leglényegesebb eleme a gazdálkodás szabadsága volt, de annak menedzselése, színvonalának emelése nagymértékben függött a nép általános kultúrállapotától. A korai művelődési helyzetre jellemző volt, hogy — átfogó kultúrpolitika hiányában — szórvány kezdeményezésként jelentek meg az írni-olvasást, bizonyos szaktudást elterjeszteni óhajtó fórumok.

Dorozsmán az 1700-as évek elején egy ún. plébánia iskola működött, ahol felnőtteket és gyerekeket papok illetve kántorok tanítottak a legelemibb ismeretekre.<sup>3</sup> Esetleges volt maga az iskola — hiszen mindig valamelyik magános fogadta be házában egy üresen álló nagyobb szobájába —, s teljesen önkéntes volt a tanulás, amit a rendelkezésre álló kevés szabadidő, a nagy távolság és a pénzszűke miatt eleve nem vállalhatott mindenki. Az oktatást végző tanítók tanítványaikkal szembeni előnye is pusztán a korábbi diákoskodáskor vagy a katonaságnál szerzett írni-olvasni tudásra,

<sup>1</sup> Sztriha Kálmán 1937. 10.

<sup>2</sup> Molnár Katalin 1987. 7.

<sup>3</sup> Canonica Visitatio 1789. május 11—12. (latin eredetije a kiskundorozsmai plébánián).

illetve a kántortól eltanult énektudásra korlátozódott.<sup>4</sup> Dorozsma értelmiségi társadalma — a hatalom választott képviselőin kívül — a község által alkalmazott képzett tisztviselők közül állt: ilyen volt a kegyúri jog szabályai szerint megválasztott plébános, akinek véleménye a községet érintő szinte minden kérdésben meghatározó súllyal esett latba. A kinevezett adminisztráció kultúrelhivatottsággal rendelkező tagjai lehettek még: a phisikusok (orvosok, chirurgusok, sebészek és rendszerint borbélyok), valamint a bábák, kiknek oklevéllel igazolt műveltségét a korabeli tanácsülési jegyzőkönyvek is igen magasra becsülték.<sup>5</sup> Lémanék szempontjából — az egyház mellett — mégis inkább a tanítókra kell felhívunk a figyelmet, akik már a polgári kor előtt is az intézményes művelődés fő letéteményesei voltak. Egyház és iskola összefonódását jelzi az a tény is, hogy Dorozsmán az iskola községi fenntartása következtében a tanítót a tanács nevezte ki, a plébános véleményének előzetes kikérése után.

A kultúra előmozdításáért hivatott személyek viszonylag szűk skálája, s a műveltségteremtés belátáson alapuló rendszere a polgári kor beköszöntével is csak fokozatosan alakult át. A továbbiakban a művelődési igényeket formáló tényezők megváltozásával, a műveltséghez jutás modern, polgári csatornáinak kialakulásával foglalkozunk.

### 1. Egyház és iskola — a művelődés alapszinterei

Első látásra belső ellentmondást tükrözhet a cím, hisz a polgári művelődés legfontosabb sajátossága a kultúra és művelődés minden ágában végrehajtott szekularizáció. Ez azonban elsősorban a nagyvárosi polgárság „kultúrharca”, Dorozsma 1848 után is érezhető mezővárosi provincializmusában az egyházak jelentős szerepe maradt nemcsak az iskolai élet irányításában, hanem az emberek magatartását motiváló belső rugók befolyásolásában is. Külterületen az első tanyai iskola 1856-ban egy erre a célra átalakított csőzházban kezdte meg működését, ahol a tanító korábban takácsmesterként ténykedett.<sup>6</sup> Az első belterületi iskola alapkövét 1827. május 7-én fektették le, „mely terméskőből való fundamentumra emeletes normális Iskolát” kívánt építtetni a község. Első tanítói között említik Paulovits Györgyöt, ifjabb és „öregebb” Farkas Jánost. Az iskolában „tanuló gyermekek és leányok száma” 243 fő volt, akikkel „a magyar írás betűkkel és kimondással gyakorolhatott.”<sup>7</sup> Belterületen az előbb kettő tantermes iskolát tovább bővítették, s 1890-ben már nyolc tanítót foglalkoztatott. Abban az évben indult meg a földművelés, illetve az ahhoz köthető iparos szakmák leendő mestereit képző tanonciskola.

A művelődés alapintézményeiről pillanatképet ad „Dorozsma város 1871-ik évre” készített leltára.<sup>8</sup> Eszerint az emeletes iskolaépület a „főutcán” foglalt helyet, volt benne négy tanterem, egy múzeum, egy könyvtár s egy hámoszobás tanítói lakás. A mellette lévő paplak már földszintes épület volt, viszont hat szobával rendelkezett. Külön lakott a kántor valamelyik mellékutcában szerény két szoba-konyhás, „jó karban” talált lakásában. Tanyai iskola működött Seregélyesen, Átokházán, Göböljáráson, mindenhol egy tanteremmel és egy tanítói lakással. 1889. augusztus 6-án

<sup>4</sup> Sztriha Kálmán 1937. 48.

<sup>5</sup> Tanácsülési jegyzőkönyv 1800—1821. mutatója említi pl. „hogy bábának való asszony tanulás végett Pestre a Universitasához küldetni rendeltetik”.

<sup>6</sup> Miklós Katalin 1966. 6.

<sup>7</sup> História Domus 68.

<sup>8</sup> Dorozsma város leltára 1871. évre. Szolnok Megyei Levéltár, Jász Kun Kapitányság Közigazgatási Iratok.

már azt jegyezhetette le a Historia Domus krónikása, hogy Dorozsma külterületén két újabb tanyai iskola építését fejezték be. Ez tulajdonképpen kezdete volt egy nagyobb iskolaépítési programnak, melynek célja a tanyákon tapasztalt mostoha kulturális viszonyok felszámolása volt.

1903-ban a Csongrád megyei Királyi Tanfelügyelőség elfogadta Czékus Árpád dorozsmai állami elemi iskolai igazgató javaslatát nyolc új tanyai iskola elhelyezésére nézve.<sup>9</sup> Egy iskolaközpontot ugyanez a javaslat Kistemplom tanya környékére tervezett.

Czékus Árpád személyes ügyének is érezhette a tanyai művelődés kérdését, hisz régóta foglalkozott vele, s a kérdésben való jártassága, a lényegét alkotó problémákkal való érzelmi azonosulása miatt a Kecskeméten ülésező tanyai kongresszus 1921. június 1-én a Magyar Gazdaszövetség ajánlatára beválasztotta őt egy országos bizottságba. Ezt a szakértői bizottságot Pekár Gyula akkori kultuszminisztériumi államtitkár hozta létre, s megválasztása után rögtön felkérte Czékus Árpádot Dorozsma ilyen szegregált feltérképezésére. Kezdeti kutatásainak eredményéről ugyanezen év október végén tartott tantestületi értekezleten számolt be.<sup>10</sup> Dolgozata (A tanyai iskolák kérdéséhez) a tanyán létesítendő iskolákat olyan művelődési centrumként fogta fel, amely alaptevékenysége mellett (tanítás) integrálná a művelődéshez jutás egyéb csatornáit is. Ez az iskolára alapozott általános népnevelési és kultúraterjesztési program — figyelembe véve a terület közlekedési és foglalkozási adottságait — nemcsak ésszerű, de határozottan gazdaságos megoldás volt. A tanyai iskolák épületben, felszerelésben, szakemberekben megmutatkozó személyi és tárgyi valósága kedvezett azok népházakként, ifjúsági és tanyai gazdakörökként, népkönyvtárként történő hasznosításának. Rentabilitását közvetetten szolgálhatták olyan törekvések, melyek a háziipar iskolai elterjesztésével egyidejűleg javítottak a nép anyagi helyzetén — s megteremtve ezzel további igények pénzügyi fedezetét — emelték kulturális horizontját. Az iskola néhol a templomot is helyettesítette.

Az iskolák felekezeti jellegűek voltak, de már 1880 körül felvetődött államosításuk gondolata. A községi elemi népiskolák állami kezelésbe vétele dolgában döntőnek bizonyult a városi közgyűlés határozata, mely kimondta, hogy a 14 ezer lelket számláló város „tisztán magyar, szorgalmas és munkabíró, kevésbé vagyonos s így csak saját iskoláiban szerezheti meg azon legszükségesebb tudnivalókat, melyek nélkül ma már a napszámos sem boldogulhat.”<sup>11</sup> Ugyanakkor Dorozsma sokáig ragaszkodott ahhoz, hogy kultúráját önerejéből fejlessze, s ez 1894-ben pl. azt jelentette, hogy a község saját költségére 13 tanítót, 1 óvónőt foglalkoztatott. Fizetésükre és a kultúra terjesztésének általános feladataira Dorozsma 1880-tól mintegy 1000 Ft államsegélyt kapott évente. Azonban az iskolák nem feleltek meg rendeltetésüknek, hisz 2103 fő mindennapi iskolakötelesből 1396 fő járt rendszeresen 1894-ben. Még így is 190 tanköteles esett egy iskolára, ennyi gyermekkel azonban egy tanító sikeresen nem foglalkozhatott. Megoldás lett volna új iskolák építése, több tanítói állás meghirdetése, ez azonban pénz híján nem volt járható út. Később — a Klebersberg-féle kultusz-kormányzat jóvoltából — lényegesen javult a helyzet az újabb tanyai iskolák felépítésével. A külterületi iskolák, „mindennaposra” illetve „ismétlőre” beíratkozott tanulóiról 1930-ban készített igazgatói kimutatás jól érzékelteti a helyzet megváltozását.

<sup>9</sup> Csm L, Kiskundorozsma Külterületi Állami Népiskolák iratai igazgatói jegyzőkönyvek. A Csongrád megyei Királyi Tanfelügyelőség levele Dorozsma előjáróságának 1903. május 26.

<sup>10</sup> Csm L, Kiskundorozsma Külterületi Iskolák jegyzőkönyvei 1921. október 25.

<sup>11</sup> Kiskundorozsma Előjáróságának Iratai 1880—1944. Csm L. Az előjáróság 1894. november 22-én kelt levele a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.

## KIMUTATÁS

| Az iskola neve          | Mindennapos<br>iskolákba beíratkozott<br>száma | Ismétlő<br>tanulók |
|-------------------------|------------------------------------------------|--------------------|
| Paptanyai iskola        | 120                                            | 45                 |
| Seregélyesi iskola      | 119                                            | 43                 |
| Bordanyi iskola         | 65                                             | 57                 |
| Belső-átokházi iskola   | 65                                             | 18                 |
| Üllés dülői iskola      | 94                                             | 26                 |
| Göböljárású iskola      | 173                                            | 45                 |
| Karahomoki iskola       | 57                                             | —                  |
| Baromjárású iskola      | 64                                             | —                  |
| Hármas-határi iskola    | —                                              | —                  |
| Pálos-széli iskola      | 46                                             | 17                 |
| Külső-átokházi iskola   | 67                                             | 26                 |
| Forráskúti dülői iskola | 93                                             | 21                 |
| Gyapjas dülői iskola    | tanítóhiány miatt nincs tanítás                |                    |
| Királyszéki iskola      | 83                                             | 32                 |
| Ménésjárású iskola      | 100                                            | 37                 |
| Bába dülői iskola       | 78                                             | 34                 |
| Zsombó-dülői iskola     | 85                                             | 37                 |
| Kistemplomtanyai iskola | 243                                            | 57                 |

1895-ben Kiskundorozsma az általa fenntartott iskolákra és egy kisdédóvóra 9901 Ft-t irányzott elő, ami az állami egyenes adók 22%-ának felelt meg. Tehát kulturális célokra oly összeget áldozott, mely a népoktatási törvényben kötelezően meghatározott összeget jóval felülmúlta. Ezért gondolt a község vezetőtestülete az iskolák státuszának megváltoztatására. Az átadásra 1896-ban került sor, ugyanis a helyi vezetők a milleneumi ünnepséget kívánták elhatározásuk végrehajtására felhasználni. „Szomorú emlékként” idézi azt a napot a Historia Domus, amikor Kiskundorozsma mezőváros mint átadó, és Csongrád vármegye képviselőjében Tergina Gyula királyi tanfelügyelő mint átvevő szerződésben rendelkeztek egyelőre a göböljárású, átokházi és zsombói iskolák ügyében.<sup>12</sup>

A szűkös pénzügyi feltételek ellenére ezek az iskolák megpróbáltak kedvező viszonyokat teremteni az oktatáshoz. Erre vonatkozott a dorozsmai tantestületnek Nagy Zakarhoz, az iskolaszéki elnökhöz intézett levele: „A tanító testület kíváncsnak tartaná az iskolákat mindazon felszereléssel ellátni, melyek a tanítási eredmény fokozása mellett a tanító és tanuló munkáját nagyban megkönnyíti.”<sup>13</sup>

Elsősorban a földrajz, természetrajz, természettan, számtan, beszéd- és értelemgyakorlatok tanításánál szükséges szemléltető képek, s eszközök beszerzését kérték az iskolaszéktől. A tudás legfontosabb forrása azonban akkor is a könyv volt. Különleges jelentőségét a Fülöp József vezetése alatt álló iskolai könyvtárnak az adta, hogy az egyben „közhatalmatú népkönyvtárként” is szolgált. 1891. július 1. és 1892. július 1. között 288 alkalommal kölcsönöztek ki könyvet, a tanítói könyvtár-

<sup>12</sup> SZML, Jász Kun Kapitányság Közigazgatási Iratok. Iskola szerződés 1896. november 30.

<sup>13</sup> CSm L. Kiskundorozsma Külsőterületi Iskolák jegyzőkönyvei 1894/225.

ból 98-t, az ifjúsági és népkönyvtárból 292-t. Ez utóbbit Fülöp József könyvtáros jelentése szerint „főleg a regény irodalmat kedvelő mívelt közönség vette igénybe.”<sup>14</sup> Nagyobb is lehetett volna a forgalom, de „az ifjúsági könyvtár közhasználatát — az idén is — meg kellett vonni, mert e munkák legnagyobb részt megrongált papírkötésben lazán állanak, így csak néhány kötet adható ki.” Ezen kívül az összetétele sem volt olyan, hogy maradéktalanul megfelelt volna a nép igényeinek. Megtörtént, hogy egy „egyszerű ember” kezébe a Művelődéstörténelem és a Karthausi került, amiket visszahozva kedvetlenül hagyta el a könyvtárat, s nem jött többé. Így pont az ellenkező hatást érte el a könyvtár, mint ami eredeti rendeltetése lenne. Igazi népkönyvtárrá válásához be kellett szerezni a legszükségesebb közönségkönyveket. A dorozsmai iskolai könyvtár egy éves gyarapodását az alábbi táblázat szemlélteti:

|                   | 1891<br>db mű | 1892<br>db mű | 1898<br>db mű |
|-------------------|---------------|---------------|---------------|
| Tanári könyvtár   | 100           | 113           | 121           |
| Népkönyvtár       | 97            | 101           | 106           |
| Ifjúsági könyvtár | 86            | 87            | 87            |

Ami az oktatás eredményességét befolyásoló szemléltető anyagokat illeti, egy 1912. december 14-én készült kimutatás áll rendelkezésünkre, mely szerint a dorozsmai iskolákban az alábbi újonnan érkezett eszközök szolgálták az oktatást: 7 db fali olvasótábla, 20 db falikép, 4 db számológép, 8 db métermérték-gyűjtemény, 6 db Csongrád vármegye térkép, 7 db gőzgépet szemléltető kép és 2 db métermértéket szemléltető falitábla. Tárgyi feltételnek kell még azonban tekintenünk azt az épületet, termet, ahol az oktatás zajlott. Erre vonatkozóan fennmaradt az átokházi állami elemi népiskola tantermének és tanítói lakásának méretét tartalmazó dokumentum. A tanterem hossza 10,30 m, szélessége, 6,70, tehát durván 70 m<sup>2</sup> alapterületű, míg magassága 3,85 m. A tanítói lakás két szobából — mindkettő 25 m<sup>2</sup> — és egy 15 m<sup>2</sup> alapterületű konyhából állt. Fersze ezek az adatok önmagukban nem sokat mondanak, igazán értékelhetővé más adatokkal összevetve válnak.

Az egyik probléma az iskolák túlszűfolttségéből adódott. A külterületi állami elemi népiskolák — összesen öt — 1913—14-es tanévére 472 gyerek iratkozott be, meglehetősen ténylegesen iskolába járók száma 450 körül mozgott. Ez akkor is iskolánként átlagosan 90 főt jelentett. Még 1921-ben is arról panaszkodott az egyik dorozsmai tanító, hogy a délutáni foglalkozásokra már délelőtt 11-kor megérkező ismétlő iskolásokkal együtt a tanteremben 100—120 növendék zsúfolódik össze.<sup>15</sup> Átokházán is gond volt az aránytalanul nagy létszám, de ott növelte a probléma súlyát az is, hogy a rozzant nádtetős, korhadt faanyagú épület veszélyeztette az iskolás gyermekek életét 1908-ban. Túlzsúfolt volt a seregélyesi iskola is, amit csak tetézt, hogy novemberben még nem volt tüzelőanyag, a gyerekek dideregtek a tanteremben.<sup>16</sup>

Egyébként az elemi iskolák tanítási rendje nagyjából megegyezett a mai iskoláztatási ritmussal: szeptember elején kezdődött és június közepén fejeződött be vizsgával. A tíz éven felüli tankötelesek esetében — nyilvánvaló gazdálkodási szempontok miatt — szűkebb volt a tanítási idő: október elején kezdődött, s május elején végződött.

<sup>14</sup> Uo. 1892. július 15.

<sup>15</sup> Uo. 1921. nov. 12.

<sup>16</sup> Uo. 1924. okt. 25.

De nehézségeket okozhatott az is, ha túl kevesen látogatták az iskolákat. Ugyancsak a seregélyesi iskola állapotára vet fényt az az igazgatói látogatáson készült jelentés, mely leírja, hogy a tanteremben csak egy-két lézengő gyermeket látott. Kiskundorozsma város állami iskolai gondnoksága 1909-ben szükségesnek tartotta, hogy levélben értesítse azokat a szülőket és gazdákat, akik a „hivatalos megintés daczára” tanköteles gyermekeiket, gyámoltjaikat, illetve cselédjeiket továbbra sem engedik iskolába járni. A kilátásba helyezett büntetés összege 3 korona volt gyermekenként. A tanyavilág lakossága ugyanis hat-hétéves gyermekét is kénytelen volt foglalkoztatni (általában jószágőrzésnél), s inkább fizette a bírságot, de munkára fogható gyermekét nem engedte iskolába. Erről a problémáról szól Deák Margit tanítónő levele is, melyet Czékus Árpád iskolaigazgatónak írt 1914. dec. 1-én.<sup>17</sup> Beszámolója szerint nem tudta a karahomoki elemi népiskolában órát megtartani növendékei csekély száma miatt. Ez nemcsak a szülőknél az iskolához, a tanulás megbecsüléséhez fűződő viszonyára beszédes bizonyíték, hanem sok esetben a tanyai és községi lakosok általános szociális állapotára is. Ti. az elesett szociális helyzetből következett az, hogy sok szülő — a nagy pénzsűke miatt — még a beíratási díjat sem tudta megfizetni, hogy könyvek, füzetek, tanszerek vásárlásáról ne is beszéljünk. A tél — amikor egyébként a mezőgazdasági munkák szünetelése miatt könnyebben járhattak iskolába a gyerekek — újabb sajátos gond elé állította a szülőket: a téli ruházat hiánya, vagy elégtelen volta szintén gátló tényezőnek bizonyult. Különösen így volt ez 1914 telén, amikor a földből élő népesség vásári ruhabeszerzését nagyban meghiúsította, hogy a hadbavonulók apák és fivérek elvitték a háznál megspórolt pénzt.

Ha tovább elemezzük az iskolában megszerezhető művelődés általános feltételeit az ezeket biztosító tárgyi-külső adottságoktól eljutunk a tanítói tevékenység lényegét alkotó tartalmi munkáig. A dorozsmai népiskolai tanítók munkájával, eredményességével mind az igazgató, mind a szentesi tanfelügyelő jelentések sorában fejezte ki megelégedettségét. Pedig az eredmények nem minden esetben támasztották alá ezt az optimizmust. Pl. a kistemplomi iskola I. és II. ismétlő osztályában összesen 85 gyerek tanult, közülük 18-an töltötték már be 1888. augusztus 31-ig a 15. életévüket. Valamennyien megjelentek ugyan az évvégi vizsgán, de csak 16-ról lehetett biztosan megállapítani, hogy jól ír és olvas. Az olyan jelentések, mint amilyenről az egyik igazgatói beszámoló említést tett, hogy ti. a tanító ne könyvből kérdezzen, mert a tanulók így kétségbe vonhatják anyagismeretét, inkább elszigetelt jelenségnek, semmint mindennapos gyakorlatnak tekinthető.<sup>18</sup> Komolyabb hiányosságra utalt az igazgató egyik értekezletén, amikor a helyesírás általános állapotát kifogásolta. Kérte a kollégákat, hogy „szenteljenek több időt a jó pedagógiai és módszertani munkák olvasására.”<sup>19</sup> Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy az iskolának 1914-ben olyan igazgatója volt Czékus Frigyes személyében, aki földrajztudásának elmélyítése végett 1913-ban több hónapos tanulmányi kirándulást tett Orosz-, Finn-, Svéd-, és Németországban, illetve Norvégiában és Svájcban. Az ott megfigyelt földrajzi viszonyokról, természeti jelenségekről, sőt népszokásokról több tanulmányában érkezett és előadásokon is beszámolt róluk.

A tanárok olvasottságát ért kritika mellett talán még súlyosabbnak látszik, hogy a tanulók nem tudták Magyarország folyóit és hegyeit a térképen megmutatni, holott „azokat állandóan lelki szemeik előtt kell, hogy lássák.” Ugyanígy tájékozatlannak Budapest hollétét és jelentőségét illetően, ami „a legfelületesebb tanári munkára

<sup>17</sup> Uo. 1929. dec. 2.

<sup>18</sup> Uo. 1929. dec. 2.

<sup>19</sup> Ua. 1929. ápr. 2.

vall.” Egyik kolleganőjéről pedig egész elképesztő dolgokat tapasztalt az igazgató 1929-ben. A gyerekek — második elemisták — nemhogy írni-olvasni alig tudtak, s a dolgozatokat nem javították ki, hanem arra is figyelmeztetni kellett őt, hogy tanítási időben „az osztályban tartózkodjék, s ne negyedikes lányra bizza az oktatást.”<sup>20</sup>

Végezetül nézzük meg, hogy a fennmaradt iratok mit árulnak el az akkori tanítók anyagi megbecsüléséről. Rendelkezésünkre áll Kiskundorozsma 1871. évi költségvetési tervezete. Eszerint a községi tisztviselők (főbíró, bírók, jegyzők, orvos, plébános hadnagyok stb.) fizetésére 5544 forintot, tanítói nyugdíjakra és a négy tanító javadalmazására 2467 Ft-ot terveztek. Csak összehasonlításképp: a lényegesen nagyobb létszámú községi cseléd- és altiszti apparátus évi bérét 1878 Ft-ban állapította meg a jászkun kapitány. Czékus Árpád igazgató egy 1898-as kimutatás szerint a következő havi illetményeket kapta: 33 Ft 33 krajcár fizetést, 8 Ft 33 krajcár lakbérhozzájárulást és 8 Ft 33 krajcár igazgatói tiszteletdíjat. Ez összesen havi 50 Ft járandóságot jelentett. Ezt is érdemes összehasonlítani, az iskolai takarító összes havi illetményével, mely 11 Ft-ra rúgott, tehát durván ötszörös különbség mutatkozott az igazgató javára. A tanítói beosztásban dolgozó kollégák fizetése az alábbi módon alakult: a belterületen — azaz Dorozsma községben — dolgozók évi bére 500 Ft volt a lakbéren felül, míg a külterületi tanítók évi jövedelme 400 Ft-ot ért el a természetbeni juttatások és az ingyenes lakáson felül.<sup>21</sup> Ez a kor árviszonyai és az értelmiségi státusszal szemben támasztott elvárások ismeretében elegendő volt az alulról úrnak tisztelt értelmiségi életmód fedezéséhez. Persze ennek a fizetésnek (és életmódnak) reálértékét néhány esetben csökkentette az, hogy egyéb fedezet híján pl. a tantermek takarítását a tanító vagy maga végezte el, vagy zsebből fizetett valakit a takarításért. Ha nem is volt mindennapos jelenség, de előfordult, hogy a tanító maga fűtött, szellőztetett, kályhacsövet takarított, csakhogy ne kelljen saját jövedelmét csonkítania. Ez persze lehetett ideiglenes megoldása a kínzó anyagi gondoknak, de hosszabb távon nem volt fenntartható, anélkül, „hogy a tanyáról való mielőbbi menekülés vágya fel ne ébredjen benne.”<sup>22</sup>

## 2. A társas művelődés fórumai

Az iskolán kívüli művelődés fontos szervezetei voltak a különböző társadalmi-gazdasági egyesületek és körök. Sajnos levéltáraink egyetlenegy dorozsmai egyesületnek sem őrzik írásos anyagát, ezért csak közvetett, másodlagos utalásokból tudunk létezéséről. Nem kísérelhetjük meg, — az említett dokumentumhiány miatt — valamenyny kör számbavételét, csak néhány ismertebb körrel teszünk említést.

Az egyik legjelentősebb és nagy társadalmi reputációval rendelkező egyesület a Kiskundorozsmai Katolikus Kör volt.<sup>23</sup> Nevével ellentétben a kör nem hitterjesztés céljából létrehozott egyházi szervezet volt, hanem zömében világi irányítás alatt álló, s kimondottan művelődési, társadalmi célokat szolgáló egyesület. Felfoghatjuk a mainál lényegesen pezsgőbb dorozsmai társas közélet nagy jelentőségű centrumának, hiszen a helyi társadalmi elit és vagyonos emberek mind tagjai voltak. Elnöke 1938-ban — az új székház felavatása évében — Sztriha Kálmán esperes-plébános, ügyvezető elnök Gyuris Kálmán, választmányi megbízott dr. Korom Ernő községi orvos,

<sup>20</sup> Uo. 1929. febr. 2.

<sup>21</sup> Uo. A Csongrád vármegyei királyi Tanfelügyelőség levele a község előljáróságának 1896. aug. 24.

<sup>22</sup> Csm L. Külterületi Népiskolák jegyzőkönyvei 1924. október 25.

<sup>23</sup> Működésére nézve több értékes bejegyzést tartalmaz a Historia Domus.

jegyző Jenei Elek és pénztáros Nagy István volt. Kebelében működött a dorozsmai Katolikus Leányszövetség és a Szent Imre Ifjúsági Egyesület. Rendszeresen bemutattak valamilyen színdarabot Jeney Lajos vendéglőjében, szavalókórusa nemzeti és egyházi ünnepeken egyaránt szerepelt. Elég gyakran rendeztek estélyeket, hajnalig tartó táncmulatságokat, melyeknek szórakoztató és közéleti funkciójuk teljesítése mellett tisztes jövedelmet is hozniuk kellett. Kiemelkedő volt ebből a szempontból a kör új székháza ünnepélyes felavatására rendezett találkozók. Az ünnepély programját a megnyitóra készített „Meghívó” alapján közöljük.

#### Az ünnepély sorrendje:

November 13-án vasárnap de. 9 órakor gyülekezés a Katolikus Kör új helyiségében.  $\frac{1}{4}$  10 órakor a Kör tagjai a többi Egyesületek tagjaival felsorakozva a Kör zászlója alatt a templomba vonulnak.  $\frac{1}{2}$  10 órakor szt. beszédet és ünnepélyes nagy misét tart Sztriha Kálmán esperes plébános, szt. mise után visszatérés a Kör helyiségeibe. 11 órakor az új székház ünnepélyes felszentelése. Ennek végétével  $\frac{1}{2}$  12 órakor

#### Díszközgyűlés.

1. Hiszek egy Istenben... Énekli a Dalárda Palotay József karnagy.
  2. Elnöki megnyitó, tartja Sztriha Kálmán esp. plébános, elnök.
  3. Gyuris Kálmán ügyvezető elnök, Dr. Korom Ernő községi orvos, választmányi megbízott, Jenei Elek jegyző és Nagy István pénztárnok jelentései a Kör eddigi működéséről és az új székház építéséről.
  4. Fohász Szt. István királyhoz. Szavalókórus. A visszacsatolt magyar Felvidék. Irredenta jelenet. Előadják a Kat. Leányszövetség és a Szt. Imre Ifjúsági Egyesület tagjai.
  5. Pápai himnusz. Énekli a közönség.
  6. Elnöki záróbeszéd.
  7. Himnusz. A díszközgyűlés után 1 órakor közebed, mely áll: Vagdalt leves, borjú pörkölt, burgonya, kenyér és savanyúság. Egy teríték ára 1 Pengő 50 fillér. Ebéd alatt Gyuris Pannika magyar dalokat ad elő. Ebéd után 4 órakor tánc, mely éjfélig tart.
- A táncmulatságra a belépődíj személyenként 50 fillér.  
A zenét XIV. Rácz Jancsi cigányzenekara szolgáltatja. Felelős ruhatár darabonként 10 fillér. Az ebédre való jelentkezést nov. 12-én szombaton délig kérjük a Kat. Körnél bejelenteni.

Kiskundorozsma, 1938. november hó.

A Katolikus Körön kívül Dorozsma községben jelentős volt még a Stefánia Szövetség helyi csoportjának a működése. Feladatuk elsősorban az egészséggondozás, a differenciált társadalmi helyzetből adódó szociális és egészségügyi hátrányok csökkentése, főként felvilágosító munkával. De ha szükséges volt, konkrét segítségnyújtást is végeztek. Különösen fontos volt az a tevékenység, amely — az iskolával közösen — a várandós asszonyok, illetve kismamák csesemőgondozásához nyújtott segítséget.<sup>25</sup>

<sup>24</sup> A programot részletesen ismerteti a Historia Domus.

<sup>25</sup> Csm L. Kültérületi Népiskolák jegyzőkönyvei 1929. február 1.



Dorozsma népességének mentális és életmódbeli viszonyainak alakítását tűzte ki célul „A kun-dorozsmai Polgári társalgó kör” működése, melyet 1872. május 13-án alapítottak az úri viselkedés szabályainak elsajátítására és a művelt társas érintkezés előmozdítása céljából.<sup>26</sup> Jóllehet a beterjesztett alapszabályok egy-két pontját (pl. hogy ki képviselje az együletet a hatóságok irányában) kifogásolták a Belügyminisztériumban, de a kör működése elé nem gördítettek akadályt.

Legnagyobb számban s hovatovább már-már érdekvédelmi jelleggel a dorozsmai valósághoz legerősebben kötődő gazdakörök tevékenykedtek. Azt lehet mondani, ahány tanyaközpont, annyi gazdakör. Ezek a külterületen szerveződő egyesületek nemcsak a paraszti gazdálkodás szerveződésében, hanem az autonóm paraszti művelődés lehetővé tételében is semmi mással nem pótolható szerepet játszottak. A különböző gazdatanfolyamok nemcsak a korszerű agrárkultúra elsajátításának fórumai, hanem egyszersmind a tanyai közéletiség, a városi és országos hírek közös megvitatásának kereteit is jelentették. A paptanyai gazdakör szabályos italmérési jogot szerzett, de Göböljáráson ötfajta lapot járattak, s szép könyvtárat rendeztek be.<sup>27</sup>

A két világháború között összesen 16 különféle társadalmi egyesület működött Kiskundorozsmán. Ezek többsége még a múlt század végén alakult gazdakör, de ott találjuk a katolikus egyház — személy szerint Sztriha Kálmán — kezdeményezésére alakult, a Dolgozó Leányok Egyesületét. Ekkor jött létre a Zöld Kereszt Otthon védőnői lakásokkal.

1944-ben építették fel a dorozsmai népházat, jórészt a Földművelődésügyi Minisztérium kölcsöneiből. Ez nem azonos a kultúrházzal, mégis kultúrmissziót teljesített, amennyiben a gazdakörökben szétszórta jelentkező szakmai műveltségi igény koordinálására, s a friss tudásanyag gyors terjesztésére vállalkozott, és ezzel a szakirányú kulturálódás fontos orgánumát teremtette meg.<sup>28</sup>

Külön helyi csoportja volt az Actio Catholicának, mely elsősorban az ifjúság javára végzett különböző szociális akciókat hangolta össze. Különösen jelentős volt az az akció, mely diákokotthonok létesítéséhez szükséges adományokat gyűjtött.<sup>29</sup>

Szólnunk kell végezetül az intézmények sorában a községi kultúrház tervéről. 1936-ban terjesztették a képviselőtestület elé a vele kapcsolatos költségvetési tervezetet, és az építéshez kiutalandó államsegély felhasználásával kapcsolatos kötelezettségeket. Az előjáróság a kultúrház építését elvben elhatározta, mert arra szükség van, minthogy azonban „megfelelő államsegély kilátásba helyezve nincs”, a község pedig nehéz helyzetére való tekintettel a szükséges költséget fedezni nem tudja, addig vár az építkezés megkezdésével, amíg megfelelő államsegély pénz vagy ínségmunka keretében rendelkezésre nem áll.<sup>30</sup> Három évvel később arról értesülhetünk, hogy hozzákezdtek a kultúrház építéséhez, melynek tervezett költsége 95 000 P-re rúgott. Az építkezés megindulása pillanatában 22 000 P állt rendelkezésre a vármegye (10 000 P); az állami ínségmunkaalap (8300 P) és a kultuszkormányzat (4000 P) jóvoltából.<sup>31</sup> A község csupán a telket adta, de azt is kétszer megfellebbezték a helybeli mozitulajdonosok és vendéglősök, akik üzleti érdekeiket látták veszélyeztetve az új

<sup>26</sup> SZML Jász Kun Kapitány iratok. A Belügyminisztérium levele a főkapitánynak Jászberénybe 1872. május 23.

<sup>27</sup> Csm L. Kiskundorozsma előjáróságának jegyzőkönyve 58/1935.

<sup>28</sup> Csm L. Kiskundorozsma közgyűlési jegyzőkönyvek 944/1944.

<sup>29</sup> Uo. 541/1944.

<sup>30</sup> Csm L. Kiskundorozsma előjáróságának jegyzőkönyve 59/1936.

<sup>31</sup> Az építkezésről részletesen beszámol Sztriha Kálmán a Historia Domusban.

intézménytől. De ellene voltak a „közgyűlés félművelt emberei is, akiknek nem kell a magyar nép és levente ifjak tanítása.” Sztriha Kálmánt e küzdelemben csupán dr. Vajdovics Béla főjegyző támogatta, de végül is sikerült a szó szoros értelmében tető alá hozni a dolgot, mely — Sztriha szerint — „második templom lesz Dorozsmán”.

### 3. Kultúra — hatalom — közélet

Egy helyi társadalom műveltségének szerves részét alkotja az a mód, ahogy az intézményes hatalmat birtoklók a község energiáival sáfárkodnak, s ahogy az egyének e sáfárkodás során hozott intézkedésekhez viszonyulnak, illetve ahogy a sorsuk alakításához kapott jogositványokkal bánnak.

Dorozsmán is a hatalom és társadalom közötti összeütközés leggyakoribb színtere a közterhek kivetésének módja és arányos elosztása. A nép a maga részéről igazságtalannak érzett terhek lerázásának egyszerű útját választotta: spontán jövedelembujtás vagy adómegtagadás. Különösen így volt ez a város megélhetése szempontjából kulcsfontosságú ún. „részelési rendszer” eddigi alkalmazásával. A legfontosabb nyári munkának, az aratásnak a lakosok között történt közteherszerű részfelosztása „tetemes visszaéléseknek volt kútforrása.” Ez a jászkun autonómia hagyományain nyugvó közösségi gazdálkodási rend 1861-ben már sértette a polgári jogegyenlőségről értesült közvélemény igazságérzetét, főként az alacsonyabb társadalmi helyzetű csoportokét, mert számukra nyilvánvaló volt, hogy „az eddigi szokás mily aránytalan teherrel sújtotta az engedelmes, s különösen a birtoktalan lakosokat”, míg az engedetlen vagyonos elemek e terhekben alig részesültek.<sup>32</sup> Tehát Dorozsmán a jogi polgárosodás ellenére a közéletet redemptus örökségükön keresztül továbbra is ellenőrzésük alatt tartó birtokos csoportok megakadályozhatták a közteherviselés elvének érvényesülését. Most azonban a főbíró racionális érveinek hatására, hogy ti. az eddigi rendszer a községnek is nagy kárt okozott, mert alkalmat teremtett a közterhek alóli kibújásra — a közgyűlés új rendszer bevezetését határozta el. Nem valószínű, hogy a szegények iránti rokonszenv vezette a közgyűlést döntésében, de az is a politikai kulturáltság bizonyítéka, sőt ez lehet csak igazán, hogy a szükséges lépést a vagyonosok erősebb megadóztatására a községi bevételek emelkedésének reményében fogadta el. Az új rendszer lényege abban állt, hogy a részes munkát ezentúl egyéni vállalkozóknak adják ki „árlejtés”, azaz árverés útján, s a vállalkozóknak így megajánlott összeget „az öszves lakosság birtok aránylag fizetné.” Ez a rendszer jobban biztosítaná az arányos teherviselés elvét, bár még kérdéses, hogy „mi módon hajtassék be a lakosoktól a fogadott részelők bére.”

Dorozsmán azonban nemcsak a birtokos, hanem a birtoktalanok bizonyos rétegét is készületlenül érte a polgári fejlődés. A régi „biztos megélhetést” nyújtó viszonyok iránt vágyódó szegényemberek politikai tudatlanságát használta ki néhány képviselő, s indított hecckampányt Dudás Béla főbíró ellen 1861-ben. Dudás ebben a küzdelemben a polgári jogrend képviselője, a rendi színezetű előjogokhoz ragaszkodó képviselőkkel és műveletlen szegényekkel szemben. A tekintélyében megtámadott Dudás Béla esetét részletesen ismerteti az 1861. február 16-án tartott közgyűlésről készült jegyzőkönyv. Dudás kénytelen volt a személyét ért súlyos vád miatt a község legfelsőbb fórumát összehívni. Azzal támadták meg, hogy „közeli rokona”, Dudás Mátyás jogerős büntetését — amit a közgyűlés rá tilos legeltetés miatt szabott ki — hatálytalanítani igyekszik, mert az „a tőle behajtott pénzt visszakövetelte a községtől.”

<sup>32</sup> Csm L. Kiskundorozsma Községi képviselő testületi ülésének jkv. 1861. márc. 18. 64/1861.

Erről azonban szó nem volt — állította Dudás — hanem inkább arról, hogy Maróthi Gergely és József, valamint Bálint József képviselők beszéltek rá, hogy az „igazságtalan büntetést a bírótól visszakövetelje.” Dudás azonban a kb. egy hónapja viselt főbírói hatalmát „személyválogatás nélkül alkalmazta teljes szigorral ott ahol szükségesnek mutatkozott.”

Valószínű, hogy a három képviselő is találkozhatott ezzel a szigorral, akik ezután a bírói feladat sikeres teljesítésének segítése helyett személyes ellenszenvaiknek „a közjót veszélyeztető” kitörését tartották fontosabbnak. Az általuk felbújtott Dudás Mátyás egyébként saját igazsága bizonyságául, egy másik megtorlatlanul hagyott esetet hozott fel. Lévai János birtokost ugyanis hasonló módon „megintették, mert a patak szabad folyását gátolva építkezett, mégis ez makacs engedetlenségét most is folytatja.” Sőt ezzel meg nem elégedve „a vagyontalan osztályt” a hatalom rendelkezéseivel szembeni ellenállásra lovalta. Bizonyos, hogy ennek a példának is köze lehetett ahhoz, hogy „néhány vakmerő” a városnak járó „kocsivali közszolgálatot tagadott meg” egyenesen a bíróság előtt. A közszolgálat megtagadásának azonban figyelemre méltó motívuma volt: nekik, mint vagyontalanoknak ingyen legelő jár, s ezt nem kapták meg. Valóban járt 1848 előtt, de 1861-ben a polgári telekkönyvezés bevezetése után ez a követelés már határozottan társadalomromboló volt. Még visszataszítóbb viszont az a mód, ahogy a hatalom belső — személyes színezetű ellentéteit próbálták bizonyos személyek a 48 előtti, rendkívül népszerű követelések felkarolásával a maguk javára kihasználni. Nem is annyira az eljárás az, amely súlyos társadalmi következményekkel járhatott, hanem az a képzet, mely az elmaradott társadalmi rétegekben, a 48 előtti jászkun szabadság útjának járhatóságát keltette. Ezt nyugodtan sorolhatjuk a legrombolóbb társadalmi aknamunkához. Ennek megfelelő volt persze a büntetés is: a „megátalkodott engedetlenséket” testi fenytékekkel büntették. Mondhatnánk, hogy a követelések tartalmához igazodó stílusos eszközzel, de az úriszék és a deres eltörlése után 13 évvel a polgári keretekbe nehezen illeszkedő jászkun autonómia anakronisztikus vonásának kell tartanunk. Mindenesetre az új szellem győzelmének tekinthetjük, hogy a közgyűlés Dudás Béla főbíró platformján állva a társadalmi elmaradottság minél gyorsabb felszámolását tűzte ki célul.

A politikai érettség megnyilvánulására nyílt lehetőség akkor, mikor Kiskundorozsmának arról kellett dönteni, hogy marad rendezett tanácsú város vagy arról lemondva nagyközséggé minősíteti magát. Ezt a kérdést a községi képviselőtestület a „község értelmesebbjeinek” részvétele mellett vitatta meg, s jutott arra az álláspontra, hogy a „község anyagi mostoha helyzete miatt a rendezett tanácsról lemondana, a nagy községek sorába kíván lépni.”<sup>33</sup> Bár „az összes lakosok részletes felvilágosítást kaptak, és felhívtak, hogy véleményük és akaratuk szabad nyilvánítása útján” nyilatkozzanak a kérdésről, érthető módon a község ügyeiről nagyobb áttekinthetőséggel rendelkezők véleményére volt kíváncsi az előjáróság. Ez aztán meg is bosszulta magát, mert elsőnek felterjesztett átalakítási kérelmet a belügyminiszter a szükséges kellékek hiánya miatt elutasította.<sup>34</sup> Meg kellett volna szavaztatni az „egyes adózókat legalább, mert a lakosok egy része ugyanis közönyös”. Az ellenvéleménnyel bíró adófizetők észrevételeit külön felterjesztésbe kell foglalni, sőt azoknak „kellő alakban leendő nyilvánítására is módot” kell adni.

Ezután a város vezetősége az előírásoknak megfelelő formában, az adót fizető dorozsmai lakosok által aláírt átalakítási kérvényt csatolva ismét felterjesztette a kép-

<sup>33</sup> Jászkun Kapitányi Iratok. Közgazdasági iratok SZML. Kiskundorozsma főbírójának 1872. ápr. 21-én kelt levele a jászkun kerületek Alkapitányához.

<sup>34</sup> JKK: I. közig. M. SZML. A belügyminiszter levele a Jászberénybe 1872. szept. 11.

viselőtestület határozatát. 1872. október 26-án kelt levelével a belügyminiszter a jászkun alkapitány tudtára adta, hogy „Dorozsma város képviselő testületének az érdekelt lakosok nevében benyújtott folyamodványát a bizonyítékok alapján” elfogadta, s hozzájárult, hogy „Dorozsma rendezett tanácsú város ezen állásával felhagyva nagyközséggé átalakulhasson.” Ez az átalakulás azonban változást hozott a hatalomgyakorlás eddigi módszereiben. Mint rendezett tanácsú város a főbb tisztségviselőit választotta. Közigazgatási „lecsúszásával” viszont nőtt a kinevezettek száma a vezetésen belül, s ezzel felvetődött a polgári közigazgatás szakszerűségének rendkívül fontos kérdése. A korábbi választott tisztségviselők szakértelmére éles fényt vet az előjáróság egy levele, melyben leírták, hogy az „1867-i népválasztás alkalmával a helyi választó polgárok többsége csábító ígéretektől félre vezetve néhány hivatalra vágyó egyén önző céljainak eszközévé vált.”<sup>35</sup> Így történhetett, hogy a kvalifikáció megítélésére képtelen többség — nagyobbrészt — alkalmatlan egyéneket választott meg. Ezt bizonyítja, hogy a két legfőbb tisztségviselőt (főbíró, főjegyző) a beosztásuk megkívánta hozzáértés hiányában el kellett mozdítani. Később Huszka Ödönt választották meg közjegyzőnek, aki azonban hamarosan lemondott. 1872-ben az újabb — akkor még a régi rendszer szerint gondolt — tisztújításig Kovács Imrét bízták meg a hivatal ellátásával. Csakhogy a rendezett tanácsi státusz megszűntével megszűnt Kovács Imre tulajdonképpeni főállása is: az aljegyzőség. Kinevezett státusza ellen néhányan azzal hadakoztak, hogy fiatal, ismeretlen, míg a vezetők többsége épp szaktudása miatt szerette volna helyettesítő pozícióját állandóvá tenni. Végül is a szakszerűségnek a helyi születéssel, ismerőséggel szemben elsőbbséget biztosító többségi akarat győzött.

Az adó, a közigazgatás mindenkit foglalkoztató kérdése mellett a közéleti viszonyokat leginkább befolyásoló tényező az egyház szabályozó tevékenysége. Dorozsma életében a katolicizmus nem pusztán magánügy, nemcsak hitbéli kérdés, hanem az emberek magatartását, gondolkodásmódját alakító fontos szociális fórum. Az iskola és egyház meghatározó kapcsolatáról fentebb volt már szó. Tekintsük át most a politikai vezető réteg és az egyház közötti viszonyokat. Egyenjogú, partneri kapcsolatokról persze alig lehetett szó, mert a plébános a község legjobban fizetett tisztségviselője volt. Szociális státuszát meghatározó feltételeket azonban a község nem módosíthatta önkényesen, mert ezekbe a kérdésekbe beleszólási joga volt a váci püspöknek is. Ez történt azon főpásztori rendelkezés kapcsán is, mely az általános drágaságra való tekintettel a misestipendiumok (nani, templomi, kántori juttatások) 50%-os emelését indítványozta. A magas helyről érkezett rendelkezést a kegyúrral csak egyszerűen közölték, azt remélve, „hogy így egyes képviselőknek az egyház rovására rendkívüli módon hajrászott népszerűségének sérelme nélkül méltányolhatják azt az állanotot, melybe egy 100 esztendőnél idősebb abnormis stóladíjszabás juttatta a klérust.”<sup>36</sup> De a képviselőtestület ezt az 1916-ban kelt felsőbb egyházi rendeletet szokatlanul durva módon utasította vissza. Sőt azzal fenyegetődött, hogy az engedélve nélkül szédett stólaszedéseket hivatalosan is bepanaszolja a vallás- és közoktatásügyi miniszternél.

A napság és világi vezetőség szembenállása nem volt előzmény nélküli Dorozsmán. Kovács Pál pl. rendkívül nagy alapítványt helyezett az egyház gondozása alá, amiért is díszpolgárrá választották, oklevéllel tüntették ki a dorozsmai városházán. Nem tudjuk a pontos okát annak, hogy miért, de tény, hogy az 1887. évi dorozsmai

<sup>35</sup> JKK. I. közig. M. SZML. Kiskundorozsma előjáróságának 1873. jan. 17-én kelt levele a belügyminiszternek.

<sup>36</sup> Historia Domus 198. p.

búcsúra szóló meghívást szokatlan élességgel utasította vissza. Levelet intézett a patronátushoz, melyben leszögezte: „A kúnok kujonok, de vannak ott egyszerű pap-tisztelők is, de vannak tudákos, izgága, ostoba, kevélyek többen.”<sup>37</sup> Végezetül alá-húzta, hogy Dorozsmán most olyan a vezetők közszelleme, hogy az „minden plébá-nost megnyomorít.” Sajnos nem állnak rendelkezésünkre olyan források, melyek e közszellemet empirikusan is megfoghatóvá tennék. Kiss István dorozsmai plébános esete egy kis adalék a fenti megállapításokhoz. Ő úgy vélekedett, hogy „e város népe templomszerető, buzgó nép, úgy hogy lelki pásztoraik benne öröme telhetik, annál kevesebb örömet találhat azonban a nép vezetőiben, ún. hangadóiban, kik a legkezdetlegesebb műveltség s nemesebb érzés híjával patronusi vélt nagyságukat igazi paraszt göggel szokták plébánosukkal szemben nyilvánítani”<sup>38</sup> A műveltségi tőke naponként bizonyított fölényének tudatában lépett fel a plébános a benne és intézményében csak a „papzsákját” látó „bugris” parasztokkal szemben, még ha azok a község jelenlegi vezetői is. Ez a fellépés persze legalább annyira volt döly-fös, mint amennyire kulturálatlanok voltak maguk a „hangadók.” A szembenállás valószínű okát az egyháznak a polgárosultság körülményei közepette elszenvedett főként hatalmi és gazdasági természetű súlyvesztése jelentette.

Ezek voltak a legfontosabb területek, melyek a közéleti kulturáltság megnyilvánulásának helyi kereteket adtak. Nem állíthatjuk, hogy a kultúra és közélet egymást alakító viszonyait maradéktalanul feldolgoztuk, de úgy véljük, hogy a fenti esetek ismertetésével is közelebb jutottunk a dorozsmaiak uralkodó gondolkodás- és érzés-világához.

## IRODALOM

*Bánkiné Molnár Erzsébet*

1987 A Jászkun Kerület helységeinek közigazgatási szervezete (1745—1848). Cumania 10. Kecskemét, 119—153.

*Felpétzi Győri Jenő*

1937 Dorozsma régi életéről. Kiskundorozsma.

*Miklós Katalin*

1969 Kiskundorozsma község kulturális fejlődése újratelepítésétől napjainkig. Kézirat. Somogyi-könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény.

*Sztríha Kálmán*

1937 Kis-Kun-Dorozsma története. Kiskundorozsma.

<sup>37</sup> Historia Domus 132. p.

<sup>38</sup> Historia Domus 138. p.

# Anarchista deklaráció Magyarországon

VARGA LÁSZLÓ

(Szeged, 600. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet)

Az anarchia — uralomnélküliség — eszméje egyike azon gondolatoknak, amelyek sohasem tűntek el az osztálytársadalomban élő emberiség tudatából, egyike a legszebb, legvonzóbb és egyben legrégebb utópiáknak. Az anarchizmus végcélját szinte minden konzekvens humanista ideológia megfogalmazta, önálló mozgalmá a modern proletariátus megjelenésével válhatott. A különböző szocialista irányzatok úgy viszonyultak — és viszonyulnak — hozzá, mint a tőkés gazdasági-társadalmi alakulat apologetái a szocialista eszmékhez: kivihetlenségét bizonyították, megkérdőjelezték időszerűségét, s több ízben meghaladottá nyilvánították.<sup>1</sup>

Magyarországon 1881—1884 között a radikális szocialisták mozgalma, ezt követően az 1890-es évek második felében a Várkonyi-féle független szocialisták vallották az anarchia eszméjének egy-egy változatát. A 20. század elején újabb fellendülés következett, az anarchisták és anarchoszindikalisták 1907 és 1911 között lapot adtak ki, összefüveteleik munkát adtak a besúgóknak, a rendőrségnek, bosszúságot okoztak a szociáldemokrata pártvezetőségeknek. A forradalmi apály őket sem hagyta érintetlenül, ám annak ellenére, hogy aktíváik egy része az antimilitarista mozgalom révén a kommunista párthoz kapcsolódott, 1919 tavaszán képesek voltak a lehetőséget kihasználva újra szervezkedni és lapjukat kiadni. Az anarchista eszmék hatása az említett négy periódusnál és körnél jóval szélesebb volt, mozgalomként azonban csak ezeket tartjuk számon.<sup>2</sup>

A magyarországi anarchisták, hasonlóan a munkásmozgalom többi irányzatához, nem nélkülözhatték és nem is nélkülözték a nemzetközi kapcsolatokat. Az első, 1881—1884-es periódusban az ausztriai és németországi anarchistákkal, illetve olaszokkal tartottak kapcsolatot, bár kitekintésük volt az oroszországi forradalmi mozgalomra is. A Várkonyi—Schmitt-féle ideális anarchizmus monarchiabeli és magyarországi jelenségként is tájékozódott a tolsztojanizmus felé, a század eleji anarchisták elsősorban a Germánián túl Európára tekintettek. Ez az orientáció a század-

<sup>1</sup> A marxizmus klasszikusainak anarchizmussal kapcsolatos írásait I. Marx—Engels—Lenin 1970. 1929-ben Molnár Erik „Anarchizmus és marxizmus c. írásában kijelentette, hogy a marxizmus „az osztályharcban gyakorlati jelentőségét elveszítette”, ezért „a marxizmus az anarchizmus történeti szerepét tárgyilagosan megítélheti, és a most is időszerű kritika fenntartásával értékelheti.” (Molnár Erik 1969. 50. Újabb keletű vitairat, amely régi vádakát melegeitett fel: Jacques Duclos 1968.

<sup>2</sup> Bozóki András 1985., Sükösd Miklós 1985., valamint Varró István: A magyarországi anarchizmus kezdetei. Tudományos diákköri pályamunka a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszéke kéziratárában, Szeged, 1984., továbbá Bozóki András—Sükösd Mihály 1988. adnak áttekintést és a jegyzetanyagban irodalmat.

forduló magyar progressziója sajátosságaként közismert, és elsősorban a Társadalomtudományi Társasághoz és a Huszadik Század című folyóirat köréhez kapcsolódott, ugyanakkor a munkásmozgalomban a szociáldemokrata parlamentarizmus, a választójogi küzdelmet egyoldalúan előtérbe helyező pártvezetés kritikájaként jelentkezett.

Az ausztriai és németországi centrizmus és revizionizmus alternatíváit sokan keresték a franciaországi munkásmozgalomban, az itteni anarchista és anarchoszindikalista törekvésekben. A századelőn e mozgalom legnagyobb tisztelettel övezett alakja volt — Louise Michellel együtt — a szintén kommunár *Elisée Reclus* (1830—1905). Mindketten anarchistának vallották magukat, ám hazánkban az utóbbit elsősorban földrajztudósként ismerték. Mint Lóczy Lajos írta: „... nem tartozott a céhbeli tudósok közé, mert sem önálló kutatások, sem felfedező utazások nem fűződtek a nevéhez. A földrajz népszerű irodalmában azonban az ő tolla felülmúlt mindent, amit eddig a földről írtak.”<sup>3</sup> Másik korabeli méltatója egyszerű botlásként említi a Kommünért vívott fegyveres harcát.<sup>4</sup> Mindenesetre „1881-ben a Magyar Tudományos Akadémia kültagjának választotta meg — s alighanem ő volt ennek az akkor éppenséggel nem harsányan haladó intézménynek az egyetlen anarchista tagja!”<sup>5</sup> 1892-től Belgiumban élt, s az anarchizmus népszerűsítésével is foglalkozott. Egy brüsszeli előadása, *Az anarchia* három ízben is megjelent magyarul.

Az első kiadás bevezetéseként a szerzőnek a magyar kiadóhoz intézett, 1902. márciusában keltezett levele szolgált. A hozzá fűzött (sajtóhibás évszámmal közölt) jegyzet szerint a magyar kiadást Reclus nem érthette meg, 1905 nyarán meghalt.

Vajon kinek írhatta az említett levelet a szerző? Ki volt Reclus magyar kiadója, esetleg fordítója? Tudjuk, hogy — többek között — tisztelője volt a francia tudósnak Batthyány Ervin, Leopold Lajos, Szabó Ervin, de Reclus elvtársát mégis inkább *Krausz Károly* (1855—1930) személyében véljük megtalálni.

Krausz munkatársa volt egy ideig Schmitt Jenő Henrik Állam nélkül című folyóiratának<sup>6</sup>, majd 1907-ben Batthyány Ervin és Nadler Herbert eredetileg Szombathelyen kiadott és Bögötén szerkesztett, Társadalmi Forradalom című lapját vette át, újabb lendületet biztosítva az MSZDP elleni ellenzéki küzdelemnek.<sup>7</sup> Az általa elsőként jegyzett 11. számban hirdetik először, 1907. június 28-án, Reclus írását. Az utolsó szám, amelyben még ezt a kiadást ajánlják, 1908. augusztus 28-i keltezéssel jelent meg.

Magának Reclus-nak a neve az I. évfolyam 15. számában, Paál Máté: A szociáldemokrácia és a hadsereg című cikkében szerepel először a lapban. A II. évfolyam 1. számában kétsoros idézetet, a 6. számban Miért vagyunk anarchisták? címmel hosszabb írást közölnek tőle.

<sup>3</sup> *Lóczy Lajos*: Reclus Elisée kültag emlékezete=Emlékbeszédek a Magyar Tudományos Akadémia tagjai felett. Bp. 1908. XIII. kötet 2.

<sup>4</sup> *Lasz Samu Dr*: Elisée Reclus. Különlenyomat Hankó Vilmos dr. „Universum”-ának IV. kötetéből, Bp. 1908. 5.

<sup>5</sup> *Bajomi Lázár Endre*: Reclus és a magyarok. Élet és Tudomány, 1975. 50. szám 2387.

<sup>6</sup> Az Állam nélkül első számában (1897. január 1-jén) a szerkesztőségi vezércikk után következő Harczi riadó c. írást *Krausz Károly* jegyezte. A kapcsolatok megszakadásáról Schmitt nyílt levele számol be az 1899. évi márciusi számban. Elsősorban az 1898. évi sajtóperrel kapcsolatos óvatosságát veti Krausz szemére a Sendula Sándorhoz írott levélben.

<sup>7</sup> „Megkaptam a Társadalmi Forradalom első pesti számát. Krausz Károly! Teringettél! kemény diót fognak kapni a Dezsők és Károlyok.” — írta Vágó Béla Szabó Ervinnek 1907. július 15-én. =Szabó Ervin levelezése. Szerkesztette Litván György és Szűcs László. II. Bp. 1977. 535. — A Társadalmi Forradalom (1907—1911) repertóriuma Varga László szerkesztésében, Bozóki András és Varga László bevezető tanulmányával az ELTE Szociológiai Intézete és a FSZEK kiadásában megjelenés előtt áll.

Reclus művének második kiadását a testvéri község budapesti csoportja 1911-ben, a mozgalom visszaesése idején adta közre, feltehetőleg ellensúlyozandó a szindikalistáknak az előző évben, Szabó Ervin támogatása következtében megnövekedett eszmei megerősödését. A harmadik kiadásra a proletárdiktatúra idején került sor, midőn Krausz Károly újra kiadhatta a Társadalmi Forradalmat, a 3. számban szervezkedési útmutatót közölt, s a 4.-ben 1919. május 19-én már hirdeti is Reclus brossúráját.

A harmadik kiadás függelékeként jelent meg *A magyarországi anarkisták világszemléletének összefoglalása*, a füzet 30–32. oldalán. Szövege kétségtelenül a proletárdiktatúra első heteiben fogalmazódott meg, hiszen az 1. pont már múlt időben szól a kapitalista társadalmi rendről. Az egész kiadvány előszavában — most már a budapesti anarkista csoport aláírással — éppen ezzel a forradalom utáni helyzettel indokolják a brossúra újrakiadását: „Mert ez a *jövő társadalmi rend alaprajzát* tartalmazza, és tanít bennünket arra, hogy miként kell a jövő rendet felépíteni, nehogy valami kaszárnyatételt építsük fel, amelyben az emberek milliói robotolnak, és a szabadságnak nincs otthona; hanem a szabadság magasztos katedróját (sic!), amelyben a *szabad gondolat, a szabad munka, a szabad ember honol.*”

Az anarkisták és marxisták egyaránt a kommunista társadalom létrehozásáért küzdenek, végcéljuk az ember teljes felszabadítása. Amíg azonban a marxisták ebben a folyamatban az államot, mint erőszakszervezetet, de legalábbis mint a dolgok igazgatását ellátó szervezetet fel kívánják használni, az anarkisták ezt elvetik. Nézetük szerint a magántulajdon felszámolása, a kizsákmányolás ezen alapuló formáinak megszüntetése nem eredményezi automatikusan a szabadság birodalmának eljövését. Nézetük szerint ehhez mindenféle uralmat, sőt tekintélyt is meg kell szüntetni, fel kell számolni.

Hogy mit állítana az anarchia a tekintély-elvű, a dolgok igazgatását végző szervezet helyébe, arról Reclus — Engelsnek A tekintélyről<sup>8</sup> szóló írásával tehetségesen polemizálva — a következőket mondhatja egy óceánjáró hajó kapitányával:

„... én a hajón csaknem felesleges vagyok. A kormányos a hajót a rendes menetben tartja, néhány perc múlva utána egy másik jön, azután ismét egy másik, s így az előírt szabályok szerint folytatjuk az én közbejöttem nélkül az utunkat. Lenn a fűtők és gépészek dolgoznak az én tanácsom nélkül. És az árbócőrök épp úgy, mint a matrózok tudják, mily feladatot kell teljesíteniök; nekem csakis alkalmilag kell munkám egy kis részét az övékével — mely az enyémnél sokkal fárasztóbb, de rosszabbul fizetett — egyeztetnem (...) Mindannyian szövetségesek vagyunk, mi és a matrózok, az én barátaim, hasonlólag önök utazók, mert önök miatt hasítjuk a hullámokat, és veszély esetén számítunk önökre, hogy testvérhez illően segítségünkre leszenek. Művünk közös és egymással szolidaritásban állunk.”<sup>9</sup>

A Reclus-tól idézett gondolat — a szolidaritás, mint társadalomszervező erő — *A magyarországi anarkisták világszemléletének összefoglalásában* is jelentős helyet foglal el (4., 7., 9.). A kölcsönös segítségnek az emberi társadalmakban is működő kropotkini elve bukkan itt elő, amely a deklaráció szerint az egyén szabad fejlődésével is összhangba hozandó (4.). Úgy ítéljük meg, hogy ebben az alig kifejtett formában inkább az individualizmus, mint a kollektívizmus elve hatja át az egyes pontokat. A jövő

<sup>8</sup> „De sehol sem oly nyilvánvaló a tekintélynek, mégpedig a parancsoló tekintélynek szükségessége, mint a nyílt tengeren úszó hajón. A veszély pillanatában ott mindenkinek az élete attól függ, hogy alávetik-e magát azonnal és föltétlenül egyetlen egyén akaratának.” Engels: A tekintélyről. In.: Marx—Engels—Lenin 1970. 129.

<sup>9</sup> Reclus Elisée: Az anarchia. Bp. (1919) Budapesti Anarkista Csoport, 23–24. Függelékben: A magyarországi anarkisták világszemléletének összefoglalása. 30–32.



társadalmát nem hatalmi-politikai eszközökkel, hanem *morális tökéletesedéssel* véli a dokumentum kifejleszthetőnek, s ennek eszköze az agitáció, a nevelés, a *felvilágosítás*. A proletárállamtól csupán ennek a lehetőségnek a biztosítását kívánja a deklaráció (5.). A nevelés segítségével véli leküzdhetőnek az ember természetétől idegen elemek ember feletti uralmát, a külső kényszerítő erőket: a tőkét, valamint a felépítményi elemeket: az államot, egyházat, erkölcsöt, utóbbit annak korabeli állapotában (6., 8., 9.).

A 3. pont jelzi, hogy az összefoglalás készítőinek úgy kellett elveiket megfogalmazni, hogy azok ne kerüljenek a végcéllal ellentétbe, ne korlátozzák mozgalmuk szabadságát.<sup>10</sup>

Az itt közreadott dokumentum mégis programnak tekinthető, méghozzá egy olyan anarchista programnak, amelynek kialakítását hosszú ideig tartó szervezkedés, agitáció, valóságos mozgalmi tevékenység előzte meg az elnyomatás többé-kevésbé súlyos éveiben. Ismeretesebb korábbi program jellegű írások a dokumentum feltételezett szerzőjétől, de mindenképpen: szellemi atyjától, Krausz Károlytól,<sup>11</sup> ám jelentőségét nem a szerző személye adja, hanem az, hogy a proletárdiktatúra körülményei között fogalmazták, s mint ilyen, ritkaságszámba megy az anarchista mozgalom dokumentumai között.

Magáról az anarchizmusról szólva azzal zárjuk az igen vázlatos tájékoztatást, hogy bebizonyosodott: időszerűségét a mai napig el nem veszítette. Ezt nem csupán a szovjet-oroszországi és spanyolországi polgárháború, az 1968-as franciaországi események jelezték, hanem időről időre a különböző öngazgatási törekvések megnyilvánulásai is. Ez utóbbiak talán kevésbé látványosak, de nem lényegtelenek abban a korszakban, amely még sokáig nem mondható a szabadság birodalmának, ahol és amikor az állam elidegenüléséről vitatkozni lehet ugyan, de magát a tényt, és elnyomó moritó következményeit kétségbe vonni aligha lehetséges. Az anarchia akkor lesz „időszerűtlen”, ha „A régi polgári társadalom s a vele járó osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele.”<sup>12</sup>

## A magyarországi anarchisták világszemléletének összefoglalása

### 1.

A kapitalista társadalmi rend a munka kizsákmányolásán alapult, fennmaradása csak a tőkés kizsákmányolóknak, valamint ezek csatlósainak volt érdeke. Az emberi együttélés mai formája: az állam még fokozta a már úgyis nagy vagyonszűkültségeket, militarizmusa és igazságszolgáltatása pedig a proletárok legjobbjainak és legönállóbbjainak életét vette el.

<sup>10</sup> Az anarchizmus rendszerezését és tipizálását elvégezte *Bozóki András* 1986.

<sup>11</sup> Krausz Károly tartotta az 1909. évi anarchista kongresszus főreferátumát, kidolgozott egy részletes szervezeti szabályzatot is. L.: *Jemnitz János*: Az anarcho-szindikalizmus Magyarországon 1914 előtt. Párttörténeti Közlemények, 1961. Krausz Károly személyéről írt *Gallovích Károly*: Budapest anarchistái. Magyar Figyelő, 1915. 360–364., *Kassák Lajos*: Egy ember élete — Önéletrajz 1–3. Bp. én. Dante, 155–159.

<sup>12</sup> *Marx*: A Kommunista Párt kiáltványa. Bp. 1965. 70., A marxi és bakunyini nézetek összevetését l.: *Tóth László* 1988.

2.

*Az anarkizmus az osztályuralom és kizsákmányolás megszűnését, az uralom nélküli társadalmi rendet akarja felépíteni, mely az önkormányzattal bíró községen alapul.*

3.

Az anarkisták a folytonos fejlődés hívei, nem állítanak fel megszabott programot, hanem folyton az anarkista társadalom megvalósításáért küzdenek.

4.

*Az anarkisták az egyén szabad fejlődését az emberi együttműködés érzésével egyetemesen akarnak új erkölcshez eljutni. Kívánják az egyéniség szabadságát mindaddig, míg az mások szabadságába nem ütközik.*

5.

A szocialista társadalom kiépítése alatt is igyekeznek a társadalmat és a munkát a szabadság alapján megszervezni. Minden kormánytól kívánják az agitáció szabadságának biztosítását.

6.

*Küzdenek minden kényszereszközökkel fenntartott társadalmi alakulás és intézmény ellen, mint amilyenek: állam, haza, vallás, egyház, a mai álerkölc és a tőke ellen.*

7.

Gazdasági téren nem az egyéniséget megbénító államszocializmust, hanem a munkások szabad testvéri szövetkezését kívánják megvalósítani úgy szubjektív, mint objektív értelemben, minden külső, idegen uralom kizárásával; vagyis teljes és föltétlen szabadságot gazdasági és politikai tekintetben.

8.

*Az anarkisták a mai társadalom hibáinak egyik fontos kútfejeül a nevelés egyoldalúságát tudják. Ezért öntudatosná akarják tenni az embereket és nevelni az uralomnélküliségre.*

9.

Az anarkizmus mindazt, ami az emberben természettől fogva jó, még fokozottabban fogja kiváltani. Azt a társadalmat, melyben az embereket a szegénység, tudatlanság, rossz példa, gyűlölet és kenyérért való harc bűnre kényszeríti, fel fogja váltani egy olyan, hol a szeretet és egymás kölcsönös segítése természeti törvény gyanánt lesznek uralkodók.

*Az anarkizmus az egész emberiség egyetemes érdekeiért küzd.* Mindenkit szívesen lát, mint hívét, ki sem maga nem akar tekintély és hatalom lenni, sem másoktól nem hagyja magát uralni.

Íme, ezek a főbb pontok, amelyek az *első* lépcsőfokot képezik a szellemileg fejlett ember eléréséhez, hogy a régi emberről leváljon mindaz, ami állati lenne (sic!).

Ha ez megtörténik, akkor az emberiség célját hamar eléri, mert végre, évezredek utáni szenvedések és kutatások árán megtalálta önmagát.

## IRODALOM

*Bozóki András*

1985 Anarchista elméletek Magyarországon. Világosság, 3. sz. 170—178.

1986 Az anarchizmus elmélete és típusai. Anarchizmus és rendezőelvek. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1986. Bp. 152—168.

*Bozóki András—Sükösd Miklós*

1988 Az anarchizmustól a liberális szocializmusig (Az anarchizmus öröksége Magyarországon). Jelenkor, 2. sz. 140—150.

*Duclos, Jacques*

1968 Anarchistes d'hier et d'aujourd'hui. Comment le gauchisme fait le jeu de la reaction Paris. 1968. Ed. Sociales

*Gallovič Károly*

1915 Budapest anarchistái. Magyar Figyelő, 360—364.

*Marx—Engels—Lenin*

1970 Az anarchizmusról. Kossuth Kiadó, Bp.

*Molnár Erik*

1969 Anarchizmus és marxizmus. In.: Válogatott tanulmányok. Kossuth Kiadó, Bp.

*Sükösd Miklós*

1985 A magyar anarchista hagyományból. Valóság, 4. sz. 71—89.

*Tóth László*

1988 Anarchizmus és marxizmus — Bakunyin és Marx. (Kísérlet Bakunyin és Marx társadalomelméletének összehasonlító elemzésére.) Mozgó Világ, 6. sz. 3—22.

# Az Országos Kisgazda- és Földmívespárt megalakítása

(1919 január)

SIPOS JÓZSEF

(Budapest, MSZMP Központi Bizottsága)

Az 1909-ben alakult Függetlenségi 48-as Gazdapárt — 1918 novemberétől, Országos Kisgazdapárt — és az 1918 december elején a Magyar Gazdaszövetség által életre hívott Országos Földmíves Párt egyesülését csak nagy általánosságban vizsgálta a szakirodalom.<sup>1</sup> A legújabb szintézisek pedig említést sem tesznek erről.<sup>2</sup> Így nem látjuk pontosan a politikai erőviszonyok alakulását, amely pedig szorosan összefüggött a pártok társadalmi- és osztálybázisával. Ezért és a parasztpártok polgári demokratikus forradalomban játszott szerepének differenciáltabb feltárása miatt szükséges e kérdést részletesebben megvizsgálni.

Az Országos Kisgazdapárt és az Országos Földmívespárt vezetősége — előzetes tárgyalások után, amelyekről azonban semmit nem tudunk — 1919. január 2-án elhatározta a két párt egyesítését.<sup>3</sup> Erről kiáltványban értesítették az ország parasztságát. Ebben kifejtették, milyen alapon jött létre az egyesülés. Magyarország feldarabolása, a fenyegető éhínség, az állami és gazdasági élet összeomlásának veszélye mellett a legfontosabb okként a következőt írták: „A külellenségénél is veszedelmesebb belső ellenség lépett föl, kommunista és bolsevik eszmékkel, mely Isten és haza után a családnak sem irgalmaz, mert meg akarja szüntetni a családi tulajdont s az állam neve alatt a saját igájába akar fogni mindannyiunkat!” Vagyis a kommunistáktól való félelem és a családi tulajdon védelme volt az egyik fő oka az egyesülésnek. A KMP rendkívül radikális agrárprogramja, amely lényegében minden földet, amit nem a tulajdonos művelt el akart kobozni, a kis- és középparasztság érdekeit képviselő Kisgazdapártot arra készítette, hogy elfogadja a gazdagparaszti és középbirtokosi érdekeket védő Földmívespárt csatlakozását. Az egyesülés másik okát így fogalmazták meg: „...egyesülten oly erővel rendelkezünk, hogy döntő szavunk lehet az ország kormányzására.” Úgy gondolták, hogy a kormány által meghirdetett választásokon az Országos Kisgazda- és Földmívespárt többségbe kerülhet a nemzetgyűlésben és így a parasztság az „ország sorsának intézésében számarányához méltó súllyal” vehet részt.

A kiáltvány a szociáldemokrata és a polgári radikális párt törekvéseivel szemben hangsúlyozta: „Földet akarunk adni mindazoknak, akik földet akarnak és azt megművelni is tudják, de nem árendába, hanem örök tulajdonba. Árendások és állami jobbágyság helyett minél több független, szabad kisgazdát akarunk látni ebben az ország-

<sup>1</sup> Bodrogekőzy Zoltán 1929. 245—246.; J. Tóth Dezső 1968. 53.; Hajdú Tibor 1968. 165.; Király István 1973. 190. és Mérei Gyula 1969. 117—118.

<sup>2</sup> Ránki György 1976. 165 és 167.; Balogh... 1985. 84—85.

<sup>3</sup> Népszava, 1919. I. 3. 5—6.

ban, ahol eddig uzsora és mellőzés volt a falusi nép osztályrésze. ...Nem bízunk azokban, akik azzal hitegetnek, hogy egyelőre még nem akarják elsöpörni a magántulajdont, mert tűzhelyeinket s barázdáinkat a jövőben sem engedjük az állam tulajdonává tenni! ...Nem állandóan emelkedő földértékadó, nem termelési kényszer, nem rekvirálás és maximálás a módja annak, hogy a városi lakosság élelemhez jusson, hanem a földművelés erőteljes támogatása és szabadsága!” Hangsúlyozták, hogy a parasztság „ebben a pártban védheti csak meg teljes biztonságban a tulajdon szentségét és ez háríthatja el felőle az állami gyámkodás veszedelmét is! Miután úgy látták, hogy az „ellentábor” (a kommunisták és a szociáldemokraták — S. J.) egész harca a polgári társadalom ellen irányul, „testvéri szeretettel hívjuk föl az iparral, kereskedelemmel s a szellemi téren foglalkozó polgártársainkat is pártunk támogatására.” Felszólították a két párt tagságát: ahogyan a központban kezdet fogtak, úgy az „országban mindenütt fogjanak kezdet és egyesüljenek az eddigi Kisgazdapártok és Földművespártok”, és készüljenek a választásokra. A párton kívüli tömegeket is meg akarták nyerni: „Ha az országgal együtt tűzhelyeiteket és földjeiteket meg akarjátok menteni, csatlakozzatok hozzánk, alakítsátok meg minden községben s városban a helyi pártszervezetet, férfiak és nők szavazzanak mindannyian pártunk jelöltjeire!” Végezetül kijelentették: „*Nem akarunk ellenforradalmat, hanem rendet, nyugalmat* és ragaszkodunk utolsó leheletünkig hazánk vérrel, könnyel és verejtékkel megszentelt rögéhez! *Nem hirdetünk osztályuralmat*, hanem szabadságot és függetlenséget a haza minden polgárának!” A kiáltványt január 6-án az egyesült párt nevében Nagyatádi Szabó István elnök és Mayer János, Meskó Pál társelnökök írták alá.<sup>4</sup>

Mivel indokolták még a két párt egyesítését? A két párt hetilapjai egybehangzóan állították, hogy annak egyik legfőbb oka e pártok azonos társadalmi bázisa volt. Ezek többsége kívánta a vezetőségektől az egyesülést, mert a választásokon való egymás elleni küzdelem a „parasztság veszedelmes pártokat” juttatná könnyű győzelemhez.<sup>5</sup> Megállapodtak, hogy a két párt egyenlő számmal küld ki tagokat a létrehozandó központi vezetőségbe. Annak megalakulásáig a pártprogramokat és röpiratokat továbbra is külön terjesztik. A pártügyeket továbbra is mindkét pártiroda intézze.<sup>6</sup> A központi vezetőség feladatává tették ezek későbbi összeegyeztetését. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a *két párt szoros értelemben vett egyesüléséről nem beszélhetünk*, inkább a választásokra létrehozott pártszövetségről.

*Hogyan fogadta a többi párt az Országos Kisgazda- és Földművespárt megalakulását?*

Az MSZDP központi sajtója, a Népszava január 3-án a következőképpen kommentálta: „Tudni kell, hogy az Országos Földművespárt az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek, (továbbiakban OMGE) a nagybirtokosok országos szövetségének az alapítása, a latifundiumok ebbe a pártba tömörítették a földesúri reakció kisgazda harcosait. A Földművespártnak a Kisgazdapárttal való egyesülése a tízezerholdasok protektorátusa alatt történt, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a népámító harci eszköze legyen az uralmához görcsösen ragaszkodó földesúri reakciónak. Éppen ezért a legéberebb figyelemmel fogjuk kísérni a reakció e legújabb tömörülésének minden mozdulatát.”<sup>7</sup> A szociáldemokrata lap közleménye egyoldalúan eltúlozza a földbirtokosok pártegyesülésben játszott szerepét és politikai hibát követ el azzal, hogy az egész pártot reakciónak tekinti. E túlzása ugyanakkor élesen rávi-

<sup>4</sup> A kiáltvány közlik: A Kisgazda, 1919. I. 12. 1., A Barázda, 1919. I. 12. 1. és Mérei Gyula 1969. 198—200.

<sup>5</sup> A Barázda és A Kisgazda, 1919. I. 12.

<sup>6</sup> A Barázda, 1919. I. 12. 11—12.

<sup>7</sup> Népszava, 1919. I. 3. 5—6.

lágított a földbirtokosoknak arra a törekvésére, hogy a Kisgazdapártot saját érdekeikre akarják felhasználni. Arról persze nem írt a tudósítás, hogy a Kisgazdapártot az MSZDP balszárnyának földkérdésben követett „balos” politikája is kényszerítette erre a lépésre.

A Kisgazdapárt vezetősége is tisztában volt ezzel a veszéllyel. Mint egy korábbi tanulmányban már rámutattunk, decemberben ezért nem engedett a Földművespárt egyesülési szándékainak. A KMP és az MSZDP földkérdésben kifejtett radikális állásfoglalása után azonban a párt vezetői úgy ítélték meg, hogy ezek a pártok veszélyesebbek a parasztság érdekeire, mint a polgári demokratikus forradalomban meggyengült földbirtokosok. Ugyanakkor azt gondolták, hogy a Földművespárt tömegbázisát adó cselédek, földmunkások, kis- és középparasztok az ő demokratikusabb programjukat fogják támogatni. Ezért fogadták el a földművespártiak szorgalmazta egyesülést. Ezt a nézetüket az egyesüléskor nyilvánosan is megfogalmazták: Mindaddig, amíg Nagyatádi Szabó az egyesült párt elnöke, a parasztság, az agrárproletárok és a kisiparosok bátran és nyugodtan követhetik a pártot, — írták — „mert az nem a nagybirtok, a nagytőke és nem egyes egyének érdekeit, hanem a nép anyagi és kulturális fejlődését fogja szolgálni”. Ő mindent el fog követni, hogy a „nép alsóbb rétegeire nehezedő egyoldalú, sérelmes teherviselési törvények megváltoztassanak, ... és jogos kívánságai kielégítenek, ... hogy a nép, akitől a hatalom származik, saját maga irányíthassa sorsa intézését, ... hogy a népet megmentse a szociáldemokrata párt veszedelmes osztályuralmától,” mert a parasztság „vagyon és függetlensége forog kockán és a magyar földműves nép földdel való kielégítésének nagyfontosságú kérdését kell megoldani.”<sup>8</sup> Az egyesült pártban belül a *kisgazdapártiak tehát határozottan állást foglaltak a parasztság alsóbb rétegeinek érdekei mellett és a nagybirtokosok, nagytőkék ellen*. Igaz, az említett okok miatt a szociáldemokraták hatalomra kerülését is szerették volna megakadályozni.

A közöttük kibontakozott éles vita az Országos Kisgazda- és Földművespárt kiáltványában foglaltak miatt folytatódott. A Népszava azt állította, hogy az egyesült párt az „OMGE reakciós szabadcsapata” és a kiáltvány „csúnya és sötét demagógiával mondja el, hogy mi kell és mi nem kell a kisgazdáknak.” Ezt persze nem tudták bizonyítani! Az általuk kiemelt részlet — amelyet mi is idéztünk („Nem az általánosan emelkedő földértékadó...””) — ugyanis nem volt demagóg. Csupán a szociáldemokratáknak azt a koncepcióját tagadta, hogy a városok ellátását csak termelési kényszerrel, rekvirálásokkal és az árak maximálásával lehet biztosítani. Az említett idézet befejezése után nem is tudott mást állítani a Népszava mint azt, hogy a kiáltvány megfogalmazói „...nem gondolnak arra, hogy a kisgazdáknak ettől a boldogságtól a város fog felfordulni.”<sup>9</sup>

A Kisgazda- és Földművespárt megalakulását a Polgári Radikális Párt sem nézte jó szemmel. Azt állították, hogy Meskó Pál, a Földművespárt vezére csak azért ment bele az egyesülésbe, hogy ezzel a Kisgazdapártot a nagyurak érdekeinek szolgálatába állítsa. Ugyanakkor Nagyatádi Szabó népszerűsítését nem növeli ez a szövetség, — írta lapjuk, a Világ — mert az 1907-es ún. derestörvény szerzőivel, a parasztság elnyomóival szövetkezett. Ezek az érvek már realitásabbak voltak a szociáldemokratákénál.

A Kisgazdapárt hetilapja, A Kisgazda közölte a szociáldemokraták és a polgári radikálisok vádjait. Válaszában azt állította, hogy a parasztságot a legjobban elnyomni és igába hajtani éppen ez a két párt akarja: a szociáldemokrata párt „a gyári mun-

<sup>8</sup> A Kisgazda, 1919. I. 12. 2.

<sup>9</sup> Népszava, 1919. I. 10. 7.

kások osztályuralmát akarja a nemzet nyakába erőszakolni”. A radikális párt pedig „a város érdekeit akarja egyoldalúan megvédeni és elősegíteni a falvak termelő népe rovására.” Kijelentették, hogy elsősorban éppen ez ellen a közösen fenyegető veszedelem ellen kell, hogy a „földművesek, földbirtokosok mindnyájan egy közös táborba sorakozzanak”, mert csak „közös erővel védekezhetnek a siker reményében.” Elismerték, ez a cél lebeg Nagyatádi Szabó előtt; „még akkor is, ha ezzel népszerűségéből veszítené.” Hangsúlyozták, hogy egyébként sem Szabó István, sem a Kiszgazdapárt semmit nem áldoz fel függetlenségéből és programjából: de ha a „Földművespárt és annak vezérei a Kiszgazdapárt törekvéseivel ellentétes irányzatokat követnének, az esetben Szabó Istvánnak és pártjának, a Kiszgazdapártnak, meglesz hozzá a bátorsága és önálló cselekvési szabadsága, hogy felbontsa a politikai házasságot és menjen a maga útján.”<sup>10</sup> A Kiszgazdapárt vezetőinek ez a nyilatkozata is bizonyítja, hogy látták a Földművespárttal történő egyesülés veszélyeit, és nem tettek elvi engedményeket a másik párt földbirtokos vezetőségének. Mint látni fogjuk, a földművespárti reakciókkal szemben érvényesíteni is fogják ezt az állásfoglalásukat.

Hivatkozhatunk még Nagyatádi Szabó István egyesüléssel kapcsolatos nyilatkozatára: „A Kiszgazdapárt irányán, elvein, törekvésein ez a fúzió egyáltalán nem változtat. Marad a Kiszgazdapárt ami volt: a nép érdekeinek progresszív, felvilágosodott képviselője. Kitűnik ez abból is, hogy a fúziós pártnak én lettem az elnöke.”<sup>11</sup>

A KMP vezetőségének a Kiszgazda- és Földművespárt megalakulásával kapcsolatos véleményét nem ismerjük, feltételezzük, hogy az a szociáldemokraták álláspontjánál is negatívabb. Ettől függetlenül meg kell állapítani, hogy az egyesülés után erősödött a kiszgazdapártiak kommunistaellenessége. Ezt bizonyítja, hogy az egyesülés okait felsoroló cikk mellett található „A kiszgazdáknak is tömörülni kell a bolsevizmus ellen” című írás. Ebben lényegében elismerik, hogy a KMP napról-napra erősödik. A nyilvánosságra került adatok alapján azonban azt hangsúlyozták, hogy a kommunisták „orosz rubeleket kaptak, hogy itt is teremtsék meg ugyanazt az anarchiát, amely most Oroszországban dívik. Magyarországon azonban nem a tudományos értelemben vett bolsevikiekről van szó — írták —, mert ezek sohasem lehetnének veszedelmesek az államrendre,” hanem akik „pillanatnyi hasznot akarnak húzni az általános felfordulásból”; akik minden tulajdonosnak ellenségei. „Ezek a közvagyon szabad prédává tételéért küzdenek, akiknek az a hatalom kell, amely módot ad nekik, hogy az osztályuralmat, a szocialista és kommunista diktatúra osztályuralmát teremtsék meg. Ezek nyíltan vallják, hogy az általános, titkos választójogra semmi szükség nincs, csak az parancsolhat, akinek sikerült a hatalmat a kezébe kaparintani.” Tudni kell, hogy e cikk akkor íródott, amikor már a jobboldali szociáldemokraták is nyíltan hirdették a Népszavában, hogy a kommunistákat ki kell zárni a szociáldemokrata pártból, sőt a Munkástanács január 3-i ülésén az egyik jobboldali szociáldemokrata vezető arculütött egy kommunistát. Ezt az esetet A Kiszgazda cikkírója a parasztság kommunisták elleni uszítására használta fel: így „kell elbánni velük, ha a falvakba merészkednek. Ki kell verni őket mindenhol, mert addig nem lesz rend és nyugalom... — írta — amíg ezeket a szájas bolsevik vezéreket nem sikerül végleg elhallgattatni.”<sup>12</sup>

Az általunk tárgyalt időszakban a kiszgazdapárti sajtóban ez a cikk volt a legdurvább és a legtisztességtelenebb, amit a kommunisták ellen írtak. Egyrészt azért, mert a kommunista vezetőket demagóg módszerrel egyéni haszonlesőknek tünteti fel,

<sup>10</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 19. 1—2.

<sup>11</sup> Szántó-Vető. 1919. I. 12. 7.

<sup>12</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 12. 3.

másrészt, mert politikai ellenfelükkel szemben a fizikai terrort sugallja. Mindkettő idegen volt a Kiszgazdapárt vezetőinek addigi politikájától. Nem is találunk több ehhez hasonló rágalmozó cikket a párt sajtójában, illetve vezetőinek nyilatkozataiban. A tárgyalta cikk által megfogalmazottakat is helyesbítették a következő héten megjelenő „Kik a veszedelmesek az országra?” című cikkben. Itt már politikai érveket helyeznek szembe a szociáldemokrata és kommunista tervekkel. Veszélyesnek tartották a szociáldemokratákat, mert ők is „egyoldalú osztályérdekeket képviselnek, a munkások érdekét, s ami az ő programjuk szerint jó lehet a munkásoknak — nem kellhet esetleg a kiszgazdáknak, aminthogy sem a magántulajdon eltörlése, sem a termelés államosítása nem olyan végcélok, amelyeknek igája alá hajthatnák a fejüket a kiszgazdák...” A szociáldemokrata párt által hirdetett elvek alapján úgy látták, hogy a szocialista államban a kis- és középparasztok „ki volnának szolgáltatva a munkásoknak s munkájuk gyümölcsét annyira sem élvezhetnék mint a jobbágyuralom alatt”.

Ennél veszedelmesebbnek tartották a kommunisták törekvéseit és ezt — érdekes módon — csak azzal indokolták, hogy azok „politikai jogfosztottsággal akarják sújtani a kiszgazdákat, csak azért, mert ezek nem a gyárak és műhelyek proletárjai”. A kommunistáknál is veszélyesebbeknek tartották azonban azokat, „akik nem tudnak felfogadni a kommunista elmélet tudományos magaslatait, hanem abból csak azt szedik ki, ami a másé, azt vegyék el erőszakkal maguknak s ezen az alapon rabolnak és fosztogatnak”. Mindezen törekvések ellen kiszgazdáknak politikai szervezkedéssel kell védekezni — hangsúlyozták a cikk végén.<sup>13</sup> Az előző cikkel szemben tehát itt különbséget tettek a kommunisták és a magántulajdon ellen rabolva fellépők között, és csak politikai eszközökkel kívánnak küzdeni a munkáspártok ellen. Ez visszatérést jelentett a párt e kérdésben vallott előző módszereihez. Minden esetben az állapítható meg, hogy e kiszgazdapárti vádak alapja elsősorban a MKP és az SZDP hibás agrárpolitikájában található. Ezek „balos” túlzásai miatt alkalmat adtak az ilyen félelmek és vélemények megszületéséhez.<sup>14</sup> Mindez hallatlanul megnehezítette a kis- és középparasztok pártjának a munkáspártokhoz való közeledését, a velük való együttműködést, a földbirtokosok és a tőkések elleni egységes fellépést. Ugyanakkor a Kiszgazdapárt vezetőinek és tömegeinek kispolgári ideológiája szintén jelentősen akadályozta a munkáspártok politikájának megértését.

### A szervezeti élet fejlődése, ellentétekkel

Emlékezzünk, az Országos Kiszgazda- és Földművespárt megalakulását bejelentő kiáltvány arra szólította fel szervezeteiket, hogy „az országban mindenütt fogjanak kezét és egyesüljenek az eddigi Kiszgazdapártok és Földművespártok”. Ugyanakkor a két párt központja továbbra is megmarad: a pártkiadványokat, a sajtót, a szervezkedést — ha bizonyos összehangolás megfigyelhető is — lényegében külön-külön csinálják. Ez a párt szövetségen belüli önállóság megtartását jelentette. Jól megfigyelhető ez az egyesült párt szervezeti életének alakulásánál. A vidéki kiszgazdapárti és földművespárti szervezetek egyesüléséről nem közölt híreket a pártok sajtója. A további pártszervezést is külön végezték és regisztrálták a saját lapjukban. Ezért azt mi is külön vizsgáljuk.

<sup>13</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 19. 3.

<sup>14</sup> Mérei Gyula 1969. 118.



A Kisgazdapárt vezetői, szervezői és agitátorai 1919 januárjában az országban mintegy 370 községben alakították meg a pártot.<sup>15</sup> Az adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy e pártalakulások elsősorban azokban a megyékben voltak sikeresek, ahol a Kisgazdapárt már régebben, ill. 1918 decemberében is szervezkedett. Dunántúlon Zala megyében két választókerületben (zalabokasai és lendvai) és még 53 községben, Somogyban 107, Veszprémben 63, Tolnában 21 faluban és Fejérben 3 választókerületben alakult pártszervezetük. Pest megyében 19, Hevesben szinte mindenütt, Borsodban 40 és Bihar megye legtöbb falujában sikerült pártszervezeteket létrehozni. Január elején felállították még a párt szervezőirodáját Szatmárnémetiben és Beregszászon. Az előbbi feladata volt Szatmár megye, az utóbbié pedig Zemplén, Ung, Ugocsa és Bereg megyék szervezése. Az itteni eredményekről azonban nincsenek adataink. Valószínűleg az e megyékben megkezdett szervezkedést megzavarták, ill. lehetetlenné tették az észak-nyugatról előretörő cseh-szlovák és a dél-keletről érkező román csapatok.

A Földmívespárttal történt egyesülés után a Kisgazdapárt parasztság körében végzett agitációja nem változott meg, nem lett jobboldalibb. Az egyesülés után a Kisgazdapárt vezetősége csupán annyi engedményt tett a Földmívespártnak, hogy elfogadta azt a gondolatot, miszerint „lehetőleg a nemzet minden rétege legyen képviselve saját kebeléből választott képviselővel” a pártban. Ugyanakkor figyelmeztették a szegény-, kis- és középparasztságot, az agrárproletariátust és a mezőgazdasági cselédeket, hogy „ha saját maguk között találhatnak képviselőjelöltnek való egyént, akkor azt ajánlják a képviselő jelölő gyűlésen,” mert — és ezt többször hangsúlyozták — „nem szabad elvesznie a Kisgazdapárt kisgazda jellegének”. Hirdették: a párt központi vezetőségének nincsenek jelöltjei, mert azt akarja, hogy mindegyik választókerület saját maga keresse meg jelöltjét a saját kerületében és csak oda küldjenek jelöltet, ahová azt maga a választókerület kéri. A pártegyesüléssel kapcsolatban elhangzó gyanúsításokkal és vádakkal szemben közölték tagságukkal is, hogy a Földmívespárt csatlakozott a párthoz és így továbbra is a „Kisgazdapárt programja az irányadó, az alap”. Az aggodalmaskodókkal közölték: „bárki és bármennyien is lépnek be a Kisgazdapártba, abban csak addig maradhatnak, amíg a párt hű tagjai lesznek Szabó István pártelnök vezetése alatt.” A központi vezetőség pedig gondoskodni fog arról, hogy a „kisgazdapárt önállósága, függetlensége, annak programja alapján megőriztessék”.<sup>16</sup> A választásokra készülve a pártagitációban és a szervezkedésben hangsúlyozták, hogy a *falusi asszonyoknak is részt kell venniük a szervezkedésben*. Az általános és titkos választójog módot ad arra — írták —, hogy az asszonyok és a nagykorú nők is szavazzanak (természetesen arra a jelőltre, akire akarnak), de a parasztság hozzátartozóinak a Kisgazdapártra kell szavazni. Hangsúlyozták, hogy a falusi asszonyoknak *nem szabad húzódoznia a szavazástól*, mert a szociáldemokrata munkások „feleségei és egyéb hozzátartozói, akiknek joguk van a szavazásra, egységesen szavazni is fognak a szocialista jelőltre”. Hivatkoztak a januári angol választásokra, ahol szintén első alkalommal szavaztak a nők és „éppen női szavazatok buktatták meg a legtöbb helyen a szocialista jelölteket”.<sup>17</sup>

A Kisgazdapárt januári *szervezőgyűlésein nem volt összeütközés a szociáldemokrata párt helyi szervezeteivel*, pedig azokon sok esetben részt vettek az MSZDP tagjai is. Ilyen eset volt január 19-én Berettyóújfaluban, ahol a gyűlésen az „öntudatosan szervezett” szociáldemokrata párt tagjai is jelen voltak és meghallgatták a Kisgazda-

<sup>15</sup> Az adatokat A Kisgazda, 1919. I. 5—II. 2. között megjelenő számaiból állítottam össze.

<sup>16</sup> A Kisgazda, 1919. I. 19. 4.

<sup>17</sup> A Kisgazda, 1919. I. 19. 4.

párt szónokait. Mayer János beszédében „részletesen bírálta az egyes pártok programját” és összehasonlította azokat a Kiszgazdapártéval. A gyűlés után Papp László, a helyi szociáldemokrata párt titkára eszmecserét folytatott Mayerral a két párt programjáról. A beszélgetés végén mindketten egyetértettek abban, hogy „minden társadalmi osztálynak szüksége van az öntudatos szervezkedésre és hogy az egyes pártoknak kölcsönösen tiszteletben kell tartani egymás törekvéseit és az egyoldalú osztályterroret ki kell küszöbölni”. Ugyanezen a napon Kiskőrösön a Kiszgazdapárt gyűlésének sikerét a „szociáldemokrata párt egyes elemei” igyekeztek tompítani, de összeütközésre nem került sor.<sup>18</sup>

*Milyen eredményeket ért el a Földművespárt a januári szervezkedésben, a Kiszgazdapárthoz való csatlakozás után?* A hónap végéig mintegy 278 községben szervezték meg a pártot, ez majdnem 100-zal kevesebb mint a Kiszgazdapárté. Igaz viszont, hogy ebben a hónapban még 104 községben alakultak meg az ún. Földműves Tanácsok, amelyek tulajdonképpen a Földművespárt szervezetei voltak. Így azt mondhatjuk, hogy *a két párt szinte azonos nagyságrendű szervezeti fejlődést ért el.* A Földművespárt azonban — a történelmi előzmények miatt — elsősorban más megyékben szervezkedett. Januárban a legnagyobb sikereket a következő megyékben érte el: Szabolcs, Szatmár szinte egész területén, Zemplén, Borsod, Gömör, Nógrád, Pest, Jász-Nagykun-Szolnok, Sopron, Zala és Maros-Torda.<sup>19</sup> E szervezési eredményeket jelentősen rontotta az, hogy január végére a cseh csapatok elfoglalták Gömör megye egész, Nógrád, Zemplén és Borsod megyék jelentős részét, a románok pedig Erdélyt. Ez természetesen gyengítette a Földművespárt szervezeti erejét, ami — mint látni fogjuk — az egyesült párton belül a Kiszgazdapárt demokratikus törekvéseinek kedvezett.

Ugyanakkor a Kiszgazdapárthoz való csatlakozás után *erősödött a Földművespárt kommunisták elleni propagandatevékenysége.* Demagóg módon az ország idegen csapatok általi megszállásáért is elsősorban a kommunistákat próbálták felelőssé tenni. Más helyen ugyanezért, Jászi Oszkár nemzetiségi minisztert tették felelőssé, aki sikertelenül tárgyalt a nemzetiségek képviselőivel. Kommunistaellenes propagandájukban azt terjesztették, hogy „a kommunizmus nem kegyelmez a kiszgazda pár holdjának, de a zselliérember házikójának sem. Közössé akar mindent tenni, hogy a közösség fölött a kommunista főgynökök legyenek az urak.” A Kiszgazda- és Földművespárt szervezeti sikereire hivatkozva, a városi polgárságot is szervezkedésre biztatták.<sup>20</sup> A Kiszgazdapárt és a Földművespárt egyesülését követő külön szervezkedés tehát *a két párt közötti elvi-politikai ellentétekkel volt kapcsolatos.* Ezt mutatja a két párt egymástól lényegesen eltérő agitációs-propaganda tevékenysége is. Ennél fontosabb hogy a két párt vezetősége nem tudott megegyezni a leendő közös vezetőség összetételében; a volt földművespártiak döntő befolyást szerettek volna, hogy így az egyesült pártot a középbirtokos-gazdagparaszti „agrárius” reakciók szolgálatába állítsák. Nagyatádiék ezzel határozottan szembeszálltak, ezért ellentétek keletkeztek közöttük. A Kiszgazdapárt balszárnya egyrészt örült az egyesülésnek, mert attól *a paraszti egység megvalósulását remélte.* Másrészt várták, sőt biztosra vették, hogy a Földművespárttal „átözlő mágnsok és nagybirtokosok kilépnek az egyesült párthból és az olyan marad mint a régi volt”.<sup>21</sup> Ez azonban januárban nem történt meg! Ezért mindkét párt önállóságának megtartására törekedett és saját szervezeteinek számát igyekezett növelni. Ide kapcsolódik az is, hogy a Földművespárt vezetői előszeretettel hangoztatták, hogy a „pártszervezés mellett igen nagy szükség van a gazdasági szer-

<sup>18</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 26. 3.

<sup>19</sup> A Barázda, 1919. I. 12—II. 8. között megjelenő számaiból állítottuk össze.

<sup>20</sup> A Barázda, 1919. I. 18. 1.

<sup>21</sup> Szántó-Vető, 1919. I. 12. 1.

vezekedésre is". Ezért „minden faluban meg kell szervezni a Barázda szervezetet, hogy *bennünket ki ne nullázhassanak mások*. A helyi Barázda szervezet megalakításához nem kell más mint egy elnököt, két-három alelnököt, jegyzőt, pénztárost s minden utcára két bizottsági tagot választani. Ez a csoportvezető bizottság, amely lehetőleg mindenkit beléptet 6 koronás előfizetési díjjal a Barázda táborába.”<sup>22</sup> Ezzel a szervezkedéssel a földművespártiak A Barázda című hetilapjuk olvasótáborát igyekeztek bővíteni és ezzel *eszmei-politikai befolyásukat növelni a parasztság körében*. Ez igen jelentős is lehetett, mert ekkorra a Barázda előfizetőinek a száma elérte az 50 000-t.<sup>23</sup>

### A párt és a Berinkey-kormány megalakulása

A Kisgazda- és Földművespárt megalakítása után annak vezetői politikai pozícióik további megerősítése érdekében részt vállaltak a Polgárszövetség programjának kidolgozásában és megalakításában. A Polgárszövetség létrehozását elsősorban a Függetlenségi és 48-as Párt jobbszárnya szorgalmazta. Azzal a céllal, hogy összefogja azokat a kis- és középpolgári erőket, amelyek addig jórészt szétforgácsolva voltak. Erre támaszkodva ellensúlyozni kívánták az egyre jobban megerősödő szociáldemokrata pártot. Ha pedig az nem vállalkozna az addigi koalícióban részt venni, akkor egy tiszta kispolgári-demokrata kormány létrehozására is fontosnak látták ezen erők tömörítését.

*A Polgárszövetség alakulógyűlését 1919. január 5-re hívták össze.*<sup>24</sup> Lovászy Márton volt miniszter ismertette a szövetség programját. Ez magában foglalta a „dolgozó polgárság” legfontosabb követeléseit: az ország területi épségének megvédését, a nemzetiségek jogegyenlőségét és önkormányzatát, a rend, a közbiztonság helyreállítását és fenntartását, a demokratikus, de fegyelmezett hadsereg szervezését, a magántulajdonon alapuló földreformot, a progresszív adózást és munkaalkalmak teremtését, a nagytőke korlátozását, az ipar és a kereskedelem szabadságát, a gondolat- és gyülekezési szabadság jogi védelmét, a győztes hatalmakkal való együttműködést. Felszólították a „dolgozó polgárok (tanárokat, köz- és magánhivatalnokokat, földműveseket, kereskedőket és iparosokat, mérnököket és orvosokat, ügyvédeket stb. értettek e fogalom alatt), szakma és munka szerint széttagolt, különböző pártokban és testületekben csoportosult szervezeteit”, hogy lépjenek be a Polgárszövetségbe. *A gyűlésen Szemző Ernő, a Kisgazdapárt titkára jelentette be, hogy a Kisgazda- és Földművespárt minden erejével támogatja a Polgárszövetséget.* Lovászy javaslatára a gyűlés résztvevői *Nagyatádi Szabót a szövetség társelnökévé választották.* A programot a gyűlés után hozták nyilvánosságra.<sup>25</sup>

A Polgárszövetség létrehozása tehát kapcsolatban volt a december közepe óta lappangó kormányválsággal. A vita arról folyt, hogyan ellensúlyozzák a KMP és a MSZDP egyre növekvő befolyását, hogyan védjék meg a polgárság érdekeit? E kérdésekre adott válaszok megosztották a kormányban lévő polgári pártokat: a Függetlenségi és 48-as Párt jobb- és balszárnya közötti vita elmérgesedett, a Polgári Radikális Párt pedig már január 3-án kettévált. A kormányban követendő módszerek és a kommunisták elleni fellépés megosztották az MSZDP sorait is. Ezzel szemben a kormányon kívüli kispolgári-demokrata pártok ekkorára jelentős tömegbázist szervez-

<sup>22</sup> A Barázda, 1919. I. 18. 22

<sup>23</sup> Magyar Gazdák Szemléje, 1918. XI—XII. 353.

<sup>24</sup> Ránki György (1976) 164. és Balogh... (1985) 83. helytelenül december végére teszi a Polgárszövetség megszervezését.

<sup>25</sup> A Kisgazda, 1919. I. 19. 1.

tek maguknak. Ezek a belpolitikai kérdések természetesen szoros kapcsolatban voltak a külpolitikai helyzet alakulásával: a román királyi hadsereg 1919 január elejére elfoglalta Erdély nagy részét, a cseh burzsoázia csapata pedig a Duna—Ipoly—Ungvár vonaláig nyomultak előre. Az antanthatalmak továbbra sem ismerték el a forradalmi kormányt. Mindezekért és a szociális-gazdasági helyzet jelentős romlása miatt a kormánnyal szemben nőtt a tömegek elégedetlensége.

A bel- és külpolitikai helyzet ilyen alakulása kihozbantotta a kormányválságot. Károlyi Mihály lemondott miniszterelnökségéről, megválasztották ideiglenes köztársasági elnöknek, hogy ebben a minőségben vezesse a kormányalakítási tárgyalásokat. Ő először Lovászynak ajánlotta fel a miniszterelnökséget, aki azonban ezt nem vállalta, mert az antant budapesti képviselői nem ígérték meg az általa tiszta polgári pártokból alakítandó kormány támogatását. Ezután Károlyi is belátta, hogy nem lehet megvalósítani a tiszta polgári kormány tervét, meg kell maradni a koalíciós kormányzás mellett. Január 7-én erre kérte az MSZDP vezetőségét is, amelyben három álláspont alakult ki: a baloldal a kormányzás átvételét, a centrum a koalícióban való nagyobb súly biztosítását, a mérsékelt jobboldal a kormányból való kilépést javasolta. A 8-án összeülő *Munkástanács* — nagy vita után — Kunfi Zsigmond javaslatára *a koalíciós kormányzás mellett döntött*, de a szociáldemokrata párt tényleges hatalmi súlyának megfelelően a meglévő két miniszteri tárca mellé még a két legfontosabbat a bel- és a hadügyit is követelte.<sup>26</sup>

Január 11-én Károlyi a hozzá közelálló Berinkey Dénest bízta meg az új koalíciós kormány megszervezésével. Megkezdődtek a kormányalakítással kapcsolatos tárgyalások: Károlyi 12-én — egyéb politikusok mellett — fogadta Nagyatádi Szabó Istvánt, a Kiszgazda- és Földművespárt elnökét. Milven nézeteket képviselhetett Nagyatádi Szabó? Ezt A Kiszgazda, „Új kormány alakítása elé” című cikke érzékelteti. E parasztpárt vezetői a súlyos bel- és külpolitikai helyzet miatt szükségesnek tartották, hogy a „kormányban az összes polgári pártok képviselve legyenek”. Követelték, hogy az új kormány az „egész nemzetben gyökerezék,” és hogy az egyes társadalmi rétegek „osztályuralmi törekvéseit a kormány tagjai ne támogassák”, mert az ilyenek veszedelmet hoznak az országra. „A nemzetnek belső békére, személy- és vagyonbiztonságra van elsősorban szüksége” ... a termelő munka szorgalmas végzéséhez.<sup>27</sup> Az volt a véleményük, hogy „az ország szocializálása nem haladhat továbbra is olyan ugrásszerűen, mint eddig történt, mert már most is szembetalálja magát olyan erős áramlatokkal, amelyek a szocialista diktatúrát nemcsak helytelenítik, hanem az ellen a legélesebben szervezkednek is. A Kiszgazdapárt tehát csak olyan kormányt támogathat, amely számol a reális helyzettel és semmiben sem akar elébe vágni a nemzetgyűlés alkotmányozó jogainak.”<sup>28</sup>

A kormányalakító tárgyalásokon lényegében a többi polgári párt vezetői is hasonló álláspontot képviseltek. Ehhez hozzátették: ha a szociáldemokrata párt még megkapja a bel- és hadügyi tárcákat is, akkor ők „nem hajlandók statisztálni a szocialista diktatúrának”, mert nem akarják így vállalni a felelősséget.<sup>29</sup> Ezért ebben a kérdésben végül is kompromisszum született. A szociáldemokraták kaptak ugyan négy miniszteri tárcát, a kereskedelmet (Garami Ernő), a hadügyit (Böhm Vilmos), a szerveződő munkaügyi és népjólétit (Peidl Gyula) és a közoktatásügyit (Kunfi Zsigmond). A belügyminiszter azonban Nagy Vince maradt (Károlyi híve) és csak az

<sup>26</sup> Balogh... (1985) 84.

<sup>27</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 19.

<sup>28</sup> A Kiszgazda, 2.

<sup>29</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 19. 2.

államtitkár lett szociáldemokrata. Így az MSZDP jobbszárnya és centruma jelentősen megerősítette pozícióját a kormányban, a kommunistákkal szimpatizáló bal-szárny képviselői azonban nem kerültek be abba.

A Berinkei-kormány január 18-án alakult meg. Ebben a szociáldemokraták mellett a legjelentősebb pozíciókat a Függetlenségi és 48-as Párt balszárnya (Károlyi emberei) foglalta el. A tárgyalások eredményeként a kormányban helyet kapott még a Polgári Radikális Párt és Nagyatádi Szabó, — *mint tárca nélküli miniszter — aki a Kisgazda- és Földművespártot képviselte*. Így a kormány kispolgári demokrata jellege megerősödött.<sup>30</sup>

Nagyatádi Szabó az egyesült párt előzetes megkérdezése nélkül vállalta a miniszterséget és tudta, hogy ez abban „nagyon is vegyes érzéseket fog kelteni”. Ezért a miniszteri tárca elvállalásának okairól *nyílt levélben tájékoztatta a párt tagjait*. Ebből kiderül, hogy Károlyi Mihály köztársasági elnök hívta a kormányba. Az ország nagy területeinek megszállása, a megélhetési nehézségek, a polgárháború veszélye mellett — írta Nagyatádi — „lábra kapott a munka nélkül való megélhetés elve, esztelen és határtalan követeléseket támasztanak az állam, a közvagyon ellen, úgy, hogy mérföldes léptekkel haladunk az államcsőd felé és a legbecsületesebb, a legnagyobb szorgalommal és nélkülözések árán szerzett jogos kis tulajdon is pusztulásra van szánva.” Ezért „erőm, képességem, eddig szerzett politikai becsületem teljes súlyával odaállok menteni, segíteni és újjáteremteni szerencsétlen hazánkat”. A másik oknak azt említette, hogy a kormány parlament ellenőrzése nélkül dolgozik, ezért nem mulasztja el a lehetőségét, annak közvetlen befolyásolására a parasztság érdekében. Harmadik okként azt írta, hogy a „*földreform kérdése még megoldatlan ... ezeket a kérdéseket tovább megoldatlanul hagyni nem lehet*. De katasztrófába vinni sem, mint az más országokban történt a közelmúltban (Szovjet-Oroszországra és Bulgáriára gondolt — S. J.), hanem az igazságosságot, a célszerűséget, a lehetőséget kell keresnünk és nem az ok nélküli szélsőséget, mert az csak a termelés anarchiájához vinné az országot.” Utalt arra, hogy ő már tíz éve követelte a parlamentben is a radikális földreformot és a legszomorúbbnak tartotta, hogy „most éppen a legzsiláltabb viszonyok között *hívtam meg arra, hogy a földbirtokpolitika kérdéseit megoldani segítsen*”. E munkához kérte a parasztság minden rétegének segítségét: „A terjedő felforgató, pusztító, vad eszmék (itt elsősorban a kommunista eszmékre utalt — S. J.) elől zárjátok el a lelketeket: pusztítással újjáépíteni ezt az országot nem lehet.” Úgy látta, hogy az *új kormány a nép kormány*, amelyben a polgárság, a munkásság és a parasztság van képviselve. Ezért „a forradalom munkája befejeződött, ez a kormány a nemzeti újjáalkotó munka kormánya kell, hogy legyen,” a dolgozó nép álljon mögé, mert csak ez hozhatja meg az országnak is elfogadható békét. Nagyatádi Szabó bejelentette: a kormányban együtt dolgozik a szociáldemokrata miniszterekkel. Kiemelten hangsúlyozta: „*Feljük nyújtom dolgozni akaró karomat, hogy megalkossuk az igazi demokratikus magyar népköztársaságot, de úgy, hogy minden osztály, minden társadalmi réteg egyenlő jogokkal igazságosan élhessen, békében, meglegedésben. Ne törekedjék egyik osztály sem egyeduralomra.*” E sorokból a szociáldemokrata párttal való együttműködés készség sugárzik. Ezt azért fontos kiemelni, mert ettől az időtől kezdve 1919. március 21-ig ez lesz a jellemző a Kisgazdapárt politikájára is. Ez pedig utat nyithatna egy szélesen értelmezett munkás-paraszt demokratikus együttműködés megvalósításához. Nagyatádi Szabó tudta, hogy nehéz munkára vállalkozott! Levele végén kijelentette: „Engem nem a méltóság, nem a tekintélyhajhászás visz a miniszter-

<sup>30</sup> Hajdú Tibor 1968. 169—271.

séghez, s ha azt fogom látni, hogy meggyőződéseim, elveim és becsületemhez híven nem dolgozhatom, úgy a kormányzásból haladéknélkül kilépek.”<sup>31</sup>

A Kiszgazda- és Földművespárt kiszgazdapárti szárnya természetesen örömmel fogadta vezére miniszterségét, aki annak vállalását velük valószínűleg meg is beszélte. E csoport nevében Berkí Gyula *méltatta Nagyatádi Szabó* érdemeit a falusi nép öntudatra ébresztésében és szervezésében, érdekeinek védelmében és főleg a földreform követelésében. Nagyatádi Szabó azért lehetett miniszter — írta —, „mert az idők és a viszonyok teljesen igazolták régen hirdetett elveit és politikájának életképességét, ... mert a kormány érezte, hogy a *nagy falusi tömegek bizalmára csak úgy támaszkodhatik, ha Szabó István kebeléhez veszi föl.*” Hangsúlyozta a cikkíró, hogy a belső rend és a termelés folytonosságának megszilárdításán túl Szabó azért is vállalkozott a miniszterségre, mert az antanthatalmak bizalmát csak úgy lehetett remélni, ha a kormány a nép minden rétegére támaszkodik. Felszólította a falu egész népét, hogy ne tétovázson, kövesse Nagyatádi Szabót a kormány támogatásában.<sup>32</sup> Ezek az adatok bizonyítják az eddigi szakirodalom azon állításait, hogy Nagyatádi Szabó egyrészt azért kapott miniszteri tárcát, hogy *kiszélesedjék a kormány szűk paraszti, falusi bázisa*, másrészt, hogy *legyen, aki siettetni a földreform végrehajtását*, amire a parasztság elkeseredése és az erre épülő forradalmi agitáció leszerelése miatt volt elsősorban szükség.<sup>33</sup>

A Kiszgazda- és Földművespárt *földművespárti szárnya legreakciósabb vezetői azonban nem értettek egyet azzal, hogy Nagyatádi Szabó az egyesült párt elnökeként miniszterséget vállalt a Berinkei-kormányban.* A kormányválság idején nekik az volt a véleményük, hogy a pártnak nem szabad felelősséget vállalni a kormányzásból mindaddig, amíg az ország akarata a nemzetgyűlési választásokon — minden erőszaktól mentesen — szabadon meg nem nyilatkozik.<sup>34</sup> Ebben a véleményben egyrészt az óvatos kivárás politikája nyilvánult meg, amelynek az alapja, hogy az antanthatalmak még mindig nem ismerték el a kormányt. Másrészt, és ez valószínűleg fontosabb volt, e politikusok nem akartak együttműködni a kormányban többségbe került szociáldemokrata és kispolgári-demokrata pártokkal, mert ezek radikális törekvéseit veszélyesnek találták az általuk képviselt gazdagparasztokra és középbirtokosokra.

Láttuk, Nagyatádi Szabó ellenkezőleg cselekedett, belépett a kormányba és kész volt együttműködni a szociáldemokrata és a radikális kispolgári demokrata pártokkal. Nagyatádi miniszterségére hivatkozva *Meskó Pál, a Kiszgazda- és Földművespárt egyik alelnöke*, aki a földművespárti reakciók kulcsembere volt *lemondott.* Elhatározásának igazi oka azonban az volt, hogy az egyesült párton belül a földművespárti reakció szeretne volna a párt vezetését magához ragadni, hogy azt saját érdekeinek szolgálatába állítsa, Nagyatádiék azonban azt nem engedték.

Az 1919. január 12-én induló Szántó-Vető című mezőgazdasági és politikai hetilap (felelős szerkesztő: Karácsonyi Gyula) körül tömörülő kiszgazdapárti baloldali képviselői, — akik Nagyatádi hívei — a párton belüli küzdelemről a következőket írták: a Földművespárttal egyidejűleg sikerült befurakodnia a Kiszgazdapártba „néhány mágnás földbirtokosnak is, akik most azon dolgoznak, hogy a vezetést, a hatalmat a kezükbe ragadják”. Ez ellen a leghatározottabban tiltakoztak és követelték, hogy a „földművelő nép érdekei kerüljenek ki győztesen a reakciós mágnások által indított küzdelemből. A vezetőség ne engedjen; ha kell váljon ki a pártból a Földmí-

<sup>31</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 26. 122.

<sup>32</sup> A Kiszgazda, 1919. I. 26. 2.

<sup>33</sup> Mérei Gyula 1969. 11.

<sup>34</sup> A Barázda, 1919. I. 18. 2.

vespárt, csinálják vissza a csatlakozást — ha kell, legyen inkább harc, de földműves nép érdekeit egy körömfeketényivel sem engedjük megrövidíteni.”<sup>35</sup>

Az egyesült párton belüli küzdelem azonban egyelőre nem vezetett szakításhoz, a földművespártiakból csak Meskó Pál vált ki a vezetésből. A többiek maradtak, természetesen abban a reményben, hogy a pártban is és a kormányban is pozíciókhoz jutnak és érvényesíteni tudják befolyásukat a gazdagparaszti és középbirtokosok érdekében.

### Értékelés — összegezés

Vizsgáljuk meg, hogyan értékeli a szakirodalom a Kiszgazda- és Földművespárt megalakítását? Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy az e kérdéssel foglalkozó szerzők kevés forrásanyag alapján általánosítanak.

*J. Tóth Dezső* 1968-ban megjelent tanulmányában úgy fogalmazott, hogy a Kiszgazdapárt és a Földművespárt a „többi visszahúzó erővel együtt mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a proletárforradalom győzelmét, a proletárdiktatúra kivívását” és ezért fuzionáltak.<sup>36</sup>

*Hajdú Tibor* a magyar polgári demokratikus forradalommal foglalkozó monográfiájában *nem minősítette a két párt egyesülését*. Csak annyit írt róla, hogy a „fúzió csak néhány napra jött létre, mert Szabó István, amint alkalmá nyílt belépni a kormányba, hátat fordított az OMGE kiszgazdaszervezetének”.<sup>37</sup> A kérdéssel részletesebben foglalkozik *Mérei Gyula* A magyar októberi forradalom és a polgári pártok című könyvében. Ő is úgy látta, hogy a két párt „forradalomellenes céllal” egyesült. Azonban megállapította, hogy e pártok tagsága és vezetői „előbb a Munkástanács, majd a kommunista földosztó programjától ijedtek meg”. Hangsúlyozta, hogy „ijedelmük azonban nem volt egyforma mértékű”. A Kiszgazdapárt vezetői és tagsága „nemhogy sajnálták volna, hanem egyenesen örültek a latifundiumok felosztásának”. A Földművespártban meghúzódó gazdagparaszti és középbirtokosi réteg „ellenben egyáltalán nem kívánta földje radikális megkurtítását.” Ezután a következőképpen összegzi véleményét: „A forradalom továbbfejlődésétől való félelem és az a körülmény, hogy a jómódú parasztság a Károlyi-kormányban nem nyert képviseletet, alkalmat nyújtott a Magyar Gazdaszövetség embereinek, Pallavicini György őrgórnak és Meskó Pálnak arra, hogy megnyerjék Szabóékát a kommunista veszéllyel szemben való összefogásra, a magántulajdon védelmére”. Így próbálták meg „egy táborba hozni a nagybirtokost, a jómódú, de alapján véne nagybirtokellenes, sőt helyenként még a kisközdű parasztot is, a be nem vallott cél: a nagybirtok védelmében.” Ugyanakkor ismételt megállapította, hogy a két párt egyesülésének és kiáltványának létrejöttében „kétségtelenül ludas volt az eredeti szociáldemokrata álláspont és a hibás kommunista agrárpolitikai szemlélet is, mert tárgyi alapot adott és megkönnyítette azt, hogy a két agrárpárt egyesülési programjában elrejtett bomlasztó, ellenforradalmi szándékot igaz törekvésnek tüntessék fel.”<sup>38</sup>

*Király István* 1973-ban publikált tanulmányában a következőket írta: „Nagyatádi — ahogy a korabeli tudósításokból kitűnik — a tárgyalások alatt igyekezett megtartani pártjának függetlenségét, de a zajló politikai események arra késztették, hogy engedjen a Földműves Párt fúziós ajánlatának. ...Nagyatádi azonban tévedett abban, hogy a fúzió a Kiszgazdapárt javára történt. Az tévesztette meg, hogy ő lett az elnök.”

<sup>35</sup> Szántó-Vető, 1919. I. 26. 5—6.

<sup>36</sup> *J. Tóth Dezső* 1968. 53.

<sup>37</sup> *Hajdú Tibor* 1960. 265.

<sup>38</sup> *Mérei Gyula* 1969. 117—1118.

Szerzőnk szerint a Földművespártnak „ajándéknak számított, ha Nagyatádi Szabó István országos hírnevét a saját szekerükbe foghatják. De erről Nagyatádi nem tudott, csak az események hatására vált előtte nyilvánvalóvá az ellenforradalmi szándék.”<sup>39</sup>

Az eddigi történeti szakirodalom egymást kiegészítő, de egymásnak részben ellent is mondó állításai és az általunk elemzett forrásanyag elemzése után nem könnyű feladat saját véleményünk összegezése. Az általunk megvizsgált dokumentumok azt a nézetet erősítik, hogy a Kisgazdapárt és a Földművespárt egyesülését elsősorban a KMP és az MSZDP helytelen agrárpolitikai nézetei eredményezték. Ezzel a munkaspártok tulajdonképpen az egyik lehetséges szövetségesüket arra kényszerítették, hogy egy tőle jobbra elhelyezkedő, reakciós érdekeket is védő parasztpárttal egyesüljön. Elfogadjuk a szakirodalom azon megállapításait, amelyek a Földművespárt vezetőinek reakciós céljaira vonatkoznak. Azonban bizonyítottnak látjuk, hogy a Kisgazdapártot és vezetését nem sikerült e célok megvalósítására rávenni. Ellenkezőleg! Az egyesülés a Kisgazdapárt sokkal demokratikusabb programja alapján jött létre és a vezetésben Nagyatádiék akarata érvényesült, ami lehetőséget biztosított a reakciós földművespárti vezetők kiszorítására, a tömegeik progresszív célok érdekében való megnyerésére. Ez a reakció erőinek meggyengítését célozta, ami szerintünk a polgári demokratikus forradalom továbbfejlődésének egyik fontos feltétele volt. Az egyesülés Nagyatádiék pozícióinak megerősödését eredményezte. Ezt bizonyítja Nagyatádi minisztersége! Ezért nem tudjuk elfogadni Király Istvánnak azt az állítását, hogy a fúzió nem a Kisgazdapárt javára történt. Kétségtelen tény azonban, hogy a két párt szövetségével létrejött kis-, közép- és gazdagparaszti egységek nem nézték jó szemmel a szociáldemokraták és a polgári radikális párt vezetői. Ezt elsősorban pártpolitikai érdekeik parancsolták. A Kisgazda- és Földművespárt mögött felsorakozó tömegek veszélyeztették az említett pártok hatalmi befolyását. Ők persze ezt elhallgatták, és ideologikus szinten exponálták a problémát; eltúlozták a földművespárti reakció nagyságát és befolyását. Annak az egyesült pártban való jelenléte persze tény volt, de befolyásuk mértéke kisebb volt, mint azt a szociáldemokraták és a polgári radikálisok beállították. A szakirodalom lényegében e pártok napi pártpolitikai érdekei által motivált értékelését fogadta el, és nem vizsgálta meg alaposan ezt a kérdést. Jellemző, hogy e pártok — amikor szükségesnek látták — megváltoztatták véleményüket. Látnunk kell, hogy a Kisgazdapárt Földművespárttal való egyesülése volt az a döntő momentum, amelynek eredményeként a szociáldemokrata és a polgári radikális pártok vezetői rádöbbenek arra, hogy Nagyatádi Szabót és pártját be kell vonni a kormányba. E lépésükkel egyrészt a Kisgazdapártot és tömegeit véglegesen a polgári demokratikus forradalom mellé állították. Másrészt megakadályozták a földművespárti reakcióssal kötött egyesülés tényleges megvalósulását. Mindezek a taktikai lépések hozzájárultak ahhoz, hogy a Kisgazdapárt vezetői és tömegei ezután már a szociáldemokratákkal és a haladó kispolgári-demokrata pártokkal szövetségben dolgoztak. Elsősorban a radikális földreform, de minden haladó polgári demokratikus reform végrehajtásáért.

<sup>39</sup> Király István 1973. 190.



## IRODALOM

*Balogh—Gergely—Izsák—Jakab—Pritz—Romsics*

1985 Magyarország a XX. században. Kossuth Kiadó, Bp. 82—86.

*Bodrogközy Zoltán*

1929 A magyar agrármozgalmak története. Budapest.

*J. Tóth Dezső*

1968 A Kiszáradapárt az 1918—1919-es demokratikus forradalom idején. Tájékoztató. 5. sz. 38—64.

*Hajdú Tibor*

1968 Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Kiadó, Bp. 265—270.

*Király István*

1973 Nagyatádi Szabó István útja a képviselői mandátumtól az őszirózsás forradalom miniszteri székéig 2. rész. Agrártörténeti Szemle, 173—195.

*Mérei Gyula*

1969 A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Akadémiai Kiadó, Bp. 117—118

*Ránki György (főszerkesztő)*

1976 Magyarország története 1918—1919., 1919—1945. 8. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp. 134—140., 161—165.

# Bethlen István konzervativizmusa

ROMSICS IGNÁC

(Budapest, Széchenyi Könyvtár, Magyarságkutató Csoport)

Gróf Bethlen István közel félévszázados politikai pályája<sup>1</sup> az agrárius szociálprotekciónizmus és történelmi elitizmus jegyében indult. Nem abban az értelemben, hogy a 19. század közepi hazai polgári átalakulást és a század uralkodó ideológiáját, a liberalizmust teljesen elvetette volna, hanem abban az értelemben, hogy a század végére kialakult viszonyokat részben konzerválni, részben a földbirtokos érdekeknek megfelelően módosítani akarta.

Korrigálni mindenekelőtt a kormány gazdaság- és társadalompolitikáját kívánta. Elismerte, hogy a polgári forradalom előtti „állami korlátok” és „fejedelmi szeszélyek” felszámolása, valamint a forradalom eredményeként kibontakozó „szabad gazdasági tevékenység” a 19. század második felében Magyarországon is „óriási anyagi fejlődést” hozott és a „termelés szédületes fokozását” eredményezte. Úgy vélte azonban, hogy ez a fejlődés egyoldalúan az iparnak és a kereskedelemnek kedvezett. Az agrárszektor viszont — és ezen belül különösen a közép- és nagybirtokot — hátrányos helyzetbe hozta. Ebből kiindulva bírálta a „korlátlan gazdasági szabadság” elvét, az „illoyális versenyszellemet”, sőt az ipar és a kereskedelem „idegen kezekbe”, azaz zsidó tulajdonba kerülését is.<sup>2</sup> Mindezekkel egy határozottabb és kifejezetten agrárius jellegű állami szociálprotekciónizmus doktrínáját szegezte szembe. Ennek legfontosabb elemei következők voltak: az ipar mérsékeltebb és a mezőgazdaság fokozottabb állami szubvencionálása, az agrárszektor hatékonyabb vámvédelme, a mezőgazdasági hitelek kamatfeltételeinek javítása, a hitbizományok rendszerének fenntartása, sőt kiterjesztése a közép- és kisbirtokokra, s végül a termelési, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek egész országra kiterjedő hálózatának a létrehozása.<sup>3</sup> Ezzel a programmal Bethlen egyike lett a permanens gabonaértékesítési válság által sújtott, s a liberálkapitalista gazdasági viszonyok közepette alkalmazkodási nehézségekkel küzdő árutermelő középbirtokos és „kis-nagybirtokos” érdekek megszólaltatóinak és képviselőinek.

A 19. század végére kialakult polgári liberális állam politikai intézményrendszerét ezzel szemben nem megváltoztatni vagy módosítani, hanem konzerválni akarta. Mivel

<sup>1</sup> Bethlen István 1874-ben született és 1947-ben halt meg. Az 1919–20-as forradalmi, majd ellenforradalmi időszakról eltekintve 1901-től 1939-ig folyamatosan parlamenti képviselő, ezt követően pedig 1944-ig felsőházi tag volt. 1920 és 1944 között a magyar politika egyik meghatározó egyénisége, 1921-től 1931-ig Magyarország miniszterelnöke.

<sup>2</sup> Gróf Bethlen István. 1906. 4–7.

<sup>3</sup> Gróf Bethlen István 1912<sup>1</sup> és 1912<sup>2</sup> — Vö. Romsics Ignác 1987. 42–120.

választójoggal csak a vagyonos és/vagy művelt felsőbb rétegek (az összlakosság 6%-a) rendelkeztek, s így a történelmi elit, az arisztokrácia és a birtokos nemesség politikai vezető szerepe továbbra is megmaradt, a liberális doktrína, illetve államberendezkedés és a tradicionalista elitizmus ellentmondása a 19. század végéig élesen nem manifesztálódott. Egyre nyilvánvalóbbá vált azonban ez az ellentmondás a 20. század elejétől kezdve. Ekkorra a magyar társadalomban jelentős városi polgárság és munkásosztály alakult ki, amelyek a parasztság polgárosodo felső rétegeivel együtt a politikai érdekérvényesítés jogát kezdték követelni a maguk számára. A réginek és az újnak ebben a harcában Bethlen konzekvensen a régi, azaz a funkcionálisan progresszívbből konzervatívbbá váló liberalizmus és ezzel összefüggésben a történelmi elit pozícióinak megőrzése érdekében foglalt állást. Minden olyan törekvéssel, amely ezen a politikai rendszeren érdemben változtatni akart (például a választójog demokratizálásával), határozottan szembefordult. Az igazi nemzeti politikának — jelentette ki például egyik 1910-es beszédében — nem az általános választójog bevezetése, s ezáltal a „tömegek uralmának” megteremtése, hanem „csak az lehet az érdeke, hogy az az elem, amely a múltban is ez országban a kultúrai többségénél, anyagi erejénél és politikai iskolázottságánál fogva mindig a haladás barátja volt, megtartsa a jövőben is azt a supremáciát és hegemóniát, mely mindenkor a nemzet összes polgárainak a javára vált.”<sup>4</sup>

Az arisztokrácia és a birtokos nemesség nemzeti érdekek feltüntetett politikai vezető szerepét tehát Bethlen e rétegek történelmi érdemeivel és a nemzet irányításához elengedhetetlen örökletes politikai kultúrájával próbálta legitimálni. A feltörő új társadalmi rétegeket ezzel szemben úgy mutatta be, mint amelyek mindeddig csak gazdasági téren értek el eredményeket. Am arról, hogy milyen a politikai kultúrájuk, a nemzeti eszméhez és érdekekhez való viszonyuk, áldozatvállalási készségük stb. „semmit sem tudunk még”.<sup>5</sup> Ezt 1901-ben jelentette ki. 1910-ben, amikor konzervativizmus és progresszió harca kiéleződött, már jóval radikálisabban fogalmazott. A demokrácia és a polgári radikális ideológiákat ekkor „nemzetellenes méréganyagként” jellemezte és halaszthatatlan nemzeti feladatnak próbálta feltüntetni azt, hogy „ez a méréganyag a közéletből eltávolíttassék”.<sup>6</sup>

Agrárius szociálprotekciónizmus és történelmi elitizmus ilyenformán szervesen kiegészítették egymást és mint politikai programok a feudális eredetű hagyományos vezető rétegek gazdasági, társadalmi és politikai hatalmának a megőrzését, illetve megszilárdítását célozták.

Az első világháború, az ezt követő forradalmak, s végül a trianoni békeszerződés Bethlen pályáján elég mély cezúrát jelentettek. Egyéni helyzete úgy alakult, hogy 5 ezer holdas erdélyi nagybirtokosból egyik napról a másikra Magyarország vagyontalan miniszterelnöke lett. Politikai szempontból pedig a polgárság, parasztság és munkásság törekvéseinek olyan elementáris kitorréseivel szembesült, amelyek egy pillanatra az orosz arisztokrácia sorsát vizionáltatták vele. Ismerünk magyar nagybirtokost (Károlyi Mihály), aki pályáját Bethlenhez hasonlóan kezdte, s ezeket az éveket átélve demokráta, majd szocialista politikus lett. Bethlen pályája nem tartozik az ilyen nagyívű életutak közé. Nemcsak szocialistává nem vált, hanem a demokráciával sem tudott megbarátkozni. Kétségtelen ugyanakkor, hogy — politikusként, miniszterelnökként — az új helyzethez valamilyen mértékben neki is alkalmazkodnia kellett, s ő alkalmazkodott is. Ez konzervativizmusára is hatással volt.

<sup>4</sup> Magyar Gazdák Szemléje, 1913. márc. 149—150.

<sup>5</sup> Székely Lapok, 1901. szept. 15. 2—3.

<sup>6</sup> Képviselőházi Napló, 1911. jan. 3. 317.

A változás legszembeötlőbben gazdaság- és szociálpolitikájában volt érzékelhető. A két forradalom veresége után az agrárius irányzat pozicionálisan megerősödött és harcosan követelte a régi programjának kormánypolitikává tételét. Ez a mezőgazdaság, s legfeljebb még a mezőgazdaság által megtermelt nyersanyagokra épülő feldolgozóipar egyoldalú támogatását jelentette volna. A szélsőjobboldal ugyanakkor a zsidó vagyonok kisajátítását és a tőkés gazdaság alapintézményeinek (tőzsde, bankok) a felszámolását, illetve „megrendszabályozást” követelte. Bethlen nemcsak az utóbbiakkal fordult szembe és szerelte le azokat, hanem az agráriusok hegemoniális törekvéseitől is elhatárolta magát. A szélsőjobboldali antikapitalizmus vagy az agrarizmus vállalása helyett miniszterelnöksége alatt végig a nagytóke és a nagybirtokok egyeztetett érdekeinek megfelelő gazdaságpolitikát próbált érvényesíteni. Sőt konfliktushelyzetekben, ha ez az érdekegyeztetés nem sikerült, többször az ipar javára döntött. Így történt ez például 1924-ben, az új vámtarifarendszer megalkotásakor is. Az új vámrendszer lehetővé tette az ipari nyersanyagok vámmentes behozatalát és az ipari késztermékeket átlagosan 30%-os vámvédelemben részesítette. (Ezen belül előfordultak olyan jelentős árdrágító hatással bíró „iparvédelmi egyoldalúságok” is, hogy például az import szöveget és kapát 200%-os vám terhelte.) Az 1920-as éveket így az állami gazdaságpolitika szempontjából a háború előtti időszakhoz hasonlóan a tudatos iparfejlesztés jellemezte, ami az agrárius körök meg-megújuló támadásait váltotta ki.<sup>7</sup>

Bizonyos visszalépés vagy legalábbis rezerváltság jellemezte Bethlen gazdaságpolitikáját az állami beavatkozás mértékének a tekintetében is. Az első világháború alatt — hasonlóan más hadviselő országokhoz — Magyarországon is hadigazdálkodás alakult ki. Ez az állami beavatkozás minden addiginál erőteljesebb formáját jelentette. A szélsőjobboldal ennek főntartását, sőt kiterjesztését, azaz egy szigorúan kötött gazdálkodás tartós működtetését követelte. Bethlen ezzel szemben már kormányalakításkor kijelentette, hogy „A gazdasági szabadságból fejlődik igazán a gazdasági erő”, s hogy a „verseny az egyedüli, mely a jó és jobb között a jobbat hozza felszínre”.<sup>8</sup> A korábban bevezetett piac- és forgalomkorlátozó intézkedések legtöbbszörét (például a gabonafélék ármaximálását, a külkereskedelem és a pénzforgalom korlátozását stb.) viszont fokozatosan felszámolta. A kor általánosan szokásos beavatkozási formái (bizonyos gazdasági ágazatok szubvencionálása, állami beruházások, vámrendelkezések stb.) természetesen megmaradtak. Ezen túlmenően azonban a magántulajdonra alapuló piaci versenyz gazdaság mechanizmusai szabadon érvényesülhettek.<sup>9</sup>

Az ipartámogatásért és az állami beavatkozás visszafogásáért a szélsőjobboldal, sőt bizonyos agrárius körök is Bethlent és kormányát újra és újra a „nemzeti érdekek” elárulásával és a „zsidó plutokrata” érdekek kiszolgálásával vádolták.<sup>10</sup> A valóság ezzel szemben az volt, hogy a trianoni békeszerződés teremtette helyzet következtében a magyar ipar talpraállása tudatos állami támogatás nélkül elképzelhetetlen volt. De szükségesnek tartotta az iparfejlesztést Bethlen azért is, mert abban egy olyan eszközt látott, amellyel a magyaránú mezőgazdasági munkanélküliség a földbirtokviszonyok radikális megváltoztatása nélkül is enyhíthető. Az a körülmény, hogy a hagyományos agrár-merkantil ellentétben személy szerint többé nem volt érdekelt, feltehetően megkönnyítette Saulusból Paulussá válását.

<sup>7</sup> Andrew C. Janos 1982. 218—222.

<sup>8</sup> Gróf Bethlen István 1933. I. köt. 159., 162.

<sup>9</sup> Berend T. Iván—Ránki György 1966. 67.

<sup>10</sup> Nemes Dezső és Karsai Elek 1956. 314.

„Politikai filozófiája” ezzel szemben nem vagy csak sokkal kevésbé változott. Eszményképe továbbra is a parlamentarizmus 19. századi formája, azaz a népképviselést korlátozott érvényesülése volt, s fenntartotta a történelmi vezető rétegek irányító szerepének szükségességéről vallott nézeteit is. „...Egy nemzetnek szüksége van azokra az intelligens vezető osztályokra, amely vezető osztályok nemzeti érzésük, tradíciójuk, tudásuk, tapasztalatuk, hazafiságuk folytán predesztináltak vezetői a nemzetnek. Egy nemzet életében a független vagyoni léttel bíró intelligens osztályok nem nélkülözhetők” — mondotta 1925-ben, az új választójogi törvény megalkotása idején.<sup>11</sup> Az „intelligens vezető osztályok” gerincének, tömörítő magvának változatlanul a történelmi elitet tartotta, amely — mint írta — „ma is ... az ország legvagyonosabb, legfüggetlenebb, legműveltebb, nyelvismereténél fogva megfelelő külföldi összeköttetések fölött rendelkező és legtágabb látókörrrel bíró rétegeihez tartozik”. És amelynek ennél fogva „Fennállása és részvétele ... a közügyek intézésében a nemzet jövője és egészséges fejlődése, a közélet stabilitása szempontjából erős garancia és mindenképpen óhajtandó, mert szerepét mások ma még ugyanolyan képességekkel betölteni nem tudnák.”<sup>12</sup>

A parlamentarizmushoz és alkotmányosságához, ám ugyanakkor a történelmi elitizmushoz való ragaszkodás az 1920-as évek elején sajátos kétfrontos harcot tett szükségessé. Szembe kellett fordulnia Bethlennek — s a háború előtti helyzethez képest ez új jelenség volt — azokkal a szélsőjobboldali törekvésekkel, amelyek a korlátozott, ám mégis a nyilvánosság és a pártok pluralizmusán alapuló parlamentarizmust magát akarták felszámolni, s az olasz minta alapján vagy attól függetlenül diktatórikus kormányrendszert akartak bevezetni. Velük szemben Bethlen az alkotmányosság hagyományos intézményeit, a parlamentet, a parlamentnek felelős kormányt, a többpártrendszert, a sajtó pluralizmusát stb. védte, s az Olaszországtól kapott külpolitikai támogatás ellenére végül kijelentette: „Nincs tehát itt szükség semmiféle fascizmusra”.<sup>13</sup>

A háború előtti helyzethez hasonlóan harcolnia kellett azonban azokkal az erővel is, amelyek a korlátozott, 19. századi értelemben felfogott parlamentarizmus kiszélesítésére, demokratizálására törekedtek. Velük szemben azzal érvelt, hogy a mechanikus többségi elv, azaz az alsóbb társadalmi rétegek egyenlő politikai jogokkal való felruházása a „nyers tömegek uralmához” vezet, és „azok az országok, ahol a tömegek uralma válik úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve”.<sup>14</sup> Hogy álláspontját igazolja és a demokratikus korszakhoz igazítsa, Bethlen élesen szembeállította a liberalizmust és a radikalizmust. Előbbit ismételtelen „hatalmas alkotó tényezőként” és „igazi demokráciaként” jellemezte, az utóbbit pedig a „rombolással” azonosította és a liberalizmus „fattyúhajtásának” nevezte.<sup>15</sup> A fogalmakkal való játékban olykor elment addig, hogy saját konzervativizmusát identifikálta „igazi demokráciaként”.<sup>16</sup>

Bizonyos fokú demokratizálás, így például a választójog kiterjesztése elől persze többé egyszerűen nem lehetett kitérni. (Az 1918 előtti 6%-kal szemben 1922-től az összlakosság 29%-a szavazhatott, s ez többek között a törvényhozó testület bizo-

<sup>11</sup> *Gróf Bethlen István* 1933. II. köt. 57.

<sup>12</sup> Uo. 43.

<sup>13</sup> Szózat, 1922. nov. 21. Gróf Bethlen István nagy beszéde Hódmezővásárhelyen.

<sup>14</sup> *Gróf Bethlen István* 1933. I. köt. 228.

<sup>15</sup> Uo. 258.

<sup>16</sup> *Gróf Bethlen István* 1925. 12.

nyos fokú demokratizálásához is vezetett.<sup>17</sup> Azt azonban sikerült Bethlennek elérnie, hogy a választópolgárok több mint kétharmada választójogát továbbra is csak nyíltan gyakorolhatta. A nyílt körzetek választási eredményei így nem annyira a lakosság akaratát, hanem inkább a végrehajtó hatalom hatékonyságát mutatták. S ez mindig elérte azt a szintet, hogy a kormánypárt abszolút parlamenti többséget szerezzen.

A részben nyílt választójoghoz más antidemokratikus intézkedések (a Kommunista Párt törvényen kívül helyezése, faji szempontok érvényesítése az egyetemi felvételeknél, a sajtószabadság és az egyesülési és gyülekezési jogok bizonyos korlátozásai) is társultak. Bethlen kizárólagos párt- vagy kormány-diktatúrájáról azonban mindezek ellenére egyoldalúság és a fogalmakkal való játék lenne beszélni. Ennek számos alkotmányos és gyakorlati akadálya volt. Ezek közül legfontosabbnak a nyilvánosság tudatosan megőrzött pluralizmusát, s ezen belül a bal- és a jobboldali ellenzék sajtóban és a parlamentben egyaránt „engedélyezett” kritikáját tarthatjuk. Az ellenzék a hatalomra kerülés esélye nélkül, a problémákat és a különböző érdekeket egyszerűen csak felszínre hozva és napirenden tartva is törvényességre és az érdekek folyamatos egyeztetésére készítette a kormányt.

Tíz éves miniszterelnöksége alatt Bethlen mindvégig éberén őrködött azon, hogy a politikai hatalom töretlenül a történelmi elit kezében maradjon. (Változás legfeljebb annyi történt, hogy az arisztokrácia részvételi aránya és befolyása a törvényhozó és végrehajtó szervekben valamelyest csökkent, a dzsentrié pedig növekedett.) Tudatában volt azonban annak is, hogy pusztán politikai és adminisztratív eszközökkel ez nem biztosítható. Ezért arra törekedett, hogy a politikai hatalomból részben vagy egészben kizárt középső és alsó társadalmi rétegeket egy átgondolt szociálpolitikával a rendszer bázisává tegye vagy legalábbis semlegesítse. 1918 előtti agrárius szociálprotekciónizmusa ilyen értelemben az egész társadalmat átfogni próbáló konzervatív szociálpolitikává szélesedett. E szociálpolitika legfontosabb elemei — az agrár és merkantil érdekek egyeztetésére törekvő gazdaságpolitikán túlmenően — a következők voltak: — a köztisztviselők és közalkalmazottak jólétének és biztonságának megteremtése és ezáltal politikai támogatásuk megszerzése a legkülönbözőbb eszközökkel (fizetésemelések, nyugdíj, preferenciák biztosítása az egyetemi felvételnél és az ösztöndíjak elosztásánál),

— a közép- és gazdagparasztok támogatásának biztosítása a szabad terményforgalom helyreállításával és reprezentánsaik fokozottabb bevonásával a közigazgatás alsó- és középfokú szerveibe, valamint a parlament és a kormány munkájába is,

— a tőkeszegény kisiparosság politikai támogatásának megszerzése hitelszükségeik biztosításával és állami megrendelések juttatásával,

— az ipari munkásság szociális és politikai radikalizmusának mérséklése és részben eredményes kísérlet lojalitásának megszerzésére a társadalombiztosítás modern rendszerének kiépítésével, különböző munkajogi és egészségvédelmi intézkedésekkel, valamint a titkos szavazás garantálásával a városi (ipari) körzetekben,

<sup>17</sup> A képviselőház (nemzetgyűlés) összetétele 1910—1939 (%)

|                   | 1910 | 1920 | 1922 | 1926 | 1931 | 1935 | 1939 |
|-------------------|------|------|------|------|------|------|------|
| arisztokraták     | 14,9 | 5,3  | 10,3 | 8,1  | 11,4 | 9,7  | 7,0  |
| parasztok         | 1,2  | 14,9 | 7,4  | 3,6  | 2,8  | 2,0  | 7,4  |
| szociáldemokraták | 0,0  | 0,0  | 9,9  | 5,7  | 5,7  | 4,4  | 1,6  |

Forrás: Képviselőházi és nemzetgyűlési almanachok. Bp. 1910—1940.

— a szegényparasztság lecsendesítése és semlegesítése mérsékelt földreformmal, házhelyek juttatásával és családi házak építését elősegítő intézkedésekkel.<sup>18</sup>

Ez a szociálpolitika a húszas évek második felére jelentős eredményeket mutatott fel a konzervatív uralkodó rétegekkel, illetve kormányzati rendszerrel szembeni társadalmi ellenállás mérséklése és kanalizálása terén. Valószínűleg nem nagy túlzás tehát Bethlen egyik liberális kritikusaknak, Madarassy Beck Gyulának az a megállapítása, hogy a húszas évek második felében „tényleg Bethlen-párti volt az országnak igen tekintélyes többsége”, s hogy ebben az időszakban egy „titkos és széles körű választás is Bethlen Istvánnak biztosított volna majoritást a parlamentben”.<sup>19</sup> Pillanatok alatt megfordult azonban az ország hangulata akkor, amikor a gazdasági világválság hazai jelentkezése következtében a nemzeti jövedelem növekedése megállt, majd visszazuhan, s az állami szociálpolitika addigi forrásai eldugultak. Az új helyzetben a társadalom minden régi ellentéte kiújult, s ez Bethlent lemondásra, visszavonulásra készítette.

Az 1929—33-as gazdasági világválság, s az állami beavatkozás ezzel kapcsolatos világméretű térnyerése Bethlent megerősítették abbéli hitében, hogy a 19. századi „laissez faire” típusú liberális gazdasági modellhez többé nem lehet visszatérni. „... a korlátlan szabadverseny helyét a kompromisszumok, a megegyezések útja, s annak segítségével a szervezett gazdálkodás” foglalja el, melyet a „kitervelő, ellenőrző és vezető kollektív akaratra kell szabályozni” — reagált az új helyzetre 1934-ben.<sup>20</sup> Ismételten nagy elismeréssel szolt az észak-amerikai New Deal-ről, s általában az „irányított gazdaságról”. A magántulajdont, a vállalkozás szabadságát és a verseny lehetőségét azonban továbbra is a gazdaság alapvető működési feltételeinek tartotta. A magángazdaságok konkurenciája nélküli állami kollektívizmus — írta — „mindig levegőben lógó elmélet fog maradni”, s a gyakorlatban mindig működésképtelennek fog bizonyulni.<sup>21</sup>

Az irányított magángazdaság koncepciójához az állami szociálpolitika olyan feladatköreit társította, amelyeknek a maguk teljességében csak a háború utáni „jóléti államok” tudtak megfelelni. „... a nemzet minden munkás szorgalmas és törvénytisztelő fiának nemcsak arra van igénye, hogy önmagát és családját tisztességesen eltarthassa, hogy emberhez méltó életmódot folytathasson és munkája olyan bérben részesüljön, amelyből takarékos életmód mellett még szerény vagyont is gyűjthet, hanem arra is, hogy az állam és a gazdasági élet úgy rendeztessék be, hogy baleset, betegség, rokkantság és öregségből származó munkaképtelenség, valamint vétlen munkanélküliség ellen kellő védelemben legyen a vagyontalanoknak részük, hogy szellemi és egyéb tehetségüknek megfelelően semmiféle művelődési lehetőségtől vagy felemelkedéstől a társadalmi ranglétrán elzárva ne legyenek” — mondta erről utolsó (1941-es) nyilvános beszédében.<sup>22</sup>

Az irányított magángazdaság koncepcióját a kor ideológusainak és politikusainak a többsége a liberális intézményi struktúra felszámolásának, illetve korporatív jellegű átalakításának a programjával kötötte össze. A magyar vezetők közül ez jellemezte például Gömbös Gyula, Imrédy Béla és Teleki Pál törekvéseit is. Bethlen

<sup>18</sup> Kovrig Béla év nélk. 2. köt. 134—162.

<sup>19</sup> Bárdó Madarassy-Beck Gyula (1929) 14.

<sup>20</sup> Gróf Bethlen István: Hagyomány és forradalom a politikában. Magyar Szemle, 1934. febr. (XX. köt. 2. sz.) 113.

<sup>21</sup> Uo. 112.

<sup>22</sup> Gróf Bethlen István: Korunk uralkodó eszméi és báró Eötvös József. Gépirat 28. — Bethlen előadását a korabeli magyar lapok csak kivonatoltan közölték. Az autentikus szöveg az angol külügyi levéltárban található. Public Record Office. FO 371/26 603 (4271/123/21).

esetében azonban a legcsekélyebb mértékben sem mutatható ki egy ilyen összefüggés. Amikor — a 30-as évek első felében — Gömbös miniszterelnök a német és az olasz példa alapján egy fasiszta típusú tömegpárt megszervezését, valamint a parlament érdekképviseleti jellegű átszervezését fontolgatta és ezzel összefüggésben felvetette a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek felszámolását, továbbá a baloldali sajtó likvidálását is, Bethlen határozottan szembefordult ezekkel a tervekkel. Már idézett 1934-es előadásában azt igyekezett bizonyítani, hogy minden tartós szellemi és politikai irányzat a legfejlettebb népektől, Európában tehát Nyugatról indul ki. A 20. századi „pártdiktatúrák” ezzel szemben Kelet- vagy Közép-Európában keletkeztek, amelyek nemcsak, hogy általánossá nem válhatnak, hanem az életrekelésüket előidéző efemer körülmények elmúltával maguk is meg fognak szűnni.<sup>23</sup> Én tehát — jelentette ki — „az ezeréves magyar tradíció alapján állok és nem kérek sem a nyaklónélküli nyugati demokratikus fejlődésből, de nem kérek semmiféle diktatúrából sem.”<sup>24</sup> A későbbiekben ugyanerről a platformról támadta Imrédy Béla antiparlamentáris törekvéseit és barátja, Teleki Pál neokatolikus-korporatista ideológiáját és tervezett alkotmányreformját. Nagyon határozottan lépett vel a zsidótörvények ellen is, amelyeket az állampolgári egyenlőségen és egyenjogúságon esett elfogadhatatlan és megengedhetetlen sérelmeknek tartott.<sup>25</sup>

A 30-as évek közepétől kibontakozó kül- és belpolitikailag egyaránt új helyzetben Bethlen politikai helyiértéke jelentős mértékben módosult. Miniszterelnöksége idején — eltekintve a 20-as évek első egy-két évétől — tulajdonképpen politikai ellenfele a demokrata baloldal volt. A 30-as évek második és a 40-es évek első felében viszont az antiparlamentáris szélsőjobboldal foglalta el ezt a helyet. A demokrata baloldal ugyanakkor szövetségesévé vált. Mindebből azonban tévedés lenne azt a következtetést levonni, hogy Bethlen maga is demokrata lett. Erről szó sem volt. Szövetségük valójában a szélsőjobboldallal, illetve a fasizmussal szembeni pillanatnyi vélemény- és érdeazonosság platformján alakult ki, ami nem jelentette a két fél jövőképeként azonosságát. A demokraták kormányzati eszménye (még ha ezt egyes csoportjaik részletkérdésekben különbözőféleképpen is képzeltek el) a nyugati típusú polgári demokrácia volt. Bethlené viszont továbbra is az 1920-as években újjáformált 19. századi antidemokratikus-elitista parlamentarizmus. Az első világháború után kialakult tömegdemokráciákat ezért változatlanul „beteg és elfajult demokráciáknak” tartotta és úgy vélte, hogy a merev többségi elv a jövőben is „bizonyos korrektúrákra szorul”.<sup>26</sup> Mivel ez az arisztokrácia és a birtokos nemesség privilégizált helyzetének a végét jelentette volna, képtelen volt megbékélni egy komoly földreform gondolatával is.<sup>27</sup>

Mindebből következett, hogy Bethlen a háború utáni politikai kibontakozást is meglehetősen szűk keretek között képzelte el. Az új kormányt például még 1943 és 44 fordulóján is kizárólag polgári politikusokból kívánta létrehozni és a szociáldemokraták bevonásával csak feltételesen számolt. 1944 végére a külpolitikai fejlemények és a hadihelyzet alapján tudomásul vette, hogy a szociáldemokraták, sőt a kommunisták aktív részvétele nélkül a kibontakozás nem képzelhető el. Ám a magántulajdon alapján álló különböző pártokkal szemben a két munkáspártnak továbbra is alárendelt szerepet szánt. Ismeretes, hogy az események nem így alakultak. Bethlen

<sup>23</sup> *Gróf Bethlen István: Hagyomány és forradalom a politikában.* id. cikk. 105.

<sup>24</sup> *A Reggel*, 1934. jan. 29. 2.

<sup>25</sup> *L. Nagy Zsuzsa* 1986, 86–139.

<sup>26</sup> *Gróf Bethlen István: Korunk uralkodó eszméi és báró Eötvös József.* id. gépirat 27–29.

<sup>27</sup> Országos Levéltár K. 510. A képviselőház bizottsági jegyzőkönyvei. 1936. febr. 25. (13. csomó) Szinai Miklós és Szűcs László 1972. 356–362.



ezért már 1944 decemberében a politikai passzivitást választotta, s a Szovjetunió, az új magyar kormány és a Kommunista Párt együttműködési ajánlatait ismételtelen elutasította.<sup>28</sup> Mint konzervatív ellenzéki, a nyugat-európai polgári demokráciákban valószínűleg játszhatott volna valamilyen szerepet. A kelet-európai népi demokráciák politikai sakktábláján azonban nem volt hely a számára.

## IRODALOM

*Barend T. Iván—Ránki György*

1966 Magyarország gazdasága az első világháború után 1919—1929. Budapest.

*Gróf Bethlen István*

1906 Emlékbeszéd gróf Károlyi Sándor felett. Marosvásárhely.

1912<sup>1</sup> A siófoki gazdaggyűlés előestéjén. Budapest.

1912<sup>2</sup> Magyar birtokpolitika. In.: Bizony László: A keleti határról. Budapest.

1913 A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben. Budapest.

1925 Magyarország az új Európában. Budapest.

1933 Beszédei és írásai 1—2. kötet. Budapest.

*Janos, C. Andrew*

1982 The Politics of Backwardness in Hungary. Princeton.

*Korom Mihály*

1981 Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet 1944—1945. Budapest.

*Kovrig Béla*

év nélk. Magyar társadalompolitika 1920—1945. 1—2. köt. New York.

*L. Nagy Zsuzsa*

1986 Liberális pártmozgalmak 1931—1945. Budapest.

*Nemes Dezső—Karsai Elek* (szerk.)

1956 Iratok az ellenforradalom történetéhez. 1919—1929. 2. köt. Budapest.

*Báró Madarassy-Beck Gyula*

1929 Quo vadis domine Bethlen? Budapest.

*Romsics Ignác*

1987 Gróf Bethlen István politikai pályája, 1901—1921. Budapest.

*Szinai Miklós—Szűcs László*

1972 Horthy Miklós titkos iratai. Budapest. 4. kiadás.

*Vas Zoltán*

1980 Viszontagságos életem. Magvető Kiadó, Budapest.

<sup>28</sup> Vas Zoltán 1980. 741—743. és Korom Mihály 1981. 318—320.

# A Békés és Csanád megyei szlovákság néhány népességi, politikai és vallási vonása (1919—1944)\*

TÓTH ISTVÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

## 1. A számok tükrében

Nem kívánunk mélyrehatóan foglalkozni a statisztika kérdéseivel, így a két megye sajátos nemzetiségi, népesedési kérdéseivel sem. Csupán összesítő számokat használunk, hogy ezzel is érzékeltsük, együttesen mekkora tömeget érintettek a törvényes rendelkezések, s milyen bázisa lehetett, illetve volt a kibontakozó nemzetiségi mozgalomnak.

E területek településeinek kialakulásával behatóan foglalkozik Sirácky, Ján több munkájában, így a „Szlovákok Alföldre települése a 18. században és a 19. század elején”, valamint a Dolnozemsky Slovák (Alföldi Szlovák) mint az alföldi szlovákok életének információs forrása c. munkájában.<sup>1</sup> Sajnos ez utóbbi munkájának adatai túlnyomó többséggel a dualizmus korára vonatkoznak. Egy azonban így is bizonyos: a nemzetiségileg aktív települések már ekkor is Tótkomlós, Békéscsaba és a kisebb falvak közül Pitvaros, Nagybánhegyes. Nem marad le ekkor még olyan nagy mértékben Mezőberény, de Szarvas sem. Az iparosodás és urbanizáció nemzetiségi szempontból hátrányos hatásának leginkább Békéscsaba és Szarvas voltak kitéve.

A szlovákság létszámát illetően igen eltérőek az adatok a hazai és külföldi (csehszlovák) becslések között, nem is szólva a magánszemélyek által becsült számokról. Persze egy minden bizonnyal megállapítható ezekből is: határozottan utalnak a becslő, felmérést végző viszonyára az adott nemzetiséghez.

A szlovák nemzetiségre vonatkozó adataink részben levéltári források nyomán közölt statisztikákból, nem utolsósorban korabeli röpiratokból származnak. Ez utóbiból két anyagot használunk fel. Az egyik 1932-ben szlovák nyelven, Békéscsabán jelent meg. A 14 oldalas írat 3 oldalon csak számszerű adatokat használ, részben kiegészítve a hivatalos felméréseket. A másik egy 1945-ben megjelent visszaemlékezés, amely 1922-ből származó memorandumot is magában foglal, s ez a genfi kisebbségi konferencián is szerepelt. Érdekessége, hogy két emigráns (Békés megyei) fogalmazója a magyarországi szlovákok nevében.<sup>2</sup>

Ezek, valamint a primér statisztikák viszonyára a folyamatos egybevetés során rávilágítunk. S végezetül az egyes településekre vonatkozó, levéltárban található statisztikákat is felsorakoztatunk.

A primér statisztikát képviseli Kovács Alajos munkája, amelyet részletesebben megvizsgálunk és felhasználjuk adatait.<sup>3</sup> Az összesítő táblázatnál viszont ezzel együtt

\* A cikk része a szerző egy nagyobb tanulmányának.

<sup>1</sup> Sirácky, Ján 1977. 6—13.

<sup>2</sup> Kvas, Juraj, dr. 1932. 1—14.

<sup>3</sup> Kovács Alajos 1936. 25—44.

használjuk Svetoň, Ján munkáját, mivel számadatai megegyeznek a magyar statisztikák végső — korrigált — adataival.<sup>4</sup> Ezeket használta és egyértelműen elfogadta az 1930-as évre vonatkozóan G. Vass István munkájában.<sup>5</sup>

Az 1922-ben született memorandum meglehetősen sok adatot hoz:<sup>6</sup> mintegy 300 000 főre teszi a Magyarországon élő szlovákok számát. Ez az 1920-as 141 918-hoz képest — még a korrigált +12 000 főt is beleértve — igen magas eltérés. Részben abból adódik, hogy nem a legfrissebb adatokat veszik alapul, hanem az 1902. évi (Balogh: Népajok Magyarországon), illetve 1913-as statisztikai közléseket. Így aztán csak a békési, csanádi szlovákokat legalább 100 000 főben állapítják meg. Ebben még akkor is kételkednünk kell, ha nem fogadjuk el a magyar statisztikai eredményeket sem. Erre azonban semmi okunk, hiszen a magyar népességösszeírások 1910-ben a két tárgyalt megyére 79 052 fő szlovák lakosságot számlálnak, 1920-ban pedig 64 939 főt. Tehát az 1910-es adatokhoz képest a 20 ezer fős túlbecslés, valamint az 1920-as adatokhoz képest a 35 ezres különbség, a durván becsült 100 000-hez viszonyítva elfogadhatatlan, megmagyarázhatatlan, hiszen semmiképp nem lehet a megváltozott körülmények között a szlovák népesség növekedésére számítani. Legalábbis ilyen mértékűre nem. Pedig volt példa erre is: Csanád—Arad—Torontál k. e. e. vármegye területén 1920-hoz képest 1930-ra 271 fővel több a szlovák lakosság, ami 2,2% növekedést jelentett. Ezzel szemben Békés megyében ez időszak alatt 14 384 fős szlovák népességsökkenésről van szó, ami 21,5%-os apadást jelent. 1930-ban Békés vármegye szlováksága 42 760 főre tehető, míg Csanád vármegyéé 12 852 főre, így számuk együttesen 55 612 fő. 1941-ben e területek szlováksága már csupán 47 586 főt számlál, tehát az 1910-es állapotokhoz képest 31 466 fő, az 1920-ast figyelembe véve pedig 17 353 fő a szlovákok csökkenése.<sup>7</sup>

A Hrdlička és Hrabovszky fogalmazta memorandum első csoportnak — lélekszáma miatt — a békésieket tartotta. Ide sorolva minden külön magyarázat nélkül a Csanád—Arad—Torontál vármegyében lakókat, sőt az elenyésző létszámú csongrádi diaszpórát is. Békéscsabán 10 ezer fővel többet írnak, mint a statisztikák, Szarvason 15 ezer fővel. Még Tótkomlós esetében is eltér a becslésük 2 ezer fővel. Természetesen felülbecsülték. Nincs ez másként akkor sem, amikor felsorolják egymás után Mezőberény, Pitvaros, Nagybánhegyes, Kondoros, Medgyesegyháza településeket, s összesítő adatait látva (23 000 fő) 10 ezer fővel többet becsülték. A Csongrádba is átnyúló diaszpórát pedig 8000 főre teszik, ami képtelenség, ismervé a többi adatforrást. Maga Svetoň, Ján, aki ezen a téren mélyreható kutatást végzett, sem alakít ki ilyen torz képet. Ugyanis minden egyes települést felsorol, ahol akár 1 vagy csak néhány szlovák élt. Ezek alapján van összehasonlítási lehetőségünk, s kiderül, hogy több mint 4 ezer fővel túlbecsülték a valós létszámot. Ugyancsak a Svetoň és a magyar statisztikák által is használt adatokat fogadja el Kvasz György és Dorkovič Mihály röpiratában, ezek alapján követelnek több jogot.<sup>8</sup> Nem próbálnak 100 000 feletti létszámról beszélni, amikor a valós 55 000 körül volt. Ám 1932-re ők is 71 000 főt becsülnek, személyes tapasztalataikra alapozva. A magyarországi szlovákságot 1932-ben 200 000 körülire becsülték. Véleményünk szerint ezt a hibát követik el ők is, mint a memorandumkészítők. Az igen negatívan megváltozott demográfiai körülmények ellenére is állandó növekedésre számítottak.

<sup>4</sup> Svetoň, Ján 1942. 162—165.

<sup>5</sup> G. Vass István 1980. 82. p. In: Közös út, Közös sors, Spoločný osud, spoličná cesta 1980. Bp. 186.

<sup>6</sup> Hrdlička, L., 1945. 36—37. 46—47.

<sup>7</sup> Az 1941. évi népszámlálás 4. In: Történeti Statisztikai... Bp. 1979. 33.

<sup>8</sup> Kvasz, Juraj 1932.

Mik is ezek a negatív körülmények?

Jelentős szlovák bevándorlásra vagy bármilyen jellegű, a szaporodást elősegítő ráhatásra nem számíthattak. Felvidék ilyen szerepe Trianon után kizárt. A Bácskában élők is külföldre szakadtak. S e mellé jön a pusztta tény, hogy kevesebb a születeések száma. Természetes szaporodásuk 1,1%-ról 0,2%-ra csökkent.<sup>9</sup> Igen magas a magyarosodás aránya Békéscsaba és Szarvas esetében, ez bizonyos. Szándékosan a magyarosodás kifejezést használjuk, mivel a szlovákság lélekszámának fogyása nem drasztikus hatósági beavatkozástól függött. Ennek a magyarosodásnak az a magyarázata, hogy több volt a magyar anyanyelvűek beköltözése, miközben Békéscsaba esetében az addig közigazgatása alá tartozó Gerendás 1923-ban önálló nagyközséggé alakul. Persze élénk kapcsolatuk egy ideig még megmarad, de az elszakadás már tény. Ugyanezen okokat látja a magyarosodás eredőinek a csabaiak jó ismerője, Dedinszky Gyula is.<sup>10</sup> Tehát amíg másfél évszázadon át expanzív telepítési hullámot indít ki magából a szlovákság: Nyíregyháza, Csanádalberty, Ambrózfalva, Tótkomlós, Nagybánhegyes, Medgyesegyháza is kap szlovák erőket alapításához, a 20. században ez a teljesítőképességük kezd megszűnni, s még az önfenntartásra is alig futja. Ennek az önfenntartásnak is a várost övező tanyavilág a táplálója.

Mindezek után következtetésünk az, hogy a csupán érzelmi és vélekedési szempontok alapján elkészült becslések igen torzítottak. Torzítottak a demográfiai magatartáshoz és a valós statisztikai felmérésekhez képest. Minden más vélekedéssel szemben a közölt hivatalos statisztikákat reálisnak fogadhatjuk el. Hiszen azokat többször korrigálták mintegy 50 település esetében. A felmérések így korrektnek tekinthetők, ám az már másik oldala a kérdésnek, hogy bár szlovákul tudó és a hazai környezetben többnyire szlovákul beszélők miért vallják magukat mégis magyarnak. S leginkább szlovákul is tudó magyarnak. Ez már a tudatosság, de meglehet, az egzisztencia, az érvényesülni vágyás kérdéskörébe tartozik.

Érdekes megvizsgálni a szlovákság termelésben elfoglalt helyét és szerepét. Kovács Alajos 1936-ban megjelent munkájában is olvashatjuk, de az általános foglalkoztatottsági helyzet is azt mutatja, hogy a két világháború között az alföldi szlovákság zöme szegény sorú, földnélküli mezőgazdasági munkás és törpebirtokos, elenyészően kis hányada 50 holdon felüli középbirtokos, 100 holdon felüli alig, s egyetlen 1000 holdon felüli birtok akad a Csanád megyei Nagybánhegyesen: a Pipis testvéreké. A földbérletsben valamivel előnyösebb a helyzetük. Az 5—10, 10—20 holdat bérlők aránya 5%, ill. 10%-kal jobb a birtokosokhoz viszonyítva, s a 20—50 holdat bérlők aránya 8,3%-kal felülmúlja az ugyanilyen kategóriába tartozó birtokosokat. Az 50—100 holdat bérlők is még kétszer annyian vannak mint az ugyanilyen birtokosok.

Ennek ellenére elég sok, 963 fő részes földműves, 3418 fő gazdasági cseléd, 17 666 fő mezőgazdasági munkás 1920-ban. Ugyanezen kategóriákba 1930-ban a helyzet a következő: 484 fő részes földművelő, 2284 fő gazdasági cseléd, 11 415 fő mezőgazdasági munkás.<sup>11</sup> Így érthető, hogy 1930 és 1944 között is kevésbé változott a helyzet, ami a foglalkozásokat illeti. A megyék lakosságának átlagosan 30%-a még ekkor is a mezőgazdaságban dolgozik és az ipari foglalkozásúak alig érik el, vagy el sem érik a 10%-ot. Ehhez képest az iparban foglalkoztatottak számottevő aránya csak Békéscsabán (19,3%) és Nagylakon (61,6%) figyelhető meg.<sup>12</sup>

<sup>9</sup> Kovács Alajos 1936. 11.

<sup>10</sup> Dedinszky Gyula 1986. 17—25.

<sup>11</sup> Kovács Alajos 1936. 23; 38.

<sup>12</sup> G. Vass István: 1980. 86—87. In. Közös út, közös sors.

A megélhetésről és a kereseti viszonyokról jól tanúskodnak Gyorgyai Mihály csanádalberti mezőgazdasági munkás 1928 és 1944 közötti gazdasági feljegyzései.<sup>13</sup> Éves összesítéseket készített, amiből kiderül, hogy ő még viszonylag jól megfizetett mezőgazdasági munkásnak számított, munkaalkalom nélkül alig volt. Kivéve, amikor Mezőhegyesen munkásszolidaritásból ő sem vette fel a munkát. Ennek eredménye, hogy két évig nehéz volt a megélhetése.

Az 1920-as évekre jellemző az alapvető élelmiszerek árának 100, ill. 150%-os drágulása a válság előtti évekhez képest.<sup>14</sup> Ez a megélhetést erősen bizonytalanná tette, főként azok számára, akik a nyári szezonmunkálatok során sem tudtak munkához jutni. Így volt ez például Tótkomlóson, Békéssámson, Pusztaföldvár, Csorvás, Nagyszénás községekben. Ezeknek a községeknek 1922. április, május havában 517 mázsza lisztet kellett kiutalni segélyként.<sup>15</sup> A földmunkások maguk is igyekeztek helyzetükön javítani, ha erre alkalmat láttak. Ezt célozta a tótkomlósiak beadványa az alispánhoz: 1923-ban az 1802 óta fennálló szokásra hivatkozva kéri, hogy a község tulajdonát képező székegyházi és kaszaperi földeket haszonbérbe csakis a község legszegényebb rétegének adják, ezáltal fenntartásukat biztosítani tudják. A kupeczek persze felverik az árakat.<sup>16</sup>

Helyzetük nem sokat változott közel egy évtized alatt, mivel 1931-ben Tótkomlós és a magyar lakosú Békésszentandrás községben ismételten élelemkiutalással kellett enyhíteni a nyomort.

Nem volt külön b a helyzet Nagybánhegyesen sem. 1922 augusztus havában a közalkalmazottak közül 66-an, a mezőgazdasági munkások közül 275-en ellátatlannok voltak. Ugyancsak e községből 1934-ben a nyár folyamán két alkalommal is 20—20 pengő segélyben részesül Bánszki János 13 gyerekes családfő, aki munka nélkül maradt a főszezonban.<sup>17</sup> Nem volt könnyű a helyzet Békéscsabán a téglagyárban sem. A téglagyári napszámosok követelését a vezetőség elutasította. Erzsíák Mátyást, aki ekkor sztrájkra szólított fel, s a sztrájktrőket megfenyegette, különösen veszélyesnek minősítették, a „gazdasági életre káros”, a belső állami rendre veszélyes megnyilvánulásáért. Helyzetét nehezítette, hogy 1918-ban hadifogolyként belépett a cseh légióba. 1921-ben került Békéscsabára. 1923-ban internálták.<sup>18</sup>

A magánvállalkozás terén is igen kerményen kellett küzdeni a „gründolást” illetően. Egyes esetekben évekig kérvényezni kellett, hogy a gyáralapítás megtörténhessen. Konkrét esetek bizonyítják, hogy a bürokrácia, az előírások, de a nem megfelelő tűzbiztonság is megbuktathat vállalkozásokat, amihez az alföldi szlovákság öntudatosabbjai már felnőttek. 1922-től 1925-ig húzódik Osgyán Béla gépészmérnök öntöde-alapítása Békéscsabán.<sup>19</sup> Rövid életű volt a Zlehovszky György és Fiai Kocsi-gyár. 1925-ben úgy indul mint nagyszabású gyárüzem, emeletes, 50 munkást foglal-

<sup>13</sup> Krupa András 1970. 139—151.

<sup>14</sup> BmL, Békés vm. alispánjának iratai 17206/1921. Békés vm. főispánjának iratai 278, 279/1931.

<sup>15</sup> BmL, Békés vm. főispánjának iratai 415/1922. Békéssámson, Pusztaföldvár, Csorvás és Nagyszénás 1930-ban magyar többségű községek.

<sup>16</sup> BmL, Békés vm. alispánjának iratai 23133/1923.

<sup>17</sup> BmL, Mezőkovácsházi járás főszoigabírójának iratai, 4133/1922, 628/1934, 5015/1934.

<sup>18</sup> BmL Békés vármegye alispánjának iratai 303/1923. Életútját tekintve személye kicsit furcsa. De tetteit ennek ellenére egyértelműnek ítéljük. Az őt érő történelmi és társadalmi hatások kényszerítő parancsának engedelmeskedett. Nem volt tudatos forradalmár. Személye mégsem egyedüli. Slávik, Michal 1945. 145—146; 232; 248; 255.

<sup>19</sup> BmL, Békéscsaba város közgyűlése jegyzőkönyvei 172 kgy — ikt. 5236/1922., 154 kgy. ikt. sz. 3580/1923., 271. kgy. 7545. ikt. sz./1923., 36 kgy. 10 175 ikt. sz./1924., 161 kgy. 3522. ikt. sz./1924., 106 kgy./1587 ikt. sz./1925.

koztató autókarosszéria üzemmel. 1926 márciusában leégett a virágzó üzem.<sup>20</sup> Mindkét üzem szlovák tulajdonú alapítás. Osgyán Bélát a rendőrség nemzetiségi agitátorként tartotta nyilván még 1941-ben is.<sup>21</sup>

## 2. Az ún. szlovák nemzetiségi mozgalom és a délkelet-alföldi szlovákság

A következőkben megkíséreljük felvázolni a Békés és Csanád megyei szlovákság politikai szervezettségét. Megvizsgáljuk politikai szintjét, egyesületeik alakulásának lehetőségét, körülményeit. Tisztázni kívánjuk részvételüket az egyre növekvő szektamozgalomban.

Láthattuk, hogy aktív vállalkozónak lenni, s egyben nem titkolni a nemzetiségi hovatartozást, elég nehéz rögzös út volt. S ez is már egyfajta politikai magatartás. Tömegesen persze nem állt módjában annyi embernek a vállalkozás. Ezért inkább más-ként keresték boldogulásukat. 1924 decemberében a BM. a békéscsabai szövőgyári munkások tömeges kivándorlását észleli. Igazán feltűnővé csak 1924-ben vált a Csehszlovákiába történő útlevélkérelmek szaporodása. Mindebben a csehszlovák propagandát vélték látni, s nem minden alap nélkül.<sup>22</sup> A kihallgatások során a vallomásokból kiderült, hogy valamennyien a gyógykezeltetés helyett Hrabovszki György és fivérei gyárába léptek be, ahol nemcsak egész jó dolguk volt, hanem heteken át, munkaalkalom nélkül is, kiváló ellátásban részesültek. Hrabovszki György békéscsabai emigráns Pozsony megyében telepedett le, ahol 1924-ben 102 békéscsabai lakos fordult meg.<sup>23</sup>

A dolgok lényegénél fogva ezt inkább politikai szempontból tartották veszélyesnek. S ez már csak természetes, hogy hasonló veszélyesnek tartották Povázssai Györgyné (sz. Hrabovszki Zsófia) útlevélét kiadni, aki az említett Hrabovszki György testvére. Férjét és őt nemzetellenes, pánszláv agitációval vádolták — mivel kapcsolatot tartottak fenn az emigráltakkal, s azt is valószínűsítették, hogy „...részük van abban a mozgalomban is, amely a tótkomlói szláv lakosság köréből a Rothermere akció ellensúlyozására indult meg, s amely akciót a megszállott területeken élő emigrált tótkomlói tót vezérek útján terjesztik a megszállott Felvidéken.”<sup>24</sup>

Hursán János evangélikus tanító, békéscsabai lakos Csehszlovákiába való utazását is igen éberrel figyelték, mivel a helyi túlzók közé sorolták.<sup>25</sup> Tehát a gazdasági nehézségek a politikum felé sodorták a tehetősebb, jobbsorú nemzetiségi lakosságot, s hozzájuk hasonlóan a munkások jelentős részét. Egy 1941-ben kiadott csendőrségi nyilvántartó könyv szerint a Békés és Csanád megyei települések bűnügyi nyilvántartottjai összesen 208-an voltak. Ebből 110 fő (50,6%) AN, ill. N jelzéssel ellátott, ami azt jelentette, hogy államellenes, nemzetiségi agitátor, ill. nemzetiségi agitátor. 60 fő (27,7%) K=kommunista, KB=Kommunista, büntetendő. 46 fő (21,7%) M=megbízhatatlan. A nyilvántartottak közül 77 fő Békéscsabán (37,9%). 48 fő

<sup>20</sup> Békés megyei Közlöny 1925. szept. 16. 2. 1926. március 11. 1.

<sup>21</sup> Államrendészeti zsebkönyv I. fekete-könyv 1941.

<sup>22</sup> BmL, Békés vármegye főispánjának iratai 234/1925.

<sup>23</sup> BmL, Békés vármegye főispánjának iratai 234/1925. A rendőrfőtanácsos 72/1925/res. szám alatti jelentése részletezi: Hrabovszki György volt román képviselő, a csehszlovák konzulátus segítségével Pozsonyba került, földosztó bizottság elnöke lett, 112 kat. holdnak megfelelő birtokra tett szert, valamint egy textilgyárat létesített. Az iratból kiderül, hogy Szegeden a Csillag börtönben 6 hónapot letölt (1919–20), s utána sikerül a konzulátuson keresztül elhagynia az országot.

<sup>24</sup> BmL, Békés vármegye főispánjának iratai 237/1928.

<sup>25</sup> BmL, Békés vármegye főispánjának iratai 802/1931.

Tótkomlóson (23,0%), 23 fő Szarvason (11,0%), 18 fő Pítvaroson, (8,8%), 8-8 fő Mezőberényen, ill. Nagybánhegyesen (3,9—3,9%), 9 fő Csanádalbertin (4,4%), 4-4 fő Nagylakon ill. Medgyesegyházán (1,95—1,95%) 1-1 fő Csanádpalotán, Ottlakán, Pusztאותlakán, Ambrózfalván, Mezőkovácsházán, Csabacsüdön, Kassán született. Őket a kérdéses időben az illető megyékben találjuk vagy élénk kapcsolatot tartanak a megye községeiben élő egyes személyekkel.

Amint látjuk, igen pontosan vezették a nyilvántartást a rendőrség, ill. csendőrség illetékes emberei. Megjegyzéseik és minősítéseik is jellemzőek. A legtöbbet és leginkább a nemzetiségi aktivistákkal, illetve a kommunista személyekkel foglalkoztak, hiszen ezeket a társadalmi rendre káros hatású, veszélyes egyénnek fogták fel. A nyilvántartott személyek zömmel nemzetiségi településekről valók, s ott is tevékenykedtek. Ezek a települések mezőgazdasági jellegűek, így természetes, hogy napszámos és földmunkás, valamint földműves rovatban találjuk többségüket. Vallásfelekezeti szempontból alig van az evangélikusokon kívül néhány római katolikus, ill. egy baptista. A vallásos meggyőződést már nem kell mindenki esetében természetesnek tartanunk.

Az előzőekben felsoroltak az államrendészeti hatóságok látásmódját, nézőpontját tükrözik. Milyen lehetett a közigazgatási hatóságok, előljáróságok viszonyulása e kérdésekhez? Erre is találhatunk példát Chován Károly, a Csanád megyei Nagybánhegyes nagyközség főjegyzője 1920-ban részletező feljegyzésében. Kizárólag a kommunista tanok terjedését és ezektől való hatósági félelem kérdéskörét taglalja. A háromoldalas fogalmazvány — amely a főszolgabírónak szólt — lebilincselő, igen hatásos érvelés amellett, hogy a paraszti, földművelő tömegek nyugtalansága még nem jelent kommunizmust vagy bolsevizmust. „Legrosszabb esetben agrár-szocializmus, mégpedig nem is indokolatlan” — ez fejtegetéseinek végkövetkeztetése. Írását kizárólag személyes, bizalmas természetűnek szánja és teljes egészében falusi tapasztalatokon nyugszik. Ezeket a tapasztalatokat olvasva egyre inkább az a meggyőződésünk, hogy a főjegyző demokrata, illetőleg liberális beállítottságú. Tájékozottságát mutatja alábbi megjegyzése: „...már Marx is rámutatott azokra a nehézségekre, amelyek agrár államban a kommunisztikus berendezkedés természetes akadályait képezik.” Egyenesen sajnálkozását fejezi ki, amiért a forradalmakban közös gazdálkodás gyakorlati kipróbálására nem nyílt mód. Véleménye szerint azt is ki lehetett volna bírni, de legalább kézzel fogható tapasztalatok mutathatnák meg a kivitelezhetetlenség okait a mezőgazdaságban. Chován Károly szlovák származású, s olyan község főjegyzője, melynek lakossága 80%-ban szlovák anyanyelvű.

Határozottan állítja, hogy falun, ahol persze a közállapotok korántsem rózsásak, mégsem lehet beszélni kommunizmusról. A nyugtalanság, a baj és az elégedetlenség szerinte nagyobb bármely városbeli gondnál. Ám ezt kommunizmusnak feltüntetni legtöbbször túlzott aggodalom a politikai és rendőri hatóságok részéről. Egy nagybirtokos szerint még ő is kommunista lenne, mert a földbirtok reformjával ért egyet. Ilyen szempontot követve lemásolhatná a népességösszeíró íveket — kivéve a viriliseket —, ha a kommunistákat kellene nyilvántartania. Határozott véleménye, hogy rendőri intézkedésekkel csak látszólagos rendet lehet tartani.<sup>26</sup>

Hasonló beállítottságú az előljáróság Tótkomlóson is. Itt még 1928-ban is kizárólag szlovák nyelven hozták tudomására — dobolás útján — a lakosságnak, amit ismerniük kellett. Az előljárósági tagok, akik közül sok helybeli, nemzetiségi származású volt, nagyon jól ismerték az ott élő embereket. Úgy véljük, hogy magatartásuk

<sup>26</sup> BmL, Mezőkovácsházi járás főszolgabírójának iratai 3475/1920;  $\frac{2415}{1920}$  sz. főjegyzői jelentés (1920. október 6.)

megegyezett Margitai József délszláv szakreferens véleményével: „Tudni kell, — írja — hogy a hazai kisebbségi nép legnagyobb része közt a haza mellékes, a magyar hazaszeretet csak színleges. A kisebbségi nép előtt első és legfőbb a rög, melyen lakik és a föld, melyet munkál s melyből él, de előtte nem fontos, hogy a rög és az a föld Magyarországon, Jugoszláviában, vagy bárhol fekszik. E mellett a röghöz és földhöz való ragaszkodás mellé sorakozik még fajhoz és nyelvhez való ragaszkodása.”<sup>27</sup> Ezt a ragaszkodást kifejezni azonban csak a birtokos parasztság volt képes. Ezek közül is főként a kis- és középbirtokosok, valamint a módosabb bérlők esetében lehet megtalálni a hovatartozással való törődés körvonalait.

Nézzük meg, milyen céljaik voltak a magyarországi szlovákoknak a két világháború között. Milyen bizonyítékai vannak egyáltalán a nemzetiségi mozgalomnak?

Egy mindenesetre már bizonyítást nyert: a nyelvhasználat, valamint a kulturális egyesület létrehozásának szándéka. Csepreghy László 1934-ben a nemzetiségek törekvéseit a következő csoportokra osztja:

1. a nemzetiség anyanyelvének nyelvhasználati jogai,
2. a nemzetiség iskolafelállítási és fenntartási joga,
3. a nemzetiség vallásszabadságának biztosítása,
4. a nemzetiség érvényesülésének joga a társadalomban és a politikai életben.<sup>28</sup>

Ha elfogadjuk Csepreghy véleményét, hozzá kell tennünk, hogy a vallásszabadság gyakorlata sokszor a nemzetiségi iskola ügye elé került. Valószínű, hogy a felsorolás nem minden nemzetiségre érvényes. A szlovákok esetében nagy vonalakban ez a sorrend helyes. Ám nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy voltak a szlovákoknak olyan törekvések is, amelyek a társadalmi, politikai szervezet kereteit is megcélozták. Főként akkor igaz ez, ha látjuk, amikor egy tervezett akció a hatóságok miatt más irányt vesz, és egyre inkább a 4. pontot is meghaladó politikai — érdekképviselési szervezet létrehozásának gondolata vetődik fel. Tótkomlóson 1925-ben, az újonnan felépített polgári iskola nyelvhasználatát illetően akadtak gondok. A tótkomlósiak igen nagy áldozatot hoztak, hogy az iskola felépüljön. Bízta abban, amit a törvény betűi biztosítottak. Ám csak látszatra. Ugyanis a nyelvhasználatot nem ők állapíthatták meg — mivel az állam önmagának tartotta fenn e jogot. Ez arra készítette a helybéli lakosságot, hogy három évig bojkottálja az iskolába való beiratkozást. Így a tanulók túlnyomó többsége a környékbeli településekről verbuválódott.<sup>29</sup> Ez még nem eredményezte a politikai szervezet létrehozását, de a fokozottabb ellenállást igen. 1922-ben nemzetiségi mozgalmat még nem észleltek a hatóságok, de már akkor is nagy megütközést keltett a szülőkből, hogy gyermekeiket az iskolában, vizsga alkalmával magyarul kérdezték és ugyanígy várták el a választ. Azt állapították meg róluk, hogy „a tót nemzeti irányzat a lakosság egy részénél még megvan”.

Nem lehet ezt elmondani Szarvas, Mezőberény esetében. Mezőberényben a nyelvhasználat tekintetében észlelt önérzetesség „rugóit” a Békéscsabával való szorosabb kapcsolatban látjuk, bár Békéscsabán sem észlelnek a hatóságok „pánszláv” mozgalmat.<sup>30</sup> A „... forradalmi jelszavak, valamint a békeszerződésekben a nemzeti kisebbségekre vonatkozólag foglalt határozmányok hatása alatt a régi szokásokba való beletenyugvást bizonyos fokozottabb igények váltották fel, főleg az iskolák tanítási nyelve tekintetében.” Tehát az egyházat és az iskolát tartották a nemzetiségi mozgalmak

<sup>27</sup> Idézi Bellér Béla 1977. 316.

<sup>28</sup> Csepreghy László 1934. 189.

<sup>29</sup> G. Vass István 1980. 83.

<sup>30</sup> BmL, Békés vármegye főispánjának iratai 684/1922.



kifejlődése táptalajának.<sup>31</sup> Hozzá kell fűznünk, hogy jól látták. 1924-ben és azt követően élénken foglalkoznak a Délkelet-Alföld szlovákságával a helyi és az országos sajtóban egyaránt<sup>32</sup>, s a közigazgatás emberei is leginkább a „pánszláv” agitáció, ill. mozgalom észlelését, létezését tudakolják.

A szlovák nemzetiségi mozgalom kezdeményezéseire a hatóságok az 1927-ben figyelték fel Tótkomlós, Medgyesegyháza, Békéscsaba vidékén. A környék lakosságának 85%-a szlovák anyanyelvű, akik ragaszkodtak nemzetiségükhöz.<sup>33</sup> A hatóságok széles körű nyomozást indítottak el. Kezdetben Szák György békéscsabai lakosra vonatkoznak az adatok, majd Medgyesegyházán Kesjár Pál banktisztviselő is megfigyelés alá kerül. S nem marad ki a tótkomlói dr. Buda magánorvos sem. A vád az, hogy élénk összeköttetésben vannak a csehszlovák hatóságokkal. 1928 novemberében Szák valóban Árvaváralján tartózkodik. Hazatérése után Békés, Mezőberény és Szarvas térségében figyelték felbukkanását.<sup>34</sup> Ám nem csupán az említett személyeket tartják számon, hanem Pluhár Mihály és Dorkovics Mihály békéscsabai lakosokat is, akikről megállapítják, hogy többször felkeresték a környékbeli szlovák községeket, ahol agitációt fejtettek ki.<sup>35</sup> A megfigyeltetés nem mindenkor járt eredménnyel, mivel 1931-ben — néhány hónappal később — a jelentések nemlegesek. Ezután minden nemzetiségi személy lakóhelyen túli mozgását éberrel figyelik, sőt akadályozzák. Nemzetvédelmi szempontokra hivatkozva megvonják Benyó András, Sovány Márton és Orbán Pál tótkomlói lakosok útlevelét — mivel Csehszlovákiába kívánják küldeni fiaikat taníttatni. A szélesebb körű vizsgálat annyi adatot hoz össze, hogy egy névjegyzéket is összeállítanak a nemzetiségi szempontból legveszélyesebb emberekről. Az említett Benyó Andráson kívül nyilvántartásba kerül Vajda Endre és Szokol István szabó. Róluk biztosan tudják, hogy összeköttetésben álltak a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanáccsal.

Az alapos puhatolózás eredményeként 1933-ra még több egyénről tudják, hogy aktív nemzetiségi szervező. Ilyenek Tótkomlósról Korim György, Lehoczki László, Lehoczki István, Paulik István, Paulik Pál, Francisti Mihály. Mindegyikük szerepel az államrendészeti zsebkönyv nyilvántartó részében mint nemzetiségi agitátor.<sup>36</sup> 1934-re újabb szervezők kerülnek nyilvántartásba, így Paulik Dániel csizmadia, Tomka Judit háztartásbeli — „tótműkedvelő rendező”, — Meleg Mátyás, Maliga János. A hatóságok Csehszlovákiába mindennemű utazást megakadályoznak 1936-ban, mert tudomásukra jutott, hogy a „Matica Slovenska” szlovák nyelvtanfolyamot tart, amelyre Békés vármegyéből is szándékoztak menni. Az utasítás az „... ha ilyet észlelnék az útlevelét megfelelő politikamentes indoklással ne véleményezzék.”<sup>37</sup>

A nemzetiségi mozgalom tehát jobbra Tótkomlóson, Medgyesegyházán, Békéscsabán összpontosul — ami nem jelenti azt, hogy akár Pitvaros, akár Nagybánhegyes kimaradna hatása alól. Mezőberényből viszont az 1938-as és 1939-es évre a jelentések teljes „szélcsendet” jeleznek. Mindennemű propaganda és mozgalom elült.<sup>38</sup>

<sup>31</sup> BmL, Békés vármegye főispánjának iratai 1180/1922.

<sup>32</sup> Békésmegyei Közlöny 1924. febr. 1. 1 p. — Magyarartatlanság vádja Csaba és Szarvas ellen. Békés megyei Közlöny 1924. augusztus 9. 3. p. — Békéscsaba mint feltétel egy cseh miniszteri rendeletben. Békés megyei Közlöny 1928. november 28. 7 p. Nagy cikksorozat Békéscsabáról egy külföldi lapban. Egy prágai magyar újságíró interjút készített Békéscsaba néhány vezető gazdájával.

<sup>33</sup> Bellér Béla 1973. 678.

<sup>34</sup> BmL, Tótkomlós község elnöki ir. — 67/1928. Mezőberény nagyközség bizalmas iratai — 32 biz./1928.

<sup>35</sup> BmL, Mezőberény nagyközség bizalmas iratai — 37 biz./1930.

<sup>36</sup> BmL, Tótkomlós község elnöki ir. — 60/1928; 2/1928; 52/1928; 53/1928; 55/1928; 15/1933; 19/1933;

<sup>37</sup> BmL, Tótkomlós község elnöki ir. — 46/1933; 35/1934; 10/1933; 91/1934; 39/1936.

<sup>38</sup> BmL, Mezőberény nagyközség bizalmas iratai — 34/1938; 22/1939; 21/1931.

Békéscsabán azonban már 1931-ben Szák György és Kunyhár János drogéria-üzletében házkutatás során Szlovákiában nyomtatott propaganda-plakátot foglaltak le.<sup>39</sup> Ugyancsak a „pánszláv” eszme terjesztés fészkének tartották Baukó György 1929-ben Békéscsabán nyitott könyvkereskedését. Ez a fióküzlet közvetlenül a lipót-szentmiklósi „Tranoscius” szlovák könyvkiadóhoz kapcsolódott. A nyomozás azt is kiderítette, hogy kérdőívek kitöltésével és azok továbbításával információkat adott a könyvkiadó központjának. Ez viszont felhasználható politikai propaganda eszközeként is.<sup>40</sup> A Magyarország c. lap 1930-ban igen jónak ítéli a magyarországi nemzeti-ségek, szlovákok helyzetét. Nem érti, miért van szükségük külföldi sajtóra, könyvekre. Szinte felháborítónak tartja, hogy Békéscsabán két könyvkereskedés is van: a Baukó-féle és az Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés.<sup>41</sup>

A harmincas években bátrabb és határozottabb irányt vett az alföldi szlovákok mozgalma. Minden valószínűség szerint ezt elősegítette a helyi törvényhatóságon belül megalakuló Ellenzéki Szövetség létrejötte. Ennek célja természetesen a szabadság-jogokért való küzdés, az ország kivezetése a „nyomorúságos” helyzetből. A Békés megyei községek 90%-ának megyebizottsági tagja (114 fő) csatlakozott ehhez az Országos Függetlenségi Kossuth-párt szervezte mozgalomhoz. Ez az időszak a belpolitikában sajátos helyzet, hiszen a közel egy évtizedes bethleni konszolidáció kezd megbomlani. Az 1930. szeptember 22-én alakuló Békésvármegyei Törvényhatósági Ellenzéki Szövetségben jól érzékelhetően vesznek részt a nemzeti-ségi mozgalomban is aktív, illetve azzal szimpátiát vállaló személyek. Tagjai Hankó Mihály (szociáldemokrata), Szeberényi Lajos Zsigmond, dr. főesperes felsőházi tag, Babinszky János, ifj. Gálik János, Kvasz György dr. Békéscsabáról, Mezőberényből Filó Sámuel és Mihály, Szarvasról Tóth György, Tótkomlósról Kovács Károly. Programjának három pontja: „a közszabadságok törvényes biztosítása, sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság, titkos választójog és esküdt-bíróság.”

A szövetség elnöke, Szeberényi Lajos Zsigmond kijelentette, hogy semmilyen diktatúrát nem szabad vállalni a országnak. Kemény, határozott felszólalásában kifejtette: „A mai társadalomnak legnagyobb baja, hogy a diktatúrának hisz és a diktatúrákat imádja. Pedig mondom, hogy szabadság nélkül élni sem érdemes.”<sup>42</sup>

Ez a kialakult légkör bátorításként hathatott Kvasz György ügyvédre is. 1932. május 15-én a vármegyei törvényhatósági bizottság ülésén felolvasták beadott indítványát. Vita nélkül tértek napirendre fölöttes általános felháborodást keltett. Állították, hogy csak Kvasz egyéni akciója lenne. Ám ez nem így igaz. Mert a nemzeti-ségi jogok védelmében Osgyán Béla is beadott egy teljesen önálló petíciót, melyben kemény és kérlelhetetlen hangon — Kvasznál vehemensebben és energikusabban fogalmazott. Ez is mutatja, mennyire nem voltak megelégedve ezzel a visszaszorított helyzettel.

Osgyán követeli, hogy az iskolákban tanítsák a szlovák nyelvet, Békéscsabán a gimnáziumban is. Erkölcstelennek tartja különbséget tenni nemzeti-ség és pártállás szerint az emberek között. Elfogultsággal vádolja a bíraskodást is. Kvasz György kizárólag művelődési lehetőségekről és azok engedélyezéséről beszél. Kéri szlovák

<sup>39</sup> BmL — Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 21/1931.

<sup>40</sup> Kulturális aktivisták 1946-ban kitöltött nyilvántartó lapjai, Baukó György személyi lapja. BmL — Mezőberény nagyközség bizalmas iratai — 135/1941. 10—19/1931-es irat. Munkácsy Mihály Múzeum Történeti Gyűjteménye, Szekerká J. hagyatéka — továbbiakban (M. M. M. T. Gy. — Sz. J. hagy.)

<sup>41</sup> Magyarország, 1930. október 10. 2—3 p. Ivánkáék megfizetett agitátorokkal akarják fellázítani a békési tótokat.

<sup>42</sup> Békés megyei Közlöny, 1930. szeptember 23. 3 p. Megalakult a Békés vármegyei Törvényhatósági Ellenzéki Szövetség.

nyelvű gazdasági, közművelődési és kulturális időszaki lap engedélyezését; követeli kultúregyesület létesítését és minden iskolatípusban a szlovák nyelv oktatását.

Indokai:

- a szlovákság tömeges előfordulása az adott területen;
- anyanyelven lehet gondolatainkat legjobban kifejezni;
- a kívánt egyesület még nincs és nem lett engedélyezve;
- Békés vármegyében nincs szlovák nyelvű újság;
- a szlovákok mindig hűségesek voltak a közös hazához;
- 1932. évi kisebbségi konferenciára a képviselők elmennek, mert meghívást fognak kapni.<sup>43</sup>

Amit követeltek, jogos volt. Csupán kulturális fönmaradásukért szálltak síkra, sajátos nemzetiségi vonásaikat kívánták megőrizni. Ám esélyeik a kulturális igények, hivatalos elismeréséhez igen elenyészőek voltak.

1932. május 29-én értesülünk a Békésmegyei Közlöny hasábjairól, hogy Kvasz György útlevelét a hatóság bevonta. A sajtó értesülése szerint erre Kvasz azt válaszolta, hogy Bécsen keresztül a cseh követtől kap majd úgyis útlevelet Prágába. Tény azonban, hogy indítványát Békéscsaba város képviselőtestülete elé is betérjesztette — ám a csabai ügyvédi kar nyomást gyakorolt rá, s jobbnak látta visszavonni indítványát. Ám kálváriája ezzel sem ért véget. Indítványát kibővítve titokban kis propagandafüzetet nyomtatott ki szlovák nyelven, a csabai Petőfi nyomdában.<sup>44</sup> A füzet eljutott külföldre is, ahol a „Slovensky Dennik” egyik 1932 augusztusi számában „Magyarország és a békeszerződések” c. alatt megfogalmazott cikkével társulva jelent meg. Ezért 1932. november 12-én a szegedi ügyvédi kamara fegyelmi bírósága kizárta az ügyvédek sorából. Egész tevékenységét hazaárulásnak minősítette.<sup>45</sup> Ezt követően Kvasz György valóban Csehszlovákiába emigrált. Kapcsolata azonban továbbra is megmaradt az alföldiekkel. Ez idő tájt felerősödött az aktivisták részéről a személyes kapcsolattartás a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanács és a Szlovák Liga szervezetével.

Bizonyított tény, hogy Pluhár Mihály, Baukó György, Szekerka János, Hankó Mihály, Dorkovič Mihály, Kerepecky András, Bagyinszky János, Zahorán Mátyás, akik a nemzetiségi mozgalom kulturális életének vagy szervezeti kereteinek megteremtésével foglalatoskodtak, személyesen is találkoztak a pozsonyi intézmények vezetőivel: Třešňák Ladislav (Szlovák Liga titkára) és Granatier Anton mérnökkel a Nemzeti Tanács tagjával. Utóbbiakat az államrendészeti szervek — feleségeikkel együtt — államellenes, nemkívánt személyeknek minősítették.<sup>46</sup> A levelezés anya-

<sup>43</sup> Békés megyei Közlöny, 1932. május 15. 1. p. BmL — Békés vármegye alispánjának iratai 9558/1932.

<sup>44</sup> Címe: Szlovák Szabadság — a magyarországi szlovákok követelése (Slovenská Sloboda — požiadávky Slovákov v Maďarsku 1932. Békéscsaba.) Felelős kiadói: Kvasz és Dorkovič. Egy bevezető részre, egy statisztikai adatok fejezetre, az egyházi életéről és az iskolákról szóló szakaszra, a szlovákok jogainak taglalására és végül követeléseire osztott füzet.

<sup>45</sup> Kvasz György 1932. Békés megyei Közlöny 1932. május 29. 6. p. Békésmegyei Közlöny 1932. május 31. 3 p. Békés megyei Közlöny 1932. november 15. 1. p.

<sup>46</sup> Államrendészeti zsebkönyv I. fekete-könyv/1941. Granatier Antal ág. ev. 1894. mérnök: A. Tresznayák László ág. ev. 1899. XI. 2. Prága a „Slovenska Liga” titkára: AN. Tresznayák Lászlóné szül. Dlouky Antónia 1910. VI. 14. Luze, háztartásbeli: AN

M. M. M.—T. Gy. — Szekerka J. hagy. — Szekerka János levelezése. Kerepecky András — Třešňák, Ladislav-nak Bratislava 1937. szept. 27. Kerepecky András levele — Szekerka Jánosnak Bp-re 1937. III. 11. Kerepecky András levele — Szekerka Jánosnak Bp-re 1937. II. 16. Szekerka János feljegyzése 1 géppel írott, Dorkovic látogatásáról 1937. okt. 18—24; Szekerka és Třešňák beszélgetése Dorkovičről. Szekerka feljegyzése 1938. március Bratislava. Hankó Mihály levele — Třešňáknak 1937. nov. 10. Szekerka válasza — Bauko Györgynek 1937. Szekerka feljegyzései —

gából az is kiderül, hogy Granatier és Trešňak minden alkalommal jelentős pénzüsszegeket kaptak a hazai mozgalom fejlesztésére, támogatására és nem utolsósorban személyes költségeiket is fedezték.

Ugyancsak az említett levelezésből tudjuk, hogy Szekerka János is két ízben volt Pozsonyban (1935, 1937—38). Mindkét alkalommal hosszabb időt töltött ott és kapcsolatba lépett az emigrált személyekkel, így Hursan Jánossal.<sup>47</sup> Pluhár Mihály pedig a csehszlovák emigráltak közül Kvasz György ügyvéddel, Czabán Samu kommunista vezetővel tartott kapcsolatot.<sup>48</sup> Pluhár a 30-as évek elejétől (kb. 1932-től) a nemzeti-ségi mozgalom amatőr színjátszást szervező tevékenysége mellett egyre szorosabb kapcsolatba került az illegális kommunista szervezkedéssel. 1937-ben az orosházi központú szervezkedés leleplezésekor a három békéscsabai letartóztatott mindegyike: Gyuska János, Bartolák András, Pluhár Mihály munkás ill. földmunkás szlovák származású és nemzetiségét soha meg nem tagadta.<sup>49</sup> Ez a tény azt is mutatja, hogy maga a nemzeti-ségi mozgalom is több irányban puhatolózik. Egyrészt megtalálható az a csoport, amely a törvényes keretek biztosította szűkös lehetőségeket kihasználva a már régi, konzervatív formákba belenyugodva próbálta megtartani nemzetiségét. Ezek zömmel kis- és módos gazdák, akik a népegyletekben, gazdakörökben, olvasókörökben működtek és egzisztenciális, gazdasági érdekeik kockáztatása nélkül éltek, csupán az otthonra szabott nemzeti-ségi életüket. Egy jelentősebb másik csoport az ifjúság tanultabb, olvasottabb és érdeklődőbb része, valamint az intelligencia, az egyházak képviselőit is beleszámítva. Ők tevékenységüket leginkább az egyház égisze alatt fejtették ki. Ez a csoport tudott leginkább továbbfejlődni.

Van egy harmadik csoport is. Ezek zömmel a községek, nagyközségek szervezett földmunkásai, napszámosai, törpebirtokosai és szerény körülmények között működő kiskereskedői, kisiparosai. Számos jelét látjuk, hogy ők is érzékenyen reagálnak a belpolitikai eseményekre. 1925-ben Nagybánhegyesen (Csanád m.) öntevékeny földosztó bizottságot alakítottak Tóth János asztalos, Szedlacsek János, Kocsis István, Skrutek István, Tetlák András. Az általuk elképzelt földreform véghezviteléhez, ügyintézéséhez természetbeni és készpénzalapot létesítettek.<sup>50</sup> 1922-ben ugyanebben a községben a szociáldemokrata párt nemzetgyűlési képviselőjelöltjének, Marton Lajosnak szónoklatával gyűlést kívántak tartani, ami ennek a pártnak helyi befolyását mutatta. 1924-ben a fősztolgabíró engedélyezte ugyanebben a községben a Keresztényszocialista Földmunkások és Földművesek Országos Szövetsége helyi csoportjának megalakítását. A kérvényezőik szintén helyi szlovák nemzeti-ségű lakosok, földművesek. 1928-ban Tótkomlóson azt lehet észlelni, hogy nagyobb autoritása a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének van. 1931-ben Nagybánhegyesen a szociáldemokraták május elsejét akarták ünnepelni. Az iratokból kitűnik, hogy igen erős bázisa volt a pártnak. 1937-ben megalakult a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Agrárpárt Nagybánhegyesi Szervezete, amelynek vezetősége a község módosabb gazdáiból került ki.<sup>51</sup>

Zahorán Mátyás három látogatásáról Pozsonyban: 1938. április 20—29; 1937. november 11—16; 1938. február 17.

<sup>47</sup> MMM. T. Gy. — Szekerka J. hagy. Szekerka János levelezése. Szekerka János és Hursan János levelezése: 1937. jan. 23; 29; február 25; 1938. IV. 1.; 1938. IV. 2.

<sup>48</sup> Molnár Pálé—Szekerka Béla 1970. 301.

<sup>49</sup> Bálint Ferenc—G. Vass István 1971. 134—135—136.

<sup>50</sup> BmL, Mezőkovácsházi járás fősztolgabírájának iratai 4338/1925.

<sup>51</sup> BmL, Mezőkovácsházi járás fősztolgabírájának iratai 2508/1922, 1409/1924; 2372/1931; 735/1932; 3986/1933; 2517/1937; 1590/1937; Tótkomlós község elnöki iratai 36/1928—13/1928 ikt.

Kerepecky András 1937 februárjában Szekerka Jánosnak írt leveléből részletesen informálódhatunk, hogy a nemzetiségi származásúak is kapcsolatban voltak a jobboldali, sőt a szélsőjobboldali pártokkal. Az egyik módosabb gazda, Macák a Nemzeti Szocialista Párt helyi megalakítója és kapcsolatuk van a „Nemzetakarát Párt vezérével,” Szálasy Ferenc őrnaggyal. Am egy kicsit érthetetlen módon itt került napvilágra, hogy február 19-én, amikor Szálasy Békéscsabán volt, egy Pluhár nevezetű (valószínűleg a börtönből szabadult Pluhár Mihály) a szlovák kérdésben egyezkedni akart vele és kérte a segítségét. Eredménytelenül. Február 23-án pedig arról számol be, hogy Pluhár egy pesti Újság szerkesztőjével került kapcsolatba, aki hajlandó volna az alföldi szlovák törekvéseket fölkarolni, ám döntő irányadó szerepkört vindikál magának. Ez a személy Kövér Ibrahim György (Bp. Rákóczy u. 64.) a „Pesti látnok” című köztársasági politikai lap szerkesztője. Azt is megtudjuk a terjedelmes levélből, hogy az idősebb, konzervatív, illetve tisztán nemzetiségi mozgalmi vezetők mindkét, Pluhár alakította lehetőségtől elzárkóztak. Maximum mint a Slovenska Rodina (Szlovák család) c. lapjuk kiadójaként képzelték el, amely ebben az időben éppen válságos időket élt. Kövér Ibrahim Györgynek egy kicsit sértő, hányaveti levelet írtak, amire csak jóval később, úgy két hét múlva válaszolt. Az ekkor kelt Kerepecky-levélből azt is megtudjuk, hogy a Milotay szerkesztette „Magyarság” is foglalkozott a szlovákokkal hasábjain, akinek levélben szintén jól odamondogattak.<sup>52</sup>

Mindezek arra engednek következtetni, hogy a szlovákság központi nemzetiségi érdekképviselői orgánum nélkül, társadalmi, gazdasági helyzetének megfelelően, érdekeinek érvényt szerezni nem tudott. A tisztán nemzetiségi kulturális, politikai célok által vezérelt tudatos nemzetiségi aktivisták azonban elutasítottak mindenféle nem saját, külső pártpolitikai befolyást. Vallva azt, hogy az ő mozgalmuk ne legyen csak a propaganda zászlajára tűzve, hanem azt azok vigyék sikerre, akik sorsukban valóban osztoznak.

Így inkább alkalmasnak tartották e célok szószólójának és tényleges segítőjének Szeberényi Lajos Zsigmond főesperes felsőházi tagot. Egy dátum nélküli levél-másolatból tudjuk, hogy megkéri, járjon közbe ügyükben Imrédy Béla miniszterelnöknél. Leírták kérésüket, hogy azokat Szeberényi főesperes memorandumba fogalmazva adja át:

- „1. Sem a szlovák néphez való tartozás bevallása, sem annak elismerése, hogy őshazánk a mai Szlovákia — ne képezhessen rendőri, csendőri zaklatás tárgyát.
2. A „tót” elnevezés töröltessék el s legyünk „szlovák”-nak nevezve.
3. A szlovák többséggel bíró településeken a hivatalos nyelv legyen szlovák s hivatalnokai is szlovákokból kerüljenek ki.
4. Azokban a településekben, ahol egyáltalán szlovákok élnek legyen mindenféle iskolában — állami vagy egyházi ill. községi — a szlovák nyelv kötelező. Legyenek szlovák nyelvű óvodák. A tanerők legyenek szlovákok.
5. Békéscsaba, Szarvas és Tótkomlós településeken legyen polgári iskola, amelynek tanítási nyelve szlovák. Ezek tanárai bírják a szlovák nyelvet.
6. A csabai gimnázium, Szarvason a tanítóképző és gazdasági iskola legyen átszervezve szlovák tannyelvű intézetekké.
7. A községi jegyzők és a tanárok részére az egyetemen legyen Szlovák tanszék, és szlovák nyelvű tudománytörténeti tanszék.
8. Ahol a szlovákok tömegesen laknak, ott úgy kell kialakítani a választókerületeket,

<sup>52</sup> MMM. T. Gy. — Szekerka J. hagy. — Szekerka János levelezése: Kerepecky András levele Szekerka Jánosnak 1937. február 28. Kerepecky András levele Szekerka Jánosnak 1937. március 11.

hogyan a szlovák lakosság is tudjon, módjában legyen küldeni képviselőket a nemzetgyűlésbe.

9. Lehetővé kell tenni, hogy szlovák egyesületek, szervezetek, kulturális, jótékony és gazdasági intézmények alakulhassanak.
10. Követeljük a sajtó szabadságát — szlovák nyelvű kulturális és politikai folyóiratok kiadását.
11. Követeljük a Szlovákiával való közvetlen és nyílt, akadálytalan kapcsolatok lehetővé tételét.
12. Végül az egyház (ág. ev.) területén szlovák szeniorátus alakíttassék szlovák nyelvvel és irányítással.”<sup>53</sup>

Bár dátummal nem látták el, de abból, hogy Imrédi Bélát említik, tudjuk: nem lehet 1938. május 14-nél korábbi és 1939. február 16-nál későbbi keletű. Véleményünk az, hogy a petíció jellegű levél háttérében az 1938 júniusában Csehszlovákiából — közel egyéves pozsonyi tartózkodás után — hazatérő Szekerka János állt. Érezhető a határozottan magasabb szintű politikai célok megfogalmazása. Ezeknek a jelét a hazai levelezésekből nem lehetett kivenni. Erre csak igen jól felkészült, tanácsokkal ellátott, energiával teli személy volt képes. Ennek felelt meg Szekerka János. Ám a nagypolitika ezen célokért való további küzdelem egészen más keretek közé helyezi.

A korszak nemzetiségpolitikai tényezője a Szlovák Nemzeti Egységpártja, s annak orgánuma, a Slovenská Jednota (Szlovák Egység) című hetilap, amely 1939-ben indult. Nem kívánjuk részletezni, miként jöhet létre a Szlovák Nemzeti Egységpártja (Strana Slovenskej Národnej Jednoty — SSNJ) 1941. augusztus 21-én. Egy bizonyos, hogy az alföldi szlovákságnak 1939—1941 augusztusa között ismét nincs politikai szervezete. Sajtója 1942 novemberében összesen kettő, országosan hat.<sup>54</sup> Közülük csak az Evanjelický Hlásnik (Evangélikus Híradó) a helyi lap. A Slovenská Jednotát Érsekvácon adták ki, ám több alföldi vonatkozású cikket jelentetett meg. Miután pedig egy országos szervezet napilapja lett (1942. május 24-től), még inkább számolt délvidéki cikkekre.

A Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja kulturális aktivistáinak 1946. júniusából ránk maradt fényképes adatlapjaiból tudjuk, hogy a SZNEP helyi szervezeteinek létrehozásában, tagok toborzásában ezek az aktivisták részt vettek. Egyik-másikuk helyi megbízottja lett a szervezetnek. Békéscsabán hét ilyen személyt ismerünk, Medgyesegyházán kettőt, Nagybánhegyesen hármat, Mezőberényben négyet, Tótkomlóson tizenegyet, Szarvason hetet, Pitvaroson hármat, Új-Nagylakon kettőt, Ambrózfalván hármat, Csanádaltörtin hármat. Összesen 45 főről van szó.<sup>55</sup>

Nagybánhegyes községben a helyi megbízott, Schléger András jelentése szerint 1941. november 1-én 50 tagja van a pártnak. Mezőberényben 1943. január 7-én még nincs beszervezett tag a hatósági jelentés szerint. Borgulya Mihály adatlapjából viszont arról értesülünk, hogy már 1941-ben 13 tagja van. Köztük Pilisi Márton, akit az 1941-es Államrendészeti Zsebkönyv kommunistának tart. Bár nem lehet ez sem furcsa. Hiszen igen aktívan dolgozik a pártban az 1922 óta szociáldemokrata párttag Szekerka János is. Sőt mindazok, akik a nemzetiszocialista irányzatoktól határozottan elhúzódtak. A Szlovák Nemzeti Egység Pártja viszont nemzeti szocialista alapon és a népcsoport elv jegyében szerveződött. Ennek az ellentmondásnak a feloldását

<sup>53</sup> MMM. T. Gy. — Szekerka János hagy. Dátum nélküli, Békéscsabán fogalmazott, Szeberényi Zs. Lajos főesperesnek írt szlovák nyelvű levél másodpéldánya.

<sup>54</sup> Kisebbségi Körlevél 1942. november (VI. évf. 6. sz.) 288 p. — Evanjelický Hlásnik; Naša Zastava; Prameň; Slovenská Jednota; Slovenské Noviny; Nové Maďarsko;

<sup>55</sup> MMM. T. Gy. — Szekerka János hagyaték. — AFS anyaga, nyilvántartó lapok, kérdőívek.

abban látjuk, ha elfogadjuk azt a véleményt, mely szerint az alföldi demokratikus, tisztán nemzeti szempontokat célul tűző aktivisták azért tömörülnek a párton belül, mert kulturális törekvéseik megvalósítására csak itt láttak lehetőséget. Erről a SZNEP Végrehajtó Bizottsága II. plénuma gondoskodott is. Felállította a Kulturális Bizottságot.<sup>56</sup>

Politikai szervezeti szempontból a körzetekre osztott szlovák területek közül a csabai körzet vezetője Kerepecky András lett. A párt helyi, ill. területi működéséről igen keveset tudunk. Ennek egyik oka az, hogy a megalakulás ellenére a hatóságok a lehető legnagyobb mértékig gátolták az aktív szerveződést, sőt a szervezeti élet kialakítását. Adott esetben a párt aktivistáit katonai szolgálatra vonultatták be, ill. kényszermunkára vitték hosszabb-rövidebb időre. A szervezettségben azonban annyit elértek, hogy ha kevés létszámban is, de majd minden szlovák településen jelen voltak. Ezt a hálózatot örökölte a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja, s ennek köszönhető részben gyors aktivizálódása is. Ez azonban egy későbbi korszak problémája.

Kulturális téren a párt Kultúr Bizottságát szekciókra osztották, így létrejött a pedagógiai, tudományos, irodalmi, zenei, népművelő, színművészeti, népgazdasági, művészeti (képzőművészeti), néprajzi szekció. 1943-ban már a huszadik önálló kiadványt jelentették meg. Ezeket a Békéscsabán még működő „Tranorcus” könyvkereskedésben árusították, amelyet 1938-ban Szekerka János Baukó Györgytől vett át. A párt folyóiratát mintegy 100 példányban terjesztette. Ekkor már mint könyvkereskedő segéd, Kerepecky Mihály vezeti a Luther u. 4. sz. alatti üzletet, Szekerka János pedig Budapesten nyitott egy másikat a Lujza u. 23. sz. alatt. Ezért ott is tartózkodik.

Röviden szólunk kell a szektamozgalmak és a szlovákok kapcsolatáról Békés és Csanád vármegyében. A szektákba való átlépés zömmel az evangélikus egyházat érintette. Békéscsabán a *reszketősök*, a nazarénusok és az adventisták szektája az ismert. Pitvaroson, Nagybánhegyesen, Kondoroson az Apostoli Hit szekta az elterjedt és népes. Ezek közül a pitvarosi volt a legszervezettebb, legerősebb. Szabályos felekezeti „háborút” vívtak az evangélikus egyház vezetőivel.

Valójában már a századfordulón elég markáns jegyei mutatkoznak a szekták elterjedésének. A *reszketősök* ismertek már 1913-ban is Békéscsabán. 1924-ben a Békés-megyei Közlöny féloldalas cikkben ismerteti a jaminai *reszketősök* helyzetét, melyet kis jóindulattal és megértéssel kezel, s a cikk végén együttérzően nyilatkozik. Ezek az emberek a sorok szerint tiszták, nem tülekednek az „aranyborjú” körül mint mások, hinni szeretnének még a jóban, az emberségességben. 1928-ban ugyancsak visszatérnek a szekták kérdésére. Kicsit túlozva ugyan, de realitásként valamelyest elfogadhatóan sorolja fel a szekták fajtáit. Ezek némelyike titokban jött létre, úgy, mint az adventisták szektája. A cikkíró igen alkalmas talajnak minősíti az alföldi várost a szekták szempontjából. „A jámbor élet, az evangéliumi tisztaság, a kemény puritánság egyszerű vitézei napról napra szaporodnak tehát „Békéscsabán.” 1927-ben a nazarénusok kerülnek a sajtó hasábjaira. A cikkek egyike sem fejtegeti, de bele sem bocsátkozik annak feltárásába, miért jutottak ide ilyen nagy létszámban a tisztességes emberek tömegei.<sup>57</sup> A velük való bánásmód azonban más a Csanád megyei területeken, mint Békésben. 1930-ban például Farár Pál és 53 társa — az Apostoli Hit szekta

<sup>56</sup> Slovenská Jednota 1942. július 5. 3—4. p. BmL, Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 75/1942. biz. Mezőkovácsházi járás főszolgabírájának ir 49/1944. eln. Schléger András levelei (9 db) — Kerepecky Andrásnak 1943. nov. 1.—1944. febr. 26-ig.

<sup>57</sup> Békés megyei Közlöny, 1924. november 16. 4. p., 1927. január 1. 2. p., 1928. december 13. 5 p.

tagjai — a nagylaki főszolgabírótól rendszeres gyülekezeti életre engedélyt kaptak.<sup>58</sup>

1934-ben a Csanád megyei Nagybánhegyesre költözik Farár Pál, ahol a mezőkövácsházi járás szolgabírója nem csupán tiltja, de bünteti is működésüket. Az igen eltérő megítélések és azokra érkezett fellebbezések a BM-et arra inspirálják, hogy részletes tájékoztatást nyújtson a szektamozgalomról és egységes megítéléséről.<sup>59</sup> Ebből és más forrásokból tudjuk, hogy működtek szekták az említett helyiségeken kívül Csanádalbertin, Ambrózfalván, Kondoroson, Tótkomlóson, Nagylakon, Medgyesegyházán, Kiszomboron, Apátfalván, Kunágótán, Magyarcsanádon, Nagymajláthon. Ezek az 1920-as évek végén és 30-as évek elején alakultak.<sup>60</sup>

A kérdés tárgyalásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vidék jó ismerőjének Féja Gézának a véleményét. 1936-ban megjelent munkájában részletesen foglalkozik a szektákkal. Jellemzését a mai napig az egyik legtömörebb és legtalálhatóbb megfogalmazásnak tartjuk. Rávilágít arra, hogy a szekták gyarapodása egyfajta lázadás. Ezáltal elkülönítik magukat a gazdagok, az urak istenétől. „A nép keresi a közösséget és kereső vágya mindenütt visszautasításra talál, tehát teljes erővel a vallásos élet síkjára tör. A szekta a védekezés, a biztosítóselep a teljes belső összeomlás és meghasonlás ellen!” A szektában tör ki az elnyomott, elfojtott paraszti élet utálata is és „új élet” keresésének a vágya.” Való igaz, hogy olyan is volt, aki Pitvarosról a Szentföldre vándorolt, csak meneküljön valahogy az elviselhetetlen sorból. Gyermekeit azonban a hatóság visszatoloncoltatta. Ez az ember Dovály Márton, aki Jeruzsálemben 1963-ban halt meg.<sup>61</sup>

Egyetértünk Féja megfogalmazásával: „A nép immár öntudatlan énjébe menekül, teljesen ösztöneire bízva magát, homályos sejtéseire, különös sugallataira hallgat.” Ilyen rétegek is voltak az elesett nemzetiségi lakosság körében. A nemzetiségi életre komolyabb befolyása ennek a mozgalomnak nem volt. A teljesebb kép kedvéért azonban úgy véljük, helyénvaló itt megemlítenünk.

## IRODALOM

*Balogh Pál*

Népfajok Magyarországon. Bp. 1113.

*Bálint Ferenc—G. Vass István*

1971 A békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944. Békéscsaba, 155.

*Bellér Béla*

1963 Az ellenforradalmi rendszer első éveinek nemzetiségi politikája (1919—1922). Századok, 6. 1279—1318.

1973 Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépítése (1923—1929). Századok, 3. 644—687.

1977 Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930—1931). Századok, 2. 270—319.

*Bernula Mihály*

1969 Pitvaros rövid története 1816—1969.

*Berend T. Iván—Ránki György*

1972 A magyar gazdaság száz éve, Bp.

*Balogh—Gergely—Izsák—Jakab—Pritz—Romsics*

1985 Magyarország a XX. században. Bp.

<sup>58</sup> CsmL, Csanád megye levéltára — Nagylaki járás főszolgabírájának iratai ad. 1937/1930. sz.

<sup>59</sup> BmL, Tótkomlós község elnöki iratai 54 eln./1936.

<sup>60</sup> Komoly Pál: Bibliás emberek Pitvaroson 1—30 p. MFM Történeti Adattár ltsz: 517—86.

CsmL, Csanád megye főispánjának iratai 75/1936. BmL, Alispáni iratok 72/1936. biz. sz.

<sup>61</sup> Féja Géza 1936. 118—119. MFM. Tört. Adattár ltsz: 417—86. Komoly Pál, i. m. 28 p.



*Dedinszky Gyula*

- 1967 Békéscsaba nyelvi és vallási képének alakulása. Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, Történeti Adattár 413/1967. Továbbiakban: MMM. Bcs. T. A.  
1986 A szlovák betű útja Békéscsabán. Békéscsaba.

*Csepreghy László*

- 1934 A nemzeti kisebbségek politikája. Eger.

*Féja Géza*

- 1936 Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe. Bp.

*Hrdlička L. J.*

- 1945 Spoved a účtovania exulanta. Bratislava 73 p. (Egy emigráns számkivetése és gyónása)

*Juhász Antal—Sípos József (szerk.)*

- 1985 Parasztkérdés 1890—1930. Szeged

*Kovács Alajos*

- 1936 A tótok helyzete Csonka Magyarországon a statisztika megvilágításában. Bp. 44. p.

*Kővágó László*

- 1977 Kisebbség, nemzetiség. Bp. 155. p.

*Krupa András*

- 1970 Egy földmunkás kereseti naplója (1928—1944). Békési Élet 1970. 1. 139—151.  
1971 Fonó Tótkomlóson és környékén: Pitvaroson, Csanádalbertin, Nagybánhegyesen. Békési Élet, 1971. 2. 233—257.

*Kvas, Juraj dr.*

- 1932 Slovenská sloboda Požiadavky Slovákov v Maďarsku. Békéscsaba, 14 p.  
1924 O Slovákoch v Maďarsku. Slovenské Phl'ady 5. 297—298.

*Molnár Pálné—Szekeres Béla*

- 1970 Adalékok a békéscsabai munkásmozgalom két világháború közötti történetéhez. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéhez. Békéscsaba.

*Polányi Imre*

- 1980 Közös sors, közös út. Tankönyvkiadó, Budapest

*Polányi Imre (szerk.)*

- 1984 Spoločný osud — spoločná cesta. Közös sors — közös út. (Szlovákok a két forradalomban) 1918—1919. Tanulmányok Bp.

*Sirácky, Ján*

- 1971 Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. Martin.  
1974 Pokrokové tradície zahraničných Slovákov a ich vyvrcholenie v období boja proti fašizmu počas druhej svetovej vojny. Slováci v zahraničí 7—25 p.  
1977 „Dolnozemsky Slovák” ako zdroj informácií o živote dolnozemskejších Slovákov. In: Slováci v zahraničí 6. 5—28.  
1979 Niektoré historicko-etnografické aspekty a problematika výskumu dolnozemskejších Slovákov. Slováci v zahraničí 3.

*Svetoň, Ján*

- 1942 Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie Bratislava.

*Slávik, Michal*

- 1945 Slovenskí národovci do 30. októbra 1918. (Szlovák hazafiak 1918. okt. 30-ig) Trenčín.

*Szabó Ferenc*

- 1970 A helyi és országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925—26-ban. Békési Élet, 1970. 3. 503—512.

*Szabó Ferenc (szerk.)*

- 1973 Mezőberény története. 1—2. Mezőberény.

*Tilkovszky Lóránt*

- 1964 Magyar—szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon a bécsi döntés után. (1938—1941). Századok. 1964. 3. 383—418.  
1965 A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. Századok, 6. sz. 1247—1258.

1967 Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938—1941) Bp.

1986 A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon. 1919—1945. Bp.

*Teleki Pál gr.*

1940 A magyar nemzetiségi politika Bp.

*Tóth István*

1986 Adalékok a Békés megyei szlovákok anyanyelvi művelődéséhez (1919—1939). MFMÉ 1984/85—1. 267—285.

*Virágh Ferenc*

1969 A Békés megyei agrárproletariátus és szegényparasztság köri-egyleti életéről, művelődéséről. (1933—44) Békéscsaba

### **Die bedeutenden Züge der Population, Politik und Religion der slowakischen Bevölkerung in dem Komitat Békés und Csanád (1919—1944)**

*Tóth, István*

Der Aufsatz kann als Fortsetzung der früheren Untersuchung des Verfassers (veröffentlicht 1986) betrachtet werden, als die Bildungsgeschichte der Slowaken in Ungarn dargestellt wurde. Im Aufsatz werden diesmal die statistischen Angaben der slowakischen Bevölkerung in dem Komitat Békés und Csanád genau gewertet. Im Mittelpunkt der Untersuchung steht die Frage, in welchem Masse die Feststellungen der Vertreter der Slowaken von den Angaben der Statistik divergieren oder damit übereinstimmen.

Laut Verfasser weisen die statistischen Angaben — trotz allen ihrer Entstellungen — die Bevölkerungszahl richtiger auf, als die durch die Grfühle und Vermutungen bestimmten Schätzungen. Solche Schätzungsergebnisse wurden aber als Beweismaterialien von der Konferenz der Nationalen Minderheiten in Bern angenommen.

Die zweite Frage des Aufsatzes will die Rolle und Stellung der slowakischen Minderheit in der Produktion auslegen. Die in zehn Jahren untersuchte Mobilisation der Bevölkerung kann eindeutig beweisen, dass die Proportion in der Agrar- und Industrieproduktion nicht wesentlich modifiziert wurde. Diejenige Änderung in der Agrarproduktion ist aber hervorzuheben, die den Zuwachs der Mittelbesitzer und Pächter von mittleren Grundbesitzen zeigt. Dies betraf aber die Mehrzahl der slowakischen Population durchaus nicht.

Die dritte Frage im Aufsatz bezieht sich auf das politische und gesellschaftliche Verhalten der Slowaken in dem Komitat Békés und Csanád. Hier wird die Vergliederung der slowakischen nationalen Bewegung dargelegt und ihr Verhältnis zu der sg. reinen slowakischen Nationalitätenbestrebung untersucht. Hier werden auch die Angaben der Registraturbücher der Gendarmerie sowie die Berichte über die politische Lage des Vizegespanns und die Dokumente des Oberstuhlich-teramtes verwendet und ausgewertet.

Der vor kürzem in die öffentliche Sammlung gelangte Nachlass von János Szekerka war für die Untersuchung des Verfassers von grosser Bedeutung, Szekerka war nämlich eine der Hauptfiguren der slowakischen Nationalitätenbewegung. Zum Schluss wird im Aufsatz die Verbreitung der religiösen Sekten und das Verhältnis der Slowaken zu diesen Bewegungen dargelegt.

# Szaktanulmányképzés Makón 1956 és 1975 között

MAROSVÁRI ATTILA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

## I. A szaktanulmányképzés korszerűsítése 1956 után

1958-ra konszolidálódott az ország kül- és belpolitikai helyzete. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának hatalomra jutásától kezdve elsődleges gazdaságpolitikai célkitűzése — tanulva az 1956-hoz vezető politika hibáiból — az életszínvonal dinamikus növelése volt. Ennek érdekében 1956 után megkezdődött a gazdaság fennálló rendszerének átalakítása. A nehézipari beruházások drasztikus visszafogásával, a fogyasztási cikkek előállítását üzemek szubvencionálásával, a mezőgazdaság intenzív fejlesztésével kiegyensúlyozottabbá vált a termelés és a fogyasztás kapcsolata, ami meggyorsította a konszolidációs folyamatot.

A gazdaságpolitika korrekciójával párhuzamosan sor került a szaktanulmányképzés fennálló rendszerének átalakítására. Az Elnöki Tanács 1957. évi 5. sz. határozatával életre hívta a Munkaügyi Minisztériumot. Ezzel egy időben a kormány megszüntette a Munkaerő-tartalékok Hivatalát, s az addig irányítás alá tartozó iskolákat és intézeteket a Munkaügyi Minisztérium (MŰM) felügyelete alá helyezte.<sup>1</sup> A képzéssel kapcsolatos feladatokat ettől kezdve a MŰM Szaktanulmányképzési Főosztálya látta el.

A MŰM még 1957-ben lényeges változtatásokat hajtott végre a szaktanulmányképzés területén. Megszüntették a ipartanulók számára 1952-től előírt kötelező egyéves szakmai gyakorlatot,<sup>2</sup> ezzel megszűnt a vállalatok foglalkoztatási kööttsége, ami hozzájárult a tanulókkal szemben minőségi követelmények fokozásához. Ez kedvezően hatott a vállalatok munkaerő-összetételének alakulására is.

Megváltoztatták a munkaerő-tervezés addigi gyakorlatát. Ettől kezdve nem központilag döntöttek a beiskolázási keretszámokról, hanem a tényleges vállalati igények alapján tervezték a tanulólétszámot. Ezt segítette, hogy a tanulóknak felvételre nem az iskolákban, hanem a vállalatoknál kellett jelentkezniük.<sup>3</sup> A megváltozott beiskolázási rend nemcsak a helyes képzési arányok kialakításához járult hozzá, hanem — a vállalatok felelősségének megnövekedésével — az oktatás minőségére is jó hatással volt. A vállalatok ugyanis érdekeltté váltak abban, hogy milyen felkészült-ségű szaktanulmányosokat kapnak az iskolától. Ez részben arra ösztönözte a vállalatok vezetőit, hogy rendszeres kapcsolatot tartsanak az iskolákkal, részben pedig arra, hogy a lehető legkedvezőbb feltételek (tanműhelyek, gépek, szerszámok) biztosításával hozzájáruljanak az oktatás eredményesebbé tételéhez. Ezt segítette a MŰM azzal, hogy — az alapképzési rendszer bevezetésével — átszervezte a tanműhelyekben folyó gyakorlati oktatást. Ez azt jelentette, hogy a tanulók csak a gyakorlati alapképzés időszakában (általában 1 évig) voltak az intézeti tanműhelyekben. A II. és III. évben oktatásuk a termelőüzemekben — leendő munkahelyükön — történt, ahol az intézeti

<sup>1</sup> Magyar Közlöny, 1957. jan. 26. 35.

<sup>2</sup> MTH Közlöny, 1952. jún. 25. 106—107.

<sup>3</sup> Vass István—Ferencz László 1966. 13.

szakoktatók irányításával az üzem profiljának megfelelő munkákon szerezték meg a szükséges gyakorlati ismereteket. A változtatás együtt járt a képzés tartalmi átszervezésével. A korábbi évek termelési tervei helyett — amelynek végrehajtása során a tanulók az üzem tervcéljainak megfelelő, s az oktatás szempontjait általában figyelembe kívül hagyó konkrét termelőmunkában vettek részt — olyan oktatási-termelési tervet írt elő a minisztérium, „amely az alapképzésnek megfelelő műveleteket tartalmazó egyszerűbb gyártmányok elkészítésével kellő időt biztosított a szakmai munka alapfogásainak sokoldalú begyakorlására (az operatív-komplex rendszer érvényesítésével).<sup>4</sup>

Módosultak a képzéssel szemben támasztott elvárások is. A mennyiségi mutatók helyett előtérbe kerültek a minőségi követelmények. Ennek eléréséhez azonban nemcsak a szakképzés, hanem az egész oktatási rendszer modernizálására volt szükség.<sup>5</sup>

Az új igények kielégítése érdekében az MSZMP VII. kongresszusán elfogadott határozatában (1959. december 4.) állást foglalt az iskolarendszer megreformálása mellett.<sup>6</sup> A reform előkészítése már 1957—58-tól megkezdődött, s a változások az 1961. évi III. törvényben öltöttek testet.<sup>7</sup> A törvény a szakmunkástanuló-képzést is közvetlenül érintette. Részben azzal, hogy megszüntette ezeknek az iskoláknak az ún. zsákutca-jellegét: biztosította, hogy — meghatározott követelmények teljesítésével, s addigi tanulmányaik beszámításával — a szakmunkásképző iskolát végző tanulók folyamatosan továbbtanulhassanak. Részben pedig azzal, hogy a szakmák igényeinek megfelelően 3 évre emelték a képzési időt,<sup>8</sup> ami jótékony hatással volt az oktatás színvonalára. A képzés ezzel egyenletesebb, arányosabb lett; a megnövelt tanulmányi idő eredményeként pedig lehetővé vált, hogy mind az elméleti, mind a gyakorlati oktatás során elmélyültebb, egyúttal szélesebb körű ismeretek birtokába jussanak a tanulók.

A reform már kísérleti stádiumában érintette a makói iskolát. Az 1957—58-as tanév végén megszüntették az addigi traktorosgépész-képzést, a következő tanév elején már mezőgazdasági gépészeket iskoláztak be. Változás nemcsak az elnevezésben, hanem a képzés jellegében, minőségében is bekövetkezett. A mezőgazdaság korszerűsödése olyan szakmunkásokat igényelt, akik a mezőgazdasági technika valamennyi ágában megfelelő jártasságra tettek szert. A kétéves mezőgazdaságigépész-képzés ezt a szélesebben értelmezett szakképesítést volt hivatott biztosítani.

Makón 1958 és 1961 között képeztek mezőgazdasági gépészeket. Az oktatás kísérleti jellegét jól mutatja, hogy e három év alatt többször módosították a képzés eredeti rendjén. Már 1959-ben megváltoztatták az előző évi órabeosztást és tananyagot, az ekkor beiskolázott elsőéveseket más órarend szerint oktatták, mint a korábbi évfolyamot. A másodéves mezőgazdasági gépészek képzése — az év közti változtatások miatt — sajátosan alakult. Május 1. után a tanulókat két részre osztották. A kevésbé jó képességűek számára ekkor befejeződött az iskolai tanítás, s ettől kezdve szakmai gyakorlaton vettek részt, míg a jobb képességűek a június közepén lezajló szakmunkásvizsgáig ún. szerelőképzésben vettek részt. E hat hét alatt számtan kivételével

<sup>4</sup> Ugyanott.

<sup>5</sup> Közli: Pártdokumentumok az ideológiai és kulturális munkáról. 1962. 5—60. vö.: *Nemcsik Pál* 1958. 1—2.

<sup>6</sup> *Vass Henrik* 1975. 85.

<sup>7</sup> Lásd: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1961. Bp. 1962. 25—28. vö.: a törvény indoklását: ugyanott, 29—34.

<sup>8</sup> Vö. *Vendég Sándor* 1984. 83—125., *Hencz Aurél* 1962. 136.

közismereti tárgyakat nem tanultak, ezek helyett a szakmai jellegű tárgyak óraszámát növelték meg, s új tantárgyként vezették be a javítási ismereteket, heti 4 órában.<sup>9</sup> Az 1960—61-es tanév során ismét változtattak ezen a rendszeren. Az év végi minősítő feladatok elvégzése után a II. éves gépésztanulók egy része szakmunkásvizsgát tett, ezzel befejezte tanulmányait, míg a többiek szerelőképzést kaptak. Oktatásuk az előző évihez képest annyiban változott, hogy a tanulóiidejük fölemelésével — az 1961 szeptemberétől életbe lépő új képzési rend alapján már mint mezőgazdasági gépszerelők — még egy évet töltöttek az iskolában.<sup>10</sup> (1. táblázat)

1. táblázat  
A mezőgazdasági gépészek óraterve

| Tantárgy \ osztály és tanév | I. osztály |                    | II. osztály         |                                  |
|-----------------------------|------------|--------------------|---------------------|----------------------------------|
|                             | 1958/59    | 1959/60<br>1960/61 | 1959/60<br>1960/61  |                                  |
|                             |            |                    | okt. 15—<br>máj. 1. | máj. 1—<br>jún. 16.<br>(szerelő) |
| Agrotechnika                | 1          | 1                  | 1                   | —                                |
| Szakmai                     | 2          | 1                  | —                   | —                                |
| Erőgép                      | 2          | 3                  | 4                   | 4                                |
| Munkagép                    | 1          | 3                  | 4                   | —                                |
| Javítási ismeretek          | —          | —                  | —                   | 4                                |
| Szakrajz                    | 2          | 1                  | —                   | 3                                |
| Villamossági ismeretek      | —          | —                  | 1                   | 2                                |
| Anyagismeret                | —          | 1                  | —                   | —                                |
| Magyar                      | 1          | 1                  | 1                   | —                                |
| Történelem                  | 1          | 1                  | 1                   | —                                |
| Számтан                     | 1          | 1                  | 1                   | 1                                |
| Testnevelés                 | 2          | 1                  | 1                   | —                                |
| Osztályfőnöki               | 1          | 1                  | 1                   | 1                                |
| Összesen                    | 14         | 15                 | 15                  | 15                               |

A képzésnek ezt a formáját a MÜM nem tekintette véglegesnek, ezért 1960-tól — a Módszertani Intézet irányításával — több iskolában kísérletet indítottak a mezőgazdasági gépész-képzés új formáinak kimunkálása érdekében. A makói iskola 1960. február 19-én kapott megbízást arra, hogy az országos kísérletsorozat részeként a kiegészítő gyakorlati foglalkozások témáiról és módszereiről vizsgálatot folytasson.<sup>11</sup> A kiegészítő gyakorlati képzés, azaz az ún. laboratóriumi képzés célja az volt, hogy „az egyes, elméletben nehezen elsajátítható ismereteket megfelelő kísérleti eszközökön vagy egyéb berendezéseken a tanulók megfelelő irányítás mellett egyénileg is gyakorolhassák, és így azok maradandó ismeretökké váljanak” — írta Benke Zoltán műszaki vezető, aki a kísérletek tapasztalatait *A kiegészítő gyakorlati képzés néhány problémája* című cikkében összegezte.<sup>12</sup> Ezek a kísérletek is hozzájárultak ahhoz, hogy az

<sup>9</sup> 601. sz. József Attila Ipari Szakmunkásképző Intézet és Gépszerelő-Karbantartó Szakközépiskola irattára (a továbbiakban: 601. irattár). 722/1960, 92/1961.

<sup>10</sup> 601. irattár. 83/1961.

<sup>11</sup> 601. irattár 228/1960.

<sup>12</sup> Iparitanuló-képzés, 1961/2. 25—26.

1961—62-es tanév kezdetétől a mezőgazdasági gépész-képzés helyett — az 1961-es oktatási törvény szellemében hároméves oktatással, részben megújult, korszerűsített tananyaggal, megemelt követelményszinttel — a mezőgazdasági gépszerelő-képzést vezették be. A 601. Szakmunkásképző Iskola — a MŰM 1960. június 22-i utasítása alapján — 1961 szeptemberében iskolázta be az első mezőgazdasági gépszerelő osztályt.<sup>13</sup> (2. táblázat)

2. táblázat  
A mezőgazdasági gépszerelők óraterve

| Tantárgy               | Osztály | I. | II. | III. |
|------------------------|---------|----|-----|------|
| Szakmai                |         | 5  | 4   | 3    |
| Szakrajz               |         | 2  | 2   | —    |
| Villamossági ismeretek |         | —  | 1   | 1    |
| Anyagismeret           |         | 1  | 1   | —    |
| Magyar                 |         | 1  | 1   | 1    |
| Történelem             |         | 1  | 1   | 1    |
| Számтан                |         | 1  | 1   | 1    |
| Testnevelés            |         | 2  | 2   | —    |
| Osztályfőnöki          |         | 1  | 1   | 1    |
| Összesen:              |         | 14 | 14  | 8    |

Az első két évben a képzés megalapozó szakasza folyt. Ez három részből tevődött össze:

- bevezetés időszaka;
- alapképzés időszaka;
- önálló munkához való átmenet időszaka.

A harmadik év a termelőüzemben folyó munka időszaka volt, ahol már az üzemszerű gépjavítás került előtérbe.<sup>14</sup>

1961-re, a mezőgazdasági gépszerelő-képzés bevezetésével gyakorlatilag hosszabb távra stabilizálódott a makói iskola képe. A profilszakmán kívül vasipari (főként géplakatos és esztergályos), valamint helyiipari képzést folytatott az intézmény. A tanulók nagyobb részét a mezőgazdasági gépszerelők adták, de jelentős számban iskoláztak be vasipari illetve helyiipari tanulókat is.<sup>15</sup> (3. táblázat)

3. táblázat  
Az 1959—1965 között beiskolázott I. éves tanulók száma

| Tanév   | Mezőgazdaság<br>gépszerelő | Vasipari | Helyiipari |
|---------|----------------------------|----------|------------|
| 1959—60 | 113                        | 93       | 64         |
| 1960—61 | 179                        | 37       | 90         |
| 1961—62 | 120                        | 81       | 101        |
| 1962—63 | 120                        | 46       | 82         |
| 1963—64 | 110                        | 88       | 83         |
| 1964—65 | 120                        | 122      | 85         |

<sup>13</sup> 601. irattár. 709/1960., 93—1/1962.

<sup>14</sup> Kincses Sándor 1961. 45—47., Karácsonyi Béla, 1961. 29—30.

<sup>15</sup> 601. irattár. 118/1960., 91/1964., 270/1964.

A mezőgazdasági gépszerelők képzése országos beiskolázással folyt. A Csongrád megyeiekén kívül 1966-ig zömmel Szolnok, 1966 után pedig Szolnok és Pest megyéből iskoláztak be tanulókat Makóra.<sup>16</sup>

Ebben a képzési formában a tanulók iskolai oktatásának helye az első időszakban nem volt végleges, a speciális igényeknek megfelelően az ország 10 mezőgazdasági gépszerelő iskolája között rendszeres tanuló-áthelyezésekre került sor. Az 1961—62-es tanév indulásakor pl. Makóról 60 másod- és 58 harmadéves tanulót helyeztek át a szegedi 600-as intézetbe, míg onnan és a győri 400-as intézetből összesen 58 tanulót irányítottak a makói iskolába. A következő tanévben két osztálynyi harmadéves gépszerelő a pápai, a győri és a seregélyesi iskolából került Makóra.<sup>17</sup>

A mezőgazdasági gépszerelőket felvételi vizsga alapján iskolázták be. A szakma presztízse ezekben az években igen magas volt: mivel a gyorsan szaporodó mezőgazdasági gépállomások képzett szakembereket igényeltek, a pálya biztos megélhetést és fölemelkedési lehetőséget nyújtott a legtöbb gépszerelőnek jelentkező — zömmel tanyai, falusi — fiatalnak. Az igények által kialakított fölvételi keretszámot Makón általában 120 főben szabták meg, s ezekre a helyekre 1961-ben 143-an, 1962-ben 230-an jelentkeztek.<sup>18</sup> A túljelentkezés miatt jó néhány tanulót el kellett utasítani, illetve más szakmára kellett átirányítani.

1963-tól azonban — elsősorban Csongrád megyében — egyre inkább gondot okozott az új gépszerelő-tanulók beiskolázása. Míg Szolnok megyéből továbbra is többen jelentkeztek a makói iskolába, mint a fölvehető létszámok (1964-ben pl. a 90 helyre 150-en), addig Csongrád megyében nem sikerült betölteni a fönntartott keretszámot. Már 1963-ban is csak 18 fiatal jelentkezett a 30 helyre.<sup>19</sup> A beiskolázási mulasztásokért a megyei napilap, amely szóvá tette a lehetetlen helyzetet, az állami gazdaságokat és a termelőszövetkezeteket tette felelőssé. „Ha szükség van a mezőgazdaságban szakmunkásokra — szölt a Csongrád Megyei Hírlap cikkírója —, miért nem veszik komolyan képzésüket a gazdaságok?”<sup>20</sup>

Gondot azonban nemcsak a beiskolázás jelentett az iskolának, hanem a képzésre jelentkezett tanulók gyenge előképzettsége is. „Az I. éves mezőgazdasági gépszerelő tanulóinkat felvételi vizsgák alapján válogattuk ki — vetette föl a problémát dr. Kocsis Ferenc igazgató —, azonban mégis az éves tapasztalataink azt bizonyították, hogy bizony elég gyenge tanulmányanyagot hoztunk intézetünkbe. Bár az év végi statisztika jelenleg a bukott tanulók létszámtükrében megfelelő, mégis 2,7—2,8 rizedes osztályátlagok lehetnének jobbakk is.”<sup>21</sup> A következő évek során némileg javult a helyzet, de még akkor sem érte el a kívánatos szintet.

A mezőgazdasági gépszerelők gyakorlati oktatása részben az iskola épületében kialakított műhelyekben, részben az 1957-től használatba vett Vörös Hadsereg utcai külső telepen (a volt Gépállomás helyén), részben pedig — kihelyezés útján — a Hódmezővásárhelyi és a Gorzsaí Állami Gazdaságban folyt.<sup>22</sup>

A külső telepi bázist folyamatosan építették ki. 1960 decemberére fölépült egy 350 m<sup>2</sup>-es gépszín, majd 1961—62-ben 6 szerelőcsarnok.<sup>23</sup> Ezzel párhuzamosan

<sup>16</sup> 601. irattár. 291/1961., 30—18/1966.

<sup>17</sup> 601. irattár. 708/1960., Tanévvnyitó, tanévzáró és osztályozó értekezletek jegyzőkönyveinek gyűjteménye 1960—1985. (a továbbiakban: jkv. gyűjt.) 1961—62-es tanévzáró jkv.

<sup>18</sup> 601. irattár. 695/1961., 72—303/1962.

<sup>19</sup> Csongrád Megyei Hírlap (a továbbiakban CSMH). 1964. júl. 12., 8.

<sup>20</sup> CSMH. 1964. jún. 10. 5.

<sup>21</sup> 601. irattár. Jkv. gyűjt. 1961—62-es tanévzáró jkv.

<sup>22</sup> 601. irattár. 722/1960., 468/1961., 600/1966.

<sup>23</sup> 601. irattár. 920/1961., 555—1/1961., 54—13/1962., 6—21/1964.

a Köztársaság téri telephelyről fokozatosan kiköltözött az iskola; az ott lévő szerelő-csarnokot 1961. szeptember 30-án a tanács a Vas- és Fémipari Ktsz.-nek adta át.<sup>24</sup>

A tanulók tervszerű gyakorlati oktatáson vettek részt. Az alapképzés után egyrészt az intézet gépparkjának, másrészt a környező termelőszövetkezetek gépállományának javítását, karbantartását végezték. A tanulók munkával való ellátása kezdettől fogva gondot okozott. Ennek részben az volt az oka, hogy egy jól felszerelt gépállomás működött Makón, amelynek javítási színvonalát az iskola behatárolt lehetőségeivel nem tudta túlszárnyalni. Másrészt közrejátszott az is, hogy a termelőszövetkezetek zöme saját, szakképzett dolgozókat foglalkoztató javítóműhellyel rendelkezett, „Így az első időszakban nehéz volt meggyőzni a termelőszövetkezetek vezetőit — fogalmazott egy 1962-es jelentés —, hogy intézetünknel végeztessék el a javítási munkát.”<sup>25</sup> A helyzet a következő néhány évben sem javult számottevő mértékben, pedig a termelőcsoportok 50%-os engedményt kaptak, ha az intézetnél javították gépeiket.<sup>26</sup> Az iskola igazgatósága a munkaellátási nehézségeket azzal ellensúlyozta, hogy a Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár (BMG) makói gyáregységével szerződést kötött a gépszerelők foglalkoztatására. A tanulók — javítási munkák hiányában — egyszerűbb mezőgazdasági gépek szerelésében vettek részt. 1964-ben pl. a borsóarató gép motollájának szerelési munkálataiba kapcsolódtak be.<sup>27</sup>

Kedvezőbb feltételek közé a Gépjavító Állomás megszűnése után került az iskola, ettől kezdve több makói és Makó környéki termelőszövetkezet rendszeresen az iskolával végeztette el hibás mezőgazdasági erő- és munkagépeinek javítását és karbantartását.<sup>28</sup>

A mezőgazdasági gépszerelő-képzés egyik legfontosabb időszaka a nyári gyakorlat volt, ahol a tanulók többnyire a maguk által javított és bejáratott gépeken tényleges termelőmunkát végeztek. Ennek során olyan gyakorlati tapasztalatokra tettek szert, amelyeket az iskolából kikerülve leendő munkahelyükön is kamatoztathattak.<sup>29</sup> A nyári gyakorlatnak ezekben az években politikai jelentősége is volt, mivel az iskola tanulói és tanárai az újjászerveződő vagy az ekkor megalakult termelőszövetkezetek megsegítésére végeztek értékes munkát. „Tantestületünk [...] arra az elhatározásra jutott — írta Benke Zoltán 1959 májusában —, hogy valamilyen formában nekünk is hozzá kell járulnunk, hogy Makó mielőbb termelőszövetkezeti város legyen.”<sup>30</sup> Az elhatározás valóra váltása érdekében 1959 nyarán elsősorban a makói Köztársaság és Béke, 1960-tól pedig a kiszombori Előre és Dózsa, az apátfalvi Aranykalász, a maroslelei Petőfi, Rákóczi és Új Barázda, a klárafalvi Haladás, a csanádpalotai Aranykalász, valamint a makói Lenin Termelőszövetkezetben vettek részt a betakarítási munkákban és a meghibásodott gépek javításában.<sup>31</sup>

A termelőszövetkezeti csoportok megszilárdítását emellett hatásos propagandával is támogatta az iskola. „A pártbizottság megbízásából *Makói Szövetkezeti Híradó* címen hetenként rendszeresen elhangzó rádióműsort szerkesztettünk — számolt be erről ugyancsak Benke Zoltán az Iparitanulóképzés című folyóiratban —. Magnetonfonszalagra rögzítettük egy-egy jól működő csoport elnökének és tagjainak a nyilat-

<sup>24</sup> 601. irattár. 920/1961.

<sup>25</sup> 601. irattár. 93—1/1962.

<sup>26</sup> *Bogdán Károly* közlése.

<sup>27</sup> 601. irattár. 106—10/1964., 106—14/1964.

<sup>28</sup> 601. irattár. Jkv. gyűjt. 1965—66-os tanévnnyitó jkv., 31—16/1964., 600/1966., 136/1968., CSMH. 1968. jan. 24. 6., CSMH. 1970. júl. 9. 4.

<sup>29</sup> 601. irattár. 722/1960.

<sup>30</sup> *Benke Zoltán* 1959. 11.

<sup>31</sup> CSMH. 1959. ápr. 1. 1., 601. irattár. 667/1960., 811/1960., 83/1961.



kozatát és hívó szavát, riportot készítettünk a most belépő dolgozó parasztokról, egy-egy új alakult csoport [sic!] közgyűléséről. Mindezt a vezetékes rádió útján eljuttattuk a dolgozó parasztság széles rétegeihez.”<sup>32</sup>

Az iskola sokoldalú segítségnyújtásának jelentőségét a Városi Tanács 1960. július 28-i ülésén megfogalmazott elismerése is kifejezte: „E segítségnyújtáson keresztül nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is nagyban elősegítették a szövetkezet politikai és gazdasági megerősítését, megszilárdítását” — emelte ki a határozat.<sup>33</sup>

A mezőgazdasági gépszerezők mellett legnagyobb számban a KIOSZ, a KISZÖV és a tanács beiskolázásával helyiipari tanulók jártak az iskolába. A makói intézet csak a főbb szakmák (esztergályos, géplakatos, faipari, női szabó, kőműves, építő) tanulóinak oktatását biztosította, a szövőmunkások tanulóinak szakmájuk oktatására Szegedre és Hódmezővásárhelyre jártak át. Ez kb. a helyiipari tanulók 10%-át érintette.<sup>34</sup> A helyiipari tanulóképzés többek között e miatt is az iskolai oktatás legproblémásabb ágát jelentette. A helyiipari iskolák ugyanis csak délután tudták foglalkoztatni őket, a Hódmezővásárhelyre átjáró tanulóknak viszont — a rossz vonatközlekedés miatt — már reggel el kellett indulniuk. A tanítás kezdetéig fennmaradó időt így rendszerint „csavargással és semmittevéssel töltötték el”,<sup>35</sup> ami nemcsak fegyelmi problémákat okozott, hanem tanulmányi hiányosságokat eredményezett.

A kisiparos munkaadók nem nagyon törődtek tanulóik tanulmányi előmenetelével, jó néhány közülük még a hatvanas években is azzal a felfogással élt, hogy „ő is keveset járt iskolába, mégis jó szakember vált belőle”.<sup>36</sup> E gondatlanságuk több esetben azzal is párosult, hogy tanulóikat törvénytellenesen foglalkoztatták.<sup>37</sup> Sok kisiparos ugyanis csak azért vett föl tanulót, hogy a végzett szakmunkaerőnél jóval olcsóbb, kisegítő munkák végzésére alkalmas alkalmazotthoz jusson. Ezért gyakran előfordult — még a szövetkezeti beiskolázású tanulók esetében is —, hogy a munkaadók nem tartották meg tanulóikat. Emiatt évről évre nehézséget okozott a helyiipari tanulók elhelyezkedése, főként a női szabók, fényképészek és szobafestők találtak nehezen állást. Ebben az is közrejátszott, hogy Makón — részben a vállalati beiskolázás miatt — kevés volt a munkaalkalom. A végzett női szabók közül pl. 40 fő csak a Szegedi Ruhagyárban talált munkát.<sup>38</sup> Mások pedig, akik nem vállalták az ingázást, szakmukbizonyítványuk ellenére tanult szakmájukkal ellentétes munkakörben segédmunkásként helyezkedtek el. S ha mindehhez még hozzávesszük, hogy a magánkisiparosok gépekkel — és gyakran munkával — való ellátottsága legtöbbször annyira hiányos volt, hogy a képzés alapfeltételeit sem biztosította,<sup>39</sup> érthetővé válik, miért éppen a helyiipari képzés volt a makói iskola „neuralgikus pontja”.

A vasipari jellegű képzés helyzete ennél lényegesen megnyugtatóbb volt. A legnagyobb számban a BMG makói gyáregysége iskolázott be — többnyire vállalati képzéssel — vasipari tanulókat. 1957 óta évről évre mintegy 40–50 fiatal kapott elméleti oktatást az iskolában. Ezek a tanulók gyakorlati oktatáson első évben az iskola tanműhelyeiben vettek részt (alapképzés), másodéves koruktól kezdve pedig nagyobb-részt kikerültek a Gépgyárba, ahol — 1963-tól függetlenített szakoktatók irányításával — részben az ott kialakított esztergályos és géplakatos tanműhelyben, részben

<sup>32</sup> Benke Z. 1959. 11.

<sup>33</sup> 601. irattár. 828/1960.

<sup>34</sup> 601. irattár. 94/1961., jkv. gyűjt. 1961–62-es tanévzáró jkv.

<sup>35</sup> 601. irattár. 722/1960.

<sup>36</sup> 601. irattár. jkv. gyűjt. 1962–63-as tanévzáró jkv.

<sup>37</sup> 601. irattár. 722/1960.

<sup>38</sup> 601. irattár. 24–40/1967., 136–10/1968., 490/1969.

<sup>39</sup> 601. irattár. 202/1964., 307/1969., 104/1972.

pedig a termelőmunka során sajátították el szakmájuk fogásait.<sup>40</sup> A feltételek azonban csak részben voltak adottak a gépgyári képzésben. A vállalat munkaerő-szükségletének biztosítása, főként a marós, a villanszerelő, a festő, a hegesztő, később a fényező-mázoló és az asztalos szakmunkások utánpótlása újabb tanműhelyek kialakítását igényelte volna, de ezek megvalósítására a hatvanas években nem volt mód. Ezeket a tanulókat ezért az üzembe, szakmunkások mellé osztották be, de így, mint Helfrich Nándor, a BMG gyáregységvezető-helyettese is hangsúlyozta: „Egységes szakmai fejlődésük és nevelésük” nem volt biztosítva.<sup>41</sup>

A BMG gyáregységén kívül 1962-től a Délmagyarországi Áramszolgáltató Vállalat (DÁV), a Közüti Gépellátó Vállalat, a Gépjavitó Állomás, 1964-től pedig az Autóközlekedési Vállalat (AKÖV) iskolázott be rendszeresen autószerelő, autóvillamossági szerelő, géplakatos, általános lakatos, marós, esztergályos és villanszerelő tanulókat.<sup>42</sup> 1965-re ezek közül a DÁV, az AKÖV és a Gépjavitó Állomás már önálló tanműhellyel rendelkezett. E vállalatokon kívül évente több III. éves tanulót helyeztek ki az Útigépjavitó Vállalathoz. Itt, akár csak a Hódmezővásárhelyi Á. G.-ban és a Gorzsai Á. G. Igási üzemegységében nem volt tanműhely, ezért a tanulók a termelőjavító munkába kapcsolódtak be.<sup>43</sup> A kihelyezett tanulók ellenőrzése az első időben nem volt megoldott, emiatt több esetben előfordult, hogy képzésükkel, elhelyezésükkel, ellátásukkal kapcsolatban hiányosságok merültek föl.<sup>44</sup>

A vállalati képzésből egyéb problémák is adódtak. A rendelkezésre álló tanműhelyek alacsony száma miatt többnyire nem lehetett biztosítani a tanulók pedagógiai-didaktikai elvekre alapozott szakoktatását. Emellett nagy volt a vállalati szakoktatók leterhelése, gyakran négyszer annyi tanulóval kellett foglalkozniuk, mint az iskolai szakoktatóknak.<sup>45</sup> (4. táblázat) Mindez — sok helyütt — szükségszerűen a vállalati szakoktatás alacsony színvonalon való stagnálásához vezetett, bármennyire is kedvezőek voltak a feltételek, az üzem technikai ellátottsága.

4. táblázat

Az egy szakoktatóra jutó tanulók száma 1966-ban

|            | Tanműhely | Vállalat |
|------------|-----------|----------|
| Január     | 13,6      | 48,8     |
| Február    | 13,8      | 47,8     |
| Március    | 13,6      | 47,2     |
| Április    | 13,4      | 46,8     |
| Május      | 13,3      | 46,3     |
| Június     | 13,3      | 41,7     |
| Július     | 13,0      | 30,5     |
| Augusztus  | 12,3      | 22,9     |
| Szeptember | 12,9      | 39,9     |
| Október    | 14,0      | 57,0     |
| November   | 13,9      | 56,8     |
| December   | 13,9      | 56,5     |

<sup>40</sup> 601. irattár. 291—36/1961., jkv. gyűjt. 1961—62-es tanévzáró jkv., 20/1965. A gépgyárban folyó oktatás kedvező tapasztalatairól lásd: *Dudás László* 1966. 19—22.

<sup>41</sup> CSMH. 1965. okt. 2. 5.

<sup>42</sup> 601. irattár. 72—303/1962., 47—329/1963., 16—16/1964., 8—56/1966., 160—50/1968.

<sup>43</sup> 601. irattár. Jkv. gyűjt. 1965—66-os tanévzáró jkv.

<sup>44</sup> Lásd pl. 85—8/1964.

<sup>45</sup> 601. irattár. 10—1/1967.

A tanműhelyi képzésben részesülő vasipari tanulók központi oktatási-termelési terv alapján termelőmunkát végeztek. Az intézet fő gyártmánya ezekben az években az FP—13 típusú asztali fűrőgép volt, amelyből évi 100 darab exportra került.<sup>46</sup> Ezenkívül önálló intézeti munkaként párhuzamos satukat állítottak elő, továbbá több üzem (így pl. a BMG, a Kiskunfélegyházi Vegyipari Gépgyár, a Hódmezővásárhelyi Javító Vállalat) megbízásából különféle bér munkát végeztek.<sup>47</sup>

Az intézet tanműhelyi ellátottsága jó volt. 1961-ben 15 műhellyel rendelkeztek, ezek nagyobb része ekkor még az iskolaépületben volt. 1968-ban 17, 1969-ben pedig már 19 tanműhelyben folyt az oktatás, ebből a külső telepen 7 olyan nagy szerelőcsarnok volt, ahol egyszerre két 12—15 fős csoportot lehetett foglalkoztatni.<sup>48</sup>

A gyakorlati oktatás hatékonyságának növelése és a teljesítményképes szaktudás elsajátíttatása érdekében a hatvanas évek közepétől különféle szakosított munkahelyeket és szakműhelyeket hoztak létre.

„A szakosított munkahelyeknek három alapvető problémát kell megoldania — írta Benke Zoltán *A mezőgazdasági gyakorlati képzés korszerűsítéséről* című írásában —:

1. Adjon módot az ismertetett anyaggal kapcsolatos szerkezeti részek működésének, szerelésének, hibalehetőségeinek megismerésére.
2. Biztosítsa az első pontban megállapított hibák kiküszöbölésének lehetőségét, rendelkezzen olyan speciális szerszámokkal és eszközökkel, ami a munkafeladat elvégzéséhez a legcélravezetőbb.
3. Rendelkezzen azokkal a szükséges ellenőrző eszközökkel, mérőberendezésekkel, vagy egyéb műszerekkel, amelyek a munka szakszerű ellenőrzéséhez szükségesek. A berendezések lehetőleg olyanok legyenek, hogy az összeszerelt egységet a tényleges munkaviszonyokhoz hasonló körülmények között, tehát szinte üzemszerűen lehessen kipróbálni.

Ez a hármas tagozódás biztosítja a tanulók számára a megismerés folyamatának teljességét, fejleszti önálló gondolkodását, munkájának ellenőrzési lehetőségével mélyebb bevést tesz lehetővé és így tudása alaposabb és biztosabb.<sup>49</sup>

A hatvanas évek végére — a főnti szempontok figyelembevételével — lényegében létrejött a makói iskolában a gyakorlati oktatás céljait szolgáló szakosított műhelyek rendszere. Míg 1963-ban csupán 3 szakkabinettel rendelkezett az iskola (mérő, elektromos, diesel), addig 1968-ra számuk 11-re emelkedett.<sup>50</sup>

A szakosított műhelyek létrehozásával párhuzamosan az elméleti oktatás eredményesebbé tételét biztosító kabinetrendszer is kiépült.<sup>51</sup> A kabinetrendszerű oktatás több előnnyel is járt. A tanterem melletti szertárakban — tematikus csoportosításban — mindenkor rendelkezésre álltak azok a szemléltető eszközök, amelyekre a tanítás során szükség lehetett. A kabinetek az oktatott szaktárgy igényei szerint kerültek kialakításra. Nem kevés jelentőséggel bírt az a változás is, hogy minden tanteremnek külön tanárfelelőse volt. „Az illető szaktanárok között egészséges versenyszellem alakult ki annak érdekében, hogy az illető szaktanterme minden szempontból megfeleljen a követelményeknek” — hangsúlyozta egy 1968-as igazgatói jelentés.<sup>52</sup>

<sup>46</sup> CSMH. 1966. jún. 1. 3.

<sup>47</sup> 601. irattár. 722/1960., 106—10/1964., 106—13/1964., 136/1968.

<sup>48</sup> 601. irattár. 468/1961., 600/1966., 136—10/1968., 164—4/1969.

<sup>49</sup> Szakmunkásnevelés, 1965/5. 18—19. A cikk eredeti kéziratát lásd: 601. irattár. 76—37/1964.

<sup>50</sup> Benke Zoltán 1963. 23—25. 601. irattár. 123—4/1968.

<sup>51</sup> 601. irattár 123—4/1968., 452—1/1970., CSMH. 1968. márc. 15. 2.

<sup>52</sup> 601. irattár. 64—2/1968.

A korszerű oktatási módszerek alkalmazásának és a szemléltető eszközök készítésének régi hagyományai voltak az iskolában. A tantestület újra fogékony tagjai folyamatosan készítettek olyan segédeszközöket, amelyeket az oktatásban jól föl lehetett használni. A szemléltető eszközök előállításában — a vasipari szakkör keretében — a tanulók is közreműködtek. Főként mezőgazdasági gépmodelleket készítettek, amelyekből többet ma is használnak az oktatásban. A szakkör gépmodelljeivel rendszeresen szerepelt országos és külföldi kiállításokon.<sup>53</sup> E modellekből jó néhány (pl. Bruder—Kovács-féle, „hagymamindenes”, kukoricabetakarító gép, csőtörő kombájn, talajgyalú, forgólapátos műtrágyaszóró, UBA borsóarató gép, Zetor 3011.) a budapesti Mezőgazdasági Múzeumba került. A múzeum 1960-ban pl. több mint 100 000 forint értékben vásárolt a szakkör munkáiból.<sup>54</sup>

A tantestület tagjai rendszeresen igénybe vették a Módszertani Intézet anyagait („A 601. sz. makói intézetünket e téren mintaképül lehetne állítani” — írta Moldoványi Gyula a Módszertani Intézet munkatársa),<sup>55</sup> emellett bekapcsolódtak a korszerű pedagógiai eljárások kidolgozásába, kipróbálásába. A hatvanas évek első felében nevelésmódszertani kísérletek folytak az iskolában, főként a világnézeti kérdések didaktikai problémáival kapcsolatosan.<sup>56</sup> Az évtized közepétől már inkább a programozott oktatás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkoztak az intézet tanárai közül többen (Benke Zoltán elektroműszerész, alapfém, mezőgazdasági gépszerelő, Szentpéteri János mezőgazdasági gépszerelő erőgép, Bogdán Károly mezőgazdasági gépszerelő munkagép, Lengyel Antal matematika, Rója, István vasipari és mezőgazdasági gépszerelő szakrajz, Vigh Istvánné I. évfolyam osztályfőnöki).<sup>57</sup> Néhányan a MÚM Módszertani Intézet megbízásából végeztek vizsgálatokat és állítottak össze programokat.<sup>58</sup>

Az új eljárások, módszerek bevezetését az 1967-ben létrejött audio-vizuális munkaközösség (később Korszerű módszerek szakmai munkaközössége) koordinálta. A szaktárgyi oktatás mellett nagy figyelmet fordítottak az osztályfőnöki órák újszerűvé tételére, a diavetítő és a magnetofon adta lehetőségek kombinálásával — Benke Zoltán újítását fölhasználva — készítettek programokat. Az első így feldolgozott téma József Attila makói éveivel foglalkozott, ezenkívül ünnepi megemlékezések (március 15., április 4., május 1.), valamint világnézeti kérdések (Az élet keletkezése, az ember származása stb.) feldolgozása folyt ezzel a módszerrel.<sup>59</sup>

Mindezek alapján nem tarthatók túlzásnak Bujtor László szakfelügyelő elismerő sorai, melyeket 1968. február 22—24-én tett látogatása után jegyzőkönyvben rögzített: „Az intézet egésze az oktató-nevelő munka terén kiemelkedő. Kabinetrendszerű oktatás folyik, amely példamutató. Az intézet kollektívája új utakat keres, pl. az osztályfőnöki tanterv alapján több témát audio-vizuális módszerrel dolgoztak fel. A tanítási órák hatékonysága egészen kiemelkedő. A tanulók elhelyezése, az intézet rendje példamutató”.<sup>60</sup>

A szakfelügyelő véleményét a beiskolázó bázisvállalatok is osztották. Helfrich Nándor, a BMG makói gyáregységének egyik vezetője pl. 1965. január 15-én kelt levelében így ír: „Az intézetből kikerült fiatal szakmunkások gyakorlati felkészültsége,

<sup>53</sup> 601. irattár. 83/1961., 229—3/1964., 450/1966., 252—1/1967., CSMH. 1966. jún. 1. 3.

<sup>54</sup> 601. irattár. 722/1960., 610—2/1964., 197—6/1966., CSMH. 1968. jan. 24. 6.

<sup>55</sup> Iparitanuló-képzés, 1960/9. 61.

<sup>56</sup> Hajdú József 1963. 22—23.

<sup>57</sup> 601. irattár. 45—36/1968., vö. még: 54—5/1971.

<sup>58</sup> 601. irattár. 20—1/1968., 307/1969.

<sup>59</sup> 601. irattár. 45—3/1968., 58/1973.

<sup>60</sup> 601. irattár. 121—2/1968.

sokoldalúsága azt bizonyítja, hogy korszerű képzést kapnak, amely megfelel a szocialista ipar követelményeinek.”<sup>61</sup> Az elismerő szavak azonban nem takarták el a gondokat, a szakképzés struktúrájából fakadó hiányosságokat. Helfrich Nándor említett levele arra is rámutatott — amivel egyébként az intézet tanárai is tisztában voltak —, hogy a szakmunkásképzés adott rendszere miért nem lehetett képes teljes egészében megfelelni a népgazdaság elvárásainak. „Mivel a tanulók felvétele nem válogatás alapján, hanem jelentkezés alapján történik — írta a BMG gyáregységvezető-helyettese —, így egyre több a közepesnél alacsonyabb képességű fiatal szakmunkások száma. Ez elsősorban nem az intézet hibája, mert mi magunk is meggyőződhattünk arról, hogy az ipari tanulónak jelentkező fiatalok 70%-a 3-asnál gyengébb tanuló az általános iskolában.

A tanulók elméleti képzése igen magas színvonalon folyik. Sajnos mivel legtöbb részük gyenge képességű, így nem elegendő részükre a heti kétnapos elméleti foglalkozás, mert képtelenek az anyagot átvenni és megérteni.

Ezt bizonyítja az a tény, hogy a fiatal szakmunkások legnagyobb része a munkaselejt során rajzolásos hibát vét, továbbá az is, hogy a műveletek elvégzésénél önálló gondolkodásuk nincs.

Megfigyelésünk az is, hogy a fiatal szakmunkások nagy része az üzemi szakönyvtárat nem látogatja, nem fejleszti magát tovább szakmailag. [...]

Javasoljuk felülvizsgálni az elméleti képzés jelenlegi rendjét — folytatja levelében Helfrich Nándor —, a leadott anyag alacsonyabb szintű legyen, de a követelmény sokkal nagyobb.

Javasoljuk továbbá a jelenlegi jelentkezési rendszer megszüntetését, mert ilyen körülmények között nagyon sok olyan fiatal kínlódja végig a 3 év tanulói időt, akiknek egyáltalán nincs kedve az adott szakmához, csak azért jelentkezik, mert nem akar a mezőgazdaságban dolgozni vagy segédmunkásnak maradni.”<sup>62</sup>

A vállalati igények tehát egyfelől azt kívánták meg az iskolától, hogy a képzés során a gyöngébb alapokkal rendelkező tanulók az ismeretek szűkebb körét sajátítsák el, de azt mélyrehatóbban, s úgy, hogy a tanultakat valóban képesek legyenek a gyakorlatban alkalmazni. Emellett — mondhatni, ezzel ellentétben — megjelent egy olyan igény is, amely magasabban képzett, az elméleti ismeretek széles körével rendelkező, kreatív szakmunkásokat követelt. A szakmunkásképző iskolák ugyanis — mint Timár János, az Országos Tervhivatal Munkaerőtervezési Osztályának vezetője írta — „alig fejlesztik tovább a fiataloknak az általános iskolában megszerzett műveltségét, és így nem teszik lehetővé — egyéni tehetségek esetét kivéve — azok továbbtanulását sem.”<sup>63</sup>

A kvalifikált szakmunkaerő iránti igényét Makón éppen a BMG makói gyára fogalmazta meg első ízben. A gyár termékváltása miatt — precíziós malomgépek gyártására tért át — már 1963-ban fölvetette, hogy a makói intézetben indítsanak be egy géplakatos szakközépiskolai osztályt.<sup>64</sup> A Munkaügyi Minisztérium — a Művelődési Minisztériummal egyetértésben — elutasította az iskola ez irányú próbálkozásait.<sup>65</sup> Ebben, egyéb szempontok mellett, közrejátszott az is, hogy ekkor már megkezdődtek a differenciált szakmunkásképzést előkészítő reformmunkálatok.

<sup>61</sup> 601. irattár. 20/1965.

<sup>62</sup> Ugyanott.

<sup>63</sup> Timár János: 1962. 299—300.

<sup>64</sup> 601. irattár. 69/1963., CSMH. 1965. okt. 2. 5.

<sup>65</sup> 601. irattár. Jkv. gyűjt. 1963—64-es tanévyitő jkv.

## II. Az emelt szintű képzés bevezetése és problémái

A szakoktatás fennálló rendszerének átalakítását, a képzés megújítását elsősorban az üzemeknek a termelésbe kikerülő szakmunkásokkal szemben támasztott egyre magasabb követelményei indokolták. A változtatás mellett az iskolák is síkra szálltak. A makói intézet igazgatója *Javaslat a képzés fejlesztésére* című előterjesztésében már 1963. január 16-án így fogalmazott: „Javaslatunk tehát az, hogy az egész iparitanulóképzés jelenlegi rendszerét be kellene illeszteni az oktatási reformtörvény keretébe, és ennek kapcsán olyan tanterveket és tanmeneteket kellene kidolgozni, amelyek egyenes úton lehetővé teszik az iparitanulók számára a továbbtanulás lehetőségét. [...] a hagyományos iparitanulóképzésen belül is lehetőséget kellene találni arra, hogy az iparitanuló iskolák a szakmai szint mellett általános műveltségben is az érettségi színvonalát biztosítani tudják, és ezáltal a szak-középiskolákhoz hasonlóan kialakuljon egy olyan képzési rendszer, amely a szakmai bizonyítvány mellett a továbbtanuláshoz szükséges bizonyítványt is nyújtja (felsőfokú technikum, műszaki egyetem stb.)”<sup>66</sup>

1963. december 9-én a több oldalról jelentkező, egybehangzóan a képzés megújítása mellett síkra szálló igények alapján az MSZMP Politikai Bizottsága *A középiskola általánosság tételének perspektivikus terve* címmel határozatot hozott, amelyben — többek között — megfogalmazódott a szakmunkásképzés nyitottá tételének és a fiatal szakmunkások közvetlen továbbtanulási lehetősége biztosításának szükségessége.<sup>67</sup>

A határozatban foglaltak végrehajtása a MűM feladata lett, amely kidolgozta az emelt szintű szakmunkásképzésről szóló koncepcióját. „Az emelt szintű szakmunkásképzés a szakmunkás-utánpótlás olyan formája — határozta meg a képzés lényegét egy MűM dokumentum —, amely az általános iskolát végzett fiataloknak az átlagosnál magasabb természettudományos, matematikai és szakelméleti tudást nyújt, és ezáltal a fokozottan elméletigényes szakmákban biztosítja a nép gazdaság szakmunkás szükségletét. Emellett olyan általános képzést nyújt, amely a végzett fiatalok részére lehetővé teszi, hogy két év alatt a dolgozók szakközépiskolai végzettséget (a szak jellegének megfelelő érettségi bizonyítványt) megszerezhessék.”<sup>68</sup>

E képzési rendszerben a tanulók hetente egy nappal több elméleti és így egy nappal kevesebb gyakorlati oktatáson vettek részt, mint korábban. A hagyományos képzés 2 nap elmélet, 4 nap gyakorlat (harmadévben 1:5) rendje helyett a 3 nap elmélet, 3 nap gyakorlat (harmadévben 2:4) rendje lépett életbe. Ez azt jelentette, hogy az emelt szintű képzésben részt vevő tanulók elméleti óráinak száma a három év alatt mintegy 430 órával nőtt, ugyanakkor gyakorlati óráik száma 800-zal kevesebb lett.<sup>69</sup> A korszerű természettudományi alapismeretek érdekében új tantárgyként megkezdődött a fizika és kémia tanítása, emellett nőtt mind a közismereti, mind a szakmai tantárgyak óraszámja. Megváltozott az elméleti és gyakorlati oktatás tartalma is.

Az új képzési formát a MűM az 1964—65-ös tanévben — kísérleti jelleggel — 6 osztályban vezette be. 1965—66-ban 26, 1966—67-ben pedig már 133 emelt szintű osztály indult. Míg 1964-ben még csak 250, 1967-ben már 16 964 tanuló, az összes szakmunkástanuló 8,7%-a részesült emelt szintű oktatásban.<sup>70</sup>

<sup>66</sup> 601. irattár. 69/1963.

<sup>67</sup> Vö.: *Simon István* 1975. 25., A magyar szakmunkásképzés fejlődése és korszerűsítésének reformtervei. 1969. 9.

<sup>68</sup> Idézi: *Vendégh Sándor* 1984. 144. vö.: 601. irattár. 256—1/1966.

<sup>69</sup> *Vekerdy Tamás* 1966. 733—734.

<sup>70</sup> *Józsa Ödön* 1969. 68.

Az emelt szintű képzés bevezetésével a szakmunkásképzés „az iskolai előképzett-ségtől és attól függően, hogy a szakmák nagyobb elméleti tudást vagy több gyakorlati képzést igényelnek-e” különböző tagozatokon történt:

- „A” tagozat (hagyományos képzés)
- „B” tagozat (emelt szintű képzés)
- „C” tagozat (középiskolát végzettek képzése)
- felnőttképzés<sup>71</sup>.

A hagyományos képzésre („A” tagozat) olyan tanulókat iskoláztak be, akiknek elsajátítandó szakmájuk nem igényelt magasabb elméleti ismereteket. A „C” tagozaton rövidített képzési idő alatt (1, 1,5 vagy 2 év) középiskolát végzett vagy érettségizett tanulók oktatása folyt, olyan szakmákban, amelyeket csak középfokú általános, matematikai és természettudományos előképzettség birtokában lehetett elsajátítani. E tagozaton a tanulók heti 5 nap gyakorlati és 1 nap elméleti oktatást kaptak. Közismereti tárgyakat nem tanítottak nekik, csak szakmai órákon vettek részt, amelynek tananyaga — az egyes szakmáktól függően — a gyakorlati oktatás anyagához hasonlóan a hagyományos vagy az emelt szintű képzés szakmai tantárgyainak tananyagával egyezett meg.<sup>72</sup>

A szakmunkásképzésben részt vevő tanulók legnagyobb része hagyományos képzést kapott, de egyre nagyobb arányban nőtt az emelt szintű oktatásra beiskolázott tanulók száma.<sup>73</sup> (5. táblázat). A két tagozat közötti minőségi különbségeket a globális óratervük egymás mellé állítása szemlélteti érzékletesen.<sup>74</sup> (6. táblázat).

5. táblázat

A tanulók tagozat szerinti megoszlása Magyarországon  
1967—1973 között (%-ban)

|         | A    | B    | C   |
|---------|------|------|-----|
| 1967—68 | 84,5 | 8,7  | 6,8 |
| 1970—71 | 67,7 | 27,9 | 4,4 |
| 1973—74 | 47,7 | 47,2 | 5,1 |

Makón, az országban elsők között, már az 1965—66-os tanév elejétől megkezdődött az emelt szintű képzésben részesülő tanulók oktatása. A MŰM Szakoktatási Főosztálya 1965. április 6-án kelt utasítása alapján 3 emelt szintű mezőgazdasági gépszerelő osztály indult volna az iskolában, de a minisztérium utóbb csak két osztály beindítását engedélyezte.<sup>75</sup> (A makói iskolán kívül még a gyulai intézet indított ebben az évben mezőgazdasági gépszerelő emelt szintű osztályokat.<sup>76</sup>) A tanulókat Szolnok megyéből iskolázták be. Közismereti oktatásuk és gyakorlati képzésük a globál óratervben megszabott órabeosztás szerint történt, szakmai órabeosztásuk azonban eltért attól, noha óraszámuk nem változott meg.<sup>77</sup> (7. táblázat)

<sup>71</sup> Szakmunkásképzés. 1969. 61.

<sup>72</sup> Ugyanott, 65—66. és 70.

<sup>73</sup> Zsurzs Mária 1978. 130.

<sup>74</sup> Az itt közölt táblázat a Szakmunkásképzés c. könyv 62. és 64. oldalán publikált óratervek felhasználásával készült. Az oktatott tananyag tartalmáról lásd: ugyanott, 66—70.

<sup>75</sup> 601. irattár. 50—9/1965., jkv. gyűjt. 1965—66-os tanévnnyitó jkv.

<sup>76</sup> Hollósi Miklós 1966. 3—4.

<sup>77</sup> 601. irattár. 50—9/1965.

6. táblázat  
A hagyományos (3 éves) és az emelt szintű képzés óraterve

| Tantárgy                                         | Hagyományos képzés |           |            |                  |                | Emelt szintű képzés |           |            |                  |                |
|--------------------------------------------------|--------------------|-----------|------------|------------------|----------------|---------------------|-----------|------------|------------------|----------------|
|                                                  | Heti óraszám       |           |            |                  | Összes óraszám | Heti óraszám        |           |            |                  | Összes óraszám |
|                                                  | I.<br>36           | II.<br>36 | III.<br>36 | I—III.<br>együtt |                | I.<br>36            | II.<br>36 | III.<br>36 | I—III.<br>együtt |                |
| Magyar nyelv és irodalom                         | 1                  | 1         | 1          | 3                | 108            | 1                   | 2         | 2          | 5                | 180            |
| Történelem                                       | 1                  | 1         | 1          | 3                | 108            | 1                   | 2         | 1          | 4                | 144            |
| Matematika                                       | 2                  | 2         | —          | 4                | 144            | 3                   | 2         | 2          | 7                | 252            |
| Fizika                                           | —                  | —         | —          | —                | —              | 2                   | —         | —          | 2                | 72             |
| Kémia                                            | —                  | —         | —          | —                | —              | 3                   | —         | —          | 3                | 108            |
| Testnevelés                                      | 2                  | 2         | —          | 4                | 144            | 2                   | 2         | —          | 4                | 144            |
| Osztályfőnöki                                    | 1                  | 1         | 1          | 3                | 108            | 1                   | 1         | 1          | 3                | 108            |
| Közismereti tárgyak                              | 7                  | 7         | 3          | 17               | 612            | 13                  | 9         | 6          | 28               | 1008           |
| Szakrajz                                         | 3                  | 2         | 2          | 7                | 252            | 3                   | 2         | 2          | 7                | 252            |
| Anyag- és gyártásismeret                         | 2                  | 2         | 1          | 5                | 180            | —                   | 2         | 1          | 3                | 108            |
| Szakmai ismeret                                  | 2                  | 3         | 2          | 7                | 252            | 2                   | 3         | 3          | 8                | 288            |
| Elektrotechnika                                  | —                  | —         | —          | —                | —              | —                   | 2         | —          | 2                | 72             |
| Szakmai tárgyak                                  | 7                  | 7         | 5          | 19               | 684            | 5                   | 9         | 6          | 20               | 720            |
| Elméleti oktatás                                 | 14                 | 14        | 8          | 36               | 1296           | 18                  | 18        | 12         | 48               | 1728           |
|                                                  |                    |           |            |                  | 24%            |                     |           |            |                  | 35%            |
| Szakmai gyakorlat<br>Év végi gyakorlat (6,5 hét) | 28                 | 28        | 40         | 96               | 3456           | 21                  | 21        | 32         | 74               | 2664           |
|                                                  | (42)               | (42)      | —          | —                | 546            | (42)                | (42)      | —          | —                | 546            |
| Gyakorlati oktatás                               | 28                 | 28        | 40         | 96               | 4002           | 21                  | 21        | 32         | 74               | 3210           |
|                                                  |                    |           |            |                  | 76%            |                     |           |            |                  | 65%            |
| Elméleti + gyakorlati oktatás                    | 42                 | 42        | 48         | 132              | 5298           | 39                  | 39        | 44         | 122              | 4938           |
|                                                  |                    |           |            |                  | 100%           |                     |           |            |                  | 100%           |



7. táblázat

## Az emelt szintű mezőgazdasági gépszerelő osztályok szakmai óraterve

| Tantárgy                    | heti óraszám |     |      |          |
|-----------------------------|--------------|-----|------|----------|
|                             | I.           | II. | III. | összesen |
| Szakrajz                    | 2            | 2   | —    | 4        |
| Anyag- és gyártásismeret    | —            | 1   | 2    | 3        |
| Szakmai ismeret             | 3            | 4   | 3    | 10       |
| Elektrotechnika             | —            | 2   | 1    | 3        |
| Szakmai tárgyak<br>összesen | 5            | 9   | 6    | 20       |

A következő tanévben már öt emelt szintű I. osztály indult: 3 mezőgazdasági gépszerelő (2 osztályt Szolnok megyéből, egyet Makóról iskoláztak be), 1 géplakatos és 1 vasesztergályos. Az utóbbi osztályok tanulói Makóról és a makói járás településeiről kerültek beiskolázásra.<sup>78</sup> (A géplakatos és esztergályos tanulók órabeosztása megegyezett a 6. táblázatban közölt globális órabeosztással.<sup>79</sup>)

Az iskolának az emelt szintű képzéssel kapcsolatos első benyomásai nem voltak kedvezőek. Ezt a véleményt nem az újdonsággal szembeni elzárkózás és a rossz beidegződés, hanem a tényleges fölmérésekből leszűrű általánosítás formálta negatívvá. Az első tapasztalatok arra utaltak, hogy a beiskolázásra került tanulók alapszintű képzettsége nem felelt meg az elvárásoknak. „Pillanatnyilag az a helyzet és ezt tisztán kell látni — szövelt egy 1966 januári értékelés —, hogy még emelt szintre sem kapunk túlságosan jó bizonyítvánnyal rendelkező általános iskolai tanulókat. A tapasztalatok azt mutatják, hogy örülhetünk a 3,5-ös osztályátlaggal fölállított emelt szintű osztályoknak.

Ha azt is figyelembe vesszük, hogy ez a 3,5-ös átlag reális értékelés szerint kb. 2,5-nek felel meg, akkor tisztában vagyunk azzal az óriási erőfeszítéssel, amit a tanároknak és a szakoktatóknak ki kell fejteni ahhoz, hogy a megnövekedett követelmény ellenére is jó eredményeket érjünk el.”<sup>80</sup> Ezt az oktatás során szerzett tanulmányi eredmények is egyértelműen bizonyították: a tanulmányi átlag mind elméletből, mind gyakorlatból messze alatta maradt az általános iskolából hozott tanulmányi átlagnak.<sup>81</sup> (8. táblázat)

Az emelt szintű képzés másik buktatója a gyakorlati oktatásra szánt idő csökkentésével függött össze. Ismét dr. Kocsis Ferenc igazgatót idézzük: „A gyakorlati tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az emelt szint pillanatnyilag a követelményekben, illetve a leadandó anyag szakmai szintjében jelentkezik, és nem annyira a tanulók tudásában. Ez egyébként érthető is, hisz a közismereti tárgyak ismeretanyagának bővítése a szakmai tárgyakra fordítható idő, szűkítésével járt együtt az egynapos elméleti oktatási idő növelése ellenére is.

A gyakorlati oktatásnak egy nappal való csökkentése pedig minden külön magyarázat nélkül kell hogy bizonyítsa az elfogulatlan hozzáértők számára, ha az oktatás objektív és személyi feltételeit változtatlanul hagyjuk és az oktatási idő 1/4-ével

<sup>78</sup> 601. irattár. 30—17/1966., 30—24/1966., 600/1966., CSMH. 1966. dec. 15. l.

<sup>79</sup> 601. irattár. 50—9/1965.

<sup>80</sup> 601. irattár. 50/1966., vö.: 600/1966., 229/1968.

<sup>81</sup> 601. irattár. 50—32/1966.

8. táblázat

Az emelt szintű képzésben részesülő tanulók tanulmányi eredményei az 1966–67. tanévben

| Osztály | Szakma                   | A tanulók száma | A 8. osztály végén kapott érdemjegyek alapján az osztály tanulmányi átlaga | Az 1966–67. tanév félévkor |                           |                     |        | a legtöbb tárgyból bukott tanuló |
|---------|--------------------------|-----------------|----------------------------------------------------------------------------|----------------------------|---------------------------|---------------------|--------|----------------------------------|
|         |                          |                 |                                                                            | elméleti tárgyak átlaga    | gyakorlati oktatás átlaga | jeles tanulók száma | bukott |                                  |
| I. A    | mezőgazdasági gépszerelő | 27              | 3,7                                                                        | 3,11                       | 3,37                      | —                   | —      | —                                |
| I. B    | mezőgazdasági gépszerelő | 26              | 3,74                                                                       | 3,14                       | 2,92                      | —                   | 3      | szakmai (2)                      |
| I. C    | mezőgazdasági gépszerelő | 25              | 3,3                                                                        | 3,3                        | 2,83                      | —                   | 7      | magyar (4)                       |
| I. F    | esztergályos géplakatos  | 27              | 3,58                                                                       | 2,82                       | 3,33                      | —                   | 5      | magyar (3)                       |
| I. G    | esztergályos géplakatos  | 25              | 3,47                                                                       | 2,29                       | 3,32                      | 2                   | 7      | szakrajz (3)                     |
| II. A   | mezőgazdasági gépszerelő | 29              | 3,4                                                                        | 3,05                       | 3,2                       | —                   | 3      | szakmai (2)                      |
| II. B   | mezőgazdasági gépszerelő | 26              | 3,58                                                                       | 3,04                       | 3,46                      | —                   | —      | —                                |
|         | Összesen                 | 185             | 3,53                                                                       | 2,89                       | 3,17                      | 2                   | 25     |                                  |

csökkentjük és az elméleti alapoást is gyöngítjük, akkor a régi formához viszonyítva magasabb követelményt semmi szín alatt nem lehet elérni, és az azonos szintet is csak nagyobb erőfeszítéssel lehet biztosítani.”<sup>82</sup>

Dr. Kocsis Ferenc véleményét a tényleges eredmény is alátámasztotta: 1966-ban az ellenőrző munkát a két emelt szintű osztály 2,8 és 2,9 tizedre, míg a hagyományos (kontroll) osztály 3,3 tizedre teljesítette.<sup>83</sup> Figyelemre méltó, hogy a gyulai intézet a makóival ellentétben kedvező tapasztalatokról számolt be. Emiatt a négy kísérleti emelt szintű osztály együttes gyakorlati eredménye (3,22) alig maradt alatta a kontrollként szolgáló hagyományos osztályok átlageredményének (3,29).<sup>84</sup> Az adatokból kitűnik, hogy Gyulán lényegesen jobban teljesített a két emelt szintű osztály és lényegesen gyöngébb lett a hagyományos osztályok eredménye. Ez az ellentét is jelzi, hogy mindebből nem lehetett volna olyan általánosítást levonni, mint amelyet pl. Vekerdő Tamás már a Köznevelés 1966. október 7-i számában levont („az emelt szintű osztályok tanulóit mind a gyakorlati, mind az elméleti tudásban jobb eredményt értek el, mint a hagyományos osztályok tanulóit”), ugyanis az eltérő körülmények, a hagyományos oktatásban folyó munka minősége erőteljesen befolyásolta a felmérések eredményeinek hitelességét. Emiatt viszont az összehasonlítások gyakorta azoknak a munkáját kérdőjelezték meg, akik a hagyományos képzésben is jó eredményeket értek el a gyakorlati oktatás során.

<sup>82</sup> 601. irattár. 50/1966. Más vélemények szerint a gyakorlati követelményeket ilyen körülmények között is teljesíteni lehet. Lásd pl.: Kunert József 1967. 1–3., Hollósi Miklós 1967. 5–8.

<sup>83</sup> Hollósi Miklós 1967. 3.

<sup>84</sup> Ugyanott, 4.

Az emelt szintű oktatást emellett egyéb, figyelmen kívül nem hagyható problémák is terhelték. Hogy csupán néhányat emeljünk ki ezek közül<sup>85</sup>: nem voltak tisztázva az emelt szintű oktatás szakmai és képzési szintjei, a szakközépiskolákhoz való viszonya. A kezdeti időben hiányoztak a megfelelő tantervek, tankönyvek, s az egyéb oktatási segédeszközök.<sup>86</sup> Korántsem jelentkezett olyan igény a továbbtanulásra, mint ahogyan azt a MŰM remélte. Az iskola fölmérése szerint 1966-ban a másodéves tanulóknak mindössze 30%-a kívánt középiskolai végzettséget szerezni.<sup>87</sup> Az országos tapasztalatok pedig arra mutattak, hogy az egyáltalán tovább tanuló „B” tagozaton végzett szakmunkások — az elsők 1967-ben kezdték meg szakközépiskolai tanulmányaikat a dolgozók 2 éves szakközépiskolaiban — 56%-a az első félévben lemorzsolódott, ami az elvárások és a tényleges lehetőségek és eredmények között meglévő szakadékra utalt.<sup>88</sup>

Az emelt szintű képzés ily módon több okból sem felelt meg az elvárásoknak, emiatt már 1967-től sokfelől megfogalmazódott a szakoktatási rendszer átfogó reformjának szükségessége. A reform végrehajtásához a döntő lökést az 1968. január 1-jétől bevezetett új gazdasági mechanizmus viszonyai között működő vállalatok szakmunkásigényei adták meg. „... az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalati mozgékonyiságnak, a piachoz alkalmazkodó rugalmasságának egyik feltétele éppen a konvertibilis szakmunkás, aki a termelés műszaki, technológiai változásait viszonylag rövid idő alatt követni tudja, felkészültségénél fogva elősegíti a termelés gazdaságosságát és folyamatosságát, aki az eddiginél több munkafeladatot képes elvégezni, illetve az üzem, termelési profilok változásának megfelelően gyorsabban állítható át más munkára.” — fogalmazta meg a szakmunkásképzés korszerűsítését indokló egyik 1969-es MűM dokumentum.<sup>89</sup> Lényegében a változásokat kodifikáló 1969. évi VI. törvény (1969. október 8.) is ezzel indokolta a szakképzés új szabályozásának szükségességét.<sup>90</sup>

A jogszabály az 1949. évi IV. törvény kiadása óta alapvetően megváltozott gazdasági, társadalmi és politikai viszonyoknak megfelelően új formában deklarálta a szakmunkásképzés legfőbb elveit.<sup>91</sup> Míg 1949-ben döntően a kisipar szemszögéből rendezték a szakképzést, addig az 1969-ben kiadott törvény már a nagyipar igényeit tekintette alapvetőnek. Fontos kiemelni a törvény jelentőségét abból a szempontból is, hogy összehangolta a szakmunkásképzés irányítási rendszerét, megszüntette azokat az ellentmondásokat, amelyek a képzés egyes területeinek gyakran eltérő jogi szabályozásából adódtak.<sup>92</sup>

Noha a törvény nem változtatott a szakképzés főnálló rendszerén, bizonyos módosításokra sor került. Részben jelentősen, 285-ről 186-ra csökkentették az oktatott szakmák számát (profiltisztítás), részben pedig — ezzel párhuzamosan — bevezették az alapszakmai oktatást. Az új képzési rendszer lényege az volt, hogy a szakma elsajátítását — egy alapszakmai képzés beiktatásával — a fokozatosság elvei szerint valószínűsítették meg. A speciális szakmai oktatást még két fokozat előzte meg: először egy széles körű, általános, később — közbülső szakaszként — egy a rokonszakmák alapjait magában foglaló képzésben részesültek a tanulók. Ezt követte a speciális szakmai

<sup>85</sup> A kérdést részletesen tárgyalja: *Vendég Sándor* 1984. 140—153.

<sup>86</sup> 601. irattár. 50/1966., 60/1967.

<sup>87</sup> 601. irattár. 50—32/1966., vö.: *Benke Zoltán* 1967. 9—11.

<sup>88</sup> *Bán Géza* 1968. 1—3., vö.: *Vendég Sándor* 1984. 142—143.

<sup>89</sup> A magyar szakmunkásképzés fejlődése és korszerűsítésének reformtervei. 1969. 15.

<sup>90</sup> Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969. Bp. 1970. 46—55.

<sup>91</sup> Vö.: *Pápai Béla* 1971. 84—85., vö.: *Pápai Béla* 1968. 1—6., *Pápai Béla* 1969. 1—4.

<sup>92</sup> Vö. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969. 49.

képzés. A makói iskola profilszakmájánál, a mezőgazdasági gépszerelőnél ez azt jelentette, hogy az oktatás első fokozatában 32 szakmához megfelelő közös fémipari alapképzést kaptak a tanulók, a második fokozatban egy szűkebb szakma-családnak, az ún. gépszerelő alapszakmának általános szakmai képzésére került sor, majd a harmadik fokozatban már a szakma speciális ismereteit sajátították el.<sup>93</sup>

A közismereti anyag nagyobb részben továbbra is az általános iskolában tanulnak pótlására, megszilárdítására és rendszerezésére szorítkozott, s csak kisebb részben adott új ismereteket. A tantárgystruktúrában megnövekedett a természettudományos tárgyak szerepe: az 1970–71-től életbe lépő reformórátervek alapján a hagyományos („A”) tagozaton is bevezették a fizika, és — az anyag- és gyártásismeret keretében — a kémia, emellett néhány szakmánál az elektrotechnika oktatását. III. osztályban ettől kezdve heti egy testnevelés órát is tartottak. Az emelt szintű („B”) tagozaton a közismereti tárgyak oktatásában nem történt változás, a szakmai tárgyaknál viszont igen: új tantárgyként bevezették a heti 2 órás elektrotechnikát és az 1 órás üzemgazdaságtant. A mezőgazdasági gépszerelőknél a szakmai ismeret helyett ettől kezdve technológiát, továbbá szerkezetten és szerelési ismeretek tárgyat oktattak.<sup>94</sup> Mindezzel együtt tovább csökkent mind az „A”, mind a „B” tagozaton a gyakorlati oktatás időtartama.<sup>95</sup> (9. táblázat)

9. táblázat

Az elmélet—gyakorlat anyagának változása a hagyományos és az emelt szintű képzésben (százalékban)

|                              | Hagyományos képzés |     | Emelt szintű képzés |     |
|------------------------------|--------------------|-----|---------------------|-----|
|                              | régi               | új  | régi                | új  |
| Közismereti elméleti oktatás | 11                 | 14  | 20                  | 22  |
| Szakmai elméleti oktatás     | 13                 | 16  | 15                  | 18  |
| Elméleti oktatás együtt      | 24                 | 30  | 35                  | 40  |
| Gyakorlati oktatás           | 76                 | 70  | 65                  | 60  |
| Összesen:                    | 100                | 100 | 100                 | 100 |

Mivel a makói iskola hagyományos profilszakmáin (mezőgazdasági gépszerelő, esztergályos, géplakatos) kívül az 1969-es törvény nyomán életbe lépő új Országos Szakmunkásképzési Jegyzék (OSZJ) további szakmákat utalt át „B” tagozatos képzésre, 1970-től az elsőéves villanyszerelő, asztalos, női szabó és fényképész tanulókat is emelt szintű képzésben részesítették.<sup>96</sup> Ez azt jelentette, hogy 1970 után a beiskolázott fiatalok túlnyomó többsége „B” tagozaton tanult.<sup>97</sup> (10. táblázat)

Az emelt szintű képzésben részt vevő tanulók zömét továbbra is a mezőgazdasági gépszerelők alkották. A szakma beiskolázási körzete a hetvenes évek elejétől ismét bővült: mivel a szegedi 600-as intézet megszüntette a képzést, ettől kezdve már nemcsak Csongrád és Szolnok, hanem Békés, Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár és Hajdú-

<sup>93</sup> A magyar szakmunkásképzés fejlődése és korszerűsítésének reformtervei. 1969. 17.

<sup>94</sup> Vö. Ferencz László 1970. 5–7.

<sup>95</sup> A magyar szakmunkásképzés fejlődése és korszerűsítésének reformtervei. 1969. 17., vö.: Zsurzs Mária 1978. 131. Az óráterveket közli: Munkügyi Közlöny, 1970. szept. 17. 330–345.

<sup>96</sup> 601. irattár. 6—4/1970.

<sup>97</sup> 601. irattár. 49/1971., 55—1/1975.

10. táblázat

A tanulók tagozat szerinti megoszlása Makón 1967—1975 között

| Tanév   | A   |       | B   |       | C  |      |
|---------|-----|-------|-----|-------|----|------|
| 1967—68 | 674 | 71,5% | 245 | 25,9% | 24 | 2,6% |
| 1970—71 | 440 | 44,9% | 654 | 64,4% | 7  | 0,7% |
| 1974—75 | 133 | 18,2% | 567 | 77,7% | 30 | 4,1% |

11. táblázat

A beiskolázott tanulók lakóhely szerinti összetétele 1970 és 1975 között

|                                                                                                                             |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| Makó .....                                                                                                                  | 53%  |
| Makó tanyavilága .....                                                                                                      | 2%   |
| Kiszombor .....                                                                                                             | 8    |
| Apátfalva .....                                                                                                             | 5%   |
| Földeák .....                                                                                                               | 2%   |
| Maroslele .....                                                                                                             | 2%   |
| Csanádpalota .....                                                                                                          | 3%   |
| Királyhegyes .....                                                                                                          | 0,5% |
| Kövegy .....                                                                                                                | 0,5% |
| Pitvaros .....                                                                                                              | 0,5% |
| Magyarcsanak .....                                                                                                          | 1%   |
| Nagylak .....                                                                                                               | 0,5% |
| Szolnok, Bács-Kiskun, Békés, Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyék falvaiból (csak mezőgazdasági gépszerelő tanulók) ..... | 22%  |
| Összesen:                                                                                                                   | 100% |

bihar megyéből is fölvettek gépszerelő tanulókat Makóra.<sup>98</sup> A többi szakmára Makóról és a Makói járás területéről iskoláztak be.<sup>99</sup> (11. táblázat)

A beiskolázott fiatalok szakma szerinti összetételét továbbra is a vállalati és szövetkezeti igények formálták. A hetvenes évek elejére megnőtt azoknak a bázis-vállalatoknak a köre, amelyek a makói iskolában képeztették ki tanulóikat. 1974-re már 23 vállalat, szövetkezet és állami gazdaság számára képezték itt fiatalokat. A hagyományos bázisvállalatok (BMG Makói Gyára, Közúti Gépellátó Vállalat, a Dáv helyett létesült Démász, valamint az Aköv, majd a szerepét átvevő AFIT) mellett jelentős számban iskolázott be tanulókat a Csomiép (autószerelő, víz-, gáz- és készülékszerelő, építőgépszerelő, kőműves, szobafestő, ács-állványozó stb.), a Bőripari Szövetkezet (szíjgyártó), a Volán 10. sz. vállalata (autószerelő, gépjárművillamossági szerelő, karosszerialakatos stb.), az algyői Gyár- és Gépszerelő Vállalat (hegesztő, víz-, gáz- és készülékszerelő), a makói Szövő Ktsz (takács), a Maros Cipőkészítő Ipari Szövetkezet (cipőfelsőrészkészítő), a FÉG makói gyáregysége (esztergályos, géplakatos), a Szegedi Bútoripari Szövetkezet (bútorasztalos) és az EÜBER Makói Gyára (bútorasztalos, kárpitos, fényező-mázoló).<sup>100</sup> (12. táblázat)

A beiskolázást a vállalati igények mellett a helyi elvárások is formálták. A nagyüzemi szakmunkaerő-szükséglet kielégítése mellett ugyanis kissé háttérbe szorult a

<sup>98</sup> 601. irattár. 554/1969., 452/1970., 452—6/1970., CSMH. 1972. márc. 23. 5.

<sup>99</sup> 601. irattár. Oktatási feltételek c. összeállítás = Igazgatói iratok 1975. szám nélkül.

<sup>100</sup> 601. irattár. 27—57/1974., 55—8/1975., 27—5/1975., Oktatási feltételek c. összeáll. = Igazgatói iratok 1975. szám nélkül 27—5/1977.

12. táblázat

Az intézet profilizott szakmáira fölvelt I. éves tanulók száma

| Szakma neve                                  | tago-<br>zat | Tanévek |         |         |         |         |
|----------------------------------------------|--------------|---------|---------|---------|---------|---------|
|                                              |              | 1970/71 | 1971/72 | 1972/73 | 1973/74 | 1974/75 |
| Hegesztő                                     | A            | —       | 1       | 12      | 6       | 8       |
| Kovács                                       | A            | —       | —       | 2       | —       | 1       |
| Autószerelő                                  | B            | 29      | 32      | 45      | 36      | 16      |
| Víz-gázvezeték- és készülék-<br>szerelő      | B            | —       | —       | 14      | 13      | 9       |
| Gépi forgácsoló<br>(esztergályos és maró)    | B            | 24      | 12      | 14      | 12      | 18      |
| Gépszerelő (mg. gépszerelő<br>és géplakatos) | B            | 171     | 148     | 99      | 103     | 97      |
| Karosszérialakatos                           | A            | —       | —       | —       | 5       | —       |
| Villanszerelő                                | B            | 15      | 11      | 10      | 6       | 9       |
| Elektronikai műszerész                       | C            | —       | 2       | 15      | 12      | 8       |
| Gépjármű-villamossági szerelő                | B            | 10      | 14      | 21      | 19      | 15      |
| Rádió-televízió műszerész                    | C            | —       | 2       | 4       | —       | 1       |
| Asztalos                                     | B            | 18      | 16      | 14      | 7       | 13      |
| Takács                                       | A            | 9       | 8       | 3       | 2       | 1       |
| Cipőfelsőrész készítő                        | B            | —       | —       | 4       | 8       | 10      |
| Szűjgyártó                                   | A            | 13      | 5       | 5       | 4       | 1       |
| Férfiszabó                                   | B            | —       | 2       | 2       | 1       | —       |
| Női szabó                                    | B            | 12      | 4       | 4       | 4       | 4       |
| Fényképész                                   | B            | 3       | 1       | 1       | —       | 1       |
| Fényező-mázoló                               | A            | 13      | 11      | 6       | —       | 5       |
| Kárpitos                                     | A            | —       | 2       | 1       | —       | 1       |
| Kőműves                                      | A            | 18      | 29      | 13      | 18      | 13      |
| Szobafestő- és mázoló                        | A            | 6       | 13      | 9       | 10      | 8       |
| Összesen                                     |              | 341     | 313     | 298     | 266     | 239     |

szolgáltatásokat biztosító szakmunkások képzése. Nem véletlenül fogalmazott úgy a Makó Városi és Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága 1969. november 15-i ülésének határozatában: „Makó Város és Járás Végrehajtó Bizottságai kéri a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságát, hogy nyújtson segítséget abban, hogy a Munkaügyi Minisztérium járuljon hozzá ahhoz, hogy a makói MTH-ban [sic!] olyan szakmunkás képzés legyen, amely a járás és a város területén a szolgáltatással összefüggő igények kielégítését szolgálja. Ilyenek: vízvezetékszerelő, gázvezetékszerelő, különböző háztartási gépek javítása, stb.”<sup>101</sup> Főként ennek a jogos igénynek a kielégítésével magyarázható, hogy a hetvenes évek elejétől néhány szolgáltatásjellegű szakmában szervezett keretek között beindult a képzés (rádió és televízió műszerész, víz-, gázvezeték- és készülékszerelő). Ez együtt járt azzal, hogy bővült az iskolában oktatott „C” tagozatra utalt szakmák köre. Az érettségihez kötött elektronikai műszerész szakma mellett (ezt 1967 óta tanították Makón) már a rádió és televízió műszerész szakmai szakelméleti ismereteit is Makón sajátíthatták el a tanulók. E tagozat azonban nem volt jelentős az iskolában, önálló osztályt is csak 1972—73-as tanévben indíthattak.<sup>102</sup>

<sup>101</sup> 601. irattár. 678/1969., vö.: 104/1972.<sup>102</sup> 601. irattár. 55—1/1975.

Az intézet továbbra is beiskolázott olyan tanulókat, akiknek szakmája nem tartozott az iskola „profilozott” szakmái közé. Ezek a tanulók csak közismereti órákon vettek részt Makón, a szakmaismereti tantárgyakat a szakma oktatására kijelölt intézetben (Szegeden, Hódmezővásárhelyen) tanulták.<sup>103</sup> (13. táblázat)

13. táblázat

Az intézethez nem profilozott szakmára fölvevett I. éves tanulók száma

| Szakma megnevezése                       | tago-<br>zat | Tanévek |         |         |         |         |
|------------------------------------------|--------------|---------|---------|---------|---------|---------|
|                                          |              | 1970/71 | 1971/72 | 1972/73 | 1973/74 | 1974/75 |
| Órás                                     | A            | —       | 2       | —       | —       | 1       |
| Átvitel- és távirótechnikai<br>műszerész | C            | —       | —       | 1       | —       | —       |
| Úvegező                                  | B            | —       | —       | 1       | —       | —       |
| Épületasztalos                           | B            | —       | —       | 1       | —       | —       |
| Férfifodrász                             | A            | —       | —       | —       | —       | 1       |
| Kozmetikus                               | C            | —       | 1       | 2       | 2       | —       |
| Nőifodrász                               | B            | 10      | 4       | 2       | —       | 3       |
| Ács-állványozó                           | A            | 3       | 4       | 2       | 4       | 4       |
| Cserépkályhás                            | A            | —       | 1       | —       | —       | —       |
| Összesen:                                |              | 13      | 12      | 9       | 6       | 9       |

A profilszakmákra beiskolázott tanulók oktatása nagyobbrészt az iskola tanműhelyeiben, kisebb részben az üzemekben folyt. 1970-ben már 8 üzemi tanműhely szolgáltat az oktatás céljaira.<sup>104</sup> Az üzemi képzésű tanulók vagy csoportos, vagy — egyéni munkahelyen, szakmunkások mellé beosztva — szórvány képzésben részesültek. Az előbbieket helyzete, oktatási feltételei lényegesen jobbak voltak, de az iskola — úgynevezett szórvány szakoktatók útján — rendszeresen ellenőrizte az egyéni munkahelyeken foglalkoztatott tanulók oktatását. Ez eredményezte, hogy a szórvány képzésben részesülő tanulók semmilyen tekintetben sem maradtak el a csoportos, üzemi tanműhelyi oktatásban részesülő tanulók mögött.<sup>105</sup>

A mezőgazdasági gépszerelők képzése 1969 után is az intézet fő oktatási profilját jelentette. Az e szakmát tanulók átlagosan az iskolai létszám 30%-át tették ki. Az iskola profilszakmája azért volt jelentős, mert a megyében csak ez az iskola képzett gépszerelőket (mind Szegeden, mind — az iskola fölszámolásával — Mezőhegyesen megszüntették a képzést), így Csongrád megye mezőgazdasági üzemének gépszerelő szakmunkás-igényeit a makói intézet fedezte.

A gépszerelő tanulók elméleti oktatása az iskolában, gyakorlati oktatása az I. és II. évben a külső telep szakosított műhelyeiben, III. évben pedig egy részének továbbra is az intézet tanműhelyeiben, a többiek részben a Hódmezővásárhelyi Tangazdaság központi gépműhelyében kialakított tanműhelyekben (kb. 65 fő), részben a Gorzsai Állami Gazdaság központi gépműhelyében (kb. 80 fő — itt üzemi csoportos képzés formájában), részben pedig a makói Úttörő Mgtsz.-hez kihelyezett tanműhelyben folyt.<sup>106</sup>

<sup>103</sup> 601. irattár. Oktatási feltételek c. összeállítás = Igazgatói iratok 1975. szám nélkül.

<sup>104</sup> 601. irattár. 452—1/1970., 452/1970.

<sup>105</sup> 601. irattár. 54—2/1974.

<sup>106</sup> 601. irattár. 554/1969., 452—1/1970., 58/1973., 58/1975.

Az elsőéves tanulók az alapképzést a lakatosműhelyben kapták, emellett kiegészítő oktatásra: mérési, valamint kovácsolási gyakorlatra jártak. A II. éves tanulók oktatását két erő- és két munkagép kabinetben végezték. Minden kabinetben rendelkezésre álltak a témaköröknek megfelelő gyakorló egységek, fődarabok. Az intézetben maradó tanulóknak külön tanműhelyben biztosították a szakmaelsajátítás kedvező feltételeit. Itt zömmel főjavítási munkákat végeztek, valamint mezőgazdasági gépek (hagymaművelő gépsor, az ún. „hagymamindenes”), illetve gépszerkezeti egységek (pl. borsófejtő gép részeinek) gyártása folyt, évi 1,5—2,5 millió forint értékben.<sup>107</sup> A kihelyezett tanulókat mindkét állami gazdaságban és az Úttörő Mgtsz.-ben is forgószínpadszerűen oktatták: egyszer a tanműhelyben voltak, máskor szakmunkások mellé beosztva dolgoztak, intézeti szakoktatók irányításával.<sup>108</sup>

Az eddigiek összegezéséként az intézet tanulóinak a beiskolázó intézmény jellege és a gyakorlati oktatás típusa szerinti megoszlását — az 1970—71. és az 1974—75. tanév adatait figyelembe véve — a 14. táblázat mutatja.<sup>109</sup>

Az iskola tárgyi feltételei a megye többi szakmunkásképző iskolájával összevetve optimálisnak mondhatók ezekben az években. Ezt az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának 1971. május 6-i állásfoglalása (*A szakmunkásképzés Csongrád megyei helyzetéről és feladatairól*) is megállapította.<sup>110</sup> A hatvanas évek végére teljesen kiépült a szaktantermi rendszer. Valamennyi terem korszerű oktatástechnikai eszközzel (diavetítővel, írásvetítővel, magnetofonnal, több terem lemezjátszóval, hurokfilmvetítővel, televízióval) rendelkezett. „Az iskola AV-eszközökkel optimálisan el van látva mind az elméleti, mind a gyakorlati oktatás vonatkozásában. Ezeknek az eszközöknek a használata az elméleti órákon és a gyakorlati foglalkozásokon általános. Ezeknek az eszközöknek a használata az intézet pedagógusainál teljesen természetes.

Az AV-eszközökhöz igen sok projektor-ábrát és diafilmet készítettek és készítenek is a pedagógusok. A központi sokszorosítású eszközök közül is igen sok itt az intézetben készült,” — állapította meg Kanka Andor szakfelügyelő.<sup>111</sup> Egy másik jelentés így fogalmazott: „A tanárok több irányú kísérletet végeznek. Különösen intenzíven foglalkoznak a tanulói aktivitás, a tanulói csoportos munka és az egyéni munka helyes alkalmazásainak kikísérletezésével elméletben és gyakorlatban. Komoly kísérletek folynak a tanulói tudásszint felmérésének különböző formáira a feladatlapok, tesztlapok, témazáró feladatlapok, programok alkalmazása révén. Ezenkívül foglalkoznak tanulói eszközök és tanári eszközök fejlesztésével és alkalmazásuk kipróbálásával. Több kísérlet folyik a dia- és magnó együttes alkalmazására és ennek különféle területen való bevezetésére, új anyag feldolgozás, begyakorlás, ellenőrzés, egyéni tanulás terén.”<sup>112</sup> A szemléltető eszközök készítésében különösen Rója István (szakrajz írásvetítő anyagok és feladatlapok), Bogdán Károly (szerkezet-tanhoz kapcsolódó projektorábrák és hurokfilmek, pl. kombájn vágószerkezet, IHC eke munkája), Szentpéteri János (szerkezet-tani feladatlapok), valamint Maginyecz Mihály és Szakács Imre (elektrotechnikai hurokfilmek, pl. változó áramvonal diagrammja, savas akkumulátor működési elve), továbbá a magyar—történelem munkaközösség (történelmi projektorábra-sorozatok, hangosított diafilmek több házi

<sup>107</sup> 601. irattár. 27—5/1977., CSMH. 1970. júl. 9. 5.

<sup>108</sup> 601. irattár. 58/1973.

<sup>109</sup> 601. irattár. Oktatási feltételek c. összeállítás. = Igazgatói iratok 1975. szám nélkül.

<sup>110</sup> 601. irattár. 243/1971.

<sup>111</sup> 601. irattár. 58/1975.

<sup>112</sup> 601. irattár. 54—5/1971.



14. táblázat

A tanulók megoszlása a beiskolázás jellege és a gyakorlati oktatás helye szerint  
az 1970—71. és az 1974—75. tanévben

| A beiskolázó<br>intézmény<br>jellege | A gyakorlati<br>oktatás helye | Intézeti tanműhely |     |      | Vállalati tanműhely |     |      | Üzemi csoportos |     |      | Nem csoportos<br>(szórvány) |     |      | Összesen |
|--------------------------------------|-------------------------------|--------------------|-----|------|---------------------|-----|------|-----------------|-----|------|-----------------------------|-----|------|----------|
|                                      |                               | I.                 | II. | III. | I.                  | II. | III. | I.              | II. | III. | I.                          | II. | III. |          |
| 1970—71. tanév                       | Minisztériumi Vállalat        | 244                | 199 | 67   | —                   | 10  | 10   | —               | —   | 95   | 11                          | 43  | 91   | 770      |
|                                      | Tanácsi Vállalat              | —                  | —   | —    | 16                  | —   | —    | —               | 1   | —    | 6                           | 27  | 16   | 66       |
|                                      | Ip. fogy. és ért. Szövetk.    | —                  | —   | —    | —                   | —   | —    | 10              | 2   | —    | 34                          | 31  | 30   | 107      |
|                                      | Mezőgazdasági szövetk.        | —                  | —   | —    | —                   | —   | 29   | —               | —   | —    | 3                           | 4   | 2    | 38       |
|                                      | Magánkisipar                  | —                  | —   | —    | —                   | —   | —    | —               | —   | —    | 30                          | 53  | 38   | 121      |
|                                      | Összesen                      | 244                | 199 | 67   | 16                  | 10  | 39   | 10              | 3   | 95   | 84                          | 158 | 177  | 1102     |
| 1974—75. tanév                       | Minisztériumi Vállalat        | 180                | 155 | 65   | —                   | —   | —    | —               | 13  | 35   | —                           | 26  | 75   | 549      |
|                                      | Tanácsi Vállalat              | —                  | —   | —    | 13                  | 6   | —    | —               | —   | —    | 17                          | 12  | 26   | 74       |
|                                      | Ip. fogy. és ért. Szövetk.    | —                  | —   | —    | 1                   | 7   | 7    | —               | —   | —    | 20                          | 14  | 11   | 60       |
|                                      | Mezőgazdasági szövetk.        | —                  | —   | —    | —                   | —   | —    | —               | —   | —    | —                           | —   | —    | —        |
|                                      | Magánkisipar                  | —                  | —   | —    | —                   | —   | —    | —               | —   | —    | 17                          | 15  | 14   | 46       |
|                                      | Összesen                      | 180                | 155 | 65   | 14                  | 13  | 7    | —               | 13  | 35   | 54                          | 67  | 126  | 729      |

olvasmány földolgozásához) járt élen.<sup>113</sup> Mindezek jól szolgálták az oktatás célkitűzéseit, amint azt a makói iskolában 1971. június 28. és július 3. között tartott mezőgazdasági gépszerelő nyári tanfolyam, vagy a KISZ KB. és a MŰM Módszertani Intézete szervezésében 1973. május 8—9-én megrendezett országos módszertani bemutató sikere is bizonyította.<sup>114</sup>

Az intézetben folyó oktató-nevelő munka eredményessé tételében döntő szerepük volt a szakmai munkaközösségeknek, amelyeknek legfontosabb feladata az azonos tárgyat tanító tanárok szakmai és módszertani tevékenységének összehangolása, valamint a szaktanárok és szakoktatók munkájának koordinálása volt. A munkaközösségek az intézet vezetése által meghatározott irányszempontok alapján készített munkatervek alapján funkcionáltak. 1975-ben az intézetben 9 munkaközösség működött: 4 közismereti (matematika, magyar—történelem, fizika—kémia—anyagismeret, osztályfőnöki) és 5 szakmai (mezőgazdasági gépszerelő és autószerelő, alapfém, gépi forgácsoló, villamosipari, szakrajz).<sup>115</sup>

Az iskola kiváló felszereltsége, oktatástechnikai eszközökkel való optimális ellátottsága, valamint a tantestület pozitív hozzáállása nem volt, nem lehetett biztosíték arra, hogy a tanulók valóban elsajátítsák azokat az ismereteket, amelyeket a népgazdasági igények a végzett szakmunkásokkal szemben támasztottak. Ennek oka kisebb részben az volt, hogy sok olyan berendezés, műszer nem állt az intézet tanárainak, oktatóinak rendelkezésére, amelyek a korszerű technika megismertetéséhez elengedhetetlenül szükségesek lettek volna. Különösen az intézet erő- és munkagépparkja volt korszerűtlen, a gépek zöme 10—15 évesnél régebbi volt. Hasonló gondokkal bajlódtak az autószerelő, de más szakmák oktatói is.<sup>116</sup> A gépbeszerzésre kapott összeg ugyanis nem tette lehetővé nagyobb gép, berendezés vásárlását, a felújítási keret pedig alig biztosította a meglévő gépállomány szinten tartását.<sup>117</sup> (15. táblázat) Ezeket a hiányosságokat némileg enyhítette, hogy a tanulók nagyobb része harmadéves korában az üzemekben vagy állami gazdaságokban többnyire találkozhatott az iskolából hiányzó gépekkel, berendezésekkel. Különösen a Hódmezővásárhelyi Állami Gazdaságba kihelyezett tanulók voltak kedvező helyzetben, mivel rendszeresen ez a gazdaság próbálta ki az országba újonnan bekerülő mezőgazdasági gépeket.<sup>118</sup>

15. táblázat

Az intézet gépbeszerzési és felújítási keretének alakulása 1973 és 1976 között

| Megnevezés                                      | 1973    | 1974    | 1975    | 1976    |
|-------------------------------------------------|---------|---------|---------|---------|
| Gépbeszerzés                                    | 131 000 | 393 929 | 67 308  | 317 400 |
| Gépfelújítás                                    | 291 357 | 290 884 | 335 679 | 296 785 |
| Tanmühelyfelújítás (villamoshálózat felújítása) | 295 332 | 807 101 | 254 252 | 39 056  |
| Beruházás                                       | —       | —       | —       | —       |

<sup>113</sup> 601. irattár. 36—54/1975.

<sup>114</sup> 601. irattár. 6—34/1971., CSMH. 1973. máj. 10. 5.

<sup>115</sup> 601. irattár. Munkaközösségek értékelése. = Igazgatói iratok 1975. szám nélkül.

<sup>116</sup> 601. irattár. 58/1975., 55—8/1975.

<sup>117</sup> 601. irattár. Tájékoztató a mezőgazdasági gépszerelő-képzésről. = Igazgatói iratok 1977. szám nélkül.

<sup>118</sup> Bogdán Károly közlése.

Sokkal nagyobb gondot okozott az iskolának — erre már utaltunk korábban — a beiskolázott tanulók többségének rendkívül győnge előképzettsége. Az intézet és egyáltalán a szakmunkásképzés presztízséből persze ekkor már szükségszerűen következett, hogy az általános iskolát végzett gyerekek közül szinte kizárólag a leggyöngébbek jelentkeztek szakmunkástanulónak. Ám az elvárások egyáltalán nem ilyen előképzettségre alapozódtak. Az 1969-es szakmunkástörvény általános indoklásában ez olvasható: „A szakmunkásképzés nemcsak gazdasági szükségesség, hanem fontos kulturális feladat és egyszersmind fontos politikai követelmény is. Szepe az, hogy olyan fiatal szocialista szakmunkásréteg nevelését biztosítsa, amely a technika fejlődésével lépést tartva egyre magasabb színvonalon és mind kulturáltabban látja el a gazdaságunk számára alapvető fontosságú szakmunkákat.”<sup>119</sup>

Ez a követelményszint olyan magas elvárásokat támasztott a szakmunkásképzéssel szemben, amelyeket még a legkedvezőbb körülmények között sem lehetett kielégíteni. A képzés differenciálására irányuló elképzelések (emelt szintű oktatás) egyáltalán nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Ennek döntő oka nem elsődlegesen a szakképzés struktúrájában (bár bizonyos vonatkozásokban abban is), hanem az azt megelőző általános iskolai alapképzésben keresendő. A tanulók túlnyomó többsége az általános iskolából kikerülve nem rendelkezett azokkal az ismeretekkel, készségekkel és képességekkel, amelyek bármilyen szintű középfokú intézménybe (beleértve most már ebbe a szakmunkásképző iskolákat is) való továbbtanuláshoz elengedhetetlenül szükségesek lettek volna. A középfokú oktatás funkciójából következett, hogy az általános iskolai ismereteket meglévő alapnak tekintették. Ennek az alapnak a hiánya — márpedig többnyire hiányzott — az egész főnálló közoktatási rendszer, de ezen belül is leginkább a szakmunkásképzés deformálódásához vezetett. Ebben döntően közrejátszott, hogy a hetvenes évek elejétől érzékelhető demográfiai problémák miatt megszűnt a szelektálás lehetősége (aki jelentkezett középfokú intézménybe, azt többnyire föl is vették), továbbá az is, hogy az általános iskolai tanulmányi eredmények túlnyomó többségénél nem mutatkoztak meg az onnan kikerült tanulók alapvető hiányosságai, s így ezekre a hiányokra csak a középfokú iskola első osztályában derült fény. Mindezek következménye részben a lemorzsolódások nagy száma, részben pedig — sok helyütt — a középfokú iskolai oktatás színvonalcsökkenése lett.

A fentiek ismeretében érthetővé válik, miért nyilatkozta dr. Kocsis Ferenc igazgató a megyei napilapnak azt, hogy az emelt szintű oktatás a legnagyobb gond az iskolában.<sup>120</sup> Nem véletlenül fogalmazta meg ezt; az emelt szintű képzési formák bevezetése óta nem változtak meg az akkori kedvezőtlen tapasztalatai. 1972 márciusában így írt: „Tekintettel arra, hogy a „B” tagozatos képzésben a középiskola első két osztályát is végzik a gyerekek, nagyon gyenge előmenetelt produkálnak. Sok a bukott tanuló, nincsenek meg azok az alapok, amelyekre a reformtervet, az abban előírtakat maradéktalanul meg tudnánk valósítani. Ennek bizonyításul a tudásszint néhány jellemzőjét mutatom be. Tapasztalataink szerint a tanulók többsége, kb. 62%-a, bár törekszik az értelmi felismerésre, csak egyirányú koncentrálásra képes, de szüntelenül olvasnak, az értelmi, hangulati telítődést hangsúllyal megformálni nem tudják.

- A felmért irodalmi ismeretekkel nem volt tisztában 65%.
- Történelmi tudásuk hézagos és mozaik jellegű.

<sup>119</sup> Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969. 49.

<sup>120</sup> CSMH. 1972. febr. 20. 5.

- Az egész és tizedes számok körében végzendő 4 alapműveletben a tanulók nagyrésze a készség fokáig nem jutott el.
- Geometriai ismereteik területén az alapfogalmakkal rendelkeznek a tanulók, de tudásuk nem elég szilárd. A mértékegységeket bizonytalanul ismerik.
- Fizikából a tanulók átlagosan a feladatoknak csak negyedrészt tudják megoldani.
- Kémiából egy feladatot sem oldottak meg.

Az elmondottak, úgy érezzük, kielégítően bizonyítják a szakmunkásképző intézetek nehéz helyzetét és azt a tényt, hogy ez esetben szinte lehetetlen feladatokat kell megoldani.<sup>121</sup> Az elméleti oktatás általános eredménye az 1973—74-es tanévtől meginduló, s a tanulók túlterheltségének enyhítését célzó tananyagcsökkentési intézkedések<sup>122</sup> következtében sem javult számottevő mértékben.<sup>123</sup>

Mindez még kiegészült a gyakorlati képzés hiányosságaival, amelyekről az emelt szint bevezetésekor már esett szó. A helyzetet csak rontotta, hogy a szakmáknál vagy csak emelt szintű, vagy csak hagyományos képzés folyhatott, így arra nem volt lehetőség, hogy a gyengébb tanulók alapszintű, a jobbak pedig emelt szintű oktatásban részesüljenek. Pedig ez az igény több irányból is megfogalmazódott. „Az emelt szint miatt — mert keveset vannak a tanulók a munkahelyen — a szövetkezetek és kisiparosok közül a vidéken munkát vállalók képtelenek megtanítani a szakmára a gyerekeket — nyilatkozta dr. Kocsis Ferenc —. Kérésük, hogy csoportosítsuk át, s a tanulókat kerüljenek alapszintre. Sajnos, erre jelenleg nincs lehetőségünk.”<sup>124</sup>

Az emelt szintű képzési forma strukturális és beiskolázási problémáiból következő, hogy az itt tanulók tanulmányi átlaga még az 1974—75-ös tanévben is alig haladta meg a hagyományos képzésben részesülő tanulók átlagát.<sup>125</sup> (16. táblázat)

16. táblázat

Hagyományos és emelt szintű képzésben részesülő tanulók tanulmányi átlaga az 1974/75-ös tanévben

|             | Elmélet | Gyakorlat | Tanulmányi átlag |
|-------------|---------|-----------|------------------|
| „A” tagozat | 2,62    | 3,5       | 3,06             |
| „B” tagozat | 2,97    | 3,58      | 3,27             |

Ennek komoly szerepe volt a nagymértékű lemorzsolódásban, amely főként az első éves tanulóknál volt jelentős, 10—12 %-os.<sup>126</sup> A lemorzsolódás okait a szakmunkásképzés helyzetéről adott jelentésében így összegezte az igazgató: „Intézetünkben a lemorzsolódásnak sajnos több oka van. A tanulók VIII. ált. iskolai eredménye elég gyenge<sup>127</sup> (17. táblázat), és több részük falvakból, messze (eléggé elmaradott) községek-ből kerül intézetünkbe. Amikor felvételt nyer, nem is ismeri megfelelően a szakmát. Sokan nem voltak még távol a szülői háztól, s a szeptember az a hónap, amikor sokan visszamennek, nem tudják megszokni a kollégiumi életet.

<sup>121</sup> 601. irattár. 104/1972.

<sup>122</sup> 601. irattár. 34—38/1972., Vendégh Sándor 1973. 7—9., Vendégh Sándor 1974. 18—22.

<sup>123</sup> 601. irattár. 104/1974., 55—1/1975.

<sup>124</sup> CSMH. 1972. febr. 20. 5.

<sup>125</sup> 601. irattár. Jelentés a 601. sz. „József Attila” Ipari Szakmunkásképző Intézet szakmai oktató tevékenységéről és politikai-világnézeti nevelőmunkájáról. = Igazgatói iratok 1975. szám nélkül.

<sup>126</sup> CSMH. 1972. febr. 20. 5.

<sup>127</sup> 601. irattár. 8—21/1970.

17. táblázat

Az 1970—71. tanévre fölvelt tanulók általános iskolai tanulmányi eredménye

| Tagozat  | 0—2,5 |   | 2,6—3 |       | 3,1—3,5 |       | 3,6—4 |       | 4,1—4,5 |      | 4,6—5 |      | Összesen |      |
|----------|-------|---|-------|-------|---------|-------|-------|-------|---------|------|-------|------|----------|------|
| A        | —     | — | 18    | 41%   | 10      | 22,7% | 12    | 27,2% | 4       | 9,1% | —     | —    | 44       | 100% |
| B        | —     | — | 50    | 15,1% | 200     | 60,4% | 71    | 21,4% | —       | —    | 10    | 3,1% | 331      | 100% |
| C        | —     | — | —     | —     | —       | —     | —     | —     | —       | —    | —     | —    | —        | —    |
| Összesen | —     | — | 68    | 28,1% | 210     | 41,5% | 83    | 24,3% | 4       | 4,6% | 10    | 1,5% | 375*     | 100% |

\* Ebből már csak 354 tanuló került beiskolázásra

## 18. táblázat

## A lemorzsolódott tanulók számának alakulása 1971 és 1977 között

| Tanév     | I. évre<br>beiratkozott | Szaktanulmány-<br>vizsgát tett | Lemorzsolódott | Lemorzsolódás<br>%-a |
|-----------|-------------------------|--------------------------------|----------------|----------------------|
| 1971—74   | 325                     | 270                            | 55             | 16,9                 |
| 1972—75   | 307                     | 265                            | 42             | 13,6                 |
| 1973—76   | 272                     | 234                            | 38             | 13,9                 |
| 1974—77   | 248                     | 213                            | 35             | 14,1                 |
| Összesen: | 1152                    | 982                            | 170            | 14,7                 |

Egyre inkább nő azoknak a szakmáknak a száma, melyek „B” tagozatúak, s az előbb említett okok miatt a kívánt szintet nem tudják tartani, megbuknak, s évismétlés nélkül önkényesen távoznak.”<sup>128</sup> (18. táblázat)

A lemorzsolódás mértéke (noha alatta maradt a 20,3%-os országos átlagnak<sup>129</sup>) azért volt aggasztó, mert a hetvenes évek elejétől a szaktanulmányképző intézmények (is) egyre inkább beiskolázási gondokkal küszködtek. „A szaktanulmányképzés egyik legnagyobb gondja a beiskolázás — állapította meg az MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Agitációs és Propaganda Bizottsága *A szaktanulmányképzés Csongrád megyei helyzetéről és feladatairól*” szóló 1971. május 6-i állásfoglalásában —. Az 1971/72. tanévre az egyes szektorok összesen 5800 elsőéves tanuló igényével szemben 3500-at tudunk csak megyénkbeli beiskolázni. A hiány 2300 fő, 40 százalék. Ez a helyzet veszélyezteti a népgazdasági tervek teljesítését...”<sup>130</sup>

A helyzet a makói iskolában sem volt kedvezőbb, a hetvenes évek elejétől rohamosan csökkent az iskola létszáma.<sup>131</sup> (19. táblázat) Ez részben a demográfiai viszonyok kedvezőtlen alakulásával,<sup>132</sup> részben pedig a szaktanulmány-hívás presztízsének

## 19. táblázat

## Az iskola létszámának alakulása 1967 és 1977 között

|         |      |
|---------|------|
| 1967—68 | 998  |
| 1968—69 | 1063 |
| 1969—70 | 1247 |
| 1970—71 | 1101 |
| 1971—72 | 1002 |
| 1972—73 | 901  |
| 1973—74 | 798  |
| 1974—75 | 729  |
| 1975—76 | 704  |
| 1976—77 | 674  |

<sup>128</sup> 601. irattár. 452—1/1970., 58/1978.

<sup>129</sup> 601. irattár. 58/1978.

<sup>130</sup> 601. irattár. 243/1971.

<sup>131</sup> 601. irattár. 136—10/1968., 55—1/1975. Jelentés a 601. sz. „József Attila” ipari Szaktanulmányképző Intézet szakmai oktató tevékenységéről... = Igazgatói iratok 1975. szám nélkül., Tájékoztató a városi szaktanulmányképzés helyzetéről és a további feladatokról. = Igazgatói iratok 1977. szám nélkül., 54—33/1977., 58/1979., CSMH. 1972. szept. 5. 5.

<sup>132</sup> Erről — Csongrád megye vonatkozásában — lásd részletesen: Kovács Zoltán 1984. 27—41.

20. táblázat

A vállalati igény és a beiskolázás alakulása szakmánként 1974 és 1977 között

| Szakma                            | 1974—75 |              | 1975—76 |              | 1976—77 |              |
|-----------------------------------|---------|--------------|---------|--------------|---------|--------------|
|                                   | igény   | beiskolázás  | igény   | beiskolázás  | igény   | beiskolázás  |
| Hegesztő                          | 51      | 8            | 15      | 10           | 37      | 6            |
| Autószerelő                       | 34      | 16           | 25      | 14           | 25      | 16           |
| Víz-gázvezetés és készülékszerelő | 30      | 9            | 25      | 12           | 20      | 10           |
| Esztergályos                      | 45      | 18           | 36      | 12           | 35      | 16           |
| Épületgépszerelő                  | 8       | —            | 15      | —            | 35      | —            |
| Marós                             | 34      | —            | 12      | —            | —       | —            |
| Géplakatos                        | 62      | 24           | 36      | 19           | 60      | 23           |
| Gépszerelő                        | 90      | 73           | 30      | 75           | 90      | 36           |
| Karosszerialakatos                | 6       | —            | —       | —            | —       | 5            |
| Karbantartó lakatos               | —       | —            | 12      | —            | 12      | —            |
| Szerkezeti lakatos                | —       | —            | 12      | —            | 41      | —            |
| Szerszámkészítő                   | 21      | —            | —       | —            | 14      | —            |
| Villanyszerelő                    | 10      | 9            | 12      | 11           | 18      | 11           |
| Elektronikai műszerész            | 14      | 8            | 12      | 15           | —       | 12           |
| Gépjármű-villamossági műszerész   | 10      | 15           | 12      | 12           | 12      | 13           |
| Mechanikai műszerész              | —       | —            | —       | —            | 30      | 27           |
| Bútorasztalos                     | 16      | 13           | 25      | 16           | 19      | 8            |
| Épületasztalos                    | —       | —            | 5       | —            | —       | —            |
| Takács                            | 12      | —            | 12      | 6            | 12      | 2            |
| Cipész                            | 12      | —            | 10      | —            | —       | —            |
| Cipőfelsőrész-készítő             | 6       | 10           | 10      | 7            | 12      | 12           |
| Szűjgyártó                        | —       | 1            | 12      | —            | 5       | —            |
| Női szabó                         | 5       | 4            | 5       | 7            | 5       | 18           |
| Fényező-mázoló                    | 9       | —            | 10      | 7            | 8       | 1            |
| Ács-állványozó                    | 9       | 4            | 10      | 3            | —       | 4            |
| Kőműves                           | 20      | 13           | 25      | 15           | 27      | 8            |
| Szobafestő-mázoló                 | 11      | 8            | 10      | 11           | 20      | 11           |
| Összesen:                         | 515     | 233<br>45,2% | 388     | 252<br>64,9% | 537     | 239<br>44,5% |

erőteljes romlásával függött össze. A vállalati igényeket emiatt a legtöbb szakmában nem sikerült kielégíteni.<sup>133</sup> (20. táblázat)

A tanulólétszám csökkenése miatt mind az iskolai, mind a vállalati tanműhelyek egy része kihasználatlan maradt. Míg 1973 szeptemberében az iskolai tanműhelyek leterhelése 95, a vállalatiaké 82%-os volt, addig 1975. szeptemberére az előbbi 80, az utóbbi pedig 79%-ra csökkent.<sup>134</sup>

A vállalatok szakmunkásigényeiket felnőttoktatással igyekeztek biztosítani. Az iskolában régi hagyományai voltak ennek a képzési formának. Már a hatvanas évek elejétől — a Magyar Honvédelmi Sportszövetség (MHS) kezdeményezésére — rendszeresen szerveztek traktoros,<sup>135</sup> valamint — elsősorban a BMG makói gyára kérésére — szakmunkásvizsgára előkészítő tanfolyamokat. 1968-ban az Egészségügyi Berendezések Gyára (EÜBER) bútorasztalos igényeinek fedezésére külön felnőtt

<sup>133</sup> NEB vizsgálati jkv. = Igazgatói iratok 1976. szám nélkül.

<sup>134</sup> 601. irattár. 55—8/1975., vö.: 104/1972.

<sup>135</sup> CSMH. 1960. febr. 6. 5., 601. irattár. 1186/1963.

21. táblázat

1973 és 1977 között kiképzett felnőtt szakmunkások száma

| A vállalat<br>megnevezése        | A szakma<br>megnevezése                             | Tanév   |         |         |         |          |
|----------------------------------|-----------------------------------------------------|---------|---------|---------|---------|----------|
|                                  |                                                     | 1973—74 | 1974—75 | 1975—76 | 1976—77 | 1977—78  |
| FÉG                              | géplakatos<br>esztorgályos                          | 23      |         | 32      | 14      | 26<br>22 |
| HÓDGÉP                           | géplakatos                                          |         |         |         | 10      |          |
| ELKISZ                           | elektromos<br>műszerész                             |         |         |         | 10      |          |
| Gyár- és Gépszerelő<br>Váll.     | hegesztő<br>Víz-, gázvezeték- és<br>készülékszerelő |         | 33      | 2       |         |          |
| DÉGÁZ                            | Víz-, gázvezeték-<br>és készülékszerelő             |         |         | 7       |         |          |
| Cipőkészítő Ipari<br>Szövetkezet | cipőfelsőrész-<br>készítő                           |         |         |         | 14      |          |
| Bőripari<br>Szövetkezet          | szíjgyártó                                          |         |         |         | 15      |          |
| Béke Vegyesipari<br>Szöv.        | női szabó                                           |         |         |         | 11      |          |
| összesen:                        |                                                     | 23      | 33      | 41      | 74      | 46       |

szakmunkásképző tanfolyamot indítottak.<sup>136</sup> 1970 és 1973 között nem volt igény ilyen tanfolyamokra, de 1973 után — az egyre nagyobb munkaerőhiány miatt — ismét megindult a felnőtt szakmunkásképzés.<sup>137</sup> (21. táblázat)

Az 1974—75-ös tanév elején az emelt szintű („B” tagozatos) szakmunkásképzés folytatásaként kétéves esti szakközépiskola indult az iskolában.<sup>138</sup> A heti háromszor 5—5 órás oktatásra az első évben 60 jelentkezőt vettek föl. A beiratkozott 18—27 év közötti fiatalok 80%-a gépszerelőként és géplakatosként, kisebb része esztorgályosként végzett az iskolában. A szakközépiskolai oktatás keretében csak közismereti órákon vettek részt (hiszen már szakképesítést korábban szereztek), az I. osztályban gazdasági földrajzot, elektrotechnikát, magyart, történelmet és matematikát, a II. osztályban magyart, történelmet, matematikát és üzemgazdaságtant tanultak.<sup>139</sup>

A felnőttképzés egyáltalán nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Mendei Árpád tagozatvezető az 1976—77-es tanévről szóló jelentésében így írt: „A beiratkozottak egy része nem veszi komolyan a tanulást. Nem veszik tudomásul a megnövekedett követelményeket és azt, hogy a munka mellett nehezebb tanulni. Sok tanuló hiányzik, vagy gyenge az alap (matematika, helyesírás). Oka: szakmunkásképzős korukban még nem gondoltak arra, hogy később továbbtanulnak. A tantervi köve-

<sup>136</sup> 601. irattár. 13—7/1963., 81/1964., 20/1965., 50—5/1965., 100—8/1968., 136—10/1968.

<sup>137</sup> 601. irattár. 32—45/1974. Tájékoztató a városi szakmunkásképzés helyzetéről... = Igazgatói iratok 1977. szám nélkül.

<sup>138</sup> 601. irattár. 344/1974.

<sup>139</sup> CSMH. 1974. okt. 31. 5., Hercegi Károly 1973. 5—6., 601. irattár. 72—2/1978.



telmények alkalmazkodnak az ide járók lehetőségeihez, sőt én néhol alacsonynak is tartom. A vizsgákon kiderült, hogy szóban és írásban is elég nehezen és pontatlanul fejezik ki magukat. Nem olvasnak — nemhogy eleget, jóformán semmit. Sajnos, éppen az iskola időigényességére hivatkozva nem olvasnak újságot, televízióban, moziban csak a „könnyű műfajt” nézik. Általános tájékozottságuk a „világ dolgairól” a többségénél igen alacsony — még a műszaki jellegű kérdésekben is.”<sup>140</sup> A fentiek miatt érthető, miért volt olyan magas a lemorzsolódottak (1976—77-ben a beiratkozott 94 tanulóból 32, 1977—78-ban 19 hagyta abba idő előtt a tanulást) és a bukottak (1976—77-ben 20, 1977—78-ban 11) száma ezen a tagozaton.<sup>141</sup>

Az iskola az utolsó felnőtt szakközépiskolai osztályt az 1977—78-as tanévben indította, a végzetek a következő évben érettségizhettek. A továbbtanulni akaró szakmunkások ettől kezdve a dolgozók gimnáziumába, a dolgozók 4 éves szakközépiskolájába, vagy a szakmunkások (3 éves) szakközépiskolájába jelentkeztek. Ezek közül Makón csak a szakmunkások szakközépiskolája indult, a Juhász Gyula Szakközépiskola szervezésében.<sup>142</sup>

A felnőttképzés — láttuk — nem oldotta meg az iskola és a vállalatok beiskolázási problémáit, s nem befolyásolta az ott folyó munka minőségét sem.

1973. november 11-én *A szakmunkásképzés korszerűsítése* címmel cikk jelent meg a Csongrád Megyei Hírlapban. Ebben — többek között — az alábbiak olvashatók: „A makói ipari szakmunkásképző iskola a város — és vonzáskörzete — legnagyobb létszámú oktatási intézménye. Az utóbbi időben mindinkább a közérdeklődés homlokterébe került az ott folyó oktató és nevelő munka. A város iparának jelenlegi helyzete, még inkább a holnapja sürgetően megköveteli, hogy a képzés igazodjon a reális — üzemi — igényekhez, hogy az intézmény és az üzemek kapcsolata valóban a képzés korszerűsítését eredményezze.”<sup>143</sup> A cikkben lényegesen többről van szó, mint pusztán a makói iskola gondjairól. A probléma, amely itt is fölvetődött, az egész szakoktatási struktúra újragondolását igényelte. A változtatás átfogó programja az MSZMP 1972. június 15-i határozatában fogalmazódott meg.

### III. A továbblépés feltételeinek megteremtése 1972 után: az egységes szakmunkásképzés koncepciója

Az oktatási rendszer reformjának előmunkálatai már 1971-től megkezdődtek. A vizsgálatok célja nem az 1961-es oktatási törvény felülvizsgálata volt, hanem annak tisztázása, hogy az akkor kiépített intézményrendszer mennyiben képes a megváltozott követelményeknek (az új gazdasági mechanizmus igényeinek) eleget tenni. Az elemzésekben kiemelt helyet foglalt el a szakképzés, mivel már a korábbi tapasztalatok is bizonyították: az oktatási rendszer legvitatottabb területe éppen ez volt. (Ennek néhány összefüggésére a dolgozat előző fejezetében már történt utalás.)

1971-re nyilvánvalóvá vált, hogy az 1969-es szakmunkástörvény után életbe léptetett tantárgyi reform önmagában nem oldja meg a szakmunkásképzés strukturális problémáit, s az is bebizonyosodott, hogy még a gondok átmeneti enyhítésére sem alkalmas. Ez elsősorban a szakképzés szinte áttekinthetetlen differenciáltságának következménye volt, s annak, hogy nem volt pontosan meghatározva az egyes intézménytípusokkal szembeni elvárások rendszere. A vizsgálatok arra kerestek választ,

<sup>140</sup> 601. irattár. 72—17/1977., vö.: 54/1977.

<sup>141</sup> Ugyanott, lásd még: 72—2/1978.

<sup>142</sup> 601. irattár. 72—27/1977., 72—36/1977.

<sup>143</sup> CSMH. 1973. nov. 11. 5.

22. táblázat

A középfokú oktatás struktúrája az első évre beiskolázott tanulók száma alapján (kerekítve)

| Tanév   | Gimnázium |      | Szakközépiskola |      | Szakmunkásképző |      | Összesen |
|---------|-----------|------|-----------------|------|-----------------|------|----------|
|         |           | %    |                 | %    |                 | %    |          |
| 1950—51 | 17 100    | 25,9 | 18 800          | 28,4 | 30 200          | 45,7 | 66 100   |
| 1956—57 | 27 400    | 38,3 | 12 300          | 17,2 | 31 800          | 44,5 | 71 500   |
| 1961—62 | 38 400    | 35,9 | 16 800          | 15,7 | 51 600          | 48,4 | 106 700  |
| 1965—66 | 39 700    | 30,3 | 26 800          | 20,5 | 64 500          | 49,2 | 131 000  |
| 1970—71 | 31 200    | 22,5 | 30 300          | 21,8 | 77 200          | 55,4 | 138 700  |
| 1975—76 | 25 400    | 21,9 | 30 300          | 26,1 | 60 300          | 52,0 | 116 000  |

hogyan illeszkedhet be az oktatási struktúra egészében a szakoktatás úgy, hogy specifikumai megőrzésével mind visszafelé (általános iskola), mind pedig előre tekintve (felsőoktatás) intenzív kapcsolata alakuljon ki a rendszer egyéb területeivel.

Különösen lényeges volt a szakmunkásképzés helyzetének megnyugtató rendezése azért is, mert az általános iskola elvégzése után továbbtanulók zöme — 50—55%-a — ebbe az intézménytípusba került.<sup>144</sup> (22. táblázat) Ezért is foglalkozott vele kiemelt helyen az MSZMP KB. 1972. június 14—15-i ülésén, ahol *Az állami oktatás helyzete és feladatai* című előterjesztést — az oktatási reform programját — vitatták meg.<sup>145</sup> A határozat megerősítette, hogy a szakoktatás reformja elkerülhetetlen, s ennek első lépéseként kiállt az egységes, tagozat nélküli szakmunkásképzés mellett.<sup>146</sup> Ez gyakorlatilag biztosította — mint Vendégh Sándor kiemelte — „az egyes szakmák igényeihez jobban igazodó, korszerűbb, szélesebb alapú, egységesebb általános képzést és az integráltabb szakmai képzést. [A párthatározat után] a szakmunkásképzésben megkezdődtek a szélesebb szakmai alapozást és konvertálhatóbb szakképzést nyújtó szakmai tantervi reform munkálatai.”<sup>147</sup> Ennek részeként jelentősen csökkentették az oktatott szakmák számát, több szakmát összevontak és bővítették a szakmacsoportos (integrált) alapszakmai képzést. Az 1977-ben kiadott, 1980-ban életbelépő új OSZJ a korábbi 189 helyett már csak 128 szakmát tartalmazott.

1973. január 26-án a Minisztertanács határozatot hozott a szakközépiskolák, a szakmunkásképző iskolák és a kollégiumok tanácsi hatáskörbe való utalásáról. Az érintett tárcák egyeztetésének eredményeként ezek az intézmények 1973. szeptember 1-i, illetve 1974. január 1-i hatállyal a megyei (fővárosi) tanácsok irányítása és felügyelete alá kerültek.<sup>148</sup> Ez lehetővé tette, hogy a szakképzési intézmények ténylegesen beleillesszkenek az oktatási rendszerbe, hiszen a szakképzésen kívüli oktató-nevelő intézmények már régtől a helyi (városi, megyei) tanácsok művelődési osztályai alá tartoztak. Az intézkedés nemcsak azt biztosította, hogy az alsó- és középfokú oktatási intézmények munkája összehangoltabbá vált, hanem azt is, hogy — optimális esetben — a meglévő anyagi keretek fölhasználásával az egész oktatási struktúra működése racionálisabb lett.

Kedvező összhatásuk mellett azonban ezek az intézkedések a szakoktatási intézmények többségét — főként anyagi vonatkozásban — kedvezőtlenül érintették. A megyei költségvetésből ugyanis sok helyütt lényegesen kisebb összeggel részesül-

<sup>144</sup> Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. 1973. 137., Dr. Dobos Irma 1985. 12.

<sup>145</sup> Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. 23.

<sup>146</sup> Ugyanott, 67.

<sup>147</sup> Vendégh Sándor 1984. 206.

<sup>148</sup> Munkaügyi Közlöny, 1973. máj. 19. 102—110., 1973. jún. 15. 117—119.

tek ezek az iskolák, mint korábban, a szaktárcák felügyelete alatt: a pénzügyi racionalizálás többnyire a szakképző iskolák addigi költségvetését csorbitotta.<sup>149</sup>

Az oktatáspolitikai párthatározat nyomán végrehajtott másik lényeges változást, az egységes szakmunkásképzési rendszer bevezetését a Minisztertanács 2038/1973. (XI. 13.) sz. határozata rendelte el. A jogszabály értelmében az új forma szerint először az 1975—76-os tanévben iskoláztak be első osztályos tanulókat. A végrehajtás két ütemben történt. Az első fázisban, az 1975—76-os tanévtől még a korábban érvényben lévő tankönyvekből, de már az új tantervek és óratervek alapján tanítottak. Az első két év tapasztalatainak fölhasználásával átdolgozott új tankönyvek, segédanyagok, valamint — ahol szükség volt erre — a módosított tantervek és óratervek bevezetésére, tehát a reform kiteljesítésére az 1977—78-as tanévtől került sor.<sup>150</sup>

Az egységes szakmunkásképzés koncepciója abból indult ki, hogy az intézetekből továbbra is olyan fiatal szakmunkások kerüljenek ki, amilyent az adott szakma igényei megkövetelnek. Ebből következett, hogy a képzésben az egységesítés ellenére továbbra is megmaradt a differenciálás lehetősége. A szakmákon belül három alaptípust különítettek el, éspedig az elméletigényesebb 3 éves, a gyakorlatigényesebb 3 éves, valamint a rövidebb képzési idejű 2 éves szakmákat. Az ún. elméletigényesebb szakmák lényegében az 1970-től „B” tagozatra utalt szakmákkal egyeztek meg. A reform ennél lényeges változást nem hozott, sem az elmélet-gyakorlat arányában (40:60), sem pedig a tantárgybeosztásban. Itt kivétel a kémia, melyet ettől kezdve az anyag- és gyártásismerettel összevont szaktárgyként tanítottak. (23. táblázat) Az ún. gyakorlatigényes (korábban „A” tagozatú) szakmák oktatása alapvetően megváltozott. Az elmélet-gyakorlat aránya 31:69-ről 36:64-re módosult, mivel az egységesítés eredményeként a közismereti órák számát a „B” tagozat szintjén határozták meg. (Meg kell azonban jegyezni, hogy az új tananyag nem egyezett meg az egykori „B” tagozat tananyagával!) Az arányváltozás azt jelentette, hogy a három évfolyamra vonatkozó közismereti óraszám heti 8 órával növekedett, a szakmai elméleti órák száma viszont heti 2, a gyakorlati oktatási idő pedig összesen heti 7 órával csökkent. A szakelméleti órák csökkentését a legtöbb szakmánál viszonylag magas óraszámiban tanított anyag- és gyártásismeret, valamint szakrajz órák számának csökkentésével, egyes szakmáknál pedig az elektrotechnikának, mint

23. táblázat

Elméletigényesebb, 3 éves szakmák keretóraterve

| Tantárgy csoportok             | Heti óraszám |            |            | Összóraszám |               |     |
|--------------------------------|--------------|------------|------------|-------------|---------------|-----|
|                                | I.<br>33     | II.<br>33  | III.<br>33 | heti        | I—III.<br>évi | %   |
| Közismereti tantárgyak         | 10<br>(8)    | 10<br>(10) | 8<br>(10)  | 28          | 924           | 21  |
| Szakmai tantárgyak             | 8<br>(10)    | 8<br>(8)   | 10<br>(8)  | 26          | 858           | 19  |
| Elméleti oktatás               | 18           | 18         | 18         | 54          | 1782          | 40  |
| Gyakorlati oktatás             | 21           | 21         | 21         | 63          | 2075          |     |
| Év végi gyakorlat (6,5 hét)    | (42)         | (42)       | —          | (84)        | 546           | 60  |
| Elmélet és gyakorlat összesen: | 39           | 39         | 39         | 117         | 4407          | 100 |

<sup>149</sup> CSMH. 1980. nov. 20. 5.

<sup>150</sup> Kérdeznek az iskolák. Szakképzés. 1974. 5—6., Az új tantervek elé. 1975. 5.

24. táblázat

## Gyakorlatigényesebb, 3 éves szakmák keretóraterve

| Tantárgy csoportok             | Heti óraszám |           |            | Összóraszám |              |     |
|--------------------------------|--------------|-----------|------------|-------------|--------------|-----|
|                                | I.<br>33     | II.<br>33 | III.<br>33 | heti        | I—II.<br>évi | %   |
| Közismereti tantárgyak         | 10           | 10        | 8          | 28          | 924          | 12  |
| Szakmai tantárgyak             | 8            | 8         | 4          | 20          | 660          | 15  |
| Elméleti oktatás               | 18           | 18        | 12         | 48          | 1584         | 36  |
| Gyakorlati oktatás             | 21           | 32        | 28         | 70          | 2310         |     |
| Év végi gyakorlat (6,5 hét)    | (42)         | (42)      | —          | (84)        | 546          | 64  |
| Elmélet és gyakorlat összesen: | 39           | 39        | 40         | 118         | 4440         | 100 |

25. táblázat

## Rövidebb képzési idejű (2 éves) szakmák keretóraterve

| Tantárgy csoportok             | Heti óraszám |           |      | Összóraszám  |     |  |
|--------------------------------|--------------|-----------|------|--------------|-----|--|
|                                | I.<br>33     | II.<br>33 | heti | I—II.<br>évi | %   |  |
| Közismereti tantárgyak         | 12           | 12        | 24   | 792          | 28  |  |
| Szakmai tantárgyak             | 6            | 6         | 12   | 396          | 14  |  |
| Elméleti oktatás               | 18           | 18        | 36   | 1188         | 42  |  |
| Gyakorlati oktatás             | 21           | 21        | 42   | 1386         |     |  |
| Év végi gyakorlat (6,5 hét)    | (42)         | —         | (42) | 273          | 58  |  |
| Elmélet és gyakorlat összesen: | 39           | 39        | 78   | 2847         | 100 |  |

önálló tárgynak a megszüntetésével valószínűsíthető meg. A gyakorlati idő csökkenését az oktatásra fordítható idő jobb kihasználásával, az oktatás jobb megszervezésével kívánták kompenzálni.<sup>151</sup> (24. táblázat)

A kétéves képzésű szakmáknál (a makói iskolában oktatottak közül ilyen volt a hegesztő és a fényszóró-mázoló) az elmélet-gyakorlat aránya a korábbi 27,5:72,5 helyett 42:58 lett. Mindkét évfolyamban 6—6 órával, heti 12 órával nőtt a közismereti tárgyak óraszám, ennek megfelelően heti 7—7 órával (1—1 nappal) csökkent a gyakorlati oktatási idő. A tanulók mindkét évfolyamon három nap elméleti és három nap gyakorlati oktatáson vettek részt.<sup>152</sup> (25. táblázat)

Az egységes szakmunkásképzési rendszer életbe léptetésével gyakorlatilag lezárult az a közel két évtizedes időszak, amelyet leginkább az „útkeresés éve” megjelöléssel illethetünk. A lényegében máig érvényben lévő új oktatási rend bevezetésével nagyjából kiküszöbölődtek azok az ellentmondások, amelyek az emeltszinttel, illetve a hagyományos képzésben részesülő tanulók hátrányos megkülönböztetésével kapcsolatban fölmerültek.<sup>153</sup> Helyettük azonban hamarosan újabb problémák merültek föl, amelyek arra utaltak, hogy az egységes szakmunkásképzés — csupán egy rész-

<sup>151</sup> Balogh Béláné 1974. 8—11.

<sup>152</sup> Ugyanott, 9. Az egyes szakmák óraterveit lásd: Munkaügyi Közlöny, 1975. máj. 20. 104—127.

<sup>153</sup> Balogh Béláné 1975. 8—9.

területet érintő — koncepciója nem oldotta, nem oldhatta meg a képzés strukturális, a közoktatás egészének anomáliáiból fakadó gondjait. A szakoktatás rendszerének felülvizsgálata és újrászabályozása ezért a nyolcvanas évek elejétől ismét elkerülhetetlen feladattá vált.

## IRODALOM

- — —  
1973 Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Bp.
- Balogh Béláné*  
1974 Az egységes szakmunkásképzés koncepciója. Szakmunkásnevelés, 7. 8—11.
- Bán Géza*  
1968 Az emelt szintű szakmunkásképzésben végzett fiatalok továbbtanulásának tapasztalatai. Szakmunkásnevelés, 10. 1—3.
- Benedek András*  
1985 A szakképzés fejlődése, helyzete és problémái. Pedagógiai Szemle, 10. 1000—1008.
- Benke Zoltán*  
1959 Makói intézetünk a szocialista mezőgazdaságért. Iparitanulóképzés, 5. 11.  
1961 A kiegészítő gyakorlati képzés néhány problémája. Iparitanulóképzés, 2. 25—26.  
1963 Új módszerek a mezőgazdasági gépszerelő képzésben. Iparitanulóképzés, 10. 23—25.  
1965 A mezőgazdasági gyakorlati képzés korszerűsítéséről. Szakmunkásnevelés, 5. 18—19.  
1967 Tizenöt kérdés — figyelemre méltó válaszok. Szakmunkásnevelés, 3. 9—11.
- Csákó Mihály—Liskó Ilona*  
1982 A szakmunkástanulók viszonya a szakmához. Valóság, 8. 51—60.  
1984 Szakmai gyakorlat a szakmunkásképzésben. Valóság, 1. 55—62.
- Darvas Péter*  
1986 Gazdaságfejlesztés és szakoktatás. Igazgatási politika és vállalati stratégiák. Bp.
- Dobos Irma*  
1985 A gazdaság igényei a szakképzéssel szemben. Szakmunkásnevelés, 2.
- Dudás László*  
1966 Az üzemi képzés elemzése a gépi forgácsoló szakmában. Szakmunkásnevelés, 8—9. 19—22.
- Ferencz László*  
1970 A szakmunkásképzés reformjának óratervei. Szakmunkásnevelés, 1. 5—7.
- Hajdú József*  
1963 A világnézeti követelmények okozták a legtöbb gondot. Iparitanulóképzés, 5. 22—23.
- Halász Gábor*  
1984 Az oktatáspolitikai szerkezete a hatvanas-hetvenes években. Medvetánc, 2—3. 73—95.
- Havas Ottóné (szerk.)*  
1969 Szakmunkásképzés. Bp.
- Hencz Aurél*  
1962 A művelődési intézmények és a művelődésigazgatás fejlődése 1945—1961. Bp.
- Hercegi Károly*  
1973 Szakmunkások szakközépiskolája. Köznevelés, 43. 5—6.
- Hollósi Miklós*  
1966 Az emelt szintű szakmunkásképzés tapasztalataiból. Szakmunkásnevelés, 3. 3—4.  
1967 A műszaki fejlődés és a szakmunkásképzés korszerűsítése. Szakmunkásnevelés, 4. 5—8.
- Józsa Ödön*  
1969 Oktatás, szakképzés, gazdaság. Bp.
- Karácsonyi Béla*  
1961 Mezőgazdasági gépszerelők képzése a termelőüzemben. Iparitanulóképzés, 11. 29—30.
- — —  
1974 Kérdeznek az iskolák. Szakképzés. Köznevelés, 5. 5—6.

*Kincses Sándor*

1961 A mezőgazdasági gépszerelő-képzés sajátos feladatai. Iparitanulóképzés, 8—9. 45—47.

*Kováts Zoltán*

1984 Településszerkezeti és demográfiai viszonyok változásai Csongrád megyében 1945-től napjainkig és a további tendenciák. In.: Településszerkezet és társadalmi mobilitás a Dél-Alföldön a szocialista társadalom építésének időszakában. Szerk. Hegyi András, Szeged 27—41.

*Krisztián Béla*

1971 Gazdaságpolitika és szakmunkásképzés. In.: A magyar szakoktatás helyzete és problémái. Szerk. Sarkadi László. Bp.

*Kunert József*

1967 Az emelt szintű képzés néhány tapasztalata. Szakmunkásnevelés, 3. 1—3.

1969 A magyar szakmunkásképzés fejlődése és korszerűsítésének reformtervei. Bp. (kézirat)

*Nagy Lajos*

1975 Szakmai képzés, továbbképzés. Bp.

*Nemcsik Pál*

1958 Hogyan hasznosíthatják az iparitanuló-iskolák dolgozói az MSZMP művelődési politikájának irányelveit. Iparitanulóképzés, 12. 1—2.

*Pápai Béla*

1968 Korszerűsítési reformtervek a szakmunkásképzésben. Szakmunkásnevelés, 7. 1—6.

1969 A szakmunkásképzést korszerűsítő reform útja. Szakmunkásnevelés, 1. 1—4.

1971 A magyar szakmunkásképzés korszerű fejlesztése a pedagógia néhány időszerű feladatának vetületében. In.: A magyar szakoktatás helyzete és problémái. Szerk. Sarkadi László Bp.

1974 A gazdasági és társadalompolitikai fejlődés hatása a szocialista szakmunkásképzés alakulására (1945—1970). In: Munkára és pályára nevelés (Elvek, tapasztalatok, távlatok). Szerk. Ritoók Pálné. Bp. 115—134.

1975 Munkásnevelés — munkásképzés. Bp.

1962 Pártdokumentumok az ideológiai és kulturális munkáról. Bp.

*Pető Iván—Szakács Sándor*

1985 A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945—1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. Bp.

*Simon István*

1976 A szocialista szakmunkásképzés 25 éve. Pedagógiai írások. 21—31.

1969 A szakmunkásképzés korszerűsítésének reformterve. Bp. (kézirat gyanánt!)

*Szamos József*

1976 A szakmunkásképzés helye az iskolarendszerben. Pedagógiai Szemle, 9. 806—814.

*Tímár János*

1962 Közoktatás — szakképzés — tervszerűség. Köznevelés, 10. 299—300.

1975 Az új tantervek elé. Köznevelés, 34. 5.

*Vass Henrik (szerk.)*

1975 A Magyar Szocialista Munkáspárt kongresszusainak határozatai. Bp.

*Vass István—Ferencz László*

1966 A szocialista szakmunkásképzés megteremtése Magyarországon. In: A szocialista szakmunkásképzés kialakulása Magyarországon. (bibliográfia). Szerk.: Jakubovits Elek. Bp. 7—24.

*Vekerdy Tamás*

1966 Emelt szintű szakmunkásképzés. Köznevelés, 19. 733—734.

*Vendég Sándor*

1973 Szakközépiskola = Szakmunkásképző iskola. Köznevelés, 20. 7—9.

1974 Az első év mérlege. Szakoktatás. Köznevelés, 26. 18—22.

- 1984 A szakképzés a közoktatás rendszerében. Bp.  
 1985 Tanulmányok az alap- és középfokú szakképzésről 1961—1985. Gödöllő.  
 1986 A szakképzési rendszer fejlődésének történeti tendenciái. In: Szakképzés és nevelés. Szerk.: dr. Benedek András és dr. Földi Jenő. Bp. 10—39.

*Veress Judit*

- 1972 A magyar iskolarendszer fejlődésének vázlata (1945—1969). In: Mai iskolarendszerünk fejlődése. Bp. 26—63.

*Zsurzs Mária*

- 1978 Adalékok a magyar szakmunkásképzés történetéhez. Társadalomtudományi Közlemények, 4. 123—133.

## Facharbeiterausbildung in Makó zwischen 1956—1975

*Marosvári, Attila*

Im Aufsatz werden die Geschichte der Facharbeiterschule und die Veränderungen ihrer Organisation in der gegebenen Zeitspanne analysiert. Im ersten Abschnitt wird die sg. „Wirtschaftspolitik der Korrektur“ behandelt. Die Reformen der Fachausbildung im Rahmen dieser Politik hatten bedeutenden Einfluss auf die Organisation und Zweck der Ausbildung. Die Schule in Makó liefert ausgezeichnetes Beispiel zu den Bestrebungen und Massnahmen der Modernisierung der Ausbildung und zu den Forderungen der Schule. Folglich werden auch diejenigen Probleme hervorgehoben, die die Ausbildung belasteten.

Im zweiten Abschnitt werden die Umstände und Probleme der Einführung der Ausbildung vom erhöhten Niveau dargestellt. Die Form dieser Bildung hatte zum Zweck, mit der Erhöhung der Stundenzahl der Fächer von Allgemeinbildung die Offenheit der Ausbildung und die Möglichkeit zum Weiterlernen zu sichern. Die Erfahrungen aus Makó zeigen aber den Misserfolg: die Ausbildung vom erhöhten Niveau entsprach den Erwartungen nicht. Es ist damit zu erklären, dass die Studienzeit der Fächer von Allgemeinbildung die Stundenzahl der praktischen Kenntnisse stark limitierte. Demzufolge wurden aber besondere Anomalien verursacht. Die Fachkenntnis der Facharbeiter — wie dies zahlreiche Angaben aus Makó eindeutig bezeugen — war lückenhaft. Diese Lage wurde durch die Korrektur vom Jahre 1970 nicht verändert, obwohl unter Umständen des neu eingeführten wirtschaftlichen Mechanismus durch die schon marktorientierten Betrieben solche Facharbeiter gefordert wurden, die sich durch ihre konvertible Fachkenntnis den veränderten Verhältnissen hätten anpassen können. Diese dringende Anforderung hatte zum Zweck, die Fachausbildung wieder umfassend zu reformieren. Demzufolge wurde die einheitliche Konzeption der Facharbeiterausbildung neugestaltet und 1975 in die Schulen eingeführt. Im letzten Abschnitt werden die Umstände der Herausbildung und die wesentlichen Züge dieser Konzeption untersucht.

ÉREMTAN



# Egy pénzlelet sorsa Szőregen 1837-ben

NAGY ÁDÁM

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A műgyűjtés története erős szálakkal kötődik régiségeink értékének ösztönös vagy tudatos felismeréséhez, megbecsüléséhez. Ösztönös, amennyiben csupán a kincset, az aranyat vagy az ezüstöt tekinti értéknek, tudatos, ha ezen fölülemelkedve meglátja a régi tárgyakban a történeti dokumentumot, s megfelelő felkészültséggel megpróbálja belőlük kiolvasni a sok-sok rejtett információt.

A régi pénzek nemesfém anyaguk miatt mindig kellő figyelmet keltettek. Erről tanúskodik egy — szempontunkból — igen korai, 1494. július 10-én, Kolozsváron kelt oklevél, amelyben a király (II. Ulászló) magának követel egy 1491-ben, Szászsebesen előkerült pénzleletet. Így érvel: „...mindenfajta kincs a magyar királyság ősi és megerősített törvénye és szokásjoga alapján a királyt illeti és a felség fiskusába beszolgáltatandó...”<sup>1</sup>

A későbbi századokból egyre több adatunk van pl. olyan gyűjtőről, aki történetírói munkásságához is felhasználja régipénz-gyűjteménye tanulságait<sup>2</sup>; vagy ismerünk olyan főrangú érmészeket, akik numizmatikai szaktudásuk révén váltak ismertté határainkon túl is.<sup>3</sup> A XVIII—XIX. századból már sok egyházi<sup>4</sup> és főúri személységről<sup>5</sup> tudunk, akik tudatos gyűjtői tevékenységet folytatnak, tudományos ismeretszerzésre törekednek, tipizálnak, korrendet állítanak föl, működésük nyomán tudományos társaságok alakulnak.<sup>6</sup> A gyűjteményekkel kapcsolatos feljegyzések így fölöttébb hasznosak lehetnek pl. a feljegyzett lelőhelyek tekintetében. Minden egyes lelőhely bővíti ismereteinket.

A Csongrád Megyei Levéltár központi, szegedi levéltárában a rengeteg helytörténeti vonatkozású adat mellett, természetesen szinte ugyanannyi egyetemes értékű és érdekességű adat is található. Itt bukkantam a Szeged városi tanács 1837. évi iratai között egy, ebben az évben előkerült pénzlelet dokumentumaira.

Az évenként elkészített mutató szerint a pénzlelettel kapcsolatban három irat keletkezett: kettő az előkerülés leírásáról és a helyi intézkedésekről, egy pedig a

<sup>1</sup> Entz Géza: Középkori tudósítás kincsletről. Numizmatikai Közlöny (NK.) 66—67. (1967—1968) 98.

<sup>2</sup> Faludi Géza: Sámbock János éremgyűjteménye. NK. 32—33. (1933—1934) 89—91.

<sup>3</sup> Odescalchi Artur: Két főrangú magyar érmész a XVII. században. Két levél 1645-ből és 1563-ból. Századok, 7. (1873) 5 78—581.

<sup>4</sup> Szalay-Berzeviczy László: Egy magyar pénzgyűjtemény a múlt század elején. NK. 43. (1944) 50—51.

<sup>5</sup> Gárdonyi Albert: Széchenyi Ferenc gróf éremgyűjteményének megalapítása. NK. 3. (1904) 39.

<sup>6</sup> Jancsó Elemér: Aranka György tevékenysége a régi pénzek gyűjtése terén. NK. 42. (1943) 50—56.

további, felsőbb hatósági rendelkezésekről szól. Ez utóbbi sajnos nem volt fellelhető a jelenlegi irattárban.

Az ügyben az első kétoldalas levél 1837. április 5-én kelt, szó szerint és a korabeli helyesírással így szól:

„Bizonyos nevét titkolni kívánó Szőregi Lakos által az alól írt napon ugyantsak az alól írt Polgár Mester előtt fel jelentvén hogy e folyó holnap Sén ifjabb Bódi Péter, Lengyel Péter és Lengyel Imre a' mint a' Szőregi haszonbérbe ki vett uradalmi földéken nevezetesen pedig a' fekete Rétben kis Eéla irányában szántottanak, számosabb ezüst tallérokot leltek fel jelentés következtében szinte azon Polgár Mester az épen véle szemközt jövő öregebb Bodi Pétert a' dolog miben létéről meg kérdezte ki is nyíltan ki mondá hogy fia Péter ugy Lengyel Pál tsakugyan régi pénzeket találtak a miértis nyomon [nyomban] a hely színén megjelenvén leg előbb is azt tapasztaltuk hogy mostanság öregebb Bodi Péter által haszonbérbe birt uradalmi földön mintegy két négyszegölnyi darabka egy áso nyomnyira fel ásva légyen, ezt mink újra fel hányatván az ide /. alatt mellyekeltt két darab régi pénzt találuk jelen voltak ez alkalommal Szőreg helységének Bírája Kiss Pál Jegyzője Lovászi György nem különben öregebb Bódi Péter és Miletin Jakab.

Ezekután Szőreg helységében vissza térvén magunk elejbe idéztük Szeged Városából épen ekkor haza térő öregebb Bódi Péternek fiát Pétert és Lengyel Pétert az első azt nyilatkoztatta hogy a' mint a' kérdéses földön szántott az eke több darab régi pénzeket fel vetett a' mit ő a' körülötte szántogató Lengyel Péternek nyomon [nyomban] ki mondván ez is oda jött s így ő 25 darabokat Lengyel Péter pedig 11 darabot talált Hasonlóan beszélte elő ezen esetet Lengyel Péter is azt téve hozzá hogy közel azon helyhez hol a' pénzt találták ekéje égetett téglákra jutott a' szántás közt ott is nézegették a' tsoroslyával ha nints é valami el rejtve de semmit sem találtak a' mi annál nagyobb figyelmet gerjeszthet mivel a' fekete Rét emberi emléket haladó üdök olta mindég mély vízalatt fekvő föld volt, többnyire a' találók azt is előadták hogy a' pénzt nem rakáson hanem szétszórva találták a' mit bizonyít azon környül állás hogy az általunk talált két darab szinte nem egy helyen volt, vizsgálatunkból továbbá az is ki tüntt hogy a' pénz a' mit a' nevezettek leltek nem mélyen a' föld alatt hanem leg fellyebb tsak annyira lehetett a' mennyire az eke lent jártt. — Tapasztalásink folytában szükségesnek véltük a' hely színén a' Tekintetes Tanács további Rendeléséig öröket rendelni addig is pedig Bodi Péter által lelt 25 darabot •/•. alatt Lengyel Péternél találtakat pedig •///. alatt ide csatolván egyszersmind azt is jelentjük hogy Lengyel Péternek előadása szerént egy darabot az öttse Lengyel Imre elvesztett, s így 3). alatt tsak 11 darabot mutathatunk bé. —

Melleykről is az el rendelendők elrendelése végett tesszük ezen alázatos jelentésünket oly meg jegyzéssel, hogy a' találók a tőlük el vett pénzeket leginkább azért vissza adattatni kérik mivel ők azokat nem keresés hanem véletlen szerentse után lelték, s az esetet a' Helység Elöljáróinak is azonnal tuttukra adták. — Szegeden 5<sup>a</sup> Április 837. —

Petrovits János Polgármester  
Aigner Ferdinánd első szószolló  
Baurneid Ferdinánd szószolló”<sup>7</sup>

A szokás szerint hosszában összehajtott irat hátoldalára, kívül a következő megjegyzés, hivatalos feljegyzés van írva: „Minthogy ezen vizsgálatból az tettszene ki, hogy a' kérdéses pénzek nem egy helyen, hanem el szórva találtattak, és a' találók téglá

<sup>7</sup> Csongrád Megyei Levéltár; Szeged város tanácsa iratai 913/1837.

akásra is akadtak légyen, a' jelentő Küldöttség oda útasíttatik, hogy azon tájon az ásást és keresést tovább folytattatván valamint az eddig ki rendelt öröknek mérsékelt napi bérét a' Kamarási Tisztségénél kifizettesse, s ha a' szükség úgy kívánandja, újab-  
baknak ki állíttatását s ezek béreikk ki fizettetését is szorgalmazza egy úttal a' fentebb nevezett talállók földjeiben ezen ásások által szenvedett károsodást felbetsültett-  
vén, annak idejében a' tapasztalandókkal be jelentse, addig is pedig a' be mutatott 38. darab pénzke a' letételek Tárában meg tartatandanak. —

Szegeden 837<sup>ik</sup> évi Április 10<sup>én</sup> tartott Tanács Ülésből.”

Az irat 6-án érkezett a tanácshoz, ott 10-én tárgyalták az ügyet. E két dátum az iktatás számával még egyszer szerepel az ügyirat hátoldalán.

Az előkerült pénzekhez még további kincs találása reményében a helyi előljárók, úgy látszik, serényen közreműködtek. Erről tanúskodik a következő irat:

„Alól írottak ezen holnap 12<sup>én</sup> a Tettes Ns Tanátsnak meghagyása következtetésében, Tettes Torontál Vármegyében kebelezt Szöreg helysége határában az úgy nevezett Fekete Tói Rétségén, minekutánna az ezen földet szántás alá, árendában bíró jobbá-  
gyok közül egyiknek, nevezetessen Bodi Péternek földjén az eke által néhány da-  
rab Tallérok forgatattak volna fel — annak megvizsgálására hogy a már talált 30  
egynéhány darabokon túl ne talántán több is rejtezne, azt fel ástánk, hivatalossan ki  
küldve lévén — a Tettes Ns Tanátsnak engedelmissen jelentjük — hogy Kiss Pál,  
Szöreg helysége Bírája — Bolezlia Atyim s' Jova Péter Esküttel — Ilia Gyurka,  
Egyházi Mihály mint már ezelőtt ide kirendelt Strázsák — úgy Bodi Péter Bálint  
Antal, s' Lengyel Imre s' többeknek jelenlétében egynéhány ora hosszaig a kérdéses  
térseget imide amoda, néhány fél ölnyi mélységre is ásogatattván, az állitolag rejte-  
zendő kintsnek leg kissebb nyomára sem akadtunk. — Melyről is tesszük a Tettes  
Ns Tanátsnak ezen hivatalos jelentésünket. Szeged, 14<sup>e</sup> Április 837.

Petrovits János Polgármester

Kolb Ádám

Bauernfeind Ferdinánd szószóló”<sup>8</sup>

Ezen az iraton is olvasható egy rövid feljegyzés hátiratként, amelyet az iktatáskor írtak rá: „Ezen talált harmintz talléroknak fele a Ns Várost, mint a Szőregi Urada-  
lom birtokosát illetvén természetbe meg tartatni, fele pedig a találóknak vissza adatni  
rendeltetik; minthogy azonban Petrovits János Polgármester szóval azt jelentené  
hogy a találók ezen felét a kérdéses talléroknak folyó pénzzel fel váltatni kívánnák,  
ezt a feő Kamarás Tisztség eszközölni fogja. Szeged, ápr. 14. 837. tartott Tanács  
Ülés alkalmával.”

Ezek után érkezett egy levél, amelyet „a Tallérok eránt közben jött felsőbb Ren-  
delmény meg tartás végett számadó Uraknak ki adatni rend.” megjegyzéssel vezettek  
be a mutatóba, s amely sajnos pillanatnyilag nincs meg.<sup>9</sup> Érdemes azonban még így  
is figyelni a lelet sorsára, az ügyintézés menetére, néhány apró mozzanatra.

A szegedi határban előkerült pénzeknek hamar híre kelt. A szóbeszéd alapján a  
polgármester is még aznap tudomást szerzett a dologról, azonnal intézkedett is. Ta-  
núk jelenlétében megvizsgálta a helyszínt, s szerencsésen találtak is még két pénzda-  
rabot. Ezután öröket állított a területre, majd kikérdezte az ügy legfőbb szereplőit.  
A még aznap kelt jelentésében leírta mindazokat az információkat, amelyeket szemé-

<sup>8</sup> Uo. 978/1837.

<sup>9</sup> Uo. 1761/1837.

lyes tapasztalata alapján, ill. a vallomásokból szerzett. A leletkörülmények leírása — meglehetősen pontossággal — minden fontos kérdésre kiterjedt.

A tanács április 10-én tárgyalta a régi pénzekkel kapcsolatos teendőket. További kutatásokat rendeltek el a „kincs” reményében, rendelkeztek az örök és az ásatást végzők béréről is. A talált 38 db pénzt a „leletelek Tárában” őrizték. Az újabb, ezúttal eredménytelen keresésről négy nap múlva érkezett a jelentés. A tanácsülésen még aznap döntöttek az ügy végleges elintézési módjáról. A pénzek fele a városé lett, mint a földterület birtokosáé, a másik fele pedig valóságosan, vagyis forgalmi pénzben kifizetve a találokat illette meg.

Az iratokból sajnos nem derül ki a pénzek tényleges sorsa. Hová került, mi lett a város részével, és a másik, az akkori forgalmi pénzekkel kifizetett résszel? Nem tudjuk meg a leírtakból, hogy tulajdonképpen milyen korú és eredetű pénzekről volt szó? A dokumentumokat olvasgatva úgy érezhetjük, hogy az illetékes hivatal inkább a lebonyolítás jogi korrektségére ügyelt, a lelet történeti értéke alig érintette meg. Nyilván a korábbi gyakorlat alapján ezzel nem volt mit kezdenie, nem volt mit tennie. Bizony, árnyaltabb képet kaphattunk volna, ha a „felsőbb Rendelmény” tartalmát is megismerhetjük. Így azonban csak következtetni tudunk az ügy menetére, lényegére.

Az államigazgatás bonyolult, sokrétű feladat. Bonyolult már csak azért is, mert más és más az eljárás alapja Magyarországon, Erdélyben, s az osztrák polgári törvénykönyv hatálya alatt álló területeken. Az évek során a régiségek és műemlékek tárgyában több tárca rendelkezett, pl. a vallás- és közoktatási, a belügy és a pénzügy-minisztérium is. Természetesen az intézkedések mikéntjét az előkerülés helyén kívül befolyásolta az is, hogy melyik évben került elő a lelet.

Sajnos e témában a jogfejlődés részletes elemzése még nem történt meg, pedig bizonyára tanulságos lenne tudománytörténeti, vagy egyszerűen történelmi emlékeinkről való gondolkodásunk fejlődése, alakulása szempontjából is. Úgy tűnik, hogy kezdetben a jogszokás inkább a régiségek értékét, értékesíthetőségét tartotta szem előtt, inkább csak az épületek védelmére gondolt.

A magyarországi rendeletek hivatalos gyűjteményét rendszeresen 1867-től tették közzé. Már az első évfolyam kötetében olvashatjuk Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter rendeletét „a történelmi és régészeti épület-maradványok fenntartása tárgyában”. „...Minthogy pedig minden mívelt és történelmére tartó nemzet szent kötelemének ismeri: elődei munkásságának tisztos nyomait, a mennyire lehet, az enyészettől megóvni, s ez hazánkban és korunkban annál szükségesebb, mennél inkább tapasztaljuk, hogy a mit műemlékekből a múlt századok viharai megkíméltek, az újabb kor közönye végpusztulásnak indulni engedé ...”<sup>10</sup> Ebben a megfogalmazásban már érződik a kincsek — egyelőre az épületek — óvására, védelmére való törekvés azok kulturális, eszmei értéke alapján.

A következő évben belügyminiszteri rendelet született nem csak az építmények, hanem a régészeti tárgyak védelmére is: „A vasutak építésénél — sokszor érdekes, régészeti és belcsü, s nevezetesen a világ — s hazai történelemre nézve nagy értékű tárgyak ásatnak ki, melyek, mert megőriztetésükről vagy a hazai régiséggyűjtés részére való megszerzésükről senki sem gondoskodik, részint megsemmisíttetnek, részint a külföldre vándorolnak.”<sup>11</sup> Ezúttal a közlekedési minisztérium utasította a vasút-

<sup>10</sup> Magyarországi Rendeletek Tára. Pest, 1871. I. évf. 1867. évi rendeletek, 514—516. A magy. kir. vallás- és közoktatási miniszternek 1867. okt. 28-án 12 194. sz. a. kelt rendelete valamennyi közalapítványi gazdasági főtiszthez.

<sup>11</sup> Magyarországi Rendeletek Tára. Bp. 1884. II. évf. 1868. évi rendeletek, 18—19. A m. kir. belügyminiszteriumnak 1868. évi február 1-én 609. sz. a. kelt rendelete az ország valamennyi törvény-

építésben résztvevő embereit, hogy a leleteket jelentsék és őriztessék, nehogy megsemmisüljenek vagy elkallódjanak. „...Arra nézve azonban, hogy ezen intézkedés sikeres legyen, szükséges, hogy a törvényhatóságok a vasúti mérnököktől nyerendő tudósítás után a talált tárgyakról a pesti s kolozsvári muzeum igazgatóságát rögtön értesítsék, s a tárgyakat addig, míg ezen intézetek küldöttjei meg nem vizsgálják, őrizet alá vennék.

Úgy vagyok meggyőződve, hogy a közönség elismeréssel fogadja a közlekedési minisztériumnak a honi múzeumok érdekében tett intézkedéseit s azoknak sikerését előmozdítani, hazafiúi kötelességének tartandja.”<sup>12</sup>

1871-ben a pénzügyminisztériumtól érkezett körrendelet, amely kifejezetten az éremleletekről is szól: „Tapasztalván, hogy az éremleletek s az úgynevezett kincsek körüli eljárás, s az azt szabályozó rendeletek nemcsak a közönség, hanem a kincstári közegek előtt is vagy ismeretlenek, vagy ha azokról tudomással bírnak, szorosan nem követtetnek, mihez tartás s a (czim) alattas közegeinek kellő értesítése végett rendelem a következőket:

Törvényes szokásunk, számos királyi rendelet s az eddig követett gyakorlat szerint minden talált kincs: amelynek értéke 150 forintot túlhalad, egyharmad részben a kincstárt illetvén, s az éremleletek, valamint a talált kincsek körüli eljárás is — bármekkora értéket képviseljenek azok, tudományos régészeti szempontból tárgyalás s az érdekes daraboknak tudományos intézeteink részére való megszerzése végett a királyi kincstárnak fentartva lévén, mindazon esetekben, a midőn ily éremleletek vagy kincsek akár a kincstári közegek, akár pedig magán felek által találtaknak, azoknak kinyomozása s átvétele végett mindannyiszor haladéktalan intézkedések teendők, s annak utána jelentéstétel mellett a vezetésem alatti miniszteriumhoz azonnal felterjesztendők.

A jelentésben mindannyiszor kiemelendő: ki által? mikor? kinek a földjén? mely mennyiségben találtatott a kincs. Azon esetben pedig, ha ilyenmű éremleletek vagy kincsek találásáról az illetők által jelentés nem tétetnék, azok ellen alattas ügyésze közreműködésével a vizsgálatot azonnal indíttassa meg, s a fenforgó rosszhiszeműséghez képest bünyfenyítő eljárás alá vonassa és pedig necsak a találókat, hanem az ily kincsek vevőit is, kik mint gyanús áruk vevőit tekintetvén, a hazai bíróságok által eddig is bünyfenyítő eljárás útján a fenforgó esetekhez képest súlyosabban is büntetettek.

Utasítatik a (czím), hogy körülményeihez képest e részben a közönséget s különösen az alsóbb néposztályokat is felvilágosítani igyekezzék, figyelmeztetvén arra, hogy a találók eltitkolás esetében nemcsak az őket megillető részt veszítik el, hanem még nagyobb büntetésnek is kiteszik magukat.”<sup>13</sup>

A rendeletet az akkor hatodik évfolyamába lépő szaklap, az Archaeologiai Értesítő közölte tudós szerkesztője, Rómer Flóris kommentárjával együtt. Az 1837-es szőregi lelet ügyintézését végiggondolva láthatjuk, hogy a rendeletben valóban a korábbi gyakorlat fogalmazódott meg részben. A lelet értékét bizonyára nem becsülték 150 forintra, ezért csak kétfelé osztották, nem kellett harmadolni, hogy a kincstár is részesedjen. De lehet, hogy az a már előzőleg hivatkozott „számos királyi rendelet s az eddig követett gyakorlat” szelleme érvényesült, amelyet az osztrák polgári

hatóságához és az erdélyi kir. főkörmányszékhez, a történelmi és régészeti tárgyak megóvása tárgyában.

<sup>12</sup> Uo. 18—19.

<sup>13</sup> Arch. Ért. VI. (1872) 86—87. 47 711—1871. sz. Körrendelet a magyar kir. pénzügyminisztériumtól 1871. decz. 27-én az összes pénzügyigazgatóságokhoz, jószágigazgatóságokhoz és a selmeczi főbányagrófi hivatalhoz.

törvénykönyv 1846. március hó 31-én kelt „legfelsőbb elhatározása”-ban így fogalmazták meg és fektették írásba: „... a kincslelet az értékre való tekintet nélkül, a földtulajdonos és találó között egyenlő részben osztandó fel...”<sup>14</sup> Jelentős fejleménynek tekinthetjük, hogy az 1837-től eltelt idő óta felerősödött az az igyekezet, hogy a leleteket a tudományos intézetek felé tereljék. De ekkor már, 1871—72-ben a Nemzeti Múzeumon kívül több vidéki múzeum is létezett. A szakember persze — joggal — így is elégedetlen. Szenvedélyes lendülettel írja Rómer Flóris: „... Oka annak, hogy honi leleteink vagy külföldre vitetnek, vagy egyesek nyereszkesedésével nyilvános intézeteink részére oly méreg drágán szerezhetők meg, az, hogy az illető közegek a fenálló rendeleteket minden megyében és járásban más- és másképpen magyarázzák, és a leleteket egészen önkényűleg kezelik. Sok és gyűlöletes lenne mind azon eseteket felhozni, melyek e tekintetben gyakran csak évek után jönnek tudomásunkra, mikor halljuk, hogy jó hazafiaink vidéki szakférjaik segítségével a leletek javát kiválogatják, és külföldi éremtáraknak vagy régiséggyűjteményeknek jó nyereséggel eladják, a szemetet pedig utólagos bosszantásra a n. muzeumhoz juttatják...”<sup>15</sup> Rómer a törvényhozást szorgalmazta.

Az 1871. évi rendeletet mintegy megerősíti a belügyminiszter 1872. májusában kibocsátott rendelete, amelyet az erdélyiek kivételével az összes hazai törvényhatósághoz intézett, de a Rendeletek Tárában közzé nem tett.<sup>16</sup> E két rendelet fogalmazásbeli, árnyalatnyi különbségekkel szinte szószerint megegyezik.

1873-ban a magyar királyi pénzügyminiszter újabb kiegészítő rendelkezést intézett a főfémjelző hivatalhoz, miszerint semmiféle pénzt vagy régiséget ne olvasszanak be. Érthető és messzemenően méltánylandó a cél: „... hogy a numismatikai ismeretek terjesztése ne akadályoztassék, s a régészettel foglalkozó közönségnek régi érmek szerzésére minél nagyobb alkalom nyújtassék, jövőre nézve követendő szabályul az állíttatik fel: miszerint mindazon esetekben, melyekben a talált érmek vagy kincs 150 forintnyi értéke meg nem haladván, abból a kincstárnak a törvényes szokás értelmében semmi rész sem jár, a m. nemzeti múzeum és a budapesti m. kir. tudományos egyetem választási jogának gyakorlása után fennmaradó érmek ezentúl többé be nem olvasztatván (az említett intézetek által megtartott darabokért járó becserértékkel együtt) természetben fognak a jogosultaknak kiadatni, kiknek teljes szabadságukra hagyatik, hogy az érmek mikénti elárúsítása iránt kényük-kedvük szerint intézkedjenek. Ha pedig a talált kincs 150 frtnyi értéket meghaladna, abból a kincstár részére egy harmadrész levonandó: ezen egy harmadrész kielégítésére mindenk előtt a fentemlített jogosított intézetek által megtartott darabokért fizetett érték fordíttatik, s csak ha ez nem volna elegendő, fog annak kiegészítésére az érmek aránylagos része kiválasztani. A találó és földtulajdonos részei mindenkor természetben kiadatván, a kincstár részére a fentebbiek szerint netalán megtratatandó érmek sem fognak azonnal beolvasztatni, hanem azok a főfémjelző hivatalnál összegyűjtetvén, a főfémjelző hivatal által koronként, p. o. félévenként közárverésre bocsájtandók lesznek. Az árverésnél az érmek becserértéke vétetik alapul. Ha az árverésnek eredménye leend, az ezen begyűlendő összegek fognak azután szabályszerű módon elszámoltatni; ha pedig eredménye nem leend, vagyis ha az érmek egyáltalán nem, vagy csak részben árúsít-

<sup>14</sup> Belügyi Közlöny. Bp. 1902. VII. évf. 1902. évi rendeletek, 81. A belügyminiszter 21 780/1902. sz. a. T. vármegye alispánjához intézett rendeletében idézi.

<sup>15</sup> Arch. Ért. VI. (1872) 87—88.

<sup>16</sup> Belügyi Közlöny. Bp. 1902. 80—81. A belügyminiszternek ugyancsak 21 780/1902. sz. a. kelt, de Z. vármegye alispánjához intézett rendeletében idézi az 1872. évi május hó 19-én 14 136. sz. a. kibocsátott belügyminiszteri rendelet szövegét.

tatnak el, a fennmaradt rész azután — más mód többé nem lévén, — beolvasztatik...”<sup>17</sup>

A rendeletet lényegében egy magyarázó cikk keretében közölte Fridrich István, aki igen hasznos intézkedésnek tartotta. Mégis mintha Rómer Flóris aggodalmai bizonyultak volna valósabbaknak, szinte máig ható érvényességgel.

Végül is törvény 1881-ban született a műemlékek védelméről, gondozásáról lerombolás vagy bejelentés elmulasztása esetén büntetés kilátásba helyezésével.<sup>18</sup> Régi pénzek előkerülése kapcsán még 1902-ben is egyedi esetként, külön intézkedik a belügyminiszter, hivatkozva és idézve az 1872. évi rendelet szövegét.<sup>19</sup> Óriási léptekkel lépve bizonyára korszakos jelentőségű az 1949-ben hozott törvényerejű rendelet.<sup>20</sup> De ez már valóban egy egészen más szempontú vizsgálódást igényelne. Pillanatnyilag csak az volt a célunk, hogy felidézzük egy több, mint másfélszáz éves lelet sorsát s ennek kapcsán felvillantsuk és éllesszük történelmi emlékeinkért érzett mai felelősségünket.

### Schicksal eines Münzfundes in Szőreg aus dem Jahre 1837

*Nagy, Ádám*

Wir besitzen Angaben schon aus dem Jahre 1493 darüber, dass der Münzfund in Siebenbürgen als Schatz vom König nach alten Gesetzen und dem Gewohnheitsrecht erfordert wurde. In den darauffolgenden Jahrhunderten sind uns schon viele Geistlichen, Hochadeligen und Bürger auch dem Namen nach bekannt, die die Antiquitäten aufgrund und wegen ihres historischen Wertes sammelten. Sie sammelten vor allem Münzen und nebst anderen Angaben registrierten auch die Fundorte.

Im Aufsatz wird das Schicksal eines Münzfundes aus 1837 anhand archivalischer Quellen untersucht. Der Fundort war in einer Gemeinde bei Szeged, in Szőreg. Über die Sache disponierte der Stadtrat. Aus Mangel an Angaben wissen wir über die Art der Münzen nichts näheres. Der Fund wurde je zur Hälfte dem Feldbesitzer und der Stadt (bzw. dem Finder) zugesprochen.

Über die gefundenen Antiquitäten wurde erst 1867 im Zusammenhang mit den Baudenkmälern und später der Eisenbahn ein Gesetz verabschiedet.

<sup>17</sup> *Friedrich István*: A pénzügyi m. kir. miniszternek az érem- és kincsleletek ügyében kibocsátott legújabb rendelete. (1873. november 17-én 38 138. sz. a. kelt, s a m. kir. főfémjelző hivatalhoz intézett rendelet.) Arch. Ért. VII. (1873) 308—310.

<sup>18</sup> 1881. XXXIX. tc.

<sup>19</sup> Lásd 10. jegyzet.

<sup>20</sup> 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet.

# IRODALOMTÖRTÉNET



# Féja Géza és a Szegedi Fiatalok

LENGYEL ANDRÁS

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

## 1

A 20. századi magyar irodalomnak, ennek a bonyolult belső rétegződésű, különleges eszmetörténeti alakzatokat is bőven termő irodalomnak egyik legbizonytalanabbul — s legszélsőségesebben — megítélhető alakja ma kétségkívül Féja Géza<sup>1</sup>. Igazán nem is biztos, hogy hagyományos értelemben vett író ő, akinek munkásságára a fikciós próza s a fikcionalitás volna jellemző — inkább irodalomközéleti és társadalmi publicisztikája az, amely nevét és törekvéseit ismertté tette s amely a figyelmet ma is feléje fordítja. De e sajátos „közírást” java darabjaiban valami furcsa tűz, valami kemény benső eltökéltség hevíti („lobogó tűzű ige hirdető” ő, írta róla találóan, József Attila<sup>2</sup>), s szövegeinek szervező elve is többnyire az alanyi hangoltságú íróé, semmint a társadalomtudósé vagy a politikusé. Utóbbiakból (kivált a politikuséból) is volt benne, persze; nem is kevés. De sem társadalomtudós, sem politikus nem lett belőle soha — ezt tehetsége természete s a számára kínálkozó intellektuális szerep eleve lehetetlenné tette. Szerepe igazában a *militáns* ideológusé volt, aki mozgásteret keresve a változó körülmények között — egy nagy mentalitás- és eszmetörténeti korszakváltás idején — az újnak érzett tendencia mellé állt s tudatosan e tendencia kifejezője és elősegítője kívánt lenni.

E tendenciát, amelyet hívei a népi írói mozgalomnak, ellenfele valami völkisch felhangú narodnyikságnak, a semlegességre törekvő kortársak pedig új népiességnek neveztek, sokárnyalatú, heterogén s nem egy vonatkozásban amorf eszmetörténeti alakzatnak kell látnunk. Bár az utóbbi időben sok szó esett már róla<sup>3</sup>, mélyreható mentalitás- és eszmetörténeti földolgozása még nem történt meg. A kínálkozó tudományos megnevezés, a *populizmus* is<sup>4</sup>, amennyire segítség bizonyos részjelenségek megértéséhez, annyira — más vonatkozásban — félre is vezet. Hogy mekkora a tisztázatlanság, hogy a törekvés sok részlete mennyire kicsúszik még az eszmetörténeti elemzés hálójából, éppen Féja szélsőséges (bár sokszor informális módon zajló) megítélése mutatja<sup>5</sup>, személyét és munkásságát ugyanis, ha egyáltalán szólnak róla, jórészt ma is heves indulatok veszik körül. Ellenérvzés és megbélyegző elutasítás egyfelől, apologetikába csúszó magyarázkodás másfelől. Pedig írásai, ha következetesen

<sup>1</sup> Főjéről lásd újabban: Zimonyi Zoltán 1980—81., Zimonyi Zoltán 1982., Zimonyi Zoltán 1986a., Zimonyi Zoltán 1986b., Vigh Károly 1982., Barcs Sándor 1986., Tamasi Mihály 1986.

<sup>2</sup> Vö. Varga Rózsa—Patyi Sándor 1972., Bibó István 1986., Borbándi Gyula 1976., Borbándi Gyula 1983., Lackó Miklós 1975., Lackó Miklós 1981., Némédi Dénes 1985., Salamon Konrád 1980.

<sup>3</sup> A kategóriát Borbándi próbálta bevezetni (Borbándi Gyula 1976.), kísérletét, bár nem utasította el, nem is fogadta el a kutatás. Kivétel Bibó István 1986. 299. Vö. még uo. 569—570.

<sup>4</sup> Vö. főleg: Barcs Sándor 1986., Tamasi Mihály 1986. A szakirodalmi nyilvánosság alatt, értelmiségiek körében még szélsőségesebb s egyértelműen elutasító vélemények is vannak.

eszmétörténeti szempontokat érvényesítünk elemzésük közben, viszonylag jól leírható, karakterük viszonylag jól megrajzolható.

Írásai mindenekelőtt azt mutatják — s ezt a tárgyilagos elemző nem hallgathatja el —, hogy eszméi a mindenkori korszakváltásoknak, tehát az átmenetiségnek jegyeit viselik magukon. S mivel intellektuális kibontakozása meglehetősen ellentmondásos időszakban történt (amikor szétestek az addig szilárdnak hitt ideológiák), komolyabb elméleti-filozófiai képzettséget pedig nem kapott, gondolkodásbeli előföltevései és mintái elméletileg megalapozatlanok, morzsalékosak és elsődlegesen aktualitásokhoz kötődők voltak. Beállítódottsága gondolkodástörténeti forrásait még senki nem vette számba, de úgy látszik, nem a megelőző szakasz szocialisztikus-radikális irányzataiból, hanem — némileg visszahatásként is — a századvég liberális-nacionális vulgárpozitívizmusából táplálkozott, ehhez azonban erős szociális vonások társultak. Gondolkodása elsődlegesen nem analitikus-elemző, hanem közérzetkifejező; tudatos s öntudatlan törekvése egyaránt az értelmiségi középosztály érzületének s útkeresésének kifejezése. Mindez az *ideológus*, embereket, irányokat, aktuális helyzeteket és lehetőségeket *megítélő* és *minősítő* Féját hallatlanul sebezhetővé tette. Szilárd elméleti alapozás, mély filozófiai, művelődéstörténeti és társadalomtudományi műveltség híján *ítéletei közérzet-függökké váltak*. Mércéi pedig — gondolkodástörténeti szempontok híján — gyakran mentalitásbeliek lettek. Jelentős felismerései és súlyos tévesztései alapja egyaránt e gondolkodásmódban rejtett. S — a jobboldali totalitarizmus magyarországi előretörése idején — ezért válhatott olykor maga is előítéletek hangadóijává, „hamis realistává”.<sup>6</sup> (Ami azután értékelését máig szólóan beárnyékolta, egyes esetekben pedig végzetesen meghatározta.)

A harmincas évek elejétől kb. 1937/38-ig azonban meghatározóbbak voltak érényei.<sup>7</sup> Ebben a periódusban az ellenforradalom hatalomrajutatta rezsim kritikája, ellentmondásainak felszínrekerülése, szociális viszonyainak tarthatatlansága foglalkoztatta a közéleti, közösségi indítékú értelmiséget s e kritikai tendenciát Féja nemcsak kitűnően érzékelte, de elősegítette, sőt tevékenyen alakította is. Gondolkodásának ellentmondásai, bár megvoltak és alakították írásait, java műveiben mintegy zárójelbe kerültek ekkor. Tollát, jó érzékkel s nagy elszántsággal, a változtatásnak, az orientációváltásnak a szolgálatába állította, s a szemhatárába kerülő élettények eleve e — szükségesnek fölsimert — váltás erőterében nyerték el nála irányultságukat. Nem leírni, elemezni és mérlegelni akart ekkor sem, célja a változtatás előmozdítása lett s maradt mindvégig. Innen adódik, hogy ekkori írásaiban, a legjobbakban is, sok a publicisztikus, az agitatív, de innen adódik az is, hogy szinte mindenre s mindenkire fölfigyelt, s aki a változás irányába mozgott. Fölfigyelt új s nagyjelentőségű törekvésekre (pl. a Bajcsy-Zsilinszkyére, amelynek egy ideig zászlóhordozója volt), fölfigyelt egy sor visszás jelenségre, megváltoztatandó fejleményre és szemléletre — s fölfedezte a magyar társadalom legnagyobb strukturális gondját, a paraszttársadalom társadalomalatti helyzetét. Észrevette, hogy egy új társadalomszervezés, pontosabban: a társadalom önszerveződésének egy új lehetősége, bázisa rejtett a „népi Magyarországon”. Fő műve, a *Viharsarok* bár volt s van nála szakszerűbb, s jobb szociográfiánk, nem csupán egy az ily tárgyú művek sorában. Jelképpé lett, s alighanem e könyv vétette először észre az „országgal” (szerényebben, de pontosabban: a „politikával” és az értelmiség szinte teljes körével), hogy valami nagyon nagy baj van a magyar társadalomfejlődésben, s hogy strukturális váltás szükséges. A *Viharsarok* — minden tárgyi pontatlansága, publicisztikusan fölületes vonása ellenére —

<sup>6</sup> Ezt Zimonyi is elismeri: *Zimonyi Zoltán* 1986a.

<sup>7</sup> *Zimonyi Zoltán* 1986a.

önmagában is életmű értékű s joggal őrzi meg Féja nevét a magyar művelődéstörténet számára.

S mindemellett, publicisztikai küzdelme mellett Féja fölfigyelt a váltás potenciális kifejezőire és előmozdítóira, az új literátor értelmiség friss tehetségeire: Szabó Pálra, Sinka Istvánra s másokra. S cikkeivel, szervezőmunkájával is jelentős szerepet játszott ennek az új orientációjű, bár rendkívül sok árnyalatot képviselő értelmiségi vonulatnak a megszerveződésében. Hogy beszélhetünk a népi írók mozgalmoszerű föllépéséről, nem kis részben az ő érdeme (is); neki is számottevő szerepe volt benne, hogy a különböző s többnyire egymástól elszigetelt törekvések a harmincas évek közepére, második felére valamiféle laza vonulattá („szekértáborrá”) összeálltak, eszmétörténetileg is explicitté váltak.

Sajnos, Féja harmincas évekbeli tevékenységének részletes rajza, minden eddigi előmunkálat és kísérlet ellenére, még hiányzik. Filológiai alapozású, kellő részletességű előmunkálatok híján egyelőre még nem érzékelhető igazán széles körű kapcsolatkereső tevékenysége sem, amelynek célja pedig — kimondva, kimondatlanul — az erők tömörítése, az elszigetelten föllépő résztörekvések mozgalmá szervezése volt, s amely a Viharsarok elkészülte előtti időkben legalább olyan jelentős tétlenség számítható, mint java írásai.

E — kellően még föl nem tárt — kapcsolatkeresési „sorozatának” a része a Szegedi Fiatalokkal való megismerkedése, ill. a velük való néhány évi baráti-munkatársi kapcsolat is.<sup>8</sup> Ez a szál ugyan nem lett olyan fontossá sem Féja, sem a Szegedi Fiatalok, sem a korszak eszmétörténete szempontjából, mint Féja némely más kapcsolata, de rekonstruálása így is fontos anyagot szolgáltat mind az író pályájához, mind a népi írói mozgalom előtörténetéhez. S nyilvánvalóvá válik belőle, hogy a Szegedi Fiatalok, ez az egyetemi egyesületből sajátos elitszervezetté lett csoport igen jelentős szerepet játszott a *Viharsarok* megszületésében s így — elősegítve a korszak egyik jelképértékű művének létrejöttét — hozzájárultak a népi írói mozgalom országos jelentőségűvé válásához.

## 2

Féja Géza és a Szegedi Fiatalok kapcsolatának kezdetei homályba vesznek. A jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján nem tisztázható, mikor, hol s hogyan ismerkedtek meg. Annyi látszik bizonyosnak, hogy a kapcsolat viszonylag korai; valamikor 1930 végén, vagy 1931 elején találkozhattak össze.

Hogy ki kezdeményezte a kapcsolat felvételét, megintcsak nem tudjuk. A Szegedi Fiatalok — akkor még inkább a Buday György körül a Bethlen Gábor Körben szerveződő tanyai agrársettlemment résztvevői — rendszeresen figyelemmel kísérték Bajcsy-Zsilinszky lapjait (előbb az *Előőrsöt*, majd folytatását, a *Szabadságot*). Orientációkeresésükben e lapok — s értelemszerűen: az e lapokban dolgozók is — szerepet játszottak. Féjára tehát korán fölfigyelhettek. S fordítva is így lehetett: Gesztelyi Nagy László nevezetes 1928 márciusi szegedi előadása országosan a Bethlen Gábor Körre irányította a figyelmet.<sup>9</sup> Azt követően pedig, bár változó intenzitással, de lényegében folyamatosan hallattak magukról. Mint tájékozódása irányába esőkre, Féja is fölfigyelhetett tehát rájuk.

<sup>8</sup> Féja és a Szegedi Fiatalok kapcsolatáról, kapcsolatának tényéről először Csaplár írt: *Csaplár Ferenc* 1967. 43., 118. és 172. — A Szegedi Fiatalokról lásd: *Csaplár Ferenc* 1967., *Lengyel András*, 1986a., *Lengyel András* 1986b., *Lengyel András* 1987a., *Lengyel András* 1987b.

<sup>9</sup> *Csaplár Ferenc* 1967. 21., Vö. még: *Lengyel András* 1987a.

## Ne hagyjuk cserben a Bethlen Gábor Kört!

A szegedi ref. egyetemi és főiskolai hallgatók Bethlen Gábor Köre a „Magyar Út” című ifjúsági lap szerkesztőségével karöltve

május 2.-án, szombaton este 8 órakor

a Hungária-szálló nagytermében irodalmi estélyt rendez, amelyre Budapestről dr. Németh Imre országgyűlési képviselő vezetésével neves írók és művészek érkeznek városunkba (Szabó Ilonka operaénekesnő, Balla Péter hegedűművész, Féja Géza író. Szabó Lőrinc költő stb.)

A Kör vezetősége most jelenti, hogy önzellen és az ifjúság kulturális, szociális érdekeit szolgáló vállalkozásukat **a legnagyobb érdektelenség fogadja**, amely ha az utolsó pillanatban fel nem oldódik, fáradozásuk és szolgálatuk gyümölcse **a legteljesebb sikertelenség lesz.**

Ne engedjük megessni velünk, szegedi reformátusokkal az erkölcsi és anyagi kudarcnak ezt a szégyenét!

Megjelenésünkkel, jegyvásárlásunkkal álljunk az ifjúság mellé, hogy ne csalódjék bennünk!

Jegyek 1.50, 1 P.-ért előre válthatók a lelkeszi hivatalban és Bethlen Gábor Körben (Kárász-u. 15. sz.)

Jöjjünk el mindannyian, hívjunk másokat is.

Bizonyítsuk be újra, hogy mi, szegedi reformátusok egy családnak vagyunk a tagjai, akik egymás dolgai iránt felelősséget érzünk.

Ebben a reménységben maradtunk

Szeged, 1936 április 30-án

atyafiságos köszöntéssel:

Teleki Sándor s. k.

lelkész

Bakó László s. k.

lelkész

Dr. Bartók György s. k.

főgondnok

Dr. Széll Gyula s. k.

főgondnok

Annyi bizonyos, 1930 őszén Féja Szegeden járt, hogy cikket írjon a városról.<sup>10</sup> Hogy találkozott-e ekkor Budayékkal, nem bizonyítható, de tény: a hamarosan megjelenő 1931. évre szóló Szegedi Kis Kalendáriumból már kapott ismertetési példányt. S a Szabadság 1931. február 8-i számában ismertette is a kis füzetet. Ez az írás, melyet Féja csak nevének kezdőbetűivel jegyzett, jellegzetes újságreценzió, célja a figyelemfölvívás, nem a kritika. Két részlete azonban szempontunkból tanulságos. Az egyik: „A szegedi Bethlen Gábor Kör — írja a cikk elején Féja — évről évre kedves aprósággal lep meg minket: kis kalendáriummal, melyben régi gyökerű szegedi és környéki népdalok és Buday György népművészeti motívumokból épülő rajzai örvendeztetnek a piros és fekete napok között.”<sup>11</sup> Bizonyos tehát: valamiféle tájékozottsága már volt a körről. S munkájukat becsülte is, hisz az előbbi szöveget így folytatta: „A dalok jó része megérdemli, hogy népköltészetünk remekei közé kerüljön.” A cikk zárása pedig még inkább kifejezi Féja elismerését: „A szegedi Bethlen Gábor Kör különben is derék munkát végez, reálisan belekapcsolódott a szegedkörnyéki magyarság sorsába. Végre egy ifjúsági egyesület, amely előbb Magyarországot akarja átélteni és szebb napok felé vinni s nem azzal kezdi életét, hogy jó tanácsokat ad Közép-Európának. Munkájuk minden elismerést megérdemel.”<sup>12</sup>

Nem lehet kétséges: Féjának ez a véleménye, mely már mindenképpen személyes ismeretségen alapult, lett az alapja a további, mindinkább elmélyülő kapcsolatnak.

Ezt az ismertetést követően, bizonyára Féja gesztusát (is) köszönve ezzel, Buday levelet írt Féjának s új fametszeteiből is küldött neki.<sup>13</sup> Ezt a küldeményt — időpontját nem ismerjük, föltehetően 1931 tavaszán kerülhetett rá sor — Féja sokáig nem nyugtázta. Némi malíciával mondhatjuk, ő már 30 éves volt s évek óta tanár s újságíró, Budayék pedig akkor még csupán egyetemi hallgatók, körük pedig csak kicsiny egyetemi egyesület.

1931. december 4-én végül mégis válaszolt:<sup>14</sup>

*Kedves Barátom!*

*Ne haragudj, hogy csupán most felelek kedves leveledre s köszönöm meg fametszetedet, melyekkel igaz örömet szerezteél. Olyan kevés mozdulat történik itten, ami igazol, hát igazán jólesik egy ilyen szép fiatal nekilendülés. Csak menj ezen az úton, csakis így bírnak igazi emberi magasságra nőni, ha a mélyek minden nedvét fölisszuk.*

*Kritikámba sajnos sok sajtóhiba került. Én ugyanis még mindig vidéken tanárkodom, nincs rá mód, hogy legalább Pest-környékre helyezzenek s így hetente 1-2-szer tudok felmenni, ha tudok s bizony a keféket nem igen nézhetem át.*

*Szeretném, ha hosszabb hallgatásomat nem értenéd félre. Én mindig igaz szeretettel és hittel gondolok Rátok, de annyi egyéni baj szakadt rám ezalatt az év alatt, hogy a nyugalomnak már csak az emlékét ismerem. S emellett olyan végtelenül egyedül vagyok — kupecmorál s klikkuralom ma a magyar csillag s akikkel igazán együtt tudom magam: Ajtay Miklós, Nyíró, Tamási, Tamás Mihály mind távol vannak.*

<sup>10</sup> Féja Géza: Fekete ország.

<sup>11</sup> [Féja Géza] F. G.: Szegedi kiskalendárium. Előőrs, 1931. febr. 8. 2.

<sup>12</sup> Uo.

<sup>13</sup> Buday levele nem maradt fön, de léte kikövetkeztethető Féja Budayhoz írott, 1931. dec. 4-i leveléből. Vö. alább.

<sup>14</sup> Féja e levele — s több további, Budayhoz írott levele — Buday György Szegeden őrzött fiataalkori iratanyagában található; tulajdonosuk dr. Buday Margit ny. főorvos, aki lehetővé tette számomra az anyag tanulmányozását és fölhasználását. (A levelek lelőhelyére a továbbiakban így hivatkozik: Buday-iratok.)

*Szegeden is jártam ősszel, de csak 1 rövid napra, ezért nem tudtam érintkezést keresni Veletek, az ismerősök lefoglaltak. Ha azonban lehetséges lesz, a karácsonyi szünet végén, tehát jan. 3—8 közt lenézek, újra rá szeretnék mutatni a szegedi tanyák poklára! Jó lenne tudnom, hogy ezidőtájt ott lesztek-e? Igen kedves volna, ha mielőbb megírnád.*

*Fölötte kíváncsi vagyok az ottani fiatalságra. Itt Pesten van 3-4 ember, akiben feltétlenül bizom s jó tudni, hogy hol s kire lehet számítani, mert hátha már holnap megnyílik számunkra az út és egy kettőre szükség lesz a fiatal szellem gárdájára.*

*Soraidat várva szeretettel öllelek*

*Féja Géza*

*1931. dec. 4.-én.*

*Esztergomtábor  
fiúnevelő otthon*

E levél önmagáért beszél, két dolgot, szempontunkból, mégis érdemes kiemelni beiőle, mert a későbbiekben fontosak lesznek. Az egyik: Féja magányossága, ill. magányosságérzete. Ez alighanem az egyik ok volt, amiért figyelme a szegediek felé fordult: potenciális harcostársakat látott bennük. A másik: szellemi életünk eseményeit (sőt kicsit a sajátját is) Féja mozgalomcentrikusan értelmezte; mint levele egyértelműen mutatja, a „fiatal szellem” előretörésére készült, kapcsolatait óhatatlanul is e szemszögből, a majdani népi írói mozgalom megszerveződése szemszögből mérte föl.

Sajnos, forrásaink esetlegessége miatt egyelőre nem tudjuk eldönteni, sor került-e 1932 januári — beharangozott — szegedi látogatására. A Buday—Féja-levelezésben ennek nincs nyoma s a szegedi lapok sem szólnak róla. Mégis valószínű, hogy Féja ekkor járt Szegeden s Budayékkal is találkozott. Féja ugyanis az év tavaszán előadást tartott a Bethlen Gábor Körben, márpedig az előadást elő kellett készíteni: az előadásban meg kellett állapodni, a rendezvényt elő kellett készíteni s meg kellett szervezniük. S mivel Buday egységesen megmaradt levelezésében nincs ennek semmi nyoma, joggal föltételezhetjük, hogy a szükséges megbeszélésekre élőszóban került sor.

Akárhogy volt is, annyi bizonyos, 1932. május 21-én Féja Szegeden járt s este 6 órai kezdettel előadást tartott a Bethlen Gábor Körben. Szerepléséről a Szegedi Új Nemzedék másnap be is számolt:

„A XIX. és XX. század magyar problémáiról beszélt előadásában Féja Géza — írta a lap. — A XX. század nagy magyar megrekedését a XIX. század bűnének tartja. A XIX. század második fele letért a fejlődés, a szükségszerű haladás útjáról. 1867 nem bírta megvalósítani 1848 nemzeti felszabadulását, de a szociális felszabadulást megvalósíthatta volna. Rámutatott arra, hogy a föltörekvő polgárság 1918-ban nem tudta megoldani a magyar problémát. De ugyanúgy az ellenforradalom is képtelen volt rá. Az egyetlen reménység már csak a föltörekvő parasztság. Rámutatott az új nagy népi tehetségekre: Szabó Pálra, Sinka Istvánra és Sértő Kálmánra. Kérlelhetetlen földreformot, új kultúrpolitikát és szociálpolitikát sürgetett. A fiatalság számára pedig az organizációs munkát jelölte meg az egyetlen kivezető útnak.”<sup>15</sup>

A Szegedi Új Nemzedék névtelen tudósítója, zárásként, azt is megjegyezte: „Féja Gézát pompás előadásáért szünni nem akaró tapssal ünnepelte a hallgatóság”.<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Féja Géza előadása Szegeden. Szegedi Új Nemzedék, 1932. máj. 22. 5.

<sup>16</sup> Uo.

# Szabadság

Felelős szerkesztő: vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE

SZERKESZTŐSÉG  
ÉS  
KIADÓHIVATAL

Budapest, 1932. június 14.

Telefon: J. 34-9-36.  
VIII. Baross-u. 47. III.

Kedves Barátom!

Ugy szerídat mint a küldött igen szép metszetet igaz örömmel vettem és melegen köszönöm. Azóta Telnai Gáborral, Mont Ferivel és Radnóty Miklóssal is beszéltem. Nagyon örülök annak, hogy a Bethlen Gábor körrel összetestvéresedünk, konoly és igaz erőgyarapodást jelent ez nekünk. Mint a Szabadság legközelebbi számából látni fogod: "össze" magyarán munkát kezdünk. A magyar haladó fiatalság legértékesebb elemei mind hozzánk jönnek, mi vagyunk ma itt a kristályosodás pontja. Ha sikerül a legelenőbb anyagi eszközöket előteremtésem, akkor a legrövidebb idő alatt kiépítem a falusi szeminaryumokat és egy öntudatos művelt paraszt-fiatalságot fogunk tudni szervezni.

Ani a kiadandó füzetnek tervét illeti, a nyáron negyven és szeptember elejére leküldöm Nektek. A fiatal írókalan kialakulását tárgyalná 1920-tól a paraszt írókig. Terjedelme legfeljebb akkora lenne mint Mont Feri könyvéé, amely különben igen szép és színvonalas munka. Igen köszönöm, hogy ez ügyben is gondoltatok rá.

E hó végén egy-két napra lenyegyek Szegedre dorozsmai utarral kapcsolatban és feltétlenül felkereslek benneteket. Ha Pestre jönnél adj kérlek alkalmat egy találkozásra. A szerkesztőségben meghívják.  
./.

Az előadás ténye nemcsak a kapcsolat elmélyülése, szorosabbra válása miatt bír jelentőséggel — bár szempontunkból kétségtelenül ez a legfontosabb. Látnunk kell azt is, az előadásra a Szegedi Fiatalok mozgalmának külön történetében kritikus időben, sőt fordulóponton került sor. Alig valamivel korábban, április elején zárta be ugyanis a rendőrség a szegedi Hétvezér utcai Munkásotthont, ahová a szerveződésekben lévő Szegedi Fiatalok — a Bethlen Gábor Kör intellektuális és politikai avantgardja — is rendszeresen eljártak, s ahol, közvetlen kapcsolatban az illegális kommunista párttal, féllegális munkát végeztek.<sup>17</sup> A Munkásotthon bezárása, s az ezzel párhuzamos letartóztatások, amelyek a Szegedi Fiatalokat ugyan elkerülték, lezárták Budayék e mozgalmi periódusát, s az illegális kommunista párttal való laza — s bizonyos jelek szerint nem is teljesen felhőtlen, bár emberenként más- és másként átélt — kapcsolatuknak is végét jelentették. Történetüknek e munkásmozgalommal összefonódott epizódja mégis tartós eredményt is hozott: a Szegedi Fiatalok ettől kezdve mindenképpen a *baloldal* részesei voltak, s különböző előjelű illúzióik zömét egyféle erős kritikai attitűd, a „mi vagyunk az igazi baloldal” tudata váltotta föl.<sup>18</sup>

Féja szegedi előadása így két szempontból is tünétértékű. 1. Úgy látszik, az újrarendeződő Szegedi Fiatalok benne, törekvéseiben szövetségest láttak, olyan író, akivel érdemes kapcsolatot tartani. 2. Féja pedig — s talán ez sem véletlen — éppen e radikalizálódott-tudatosodott csoporttal kötött szorosabb szövetséget, ami őt is jellemzi.

Mindenesetre tény: Féja szegedi látogatásakor már a *megváltozott, tudatosabbá és kritikusabbá lett csoportra akadt rá*. Sajnos, előadásáról csak annyit tudunk, amennyit a Szegedi Új Nemzedék rövid és fölületes tudósítása mond róla. Csak valószínűsíteni lehet, hogy az előadásban is, az előadást megelőző s követő szűkebb körű beszélgetésekben is (ilyenek ugyanis rendszeresek voltak a Szegedi Fiatalok körében), Féja rendszer-kritikája dominált. Másképpen ugyanis elképzelhetetlen az, ami Féja egy későbbi — június 14-i — leveléből kiderül: Féjáék (azaz a Szabadság köre) s Budayék „összetestvéresedtek”.<sup>19</sup> „Nagyon örülök annak — írta Féja —, hogy a Bethlen Gábor Körrel összetestvéresedünk, komoly és igazi erőgyarapodást jelent ez nekünk.” S leveléből az is kiderül, megállapodtak egy Féja által írandó s a Szegedi Fiatalok által kiadandó füzetéről. Ez, a levél szerint, a „fiatal irodalom kialakulását tárgyalná 1920-tól a paraszt írókig. Terjedelme legfeljebb akkora lenne mint [a] Hont Feri könyvéé”,<sup>20</sup> *A színjátéké* (1931), amelyet már a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma jegyzett.

Ez egyértelműen figyelemre méltó fejlemény; a közös kiadvány terve mindenképpen a szövetségvallás gesztusa volt.

Érthető tehát, hogy a szegedi előadást követően (de még június 14-e előtt) a Szegedi Fiatalok keresték a „találkozást” Féjával. Tolnai Gábor, Hont Ferenc és Radnóti Miklós június 10. körül Budapesten találkozott Féjával s közös dolgaikról tárgyaltak. Megbeszélésükről Tolnai beszámolt Budaynak; leveléből tudjuk, hogy Féjával a közös munkáról s Féja tervezett füzetéről tárgyaltak<sup>21</sup>. Valamikor ekkoriban, de még Tolnaiék megbeszélése előtt, Buday György is levelet írt Féjának (ez sajnos megintcsak nem maradt fenn) s levelében metszeteiből is mellékelte egyet.<sup>22</sup>

<sup>17</sup> Csaplár Ferenc 1967. 76—82., Lengyel András 1986b.

<sup>18</sup> Lengyel András 1986a. A „mi vagyunk az igazi baloldal” érvelés fölbukkan a Szegedi Fiatalok levelezésében, így pl. Tolnai Gábor egy valamivel későbbi Budayhoz írott levelében is. (Buday-iratok.)

<sup>19</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1932. jún. 14. Buday-iratok.

<sup>20</sup> Uo.

<sup>21</sup> Tolnai Gábor — Buday Györgyhöz, Bp. 1932. jún. 15. Buday-iratok.

<sup>22</sup> Vö. Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1932. jún. 14. Buday-iratok.



Féja következő, június 14-i levele Buday levelére volt válasz. Ebben ő maga is szólt a pesti találkozásról („Azóta [ti. a szegedi látogatás óta — L. A.] Tolnai Gáborral, Hont Ferivel és Radnóti Miklóssal is beszéltem” — írta). De fontosabb, hogy levele szövetségvállalásuknak újabb dokumentuma. Azon túl, amit eddig már idéztünk belőle, kiderül belőle az is, hogy Féja maga is kereste az együttműködés lehetőségét. Az „összetestvéresedésről” szóló passzust érdemes immár teljes összefüggésében is idézni: „Nagyon örülök annak — írta ugyanis Féja —, hogy a Bethlen Gábor Körrel összetestvéresedünk, komoly és igaz erőgyarapodást jelent ez nekünk. Mint a Szabadság legközelebbi számából látni fogod: őszre nagyarányú munkát kezdünk.”<sup>23</sup> A magyar haladó fiatalság legértékesebb elemei mind hozzánk jönnek, mi vagyunk ma itt a kristályosodás pontja. Ha sikerül a legegységesebb anyagi eszközöket előteremtetem, akkor a legrövidebb idő alatt kiépítem a falusi szemináriumokat és egy öntudatos művelt parasztfiatalságot fogunk tudni szervezni.”<sup>24</sup> Féja tehát a Bajcsy-Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párt ifjúsági tagozatának, a Márciusi Fiataloknak munkájába kívánta bevonni őket.

De ígérte ekkor a már említett közös kiadvány kéziratát is: „Ami a kiadandó füzetnek tervét illeti, a nyáron megírom és szeptember elejére leküldöm Nektek.” S levelében azt is ígérte, e „hó végén egy-két napra lemegyek Szegedre dorozsmai utammal kapcsolatban és föltétlenül felkereslek benneteket.”<sup>25</sup>

Sajnos nem tudjuk eldönteni, betartotta-e ígéretét. Buday mindenesetre június 27-én válaszolt Féjának (sajnos, ezt a levelet sem lehet jelenleg föltalálni)<sup>26</sup> — a szegedi látogatásra nyilván addig nem került sor.

A következő pár hónapról, a kapcsolatot illetően, nincs adatunk.

Tudjuk azonban Budayék körében is, Féjával is sok minden történt ezekben a hónapokban, s e változások kihatottak a kapcsolat alakulására is.

A nagyobb, a mélyrehatóbb változás a Szegedi Fiatalok körében történt.<sup>27</sup> Buday György 1932 koraőszén leköszönt a Bethlen Gábor Kör elnökségéről s ezt követően immár formálisan is létrehozta a régebb óta formálódó, de ekkortól a körhöz csak lazán, személyeken keresztül kapcsolódó, lényegében attól szervezetileg is elkülönülő s teljes autonómiával élő Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát. Ez nemcsak a köri tagok s a kör körül tömörülők legjavának koncentrációját, egyetlen elit csoporttá szerveződését jelentette, de az új szervezet funkciójának az addigi köri szerepektől eltérő meghatározását is. A Művészeti Kollégium az addigi agrársettlemment munka helyére — részben kényszerből, részben belső fejlődés eredményeként — a tudományos és művészeti földolgozó munkát s a könyvkiadást állította. Az egyetlen, aki a hagyományokat folytatta s a legtovább, kb. 1936/37-ig settlement-munkát végzett, Tomori Viola volt. Az új kör elnök, Ádám László révén ugyan a Művészeti Kollégium háttérzágának egy ideig még megmaradt a kör, a Művészeti Kollégium tagjai ettől fogva zömmel már egyéni tudományos és művészi munkát végeztek. A parasztságtudatát persze folytatták; Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Tomori Viola tevékenysége elsősorban erre irányult, s részenergiáját Reitzer Béla és Gáspár Zoltán is erre fordította. De maga a kollégium mozgató embere, Buday György is mind fontosabbnak tekintette fametszői munkáját. S hagyományait így elsősorban egy más síkon, földolgozó-propaganda tevékenység formájában kívánták folytatni.

<sup>23</sup> Féja itt a Márciusi Fiatalok munkájának megkezdésére utal. Vö. Sebestyén Sándor 1988. 87–100.

<sup>24</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1932. jún. 14. Buday-iratok.

<sup>25</sup> Uo.

<sup>26</sup> A levél tényéről Budaynak Féja jún. 14-i levelére írott följegyzéséből tudunk.

<sup>27</sup> Lengyel András 1986b., Lengyel András 1987b., valamint Ádám László és Tomori Viola szíves közlései.

E változások is közrejátszottak abban, hogy — a jelek szerint — Féja terve, ti. a Szegedi Fiataloknak a Márciusi Fiatalok közé való „beintegrálása”, nem valósulhatott meg. De maga a Márciusi Fiatalok mozgalmának kiépítése is rosszabbul haladt, mint ahogy Féja tervezte: nagy áttörést ekkor még nem lehetett csinálni. Valószínűleg ennek fölismerése, egyoldalúságaik, gyöngeségeik tudatosulása készítette Féját arra, hogy érdeklődését, energiáját a mind sűrűbben föltűnő ún. parasztírókra, pályakezdésük megkönnyítésére fordítsa. Ekkor elsősorban az akkor föltűnő Sinka István útját próbálta megkönnyíteni. Ez ügyben nemcsak több cikket írt (vö. pl. *Új költőt...* Szabadság, 1932. máj. 1., *Segítség!* Szabadság, 1932. jún. 26., *Parasztírók előretörése*. Erdélyi Helikon, 1932. 7. sz. 504—505.), de parasztsággonceptiója is mélyült, s olyan összetevővel — a parasztság mint a történelem alanya — bővült, amely elkövetkező évei: pályája legjelentősebb s legpozitívabb szakasza motorjává válhatott. „Újra és újra mondom — írta *Új költőt* című cikkében —, a parasztság felszabadítása, a parasztság legjobbjainak az ország élére való állítása csak használni fog a magyar kultúra ügyének is. Hiszen a parasztság nem csupán egy elnyomott, feltörekvő osztály, hanem valósággal új nép, ő az eltorzított, hamupipőke-sorsra jutott, eltagadott és ezerszer megölt magyar arc, amely most csodálatosan tisztulni és szépiülni kezd. S azok a génuszok, melyek belőle jönnek, nem egy zárt osztályréteg kis előcsahosai, hanem egy új népindulásnak, egy új honfoglalásnak, új magyar életformának a prófétái. S olyan friss, harmatos világkép árad az írásaikból, mintha most kerültek volna ki a Teremtő kezéből. Itt a bizonyíték: Sinka István vésztoi juhász himnusza a Naphoz és elégiája a nagyszerű halálról. Népi alkotások, mert a magyarság legmélyebb gyökereiből indultak útnak, de azt is hirdetik, hogy ebből a különös népi gyökérrendszerből már egyetemes szépségű s »nagyon messzire látó« fák kezdenek nőni. A parasztírók egyre sűrűbben *feltűnő sora vallja, hogy a magyar parasztság mindenre érett már. Arra is, hogy új politikai egyéniséget lássanak benne, arra is, hogy új kultúrközösség legyen.*”<sup>28</sup>

Amit itt Féja fölismer, akkor is fontos, ha szem előtt tartjuk a tényt: fölismerését változatlanul Szabó Dezső nyelvén, tehát aránytévésztesékekkel s mitologikusan tudta csak megfogalmazni. Írói tragédiája ez — de az inadekvát, s ezért torzító nyelv eszmetörténeti következményei már egy másik történet részei.

### 3

Mindkét változás: a Féjaé s a Budayéé is lényegesnek bizonyult. Megalapozta valódi együttműködésüket, valódi — s nem csupán deklarált — szövetségüket, hisz a változások révén egy realisabb pozíció jött létre bennük.

Jellemző, hogy maga a kapcsolat is nem az akkor még illuzórikus mozgalmiság, hanem az eszmei tisztázódás, az útkeresés vonalán mozgott. S első lépésként Sinka István fölfedezését szolgálta.

Féja ugyanis valami ok, talán érdeklődése változása és mélyülése miatt, tervezett dolgozata megírásával nem készült el az ígért időre, sőt hírt sem adott magáról. Amikor pedig október 19-én levelet írt Budaynak, kézírata helyett egy teljesen „új” tervvel, Sinka fölkarolásának ötletével állt elő.<sup>29</sup>

<sup>28</sup> *Féja Géza: Új költőt.* Szabadság, 1932. máj. 1.

<sup>29</sup> *Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1932. okt. 19. Buday-iratok.*

*Kedves Barátom!*

Igazán röstelkedve írom e sorokat, de annyi munka szakad rám, hogy remélem nem fogsz nehezteni. A kérdéses tanulmányt nem tudtam egészen megcsinálni s így legfeljebb új esztendőre szállíthatnám. Azonban van egy indítványom. Bizonyára ismered Sinka István néhány versét. Abszolút tehetség s egy szegény vésztői juhász, aki végtelen nyomorban írja a munka és a teremtés himnuszait. Ő az első igazi magyar himnusz-író. Elküldötte nekem mintegy 20—25 válogatott versét, nem volna-e lehetséges ezeket úgy kiadnotok, hogy én egy 10—12 oldalas tanulmányt írnék melléjük. Szép és komoly értékű füzet lenne. És egy-két hét alatt nyélbe üthetnénk az egészet. Én csupán Sinka István számára kérném azt, hogy bocsássatok rendelkezésemre 80 példányt belőle, melyeket itten általam szerzett előfizetőknek adnék s a begyűlt teljes összeget a 3 gyermekével együtt nyomorgó Sinka Istvánnak küldeném. Ezenkívül körül-belül 15 példány kellene a pesti sajtó számára, én ugyanis gondoskodnék arról, hogy a lapok és folyóiratok írjanak róla. Komoly irodalmi tett volna ez és igen kérek, hogy tudósíts melőbb vajjon véghez vihető-e.

Mindnyájatokat meleg barátsággal ölel:

Féja Géza

Minden ötletszerűség ellenére nagy jelentőségű terv körvonalazódott itt. Nem egyszerűen egy verseskötet megjelentetéséről, még csak nem is pusztán egy jelentős költő elindításáról van szó. Egy művelődéstörténeti fordulat egyik fázisa készülődött itt.<sup>30</sup> Egy nem ideológiatermelő réteg, a parasztság ideológusként való megszólalásának lehetősége: a parasztírók (akik valóban parasztok voltak s parasztként írtak) föltünedezése, tendenciaszerű jelentkezése művelődéstörténeti jelentőségű aktus. Nemcsak azért, mert a népi írói mozgalom egyik lendítő erejét s mintegy eszmei igazolását adták. Azért is, s elsősorban azért, mert — ha mutáló hangon, ha zavarosan, ha letisztulatlanul is — egy „történelem alatti” réteg önállósodó s öntudatosodó egyéniségei léptek be velük a magas kultúra létrehozási folyamatába.

Nem tudjuk, választolt-e mindjárt az ajánlatra Buday, s ha igen, mi volt válasza. Az azonban bizonyos, nem egészen egy hónap múlva, 1932. november 12-én a Nemzeti Radikális Párt Szegeden zárthelyi nyilvános taggyűlést tartott, amelyen — Bajcsy-Zsilinszky Endre társaságában — Féja is megjelent.<sup>31</sup> Ekkor Féja minden bizonnyal találkozott a Szegedi Fiatalokkal: Budayval s talán Tolnai Gáborral. Ekkor (ha addig nem történt meg) valamiféle provizorikus megállapodás is születetett Sinka verseinek kiadásáról; legalább ennyi: „küldd el a verseket s aztán meglátjuk”. Féja ugyanis ezt követően, de közelebbről meg nem határozható időben elküldte a verseket Tolnai Gábornak,<sup>32</sup> aki a Szegedi Fiatalok művészeti ügyekben illetékes titkára volt.

Sajnos, források híján, nem tudjuk rekonstruálni a kiadás körüli tárgyalásokat. Annyit tudunk, a Szabadság 1933. február 12-i számában — *Új népköltési gyűjtemény* címmel — Féja ismertette az Ortutay gondozta s Buday illusztrálta *Mondotta Vincze András...* című új kötetüket, amely nyíri és rétközi balladákat, betyár- és juhásznótákat tett közzé. Féja Ortutayt is, Budayt is, a kötet „sűrű poétai tökéletességét” is

<sup>30</sup> A parasztság autochton eszmei fejlődéséről nincs összefoglaló földolgozás (bár mára nagy terjedelmű néprajzi irodalom született). A paraszti írásbeliségnek e folyamatban játszott szerepéről fölfogásomat lásd: Lengyel András 1985. 65—69.

<sup>31</sup> Vö. Szegedi Új Nemzedék, 1932. nov. 4., nov. 9. és nov. 11.

<sup>32</sup> Vö. Buday György — Féja Gézához, Szeged, keltezetlen (1933. máj. 30. előtt). Indigós másolat. Buday-iratok.

dicsérte, ennél is jellemzőbb azonban, hogy a könyvet kiadó csoportot már így értékelte: „A szegedi fiatalok művészeti kollégiuma pedig munkásan és bátran mutatja az utat az egész magyar fiatalságnak.”<sup>33</sup>

Tolnai azonban vizsgái miatt késett a válasszal, a Sinka kötet kiadásának ügye megállt. A kéziratra, ill. a kiadás lehetőségére — jókora késéssel, valamikor 1933 májusában (de mindenképpen május 30. előtt) — végül Buday reagált. Levelének indigós másolata szegedi iratanyagában megmaradt, így — bár a missilis változat elveszett vagy lappang — betekinthetünk elképzeléseibe. Buday — néhány személyes jellegű apróságon túl — a könyv kiadásáról ezt írta:

„A Sinka versek kiadásának ügye azért húzódott annyira, mert Kollégiumunk ezidőszertől meglehetősen súlyos anyagi válságon ment és megy keresztül. Mióta a Bethlen Gábor Kör kis helyiségei szűknek bizonyultak a különböző kollégiumok és csoportok számára s mi külön helyiséget bérelünk, erre is volt kiadásunk, azután egyszerre sajtó alatt lévén (s ép a napokban megjelenő) két tanulmánykötetünk<sup>34</sup> (Gáboré, mely 10 ív, Baróti Dezsőé Juhász Gyuláról, mely 4 1/2 ív) anyagi fedezetének előteremtése igen-igen sok gondot okozott. Így ebben a percben komolyan nem is foglalkozhatunk újabb kiadvánnyal. Azután meg az első 10 könyv sorrendje és kézírata előre elkészült s ezért is nehéz volt valami jó megoldáson okoskodnunk. Most azonban — néhány napja — sikerült dűlőre vinni a dolgot s ha nincs ellenetekre most a nyáron ki tudnók hozni a könyvet, mintegy két ívnyi verset és kurta bevezetést. Sokkal többre azért nem mernénk vállalkozni, mert — mint tudod — kizárólag előfizetők gyűjtésével fedezzük kiadásainkat s minden kapitál nélkül állunk s ha nyomdánk olcsón is dolgoznak, fizetni csak kell nekik. Mecenásunk pedig dolgaink, törekvéseink és a mai potensek jellegzetességeinek egybevetése alapján természetszerűen is tesszik: egyáltalán nincs. Persze, ha lehetne valahonnét pénzt szerezni azzal, hogy azt a bevételek sorrendjében törleszthessük, az egészen más volna. Ilyen ember, aki már szinte maecenásnak számítana, — sajna — nem akad azok között, akiknél az anyagi javak összpontosítvák.

Így is azt kell kérnünk Tőled, hogy Magad is tégy meg mindent a könyv előfizetői táborának biztosítására. Egészen bizonyos, hogy olyan új körzetben volna alkalmas előfizetőket szerezni, ahol eddigelé még a mi előfizető-ívünk nem sokat szerepelt. Hogy ez mit jelent, akkor tudod, ha arra gondolsz, hogy mi immár kilencedszer meggyünk lényegében ugyanahhoz az állandó kis szegedi s környéki gárdához előjegyezteni, nem szólva arról, hogy ebben a tekintetben hozzánk számít az is, amikor nem saját kiadványunk nevében, de Berczeli vagy Bálint Sándor barátaink könyve részére kérünk előjegyzést. — A versekről most egyelőre nem írok, bírálatuk és részletes megvitatásuk még nem történt meg, de páran olvastuk s egyetértünk Veled abban, hogy meg kell jelenniök s így szívesen segítenék ebben mi magunk.

Mielőtt továbbmennénk tehát, kérünk szíveskedj meggondolni, hogy Te és esetleg a NRP [= Nemzeti Radikális Párt — L. A.] hány előfizetőt tudnátok egybe gyűjteni, ha a könyv pl. aug. 1-én, vagy szept. 1.[-]ére megjelenne. Ár kb. 2 P, ha sok előfizetőre lehet számítani, akkor valamivel kedveznénk az előfizetőknek. Kiadványaink példányszáma 800, ezt is ennyiben, vagy ezerben állapítanánk meg.”<sup>35</sup>

E hosszú és részletes, a Szegedi Fiatalok kiadói tevékenységébe bevilágító levél egyszerre mutatja a Szegedi Fiatalok kiadói tevékenységének valamennyi gondját —

<sup>33</sup> *Féja Géza*: Új népköltési gyűjtemény. Szabadság, 1933. febr. 12.

<sup>34</sup> *Tolnai Gábor*: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933., *Baróti Dezső*: Juhász Gyula. Szeged, 1933.

<sup>35</sup> Buday György — Féja Gézához, Szeged, keltezetlen (1933. máj. 30. előtt). Indigós másolat. Buday-iratok.

és a reményt, hogy talán mégis kiadható, megjelentethető a Sinka-kötet. Féja — bár Buday elég súlyos nehézségekről szólt — a reményt hallotta ki a válaszból. Május 30-i válasza csupa bizakodás:<sup>36</sup>

Budapest, 1933. máj. 30.

Kedves Barátom!

Igaz örömmel vettem soraidat. Sajnos Arany-ballada-illusztrációidat nem kaptam meg — bár igen érdekelne — [,] a „Mondotta” illusztrációi fölötté szépek voltak s folytonos fejlődésről tanuskodtak. A magam laikus szemével írtam is róluk a kötetről szóló kritikámban.

Ami a Sinka-kötetet illeti [,] minimum 200 előfizetőt össze tudok hozni, de remélem 3—400-at is el tudok a kötetből helyezni. Nagy érdeklődéssel várják híveink mindenfelé. Úgy gondolom: legalább 40 verset kellene adnunk s én 2—3 oldalnyi előszót írnék hozzá. Sinka falujában, Veszton már is 60 előfizető jelentkezett.

Sinka szegény 3 gyerekes juhász — állás nélkül, s így igen fontos volna reá nézve a dolog anyagi része. Lehetséges volna az, hogy kiadásaitok megtérülése után a teljes jövedelem vagy annak nagyobb része az övé lenne? Írj kérlek erről mielőbb, hogy a dolgot elindíthassam.

Beszélek a Vkm-mel is, hogy a népkönyvtárakba nem vennének-e át belőle.

Soraidat mielőbb várva igaz  
barátsággal ölel  
híved

Féja Géza

P. s.: Az előfizetés-ügy ne nyugtalanítson, elintézem.

Ez a levél azt sejteti: Sinka könyve sínre került, az akadályok elháríthatók. Ám végül — miért, miért nem — mégsem így történt. A *Himnuszok Kelet kapujában*, Sinkának ez az első verskötete nem a Szegedi Fiatalok kiadásában jelent meg. Mi történhetett? — legfőljebb találgathatjuk. Több mindenre gondolhatunk. Így arra: talán Féja mégsem tudta előteremteni az előfizetőket. Talán a terjedelemben nem tudtak megegyezni. Talán a versek Művészeti Kollégium-beli „részletes megvitatása” zárult kedvezőtlen eredménnyel (ilyenre máskor<sup>37</sup> is volt példa). Esetleg valami személyes- esetleges dolog akadályozta meg a kiadást.

Annyi biztos: a kötet dolgát Buday és Féja előszóban, személyes találkozás alkalmával rendezhette el; a könyv további sorsával foglalkozó levélváltásnak nincs nyoma egyikük hagyatékában sem. S az is biztos, a kiadás elmaradása nem fordította szembe Féját a szegediekkel: nem lett harag az ügyből.

#### 4

Sőt. 1933. november 5-én a Szabadság terjedelmes kritikát hozott Buday addigi legjelentősebb művészi vállalkozásáról, az Arany János balladáihoz készített famentsorsorozatról. E kritikájában Féja természetesen magukról a balladákról is írt, de viszonylag részletesen méltatta Buday grafikáit is. A Szőke Panni, a Vörös Rébék,

<sup>36</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1933. máj. 30. Buday-iratok.

<sup>37</sup> Vas István verskötete pl. Radnóti Miklós elutasító „lektori véleménye” miatt nem került kiadásra a Művészeti Kollégiumnál.

a Tengeri hántás illusztrációit emelte ki, majd így folytatta: „Elsőrangú művészi teljesítmény a »Bor vitézhez« tartozó kép. Az előtérben a szép mátka áll, kezének mozdulata végső elhatározásról beszél, szépséges arcának vonásaiba pedig egy rettentő ízt kever a készülődő halál. Zács Felicián föllobogó alakja, a belső kintől feldobott V. László, a Szondy két apródjának arcán tükröződő halálrémség egyként felejtethetetlenek. Külön meg kell emlékeznünk a »Bot bajnok özvegyének« illusztrációjáról. A kép túlnő a ballada határain s az árvaság és elnyomottság egyetemes ívű kifejezése lesz.” S a méltatást azzal zárta: „Az Erdélyi Szépművés Céh igazán nem talált volna méltóbb művészt, mint Buday Györgyöt, kinek minden újabb teljesítménye arról vall, hogy csúcsok felé siető ember.”<sup>38</sup>

Két héttel később, november 19-én a *Szegedi téka...* című cikkében pedig Féja újra szólt szegedi barátairól — s megint elismerően. A debreceni szellemi élet törekvéseiről írván megjegyezte: „E sorokat csupán bevezetésképpen akartam írni, mert tudatni akarom a debreceniekkel és mindenkivel, hogy Szegeden hasonló célkitűzésekkel harcol egy maroknyi csoport. Mindnyájan ismerjük Buday Györgynek és a szegedi fiataloknak a munkásságát. Buday György a szegedi néplélek egész világát hozta egy magosrendű művészi síkon, a szegedi fiatalok pedig sokféle kezdeményező munka közepette elkezdték a néplélek értékeinek gyűjtését s emellett komoly népnevelői munkát is folytattak. [...] Nagy dolgok ezek, mert néhány szegedi agyvelő rájött végre arra, hogy miképpen lehet a vidéki magyar városból igazi kultúr-központot csinálni.”<sup>39</sup>

Valószínű, hogy ekkoriban, 1933 második felében, 1934 elején a kapcsolat csak alkalmi személyes — s így nehezen tetten érhető — találkozások révén élt tovább, — praktikus, közös munka ekkor nem adódott.

1934 februárjában, talán a hónap elején, Buday — Zolnai Béla egy cikkén fölmérgesedve — levelet írt Fájának. A levél főleg Buday és Zolnai viszonyával foglalkozik, néhány bevezető passzusa azonban szempontunkból is érdekes. „Géza lelkem — írta ekkor Buday —, megint meglehetősen megszakadt közöttünk a kapcsolat. Én ugyan nemrégiben elküldöttem volt neked a BOOK of BALLADS c. legújabb kötetemet, melynek az a célja, hogy összefoglalja munkáim egy jellegzetes csoportját és elsősorban a határon túl bemutassa. Teljesen új benne az a 7 székely népballada illusztráció, melyek a 3-ik ciklust teszik. Ezeket azután csináltam, hogy Pestről visszajöttem. Hogy tetszik a kötet? Egy lapot legalább írhattál volna, Géza, hogy megkaptad. A csekély példányszám miatt alig pár példányt küldöttem szét tp.-ként s ezek címzettjeinél egyike lett volna a legfontosabbaknak épen a Te véleményedet hallanom. — Elküldöttük azután az idei Kis Kalendáriumunkat is, melyet nagyon nehéz körülmények között tudtunk csak megjelentetni. A derült égből pottyant le végül is egy kis pénz, mely a meglehetősen nagy előállítási költségeket fedezte. Erről sem írtál egy szót sem, sőt — bár eddig minden évben megtetted — a Szabadságban sem ösmertetted. Tudom, hogy el vagy foglalva alaposan, de azért kérlek, ne hanyagolj el ennyire bennünket.” Van a levélhez utóirat is, ez megint kapcsolatukkal foglalkozik: „Áronka (Tamási Áron — L. A.) Pesten van még? Nem tudod a címét? A közeli napokban vsz. felmegyek néhány napra: szeretnék mindkettőtökkel találkozni.”<sup>40</sup>

Buday e tervezett pesti útja valami miatt elmaradt, Pesten ekkor nem találkoztak. Féja szociografikus érdeklődésének fölerősödése azonban újabb közös munkára adott alkalmat. Féja ugyanis 1934 elejétől már készült a *Viharsarokban* összegzett

<sup>38</sup> Féja Géza: Arany János balladái. Szabadság, 1933. nov. 5. 10.

<sup>39</sup> Féja Géza: Szegedi téka... Szabadság, 1933. nov. 19.

<sup>40</sup> Buday György — Féja Gézához, Szeged, keltezetlen (1934 februárja). Indigós másolat. Buday-iratok.

országgrész-fölmérő munkára. S leveleiből kiderül, bár ekkor még talán maga sem tudta, hogy tájékozódó útjai eredményeként könyvet ír majd, a probléma már foglalkoztatta s e szociográfiai riportútjait a Szegedi Fiatalok segítségével szervezte meg s bonyolította le.

A kezdeteket e vonatkozásban 1934. február 27-i levele dokumentálja.<sup>41</sup>

Budapest, 1934. február 27.

Kedves Gyurkám!

*A jelzett könyvedet sajnos nem kaptam meg. Néz[z] utána kérlek, hogy elküdték[-]e és melyik címemre. Végtelenül sajnálom mert fölette érdekelne és feltétlenül írnék róla. Azért nem írtam eddig mert minden héten esedékes volt Szegedre való leutazásom. Végre e hét szombatján le is megyek [,] légy szíves értesíts arról, hogy melyik szálloda tiszta, és olcsó. Azután beszélni akarok mindenkiel, aki a szegedi tanya-kérdésről adatokat stb. bír adni. Természetesen a legnagyobb diszkrécióval fogom kezelni az ügyet, legyetek meggyőződve. Legjobb lenne ha szerdán este valamelyik kis korcsmában összehoznád mindazokkal, akik ebben az ügyben segítségemre lehetnek. Légy szíves tudasd, hogy melyik korcsmában lehetne összegyűlni.*

*A viszontlátásig igaz barátsággal ölel*

igaz híved:

Féja Géza

E gépelt levélbe azonban nem fért bele minden, Féja több utóíratot írt hozzá ceruzával. A levél alján, bal oldalt ez áll:

Ps.

*Légy szíves levelem vétele után egy lev. lapot írni!*

FG.

*Azt is írd meg Gyurkám, hogy mi a jelzett szálló címe!*

FG.

A jobb oldalon, a névalírással pedig ez olvasható:

*P. s. Légy kegyes Tunyoghy Csapó Jánossal is tudatni a korcsma címét s Ádám-nak, meg a fiúknak is szólni.*

*Tunyoghy címe: Somogyi u. 12.*

*Címem: Budafoki út 14. IV. 2. Lehetőleg úgy légy szíves válaszolni, hogy pénteken megkapjam.*

S jutott még utóírat a lapszélre is:

*Szombaton d.u. az 5431-es gyorssal érkezem.*

Meglehetősen kapkodó tehát ez a levél, sok ötletszerűséggel. De sok információt is ad Féja terveiről. Mindenekelőtt jelzi, Féja valóban komolyan és széleskörűen akart tájékozódni. Az egyik utóíratban emlegetett Ádám: Ádám László (sz. 1911), ő volt Buday utóda a Bethlen Gábor Kör élén; mint köri elnök részt vett a Művészeti Kollégium munkájában is. Mezőtúri parasztyerekként kellő „előiskolával” a kezdetektől részt vett az agrársettlement munkájában; „tanyai ügyekben” cikkei is jelentek meg. Érdemes volt tehát vele találkozni. A „fiúk” valószínűleg a Művészeti Kollégium tagjait jelentik, bár nem lehetetlen, hogy Féja a kör, tehát a csoportosulás tagjaival is beszélni akart. Tunyoghy Csapó János a helybeli magángimnázium igaz-

<sup>41</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1934. febr. 27. Buday-iratok.

gató-tulajdonosa volt; érdekes, de egyelőre megmagyarázhatatlan Féja iránta való érdeklődése. Az a tény, hogy tudta szegedi címét, arra vall, régebb óta ismerte s tartotta vele a kapcsolatot.

Buday Féja levelére március 1-én válaszolt, ez kiderül Féja levelének borítékjára írt soraiból. Sajnos, ez a válasz megintcsak lappang. De úgy látszik, segítséget ígért Fájának. Féja, már Buday lapjának ismeretében, azonnal, még Szegedre érkezése előtt újabb levelezőlapot küldött Budaynak:<sup>42</sup>

*Péntek este*

*Kedves Gyurkám!*

*A Magyarországot most Zilahy veszi át, oda kell riportokat írjak. 2 riportra való érdekességet kell meglátnom s megtudnom. Vasárnap estig tudok ott maradni. Szombat este feltétlenül beszélni szeretnék a fiúkkal s 1-2 tanyaszakemberrel. Vasárnapi programunkat majd megcsináljuk.*

*Köszönöm gyors és kedves soraid.*

*Öllelek*

*Géza*

E március 2-i levelezőlap némileg visszalépés és leszűkítés. Csökkent Féja szegedi tartózkodásának tervezett ideje s közvetlen célja is csupán két riport nyersanyagának összegyűjtése lett.

Bizonyos azonban, hogy 3-án végül mégis megérkezett Szegedre. Hagyatékában fennmaradt Buday *Book of Ballads* című kötete, e dedikációval.<sup>43</sup>

*Féja Gézának ezt a második példányt is meleg szeretettel dedikálom s személyesen adom.*

*Szeged, 1934. 3. 3.*

*Buday György*

Hogy Féja e kétnaposra tervezett látogatása alkalmával mint végzett, létrejött-e a szombatesti nagy beszélgetés s a vasárnapi tanyai „kiszállás”, nem tudjuk.

Elképzelhető, hogy „csak” egy nagyobb helyzet- és feladattisztázó beszélgetésre került sor. Valószínűbb azonban, hogy vasárnap, tehát március 4-én Tápéra, az „ösiségbe rekedt” Szeged melletti faluba is kijutottak. A Magyarország március 10-i (tehát időközben megjelent) számában ugyanis Féja cikket írt *Nincs Szegeden boszorkány?* címmel s ebből kiderül, Buday Györggyel, Tomori Violával s néhány más szegedi fiattal ekkoriban Tápén járt. A cikk — szempontunkból fontos — kezdése ez:

„Szegeden legelőbb Buday Györgynek, a kitűnő rajzolóművésznek műhelyébe sietek. A szegedi fiatalok nagyszerű munkát végeztek a környék népe között. Elsőnek kezdték meg az országban a szociográfiai gyűjtést s komoly program alapján láttak neki a népnevelésnek, míg valami félreértés meg nem akasztotta munkájukat.” Majd így folytatja: „Hatalmas anyagot terítenek elém: valóban terített asztal ez, [az] új magyar fiatalság tervei, szándékai fekszenek előttem. Most fog megjelenni riportkönyvük [Kárász Judit szociofotó könyvét emlegeti itt Féja — L. A.], egy sor szöveg sem lesz benne, csupa fénykép, de ezek aztán rengeteget beszélnek. Az egyik oldalon a város, a másikon a tanya életének képei. Legújabb mintájú gyermekkocsi

<sup>42</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, keltezetlen (Bp. 1934. márc. 2.) Buday-iratok.

<sup>43</sup> A dedikáció ismeretét az író fiának, Féja Endrének köszönöm, aki lemásolta ezt számomra.



a szegedi korzón s vele szemben: rozszant esernyő alatt fekszik a barázdában a parasztcsecsemő.”<sup>44</sup>

A cikk folytatásából az is kiderül, a szociofotó könyv egyik képe, a „tápéi boszorkány” kapcsán mentek ki Tápéra. „Tomory Violával s az »agrársettlement« többi tagjával megyek (nincsenek sokan!) — írja erről Féja. — Viola fölötté népszerű itten, nála van letétben a község minden titka. Kitörő örömmel fogadják:

— *A magasságbéli Úristen hozta kisasszonyt.*

Hozzárohannak a parasztasszonyok s *megcsókolják előbb a kezét, aztán az arcát.* A kemence padkájára ül s maga mellé húzza az apró öregasszonyt, aki oly kényesen libeg a padka szélén, mintha eladó lány lenne.

Viola szabadkozik, hogy régen volt itt, de *Amerikában járt, most jött haza.*

— Hát arra télen is járnak a gályák? — kérdi Anna néni.

Nehezen hiszi:

— *Ott nem fagy be a Tisza?*

A hiúságát kezdjük simogatni, hogy éppen hozzá jöttem Pestről s »magam se szívéllem« mindig az orvosokat.

Azt is hozzát teszi Viola, hogy régi ismerőse vagyok.

— Azt sejtöm, hogy nem úgy szedte föl — feleli még mindig bizalmatlankodva.

Ortutay Gyula kitűnő néprajzi gyűjtést végzett Szabolcsban, ő már tud a »tálto-sok« nyelvén. Anna nénit is megszólaltatja.”<sup>45</sup>

A cikk nagyobbik, döntő része természetesen Féja tápéi tapasztalatait adja elő. Itt nem lehet megismételni, mert szétfeszítené e dolgozat kereteit. De látnunk kell: *ez a tápéi riport az egyik előtanulmánya a Viharsaroknak.* Már a cikk alcímeiben föl-tűnnek azok a megállapítások, amelyek a könyvben is hangsúlyos részletek lesznek e területről szólva: „A város [Szeged] nem tudta civilizálni a tövében fekvő Tápét”. „Félórára a klinikától Anna néni »orvosi« tekintély.”

Ez a riportút azonban nem elégítette ki Féja tájékozódási vágyát. Az újabb hét-végét megintcsak Szegeden akarta tölteni. Március 8-án, csütörtökön újabb levelet írt Budaynak, s ebben újabb látogatását harangozta be.<sup>46</sup>

Budapest, 1934. III. 8

Kedves Gyurkám!

*Ne haragudj, hogy ismét zavarlak. Szombaton a jelzett időben jövök. Igen hálás lennék, ha mint Á. Lacit kértem, szombaton lehető volna egy beszélgetés Juhász Gyulával. Másrészt: ha szólnátok Tunyogi Csapó barátunknak, hogy nem tudnának-e egy olyan szegedi bérlőt szállítani nekem, kinek lerombolták a házát. Így dús anyagot kapnék.*

*A Magyar Írás köv. számában jön a tanulmány Rólad s 2-3 képedet akarja Szent-Ivány hozni. Erről majd szóval.*

*Violának kézcsókomat.*

*Mindnyájatokat szívből ölel:*

Géza

Féja e levelének borítékjában egy névjegykártya is fennmaradt. Ez, bár keltezetlen, s így bizonyossággal nem állapítható meg, vajon a levél melléklete-e, vagy

<sup>44</sup> Féja Géza: Nincs Szegeden boszorkány. Magyarország, 1934. márc. 10.

<sup>45</sup> Uo.

<sup>46</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1934. márc. 8. Buday-iratok.

már Szegeden jegyzett rá Buday számára emlékeztetőt — e 10-i látogatáshoz tartozik. A névjegy szövege ez:<sup>47</sup>

1. Juhász Gyula interjú lehetősége szombaton 6-kor.

2. Sándorfalva és Sövényháza lakóinak száma, birtoknagyságuk, a határukban levő nagybirtok nagysága.

Igen kérek Gyurkám valamennyiteket, hogy amit e szempontból tenni tudtok, legyetek szívesek összegyűjteni, ill. kezdeményezni.

Ölel

Géza

A nyolcadiki keltezésű levelet a szegedi posta március 10-én bélyegezte le, legfőbb órákkal előzte tehát meg írója Szegedre érkezését Mert a látogatásra sor került — ezt tanúsítja a Magyarország március 18-i számában megjelent riport (*Tiborc tovább panaszkodik*). Ebből kiderül, illetve az egyéb adatokkal való összevetésből kikövetkeztethető: Buday és Féja ekkor — március 11-én, vasárnap — Sándorfalván járt. Ahogy a riport bevezetőjében mondja: „Célom Sándorfalva község és Hantháza major, látni akarom a Pallavicini-hitbizomány életét és a *peremére szórt ritka falvak sorsát*.” Hogy ekkor Buday is Féjával tartott, sőt ő kalauzolta az író, a riport következő — más szempontból is tanulságos — passzusa bizonyítja: „tátarábrázatú, szálas öreg jön. Szeme ravaszul pislog, úgy járnak arcán a ráncok, mint a harmonikán. Takaros kékosztó kabát van rajta, főpaphoz illő, ő a *sándorfalvai »nazarénusok« feje*. Fölényes a végtelenségig, dehát hogy is létezhetnék különben ennyi tömördek »pápista« között.

— De hát kik maguk? — kérdi, mikor megszólítjuk.

— Ő újságíró — mutat rám Buday Gyurka —, én meg művész lennék.

— Szóval *iparos mesterembörök*, — mondja elismerőleg.

— Hogy él itt a nép? — kérdelem.

— A nép baja sokféle baj, nem lehetséges azt kitölteni, — szól elhárítólag.

— De talán mégis, hiszen nincs itten szó óriási vágyakról, — mondom.

Megvetőleg legyint:

— Magának is sok löhet a baja, azt se tudja kitölteni, mit akar hát a néppel? A mi bajunkat csak a Pallavicini tudná kitölteni, ha *leülne az az asztalhoz, mi szembe véle*, elmondanánk, hogy mi köll és ő megadná. De hát ez nem lehetséges.”<sup>48</sup>

E riport hangja élesebb és fájdalmasabb már, mint a tápaié volt. Anélkül, hogy részleteit reprodukálnánk, megint leszögezendő: ez is a *Viharsarok* előtanulmánya. Arra az „autopsziás parasztság-ismeretre” tett itt (is) szert Féja, amelyet — egy Szekfű Gyulához írt levelében<sup>49</sup> — Kodály Zoltán hiányolt a magyar szellemi életből.

Sándorfalvi látogatásuk napján, 11-én — egy előre leadott cikkében — Féja újra emlegette Budayt a Szabadságban (*Kirekesztettek a magyar irodalomból*). Zolnai Béla ellen érvelt vele — cikke e részlete szempontunkból csak azért érdekes, mert ez a gesztus is jelzi ekkori szoros kapcsolatukat.

S 11-én (és 12-én) Buday is tett valamit Féjáért. A nyolcadiki Féja-levél borítékján ugyanis ez a följegyzés olvasható: *Elintézve 1934. 3. 11—12.* A 11-i intézkedés, mint láttuk, minden valószínűség szerint a sándorfalvi látogatáshoz kapcsolódott,

<sup>47</sup> Féja Géza névjegye — Buday Györgyhöz, keltezetlen, valószínű kelte: 1934. márc. 8. körül. Buday-iratok.

<sup>48</sup> *Féja Géza: Tiborc panaszkodik. Magyarország, 1934. márc. 18.*

<sup>49</sup> Kodály megjegyzését idézi *Dénes Iván Zoltán* 1988. 247.

esetleg a kért adatok megszerzésére utalt. 12-én pedig Buday minden bizonnyal a Juhász Gyulával való találkozást szervezte meg. De az sem lehetetlen (s ez a valószínűbb), hogy *12-én már magára a találkozásra is sor került*. A Buday—Féja-kapcsolat alakulása, s Fájának e Juhásszal való találkozásáról írt cikke megjelenési dátuma — március 21. — ugyanis máskori találkozást kizár.

Magáról a találkozóról — a találkozás pontos dátumának említése nélkül — már többen írtak,<sup>50</sup> így könnyű helyzetben vagyunk. Írt róla maga Féja, aztán Magyar László közvetlen a találkozás után, majd — évtizedekkel később — ugyancsak ők idézték föl emlékeiket. 1958-ban harmadikként Tolnai Gábor is megírta emlékeit. Ezek alapján 1962-ben Péter László újra áttekintette az eseményeket.<sup>51</sup>

Az egykorú riportok s az utólagos emlékezések alapján az látszik valószínűnek, hogy a Szegedi Fiatalok — eleget kívánván tenni Féja kérésének — Magyar László újságíró, a Délmagyarország munkatársát kérték föl közvetítésre — Magyar ugyanis nemcsak sokáig együtt dolgozott Juhásszal, de famulusa, bizalmasa is volt a költőnek. Juhászhoz így Magyar László, Féja, Buday, Tolnai Gábor, talán Ortutay Gyula együtt látogatott el. (Magyar emlékezésével ellentétben Radnóti és Berczeli Anzelm Károly nem volt, nem lehetett ott.) Juhász először nem akarta fogadni őket: „Nem érzem jól magam, ne bántsatok. Nagyon fáj a fejem. Nem érdekel engem már senki és semmi. Hónapok óta nem is beszéltem senkivel...” — idézi szavait egykorú riportjában Magyar László.<sup>52</sup> Végül mégis sikerült bejutniuk a költőhöz s a rossz kezdet után élénk beszélgetés bontakozott ki közöttük. S szóba kerültek Juhász újabb versei, sőt egy esetleges újabb kötetének tervei is. Magyar László riportja erről ezt mondja: „Kérjük, követeljük tőle ezeket a verseket. Hittel, meggyőződéssel mondjuk, hogy szükség van rájuk, hogy tartozik velük, hogy nincs joga rejtegetni, titkolni egyetlen Juhász-sort sem. Én Somogyi Szilveszter polgármester szavait idézem: Szép magyar és szegedi kulturmissziót teljesítene a Magyar Téka, ha új Juhász-kötetet illesztene sorozatába. Buday György, a neves grafikus, aki most együtt ostromolja velünk a költőt, nekilekesezve ígéri, hogy a Magyar Téka Juhász-kötetéhez fametszetű illusztrációkat készít. Képzeletünkben már látjuk is ezt a könyvet és lelkesedésünk lassan átragad Juhász Gyulára is...”<sup>53</sup> Féja ugyanezt más oldalról egészíti ki: „Egész sereg kötetben meg nem jelent verse hever lapok s folyóiratok hasábjain. Sohase gyűjtötte össze őket s annál öröndetesebb, hogy a szegedi fiatalok Szép-művészeti [tollhiba! Helyesen: Művészeti — L. A.] Kollégiuma vállalta ezt a munkát. Májusban fog megjelenni a könyv, művészi kiállításban, Buday György fametszeteivel. A címén gondolkodunk. Van Juhásznak egy igen szép verse: »Fiatalok! Még itt vagytok...« Ezt ajánlom címnek s a társaság egyhangúlag meg is szavazza.”<sup>54</sup>

A látogatás egészében sikeresnek mondható: pillanatra fölélnkítették az apátiába süllyedt Juhász Gyulát, s maguk is föllelkesültek. S valószínűleg e találkozás is hozzájárult Féja „másik Szeged” koncepciója meggyökeresedéséhez. (A *Viharsarok* ugyanis, mint ismeretes, elmarasztalta a „hivatalos” Szegedet, de néhány személyiségében, így Juhász Gyulában is fölfedezte a „másik”, az igazi Szegedet.)

Féja azonban most sem sokáig maradhatott a városban. Újabb riportút várta — ezúttal Szabolcsban. Március 19-én onnan, közelebbről: Mándokról írta — de már Pesten adta postára — következő szegedi látogatását beharangozó lapját:<sup>55</sup>

<sup>50</sup> Vö. Péter László 1962. 305—308.

<sup>51</sup> Péter László 1962.

<sup>52</sup> Magyar László szövegét idézi Péter László 1962. 307.

<sup>53</sup> Idézi Péter László 1962. 307.

<sup>54</sup> Idézi Péter László 1962. 306—307.

<sup>55</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, keltezetlen (Mándok, 1934. márc. 19.) Buday-iratok.

Hétfő

Kedves Gyurkám!

Vártalak Pestre, de úgy látszik elmaradt a Mefhosz-kongresszus. Mándokról írom ezt a lapot, Szabolcsból — mint megbeszéltük szombaton lemehetnénk Hódmezővásárhelyre. Igen kérlek csináld meg ezt a dolgot, mert így számítottam be terveimbe. Akár szombatra, akár vasárnapra, akár hétfőre [tehát 24-ére, 25-ére vagy 26-ára — L. A.] teheted a hódmezővásárhelyi utat. Én előbb Szegedre jönnék. Úgy is lehet, hogy én a 10<sup>h</sup> 31'-kor érkező gyorsal jövök s úgy mehetünk Hódmezővárára, vagy vasárnap reggel. Írj kérlek egy lapot mielőbb.

Sándorfalvai cikkem a szombati Magyarországból jött.

Itt fertelmes esőbe és sárba ragadtam. Estére Pesten leszek.

A viszontlátásig mindnyájukatok öllelek, Viola kezét csókolom

Géza

A Magyar Írásba közlendő képeid ügyével hogy lesz?!

A levelezőlapon ott van Buday följegyzése: *Válasz x 1934. 3. 20.* A kézhezvétel napján válaszolt tehát Fájának. (Másnap pedig a Magyarország közölte Fėja riportját előző szegedi útjáról: *A magyar költő véres könyve. Látogatás Juhász Gyulánál.*)

Mit válaszolhatott Buday? Nem tudjuk. Lapja nem maradt fenn Fėja hagyatékában. Források híján így nem lehet eldönteni, már ekkor sor került-e a közös vásárhelyi útra. Vásárhelyi tárgyú vagy aktualitású Fėja-riport mindenesetre ekkor nem jelent meg.

Lehet, hogy ekkor csak Szeged környékén jártak. Április második felében azonban mindenképpen folytatódtak — ha egyáltalán megszakadtak — ezek a szociografizáló utak. 1934. május 1-én Buday Árpádné, György édesanyja így írt külföldön tartózkodó férjének: „György Fájával jár nyomortanyákon, interjúkat készítenek.”<sup>56</sup> Csak sajnálhatjuk, hogy ily rövid e családi tudósítás, mert — úgy tetszik — ekkor oly folyamatosak lehettek Buday és Fėja közös kiszállásai, hogy — személyesen érintkezve — nem volt szükségük levelezésre. Annyi bizonyos: május 6-án szegedi Fėja-riport jelent meg a Magyarországból (*Apró tudók harca az alföldi porral*) — s ez egyértelműen a Szegedi Fiatalokhoz köthető; az ő érdeklődésük s útmutatásuk nyoma fedezhető föl benne.<sup>57</sup> Május 24-én pedig makói tárgyú riportot publikált Fėja („*Most jöttem a csillagbörtönből.*” Magyarország, 1934. máj. 24.). Ennek utalásai megint egyértelműek: megint először Szegeden járt s onnan utazott — Erdei Ferencsel — Makóra. Szekéren mentek ezúttal. „Aki a lovakat hajtja, néhány év múlva doktor lesz a szegedi egyetemen. Tegnap még »úri« gúnyában ült velem szemben a szegedi Proféta [szálló] kertjében, ma ingujjban, foltos nadrágban hajtja a két sárgát. Ritka típusa annak a fiatal parasztnak, aki minden megszerzett gondolattal visszasiet a falujába. Úgy hozza vissza a szellem kincseit, mint a nemesített vetőmagot. Hátha élet zsendül belőlük e szegény földön.”<sup>58</sup> S kétségtelenül ez a passzus is Erdeire vonatkozik: „Barátom, ki most fejezte be Makó szociográfiáját, meséli, hogy megfigyelte kortársai közül az egykesarjakat.”<sup>59</sup> Nincs konkrét adatunk rá, de komoly a valószínűsége, hogy ezt a kéziratos szociográfiát — ahogy Szabó Zoltánnak is — Fájának is kölcsönadta Erdei (vagy Buday, akinél a tervezett kiadás miatt volt pél-

<sup>56</sup> Buday Árpádné — Buday Árpádhoz, Szeged, 1934. máj. 1. Dr. Buday Margit tulajdonában. Az idézett részt az ő kivonatos másolatából ismerem.

<sup>57</sup> Az a fölmerés, amelyről Fėja említést tesz, ma is megvan a Buday-iratok közt.

<sup>58</sup> Fėja Géza: „*Most jöttem a csillagbörtönből.*” Magyarország, 1934. máj. 24.

<sup>59</sup> Uo.

dány a munkából). S akkor sem tévedhetünk nagyot, ha azt állítjuk, e makói riport-úton is Erdei Ferenc, tehát egy „szegedi fiatal”, kalauzolta a vendéget.

Valamikor ekkor — május második felében — Féja eljutott Hódmezővásárhelyre is. S bár riportjában, amely május 27-én jelent meg a Magyarországon, Péczely Attilát, ezt a missziót teljesítő, folklór-gyűjtő orvost emlegeti, éppen az ő személye igazolja, hogy e vásárhelyi út mögött is Budayék állottak: Péczely Attilával ugyanis ekkoriban szoros kapcsolata volt a Szegedi Fiataloknak. Az 1934. évi — 1934 elején megjelent — Szegedi Kis Kalendárium népdal anyagát pl. Péczely gyűjtötte s rendezte sajtó alá. (Kapcsolatukat dokumentáló levelei fönmaradtak Buday fiatalkori iratanyagában.)

A vásárhelyi riport címe: *Atlantisz a homok alatt*.

## 5

Júniusban Buday és Féja fontos alkalomból találkozott. Június 4. és 11. között mindketten részt vettek a margitszigeti Íróhéten, amelyet az IGE rendezett ugyan, de egy szokványos írótalálkozónál több, *a népi írók mozgalommá szerveződésének lett fontos állomása*. Hogy itt, a Margitszigeten egy irányzat megszerveződése várható, már Kodolányi János május 27-i cikke<sup>60</sup> jelzi: „Most itt állunk a harmadik Íróhét küszöbén. Az idén a Margitszigetet választottuk ki a nagy találkozóra, amikor Erdélyből, a Kárpátok aljáról is eljönnek a magyar nyelv művészei, hogy megbeszéljék közérdekű kérdéseiket. Az idén már Ugron Gábor vezetésével dolgozik az Ige, s Ugront olyan férfiak veszik körül az Íróhét előadói között, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre és Zilahy Lajos társelnökök, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Rédey Tivadar, Bodor Aladár, Balassa József és még sokan mások, az idősebb és ifjabb nemzedékből. Itt lesz Erdély úgyszólván teljes számban a kitűnő Ligeti Ernővel, itt lesz a Felvidék élén Szent-Ivány Józseffel, e nagyszerű irodalomszervezővel és íróval, itt lesz Debrecenből Juhász Géza, Szegedről Buday György, Szombathelyről Bárdosi Németh János és még sokan mások.” Majd: „Ugron Gábor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Zilahy Lajos rajzolják fel az írók feladatait és kötelességeit, a követendő utakat.”<sup>61</sup> A megnyitás előestéjén pedig maga Féja is cikket írt *A kétféle magyarság* címmel<sup>62</sup>, s ebben jó érzékkel megfogalmazta az eszméletörténeti helyzetet. Abból indult ki, hogy „egy nagy szakadék, egy nagy ellentét osztja két csoportra az egész magyarságot. Ez az ellentét sajtóban, politikában, irodalomban, közéletben és a magánélet drámáiban folytonosan kiújul, mint egy bujkáló, lappangó kór fenyegető sebe.” Az ellentét, a szakadék okát pedig a „magyar nép”, a parasztság elfogadhatatlan helyzetében látta. „A magyar nép lelkében — írta — *egy irtózatossá telt tiltakozás* él ma. Ez a tiltakozás nem bír határozott politikai elvvé, politikai célkitűzésekké érni, mert a magyar nép politikai előretörését gróf Bethlen István rendszere végképpen megakasztotta. Más utakra tért tehát ez a tiltakozás s kétségbeejtő érzések kezdenek tépni, ha van szemünk és ha végig merjük hordozni szemünket ezen az úton. Embertorzító szekták, ugarnak hagyott fekete földek, parasztöngyilkosságok, proletársorsba süllyedt arcok, halálbanyugvás s az élet, az emberi életszínvonal teljes megvetése a mérföldkő rajta. És van egy magyar réteg politikában, sajtóban és irodalomban, mely úgy szól róluk, *mintha csupán apró szeplők lennének* egy nagy egészség ragyogásán. [...] Éppen olyan vak ez a magyarság, mint 1867 után volt, mint 1910-ben, vagy 1920-

<sup>60</sup> Kodolányi János: Íróhét, könyvhét. Szabadság, 1934. máj. 27. 1—2.

<sup>61</sup> Uo.

<sup>62</sup> Féja Géza: A kétféle magyarság. Szabadság, 1934. jún. 3.

ban, avagy 1930-ban. S jól leplezett jelszavai alatt csak egyetlen vágy húzódik meg, az, hogy *fönntartsa az 1867. óta kialakult* uralkodó rendet.” S e helyzetben már jövendőt is: „ha már ott lóg a terhes felhő mindenki feje fölött és látnunk kell, hogy csakis rajtunk múlik: vajjon zsendítő, termékenyítő eső, vagy pedig jeget és villámokat szóró zivatar lesz belőle. *Ezt a felhőt már nem lehet elhárítani s rajtunk múlik, hogy mi fog hullani belőle.*”<sup>63</sup>

Az Íróhét Féja e cikkét követően, s ilyen hangulatban 4-én nyílt meg. Programjának részletes rekonstruálása, bár megérné, nem lehet most feladatunk. Szempon-tunkból annyi most a fontos, hogy az Íróhéten számos író jelent meg (a szerveződé urbánus tábor távol maradt), de szinte teljes létszámban ott volt a népi tábor. Így Féja, Kodolányi, Veres Péter, Szabó Pál, Németh László, Gulyás Pál, Zilahy Lajos, Illyés, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Tamási Áron s holdudvaruk, mint pl. a Válasz indítására készülődő debreceniek. S ott volt a Féjaék, Kodolányiék politikai képviselőitének számító Nemzeti Radikális Párt vezetője, Bajcsy-Zsilinszky Endre is (magáról a rendezvényről is a legtöbbet a párt lapja, a Szabadság írt).

A hét során számos előadás elhangzott (pl. Marjay Ödön, Zilahy Lajos, Szabó Lőrinc, Szántó György, Csuka Zoltán, Bajcsy-Zsilinszky, Féja, Móricz, Tamási), s ezek lényegében a népi írói mozgalom megszerveződése felé mutattak.<sup>64</sup> De ennél fontosabb volt, hogy e hét során a különböző előtörténetű, más-más pályán mozgó, mégis sok rokon vonással rendelkező írók (s holdudvaruk) együtt lehettek s személyes beszélgetések sorában kereshették az összekötő mozzanatokot. A vitákban, tudjuk, Buday is részt vett, föl is szólalt. Tudjuk, hozzászólása nemcsak a debrecenieknek tetszett, de a háttérben meghúzódó s figyelő Németh Lászlónak!<sup>65</sup> Buday itt barát-kozott össze mások mellett Kodolányival és Szabó Pállal is. Utóbbi — *Írók a szige-ten* című cikkében — nemcsak jól érzékelteti az Íróhét hangulatát, a népi tábor „össz-szerázódását”, de ki is mondja: az Íróhét egyik kedvence Buday lett, hozzászólása, megjegyzései általános rokonszenvet váltottak ki.<sup>66</sup>

Elképzeltetlen, hogy e hét folyamán Féja és Buday ne érintkezett volna egy-mással, ne cserélt volna eszmét erről-arról. Sőt, alapos joggal feltételezhetjük, hogy Féja volt az egyik „házigazda”, aki összeismertette Budayt azokkal, akiket még személyesen nem ismert. Miként Féja keze nyomát jelzi az is, hogy — az Íróhetet be-harangozó, június 3-i Szabadságban — Buday egyik metszete is megjelent, a követ-kező jegyzettel: „Megkezdjük a fiatal magyarság egyik legkitűnőbb alkotóművésze-nek bemutatását. Évekkel ezelőtt ismertettük Buday első képeskönyvét, mely a híres szegedi búcsú belső életét vetítette elénk. Azóta Buday nagy utat járt be. Ideje, hogy munkái eljussanak ahhoz a néphez, amelyből első nagy művészi benyomásait nyerte.”

Az Íróhét 11-én zárult.<sup>67</sup> Jelentőségét leginkább Talpassy Tibor (Bajcsy-Zsilinszky egyik famulusa, a Szabadság munkatársa) június 17-én megjelent cikke érzékelteti. Ez *Az Íróhét margójára* című írás ugyanis meglehetősen egyértelműséggel mondja ki: „Aki kívülről tekintette meg a margitszigeti Íróhetet s aki felületesen tekintette, abban csak elkeseredés ülepedhetett meg. Kétségbeesés a széthúzás és szétesettség fölött. De aki belülről nézte, aki a dolgok mögé lesett, annak mást kellett látnia, annak észre kellett vennie az igazságot. *Mert az igazság az, hogy az Íróhét sikerült. Jobban sikerült, mint ahogy sokan gondolták és akarták.* Nem taposták egymást agyon az emberek az egy hét alatt, nem vettek részt benne a méltóságos és évi háromköny-

<sup>63</sup> Uo.

<sup>64</sup> Az Íróhét lefolyása a Szabadság és a Népszava alapján rekonstruálható.

<sup>65</sup> Vö. Juhász Géza — Buday Györgyhöz, Debrecen, 1934. jún. 28. Buday-iratok.

<sup>66</sup> *Szabó Pál*: Írók a szigeten. Szabadság, 1934. jún. 17.

<sup>67</sup> Vö. a Szabadság vonatkozó hiranyagát.

ves, Grand Caffés és minden »politikumtól«, harctól, kiállástól irtózók, de egytől-egyik ott voltak a népi és szociális gondolat lesajnált »fantasztái«, akikben benne sajog származás és az élet, akik küldetésnek érzik a tehetségüket és lelkiismeretnek a lelkiismeretet, akikben vajúdik és vérzik a magyar milliók sorsa. [...] ez a látszólagos sikertelenség egy bátor és az élet követelményeire ráébredő csoport előretörését jelentette. [...] Itt van egy zárt és minden félreértéstől megtisztult szabad írócsoport, Erdélytől a Felvidékig és Szombathelytől a Bácskáig, mely a toll hatalmas fegyverével felkészülten várja a harcot.”<sup>68</sup>

## 6

Augusztus elején Féja újra Szegedre látogatott. Valószínűleg a szabadtéri játékokra érkezett, ez volt újabb szegedi tárgyú cikke apropója is, de valójában most sem ez érdekelte: *a várost figyelte*. Augusztus 7-i (*Az ember tragédiája és a magyar tragédia* című) cikke, mely e látogatásának dokumentuma, kikövetkeztethetővé teszi: már a 4-i premier előtt a városban volt s megint fölkereste Budayékat is. *Buday Dóm téri műtermének ablakából szemlélte a tér mozgalmas életét, az előadás előkészületeit.* „Szegeden nem igen látszik meg — írta —, hogy ünnepi hete van. Forró alföldi hétköznapiak borulnak a városra, csak a »Szent Márk téren« [Dóm téren — L. A.] dolgoznak szüntelenül a szabadtéri színpad munkásai. Az egyetemi épületek ablakából [itt volt Buday műterme — L. A.] nézem őket s közben nyújtott, szomorú dallamokat sodor felém az alföldi szél.” Majd így folytatja, mindjárt érdeklődése tulajdonképpen tárgyához érve: „Kis idő múlva zászlók tűnnek fel és magosra tartott falusi Krisztusok, fehér ruhás lányok, feketekendős asszonyok, porlepte, kopott parasztok sereglének a nyomában s újult erővel hangzik a könnyörgő, szomorú ének. Ma van a Havi Boldogasszony búcsúja, a Fekete Máriához jönnek, az ősi alsóvárosi templomban.” S e látvány már rögtön ellenpontozásra is készítette: „S van ebben valami nagyon tragikus — olvassuk cikkében. — Madách vonatok hozzák a tömegeket az új fogadalmi templom előtti színjátékhoz, a parasztrajok pedig egyre mennek a másik irányba, a Fekete Mária felé. Jönnek Csongrádból, Szolnokból, Biharból, Kunságból valami homályos nagy vággyal, gyenge magyar dalokat énekelve. Csupa seb már a lábuk, hisz napok óta gyalogolnak, belepte őket az utak pora s már alig vonszolják magukat, de azért énekelnek.

Mikor a színpadon a francia forradalom jelenete zúgott, e parasztrajok szép sorjában, égő gyertyával a kezükben bevonultak Mária elé, kinek komoly, éles, barna *hajduarca* sötét szemével s a kis ezüstkoronával éppen olyan, mint a paraszt nagyaszonnyé és sorban elrebegették:

— Jó éjszakát, édes Szűz Mária!

Azután egy-egy keresztalja gyertyákat gyújtott a templom körül, köréje telepedt s énekelt halkan, bánatosan egészen az elszunnyadásig.

Itt is tragédia játszódott. *Egy darab a magyarság tragédiájából.*<sup>69</sup>

E leírásból, sajnos, nem teljesen világos, mit látott maga Féja s mit ismert csak hallomásból. De valószínű, hogy a *szembeállításban* — a helyzet sugalmán túl — Budayék kommentárja is benne lehetett, hisz tudjuk, az alsóvárosi búcsú Budaynak is nagy, megrázó élménye volt s ebből az élményből született első fametszet-könyve, a *Boldogasszony búcsúja* (1931) is. Lehetetlen tehát, hogy erről — tudniillik a búcsúról — mint házigazda ne beszélt volna vendégének.

<sup>68</sup> *Talpasy Tibor*: Az Íróhét margójára. Szabadság, 1934. jún. 17.

<sup>69</sup> *Féja Géza*: Az ember tragédiája és a magyar tragédia. Magyarország, 1934. aug. 7.

Féja azért, ha röviden s megintcsak rá jellemzően, e cikkében szólt a szabadtéri előadásról is. Itt is a gondra, a visszásságra figyelt föl azonban, a „szegedi ünnepségszépességbe és nemes törekvéseibe is íme belezúgnak a magyar gondok” — írta. Szólt, persze a Szegedi Fiatalokról is, bár ezúttal akár hallgathatott is volna róluk, hisz ők „csak” az előző évi szabadtéri programban vettek részt. De Féja — nem minden tendencia nélkül — megjegyezte: „Szeged tavaly egy fiatal rendezőnek, Hont Ferencnek és művésznek, Buday Györgynek a kezébe tette Madách drámai költeményének a sorsát.” S bár e nyitányt azzal folytatta, hogy megdicsérte az új rendező, Bánffy Miklós munkáját, finoman bírálatát is elmondta, sőt kimondta a legsúlyosabbat is: Bánffy „Nem merte a szabad tér óriási előnyeit és lehetőségeit kihasználni, a rendező elfogódott volt, mint az ember a természet óriási színe előtt.” S alig leplezetten, Hontékat követelte vissza a szabadtéri programjába: „Valami mégis hiányzott ebből a rendezésből — írta pár dicsérő mondat után —, ami éppen úgy hiányzik az egész magyar életből: a fiatalság. A betóduló fiatal szellem más lendületet adott volna ennek az előadásnak s másképpen rendezte volna ezt az ünnepi hetet.”<sup>70</sup>

Szegedről Féja Szatmárba ment, útjáról augusztus 17-én cikkben számolt be (*Szegedtől a szatmári határőrvédekig*).<sup>71</sup> Ebben egy rövid utalás, egy pozitív példa erejéig megint emlegette a Szegedi Fiatalokat, ezúttal — neve említése nélkül ugyan — Erdei Ferencet. Őt, mint a pangó magyar szociográfiai kutatás pozitív (ellen)példáját említette meg:

„Zilahy Lajos két esztendő óta fáradozik a magyar szociográfiai munka megindítása érdekében — írta. — Figyelmeztetett, hogy jön a nyár, képezzük ki a fiatalságot, adjunk papírost és ceruzát a kezébe s csinálják meg az ország szociális térképét, a magyar munka tervrajzát, mert *enélkül a reformkorszak s minden hitünk és reményünk csak álom és ábránd*.

Legalább száz egyetemi hallgatóval beszéltem a nyáron s csak *letargikus feleleteket kaptam*. Egy dolgozott közülük mindössze Makón s a szociográfiai gyűjtés óriási eredményekhez vezette, megmutatta neki a Nagy Magyar Alföld minden baját, sebet.”

Sajnos, Erdei és Féja kapcsolatát, bár Féja és a Szegedi Fiatalok viszonylatában mind nagyobb jelentőségű lett, e dolgozat nem rekonstruálhatja. (Az író fia, Féja Endre tervezi, hogy — nyilvánosságra hozva Erdei Fájához írott leveleit — megírja ezt a kapcsolatot.) Annyit azonban a reális kép kialakításához meg kell jegyezni: ez időtől kezdve Féja számára mindinkább Erdei s az ő szociográfiai tevékenysége lett a fontos; a Budayékkal való együttműködés, mint gyakorlati kapcsolat, másodlagos lett. Budayék mindinkább egyéni utakra tértek s művészi (s tudományos) munkába fogtak.

S meg kell azt is jegyezni: az események menete sajátos görbét rajzol ki. Kezdetben Féja példa s minta volt a tájékozódó Szegedi Fiataloknak, támogatása *megegyeztetést* jelentett. Nemcsak azért, mert ő volt az idősebb s az országos lapoknak is dolgozó „komoly” író; azért is — s elsősorban azért —, mert az Előőrs irányvonala s benne Féja publicisztikája még Budayék orientációkeresésének irányába esett. Később azonban, éppen a Szegedi Fiatalok radikalizálódása révén, Fájának már nem volt, nem lehetett radikalizáló hatása. A vele való kapcsolattartás egy szélesedő és sokszínű kapcsolathálózattá vált, bár egyáltalán nem jelentéktelen része lett. Ekkor ha nem is azonos úton, de párhuzamosan haladtak. 1934-re, a régiót fölfedező közös „riportutak” idejére azonban a kapcsolat iránya megfordult. Ekkor már in-

<sup>70</sup> Uo.



kább Féjának volt szüksége a Szegedi Fiatalokra: szüksége volt helyismeretükre, kapcsolataikra, addigi tapasztalataikra. S a Szegedi Fiatalok — elsősorban Buday — segítettek is, mert a parasztság viszonyainak föltárását és széles körű megismertetését maguk is, változatlanul, fontosnak tartották. De közben, a közös munka és a kölcsönös gesztusok ellenére, a kapcsolat fölszíne alatt meghúzódva, lényeges orientációmódosulás ment végbe a Szegedi Fiatalok körében. Míg Féja nyelvezetében, gondolkodásában megmaradt — minden radikalizálódása ellenére — Szabó Dezső követőjének, a Szegedi Fiatalok körében kihunytt Szabó Dezső vonzása. S társadalomtudományokkal foglalkozó tagjaik: Erdei, Ortutay, Reitzer Béla, Tomori Viola és Gáspár Zoltán mindinkább s mind egyértelműbben egy baloldali elkötelezettségű, ideologikusan érzékeny, de mindazonáltal alapvetően már szaktudományos alapo- zású orientációt képviseltek. S bár „eszmetörténeti helyzetüket”, ahogy Gáspár Zoltán írta, „népies alapozásúnak” tudták, a hangsúlyt már törekvéseik szintetizáló jellegére helyezték. Önmagukat úgy látták, „mint népies alapozású és társadalmi felelősségérzettel telített szintézisét mindazoknak a kultúrtörekvéseknek, melyek a világháború, az összeomlás és a háború utáni évek korszakában merültek fel s mind e változások felett időtállóknak bizonyultak.”<sup>72</sup> Valószínű, hogy — közös munkájuk közben — Féját is ilyen irányban inspirálták. Nem lehetetlen, hogy nekik is szerepük volt benne: A *Viharsarok* (s előmunkálatai) Féja egyéb műveihez képest lényegesen tárgyiasabb, „szakszerűbb”, kevésbé retorikus-mitologikus jellegű, inkább a tárgyalt régió élete érződik benne, mint ideológiai eltökéltsége s Szabó Dezső frazeológiája.

Ez az elmozdulás azonban, minden jótékony hatása ellenére, távolítólág hatott. A munkakapcsolat föllazult, esetlegessé vált.

## 7

1934 második feléből nincs is már adatunk a kapcsolatról. Valószínű ugyan, hogy ekkor is létezett valami — személyes és élőszavas — kapcsolat, mert, bár levelezés nem őrzi nyomát, Féja részt vett a Szegedi Fiatalok akkori legújabb nagy vállalkozásában, A *Színpad* című színháztudományi folyóiratuk megindításában. Az első szám, amely 1935. évi 1—3. számként 1934 decemberében jelent meg, már cikket hozott tőle *Színház és társadalom* címmel (4—5. p.). Ez, fő tendenciájában, egybevágott Hont Ferencék elképzeléseivel, sőt Hont nézeteire visszhangzott: „...az igazi drámának a tömegekből, a falvakból, a földekről, s az erdőkből kellene elindulnia a színpad felé, elfelejtett zugokból, elsikkadó életekből, egyszóval: az egészből.”<sup>73</sup>

A számból Féja Budaytól kapott példányt. E példányban, mely Féja Endre bir- tokában ma is megvan, a tartalomjegyzék fölött olvasható Buday ajánlása is:

*Gézának szeretettel 1934. karácsonyára*  
György

Ezt követő személyes találkozásaik azonban nehezen megfoghatók. 1935 február- jában mindazonáltal valószínűleg találkoztak. Február 9-én ugyanis a Délmagyar- országot hírt adott arról, hogy Féja Szegedre érkezik s előadást tart:

„A Honszeretet Egyesület szegedi főszoportja vasárnap délelőtt fél 11 órai kez- dettel a Hungáriában előadó ülést tart. Németh Imre bevezetője után Matolcsy Má-

<sup>71</sup> Féja Géza: Szegedtől a szatmári határörvidékig. Magyarország, 1934. aug. 17.

<sup>72</sup> Gáspár Zoltán — Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4. Közli: Lengyel András 1987a. 223—225.

<sup>73</sup> Féja Géza: Színház és társadalom. A színpad, 1935. 1—3. sz. 5.

tyás a földbirtokpolitikáról és a telepítésről tart előadást, majd Féja Géza a reform-eszméről tart előadást. A rendezőegyesület az előadóülésen vendégeket szívesen lát; belépődíj nincs.”<sup>74</sup>

Budaynak s még Szegeden tartózkodó társainak ugyan nem volt kötődése, sőt rokonszenve sem a Honszeretet Egyesülethez, s nem tudunk arról sem, hogy akár Németh Imre, akár Matolcsy ismeretségi körükbe tartozott volna — Fájával valószínűleg mégis találkoztak. Esetleg, bár ez pusztán föltételezés, előadását is meghallgatták.

1935 nyarán pedig Vásárhely-Kutason (ma: Székkutas), a népi írók egy keveset emlegetett, de az „összeverődésben” szerepet kapó közös föllépése alkalmával találkoztak.<sup>75</sup> A találkozózt, amelyen a (népi) írók egy csoportja találkozott a vásárhelyi és környéki parasztság legjelentősebb egyéniségeivel, Kárász Péter fiatal parasztgazda szervezte, de védnökségét a nagytekintélyű vásárhelykutasi parasztgazda, id. Gregus Máté vállalta el, aki a paraszti fölfelértörekvés legszebb példái közé tartozott: élete során 200 holdas mintagazdaságot teremtett a szinte semmiből. A találkozó részben újra összehozta az azonos irányba tájékozódó írókat: Fáját, Illyést, Nagy Lajost, Sértő Kálmánt, Szabó Pált s másokat; részben az írókat megismertette a vásárhelyi parasztpolgárság életviszonyaival. Féja és Buday ekkor megint személyesen találkoztak, de itt s ezúttal mindketten vendégek voltak, mindketten a viszonyokkal ismerkedtek. Személyes eszmecsereikről nincs konkrét adatunk, jóllehet a résztvevők közül többen, így maga Féja is cikkben számolt be a Vásárhelyen s tanyavilágában szerzett élményekről.<sup>76</sup> Az itt szerzett élmények — talán mondani sem kell — megintcsak beépültek a Viharsarokba. Beszámolója és a Viharsarok megfelelő fejezete között tematikai és szöveg szerinti egyezések mutathatók ki.

A továbbiakról azonban már csak szórványos adataink vannak. Közülük megemlítendő, hogy — bár személyes találkozásra utaló adatunk nincs — 1935 őszén Féja két ismertető-méltató cikket is írt Buday és Ortutay nagy közös vállalkozásáról, a *Székely népballadák* című kötetéről. Ennek a könyvnek az anyagát Ortutay Gyula válogatta és gondozta, s ő írt eléje bevezető tanulmányt is. Az illusztrációkat — a balladák világának nagyszerű képi megjelenítéseit — Buday készítette: e fametszetsorozata ma is legismertebb munkái közé tartozik.

A kötet, láthatóan, a baráti kapcsolatokon túlmenően is foglalkoztatta Fáját. Előbb — röviden — a Magyar Írás 1935. évi 10. számában írt róla (102.), majd — tanulmányterjedelemben — a Válasz 1935. évi 11. számában (676—680.). E két írása már a Szegedi Fiataloktól való távolodásának dokumentuma. Budayt ugyan, mint mindig, ezekben az írásaiban is dicsérte. A Magyar Írásban rövidebben: „A balladákat Buday György fametszetei kísérik. E műveivel Buday végleg megérkezett. A balladák ritmikáját, valóját és vízióit maradék nélkül átültette a grafika síkjára. Kerek Izsák vágatása, tehát az örök katona víziója, a három árva mögött égnek nyúló tragikus fa, a balladai utak merész vonalai, a kínok tornya, a vesztőhely izgalma, Bíró Anna holtteste s a fene hajdúlegények ballagása, Júlia szép leány s Fejér Anna révült arca, a haláltánc: mindnyájan immár örök kísérői e balladának.”<sup>77</sup> A Válaszban hosszabban, de ezzel teljes összhangban írt, leszögezve: „Már e fametszetek kedvéért is érdemes lett volna kiadni e könyvet.”<sup>78</sup> Ortutayt azonban, bár nem bántóan,

<sup>74</sup> Előadások. Délmagyarország, 1935. febr. 9. 7.

<sup>75</sup> A vásárhely-kutasi találkozótról lásd Simándi Béla: Írók a pusztán. Szabad Föld, 1969. ápr. 27. 8. Illyés a Nyugatban (1935. 222—225.), Nagy Lajos a Válaszban (1935. 662—667.) számolt be róla.

<sup>76</sup> Féja Géza: Látogatás a kacagó embernél. Magyarország, 1935. aug. 28.

<sup>77</sup> Féja Géza: Buday—Ortutay: Székely népballadák. Magyar Írás, 1935. 10. sz. 102.

<sup>78</sup> Féja Géza: Buday—Ortutay: Székely népballadák. Válasz, 1935. 11. sz. 678.

nem ellenségesen, de félreérthetetlenül bírálta. Az ő szaktudományos erőfeszítéseit Szabó Dezső balladakoncepciója alapján már-már elvetette. A Magyar Írásban csak egy mondatnál minősített: „A székely népballadák elé Ortutay írt gondos, átfogó, de nem túlságosan eredeti tanulmányt.”<sup>79</sup> A Válaszban azonban szinte az egész írás az ő ballada-tanulmányának bírálata. „A kitűnő Ortutay is megijedt — írta mindjárt bevezetésképpen —, mikor a székely balladák elé lépett. Nagyigényű írást helyezett a balladák elé, az egész európai népballada genezisére fényt próbál vetni. Ortutay meggyőződése, hogy a népballada csakis európai összefüggései útján érthető meg. S igaza van. A népkultúra élete is bonyolult és szövevényes, világhorizont tükröződik benne. Ortutay hatalmas forrásanyagot használt tanulmányához, úgyszólván a ballada elméletének egész európai anyagát végigszálguldozta. Nagy szükség is volt erre, mint *ellenőrző élményre*. De az ellenőrző élmény túlságosan ráfeküdt, ott áll meg, ahol tulajdonképpeni feladata: a magyar ballada sajátosságainak felvillantása következik. Tanulmánya: kitűnő elméleti elmélyedés, de sznobisztikus gátlások korlátai között.”<sup>80</sup> S ezt követően oldalakon keresztül sorolja kifogásait, minden elismerő szavát azonnal ellensúlyozta egy *de* vagy *azonban* kezdetű mellékmondat. Cikke alapkicsengése: „Úgy látszik, hogy senki sem időzhet büntetlenül a magyar filológia csarnokaiban. A filológusok haszontalan szörszálhasogatása ezt a sokra hivatott fiatal elmét is megijesztette s egy pillanatra meghódolt előtte.”<sup>81</sup>

Féja balladakoncepciójának értelmező-kritikája nem lehet e dolgozat feladata. Azt azonban észre kell vennünk. Féja és Ortutay véleménykülönbségében koncepcionális különbség rejtett. Ortutay lényegében *szaktudományos* interpretációra vállalkozott s — nagyon helyesen — a Szegedi Fiataloknak azt az elvét vallotta, hogy fölfogását, legyen szó bármiről, szaktudományosan meg kell alapoznia. (Ez a fölfogás s gyakorlat emelte Erdei szociográfiáit is a korszak hasonló vállalkozásai fölé.) Féja viszont lényegében nem egy tudományosan megragadható s földolgozható problémát látott a balladákban, hanem — némileg sarkítottan fogalmazva — valamiféle nemzetkarakterológia forrását, a balladaértelmezésben pedig valamiféle nemzeti sorsanalízist, melynek azonban szempontjait nem nagyon adta meg. (Adyra hivatkozott, de Szabó Dezső nyelvén beszélt.) Ez pedig komoly attitűdkülönbség; más s más út lehetőségét rejtette magában.

Buday és Féja viszonya — Féja és Ortutay fölfogásbeli különbségének fől színre kerülése után is — mindazonáltal baráti maradt. Erre vall legalábbis Buday 1935. december 12-i levele, amely Féja hagyatékában megmaradt.<sup>82</sup>

*Géza lelkem,*

*nagyon erősen megmaradt bennem legutolsó Centrál-béli keserű beszélgetésünk ize s most amikor írok Neked, lehetetlen nem utalnom arra, hogy mennyire jólesett ez a komoly és oly régóta esedékes négy szemköztí beszélgetés.*

*Mellékelten küldöm legújabb könyvem [a Nyíri és rétközi parasztmeséket — L. A.] melyről már beszéltünk. Remélem, hiszem és hát tudom is, hogy ez a könyv jó részt éppen Neked és kevesünknek szól és nekünk jelenti azt, amit szerencsésebb tájakra sokaknak, ezreknek jelentene. Most nem is írok róla részletesen, csak emlékeztetbe idézem kérésemet és ígéretedet, hogy mindent megteszel a könyv publicitása érdeké-*

<sup>79</sup> Féja Géza, Magyar Írás, 1935. 10. sz. 102.

<sup>80</sup> Féja Géza: Válasz, 1935. 11. sz. 676.

<sup>81</sup> Féja Géza, Válasz, 1935. 11. sz. 677.

<sup>82</sup> Buday György — Féja Gézához, Szeged, 1935. dec. 12. Féja Endre tulajdonában; a levél másolatát neki köszönöm.

ben. Erre most valóban nagy szükség is van, mert az óriási rezsiköltség, melyet ugyan részben hitelez egyelőre a nyomda, óriási terhet jelent nekem. Az ügyészség jóvoltából a könyvet csak amatőrkiadásban s ennek megfelelően ilyen drága köntösben hozhattuk ki, ami természetesen nagyon megnehezíti a példányok elhelyezését, azonkívül könyvkirakatokba sem kerülhet, s ily módon fokozottabban szükség van arra, hogy a sajtó hívja fel az ilyesmire kíváncsi közönség figyelmét a könyvre és arra, hogy nálunk megrendelhető. Ismételten kérlek tehát, hogy tégy meg ebben a tekintetben mindent, ami Tőled telik, és ne hagyj ebben a dologban úgy magamra, mint ahogy barátaink szokták. Végül kérlek, hogy ha egy néhány aláírást szereztél a múltkor átadott előjegyzési ívre, szíveskedj mielőbb azt elküldeni nekem, hogy a könyvek szétküldésére nézve intézkedhessek.

Sajnos, most nagyon bonyolult az adminisztráció is, s ezért nem tudok dedikációt sem írni a könyvbe. A kötetek ugyanis Gyomán vannak és az általam megcímzett és kísérőlevéllel ellátott, vagy anélkül küldött címszalagokat küldöm a nyomdának, s ők csomagolják belé a kötetet és postázzák. A postaköltséget is hitelezik egyelőre. Ha ellenben legközelebb Pesten együtt leszünk, szeretném beírni a Te példányodba az ajánlást annál is inkább, mert a legutóbbi írásod, amit a Válaszba a metszetekről írtál, minden szűkszavúsága mellett oly szép és öröndetes elégtétel volt nekem, hogy fokozott melegséggel kapcsol Hozzád.

Végül kérlek, írd meg, hogy Áronka Pesten van-e még, hogy akkor neki is küldhessek.

Meleg szeretettel ölel igaz barátod

Szeged, 1935. 12. 12.

György

## 8

Buday e részletesen argumentált kérése ellenére Féja a *Nyíri és rétközi parasztság*-ról már nem írt. Ideje nem volt rá, vagy érdeklődése lankadt el, vagy valami más történt — nem tudjuk. De egyéb kapcsolatuknak sem található nyoma jó ideig; úgy tetszik, Féja számára a szétszóródó Szegedi Fiatalok már kevésbé voltak fontosak, érdekesek.

Féja legközelebbi — adathozható — szegedi látogatása és szereplése már nem is Budayékhoz kapcsolódott. 1936. május 2-án (Szabó Lőrincsel) a Bethlen Gábor Körben adott elő — abban a körben, amelytől akkor már rég eltávolodott a Művészeti Kollégium.<sup>83</sup>

Buday, mint a kör volt elnöke (s örökös tiszteletbeli elnöke) kapott meghívót az estre, sőt megkapta „a szegedi és újszegedi ref. egyház Elnökségétől” azt a fölhívást is, amely — az est iránti érdektelenséget tapasztalva — fölhívta híveit, támogatásuk jelenlétükkel a rendezvényt. Valószínű tehát, hogy Buday (s talán még néhány „szegedi fiatal”) elment az előadásra s ott találkozott Féjával. Alaposabb beszélgetésre, persze, — nem ők lévén a házigazdák — ekkor aligha kerülhetett sor.

Utóbb azonban, közelebbről meg nem határozható időben, talán 1936 nyarán — a Viharsarok írása közben — Féja ismét Szegeden járt, s akkor tárgyalt a Szegedi Fiatalok némelyikével. (Ez kiderül Féja alább idézendő leveléből.) Nem lehet azonban pontosan tudni, egyszer vagy kétszer járt-e ekkoriban Szegeden. Az egyiken (ha két ilyen szegedi látogatás volt) Budayval nem találkozott.

Szeptember 2-án mindenesetre levelet írt Budaynak.<sup>84</sup>

<sup>83</sup> Vö. Szabó Lőrinc és Féja Géza előadása Szegeden. Pesti Napló, 1936. máj. 2. 13.

<sup>84</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1936. szept. 2. Buday-iratok.

Budapest, 1936. szept. 2.

*Kedves Gyurkám!*

*Sajna úgy jöttek a dolgok, hogy már nem kereshettelek fel. De még az ősszel egyszer Szegedre kell jöjjenek, amikor is értesíteni foglak. Néhány felvételem a ti fényképészeteknél maradt. Így kérlek, hogy légy szíves kiváltani őket s címemre elküldeni, áruk megjelölésével.*

*Ma szobatóz támadt nálam, de sikerült még a tűzoltóság eljövetele előtt elojtanom, de füzeteim, nyári munkám eredménye majdnem tüzet fogott. Az urak átka küldte ezt bizonyára reám!*

*Azóta, Szeged óta, sokfelé jártam, s rettenetes dolgok látásába részesedtem.*

*Még néhány utazást kell tennem. Kicsit pihenek azonban, mert igen kifáradtam.*

*A viszontlátásig igaz barátsággal ölel*

*híved:*

*Géza*

Buday, mint a levélen olvasható följegyzéséből kiderül, 11-én, levelezőlapon válaszolt. Hogy mit írt, nem tudjuk, lapja nem maradt meg, s arról sincs adat, Féja beváltotta-e ígéretét: ellátogatott-e ismét Szegedre? November 2-án viszont újra írt Budaynak — ez mintha a szeptemberi levélváltás közvetlen folytatása volna. Érdekessége, hogy kiderül belőle, a megelőző hetekben valamikor — talán személyes találkozás során — fölmerült a terv, hogy a készülő *Viharsarok* fényképillusztrációit Kárársz Judit szociofotóiból válogassák ki.<sup>85</sup>

*Kedves Gyurkám!*

*Ama fénykép-ügy: nem baj. Én ugyan ott adtam le, bizton elhányták, de nem vesztettem sokat. Kárársz Jolán [Így! Helyesen: Judit — L. A.] képeit jó lenne, ha mielőbb megkapnám, hogy megmutathassam az Athenaeumnak. Még nem kaptam meg! Találkozom B-i D-ő bátyuskával — egy igen csinos hölgygel ment, s szoba sem ál[í]t velem.*

*Régi szeretettel*

*ölel:*

1936. nov. 2.

*Géza*

Sajnos e terv végül — ki tudja, miért — nem valósult meg. Vagy az olaszországi ösztöndíjas évére készülő s nem sokkal később el is utazó Buday nem küldte el a képeket Fájának, vagy Sárközi Györgynek, az Athenaeum szerkesztőjének nem tettek a fotók. (Zárójelben azért érdemes megjegyezni: a Viharsarok fotói végül mégiscsak a Szegedi Fiatalok köréből kerültek ki. Müller Miklós<sup>86</sup> ugyan, aki a könyv legtöbb s legnagyobb vihart kavarázó fotóit készítette, nem volt a Művészeti Kollégium tagja, de Ortutaynak, Radnótinak barátja volt s Budayéktól sok ösztönzést kapott: a kollégium külső körén mozgott.)

Buday külföldre távozásával (1936 november) Féja és a Szegedi Fiatalok — némileg is intézményesített — kapcsolata lényegében lezárult. Az évekig tartó barátság azonban nem múlt el nyomtalanul. Részben azért, mert Erdei és Féja — az egész népi mozgalom szempontjából fontos — kapcsolata, harci szövetsége a Szegedi Fiatalok körében született meg. (Rekonstruálása és értékelése külön tanulmány feladata

<sup>85</sup> Féja Géza — Buday Györgyhöz, Bp. 1936. nov. 2. Buday-iratok.

<sup>86</sup> Müller Miklósról *Lengyel András* 1988.

lesz.) Részben pedig azért, mert — ha alkalmilag is — továbbra is maradt kapcsolat közöttük.

Három epizód említésre is érdemes.

Az egyik: 1937. március 3-án, a Márciusi Front makói nagygyűlésén, amelyen nemcsak „a Válasz és a Márciusi Front írói” (így Féja és az akkor már elsősorban hozzájuk tartozó Erdei Ferenc) vettek részt — képviseltette magát az akkor már nagyrészt szétszóródott Művészeti Kollégium is. Éppen Féja beszámolójából (*A Márciusi Front a szabadság városában*) tudjuk, a találkozón a Szegedi Fiatalokat Baróti Dezső és Tomori Viola képviselte.<sup>87</sup>

A másik: 1937 őszén Hont Ferenc létrehozta folyóirata, a Független Színpad támogatására az ún. Irodalmi és Művészeti Tanácsot. E tanácsban Hont az erőket akarta egyesíteni, ahogy a Független Színpad 3. számában a kommuniké mondja: „A F. Sz. Tanácsában össze akarjuk fogni mindazon szellemi erőket, amelyek a haladó szellemű demokratikus Magyarország felépítéséért küzdenek.”<sup>88</sup> A tanácsnak mások, pl. Illyés Gyula, Csécsy Imre, Ignótus Pál, Sárközi György mellett tagja lett Féja Géza is. (A Szegedi Fiatalokat Ortutay reprezentálta ebben a szervezetben.)<sup>89</sup>

A harmadik: Az Olaszországból hazatérő, de hamarost Angliába továbbinduló Buday György 1937. október 29-én megerősítő, bátorító levélben üdvözölte a Vihar-sarok miatt meghurcolt Félját. Ebben a levélben egyebek mellett ezt írta:

„nem tudok elmenni szóltalanul a Terád lesújtó »büntetés« szomorú tanulságai mellett. Kétségbeejtő, Gézám, hogy hová megy, mi elé megy ez a mi országunk és kétségbeejtő, hogy amikor Te és még néhányan felemelik figyelmeztető és ébresztő szavukat, akkor ez reá a válasz. Egy idő óta tervezem s most már hamarosan meg is csinálom a »vak vezet világtalant« című fametszetsorozatomat, de milyen rettenetes arra gondolni, hogy talán már minden késő lesz. Még egy hete sem vagyok egészen Magyarországon, de máris annyi szomorúság, annyi szorongás és kétségbeesés környékezi úgy a személyes életemet, mint azt, amit az egész magyarság problémájából meglátok, hogy tulajdonképpen még vigasztaló szavakat sem tudok találni Számodra. Egyetlen vigasz csak az lehet, hogy Te tisztán, becsületesen és sokszor egész hősiessé magányossággal harcolod valamennyiünk ügyének a harcát és így a lelkiösmereted azt hiszem nyugodt lehet. Másik vigaszod pedig az talán, hogy sokan, nagyon sokan teljes együttérzéssel és — ha talán kényszerűen némán — is Veled vagyunk, mint legszemélyesebb ügyünkre figyelünk minden mondatra és gesztusra, mely e nagy és kétségbeesett küzdelemben történt, vagy történendő. Becsületes kiállásodnak egy porcikája sem fog nyomtalanul múlni el, nem fog elfelejtetni, hanem ellenkezőleg megőrizzük és megőrzöm és példaként fogom odaállítani mindazok elé, akik hallgatnak reám. Te az utóbbi időben talán eltávolodtál tőlem, aminek oka én nem voltam és nem lehettem, hacsak az nem, hogy sorsom jóidőre messzire vetett Tőled — földrajzilag. Nem tudom, így van-e, fájna is, ha nem így lenne. De az kétségtelen, hogy emberségben, művészetben, mindenfajta törekvésekben én ma is ott állok abban a vonalban, amelyikhez egyaránt tartozunk és szeretném nagyon, ha ez most, amikor bántanak és büntetnek Téged az igazadért, ép ily erősen és biztonságosan éreznéd, miként én érzem, s amiként valaha — tudtad! Gézám, ne csüggedj. Példamutató veiselkedéssel figyelmeztet kötelességeinkre, erőt és bátorságot ad, egyszóval hat és termékenyít még a reménytelenség mai keserves időszakában is. Bízunk benne, hogy szándékaid tisztasága a fellebbezés során igazolást nyer a fórumok előtt is: előttünk

<sup>87</sup> Féja Géza: *A Márciusi Front a szabadság városában*. Magyarország, 1937. okt. 5.

<sup>88</sup> Vö. Független Színpad 1937. 3. sz. 3. Valamint: *Csaplár Ferenc* 1967. 172.

<sup>89</sup> Független Színpad, 1937. 3. sz. 3.

máris igazolt és erőfeszítésed, bátor kiállásod a *helytálló írástudó* példáját statuálta meg a magyar társadalomban. Köszönöm, hogy volt erőd ehhez Géza és kívánom, hogy töretlenül tudj tovább harcolni ezt a küzdelmet.”<sup>90</sup>

A kapcsolat tehát szépen zárult!

9

A filológus munkája, akárcsak a régészé, gyakorta féloldalas. Abból dolgozik, amit az idők viharai, vagy az élet természetes menete ráhagytak s ez nem mindig a leglényegesebb mozzanatok „lenyomata”. Az idő s a történelem olykor kevésbé érdekes és fontos „nyomokat” megőriz, míg más, esetleg lényegesen fontosabb mozzanatok rekonstruálását pusztításával lehetetlenné teszi. Féja és a Szegedi Fiatalok kapcsolata sem rekonstruálható kielégítően. Éppen e kapcsolat szíve: a személyes találkozások során folytatott nagy, eszmetisztázó beszélgetések nem foghatók meg s vallathatók ki. Ezekre, nagyon áttételesen, csak írásaikból következtethetnénk vissza — nagy-nagy hibaszázalékkal, homályosan s legfőlőbb hipotetikusán. Ami rekonstruálható volt, az többnyire „csak” a külső eseménytörténet s mint ilyen is, hézagos, hiányos. Ám ebből — s a levelek, cikkek utalásaiból — a kapcsolat tényén túl a kapcsolat milyensége is fölsejlik. S bár a filológus pusztá *benyomása* (nem több), ha kimondjuk, mégis talán érdemes leszögezni: nem annyira egyéni szimpátián alapuló, érzelmi töltésű barátság volt ez, mint inkább az alkalom kínálta — s racionális mérlegelés után kialakított — harci szövetség. Az azonos, vagy rokon irányban haladók értelemszerű alkalmi egymásra találása, egymás segítése. Így, amíg az utak párhuzamosan futottak, a szünetek dacára is folyamatosságról lehet beszélni, ám utóbb — s korántsem váratlanul, előzmény nélkül — az utak mégis elkanyarodtak. A személyes szimpátia, a barátság érzelmi velejárói, amelyek menet közben óhatatlanul kialakultak, nem akadályozták meg, hogy Féja is, a Szegedi Fiatalok is más-más irányba menjenek tovább. A Szegedi Fiatalok a baloldal részeseként, bár immár nem csoportszerűen létezve, dolgoztak a maguk területén s kit munkaszolgálat, kit tömegsír, kit emigráció várt. (Az ő törésük 1948/49 körül következett be.) Féja, sajnos, problematikusabb utat járt be utóbb.

Az együttes munka mégsem volt hiábavaló; valamiképpen mindkét fél gondolkodásába beépültek a közös tapasztalatok. S kapcsolatuk szinte pusztá tényével is hozzájárultak a népi mozgalom mozgalomszerű föllépésének előkészítéséhez, majd elindításához. Kapcsolatukat tehát nem lehet büntetlenül kimetszeni a korszak eszmetörténetéből, mert ezzel valóságos összefüggéseket metszenénk széjjel s tennénk fölismerhetetlenné.

Valóságos jelentése azonban majd csak egy átfogó és részletes népi mozgalommonográfia elkészülte során fejthető meg.

## IRODALOM

*Barcs Sándor*

1986 Féja Géza és kora. Tiszatáj, 5. sz. 79—82.

*Bibó István*

1986 Levél Borbándi Gyulához. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. 3. köt. Bp. 295—373.

*Borbándi, Gyula*

1976 Der Ungarische Populismus. Mainz, 358.

1983 A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék. New York, Püski, 538.

<sup>90</sup> Buday György — Féja Gézához, Szeged, 1937. okt. 29. Féja Endre tulajdonában. A levél másolatát neki köszönöm.

- Csaplár Ferenc*  
1967 A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp.
- Dénes Iván Zoltán*  
1988 Az önrendelkezés érvényessége. Bp.
- Huszár Tibor*  
1979 Történelem és szociológia. Bp.
- József Attila*  
1958 Összes Művei 3. köt. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp.
- Lackó Miklós*  
1975 Válságok—választások. Bp.  
1981 Szerep és mű. Bp.
- Lengyel András*  
1985 A paraszti írásbeliség a dualizmus évtizedeiben. Krónika XII. 65—69.  
1986a A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tevékenységéről. Népszabadság, szept. 20.  
1986b Illyés és a Szegedi Fiatalok. Kézirat. Sajtó alatt.  
1987a A Szegedi Fiatalok mozgalma (1927—1937). In: Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Válogatott dokumentumok (1874—1986). Szerk. Hegyi András. Szeged.  
1987b Erdei Ferenc és a Szegedi Fiatalok. Forrás, 4. sz.  
1988 Egy nagy magyar fotográfus: Müller Miklós. Kézirat.
- Némédi Dénes*  
1985 A népi szociográfia 1930—1938. Bp.
- Péter László*  
1962 A Szegedi Fiatalok Juhász Gyulánál. Irodalomtörténet, 2. sz.
- Salamon Konrád*  
1980 A Márciusi Front. Bp.
- Sebestyén Sándor*  
1988 Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja. Bp.
- Szabó Miklós*  
1978 Új elemek az értelmiségi ifjúság mozgalmaiban az 1920—1930-as évek fordulóján. In: A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918—1945. Bp.
- Tamasi Mihály*  
1986 Megjegyzések — és kiegészítések — a Tiszatáj cikke kapcsán. Csongrád Megyei Hírlap, jan. 15.
- Varga Rózsa—Patyi Sándor*  
1972 A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom (1920—1960). Bp.
- Vigh Károly*  
1982 Zsilinszky és Féja. Új Forrás, 5. sz. 57—63.
- Zimonyi Zoltán*  
1980—81 Féja Géza Esztergomtáborban. I—II. Új Forrás, 6. sz. 7—12., 1. sz. 28—35.  
1982 „Nagy honvágy él már bennem Esztergom irán”. Féja Géza és Martsa Lajos levelezése. Új Forrás, 3. sz. 25—32.  
1986a „Lobogó tűzű ígérhetető”. Tiszatáj, 1. sz.  
1986b A kor vagy a kör hangján? Tiszatáj, 5. sz. 82—88.

### Géza Féja und die „Jungen von Szeged”

*Lengyel, András*

Im Aufsatz wird das Verhältnis von Géza Féja, einer der bedeutendsten Figuren der Bewegung der Volksschriftsteller zu dem Kunstkollegium der Jungen von Szeged rekonstruiert. Die Untersuchung ist von grosser Bedeutung, liefert nämlich wichtige Merkmale zu der Geschichte des sg. volkhafte Schrifttums in Ungarn. Laut Verfasser hatte Géza Féja schon 1931 grösseres Interesse für die sich eben gestaltende Gruppierung der Jungen von Szeged und von Anfang an hatte er Anteil an der Popularisierung der Gruppe, deren Mitglieder alle jünger waren als er. Später ist diese Aufmerksamkeit gegenseitig geworden: die Jungen von Szeged halfen ihm bei der Orientierung und Materialiensammlung in Szeged und trugen wesentlich zu der Fassung des bedeutendsten Werkes von Féja, der Soziographie *Viharsarok* bei. Die Jungen von Szeged machten ihm das Leben in den Bauernhöfen bei Szeged bekannt und ihn auf die Region aufmerksam, worüber das Werk *Viharsarok* berichtet. Im Aufsatz wird auch diese gemeiname Quellenforschung dargelegt. Die fruchtbringende Beziehung stimmt mit der progressivsten Periode des Schriftstellers überein. Im Aufsatz wird aber auch der Zwiespalt in der Beziehung aufgezeigt: die ideologische Position von Féja, die auch irrationelle Züge enthielt, wirkte gegen die Harmonie ihrer Beziehung. Wegen der Anschauungen von Féja wurden einige Themen zur Diskussion gestellt, diese Meinungsunterschiede führten aber zum offenen Bruch nicht. Die eigentliche Bedeutung des Aufsatzes liegt in der Feststellung: das Schriftwerk *Viharsarok*, dies wichtige Produkt des volkhafte Schrifttums, das das Land nach der Veröffentlichung erschütterte, hätte ohne den wirksamen Beistand der Jungen von Szeged nicht erscheinen können.



# Dugonics András „A fazék” című iskoladrámája

DEMETER JÚLIA

(Budapest, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar)

A szegedi Somogyi-könyvtárban egy máig kiadatlan kéziratos kötet Dugonics András munkáit tartalmazza. Alább e kötet egy érdekes darabja, egy iskoladráma szövege következik, s a bevezetőben kísérletet teszünk a mű magyar irodalomtörténeti helyének kijelölésére is.

## Az iskolai színjátszás és Szeged

A magyar irodalom- és művelődéstörténet alig feltárt területe a XVII—XVIII. századi iskolai színjátszás: a drámaszövegek elkallódtak, illetve lappanganak; legtöbb információnk a századforduló-századelő táján összegyűjtött előadás-címjegyzékből származik.<sup>1</sup> A XVIII. század végére — látszólag a semmiből — megszületett a magyar színház és színészet. Ennek igen gazdag és szerteágazó előzményét jelenti az iskolai színjátszás, s a folyamat számunkra legjelentősebb mozzanata, a magyar nyelvű iskoladrámák elterjedése. A magyar nyelvűség terén sokat vállalt a piarista rend, mivel iskoláiban 1757-től kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását, s azután viszonylag rendszeresen adtak elő magyar nyelvű drámát (jóllehet vannak adatok korábbi magyar nyelvű piarista iskolai előadásokról is).<sup>2</sup> A rend hazai fénykora a XVIII. század második fele, s jelentőségüket az a tény is kiemeli, hogy az iskoladrámákat író-rendező tanáraik közül jónéhányan az új magyar színház szerzői lettek (Dugonics András, Pállya István, Simai Kristóf, Benyák Bernát a legismertebbek). Dugonics, a korszak egyik érdekes és sokoldalú alakja, nagyon sokat köszönhetett az őt útra bocsátó szegedi piarista gimnáziumnak, ahol nagyhírű tanárok tanították, majd fogadták kollégájukként. Így az iskolai, s azon belül a magyar nyelvű színjátszás jelentőségét is ott ismerhette fel. Ezért a szegedi adatok fontosak lehetnek a Dugonics-dráma létrejöttében.

<sup>1</sup> Az 1895/96-ban sorra megjelenő egyházi iskolatörténetek és több drámaszöveg kiadása mellett a legnagyobb vállalkozás *Prónai Antalé*, aki a magyarországi piarista iskolákban 1660 és 1778 között tartott drámaelőadások teljes jegyzékét akarta elkészíteni. *Prónai* váratlan halála után hagyatékából *Császár Elemér* adta ki a még nem teljes és nem pontosított anyagot: A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1660—1778. előadott drámák jegyzéke. *Prónai Antal* hagyatékából. ItK 1915. 115—122. és 206—219. Az anyag, melyre *Prónaiék* támaszkodtak, az általuk ismert és hivatkozott szövegek nagy része mára eltűnt vagy lappang. *Alszegehy Zsolt* több évtizeden át tartó kutatásai után napjainkban ismét fellendült a kutatómunka, különösen *Staud Géza*, *Varga Imre* és *Kilián István* tevékenysége révén.

<sup>2</sup> *Császár—Prónai* 1915., valamint az adataikat átvéve *Kolozsvári J.* 1938.

A bennünket most közelebből érdeklődő időszakban (kb. 1750—70 között) a következő magyar nyelvű szegedi előadásokról van biztos adat:

1758. (május 17.) Perczell Imre: *Adakozó öregről és fősvény ifjúról vigjáték*<sup>3</sup>

1762. Dugonics András: *Egyiptomi József*<sup>4</sup>

1768. (augusztus) Lengyel Domokos dramatizált egyes jeleneteket Kalazanci Szent József életéből<sup>5</sup>

1769. Hájos Gáspár előadja Plautus *Captivi*jét<sup>6</sup>

1770. Benyák Bernát két darabja:

Plautus *Mostellariája*

*Joas*<sup>7</sup>

1775. (augusztus 24.) Mlinkay Alajos: *Matatiasnak jeles téteménye*<sup>8</sup>

1778. (április vége) magyar nyelvű darabot adnak elő, címét nem ismerjük<sup>9</sup>

1778. *Dialogus... de Praerogativa urbis Szegediensis inter reliquas Hungariae civitates*<sup>10</sup>

(A szerzőként feltüntetett név természetesen sokkal inkább fordítót—adaptálót—dramaturgot—rendezőt, azaz tág értelemben vett színre vivőt takar.)

A Plautus-előadások esetében érdemes áttekinteni a latin nyelvű előadásokat is, mert az alább közölt iskoladráma Plautus *Aulularia*jának magyarítása és iskolai színpadra alkalmazása. Plautus az iskolai színjátszás egyik igen kedvelt szerzője, illetve ötletadója.<sup>11</sup> A Plautus-ihlette magyarországi művek (közvetlen) eredetijét legtöbbször lehetetlen föllelni, mivel többszörös közvetítéssel vették át az iskolai színpadok: leggyakrabban latin nyelvű feldolgozásokból, valamint német fordításokból, sőt olykor több Plautus-mű ötlete, megoldása keveredett vándortémaként egy-egy drámában. A vizsgált időszakban Szegedről a következő, latin nyelvű, Plautus (-ihlette) -előadásokról van adat:<sup>12</sup>

1755. Tarnóczy Simon: *Menaechmi*

*Aulularia*

(Dugonics diákként részt vett ezeken az előadásokon,<sup>13</sup> s tanár korában mindkét művet átdolgozta ő is: az *Aululariát* — jelen kézirat tanúsága szerint — 1774-ben, a *Menaechmit* 1766-ban váci tanárkodása idején, majd 1807-ben újra, világi színpad számára.)

1765. Tarnóczy Simon: *Pseudolus*

1769. Hájos Gáspár: *Menaechmi*

<sup>3</sup> Lugosi Döme 1929.

<sup>4</sup> Exercitatio Comico — Academica Qua vitam, Resque Gestas Jospehi Aegyptiaci exhibuit. A szakirodalom hosszú ideig csak annyit tudott, hogy Dugonics 1762-ben magyar nyelvű színdarabot adatott elő Szegeden. Diósi Géza állapította meg, hogy ez a darab az időközben előkerült *Egyiptomi József*.

<sup>5</sup> A Császár—Prónai jegyzék 1767-re teszi az előadást (216.). Az 1768-as adat *Lugosié* (16.) „Fr. Dominicus Lengyel... produxit eundem S. Patrem adhuc puerum, cum daemone certantem cum inscriptione: Josephus Calasantius acta Szegedini apud scholas pias mense augusto anno.

qVo eIVsDeM CanonIzatIo CeLebratVr.”

<sup>6</sup> *Lugosi Döme* 17. Császár—Prónai adata: 1768. (216).

<sup>7</sup> *Lugosi Döme* 17. Császár—Prónai (216.) szerint mindkét bemutató 1769-ben, *Kolozsvári* szerint a *Mostellariáé* 1769-ben (62.), a *Joasé* 1770-ben (63.) volt.

<sup>8</sup> *Lugosi Döme* 17.

<sup>9</sup> *Lugosi Döme* 17.

<sup>10</sup> *Lugosi Döme* 18.

<sup>11</sup> Erről részletesebben 1. *Tési Edit* 1948.

<sup>12</sup> Adatok *Lugosi Döme* alapján. Drámaszöveg nem maradt fenn.

<sup>13</sup> Vö. *Prónai Antal* 1903.

Az *Aulularia* témája — a kapzsóság, fösvényesség ostorozása — különösen alkalmas volt erkölcsi tanulság kiemelésére, ezért a szerzők-rendezők szívesen vették kölcsön. A darab más előadásairól is tudunk a korszakban: 1763-ban Schaffrath Lipót mutatta be Vácott<sup>14</sup> latin nyelven, de a bemutatónál többről nem tudunk. Szöveggel csak három *Aulularia*-változatot ismerünk:

egy szövegtöredéket a trencsényi jezsuita iskolából,<sup>15</sup>

az alább közölt darabot,

Az *erszényt*, mely a Koppi-gyűjteményben<sup>16</sup> található, de szerzője valószínűleg nem Koppi Károly.

Az *erszény* „Du Cygne Marsupiumának hű fordítása; a jezsuita írónak ez a darabja pedig közvetve Plautus *Aululariájára* megy vissza”.<sup>17</sup> A kéziratot Alszeghy Zsolt Csulik Alajos *Marsupiumával* azonosította, melyet 1776-ban mutattak be a kecskeméti piarista iskolában,<sup>18</sup> Kolozsvári János szerint azonban 1770 körül adták elő talán Máramaroszigeten.<sup>19</sup> Ez az ellentmondás egy hipotézissel feloldható: Az *erszény* az 1776-os kecskeméti előadás kézírata, az alább közölt darabot pedig Máramaroszigeten adták elő 1774-ben.

### Dugonics szerzősége

A kézirat a szegedi Somogyi-könyvtár Dugonics-kolligátumában található, s hagyományosan Dugonicsnak tulajdonítják. Címlapja hiányzik, a cím és a szerző nincs feltüntetve; a szövegben viszonylag sok a javítás, tehát fogalmazvány. (Dugonics ugyanis igen nagy gonddal írt és másolt, tisztázatai szinte javítás nélküliek.)

A mű végén szerepel az egyetlen eligazító adat:

*Finis 16<sup>a</sup> Junij Szigethi 1774.*

Dugonics életrajzát részletesen ismerjük, így bizonyos, hogy sohasem tanult vagy tanított a máramaroszigeti piarista iskolában. Az ottani tanári kart azonban nyilván jól ismerte, hiszen a piarista tanárokat gyakran helyezték egyik rendházból a másikba, ő maga is tanult a közelben (1760—61-ben Nagykárolyban), elképzelhető tehát, hogy e darabját a szigetiek számára írta vagy írta át.

Két helységnév szerepel a darabban: *Slatina* és *Szarvaszo*. Mindkettő aprócska falu (volt), a szigeti járásban, közel Máramaroszigethez. (A *Szarvaszo* név egyébként a Saraseu pontatlan változata lehet.) A dráma 140. sorában Sohonnai Peti szerint a legostobábbaknak „még a Szarvaszoi Kováts se tudna... eszt koholni”. A kéziratban e helyen Dugonics utólag módosítja az eredeti *Slatinai* jelzőt *Szarvaszoira*. Maga a mondat szólásnak hangzik, ilyen szólást azonban nem sikerült találnom.

A dráma további részeiben már csak *Slatina* neve fordul elő: Fülöp *Slatinára* indul, s ekkor Dugonics jegyzettel is kiegészíti a kéziratot: *Slatina „est pagus in Mar-matia”*. Ugyane *Slatináról* származik Kopasz is.

<sup>14</sup> Császár—Prónai 1915. 215. ... Plautinam expurgatam, scilicet *Aululariam* ... *produxit*.

<sup>15</sup> A trencsényi gimnáziumot 1773-ban a jezsuitáktól vette át a piarista rend. A drámatöredékről 1. Bitterbinder Miklós 1910. és Alszeghy Zsolt 1943.

<sup>16</sup> OSZK Fol. Lat. 186.

<sup>17</sup> *Tési Edit* 1948. 37. és *Alszeghy Zsolt* 1911. 663—668.

<sup>18</sup> Császár—Prónai 218. és *Alszeghy Zsolt* 1911.

<sup>19</sup> *Kolozsvári János* 62. Nem tudni, hogy feltevését mire alapozza.

A máramarosi színt erősíti még a csak magyar—román vegyeslakosságú területeken használatos tájszó, a kecske(bak) jelentésű román *câp* (993. sor).

Dugonics 1774-ben fejezte be nyitrai tanárkodását, mert megkapta a nagyszombati egyetem matematika professzori állását. Elképzelhető, hogy Nyitra és Nagyszombat között rövid látogatást tett Máramarosszigeten. Az is lehet, hogy e darab másolása jelentette az első lépést addigi drámaírói munkásságának rendszerezésében: két fiatalkori drámáját<sup>20</sup> ugyanis 1775-ös nagyszombati autográf másolatban ismerjük csak, ahol a drámaszövegeket követő megjegyzésekből világosan kitűnik a gyűjtő-összegező szándék.

A kézírás alapján — több, aláírt Dugonics-kézirattal összehasonlítva — szinte biztosak lehetünk Dugonics szerzőségében, nem valószínű ugyanis, hogy Dugonics idegen darabot másolt és javítgatott volna.

A nyelvhasználat csak részben bizonyító erejű, mivel Dugonics általában provinciálisabb nyelvi anyagot használt szépirodalmi műveiben, mint visszafogottabb elméleti-tudományos írásaiban.<sup>21</sup>

Szembetűnő az íző szóalakok gyakorisága, mely Dugonics más műveiben is — ráadásul hasonló szavakban — megtalálható, így e jelenség is Dugonics szerzőségét valószínűsíti.

Mindenképp bizonyító erejűek a közmondások: Dugonics szépirodalmi műveiben a magyar jelleget akarta kiemelni és erősíteni a közmondások halmozásával. Ezért iskoladrámáiban is bántóan sok a közmondás, melyeknek jelentését sokszor ki sem lehet hámozni, annyira szervesetlenek a szövegben. E jelenség vizsgált drámánkban is megfigyelhető, számunkra tehát újabb bizonyíték lehet Dugonics szerzőségére. További erősítő mozzanat, hogy az e darabban használt — sokszor igen ritka vagy ismeretlen — szólások és közmondások szinte mindegyike megtalálható Dugonics saját szólás- és közmondásgyűjteményében. Ezért a jegyzetek között minden alkalommal jelzem a helyet a gyűjteményben, s a kevésbé ismert vagy eltérő formájúakat a gyűjteményből is idézem.<sup>22</sup> Ez lehet a döntő érvcsoport Dugonics szerzőségének bizonyításában.

### A darab tartalma

Szűkmarkú Fülöp mint a család legidősebb, tevékeny férfitagja átvette atyjától a gazdálkodás terhét, s ezzel tökéletes nyomorba döntötte atyját és négy öccsét. A mű Fülöpnek a pénz mindenhatóságát ünneplő monológjával indul. Ezután ötletes szolgálja, Sohonnai Peti segítségével sikerül biztos helyre rejtenie pénzét: a pénzes fazekat elássák, sőt egy hasonló, de homokkal teli edényt is a földbe tesznek az előbbi közelében.

Az atya Fülöp pénzét akarja megszerezni, s a titokért cserébe nemességet ígér Petinek, aki — színleg — rá is áll az alkura. Az atya fő célja azonban Fülöp jó útra térítése, így Peti hűtlenségét elmondja, sőt — Fülöp elrejtése révén — bizonyítja is fiának. Nem sokkal ezután a fivérek — magánúton — meglelik a homokos fazekat, Fülöp pedig óriási színjáték közepette „döbben rá”, hogy nehezen megtakarított pénzcskéjét rablóknak ásták ki, s helyébe homokot csempészték.

Így Fülöp szinte teljesen megbizonyosodott Peti hűségéről, már csak egy próba van hátra: atyja szolgáljának, Messenionak öltözetében jelenik meg az atyjánál ki-

<sup>20</sup> L. a 4. sz. jegyzetet, valamint: De vera Christiana pietate...

<sup>21</sup> Vö. Benkő Loránd 1960. 462.

<sup>22</sup> Dugonics legteljesebb gyűjteményét használtam: Magyar Köz-mondások.

hallgatott találkán kincset ásni. A furfangos Peti nyomban felismeri gazdáját, ám erről mit sem szól, hanem — saját hűségéről papoló kísértetként — ijesztgeti, majd jól elnászpáolja Fülöpöt.

Fülöp ezután slatinai adószedő körútra indul. Fukarságát útközben egy koldusokat felvonultató rövid jelenet erősíti.

A IV. szakasz Fülöp távollétében játszódik: testvérei megtalálják a valódi pénzt, azonnal díszbe öltöznek, közben Fülöpöt elhagyják éhező és rongyos szolgálai, az egyik testvér, László pedig kísértetként riogatja Petit.

A visszatérő Fülöp először meg sem ismeri elegáns atyját és fivéreit, majd rosszat sejtve közelít pénzéhez, ő viszont nem ijed meg holmi kísértetektől: jól elveri Lászlót. Peti kétségbeesésében végső cseléhez, az — óvatos — öngyilkossági kísérlethez folyamodik, Fülöp azonban megbocsát neki, hiszen tudja, hogy ártatlan.

Az utolsó jelenetben az addig kizárólag a pénze elvesztésén kesergő Fülöp hirtelen megjavul: elfogadja atyja értékrendjét, szakít a fősvénységgel.

### A fazék

E címet — *A bögre* analógiájára — magam adtam az itt közölt címnélküli darabnak.

A mű öt szakaszból áll; ez a korban igen elterjedt beosztás. A szakaszok több *kinyílásra* oszlanak (I. szakasz: három kinyílás; II.: 5; III.: 3; IV.: 4; V.: 5). A Dugonics-drámák szerkezeti felosztása, s különösen az egységek elnevezése meglehetősen esetleges: szinte minden darabjában különbözőképp jár el.

A cselekményből a szerzőnek az iskoladráma követelményeihez illően el kell hagynia a női szereplőket<sup>23</sup> és a szerelmi bonyodalmat, hangsúlyoznia kell viszont az erkölcsi tanulságot. E didaktikai célnak *A fazék* csak részben tesz eleget: az atya zsugori fiát szeretné ráébresztetni a fősvénység bűnös és hiábavaló voltára. A siker, melyet a *Summa* ígér, a mű végére teljes lesz: Szűkmarkú Fülöp önszántából *mindenekkel jó tévő* Fülöppé válik. E hirtelen és váratlan javulás a mű gyengéje, hiszen nincs kellően motiválva, ám ugyanez a tény teszi egyszersmind élvezetessé a darabot, mert míg az erkölcsnemesítő célnak békónak látszik az író számára, a darab folyamán mindezt mintha feledné, s szinte elkapja játékos kedve és heve.

Jól sikerültek mindenekelőtt az alakok. A főszereplő Szűkmarkú Fülöpnek sem beszélő neve, sem figurája nem eredeti, a kor színpadán és irodalmában szép számmal találni Zsugorit, Szűkmarkosit stb. Ezért ő nem árnyalt marad, jóllehet alakjában éppen az ismert típus-jelleg a fontos. Fülöp öccsei — bár nem egyénítettek — élettel teli ifjoncok, jeleneteikben a kórusszerűség dominál (sorjázó panaszaik, kívánságaik, majd örömeik). Így annak sincs jelentősége, hogy míg Petit együtt rémisztgetik, csak László (Szántó) mond szöveget. Hasonló kórusjellege van a Fülöp kapzsiságára panaszkodó, majd elinaló szolgál jelenetének is, melyet Dugonics a szokásosnál is jobban telitűzdelt népi szólásokkal és közmondásokkal.

Az atya kezdetben nem olyan, amilyennek a *Summa* ígéri, sőt valóságos pénzsóvárként áll elébünk, nem retten vissza a hízeltetéstől, a hazudozástól, a felelőtlen ígérgetésektől sem. Ezt a túl sötét képet talán az teheti derűsebbé, hogy partnere-ellenfele — Sohonnai Peti — nem molière-i szolgálifigura, talpraesettsége Dugonics számára nem — vagy alig — erény. Peti tehát inkább eszes, mint hűséges, talpraesettsége,

<sup>23</sup> Kivétel *Az ikrek*, amelynek mindkét változatában meghagyta Menaechmus feleségének szerepét.

borotvaéles eszére a köpönyegforgatáshoz van szüksége. Legfontosabb vonása a számitás; alakja nem idegen Plautustól, talán a *Mostellaria* Traniojához áll legközelebb.

Fegyverneki nemességgel kábítja Petit, aki — józanul — pecsétet írást kér; az efféle jelenet is több Plautus-műből ismerős (ott a szolgálknak általában szabadságot ígérnek uraik). Itt azonban az ígéletben kételkedésről nem tudjuk, ki felé vág: vajon Peti bizalmatlansága indokolt-e avagy alaptalan, márpedig a Fegyvernekiről alkotott ítéletünk ettől függ. Talán arról lehet szó, hogy a megvalósulás eltért a szerzői szándéktól. Azaz: Peti a tervnél rokonszevesebb, az atya pedig egy árnyalattal negatívabb lett. Az eredeti tervet érhetjük tetten a névválasztásban is: a Sohonnai név önmagában is a semmirekellő szolgát jellemzi, a kor ismeretében pedig valószínű, hogy Fegyverneki a nemesi virtust megőrző (feltehetően hangsúlyozottan vidéki) magyar nemes ideálja (a szerző szándéka szerint).

Fegyverneki szolgálja, Messenio halvány figura marad, csupán nevét örökölte egy másik Plautus-darabból, *Az ikrek*ből.

Az iskoladrámák szerzői szívesen írtak vers- vagy kórusbetétet, amely színesítette a darabot, egyszersmind összegezte-kiemelte az erkölcsi tanulságot. Dugonics is többször alkalmazta e megoldást iskoladrámáiban, megfigyelhető azonban egy szembevető különbség: két — legkorábbinak ismert — darabjában<sup>24</sup> verselésében is gondosan megformált, fontos dramaturgiai pontokon felhangzó, gondolatgazdag verseket találunk.<sup>25</sup> Plautus-átdolgozásai közül ugyanakkor a két *Menaechm*iben nincs versbetét, *A fazék*ban ugyan van egy, de jellegtelen és súlytalan. A második szakasz negyedik kinyílásában tizenhat meglehetősen gyenge verssorban örvendeznek a fivérek a talált pénzen. E kórus nem erkölcsi példázat, sőt bizonyos etikai zavar is kitetszik belőle: nincs eldöntve, hogy a más pénzének gondtalan elherdálásakor melyik a hangsúlyos: a pénzgyűjtő fáradságos munkája („Más azért fáradozott”) vagy megvetendő fősvényisége („Tsiga gyanánt ’Zugorgott’”).

A darab olykor buffo-elemeket is fölvonultat. Ilyen mindjárt a többszörös kísértet-jelenet (melynek ötlete esetleg a *Mostellari*ából — vagy abból is — származik), leginkább a Messenio ruhájában érkező Fülöp alapos elpáholása. Egyébként e rész Petit valamennyi szereplő fölé emeli. Hasonlóan harsány, ugyanakkor betét-jellegű Peti és a szamarát kereső süket Kopasz „párbeszéde”.

A komédia cselekménye igen fordulatos, gyorsan pereg, ami avatott íróra vall, hiszen a fazék-pénz soványka bonyodalom. A színpadon leggyakoribb a sürgés-forrás és az izgatottság, mely utóbbi nyilván átragadt a nézőseregére is. Így a pénz elrejtése előtt illetve közben nem elég a Petit noszogató Fülöp kapkodása, sorra jönnek a hivatlan látogatók is, akiket mind el kell küldeni. A homokpénz megtalálása-kor szomorúságot, majd a homok láttán ájulást színlelő Fülöp ügyes rendező: óriási izgalmat és vihart kavár maga körül, ez pedig igazán hasznára válik a színdarabnak.

Önmagában is fontos kérdés a fazék-pénz mint bonyodalom helye a dráma struktúrájában. A be-kiadás az I—II. szakaszban lezajlik, márpedig ez az „öröklött” téma, Dugonicsnak tehát ettől fogva saját leleményére van szüksége. Fülöp a mű geometriai közepén (III. szakasz második kinyílás) eltűnik adószedő körútra, de alakja továbbra is a centrumban marad. A szerző ekkor lendül bele igazán a bohóctréfába. Az addig sem lassú iram felgyorsul, a féktelen komédiázás egyre gondtalanabb, a didaktikus erkölcsnemesítő szándéknak nyoma sem marad. E IV—V. szakaszban vonul föl a legtöbb szereplő is, így a darab sajátos *tablószerűsége* is itt a leghangsúlyosabb: valahol erre vezet az út a magyar vígjáték születéséhez.

<sup>24</sup> L. a 20. jegyzetet

<sup>25</sup> A *De vera Christiane pietate*... remetéjének hosszú monológja Balassi-strófában íródott. Az *Egyiptomi József* egyik verse Horatius-óda magyarítása: *Demeter Júlia* 1986. 356—358.

A sorozatos kalamajka után visszatérő Fülöpnek nem marad más hátra, mint — néhány sorban! — a megjavulás és az általános öröm. Elhangzik az atya és a szerző kulcsfogalma, a mértékletesség, azaz: móddal és nem mód nélkül kell szeretni a pénzt.

### A mű érdekessége

A magyarországi iskolai színjátszás ismerete nélkül nem érthető a magyar színház létrejötte. A szerzők felkutatásán és a drámaszövegek azonosításán, kiadásán túl hatalmas dramaturgiai és színháztechnikai anyagot is fel kell dolgoznia a kutatásnak; a teljes magyar színháztörténet csak így születethet meg.

A Dugonics-életmű (a drámákon túl is) különös színfolt a XVIII. századi magyar művelődéstörténetben: sajátos mellékszál ez a magyar felvilágosodás fővonulata előtt és mellett, ám sikereivel, óriási népszerűségével (Etelka, Bátor Mária, stb.) közönséget nevelt és növelt. Dugonics nagyon tudatos — pallérozó és szóragoztató — szerző, aki közmondásgyűjteményével, matematika professzorként és íróként egyaránt a magyar tudomány és az igényes, tudományos magyar nyelv megteremtését készítette elő.

### A szövegről

A darab egyetlen — ismert — kézirata a szegedi Somogyi-könyvtárban van, változatokról nem tudunk.

A szöveget betűhíven közlöm.

Az értelemzavaró hibákat és a nyilvánvaló elírásokat javítottam; a lapalji jegyzetekben közlöm az eredetit. Ugyanitt jelzem Dugonics javításait, törléseit is.

Dugonics gyakran jelzi a szaggatottságot, megszakításokat néhány vízszintes vonalkával: ezek helyett egységesen három pontot használtam.

Egységesítettem a szereplők nevét, de a javításokat mindenütt jeleztem. Dugonics soha nem írja ki a teljes nevet, hanem rövidítéseket alkalmaz: ezeket feloldottam.

A szövegeji *I* és *J* között Dugonics nem tesz különbséget, a kisbetűk esetében azonban igen. E kisbetűs írásmód alapján döntöttem az *I* vagy *J* választásáról.

## RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

EPhK — Egyetemes Philológiai Közlöny

It — Irodalomtörténet

ItK — Irodalomtörténeti Közlemények

OSzK — Országos Széchényi Könyvtár

### IRODALOM

*Alszegehy Zsolt*

1911 Az erszény. EPhK 663—668.

1943 A trencsényi magyar jezsuitadramák forrásaihoz. It 11—14.

*Benkő Loránd*

1960 A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp.

*Bitterbinder Miklós*

1910 Adalékok a magyar színmű történetéhez. Itk 293—318.

*Császár Elemér—Prónai Antal*

1915 A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778 között előadott drámák jegyzéke.

Itk 115—122., 206—219.

*Demeter Júlia*

1986 Versek Dugonics András kéziratos drámáihoz. In.: Tanárképzés és tudomány. Bp. 349—363.

*Diósi Géza*

1939 Dugonics András ismeretlen kéziratgyűjteménye. In.: A kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kat. Dugonics András Gimnázium évkönyve 1938/39. Szeged, 39—45.

*Kolozsvári János*

1938 Magyar piarista iskoladramák. Pécs

*Lugosi Döme*

1929 A piaristák szegedi színjátékai. Itk 216—224., 328—333.

*Prónai Antal*

1903 Dugonics András életrajza. Bp.

*Tési Edit*

1948 Plautus Magyarországon. Bp.

### *Kéziratok*

DUGONICS András:

1. De vera christiana pietata... Szeged, 1762.
2. Exercitatio Comico — Academica Qua vitam, Resque Gestas Josephi Aegyptiaci. Szeged, 1762. Mindkettő a Piarista Rend Központi Levéltárában, Budapesten. Jelzetük: For. 8<sup>o</sup> fol. 77. V. 148.
3. Menekmus. Vác, 1766. OSzK Kézirattára Fol. Hung. 10.
4. Menekmus. Pest, 1807. OSzK Kézirattára Quart. Hung. 44.
5. Cím nélküli dramakézirat [A fázék] a szegedi Somogyi-könyvtár Dugonics-kolligátumában
6. Magyar Köz-mondások. egybe-szedte, rendre-osztotta, 's meg-világosította Dugonics András Királyi Oktató. 1800—1801. OSzK Kézirattára Quart. Hung. 258/I—III.

Summája e' Játéknak ez:

egy Néánder névő olasz országí fő ember, mint koros voltának, mind pediglen hazájának szokása ellen az ő fiát a' telhetetlen fősvényiségtől idegeníteni és kegyes adakozásra tanítani igyekezett, végbe-is vette.

5

## ELSŐ SZAKASZTBAN ELSŐ KI-NYILÁS

A' Beszélgető személyek: Szűk markú Fülöp, Sohonnai Peti, ennek szolgálja, László, Györg, István.

- 10 SZÜKMARKÚ FÜLÖP Tapasztaltam már hogy a' pénz mostani időben keze 's lába légyen mindennek, attol fügjön minden, 's mindenek az által végezödgyenek... mert még hátomon házomat, 's kebelemben szobámat hordoztam, még tsak azt vizsgáltam, hogy hol füstölög a' konyha, még az átyám a' gazdaságát réám nem bizta, meg izzadásommal keresett ezüstöm és aranyom senki szemében nem tünt, mindenek szájában haszontalan hirü ember voltam, mindeneiktől el hagyattattam, még tsak az Urak kuktai se méltóztattak vélem bárátkozni és a'mit szégenlek ki mondani még az ebekis nem más házok sarkaira hanem réám emelték az úton a' lábokat, miolta pediglen az erszényem daga-
- 15

1—4. [A *Summa* áthúzza a margón.]

11. végeződgyenek

17—19. és ...lábokat [betoldva margón.]



- 20 dozik és jövedelmem naponként szaporodik, nem tsak valami  
koczi por emberek, hanem még az Urakis ezressen hánnyák az  
frantzia reverentiát, szegény sorsomban lat számra sem jutott  
az hizelkedésben, most már másávalis mérik, mindenik tsapia  
25 hózzám a' levét, egy sints a'ki magát nálam ismértségbé be-  
nem furná, réám, nem mosologna, a' kedvemet nem keresné...  
az atyámnak pediglen miólta felre tette az gazdaságát, és az  
unalmas muskákkal tarsolkodik, ki koptattya küszöbét, ki  
gondol véle, ki tart tőle, egy lélek se... és ezt a' szerentset, bol-  
30 dogságot, és szeretetet szerzette nékem egyedül tsak a' pénz,  
mert én a' tudományokhoz annyit értek, mint a' tyúk a' takony-  
hoz... nagy ostobaság téhát vólna én tölem, ha erre a' drága  
kéntsre, boldogságomnak, bötsületemnek erős ószlopára gon-  
dom nem lenne, ha hosszú újaktól, és enyves kezétől nem védel-  
mezném... Hallod-é Sohonnai Peter?
- 35 SOHONNAI PETI Mit parantsol az Ur?  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hamar itt termettel.  
SOHONNAI PETI Téhát meg etzer vissza megyek  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nem szükségés  
SOHONNAI PETI Mit parantsol téhát az Ur?
- 40 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Túdod azt Peter, hogy miuta nálom szolgálsz, min-  
denkor bötsületessen ruháztalak.  
SOHONNAI PETI Azért vagyok illy tziifra.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Béréd kívül is gyakorta tsaptam tenyeredbe márjást.  
SOHONNAI PETI Tsaptál biz a' hátamra darab fát.
- 45 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mindenkor Űri módra tartottalak  
SOHONNAI PETI Azért rágom mindennap kutya módra a' tsontot  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mindenkor szerettelek, kedveltelek.  
SOHONNAI PETI Mint a' ketske a' kest.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mert hív szolgál voltál mindenkor
- 50 SOHONNAI PETI Azis leszek mint holtig.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ném kételkedem benne, és úgyan ezért máj naponis,  
azt bizom réád, a'mit egy testvéremre bizni nem mernék... Peter  
kedves Peterem, látod-é ezt édénykét? ebben fekszik a' mi bol-  
dőségünk, ha ez markunkbol ki tsúszik, koldulás lesz dolgunk.
- 55 SOHONNAI PETI Talán igen sikos.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mód nélkül, mert arany és ezüst nyukszik benne.  
SOHONNAI PETI Hó hó hó arany és ezüst nyukszik benne, bátorságos helyt  
kell ennek szerezni, ne talántán a Szent Kristóf imádsága föl  
ne ébressze.
- 60 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ennek batorságosabb helye nints a' föld gyomránál,  
azért téhát itt a' kapa, assuk le.  
SOHONNAI PETI Hová?  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP De vizsgáld meg előbb, ha nem leselkedik-é itt  
valaki?... okossan kell bánni evvel a' madárral, mert vajmi sok

26. áz

33. új (j)aktól

53. édényként [Értelem miatt jav.]

58. Sz. Kristóf imádsága [aláhúзва.]

- 65                   madarász jár útánna, ha valamellyik meg szagullya eszbe sem  
mikor veszem, ki röpéti a' tenyeremből.  
SOHONNAI PETI Egy lélek sints.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Noszsza lássunk hát hozzá, még valami kelletlen  
vendég itt nem terem.
- 70                   SOHONNAI PETI Noszsza téhát rajta.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ne zörögj kérlek, tudod hogy a' haristis a' maga  
szaván fogják meg  
SOHONNAI PETI Jaj valaki koczogattya az ajtót  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mondám úgy-é, húzd réád az ajtót... boldog Isten
- 75                   mi kép adgyak én ezen ki, tsak tudnám kitsoda... az Eötsem  
iffiú ember ezt könnyű hállora keréttenni. Gyere be ki vagy hej  
jöszönbe vissza, halla-é kend hej.
- LÁSZLÓ Kit kuriogat bátyám Uram.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Éppen most kereste valami Urnak szolgája Eötsem
- 80                   Uramat és nem tudom mi végre?  
LÁSZLÓ Utanna menek hát, tálán valami jó szerentse érkezet.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Meg lehet.  
LÁSZLÓ Alázatos szolgája maradok bátyám Uramnak.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Kend szolgaja édes Eötsem Uram, tsak siessen utanna
- 85                   tálán meg el éri, soha napján... ime melly könnyű az iffiú embert  
kelebczebe ejtteni.  
SOHONNAI PETI Vallyon ki volt?  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ej ne kerdezd azt Eötsem kiszszén vagy-é már?  
SOHONNAI PETI Még ket únyit kell ásni
- 90                   SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nó Lássunk hát hozzá, de tsak frissen ám.  
SOHONNAI PETI Nem hojag hogy föl fűjjam, mindgyárt készszen lesz  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ismét zörget valaki?  
SOHONNAI PETI Tálán a' László.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Alig ha nem erigy Peti erigy, adgy ki rajta, vigázz
- 95                   kérlek ide ne jöjjenek  
SOHONNAI PETI Azon leszék, hogy mint tighed meg iieszelek, mint pediglen  
aztot rea vegyem...de tsak koczogat ám, de maid pórul jársz...  
Bízást ez alig ha nem németh, herain herain herain ...éppen az  
Urfiak után akartam indulni
- 100                  EGYIK ÚRFI Mi végre?  
SOHONNAI PETI Az a' rút fertelmes szomszid gyermeke, éppen most erre  
vitte az Urfiak matskáját.  
EGYIK ÚRFI Lehetetlen, es talán azt a' tarkát.  
SOHONNAI PETI Azt azt.
- 105                  EGYIK ÚRFI Jaj legyünk utanna bátyám Uram, meglen el nem dugja a fer-  
telmes. édes tarka matskám, de sok elleségid vannak.

74—75. boldog Isten [aláhúзва.]

77. jösz⟨e [tintafolt miatt olvashatatlan.]

78. ⟨Halla é latod⟩ Kit

87. ime ⟨kel⟩

95. jöjjenek

100. [A szerepnév nincs kiírva.]

103. [A szerepnév nincs kiírva.]

105. [A szerepnév nincs kiírva.]

- SOHONNAI PETI Hej nem arra nem, hanem erre, fösti már az Uram a'  
gatyát, mondom nem arra, hanem erre ni, fogadgyanak szót,  
nem arra nem, hanem erre vette a' matskát, ugyan ostobák, alig  
110 hogy az Uramon rajta nem ütöttek  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hát el mentek már?  
SOHONNAI PETI El a' szó-fogadatlanok  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Úgy el iiettem, hid el Peti, mint ha két kasza közé  
esett volna a' nyakam.
- 115 SEHONNAI PETI Montam lesz gatyá festés, pedig eleget mutattam, hogy  
nem erre hanem arra mennének, de ostobák, mint a' szamarak,  
bizonyomra mondom, még a' Szarvaszoi Kováts se tudna nekik  
eszni koholni.
- 120 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hala Istennek hogy benne nem vesztettünk gyere  
Peti, minden kép el készítettem már a' vermet, tsak be kell fűd-  
ni, siessünk hogy valaki úton ne írjen, jól meg topodgyad.  
SOHONNAI PETI Jól jól, mint a' kaposztát.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jól lészen már.
- 125 SOHONNAI PETI Hala Istennek, ennekis vége van már, tsak meg ne tudgyák.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Szerelmes Sohonnai Petim, ime e' draga kéntsémet  
szakałodra bizom  
SOHONNAI PETI Bízvást.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Kérlek úgy vigáz réá, mint a Szemed világára  
SOHONNAI PETI Uram nints egész világon nálam jobb kotló tyuk, mert én  
130 10 esztendíg el ülhetek ez ilyen tojáson, ne fillyen az Ur meg  
ülöm én ezt, mint a' kotlós tyúk a' tojást.
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ugy lészesz ember a' világ hatán... nékem most más  
foglatatosságim vannak, Isten hózzád édes pénzem, és édes  
135 Petim.  
SOHONNAI PETI Isten aldgya meg az Uratis.

## MÁSODIK KI NYILÁS

- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hala légyen az Istennek, ván már egy fazék pénzem,  
de bár tíz fazékkal volna, és ha harmintzal volna, de megis jobb  
volna, ha 100 volna, bezzeg ha 1000 volna, gazdag ember vól-  
140 nék, de meg gazdagabb, ha 4000 ezerrel lenne, ha Mathusalem  
esztendeit elérném, a' mint reménlemis tsak meg töltennék pénz-  
zel 4000 fazékat.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Jó napot édes fiam, talán mostis pénzel álmodo-  
zol.

107. ellenségid

116. menné(k)nek

117. <Slatinai> Szarvaszoi [a *Slatinai* szó előtti+jelzi, hogy a margóra írt szó: Szarvaszói ide helyezendő. Slatinai aláhúzva.]

119. Hala Istennek [aláhúzva.]

122. min(d)t

124. Hala Istennek [aláhúzva.]

133. édem

137. Hala légyen az Istennek [aláhúzva.]

- 145 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ébren vagyok átyám, hallod-é Messenio, hozz székét.  
 MESSENIÓ Mindgyárt Uram mindgyárt.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Üll-le átyám Uram, ugyis nehezen állasz.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Üll-le te is kedves fiam, mert hoszszas beszédem  
 van véled.
- 150 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Boldog Isten tsak pénz ne légyen a beszédnek vége.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Mi ne legyen a beszédnek vége?  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Verés.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Eszem agába sints a' verés... iffiantan nem  
 vertélek, öregségemre annál inkább semmi verés nélkül aka-
- 155 rok én belőled valamit ki verni.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Riá állok mindenre a' mi szegénységetől ki telhe-  
 tik.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Egy pénzedbe se kerül szerelmes fiam.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hala Istennek... mondgya hát meg átyám, Uram
- 160 had tuhassam.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Meg mondom tsak a' másik füleden ki ne botsásd.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Távol légyen tőlem, mindenkor nagyra bötsültem  
 az átyám intését.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Szerelmes gyermekem! tudod hogy egyik lábom
- 165 a' koporsóban vagon.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP De bár a' másík is ott vólna.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Tudod hogy fogytan fogynak oraim, és tálán a'  
 máj napi nyugottal magamis el nyukszom, tudod azt is hogy hol-
- 170 tom után te fogod az én nevemet hordozni, és rajtad marad meg  
 emberek előtt az én emlékezetem, de szigenlenném, és koporsom-  
 banis el pirulnék, ha mostani állapotodban meg maradván,  
 halálom után az én képetem hordoznád mert egy ember sem  
 vólna a' ki tigid látván erre a' küz-mondásra nem fakadná: a  
 sas-keselyő hollofiat nemzet.
- 175 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mire nézve mondhatnák en rólam ezt, iszen ember  
 vagyok én a' világ hátán.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Nem egyebre hanem a' te rút zobrakságodra  
 nézve, mostis nyughatatlánol éjjel's nappal hajhászod az aranyot.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nem ók nélkül tselekszem én ezt, vajmi szép állat az
- 180 arany.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Szebb a' jó erkölts.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mostani világban nem nézik kiben mitsoda erkölts  
 vagon, hanem kinek mitsodás az erszénye, ... mindegy akár  
 jó légyen valaki, akár rossz, tsak pénze légyen. — Nints bötsü-
- 185 lete mostani időben a' lapos erszényű embernek, ha mindgyárt  
 a 13 oskolát el végezteis ...hogy engem szeretnek és bötsülnek,  
 a' fő emberek vélem barátoknak, mások pedig údvarolnak,  
 tulajdonyitom egyedül a' pénznek.

150. Boldog Isten [aláhúзва.]

158. <telik> körül

159. Hala Istennek [aláhúзва.]

168 <is> magomis

- 190 FEGYVERNEKI SÁNDOR Hat semmit se tulajdonítasz atyádnak, nemzet-  
ségednek és nemes vérednek.
- 195 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ezeknekis valamit valamit, de tsak többet a' pénz-  
nek... e' szerzet nékem jó nevet, sok jó-akarót, nemességet, bár  
koldústol születtem volnais, tsak az erszényem koldulásra ne  
szorullyon, nemes leszek.
- 200 FEGYVERNEKI SÁNDOR Az illetlen nemes embernek hamar el horják a  
fazekasok a' nemes fundussát, eszbe se veszi, mikor parasztál  
vállik, sikos jószág a' pénz, mint a' kigyó hirtelen ember kezéből  
ki tsúszik... a' ki pénzben bizik, nád páltzára támoszkodik...  
a jó erkölts, a' jamborság, és' a' tudomány még a' hálál kaszája  
alá sints vetve.
- 205 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Maid osztán, ha elegendő jószágom leszen ezekre  
adom magamat.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Van már annyi a'mennyivel holtig be érheted,  
ha tsak telhetetlen erszényed nintsen.
- 210 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jaj mikor minden ereje, és szépsége e világnak pénz-  
ben áll, ha pénz nem lészen, mellyik varga veszi fogai köze a'  
bőrt, mellyik barbély pizmog az ember szakállával, mellyik  
szüts szagollya a' tsávat, mellyik mészárosné potsmolodik a'  
patzallal, mellyik tsizmadia vajkál a' tsirizben, ingyen ki kaszál,  
ki arat, ki vet ki szánt... ha pénz nem lesz oda lesz a' kereskedés,  
oda a' társóság, egymáshoz valo szeretet 's.a'.t.
- 215 FEGYVERNEKI SÁNDOR Oda lesz kedves Fülöpöm a' harag tartás, irig-  
ség, törvénytelenység, veszekedés, hadakozás, nyughatatlanság,  
félelem, leselkedés, és minden rosz ki tisztul a' világbol, de már  
többet nem versengek véled, lássad édes fiam, fősvény életednek,  
el röjtött pénzednek, mint veszed hasznát. Isten hozzád.
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Isten hírével.

## HARMADIK KI NYILÁS

- 220 Szúkmarkú Fülöp, Sohonnai Peti
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ez alig ha meg nem szagolta a' pénzemet, ugyan tsu-  
nya leselkedő öreg ember ez, odais be dugja az órrát, hova nem  
köllennék, minden tselekedetemre vagy maga vigáz, vagy fiai  
által vigáztott... De semmiképpen el nem feletkezhetem beszédé-  
ről, lássad édes fiam fősvény életednek és el röjtött pénzednek,  
225 mint veszed hasznát, tálán ki akarod ásní? De abba úgyan nem  
kopik a' fogad, kapál kutya, nékedis lesz pénzed... Jöszte ki  
Peti.
- SOHONNAI PETI Kot, Kot, Kot, Kot, Kodál
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jöszte ki hamar Peti.

197. kezébol

201. elegendo; ezek

215. lassad

216. Isten hozzád [aláhúзва.]

217. Isten hírével [aláhúзва.]

- 230 SOHONNAI PETI Ij kotlos tyúk most a Peti.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Fogadgy szót mert.  
 SOHONNAI PETI Mondgya meg hamar az Ur, mit akar mert el hidegszik a'  
 tojás.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nem árt annak a' tojának a' hideg... Peti tálán  
 235 te mondottál valamit a' pénz felől az öregnek  
 SOHONNAI PETI Én Uram én? egy kukkot se biz én!  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Tudgya már hol fekszik az arany  
 SOHONNAI PETI Lehetetlen... ugyan jó visla lett volna belőle  
 240 SZÚKMARKÚ FÜLÖP No jó, de most arról gondolkozzunk Peti, miképpen  
 vakitsuk meg ezt a' vislát.  
 SOHONNAI PETI Könnyen biz ezt, el érte már szegént a sok péntek, szárába  
 szállot az esze... van é az Urnak éhez hasonló fazéka  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Vagyon.  
 SOHONNAI PETI Hát zatskoi vannak-é?  
 245 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Untig elig.  
 SOHONNAI PETI Töltsünk meg téhát ennyihányot homokkal, petsetüllyük  
 le, mintha pénz volna benne, és a pénzes fazek helyére ássuk le.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hát a' pénzes fazékkal mi tévők legyünk.  
 SOHONNAI PETI Azt meg más helyre vigyük.  
 250 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Derkas tanátsat adtál Peti, megerdemled hogy posz-  
 tóba varják a' fejedet.  
 SOHONNAI PETI Ugy-e hogy nem ütötték tökkel az én fejemet.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nem ugyan... ne a' kults, vid végbe szándékokodat,  
 szakallodra bizok mindeneket.  
 255 SOHONNAI PETI Bizvást... meg láttya minden ember, le esik ma az öreg a'  
 buborka fárol, mint Hajdon a' totok Királya a' fehér kant-  
 záról.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Adna Isten, nagyon köszörülte már pénzemhez a'  
 fogát, könnyű neki javaslanni a' bő kezűséget, mert ki ütött már  
 260 az halál ház rajta azt se tudgya melly nap rantyák el alúla a'  
 gyéként, de bezzeg annak nehez engedelmeskedni, a'ki most éli  
 világát, mint a' Szűkmarku Fülöp... tudgyuk azt régi köz mondás  
 szerént, a'ki iffiantan a' maga pénzét el bitangollya, öregségere  
 édegeny erszény körül egerész, tanátsossabb most lassanként a'  
 265 pénzt gyűjtenni, öszve zsugorodni, szűken költetni, mintsem  
 osztán végtére házonként kódulni, és más konyhaján kutya  
 modra a' tanyérokát nyalogatni.

235. öregnek

236. én?

241. szárába; van(nak) é

258. Adna Isten [aláhúзва.]

260. nap (raj) rantyák

MÁSODIK SZAKASZTBAN  
ELSŐ KI NYILÁS

- 270 Beszélgető személyek: László, Károly, Ignácz, Antal  
LÁSZLÓ Mitsoda lagzi van itt?  
ANTAL Boldog Isten! már ez a' sirást vigasságnak véli.  
LÁSZLÓ Tik vagytok kedves Eötseim.  
KÁROLY Mink vagyunk nem Eötseid, hanem rabiaid.
- 275 LÁSZLÓ Mi ókból fakatz ezekre?  
ANTAL Még kerdezi mintha nem tudna.  
LÁSZLÓ Igazan mondom nem tudom, mert én titeket mint Eötseimet mindenkor szerettelek.  
ANTAL Azért járunk illy rongossan.
- 280 KÁROLY Azért koplalunk örökké, mint a' koldus kutyái  
IGNÁTZ Ezek azt vélik hogy Szűkmarkú Fülöp bátyámmal beszélgetnek.  
LÁSZLÓ Tekéntsetek réám kedves Eötseim.  
ANTAL Ki fitzamodnék a' szemünk világa  
IGNÁTZ Ne félletek, nem fitzamodik ki
- 285 KÁROLY Leg alább meg botlannék, és könyhullajtásokat ütne ki szemeinkből.  
LÁSZLÓ Hagy békét ezeknek, tekénts réám én vagyok szenvedő társod László  
ANTAL Ó kedves bátyám meg botsáss azt véltük, hogy avval a' Szűkmarkú Fülöp bátyánkal beszélgetünk, mert már testem lelkem meg ünta azó zobrágását.
- 290 KÁROLY En ugyan tovább lábo kaptzája nem leszek, hanem ki veszem átyámtól örökségemet, és itt hagyom azt a' zsugorgot a' fa képnél... ki látta, hogy egy fő nemes ember gyermekei illetlen ruházatban járjanak  
ANTAL Dolmányom, nadrágom, meg a' tsizmám is teli vagyon szellyő lukakkal szégenlek vagy emberek eleibe-is menni.
- 295 IGNÁTZ En már van egy holnapja, miuta egy lépést a' háztól nem tettem, ...az egész világ ki nevet bennünket, két három esztendő előtt még az átyánk a gazdasághoz látott, selemben, bársonban nagy pompassán mint a' farkát terjegető páva jártunk, most a' miuta a' bátyánk a' gazdaságot üzi, a' szemeten se vennék fel a' ruhánkat.
- 300 LÁSZLÓ Meg mind türhető volna ez szerelmes Eötsem, de az étel's ital ... van már két hete, miuta tsak a' száraz kenyeret rágjuk.  
KÁROLY Biz igaz, nemis emlékezem mikor láttunk volna fölt ételt az asztalunkon.
- 305 ANTAL Én már nemis tudom mire való a' kalány, megis mindenütt azt beszélli, hogy három tál ételt ad estvere is az asztalra.  
IGNÁTZ Ebben ugyan ő nem füllent... mert az első tál étel a' kenyér, azis pedig olyan puha, mint a' keő, fehérségével pediglen a' tzigány

272. Boldog Isten [aláhúзва.]

281. Szűkmarku

286. szenvedo

294. Dolmányom, (regad) nadrágom

299. miüta

- 310 gyermekkel vetekedik, a' második tál étel a' veres hagyma, a'ki  
ennek előtte három esztendővel ki tsirázot, vagy pediglen a'  
szép gyenge friss taplós retet, harmadik tál étel a' só, és ebből,  
ha bővebben veszünk, ólly örömet láttya a' bátyánk, hogy mai  
ki töri a' nyavala... az italrul pedig nints mit panaszolkodnunk,  
315 mert az nem zavaros, nem savanyú, nem nyúlós, nem meszes,  
nem anislogos hanem jó ízű, tiszta friss víz.  
KÁROLY Ugyan hogy jűtt Ignatz eszedbe a' tréfa.  
IGNATZ Miért?...iszen jobb a' nyomoruságot vig kedvel 's tréfával szen-  
vedni, mintsem haszontalanul haraggal a'vagy búval magat  
320 emésztetni.  
LÁSZLÓ Mintha te jobb vólnál a' déákné vasznánál.  
KÁROLY Azt ő nagyon jól mongya, mert mi akár süssük, akár főzzük magun-  
kat, soha addig ki nem vergődünk a' nyomoruságbol, még a'  
gazdaságot viseli a' bátyánk, ha tsak valamiképpen a' pénzre réa  
325 nem akadunk.  
ANTAL De miképpen akadhasunk réa a' pénzre, ez a' bőkkenyője.  
KÁROLY Ebben én úgyan könnyen módot talállok... a' bátyám mi napában  
Sohonnai Peti szolgáljával kapával iárt, allig ha a' pénzét le  
nem ásta.  
330 LÁSZLÓ Hól?  
KÁROLY Nem meszsze ide.  
ANTAL Mennyünk lássuk.  
KÁROLY Nem bánom  
IGNÁTZ Ej ha réa akadnánk bezzeg lenne a' szabónak dolga.  
335 LÁSZLÓ Magamis adnék ezentől a' tsizmadianak munkát.  
ANTAL Én meg új kalapot vennek magamnak.

## MÁSODIK KI NYILÁS

Beszélgető Személyek: Fegyverneki Sándor, Sohonnai Peter.

- FEGYVERNEKI SÁNDOR Jó kezem mindenem kedves Sohonnai Peterem  
340 SOHONNAI PETI Tsudalatos dolog, eddig semmire kellő tekergő fiát tsa-  
bitto korhely vóltam, most már etzersmind jób kezéve, és min-  
denéve lettem,  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Más vólt nékem akkor a' számban más pedig a'  
szívemben.  
345 SOHONNAI PETI A'mi a' szájában volt az Urnak azt hallottam, a'mi szívé-  
ben most sem látom.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Bár láthotnád szívemet, maid őrvendennél sze-  
szerentseden.  
SOHONNAI PETI Mi lehet ez?  
350 FEGYVERNEKI SÁNDOR Nemessé teszlek kedves Peterem, és joszágomba  
be szállítlak, ha  
SOHONNAI PETI Jaj ha... nem volna jóbb madár a' disznónal, ha röpűlni  
tudna.

321. vaszná(l)nál

335. tsizmadianak <dolgot> munkát

338. Sándor



- 355 FEGYVERNEKI SÁNDOR Raitad áll nem mint a' sörtésen a' rőpúles  
 SOHONNAI PETI Vallon rajtam áll-e'?
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Raitad ugyan tsak...  
 SOHONNAI PETI Igaz, tsak valaki jobatságtol meg mentsen, ármalist, hozzá  
 tartozando nemes fundussal ajándékozzon, mingyárt kurias  
 Nemesember leszek.
- 360 FEGYVERNEKI SÁNDOR Nem a' következik a' tsak után.  
 SOHONNAI PETI Téhát mitsoda?
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Nemes ember lesz, tsak most járj akaratom sze-  
 rént
- 365 SOHONNAI PETI Akarattya szerént járjak az Urnak, örömet meg tselek-  
 szem, miért ne... ez a' safrányos totok járása, akarattya szerént  
 van-é az Urnak? Ez téntás seggü déákoknak járása, akarattya  
 szerént van-é az Urnak? Ez kényes Damák járása, tetzik-é  
 az Urnak?
- 370 FEGYVERNEKI SÁNDOR Mikor eszed van, ne tedd magadat szánszándék-  
 kal ostobának ... nem kívánom én azt, hogy te itt déákok vagy  
 dámak modgyára sétálgass, más az én szándékom!
- SOHONNAI PETI Mi haszna ha nem tudom.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR A mint emlétettem én tigid a szolgálat igájátol  
 meg akarnállok mentenni
- 375 SOHONNAI PETI Ezt már hallottam
- FEGYVERNEKI SÁNDOR De én ezt pénz nélkül végbe nem véhetem
- SOHONNAI PETI Eztis könnyen el hiszem, mert vajmi soknak meg kell előbb  
 kenni a' tenyerét.
- 380 FEGYVERNEKI SÁNDOR Meg kenyyhetem könnyen, ha ki vallod, hová  
 röjtötte el a' Szűkmarkú Fülöp Gazda a' pénzét... nem tutz  
 szóllanni.
- SOHONNAI PETI Ebben a dologban néma vagyok.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Miért?
- SOHONNAI PETI Mert halgatásra magamat köteleztem.
- 385 FEGYVERNEKI SÁNDOR Elig eből... nem tudod azt, hogy gonosz az,  
 a'ki a' más gonoszságot el titkollya.
- SOHONNAI PETI Én az Uram gonoszságot el nem titkolom, hanem tsak a'  
 pénzét.
- 390 FEGYVERNEKI SÁNDOR Már a' szüntelen való pénz hájhászás, és fösveny-  
 ség, nem gonoszság.
- SOHONNAI PETI Én azt nem vizsgálom.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR De bár visgálnád, hogy láthatnád, melly egyenet-  
 len úton Uraddal együtt jársz... azt gondolod tálán hogy a'  
 fösvényység nem is vétek? de igenis nagy vétek, mert körülötte  
 fórog szüntelen a' sok hamisság, álnokság, törvénytelenység, prak-  
 tika, mint a süresegés zaj, ezeket küldi lesbe, lesből nyereségre...  
 ne keverd kérlek, kész akartva illy sok gonoszságba magadat,  
 hanem vald meg inkább a'mire kérlek.
- 395

362. lesz

362—363. szérent

364. örömet

371. szándékom?

- 400 SOHONNAI PETI Nagyobb bünbe kevernem magamot, ha Úramhoz való  
hivségemet meg szegném.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Ez tsak kópasz mentség... gonoszban hivnek  
lenni, leg nagyobb hivtelenség, hiv leszesz Peter, ha hozzám  
hivtelen nem lesz, mond meg kérlek, a' mit tőled kívánok, meg  
látod, én a' mit ígértem meg adom.
- 405 SOHONNAI PETI Jaj sokat ígérnek az Urak de keveset adnak.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Meg adgyák, ha ígéreteket írással erősítettik.  
SOHONNAI PETI Ád-é hát írást ígéretiről.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Ezentől, tsak vezesz éngemet a' pénzes fazékra  
SOHONNAI PETI Ah nem úgy, hanem adgyon előbb az Ur írást ígéretiről,
- 410 ne tálántan jegre vezessen engemet.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Nem bánom, Erigy hát te előre kézets kapát, én  
addig a' szándékomat papirosra fel-jedtzem.  
SOHONNAI PETI Jól lesz... hála Istennek Nemes ember vagyok már.

### HARMADIK KINYILÁS

- 415 Beszélgető Személyek: Fegyvernekisándor Szűkmarkúfülöp Sohonnai Peter,  
és Messenio.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Tsak jól mongyák azt kötve higgy komának...  
azt vélte már a' fiam, hogy senki kedvéért maga hitét a Peter  
szolgálja meg nem szegi, hogy annál már meg áll a' titok, és ime  
420 melly könnyen egy ígéretet tovább bótsátotta, de jól esett. Hal-  
lod-e Messenio  
MESSENIO Hallom Uram hallom mit tetzik parantsolni  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Hid ide ezentől a' Szűkmarkú Fülöp fiamat.  
MESSENIO Előbb viszsza jövök, hogy sem vélné az Ur.
- 425 FEGYVERNEKI SÁNDOR De véle együt ám  
MESSENIO Ugy ugy.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Tálán ha ezt a' történetet elő beszélem néki,  
magához tér, fösvenységet el hadgya, és ez után többet fog attyá-  
nak és ötseinekis hinni, mint sem szolgálának, de bár nyakát szeg-  
430 hetném fösvenységének... el unta már testem lelkem halgatni a'  
több fiaimnak ő ellene való panaszolkodasit.  
SZŰKMARKÚ FÜLÖP Eljöttem már átyám Uram parantsolattya szerént.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Ó kedves gyermekem  
SZŰKMARKÚ FÜLÖP No mi lőtte ismét ezt az őreget, mit fohászcodik  
435 átyám Uram?  
FEGYVERNERI SÁNDOR Ki ne fohászcodnék, mikor többet hiszesz szol-  
gádnak, mint sem atyádnak a'vagy ötseidnek.  
SZŰKMARKÚ FÜLÖP Miben?  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Mindenben...most is Sohonnai Peter szolgálra  
440 biztad a' pénzedet, mintha már annál jobban meg állona a'  
titok mintsem nálunk.

407. ígéretiről

434. az (gyermeket) őreget

440. mintha(l)

404. koszörültem

- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mitsoda pénzemet?  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Mintha nem tudnád, a'mellyet egy két nap előtt  
 a Peterrel földbe leástál.
- 445 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mit beszél átyám Úram? se hírem se tanácsom benne,  
 de bár a' piacra vólna elegendő pénzem.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Tagadod? Hát ha ide hivatom a' Petert.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Bizvást.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Eregy Messenio, hid a' Sohonnai Petert... te  
 450 azonban vond meg itt magadat, és innét halgatodzá, maid meg  
 tapasztalod, melly hiv légyen hozzád a Sohonnai Peter... de  
 kukkot se szól ám.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Megse modtzanok.  
 SOHONNAI PETI Alázatos szolgálja az Úrnak.
- 455 FEGYVERNEKI SÁNDOR Isten hozott kedves Peterem, el mehetz már  
 te Messenio, mert különös beszédem van a' Peterrel, jöszte kö-  
 zelebb kedvesem.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ni ni mely álnokul tsalogattya szegént a' lépre  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Ime fel tettem már édes Peterem a' szándékomat  
 460 a Papirosra.  
 SOHONNAI PETI De nem halgatodtzik-é itt valaki?  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Egy lélek se.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mitsoda tzifrán tud hazudni.  
 SOHONNAI PETI En is meg köszörültem már a' kapát a' pénz ásásra.
- 465 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jaj átkozott.  
 SOHONNAI PETI El mehetünk már, ha tetzik.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Tálán tanácsossabb volna estve felé menni.  
 SOHONNAI PETI Alig ha nem, mert a' Zsugorgó Úram nappal jobbára ott  
 istrásál.
- 470 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Várj fertelmes várj, maid meg tanitlak.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Hól van tehát az a' pénz?  
 SOHONNAI PETI Itt mingyárt a fal mellet.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jaj hová legyek.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Téhát nem meszsze van?
- 475 SOHONNAI PETI Nem... alig hat lépésnyire  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Réájok ütök, nem álhatom már.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Noha tsak légy készszen, maid este felé, vagy  
 magam el megyek, vagy Messeniot hellettem el küldöm.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Éppen bizon ébre bizták a' szalonnát
- 480 FEGYVERNEKI SÁNDOR És en addig pötsöttelis meg erősitem ígéretemet.  
 SOHONNAI PETI Jol lesz tsak sokára nem halaszszuk a' dolgot, addig él-  
 jünk az alkalmatossággal, meglen kézünkben vagyon a' pénz.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Aha gaz ember, hogy ezelőtt húsz esztendővel meg  
 nem tuttal gebedni... oh
- 485 FEGYVERNEKI SÁNDOR Hová hová  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Botsásson el átyám Úram, vegére járok ma életé-  
 nek, ha mindgyárt Jupiter kebelébe rejti -is el magát.

469. istr(á)sál

476. álható(k)m

486—487. életének

489. Személyelek

## NEGYEDIK KINYILAS

Beszélgető Személyek: Fegyverneki Sándor, Szűkmarku Fülöp, László Károly  
490 Antal és Ignátz.

### CANTIO

I<sup>us</sup>

Szerentses a' mi sorsunk  
Pénzes edényt táláltunk  
495 Azért téhát örüllyünk  
'S minnyaján örvendezzünk

2<sup>us</sup>

A rongbol ki költöztünk  
És selembe öltöztünk  
500 Van miből füžessünk  
'S magunknak vehessünk

3<sup>us</sup>

Igyunk, együnk, tántzullyunk  
Többet már ne koplallunk  
505 El tűnt szegénségünk  
Pénzre nintsen szükségünk

4<sup>us</sup>

Senkivel ne gondullyunk,  
Vendégséget inditsunk,  
510 Más azért fáradozott  
Tsiga gyanánt 'Zugorgott.

SZÚKMARKÚ FÜLÖP No oda vagyok én, ezek minden bizonyal a' pénzes  
fazékamra akattak, jaj hova legyenek, oh ha ki ragadhatnam kezek-  
515 ből... De tálán a' homokos fazék, allig ha nem, hát ha nem az...  
de tálán az, jaj búmban már nem tudok hova lenni, mint a'  
tökbe esett egér... azért is meg vizsgálom... no réá akattak ezek a'  
homok pénzre ... ni hogy örülnek az esze veszettek a' homoknak,  
mint a' koldús az új garasnak... van most alkalmatosságod Szűk-  
520 markú Fülöp, réá veheted az atyádat ötseiddel együtt, ha tutz  
eszeddel élni... maid ha eszbe veszik a' homokat, magamat szo-  
morúvá teszem, mintha valóságossan el lopták volna a' pénzemet,  
úgy gondolom, ez jó fortély lesz.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Fiaim tálán annak a' kaposztás fazéknak örül-  
tök

525 LÁSZLÓ Mink kéntsnek, nem kaposztás fazéknak örülünk

FEGYVERNEKI SÁNDOR Kéntsnek?

KÁROLY Annak ugyan.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Lássuk, de ide senki enyves kezzel ne nyullon...  
ejnye de kövér malatzok.

530 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Örvendek rajta, hogy idegeny kezhez nem jutott a'  
pénzem.

IGNÁTZ Hat kegyelmed malatzai ezek?

SZÚKMARKÚ FÜLÖP Kérlek ne szomoríts.

- 535 FEGYVERNEKI SÁNDOR Oh oh, ha nem idegenye egyarányossan téhát  
magunk között oszszuk el... réá állasz-é Fülöp?
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Réá
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Meg vannak-é a' zatskók jegyezve?
- 540 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Meg, a mellyen A bötü vagyon, körmőczi arany  
van benne, a' mellyen B Holándus arany, a' mellyen C két forén-  
tos tallérok, a' mellyen D húsz karaitzáros, a' mellyen E petákók,  
a' mellyen pediglen F fel foréntosok.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Jól vagyon. Szerentse kerekére téhát bizzuk a  
dolgot, a'ki szembe kötve mitsodás zatskot felemel, elégedjék  
meg véle, kezd-el te fiam, ugyis a' te keresményed.
- 545 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Átyám Uram légyen az első, én leszek a' második
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Nem bánom, kössétek bé hát a szememet...  
no hól hát a' fazék?
- KÁROLY Itt.
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP De senki jelt ne adgyon.
- 550 FEGYVERNEKI SÁNDOR Ignátz a' te szerentsedre... mitsoda bötü vagyon  
rajta.
- IGNÁTZ B.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Elig szerentses voltam, hát ezek tsupa Holandus  
Aranyok, tied lesz ez Ignátz
- 555 IGNÁTZ Álázatosan köszönöm.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Erigy már te fiam.
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Valaki más zatskót a' kezembe ne tolylon.
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Távol légyen ez a' tsalárdság töletek fiaim.
- 560 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mitsoda bötüre akattam
- ANTAL Effre.
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Effre? már nálom az egyik nyomoruság a' másikat  
nyomozza, ... jaj nekem egy sárga Garas sints itt.
- LÁSZLÓ Tálán nekem jobban szólgál a' szerentse... bár tsak az A' bötüt húz-  
nám ki.
- 565 IGNÁTZ Úgyan az.
- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Oda vagyok, oda vagyok
- KÁROLY Jaj meg iet a' bátyánk, tálán valami fekete kutyát látot a' zatskoba  
ülni
- FEGYVERNEKI SÁNDOR Hamar hamar etzetet... mi lött édes fiam, mi  
570 lött
- ANTAL Mi talalta kedet illy hirtelen édes bátyám Uram
- KÁROLY Az órrát húzd néki által az órrát
- IGNÁTZ Itt az etzet
- LÁSZLÓ Én pedig ólajt hóztam
- 575 FEGYVERNEKI SÁNDOR Kennyed te meg László a' homloka szegletit  
ólajjal.
- IGNÁTZ Maidén meg a' fülébe kiáltozok, bátyám Úram bátyám Úram.
- KÁROLY Jol van, nyujtozik már.
- IGNÁTZ De már lelegzetetis vesz

535. oszszük

546. <Kössétek> Nem bánom

- 580 FEGYVERNEKI SÁNDOR Segétsük, segétsük: emelkedik már, hol vóltál szerelmes fiam  
IGNÁTZ Tálán nemis tud bátyám Uram szóllanni.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jaj kedves átyám Uram oda van a' pénz.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Hogy volna oda, iszen itt van  
585 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jaj homok van abba... nints abba egy füllér-is.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Iszen te ide pénzt tettél, miképpen vált volna az illy hirtelen homokká.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP 'S miképpen vált? ki vettik belőle a pénzt, és homokot töltöttek helyébe... tsak vegyünk már tarisznját hatunkra, és  
590 házonként koldulgassunk... meg attak bizon nekünk.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Tálán a' többébe pénz leszen.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP De a'ki az egyiket ki üresétette, a' többére is volt annak gondgya.  
LÁSZLÓ Nézzük meg tsak, tálán valamire akadunk... jaj homok van biz ebbe.  
595 IGNÁTZ Jaj héjába folt erre az én nyálom.  
KÁROLY Ejnye de héjában fáradoztunk  
ANTAL Az enyimben ólom van  
KÁROLY De tálán ezüst... ólom biz-e'.  
ANTAL Egyikbe sints ebbe semmi-is.  
600 FEGYVERNEKI SÁNDOR Ez minden bizonnyal a' Sohonnai Peti mestersége  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nó nints annál hívebb szólga a' világ hátan.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Ki tetzik melly hiv légyen, a'ki olly könnyen ki böffenti a réa bizott titkot.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Biz igaz, allig ha nem ő mestere ennek a' tsalardságnak, de azertis ezentül útanno leszek, ha bünös bünös, jó vasára lesz ma a' hóhérnak.  
605 KÁROLY Én-is el megyek bátyám Úrammal  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Te véled Eötsem semmire se mehetnék... hanem kérem szeretettel bátyám Uramot, és titeket-is kedves Eötseim  
610 hogy erről a' történetről a' városban senkinek se szóllatok egy szót-is, ha ebben szómat fogadgyatok, tálán hamarébb úton érem a' tolvajt.  
ANTAL De hogy szollunk senkinekis, iszen az egesz világ ki nevetne bennünket, tsak légyen utánnó bátyám Uram.  
615 FEGYVERNEKI SÁNDOR Hózzátok bé azt a' fazékat, máskor osztán jobb pénzre akadgyatok.  
KÁROLY Végyük bé téhát, jól lesz leg alább káposztát benne főzni.  
IGNÁTZ Elig fazékunk van nekünk, de mi haszna, ha nints mit benne főzni.

## ÖTÖDIK KI-NYILÁS

- 620 Beszélgető Személyek: Szükmarku Fülöp és Messenio.

589. töltöttek

598. biz-e' (?).

613. bennünket

620. Szúk marku

SZÜKMARKÚ FÜLÖP Bezzeg a' felig el-nyelt malatztot ki okattattam vélek...  
tsak jó az ókos ember a' háznál ...már minden bizonyal fel  
hájháztak volna azok a' tatskók a' pénzemet, ha tsak eszemmel  
nem tuttam volna élni, de leg jobban azon az avas szalonnán  
625 tsudálkozom, meg az is a' pénzről szorgalmatoskodik, pedig  
minek néki, iszen koporsóban van már az egyik lába, lesz meg  
néki annyi, a'menyivel a' másik világon a Charon névü revészt  
ki füzetheti. ...éppen jókor jösz Messenio.

MESSENIO Örvendek rajta

630 ŰKMARKÚ FÜLÖP Vesd le a' mentedet

MESSENIO Miert? tálán valamit vétettem

SZÜKMARKÚ FÜLÖP Semmit se... más ókra kívánom én ezt, ne addig  
hordozd az enyimet... add ide a' sóvegedet-is, erigy most haza  
átyám szolgálattárára.

635 MESSENIO Ij bizony sokat gondolsz atyáddal.

SZÜKMARKÚ FÜLÖP Ezt akarja a Sohonnai Peterhéz pénzert küldenni  
az átyám, maid én ennek személyében szolgámnak hozzáam való  
hivségét meg próbálom, ha hívnek ötet tapasztalom lenni, nints  
mitől feltsem a' pénzemet, ha pedig hivtelennek, el verem a'  
640 házomtól a' gaz embert. Meg indulok már, engedgye Isten, hogy  
szerentsessen.

## HARMADIK SZAKASZTBAN ELSŐ KINYILÁS

Beszélgető Személyek: Sohonnai Peti, Szükmarku Fülöp.

645 SOHONNAI PETI Szegény fejem, meg nyugodhatol már, éleget fárottal, meg  
erdemled a' nyugodalmat, találtal már módot, a'mellyel könnyen  
kelebczébe ejtheted az öreget, mert miúta annak a' kopor-  
sóban valónak, a' Szakálomra bizott titkot ki fötsögtem, igazán  
mondom, úgy volt dolgom, mint a' tormába esett féregnek,  
650 búmban helyemet se találtam, de te is óstoba egy bizonytalan  
ígéretért ki kottyantottad a' réád bizott titkot, só tartó! de  
semmi, a'mi meg történt, vissza nem lehet huzni, elig hogy akat-  
tam oly módra, mellyel kasza alul ki vonyhatom a' nyakam...  
az a' taplós retek azt véli, hogy estve felé a' Messenio szolgájával  
655 ki ásom a' pénzt, és kezéhez keréttem, de abba úgyan nem kopik  
a' foga... nem volna akkor otthon az én sütni valam, ha én a'  
bizonyos szolgálatomat egy bizonytalan reménségert el hadgy-  
nám, jobb nékem ma egy veréb, hogy sem hólnap egy tűzok,  
igéri ő úgyan, és írással-is erősétti, hogy ilyen 's amollyan nemes  
660 emberré tesz, de mind bórs az, a'mit a' kolmár ébe potyogat,  
valamely tyúk sokat kodátsul, keveset tojik, az ember teszi a'  
fogadást de éb a' ki meg tartya... még én e'mellett a' reménség

- 665 mellett pórul járhotnék, mind a' szolgálotbol ki kopnék, mind  
pediglen nemtelen ember maradnék ... de mit múlatozok eny-  
nyit, ezentől, itt terem a' pénzért, vagy az öreg, vagy a Messenio,  
ideje van már, hogy a' fartélyhoz hozzá fogjak, maid bujdosó  
lélekké teszem magamat, és a' pénzes fazek körül sétálgatok,  
670 tálán maid meg iedvén vissza tér, ha pedig én felém fog jönni,  
ugy ki porozom evvel a' bóttal a' hátát, akár mellyik légyen az,  
hogy szénte ugy füstöleg, de hitelessebb legyen a' dolgom, ezt a'  
fehér hatzukát réám vonyam, és evvel a' szép kis órral fel éke-  
séttem magamat... nó mitsoda ez?... nem mész föl... jaj mi  
találta az óromat... hól a' tűkőr hól a' tűkőr, iszen volt nékem  
675 egy redves tüköröm, hová lettél, jöszte ki hamar etzer ...úgyan  
hol vette magát ez a' hús krajtzáros úborka... szép vagy lelkem  
szép mint a' ki fordított húrka... de jól esett, éppen ugy is ilyen  
órra volt szükségem, jól lesz végtére-is Pilatus konyhájának...  
de jön már.
- 680 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ki mondanná hogy én Messenio nem vagyok? egy  
lélek se, maid próba kűre veszem a' Peter hivségét... Boldog Isten  
mi lehet ez, tálán a' másik átyám lelke, jaj haza jár... de mit ke-  
res a' pénzem mellet... nem a' bizá, nem volt annak illy nagy  
órra... iszen a' tzizmám van a' lábába... a Sohonnai Peter biz  
e', szeretem hogy így történt... Peti hallod-é Peti?... ne bolon-  
685 doskodgyál, nem vagyok én Szükmarku Fülöp. Messenio va-  
gyok én, az Öreg Úr pénzért küldött... legyen eszed leg alább,  
iszen ismérlek, ástot-is hóztam magammal, gyere gyere, ássuk-  
ki.
- 690 SOHONNAI PETI Lódul akár ki vagy a' meg hóltakkal ne jádtzál.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nem hóltál meg te, gyere Peti gyere mennyünk,  
mondom hogy Messenio vagyok.
- SOHONNAI PETI Hát nem lódulsz, jertek-ki ti pókolbéli satányok, ragad-  
gyátok el a' lelkét.
- 695 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jaj oda vagyok.  
SOHONNAI PETI El szette vette már a' sátor fáját, bezzeg réá húztam az  
ébek harmiczadgyára a' Messenio képében a Szükmarkú Fülö-  
pöt, de jól esett néki, hadgyon békét ezután az illyen veszedelmes  
próba künek, de már bizon semmi bajom sintsen, nem ketelke-  
dik ő többet az én hivségemben, és hogy meg nagyobb hitem  
700 légyen nála, maid mingyárt el beszélem néki egy kis füllentéssel,  
mint jártam.

665. ezéntől

670. füstöleg

673. tűkőr

674. [bizonytalan az olvasat:] etzet [vagy] etzer

676. szép <ki> mint



## MÁSODIK KINYÍLÁS

Beszélgető személyek: Sohonnai Peti Szűkmarkú Fülöp és Messenio

- 705 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Meg esett nékem a' dioseghi vásár, ugyan dérkassan ki pórozta a' hátomat, de semmi, elig, hogy nékem hiv szolgám vagyon... koránt se tselekette volna ő azt, ha tutta volna, ki légyen a' Messenio ruhája alatt. ...tudatlanságból tselekette, bótánatot erdemel.
- 710 SOHONNAI PETI De rég óta szóából szóába hajhaszom az Urat.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mi végre?  
SOHONNAI PETI Nagy bajom vagyon az Őreg Úrral, és a Messenioval  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nagy bajod van? miben?  
SOHONNAI PETI Örökké tsalogattyák tőlem a' pénzes fazékat.
- 715 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Tálán meg is tsaltak már  
SOHONNAI PETI Meg tsaltam biz én a' Messeniót  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mi-képpen?  
SOHONNAI Hózzám jött ásóval, és az Őreg Úr nevével, a' pénzes edényt kérte tőlem, biztatot-is hogy ilyen 's amollian Ur lések, ha kézhéz adom a' pénzt... én elejnten könyörgöttem néki, hogy hadna békét, de mivel szót nem fogadott, én is elő fogtam a' bótomat, és annyit tsaptam a' hátára, hogy másnak-is adhatot költsön belőle... mit nézi az Ur a' botomat... mit tapogattya a' hátát, tálán nem tetzik az én tselekedetem.
- 720 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nem a' Peti, nem hanem szánakodom a' Messenión.  
SOHONNAI PETI Sóha se szánakodgyék az Ur a' gaz emberen, kárán tanul a' bóland hogy meri ő az ilyen bötsületes hiv szolgát próbálni, de bár jobban meg kóholtam volna, meg lelte a' mit keresett, a' mint látom, tsak nem tetzik az Úrnak, hogy a' Messeniot ugy el abrakoltam.
- 725 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Söt inkább igen is tetzik, de más van a' fejembe.  
SOHONNAI PETI Mitsoda?  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Slatinára kell ma mennem adosságát szedni, a' Tsutura Ferentz tartozik 30 f. a' Kutya Peter 40, a' húbelebalás
- 730 15 tallérral, a' horihorgas Györg 25, a' huzivonyi János 15, a' káposztas miska pedig 43 forintal.
- 735 SOHONNAI PETI Bizon tsak lásson utánna az Ur, ez ilyen dolgot nem jó sokára hallasztanni.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Jöszte ki Messenio egy szóra.
- 740 MESSENIO Kettőt-is szólhat az Ur  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Gyere vélem S l a t i n á r a  
MESSENIO Nem bánom, de előbb töltsünk egy tsútora bort az útra  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Éppen bizony tsútora bórt, nagy meszsze van Slatina
- 745 MESSENIO Leg alább egy kis hidegh sültet végyünk magunkal  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ij metzenél te a' sültel, jó néked a' tök mag-is.

720. könyörgöttem

721. hadna(k) békét

741. [Dugonics kiemelése.] [Dugonics jegyzete a szöveg mellett:] est pagus in Marmatia

- MESSENIO Leg alább már téhát egy darab kenyeret végyünk magunkal  
 SZÜKMARKÚ FÜLÖP Áhá éhes kutya, tsak ennél örökké, mint a' farkas...  
 maid jó tartanak Slatinán az adóssak ...kedves Peterem tudod  
 750 már, vigázz kérlek, hogy kárt ne vallak.  
 SOHONNAI PETI Semmitől se féltse az Úr éjjel 's nappal mellette leszek.  
 SZÜKMARKÚ FÜLÖP Isten hozzád kedves Petim  
 SOHONNAI PETI Szerentses útat kívánok az Úrnak.

### HARMADIK KI NYÍLÁS

- 755 Beszélgető Személyek: Szükmarku Fülöp és Koldúsok.  
 SZÜKMARKÚ FÜLÖP Jaj koldúsok jönnek erre... áhá hogy nem tuttok  
 otthon ülni... árbájt kútja majd lesz pénz... mit kerestek itt?  
 erszény apasztók!  
 760 éppen bizon nékedis egy karajtzárt, énnék-is egyet, amannak is  
 egyet, hat karajtzár, két garas, négy póltura, 10 kis pénz, egy  
 holnapra-is elig az énnékem... hagy békét nem vagyok én sem  
 ebeellentissimus, sem isputabilis, sem perillustris... adok már  
 adok, tsak mennyetek-el melőlem, valaki a' zebembe ne nyullon,  
 vigazz Messenio, netek.

### 765 NEGYEDIK SZAKASZTBAN ELSŐ KI NYILÁS

- Beszélgető Személyek: Fegyvernéki Sándor, László, Károly,  
 Antal és Ignázt.  
 770 FEGYVERNEKI SÁNDOR Én Istenem! hová legyenek, a' fiam naprul napra  
 jobban szorította a' markát öszve zugarodott már hogy senkivel  
 köz ne legyen... se magával se mással jót nem tesz a' tenyesző gazdagság,  
 tömöt kints, es minden fele bőség mellet Tantalus modgyara  
 szűkölködik, álma pénz, beszédgye pénz, gondolattya pénz,  
 fohászzkodása pénz, egy szóval minden dolgának kellő közepe  
 775 az egy pénz. ...félek és nagyon-is félek, ne tálántán fősvény éle-  
 tével a' fiaim között zenebonát indítson, és nékem öregségemre  
 nyughatatlanságot szerezzen.  
 ANTAL Boldogok vagyunk már átyám Uram  
 IGNÁTZ Átyám Uram ugyan szerentsessek vagyunk  
 780 LÁSZLÓ Ugyan jól szolgált ma nekünk a' Szerentse  
 KÁROLY Ni ni atyám Uram mit hózunk.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Mit kurjogattok, tálán megint valami homok  
 pénzre akattatok.

742. töltsunk

756. jönnek

757. keres<>ték [olvashatatlan betű áthúзва.]

770. márkát

771. köz<> [olvashatatlan szó.]

- KÁROLY Nem homok pénzre átyám Uram nem, hanem valóságosra.  
 785 FEGYVERNEKI SÁNDOR Támás vagyok én ebben!  
 IGNÁTZ Ha nem hiszi átyám Uram, nézze meg... arany ez nem homok.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Had lássam... jó szerentsetek volt néktek ma  
 fiaim.  
 ANTAL Ebbe meg mind két forintos tallér vagyon  
 790 FEGYVERNEKI SÁNDOR Had tapogassam... nints már min búsúllatok  
 fiaim, hát a' többi zatskókban mi vagyon?  
 LÁSZLÓ Kibe marjás, kibe peták, kibe pediglen fél forintosok.  
 FEGYVERNERI SÁNDOR ... Nézzétek fiaim, mitsoda tsalárd róka az a'  
 795 ti zugorgó bátyátok, mikép szénlette magát a' minapában el  
 ájulni, mikép jajgatot, mikép búsult, mintha valóságosan el  
 lópták volna a' pénzét... pedig merő hazuság volt, a'mint is  
 most ki tetzik... tsak nem maradhat rejtetekbe a' ravasság, útollá-  
 ra-is füstöt vett az... várj ravasz róka várj, maid én tigated keleb-  
 800 tzébe' kerétlek, hallod-é László, te őregebb vagy a' többénel,  
 ókosabbnak-is kell lenned... töltsd előbb ki a' ladába, az után  
 tömd meg a' zatskót, és vidd vissza a' fazékat az előbbeni helyére.  
 ANTAL Jaj nékem rosz a' kalapom, vegyen újat az átyám Úram  
 IGNÁTZ Nékem rongos a' dolmányom  
 KÁROLY Nékem pediglen övem nintsen  
 805 LÁSZLÓ Én szégenlek ebben a' ruhában járni, tsináltossan most átyám Uram,  
 iszen, most vagyon pénze.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Ne félletek fiaim, meg ruházlak benneteket böt-  
 sületessen... mennyi el ósztán ezek után László a' bótba, és ru-  
 ház fel őtseidet magaddal együtt tetétől fogva talpig, én maid  
 810 ezüst kardokrol szorgalmatoskodom.  
 MINNYAJÁN Alázatossan köszönnyük atyám Uramnak hózzánk való jó  
 akarattyát.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Lassan járjatok, ne zörögjete, ne tálántán a  
 Sohonnai Peti eszbe vegye a' történetet.

## 815 MÁSODIK KINYILÁS

- Beszélgető Személyek: János, Györg, Miska Szólgák.  
 JÁNOS Őtseim hallottam mindenkor, hogy az öreg szólgának, és az ag kútyá-  
 nak egy a' füzetése, a'mit iszen most magamon tapasztalok...  
 820 mert mivel már nem dolgozhatom úgy, a'mint affiantan dolgoz-  
 tam tsak kenyér héjjal, és némelly ünnepekben szároz kenyérrel  
 tartanak, mint az ag ebet.  
 MISKA Én meg dolgozom mint az őkór, és meg sints egy tsóppel-is jobb tar-  
 tásom, iszen mikor a Szükmarku Fülöphöz szegöttem, kővér  
 825 voltam, mint a' disznó, most már a' száraz kenyértől, tsak a'  
 tsontom 's bőröm vagyon.

785. ebben?

801. zatskót, (valamivel), és ; fa-fazékat

816. Györg

823. Fulöphöz

- GYÖRG Soha se láttom olly zugorgo embert, mint a' mi gázdánk, eb szijal kötött erszénye van annak, bizonyomra mondom, egy zab szemért a ló seggébe bújna, de követem kegyelmetek bötsületes személyét, és azt a' kenyeret, a' melly a' tarisznyámba vagyon.
- 830 JÁNOS Hazugság nélkül mondhattuk azt, hogy az őkreinknek jobb dolga legyen mint sem nekünk, azok leg alább háromszor esznek, és nyúkszanak napjában, mint étzaka se nyukhatunk, akkoris tollat fosztanni hajtának, nappal pediglen szüntelen az eke szarva körül forgolodunk.
- 835 GYÖRG De ha lehetne egy nap az egész világ földit fel szántotna vélünk, megis ha néha kenyeret szegünk, úgy néz réánk mintha átyját ányját megöltük volna, ha pediglen maga szeg, őllyan nagy darabokat szeg, mint a' leg szárnya.
- 840 MISKA Más Urnál mikor szolgáltam, Karátson napján, új esztendő napján, és valahánszor bötsületes munkát tettem, leg alább reggel egy kis pálinkát, délbe pediglen egy póhár bört nyújtottak, itt ma holnap, a' sok viztől nád terem az óromba.
- GYÖRG Jaj másnál mikor szolgáltam, leg alább vasárnapon húst ettem, de itt, ha tsak borjú, liba, tyúk, vagy valami más állat meg nem döglök, soha se látok én húst... pedig volna nekem töltöt galambra is etyepetyém... volna bizon, de bár valamikor a'czap húsból egyet ehethném hasammal.
- 845 JÁNOS Hágyan volna a' hús, tsak esztendő tát leg alább egytzer ádnának valami jó föltet, ád ő ugyan ád sátoros ünnepekben köles kását, de mi haszna, ha nints köszönet benne.
- 850 MISKA Jol mongya kend ápám Úram, iszen egész esztendő által se költ réánk fel fönt szalonnát
- GYÖRG De hogy költ, ki lölni akkor azt a zobrákot a' hideg, mikor a' konyhán szalonnát látna.
- 855 JÁNOS De mit töltjük itt-haszontalanul az időt panaszolkodással, mennyünk a' hová indultunk, mert ha úton ér bennünket a' gázdánk, minden bizonyal lapitzkás tántzot járunk a' deresbe, hagyuk itt a' fősvény kutyát keressen magának más szolgát.
- 860 MISKA Ugy ám ha tálálna, ismérik már mindenüt a jó virágot, őllyan szolgát szeretne ő, a'ki semmit se ennék, ellenben pediglen éjjel 's nappal dolgoznék.
- GYÖRG Tsak vegyünk bizony bútsút töle, iszen már se szüröm se fővegem, sem botskorom, sem fehér ruhám nem jó, ma hónap őllyan leszek, mint a' mezételen egér.
- 865 JÁNOS Noszsza indullunk téhát, Isten hózzád Szűkmarkú Fülöp.
- MISKA Jo szerentsét édes Gázdám, nagy szemű búzád teremjen, mint a' mák, vastag legyen a' szalonnád, mint a' pillye szárnya, jó bórod, mint az etzet, jó egészséged mint a' mételes júhnak, fris is legyen kend mint a' tekenyős béka, kedves Gázdám.
- 870 GYÖRG Szarjon kánya, fosson varjú, édes Uram.

845. töltöt

852. szalonn(y)át

855. mennyü(k)nk vegyünk

## HARMADIK KI NYILÁS

Beszélgető Személyek: Fegyvernéki Sándor, és Ignátz

FEGYVERNEKI SÁNDOR Mi végre jósz hozzáam kedves gyermekem?

875 IGNÁTZ Nem egyebert átyám Uram, hanem hogy ki nyilatkoztassam bátyám szándékát.

FEGYVERNEKI SÁNDOR No' mi lehet ez?

IGNÁTZ El ásták már a' homokat a' pénzes fazék helyére.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Jó tették.

880 IGNÁTZ De hogy jobb fölta légyen fartélunknak, nem tudom mitsoda áll-ortza alatt Sohonnai Petitis izezgetni ákárják.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Mi végre?

885 IGNÁTZ Ők magokkal így ókoskodnak, hogy az ördögöktől a' Sohonnai Peti bátyáncal együtt él-ejedvén, ha végtére réá akadnának a' homokos fazéokra, el hitetnék osztán magokkal, hogy a' pénzt nem egyebb, hanem valamelly lélek ragatta volna el.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Veszedelmes fortély ez kedves magzatom, emlékezel-e róla, mint jártak Angliában Angyal és ördög képe alatt tolvajkodó latrok?

IGNÁTZ Emlékezem jól, az akasztó fán felejtették őket.

890 FEGYVERNEKI SÁNDOR Ettől ugyan én nem félek, hanem attól tartok, ne tálántán benneteket mostoha módra meg lohollon, ha eszbe veszi tsalárdságtokat.

895 IGNÁTZ De azt mondgyák ám a' bátyáim, hogy azokat az áll-ortza alatt lap-pango Anglusokat, nem azért húzták fel az akasztó-fára, hogy ördög a'vagy Angyal képe alatt tolvajkottak, hanem hogy eszekkel nem tudtak élni,

FEGYVERNEKI SÁNDOR No' lássad bátyáddal együtt mire veted a' fejedet, alig ha tréfátoknak sirás nem lesz a' vége.

900 IGNÁTZ Lássák a' bátyáim mit tselekesznek, én ugyan ebben egy húron nem akarok pöndülni, nem szokot meg az én testem a' veréshez.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Várj egy keveset Ignátz... én is el megyek véled, ha már bátyáid arra atták fejeidet, maid a' mennyiben lehet, tánátsomban őket segétem.

## NEGYEDIK KI NYILÁS

905 Beszélgető Személyek: Sohonnai Peter, Kopasz, Szántó

910 SOHONNAI PETI Mára mondotta az Uram, hogy viszsza fog jönni... ha az adosságot ki nem szedhette, mord kedvü lesz, mint a' verembe esett farkas, ha pedig szerentsessen ki szedte, maid nem tud örömébe hová lenni, mint az egerrel játszó matska... de ákár szette ki, ákár nem, mihent bé lép, a' lesz az első kérdése, Peti mind van a' pénz... Hú bele balás lóvat ad Isten

KOPASZ Követem kegyelmedet valamibe meg botlottam

SOHONNAI PETI Honnét jösz és hová mégy barátom.

KOPASZ Iszen a' lónak négy lába van megis megbotlik.

- 915 SOHONNAI PETI Nem azt kerdezemén, hány lába van a' lónak, hanem hon-  
nét jösz bárátom  
KOPASZ El veszet egy szamaram azt keresem,  
SOHONNAI PETI Te is más malomban öllesz, azt kerdezem hónnét jösz,  
tálán süket vagy.
- 920 KOPASZ Nem fekete volt Uram nem, hanem fakó, és vénhes is volt már  
szegény pára.  
SOHONNAI PETI Tálán te meg engemet bolódnak akarsz tartanni, felel a'  
mire kerdezlek mert meg lohollak ma.  
KOPASZ De hogy kénzottam Uram a szegény párát
- 925 SOHONNAI PETI No' meg kénozlak ma, tsak ne felel... hónnét jösz  
KOPASZ Nagyot hallok Uram  
SOHONNAI PETI Iszen elig nagyot kiáltottam már  
KOPASZ Dugja bé az Úr óromat számat, és úgy kiáltson a' fülembe, majd  
meg értem.
- 930 SOHONNAI PETI Jöszte ide... hónnét jösz?  
KOPASZ Slatináról.  
SOHONNAI PETI Nem láttad a' Szűkmarkú Fülöpöt?  
KOPASZ Slatinán ellettek Uram engem a' világra is.  
SOHONNAI PETI Dérkassan feleltel Eötsem, igyál egyel a' magad terméséből,
- 935 nem láttod a' Szűkmarkú Fülöpöt.  
KOPASZ Láttom Uram, itt a' város végén beszélget egy ember, azis Slatináról  
jön.  
SOHONNAI PETI No az ugyan ezentől itt terem.  
KOPASZ Hát kegyelmed nem látta az én szamaramot.
- 940 SOHONNAI PETI Hol láttom vólna, keresd bárátom rea akatz  
KOPASZ Hát erre ment?  
SOHONNAI PETI Erre Erre.  
KOPASZ Isten meg aldgya kegyelmedet.  
SOHONNAI PETI Isten hírével bárátom... ideje van mar egyszer, hogy a'
- 945 pénzes fazekat meg tekintsem, ha el veszet el, jaj lesz ma a'  
börömnek... mitsoda ez?... hó hó nem olyan bujdosó lelkek  
ezek, mint én voltam.
- SZÁNTÓ Jöszte ide te Plúto vendégsége.  
SOHONNAI PETI Mitsoda? Plutó vendégsége? eb légyen, egye meg Pluto
- 950 Uram majd meg mondom mimet... úgyan mitsoda állatok e-  
zek? ni ni egyiknek kapa, másiknak ásó, harmadiknak durung  
van a' kezébe, hej tálán a' pénzemet akarjátok ki ásni, hagyatok  
békét, mert... minek néktek a' pénz, se feleségtek, se gyermeke-  
tek nintsen, de tsak ássák ám, hej inkább adok pálinkára valót,
- 955 tsak hagyatok békét a' pénzemnek... soha nem tudom, mi tévő  
legyek, tsak el akarják vinni a' pénzemet... méltóságos felséges,  
nagyságos, tekintetes nemes és Nemzetes Pluto Uram, kérem  
szerettel felségedet, el ne végye a' pénzemet, börömben áll az  
énnekem... soha mit tsinállák, ha egy vólna, szembe állnék
- 960 véle, de sokan vannak, nec Hercules contra duos sok lud disznót  
győz... gyöngyöm gyöngy virágom, tulipán narcissusom, ara-

945. tekintsem (etzer) ha  
961. gyöngyöm

- nyom ezüstöm gyönörű aszmodaeusom, ha nints fára elegendő  
 költséged, inkább menny fehér egy házára több pénz vagy ott...  
 965 ha pedig sajnálok fáradságot, van az Úramnak négy tátossa  
 maid ezentől be fogatom őket... mitsoda ördögök ezek, nem is  
 halgatták az ember szavát.
- SZÁNTÓ Készen vattok-e már?  
 SOHONNAI PETI Készen van már minden, szekér ház, és óstor  
 SZÁNTÓ Véd le tehát belzebub a' pénzt plutóhoz, ti hurcullátok útánunk a'  
 970 Sohonnait.
- SOHONNAI PETI Tálán engem akartok el ragadni? hagyatok békét, nints  
 nekem semmi dolgom a' pokolba, nem fázom én most, szaladgy  
 Peti, inadban vannak az ördögök

## ÖTÖDIK SZAKASZTBAN ELSŐ KINYILÁS

975

Beszélgető Személyek: Fegyvernéki Sándor, Messenio, László Károly Antal,  
 és Ignácz

- FEGYVERNEKI SÁNDOR Messenio ékesítsd fel a' szóbát  
 MESSENIO Mind ki hozom a' képeket  
 980 FEGYVERNEKI SÁNDOR Valami van mind ragd a' falakra... gyertek  
 ki fiaim, had lássam az új ruhátokat... szépek vattok fiaim tetétől  
 fogva talpig.
- ANTAL Én ugyan tudom hogy szép vagyok, mint a' rósa.  
 KÁROLY Ha te olyan vagy mint a' rósa, én meg olyan vagyok mint a' nár-  
 985 cissus.
- LÁSZLÓ Én már csak olyan vagyok mint a' tulipány.  
 IGNÁTZ Hát én átyám Uram mitsodás vagyok  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Te fiam leg szebbék vagy  
 IGNÁTZ Tehát én szebb vagyok, mint rósánál mint tulipánynál, de meg a'  
 990 narcissusnál-is.
- ANTAL De ugyan én vagyok a' leg szebbék.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Nem ugy kedves magzatim, mind a' négyen  
 leg szebbek vattok.
- ANTAL Iszen látom én, hogy én vagyok a' leg szebbék.  
 995 IGNÁTZ Ákár nézd meg magadat a' tűkörben, én nálom nem vagy szebb.  
 LÁSZLÓ Legyetek ti ábrázotban leg szebbek, én erköltsben akarok leg szebb  
 lenni.
- IGNÁTZ Én mind erköltsben, mind pedig ábrázotban.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Öszve ne vesszetek fiaim a' szépségben, minnyá-  
 1000 ján jók vattok, szépek-is vattok mint az Isten madarkáj.
- MESSENIO Készen vagyok már Uram  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Jól vagyon... Hállátok-e fiatskaim, mihelett  
 be lép bátyátok, azontol ötet szépen köszöntésétek, és örvendez-  
 zetek az ő szerentses vissza jövetelén,
- 1005 LÁSZLÓ Tsudálkozni fog a' tziira ruhánkon, és a' szóbának ékességén.  
 IGNÁTZ De meg se fog bennünket ismérni, iszen en magamat is alig ismérem,  
 ugy meg váltóztam.

- FEGYVERNEKI SÁNDOR Ha mingyárt eleinten réatok nem ismér, meg  
ismér végtére ... én maid innend várom a' dolognak ki menetelét.  
1010 KÁROLY De meszsze nem mennyen ám átyám Uram, mert ha eszbe veszi,  
hogy az ő pénzéből tsináltottuk ezt a' ruhát, jaj lesz a' bőrünk-  
nek.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR De hogy megyek meszsze, tik most azon ne tör-  
jétek a' fejeteke, hej jön már mennyetek elejbe.

1015

## MÁSODIK KINYILÁS

- Beszélgető Személyek: Szűkmarku Fülöp, Károly,  
László Antal, Ignázt és Fegyverneki Sándor.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Tálán nem is jó helyre jöttem.  
KÁROLY Örvendek rajta, hogy jó egésségbe vissza jött bátyám Uram.  
1020 ANTAL Isten hozta bátyám Úramot.  
IGNÁTZ Higye el egyik már utánno akartunk menni bátyám Uramnak  
LÁSZLÓ Azt véltük, hogy vissza se jön már.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mit tsufollák az Urfiak a' szegény legént, nintsenek  
nékem illy tzifra Eötseim, szegény nemből való ember vagyok  
1025 én... meg botsássanak az Urfiak, hogy ide bé botlottam, mint  
bolond Istok Debreczembe.  
IGNÁTZ Tálán az Ignáztot nem isméri bátyám Uram.  
KÁROLY Tálán a' Károlyt se  
ANTAL Hát az Antalt  
1030 LÁSZLÓ A Lászlóra tsak réa ismérhet könnyen.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Je mi lehet ez! ugyan honnét van ez a' hirtelen való  
váltózás, tárkák, bárkák vattok Eötseim, mint az Isten madara,  
nem tetik ez énnékem.  
KÁROLY Véletlenül valami jó szerentsénk érkezet  
1035 SZÚKMARKÚ FÜLÖP De azt bizon látom, de honnét érkezet, fel nem érhe-  
tem az eszemmel... de nini meg a' szóbám is máskép néz ki  
IGNÁTZ Máshút lakunk most, a' régi házból ki hordozóskottunk.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mitsoda? hát a' másik házot hová tettétek? tálán  
el áttátok! nó koldussá tettetek engem.  
1040 ANTAL De hogy attuk tsak tréfál az Ignázt.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ej igen jó kedvetek van néktek, nem szeretem én azt...  
hát ótt ki sétál.  
KÁROLY Az átyánk.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ni ni mely pompássan jár, mint a' kompódi nemes  
1045 aszszony.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Örvendek szerentsés el jövedeleden kedves mag-  
zatom.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP De átyám-é nékem nagy jó Uram.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Én vagyok a' te átyád Néándert  
1050 SZÚKMARKÚ FÜLÖP A Néándert ismérem, de nagy jó Uramot nem tudom  
láttom-é valaha vagy soha se.

1011. pénzéből

1052—1053. koszönt



FEGYVERNEKI SÁNDOR Ha Néándért isméred, a' Néänder most köszönt tagedet.

1055 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ha úgy vagyon a' Szük marku Fülöp is az ő szerelmes átyát Néándert viszonta köszönti.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Örvendezzel te is fiam a' mi jó szerentsenkén.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Tsudálatos jó szerentse ez, a' melly engemet maid egészen el bolondit, nem győzők már elegendő helyt adni Gondolatomnak.

1060 FEGYVERNEKI SÁNDOR Téhát habzik az elméd, hagy békét fiam a gyanakodásnak, jöszte bé inkább a' belső szóbába vélem, maid eleitől fogva egész végig elől beszélem a' történetet.

SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ezentől átyám Uram megyek.

FEGYVERNEKI SÁNDOR Jól van. El várlak.

1065

### HARMADIK KINYILÁS

Beszélgető Személyek Szükmarku Fülöp, Szántó,  
Sohonnai Peti

1070 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mitsoda dolog lehet ez?... a' szóbám tsillámlik, villámlik, az Eötseim is tzi-frák, mintha mennyekzöbe készülnének... hó hó nem jót jelent ez... alig ha meg nem bánta ezt az én fazékam... Sohonnai Peti, hol vagy Peti Peti?

SOHONNAI PETI Jaj Uram jaj

SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mi tálált? mit reszketz?

SOHONNAI PETI Jaj félek.

1075 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mitől? tálán a' magad árnyékátol.

SOHONNAI PETI Jaj ördögök járnak a' pénz körül jaj

SZÚKMARKÚ FÜLÖP De hogy járnak, minek az ördögnek a' pénz, de tálán te komondor valakinek már oda attad, és most az ördögökre akarod fogni.

1080 SOHONNAI PETI Nem attam én ugyan egy léleknek is, ott van ha az ördögök el nem vették.

SZÚKMARKÚ FÜLÖP Gyere lássuk.

SOHONNAI PETI Jaj ne mennyen az Ur.

SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mitsoda állatok ezek?

1085 SOHONNAI PETI Mondottam már, hogy fekete Angyalok.

SZÚKMARKÚ FÜLÖP Nem hitethetem el magammal, hogy ezek valóságos ördögök legyenek, gyere Peti fegyverkezzünk föl, ördögökkel lesz ma viaskodásunk, ne a' bót, en meg kardot fógok.

SOHONNAI PETI Jaj Uram vigázzunk, mert vajmi erős katona az ördög

1090 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mit félsz, mint a' nyúl, iffiú ördögök meg ezek, hál-látok-é hónnét jöttetek és mit keresetek?

SZÁNTÓ Pokolbol.

SZÚKMARKÚ FÜLÖP Maid ezentől vissza kergetlek benneteket.

1062. be-beszélem

1077. ordognek

1078. most az<t>

1087. fegyverkezzunk

1087—1088. ördögökke



- SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mit tsinálsz Peter, nem vagy te varga inas.  
 1150 SOHONNAI PETI Fűgni akarok.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Tálán mondrágulát ettél, vigázz magadra.  
 SOHONNAI PETI Botsáss el, ha szeretnéd kedves Uram, had akaszszam fel  
 magamat, nem erdemlem meg az életet.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hóvá méssz hóvá, tálán valóságossan ki fitzomodot az  
 1155 eszed.  
 SOHONNAI PETI Nem fitzomodot az ugyan, de csak szégenlek a' föld hátán  
 járni.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mondom én hogy meg bómloit a' te kereked, mit  
 törödülsz te evvel, ha én néked meg engedek.

## 1160 UTOLSÓ KI NYÍLÁS

- Beszélgető Személyek: Fegyvernéki Sándor, Szúkmárkú Fülöp,  
 László, Károly, Antal, és Ignácz.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Mitsoda láрма van itt?  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP A' mitsodást indítottál átyám, ma hónap egyes egyik  
 1165 búval emészkedünk meg.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Magad szerzed magadnak a' bút, iszen örökké  
 csak azon bósúlsz, mikép tölthetnél enyehány fazékat pénzel.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Egyet töltöttem már meg nagy nyomorúsággal  
 aztis fel hajházták ezek a' tatskók, de...  
 1170 FEGYVERNEKI SÁNDOR Mit haragszol rájok, nagy nyomorúságtól  
 mentettek meg tized.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Meg ugyan a' nagy boldogságtól.  
 FEGYVERNEKI SÁNDOR Azt tartom én egyedül boldogságnak, a' mi tsen-  
 dességet szerez az embernek, de a' pénz a' fősvénynek nyughatat-  
 lanságot, félelmet szerez, mikép lesz hat boldogságnak óka.  
 1175 IGNÁTZ Végy bútsút már etzer kedves bátyám a' fősvénységtől, ne légy töb-  
 bet már rabja a' pénznek, áll véle meg lehet, holtod után tudgya  
 Isten még ki fogja el pazallani.  
 KÁROLY Minden nap példánk vagy, hogy valamint nehezen, és tálán tör-  
 vénytelenül-is, némellyek pénzt magoknak szereznek; szenteg  
 1180 úgy könnyen azoknak örökösi el bitangollák.  
 LÁSZLÓ Azok leg jobb embereknek lázotnak nékem lenni, a' kik a' pénzt  
 mód nélkül nem szeretik, de pediglen, holmi bolondsáért el  
 nem vesztegetik.  
 1185 ANTAL A fősvény ember se magának, se másnak nem jó.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hallátok-é akkor szollatok ti, mikor valaki benne-  
 teket kérdez, nem tudgyátok mitsoda füzetése vagy a' fogadat-  
 lan prokátornak, mit tuttok ti a' pénzhez... o kedves pénzem  
 hóvá lettél de fájdalmas a' te emlékezeted.  
 1190 FEGYVERNEKI SÁNDOR Nem volna fájdalmas, ha a' pénzt móddal sze-  
 retnéd.  
 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Gazdag voltam, és ime egyszersmind koldussá let-  
 tem, bár csak meg halhatnék.

- 1195 FEGYVERNEKI SÁNDOR Ostobaság ez tőled szerelmes gyermekem, hát  
jőbban kedveled a kéntset, mintsem életedet?  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Metzek az étellel, ha nints miből tőngögyem.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Több fősvényt meg őlt az ember emészto nyug-  
hatatlanság, mintsem szegént a' koplálás... kérlek kedves mag-  
zatom, ha már a' többi szavaimat meg veted, tsak ezt az egyet  
1200 erezd a' szivedbe, és rágd meg egy keveset, az Isten útállá a'  
fősvényeket, szereti pedig az adakozókat, tiltya a' fősvénységet,  
javasolla ellenben a' bö-kezőséget, mi hasznod lesz benne, ha  
mindgyárt Kresusnál gazdagságra nézve boldogabb lész-is, hogy  
ha más világon dús gazdaggal boldogtalan lész.  
1205 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Mikép legyek már adakozó, mikor egy füllérem sint-  
sen, ki fütytették már a' fazékból az Eötseim a' pénzemet.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Senki se fütytettette ki, úgy van valamint a'  
földbe le ástod.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hát ezek a' tzifra öltözetek, miből kerekettek ki.  
1210 FEGYVERNEKI SÁNDOR Te azon most ne törődyél... hózásd ki László  
a' fazékat... maid meg látod hogy egy füllér hijja sints pénzednek.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Bár ne vólna, úgy lennék ment a' szomorúságtól  
...hóvá dugjátok had lássam a' zatskoimot.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Nem szükséges hogy meg nézzed fiam, ásd le  
1215 tsak az előbbenyi helyére.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Hát ha tseréppel, vagy homokkal vannak meg töltve  
a zatskók.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Te ezt ne visgáld, annyit használ, néked a' földbe  
leásott tserép, a'vagy homok, mint az oda rőjtett pénz.  
1220 SZÚKMARKÚ FÜLÖP Ugy ám, de öregségemre ki akartam ázni.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Ki irta fiam azt az ortzádra, hogy az átyád esz-  
tendeit el-éred, hát ha ma hónap vége lesz életednek, mi hasznod  
lesz a' kéntsedben... legyen már fősvénységednek vége, térj már  
etzer magadhoz, ime megintlen kezedhez adom a' pénzt, ha  
1225 átyádat és Eötseidet jőbban tartanni, és bötsületesebben is fo-  
gód ruházni.  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Átyám! Sajnálom már, hogy eddigis jőbban nem  
véseltem magamot, meg láttya az egész világ, hogy ezután nem  
már Szük markú, hanem mindenekkel jót tévő Fülöp leszek.  
1230 FEGYVERNEKI SÁNDOR Ej de régen, szerelmes fiam, kívántam ezt a'  
Szót tőled hallanni.  
IGNÁTZ De így fogsz-é mindenkor minket ruházni?  
SZÚKMARKÚ FÜLÖP Meg tzifrábban kedves Ignáztom.  
IGNÁTZ Örökös emlékezetre erdemes ez a' nap.  
1235 LÁSZLÓ Nékem úgy tetzik, mintha újonnan születtem volna a' világra.  
KÁROLY Látom már, hogy valamint eddig szomorúak, szénteg úgy ez után  
vígak fogunk lenni.  
ANTAL De már hálá Istennek jőbb kezére vett bennünket a' szerentse.  
FEGYVERNEKI SÁNDOR Meg erdemli ez a' nap, hogy ötet vigszággal, és  
1240 tántzal fejezzük-bé.

Finis 16<sup>a</sup> Junij Szigethi 1774

1235. <tetzik> tetzik

4. *vétte* — vitte (nyelvjárási alak)
21. *koczi por* — haszontalan  
Kocsi-Por 56.  
Kóczi-Por 57.
- Dugonics András: Magyar Köz-mondások  
OSZK Quart. Hung. 258/I/XXV.  
(A továbbiakban: Qu.H.258) ..., ahol az első római szám a kötetet, a második a szakaszt jelzi, az idézett szolás vagy közmondás utáni szám pedig ugyancsak Dugonics saját számozása, a közmondás helyét jelöli az adott szakaszban.)
22. *reverentzia* — tiszteletadás
23. *másávalis* — mázsával is
- 23—24. *tsapia hozzám a' levet* — hizeleg  
Csapja a' levet. 65.  
Qu.H.258/II/VIII.  
Jegyzet: „A' magyarok, midőn vagy hízelkednek, vagy jó Akaróiknak kedvezni akarnak, őket ebedre híván, olly levestel szolgálnek, melybe tojást vervén, azt a' kanállal csapdossák, és ezt leg-jobb levesnek tartják. Mihelyt észre veszik tehát: hogy a' gazd'-aszszony csapja a' levet; tüstént észre veszik, hogy azt ok nélkül nem cselekszi.” Qu.H.258/III. 304.
27. *muska* — borféreg, borban termő legyecské (muslica), mely az erjedésnek, poshadásnak indult dolgokat kedveli. (Utalás az atya vénségére.)
- 30—31. *annyit értek, mint a' tyúk a' takonyhoz* — semmit sem ért hozzá  
Tud hozzá: mint tyúk a' takony-vágáshoz. 29.  
Qu.H.258/II/V.
43. *márjás* — máriás: szűz Mária képével díszített, ill. ilyen húsz krajcár értékű ezüst váltópénz
48. *szerettelek... mint a' ketske a' kest*  
Vö. Qu.258/I/IV.229.
57. *bátorságos* — biztos, biztonságos
58. *Sz. Kristóf imádsága* — Szent Kristóf a kincskeresők védőszentje.  
Jól el-mondotta Szent Kristóf imádságát. 102.  
Qu.H.258/I/XIII.
71. *haristis* — szajkómadarat is  
Szaváról ösmérik meg a' harist. 122.  
Qu.H.258/I/X.
91. *Nem hojag hogy föl fűjjam*  
Nem hójag: hogy föl-fűjják. 150.  
Qu.H.258/I/VI.
117. *herain* — helyesen herein: befelé
- 107—108. *fösti már...a' gatyát* — fél, berezel  
Gatyájában szíve. 14.  
Qu.H.258/I/XI.
113. *el iiettem...mint ha két kasza közé esett volna a' nyakam*  
Vö. Qu.H.258/I/XI. 59.
117. *Slatina, Szarvaszo* — máramarosi falvak
177. *zobrákságodra* — valószínűleg szláv eredetű szó: fösvénységedre
196. *fundus* — telek, házhely, birtok  
Nemes ember volna, ha földjét el-nem-hordották volna a' fazekasok. 110.  
Qu.H.258/II/XV.

208. *tsáva* — *csáva*: nyersbőr érleléséhez használt igen bűdös lé
- 225—226. *abba ugyan nem kopik a' fogad* — abból nem eszel  
Vö. Qu.H.258/II/XIX. 25.
241. *el érte...a sok péntek* — öreg  
Vö. Qu.H.258/II/XIX. 87. és XXVI. 87., továbbá Qu.H.259/III. 34. jegyzet:  
„Kik nem örömet böjtölnek, azt mondgyák: hogy idő előtt ez erőnek el-vesztése,  
az-után a' Vénseg, végtére minden emberi nyavala a' böjtölésnek sanyarúságaitól  
származna...”
- 241—242. *szárába szállot az esze* — szenilis öreg  
Vö. Qu.H.258/I/IX. 5.
246. *petsetüllyük* — pecsételjük
250. *derkas* — derekas
- 250—251. *megérdemled hogy posztóba varják a' fejedet* — tréfás dicséret.  
Nem posztóba, hanem zsákba fejét. 32.  
Qu.H.258/I/XVIII. (A' Haszontalanokról)  
Valószínűleg utalás arra, hogy Zrínyi Miklós fejét nem posztóban, hanem — meg-  
tiszteltetésképpen — selyemzacskóban küldték el a szultánnak. A selyem-kontra-  
posztó „durvulhatott” Dugonicsnál posztó-kontra zsákká.
- 255—256. *le esik...a' buborka fárol, mint Hajdan a' totok Királya a' fehér kantzáról*  
V. Qu.H.258/I/XVII. 196.
264. *édegeny* — idegen
279. *rongossan* — rongyosan
304. *fölt* — főtt
312. *mai* — majd
316. *anislogos* — *ánizslag*: boroshordó kikénezésére használatos kénrudacska
- 352—353. *nem volna jobb madár a' disznónal, ha röpülni tudna*  
Vö. Qu.H.258/I/XXI. 108.
357. *jobatságtol* — jobbágyságtól; *ármalis* — armális: birtokadománnyal nem járó  
nemesi levél
358. *kurias* — kúriás (régí udvarházzal rendelkező)
365. *safrányos totok* — talán célzás a szőkés hajra
410. *jegre vezessen* — részedjen
417. *kötve higy komának*  
Vö. Qu.H.258/II/VI. 10., továbbá 251/III. 7. jegyzet
434. *lötte* — lelte
445. *se hirem se tanátsom benne* — fogalmam sincs róla Vö. Qu. H. 258/II/I. 37.
497. *rongbol* — rongyból
511. *zugorgott* — zsugorkodott (a. m. önmagától is fösvénykedő)
534. *idegenye* — idegené
538. *körmöczi arany* — Körmöcbányán vert 1 dukátos magyar aranypénz
539. *Holándus arany* — holland aranypénz
- 539—540. *forént* — forint: régi pénzegység; *tallér* — a XVI—XIX. században  
Magyarországon használt ezüstpénz
540. *karaitzár* — krajcár: a legkisebb rézpénz *peták* — 5 ill. 7 krajcár értékű pénz-  
érme
621. *ki okattattam* — kiokádtattam
624. *avas szalonna* — öreg  
Vö. Qu.H.258/II/XXVI. 125.
630. *mentedet* — mentédet
649. *...mint a' tormába esett féregnek* — kellemetlen helyzet

- Fészkelődik: mint a' tormába-esett féreg. 49.  
 Qu.H.258/I/XVII.
660. *mind bors az, a' mit a' kolmár ebe potyogat* — a. m. nem fenékig tejfel. Vö.  
 „Nem mind bors, a' mit a' kalmár ebe húllat.” 100. és „Nem mind gyömbér, a'  
 mit a' Kalmár ebe rezel.” 166. Qu.H.258/I. IV. és VI.
661. *valamely tyúk sokat kodátsul, keveset tojik*  
 Vö. Qu.H.258/I/X. 59.
- 666—667. *bujdosó lélek* — kísértet
671. *hatzuka* — könnyű köntös
774. *redves* — régi, ócska
676. *szép mint a' ki fordított húrka*  
 Vö. Qu.H.258/I/VI. 78.
677. *Pilatus konyhája* — árnyékszék
705. *Meg esett...a' dioseghi vásár* — pórul járt  
 Vö. Qu.H.258/II/XIX. 122. továbbá 258/III. 379. jegyzet; *dérkassan* — derekasan
757. *árbájt* — helyesen arbeit- a. m. dolgozz
760. *poltúra* — fél garas értékű váltópénz
762. *ebellentissimus, isputabilis*, — gúnyosan elferdített latin alakok a tekintélyes kifejezésére
798. *füstött vett* — füstöt vet: kitudódik
- 817—818. *az öreg szolgának, és az ag kútyának egy a' fűzetése*  
 Vö. Qu. H. 258/I/XVIII. 2/173. és 258/II/XXVI. 96.
826. *eb szijal kötött erszénye van* — fösvény  
 Vö. Qu.H.258/I/XII. 136.
838. *leg* — légy
842. *a' sok víztől nád terem az óromba*  
 Vö. Dugonics 1807-es Plautus magyarítását
846. *etyepetyém* — étvágyam *czap* — cáp: kecskebak
849. *föltet* — főtt étel
857. *lapitzkás tántzot járunk a' deresbe*  
*lapicka* — lapító: sodrófa  
*lapocka*: keverőfa vagy súlykolófa  
*deres*: pad, amelyen a botbűntetéseket végrehajtották. Vö. Meg-járta (:arcúl-fekve  
 a' deresen:) a' laposkás táncot. 2/29. Qu.H.258/I/II.
867. *pillye* — lepke
868. *egészséged mint a' métely júhnak* vö. 84.
- 868—869. *fris... mint a' tekenyős béka* vö. 85.  
 Vö. Qu.H.258/I/IV.
870. *Szarjon kánya, fosson varjú*  
 Vö. Kánya-fosta. 41. Qu.H.258/I/XXIII.
879. *föltja* — föltja
- 907—908. *mord ...mint a' verembe esett farkas*  
 Vö. Qu.H.258/II/XXI. 45.
911. *Hú bele balás lovat ad az Isten* — elhamarkodva cselekvés kifejezésére (Dugonics  
 gyűjteményében nem szerepel)
920. *vénhes* — vemhes
948. *Plutó* — az alvilág urának, Hádésznek másik neve. A magyar népnyelv mindig  
 a pokolhoz kapcsolja.
- 960—961. *nec Hercules contra duos* — kettővel Herkules sem bir; *sok lúd disznót*  
 győz vö. Qu.H.258/II/XIII. 32.

961. *narcissus* — Narcissus: a görög mitológia önmagába szerelmes fiúalakja  
 962. *aszmodaeus* — Asmódi: kísértő, csábító, házasságbontó férfi  
 963. *fehér egy házára* — Fehéregyháza: máramarosi falu  
 1025—1026. *bé botlottam, mint bolond Istok Debreczembe* — futólag betekint, meglátogat  
 Vö. Qu.H.258/I/XVII. 1/277.  
 1032. *tárkák, bárkák* — tarkák-barkák  
 1044—1045. *pompással jár, mint a' kompódi nemes aszszony* — kevély  
 Vö. Qu.H.258/II/I. 35. továbbá 258/III. 571. jegyzet  
 1078. *komondor* — becsmértő kifejezés  
 1121. *zengejében* — zsengejében  
 1129. *éből* — ebül  
 1144. *szénlésből* — színlelésből  
 1151. *mondrágula* — mandragora: nadragulya, a bolondság jelképe  
 1169. *fel hajháziák* — felkutatták  
 1178. *pazallani* — pazarolni  
 1203. *Kresus* — Krózus (Kroiszosz)  
 Vö. Qu.H.258/1/XIII. 62.

### Das Schuldrama „Der opf” von András Dugonics Vorgänger

Demeter, Júlia

Die professionelle Schauspielkunst (ab 1790) wurde in Ungarn durch die zweihundertjährige Tradition der Schulschauspielerei vorbereitet. Ein Teil der Verfasser des professionellen Theaters konnte den Beruf als Student und dann als Lehrer auf der Bühne erlernen. So geschah es auch im Falle von András Dugonics (1740—1818), dem gebürtigen Szegediner, der als Professor der Mathematik an der Universität in Pest ein gefeierter Schriftsteller und Theaterautor wurde.

In der Somogyi Bibliothek von Szeged wird eine noch nicht veröffentlichte Handschrift von Dugonics aufbewahrt, die ein Schuldrama ohne Titel und Titelblatt enthält. Das Manuskript bezeugt eindeutig die Hand von Dugonics, aber in den Lebenslauf kann das Datum 1774 am Ende der Handschrift in Máramarossziget nur schwierig einfügen.

Das Drama wird im Aufsatz zum erstenmal veröffentlicht. Es ist ein Stück der Übersetzungen von Plautus aus dem 18. Jahrhundert. Die unmittelbare Quelle ist uns unbekannt, das Drama steht mit dem Werk *Aulularia* von Plautus im engsten Zusammenhang, die Entwicklung des Konflikts wird nämlich auch hier durch das begrabene Geld des geizigen Hauptdarstellers bestimmt. Laut der moralischen Zielsetzung des Schuldramas verbessert sich die Hauptfigur und gemeinsam mit seinem Bruder und Vater führt ein braves Leben weiter. Die komödienhaften Konflikte und Szenen werden aber im Schauspiel vielmehr betont, als die vom Stück fremden moralischen Züge. Die Charakterdarstellung ist nicht individuell, die Figuren verkörpern jenen eigenartigen und ungarisierten Typ, der von dem letzten Drittel des 18. Jahrhunderts noch ein ganzes Jahrhundert hindurch für die ungarische Bühne charakteristisch war. Der landsadelige Vater ist nach den Intentionen des Verfassers eher habgierig als tugendreich. Die verlumpten und hungrigen Diener sowie die ungarisierten Narren vertreten auch ungarische Typen. Die mehrmaligen Gespensterszenen wurden durch die Harlekinaden vermittelt. Im Mittelpunkt der Handlung steht der nichtswürdige Diener (seinem sprechenden Namen nach *Sohonnai* d.h. Taugenichts), der aber in der Wirklichkeit eine vernünftige, listige und findige Person von Plautus ist.

Das Schuldrama benutzte oft die Gesangseinlagen, die den moralischen Zweck stärker ausdrücken konnten. Der Chor dieses Schauspiels ist aber ohne Charakter.

Die unveröffentlichte Handschrift ist von grosser Bedeutung, zeigt eine wichtige Etappe der ungarischen Dramenentwicklung und kann als ein Vorereignis der selbständigen ungarischen Komödie am Ende des 18. Jahrhunderts betrachtet werden.



# MŰVÉSZETTÖRTÉNET

# Ősök és rokonok

Tóth Menyhért portréiról

SZUROMI PÁL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Beszédes arca volt. Jóformán mindent elérult vele. Az elmélyült figyelmet, a csodálkozást, a szikrázó szenvedélyt, majd a felcsattanó vidámságot vagy a méla bánatot. Nem mintha ismertem volna közelebből. Csupán a hetvenes esztendő legvégén láttam róla egy efféle fotósorozatot a mórachalmi művelődési ház előcsarnokában. Az intézmény nagytermében pedig ott sorakoztak a művei: mintegy az életmű sűrített keresztmetszete. Mindenesetre sokan eljöttek a tárlatnyitásra. Kíváncsi volt a falu hírnevéssé vált szülőltére. Később aztán népes díszvacsorával, köszöntőkkel és viszontköszöntőkkel folytatódott az este. A művész a szülőföld erejét, a szeretet és összetartozás fontosságát emlegette, közben megpróbált fegyelmezett lenni. Pedig azon az estén a meghatódottság érzése tükröződött az arcán. Mindezek után viszont alig múlt el néhány hét, s a reggeli újságokban azt olvashattuk: meghalt Tóth Menyhért.

Talán ez volt az utolsó örömteli napja, egyben a legutolsó kiállítása is. És pont a szülőfalujában. Ami azért különös, mivel az alkotó gondolkodásában központi szerepet játszott a teljesség eszménye, a kerekded forma. S lám, valahogy ilyenre sikeredett az életútja is. Igaz, Tóth Menyhért pályája különben sem szűkölködik a meglepő fordulatokban. Míg a művészek többsége általában a nagyvárosi, külföldi tapasztalatokban keresi a kibontakozás lehetőségeit, addig ő ellenkező irányban haladt. A főiskola elvégzése után visszatért ősei falujába, Miskére, hogy egyszerre vállalja a kétkezi parasztemberek dolgos életét és az alkotó munka küzdelmeit (1935-től). Akárcsak Veres Péter. De bírta erővel, vitalitással. Holott sérült szemével és jobb oldali műlábával együtt a hazai művészet egyik legtragikusabb sorsú alkotójának ismerjük. Mégis újtónak, kezdeményezőnek bizonyult éppen a játékos, groteszk szemlélet meghonosításában. S hiába volt ösztönös alkotó: mindvégig erkölcsi, etikai töltetű festészetet művelt. Főként a paraszti, emberi létezés személyesebb és átfogóbb érvényű dimenziói érdekelték. Nem csoda így, hogy ebben a festészetben jelentős helyet kapott a portré műfaja.

Tóth Menyhért arcképei meglehetősen széles szemléleti, minőségi skálán mozognak. Van köztük felemás értékű, bátortalan avantgárd próbálkozás, tisztes megoldású realiztikus, expresszionisztikus tolmácsolás, majd remekbe sikerült vizionárius látomás is. Csakhogy e szűkített pályaképből a nehezen áthidalható belső feszültségek sem hiányoznak. Úgyszólván egyazon időszak szülte. (A jó kovács természetelvű, szecessziós portréja, majd a kubista, expresszionista térdinamizmushoz igazodó Gonosz vagy az Önarckép is). (40-es évek legeleje.) Egyszóval nemigen beszélhetünk itt valami egyesvonalú, kiegyensúlyozott művészi alakulásrendről. Jóllehet az alkotó a

harmincas esztendőök végétől egyre jobban eltávolodik az életszerűbb formálástól, ám a következő évtizedekben is vissza-visszatér a klasszikusabb alakításmódhoz. Ráadásul az arcképek sora pusztán mesterségesen szakítható ki az életmű egészének bonyolult kohéziójából. Egyszerűen nem alkotnak önállóbb gerincű vonulatot. Az arcmások megfigyelésénél tehát nem szabad megfeledkeznünk ezekről az átfogóbb kapcsolatokról.

Persze szemléleti sokféleség ide, gyakoribb stílusváltás oda: Tóth Menyhért portréiban azért az összekötő, analóg vonások is tetten érhetők. Nem nehéz észrevenni: ezúttal is előszeretettel idézi a szabályostól eltérő esetlegesebb, torzabb vagy játékosabb fejformákat. Ahogyan az önmagáról készített arcképeken is kendőzetlenül megvallja saját létének alaki különösségeit, úgy a külvilág jelenségeit is némileg hasonló szemüvegen át szemléli. Ez a vizsgálódás azonban csak ritkán elégszik meg az emberi vonások tárgyilagos, zárt és pillanatszerű rögzítésével. Inkább arra kíváncsi: miféle természetű, történeti, lélektani és formai mértéke van egy-egy figurának. Egyfajta „festői antropologizálással” állunk szemben, ahol a realisztikus és elvont formák ötvözete majd mindig túlmutat a konkrétabb testi jellegzetességeken. De miként alakul e művészi általánosítás a változó időben? S melyek azok a világszemléleti, stílári komponensek, amelyek támpontot adhatnak az életmű minőségi kiteljesedésének konkrétabb megértéséhez?

A korai szén- és ceruzarajzok alapján még nemigen gondolhatunk fényesebb művészi jövőre. Legfeljebb annyit láthatunk: a harmincas esztendőök közepe táján Tóth Menyhért tele van érzelmi, szakmai feszültségekkel és bizonytalanságokkal. Akár a főiskolán készült Védelmet nézzük, akár az egy-két évvel későbbi Ifjúkori önarcképet, Női fejet és Kalapos férfit, alig van közöttük érdemi különbség. Az alkotó tömör, mértanias elvű komponálásra törekszik, noha közlendőiben kiemelt szerepet kapnak az érzelmes, misztikus és szimbolikus elemek. Elesett, révedező szemű, figuráját amolyan gauguines „hátszellem” védelmezi, az önarckép háttérében pedig egy templommotívum látható. S itt már a törékeny, gyermekies testtel együtt az üveges; révedező szemre is oda kell figyelnünk, akár csak a Női fej sérült, rendhagyó tekintetére. Az ifjúkori önarckép szomorkás, misztikus megformálása egyébként némi szellemi, ikonológiai rokonságot mutat Gulácsy Lajos felfogásával (Önarckép ciprusokkal, 1903).

A fiatal Tóth Menyhért tehát bizonyos epikus, irodalmias szemlélettel küszködik. E tekintetben a korabeli életképek a legbeszédesebbek, amelyeken a részletekbe vesző festői mesélés és a drámaibb sűrítés szándéka váltakozik egymással (Faluvég, Korpusz). Ám a portrék is magukon viselik ezt a tendenciát. Nemcsak arról van szó, hogy az alkotó külsődleges jelképi motívumokkal értelmezi figurái egyéniségét, sorát. De azok a képfeliratok is idetartoznak, amikről Bánszky Pál kismonográfiájában olvashatunk. Édesapja arcképe mellett például a következő felszólítás áll: „Erőd add.” Már ennyiből is látható: a művész valami mágikus hatalmat tulajdonít az ábrázolásnak. De nincsenek még ehhez határozottabb, elementárisabb formai eszközei. A korai portrék inkább egy bátortalan, szemérmes fiatalemberről vallanak, aki sorra-rendre a hagyományosabb, közvetlenebb hatású félprofilos és profilos beállításokhoz ragaszkodik. Nem mer, nem tud még szembenézni sem önmagával, sem a külvilággal.

Marad tehát a további keresgélés, kutatás. Így jutunk el az 1936-ban készült Kalapos férfihez, Csontváry portréjához, ami több szempontból is igen tanulságos. Először is a művészi, világszemléleti rokonszenv miatt. Talán itt bukkan fel az első közt az alkotó parabolikus látásmódja, amivel valamiféle játékos, groteszk külsőt ad a napút festőjének. Pedig a képfelület jobb alsó részén méltóságos tartalmú biblikus



1. Ifjúkori önarckép, 1935 körül, papír, szén; 90×63 cm  
A reprodukciót Dömötör Mihály készítette.



2. Kalapos férfi (Csontváry), 1936. Papír, szén, színes ceruza; 15,4×11,8 cm

jeleket: sorjázó keresztmótvumokat láthatunk. Ez a szimbólikum különben többé-kevésbé végigkíséri a korai műveket, míg legvégül A jó kovács szemüvegformáira is rákerül. E közismert attributum szemléletesen jelzi Tóth Menyhért ifjúkori messianizmusát, amellyel érzékenyen reagál az emberi szenvedésre és szegénységre, egyben az erkölcsi jóság és gonoszság földi megnyilvánulásaira (pl.: Ágrólszakadt, Áldozat, Korpusz, Szegényember himnusza). A mostani alkotáson azonban csupán az ellentétes hatású képi elemek sajátos egybeépítését szeretném hangsúlyozni.

De van itt egyéb érdekesség is. Hiszen a játékos, ironikus tükrözéssel párhuzamosan némileg részletezőbbé, stilizáltabbá válik a kifejezés. Megmaradnak ugyan a mértánias, szerkesztő elvű komponálás nyomai, ám a gömbölyű formák zártabb ritmusrendjével egyfajta dekoratív, szecessziós szellemiséget nyer a kompozíció. Hogy miért tanulságos ez az újszerűnek látszó előadási mód? Főként azért, mert nyilvánvalóvá teszi számunkra: a fiatal Tóth Menyhért többféle stílász felfogás között ingadozik. Nem szabad elfelednünk, az alkotó már főiskolás korában is kötődött a kubisztikus, dekoratív előadáshoz, egyszersmind a mértánias és organikus jelekkel operáló vonalas, rajzos tolmácsoláshoz (pl.: Fekvő akt). Ez a merészebb térdinamikával élő, analitikusabb szemlélet azután jócskán visszaszorul a korai miskei esztendőkhöz, s egy realisztikusabb, naturalisztikusabb valóságátalásnak adja át a helyét. Ámde a korábban felvállalt stílász módszerek ilyenformán is ott kísértik a művészt. Elég csak visszautalni az arcképek tömör, kubisztikus megoldásaira, mint ahogy az életképeken is minduntalan felbukkannak a dekoratív, hullámzó formaritmusok, vagy a személyesebb, önkényesebb hatású kígyózó vonaldiagrammok (pl.: Lovas, Faluvég). Voltaképpen hasonló formai ötvözzel találkozunk Csontváry portréján is.

Önmagában véve talán nem is érdemelne ekkora figyelmet e vázlatos rajzi megnyilvánulás. Rajta keresztül azonban nyomatékot adhattam a fiatal Tóth Menyhért dekoratív, szecessziós vonzalmainak. Ez pedig lényeges mozzanat művészi szemléletének alakulásában. Nélküle ugyanis nemigen lehet belátni: a későbbiek során mire is épül rá organikus, kalligrafikus jellegű expresszionizmusa. Honnan fakadnak szellemi, stílász gyökerei? Más lapra tartozik, hogy az alkotóval foglalkozó elemzések alig-alig vesznek tudomást erről a sajátoságról. S ezzel együtt a főiskolai mester, Vaszary János művészi hatását is kizárják. Pedig ami a dekoratív, szecessziós felfogást illeti: ebben aligha lehetünk ilyen biztosak. Miként az is bizonyos, a növendék festőnek „Különösen tetszett... a keleti művészet”, gyakran eljárt a Ráth György Múzeumba, s a japán grafika jellegzetes hatása a korai munkákon is felfedezhető. Valójában ezen a szellemi nyomvonalon át kerül majd az alkotó művészi rokonságba Van Gogh felfogásával.

De vissza az arcképekhez. Együttal lépünk is előre a negyvenes évek elején készült olajkompozíciókhoz. Annál inkább, mivel pontosan erre az időszakra esik Tóth Menyhért művészi magáralátalásának kezdete. Most már egyre többször elrugaszkodik az epikus, leíró jellegű tolmácsolástól: inkább a tömörebb, organikusabb és expresszívebb kifejezési lehetőségekre apellál. Vagyis továbbra is egy változékony arculatú művészettel állunk szemben, amelyben a portré műfaja azért határozottabb üttörő szerepet kap. Elvégre ebben a közegben születik meg az első koncentrált, jelentős festői teljesítmény: az Önarckép című alkotás. E korai remeklés szomszédságában azonban ott kell látnunk A jó kovács realisztikus, szimbolikus arcát és a Gonosz kubisztikus, szürrealisztikus látomását. Amik közt alig van hasonlóság. És mégis: ezek az alakok már szembefordulnak önmagukkal és a külvilággal. Másrészt az Önarckép és a Gonosz megformálást oldott, levegős és dinamikus előadás hatja át. Az utóbbi művön a mértánias, éles alakzatok dominálnak, s maga a figura is agresz-

szív hatású, absztrakt jelhalmazzá válik. Mintha valami kataklizmikus léthelyzet szemtanúi lennénk, ahol a környezeti elemek formai, térbeli vadsága végül is az „arcvonásokban” kulminálna. Ahogyan szemléleti síkon is áttétellel van dolgunk. Mert a főiskolás esztendők harmonikusabb, zártabb kubizmusa és dekorativizmusa ezúttal egy zaklatott, jelképi töltetű előadásba lendült át (Fekvő akt).

Az Önarcképet már nem lehet ilyen egyszerűen levezetni a korábbi tapasztalatokból. Igaz, az orr- és a nyakrész megjelenésénél most is visszaköszönnek a mértánias elvű, kubisztikus vonások, ám ezek az elemek szervesen beépülnek az átfogóbb expresszionista formarendbe. Mindjárt feltűnik: az alkotó szokatlanul merész premier planos nézetet választ. Elhagyja a homlokrészt, hogy annál nagyobb hangsúlyt ad-



3. Önarckép, 1940-es évek eleje; olaj, fa; 53×52 cm



jon az arcvonásoknak. Főként a fájdalmas, tragikus tekintetnek és a lekonyuló szájnak. Érdekes egyébként, nem csupán a sötét, világos és koncentráltabb vonalakkal emeli ki a szemformát, de az oldalra csapott orrmegoldással is ugyanezt a szuggesztíót erősíti. Persze hiába látunk itt egy mágikus tekintetet, egy „kifeszített”, átlós fejet: így sem beszélhetünk valami kimerevített tükrözésről. Inkább egy légiesen nyitott, „áramló” arccal szembesülünk, ahol a vonalak és fények dinamikája keresztül-kasul átjárja az egész kompozíciót. Mindemellett a szomorú, tragikus arckifejezés sem marad meg önmagában. A kihegyezett vöröses orr és a kifordított, félkörös fülcimpák ugyanis valami bohókás, groteszk jelleget kölcsönöznek az Önarcképnek.

Ez a formai, kifejezésbeli sokszínűség teszi jelentőssé Tóth Menyhért alkotását. A művész tragikomikus, groteszk emberlátása mindenesetre főként Gulácsy Lajos szellemiségéhez köthető. És a könnyed, levegős, vonalas és félálomszerű megjelenítés is megerősítheti ezt az analógiát. Ha viszont a szenvedélyes, tragikus és expresszív láttatás irányában kutakodunk, akkor a mostani vízió háttérében Egry József önarcképein keresztül Mednyánszky László csavargóiig vissza kell mennünk. Ami pedig a képvágásos, átlós feszültségű komponálást illeti, ebben legfőképp Derkovits Gyula példájára lehet hivatkozni. Persze kevésbé tudom: mennyi a személyes realitása ezeknek az összefüggéseknek. Pedig ide kívánczik még, hogy e festői remeklés voltaképpen párhuzamba állítható Rouault drámai és groteszk portréival is.

Mit kezdünk azonban az előbbi művekkel együtt keletkezett bizarr Kettős arcképpel? Itt merőben újszerű felfogással találkozunk. Ami a Gonosz arcmásán kemény, kubisztikus dinamizmus volt, az most egy végtelen hullámszerű oldott, dekoratív expresszióba fordult át. Majdnem az ellentétébe. A korábbiakban viszont észrevettük: a dekoratív, szecessziós felfogás korántsem idegen az alkotó szemléletétől.



4. Kettős arckép, 1943 körül, olaj, papír; 33×61 cm



Sőt időközben egyre nagyobb szerepet kap a képek megformálásában. Figyeljük csak meg a Vadvizek gyűrűző, sodródó formáit vagy még inkább a Tópart kígyózó vonaltobzódását, s máris közelebb kerülünk a Kettős arckép világszemléleti, stíláris arcúlatához. Nyilvánvaló ugyanis, hogy e tájképek organikus, játékos és zaklatott tolomásolásmódja folytatódik az arcmásokon. És tényleg: ezek az alakok már mélyebb természeti lények, mint az előbbiek. Egyszerre emberi és állatias jellegű figurák.

Aki valamennyire is ismeri Tóth Menyhért természetközeli, vegetáriánus életmódját, egyszersmind az eleven létezők rokoni összetartozására vonatkozó mitikus felfogását, annak nemigen lehet meglepő e kozmikus dimenziójú emberlátás. Ami azért nem is egészen újdonság a modern hazai festészetben. Gondoljunk csak ismét Mednyánszky Lászlóra, aki a naturalista szemlélettől vezérelve lépten-nyomon a megfelelő állatformákat kereste a különféle arckifejezések mögött. Tóth Menyhért látását azonban nem kötik már a realiztikus konvenciók. A mostani alkotás is elárulja: apró „kutyaszemeket” kölcsönöz alakjainak, s a szájformákat is szimbolikus, talán erotikus utalásokkal ruházza fel. Másrészt valósággal összeilleszti a két fej sziluettjét: szinte ezzel is lényegi egységüket hangsúlyozza. És egészében is a mellérendelő viszonyok érvényesülnek a kígyózó, groteszk képelemek között. Mindezzel egy pályameghatározó fordulat szemléleti alappilléreinél vagyunk. Az alkotó ugyanis az emberábrázolásban is rátalált arra a kifejezési eszközre, amellyel a létélmény dinamizmusát ugyanúgy megszólaltathatta, mint a legkülönbélebb szerves és formai elemek testvéri, tartalmi együvértartozását. E művészet lényegében itt — éppen az organikus, expresszív formák begyűrűzésénél — válik el attól a világlátástól, amelyik a dolgok megítélésénél főként a különbözősége, a különállásra és az egyediségre hivatkozott, nem pedig az összekötő, hosszabb távra érvényes, általánosabb mozzanatokra.

Tóth Menyhért munkásságában azért most is elmarad a konzekvens, egyenesvonalú előrehaladás. Hiába e korai felismerés: mintha pályafutásának logikája is a hullámvonalak természetét követné. Mert a negyvenes esztendők második felében egy szemléletbeli visszalépést érzékelhetünk a portrék sorában. Igaz, a ritmikusan hullámzó, expresszív formakezelés és az ironikusabb, játékosabb felfogás is ott marad a képfelületeken: egészében azonban a józanabb, realiztikusabb és individuálisabb láttatás felé billen el az előadás módszere. (pl.: Felszabadítónk, Fej, Idős parasztasszony). Persze a Harmonikás figuráján ilyenformán is egy játékos, dinamikus és időtlenebb térképzet bontakozik ki előttünk. Valami olyasmi, mint amit már a főiskolai évek merészebb stilizálása és a későbbi miskei képek bátortalanabb természetelvése között megfigyelhettünk.

Az ötvenes esztendőkből ezután újra csak fellendül Tóth Menyhért portréfestészete. Most is szűkebb környezetéből veszi a motívumokat, de szemlátomást megerősödik benne a festői általánosítás igénye. Nem csoda így, hogy ösztönösen is visszanyúl a korábbi elvontabb, organikusabb eredményekhez. Az évtized elején készített Női fej absztrakt oldottsága például aligha képzelhető el a Kettős arckép formai alapvetése nélkül. De itt már csak sejtelmes jelzésekkel halványodnak a konkrétabb testi utalások, hogy a figura annál inkább eggyé váljon a végtelen hullámrítmusokban megjelenő természeti, növényi alakzatokkal, egyszersmind az időt, az elmúlást sugalló barnás tónusokkal. Csakhogy e portréval az alkotó hirtelenjében egy olyanféle elvonatkoztatásig jutott el, amit már nemigen lehet meghaladni. Legfeljebb másféle eszközökkel megismételni (A bölcs). Tóth Menyhért azonban nem ismeri a mechanikusabb, lélektelenebb ismétléseket. Művészi különösége egyebek között éppen abban rejlik: még az általánosításban is alig-alig tűri meg a tipizáló, sematizáló jegyeket.

Hogy mennyire így van ez: erről pontosan az alkotó legegységesebbnek látszó fejsorozata tanúskodhat a legbeszédesebben. Ezek a művek is az ötvenes évek terméséhez tartoznak, amelyeken különféle „Nagyarcú”, „Kerekarcú”, „Bibircsókos”, „Gombaszemű” és „Groteszk” alakokat láthatunk. Nincs módomban itt e sokrétű képanyag részletesebb elemzésére: csupán egy-egy átfogóbb és konkrétabb jellegzetességekre utalnék. Először is arra, hogy ebben a közegben úgyszólván kizárólagossá válik az organikus, elvont formatartalmak használata, a velük együtt a dekoratív és expresszív előadás kerül előtérbe. Nem is szólva az ironikus, groteszk, állatias vonások gyakori jelenlétéről. Igaza van tehát Bánszky Pál kismonográfiájának, amikor éppen e fejsorozatban jelöli meg azt a fordulatot, ahonnan kezdve egyre érettebbé, szintetikusabbá válik az alkotó munkássága. Engem viszont egy egyszerűbb kérdés foglalkoztat. Hogyan van az, hogy a korábban oldott, vékony festékrétegekkel dolgozó művész ebben a képsorozatában egyszerűbben rátalál a vaskosabb, pasztózusabb előadásmódra? S ezzel miféle tartalmi, szellemi távlatot nyerne e portrék?

Nincsenek direkt, egyértelmű válaszaim. Már csak azért sem, mert Tóth Menyhért fakturális felfogása egyazon időszakon belül is különféle. Míg az önarcképnek megfelelő Parasztfejlet egyféle organikus ritmusú, vonalkás és könnyed előadás jellemzi, addig a vele egyidős Férfifejen már tobzódhatnak a festékanyagok (1955 k.). Még hozzá a színpompában ragyogó, kontrasztos tónusok. Ez pedig fontos mozzanat. Látható ugyanis: az ötvenes esztendőben és a hatvanas évek elején általában feltűnően színessé válik az alkotó palettája. Festőileg most realizálódik az az eszméje, hogy minden ember „...magában hordozza... az izzásnak a képességét...”. Ami annyit tesz: ebben a művészetben igazában csak most vetődik fel elementárisabb erővel a színek problematikája. Mit lehet egyáltalán rájuk bízni? Csupán a hangulatot, netán többet is ennél?

Tóth Menyhért természetesen az utóbbi irányban vizsgálódik. Jól mutatja ezt a Férfifej megoldása, ahol az alkotó újra visszatért a korábbi Önarckép merész, feszített közelnézetéhez. Ezzel az aprócska szemek és a mosolygósan groteszk, hullámvonalas orr- és szájrészek egyedisége és konkrétsága óhatatlanul megnövekedett. Ámde itt lép be a gyűrűző, fényittas szívárványszínek különös hatása. Hiszen a vaskos, már-már plasztikus festékkezelés egyféle vulkanikus, anyagi és természeti képzetű dinamikát kölcsönöz a látványnak, ám az intenzív szín- és fényeffektusokkal valami légiesebb, szellemibb sugallat is megjelenik a felületen. Képletesen szólva: mint-ha Nemes-Lamperth festői drasztikussága és Egy József fénymisztikája ötvöződné ezen az alkotáson.

Némileg oldottabb, közvetlenebb fogalmazású az ötvenes évek végén született Ősöm című olajfestmény. Szokványosabb, levegősebb kép kivágás, egyszerű homlok-nézet. Mégis az alábbi portré tipológiai és festői kérdései folytatódnak ezen az érdekes, jelentős művön is. Nem újdonság, hogy csodálkozó, riadt, apró „madárszemekkel” tekint ránk ez a bajuszos, hullámozó hajú férfiú. És az sem meglepő: ezúttal is az autonóm módon kezelt, eleven szíkontrasztok uralják a képteret. E dekorativitás ellenben szorosan összefonódik a mű tartalmi sugallataival. Mindenekelőtt a vöröses, bíboros szájformával, ami a parányi gombszemek és a fehéres, kékes környezet viszonylatában még inkább hangsúlyt kap. Ilyenformán egy vegetatív, ösztönös karakterű lényvel szembesülünk. Ha viszont feljebb tekintünk, akkor észrevehetjük, hogy a homlok rész környékén megszorodnak a kékes foltok. Sőt az arcvonal tengelyében, pont a figura haja alatt egy egészen szabályos félkörös formula látható. Mint valami faji és égi jel. Aki netán kételkedik e jelképi mozzanatban, annak érdemes megtekinteni egy másik portrét, amely a mostani műnél valamivel előbb keletkezett. A Hindú nőről van szó, egyúttal a kozmikus jelek szerepéről. Az Ősöm kompozíciója mindenesetre

rendhagyó meghatározást nyújt az emberről. Ami az egyik oldalon az anyagiség és a vegetáció ereje, az a másik térfélen valamiféle faji, csillagközi nembeliséggé válik.

Amennyiben folytatni akarnám e vázlatos áttekintést: ismét egy dialektikus el-  
lentésre kellene hivatkoznom. Míg az előbbi alkotás a formai szervességen és zárt-  
ságon belül villantotta fel az emberi létezés egyetemesebb léptékeit, addig a bölcs meg-  
oldása éppen az alaki, szellemi nyitottságra hivatkozik. E mestermű különben már  
a hetvenes esztendőik vége felé, az úgynevezett „fehér korszakban” keletkezett, s Papp



5. Ősöm, 1950-es évek vége; olaj, vászon; 60×50 cm

Gábor tollából kitűnő elemzést olvashatunk róla (Művészet, 1978. 3. sz.). Úgy hiszem: ez lehetett az alkotó egyik legutolsó portréja. Akárcsak a kiállítások sorában a mórakalmi bemutatkozás. És lássunk csodát: A bölcs megformálásában is visszaköszön egyféle festői teljességet idéző művészi sorsszerűség. Nem a sugárzó kerekded fejre gondolok. Inkább a szokatlanul realisztikus formák és az expresszív, misztikus fényhatások bravúros szintézisére.

Tóth Menyhért tehát mindenféle hányattatása ellenére is szerencsés művész volt. Amolyan „napbélyegzett” ember. Talán a portrék alakulásrendjéből is kiderült: a maga választotta szellemi, alkotói ösvényeken haladt: Ráadásul sikerült is bejárnia e rögös, de mélyebb távlatokba nyíló útvonalat. Mert az érzlegősebb, keresztényibb szemlélettől egészen az ősi népek kultikus, kozmikus felfogásáig jutott el. Más szóval: a méltóságos keresztől a pogányabb föld- és fénymisztikáig. Ezen az általános szellemi szinten Tóth Menyhért pályája voltaképpen Vajda Lajossal mutat rokonságot.

Más kérdés, hogy a miskei mester világszemlélete és művészete szervesen összefonódik a népi gondolkodásmóddal, kultúrával. Innen fakad a minden előre kiterjedő demokratikus, egyetemes felfogása, amely hadakozik az alárendeltség eszméje ellen. Mint ahogy a befejezettséget, a zártságot és statikusságot is nehezen tudja elviselni, mivel lételeme a mozgás, a változás és a nyitottság. Ugyanakkor a magam részéről a művész ironikus, groteszk valóság- és emberlátását sem merném elszakítani a népi műveltségtől. Már csak azért sem, mert Tóth Menyhértől idegen a kívülállók fölényes, cinikus grimasza. Az etikusabb, kollektívebb és kozmikusabb nevetésforma viszont leginkább a népi kultúrára jellemző. Persze mindezek az ismérvek pusztán úgy állnak meg a lábukon, ha nem feledkezünk meg az alkotó szubjektív egyéniségéről, s vele együtt az öniszűrés és önszituálás természetes mechanizmusairól.

Szerencsére a művészet világában hosszabb távra csak a jelentősebb teljesítmények igazolhatják magukat. Mindenesetre annyi szépet, igazat elmondtak már Tóth Menyhért festészetének valódi minőségéről, köztük a portréiról is, hogy egyszerűen zavarba jön az ember. Jobb híján tehát a kiváló Ruskin gondolataiba kapaszkodom: „A legnemesebb művészet az absztrakt érték pontos egyesítése formák és színek utánzó képességével... Az ember általában nem képes kétféle tökéletesség egybekapcsolására: vagy a tényeket követi, elhanyagolva a kompozíciót, vagy a kompozíciónak szenteli magát és a tényeket elhanyagolja... A legtöbben vagy csak az egyiket, vagy csak a másikat tanulták meg; ... csupán a legnagyobbak képesek a kettőre együtt.”

## IRODALOM

*Aszalós Endre*

1976 Tóth Menyhért emlékeimben, Művészet 3. sz. 21—26.

*Bánszky Pál*

1976 Vázlat az életrajzhoz, Művészet 3. sz. 6—11.

1970 Tóth Menyhért, Képzőművészeti Alap K., Bp.

*B. Supka Magdolna*

1976 Tóth Menyhért nyomában, Művészet 11—19.

*Ézsaiás Erzsébet*

1976 A kritika tükrében, Művészet 3. sz. 19—20.

*Haulisch Lenke*

1978 Vaszary János, Képzőművészeti Alap K., Bp.

*Kernács Gabriella*

1976 Fehér izzásban, Művészet 3. sz. 2—6.

*Körner Éva*

1968 Derkovits Gyula, Corvina K., Bp.

*László Gyula*

1976 Emlékezés..., Művészet 3. sz. 20—21.

*Németh Lajos*

1968 Modern magyar művészet, Corvina K., Bp.

1974 Csontváry, Corvina K., Bp.

*Papp Gábor*

1978 A bölcs, Művészet 3. sz. 16—22.

*P. Szűcs Julianna*

1986 Művészettörténet, Magvető K. Bp.

*Solymár István*

1976 Vallomás..., Művészet 3 sz. 26—28.

*Somos Miklós*

1965 Rouaült, Corvina K., Bp.

*Szij Béla*

1979 Gulácsy Lajos, Corvina K., Bp.,

*Werner Hofmann*

1974 A modern művészet alapjai, Corvina K., Bp.

### Vorgänger und Verwandten. Über die Portraits von Menyhért Tóth

*Szuromi, Pál*

Menyhért Tóth ist einer der originalsten Künstler der ungarischen Malerei. Die meisten Künstler versuchen ihre Kunst durch die grosstädtischen oder ausländischen Erfahrungen zu entfalten, Menyhért Tóth betrat einen anderen Weg. Nach der Absolvierung seiner Studien an der Hochschule kehrte er ins Dorf seiner Vorgänger Miske zurück und arbeitete hier bis an sein Lebensende. Er beschäftigte sich mit Bauernarbeit und übte daneben schöpferische Tätigkeit aus. Seine Kunst war impulsiver Art, trotzdem kann sie als ethisch und humanistisch bezeichnet werden. Er hatte Interesse vor allem für die persönlichen bzw. allgemeinen Dimensionen des Menschen- und Bauernwesens. In dieser Weise bekam die Gattung der Porträtmalerei in seiner Kunst eine wichtige Bedeutung.

Im Aufsatz wird das Gestaltungssystem der Portraits von Menyhért Tóth untersucht und werden gleichfalls die Wechsel der künstlerischen Verallgemeinerung dargestellt. Die weitere Aufgabe des Verfassers ist, diejenigen weltanschaulichen und stilistischen Komponenten aufzuzeigen, die den syntetischen und visionären Expressionismus des Künstlers bestimmten. Die formellen, unmittelbaren und empfindsamen Darstellungen der früheren Portraits werden später durch organischere autonome und zugleich groteskere Anschauung verwächelt. In diesem Vorgang hat die dekorative Mentalität des Jugendstils besondere Bedeutung, die organische und expressive Darstellung der reiferen schöpferischen Tätigkeit entfaltete sich nämlich auf der Basis der früheren Entwicklungsperiode.

Die Analyse der Portraits hat aber auch andere Feststellungen zur Folge. Der Künstler ist zB. vom Publikum als echter Kolorist anerkannt, obwohl seine Palette erst vor der letzten sg. „weissen Periode“ in seinen 50-er Jahren wirklich kolorisiert wurde. Damit ist es ihm aber gelungen, auch die extremsten Züge der Darstellung zusammenzubringen, also die glänzende Farben- — und Lichtwirkung mit dem drastischen und stofflichen Malerischen. Trotz diesem Synthetismus blieb er aber immer ein individueller Künstler, er neigte fortwährend zu der Verallgemeinerung, aber in der Welt der Abstraktion vertrat er die uniformisierenden und typisierenden Züge trotzdem nicht.

# Egy Patay László-festmény elemzése

NAGY IMRE

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

„Minden titokban benne rejlik a felfedezés lehetősége, sőt kísértése, amely hol az önmegvalósításra, önmagunk felszabadítására sarkall, hol a mélység vonzásában önpusztító módon a feneketlenbe csábít.”

(Wilhelm Fraenger)

1984-ben a 31. hódmezővásárhelyi Őszi Tárlaton Patay László festőművész egy mind méreteiben, mind témájában figyelemreméltó művel szerepelt. A temperával festett alkotás teljes mérete  $275 \times 175$  cm, témája pedig, bár első látásra megfelel a címében sugallt Madách-i tartalmaknak, sokkal összetettebb ikonográfiai programot feltételez, mint amit a Madách-mű alapján elvárhatnánk. A megoldásában is újszerű „diptichon” Madách halálának 120. évfordulóján készült. Innen eredeztethető a főcím: *Madách emlékére*, alcíme azonban, *Kép az ember cselekedeteiről és lehetőségeiről*, már túlmutat ezen a direkt megelégtetésen.

Jelen elemzés célja, hogy a festményen szereplő kerettémák feltérképezése révén igazoljuk azt a jelenséget, amelyet Jan Bialostocki, neves lengyel művészettörténész „ikonográfiai gravitációnak” nevez. Ez a terminus arra utal, hogy az újabb képzőművészeti témák a régebbi és már jól ismert témákhoz hasonulnak,<sup>1</sup> gyakran az eredetitől eltérő tartalommal. Az elemzésre választott alkotás ebből a szempontból különösen hálás „alany” bizonyul, tekintve a mű egyes mezőiben látható jelenetek témagazdagságát és gyökereit magában Patay életművében. A festményt még a 31. Őszi Tárlat kiállítási ideje alatt megvásárolta a Csongrád Megyei Tanács, és a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumnak ajándékozta. Azóta a festmény, a múzeum képzőművészeti gyűjteményében, az Alföldi Galéria képraktárában található.<sup>2</sup>

Patay László 1932-ben született Komáromban. A Képzőművészeti Főiskolán 1956-ban végzett Fónyi Géza és Szőnyi István növendékeként. A hazai és külföldi nyilvánosság előtt 1953 óta szerepel. Jelenleg a Képzőművészeti Főiskola docense. A művész 1955-től rendszeres kiállító a hódmezővásárhelyi Őszi Tárlatokon. Életművében korábban is fellelhetők a természeti jelenségek és az ember kapcsolatát megörökítő művek, mint az 1964-es *Esthajnalcsillag*, az 1966-os *Ég és föld*, az 1979-es *Alkonyat*, vagy az 1980-as *Ezüst tenger*, ilyen összegző jellegű, nagy munka azonban ritka az oeuvre-jében.

A festmény álló formátumú téglalap, amely hosszanti oldala mentén két, egymástól tartalmi szempontból — látszólag — független képtáblára osztott. A felső, nagyobb méretű ( $170,5 \times 175$  cm) tekinthető a kettős kompozíció „főtáblájának”, az alsó, kisebb méretű ( $100,5 \times 175$  cm) „melléktábla” pedig mintegy tartalmi ellentőzést adja ennek. A két képfelület megfestésében stílári különbségek nem mu-

<sup>1</sup> Bialostocki, Jan 1982. 242.

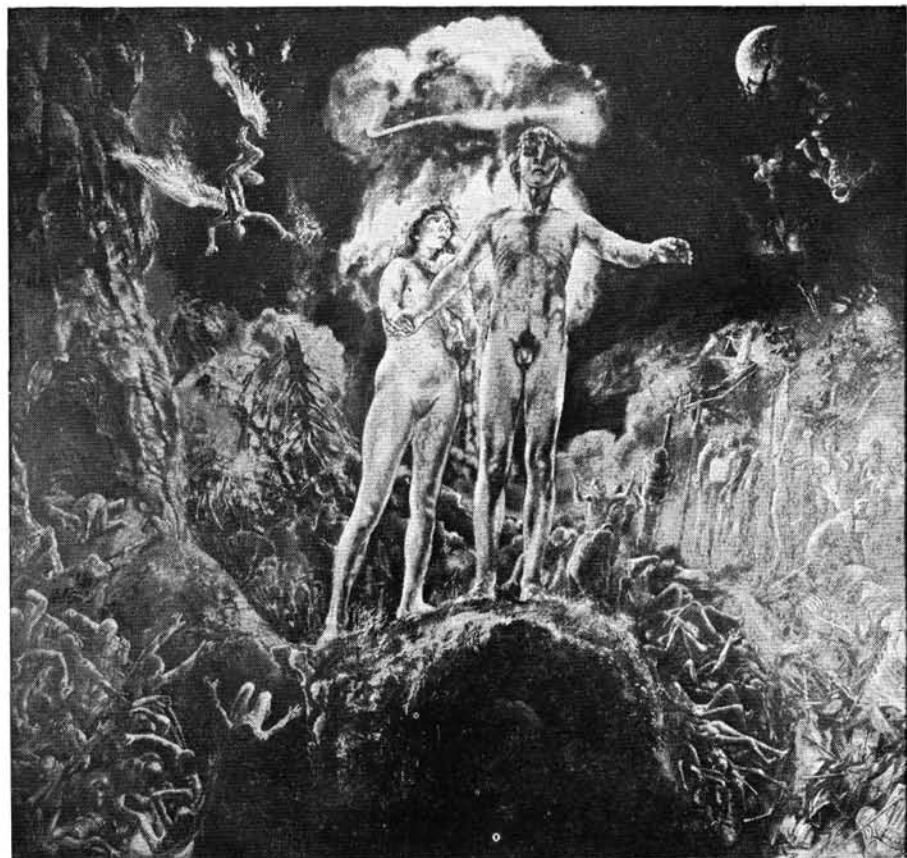
<sup>2</sup> A festmény nyilvántartási száma: 85. 3. 1.

tathatók ki, csupán bizonyos színek hiánya tapasztalható az alsó táblán — amely hiány tartalmi okokra vezethető vissza.

A felső tábla kompozíciójának leghangsúlyosabb eleme egy, valamiféle szikla-íven álló, ruhátlan emberpár. A fiatal, bajusz- és szakálltalan férfi áll előrébb. Bal kezét előrenyújtja — mintegy tapogatózóan az előtte tátongó mélység fölé — míg jobb-jával, kissé hátranyúlva a nő jobbát fogja. Az asszony állásában a képtér belseje felé ható diagonalitás érvényesül. Tekintetét sem előre szegezi, mint a férfi, hanem felfelé tekint — a jobb felső sarokban látható hold irányába vezet pillantása. Baljával egy ruhátlan csecsemőt szorít mellkasához. E kompozíciós szempontból leghangsúlyosabb „csoport” mögött, illetve fölött egy atomrobbanás gombafelhőjének jól azonosítható formái erősítik meg centrális helyzetüket. Ennek az atomfelhőnek a feltámasztásában láthatóak a kép legvilágosabb, azaz a fehérhez legjobban közelítő színei, és ennek a fényforrásnak köszönhetően öltöztetődnek ezek az alakok különös, testük hajlatait és domborulatait hangsúlyozó reflexekbe és valóörökbe. A bal felső sarokban egy fél-szárnyát vesztett alak hullik fejjel lefelé, az alatta vöröslő tűzbe, az égő, tövüktől fosztott fák közé. E szárnyavesztett alak zuhanásának irányát erősíti a kép bal felső sarkától kiinduló, és a főalakok lábáig húzódó sziklafal. Ennek a sziklafalnak az alsó harmadában üreg tátong, amely üregnek az előterében két leboruló, fejüket egymás mellé szorító alakot figyelhetünk meg. A felső tábla bal alsó sarkában egy korláttal lekerekített negyedkörívi felületen egymással tülekedő, verekedő, illetve a kétségbeesés gesztusait mutató embercsoportot láthatunk. Itt, e kétségbeesett embercsoport és a főalakok közti kapcsolatot biztosítandó, egy kiterjesztett karokkal, háttal lefelé zuhanó figurát láthatunk, amely ugyanakkor a fenti, szárnyavesztett alakkal is azonos vertikális tengelyre van felfűzve — további formai és tartalmi megfeleltetésekkel erősítve a kompozíció koherenciáját.

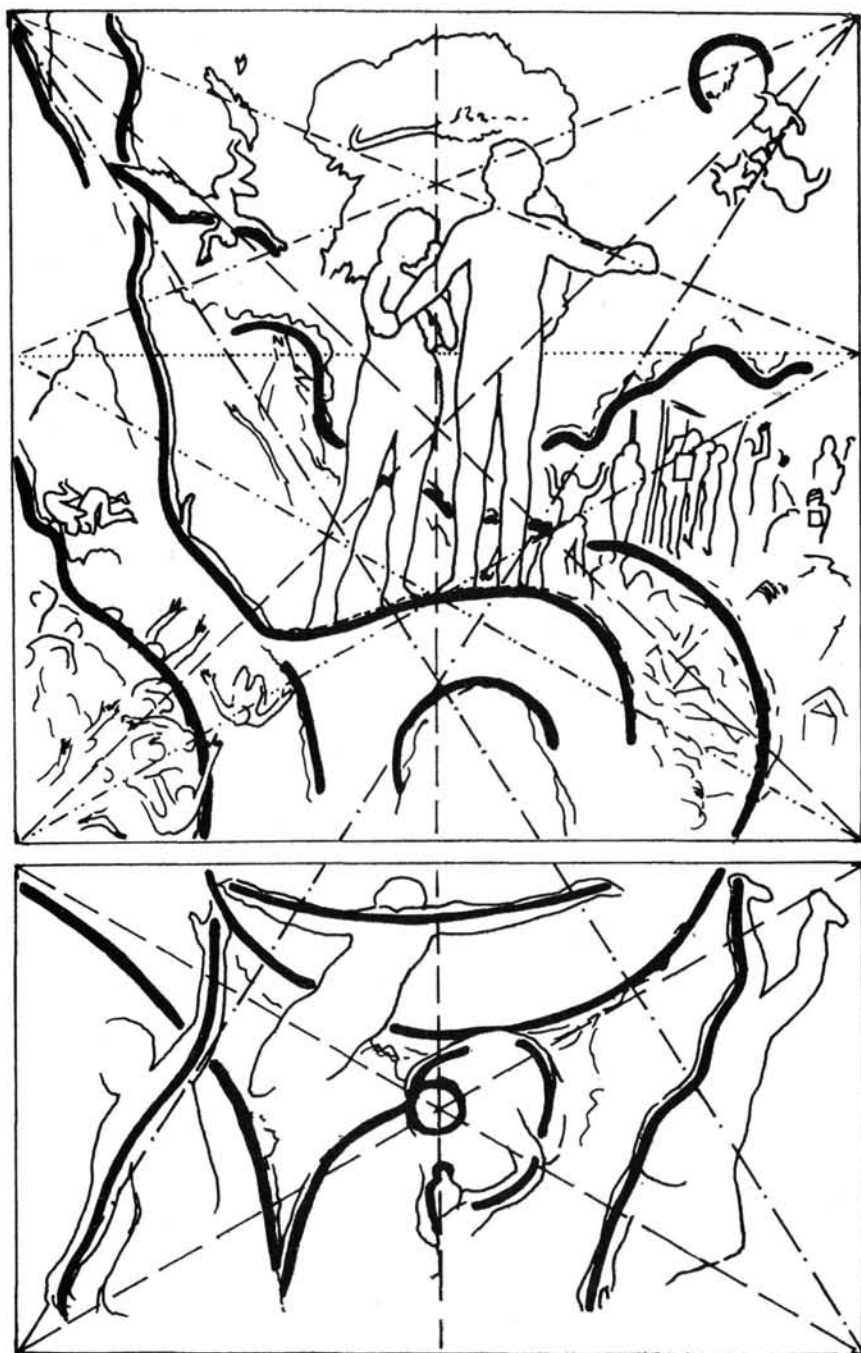
A főtábla jobb oldalán, a felső sarokban egy zöldes-sárgás fényben játszó, behasadt felületű hold lebeg a komor égbolton, alatta pedig három szkaferandere alak ismétli a hasonló magasságban zuhanó szárnyavesztett figura mozdulatát. Kicsiny csoportjuk alatt, a sziklán álló főalak kinyújtott baljának magasságában egy lágoló, zuhanó deltaszárnyú ürrepülőt láthatunk, amely az alatta kavargó vöröses, kékes füst és lángtengerbe tűnik belehullani. Itt, a kavargó füst és lángtenger alatt, a jobb oldal alsó felében sűrűsödnek össze az alakok, itt halmozódnak legjobban a figurák. E rész felső sávjában kivégző oszlophoz kötözött, akasztófáról függő halottak, illetve térdelő, bekötözött szemű, és arcukat kezükbe temető alakok éppúgy megtalálhatóak, mint a gyermekét karjában tartó, vagy a kezét égnek emelő figurák. A középső mező főalakjainak lába alatt húzódó sziklaív adja meg azt az irányt, amelynek mentén a legalsó mező elemei elrendeződnek. Itt, a bal oldal lágoló erdejétől áthúzódó kékes füstgomolyag öleli körbe a hajlongó, illetve a kezüket és tekintetüket égre emelő alakokkal induló „árkot”, amelyben egymáson heverő halottak tömege viszi tekintetünket a felső képtábla alsó szélén látható csontvázig. Az árok és a kép jobb széle közötti felületen egy „szemétdombot” látunk, ahol a technikai civilizáció termékétől, a televíziótól kezdve a régiek által teremtett értékekig sok minden fellelhető — a középkori páncéltól a könyvön át, Raffaello *Eszterházy Madonnájáig* és az ion fejezetes oszlop-töredékig szinte minden.

E felső képtábla látszólagosan egy nézetre komponált, és az európai festészeti tradíció reneszánszban gyökerező centrálperspektivikus ábrázolási elveinek megfelelően értelmezhető egységében egyetlen felület van, amely bizonytalanságot kelt és bizonytalanságban hagy afelől, tekinthető-e egyetlen esemény egyszeri, kizárólagos nézetének az itt látható „jelenet”. Ezt a bizonytalansági tényezőt pedig — a háromtagú főcsoport méretaránybeli különbségétől most eltekintve — a sziklaív alatt megjelenő,



1. Patay László: Madách emlékére, avagy Kép az ember cselekedeteiről és lehetőségeiről 1984.  
farost, tempera 275×175 cm. (Fotó: Dömötör Mihály)





2. A festmény kompozíciós-elemző rajza. (A szerző rajza)

csillagos ég benyomását keltő felület adja. Itt ugyanis, az ív alatti, magát az ívet értelmező kicsiny vörös meznél lejjebb éjsötét kék felület kelti a csillagos égbolt hatását. Ezt csak fokozzák a kis csillagfények, amelyek átvezetnek az alsó képtáblára is. Az alsó képtábla felső részének közepmezőjében hasonló csillagos eget idéző felületet láthatunk a kiterjesztett karral „repülő” alak körül. Tőle balra, egy féltérre ereszkedett, jobb karját felemelő férfifigurát látunk. Jobb kezével befogja a kép bal felső sarkából kicsapó villámot, föld felé nyújtott baljával pedig izzó parazsat oltalmaz. E kisebbik képmező középrészén előrehajló férfialakot láthatunk, aki mindkét kezével kicsiny emberfigurát formáz a földből. Az alsó képtábla jobb szélét egy lefele „úszó” alak tölti ki. Haja lobog, és feje felfelé törő légbuborékoktól övezett. Mindkét karjával a tenger fenekét jelző, csigáktól és kagylóktól körülvelt korall-„bokor” felé nyúl. Lábfejei világosabb mezőben lebegnek — a tenger felszínéhez közelebbi vízrétegek fénnel átitatottabb voltára utalandó. Ezen a ponton érhető leginkább tetten a két, tematikailag élesen különváló képtábla egybekomponáltságának ténye. Ez a lábfejek körüli világosabb felület ugyanis át van „úsztatva” a felső képtábla jobb alsó sarkába. Itt a szemétdomb előtt már transzformálódik: fehéres színű, fénytől világított talajjára, melynek megvilágítási fokozata, színárnyalata megegyezik a lenti világ tengerének ebbéli állapotával. Hasonló megoldást fedezhetünk fel a két tábla találkozási vonala mentén a másik saroknál is. Itt az alsó tábla villámlásának fényereje, fehéres színárnyalata szűrődik át a verekedők csoportjára. Egy korláton belüli, de a — már emlegetett — háttal lefelé zuhanó figura mozdulatát ismétlő alak hátvonala és comja alatt látjuk a talajt kékesfehérnek. Kompozíciós szempontból a legjelentősebb, és a legkikerülhetetlenebb motívum a felső képtábla lángoló fától kiinduló füstvonulat, mely a „halottak árkának” íve mentén átterjed az alsó táblára is, különös-komor, óriás spirált helyezve ezáltal a teljes kompozíció szerkesztett középpontjába.

Ezt a kompozíciós megoldást a maga teljességében csak akkor tudjuk megérteni, amennyiben egy rajzvázlaton a lényeges körvonalakra redukáljuk a kép elemeit. Ebbe a vázlatba berajzolva a vertikális középtengelyt, valamint a diagonálisokat, lényeges összefüggéseket tudunk kiszűrni. A teljes kompozíció egyik átlója<sup>3</sup> mentén helyzetetett el a „tűz” figurája. A villám felé nyújtott jobbjának és a parazsat oltalmazó baljának vonala jelöli ki ezt az irányt. Ezzel szinte párhuzamos a „víz” alakjának a kép közepe felé eső testkontúrja. Itt, e két ellentétes elem, illetve azok megismerésítő párost alkotva veszik körül az előrehajló „föld” alakját, akinek előrehajtott feje pontosan az alsó képmező középpontjába esik. Ő nem egyszerűen a föld megszemélyesítése — több annál. Demiurgosz figura, aki embert teremt, Madách-i kifejezéssel élve: „...sárból, napsugárból összegyúrva...”<sup>4</sup> E demiurgoszi figura fölött, a tűz és víz által körülvetten lebeg a „levegő” kiterjesztett karú alakja, aki láthatóan a felső képtábla sziklaíve alatti üreg — e hatalmas, tátongó torok — irányába tart. A tűz—víz—levegő alakjainak hármassága szinte oltalmazóan fogja közre a negyedik őselem, a föld alakját, akinek teremtetési aktusa a teljes kompozíció középvonalában zajlik. A kicsi emberalak megfelelője a felső képtáblán szintén erre a tengelyre van felfűzve: a nőalak karjában tartott csecsemő az újrászülető — újjászülető emberiség jelképe is lehet.

A felső kép kompozíciójának kiemelt alakja a férfi és nő figurája, akiket a Madách-i utalás okán — no, meg a könnyebbség kedvéért is — nevezzünk Ádámnak és Évának. Kettejük alakjának tömbje az, amely felülemelkedik a kép középpontjának magasságán. Sőt, amennyiben az alsó, „lehetőségek tábláját” ráfordítjuk a „csele-

<sup>3</sup> Ezt a kompozíciós-elemző rajzon szaggatott vonal jelöli.

<sup>4</sup> *Madách Imre* 1968. 165.

kedetek táblájára” — a pántok miatt egyébként is szükségszerűvé tett módon — akkor is csak ők emelkednek ki az így letakart képfelületből. No, meg rajtuk kívül mindazok, kik megpróbálták elszakadni „...menten a salaktól magasb körökbe, ...”<sup>5</sup> Ikarosz, és korunk Ikaroszai, az űrhajósok. Am Patay interpretációja szerint, ők is a 13. szín Ádámjaként szólhatnak:

„...mi ez, lélekzetem szorúl,  
Erőm elhagy, eszméletlen zavart,  
Több volna-é mesénél Antaeus,  
Ki addig élt csak, míg a föld porával  
Érintkezett?”<sup>6</sup>

A „lehetőségek táblájának” ráforgatásával keletkezett két mezőn<sup>7</sup> újabb átlók szerkeszthetőek,<sup>8</sup> amelyek további csomópontokat jelölnek ki a középtengely mentén. Egyik Ádám és Éva között a sziklaív felső szélét jelzi, a másik kettejük feje közt az atomrobbanás gombafelhőjében, annak súlypontját határozza meg. Ádám előre nyújtott karja is ezen a kisebbik átlón nyugszik, továbbvezetve szemünket a lefelé zuhanó ürrepülőgépig. Fölötte, a három, kiterjesztett karú űrhajós alakja látható, kiknek pendentjait a „cselekedetek táblájának” bal alsó sarkában verekedők között találhatjuk, a felső tábla egyik főátlója mentén. A másik oldalon lefelé zuhanó szárnyavesztett figurának is meg van az ellenpontosozása a szemközi alsó sarokban: itt a „holtak árkanak” legalján látható csontváz karcsontjának tartása ismétli a zuhanó figurák mozdulatát. Mindezen erővonalak és kompozíciós csomópontok mellett azonban a kép legdominánsabb motívuma az a bal felső sarokból induló, és a hozzá csatlakozó füstvonulat révén — legalábbis folthatásában — az alsó táblára is áthúzódó sziklaív, mely óriási felső állkapocs benyomását kelti. Ez a csillagos égbolttal jelzett üreg látszik elnyelni mindent, ami sodródik, hulluk, zuhan a mélység felé, sőt, az alsó tábláról a levegő megszemélyesítésére hivatott alakot is igyekszik magába szippantani. Ez utóbbi motívum talán a közelgő nagy világkorszak, a Vízöntő uralta következő 2160 év „levegős” tulajdonságára utal? Mert, hogyan fogalmaz Hamvas Béla *A világválság* című esszéjében? „Eltelt ismét kétezer év, bolygónk átlép a következő csillagképbe, a Vízöntőbe. Jövönk titok.”<sup>9</sup> Ez az idézet viszont már a kép jelentéstegeinek felfejtéséhez vezet — haladjunk hát itt is sorban.

Nagy válságkorszakokban, század- vagy ezredfordulókon, a számmisztika, netán a Jelenések könyve utalásai alapján kikalkulált Utolsó Ítélet időpontokban szinte törvényszerűen megerősödtek a világ végét ígérő tanítások. Indukálhatták ezt zavarossá vált vallási vagy politikai helyzetek, félelmetes természeti jelenségek, avagy abszolút hitelesnek ható jóslatok. Inspirációs forrásuk szinte mindig a János evangélista Patmosz szigetén átélt vízióját tartalmazó Jelenések könyve volt. E könyvben hatalmas látomásokban jegyeztettek le a világvége eseményei, az Utolsó Ítélettől Isten országának eljövételéig. Az ezredforduló előtt különösen a spanyol Beatus de Liébana kanonok kommentárjai révén vált elterjedté — nem csak a szöveg, hanem az azt kísérő számtalan illusztráció is. Ezen Beatus kommentárok közül a *St. Sever-i Apokalipszis* néven ismert kódex talán a legszebb. Ebben is, a *Beatus*-ok általános jellemzőinek megfelelően jelértékű képi eszközökkel próbáltak ilyen leírásokat ábrázolni:

<sup>5</sup> Madách Imre 1968. 148.

<sup>6</sup> Madách Imre 1968. 149—150.

<sup>7</sup> E két felület választóvonalát pontozott vonal jelöli a rajzon.

<sup>8</sup> Az így nyert két kisebb felület átlói két-pont-egy vonal jelöléssel jelezve.

<sup>9</sup> Hamvas Béla 1983. 5—6.

„...és ímé nagy földindulás lőn, és a nap feketévé lőn mint a szörzsák, és a hold egészen olyan lőn, mint a vér; És az ég csillagai a földre hullának, miképpen a figefa hullatja éretlen gyümölcsseit, mikor nagy szél rázza. És az ég eltakarodék, mint mikor a papírtekercset összegöngyöltik, és minden hegy és sziget helyéből elmozdítaték.”<sup>10</sup>

Az Utolsó Ítélet ábrázolás a középkor folyamán széles körben elterjedt téma volt: templomi kapuzatok, freskóciklusok és szárnyasoltárok készítői örökölték meg a végítélet napját megbízóik felkérésére. Ezek legjellemzőbb változatában azonban mindig jelen van a mennyben trónoló Krisztus, a négy evangélista szimbólumaival körülövezetten. Ilyen esetekben szinte törvényszerűen kerültek a Maiestas Domini jobbára az üdvözültek, baljára pedig a kárhozottak.

Patay hatalmas diptichonja szakitást jelent ezzel a hagyománnyal. Egyrészt, hiányzik nála bármiféle utalás az istenségre, másrészt a jó és rossz oldalak sajátos fordulatot vettek. A diptichon forma alsó, — az alsó világokhoz közeli — táblája lett a „lehetőségek”, a pozitívumok otthona, mintegy rejtőző állapotba visszavonultan őrizve a szárnyalás, a teremtés, a tűz és víz uralásának képességeit. E fölé került a „cselekedetek” negatívumokkal teljes táblája, a felső világot megidézendő. Patay festményének előképét csupán áttételesen szolgáltatták azonban a Maiestas Domini uralta kompozíciók. Számára elsődlegesebb mintát jelenthettek a „Halál diadala”, vagy a „Háború borzalmai” címekkel jellemezhető képtípusok.

A *Halál diadala* ábrázolás — az Utolsó Ítélet és a Pokol víziói mellett — először a pisai Camposanto gótikus kerengőjének falán jelenik meg, az 1350-es szörnyű pestisjárvány hatásaként.<sup>11</sup> A késő középkorban, majd a reneszánszban, mikor uralkodóvá válik a földi mulandóság gondolata, önálló képtémává lesz. Legismertebb példái talán Pieter Bruegel *Dulle Griet* és *A halál diadala* című festményei. Apokaliptikus látomások ezek, felvonultatva a kor háborúinak minden lehetséges borzalmát. Az ilyen ábrázolások szolgáltatták azután a mintát a romantika korában új tartalmak — nemzeti és társadalmi sajátosságok — kifejezésére.<sup>12</sup> Gondolhatunk itt Goya *1808. május 3.*, vagy Delacroix *A szabadság vezeti a népet* című festményeire. Ennek a sornak csupán egy, már a 20. századi művészetbe vezető állomása Picasso *Koreai mészárlása*.

Ez a gondolatmenet azonban a „cselekedetek táblájának” csupán az általános kereteit írja körül. Ahhoz, hogy a felső tábla teljes allúziós rendszerét megértsük, hogy az egyes motívumok — vagy még pontosabban fogalmazva, a részletekbe szorult kerettémák — lehetőség szerinti legbősegebb asszociációs összefüggéseit, valamint az ikonográfiai típusok kontaminációját felfejtsük, szükségszerű lépésként következik az egyes „rész-kerettémák”<sup>13</sup> vizsgálata.

Elsőként Ádám és Éva kettőst kell elemeznünk. Ruhátlan voltuk utalhat a hagyományos *Kiűzetés a Paradicsomból* jelenetekre — a kép profán jellegének megfelelően azonban hiányzik az őket karddal kiűző angyal figurája.<sup>14</sup> A felső tábla általános hangulata is ellentmond Az ember tragédiája harmadik színében megnyilatkozó Ádám optimizmusának:

<sup>10</sup> János Jelenések 1932. 6: 12—14.

<sup>11</sup> Prokopp Mária 1986. 35. tábla.

<sup>12</sup> Bialostocki, Jan 1982. 246.

<sup>13</sup> Ez a kifejezés szükségszerű terminus, használatát e mű esetében az additív képépítés teszi szükségessé, ill. elkerülhetetlenné.

<sup>14</sup> Jelen esetben inkább az általános emberi, a konkrét történeti koron és helyen felülemelkedni akaró művészi általánosítás kifejezőeszközeként kell értékelnünk a ruhátlanságot.

„Ez az enyém.  
A nagyvilág helyett  
E tér lesz otthonom. Birok vele,  
Megvédem azt a kártévő vadaktól  
És kényszerítem nékem termeni.”<sup>15</sup>

Ehelyett inkább a tizenötödik szín végsőkéig keseredett Ádámjaként szólalhatna meg a karját a mélység fölé tartó férfialak:

„Megállj! mi eszme villant meg fejemben —  
Dacolhatok még, isten, véled is.  
Bár százszor mondja a sors: Eddig élj!  
Kikacagom, s ha tetszik, hát nem élek. ...  
Elöttem e szírt, és alatta mély:  
Egy ugrás, mint utolsó felvonás...  
S azt mondom: vége a komédiának.”<sup>16</sup>

Ádám hátranyújtott jobbát azonban Éva fogja, sőt Éva karjában a gyermek, mely gyermek fogantatásának örömhíre Az ember tragédiájában is visszatartotta Ádámot végzetes lépésétől. Ennek a kézfogásnak azonban más allúziói is vannak. Eszünkbe juthat itt Jan van Eyck *Arnolfini házaspárja*, vagy Pieter Pauwel Rubens *Őnarcképe Isabella Brandttal*. Mindkettőn, miként Patay festményén is, a férfi és nő közötti bensőséges viszony jelzésére szolgál e kézfogás.

Korántsem ennyire egyszerű a lábuk alatti sziklaív értelmezése. Patay más képein is állnak a központi figurák sziklán, mint pl. az egri házasságkötő terem freskójának (1965) ifjú párja, vagy az *Esthajnalesillag* (1964) című kép fiúalakja, de ezen sziklák alatt nincs üreg. Közel s távol ennek a motívumnak egyetlen párhuzama Andrea Mantegna *Parnasszus* című festményén látható. Itt, a kép közepén egy íves sziklaszírtan áll a ruhátlan Vénusz és a páncélos Mars, hátuk mögött egy ágy, és egy citrus-lugas, míg lejjebb a szikla egyik oldalában Amor gúnyolja Vulkánuszt. A sziklaív alatti üreget át zöldelő völgyeket és toronyos épületeket figyelhetünk meg a távolban. Edgar Wind 1948-as tanulmánya, amely egyébként a kép alapos elemzését adja, szóval sem említi, hogy bármi jelentése lehetne e sziklaívnek.<sup>17</sup> Ronald Lightbrown 1986-os Mantegna-monográfiájában a képről írva kifejti: a környező elemek miatt inkább a Helikon hegyét, mint a Parnasszust ábrázolja, ám ő is adós marad a sziklaszírt szokatlan alakjának magyarázatával. Annyit azonban az újabb kutatások eredményeként megállapít, hogy a röntgenfelvételek elárulták, eredetileg egységes tömbként volt megfestve a szikla, az ív alatti tájképi részlet utólagos ráfestés eredménye.<sup>18</sup> Ezt a szokatlan sziklaívet a kép leírásakor hatalmas felső állkapocshoz hasonlítottuk, de helyzeténél és alakjánál fogva nevezhetjük küszöbnek, vagy hídnak is. Lássuk, hogyan ír a vallástörténész Mircea Eliade a küszöbről: „A küszöbnek vannak »felvigyázói«, istenek és szellemek, amelyek meggátolják emberi ellenségek és démoni, valamint betegséghozó hatalmak bejárást. A küszöbön áldozatot mutatnak be az örökös istenségeknek. A küszöbön állva mondták ki egyes régi keleti kultúrákban az ítéletet. A küszöb és az ajtó közvetlenül és konkrétan mutatják a térbeli kontinuitás megszű-

<sup>15</sup> Madách Imre 1968. 15.

<sup>16</sup> Madách Imre 1968. 161—162.

<sup>17</sup> Wind, Edgar 1948.

<sup>18</sup> Lightbrown, Ronald 1986. 195.

nését. Ebben rejlik nagy vallási jelentőségük: egyszerre szimbólumai és közvetítői az átmenetnek.”<sup>19</sup> A művészettörténész pedig ennyit fűz hozzá: „Az, hogy az ajtó mindig valamiféle határt jelölt, elég nyilvánvalónak látszik, ennek a határnak a jelentése azonban már nem mindig volt ugyanaz. ...ajtók kezdtek már nemcsak a földi élet végét, hanem egy új élet kezdetét is jelenteni.”<sup>20</sup> Az ajtó-küszöb-híd, mindegyik olyan állapotot jelez, amikor valaminek a végére, vagy valami újnak a kezdetéhez érkezünk. Erről a határhelyzetről pedig így ír Karl Jaspers, a filozófus: „A határhelyzetekben az ember vagy nem vesz észre semmit, vagy igazi létére ébred mulandó földi egzisztenciája fölött és annak ellenére. Még a reménytelenség is — azáltal, hogy lehetséges lennie — a világon túlira utal.”<sup>21</sup> Ez az a pont, amikor egyszerre érhetővé válik Ádám és Éva alakjának egyléptékűsége a „lehetőségek táblájának” perszonifikációival. Határhelyzethez értek — legalábbis Ádám egészen bizonyosan — ahol már csak egyéni diszpozíciójuk függvénye, hogy „igazi létükre ébrednek-e!”

E sziklaív minőségének és milyenségének meghatározásából fakadó bizonytalanság további értelmezési lehetőséget kínál. Ehhez ismét a Jelenések könyvéhez kell nyúlni, melyben a következő sorokat olvashatjuk: „Az ötödik angyal... Megnyitá azért a mélységnek kútját: és füst jöve fel a kútból, mint egy nagy kemencének füstje; és meghomályosodék a nap és a levegő a kút füstje miatt.”<sup>22</sup> Reveláció értékű sorok, hiszen valóban nem lehet eldönteni, a bal oldal lángoló fáitól áramlik-e lefelé (?) a füstvonalat az alsó táblára, vagy netalántán lentről, ebből a „mélységek kútjából” áramlik-e felfelé, beborítva holtakat, szenvedőket, földeket és egeket?

És egy végső gondolat, mielőtt tovább mennénk a következő „rész-kerettémára”. Az atomrobbanás gombafelhője — amely egyébként az 1957-es nevadai, „Tűzdiadémós hölgy” névre hallgató, 37 kilotonnás kísérleti megrobbantás 1300 méter magas felhőjét ábrázolja<sup>23</sup> — kompozíciós helyzeténél fogva a „Bűnbeesés” jelenetek Tudás fájának szerepét tölti be, avagy a nap és hold által közrefogott Világfát idézheti, tövénél az első emberpárral. Itt azonban a nap hiányzik, hiszen „...megvereték a napnak harmadrésze, és a holdnak harmadrésze, és a csillagoknak harmadrésze; hogy meghomályosodjék azoknak harmadrésze. És a nap az ő harmadrészében ne fénylőjék, és az éjszaka hasonlóképpen”.<sup>24</sup>

A nap helyén szárnyavesztett Ikaroszt látjuk, az átellenes oldalon pedig, a meghomályosodott hold alatt a három úrhajóst. Ikarosz témája folyamatosan jelen volt az európai művészetben, legismertebb példája Bruegel *Ikarosz bukása* című festménye. Megfestette azonban maga Patay is. Az 1975-ös *Tragédia* című képe tulajdonképpen Bruegel képének feldolgozása. Ikarosz ábrázolása azonban a keresztény művészet egy korábbi képtípusát vette át, „a lázadó angyalok bukását”. Ezt is megfestette Bruegel, de ebben a témaválasztásban ő is csupán követte a nagy innovátor, Hieronymus Bosch *Szénásszekér* című triptichonjának bal oldalszárnyán látható mintát. A bukott angyal, vagy Ikarosz bukása Patay egykori évfolyamtársának, Kondor Bélának az oevre-jében is állandóan visszatérő kerettéma. Az önnön határait túllépni akaró ember eleve reménytelen kísérletének örök példázata ez, a képzőművészet nyelvéen elbeszélve.

A kép balszélén látható a következő „rész-kerettéma”. 1962-ben már megfestette Patay *Birkózás (Szikla)* címen ugyanezt a két parányi alakot, egy hatalmas sziklafal

<sup>19</sup> *Eliade, Mircea* 1987. 19—20.

<sup>20</sup> *Bialostocki, Jan* 1982. 186.

<sup>21</sup> *Jaspers, Karl* 1987. 24.

<sup>22</sup> János Jelenések 1932. 9:1—2.

<sup>23</sup> *Művészet* 1986/6. 6. A Natural History nyomán.

<sup>24</sup> János Jelenések 1932. 8:12.

tövében. Valóban értelmezhető testtartásuk bírkózásnak is, ám helyzetük inkább a „Krisztus színeváltozása” jelenetek tanítványi pózaira emlékeztet, sőt felidézi az imádkozás bizánci gesztusát a *proszkinézisz*-t is. Az atomrobbanás gombafelhőjének képében pedig valóban jelen van egy igazi nagy „transzfiguráció”. Helyzetük és testtartásuk más szempontú indoklásával azonban ismét idézhető a Jelenések könyve: „És a földnek királyai és a fejedelmek és a gazdagok és a vezérek és a hatalmasok, és minden szolgá és minden szabad, elrejték magokat a barlangokba és a hegyeknek kőszikláiba.”<sup>25</sup>

A bal alsó sarokban látható tülekedő embercsoport is szerepelt már Patay oevréjében. 1968-ban festette meg ezt a témát *Verekedők* címen. Patay László monográfiája, Végvári Lajos helyesen állapította meg, hogy ennek a témának előképe Luca Signorelli Orvieto-beli *Apokalipszis*-sorozata lehetett.<sup>26</sup> Jelen változatában azonban a jelenet további utalásokkal terhes. A tény, hogy korláttal határolt területen folyik a küzdelem, felidézheti bennünk Paolo Ucello *Özönvíz* című töredékes freskósorozatát, sőt süllyedő hajóra történt implicit utalásai, illetve egyik-másik alak testtartása miatt Gericault *Medúza tutajja* című festményét is.

A jobb oldalon mind a halottak, mind a kivégzésre várók legtökéletesebb előképeit Francesco Goya szolgáltatja a *Desastres de la Guerra* és a *Caprichos* című rézkarc sorozataival. Az irracionális, a démoni, az álmok világa és az emberi tapasztalás keveredik itt Patay festményén.

A jobb alsó sarok szemétdombja ismét egy visszatérő kerettéma, hiszen 1980-ban már önálló kompozícióként megfestette.<sup>27</sup> Akkor a szemétre hajított művészetet Leonardo *Mona Lisája* képviselte, itt az előző évi aktualitás jegyében ezt a szerepet Raffaello *Eszterházy Madonnája* vette át.

Az alsó, „lehetőségek táblájának” előképét a romantika nagy misztikusának, William Blake-nak, a négy őselemet ábrázoló képén keresztül az alkímiai traktátusok négy elemét és az Anthropológia bemutató ábráiig követhetjük vissza. Már Blake is elhagyta figuráiról az alkímiában azonosításukat segítő jelvényeket, jeleket és attribútumokat, ám alakjai anyagszerűsége továbbra is jelezte kilétüket. Patay itt is tovább profanizálta szereplőit. Azonosításukat csupán az elemekhez való viszonyuk jelzi, azt is pusztán hangulati kifejezőeszközök szintjén.

E rövid levezetéssel talán sikerült feltárni e jelentős profán diptichon keltette gondolati asszociációkat, felvázolni azt a festészeti hagyományt, azon művek sorozatát, amelyek dialógust folytatnak vizsgált alkotásunkkal.

Ezek után joggal hangozhat el a kérdés: mit festett meg tulajdonképpen Patay László? A közelgő világvéget..., vagy csak meg akarta mutatni az emberiséget fenyegető veszélyeket, hogy rádöbbsentsen minket arra, „...ma... a legszörnyűbb katasztrófák korában élünk. Úgy tűnik, mintha minden örökségünk szertefoszlott volna, és semmi biztató jele sincs annak, hogy megindult volna valamiféle kibontakozás.”<sup>28</sup> Erre is gondolhatott, no meg arra, amit Jaspers a továbbiakban így fogalmaz meg: „...egy széthulló világban (élünk), mely mind kevésbé hisz a hagyományban. Egy olyan világban, amely csak mint külső rend létezik — szimbolikus jelentés és transzcendencia nélkül — üresen hagyja a lelket, és nem felel meg az embernek, aki ha a lélek magára hagyja, visszavonul saját elemei közé: kívánságaiba, unalmába, rettegésébe, közömbösségébe. Ebben a világban az egyén magára hagyatva, egyedül él.

<sup>25</sup> János Jelenések 1932. 6:15.

<sup>26</sup> Végvári Lajos 1979. 25.

<sup>27</sup> A festmény jelenleg a kaposvári Somogyi Képtár gyűjteményében található. Leltári száma: 86.2.52.

<sup>28</sup> Jaspers, Karl 1987. 119.

S ha filozófikusan akar élni, saját fáradságával kell felépítenie azt, amit a világ nem ad meg neki.”<sup>29</sup>

Ezen a ponton eljutottunk korunk emberének alapvető egzisztenciális problémájához, a létbevetettség bizonytalan, kapaszkodókat abszolút nem biztosító helyzetéhez. Annak érdekében, hogy sokrétűbben tudjuk ennek a kulcsproblémának a mértékeit, okait és okozatait meghatározni, idéznünk kell Mircea Eliade értekezését a szent és profán tér különbözőségéről, és látjuk majd, mennyire helyénvaló fejtegetése az általunk elemzett mű szempontjából is: „A szent tér megnyilatkozása »szilárd pontot« nyújt az embernek, s ezáltal lehetővé teszi számára, hogy tájékozódjék a kaotikus homogenitásban, »megalapítsa a világot« és valóban éljen. A profán tapasztalás ezzel szemben ragaszkodik a tér homogenitásához és viszonylagosságához. Ebben a térben lehetetlen az *igazi* tájékozódás, mert a »szilárd pont« ontológiailag már nem egyértelműen megalapozott: a mindenkori esetleges feltételek szerint jelentkezik és tűnik el. Tulajdonképpen tehát már nincs is »világ«, csupán egy szétört univerzum töredékei léteznek, végtelenül sok, többé vagy kevésbé semleges »hely« formátlan tömege, amelyek között az ember az ipari társadalomban zajló élet kötelezettségeitől hajtva ide-oda mozog.”<sup>30</sup>

Ezért lényeges a szent tér kitüntetett szerepe Patay László festményén. Ádám és Éva, mint láttuk határhelyezethez ért — emberi létük szempontjából is, no meg a kép terében is. A küszöb, amelyen állnak, e szokatlan sziklaív, nem csak azért az *átmenet* helye, mert két világot választ el egymástól, hanem azért is, mert *omphalos*, a középpont, a centrum, a köldök, ahonnan újra lehet, sőt újra *kell* rendezni a világot. A sziklaívnak e középpont volta nem csak szimbolikusan értelmezendő, hanem konkrétan is, hiszen tárgyi formájában a mű kompozíciós középpontjai jelölik ki helyét a képfelületen.

Arra vonatkozóan pedig, hogyan teremthetjük meg az egyensúlyt életünkben, álljon itt zárószóként Karl Jaspers néhány mondata: „Döntés helyett ingadozunk és botladozunk egész életünkben, kombináljuk egyiket a másikkal, s belenyugszunk a dolgok ilyenén állásába, mint szükségszerű ellentmondásba. A nem-döntés már maga is rossz. Az ember akkor ébred igazi önmagára, amikor meg kell különböztetnie a jót a rossztól, akkor lesz ön-magává, amikor dönt, melyik útra lép, s aszerint cselekszik.”<sup>31</sup>

## IRODALOM

Bialostocki, Jan

1982 Régi és új a művészettörténetben. Budapest

Eliade, Mircea

1987 A szent és a profán. Budapest

Hamvas Béla

1983 A világválság. Budapest

Jaspers, Karl

1987 Bevezetés a filozófiába. Budapest

János Jelenések könyve

1932 Új Testamentum. Budapest

A keresztény művészet lexikona

1986 Budapest.

Lightbrown, Ronald

1986 Mantegna. Oxford

Madách Imre

1968 Az ember tragédiája. Budapest

<sup>29</sup> Jaspers, Karl 1987. 139—140.

<sup>30</sup> Eliade, Mircea 1987. 17—18.

<sup>31</sup> Jaspers, Karl 1987. 67.



*Prokopp Mária*

1986 Olasz festészet a XIV. században. Budapest

*Véghvári Lajos*

1979 Patay László. Budapest

*Wind, Edgar*

1948 Bellini's Feast of the Gods. Cambridge

### Interpretation eines Gemäldes von László Patay

*Nagy, Imre*

Im Aufsatz wird ein zeitgenössisches Kunstwerk, das Gemälde des Künstlers László Patay *Erinnerung an Madách oder das Bild über die Tätigkeit und Möglichkeiten des Menschen* untersucht. Der Verfasser hat die Absicht, mit Analyse einiger Abschnitte des Gemäldes vorzuzeigen, in welcher Weise die von dem polnischen Kunsthistoriker Jan Bialostocki „ikonographische Gravitation“, genannte Erscheinung zur Geltung kommt. Während der Untersuchung wird nicht allein der im Titel des Bildes suggerierte Eindruck der Tragödie von Imre Madách bestimmt, sondern wurden auch die direkten Quellen etlicher Themen aus der Offenbarung Johannis gezeigt. Einige Nebenthemen des Gemäldes erschienen schon als Themen selbständiger Werke im Oeuvre des Künstlers. So zB. an der oberen Tafel des Bildes ist das Thema „Fall der revoltierenden Engel“ Vorbild zu dem „Fall von Ikaros“, bzw. der „Triumph des Todes“ zum Thema der Sterbenden und Hingerichteten. Den Schlägern an der unteren linken Tafelecke dienten die Apokalypse-Reihen als Vorbild. In der Analyse wird der zentrale Felsenbogen, auf den die Hauptfiguren gestellt wurden, besonders hervorgehoben. Die *omphalos* Charakter wird durch Zitate von Karl Jaspers und Mircea Eliade bestätigt.

Die Quellen der Szene an der unteren Tafel können durch das Bild von William Blake „Die vier Urelemente“ bis zu den alchimistischen Traktaten über die vier Urelemente bzw. bis zur Abbildung von Anthropos verfolgt werden.

Im Schlussabschnitt wird die philosophische Grundlage des Gemäldes wiederum von Zitaten von Mircea Eliade und Karl Jaspers unterstützt, die uns die Katastrophe des profanisierten Wesens zeigen.

# TERMÉSZETTUDOMÁNY

# Hidrobiológiai vizsgálatok a kelebiai halastavakon

HORVÁTH ÁGNES

(Budapest)

A kelebiai halastavak zooplanktonjára vonatkozó irodalmi adatot nem találtam. Általában a hazai halastavak hidrobiológiai viszonyaira vonatkozó vizsgálatok száma viszonylag kevés. Ezért indokoltnak tartottam a tavak hidrobiológiai vizsgálatát. Három évig tartó megfigyeléseim során (1981—84) tanulmányoztam a tavak zooplanktonját (Ratoria, Entomostraca), de figyelemmel kísértem az időszakonként szembetűnően jelentkező algaprodukciót is (vízvirágzást okozó fajok).

## A kelebiai halastavak leírása

Kelebia (Bács-Kiskun megye) községtől K-re helyezkedik el a kelebiai halastavak gyűjtőnévvel jelölt ÉNY—DK irányú tósorozat (1. ábra).

A kelebiai halastavak alapvető természeti adottságai hasonlóak a közeli kunfehértói Fehértóéval. A tavak medrét képező ÉNY—DK-i csapású, deflációs eredetű (Andó 1975) mélyedés félig kötött talajú homokbuckák között fekszik.

Mint a többi Duna—Tisza közti szikes tó, a kelebiai tavak is gazdaságilag nem hasznosított, időszakos állóvizek voltak. A Duna—Tisza közti belvízrendezés előtt területük nagyobb volt a jelenleginél. Nagy vizenyős, zsombékos terület csatlakozott hozzájuk, melyet a lecsapolás után mezőgazdasági termelésbe vontak.

A tavak ÉNY-i partját keskeny makrovegetáció övezi, amelyet nád (*Phragmites communis* Trin.), sás- (*Cyperaceae*) és gyékény- (*Typhaceae*) fajok alkotnak. A többi oldalról legelő határolja.

A tavakat 1931 óta halastóként hasznosítják. A természetes medret keresztgátakkal zárták le, melyekre leeresztő, ill. lecsapoló zsilipeket építettek. A tavak tehát összefüggő rendszert alkotnak. A csatornarendezés az 1960-as években kezdődött és jelenleg is tart. A csatornák szerepe a belvíz levezetése, melyet a tavak feltöltésére is használnak a ráépített duzzasztókkal. A legnagyobb csatorna a Körös-éri-főcsatorna, amely Kiskunhalas, Tompa, Kunfehértó belvizének egy részét vezeti le és Jugoszlávia területén a Tiszába ömlik. (1. ábra).

A halastavak ma a kelebiai „Rákóczi Csillaga” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet tulajdonában vannak.

Jelenleg a tórendszer 7 egységből áll (1. ábra), melyek területe a következő:

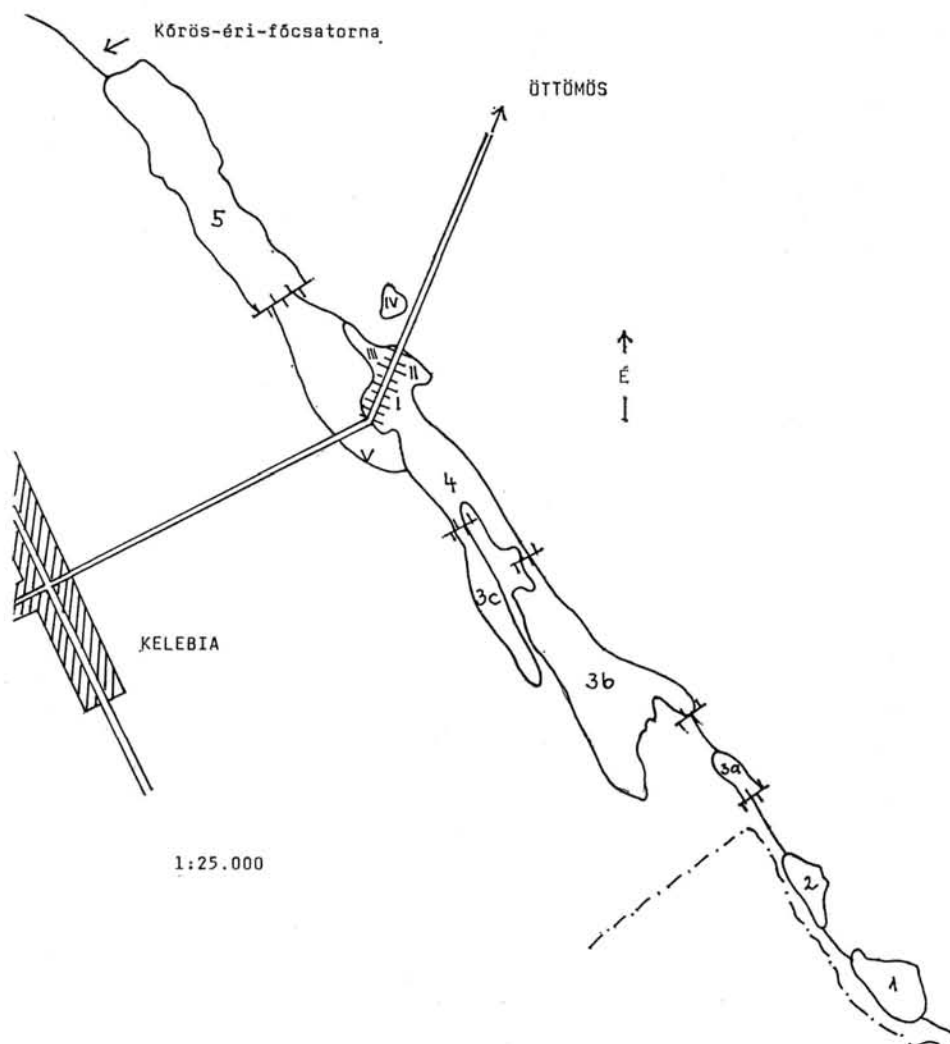
|            |       |
|------------|-------|
| 1. sz. tó  | 17 ha |
| 2. sz. tó  | 7 ha  |
| 3/a sz. tó | 5 ha  |
| 3/b sz. tó | 39 ha |

|            |        |
|------------|--------|
| 3/c sz. tó | 17 ha  |
| 4. sz. tó  | 33 ha  |
| 5. sz. tó  | 62 ha  |
| Összesen:  | 170 ha |

A tórendszer mellett különállóan foglal helyet a horgásztó (IV. sz. gyűjtőhely), mely a halastavakkal nem áll összeköttetésben. Területe 2 hektár.

Az első ábrán I—V-ig számozott helyeken végeztem megfigyeléseimet, gyűjtöttem a planktonmintákat.

A tavak vízmélysége maximális vízszint esetén 80—100 cm. Aszályos időszakban (pl. 1983.) viszont csak 60—70 cm között váltakozik a víz mélysége. Az aljzatot



A kelebiai halastavak vázlatos térképe  
Mintavételi helyek: I, II, III, IV, V.

30—40 cm vastag iszapréteg borítja. Varga (1954) osztályozása alapján a „tócsa” típusú vizek csoportjába sorolhatók a keletibbi halastavak.

A tó vizére vonatkozó (a gyűjtésekkel azonos időben észlelt) fizikai tényezők közül az átlátszóság és a felszíni hőmérséklet értékeinek változását kísértem figyelemmel.

A víz fényviszonyait befolyásolja az adott területre eső sugárzásmennyiség, az elszaporodó planktonszerkezetek önárnyékoló hatása. Vízirágás hatására a felszín közelében elhelyezkedő algaszuszpenzió árnyékolása következtében az alatta levő algáknak már nem áll rendelkezésre elegendő fény a fotoszintézishez, oxigénhiány léphet fel. Ugyanakkor egyes algafajok mérgeanyagokat, toxinokat is termelhetnek (Uherkovich 1966). Az így kialakuló állapot szembetűnően befolyásolja a zooplankton összetételét, mennyiségét. Hatással van a betelepített halak életére. Télen a buborékmentesen megfagyott jégtakaró önmagában olyan átlátszó, mint a lebegő anyagoktól mentes tiszta víz, így az alatta élő szervezetek elegendő fényhez jutnak. A hó csökkenti a jég átlátszóságát, ezáltal kedvezőtlenül hat a jég alatti fényviszonyokra.

A tavak víztömegének színe egész évben zöldes és barnás között váltakozik. Ez a színeződés a bennük egész év folyamán jelentős tömegben előforduló algáktól (elsősorban a *Microcystis*-, valamint az *Anabaena*-genusba tartozó fajok) és a mindig jelentős mennyiségű, lebegő szerves és szervetlen törmeléktől származik.

A fényviszonyokra jellemző átlátszóságot Secchi-koronggal mértem. A kapott értékeket az 1. számú táblázatban foglaltam össze. A legkisebb átlátszósáértékek egybeesnek a kékalgá-fajok legnagyobb tömegű előfordulásával (1982. július, 1983. október).

1. táblázat  
Az átlátszóság cm-ben

| hónap     | 1981. IV.—1982. III.<br>gyűjtőhelyek |     |     |    |     | hónap     | 1982. IV.—1983. III.<br>gyűjtőhelyek |    |     |    |     |
|-----------|--------------------------------------|-----|-----|----|-----|-----------|--------------------------------------|----|-----|----|-----|
|           | I                                    | II  | III | IV | V   |           | I                                    | II | III | IV | V   |
| IV. 15.   | 64                                   | 50  | 45  | 47 | 50  | IV. 23.   | 30                                   | 63 | 65  | 50 | 100 |
| V. 19.    | 25                                   | 23  | 25  | 52 | 50  | V. 28.    | 50                                   | 48 | 49  | 60 | 50  |
| VI. 25.   | 25                                   | 27  | 31  | 35 | 50  | VI. 30.   | 16                                   | 15 | 30  | 31 | 46  |
| VII. 30.  | 23                                   | 20  | 24  | 27 | 53  | VII. 30.  | 12                                   | 13 | 18  | 32 | 60  |
| VIII. 31. | 18                                   | 12  | 22  | 32 | 50  | VIII. 25. | 18                                   | 19 | 20  | 38 | 75  |
| IX. 30.   | 19                                   | 18  | 23  | 55 | 50  | IX. 30.   | 21                                   | 21 | 20  | 27 | 54  |
| X. 28.    | 25                                   | 25  | 28  | 50 | 100 | X. 29.    | 24                                   | 24 | 27  | 35 | 47  |
| XI. 26.   | —                                    | —   | 25  | 50 | —   | XI. 30.   | 49                                   | 50 | 55  | 50 | 58  |
| XII. 17.  | —                                    | —   | —   | —  | —   | XII. 20.  | 26                                   | 25 | 25  | 54 | 32  |
| I. 23.    | 60                                   | 50  | 50  | 50 | 50  | I. 27.    | 64                                   | 67 | 61  | 50 | 62  |
| II. 25.   | 50                                   | 50  | 100 | 75 | 50  | II. 25.   | 52                                   | 50 | 52  | 57 | 60  |
| III. 15.  | 94                                   | 100 | 98  | 72 | 60  | III. 24.  | 35                                   | 50 | 50  | 44 | 90  |

| hónap     | 1983. IV.—1984. III.<br>gyűjtőhelyek |    |     |    |    |
|-----------|--------------------------------------|----|-----|----|----|
|           | I                                    | II | III | IV | V  |
| IV. 29.   | 50                                   | 40 | 70  | 25 | 75 |
| V. 27.    | 25                                   | 26 | 53  | 25 | 27 |
| VI. 30.   | 15                                   | 14 | 18  | 10 | 19 |
| VII. 22.  | 13                                   | 12 | 13  | 14 | 15 |
| VIII. 31. | 8                                    | 8  | 10  | 9  | 7  |
| IX. 28.   | 8                                    | 7  | 9   | 8  | 10 |
| X. 26.    | 6                                    | 6  | 10  | 7  | 9  |
| II. 27.   | 47                                   | 46 | 42  | 42 | 52 |
| III. 28.  | 34                                   | 33 | 32  | 31 | 45 |

A tavak felszíni rétegének hőmérséklete 25 és  $-0,8^{\circ}\text{C}$  között ingadozott. A legmagasabb értékeket 1981 májusában, a legalacsonyabbat 1983 januárjában mértem (2. táblázat).

2. táblázat  
A víz hőmérséklete ( $^{\circ}\text{C}$ )

| hónap | 1981. IV.—1982. III.<br>gyűjtőhelyek |      |      |      |     | hónap | 1982. IV.—1983. III.<br>gyűjtőhelyek |      |      |      |      |
|-------|--------------------------------------|------|------|------|-----|-------|--------------------------------------|------|------|------|------|
|       | I                                    | II   | III  | IV   | V   |       | I                                    | II   | III  | IV   | V    |
| IV.   | 17                                   | 18   | 17   | 18   | 17  | IV.   | 14,5                                 | 14   | 14   | 14   | 12   |
| V.    | 24,5                                 | 24   | 24   | 24,5 | 25  | V.    | 17                                   | 17   | 17,5 | 18   | 17   |
| VI.   | 23                                   | 22,5 | 23   | 23,5 | 21  | VI.   | 23                                   | 23,5 | 23   | 23,5 | 21,5 |
| VII.  | 20                                   | 20   | 20,5 | 21   | 20  | VII.  | 22,5                                 | 22   | 22   | 21   | 21   |
| VIII. | 16                                   | 15   | 15   | 17   | 15  | VIII. | 19 <sub>F</sub>                      | 19   | 19   | 19,5 | 18   |
| IX.   | 18                                   | 19   | 18   | 18,5 | 17  | IX.   | 15,5                                 | 16   | 15   | 15,5 | 12   |
| X.    | 10,5                                 | 10   | 10   | 10,5 | 10  | X.    | 11                                   | 11,5 | 10   | 11,5 | 10   |
| XI.   | 2,5                                  | 2,8  | 2    | 4    | 1,5 | XI.   | 7,5                                  | 7    | 7    | 7,5  | 7    |
| XII.  | 0,5                                  | 0,2  | 1    | 0,5  | 1   | XII.  | 1                                    | 2    | 1    | 4    | 3    |
| I.    | 0,5                                  | 0,2  | 1    | 1,5  | 1   | I.    | -0,5                                 | -0,2 | -0,8 | -0,2 | 0    |
| II.   | 0                                    | 2    | 1    | 2    | 2   | II.   | 3,5                                  | 2    | 3,5  | 4    | 2    |
| III.  | 4                                    | 4    | 3    | 4    | 4   | III.  | 8                                    | 7    | 7,4  | 8,5  |      |

| hónap | 1983. IV.—1984. III.<br>gyűjtőhelyek |      |      |      |      |
|-------|--------------------------------------|------|------|------|------|
|       | I                                    | II   | III  | IV   | V    |
| IV.   | 11                                   | 11   | 12   | 12   | 10   |
| V.    | 13                                   | 14   | 14   | 14   | 14   |
| VI.   | 17,5                                 | 17   | 17,5 | 18   | 16,5 |
| VII.  | 18                                   | 17   | 11,5 | 18   | 9,5  |
| VIII. | 19,5                                 | 19,5 | 20   | 17   | 19   |
| IX.   | 22                                   | 22   | 22,5 | 21   | 24   |
| X.    | 13,5                                 | 13   | 13,5 | 14   | 12,5 |
| II.   | 1,5                                  | 1    | 1    | 1,5  | 1,5  |
| III.  | 11,5                                 | 11   | 12   | 11,5 | 11   |

A vizsgált területen az uralkodó szélirány ÉNY-i. A szél a sekély állóvizet teljes mélységében felkavarja, a fényviszonyok változtatásával közvetve hat a vízben élő szervezetek életére. A vízmozgás biológiai szerepe abban is megmutatkozik, hogy biztosítja a táplálék egyenletes eloszlását és az oxigén mennyiségének növekedését.

1983 nyarán a hosszan tartó szárazság, a nagyfokú párolgás miatt a tavakban a vízmélység egyre csökkent. A vízutánpótlás hiánya miatt október végétől a tavak medrét helyenként kisebb sekély nyílt vízfelület, a többi részét süppedő iszap borította. A tavakat télen nem csapolták le.

A vizek kémiai jellemzői közül csak a pH-értékek változását állt módomban rendszeresen mérni. Vizsgálataim idején a halastavak pH-értékei 7,3—8,2 közöttiek voltak. A szegedi Fehértó haltenyésztésbe be nem vont területén a pH 9,5, a halastavi részén a pH 8 volt (Megyeri 1950). A kelebiai halastavak ebben a tekintetben a szegedi Fehértó halastavi részéhez hasonlítanak.

Az 1982. február 25-i vízminta kémiai analízisét az Alsó-Tiszavidéki Vízügyi Igazgatóság Laboratóriumában végezték el, melynek fontosabb eredményei a következők:

| kation           | g/m <sup>3</sup> | anion                         | g/m <sup>3</sup> |
|------------------|------------------|-------------------------------|------------------|
| Ca <sup>++</sup> | 16               | Cl <sup>-</sup>               | 26               |
| Mg <sup>++</sup> | 61,4             | SO <sub>4</sub> <sup>--</sup> | 10,6             |
| Na <sup>+</sup>  | 36,8             | HCO <sub>3</sub> <sup>-</sup> | 387              |
| K <sup>+</sup>   | 4,7              | CO <sub>3</sub> <sup>--</sup> | 0                |

A vízre jellemző kationtípus Mg—Na, az aniontípus pedig HCO<sub>3</sub>.

Az oldott oxigén mennyisége megfelel a halastavak vizére vonatkozó alapvető követelménynek (Fóris 1975).

A tavak halobitás szerinti minősítése béta-limno-típusú. Az uralkodó ionok sorrendje: Mg—Na—HCO<sub>3</sub>.

A tavakat (ápr. 1—jún. 30-ig) szervestrágyával, valamint nitrogént és foszfort tartalmazó műtrágyával trágyázzák. Ennek az eljárásnak a célja a halhúshozam fokozása. Az utóbbi időben egyre kevesebb szervestrágyát használnak fel a tóvíz tápanyagdúsításához, ezért mind nagyobb jelentőségűvé válik a műtrágyák használata. Ismert, hogy tavaink természetes táplálék-készlete tavasszal a legtöbb, majd a júniusi napforduló után, egészen augusztus közepéig a közepesnél is kisebb mennyiségű. Ugyanakkor a halak táplálék-igénye ebben az időszakban a legnagyobb. Ha nincs elegendő természetes táplálék, akkor a plankton szervezetekkel táplálkozó fajok kevés súlygyarapodást érnek el. Ezért a kritikus időszakban adagolni kell a nitrogén- és foszfortartalmú műtrágyát, a víz mindenkori állapotának laboratóriumi ellenőrzése nyomán javasolt mennyiségben, megfelelő időközönként (Rákos 1977).

A tavakat tavasszal a vízmélységtől függően 40—60 tonna hallal telepítik be.

### A mintavételi helyek

Gyűjtéseimet és megfigyeléseimet 5 helyen végeztem (1. ábra). A mintavételi helyek kijelölésénél figyelembe vettem, hogy a különböző életkörülmények befolyásolják a víz élővilágának minőségét és mennyiségét.

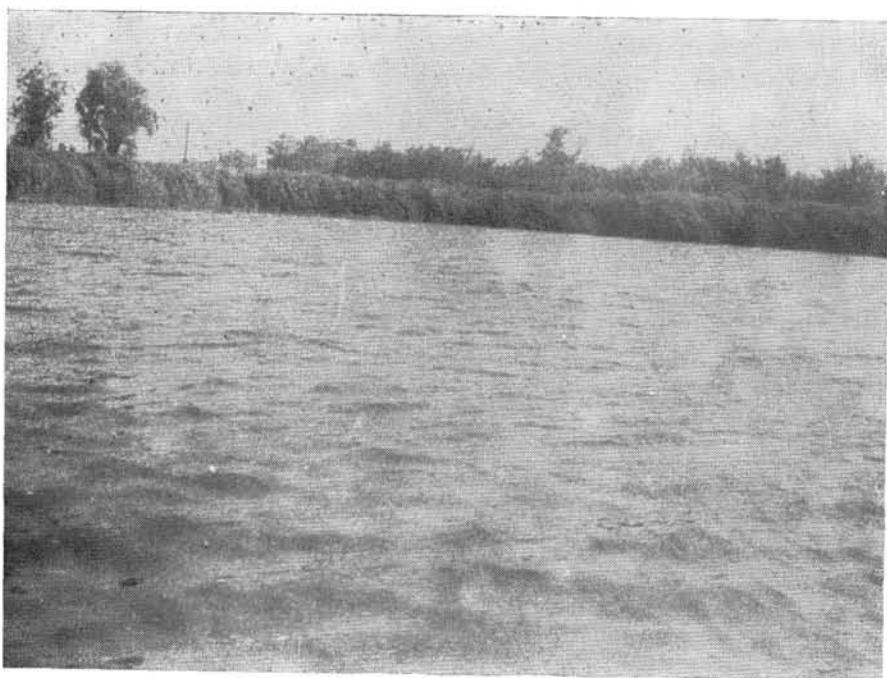
Az I. és II. mintavételi helyet az 1. ábrán látható 4. számú tó nyíltvízi régiójában jelöltem ki (1, 2 kép).

Az I. számú mintavételi helyet a tó közepén, a II. számút a tó ÉK-i részén levő öböl nyíltvízi régiójában jelöltem ki. Így lehetőségem nyílt vizsgálni azt az eltérést, ami ugyanazon tó két, ökológiai körülményeit tekintve bizonyos mértékig különböző pontjainak zooplanktonját jellemzi.

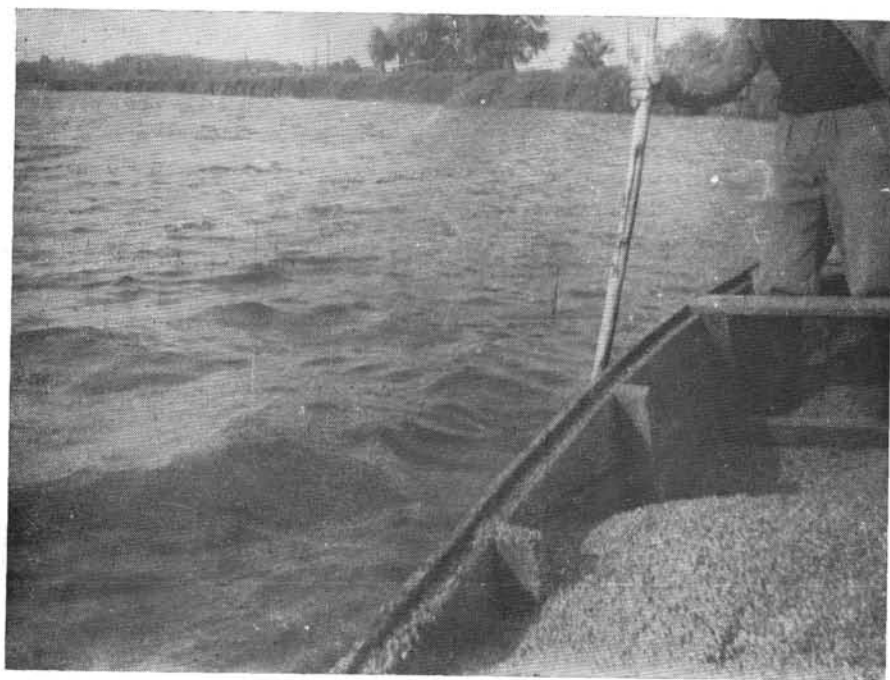
A 4-es és 5-ös számú tó zsílipen keresztül összeköttetésben van. A III-as számú mintavételi hely az 5-ös számú tó nyíltvízi régiója.

A IV-es számú gyűjtőhely a horgászás céljára használt, a többi tóval közvetlen kapcsolatban nem álló tó nyíltvízi része (3. kép). A többi tóval ellentétben ide nem kerül mesterséges haltakarmány. A fenti körülmények alapján módom nyílt összehasonlítani a törendszert és az ettől elzárt víz életközösségének eltéréseit.

Az V-ös számú mintavételi hely a Kőrös-éri-főcsatorna 4-es számú tóba való beömlése előtti szakasza (4. kép). Itt figyelemmel tudtam kísérni, hogy a csatornán beáramló vízzel mely fajok kerülnek a tavakba, illetőleg annak van-e hatása a tavak zooplanktonjára.



1 kép. I. sz. mintavételi hely



2. kép II. sz. mintavételi hely





3. kép IV. sz. mintavételi hely



4. kép V. sz. mintavételi hely

## A vizsgálatok ideje, módja

A kelebiai halastavak vizsgálatát 1981 áprilisában kezdtem, és 1984 márciusában fejeztem be. Az anyagot általában havonként a kijelölt gyűjtőhelyek nyíltvízi régiójából vettem.

A mintavételek alkalmával mind az öt helyen 25 liter vizet szűrtem át 25-ös molnárszita selyemből készült planktonhálón (pórusátmérője 30—40 mikron). A gyűjtött anyagot a helyszínen, kb. 4 %-os formalinban, azonnal rögzítettem, hogy az időközben bekövetkező változásokat megakadályozzam (a ragadozó fajok a sűrített anyagban a kisebb egyedeket felfalhatják, oxigénhiány léphet fel, a mérgező anyagok is felhalmozódhatnak stb.).

Egyidejűleg mértem a víz felszíni hőmérsékletét, Secchi-koronggal az átlátszóságot, indikátorpapírral a pH-értékeket. A terepen végzett közvetlen megfigyeléseim során figyelembe vettem az időjárási tényezőket: szélirány, csapadékviszonyok, jégborítás, borult, derült idő, vízvirágzás stb.

A Rotatoria és Entomostraca fauna részletes megismerése céljából a helyszínen tartósított mintákat dolgoztam fel.

A feldolgozás során az átszűrt mintát 10 ml-re egészítettem ki, ebből 0,5 ml mennyiséget vizsgáltam meg. A 10 ml mintát homogenizáltam, majd a mintából 2—3 cseppet tárgylemezre téve fénymikroszkóp alatt vizsgáltam. Az így előkészített minta egész területét átnéztem, közben jegyeztem a talált fajok nevét, illetve egyedszámát. Ezt annyiszor ismételtam meg, amíg a fent említett mennyiséget át nem vizsgáltam. Az így kapott értékekből egyszerű számítással kaptam meg a 10 liter vízben talált fajok egyedszámát.

A biológiai vízminőség egyik mutatója a szaprobitás. Meghatározása az anyagcsere változások mérésével vagy az élőlénytársulások analizisével oldható meg. Vizsgálataim során a szaprobiológiai elemzést Pantle és Buck (Felföldy 1974) eljárása szerint végeztem. A szaprobiológiai index értékek szezonális változását az alábbi táblázatban foglaltam össze:

| Gyűjtőhelyek | 1981. |      |      |      | 1982. |      |      |      |
|--------------|-------|------|------|------|-------|------|------|------|
|              | I.    | IV.  | VII. | X.   | I.    | IV.  | VII. | X.   |
| I.           | —     | 2,00 | 2,06 | 1,81 | 1,87  | 1,90 | 2,87 | 1,53 |
| II.          | —     | 1,60 | 1,83 | 2,04 | 1,50  | 1,81 | 2,07 | 1,78 |
| III.         | —     | 1,63 | 2,05 | 1,90 | 2,26  | 1,81 | 1,78 | 1,70 |
| IV.          | —     | 1,48 | 1,84 | 1,82 | 1,78  | 2,09 | 1,87 | 1,65 |
| V.           | —     | 1,54 | 1,84 | 1,80 | 1,92  | 1,37 | 1,81 | 1,66 |

| Gyűjtőhelyek | 1983. |      |      |    | Átlag |      |      |      |
|--------------|-------|------|------|----|-------|------|------|------|
|              | I.    | IV.  | VII. | X. | I.    | IV.  | VII. | X.   |
| I.           | 1,62  | 2,28 | 2,11 | —  | 1,74  | 2,06 | 2,34 | 1,67 |
| II.          | 1,67  | 1,51 | 2,06 | —  | 1,58  | 1,64 | 1,98 | 1,91 |
| III.         | 1,70  | 1,82 | 2,07 | —  | 1,98  | 1,75 | 1,96 | 1,60 |
| IV.          | 1,56  | 1,76 | 1,99 | —  | 1,67  | 1,77 | 1,90 | 1,73 |
| V.           | 1,90  | 1,70 | 1,26 | —  | 1,91  | 1,53 | 1,63 | 1,73 |

## Vizsgálati eredmények

A kelebiai halastavak zooplanktonjának vizsgálata során 44 Rotatoria-, 10 Cladocera- és 9 Copepoda fajt, illetve változatot azonosítottam. Ezek a következők:

| ROTATORIA                                 | Gyűjtőhely | Szaprobítási érték |      |
|-------------------------------------------|------------|--------------------|------|
| 1. Asplanchna brightwelli Gosse           | I—V        | b                  | 2,3  |
| 2. Asplanchna priodonta Gosse             | I—IV       | o—b                | ?    |
| 3. Brachionus angularis Gosse             | I—V        | b—a                | 2,5  |
| 4. Brachionus budapestinensis Daday       | I—V        | b                  | 2    |
| 5. Brachionus calyciflorus Pallas         | I—V        | b—a                | 2,5  |
| 6. Bra. calyciflorus f. amphiceros Ehrb.  | I—V        | b—a                | ?    |
| 7. Br. calyciflorus f. anureiformis Brehm | I—V        |                    |      |
| 8. Brachionus dimidiatus Bryce            | V          |                    |      |
| 9. Brachionus diversicornis Daday         | I—V        | b                  | 2    |
| 10. Brachionus quadridentatus Hermann     | I—V        | b                  | 2    |
| 11. Brachionus urceolaris O. F. Müller    | I—V        | b                  | 2,2  |
| 12. Cephalodella gibba Ehrb.              | II—V       | o—b                | 1,35 |
| 13. Euchlanis dilatata Ehrb.              | I—V        | o—b                | 1,5  |
| 14. Eudactylota eudactylota Gosse         | V          |                    |      |
| 15. Filinia brachiata Rousselet           | I, II      | o                  | 1    |
| 16. Filinia longiseta Ehrb.               | I—V        | b—a                | 2,35 |
| 17. Keratella cochlearis Gosse            | I—V        | b—o                | 1,55 |
| 18. Keratella quadrata O. F. Müller       | I—V        | o—b                | 1,55 |
| 19. Keratella testudo Ehrb.               | III        | b                  | 1,15 |
| 20. Keratella ticinensis Callerio         | I—IV       | o—b                | 1,5  |
| 21. Keratella valga Ehrb.                 | IV         | o—b                | 1,4  |
| 22. Lecane closterocerca Schmarda         | I—V        | o                  | 1    |
| 23. Lecane hamata Stokes                  | I—V        | o                  | 1    |
| 24. Lecane luna Ehrb.                     | III—V      | o—b                | 1,55 |
| 25. Lecane lunaris Ehrb.                  | III, V     | o—b                | 1,35 |
| 26. Lecane quadridentata Ehrb.            | I, III—V   | o—b                | 1,5  |
| 27. Lepadella ovalis O. F. Müller         | II—V       | o                  | 1,25 |
| 28. Lepadella patella O. F. Müller        | I—III, V   | o                  | 1,25 |
| 29. Lophocaris salpina Gosse              | I—V        | o                  | 1,3  |
| 30. Mytilina mucronata O. F. Müller       | I—V        | b                  | 1,7  |
| 31. Notholca acuminata Carlin             | III, V     | o                  | 1,2  |
| 32. Notholca striata O. F. Müller         | V          | b                  | ?    |
| 33. Pedalia mira Hudson                   | IV         | b                  | 1,8  |
| 34. Platyas patulus O. F. Müller          | II, III    | b                  | 1,8  |
| 35. Platyas quandricornis Ehrb.           | I, III—V   | b                  | 1,8  |
| 36. Polyarthra dolichoptera Idelsson      | I—V        | o                  | 1,1  |
| 37. Pompholyx complanata Gosse            | I—V        | o—b                | 1,5  |
| 38. Scaridium longicaudum O. F. Müller    | II, III, V | o                  | 1,3  |
| 39. Testudinella patina Hermann           | I—V        | b                  | 1,85 |
| 40. Trichocerca inermis Linder            | III        | o                  | 1    |
| 41. Trichocerca myersi Hauer              | II, III, V | o                  | 1    |
| 42. Trichocerca pocillum O. F. Müller     | I—V        | o                  | 1,1  |
| 43. Trichocerca rattus O. F. Müller       | I—V        | o                  | 1    |
| 44. Synchaeta sp.                         | I—V        |                    |      |

| CLADOCERA                                          | Gyűjtőhely | Szaprobitási érték |      |
|----------------------------------------------------|------------|--------------------|------|
| 1. <i>Alona rectangula</i> G. O. Sars              | I—V        | o                  | 1,3  |
| 2. <i>Bosmina longirostris</i> O. F. Müller        | I—V        | o—b                | 1,55 |
| 3. <i>Chydorus sphaericus</i> O. F. Müller         | I, III, V  | b                  | 1,75 |
| 4. <i>Daphnia longispina</i> O. F. Müller          | I          | b                  | 2    |
| 5. <i>Daphnia pulex</i> Leydig et Scourfield       | I—III      | a                  | 2,8  |
| 6. <i>Diaphanosoma brachyurum</i> Liévin           | I—III      | o                  | 1,4  |
| 7. <i>Macrothrix hirsuticornis</i> Norman et Brady | I, II, V   | b                  | 1,75 |
| 8. <i>Moina brachiata</i> Jurine                   | I—V        | b—a                | 2,45 |
| 9. <i>Scapholeberis mucronata</i> O. F. Müller     | III, IV    | b                  | 2    |
| 10. <i>Simocephalus vetulus</i> O. F. Müller       | V          | o—b                | 1,5  |

| COPEPODA                                    | Gyűjtőhely | Szaprobitási érték |      |
|---------------------------------------------|------------|--------------------|------|
| 1. <i>Acanthocyclops vernalis</i> Fischer   | I—V        | b                  | 1,85 |
| 2. <i>Arctodiaptomus bacillifer</i> Koelbel | V          | o—b                | 1,5  |
| 3. <i>Canthocamptus</i> sp.                 | I, II      |                    |      |
| 4. <i>Cyclops strenuus</i> Fischer          | I—V        | b—a                | 2,25 |
| 5. <i>Cyclops vicinus</i> Uljanin           | I—V        | b                  | 2,15 |
| 6. <i>Eudiaptomus vulgaris</i> Schmeil      | III        | b                  | 1,7  |
| 7. <i>Megacyclops viridis</i> Jurine        | I—III      | b—o                | 1,65 |
| 8. <i>Metacyclops gracilis</i> Lilljeborg   | I, II      | o—b                | 1,5  |
| 9. <i>Thermocyclops crassus</i> Fischer     | I—III      |                    |      |

Az előfordulás gyakorisága, az egyedszámok időszakos alakulása alapján az észlelt fajok közül a vizsgált vizekre alapvetően jellemzőeknek az alábbiakat tartom:

Rotatoria: 1. *Keratella cochlearis*,  
2. *Brachionus calyciflorus*,  
3. *Brachionus angularis*,  
4. *Filinia longiseta*,  
5. *Asplanchna brightwelli*,  
6. *Polyarthra dolichoptera*,  
7. *Brachnionus diversicornis*,  
8. *Brachionus budapestinensis*.

Cladocera: 1. *Bosmina longirostris*,  
2. *Moina brachiata*.

A vizsgált időszakban megfigyelt Rotatoria-fajok többsége a hazai vizekben közönséges, gyakran előfordul. Néhány Rotatoria-faj rövid ismertetését azonban indokoltnak tartom, mert hazai vizeinkben, illetőleg a megjelent közleményekben ritkábban fordulnak elő.

#### 1. *Brachionus budapestinensis*

Béta-mezoszaprób faj. Rendkívül jól viseli el az oxigénhiányt és a szerves anyagok túltengését. A faj kifejlődésének maximuma egybeesik a fitoplankton maximális kifejlődésével (Rudescu 1960). Az általam vizsgált időszakban nagy egyedszámot 1982 májusában ért el. 1983-ban a legnagyobb népességet augusztusban és októberben tapasztaltam. Nagyobb számú előfordulásuk azonos időben történt a fitoplankton maximális kifejlődésével.

## 2. *Brachionus diversicornis*

Kisvizek planktonjában gyakran nagy számban lép fel. Szélesen elterjedt kozmopolita faj. Népességmaximuma Rudescu szerint május—július. A vizsgálataim során a 6. leggyakoribb és a 7. legnagyobb egyedszámban előforduló Rotatoria-faj.

## 3. *Eudactylota eudactylota*

Tőzeges jellegű kisvizekben gyakori. Megyeri (1965) a lápvizek karakterfajai közé sorolja. Gyűjtéseim során egy alkalommal, kis egyedszámban a csatornából (V. sz. gyűjtőhely) került elő. A csatorna vizében mindig sok volt a szerves törmelék.

## 4. *Filinia brachiata*

Állandó és időszakos, lúgos kémhatású kis állóvizekben, valamint enyhén sós vizek planktonjában fordul elő. Gyűjtéseim során két alkalommal (1982—83. január) fordult elő kis egyedszámban.

## 5. *Keratella testudo*

Kis állóvizekben, halastavak planktonjában, tőzeglápokban, hullámtereken fordul elő. Vizsgálataim során egy alkalommal (1981. május) tapasztaltam alacsony egyedszámban való előfordulását.

## 6. *Keratella ticinensis*

Állóvizek planktonszervezete, de előfordul a mocsarakban és időszakos felszíni kisvizekben is. A Tisza holtágaiban, Bábtava, Nyirestő lápvizeiben való előfordulása ismert (Megyeri, 1958/b, 1961). Vizsgálataim során 1982. május június és augusztus hónapokban fordult elő kisebb egyedszámban az I—IV-es számú gyűjtőhelyeken.

## 7. *Pedalia mira*

A lúgos kémhatású állóvizekben, kevésbé sós vizek planktonjában esetenként rendkívül nagy egyedszámban fordul elő. Szikes vizeinkben a nyári hónapokban némelykor tömeges, s így a biotassza alkotásában jelentős szerepe van. A bugaci szikes tavak egyik legjellemzőbb faja (Megyeri 1958/a). A kelebiai halastavakban csak a horgásztóban (IV. sz. gyűjtőhely) tapasztaltam kis egyedszámban való előfordulását (1982. júliustól szeptemberig, 1983. július).

## 8. *Platylabus patulus*

Tipikus euplankton faj. Hazai vizeinkben való előfordulását első ízben Varga írta le a Balatonból (1944—45). A kelebiai halastavakban 3 alkalommal (1982. május és augusztus, 1983. június) fordult elő kis egyedszámban.

## 9. *Pompholyx complanata*

Lúgos kémhatású állóvizek planktonjában fordul elő. Kisvizekben csak nyáron, nagyobb víztömegben télen is előfordul. Vizsgálataim során jelentős számban tapasztaltam előfordulását. A legnagyobb egyedszámot 1981. decemberében állapítottam meg. Ekkor a tavakat 2 cm-es jég réteg borította, a víz hőmérséklete 0,5 °C volt. Hidegkedvelő faj. Ugyanekkor sok petés egyedét figyeltem meg, tehát szaporodási szakaszban voltak.

## 10. *Scardium longicaudum*

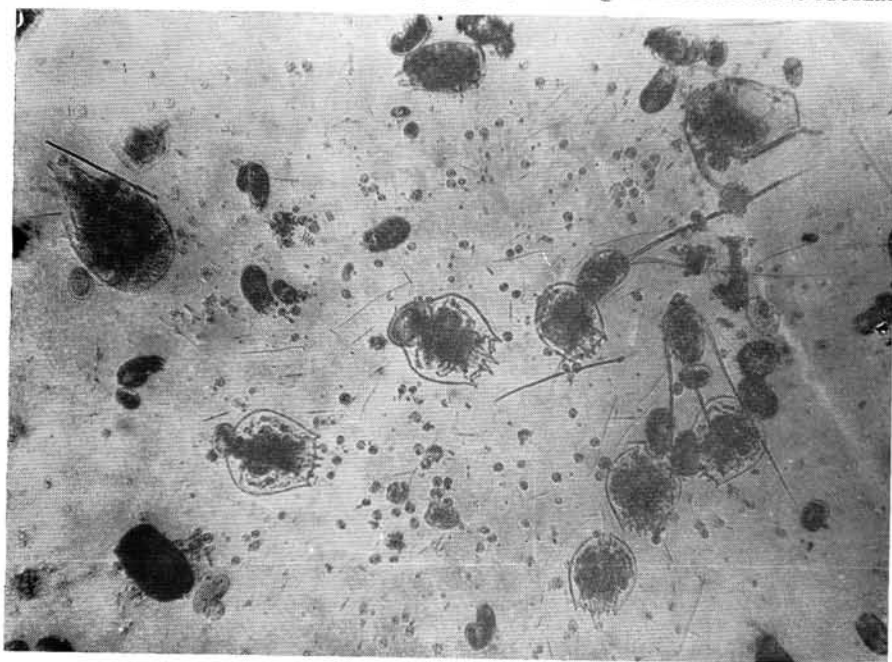
Kis állóvizekben a parti sáv homokos aljzatán, növények között fordul elő. Elviseli a pH-értékek változását. A kelebiai halastavakban 1982. májusában és 1983. júniustól szeptemberig tapasztaltam előfordulását, mindig kis egyedszámban.

A Cladocera és Copepoda rend fajai közül a hazai felszíni vizeinkben általánosan előforduló fajok kerültek elő nagyobb egyedszámban.

A Cladocera-fajok közül a *Moina brachiata* érdemel említést, mert a szikes vizekre jellemző faunaelem. A vizsgált halastavakban való előfordulása a tavak eredeti állapotára utal. Szintén a szikes jellegre utal a szórványosan, kis egyedszámban előforduló *Macrothrix hirsuticornis*, melyet a natronofil fajok közé sorolnak, mert hazai és külföldi előfordulásuk főleg sós (szikes) tavakból ismert. A mészszegény vizeket kedveli. pH-igénye: 6,5–7,8. Elszaporodására kedvezőtlenül hat a hőingadozás. Ezért főleg nagyobb víztömegű szikes tavakban és egyenletes hőmérsékletű évszakokban szaporodik el. Kisebb egyedszámban azonban a legtöbb alföldi szikes vízben előfordul (Megyeri 1959). Szórványosan, kis egyedszámban fordult elő a *Chydorus sphaericus*. Ez a faj jó alkalmazkodó képességű, a szerves szennyeződést és a nagyobb sótartalmat is jól tűri, ezért gyakori a legkülönbözőbb felszíni vizekben.

A copepoda-fajok hasonló faj- és egyedszámot mutattak, mint a Cladoceraék. Szórványosan, viszonylag magas egyedszámban a *Cyclops strenuus* fordult elő vizsgálataim idején. Elsősorban időszakos, késő ősszel, télen vagy kora tavasszal képződő kisvizekben fordul elő, de viszonylag nagyobb tavakból is kimutatták. Alacsony hőmérsékletű vizekben, az év első és utolsó hónapjaiban található leginkább. Nagy ellenálló- és alkalmazkodóképességű faj. Az általam vizsgált időszakban legnagyobb egyedszámban 1984 márciusában mutatkozott (1946 ind./10 l). Ennek valószínű magyarázata, hogy az 1983. évi szárazság után erre az időszakra töltődtek fel újra a tavak s indult meg a benépesedés. Úgy tűnik, ezek a körülmények kedvezőek a faj elszaporodása számára.

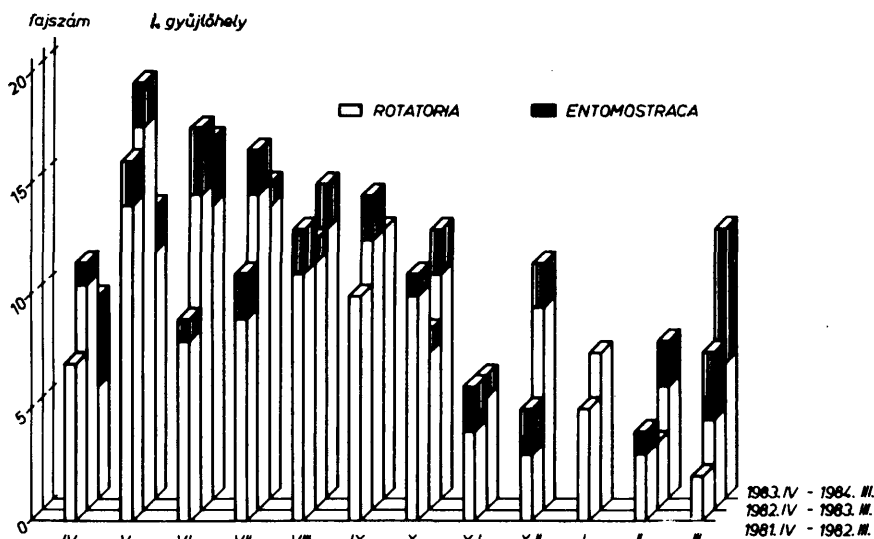
Az a tény, hogy a vizsgált terület halastó, ahol telepítés, lehalászás, trágyázás, takarmányozás történik, a víz időszakos fizikai, kémiai változásait is eredményezi. Mindezek hatnak a zooplankton mennyiségére, minőségére. A különböző időszakok-



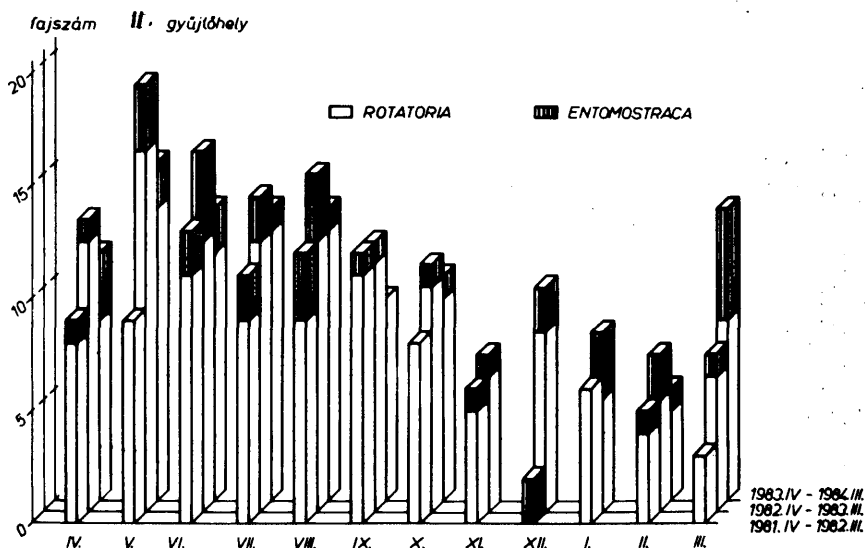
5. kép. A nyári plankton mikroszkópi képe (I. sz. mintavételi hely)

ban gyűjtött mintákban tapasztalt szembetűnő minőségi (fajszám) és mennyiségi (egyedszám) különbségek egyik okát ebben látom (2—11. ábra).

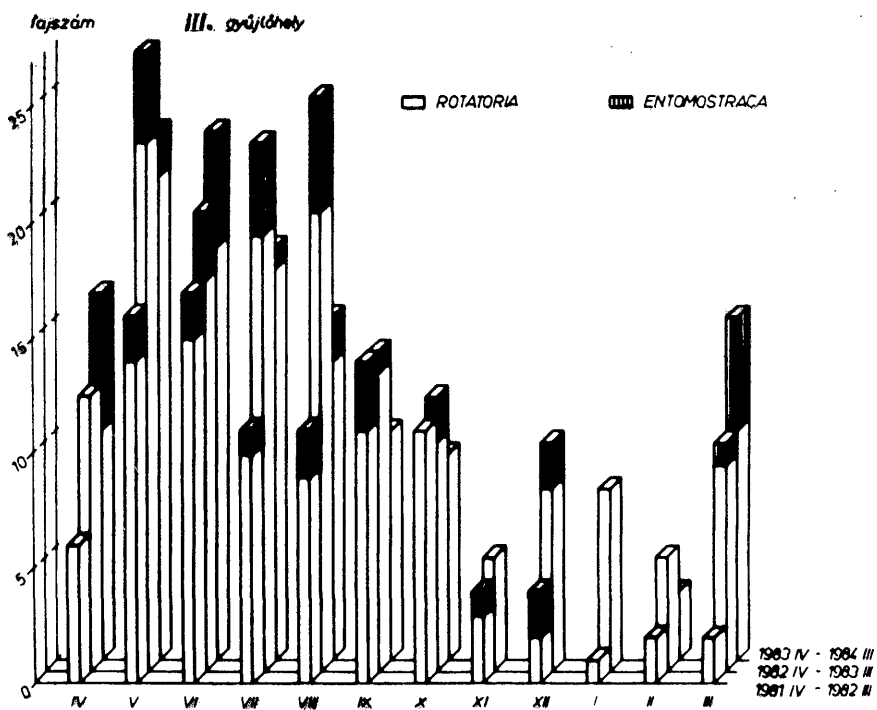
Miután a halastavi gazdálkodás céljainak megfelelő emberi beavatkozások érik a vizsgált vizeket, megváltozik a tavak limnológiai karaktere, kultúrconózissá válik. Mégis maradtak olyan élőlények, amelyek az ősi szikes jellegre utalnak. A plank-



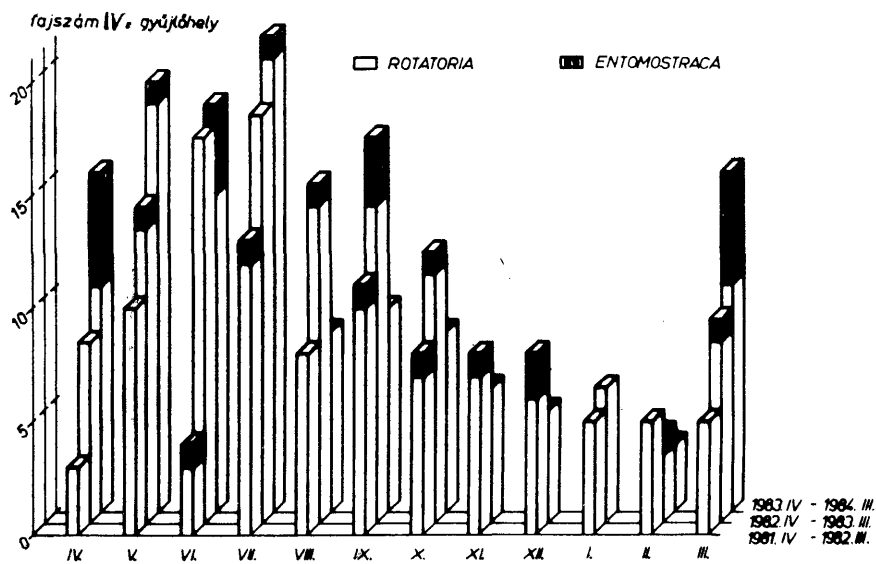
2. ábra. A mezozooplankton számszerű összehasonlítása a gyűjtési hely és idő alapján



3. ábra

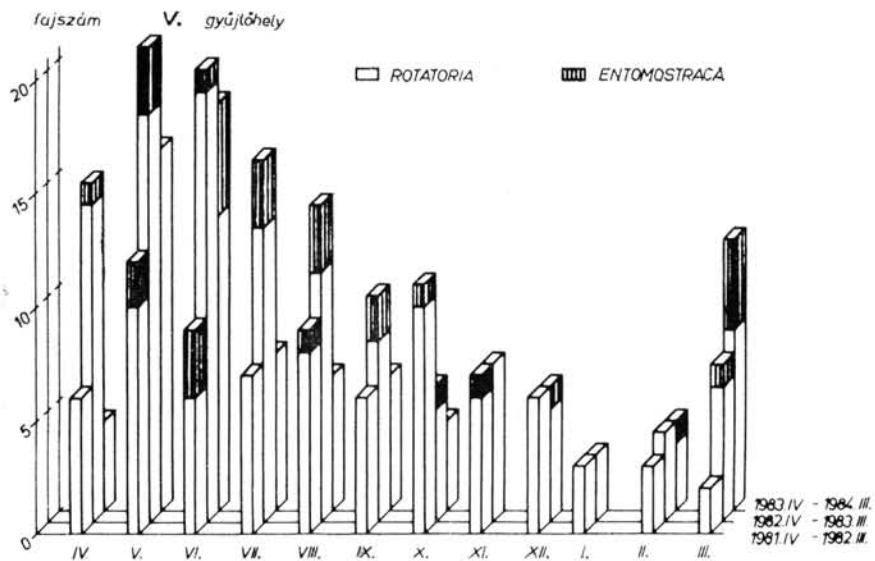


4. ábra

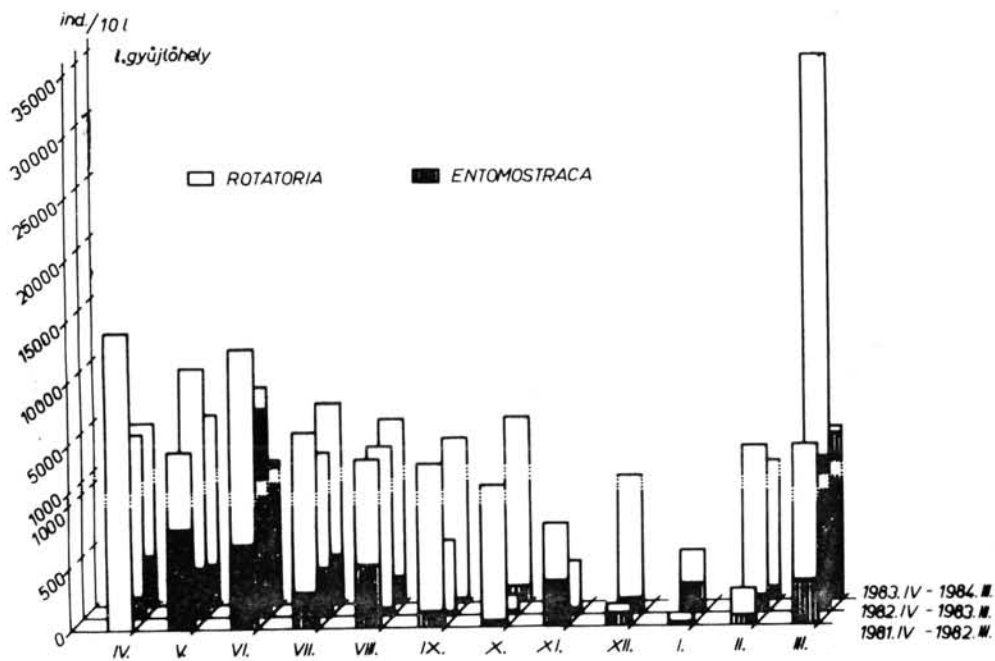


5. ábra

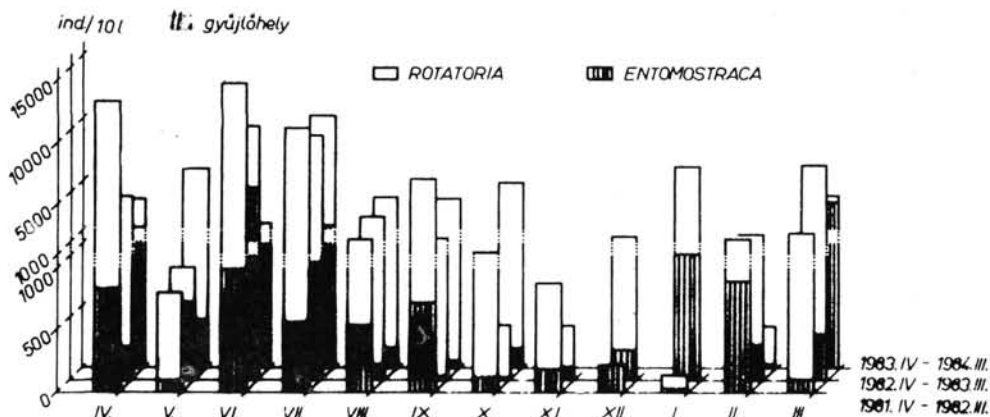




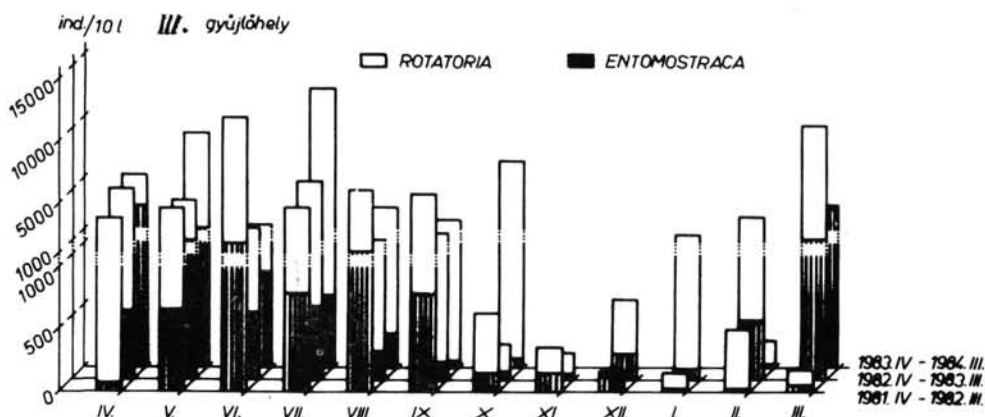
6. ábra



7. ábra



8. ábra

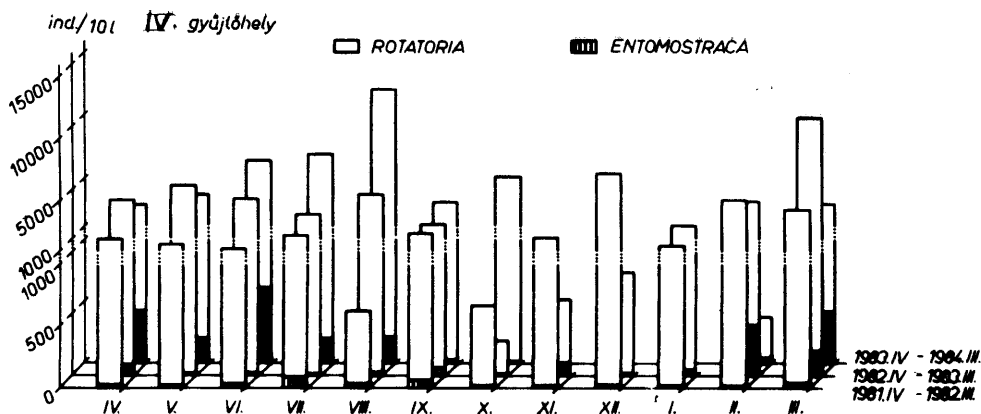


9. ábra

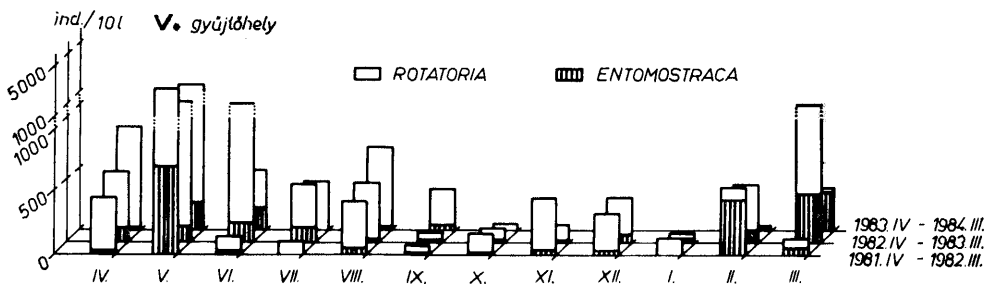
ton élőlényei közül az algák utalnak leginkább a vizek eredeti állapotára, az ősi szikes jellegre. Tömegprodukción a vizsgált időszakban a kékalga fajok alkottak (*Microcystis aeruginosa*, *Microcystis marginata* és *Anabaena spiroides*).

Néhány *Rotatoria*-faj előfordulása, gyakran tömeges egyedszáma ugyancsak utal a szikes jellegre (*Euchlanis dilatata*, *Brachionus calyciflorus*, *Brachionus quadridentata*, *Testudinella patina*).

A vizsgált időszakban a zooplankton fajsámát tekintve évente általában 2 maximum jelentkezik: május—júniusban egy nagyobb és augusztus—szeptemberben egy kisebb. A *Rotatoria*-fajok közül legnagyobb egyedszámban a *Keratella cochlearis* fordult elő. A mintákban egész évben jelen volt. Kiugróan magas egyedszámot 1983 márciusában és 1981 áprilisában mutat. Az előbbi időpontban az I-es számú mintavételi helyen mutatott magas egyedszámot (23 980 ind./10l) amikor a területre nézve relatíve alacsony víz hőmérsékletet (8 °C) és közepes pH-értéket (7,7)



10. ábra



11. ábra

mértem. Ebben a hónapban tapasztaltam a legnagyobb zooplankton-produkciót (67 452 ind./10 l), illetőleg a legmagasabb Rotatoria egyedszámot (59 585 ind./10 l.).

A tavaszi hónapokban tömegesen elszaporodó Rotatoriafajok: *Keratella cochlearis*, *Brachionus calyciflorus* és formaköre, valamint a *Filinia longiseta*. A többi évszakban kisebb egyedszámban jelentkezik a *Polyarthra dolichoptera*. A Cladocera-fajok közül viszonylag magas egyedszámban fordul elő tavasszal a *Bosmina longirostris*.

A nyári hónapokban tömegprodukciót alkotó Rotatoriafajok: *Brachionus angularis*, *Asplanchna brightwelli* (1590 ind./10 l 1981. aug. III. sz. gy. hely.), és a *Brachionus calyciflorus* és formaköre. Jelentős számban fordult elő *Brachionus diversicornis*, a nyár elején és közepén a *Filinia longiseta*. Említésre méltó még az, hogy a különben ritkán előforduló *Brachionus budapestinensis* ebben az évszakban szintén magas egyedszámban (572 ind./10 l, 1982. jún. IV. sz. gy. hely.) fordult elő.

Az Entomostraca alosztályból 1981—82 nyarán kis egyedszámban, 1983 júliusában viszont nagyobb számban fordult elő *Moina brachiata* (882 ind./10 l II. sz. gy. hely.).

Az őszi hónapokban jelentős számú a *Brachionus angularis*, *Brachionus calyciflorus* (1330 ind./10 l, 1981. okt. I. sz. gy. hely), melyek a nyári planktonhoz viszonyítva kisebb számban fordultak elő.

A téli hónapokban tömeges a *Polyarthra dolichoptera* 1440 ind./10 l, 1982. febr. IV. sz. gy. hely). Kiemelkedően magas számban a *Keratella cochlearis* (2006 ind./10 l 1983. jan. I. sz. gy. hely) van jelen. A többi évszakhoz viszonyítva alacsony a *Brachionus angularis* egyedszáma (976 ind./10 l, 1984. febr. I. sz. gy. hely).

A szervesanyag dúsítás, az időjárás hatására vízvirágzás lép fel. A vízvirágzást elsősorban előidéző kéalgák elzárhatják a szűrő szervezetek (*Cladocera*) szűrőkészülékét, akadályozzák a zooplankton tagjainak a mozgását, továbbá száraz, szélcsendes idő esetén oxigénhiány léphet fel a vízben, ami hatással van a haltenyésztésre is. 1983 őszén a hosszan tartó szárazság és vízhiány következtében nagy mennyiségű hal elpusztult.

Varga (1952) a mesterséges halastavak egyediségét vizsgálva, egymáshoz közelálló, sok tekintetben hasonló hidrográfiai; kémiai és fizikai viszonyokkal rendelkező tavakról állapította meg, hogy mindegyik önálló biológiai egység. Ezt tapasztaltam a kelebiai halastavak vizsgálatára is. Az általam vizsgált öt biotópban talált fajok összetétele alapján véve hasonló. Sok a közös és kevés azon fajok száma, amelyek csak 1—1 mintavételi helyen fordultak elő. A hasonlóság oka az, hogy a vizek kémiai tekintetben, azaz a legalapvetőbb ökológiai adottságban sok közös vonást mutatnak. A fajösszetételben mutatkozó különbségek az egyes biotópok egyedi sajátosságainak az eredményei. Mutatkozott a Rotatoriák kisebb területen való elterjedésének szabálytalansága is. Ez abban áll, hogy az egymás után következő halastavak (tósorozatok) élővilágának faji összetételében különbségek is vannak (Varga 1952).

A „horgásztó” egyedisége különösen szembevetendő. A halastavakhoz közel van, de azokkal nincs kapcsolatban, nem trágyázzák, nem takarmányozzák. A zooplankton faj- és egyedszámát tekintve a horgásztóban alacsonyabb. A zooplankton minőségi és mennyiségi állapota, időszakos változásai itt hasonlítanak legjobban a Tisza—Duna közti még természetes állapotban levő szikvizekéhez.

Télen a horgásztóban viszonylag magas a Rotatoria egyedszám. Ez szintén összefüggésben áll azzal, hogy itt nincs gazdálkodási célú emberi beavatkozás.

A csatornán keresztül olyan fajok is kerülhetnek a szikes jellegű halastavakba, amelyek elsősorban más típusú vizek lakói (pl. *Acanthocyclops vernalis*). Egy alkalommal a csatorna vízből került elő az alföldi szikes tavak jellemző Copepoda-faja, az *Arctodiaptomus bacillifer*. A többi mintavételi helynél lényegesen kevesebb faj- és egyedszámú a zooplankton. A csatorna nincs figyelemre méltó hatással a tavak zooplanktonjára.

A zooplankton minősége és mennyisége alapján a kelebiai halastavak tápanyagban gazdag, bőtermű (eutróf) vizek közé sorolhatók.

A vizsgált fajok szaprobiológiai indikátor értékeinek ismeretében (1. fajlista) következtetni lehet a víz szaprobitására. Januárban — a téli időszakban — az oligo- és béta-mezószaprob fajok fordultak elő nagyobb számban. Ebben a hónapban a III-as és V-ös mintavételi helyen a víz béta-mezószaprob, a többi helyen oligo-béta-mezószaprob. Áprilisban — a tavaszi időszakban — az oligo-béta- és alfa-béta-mezószaprob vizekre jellemző fajok fordultak elő nagyobb számban. Az I-es mintavételi helyen béta-, a többi helyen alfa-béta-mezószaprob típusú a kelebiai halastavak vize. Júliusban — a nyári hónapokban — emelkedik az alfa- és alfa-béta-mezószaprob szervezetek száma. Ebben a hónapban az I-es mintavételi helyen alfa-béta-, az V-ös gyűjtőhelyen oligo-béta-, a többi helyen béta-mezószaprob szaprobitási fokozatú a

halastavak vize. Októberben — az őszi időszakban — a zooplankton nagyobb szám-  
ban az oligobéta-mezoszaprób környezet indikátor szervezetei alkotják. A szaprobi-  
tási index értékek alacsonyabbak a júliusiaknál.

Szaprobiológiai tekintetben tehát a kelebiai halastavak a béta-mezoszaprób tí-  
pusú felszíni vizek csoportjába sorolhatók.

### Összefoglalás

A kelebiai halastavak mesozooplanktonjának 1981—1984-ig végzett minőségi  
és mennyiségi vizsgálata alapján az alábbiakat állapítom meg:

1. A kelebiai halastavak a többi Duna—Tisza közti tavakhoz hasonlóan, a Varga-  
féle (1954) beosztás szerint, a „tócsa” típusba tartozó állóvizek.

2. A vizsgálatok során 44 Rotatoria- és 19 Entomostraca-faj és változat fordult  
elő. Faj- és egyedszám tekintetében a kelebiai halastavakra a Rotatoria fajok a jellem-  
zők. A megfigyelt fajok a magyar faunaterületen általánosan elterjedtek.

3. A vizsgált öt biotópban talált fajok összetétele alapján véve hasonló.  
A fajösszetételben mutatkozó különbségek az egyes biotópok egyedi sajátosságainak  
az eredményei (Varga 1952).

4. A kelebiai halastavak mesozooplanktonjára jellemző Rotatoria-fajoknak tar-  
tom a következőket: *Asplanchna brightwelli*, *Brachionus angularis*, *Brachionus caly-  
ciflorus* és formaköre, *Brachionus diversicornis*, *Filinia longiseta*, *Keratella cochlearis*,  
*Polyarthra dolichoptera*.

5. A tavak őszi szikes jellegére utal a ritkábban észlelt *Pompholyx complanata* és  
a *Moina brachiata* előfordulása.

6. A tavakat tógazdasági haltenyésztés céljára használják, ami hatással van a  
tavak vizének időszakos fizikai, kémiai állapotára, ami viszont kihat a zooplankton  
mennyiségére és minőségére.

7. A mennyiségi vizsgálatok alapján az eutróf tavak közé sorolhatók a kelebiai  
halastavak.

8. Szaprobiológiai tekintetben béta-mezoszaprób típusú vizek.

### IRODALOM

*Andó Mihály*

1975 A dél-alföldi szikes tavak természeti földrajzi adottságai. *Hidrol. Közl.* 1. 27—35.

*Felföldi Lajos*

1974 A biológiai vízminősítés VHB 3. Budapest.

*Fóris Gyula*

1975 Mezőgazdasági vízhasznosítás — Halászat. VIZDOK. Bp.

*Horváth Ágnes*

1982 A kelebiai halastavak zooplanktonjának szezonális vizsgálata. Diplomamunka, Szeged

*Megyeri János*

1950 A szegedi Fehértó Entomostraca rákjai. *Hidrol. Közl.* 30. 127—129.

1958/a Hidrobiológiai vizsgálatok a bugaci szikes tavakon. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 63—101.

1958/b Hidrobiológiai vizsgálatok két tőzegmohalápon (Bábtava, Nyirestő). Szegedi Ped.  
Főisk. Évk. 91—170.

1959 Az alföldi szikes vizek összehasonlító hidrobiológiai vizsgálata. Szegedi Ped. Főisk.  
Évk. 91—170.

1961 Összehasonlító hidrofauisztikai vizsgálatok a Tisza holtágain. Szegedi Ped. Főisk. Évk.  
121—139.

1965 Adatok a Baláta tó vízfauájának ismeretéhez. A Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl.  
105—114.

*Rákos Zoltán*

1977 Halgazdaságtan. (Jegyzet) Debreceni Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Szarvas

*Rudescu, L.*

1960 Fauna Republicii Populare Romine Torchelminthes V. II. F. II. Rotatoria

*Uherkovich Gábor*

1966 A mesterséges halastórosorozatok tagjainak egyedisége. A Magyar Tud. Akadémia. Biol. Osztály. Közl. I. 2. 185—211.

*Varga Lajos*

1954 A „tó” fogalmáról, figyelemmel hazai állóvizeinkre. Állattani Közl. 49/3—4. 243—255.